De Stem. Jaargang 1

bron
De Stem. Jaargang 1. Van Loghum Slaterus & Visser, Arnhem 1921

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_ste001192101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

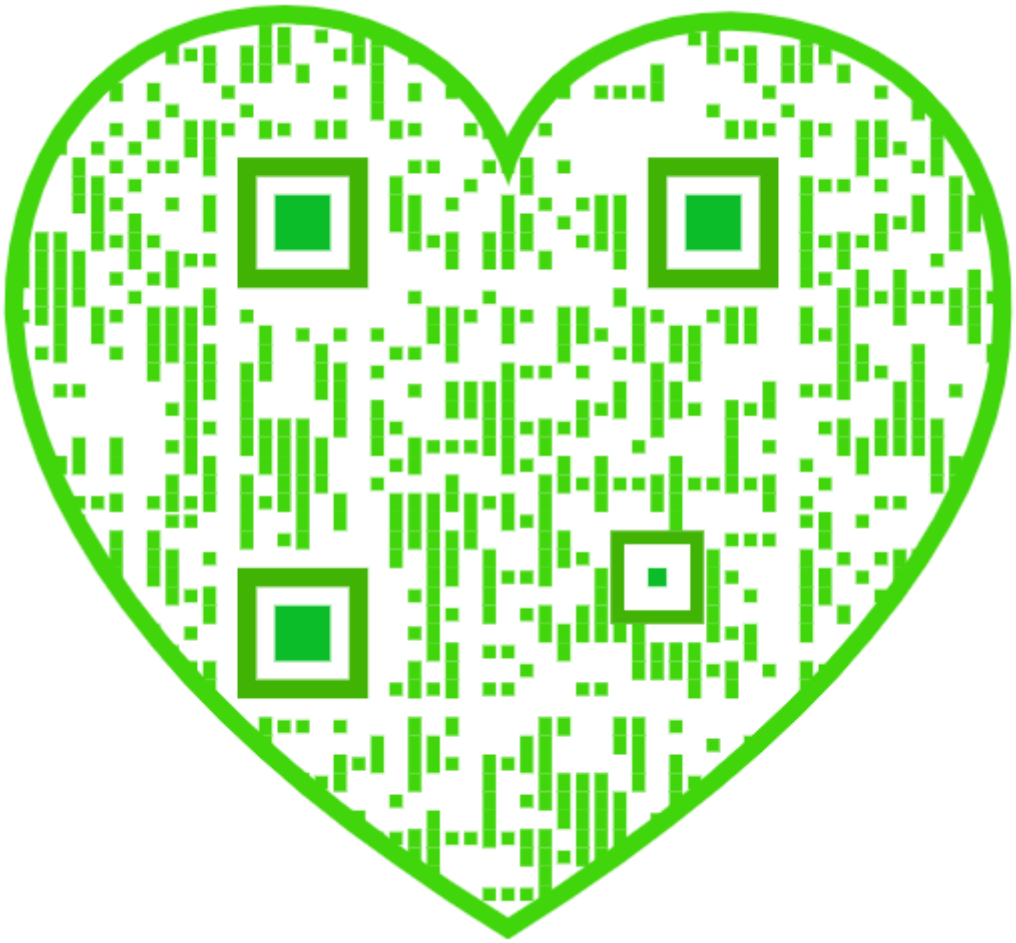

[Deel 1]

[Januari 1921]

Voorwoord

Een nieuw tijdschrift dat een plaats vraagt onder de zon! Het verschijnsel zal velen bedenkelijk hebben aangedaan. Er zijn er reeds zoovele! - Doch wellicht zal het niet gemakkelijk zijn, één bezwaar te noemen, dat niet reeds door Uitgevers en Redacteuren onder oogen moest worden gezien, aleer zij eindelijk tot de daad der uitgave overgingen. - Thans is het tijdschrift er, en zoo wij wagen, wij zijn ons bewust te wagen! Maar uit dit bewustzijn putten wij dan ook nu den vasten wil, alle krachten, innerlijk en uiterlijk, tot het uiterste te spannen, om het te doen slagen, om 'De Stem' te maken tot het orgaan van den besten, ernstigsten Nederlandschen geest, om te trachten, de nog verborgen krachten van dien geest op te roepen en tot ontbloeiïng te prikkelen. - Deze belofte zijn wij den lezer hier op de eerste bladzijde van ons tijdschrift schuldig. - Meer voorloopig niet! De beginselen die ons leiden, wij zullen ze niet uitvoerig uiteen zetten. Deze dialectische uiteenzetting zou slechts aanleiding worden tot even dialectische tegenwerpingen! Slechts herdrukken wij hierachter voor hen, die eenige algemeene oriënteering zouden wenschen, den brief dien wij aan onze medewerkers zonden, en voegen er nog een enkele opmerking aan toe. En overigens is het alleen de daad, de zich telkenmaand herhalende daad van 'De Stem' zelve, die zal moeten openbaren, of de beginselen, die ons innerlijk leiden, houdbaar zijn en vruchtbaar kunnen werken. Naar deze daad alleen willen wij beoordeeld worden.

DIRK COSTER
JUST HAVELAAR

Brief aan de medewerkers van ‘De Stem’

In April 1920 verzonden.

Dit nieuwe tijdschrift stelt zich geen bepaald program. Wij hopen slechts, voor zooverre mogelijk, de levende stemmen van Nederland en Vlaanderen te vereenigen en tot een harmonie te doen samenklinken. Wij zullen niet in de allereerste plaats vragen wàt deze stemmen betoogen. Iedere bijdrage, ieder betoog dat blijkt voortgekomen uit een strijdende menschelijkheid, waarin een onvervangbare persoonlijkheid zich openbaart, zal door ons met dankbaarheid worden aanvaard en geplaatst. Om vergissingen te voorkomen, verklaren wij nadrukkelijk, dat ons tijdschrift zich niet op s p e c i a a l aesthetisch, en zeker nog minder op speciaal ethisch standpunt wenscht te stellen. Integendeel: alle litteraire verschijnselen die deze benamingen verdienen, beschouwen wij als ontaardingen en eenzijdigheden, waartegenover slechts een afwerende houding mogelijk is. Het z.g. ‘ethicisme’ en ‘aesthetisme’ in de litteratuur zijn voor ons twee uitingen van eenzelfde tekort: tekort aan leven en aan ernst des levens. Het maakt niet zooveel uit, of de mensch s p e e l t met de religie dan wel met de schoonheid, waar toch de ontaarding niet in de vormen, maar in het spel zelve schuilt. En wij gelooven, dat deze vereenzijdigingen in de toekomst weder tot hun natuurlijke synthese zullen samensmelten: de wijsheid zal noodwendigerwijze tot schoonheid worden, wanneer de mensch haar slechts met hevigheid beleeft, en zoo de drang naar schoonheid diep en hevig is, zoo dringt zij den mensch met gelijke noodwendigheid tot levende wijsheid.

Dostojevski in Rusland, - de kunst van Mevr. Roland-Holst in Nederland, gaven van zulk een synthese ons alreeds de richtende voorbeelden. Leven, zij 't worstelend leven zoo het slechts leven is, dat vóór alles is het, wat wij met diep verlangen voor ons land verlangen'....

(w.g.) DE REDACTIE.

Een enkele toelichting op deze zinsneden meenen wij, ten behoeve van een wijder lezerskring dan waartoe dit manifest bestemd was, ons te mogen veroorloven: 'Aesthetisme contra ethicisme'. Nog altijd is het Nederlandsche geestesleven te zeer verdeeld in twee scherp-gescheiden kampen: zij die de bevrediging hunner geestelijke behoeften zoeken in godsdienst en moraal, en zij die deze bevrediging vóór alles vragen aan de schoonheid of de kunst. En toch moeten wij het feit onder oogen zien, dat geen machtig geestelijk leven mogelijk zal zijn in Nederland, wanneer niet beide stroomingen zich vereenigen om zich tot een hoogere eenheid om te vormen. Altijd was dit zoo! Alle groote geestelijke openbaringen van het verleden waren terzelfdertijd èn schoon èn religieus, en het was eerst aan deze eenheid, dat zij hun onsterfelijke grootheid ontleenden. De religieuse gevoelens kwamen uit zulke diepten van persoonlijk beleven opgerezen, dat zij schoon werden door den gloed en de kracht der ziel die ze bewoog en uitsprak, en alle schoonheid die van de aarde uitging, richtte zich naar aanbidding. Geen groote kunstuitingen in het verleden, die niet hun hoogtepunt vonden in een geweldig gebed, en zich met dit gebed in een oneindigheid verloren. En de volledig-levende mensch der groote perioden kon niet anders! - Hij volbracht slechts de wet, die in hem zelf was neergelegd. Want deze volledig-levende mensch vraagt schoonheid aan de aarde, maar

daarachter wil hij een eindelooze toekomst, een oneindig-meer van schoonheid en liefde. En uit dien drang tot oneindig-meer wordt de overgang van schoonheid tot religie natuurlijk voltrokken, een overgang waarin de schoonheid niet ten onder gaat, maar tot steeds ziels-zuiverder karakter wordt herboren.

Eerst in de 19de eeuw heeft zich deze natuurlijke orde gewijzigd. Toen miste de mensch de kracht, geheel te leven. En deze verzwakking eerst schiep zich de dwaling, dat er splitsing mogelijk was: dat er stichting en zielsvol-making mogelijk was zonder schoonheid, dat er kunst mogelijk was zonder beloften van hooger levenswijzen, een kunst die zich tot een specialen schoonheidszin zou kunnen wenden. Deze dwaling te bestrijden, een dwaling die de wortels van ons geestesleven aantast, die ons verengt en verarmt, is een der eerste doeleinden die 'de Stem' zich stelt. Want er is geen aparte schoonheidszin! Er is de mensch die schoonheid en liefde wil, en die het niet laten kan deze te willen, zelfs al dompelt hij zichzelf in hellen van haat en afschuwelijkheid.

Wij zeiden, dat deze splitsing van 'ethicisme' en 'aesthetisme' in laatste instantie op zwakte van leven berust. De godsdienstzoekende mensch die zich vergenoegt, zijn religieuse gevoelens te laten wringen in oude theologische schema's, hij die de ethische termen uitspreekt zonder één trilling van persoonlijk rhythme, kan dit slechts doen, doordat de zwakte dier gevoelens hem dit vergunt. Hij leeft in zelfbedrog en overschatting. Wat hij zijn gevoelens en zelfs zijn begrippen durft te noemen, zijn in wezen nog anders niet dan ongevormde voorgevoelens die zich zonder verzet krachteloos vasthechten aan bestaande vormen. - De schoonheidzoekende mensch daartegenover die als eenige geestelijke bevrediging niets wenscht dan afbeelding, verhouding en welluidendheid, verraadt de zwakke doelloosheid

van zijn leven, verraadt zijn krachteloosheid die slechts bij machte is het leven te spelen, en dit leven tot een schouwspel te vernederen. Beiden spelen, omdat zij niet leven kunnen! Beiden, de stichtelijke en de aesthetische mensch, dralen doelloos en verdofd buiten den stroom des levens. Want wij gelooven daarentegen dat alle leven, zoolang het slechts hevig is en waarachtig, zich vanzelf tot schoone religie verdiepen zal. Het is niet noodig daartoe dogma's voorop te zetten. Wij gelooven dat het leven zelf zijn wetten met zich mede voert, die schoonheid en wijsheid beide baren zullen wanneer de tijd daartoe gekomen is in ieder mensch en ieder tijdperk - en zelfs zoo de mensch dit zelf verspeelt, zoo baart diezelfde wet in hem de oneindige treurnis om wijsheid en schoonheid. - Wij kunnen nog niet weten, tot welke machtige religieuse concepties de verhevigde levenswil van dezen tijd zal leiden; wij weten alleen dat deze conceptie komen zal, en zichzelf voltooien zal met een zekerheid, die alle menschelijke berekening overstijgt.

En daarom ook zullen wij den opstand, zelfs den meest absoluten opstand voorzeker nimmer uit ons tijdschrift weren, zoo slechts die opstand zichzelf rechtvaardigt door den aangrijpenden ernst van zijn klank, en zich niet verraadt als litterair of ethisch spel. - Wij kunnen niet anders beloven dan aandachtig te luisteren of die klank aanwezig is. Want den modernen mensch zijn alle ideeën en levenshoudingen van tevoren zoozeer bekend, dat het nog slechts de klank dier ideeën is en deze alleen, die hunne waarachtigheid verraden kan.

Oorlog dus aan het dilettantisme en de intellectueele vervalsching in alle vormen, oorlog aan alle spelen waarin de mensch zijn bittere natuur heeft leeren verhelen, oorlog aan stichtelijkheid zonder leven, ethisch streven zonder schoonheid, fanatisme zonder medelijden,

starre dogmatiek, oorlog ook aan de zelfbehagelijke verburgerlijking die reeds de eeuwenoude Verzoeking van den Nederlandschen geest geweest is, - dat is de strijd dien wij onzen medewerkers vragen te strijden. En verder vragen wij hun niets dan waarachtigheid en leven. Den grooten naam van Dostojevski schreven wij daarom met diepen eerbied boven ons tijdschrift. Hij wees de richting! Hij gaf het voorbeeld, van wat een mensch kan zijn, van wat een kunst kan zijn, in de twintigste eeuw! Door strijd, door gevaren, door leegten van twijfel en verblindingen van hartstocht, rees uit zijn stralend-schoone kunst ten slotte het machtigste gebed - het weergevonden gebed waarvan wij de eerste strophen nog niet stamelen kunnen, - dat eerst nieuwe geslachten wellicht hem rustig en gezuiverd zullen kunnen naspreken.

In één opzicht echter kan Dostojevski de twintigste eeuw niet meer ten voorbeeld zijn: in de tijdelijke vergissing van zijn reactionarisme. En een verwijt ons tevoren gemaakt, moeten wij ten slotte hier nadrukkelijk afweren: 'De Stem' zal zich n i e t onverschillig toonen voor maatschappelijke problemen. Wij meenen dat het voorgaande dit reeds bewijst. Want geen leven kan krachtig zijn, geen kunst kan zuiver zijn, geen religiositeit kan verzoenend zijn, wanneer niet 'de dorst naar rechtvaardigheid,' naar aardsche rechtvaardigheid, erin ligt besloten. - Het ligt echter in het karakter van dit tijdschrift, dat de Redactie aan de medewerkers alle vrijheid laat, dit ideaal der maatschappelijke rechtvaardigheid op hun eigen wijze te zien en te bepalen. En zoo wij hiermede de maatschappelijke dogmatici van alle richtingen afstooten: hun bijval is de laatste, die wij ons zouden wenschen.

DIRK COSTER

[Verzen]

De toren

Wij gaan zacht pratend door den nacht,
Langs dichte huizen, donk're gracht -
't Is toch zoo stil hier... niets dat stoort...
Wij enkel, die stappen en praten voort...
Doch buigt ineens de gracht zich om,
Dan houden we in en worden stom -
Want plechtig-stil omhoog gerezen,
Daar staat de toren: edel wezen -
Waarvoor wij slinken in ontzag,
Waarvoor de borst nauw aad'men mag...
Met stillen blik omgaan we 't wonder,
Van laag naar hoog en weer naar onder,
Weg in het rustig ritmenspel,
Tot rust voor 't hart: ons is het wel,
't Eerbiedig buigen tot den grond
En 't rijzen recht... en dan in 't rond
Aldoor dien teed'ren nacht te zien,
Waaruit gesternten ons bezien,
Waaruit de maan, ontloken roze,
De geuren zendt van 't tijdelooze...
Gewijd is d' ure... Eed'le ziel,
Die in ons lijdend lichaam viel -
Verhef u waardig, hoog en stil -
Ja, torenhoog... ja, torenstil.

Tranen

Zij zwellen eindeloos in menschenoogen
En glijden eind'loos langs bestorven wangen,
Niet te weerhouden tranen... eeuwig bangen...
Vanwaar... vanwaar...? Zij worden opbewogen
Diep uit de stilten van het hart,
Waar niets meer is dan smart - die smart.

O donk're bron, o bitt're bron, o tranen...
Waartoe - waartoe ons-zelven weg te geven...
't Is ijdelheid, toch ijdelheid, heel 't leven -
Niets blijft dan duisternis, dan blinde banen,
Niets meer dat leeft - niets dan die pijn
Waarom, waarom het zoo moet zijn.

In de branding

Hoor de dagen, hoor de nachten
Zwellen van vergeefsche klachten:
- Anders had het al gekund,
Geen geluk ons ooit gegund,
Eenzaam, eenzaam - heul noch vriend -
Geen besef waar 't al toe dient,
Niemand ooit hier te betrouwen,
Nergens iets om op te bouwen -
God - erbarm U onzer!

En door 't eigen hart verraden!
Eigen vreugden, die wij smaadden,
Alle banden scheurden wij,
Maakten roekeloos ons vrij -
Hulpeloos en laf en voos,
Dor en duister, dwaas en boos
Grepen aan wij d' eigen vanen -
Zie ze nu: doordrenkt van tranen...
God - erbarm U onzer!

Telkens als de dag komt dagen,
Is 't of hij verwint ons klagen,
En wij zien ter verten uit,
Bevend om vermeenden buit...
En een golf draagt ons omhoog:
Eind'lijk 't leven oog in oog!...
En daarna? Ons bleek bedaren,
Sidd'rend zwijgen, zwak wegstaren...
God - erbarm U onzer!

O, hoe lang dit duldend wachten,
Dit verhongeren, dit smachten
Om het wonder, dat niet komt?
Tot vanzelf ons 't hart verstomt?
Neen toch! Neen! Laat ons ontwaken!
Enkel U - U enkel smaken,
U, tot Wien we in pijn en strijd...
Zie ons dan... O treurigheid...
    God - erbarm U onzer!

Opdat ter vervulling koom'
d' Allerschoonste menschendroom,
Bidden wij zoo wild verloren...
Hij, die luistert, zal verhooren,
Hooren naar dit bitter smeeken,
Waarin duizend harten breken:
Klein zijn wij - zijn in nood -
Die zoo sterk is, die zoo groot:
    God! - Erbarm U onzer!

Het paradijs

Ze mogen het allen wel weten,
Dat ik nu niets meer weet...
Vergeten, o vergeten!
Van al het snerpende leed,
Van al de rink'lende vreugden
Ken ik van verre de faam -
Maar niets kan ik noemen of heeten...
Wat zegt mij de eigen naam...

En zorgen... Waarheen die wel dreven?
Van de lippen geblazen als stof!
Ze werden mij al om 't even...
Laat mij... ik leef in een hof,
Waar 'k zien kan hoe vriendelijk dieren
En bloemen en kinderen doen:
Wond'ren, wonderen van 't leven
Waarmee ik mij knielend verzoen.

Ik denk wel aan 't werk'lijke leven...
Ik weet het, de dagen zijn hard -
Onheil kunnen zij geven,
Stormen wellicht van smart...
Dat zal wel... Nu ja - dat zij komen:
Wat deert alle kwelling of pijn,
Als 't hart toch weet van vergeven
En zegenen... en zalig-zijn...

Triomf van de liefde

En steeds opnieuw terug - terug gestooten -
En steeds opnieuw getroffen in 't gelaat,
Dat roerloos nochtans blijft omhoog geheven,
De oogen stil-bereid: zij moet zich geven
Aan alles, dat nochtans - voorbij haar gaat.

Aanzie de liefde, zie toch: deze liefde...
Wie kan doorgronden zoo geheimen wil?
Of zij moet hongeren en moet versmachten,
Of zij ontberen moet en wachten, wachten...
Zij draagt het rustig - in zichzelve stil.

Doch laten komen, die haar fel uitdagen,
Laat haar vervolgen door den blinden haat:
Zij stort zich onder al 't getrappel neder -
Zichzelve werpt zij weg zoo jubelteeder...
Niets weet zij van bedrog - niets van verraad!

Gezongen akkoorden

Tot welk luisterend begrijpen
Voelen wij ons wezen rijpen,
Als uw allerzoetste naam,
Musica, ons voert tezaam?
Die zoo zacht ons 't hart komt raken,
Waartoe roept ge ons toch te ontwaken?
O, alsof door open deuren
Plots aanwaaien zachte geuren...
Alsof sterren ons verschijnen,
Die ineens de lucht verreinen...
Zoo gaan nu van stemme-snaren
Tonen uit het niet opvaren,
Die in 't luchtruim zweven aan
Tot een klinkend samenstaan:
Teer-gewekt en aangeblazen
In onszelf - o stil verbazen -
Door een zucht bijeengedreven -
Ademen zij aan in 't leven,
Zoet en zuiver om te hooren:
Harmonieën, lucht-geboren...
Is 't niet, of gebonden waat'ren,
Vrij-gekomen, luid opschaat'ren?
Zilver-koele kindertonen
Die in lichte hoogten wonen
Zweven boven d' oop'ne gronden,
Waarin dieper stemmen monden -
Regenbui van klankjuweelen
Klatert los uit zangerskelen,

En gezang breekt zonder woorden
Uit in 't bruisen der akkoorden!
Hoor, het ijlt als wiek-bewegen
Lenig-snel den hemel tegen -
Draalt opeens... een droevig smachten:
Hoe de tonen wachten, wachten...
Hoe zij brande□als kleuren open
Tot zij smelten en uitloopen
In de diepten eener rust:
Even is dan 't al gesust...
En komt donker op weer 't klagen,
Lichtend wordt het heengedragen,
Of een zucht, trillend geloosd,
Zwicht voor glimlach, die vertroost.
En steeds weer dat teeder meng'len
't Samenvlechten, het ontstreng'len,
Rouw, door blijdschap staag omzwenkt -
Tot de rei-dans, afgewenkt,
Zacht tot staan komt in 't akkoord,
Dat de stilte om zich verhoort...
Stilte,... ja, want zij is henen,
Musica,... spoorloos verdwenen?...
Neen! - zie wat zij stijgen liet
In het luisterend verschiet
Van elkaar-inkijkende oogen:
Wat haar klanken opbewogen, -
Het ontwaakte zielsverlangen, -
Drijft nu, sprakeloos gevangen
In der oogen diepe poort,
Van den één in d'ander voort...
Ach en van ontloken lippen
Is 't of ééne wensch moet glippen:
- Blijven zóó, als nieuw-geboren
Om te zien en om te hooren,
Wijd weer opengaan: een kind,

Dat zijn dag vol wond'ren vindt -
Alles, alles nieuw beginnen,
Als voor 't eerst, voor 't eerst beminnen...
O, daartoe vervoert ge onze ooren,
Harmonieën, lucht-geboren,
Daartoe, daartoe, zoetste naam,
Voert ge ons luisterend zacht te zaam.

INE VAN DILLEN

Kleine Inez
door R. van Genderen Stort
I

Floris Roelof Scanderbergh was geboren in een kleine, oude stad, gelegen aan de Zuiderzee, waar zijn vader koopman was. De veste was vroeger aanzienlijk geweest. In de Middeleeuwen reeds had zij een talrijke vloot met kruisvaarders bemande koggen naar het Heilig Land gezonden en, stemhebbende stad van het machtig Holland der zeventiende eeuw, had zij haar aandeel gehad in de zeevaart, die 's lands rijkdom en grootheid had gevestigd, zoo goed als andere steden, die haar fortuinlijke ontwikkeling hadden mogen vervolgen en wier geschatte mededingster zij oudtijds geweest was. Maar de herinneringen aan dit roemrijk verleden hadden Floris Roelof tot daden meer dan tot droomen geprikkeld. Een praktische en methodische zin onderscheidde hem voor alles; maatschappelijk aanzien en stoffelijke welvaart zou hij, volgens het voorbeeld der vaderen, bestreven. De staatkundige en godsdienstige gedachten, die zijn tijdgenooten bewogen, waren doorgedrongen ook tot hem, ten spijt van zijn gymnasiale onderhoorigheid, ten spijt van de achterlijkheid of veeleer de weerbarstigheid van het stadje,

waar de traditiën der regentenpolitiek nog heerschten, waar alle liberalisme werd verdoemd, waar aan weerwolven werd geloofd en waar, des winters, op onwaarschijnlijke wijze getafeld werd.

Hij toog naar Leiden, waar de nieuwe gedachten het welsprekendst werden verkondigd. Hij studeerde het recht en volgde tevens voorlezingen over wijsbegeerte, godgeleerdheid en geschiedenis. Arm, onthield hij zich van geneuchten, die hij, matig, niet begeerde en de aan Luther toegeschreven rijmen, waaraan een meer zwierend dan werkend studiegenoot hem eens luimig had herinnerd,

> Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang,
> Der bleibt ein Narr, sein Leben lang,

hadden hem slechts doen schouderophalen.

Na vier jaar promoveerde hij op een proefschrift over het Staatswezen in de Middeleeuwen, maar zoo uitnemend van kennis en betoog bleek dit omvangrijk geschrift, dat hij weinige maanden later tot hoogleeraar benoemd werd, ter vervanging van den aftredenden Nestor der rechtskundige faculteit.

Dit stout debuut verdiepte een eerzucht, waarvan de uiting nochtans beheerscht bleef. Hij werd een der meest gezaghebbende staathuishoudkundigen in den lande. Briefwisseling met buitenlandsche geleerden, medewerking aan een duitsch maandschrift, vertalingen zijner geschriften verbreidden zijn naam in beide halfronden. Maar de vroede kalmte van het academisch leven voldeed hem niet. Dadelijker wilde hij invloed oefenen op het leven zijner tijdgenooten. Zoo koerste hij driest, met scherpen boeg, de woelige zee op der politiek. Ook hier dwong zijn sterke persoonlijkheid tot aller aandacht, ook hier won hij een aanhang, die gaandeweg zich verkernde tot een liberale keurbende, en waarvan de invloed op 's lands zaken al stelliger bleek.

Zoo wekte het geen verwondering, toen het bewindvoerend reactionnair kabinet bij de vierjaarlijksche verkiezingen overwonnen werd, dat de koning hem belastte met de samenstelling van een nieuw college, waarvan hij als minister van Binnenlandsche Zaken, de door zijn aanhangers hartstochtelijk gevolgde, door zijn tegenstanders hartstochtelijk bestreden leider werd.

Hij kwam nu in den Haag wonen. Hij was veertig jaar, gezond en krachtig, had dus ternauwernood des levens middaghoogte bereikt en hij voelde zich behagelijk in het besef, dat hij zijn kracht eerst nu ganschelijk ontplooien kon. Middelerwijl was hij getrouwd geweest met de dochter van een leidsch ambtgenoot, hoogleeraar in de godgeleerdheid, maar die een jaar reeds na haar huwelijk tengevolge van de bevalling eener dochter gestorven was. Hij had haar betreurd en beweend, want zij was zijn toegewijde echtgenoote geweest en naar waarheid had hij haar onderscheiding en genegenheid kunnen betoonen. Velen hadden hem een voorbeeldig echtgenoot geprezen en inderdaad, steeds had hij zijn echtelijke als zijn ambtelijke verplichtingen nauwkeurig vervuld. Wel is waar had hij haar door zijn veelvoudige werkzaamheden tijdens hun huwelijk eigenlijk weinig gesproken en ook in hun korten verlovingstijd, herinnerde hij zich later, hadden zij slechts enkele gesprekken gehad, waarin zij hem haar in strengheid en vroomheid geteelde ziel schroomvol had ontvouwd. Dan had hij verstrooid geluisterd, want de maatschappelijke en staatkundige vraagstukken, waarvan hij de oplossing zocht, lieten hem geen rust. Het had hem geschenen, dat zij de laatste maanden van hun huwelijk stiller geworden was, dan zij de eerste maanden geweest was en een of twee maal had hij, haar toevalliger wijs aanziend, een zoo diepen blik ontmoet, dat hij, verwonderd, het hoofd had ge-

heven. Maar dan had haar gezicht enkel de milde zorg gespiegeld hem in alles terwille te zijn en reeds, methodisch en onstuimig, was zijn geest voortgesneld in de baan, die hem langs de mijlpalen van studie en kunde tot macht en roem zoude voeren.

In den Haag woonde hij twintig jaar, beurtelings als minister, afgevaardigde en ten slotte voorzitter der Tweede Kamer. In dit tijdvak werden tal van instellingen door hem tot stand gebracht, waardoor de openbare zaak op het krachtigst gebaat bleek. Zijn staatkundige meerderheid werd door zijn felste vijanden erkend; zijn sleepdragers roemden hem grooter dan Thorbecke zelf. Hij werd een der meest populaire mannen van stad en land en wanneer hij, lang en mager, deftig en streng in zijn gesloten gekleede jas, met sobere gebaren zijn redevoeringen uitsprak, waarvan het proza door zijn gedegenheid en gedragenheid klassiek mocht heeten, dan was de publieke tribune overvol en de vele dames in de loges huldigden hem met ingetogen, maar weisprekenden bijval.

Zoo naderde hij den avond zijns levens, waarin het getij zou kenteren en waarin het huiswaartsvarend schip, met zoo kostbare lading bevracht, stranden zou.

Haar kinderjaren had Machteld Scanderbergh gesleten in Leiden en den Haag, onder het waakzaam oog van mevrouw van Elchingen, een dame van goeden huize, die haar welstand verloren zag gaan door de buitensporigheden van een echtgenoot, van wien zij zich eindelijk scheiden liet. Zij was gevoelig en verstandig, practisch en ervaren in wereldsche gebruiken, zoodat haar opvoeding geprezen werd. Op haar twaalfde jaar ging Machteld naar een kostschool in Zwitserland, waar ze tot haar achttiende bleef. Teruggekeerd in de vaderlijke woning, hervond zij mevrouw van Elchingen,

die achter de coulissen haar nu tooien zou voor de rollen, welke zij straks op het wereldsch tooneel vervullen ging. Gedurende meerdere jaren leefde zij nu het leven van vele haagsche jonge meisjes. Men zag haar op dansavonden en bij feestmalen; zij woonde tooneelvoorstellingen en muziekuitvoeringen bij; zij speelde piano, tenniste, reed paard; haar smaak wekte veler bewondering; zij aquarelleerde en verzamelde een kleine boekerij, waarin menig goed boek zijn plaats vond. Zij was lang en scheen hoekig, maar de gratie, waarmee zij zich kleedde, misleidde den kritischen waarnemer. De snede van haar gezicht was niet regelmatig, maar fijn, de uitdrukking levendig.

Haar vader gaf haar, wat zij vroeg. Zij sprak hem weinig, eigenlijk alleen aan tafel en ook dan was hij veelal verdiept in gedachten, die haar vreemder bleven dan de raadselen der sfinx. Zij bewonderde hem; wanneer zij, den enkelen keer, dat zij alleen in haar boudoir werkte of las, hem boven haar hoofd met eentonigen stap op en neer hoorde loopen, dan wist zij, dat hij de redevoeringen voorbereidde, die over eenige dagen tot in de verste uithoeken des lands zouden worden gelezen, besproken, bewonderd en veroordeeld, en dan voelde zij zich soms bevangen door een weldadige ontroering, een teedere behoefte tot hem te gaan en dien altoos werkenden, altoos strijdenden man met haar kinderlijke liefde te omvangen. Maar zij deed het niet, zij zou slechts storen.

Op haar twee en twintigste jaar verloofde zij zich in stilte met een luitenant ter zee, die, aan hollandschen wal van zijn zwervend leven verpoozend, een minnespel gezocht had ter verlevendiging van den kalmen tijd, die anders allicht eentonig ware geworden. Maar haar scheen het, als had zij tot dusver zonder veel belangstelling en eigenlijk ietwat lusteloos gestaard op schrift-

teekens, die zij had kunnen lezen maar niet begrijpen. Nu werden zij verstaanbaar en zij bleken woorden, die de diepste ontroeringen en de stoutste verheffingen in haar wekten. Zij ontwaakte tot het besef harer persoonlijkheid en de gedachte aan de kinderen, die, door zijn mannelijke liefde gewekt, uit haar schoot zouden geboren worden, vervulde haar met een edel ongeduld. Maar na eenigen tijd hervatte de jonge man zijn zwervend leven; zijn schaarsche brieven werden schaarscher en eindelijk meldde hij haar, van het andere einde der wereld, dat hij den Weg ins Freie weer volgen wilde.

Mevrouw van Elchingen was een jaar tevoren aan een hartverlamming gestorven. Zij zou zich nu wijden aan haar vader. Haar bewondering voor hem verinnigde zich; zij sprak over hem met gebaren en uitdrukkingen, die velen tooneelmatig vonden. Maar hij bleef verstrooid, ten spijt van haar vroolijkheid, waarvan hij de gedwongenheid niet opmerkte en die een enkele maal slechts hem vagelijk verwonderd het hoofd deed heffen. En de vaderlijke kus, waarmede hij haar uitbundige omhelzingen beantwoordde, was mat als altijd. Soms, haar armen om zijn hals, brak zij opeens in snikken uit. Dan toonde hij zich bezorgd, sprak haar bemoedigend van berusting en vertrouwen en ried haar gedurende eenigen tijd valeriaan te nemen, hetgeen zij niet deed.

Zoo naderde zij haar dertigste jaar en langzamerhand ontstond in haar een onverschilligheid, waaraan vreugde en droefenis gelijkelijk vreemd waren, maar die af en toe zich verscherpte tot cynisme. Toen ontmoette zij de gravin Elouis van Baroda, een ongetrouwde vrouw van vijf en dertig jaar. Zij was ros, haar gezicht eer grof, maar haar welig lichaam was welgebouwd. Zij reed veel paard, had den slechtsten naam, want men verzekerde, dat zij haar minnaars zocht in de stallen. Maar zij was intelligent en medelijdend en zij betoonde Machteld har-

telijke genegenheid. Zij reden veel samen, bezochten elkaar en de gravin leende haar Restif de la Bretonne. In oogenblikken van ongeduld en ergernis vloekte zij en dan lachte Machteld.

Op zekeren dag reden zij aan de overzij van het Kanaal, toenzij een man voorbijgingen, wiens schoonheid beiden trof. Hij was gekleed in burgerdracht, maar gedekt door een avontuurlijken flambard. Hij keek Machteld aan, frank en driest; zij lachte. Toen na eenige oogenblikken beiden het hoofd omwendden, zagen zij hem brutaal zwaaien met zijn flambard. De gravin vloekte, zweepte haar paard, dat vooruitdraafde, Machteld volgde, luimig gestemd.

Eenige dagen later, alleen in haar kamer, belde zij om thee, tevens bedenkend, dat zij den nieuwen knecht, dien dag in dienst getreden, nog niet had gezien. Toen hij de deur opende, schrokken en kleurden beiden, elkaar onmiddellijk herkennend. Hij was in rok en had, bij oppervlakkig beschouwen, het aanzien van een edelman. Hij was krachtig van gestalte, maar zijn gezicht zacht van huid en fijn van snee, als van een vrouw. Zich be-heerschend, bracht hij alles in gereedheid, vroeg dan, met een onberispelijke buiging, of de freule nog iets wenschte. Zij dankte, hij ging; bij de deur ontmoetten hun blikken elkaar.

Hij heette Maarten Schnoerb, was de zoon van een bleeker, die dronk en zijn vrouw sloeg, wier schoonheid de zoon geërfd had. Jaren had hij gediend bij den minister van Buitenlandsche Zaken, dien hij had verlaten na zijn benoeming tot gezant te Berlijn. Zijn getuigen schenen lofredenen. In de stad zwierven geruchten over de verhoudingen, die hij met adellijke vrouwen zou hebben gehad en sommigen beweerden, dat hij in de volkskroegen een bekend raddraaier was. Het deed niets ter zake, voor zijn werk bleek hij voortreffelijk en Mach-

teld's vader, dien hij steeds Excellentie noemde, prees zijn vormelijkheid, schranderheid en stiptheid. Dan was hij behept met litterairen zin en las Oscar Wilde in een hollandsche vertaling.

Zij gaf zich rekenschap van de onedele begeerte, die haar tot hem dreef en zij vroeg zich af, hoe het mogelijk was, dat zij acht jaar geleden zoo hooggestemde verlangens en verwachtingen gekend had. Maar het besef van de veelvoudigheid der levensaanvoelingen, waartoe zij bij machte bleek, stemde haar tot een heidensche en vermetele lust.

Haar vriendin had haar ingewijd in de geheimste riten; welk een relief kreeg nu op den hellichten voorgrond het erotisch carnaval, dat tot dusver in het halfdonker en op den achtergrond haars levens bewogen had. Zoo stortte zij zich in dit avontuur, opstandig en begeerig het leven tot een compensatie te dwingen, waarvan zij de bedwelming verwachtte, die haar de ledigheid van haar bestaan zou doen vergeten.

De roes duurde eenige maanden. In oogenblikken van bezinning erkende zij, dat hij eigenlijk dom en grof was, ten spijt van zijn belezenheden, waarop hij prat ging en die zij belachelijk vond, ten spijt van zijn snaakschheden, die de fijnere geestigheid misten, waaraan zij veeleer gewoon was. Maar doorgaans verblindde haar de uitstraling van zijn mannelijke persoonlijkheid dermate, dat zij zich onrustig voelde, als hij niet om of bij haar was en zij telkens bestookt werd door jaloerschheid bij de gedachte, dat hij haar ontrouw zou zijn, al wist zij, dat hij daarvoor ternauwernood den tijd zou hebben. Zij bewonderde zijn stijl, wanneer hij diende, een stijl, waarin een schijn van hoogmoed aan zijn nederigheid alle geringheid onttoog en tot een voornaamheid welhaast verhief. Dan bekoorde haar dit dubbel leven, deze romantische tegenstelling tusschenhaar uiterlijke onver-

schilligheid en haar geheime ongebondenheid en meermalen dacht zij aan het slechte drama van Victor Hugo, waarin de liefde van een lakei en een koningin verheerlijkt werd en dat zij in haar laatste kostschooljaren heimelijk gelezen en bewonderd had.

Toen werd zij zwanger. Zij zocht redding in duistere praktijken; des nachts, gelijk een heks, brouwde zij dranken, die zonder gevolg bleven, maar zij deinsde terug voor de uiterste misdaad. Dan verkalmden zich haar koortsige gevoelens en zij beleefde stemmingen, die haar herinnerden aan haar verlovingstijd. Zij had zich misdragen, maar zij zou de gevolgen van haar handelwijze aanvaarden. Zij voelde haar hart zwellen van een gevoel, dat zij schroomde te noemen. Was het liefde? Haar kind, haar man zou zij opvoeden; in het aangezicht van zulk een taak voelde zij ontstuimige krachten wassen uit de diepten van haar ziel. Hij, denkend aan het aanzienlijk moederlijk erfdeel, was welgemoed. Zij zouden vluchten naar Brussel.

Haar vader vond haar uitvoerig schrijven, toen hij, vermoeider dan gewoonlijk, tegen het middagmaal huiswaarts keerde van de vergadering, die hij geleid had en die zeer rumoerig was geweest. Zijn toorn was mateloos. Deze schanddaad, die de eer van twee rechtschapen families den spot der menigte prijs gaf, die de zedelijke uitkomst van een arbeidzaam en onkreukbaar leven bedreigde, die hem verstoorde in de onrustigste dagen van het politieke seizoen, waarin hij alle aandacht voor den Staat veil moest hebben, deze schanddaad trof hem dieper dan eenige vijandelijke aantijging hem ooit had getroffen noch treffen zou. Hij verzocht haar kortelijk hem voortaan van brieven en bezoeken te verschoonen en zich voor zakelijke aangelegenheden tot zijn bankier te wenden.

Des zomers placht Scanderbergh te verblijven op een

landhuis, genaamd het Jachthuis, nabij Arnhem, behoo-rend aan den ouden graaf van Arkel, die tusschen Arnhem en Zutfen een feodaal slot, verscholen in de Onzalige Bosschen, bewoonde. Het landhuis, dat door zijn vier hoektorens aan een ridderslot herinnerde, lag temidden van sparren en beuken, maar een korte, breede weg was gebaand door het hout naar de naburige, onmetelijke heide, waar indertijd de lustige jachtstoet met hondengebas en hoorngeschal de vervolging van den vos of het hert begonnen was.

Dien heeten zomer omzweeg de eenzaamheid Floris Roelof Scanderbergh dieper dan vroegere jaren. Hij sleet weer zijn dagen in het ruime, koele studeervertrek, dat uitzag langs de gladde beuken van den jachtweg in de verte, waar de gele brem vlamde in de bruine heide. Hij verdiepte zich weer in de lezing van de nieuwste uitgaven op maatschappelijk en staatkundig gebied, maar telkens betrapte hij zich, dat hij de lezing had gestaakt en peinzend uitstaarde in de eenzame verte. Vaak deed hij lange wandelingen, maar de uitbundige zangen der vogels vervulden zijn hart met droefenis en het heesche sjirpen der krekels op de heide ontzenuwde hem, die nooit de plagen der zenuwen gekend had. Des nachts luisterde hij naar het schreeuwen van het hert in de bosschen en naar de stille vlucht der uilen, die nestelden in een der hoektorens en doorgaans hoorde hij den koekoek roepen in den blanken morgen, voordat hij eindelijk insliep.

Scanderbergh's zielkundige belangstelling was nooit groot geweest en bespiegelen had hem altijd een ijdele bezigheid geschenen. Zij, die gewaagd hadden van het geheim der ziel, hadden hem tot ironie gestemd. Zoo had hij een praktische menschenkennis vergaard, die voldoende was gebleken in zijn zakelijk en bedrijvig leven en nooit had hij het zingen der sirenen gehoord, die, uit

de ondoorgrondelijke diepten der zeeën stijgend, den eenzaam zwalkende betooverd hadden.

Scherper dan vroeger herinnerde hij zich zijn onverschilligheid voor het innerlijk leven zijner vrouw en zijner dochter, de raadselvolle blikken, het plotseling verdriet van beiden; octrooien en accijnzen had hij belangrijker geacht; scherper dan vroeger ook gaf hij zich reken-schap, dat de afwezigheid eener moeder en de verstrooidheid eens vaders een blijvende schaduw over het leven van een kind breiden moesten en eerst nu begreep hij den vollen zin dezer waarheid, dat kinderen liefde behoefden; scherper dan vroeger eindelijk besefte hij de beteekenis van de teleurstelling harer eenige liefde en van haar omgang met de gravin van Baroda, voor wie men hem gewaarschuwd had. Hij had toen geantwoord, dat zijn dochter onontvankelijk was voor slechte invloeden, maar nu verstond hij, dat er invloeden waren, zóó onnaspeurlijk als de giffen, die men ten tijde der Renaissance op bloemen spilde en die de geliefde, bij het genieten van zulk welriekend geschenk, sterven deden.

Droeg hij de schuld van dezen val? Maar dan zeide hij zich, dat hij zich toch niet zonder meer verantwoordelijk behoefde te stellen voor een zoo schromelijk gemis aan zedelijken zin en wanneer hij dacht aan den smaad, waarmede zijn dochter zijn naam beleedigd had, dan verhief zich weer zijn matelooze toorn. Zoo wisselden zijn stemmingen gelijk eb en vloed en zijn hart was diep en bitter als de zee.

De zomer verging, maar naarmate de dag naderde, waarop in den Haag de beide Kamers der Staten-Generaal plechtig heropend zouden worden, wies zijn onlust zijn openbare leven te herbeginnen en een verstarring beving zijn ijver, wanneer hij dacht aan dien, waarmede eerlang opnieuw de geachte afgevaardigden hun belang-

rijke adviezen zouden voordragen. Zijn behoefte deze vrijwillige ballingschap te verlengen of te bestendigen, werd dagelijks sterker. Hij had de gewaarwording, als had hij geleefd in een wereld, waarvan hij alle zeeën bevaren en alle landen bereisd had. Nu was voor zijn verwonderde oogen een avondland gerezen, waar het leven in zoo vreemde vormen bewoog, dat hij geen belangstelling meer vond voor zijn oude wereld. Op zekeren dag, plotseling besloten, schreef hij zijn verzoek om ontslag. Toen hij den knecht het schrijven ter spoedige verzending overhandigd had, stond hij op in een vreemde gevoelsmengeling van bevrijding en verlatenheid. Hij opende het deurraam, dat hij wegens de kilte had gesloten, want buiten herfstte het reeds. Een vochtige koelte woei hem tegemoet; het leken van tallooze droppels was het eenig geluid in de stilte; alleen, plotseling en overluid, klonk het hameren van een specht uit het naburig sparrenbosch. Herfstdraden zilverden tusschen de stammen, het beukenloof toonde rijkelijk roestplekken en op de hei was de brem sinds lang gedoofd. Kreten deden hem het hoofd heffen en hij zag een vlucht wilde eenden in scherpen hoek naar het zuiden vliegen. Hij glimlachte bijna om de haast, waarmede zij zich repten en hij volgde hen, totdat zij verdwenen in den fietsen hemel, dien de avond reeds met paarse tinten kleurde. Dan slaakte hij een diepen zucht en ging naar binnen. Eenige weken later, een najaarsmiddag omtrent het uur der schemering - de herfstwind zong veelstemmig in het woud, omwarrelde het Jachthuis met dorre blâren en joeg grauwe wolken door den grijzen hemel - toen gebeurde het, dat Scanderbergh eindelijk luisterde naar het geluid van een rijtuig, dat hij sederteenigen tijd reeds over gindschen straatweg had hooren naderen, en opeens wist hij, dat het Machteld was. Hij bleef zitten, bijna liggen in zijn diepen leunstoel en hij liet zich overstelpen

door een vreugde, die geen politieke successen hem ooit hadden bereid. Het rijtuig vorderde langzaam en zeker tien minuten duurde het, voordat het rollen der wielen en het strompelen der hoeven duidelijk hoorbaar werden. In dien tijd verstreek zijn vreugde: een angst had hem bevangen, want hij wist, dat jammer haar tot hem dreef.

Hij stond nu voor het zijraam en zag de beukenlaan af, die omboog naar den straatweg. De bocht was reeds in den schemer vervaagd en zoo was het een donker ding, dat hij aanvankelijk doemen zag en dat zich dan gaandeweg bepaalde tot een huurrijtuig en een oud paard. Hij bleef staan, geband. Op eens kletsten de hoeven luider; het voertuig rolde nu op de steenen, waarmede het laatste gedeelte der laan geplaveid was. Hij wachtte, totdat hij in het donker van het rijtuig de bleeke vlek van haar gezicht kon zien, maar vergeefs wachtte hij het bewegen van een kleinere vlek, die een hand zou moeten zijn. Dan stortte hij zich op de electrische schel, waarop hij drukte, totdat de knecht verscheen.

- Openmaken, onmiddellijk, er is bezoek.... beval hij op een toon van de heftigste terechtwijzing. De man, verward, repte zich. Hij hoorde hem uitglijden in den marmeren gang, maar nog klonken zijn haastige stappen, toen de bel reeds oversloeg met een geweld, als in het Jachthuis nooit was gehoord. Een oogenblik, toen hoorde hij het ruischen van rokken, een snellen, zachten tred naderen. De deur ging open.

Hij herkende haar nauwelijks. De losse kleeren, die haar omvangrijk lichaam omhingen, schenen verwaarloosd; heur haar was verwilderd en de uitdrukking van haar gezicht veranderd op een wijze, die niet alleen het gevolg van haar zwangerschap kon zijn. Een oogenblik keek zij hem aan met den valschen blik van een opgejaagd dier, dat in zijn laatsten schuilhoek een ander

dier vindt en twijfelt, of het zich niet vijandig tegen hem zal keeren. Dan stortte zij zich aan zijn voeten, zijn knieën omklemmend en in een verwarden stroom van woorden, snikken en kreten volgde het erbarmelijk verhaal.

Nooit had zij een dergelijke uitbraak van slechtheid kunnen vermoeden. Vroeger reeds, toen zij nog in den Haag waren, had hij haar eens gezegd, dat hij altijd een stille woede in zijn hart verborgen had om zijn plebeïschen stand en zijn onderhoorig bestaan. Nu scheen het, dat hij wraak nam om deze oude veeten. Toen zij eenmaal getrouwd waren, was hij een woest leven begonnen, waarin haar aanwezigheid hem slechts scheen te hinderen en te prikkelen. Des nachts braste hij rond in bordeelen en taveernen, kwam des morgens laat en dronken thuis, twist zoekend, vloekend en schimpend, haar schoffeerend op een wijze, als zij nooit mogelijk had gedacht. Eens, in het hòlle van den nacht huiswaarts keerend van een restaurant, waar zij gesoupeerd hadden te midden van cocottes, die erger dan hun begeleiders zich bedronken en misdragen hadden, onder de onbewogen gezichten der strijkende tziganes, had hij, beschonken, haar gedwongen in de automobiel te wachten voor een bordeel, waar hij was binnengegaan en een half uur vertoefd had. Zij had dit alles geduld in een verlamming en versuffing, die slechts geweken waren, toen zij bemerkt had, dat zij ziek was geworden. Toen was zij gevlucht.

Den volgenden dag reisde Scanderbergh naar Antwerpen, waar zij den laatsten tijd verblijf hadden gehouden en wekte den dagdief uit zijn dierlijken slaap. Tegenover zijn vroegeren meester hervond Maarten Schnoerb zijn lakeieninstincten. Eenige pogingen om aanmatigend en onbeschaamd te zijn, bezweken voor het rustig gezag van den grijsaard, dien hij zijns ondanks Excel-

lentie bleef noemen. Ten slotte teekende hij de voorwaarden der scheiding, die hem werden voorgelegd. Eenige weken later beviel Machteld Scanderbergh op het Jachthuis van een zoon.

De winter verging; dichter dan de herfstblâren omwar-relden de sneeuwvlokken het eenzaam Jachthuis en vader en dochter voelden zich gelukkig in deze verlatenheid, die hun toenadering verinnigde en waarin zij zich van zooveel jammer en onrust te herstellen schenen. Maar toen het voorjaar kwam, voelde Machteld met bevreemding een melancholie in haar wassen en de herleving aller dingen deed haar telkens vaker en langer mijmeren over den dood. Want gelijk een bittere smaak alle spijzen vergalt, zoo bedierven haar slechte herinneringen alle levensaanvoelingen. Zij trachtte zich te vermeien in de herinneringen harer jongemeisjesjaren, toen het leven in omsluierde en niet gelijk thans omfloerste beelden voor haar bewoog. Maar dit terugdenken aan haar beste jaren versterkte haar besef, dat zij toch nooit aan haar schande ganschelijk zou ontgroeien. Zoo wies haar moedeloosheid; zij voelde zich gelijk een zieke, die oogenschijnlijk, maar nooit daadwerkelijk van zijn kwaal geneest. Dan verwonderde zij zich over haar onverschilligheid voor haar kind, zich haar moederlijke instincten van vroeger herinnerend en zij zeide zich, dat zij juist voor dezen zoon inniger liefde moest voelen dan voor een kind dat uit een gelukkig huwelijk zou geboren zijn. Maar zonder gevoelsinhoud bleef deze erkenning. Zij gaf zich rekenschap van de schuld, die zij droeg tegenover haar zoon, maar deze last benauwde haar niet en de gedachte aan de verwijten, die hij later tot haar zou kunnen richten, wanneer de slechte instincten, die zijn geboorte bepaald hadden, in zijn leven zouden hebben gewoed, bestookte haar niet. Maar naarmate

zij deze onverschilligheid bemijmerde, begreep zij, dat niet alleen haar verwachtingen, maar ook haar genegenheden verdord waren, al bleef zij verrast, toen zij besefte, dat haar gevoel zelfs voor haar vader ver-sinteld was.

Opnieuw streek de herfst over de aarde, opnieuw ontbladerden de boomen en togen de trekvogels in snelle vluchten naar het zuiden. Eens toefde Machteld op een namiddagwandeling bij een kleinen vijver in het bosch, luisterend naar de stilte van den herfst. Nooit had zij den vijver zoo onbewogen gezien en de wolken, die rustten in zijn spiegel, geleken grijze koningen, ruwelijk gehouwen uit den verweerden steen van een toover-slot, dat in het land der droomen rees. De boschverten verloren zich in een blauwen damp. Zij hoorde niets dan de matte vlucht van een raaf, die eenzaam vloog door het verlaten woud en vlakbij het breken van een dor blad aan een dooden tak, dat langzaam omlaag wervelde.

Nooit had zij de samenstemming zoo zuiver gevoeld tusschen haar ziel en deze natuur, die sterven ging. Dan hoorde zij de klok van het Jachthuis vier uur kleppen in de stille lucht. Zij ging verder en toen zij thuiskwam, was haar gezicht bleeker en strakker dan gewoonlijk.

Zij bleven wonen op het Jachthuis. Scanderbergh verkocht zijn woning in de laan Copes van Cattenburgh; hij beschouwde zijn openbare leven als geëindigd. Dikwerf drukte hem de stilte van het Jachthuis en met heimwee herdacht hij het somtijds hevig en altijd drukke leven met zijn wisselende zegepralen en nederlagen, dat hij zoo lange jaren geleid had en waarvoor hij geboren was. Maar tegenover de dofheid en de starheid zijner dochter verzweeg hij deze mismoedigheid, die echter voor haar geen geheim kon zijn.

Hij las met verstrooiden geest zijn staathuishoudkundige werken. Hij zocht andere lectuur.

Op zekeren dag vond hij bij zijn boekhandelaar een bloemlezing van Seneca's brieven in een duitsche vertaling. Sinds las en herlas hij uitsluitend de geschriften dier Stoa, die de verheffing boven smart en vreugde predikt en de deugd prijst als het middel tot het bereiken eener rust, die de voorbijgaande spiegeling is der universeele orde.

In Arnhem hadden zij eenige vrienden, met wie ze schaarsche betrekkingen onderhielden. Een nicht van Scanderbergh, die men tante Arabella placht te noemen, kwam om de veertien dagen op het Jachthuis eten. Elken herfst wisselden zij een bezoek met den graaf van Arkel.

Zij gingen nooit naar den schouwburg noch naar de concerten van het stedelijk orchest en slechts zelden zag men hun automobiel in de stad. Maar dikwijls, des zomers en des winters, zag men haar snellen langs de eenzame wegen, die de Veluwe doorslingeren en die, door de eeuwenoude bosschen, den Rijn en den IJssel begeleiden in hun grilligen loop.

Intusschen werd Peter grooter. In de weinige jaren, die vergaan waren, voordat de indrukken zich blijvend in hem begonnen te prenten, had hij veel geslapen, weinig gehuild en tamelijk gesukkeld, want hij was niet sterk. Hij geleek noch zijn vader noch zijn moeder, hij had een vreemd kind kunnen zijn, een vondeling en soms had zij zich afgevraagd, huiswaarts keerend van een harer pelgrimagiën naar het doodenrijk, of de geboorte van dit kind uit haar schoot niet een begoocheling was geweest. Hij was slecht gebouwd, had te lange beenen en te hooge schouders en zijn mager lichaam was zonder eenige sierlijkheid. Zijn gezicht was leelijk, van een onvoorname leelijkheid, die zich eerst veel later zou verfijnen en ver-

liezen. Zijn jukbeenderen waren uitstekend, slordig de lijnen zijner lippen. Een grootehaviksneus, aan het einde lichtelijk afwijkend, dreigde. Het voorhoofd was uitgebouwd, alleen zijn donkere oogen schenen nooit anders dan denkend te zijn geweest.

Hij was gehoorzaam en tevreden, maar hij toonde weinig belangstelling en het speelgoed, ten spijt zijner verscheidenheid, voldeed hem niet. Alleen de boekerij van zijn grootvader scheen hem wonderlijk te bekoren en langen tijd kon hij, te midden zijner verslagen kamee-len en olifanten, kijken naar de breede planken, waarop van den vloer tot de zoldering de boeken zich rijden. Dan kon de onverschillige blik, waarmede zijn grootvader hem placht te beschouwen, opleven in verwachtingsvolle belangstelling.

Een enkele maal, op het onverwachtst, brak hij uit in wilde driften, tegen het hobbelpaard, dat hem had afgeworpen en dat hij een glazen oog uitsloeg, tegen den dakkei van zijn grootvader, die een bijna voltooid bouwwerk van roode en blauwe steenen in elkaar had doen storten en dien hij, steenen werpend, vervolgd had, hetgeen den toorn zijns grootvaders had gaande gemaakt, wien de steenen meer dan den dakkel om de ooren suisden. In zulke buien kreet en stampvoette hij en zijn armen sloegen rond in alle richtingen, gelijk de ontwrichte wieken van een molen in een wervelstorm en des avonds lag hij uren lang klaar wakker te woelen, voordat hij eindelijk viel in een onrustigen slaap.

Een der eerste dingen, die hij zich herinnerde, was de wijze, waarop zijn grootvader, lezende gezeten in zijn diepen leunstoel, hem met zijn voet ter zijde schoof, toen hij, spelend met zijn beesten, opeens dien voet in zijn rug gevoeld had en vertrouwelijk zijn hand op den schoen had gelegd. Hij was opgestaan, bedremmeld en naar zijn moeder gegaan, die las in den anderen leunstoel,

maar zij, zelfs niet opkijkend, had hem met haar hand ter zijde gehouden. Toen had hij zijn beesten bij elkaar gepakt en was gegaan naar den hoek van het vertrek, waar hij mocht spelen. Hij was gaan zitten op een kussen en had naar buiten gekeken, waar de regenvlagen kletterden tegen de ruiten. De kou drong binnen door het glas en hij was bang voor het loeien van den wind in het bosch. Hij voelde zich verlaten en begon te schreien. Maar zijn moeder, ongeduldig, zeide, dat hij stil moest zijn, dat zij niet hield van huilebalken en dat zij hem anders in den hoek zou zetten. Hij had zijn snikken verkropt, maar de tranen waren al heeter geworden, want al banger had hij zich gevoeld in deze verlatenheid.

Des winters zat hij dagelijks in de boekenkamer met zijn moeder en zijn grootvader, die lazen in hun diepe, leeren leunstoelenen slechts enkele woorden spraken, wanneer de thee gebracht werd. Zoo hoorde hij uren lang niets dan het ritselen der omgeslagen bladen, het knetteren der vlammen in den haard, het bauwen van den wind in den schoorsteen en buiten den kreet van een vogel, die voorbij zwierde in den wind of de stappen van een zwerver, die aan de keuken bedelen ging. Soms liep zijn grootvader op en neer van het eene einde van het vertrek naar het andere en bij geregelde tusschenpoozen, op dezelfde plaats, kraakte het plankier. Als het weer goed was, stond zijn grootvader tegen halfvier op en vroeg hem wel of hij mee ging wandelen. Dat vond hij heerlijk. Dan liepen zij een uur door de bosschen, die vol waren van deinend windgeruisch of doodstil. In de witte dagen knarste de sneeuw onder hun voeten en hun adems dampten uit hun neuzen en zwijgende monden, want grootvader hield niet van spreken.

Des zomers was hij vrijer en mocht hij alleen uit. Hij vreesde het donkere pijnbosch en eigenlijk zwierf hij het liefst op de heide. Daar voelde hij zich gelukkig. En

wanneer hij de hazen vluchten zag, die zijn argelooze tred uit hun leger verjoeg of wanneer hij de bijen zich wentelen zag in de fijne of ruige bloemen, die zich wiegden op den speelschen wind, dan lachte en zong hij luidkeels van louter vreugd. En onbestemde ontroeringen vervulden zijn hart, wanneer hij, heel hoog, een ooievaar zag voorbij drijven of wanneer hij den herder met zijn rooverhoed en zijn roovermantel, leunend op zijn staf, te midden zijner schapen, staren zag in de onmetelijke verten of wanneer hij een zigeunerwagen den eenzamen landweg volgen zag, die traag zich slingerde door de heide.

Eens zag hij, liggende aan den zoom van het bosch, vervaarlijke wolken statig zich zamelen in den blauwen hemel. De donder rommelde ver en hij zag den vurigen zig-zag neerschieten op de hei. De vogels zwegen in het bosch. Een machtige wind verhief zich, die de kruinen der boomen al luider en luider ruischen deed. Men riep hem, maar hij antwoordde niet, kroop weg in het kreupelhout. En daar, in een stortvloed van regen, zag hij het onweer zich voltrekken. Toen hij eindelijk doornat thuiskwam, schudde zijn moeder hem heftig door elkaar en de heele week mocht hij geen vruchten eten aan het dessert. Maar heimelijk hoopte hij, dat het spoedig weer zou mogen onweeren.

Dien herfstmaand ging hij voor het eerst naar school. Hij was vol verwachting geweest, maar in deze nieuwe omgeving openbaarde zich een onoverwinnelijke verlegenheid, die hem deed kleuren, stotteren, huilen, wanneer de juffrouw hem aansprak, tot groot vermaak der knapen. In het vrije kwartier, onder de kastanjes der speelplaats of als het regende in de hal, verschool hij zich achter de juffrouw, beducht voor de stompen, waarmede zijn makkers hem wilden opwekken aan hun rumoerige spelen deel te nemen. Hij, die was opge-

groeid te midden van twee zwijgende menschen en die zich het behagelijkst had gevoeld in de eenzaamheid der heide, hij gevoelde zich op school voortdurend door gevaar omdreigd en viel van den eenen in den anderen schrik.

Toen gebeurde het, in de eerste dagen van October - hij was nu een maand op school - dat hij, een middag, na eenige omzwervingen ten leste belandde bij een bank in het pijnbosch, waarop hij zitten ging, diep zuchtend, want hij was zwaarmoedig. Hij vond het niets leuk op school en hij had het koud. Het weer was mistig en de donker groene takken der dennen waren omzwachteld met witte floersen. Hij zat eenigen tijd, zijn handen in zijn zakken, rondkijkend, toen hij stemmen brommen hoorde en hij twee kolenbranders naderen zag. Zij droegen een baar, waarop iets lag onder een donkerblauwen paardedeken. Zij zwegen, toen zij hem zagen en gingen hem voorbij zonder groet, hetgeen hem verwonderde, want hij kende hen en zij groetten hem altijd. De baar droop en een waterspoor kronkelde op het pad.

Toen hij na eenigen tijd thuiskwam, vond hij niemand in de boekenkamer, maar een ongewone drukte heerschte in het Jachthuis. Hij hoorde gejaagd loopen, onderdrukt praten en slaan van deuren. Kort na elkaar kwamen twee automobielen met groote snelheid aangereden, de eerste van den dokter, in de tweede, een taxi, was tante Arabella gezeten. Eindelijk kwamen zijn grootvader en zijn tante binnen. Hij zag, dat beiden geweend hadden. Zijn grootvader zeide hem met een vreemde stem, dat zijn moeder op reis was en dat hij voor eenigen tijd bij zijn tante zou gaan logèeren. Tante Arabella brak in snikken uit, drukte hem tegen zich aan, zoodat hij haar tranen druppelen voelde op zijn gezicht.

(Wordt vervolgd).

[Parijsche verzen]

Klacht

'k Dacht dat ik eens zijn bruid zou wezen,
ik heb zijn naam in droom zoo vaak gelezen,
waaronder dan de mijne stond;
ik was zijn vrouw -
zoodat ik nauw
begrijpen kan,
dat hij nu is een vreemde man
die kust een andre mond.

Ik heb de kaarten opgenomen,
wat hij verbood,
maar in mijn nood
wil 'k weten of hij terug zal komen -...
zij zeggen niet,
dat hij verliet,
de kaarten hebben medelij;
hij ligt nog altijd aan m'n zij.

'k Ben nu alleen
en zonder wil;
mijn leven staat zoo plotsling stil
zooals een wekker stil blijft staan;
ik nam zoo alles van hem aan;
ik ben geworden wat hij dacht -...
een leege schacht
is wat hier bleef, hij achterliet; -
een onbegrijpelijk verdriet
in 't groote bange van den nacht.

Al wat hier staat
het was van mij,
toen hij nog leefde aan mijn zij,
en hier nog klonk zijn stem.
Maar nu hij ging
lijkt ellek ding
te wachten op de komst van hem -
Waar is zij, die ik vroeger was?
Ik zie haar niet in 't spiegelglas.

Hij nam mij mee; ik was een kind
dat men in d' avond-straten vindt,
en alles deed ik, wat hij vroeg;
het was zijn geld, al wat ik droeg,
ik was van hem, ik werd weer vroom,
'k bad eiken avond - schoonste droom! -
dat hij mij nimmer zou verlaten,
met hem te mogen wandlen door de straten!

Ik gaf hem al wat ik bezat,
al wat ik op de wereld had,
mijn jonge lijf, mijn blijde lach,
mijn onschuld van den eersten dag:
mijn lach, mijn oogen, hart en lijf,
dat al verging in het bedrijf,
waaruit allengs zijn kus ging heen; -
maar 'k had hem nog alleen.

Wat blijft mij, wat?
Ik werd te oud,
Mijn hoofd is leeg, mijn hart is koud.
'k Weet van geen liefde meer of haat,
moet ik nu zoeken in de straat,
is dat mijn lot?
Maar waarom bad ik dan tot God
O, zoo ik nog mijzelve had!

Ben ik een vrouw, zoo 'k nooit werd echt bemind?
Ben ik een vrouw, zoo 'k nimmer droeg een kind?
Ben ik dan niets, dan wat verdriet
dat hij vergeten, achterliet?

Ik voel mij bang, zooals een kind,
Mijn leven is plots uitgegaan,
gelijk een kaars in Oostenwind
die om de open deur komt slaan.

Parijsche avond

De zon was dood -..
Het kopergeel en anjelieren rood
ging weifelend heen,
en liet alleen
het parelbleeke grijs,
in 't avondstil van 't terust Parijs -..
De Seine stroomde laag,
leikleurig lei de lucht erin,
met even rimpeling.
Traag
ging de wind;
hij boog de boomentakken sâam
en bracht een licht geluid ertusschen.
Het dreunen van de zware autobussen
gaf aan de brug een vreemde siddering. -.

DOP BLES

TIMPANON VAN HET MARIA-PORTAAL DER NOTRE-DAME

Over 13de-eeuwsche beeldhouwkunst door Aug. Vermeylen

Nemen we als uitgangspunt der 13de-eeuwsche beeldhouwkunst: het Maria-portaal der Notre-Dame te Parijs (omtrent 1210-1220).

Onderaan zitten drie koningen en drie profeten, -voorvaderen en voorgangers van Maria, - aan weerszijden van haar zinnebeeld in de Oude Wet, de arke des Verbonds. Daarboven wonen we het innig-schoone drama bij: Christus, de stil mijmerende Apostelen, de engelen die met teederen eerbied de lijkwade houden, zien hoe de H. Maagd het hoofd opheft en biddende ter verrijzenis wakker wordt. In het bovenste veld verschijnt ze op denzelfden troon als Christus en, in zacht stralen-den ootmoed naar hem toe gewend, ontvangt zij zijn zegen en de kroon der hemelen.

Het ouderwetsche is hier haast geheel overwonnen, de plooien der gewaden gaan in lenige sierlijkheid en edelen eenvoud met houding en gebaar mee. Hier bereikt de middeleeuwsche plastiek - zooals de Grieksche te Olympia, - het mooie oogenblik, dat ze haar uitdrukkingsmiddelen meester wordt, maar nog niet toegeeft aan ijdel vieren van kunstvaardigheid. Zoo is de

bekoring der vroege lente: de kracht heeft er een kuische, groene frischheid; - een zuivere meisjesstem verheldert de ingetogen plechtigheid van het orgelspel; - de kiesche rythmus van een eeuwige jeugd rankt hier door monumentale grootheid.

Er wordt wel eens afgegeven op de 'ascetische' kunst der 'duistere' middeleeuwen; Taine b.v. ziet daar niet anders dan ontwrichte geesten, ter prooi aan een ongeneeslijke zwaarmoedigheid, die het leven verafschuwt en bij voorkeur het leelijke aankleeft. Doch, waar is hier nu een ziekelijk-extatisch gelaat te ontdekken? We staan voor werkelijke menschen, in hun men-schelijke verscheidenheid; pas-ontbolsterde, ruwe mannenkracht naast glimlachende gratie of verheven ernst. De H. Maagd beeft van schuchtere blijheid, Christus is een jonge prins met vreugdig gelaat, gezagrijk en mild. Met den vorm heeft de gedachte zich van haar knellende banden ontdaan. Al die gezichten, hoe verschillend ook, dragen den stempel van verstand en zedelijke macht. De strengste Apostel, die mijmert, heeft zich in zijn beschouwing niet opgesloten: zijn mond spreekt van werkzame liefde. En Sint Pieter daarnaast, met zijn goeien plebejerskop, is hij niet echt, en... modern, dat wil zeggen: van alle tijden?

De stemming van het geheel wordt gesteund door het koor der hemelsche scharen die langs de concentrische bogen rijzen, terwijl aan middenpijler en deurposten de menschelijke arbeid ook opgenomen wordt in het groote steenen gebed, door fraaie bas-reliëfs, die de werkzaamheden van iedere maand en de teekens van den dierenriem voorstellen. (De standbeelden van middenpijler en zijwanden werden in de Fransche Omwenteling vernield en in de 19de eeuw door andere vervangen).

Nog een enkele opmerking: Griekenland had slechts

bij uitzondering de verbinding van menschelijke gedaante en natuurleven gekend; maar zooals hier met den eik en den olijf van het middenvak het plantenrijk in de monumentale plastiek dringt, zoo begint het nu op te schieten langs het voetstuk van het portaal, woekert onder de symbolen der jaargetijden, zegepraalt overal in het ornament der kapiteelen: klimop en wilde venkel, wijnstok en appelbloesem, rozeknoppen, laurieren koolbladeren, heel een realistische flora zingt er, op hetzelfde oogenblik als Sint Franciscus in zijn Italiaan-sche rythmen, het zonnige lied tot verheerlijking van al het geschapene:

Laudatu sii, mi signore, con tutte le tue creature... Zoo wordt tot in de versiering de overgeleverde, vastgelegde formule overgroeid door de veerkrachtige vormen die de kunstenaar rechtstreeks aan de natuur ontleent. En de West-Europeesche kunst heeft nu zichzelf gevonden. Sedert de dagen van Aegina en Olympia was er geen dieper en schooner omwenteling in de geschiedenis der beeldende kunsten geweest.

Met de Notre-Dame te Parijs begint hetgeen het ‘klassieke’ tijdperk der middeleeuwen kan genoemd worden. Aan de christene Kerk, wier gezag nooit grooter noch algemeener was, heeft het zijn geestelijke eenheid te danken. Het valt samen met den bloei van het ridderwezen en met de vorming van Frankrijk, de machtsuitbreiding van het koningdom onder Philips-August en Lodewijk IX, den Heilige. De veroveringstocht der gothische kunst, van uit Ile-de-France ondernomen, begeleidt overal den strijd der monarchie tegen het leenstelsel: waar de feudale wanorde en vechtlust aan strengere wet onderworpen wordt en de persoonlijke veiligheid toeneemt, kunnen de gemeenten zich het sterkst inrichten, daar wassen ze talrijk naast elkaar op.

In het koningsgebied staat de stad niet meer afgezonderd binnen haar muren in een streek met weinig wegen, waarop de reiziger aan menig gevaar is blootgesteld: terwijl handel en nijverheid zich ontwikkelen verbindt daar een wijdere gemeenschap stad aan stad in vruchtbaren wedijver; en in elke stad doet wedijver weldra een kerkgevaarte oprijzen, zoo reusachtig en ontzagwekkend mogelijk. Er werd met zulk een geestdrift gebouwd, dat ploegen vreemde werklieden naar Noord-Frankrijk toestroomden, en het is wel eens gebeurd, dat de bevolking meehielp om bouwstoffen aan te voeren en de uitgestrekte werkplaatsen van eten te voorzien: iedereen wilde een hand toesteken om het alom zichtbaar teeken van de welvaart en de vrijheid der gemeente op te richten.

Hoeveel daar aan beeldwerk werd vervaardigd kan men zich niet makkelijk voorstellen: alleen het aantal steenen figuren der kathedraal te Reims werd op ongeveer drieduizend geschat, en het klinke niet overdreven, dat Noord-Frankrijk een rijker openluchtmuseum van middeleeuwsche kunst uitmaakt dan heel het overige Europa. Geen land had dan ook ruimeren invloed: Frankrijk schiep de meeste en voornaamste typen, die het buitenland nabootsen of naar eigen zin verwerken zou, - zooals Frankrijk den nieuwen bouwstijl, den gothischen, aan de christelijke wereld had geschonken.

In de kathedraal heeft de christelijke beschaving hare eenheid uitgesproken; de droom, die de menschen vereenigen wil in één ideaal, de droom van werkdadige broederlijkheid waar we in onzen verbrokkelden tijd weer met ons verlangen naar grijpen, is daar verwezenlijkt. Het goddelijke huis, in welks schaduw de nederigste een troost vindt en waarin tevens het hoogste trachten zijn schoonheid erkennen kan, is het middelpunt

van het leven, en de verschillende kunsten, die van den beitel en die van het penseel, op de architectuur toegepast en door haar in organisch bondgenootschap vastgehouden, steunen er elkaar, sluiten er ineen, als de pijlers en bogen en gewelven van de kerk, getuigen er samen voor één gevoelde gedachte, die allen omvat, die uit aller hart en geest zingt, en waar eeneik met zijn bizondere belangen en drijfveeren in opgaat. De teeke-nende lijnen en evenwichtige krachten van den bouw, de steenen heiligenbeelden, de kleur die overal het karakter van versiering en plastiek doet uitkomen, de fresco's en de hangende tapijten, de groote ramen waar de hemel zelf met zijn licht in schildert en het werk van menschenhanden doorstraalt in karbonkel en saffier-pracht, alles luidt er ineen tot één machtige, vol-rui-schende hymne.

De beeldhouwer of schilder is er niet op uit, zijn persoonlijke stemming in zijn werk te leggen: hij voelt zich niet als individu, maar als deel van een gemeenschap, de Kerk, de stad, het ambacht. Hij drukt de gedachten der Kerk met de gevoelens der menigte uit. Hij is een eenheid in een getal, een stem in een koor. Hijzelf verdwijnt vóór het werk: hij kent geen andere roemzucht dan zijn taak eerlijk en getrouw te volbrengen. Hij wil alleen tot de schoonheid van het geheel bijdragen, hij is slechts een middel waardoor de schoonheid van het geheel tot stand komt.

Want men stelle zich den beeldhouwer of schilder niet voor als wat wij een ‘kunstenaar’ noemen, maar als een werkman. De kathedralen worden niet meer door kloosterlingen opgetrokken, maar door een leger van ambachtslieden, die midden in het algemeen maatschappelijk leven staan, die reizen en wat van de wereld zien. Zij zijn de mannen der ‘bouwhut’, vereenigd door de banden der broederschap, gezamenlijk aan den arbeid

op de groote werkplaats naast de kerk. Werd de plastiek in Languedoc en Bourgondië, waar zij als basreliëf nog wedijverde met het fresco, net als een wandschildering op den muur zelf uitgevoerd: nu worden de beelden vóór de plaatsing uitgebeiteld, en hier moet op een feit van bizonder belang gewezen worden: in die uitgebreide ondernemingen merkt men wel een verdeeling van den arbeid onder twee groepen, nl. de steenhouwers, en daarnaast de meesterknechts en gezellen die den vorm van de steenen bepalen en voor de plaatsing ervan zorgen; maar de steenhouwers zelf blijven een weinig onderscheiden massa, waarin men onder elkaar de mannen aantreft die een grof blok vierkanten, den bouwsteen zijn profiel geven, hem met loofsieraad bekleeden of hem tot een indrukwekkend beeld om-scheppen. De ‘beeldhouwers’ zijn geen afzonderlijke klasse; zij verzuimen dan ook, hun werk met hun naam te teekenen: niet uit christelijken ootmoed, want vrome monniken deden het vroeger wel eens; maar ze denken er evenmin aan, als dat ze op een ornament of een lijst zouden vermelden wie die ontworpen had. Wie vandaag met speelsche fantazie eikenblaren om een kapiteel uitsneed, kon morgen gebruikt worden om den voet van een zuil uit den ruwe te kappen. Op een glasraam in de kathedraal te Chartres zien we twee beeldhouwers aan den arbeid: terwijl de kunstenaar heden zijn blok overeind zet, staande als het levend model, werd het daar neergelegd. De beeldhouwer en de eenvoudige steenhouwer werkten precies op dezelfde wijze. Het gebeiteld of geschilderd beeld was er trouwens niet om zichzelf, maar als onderdeel van een geheel: van een iconographisch geheel, ten opzichte der gedachte; van een architecturaal geheel, ten opzichte van den vorm. Het iconographische stelsel is de keus der onderwerpen en hun schikking volgens een programma door godge-

leerden opgemaakt. We voelen daar ook het streven van den ‘gothisch-klassieken’ tijd naar samenvatting, orde en eenheid. De kathedraal verschijnt als een ‘summa’, een encyclopedie, een belichaming in beelden van heel de christelijke leer.

Bekijken we b.v. de Notre-Dame te Amiens:

Tegen de voorzijde der zware muurstutten die tusschen de drie wester-portalen uitspringen staan de profeten van Christus, als een proloog tot de zaligmaking: het verband tusschen de Oude en de Nieuwe Wet is aldus duidelijk aangegeven. De Mensch-God neemt de eereplaats in: aan den pijler van het middenportaal - hijzelf zijnde de Poort des Levens: janua vitae, - de twaalf Apostelen scharen zich langs de zijwanden. David, de profeet waar Christus uit gesproten was (of wellicht Salomo?) dient hem tot voetstuk; op dat voetstuk herinneren de roos, de lelie en de wijnstok aan woorden waarmee Jezus zichzelf te kennen gaf, de basiliscus en de adder, de leeuw en de draak, die door Christus vertrapt worden, verbeelden het kwaad dat ons in het vleesch zit. Kleine bas-reliëfs in vierlobbige vakken versieren het onderste gedeelte van den muur: onder de profeten, symbolen van hun voorspellingen, - onder de Apostelen, de deugden en de ondeugden, die dan verder, op den zijkant van de deurposten, toe-gelicht worden door de parabel der vroede en der dwaze maagden. Dit alles is als een voorbereiding tot de angstwekkende les van het timpaan: de tweede komst van Christus, ten dage van het Laatste Oordeel, - de opstanding der dooden, het wegen der zielen, de scheiding der verdoemden en der uitverkorenen, - den Rechter van het ‘Dies irae’ wijzend naar zijn wonden, terwijl engelen de werktuigen der passie dragen. De kruisiging zelf wordt nooit voorgesteld: van het offer zien we alleen de glorie. De Heilige Maagd en Johannes smee-

ken God om genade, want naast de opperste gerechtigheid bloeit ook nog de liefde. Aan de concentrische boogwelvingen van het portaal stijgt, boven de verschrikkingen der hel, de hiërarchie der hemelingen, in een lofzang zonder eind.

Het rechterportaal is gewijd aan de Moeder Gods, en daar wordt ons nog verteld hoe de val van het eerste menschenpaar de komst van den Heiland noodzakelijk maakte, - terwijl het linkerportaal voorbehouden blijft aan den schutsheilige van de diocees en aan de Kerk als instelling die ons de wegen van Christus leert bewandelen. Maar het beeld der menschelijke bedrijvigheid ontbreekt evenmin: het werk van iedere maand, - een motief dat sedert de Karolingische tijden door de miniaturisten aldoor opnieuw werd behandeld, - leert ons dat de arbeid, ons door de erfzonde opgelegd, ook onder den zegen van Christus moet staan en tot zijn verheerlijking bijdragen, - de daarbij passende teekens van den dierenriem verzinlijken de voortdurende wenteling der tijden om Christus, wien alle eeuwen toebehooren.

Dat iconographische stelsel, waarvan ik hier slechts een idee geven wil, ontrolt zich verder rondom de heele kathedraal, aan de portalen van noord- en zuidgevel, langs de galerijen, op de torens, wordt dan van binnen voortgezet door de lichtende glasramen. Van kerk tot kerk is het programma nooit heelemaal hetzelfde, maar altijd tracht het naar een geregeld en synthetisch geheel: ieder standbeeld, ieder bas-reliëf is als een vers, iedere poort een stroof van één groot gedicht.

Maar de plastiek is er niet alleen om een godsdienstige leer te verkondigen: zij hangt samen met de vormen der architectuur, en ook in dat opzicht moet ieder stuk beeldhouwwerk zich schikken onder de wetten van een hoogere ordening.

Eerst een kortgehouden dienares der bouwkunde, - wat ze in hoofdzaak nog aan 't Koninklijk Portaal te Chartres was, - ontwikkelde zich de plastiek weldra tot vrijer bestaan, en dan steunen de twee kunsten elkaar volkomen, inniger verbonden nog dan in 't oude Griekenland. Aan het portaal te Chartres merkt men, hoe het beeld altijd in den bouwsteen zelf werd genomen, in het rechthoekig blok dat voor een bepaalde plaats bestemd was: treft dat technisch beginsel ons nu minder, omdat de beeldhouwers knapper geworden zijn, het blijft toch algemeen toegepast. De grootte van ieder figuurtje der portaalbogen, van ieder bas-reliëf, wordt aangegeven door de grootte van den bouwsteen, de hoogte van de steenenlaag. De architectuur houdt de plastiek binnen zekere grenzen en omgekeerd verleent de plastiek haar een luider sprekende stem. Overal, tot in de torens toe, vermengt het leven van mensch, dier en plant zich met den steen, doet de voornaamste lijnen en verdeelingen van den bouw beter uitkomen, wordt als een middel van architecturale orkestratie gebruikt, of zelfs tot verrichtingen van practisch nut, als de grillige gedrochten die het water der dakgoten uitspuwen. Het frissche gewoeker van allerlei versieringsgewas strekt tot natuurlijken overgang tusschen de geometrische vormen en de menschelijke gedaante, en al die motieven hooren samen als waren ze deelen van éénzelfden groei: men kan zich soms de plastiek niet wegdenken, of de architectuur zelve valt uiteen; men kan soms niet zeggen, waar de eene aanvangt en de andere ophoudt. Men kijke maar de pijlers van het noordelijk voorportaal te Chartres aan: het voetstuk, met zijn figuurtjes, zijn lofwerk en ornamenten, de beelden, de zuilen waar die tegen leunen, de bekroning, dat alles maakt een geheel uit, vol verscheidenheid en lenig-sterk als een lustig opschietende plant.

Hier wordt het duidelijk, dat de nauwe samenhang van beeldhouwkunst en bouwkunde de vrijheid van den kunstenaar niet beklemt, - als we althans nog een andere opvatting der vrijheid erkennen dan de romantische, die in vrijheid vooral afwezigheid van uiterlijken dwang zien wil: de kunstenaar zich voelend als afgezonderd individu, zijn verband met de maatschappelijke wereld niet aanvaardend, luisterend alleen naar zijn eigen ingeving, de persoonlijke, onbegrepen, eigenmachtige drijfkracht, die naar verwezenlijking van het innerlijk visioen dringt. Doch er is een stelliger vrijheid: de macht om te handelen, die voortkomt uit de harmonie tusschen den eenling en zijn omgeving, - de vrijheid van wat zich op zijn plaats gevoelt. Ik ben vrij in de omgeving die het best mijn daad bevordert. Welnu, die organische vrijheid, overeenstemming tusschen de gemeenschappelijke omgeving en de persoonlijke daad, is die van de gothische beeldhouwkunst. Het worde wel verstaan, dat ik hier geen oordeel van zedelijke waarde vel; er zijn tijden, dat de waardigheid zelf van den kunstenaar hem noopt tegen zijn omgeving in te gaan. Maar er zijn er anderen, waarin hij het geluk kent, aan zijn omgeving gebonden te zijn als de boom aan den grond of... de visch aan 't water. De gothische kunstenaar was niet vrij, allerlei te doen waar hij zelfs niet aan dacht. Maar dat de persoonlijke ingeving onderworpen was aan een algemeener, redematige orde, aan een iconographisch en bouwkundig stelsel, dat hield zijn spontanen scheppingslust niet bevangen, dat was veelmeer een bron van natuurlijken, levendigen rythmus. De 13de-eeuwsche beelden geven ons zulk een indruk van vranke en ongedwongen jeugd, in hun geheel als vanzelf opgeschoten, doordat ze gedragen en gesteund worden door al wat ze omringt: ze zijn er mee opgegroeid. Daardoor is de ‘Schoone God’ van Amiens zoo ontzaglijk in zijn

rechtlijnigen eenvoud, of bezit de H. Maagd van het noorder-portaal der Notre-Dame te Parijs (jonger van stijl: circa 1260), dat type der Fransche vrouw uit den heldhaftigen riddertijd, zoo'n zwierige gratie in al haar gezonde en fiere grootschheid.

Vandaar ook die zin voor wat ik de organische verhoudingen noemen zou: een hoog-aangebracht reuzenbeeld wordt zoo gehouwen als vereischt wordt door de plaats waar het staat, het licht dat er op schijnt, het in verkorting gezien worden van beneden. Het is nooit een gewoon beeld door een vergrootglas bekeken, en in een zeer verkleinde photographie blijft het toch een kolos. Maar, dank zij de aanpassing der plastiek aan de architectuur, zal ook een heel klein figuurtje deel hebben aan den monumentalen geest; het heeft in zich de lijn van grootheid, - de grootheid die niet in de afmetingen zit, maar in de verhoudingen zelf der gestalte, - en wil men het kleine bas-reliëf van den Pikker te Amiens door de lantaarn geweldig vergrooten, het wordt toch niet ijl, het valt niet uiteen, het verliest niets van zijn echt-Grieksche, volle zuiverheid en mooie maat. - Heden ten dage maakt de kunstenaar, door den band, zijn schilderij of zijn marmeren groep in zijn atelier voor een tentoonstelling; hij weet gewoonlijk niet waar zijn werk terecht komen zal; en onze musea, waar de meest ongelijksoortige zaken naast elkander prijken als in een stapelhuis, kenmerken onze esthetische anarchie, - terwijl het 13de-eeuwsche werk een bizondere en levendige schoonheid ontleende aan zijn natuurlijken samenhang, met zijn omgeving.

Natuurlijke samenhang met de omgeving, en vandaar, innerlijke vrijheid: geldt dat niet evenzeer voor den werkman zelf? Men stelle zich dien niet voor als een onverschillig werktuig of een slaafsch uitvoerder van de opgelegde taak. De kerkelijke overheid ontwerpt het

iconographisch programma, de bouwheer maakt er een plastisch programma van. Hijzelf of de meesterknecht teekent de schetsen, waarnaar de steenhouwers zich te richten hebben. Maar die schetsen laten hun een heel groote speelruimte over: het beeld is ten slotte toch hun eigen schepping. Binnen de grenzen door het gemeenschappelijk en architecturaal karakter van het beeld bepaald, zijn ze vrij; ze drukken er hun persoonlijken stempel op, zonder de algemeene ordening te storen: de eenheid sluit de verscheidenheid niet uit. Nergens die tot vervelens toe herhaalde versieringspatronen, die op onze hedendaagsche gebouwen als door een machine zijn uitgesneden: in het minste stukje lofwerk van een fries of een kapiteel voelt men de eigen hand, den eigen geest van een 'mensch'. En zooals het geheele verstandelijk leven van dien tijd, wetenschap, wijsbegeerte, zedeleer, geloof, naar synthetischen opbouw wilde, maar in dien drang naar organisatie de individueele gedachte zich veel onbevangener repte dan gewoonlijk vermoed wordt en zich soms met een onverwachte stoutheid in het strijdperk der rede waagde, zoo ook bewoog de kunstenaar zich zelfstandig en gemakkelijk binnen de eenheid van het monumentale stelsel.

Die grootsche eenheid van het gothische tijdvak, die men wel eens onbestaanbaar acht met de spontane opwellingen van den enkeling, men vergeet te dikwijls dat zij niet van boven opgelegd, maar het gevolg was van een natuurlijken groei: er zijn tijden, de 'klassieke' tijden, dat al de krachten der maatschappij schijnen te streven naar een zekere schikking, een kristallisatie van levende bestanddeelen, en dan heeft de kunst iets in zich van de harmonie, het evenwicht, waar de wereld die haar voortbracht zelf naar trachtte.

Zooals het beeld gedragen werd door het architectonisch geheel, zoo ook voelde zich de kunstenaar ge-

dragen door zijn omgeving, voelde zich in de omgeving die het best zijn daad bevorderde. Het gemeenschappelijk ideaal dat hij met anderen uitdrukte, het woog op hem niet, het stond niet buiten hem, het leefde in hemzelven, een deel van zijn eigen leven; hij drukte zijn 'grooter zelf' uit. Hij dacht er niet aan, vormen te geven aan datgene wat hèm alleen toebehoorde en hem van alle anderen onderscheidde, zooals de hedendaagsche kritisch- en individualistisch-gestemde kunstenaar, die, wellicht onbewust ook gedreven door den prikkel der mededinging, geneigd is het toevallige en buitengewone in zich aan te kweeken, op gevaar af het eenvoudige, algemeene te verwaatloozen. Met zijn makkers aan den arbeid, in de schaduw der kathedraal, zag de 13de-eeuwsche beeldhouwer niet zichzelf, alleen dat ééne, dat uit hen allen verrees, - de steenen vereeuwiging van hun aller geloof, hoop en liefde. In de bouwhut bracht de samenwerking, de vreedzame wedijver iedere nieuwe, vruchtbare gedachte snel tot rijpheid. Er was gestadige voeling onder de gezellen, en verre van het persoonlijk streven naar beter te stremmen, vergemakkelijkte dat veelmeer de volledige ontwikkeling van den kunstenaar, gaf aan zijn werk de gezondheid van hetgeen als natuurlijk opwast uit het gansche leven, en een innemend accent van menschelijkheid: hij sprak de taal die allen verstonden; hij was de stem van de spraaklooze menigten; hij maakte de groote volkskunst, wier schoonheid, het vleesch en het hart van heel de maatschappij ontstegen, de heele maatschappij weer doorstralen mocht. Was ik onvoorzichtig genoeg, het woord 'klassiek' te gebruiken, - te rijk aan zwevende beteekenissen dan dat het ten slotte niet zinledig zou zijn, - thans laat zich beter begrijpen wat ik er hier mee bedoel: die organische overeenstemming, dat ineenwerken van de persoonlijke ingeving en scheppingsvreugd met de tucht

van het monumentale, - dien samenklank van het gemeenschappelijke en het individueele, - de eenheid die vol en afwisselend is als het leven zelf. De eigen wil, zonder zichzelf te verloochenen, werd opgenomen en gesteund, gelouterd en verruimd, in de gezamenlijke bezieling, - ieder had er deel aan, dronk er kracht uit, de zwakste zelf ging niet te loor. En de gezamenlijke wil kent de kronkelwegen noch de afwijkingen: vandaar dat de gothische kunst, in al haar hooge macht, toch zoo oorspronkelijk-frisch blijft, - er zoo rustig, klaar en gezond, zeggen we maar: zoo natuurlijk uitziet.

Ik hoef er dan nauwelijks nog op te wijzen, dat wie uit onwetendheid die kunst het kindsche gestamer noemt van onder een domper versuften, en eerst in de Italiaan-sche renaissance den 'terugkeer tot vrijheid, waarheid en schoonheid' begroet, zich al evenzeer vergist als de romantische dweper, die de middeleeuwen weer ontdekken ging, maar er, uit haat tegen het klassicisme, slechts het spel eener onordelijke verbeelding in prees, als had hij van de kathedraal weinig meer dan de fantastische spuwers der dakgoten gezien. Het zal elders de plaats zijn, om de echte beteekenis der Italiaansche renaissance nader te bepalen, maar zijn de algemeene trekken, waarmee men haar zoo dikwijls omschrijven wil, - weer ontwaakte zin voor leven, mensch, natuur, enz. - niet juist toepasselijk op de 13de-eeuwsche beeldhouwkunst?

Eigenlijk kan deze, ik moge er nog eens op drukken, het best vergeleken worden met de Grieksche uit de 5de eeuw v. Ch. Zeker bereikte zij niet die schoonheid van doorgeestigd lichamelijk leven, die volledige ineensmelting van ziel en zinlijkheid, dat volkomen opgaan van den geheelen mensch in zuivere kunstwaarden, waardoor de Helleensche plastiek tot een nimmer-verjarende en weergalooze openbaring werd. Daartegenover heeft

ze iets hartelijks, dat de Helleensche plastiek ontberen moest: een uitdrukking van goedheid, van gemoedelijkheid, de christelijke liefde, het sociale meegevoel dat het cement der gemeente was, het broederschapsgevoel der gezellen, samen aan 't groote werk bezig, - die lieve, glimlachende genegenheid van mensch tot mensch, waardoor bijv. het westerportaal te Amiens ons dadelijk het evangelische ‘Hebt elkander lief’ in den geest roept, - die verstandige en ernstige zachtheid, die ik op sommige Apostelkoppen der Parijsche kathedraal aanwees, en die in de kunst der Germaansche landen nog zoo lang haar stille bloesems schieten zou. Maar, willen we even afzien van het gevoelsverschil tusschen de dagen van Olympia en die der Notre-Dame, om alleen op het wezenlijke kunst-karakter van den vorm te letten, dan stellen we vast, dat de plastiek der Notre-Dame juist aan hetzelfde stadium in de ontwikkeling beantwoordt als diegene van Olympia: er is, in de heele kunstgeschiedenis, niets waar ze meer mee overeenstemt.

Nog één opmerking: er is een specifiek-godsdienstig gevoel, dat we in zulk een evenwichtige gemeenschapskunst te vergeefs zouden zoeken. Zeker beheerscht de godsdienstige idee het geheel, maakt er de atmosfeer van uit: de beeldhouwers spraken de waarheid van hun gemoed uit, de rust der zekerheid woonde in hen, en hun hart was vol van Christus en van Maria, uit hun hart rees een liefde waar de heele kathedraal van gloort. Maar zooals de diepten van de persoonlijke passie er ontbreken, vinden we er ook niet de vurige verheffing van het gebed, de vroomheid van het overspannen verlangen. Evenmin als het gehuiver van het mysterie. Die kunst is te gelijkmatig menschelijk om het goddelijke te doen vermoeden als een oneindige geheimenis, waarvoor men in ontzag het hoofd ter aarde neerbuigt, of

die men in driftige vervoering te bereiken tracht. Het goddelijke is in de 13de-eeuwsche beeldhouwkunst wat het in de Grieksche was: het ideaal-menschelijke. - Vóór een zwijgende rij van kolossale Egyptische goden voelt ge u neergedrukt onder hun onbegrepen macht, zij kijken uit een wereld die de onze niet is. De Boeddhistische plastiek zegt ook het buiten- en bovenmen-schelijke, de vreeslijke vijandigheid van het onbekende en onkenbare, of de ongenaakbare heldere rust van wie den aether der hoogste sferen inademen, - als bergtoppen door de zuiverste avondzon beschenen. Maar de God en de heilige der gothiek zijn ons als een vader of een vriend. De weg die tot hen leidt rijst geleidelijk, met een zachte heuvel-glooiing, uit de gewone vlakte op. Niets van ascese: in de christene kunst verschijnt de uitdrukking der hartstochtelijke vromigheid niet in die tijden, toen het geloof het geheele aardsche leven doordrong en dus ten eenen male vermenschelijkt was, maar eerst later, - jawel: in de 'renaissance': in tijden van crisis en twijfel, als de minnende en vreezende ziel steiler behoefte gevoelde om ineens ver boven het dagelijksche te stijgen.

Het Christusbeeld dat in de 13de eeuw het meest navolging vond was de 'Schoone God' te Amiens: een edel Mensch, vol goedheid maar vastberaden, ernstig zonder droefheid, liefde en verstand één-geworden als hart en geest. En de Christus der Kroning van Maria te Parijs, straalt hij niet van verheven levenslust?

Willen we eindelijk nagaan, wat het type was, waarin de toenmalige mannen hun mooiste wezen herkenden en hun waarsten droom: nergens beter wellicht dan in het beeld van den heiligen ridder, zooals hij is voorgesteld in den S. Theodorus van het zuider-zijportaal te Chartres (uit het tweede vierdedeel der 13de eeuw). Hij is gekleed als de krijger uit den tijd der kruistochten.

S THEODORUS TE CHARTRES

Groot van heldhaftige kalmte: wel het tegendeel van eenverpaternosterd kwezelaar. Hij heeft het klare gelaat van een die het leven onder de oogen ziet, en weet wat daar te bevechten valt. Zoodra het moet, zal hij strijden, verschrikkelijk en rechtvaardig. Het jeugdig slanke lichaam, de rechterhand op de lans geklampt, de arm die het schild houdt: één strenge, ingetoomde kracht. Veel heeft hij ervaren, en zijn ziel is kuisch gebleven. Uit den hoogen ernst van die verschijning spreekt de saamge-bundelde vastheid van het innerlijke, het bewustzijn waarmee men tegenover de wereld durft staan, de oprechtheid van wie, uit één stuk, op zichzelf betrouwt, en geen breuk kent tusschen wat hij is en wat hij wil en wat hij doet, - oprechtheid die den gothischen kunstenaar zoo natuurlijk moest voorkomen, doordat hij slechts een werkman was, die zonder ijdelheid aan een schoonheid van allen, een schoonheid voor allen arbeidde. Hier staat een Man. Is zijn zedelijke zelfstandigheid dan zoo verschillend van die, welke de nieuwere beschaving zou verwerven? Men vergelijke maar even dezen S. Theodorus met den S. Joris van Donatello te Florence (1416), die gewoonlijk als een openbaring van de renaissance geldt. S. Joris is een werk uit Donatello's jeugd. In S. Theodorus gaat het modelé recht op het wezenlijke af, zonder gepeuter, hecht en toch bizonder fijn. Niets dat er alleen is om mooi te doen, geen trekje dat niet met den indruk van 't geheel meegaat: het beeld is als in één geut uit het scheppend vermogen gesproten. Bij Donatello is er meer ‘artistieks’. De strenge grootheid der ridderkleeding gaat al over tot meer schikking en tooisel, er is een aardige zwier in de wijze waarop de mantel geknoopt is, om den arm dikke plooien vormt, langs het rechterbeen neerglijdt; de pantserschubben, met angstvallige zorg afgewerkt, zijn meer ter wille van het detail behandeld. En nu de innerlijke geest van die

twee helden: S. Joris heeft ongemeen meer levendigheid en schitterende jeugd, met die zenuwige fijnheid die de beste Florentijnsche kunst kenmerkt. Hij is als doorschokt van een electrische vonk: kijkt overmoedig, als die een nieuwe wereld veroveren wil, - zijn opbruisende droom is geheel naar buiten gekeerd: jonge Siegfried die in het leven nog niet het echte van de illusie onderscheiden heeft. Theodorus pakt door een ernstiger, dieper saamgetrokken kracht. Ik hoor uit zijn ziel een volleren klank luiden. Zijn gelaat draagt de sporen nog van wat hij doorleefde, eer hij tot rijpheid kwam. Er spreekt een zwaardere macht van menschelijkheid uit dan uit den S. Joris. - Maar, waar het hier nu om te doen was: trots al die schakeeringen, zijn de twee werken toch niet zéér verwant, - de heilige uit ‘den nacht der middeleeuwen’ en die waardoor de ‘renaissance’ haar blijde geboorte liet aankondigen?...

S. JORIS TE FLORENCE (DONATELLO)

[Verzen]

Visioen

Daar was een wonderbaarlijk licht
dat zevend door de wolken stroomde.
En voor mij doemde een vreemd gezicht,
't was of ik van den hemel droomde:
Zóó rein en vol beschroomdheid lag
het landschap in de stilte voor mij.
De steenen wegen schenen bleek
van ingetogen zaligheid.
De huizen lagen al' verspreid,
in groote, vrome eenzaamheid.
De boomen, van een wazig groen,
wierpen hun schaduw mat en grijs.
Heel uit de verte, 't vogellied
klonk als een mysterieuze wijs.
't Was of het gansche landschap week
wanneer ik nadertrad, verblijd
en toch, alsof 'k niet toeven mocht
in deze vreemde hemelstreek...

'k Heb mij eerbiedig neergeleid
en heb in deemoed 't hoofd gebogen,
totdat het wonder uit den tijd
van 't leven weer was heengevlogen.

Onrust en vrede

Vaak draagt de stormwind zware wolken
Vol regen. Maar als wilde volken,
Die trekken naar een verren strijd
Zoo ijlen zij,
Verward voorbij.
De tijd, de tijd, de tijd vergaat
En ongelaafd verdroogt het zaad
De zaden, die van dorst versmachten,
En biddend de verkwikking van de regenstroomen wachten.

Zoo stormen woest mijn dagen voort
En voeren mee het wond're woord,
Dat lafenis zou kunnen geven
Aan duizenden, die om mij leven,
Maar draaiend in der dagen wilde kolken
Vond ik nooit rust, zijn schoonheid te vertolken.

Mijn God, mijn God, hoe zweept Gij mij
Zoo zonder meelij voort!
Geleidt Gij mij naar wijzer oord?
Alwaar mijn wonderdadig woord
In stilte wordt geboren,
In vrede aangehoord?

Maar neen, maar neen, de tijd vergaat
En ongelaafd verdroogt het zaad!
Schenk thans, schenk thans mij rust, o God
En in die rust het rein genot,
Te laven, die van dorst versmachten
En biddend de verkwikking van mijn woordenstroomen wachten.

Alle de sterf'lijke wezens die leefden,
Hebben, als ik, deze smarten geleden.
Hebben, als ik, in het sombere jagen
Der trekkende dagen,
Om rust en om kalmte gebeden.
Zijn er geweest, die den vrede hier vonden?
Dat zij mij troost, dat een teeken zij zonden!...

't Wordt stil alom; en hoor! daar spreekt de Heer:
‘Mijn kind, zet aan Mijn voeten u ter neer
En luister naar Mijn stem, die het heelal
Met zoete fluisteringen vullen zal.’

Wat dacht gij, dat uit uw bang hart,
Kon stroomen leniging der smart?
Wat dacht gij, dat uit uwe ziel
Een malsche regen nederviel?
Hoe peinsdet gij, dat 't Godd'lijk woord,
Uit uwen mond zou worden aangehoord?

Pas op! gij zijt welhaast te ver gegaan,
Terug dus jaag ik u van Mijne baan.
Waar wegen zijn te glad voor uwen voet,
Verschrikkingen te groot voor uwen moed.
Waar arbeid is te zwaar voor uwe hand
Verrukking vlamt, te hel voor uw verstand.

Terug! Nu kunt gij nog zoo wijd niet reizen.
Eens, eens zal Ik u alle wond'ren wijzen.
Eens, als gij zijt herboren uit Mijn schoot

Dan leer 'k u lachen op het leven en den dood.
Dan zult gij weten dat der menschen pijn,
Niet in dit leven mag gelenigd zijn.
En dat des dichters zoetste zang toch nooit
De rust kan geven aan hen, die verstrooid
Nog juichen in de lusten van dit leven
En voor de duisternis des doods als kind'ren beven.
Eens... als gij zijt ontworsteld aan het jagen van den tijd
En rust vindt in den vrede van Mijn kalme eeuwigheid.

MARIE v. K.

De volksziel[1]
door Just Havelaar

In ieder volledig mensch leeft een deel ‘volk’. Zij, die overwegend ‘volk’ zijn, willen wij in dit hoofdstuk beschouwen.

Dezen, in wie het element ‘volk’ overheerscht, vindt men in alle lagen en klassen der samenleving. De menschen onderscheidend in hen die duidelijk het volk en in hen die de bewuste, zelfstandige persoonlijkheid vertegenwoordigen, zal men onder de arbeiders vele persoonlijkheden, onder de beschaafden tallooze volkstypen aantreffen.

Het woord ‘volks-type’, zoo snel gebruikt waar over 't volk gesproken wordt, verduidelijkt reeds eenigszins het probleem dat ons hier bezig houdt. De persoonlijkheid is meer dan ‘type’. De type veronderstelt een zekere g e i j k t e , een meer uiterlijke en mechanische veralgemeening; de veralgemeening der persoonlijkheid is innerlijker en heeft dieper zin. Dickens beschreef, kostelijk, typen; maar Dostoiewsky schiep persoonlijkheden. Breêroo's Spaansche Brabander is een type,

1 Fragment uit een studie over ‘Democratie’, waarin de waarde en de zin eener democratische levensleer onderzocht wordt.

Shakespeare's Hamlet een persoonlijkheid. De type is karakteristiek, de persoonlijkheid symbolisch. Wie zich verlustigt in de beschrijving van typen zal een humorist of satyrist zijn; de dramaticus doorgrondt persoonlijkheden.

Maar als het volk niet ‘typisch’ is, wordt het waardeloos; waardeloos óók ten opzichte van de hooge taak die het in een gezonde gemeenschap te vervullen heeft. Het volk blijft een logge en loome natuurmacht indien 't zich niet karaktervol toont. En daarom zullen we telkens weer onze aandacht bepalen tot 't ruige arbeiders-en handwerkers-volk, wanneer wij van de volksziel spreken. Want wel zijn er onder de beschaafden velen, die tot geestelijke zelfstandigheid niet ontwaakten, maar deze behielden slechts zelden de primitieve karakterkracht van het volk. Beschaving beduidt voor hen vormelijkheid, conventie, fatsoen: de beschaving verlamde in hen slechts de eigenschappen, die het volk kenmerken. En zij beroemen zich op hun beschaving. Een klein weinigje verstand en voorzichtigheid, en een groote mate eigenwijsheid en zelfingenomenheid deed hen zich veilig voelen in de sfeer van het stereo-type. Zij zijn verbasterd volk. Zooals de lakei zijn menschelijke waarde verknoeit door zich te richten naar den uiterlijken schijn der beschaving waarmede hij in aanraking kwam, zoo zijn ook zij lakeien-zielen en bastaarden.

Democratie beteekent niet de vervlakking van het volk tot vormelijk beschaafde burgerij, noch de kerkering der persoonlijkheid door het gezag der menigte: zij beteekent de opheffing der standen. Democratie wil, dat alle volk weer zuiver levend volk zal zijn en dat de zelfstandige persoonlijkheid zich met dit volks-geheel weer verbonden zal voelen. Zij wil den dood der burgerlijkheid, nadat de burgerlijke samenleving den dood wilde van 't feodalisme.

Het volk is het ras. Als een volk geen ras meer heeft, houdt 't op in geestelijken zin volk te zijn. Een volk zonder ras is een slavenkudde en heeft deel aan al de zonden van het slavendom: het is laaghartig, hebzuchtig, argwanend; het kruipt zoolang 't geslagen wordt en verwildert in de vrijheid. Als een volk geen ras meer heeft, verkeert de menschheid in gevaar. Als het volk geen ras meer heeft, hoe zal dan de geest zegevieren? Want het ras is de natuur waar de geest uit leeft. Ras is stijlvolle en dus reeds vergeestelijkte natuur. Ras is natuur-zuiverheid en natuur-tucht. Ras houdt in dat juist primitief leven edel is. De Germaan der voor-Christelijke tijden, de Germaan die zijn mythen schiep en zijn gemeenschap ordende, zal ruig en ruw genoeg zijn geweest, maar een mensch toch die de verhevenheid kende, die zuiver was en zelfbeheerscht en fier: een edeler wezen was hij dan de dof-vernatuurde boer der heide, dan de brute koelie van het groot-bedrijf, evenals hij edeler was dan het grinnikend beschavingsslachtoffer onzer wereld-steden of dan de fletse burgerman der provincie.

Nog steeds immers treffen ons die ras-echte mannen en vrouwen van 't onbeschaafde volk, die een fierheid bezitten, den aristocraat zelf nog maar uiterst zelden eigen. De kracht der natuur schijnt hun bloed te doorgloeien. De zuivere natuurkracht eener wilde liefde bracht hen voort en deed hen schoon ontbloeien temidden der armoe-vergoring onzer stads-achterbuurten. Het zijn de triomfantelijke mensch-exemplaren die de groote kunstenaar Meunier beeldde als de verpersoonlijkingen der menschelijke scheppingskracht.

Ras is elementaire geest.

Ras is het stijl-begrip in zijn oorspronkelijke natuur-gedaante. Een hert heeft ras, heeft stijl: in zijn streng geboetseerden lichaams-bouw, in de lijn van zijn straf-

gespannen pooten, van zijn rug, van zijn ranke hals, van zijn nerveus geheven kop. Het heeft stijl daar het vurig is en snel en sterk, daar het driftig is en beheerscht, daar het deel heeft aan den gloed der natuur. De bewegingen van een kind: spontaan, vlug, veerend, zijn stijlvol daar het ras bezit, daar 't nog natuur-mensch is.

Een boeren-hoeve heeft stijl, daar zij natuurlijk gegroeid is in het landschap en haar karakter zuiver uitbeeldt. Zij verbreekt de harmonie niet der bloeiende aarde rondom. Maar als de boer berekenen gaat hoe hij zoo zuinig mogelijk de meeste ruimte winnen kan, als de boer van zijn hoeve een kale loods maakt in de gedaante eener welvarende burgermanswoning, dan heeft 't berekenend verstand den natuurlijken stijl der boerderij verstoord. Of als een welbewust architect ter wille van een roman-tiseerend buiten-liefhebber, een villa bouwt die de boeren-hoeve sentimenteel imiteert, dan is, met de argeloosheid, ook het karakter van den natuur-stijl verloren. Een volledige architectuur gaat van't elementaire stijl-begrip der boeren-hoeve uit, doch heft dit op naar de sfeer der bewuste, geestelijke schoonheid. In 't volgroeide bouwwerk is de eenheid van natuur en geest, van 't elementaire en bizondere verwezenlijkt. Het elementaire is er, door de verbizondering heen, tot de ware algemeenheid van den geest gelouterd.

Het volk is de materie, waarin de geest zich openbaren zal. Het is de natuur, die zich met 't bewustzijn weer te vereenen heeft om tot schoonheid te komen.

De tragedie van 't volk blijft, dat het zich tot 't bewuste leven niet geheel verheffen kan. Hoe juist beeldde 't volk zelf deze tragedie uit in een harer eigen scheppingen, in 't ironisch epos van den Vos Reinaerde! De dieren-kolonie laat zich ringelooren door den slimmen vos, die een ieder in zijn zwakte doorschouwt. Zij bewondert blindelings het bewustzijn, daar ze de gevan-

genschap harer eigen onbewustheid pijnlijk voelt, maar zij vergeet dat de bewuste nog niet de wijze is hoewel alle waarlijk wijzen bewusten zijn; en zoo wordt ze de prooi der louter verstandelijke bewustheid, de prooi van den slimme, van den berekenenden egoïst. Het volk weet niet in staat te zijn zich te regeeren: het wenscht zich den heerscher; maar de heerscher blijkt tyran. Het begeert de vrijheid, doch vindt slechts slavernij.

Dat juist het onbewuste leven een reddende kracht vormt, weet 't volk zelf het minst.

Het volk is uit zich zelf wispelturig en afhankelijk; in den hartstocht onbetrouwbaar. Het volk zonder leider is als de ongelouterde vrouw. Vrouw is het volk omdat 't, als de vrouw, een kracht van onbewustheid is, een kracht die eerst door zich met den bewusten geest te vereenigen tot de rust en tot de daad kan komen. Aan zijn onbewustheid prijs gegeven, is het volk tot alle kwaad bereid. Want als het onbewuste leven vrij gelaten wordt, gaat 't in verwildering ten onder.

Het onbewuste is het leven in zijn daemonische oerkracht, dat alle mogelijkheden van verheffing en van vernedering bevat. Het volk is de natuur in ons, wreed en onberekenbaar als de hartstochten rijzen zonder be-heerscht te worden. Het volk is de menigte, die vandaag den Christus inhaalt met hozannah-geroep en met gewuif van palm-takken, die zich de kleederen van 't lichaam rukt om ze neer te spreiden op den weg dien de Profeet heeft te gaan, die in een massaal enthousiasme zich hoog verheft boven zich zeiven uit, maar die enkele dagen later tegen dezen zelfden Christus de vuisten balt en hem met schorre kreten den kruis-dood oplegt. Het volk is 't, dat nu Caesar den verrader scheldt en Brutus, die hem neersloeg, als den held en bevrijder toejuicht; maar nauwelijks heeft Antonius gesproken, of het weent om Caesar en het trekt tierend af om

Brutus' woning te verbranden. Het volk, dat gisteren om revolutie riep, juicht heden als uitzinnig zijn vorst toe. Het is het volk, dat in de lente de internationale zingt om in den zomer met een lach ten oorlog te trekken, in dienst eener misdadige staats-tyrannie.

Maar schandelijker en schuldiger dan de blinde menigte is de enkeling, die zich listig tot tolk maakt van de domheid en boosheid der menigte en haar wetend oproept tot 't kwaad. Schuldiger dan het volk, dat den Christus kruisigen wilde, waren de priesters en de schriftgeleerden, die misbruikend hun bewustzijns-macht, den verwoestenden volkshartstocht ontvlammen deden. Waar het volk zich woelend beweegt, heeft men altijd de schriftgeleerden zien azen.

Dat 't volks-geheel vrijer en schooner kan leven dan in den naargeestigen tijd welke achter ons ligt, dat weet iedereen die den mensch kent en die de historie kent; maar dat ooit de menigte zich uit de volks-onbewustheid zich gansch verheffen zou: wie kan 't gelooven, die de verstoken onbewustheid der beschaafden en der ontwikkelden onderscheidt en weet hoeveel verbasterd ‘volk’ leeft onder hen, wie alle mogelijkheden gegeven was zich tot zelfstandige persoonlijkheid te vormen. De massa der menschheid is menigte, is volk; zij is 't in elke samenleving geweest, zij zal het altijd blijven en zij zal het nooit erkennen.

De onbewuste massa komt eerst tot zuivere ontplooiïng harer wezenlijke macht, door bewonderend tot den bewuste op te zien. Slechts onder den ban dezer bewondering is de daemon te bedwingen en wordt de doem der onbewustheid verbroken.

Als de moraal der tijden week is en vrouwelijk, als het volk om vrijheid roept, zonder nog te beseffen hoeveel zwaarder het den vrije is goed te leven, zonder te beseffen dat eerst de vrije mensch zich zelf alle moeiten

en smarten en fouten verwijt, zich zelf en niet een ander, noch eenige omstandigheid, zonder te beseffen dat vrijheid van den geest is en niet van de aarde, dat op aarde de vrijheid alleen leven kan in de strenge gedaante der verantwoordelijkheid, - als 't blinde volk om vrijheid roept, dan wordt de leider van het volk volks-vleier; want hij vreest de krachten die hij, begeerten wekkend, wakker maakte. Dan vreest de leeraar zijn discipels en de discipels voelen dan geen eerbied voor hun leeraar meer. De vader vreest dan zijn zoon en de zoon minacht zijn vader. De heerscher wordt slaaf en de slaaf heerscht. Alleen de nieuw gerezen moeiten en de tucht, waartoe deze beproevingen noodzaken, kunnen het volk opheffen uit 't oude slavendom en het verlossen van zijn eigen heerschers-wil.

Is het bevreemdend, dat de volksleider haast noodwendig een zelf verkrachter wordt? Thans spreekt hij nog in overtuiging zijn geestdriftige waarheid uit, straks zegt hij de waarheid in zoover zij tot het doel voert, weldra offert hij aan het heilig gewaande doel de waarheid op. De volksleider die niet de harde waarheden meer zeggen durft, die niet opvoedt tot de nieuwe plichten, welke de laatste en noodigste overwinning, de zelf-overwinning, mogelijk maakt, wordt de verleugende mensch en de vijand van 't volk, dat alles leerde behalve de deemoed der bewondering. Want in zijn leiders zelf kan het dan niet langer een te eeren voorbeeld zien. Met de geestelijke hiërarchie valt het bouwwerk der moraal ineen. De groote waarheden worden vergeten, als of God zich aan de wereld onttrok. De machts-idee overwint het beginsel der liefde en in velen ontwaakt de begeerte tot macht. Dat elk wapen 't symbool is der menschelijke boosheid, dat 't altijd een duivel maar nooit een godheid is, die ons het wapen in de hand duwt: dit wordt dan door geen meer verstaan.

Alleen dan komt het volk tot geestelijken bloei, wanneer de bewuste geesten een idee vertegenwoordigen, die 't volksgeheel in vrijheid bewonderen kan. En alleen zoolang de bewusten zulk een idee wezenlijk vertegenwoordigen, zullen zij leiders kunnen zijn, want zij zelf blijven dan dienaars en voelen zich met de massa op de beste wijze verbonden.

Het is noodzakelijk dat de menschen bewonderen, bewonderen wat boven het menschelijke uitrijst. De vrijwording der persoonlijkheid tijdens de Renaissance was daarom slechts een halve winst en moest daarom tot hoogmoed en vereenzaming leiden, daar deze nieuwe tijd geen bewondering meer kende boven het menschelijke uit. De mensch vervalt indien hij niet bewondert; hij bewondert slechts volkomen wat hem uit zijn aardsche betrekkelijkheid verlost. De geest der middeleeuwen was daarom - in weerwil der boosheden - zoo hoog en edel, omdat de middeleeuwsche menschheid een idee bewonderde boven zich zelve uit. De middeleeuwsche, de Grieksche, de Aegyptische, de Indische cultuur was daarom zoo verheven gestemd, omdat deze volken gedwongen werden zich te richten naar een verbeelding van 'tleven en van den mensch, schooner en volkomener dan het leven en de mensch der zichtbare werkelijkheid. Eerst zulk een bewondering voert tot een geestelijke cultuur.

Een boven-menschelijke en allen in hun hart beheer-schende idee kan slechts een religieuze idee zijn. De religieuze idee bezielt allen en vereenigt allen, daar zij niet gedacht wordt, maar geleefd: zij bloeit uit den levenden grond onzer onbewustheid.

Het volk is vrouw; en evenals men de meeningen der vrouwen-haters nooit weerleggen kan, maar toch voelen blijft dat al wat de vrouw ten laste wordt gelegd bij een geringe wenteling van den geest ter eeuwige glorie der

vrouw gezegd kan worden, zoo ook verkeeren de zonden van 't volk tot onmiskenbare waarden, indien de religieuze idee het volk beheerscht. Want verwildert het onbewuste tot een vernietigend daemonisme waar 't aan zich zelf wordt prijs gegeven, zonder de stuwing van 't onbewuste kan de geest nimmer leven. Alle moraal wortelt in 't onbewuste. Dat het leven, in zijn pijn en in zijn worsteling, een louterende kracht is, dat de mensch slechts in den strijd tegen 't kwade zich ten goede wenden kan, dat de slechtste mensch hij is, die geen slechtheid meer kent daar hij boven 't leven zich uithief: deze werkelijkheden der innerlijke ervaring zijn alleen begrijpelijk als werkingen van 't onbewuste.

Tegen ‘beter weten’ in worden wij gedwongen den God in ons te gehoorzamen. Wij kunnen een daad van berouw en boete bedrijven hoewel het bewustzijn onze schuld nog niet erkennen wil. Vele boosheden begaan wij en ons verstand pleit ons vrij en prijst ons zelfs om de grootheid onzer macht, maar een grootere macht, waarvan wij zelf niet weten, dwingt ons tot den deemoed van 't geweten. In ieder mensch woedt de strijd van 't macht-begeerig en toch in wezen zoo krachteloos bewustzijn met de almachtige wijsheid onzer onbewuste, boven-persoonlijke ziel. En dit is de tweede fundamenteele waarheid, die Italië vergat in den tijd der Renaissancistische genieën-aanbidding. De geniaalste persoonlijkheid, die aan de levens-bronnen der onbewuste moraal zich niet langer laaft, zal de wijze niet meer zijn en zal de vereenzaamde en hoogmoedige moeten worden die van zijn volk zich willend vervreemdt. ‘De mensch wikt, maar God beschikt’ zeiden onze vaderen, naïef en diepzinnig. De volkswijsheid was 't, die zich hier uitsprak, de volkswijsheid welke weet dat een dieper willen in ons leeft dan de wil van 't Ik, dat wijsheid berusting heet, dat berusting is: een overgave

aan den wil der ziel. En deze ziel, die tegelijk wil en weet, objectiveerde zich het volk in de concrete Godsgestalte als om zich zelf beter te dwingen tot gehoorzaamheid. Want het volk voelt zintuigelijk; het heeft symbolen noodig. Het streeft ten goede zoolang 't zijn goden en mythen en heiligen en helden, zijn symbolen, gelooft. En de verlichte, die de idee der symbolen doorschouwt, eerbiedigt de zinnelijkheid van 't volk daar hij er den geestelijken grond van erkent. De intellectualist echter, het volk verachtend dat in zintuigelijk voelen bevangen blijft, waant zich zeer veel wijzer dan 't volk, terwijl hij in waarheid aan de simpele wijsheid van 't volk nog niet toe is. Wantrouwt de gladde betoogen van den verstandeling! Voelt hij nog de wijsheid, waarvan hij zoo makkelijk spreekt? En zoo hij haar meer denkt dan voelt, heeft zijn denken dan nog eenige waarde?

Hoogste wijsheid is: de vereeniging van wil en weten, de samengroeiïng van onbewust voelen en bewust denken tot boven-bewuste geestelijkheid. Hoogste openbaring van wijsheid is de Christus: de bewust geworden ziel, de natuur geworden geest. Een Plato redeneert en dialectiseert om zijn geest te zuiveren van waan en zelfbedrog; hij redeneert om tot de waarheid te naderen; hij redeneert tot hij niet langer redeneeren kan doch getuigt als een vervoerde en in allegorieën spreken gaat, dronken van geest. Plato wist dat hij niets wist buiten zijn daemon. Maar de Christus is de daemonische geest in loutere volkomenheid: Christus redeneert niet langer. En daarom zeggen Plato en Christus wel bijna hetzelfde in 't moment hunner hoogste verheffing; maar Plato kon slechts tot de bewusten spreken, waar Christus door de millioenen wordt verstaan en aangebeden. Daarom filosofeerde Plato wel veel en schoon over de deugd, maar Christus was het moreel beginsel in levende en

tragische werkelijkheid, zoodat de religieuze moraal gezegd kan worden eerst in het Christendom g e b o r e n te zijn nadat Hellas haar concipieerde. En daarom was het Christus, die de hoogste wijsheid het klaarste uitsprak, want hij vond de eenvoudigste woorden. Hij vond de eenvoudigste woorden daar hij de woorden der onbewuste ontroering sprak. In Christus leeft de volks-ziel.

De cultuur-tragedie is, dat 't verband tusschen volk en persoonlijkheid, tusschen 't onbewuste leven en den bewusten geest in den loop der historie telkens uiteen breekt. Dan wordt de ziekte der beschaving gekend, die slechts door de ziekte der omwentelingen zich herstelt. Elke beschaving streeft noodlottig naar de heerschappij van het bewustzijn om aan haar bewustzijn te gronde te gaan. Alle beschaving verliest zich in de verwikke- lingen van het verstand. Alle beschaving ontbindt zich in de veelheid.

Beschaving is te zien als een groei uit de onbewuste éénheid door de bewuste veelheid heen naar de bewuste éénheid; een groei uit de primitieve natuur-eenheid, door de analyse heen, naar de geestelijke synthese. En deze synthese eerst vormt het hooger cultuur-moment der beschaving. Wanneer dit moment is uitgeleefd, dan ontbindt zich de beschaving in nieuwe veelheden, die echter niet meer naar éénwording streven omdat het besef der hoogere en aanvankelijke eenheid in de ontledingen is verloren geraakt. Dan wil wetenschap zich zelve dienen en dan verdeelt zij zich in vele rubriekjes. Dan wordt de wetenschap zelf-doel, en zóó de kunst, en zóó ook de religie die haar cultuurtaak verloochent. Dan vraagt niemand zich meer af wat 't eindelijke doel is der vele menschelijke bestrevingen. Dan heeft ieder een afzonderlijk doel: de zelf-bevrediging. Dan worden

de vele rubrieken van het geestelijk leven machteloos daar zij s l e c h t s r u b r i e k e n zijn: de rubriek van het weten, de rubriek van het kunnen, de rubriek van het doen, de rubriek van de schoonheid, van de wijsheid en van het geloof. Dan wordt 't zich scheidende en onderscheidende belangrijker geacht dan 't gelijke. Dan ziet men scherp waarin de dingen verschillen en niet meer waarin zij één zijn. Dan tiert het specialisme. Dan wil ieder een exceptie zijn.

Beschaving leidt tot spitsvondigheid en spel en onnatuur. Beschaving leidt tot analyse, tot scepsis, tot over-zin-nelijke weelde aan den eenen kant en tot geestelijke verdorring aan den anderen. Beschaving brengt levenloosheid, uitputting en onoprechtheid. Beschaving versmoort in het intellectualisme, dat een verzieking is van den geest.

En de geestelijk verziekte hunkert terug naar 't blinde oer-leven, maar kan dit niet langer in zijn primitieve zuiverheid ondergaan. Over-beschaving zoekt tenslotte redding in 't sadistisch raffinement, in een perverse wreedheid, in een verfijnde barbaarschheid, boosaardiger dan het natuur-daemonisme. De over-verzadigde aan beschaving wendt zich terug tot het volk, maar als een verkankerde. Hij maakt zich ‘volk’, maar zonder de argeloosheid en den gezonden moed, de levenskracht van 't volk te bezitten.

Een aristocratische samenleving is veroordeeld sinds natuurlijke verfijning en selectie niet geestelijke veredeling medebrengt. Want er zijn twee functies in het leven: het bewustzijn en de kracht, de beschaving en het instinct. En deze twee functies veronderstellen elkaar. In hun éénheid slechts bestaat beider gezondheid.

Leidde natuurlijke verfijning tot geestelijke veredeling, dan zou een aristocratisch geordende wereld de eenig rechtvaardige zijn. Want de menschen-wereld bestaat

om den geest te doen zegevieren op aarde. Wij zouden dan de kaste niet als een willekeur en onrecht v o e l e n . Maar integendeel zien wij dat 't beschavings-leven de krachten van 't volk voortdurend behoeft. Het volk vormt de latente rijkdom der geestelijke gemeenschap. Waar de beschaving tot onnatuur verbasterde, is altijd het volk de levenwekkende kracht gebleken. Dan verschijnt een Tolstoï of een Jean Jacques Rousseau, die de ziekten der beschaving hoont en geeselt, die van den oer-mensch spreekt en van de heiligheid der natuur, die de aristocratie opschrikt uit haar spel van zelfzucht, uit haar sfeer van onnadenkende genieting, die de kronkelingen van 't intellect en de gewetenloosheid der weelde in zijn vlammend woord te schande maakt, die de aristocratie pijnigt en door de aristocratie gevleid wordt en bedweept, maar die tegelijk de volks-massa's in beweging brengt en tot de revolutie drijft: en in de wreede revolutie wordt de aristocraten-wereld vernietigd. Maar de omwenteling is even zeer een geestelijke ziekte als de uitgeleefde beschaving. Want dan zwijgt het persoonlijk rechts-gevoel en dan triomfeert de wrekende klasse-haat. De rechtspraak der revolutie treft niet de persoonlijk schuldigen; zij kan naar persoonlijke schuld niet vragen; zij kan niet straffen: zij tuchtigt slechts. Zij tuchtigt niet de persoonlijk schuldigen: zij tuchtigt de maatschappelijk gevaarlijken. Revolutie beteekent het recht van de zelfzucht. En de edele droomers, die van uit hun rechtsgevoel en menschelijkheid de revolutie schiepen, hebben haar boosheid niet gewild. Rousseau heeft het bloed der revolutie niet gewild, Tolstoï niet het bloed van zijn Russische standgenooten.

Wel kan men zeggen, dat God den Duivel noodig heeft, dat de Geest moet onderzinken om nieuw te verrijzen, wel mag men gelooven dat er een onpersoonlijk, historisch recht leeft in de gewelddaden der revoluties, een

recht tot openbaarheid komend trots het onrecht van hen, die het volvoeren. De wereld-historie immers vraagt naar geen persoonlijk recht. Maar men moet op een zeer hoogen berg gaan staan, in eenzaamheid, en met dadenlooze objectiviteit het wereld-gebeuren overschouwen zonder er deel aan te nemen, wil men het recht der misdaden blijven erkennen in die vulkanische momenten der menschheids-ontwikkeling. Wie kan dat en wie wil het?

Als de tijd van droomen en denken voorbij is en die der booze verwerkelijking breekt aan, dan is het woord aan de daad, aan het volk dat om zijn eigen zaak strijdt in zelfzucht, in de zelfzucht die eindelijk toch de wereld ten goede zal komen. En midden in dien strijd zal de bewuste, die het recht der gewelddaden en de moraal der historie blijft voelen, toch waar moeten noemen wat hij als de heiligste waarheid voelt; hij zal voor het recht moeten staan ook al zegeviert het onrecht der partij; hij zal niet mogen vergeten dat persoonlijkheid heiliger is dan gemeenschap. En zoo zal hij misschien een der eersten zijn die vallen, hoewel hij den genius der historie geloofde, hoewel hij erkende dat de stem van het Volk de stem is van God.

Vox populi vox Dei: het woord bevat een mystieke waarheid. Maar de goddelijke wijsheid bezielt het volk a l s m a s s a alleen in 't helle oogenblik der noodwendigheid. De menigte kan, in een groote ontroering, den geest doen triomfeeren d a a r zij menigte is; zij kan, d o o r m e n i g t e t e z i j n, den duivel koning maken. Beide momenten kunnen in 't revolutionaire moment samenvallen. De wijsheid der volksmassa blijft in daemonisme bevangen. Het volk kan een kreet uitstooten: het kan niet spreken.

't Is in tijden van innerlijk evenwicht dat 't volk zijn

hooge beschavings-taak en zijn wezenlijk ziels-leven in zuiverheid openbaart.

Menigeen is 't vergeten hoe eenmaal, de eeuwen door, het volk zijn liederen zong. Zijn smarten en vreugden, zijn kleine teederheden en groote enthousiasmes, zijn ironieën en zijn geloof, zijn liefde voor de wereld en zijn verlangen naar God kon het volk, argeloos en ontroerend, vertolken in het lied. En de groote componisten, wier namen ons vertrouwd zijn, hadden niets gekund zonder dien stroom van gevoelens, van harmonieën, uit de volks-ziel geweld. Dat het volk van heden in verval is, men kan het onomstootelijk vaststellen door te bedenken dat het geen schoone liederen meer voortbrengt, dat 't geen stem meer heeft, dat 't zijn kermisdeunen bralt of, soms, zijn socialistische strijd-liederen, welke echter alle accent der innigheid missen. Want het volks-lied is de uiting van een volks-geloof. De sociale gedachte moet religieus gevoel worden, moet boven den socialen strijd uitrijzen, eer zij in 't schoone lied zich vreugdevol of smartelijk uitdrukken kan. Het volkslied ontstaat, waar het volk zijn metaphysische aanvoelingen belijdt op zijn steeds zoo menschelijke en levenslievende wijze.

Wij zijn 't vergeten, dat 't gemis aan volks-beschaving de groote schande en de groote zonde is van onzen tijd, dat ons verlangen naar ‘cultuur’ vergeefs zal blijven zoolang het volk niet in vrede schoonheid schept. Wij vergaten, dat 't middeleeuwsche ambachtsvolk een volk van kunstenaars was, een volk dat in stilte en vreugde schoonheid schiep, terwijl de Heeren roofden en moordden.

De theologen, van den hooge uit, bewaakten de leer in haar abstractie; het volk wist altijd den meest menschelijken kant te vinden der symbolen en der talrijke legenden. Zijn liefde voor de natuur wist 't even edel

en bezielend uit te spreken als zijn liefde voor de heiligen en voor Maria en den Godszoon. Omdat het in den eerbied leefde voor de transcendentale ideeën, daarom kon het heel de tastbare wereld in schoonheid liefhebben. Zonder die rijke volks-intuïties waren de groote kathedralen nooit ontstaan, nooit ook zoo nobel getooid met de ontelbare ornamenten, beelden en schilderingen, welker naïeve menschelijkheid en levende symboliek zelfs hem nog ontroeren, wien de bespiegelingen der scholastici en theologen onbekend zijn of onverschillig laten.

Het volk, zeide ik, denkt en voelt concreet. Het verliest 't contact niet met de zintuigelijke wereld. Het voelt zintuigelijk, maar op de wijze der vrouwen en niet eerbiedloos, hoogmoedig en zelfverzekerd, niet in nuchterheid, zooals de verstandelijke realist en de materialistische empirist zintuigelijk voelen. Van de zinnelijke wereld voelt het den verborgen zin en in zoover heeft 't de grove zinnelijkheid reeds overwonnen. Omdat het kinderlijk is, daarom bezit het de gods-gave der verbeelding. Vandaar de mythologische intuïtie van het volk, die niet alleen in de vermenschelijking der natuur-wereld en in de symboliseerende helden-vereering van 't volk tot uitdrukking komt, maar die heel de volkslitteratuur, de volks-sagen en -legenden, de volks-epiek doorstroomt. De bizondere mensch en de toevallige gebeurtenis krijgen in de volksverbeelding algemeenen zin. Aan deze zinnelijk-geestelijke verbeeldingskracht dankt het volk zijn taal-scheppend vermogen. Niet de denkers, niet de geleerden hebben de taal gemaakt, maar 't volk. Het volk voelt symbolisch: daarom kon het de taal scheppen. Het voelt de plastiek der klanken. Het voelt het leven plastisch aan.

De taal is het groote oorspronkelijke kunst-werk, de oer-schepping van den menschelijken geest. Zij is de

eerste en machtigste bewustzijns-daad der menschheid. Op onbewuste wijze komt de mensch in de taal tot bewustzijn. Zij is de wonderlijke gemeenschaps-schepping waardoor alle bewustzijnsleven eerst mogelijk wordt. De taal bewijst ons, dat niet 't reflecteerend en abstracte denken de roem der menschen uitmaakt, doch 't instinctieve voelen. De verstands-mensch wordt zich niet bewust hoe onbewust ook hij is: dus gaat hij zijn bewustzijn trotsch vereeren en zoo perverteert zich zijn geest.

Het volk leert ons den intellectueelen hoogmoed afleggen, welke alle beschaafden eigen blijft. Het volk leert ons, dat verstandelijk bewustzijn niet de hoogste, niet de edelste, noch de noodigste uiting is onzer geestelijkheid. Het leert ons, dat slechts leven, doen en voelen tot scheppend bewustzijn voeren, daar slechts leven, doen en voelen ons tot 't bewustzijn voeren dat in liefdes-overgave zich louteren kan.

En daarom is de religie meer dan wijsbegeerte. Want religie beteekent willen, doen en voelen, beteekent leven. Nooit nog is iemand door logisch denken een vroom en van God vervuld wezen geworden; maar een God-vervuld wezen kan hij slechts zijn, die met zijn hart leeft. De volksman Luther, die zijn inktpot naar den Duivel smeet, wist toch meer van God en Hemel, dan alle Erasmussen en Renans bijéén.

Zoo is tenslotte de groote taak van 't volk het intellectualisme der beschaafden terug te dringen. Moge het volk zijn groote taak blijven verstaan, ook nu het - wat noodig is - tot de kennis wordt opgevoed.

Want het instinct regeert de wereld. En men kan dit zeggen in blijdschap. Wie het ironisch toegeeft besefte zijn waanwijsheid nog niet. De wensch beheerscht de gedachte. Wij denken wat wij wenschen te denken. Wij denken wat wij gelooven. Wij gelooven slechts wat we willen.

Wanneer de leiders van een staat of stand niet meer met overtuiging weten kunnen of de eene staats-vorm beter is dan de andere, of vrije concurrentie beter is dan socialisatie, dan hebben zij daarmede alleen reeds hun onvermogen tot 't leiderschap bewezen. Wanneer zij, in angstige objectiviteit, alle voordeden en bezwaren wikken en tegen elkander opwegen zonder tot een overtuiging te komen, wanneer zij alle zijden van een vraagstuk beschouwen in 't grijze licht hunner redelijkheid en aarzelen blijven en de niet-aarzelenden oppervlakkigheid en subjectivisme verwijten, dan hebben zij dáárdoor reeds aangetoond dat zij niet langer meetellen en geen recht meer hebben op hun verantwoordelijkheids-post.

Deze soort objectiviteit beteekent een ontkenning der idee. Het is de wetenschappelijke objectiviteit, welke aan de moraal, aan de idee, aan het leven geen deel heeft.

Verantwoordelijk en zedelijk en scheppend slechts is de mensch, die persoonlijk gelooft, daar hij persoonlijk wil en wenscht. Wie wikken en wegen blijft, kan geen leider meer zijn. Hij is niet ‘volk’ meer: hoe zou hij dan met de voorzichtigheid der wijzen een leidsman van 't volk kunnen zijn?

De leugen der moderne wereld is, dat zij de beteekenis van 't onbewuste willen en voelen miskende, dat ze zoowel in 't zedelijk verminkte volk als in de heer-schende beschavings-klasse de persoonlijkheid vernietigde.

Leven kan de persoonlijkheid als de volksziel leeft en als datgene geëerbiedigd wordt wat het volk vertegenwoordigt.

Kerstnacht

DE EDELE HEER VAN UYTENDWAEL
DE GOEDE VROUW VAN UYTENDWAEL
DE KAPELAAN
DE KINDEREN

(De edele heer, de goede vrouw en de kapelaan zitten aan tafel. Een kerstmaaltijd staat gereed. Achter hen hooge vensters, waarvoor de gordijnen zijn opengeschoven. Buiten stille heldere winternacht. Klokken beginnen te luiden.)

DE KAPELAAN

(bekruist zich)

Christus is ons geboren -

DE GOEDE VROUW
- De klokken! -

DE EDELE HEER
Dan heeft de koster te vroeg getrokken,
Kapelaan, uw glas is nog gevuld.

DE GOEDE VROUW

(opent het venster)

Het heeft gesneeuwd -

DE KAPELAAN

(in gebed)

- Uw woord is vervuld.
Amen.

(Hij bekruist zich)

DE EDELE HEER
Eet dan en drink, eerwaarde,
In gebed en gedachten werd op aarde

Het woord niet vervuld, maar in vleesch en bloed.

DE KAPELAAN
't Verschil is zoo groot niet als gij vermoedt.

(Ze drinken)

DE GOEDE VROUW

(aan het venster)

In de heldere stilte van sneeuw en maan
Ligt het ronde stadje - ach, kapelaan,
Ik woon nu jaren en jaren hierboven
En leun uit dit venster, en ging gelooven
Dat de kleine wereld die ik zag
Als mijn weggesmeten speelgoed daar lag:
De huisjes zijn rood en blauw bedakt,
De boompjes op hun schaduw geplakt,
De menschen met hun zacht-roode wassen
Ernstig-glimlachende grimassen
Zeggen vader en moeder, ze loopen,
Ze doen hun oogen dicht en weer open,
Ik zag, ze hebben draadjes van binnen -
Waarvoor? Wie zal nog zoo'n spel beginnen?
Een tijdlang heb ik met hen gespeeld,
Het spel begrepen, en toen, verveeld,
Het speelgoed lusteloos weggesmeten.
Sindsdien heb ik hier voor 't raam gezeten -

DE EDELE HEER
Ze staart den heelen dag door de ruiten
Totdat de tuinman de luiken komt sluiten,
Dan zit ze triest op een sofa met
Koffie, kunst en een cigaret.

DE GOEDE VROUW
Wat zou mij nog de wereld verbazen?
Sneeuw met Kerstmis, een ei met Paschen,
En sentiment in oudejaarsnacht -
Geen einde wenkt ons, geen dood die lacht -

DE KAPELAAN
Mevrouw -

DE GOEDE VROUW

Kom en zie: het stadje beneden.
De zwarte ringgracht. Van de hofsteden
Gaan lichtjes de sneeuw door naar de wallen.
De klok luidt - door de draaiende smalle
Straatjes haasten ze zich naar het plein.
De klok luidt - Kerstmis! - de daakjes zijn
Scheef en besneeuwd, de kleine kerk
Is verlicht als een ark, er is suikerwerk
Glinsterend over de stad gevroren.
De klok luidt heen en weer in den toren -

DE KINDEREN

(buiten voor het venster)

Geef ons een stuiver of een koek!
Uw kaars brandt bij 't gebedenboek,
Maar haast u: straks heeft druipend vet
Fluweel en perkament bespet,
O goede vrouw van Uytendwael,
De klok luidt voor de eerste maal!

Geef ons Gods deel van uwen dank!
Het kussen ligt al op uw bank,
Maar haast u: straks sluipt jonker Praets
Heimelijk naar uw eereplaats,
Edele heer van Uytendwael,
De klok luidt voor de tweede maal!

Geef ons een avondmaal vannacht!
Het orgel praeludieert, men wacht:
Breng in uw prachtig parament
De gratie van het sacrament,
O kapelaan, neem uw missaal,
De klok luidt voor de derde maal!

DE GOEDE VROUW

De klokken zijn uit den toren vandaan
Roepend en benglend de stad doorgegaan!

Een wonder heeft de wereld ontward
En tot vernieuwing gered - o mijn hart,
Mijn hart - Gered? - Verloren, verloren -

DE KAPELAAN
Mevrouw, ge moet meer dan de klanken hooren:
Vannacht werd een kind naar de wereld gezonden,
Die heeft met blijdschap uw speelgoed gevonden.
In excelsis Deo gloria!

DE EDELE HEER
Wat praten jullie acadabra,
De kinderen staan hier niet voor de glazen
Om van de kou op hun vingers te blazen,

(Hij neemt een mand van tafel en gaat naar het raam)

Ze hebben hun liedje mooi gezongen!
Hier is een appeltje, bleeke jongen,
En hier is een wafel, holle-bolle Gijs,
Voor jullie ontroerend kyriëleis.
Hier, chocola, dat is voor de voeten
Die bloot in de klompen de sneeuw door moeten.
Jij hebt twee handen, magere Hein,
Voor een oliebol en een marsepein -
Wat sta je te treuzelen, likkepot daar!
Pak aan en geef door naar den kleinen Gaspard,
Die 't best zong en nu niet vooraan kan komen.
Kinderen, gaat de weg nog naar Rome
Tusschen vroom Keulen en lachend Parijs?
Is de wereld soms niet een paradijs!
Er is lekkers genoeg, jullie hoeft niet te dringen:
‘Vrede op aarde’ kan Romulus zingen
En niet om den room gaan vechten met Remus -

(De kinderen gaan heen. Het bim-bam der klokken beiert langzaam en ver)

DE KAPELAAN
Christus natus est: venite adoremus.

(Ze gaan heen en buiten langs het venster ziet men, achter elkander, voorbijgaan de goede vrouw van Uytendwael, de armen tot aan de ellebogen in een mof, den edelen heer van Uytendwael met zijn groote bontmuts, en tenslotte den kapelaan, in zijn kap, het misboek onder den arm).

(Gaspard de la Nuit gaf de motieven en M. Nijhoff heeft daarop dit gedicht gemaakt)

Aanteekeningen bij het lezen van Charles-Louis Philippe door Madeleine Böhtlingk

Wij zeggen, dat de ziel van den kunstenaar zich uitspreekt in zijn werken; wij zijn bereid deze waarheid overbekend te noemen en toch zijn wij nauwelijks bereid haar in haar strenge gevolgtrekking te aanvaarden. Te zeggen, dat de ziel van den kunstenaar zich uitspreekt in zijn boeken, sluit in, dat de personen zijner boeken deel vormen van zijn persoonlijkheid, dat zijn karakter hun verlangens, hun neigingen, hun strijd, hun verworpenheid omsluit. - ‘Neen, dat is toch ondenkbaar,’ zou men kunnen zeggen, ‘het karakter van een man als b.v. Charles-Louis Philippe zou zooveel verliederlijking in zich sluiten als zijn werken bevatten! Zulk een schaam-telooze, bijna naïeve zelfzucht, zooveel vuilheid, zooveel verwording, zooveel wreedheid! - Wij kennen Philippe's karakter uit zijn brieven en uit zijn wordingsgeschiedenis (la Mère et l'Enfant). En is niet de persoonlijkheid, die zich daarin uitspreekt, een geheel andere? Wij leerden hem daarin kennen, als een mensch, die zelden handelt. Hij is betrouwbaar. Daar is in hem zachtheid en teederheid, er is naast een fel sarkasme een zondoorschenen vroolijkheid in hem en dit alles duidt op een onvertroebeld gemoed. Hoe kan zacht

zijn, wie wreed is? Sluiten niet felheid en verwording elkander uit, vroolijkheid en wreedheid, betrouwbaarheid en liederlijkheid?'

Wij zien echter, dat Philippe te worstelen had met tegenstrijdige machten in zichzelf. Daar is in hem de matelooze, die de dingen meet met den maatstaf der hoop, die hij als kind gekend heeft, die zich de vrouw wenscht 'groot als een gebergte!' - 'Ik heb zooveel hoop gekend, dat mijn wenschen zonder grenzen zijn.' (La Mère et l'Enfant.) Hij zoekt bevredigingen, die nimmer te vinden zijn binnen de beperking van het zinlijk leven. Zou hij ze daar gaan zoeken, dan weet hij te verzinken in de moerassen der perversiteit. (Pauvre Amour en chair.) Philippe bekent in zijn jeugdbrieven zijn voorliefde voor taartjes en gebak en iets in zijn beschrijvingen der zinnelijke liefde herinnert daaraan, ja, zelfs daar, waar hij het onzinlijke wil geven, komt ons soms die weeë, overzoete smaak op de lippen.

Daarnaast leeft er in hem de asceet, die straf zoekt en miskenning, die de verveling doorstaat tot uitputtens toe, die de armoede maakt tot zijn metgezel. Welk een onafzienbare beteekenis had de verveling in zijn leven! Men vergezelle hem naar het lyceum in 'la Mère et l'Enfant,' naar zijn kantoortje in 'Crocquignol'!

Paul in 'Crocquignol,' die den éénen onvergetelijken vacantiedag het avondboottochtje weigert mee te maken, omdat hij zooveel zaligheid ineens niet vermag te verdragen en nu met zijn fantasie-vriend, den bedelaar in gedachten, gesprekken voert,-is het niet de schijver zelf? Paul, die leeft 'binnen zijn baard'? Die 't meisje, dat hij lief heeft niet waagt te naderen en zich onmiddellijk 'voor eeuwig in zijn kantoortje terugtrekt, als zij zich in een onbewaakt oogenblik met een ander vergeet! Op het lyceum daagt Philippe de straf uit: 'Maar mijn-

heer, u hebt me nog niet gestraft.' En zijn kweller antwoordt: 'Welnu, dan straf ik je hierbij'.

- 'Ik heb tot mijn ziel gezegd: Màak u op, het is uw weg, die tot de gevangenis leidt. Maar volg uwen weg, omdat de gevangenis u geen vrees aanjaagt.' (la Mère et l'Enfant.)

Ook zoekt hij miskenning:

'Mijn opperste hoogmoed, was de hoogmoed vervolgd te worden'.

Op het lyceum liet hij het gebeuren, dat zijn kweller, die de klasse te surveilleeren had, hem hield voor een philister en een imbeciel, die de mannen van genie laat verhongeren, en hem als zoodanig vervolgde. Hij wordt - een kantoorklerkje, dat de verveling duizend dooden doet sterven.

Ja, daar is in hem dor ascetisme. Het is niet de liefde, die hem drijft voorbij zooveel kleine lusten. Neen, zijn ascetisme is een kramp, een dwang. En wij begrijpen: wie zich zoo krampachtig onthoudt, die moet veel ongeoorloofde wenschen in zich bergen. Waarom waren deze wenschen voor hem ongeoorloofd? Als de gevangenis slechts het verlangen naar de vrije vlakte in hem achterliet, (blz. 151) waarom waagde hij zich dan niet de vrije vlakte in? Waarom kende hij de vrijheid slechts als het grenzenlooze, het eeuwig onbevredigende?

'Bubu de Montparnasse', Philippe's misschien schoonste werk, geeft, dunkt ons, antwoordt op deze vragen. Zooals Bubu leeft, zooals Berthe, de kleine cocotte leeft, zoo ziet Philippe het leven. In al zijn boeken herleeft eenzelfde wereld, die dezelfde verleiding verduistert, die hetzelfde verlangen doorvlamt: de verleiding der zinlijkheid, en wel die der steriele, perverse zinlijkheid, en het verlangen naar een volkomen, bovenaard-sche zuiverheid. Al zijn boeken kennen dezelfde razer-

nijen, dezelfde extasen. - Zooals men echter het leven ziet, zoo is men zelf. Philippe kent slechts het alternatief: uiterste perversiteit, die onbevredigd laat en uiterste askese, die voert tot steriliteit. Philippe is Bubu, is Berthe Méthénier, hij is Crocquignol, is het zachte naaistertje, dat zich verleiden laat!

Maar hij ziet deze menschen zooals men kinderen ziet, onschuldig en toch in zekeren zin verantwoordelijk terzelfdertijd. Wij hebben kinderen lief ondanks hun fouten, slechts voor zoover we die zelve niet overwonnen hebben, ontsteken we in toorn over hen. Daar is in 'Bubu de Montparnasse' toorn noch sarkasme, enkel liefde. Het is omdat Philippe zijn zwakten overwon, dat hij deze menschen als kinderen vermocht te zien. In dit werk doorbrak de volle stroom zijner liefde het dor ascetisme en stortte zich uit over de menschheid. Hier toont zich zijn liefde ver verheven. En wij begrijpen, waarom de vervulling zijner perverse wenschen voor Philippe ongeoorloofd was: ongeoorloofd blijkt ze vooral voor hem, die deze wenschen vermag te sublimeeren. Alle perversiteit is een doelloos nevenstroomen en verzanden. Maar in dit boek hervinden alle verlangens den grooten stroom.

Het is dus in zijn kunst, dat het Philippe vergund was zijn hartstochten te sublimeeren. Hier baande hij zich een weg voor zijn extasen en razernijen. Hoezeer stelde hij deze in dienst van zijn kunst! Hier leerde hij zichzelf bedwingen. Hij leerde zichzelf onverschrokken bezien en hij leerde de voorwaarden kennen, onder welke zijn natuur alleen scheppend vermocht te leven: 'De kunstenaar is een goed werkman, die zichzelf beluistert, en in zijn hoekje met ongereptheid van ziel opschrijft, wat hij verneemt.' (Lettres de Jeunesse.) - Daar zit Philippe in zijn hoekje met zijn 'warme pantoffels' en zijn kin-

derlijk hart, niet al te ver van zijn moeder, een groot verlangen naar buiten met zich omdragend, en toch de gansche ziel vol deernis voor de ellende van Parijs. Hier in dit hoekje wordt zijn ascetisme vruchtbaar, hier sublimeert zich zijn perversiteit.

In zijn 'Lettres de Jeunesse' leeren we zeer duidelijk de wordingsgeschiedenis van den kunstenaar Philippe kennen. De eerste jeugdbrieven van zijn 22 jaren hebben iets van het onbestemde en ongerepte van voorjaarssneeuw. De laatste, die hij schreef 26 jaar oud, toonen hem ons als een man, die kent zijn draagkracht en zijn uithoudingsvermogen, zijn belemmeringen en zijn vrijheidsbehoeften, die de wetten en charters van zijn persoonlijkheid las en aanvaardde en zich daarom door anderen aanvaard ziet. In zijn boeken leerden we alle afgrondelijke mogelijkheden zijner ziel kennen. Maar in zijn brieven zien we tot onze verwondering, dat hij een mensch was, die zichzelven gelijk bleef en daarom betrouwbaar was voor anderen. In den dienst zijner kunst leerde hij zichzelf bezitten, leerde hij zijn moge-lijkheden als gestalten bevrijdend van zich weg te zenden, de onverzadiglijk-donkere, de onvervulbaar lichte, hij zond ze henen om als schoonheid uit te bloeien. En hiermee verlevendigde zijn persoon het richtingsinstinct in de anderen. Want zijn dwaalwegen, zijn afgronden, zijn hindernissen waren ook de dwaalwegen, de afgronden, de hindernissen der anderen. Hij alleen wist instinctief den weg.

(Wordt vervolgd).

Boekbespreking

Maurice Rostand, Le cercueil de cristal, roman. Flammarion. Parijs, 1920.

Toegeven moet men, dat er in dit werk van Edmond Rostand's nog jongen zoon veel goeds is. Noodzakelijk zal het zelfs zijn, te erkennen dat hij sommige zaken dieper gevoelt dan zijn brillante vader placht te doen, die bij de geestigheid en de welbespraaktheid was blijven steken en nimmer verder naar beneden kon komen, nimmer geheel, zooals zijn zoon, op den duisteren bodem van het leven kwam te staan en vandaar alle kunstmatige bouwsels keurde of doorzag. Voor den vader waren die bouwsels - plicht, zede, vaderlandsliefde, geloof - eeuwig kostbare, uit God geboren en verheven waarden, die men moest eerbiedigen en mocht bezingen. Voor den zoon, die op den bodem staat, zijn ze niet meer dan gebrekkig knoeiwerk van den angstigen mensch, die - hulpeloos in de donkere diepte eener zee waarvan hij steeds overwelfd is - zich paleizen bouwt van zeewier en niet bedenkt dat ze met iederen golfslag van het lot uiteen gewiegd kunnen worden. Voor Edmond Rostand waren vaderlandsliefde, zede en plicht absoluut en goddelijk van oorsprong; voor zijn zoon Maurice zijn ze menschelijk en relatief.

Waar Maurice Rostand van dit zijn relativistisch besef getuigt, boezemt hij bewondering in. Hij uit het zoo goed, met zulk een gratie. Hij boeit en ontroert soms als hij zijn afgrijzen zegt voor de volkomen vernietiging die hij in den dood ziet. Wij gevoelen ontzag, ja schrik zelfs, waar hij de grootschheid, het heerschende, het majesteitelijke voelbaar maakt van een pasgestorvene, die rustig, onaantastbaar, v e r z e k e r d voortaan (verzekerd van n i e t s misschien) ligt op zijn doodsbed. Met glimlachende instemming lezen we hem als hij, in den bekoorlijken overmoed van een jongen, schoonen man, alle banden weigert, iedere beperking verwerpt en zich uitleeft. En wij voelen mee zijn wanhoop als hij beseft, dat dit volkomen zichzelfzijn zonder uitgang is en een even volkomen levensontkenning in zich sluit: wij voelen mee dat, mocht het genot inderdaad de eenige reden zijn om te leven, er dan om te leven géén reden zou bestaan... wij voelen mee dat het leven niets is dan ‘une broderie sur le vide’.

Maar hoe kan nu zulk een boek tegelijk zóó valsch zijn? De hoofdpersoon is de zoon van een beroemd schrijver. De denkbeelden van dezen schrijver zijn spiritualistisch, opbouwend, affir-matief. De zoon deelt ze niet. Ofschoon vader en zoon van elkaar houden, ontstaat verwijdering - deels door dit verschil van opinie, deels door een zekere schaamte. De oorlog breekt uit. De zoon behoeft niet op te komen: hij is te jong. Maar zijn vader, patriot en belust op den roem van beroofde ouders, verlangt dat hij vrijwillig dienst neme. De zoon gaat zonder meer naar... Zwitserland, in gezelschap van zijn opvoeder, een ander levens-ontkennend denker, en tracht daar en elders met reizen den t i j d t e d o o d e n . De vader neemt in zijn plaats dienst, sneuvelt. De zoon, geïmponeerd, voelt een oogenblik iets voor ideeën als vaderlandsliefde, ideeën die den dood zelfs aannemelijk maken, totdat hij een brief van zijn vader vindt waarin deze zegt, zelf aan zijn ideeën wel eens te twijfelen en als hooge waarde slechts de liefde te erkennen. Dan, wanhopig om zijn ongeloof in het leven en om zijn gemiste kinderliefde, doodt zich de zoon.

Welnu, beter kon hij niet doen. Maurice Rostand ziet het niet zoo in, maar zijn held is... een lummel. Hoe, hij zegt zelf dat geen denkbeeld ter wereld de liefde waard is - ‘Aucune idée ne vaut un visage humain’ - en hij weet zijn vader niet te naderen omdat... ze het niet eens zijn over Renan? Hoe, de liefde zou de eenige reden zijn van het leven (immers dat schijnt het boek nog min of meer te beteekenen) en hij voelt niets voor de tienduizenden die lijden? Want, het gebeurt alles tusschen 1914 en 1917! Zijn vrienden, zijn meesters, zijn beteren in ieder opzicht ontberen, worden verminkt, sterven in den modder, en hij gaat naar Zwitserland met een vagen praatjesmaker die hem een ‘jeune dieu’ noemt? Zeer zeker zullen er (gelukkig!) toenmaals wel heel wat Fransche soldaten geweest zijn die vochten zonder geloof en patriottische overtuiging, maar... ze vochten. Want dat moest toen. Daaraan moest men toen meedoen, niet terwille van een of ander zedelijk voorschrift - zedelijke voorschriften zijn alle illusoir - maar terwille van de e i g e n i n n e r l i j k e w a a r h e i d . Om waar te zijn voor zichzelf wijdde toen Georges Duhamel bijvoorbeeld (toch ook geen patriotard) zich met volkomen toewijding als geneesheer aan de lijdende soldaten; terwille van de waarheid stelden zich toen zoovelen bloot die nu weer internationalist zijn en in alle landen beminnen wat goed is. Zoo had deze held van Maurice Rostand ook behooren te doen. Daar hij in Frankrijk leefde, daar hij in Frankrijk zijn belangen had, daar

een ieder het vredelievend Frankrijk als de aangevallene beschouwde, moest hij Frankrijk helpen verdedigen, toen zijn gelijken en zijn meerderen leden en zich met hun volle instemming in gevaar hadden begeven. Maar hij bleef in veiligheid en werd een levende leugen.

Hij doodt zich dan ook, zal men zeggen. Ja, maar niet daarom! Hij doodt zich om een andere, verzonnen en niet aandoenlijk gemaakte reden. Niet aandoenlijk gemaakt. Neen. Want de tweede helft van het boek is verward, bedacht, haastig geschreven en veel minder beeldend dan de eerste. Van de in het begin zoo goed, zoo treffend geteekende grootmoeder komt niets terecht. De opvoeder Stéphane blijft een schema. Het geheele tweede gedeelte is mat en onaannemelijk, 't Is of de schrijver er zelf niet aan geloofde.

En dat kon hij ook niet. Want hoe meer hij schreef, hoe meer hij, bewust of onbewust, onwaar werd. Zijnstreven was n.l. niet langer, iets te maken dat s c h o o n zou zijn - het eenige toch wat hem in ieder geval zou hebben gerechtvaardigd - maar zijn streven werd meer en meer, een schandaalsucces te behalen. Hoe kon men succes hebben in het Frankrijk van 1918 tot 1920? Door pacifistische, anti-patriottische uitingen. Hoe heeft men te allen tijde een gemakkelijk succes? Door invloedrijke voorgangers en critici te ontzien en te vleien, door partij te kiezen voor den sterkste. Vandaar in dezen roman goedkoope spot met een bekend onbeduidend en antipathiek Académie-lid, bijna met name genoemd (Joseph Nulpart, d.i. Barthou). Vandaar het bewonderend noemen van namen als Georges Duhamel en het vleiend doelen op Romain Rolland. Vandaar een zenuwachtige, bevreemdende verheerlijking van Jaurès. Vandaar bovenal de jonge held, bij wien 't eenvoudig niet schijnt op te komen dat hij aanleiding zou kunnen hebben om mee te strijden. Gevoelt men de brutale uitdaging die er ligt in het scheppen van deze figuur?

Waarlijk, er had in een voorrede tot dit boek wel gezegd kunnen worden dat het ‘in een bestaande behoefte voorziet’. Er bestaat thans in Frankrijk vraag naar schimp op den oorlog, naar verheerlijking van anti-patriotisme en naar pacifistische eeden. Maurice Rostand weet dat maar al te goed en hij heeft er aanbod tegenover willen stellen. Vergeten echter heeft hij, dat alleen door dezulken deze behoefte gevoeld wordt, die, machteloos ofschoon schreeuwend, meedrijven op de golven der politiek. Wie daarentegen de schoonheid boven alles stellen, zullen zeer zeker, evenals Maurice Rostand, den vrede liefhebben boven den

krijg, Duhamel eeren, Jaurès hoogschatten en Rolland respecteeren; zij zullen een schoone uiting dezer meeningen en gevoelens kunnen waardeeren; maar zij zullen, zoo de jonge Rostand zich weder tot zulk een uiting mocht willen zetten, geneigd zijn om hem, juist hem, het woord te ontnemen. Want met dit werk, waaraan hij zelf blijkbaar hecht, heeft hij iets geleverd, dat, in onderdeelen soms mooi, echter als geheel onwaar, dus onschoon moet heeten.

JOHANNES TIELROOY

J. Van Oudshoorn, Zondag, een poging tot conflict, W.L. en J. Brusse, Rotterdam. 1920.

J. van Oudshoorn de schrikkelijke, heeft meer durven bekennen dan eenig Nederlander voor hem. De wegstervende levenskracht in het nog levende lichaam, de laatste pogingen van de ontaarde zinnen, om zich tot een schijn van levensrhytme op te zweepen, totdat eindelijk de mensch zichzelf van deze marteling in den waanzin ontslaat, - dit proces, in al zijn directe afzichtelijkheid, heeft hij in zijn ‘Willem Mertens' Levensspiegel’ met matte onbewogen objectiviteit aangezien en beschreven. - Dit werk, ‘Zondag’, kan naar den geest zijn tweede heeten; want de roman ‘Louteringen’ was een vermoeide herhaling. - In dit tweede werk ‘Zondag’ is ook de laatste levenspoging van den zinnelijken mensch verstild, en de tragedie is opgestegen in het gebied van den geest. Maar daar dan ook is de mensch met den dood van zijn ziel alleen. Dezelfde zwakke reiking naar het leven herhaalt zich op dit nieuwe gebied. Het is thans de wanhopige drang, om, met de holte der verwoeste levenskracht onder zich, zich op te werken tot een schijn van geestelijke liefde, - een poging zoo tragisch-machteloos en onhandig, dat zij omslaat in een rauwe bekentenis van liefdeloosheid, en alweer - het bevrijdende revolverschot dat de foltering eigenmachtig stil zet. En het meest demonische van dit demonisme is de Hollandsche verenging, die het ondergaat. Slechts door deze zwakke angstige pogingen, slechts door enkele vrouwenfiguren ook, uit wie soms een straal van leven slaat, behoort dit werk tot de levende menschelijkheid en tot de litteratuur. Verder is het een helsch curiosum van buitengewone psychologische belangrijkheid.

DIRK COSTER

R. van Genderen Stort, De grijsaard en de jongeling, Em. Quérido, Amsterdam. 1919.

Tot de zeer weinigen in Holland, die in dezen tijd nog vermogen, uitdrukking te geven aan een méér dan lokaal geestesleven, uitdrukking te geven aan een Europeesche geestesgesteldheid, aan conflicten en bekommeringen die niet uit een enkel land, maar uit de diepten van een wereldbeschaving opstijgen, behoort, met Van Oudshoorn, ook R. van Genderen Stort. Niet zoo onverschrokken-waarachtig als de laatste, meer in litteraire formalismen bevangen, doch fijner en van onvergelijkelijk nobeler gebaar, neemt ook Van Genderen Stort zijn oorsprong en uitgang in de laatste momenten der stervende 19d e -eeuwsche cultuur. Het is een moment van wanhoop dat hij uitspreekt, maar een wanhoop van geestelijker beteekenis dan heel het leege levenswelbehagen en de treuzelende verveling die weder meer en meer de beweegkrachten worden van de Nederlandsche romans. - Hij, Van Genderen Stort, belijdt dit moment op de wijze van het intellect. De schaamtelooze sexueele ellende zwijgt bij hem. Maar uit zijn eerste werken rees het verwrongen gelaat van een onmenschelijke intellectualistische hoogmoed op, een hoogmoed die daarbij zichzelf verkleinde door zich al te opzettelijk-polemisch op te stellen tegen de kleine Hollandsche mentaliteit. Een geheime treurnis onder dezen hoogmoed fluisterde onmiskenbaar. Maar zelfs deze treurnis was van hetzelfde bittere gif doortrokken. Het stoycisme waartoe zich deze schrijver bekende, werd, bijna zonder dialectischen overgang, tot ‘het leed der uitverkorenen’ verheven, en dit leed der uitverkorenen vond zijn symbool in de hoofdfiguur zijner eerste werken: Lambert Brodeck, aan wien de schrijver al zijn bewondering en al zijn liefde heeft weggeschonken. Het edelste roofdier! Maar hun tijd is voorbij, de tijd waarin zij heel hun donkere fascinatie ontplooien konden, - en zichzelf vertrouwden. De tijdgeest werkt geheimzinnig en onafwendbaar in allen, en in allen op dezelfde wijze. Altijd alreeds droegen zij hun eindelijk verderf met zich mede: thans vreet het snel en vurig in hen voort en achterhaalt hun eersten sprong alreeds door doffe droefnis en verlamming.

Het is te vreezen, of te verwachten, dat de schrijver zijn figuur Brodeck nooit meer hervinden zal. Hij zal hem niet hervinden, omdat zijn innerlijk anders werd, omdat hij in een andere verhouding tot deze figuur zou moeten treden, en haar daarmee ter-zelfdertijd vernietigen zou. Want inderdaad: de beteekenis van

dit kleine werk in het oeuvre van Van Genderen Stort, ligt voor alles in de diepe innerlijke verandering, die het verraadt. Het dreigend-hoogmoedige intellectualisme ziet men hier breken, breken in een niet meer te verhelen zelfaanklacht, - en uit dezen zelfaanklacht zwelt een zucht naar liefde, zoo dan geen liefde, dan toch een zucht naar liefde, een onbedwingbaar droevig smachten zich te kunnen geven. - Iets van den brandenden roep, die eenmaal uit de verhongerende ziel van den intellectueelen Romein Augustinus opsteeg, hijgt woordenloos door de strakke rhythmen van dit boek, 'hoe lang nog, o God mijn Heer, hoe lang nog'. Het is dezelfde kentering der tijden! Zal ook hier een antwoord volgen? Antwoord uit de geschuwde diepten? Het enorme talent en de cultureele verfijning van dezen schrijver rechtvaardigt een gespannen verwachting.

DIRK COSTER

[Februari 1921]

Sonnetten

I

O Weelde van die eenzame gesprekken
Wanneer ik, ver van U, U niet ontbeer;
Ik spreek en hoor meteen Uw lief verweer,
Een spel als van bloemranken om de hekken

Waaraan ik leun, en altijd vraag ik meer,
En altijd wilt gij nieuwe woorden wekken,
Tot diepe zangen alle woorden dekken,
Tot alle zang in éene vreugd breekt neer,

En deze blijft - en in haar zijt gij mijne,
En deze zingt door eenzaamheid en pijnen,
En deze spreekt, en spreekt ook als zij zwijgt.

Ik hoor: ‘voor jou, dit hier, vlak bij je oogen’,
Ik zeg: ‘dank, Liefste’ en lach, wijl slechts bewogen
Drie bloesems, die de wind voorbij mij nijgt.

II

Niets hield ik, alles heb ik weggeschonken
Aan U: de wankle jaren van mijn jeugd,
Al wat mij heugt, al wat mij niet meer heugt,
Het wilde vuur, de sintels en de vonken,

Wat ik eens weten noemde en ook mijn vreugd,
Mijn onvreugd mee, gedachten uitgeblonken,
Verlangens, die mijn zinnen eenmaal dronken,
Mijn duistre zonden en te bleeke deugd,

Al wat ik had en was en deed, ik gaf
Het U. Gij naamt. Hoe wildet gij 't ontvangen?
Zoo poover is 't en slecht en dwaas en laf.

Ik gaf, gij naamt - en zie het wonder nu:
Ik heb niets meer, geen daden, noch verlangen,
En niets wordt àl: in mijn plaats vind ik U.

III

Ik had aan U gebiecht al mijne zonden,
Ik joeg de duistre vogels van hun nest
Wier bek en klauw mijn eigenst leven konden
Verscheuren - zie, hoe mij nu niets meer rest,

Zoo ben 'k. - ‘Niets meer?’ Klaar als der heemlen gronden
Schouwde ik Uw oogen, stil op mij gevest.
De liefde lacht, - toen sloot uw mond mijn mond en
Hieldt gij mijn hoofd dicht tegen U geprest.

O Liefde, die een altijd door vergeven
Zijt, hoe maakt gij ook dezen einder wijd
Als nooit en 'k leef uw goddelijke leven.

Gij wascht mijn oogen rein en Uw genade
Ontzondigt mij van zielsverderf en schade -
En in mij, Liefde, is Uw oneindigheid.

IV

'k Dank God, dat gij tot mij hebt mogen komen,
Uw leven te doorwinden van mijn lot;
En nu onscheidbaar naar 't gemeenzaam slot
Hebt gij mij tot de vreugde meegenomen.

Elkander vindend volgden wij 't gebod
Dat innerlijk bond werklijkheid en droomen,
Wij kwamen samen naar den weg der vromen:
Uit God, in God, en daarvoor dank ik God.

Ik dank Hem, ook al worden alle dagen
Verscheurd tot uren smartelijk als slagen
Waarvan er geen zijn folteringen spaart;

En of Hij ook mijn leven in zijn vijzel
Verstampe of met Zijn hamerhouw verbrijzel,
Toch dank ik Hem, omdat gij mijne waart.

V

Hoe werd mijn al te schoone liefde stom?
Zij is toch niet bedroefder dan weleer
Toen ze in der klanken zoete wederkeer
Met lied na lied door alle heemlen klom.

Mijn liefde werd niet minder maar werd meer,
Zij ging en waakt in 't binnenst heiligdom;
De wacht der woorden schaarde zich rondom
En zwijgt en neigt ter aarde vaan en speer.

De dag komt op, verguldt, verbleekt, verdonkert,
De lichte nacht slaat als een waaier open,
De hoogste sterren wiegen in de lucht;

Maar waar 't geheim van Uwe liefde flonkert
Daar knielt mijn liefde in weten en in hopen
Verzaligd neer, ook zonder één gerucht.

VI

Een diepe nacht: menschen en dingen gleden
In duister, tot bazuingeschal opstak
Van deze stem, die uit een oud verleden
Geboren, zwol en onmeedoogend sprak:

‘Daar is geen wet, door hem niet overtreden,
Geen eens gegeven woord, dat hij niet brak,
Geen misdaad, die niet zijn gedachten deden,
Al bleek zijn hand voor iedre daad te zwak.

Geteekend ging hij uit tot doem en dood,
Hem zij geen beker laafnis en geen staf
Tot stut, tenzij... één 't al weet en vergeeft -’

Toen vond hem uwe liefde, die vergaf,
En slechts in deze liefde is 't, dat nu leeft
Zijn ziel en heeft haar beker en haar brood.

VII

Als beekje en bron en 't losse kwinkeleeren
Der zangers om het halfgebouwde nest,
Het dun geruisch der blaren, die zich weren
Tegen den regendrager uit het West,

Als al die klanken, die wij vaak begeeren
Te hooren: (liefde kiest ze 't eerst en 't best)
Zóo wou mij 't leven in mijn liedren keeren
Veelvoud en speelde als een gedempt orkest.

Nu is het uit. De winter, stom en stug,
De doode kou en nachten sterreklaar,
Maar sprakeloos: en elk geluid bevroor.

Ik keer in mij: is 't zingen weer terug?
Het speelt en kweelt en fluit en juicht; o hoor
De liefde, onze liefde, is altijd daar -

VIII

Oneindge teerheid van het laatst vaarwel,
Dat niet kan breken liefdes zoet betoog;
Ontgleed de hand der hand, aan 't oog het oog,
't Gesprek gaat voort, slechts minder hoog en hel;

Ik zeg wat mij, gij zegt wat U bewoog,
Wij zijn te zaam waar 'k U mij zelf vertel,
Niets houdt ons tegen, niets is even snel,
Wij zijn als 't lichten langs één stralenboog;

Zoo wordt het droef vaarwel ons beider brug,
Die door de hemelen ons samen beurt,
De klacht wordt bang geluk, een lichtenspel

De donkerheid - ik heb U steeds terug
In wat mijn leven altijd weer verscheurt:
O laatste teederheid van dit vaarwel!

IX

En angstig vraagt mijn ziel: ‘Wanneer? wanneer?
Als hoeveel maal de blank gewassen maan
Haar pad dwars door de sterren is gegaan,
Als hoeveel maal de morgen nam zijn keer?

Als hoeveel maal de zee joeg af en aan
Met eb en vloed, de golf sloeg op en neer?
Zoo vreeslijk, eindloos vaak! Niet eer? Niet eer?
Zal 'k zoo lang niet, want zonder U bestaan?

Mijn Licht, terwijl 't langst leven is te kort
Om slechts te stijgen tot Uw eersten kring,
Blijft mij het knagen van een leedgen tijd,

Ervaar ik hoe, gruwzame marteling,
Elke minuut haar grenzen heeft verwijd,
En al wat scheidt verduizendvoudigd wordt.’

X

Wanneer eenmaal na vele en vele jaren,
- Gij weet niet of en waar ik ergens leef -
Gij onder al wat gij zoo woudt bewaren,
Een enkel vers vindt, dat ik eenmaal schreef

Voor U, voor U - zult gij dan peinzend staren
Als naar een vogel, die op de avond dreef,
En met dat peinzen in den hemel varen
Eén oogenblik, dat ik U dan nog geef;

En zult gij keeren tot Uw eigen dingen
Heel licht ontroerd om oude erinneringen
En murmlend: ‘'t was toch schoon en 't was toch goed’

En leggen 't blad stil waar gij 't hebt genomen?
O - God neen, zóo niet - geef haar meer dan droomen,
Geef liefdes weten in den klop van 't bloed.

Kleine Inez
door R. van Genderen Stort
(Vervolg)

De vader van tante Arabella was landvoogd geweest van onze oost-indische koloniën en aan zijn hof te Buitenzorg had zij van haar achttiende tot haar twee en twintigste jaar geleefd. Maar deze vorstelijke jaren waren noodlottig geweest voor Arabella. Zij was toen zeer schoon en de onschuldige verwondering, waarmede zij de mannen aanzag en de lok, die op haar linkerschouder hing, waren bekend geweest in geheel Indië. Herhaaldelijk werd zij ten huwelijk gevraagd, maar zij versmaadde hollandsche patriciërs en hollandsche aristocraten. Zij had twee nichten, waarvan de eene een franschen markies, de andere een duitschen graaf gehuwd had. Deze hoogmoedige nichten te overtreffen, werd haar ijdel streven. Door den luister, die haar omringde en den eerbied, waarmede men haar naderde, verloor zij het besef der ware verhoudingen. Zij droomde van een verbintenis met een der europeesche prinsen, die op hun reis om de wereld eenige dagen de gasten des onderkonings waren. Zoo verging het Arabella, gelijk den reiger, waarvan La Fontaine ver-

haalt. De vreemde prinsen vervolgden hun reizen en toen zij eindelijk met haar vader weer in den Haag woonde en wachten moest op trams in regen en kou en kijven met dienstmaagden en burgerlieden bezoeken, met wie zij vermaagschapt was, toen waren er geen prinsen meer, de jongelieden behandelden haar als hun gelijke en zij was diep ongelukkig.

Haar vader stierf. Na de verdeeling door de talrijke kinderen van het aanzienlijk vermogen, dat hij van zijn koninklijke bezoldiging had kunnen sparen, was Arabella genoodzaakt te leven van een ternauwernood voldoende inkomen. Toen begon een trieste odyssee. Zij verhuisde van het eene pension naar het andere, telkens met ijselijk krakeel, bewoonde bovenhuizen met vriendinnen, waarmede zij in dagelijksche twisten leefde, zwierf in Duitschland van badplaats tot badplaats om herstel te zoeken maar niet te vinden voor haar slapeloosheid en zenuwpijnen. Op haar veertigste jaar was zij grijs, haar eens zoo veerkrachtig en welgevormd lichaam was log en voos geworden, haar gezichtskleur vergeeld en haar handen beefden door het roekeloos gebruik van slaappoeders en zenuwdranken. Haar weinige en slordige kennis verwarde zich ganschelijk. Eens vroeg zij in gezelschap, of de Napoleon, die op St. Helena gestorven was, in 1870 had mee gevochten. Zij las enkel het nieuwsblad en was tuk op de geïllustreerde weekbladen, die door bengels op straat werden gevent.

De zwarte konst had altijd een onweerstaanbaren invloed geoefend op de bijgeloovige ziel van Arabella en naarmate de voorschriften der artsen zonder baat bleven, vermenigvuldigde zij haar bezoeken bij slaapsters en waarzegsters, die haar evenmin soulaas verschaften. En stellig, niemand zou in de burgerjuffrouw, die, onder een verschoten regenscherm en in verwaarloosde kleedij, schelde in een stille dwarsstraat der rumoerige

volksbuurt, waar de wonderdoenster woonde, het kostelijke jonge meisje herkend hebben, dat eens door de vertegenwoordigers der oudste dynastieën van Europa in een snellen en zachten dans werd meegevoerd.

Zij was nu vijftig jaar en woonde sedert eenige jaren in Arnhem. De geldersche lucht zou heilzaam voor haar blijken, had een dokter gezegd, die haar kwijt wilde zijn. Zij woonde boven een koekenbakker in de Turfstraat, twee kamers, waarin de zon nooit doordrong, een donkere keuken met een tuimelraam van matglas en een dakkamertje op den zolder, die aan den bakker behoorde en waar appels werden gedroogd.

Weinige maanden na den dood zijner dochter, vestigde zich Scanderbergh opnieuw in den Haag. Een jaar later was hij minister, hetgeen Arabella weer een tijd van hoogmoed deed beleven en haar deed strompelen door Arnhems straten gelijk een oude haan, die ter elfder ure zijn snoevende houding te hernemen tracht. Scander-bergh keerde niet terug op het Jachthuis; voortaan bracht hij de zomermaanden door buitenslands. De toelage, die hij tante Arabella uitkeerde voor het onderhoud van Peter, was zeer ruim. Overigens onderhield hij zich alleen schriftelijk en zoo weinig mogelijk met haar; het was duidelijk, dat hij het kind uit zijn leven wilde bannen. Peter bleef bij deze beurtelings melancholische en in vreemde hoovaardijen als in vreemde avonturen telkens zich begevende en verliezende tante. Zij had hem verteld, eenige dagen na zijn aankomst, opnieuw in snikken uitbarstend en hem in haar armen sluitend, dat zijn moeder gestorven was. Hij had bitterlijk gejammerd, want hij kon niet begrijpen, dat hij zijn moeder nooit zou weerzien. Het scheen hem, als stond hij voor een donker hol, dat allerlei vreeselijks verborg. Maar toen hij weer naar school mocht, vond hij aller houding veranderd. De knapen plaagden hem niet meer, meden hem

met een vreesachtig ontzag; enkelen slechts, zich vermannend, waren tot hem gegaan en hadden hem de hand gedrukt. En de blonde en zachte juffrouw had hem omhelsd met zoo lieve woorden, dat een nieuw en vreemd gevoel ontstaan was in zijn dankbaar hart.

De jaren vergingen. Hij leerde met gemak, al behoorde hij niet tot de eersten en hij vorderde zonder haperen van klasse tot klasse. Gaandeweg veranderde hij, want zijn natuur ontwaakte uit den slaap, waarin zij onder het zware gewelf der eenzaamheid verzonken had gelegen en een dikwerf koortsige levendigheid begon hem nu te kenmerken. Zijn stem, vroeger zacht en die slechts in zijn driftbuien zich verhief uit haar gedemptheid, werd hard en druk, den toehoorder bedreigend met de vermoeienis, die hem in een rumoerige straat het spreken zou belet hebben en zijn woorden, vroeger schaarsch en kalm, drongen nu in zoo onstuimigen overvloed, tot uiting, dat vaak zijn spreken zich in stotteren verloor. Een zenuwtrekking deed zijn rechterarm bijwijlen dermate schokken, dat deze of gene naast hem met schrik ter zijde week. Hij stoof de trappen op en af met een geweld, dat het scheen, als rolde hij van boven naar beneden, tot ontsteltenis van tante Arabella, die dikwijls zich stortte in de gang, verwachtend hem bewusteloos te zien liggen. En zoo onrustig was zijn beweeglijkheid, dat de dingen in de kamer omvlaagd en omhuiverd schenen door een grilligen wind. Des nachts sliep hij met schokken en kreten, slaapwandelend op den zolder, eenmaal zelfs de krakende trap afdalend en in het winkeltje dolend, waar de bakker hem vond, die aan den arbeid ging, want de morgen grauwde.

Hij meed niet meer de spelen zijner makkers, integendeel holde en joelde hij mee, luidruchtiger en uitbundiger dan de meesten. Hij jokte, pochte, schold, vocht zoo goed als een ander en hij werd geducht om zijn kracht en zijn

woede. Want zijn bedeesdheid was een zandlaag geweest, die den waren grond van zijn karakter verborgen had. Hij minachtte de zoons van winkeliers en kleine luiden, die in boven- of benedenhuizen woonden, uit welker voordeuren de giftige walm sloeg van kamers, die nooit gelucht werden en liever verkeerde hij met knapen, die in mooie huizen op plein en singel woonden, en waarin hij tegen etenstijd den heerlijken braadgeur rook, die hem deed denken aan het Jachthuis. Maar ondanks dezen voorkeur braakte hij zulke ijselijke vervloekingen in oogenblikken van opgewondenheid, dat de knapen, die dergelijke uitdrukkingen slechts van de gevaarlijkste straatjongens plachten te hooren, in uiterste geestdrift ontvlamden.

Soms leende hij vijf centen van dezen of genen om zuurballen of veterdrop te koopen, waarvan hij anderen ongaarne gaf, maar gaarne vergat hij de geleende koperstukken terug te tellen, ten spijt van het blinkend dubbeltje, dat hem elke week was toegezegd, maar dat niet dan na heeten strijd zijn begeerd eigendom werd, want tante Arabella was krenterig.

Hij las met razernij. Op school voelde hij soms op eens als een geeuwhonger naar het boek, waarin hij dien morgen was blijven steken, opgeschrikt door tante Arabella, die dreigend en klagend gejammerd had, dat het negen uur was en hij zon op middelen, die hem echter onuitvoerbaar schenen, de school te verlaten, heimelijk naar zijn dakkamer te sluipen en aldaar de opwindende lezing te vervolgen. Wanneer hij las onder de lamp bij tante Arabella, die niet zwijgen kon en altijd praten moest, dan kon hij opeens heftig uitvallen, gelijk een gulzige jonge hond, dien men plaagt, wanneer hij eet en die, al schrokkend, gromt en bijt. En de kaarsen, die zijn schamel vertrek verlichtten, wanneer hij naar bed ging, slonken zoo snel, dat tante Arabella, eindelijk begrij-

pend, dreigde hem in het donker naar bed te zenden. Dus schooierde hij bij zijn makkers de resten van fiets-kaarsen en hij loerde op den grond, verwonderd, dat voor hem geen kaarsen uit den hemel vielen. En wanneer hij eindelijk het boek dichtsloeg, hetzij omdat hij het uit had, hetzij omdat het eind kaars sputterend gedoofd was, dan lag hij nog lang wakker, woelig en helder, luisterend naar de klinken der winkels, die als de stappen der voorbijgangers schaarscher werden en naar de zware slagen, die plechtig en dreunend vielen van den hoogen en nabijen toren.

Soms stuipte zijn neiging tot grootspraak in overdrijvingen, die hem later zelf verwarden en bijna beschaamden. Eens, een winderigen dag tusschen twaalf en twee, begeleidde hij een stillen en zachten knaap, die blonde lokken droeg als een meisje, tot diens woning aan den Stationsweg. Beneden in het ravijn zagen zij de vele rails glimmen in den regen en snelle treinen gleden voorbij. Maar voor het huis toefden zij nog lang, want met knetterende vloeken vertelde Peter hoe hij in de amerikaansche prairieën eigenhandig bisons gejaagd en paarden getemd had, terwijl de lokkige knaap hem aanstaarde met oogen, die al grooter werden en hulpeloosheid veeleer dan bewondering spiegelden.

Op zekeren dag stokte hij voor een nieuwen drankwinkel in de Bakkerstraat. Drie groote tonnen in het midden en aan weerszijden drie kleinere waren op elkaar gestapeld. En daarvoor, ordelijk verdeeld, stond een leger van steenen kruiken, kristallen flacons velerlei, buikige, rechthoekige, langhalzige, andere met bogen en deuken, geblokt en geribd, met festoenen en sierselen, kannen van roode aarde, die zwollen als de krop van een haan, met heel groote ooren en heel kleine halzen, lichte flesschen met zilveren en gouden dranken en donkere met blauwe en roode lakken en die een smalle, vale stoflaag

toonden. Hij keek gretig en hij zeide zich, dat het leuk moest zijn een verzameling te hebben van alle mogelijke kruiken, kannen en flesschen. En langzaam ging hij verder.

Weinige dagen later vond hij, huiswaarts keerend van het voetbalveld, op een eenzamen landweg, tusschen twee rijen wilgen, vlak bij de donkere gaping van een tunnel in den spoordijk, een jeneverkruik met een stuk brood, waarin een kraai pikte. De vogel, haastig en traag, sprong eenige malen klapwiekend, alvorens zijn vlucht te nemen en vloog dan, het stuk brood in zijn bek, in een wijden boog over de wilgen, naar het oosten koersend, waar de maan, vol en geel, boven den einder rees. Hij naderde meteen verheugden glimlach. De kruik was heel, zonder kurk. Hij vatte het kleine oor en beurde haar tot zijn neus; zij was zwaar. Hij rook een sterken geur, die hem deed denken aan koren en die hem aangenaam en toch onaangenaam aandeed. Hij borg haar onder zijn duffel, onwillekeurig rondkijkend en opeens bijna angstig vluchtend, want een rund, herkauwend, met dampenden adem en waarvan de kwastige staart zijn korstige flanken geeselde, schreed langs een slootkant in de wei, hem aanziend, als kwam het een diefstal betrappen en verhinderen. Hij liep ijlings; achter hem loeide het rund, verstoord en dreigend. Zijn stappen weergalmden onheilspellend onder den tunnel en hij herademde pas, toen de grasdijk achter hem lag. Thuis sloot hij de kruik weg in de muurkast, waarvan hij den sleutel borg in zijn zak en hij voelde zich vergenoegd als iemand, in wien een nieuwe belangstelling ontwaakt is. Eenige dagen later stapte hij boudweg den drankwinkel binnen, gewapend met een dubbeltje en vroeg aan een man in een lange stofjas, die bier tapte uit een groote ton in tinnen kroezen, hoeveel een leege flesch kostte. De man, schouderophalend, antwoordde:
- 'n Dub-

beitje. Hij, bevend van voldoening, legde zijn geld op de toonbank. De man ging heen, kwam terug met een donkere flesch, die Peter weer borg onder zijn duffel; dan haastte hij zich naar huis.

Zoo verzamelde hij in den loop van vele maanden vele flesschen en kruiken van allerlei grootte, kleur, merk en makelij. Zij waren altijd uitgespoeld en roken naar vaatwater, hetgeen hij niet lekker vond en geprikkeld, maar vergeefs hoopte hij eiken keer opnieuw een flesch te krijgen, waaraan als den eersten keer een sterke geur ontstijgen zou. Zoo hield hij deze vreemde verzameling, die hij overigens instinctmatig verzweeg, gelijk sommigen zijner makkers eieren of insecten verzamelden en hij bedacht nooit, dat het aangenamer zijn kon, die flesschen en kruiken gekurkt en gelakt in zijn muurkast te hebben en op geheime uren de trage of snelle likeuren of wijnen voorzichtig te schenken in een fijnen kelk of kloeken roemer en kostelijk te genieten.

Dien tijd zoog hij weinig zuurballen en veterdrop, vooral sedert hij niet meer leende, want hij had moeten vechten met een jongen, van wien hij vijf centen geleend had en die, stipt, kwaad was geworden om zijn slordigheid en hem een dief had gescholden. Dit woord had hem doen schrikken en hij was razend opgestormd en had den ander bedolven onder vuistslagen en scheldwoorden. Maar den volgenden dag had hij hem vijf centen en vijf zuurballen overhandigd, vagelijk gedrongen de onrust te bezweren, die hem sedert dat woord was blijven hinderen. De vriendschap was dus hersteld, alles was pais en vreê en hij leende niet meer.

Intusschen vervaagde de gestalte van zijn moeder, maar de lange en magere, strenge en trieste figuur van zijn grootvader bleef levensvoller in zijn herinnering. Tante Arabella sprak nooit over zijn moeder, maar vele waren haar verhalen over zijn grootvader en wanneer zij ver-

klaarde, dat slechts Bismarck met Scanderbergh kon vergeleken worden, dan voelde hij zijn hart zwellen van een edele vreugde de kleinzoon van een zoo groot man te zijn. Hij verlangde noch naar zijn grootvader noch naar zijn moeder, maar heimwee beving hem soms, wanneer hij dacht aan de heide, aan de hazen en bijen, aan den peinzenden herder, aan de zigeuners en het witte paard, dat hun bonten wagen trok, aan het statig onweer. Dan kon hij rustig zitten en zoetjes neuriën als vroeger, toen hij de boekerij zijns grootvaders beschouwde, totdat hij Jaap of Kees op straat hoorde fluiten, en hij opsprong, zijn pet greep en wegholde. Maar stellig zou hij het vreeselijk hebben gevonden, als hij het volle kinderleven, dat hij nu genoot, voor zijn vroegere afzondering weder had moeten prijsgeven. Heerlijk was het eenzaam te zwerven op de geurige heide, maar heerlijker was het gezamenlijk belletje te trekken in de donkere straten des winters, of bosch-bessen te plukken, als het weer nog warm en het bosch nog groen was, ten spijt van den naderenden herfst, of eenige weken later, de een achter den ander, te schuifelen door de roodeen natte blâren, die aan weerszijden van het boschpad waren geveegd en beukennoten te zoeken, die tusschen de stammen rijkelijk gestrooid waren, of te worstelen met den bok, dien men bij de hoorns greep en die graasde aan den zoom van het woud, terwijl het dorp rustte onder de zware middagzon; ja, heerlijker was het gezamenlijk te zwerven door de bosschen en over de heuvels, te toeven bij het Monnikspad, vanwaar zij de akkers zagen glooien naar de vallei, die leiden moest naar Indië, te volgen van heel ver, de trage vluchten der kraaien boven de in flauwe golving stijgende en dalende berken, die, fijn en grijs geteekend op den bleeken of blauwen hemel, den weg beschaduwden, dien zij straks zouden volgen,

of uit Wolf hezen moe gespeeld huiswaarts keerend, van den hoogen oever der rivier in de diepte en in de verte het wijde land te zien groenen onder den wijden hemel, waarvan de zuivere glans ternauwernood befloerst werd door de rook, die aan zoovele hoeven en dorpen ontsteeg, omboord door den beroemden stroom, waarop zij de rookpluimen der stoomboot en volgden, die stroomopwaarts en stroomafwaarts voeren en de zeilen der schuiten, die zwollen op den milden en voorspoedigen wind.

Tante Arabella, wie zoo onverhoeds deze jonge vogel in haar eenzaam nest was gevallen, toonde Peter een teederheid, die hem soms benauwde. In den beginne had zij hem dikwerf welhaast aangevlogen en gekneveld en verblind en verdoofd met gretige zoenen op zijn gezicht en in zijn nek, totdat hij, schoppend en krijtend, eindelijk gevlucht was achter de tafel, tot haar verwondering en teleurstelling. Later richtte zij dergelijke onstuimige uitvallen tegen de witte poes, die zij overigens niet schroomde met een daarvoor gekozen pantoffel wreedelijk te tuchtigen, wanneer het dier getracht had eetwaren te verschalken, die het niet toekwamen. Maar dit deed zij, wanneer Peter afwezig was, want zóó dol was zijn drift geweest, toen hij eens een dergelijke bestraffing had bijgewoond, dat zij voor zijn gezondheid gevreesd had. Dan merkte hij op, dat zij de gebochelde werkster een haring bij haar brood gaf, dien hij geen vijf minuten te voren in den bek van de op hooge pooten en met hoogen staart wegdravende kat gezien had en dat zij, het theebezoek wachtende van een of andere stemmige dame, verdiept was in de berekening, op welke wijze de markiezenkroon van den brief, dien zij sedert lang reeds ontvangen had, het duidelijkst zichtbaar zou zijn.

Zij werd mededeelzamer, naarmate hij ouder werd en

het was een wonder, dat zij zich zoo lang verbeten had. Tot in den treure moest hij nu haar verwarde en gezwollen verhalen hooren, volgens welke zij, een zwaan te midden van ganzen, het slachtoffer dier ganzen was geworden. Neen, er was geen gerechtigheid, de goeden werden geplaagd, de slechten werden beschermd en alle mannen waren ploerten, want tante Arabella raasde tegen de mannen, gelijk vrouwen doen, die geene of trieste ervaringen van ons hebben.

Peter hield niet van tante Arabella en wanneer hij haar, ongewasschen en ongekapt, haar buikig lichaam in een bevlekte morgenjapon, rondscharrelen zag in de donkere keuken of wanneer zij, met waaiende veder en ruischende zijde uitging voor een voornaam bezoek, met hoogen boezem het winkeltje doorstevenend, zonder groet voor den bakker en zijn vrouw, die een ver-standhoudelijken glimlach wisselden, dan voelde hij zijn ongenegenheid soms dermate zich verscherpen, dat hij onhebbelijk werd. En ook wanneer hij haar, na een ganschelijk slapeloozen nacht, ontredderder en verfomfaaider dan gewoonlijk vond en hij zag dikke tranen glijden over haar bolle wangen, dan voelde hij ternauwernood eenig medelijden, al temperde hij zijn wrevel. Dikwijls botsten hun driften tegen elkaar en zij sloegen om het hardst met de vuist op tafel, elkaar overschreeuwend en grovelijk scheldend. Eens, na een dergelijken twist, ging hij met de poes naar zijn dakkamer, waarvan de gouden kaarsschijn dien avond ternauwernood de donkere dreiging van den hollen zolder weerstond. Door het dakraam boven zijn hoofd zag hij de sterren sidderen in den kouden en vroegen avond en hij hoorde den wind druischen op het dak. Zijn brandende tranen vielen op de witte vacht van de poes, die hem kopjes gaf en zijn gezicht besnuffelde, onrustig spinnend, als deelde zij zijn kommer en als wilde zij hem troosten.

In zijn bewustzijn, dat zich begon te verhelderen, wies het besef zijner eenzaamheid en dat hij verstoken was van ouderlijke liefde en van elke teederheid. En vragen begonnen in hem te stijgen en te dringen, waarom men zich niet om hem bekommerde, waarom men hem had gebracht en gelaten bij deze malle tante, waarom hij nooit ging logeeren bij zijn grootvader en waarom men hem nooit over zijn ouders sprak.

Hij was nu op het gymnasium en hij geleek een dorpeling, die in een kalme stad van zijn kalm gewest is gaan wonen, waar veel oud décor prijkt en eenig modern bedrijf tiert en waar hij langzamerhand gaat verstaan, welk aanzien de wereldsteden hebben. De groep van makkers, die gezamenlijk de lagere school had afgeloopen, ontbond zich: een paar gingen naar de hoogere burgerschool, een werd zelfs gezonden naar de handelsschool in Genève en een jonge baron volgde zijn ouders, die in Overijsel een volledig ingericht kasteel hadden geërfd, waarvan de kelder tot het gewelf en de zolder tot den nok met wijnen en hammen gevuld zouden zijn, een verhaal, dat hun een sprookje had geleken en waarvan zij stil waren geworden. Hij dus was gegaan naar het gymnasium; zijn grootvader had het gelast, zelf stammend uit klassieke school en Peter vond het best, want hij wilde de oude talen kennen en het woord klassiek schitterde voor hem gelijk een uitheemsch sieraad van oud goud.

In het wormstekig gebouw, waarin het licht valer scheen en dat hem tegenstond tot den laatsten dag, knoopte hij nieuwe betrekkingen, maar sloot geen nieuwe vriendschappen en geen gezonde, lustige groep vormde zich weer als op de vroolijke school, die hij verlaten had. Deze jongens hielden niet van verre tochten, stelden overwegend belang in onsmakelijke vertelsels, wedijverden in laatdunkendheid en wanneer hij hun luidruchtige

samenscholingen voorbij ging, regenden voetbaltermen rondom hem. Dit alles wekte zijn ergernis, want het wassend gevoel van eenzaamheid begon hem reeds te verfijnen. Enkelen bleven ingetogen, maar zij gingen elk huns weegs, gelijk hij zelf. In het tweede jaar reeds groetten zijn vroegere makkers, die nu de hoogere burgerschool bezochten, hem ternauwernood, hetgeen hem verwonderde en bedroefde. Waren zij zoo snel reeds van hem vervreemd of hadden zij geluisterd naar booze inblazingen? En de onbeantwoorde vragen bestookten hem feller. De studie der oude talen baarde teleurstellingen: hij kon Caesar niet volgen op zijn snelle tochten door Gallië en Achilles verscheen hem niet bij het hakkelig spellen der hexameters. Thuis werd de slonzigheid van tante Arabella al hachelijker: in steê van schotels en schalen verdrongen zich nu op tafel potten en pannen, waaruit houten lepels staken.

Reeds op de lagere school had hij gehoord of gemerkt, dat sommige jongens geheime zonden pleegden, maar altijd had hij zich instinctmatig afgewend en met uitbundinge afkeuring hadden de makkers dergelijk verboden bedrijf onderling gewraakt. Want al waren zij dikwerf ruw en plat en al jokten en pochten zij bij gelegenheid, in den grond waren zij rechtgeaard en bevoorrecht in dien zin, dat nog hun gezonde instinkten heerschten, terwijl de gevaarlijke aanvechtingen in rustige hinderlaag haar beurt wachtten. Maar hij werd grooter en sterker, zijn bloed drong oproeriger door zijn gespannen en zwellende aderen en de verlatenheid breidde zich wijder rondom hem. Zoo deed hij, wat allen doen en, daar niemand hem ooit zelf beheersching geleerd had en hij tot onmatigheid en bandeloosheid geneigd was, vermoeide hij, zonder haar te temmen, zijn driftige natuur in eenzame uitspattingen. Begeerlijke gestalten en wellustige voorstellingen vermenigvuldigden zich in zijn nu

eens schemerende, dan weer blakende verbeelding. Op straat loerde hij niet meer naar kaarsen, die voor hem uit den hemel zouden vallen, integendeel naar dienstmaagden, vleezig en schonkig, die plasten en schrobden voor de huizen, en naar fabrieksmeiden, die, alleen of in haastige scharen, tegen den avond langs de buitenwegen huiswaarts keerden. Een winterdag, thuiskomend van school, bonsde hij in de nog donkere gang tegen den omvangrijken en veerkrachtigen boezem eener onbekende, die juist de huiskamer van het bakkersgezin verliet en zich verontschuldigde met eenige woorden en een lach, die hem omstoof en omgleed als een door hevige geuren bezwangerde zomerwind. Hij zelf zeide niets, klauterde ijlings naar boven, rechtstreeks naar zijn zolderkamer, waar hij met bevende beenen en spalkende maag zich vallen liet op een stoel.

De ijver, waarmede hij zijn flesschen en kruiken verzameld had, was langzamerhand verflauwd en ganschelijk verstorven, toen deze nieuwe ondeugd dreigde. En vaak keek hij met misnoegen naar de belachelijke verzameling, die den vloer bedekte en zelfs in de diepte zich stapelde tot de vormloos neerhangende kleeren, zich afvragend wat hij toch met dezen rommel beginnen moest. Op zekeren dag nu, binnenkijkend in het voorbijgaan voor een koffiehuis, zag hij twee mannen aan een tafel voor het raam, waarvan de een, een zwaarlijvig heer, een weinig voorover zittend voor het druipen van de kruik, waarover zijn zware snor golfde, dronk met geloken oogen en verzaligd gelaat, terwijl zijn bovenlichaam langzaam week, naarmate hij den kostelijken inhoud verzwolg; de ander, een blonde dikzak, en zijn gezicht leek een mombakkes uit een vastenavondklucht, grijnsde met veel tanden onder een korte, borstelige snor, tegen een klein glaasje, waarin een geel vocht wankelde en dat hij tusschen duim en beringden wijs-

vinger voorzichtiglijk aanvatte en aan zijn lippen bracht. Dien avond bleef hij onrustig, want voortdurend dacht hij aan de beide drinkers en hij zon. Toen hij naar bed ging en de muurkast opende, stokte hij opeens en een slimme glimlach verhelderde zijn duister gezicht.

Den volgenden dag ging hij naar den drankwinkel, dien hij sedert lang niet bezocht had en hij vroeg, of hij de flesschen en kruiken, die hij hier gekocht had, weer verkoopen kon. De man in zijn lange stofjas, schouderophalend, antwoordde bevestigend, bood een stuiver per flesch of kruik. Peter haastte zich weg, hij zou aanstonds terugkomen. Hij had een vrijen middag, tante Arabella was uit voor een voornaam bezoek, de gelegenheid was dus gunstig. Thuis sleurde hij een oud valies van een stapel koffers van tante Arabella en begon zenuwachtig te pakken. Het dakraam boven hem stond hoog open en de voorjaarszon rustte in een gouden vierkant op het rafelig en kleurloos karpet. Hij hoorde vagelijk het tjilpen van musschen en het snateren van spreeuwen. De deur stond open; zoodat hij den geur der gedroogde appels rook. Maar driemaal moest hij gejaagd pakken in deze rustige en gunstige omgeving en eiken keer, als hij terug kwam, merkte hij zonder aandacht, dat het gouden vierkant een weinig verder was gegleden op het oud karpet. Drie guldens, vier dubbeltjes en vijf centen, de opbrengst van negen en zestig flesschen en kruiken, werden eindelijk op de toonbank voor hem neergeteld. Maar terwijl de man bezig was, viel zijn blik op een flesch, die alleen stond onder het hengsel van een in vakken verdeelde mand. Het was een gewone, donkere flesch, stoffig en aan den hals kleefde een stroowisch. De kurk was verborgen onder een rood lak, waarop een druiventros gestempeld was en zij was beplakt met een wit etiket, waarop hij las: Fronsac.

- Hoeveel kost die flesch.....

- Een daalder.....

Hij schoof een gulden en twee kwartjes van zijn winst af, borg de flesch in zijn valies en haastte zich sneller dan de vorige keeren naar huis.

Dien avond, nadat hij behoedzaam den sleutel had omgedraaid in het knarsend slot, ontkurkte hij de flesch. Hij had zijn vertrek, vooral de tafel, waarop hij zijn huiswerk deed, geordend, als wachtte hij bezoek en met zorg het glas omgewasschen en uitgespoeld, waarin hij des morgens met zijn tandenborstel roerde. Toen de kurk eindelijk met een doffen toon aan den hals ontgleed, voelde hij zich zoo ontroerd, dat hij ging zitten op den stoel voor de tafel, waar het glas gereedstond; zijn handen beefden. Dan schonk hij den wijn, die luid klokkend stroomde door den nauwen hals en snel steeg in het plompe glas. Hij vulde het niet geheel, want hij had een avond aan tafel zijn grootvader hooren zeggen, dat de kenner den wijn niet hooger schenkt dan tot een vingerbreedte van den rand en in een glas, dat naar boven zich vernauwt, opdat beter de geur binnen den glazen wand droomen blijve. En een oogenblik voelde hij zich wrevelig, dat hij verzuimd had een wijnglas te koopen. Maar reeds hief hij het onbetamelijk bokaal; een machtige en edele geur prikkelde zijn reuk zoo sterk, dat een genotvolle rilling hem doorvoer. Hij bewoog het glas onder zijn neus en snoof den tintelenden geur op, in houding en gebaar zuiverlijk een drinkebroer. Toen nam hij een slok. Gelijk een trage, heete stroom zonk de wijn in zijn lichaam en aanstonds voelde hij een zoo welig behagen uitstralen van het midden zijns lichaams, dat hij zijn beenen samenneep en zich schurkte tegen den stoelrug en vreemde klanken uitstootte. Hij slurpte verder, na elke teug zijn onderlip vooruit brengend en bewegend als de kieuw van een visch, opdat sterker de geur steeg in zijn neus en wanneer hij gedronken had,

sloot hij zijn mond en stuwde zijn adem door zijn neus om geen zweem te verliezen van het goddelijk aroom. Zijn geheele lichaam was nu doorgloeid van een naamloos behagen; een zonnige vreugde bezielde hem. Dit moest de dionysische betoovering zijn, waarvan hij in zijn klassieke lessen had gehoord.

Hij had gemeend één glas te drinken, maar toen hij den laatsten droppel, gelijk een vloeibaren robijn, op den nagel van zijn duim had laten glijden en zich verwonderd had, dat in dezen droppel hetzelfde vuur als in het glasbrandde, voelde hij zijn herinneringen lichtelijk over-deemsterd en hij wist niet meer, wat hij gemeend had. Dus schonk hij opnieuw den luidklokkenden en snel-stijgenden wijn in het geduldig glas en opnieuw vergastte hij zich aan geur en smaak van den krachtigen en edelen drank. Maar zijn teugen werden sneller en voller en een drift welde in hem, dat hij dit kleine en domme glas niet met machtige slokken kon uitputten. Weer was het leeg. Toen viel een luide slag van den hoogen toren, langzaam vergalmend in den stillen avond. Hij wilde zich omwenden naar de plaats, waar zijn wekker haastig tikte, maar opeens scheen de kamer te zwaaien omlaag, omhoog en het volgend oogenblik lag hij op den grond naast den stoel. Hij had zich geen pijn gedaan, was ternauwernood geschrokken, maar toen hij wilde opstaan, werd het zwaaien zoo heftig, dat hij bang werd en zitten bleef. Toen begreep hij, dat hij dronken was en dit verwonderde hem; maar gelijk een helle flits door een nevelige ruimte, schoot de gedachte door zijn brein, dat men niets merken mocht. Hij stond op, zich vasthoudend aan het bed, eerst op zijn eene, dan op zijn andere been. Eenmaal overeind, ging het beter: in steê van het geweldig zwaaien, een onrustig dobberen, schommelen, wemelen. Terwijl hij de flesch wegsloot en het wijnglas in de waterkan dompelde, deinde het vertrek als een zee-

schip, maar onder het uitkleeden stampte en slingerde het als in een storm, zoodat hij zich een paar maal aan het bed moest vastgrijpen om niet te vallen. Toen hij eindelijk onder de dekens lag en de kaars had uitgeblazen, voelde hij een zware rust zijn lichaam doorloomen. Een enkele maal nog, wanneer hij zijn hoofd verlegde, zwaaide de kamer weer, ten spijt der donkerte, maar alle gewaarwordingen en gedachten verstompten en verdoften in deze zalige rust en weldra viel hij in een diepen slaap.

Hij kocht nog een halve flesch rooden wijn en een halve flesch witten wijn en gedurende een week, eiken avond, fonkelde de vlam van zijn kaars in den speelschen, gouden rijnwijn en doordrong met een diepen gloed den donkeren bourgondischen. De bacchische stemmingen keerden weer en de kamer deinde als op zee, maar hij legde zich ter ruste, voordat het stormde en sliep gelijk een god. Toen was het uit, want hij had geen geld meer. Den avond, dat hij weer nuchter als te voren naar bed ging, kon hij niet inslapen, zoo hunkerde hij naar den tintelenden en doordringenden wijn, en voortdurend drongen zijn gedachten om de vraag: hoe moest hij aan geld komen? Verhooging van weekgeld zou hij bedingen, maar op zijn best had hij dan een gulden per maand. Jongensboeken kon hij verkoopen, maar dat zou weinig opleveren. Geld leenen dorst hij niet meer, want met niemand was zijn omgang vertrouwd genoeg. Hij woelde, koortsig, ontstak opnieuw de kaars, speelde met de vlam, waarin hij verbrande lucifers stak, zoodat zij spattend omhoog schoot, of die hij neerblies, totdat zij, fel en blauw, gromde met het geluid van storm of brand. Dan spoog hij haar uit, lachend, dook weer onder de dekens, waar het woelen herbegon.

Hij bedong verhooging van zijn weekgeld, kon voortaan elken Zaterdag vechten om een kwartje. Hij verkocht

jongensboeken in een donker winkeltje, welks uitstalraam oude prenten en oude wapens toonde. De jodin bood een halve gulden voor den stapel, welken ruil hij goed vond, overtuigd te zijn bedot en woedend heengaand. Op school vroeg hij een jongen om een gulden, hetgeen deze weigerde, gelijk hij verwachtte.

Hij zeide zich, dat hij misschien beter deed, in stêe van wekenlang te potten voor een flesch, van tijd tot tijd in een stille kroeg te duiken en andere dranken te proeven, gestookte en gebrouwde te genieten en te verzwelgen, want de gedachte zijn ervaringen op dit verboden gebied te vermeerderen, prikkelde hem. Maar hij vreesde, dat men hem niet tappen zou om zijn korten broek. En zoo pijnlijk stak soms de begeerte naar drank, dat hij het gezicht der gelukkige drinkers in de rookerige koffiehuizen niet verdroeg en zijn hoofd afwendde. Zoo stortte hij zich feller in zijn andere ondeugd, naarmate deze onverzadigd bleef.

Intusschen was hij zestien jaar geworden en hij zat nu in de vierde klasse van het gymnasium. Het scheen, dat hij zijn mannelijke lengte bereikt had; hij was groot en breed, schoon mager. Zijn haastige groei had de slordige lijnen en hoekige vormen van zijn onregelmatig gezicht en zijn onevenredig lichaam verscherpt en vergrofd en hij was leelijk, van een plebeïsche leelijkheid, die verergerd werd door een groezeligen gezichtstint en een onverzorgd uiterlijk. Zijn jas zat vol vlekken, die geen benzine noch terpentijn verdrijven konden; hij knoopte zijn das als een touw en hij klotste op zware schoenen, waarvan hetgoedkoope leer, zelden gepoetst, door zon, stof en regen samentrok in harde plooien, die weldra barstten. Zijn knuistige handen waren rood en ruw, met bultende knokkels, terwijl het vleesch droogde en krulde om de platte en sombere nagels en zijn scheiding, wel verre van recht door zijn donker, dicht en sterk

haar te streepen, toonde een hoekige lijn, die telkens wisselde van hoogte of laagte.

Maar zijn onstuimige levensdrang verkalmde zich, gelijk een rivier rustiger stroomt, naarmate haar bedding zich verdiept en verbreedt. Zijn stem klonk niet meer schel, integendeel dikwerf mat en hij struikelde niet meer over zijn woorden, want zwijgzaam was hij geworden. Zijn toenemende melancholie omscheen en verzachtte zijn ruwen omtrek, overtoog en verfijnde zijn beenig gezicht, waarvan de oogen zich verdiepten en versomberden onder de wenkbrauwen, die zich fronsten en onder het voorhoofd, dat zich rimpelde, als kende hij sedert jaren de spanning der gedachte en den ban der smart. En zijn geheime vermoeienissen vertraagden bij wijlen zijn gebaren dermate, dat een zweem van gratie verscheen in hun loom spel.

(Wordt vervolgd).

Het lied van den bond der volkeren

Nu deze dagen zijn gekomen -
en zij kwamen nuchter als een koopman in den morgen,
die zijn volle kar voortschuift en zijn versleten stem herbegint,
zij kwamen als vrachtautomobielen langs stoffige wegen,
en als het ronken der motoren, dat in de wolken hangt,
Nu deze dagen zijn gekomen
en het is als een oude wijs gespeeld op een ontstemde piano,
en niemand roept: het is valsch en niemand stopt de vingers in de ooren,
en niemand vraagt: houd toch op, houd toch op, want onze ziel verderft hierbij,
Maar nu deze dagen zijn gekomen
en de menschen zeggen: hoor een stormwind vaart over de wereld,
en de menschen hopen: o nu zal het zijn geest en vuur en Pinksteren en lente der wereld,
en de menschen bidden: o goede vrede en beminde, kom over de wateren,
en zij die zeggen: hoor, hoor, hun ooren zijn toegesloten,
en zij die hopende uitzien zijn als kinderen die met hun vinger wijzen in de lucht, naar een ergens: zie daar, - maar er is niets,
en zij die bidden, kennen de liefde niet van aanzien,
en doken nimmer in de wateren onder -

Nu deze dagen zijn gekomen,
na de onuitsprekelijke angst en de verscheurdheid,
en ze zijn er nog,
na de verbrijzeling van de wachttorens der menschheid,
en ze liggen nog neder
en niemand kan ze herbouwen,
nadat het vuur heeft gezengd tot de zoomen der woestijnen en op is gelaaid tot de toppen der bergen
en niemand kon het nog blusschen,
Nu de dagen zijn gekomen,
dat de boden aller wereld landen elkaar weer zien in de trouwelooze oogen,
dat de bandelieren ontgespt zijn en de zwaarden achter den rug worden gehouden,
en de handen zoeken elkaar tastend, maar èèn is er die het zwaard omgrijpen blijft,
doch schoon zijn de woorden, en zoet als honig van de heien van Holland gegaard;
en wij zien:
o de vlaggen,
de kleurige lappen fladderend naast en met elkaar uit de vensters,
zij dwarrelen van de daken, zij overhangen de muren,
en deze beteekent Frankrijk en die beteekent Brittanje
en dit is de vlag van Japan, en die van het nieuwe rijk van de Polen
en die en die - al die vlaggen, vereend in den wind, in de zon, in den nevel
en wij hooren:
de lied'ren der menschen gestuwd in hun kathedralen,

- o wonder, o wonder, dat nu niet de muren
bezwijken,
dat nu de gewelven niet scheuren, en enkel de nacht
blijft die waakt over puinen, -
en wij hooren de stemmen die konden van heil en
genade,
- zij zouden 't niet wagen daarbuiten onder de
sterren -
van recht en van volkerenvrede;

Nu is wel de dag om in waarheid de volkren te
roepen,
van de uiterste einden der aarde, van al die kloppende
harten,
de steden, en ook van de velden, en ook die daar
wonen
in 't suizen der bosschen, den visscher die inhaalt zijn
netten,
en die staat aan het weeftouw, en die stookt de
immense fornuizen,
en den vagebond die zijn brood eet onder 'n struik aan
den straatweg,
de ouden wier oogen vergaan zijn, maar in hen
verzonken
zijn schepen van droom, en de jongen, nog dol op de
speelplaats;

Nu is wel de dag om ze allen te roepen: komt allen,
O kom nu in waarheid.
O Menschen gemarteld, geslagen,
wou uw nacht niet voorbijgaan?
Was er geen om uw wonden te stelpen?

O geloof niet de woorden van de lippen die verdraaid
zijn door den leugen,

O geef uwe armoede niet aan hen die ze u enkel als
grooter armoede terug kunnen geven,
Breek de fluiten stuk waarop men u deuntjes voor-
speelde ten dans,
Sla de geweren tot splinters, die men aan rotten zet
voor den kwaden dag,
Ontferm u over uzelf, omdat niemand zich over u ont-
fermt.

Sta op in hunne feesten, die u bedwelmen willen en
zeg: neen,
Sta op bij hunne gebeden, en uw stem zal zijn helder
als het water der bergen en zeg: neen,
Sta op in hunne kathedralen, in den regen der toome-
looze frases en zeg: neen,
En als zij u spreken van God, zult gij hun antwoor-
den: God?
Is hij u niet als een speelpop waarmee ge rondspringt?
Is hij niet als uw eigen spiegelbeeld en hij kaatst uw
eigen grijns,
Gij spreekt verheven, en hij is verheven, uw laagheid
was zijn laagheid,
Toen uw zwaard blinkend geslepen was, blonk daarin
zijn vreugde,
Nu gij het dof wilt bergen, knikt hij en bevestigt: zoo
is het goed,
Als gij het straks ijlings zult hernemen, zal hij het weer
met u eens zijn,
't Is als een oud man, dien gij trekt aan den neus of den
baard
En hij knikt - zoo is 't goed.

Maar volk, volk kom,
kom gij volken - o hoe zal ik u vinden?
o dat mijn stem nu duizend stemmen ware, tienduizend,

en mee doen de wateren
en mee doen de winden,
en mee doen de vogels, en de rotsen die breken;
en de sterren, zij schrijven het dwars door den hemel,
en de lammeren, die zijn als schuchtere meisjes,
de trompetten, de fluiten, de harpen en de slag der
cymbalen,
o alle instrumenten zullen gaan zingen over de wereld,
o alle instrumenten zullen gaan spelen over de wereld,
Volkeren komt -

En ik zie ze komen ontelbaar, ontelbaar,
alle sterren der menschen, alle lammeren der wereld,
allen die fluiten en harpen moeten zijn en schallende
trompetten,
zij wier oogen zijn uitgestoken opdat zij niet meer
zouden zien,
zij wier stemmen zijn gebarsten omdat te veel geluid
in hen was,
zij die zoo lang hebben geschreid
en die niet meer schreien konden,
en de heele kleinen,
vooral de heele kleinen.

Ik zie ze komen de volken en het is als één groot volk,
op de wijde wijde vlakte in de schoonste der nachten,
o de rozen geuren, zij waren nog nimmer zoo open,
een oneindige schare,
en vooraan die altijd gewend zijn achteraan te treden
en te schooien langs de straten,
vooraan die niet hadden en die tot op heden droegen
hun lompen,
maar nu valt om hun schouders een gewaad van de
heiligen,
en vooraan de vrouwen, die van rouw zijn gebogen,

zie nu worden hun oogen groot in den geurenden
nacht,
- wist ge dat ze zoo recht konden gaan,
en dat zij zoo schoon waren? -
zij die veel hadden verloren, en alles verloren,
en vooraan de kinderen, de kleinen,
vooral de heele kleinen.

En zij wéten wat is hun ontberen.

En daarom zijn zij gekomen
en daarom schrijden zij samen
en daarom strekken zij hoog hunne armen
en daarom valt de sterreschijn als morgenglans op
hun gelaten.
Zoo staan zij en wachten op dat éene wat zij
ontberen.

En dan,
dan is er het wonder.

En tot hen keert wat zij verloren - is het een eeuw
geleden of langer?
is het omdat de woorden waren weggeloopen van
het wezen,
of omdat zij het verkeerde als het rechte hebben
aangezien,
om één siddering der handen die niet had moeten
zijn, en dat was het begin,
om één wijs die zij nimmer hadden moeten zingen,
maar zij klopte in hun bloed,
wie zal het zeggen?
Maar nu keert tot hen wat zij verloren;
In hun handen hoog opgestoken ten hemel in den
nacht waarin de rozen geuren, want het is zomer,
in hun arme handen verstijfd van het tellen der bedelpenningen,

in hun arme handen die niemand meer streelde, omdat
de tijd van de liefde voorbij was,
keert weder hun ziel, als een kleine vogel die weer-
keert,
als een vogel die men, omdat hij zoo klein is en
siddert,
legt aan het hart,
en hij zal leven.

En als zij haar weer ontvangen in hun handen die open
zijn naar de toppen van den nacht,
in de kelk van hun handen nederdalende van de
toppen van den nacht,
o hoor, daar is het ruischen van den stroom der oneindige vreugde,
o hoor, daar vinden zij eenmaal opnieuw en in waarheid het woord: God,
o hoor, daar verstaan zij voor 't eerst en volkomen
den eenen slag aller harten,
en hun liefde waait uit als een straat vol met vlaggen
en nu komt de dageraad
en het licht over hun dauwende oogen.

Want zij brachten enkel de armoede hunner gehavende
levens,
en zij brachten enkel de liefde in hun levens begraven,
en wat zij wilden was God,
en elk vond den ander.
Daarom waaien alle vlaggen der liefde in den eindlijken
morgen.

Als dat zal zijn, dan zullen wij weer bidden als kindren,
maar de klinkklank van 't verleden zal niemand
gedenken,
want die is gebroken en weggevaagd van de aarde.
Die wordt gebroken en weggevaagd van de aarde.

J. JAC. THOMSON

Avondschemering en morgen-gloren
Een Barchem-lezing
door Dr. G.H. van Senden

Er zijn onder de verschillende stemmingen, die het ons gegeven wordt te doorleven, nauwelijks denkbaar stemmingen méér verscheiden onderling en (doorschouwd in haar verscheidenheid) méér leerzaam voor een verstaan van veel, dat verre boven haren onmiddellijken inhoud uitgaat, - er zijn, zeide ik, nauwelijks stemmingen denkbaar, meer onderling verscheiden en meer leerzaam dan de stemming van den vroegen ochtend en die van den laten avond.

Dat wij dit onderscheid betrekkelijk zoo weinig opmerken, dat er vele menschen zijn, die er misschien nooit bij hebben stilgestaan, vindt gemakkelijk verklaring. De mensch gaat zelden op in de beleving van een oogenblik, 't is immer of bijna immer maar een klein deel van zijn wezen, dat hij in een oogenblik beleeft en dit kleine deel, het is zoo vaak niet dat deel, dat als wij de fout maakten het voor de hand liggende ook het meest waarschijnlijke te achten, wij vermoeden zouden dat in een bepaalden oogenblik als vanzelf naar voren zou treden. De mensch is van een verbijsterende gecompliceerdheid, wat niet alleen beduidt, dat hij velerlei in zich

heeft, doch dit vele ook op de wijze van het ongeordende, het onoverzichtelijke, het chaotische. De geconcentreerde mensch is in een bepaald opzicht van den gecompliceerde zonder meer vrijwel het tegendeel. Ook bij hem het vele, maar in ordening van doorzichtigheid. Complicatie en concentratie zijn in de ziel wat uitgebreidheid en wijdheid zijn in de ruimte. Maar wij weten het allen: concentratie is op zijn best het ideaal onzer levens, complicatie meestal de droeve realiteit. En zoo kan het ook niet anders, of in die realiteit zal een gebeuren niet ongewoon zijn, dat op een moment, dat als tijdsmoment 'ochtend' is, voorkomt wat psychisch beschouwd het in dit opzicht neutrale of zelfs meer de avondbeleving is en omgekeerd. Er komt nog iets bij: het moment, dat alle cultuur tot op zekere hoogte vervreemding beteekent van de natuur. Te eener zijde kan eerst de cultuurmensch deze dingen in voldoende bewustheid beleven, hij eerst heeft hiertoe de voorwaarden voor het aanvoelen der nuancen en hunne uitdrukking, wat vaak voor de bereikbare mate van bewustheid onontbeerlijk is. Te anderer zijde mist hij de vertrouwdheid met de natuur, waaronder natuurstemmingen, anders dan uitzonderlijk, zuiver en hem sterk in bezit nemende tot hem komen. Het spreekt immers wel vanzelf, dat morgen- en avondstemming een andere beteekenis hebben (en een heel wat mindere) in de groote stad dan op de eenzame hoeve; een andere beteekenis, waar het leven met de zon wordt meegeleefd en daar, waar verschil van morgen en avond slechts gedemonstreerd wordt aan het feit, dat bureau- en fabrieksarbeid voor vergaderwerk plaats maakt.

Het blijft met dit al iets van groote beteekenis de avonden de morgenstemming in hare essentie te doorvoelen; wat ook ons wel mogelijk is en wat vergemakkelijkt wordt door het verre houden van omstandigheden, die

op het doorvoelen dezer oogenblikken een neutralisee-renden invloed zouden hebben. Die zijn er al dadelijk van physischen, speciaal klimatologischen aard. Al behoort tot den morgen en den avond als zoodanig geenszins een bepaalde klimatische gesteldheid, waar het betreft de mogelijkheid van morgen- of avonds t e m m i n g is dit lang niet zonder meer juist. Bepaalde weersgesteldheden zijn voor het te voorschijn komen dezer stemmingen in hooge mate bevorderlijk. En al zal dit waarschijnlijk voor een deel wel met den bijzonderen aanleg der verscheidene individuen samenhangen, in het algemeen is toch wel te zeggen, wat in dit opzicht de ‘avond’ en de ‘morgen’ is bij uitnemendheid. De ‘avond’ is de zomeravond, de warme zomeravond, waarin de ondergegane zon zelfs geen koelte brengt, waar een stilte is, door geen windgerucht verstoord. De ‘morgen’ is de lentemorgen, heldere, blauwe lucht, frissche wind, ijle, reine atmosfeer, enkele zich oplossende nevelen. Maar deze klimatische gesteldheden zijn niet de eenige, die hier van invloed zijn. Er zijn andere. De avondstemming, waarvan hier sprake is, zal niet licht komen aan het einde van een ledigen, emotieloozen dag. En de morgenstemming, hier bedoeld, niet, als een dag voorligt, waarvan voorvoeld wordt, dat het ‘een grauwe dag’ zijn zal, een dag, in welken weinig van 's menschen innerlijke krachten wordt gevorderd. De avondstemming zal evenzeer uitblijven, als de avond een dag voorafgaat, van welken vermoed wordt, dat hij zijn voorganger in beteekenis verre overtreft, een dag b.v. waarin men zich met opzet zooals het heet rustig gehouden heeft, om voor den komenden dag krachten te vergaren. Zulk een dag is in zijn geheel als een ‘morgen’. En omgekeerd, de morgenstemming zal er niet zijn, als de dag die achter ons ligt van een zeer bijzondere belangrijkheid is geweest, een gebruik onzer

psychische krachten heeft gevorderd als slechts bij uitzondering mogelijk is, een dag, die wel dwingt den volgenden dag zoo rustig mogelijk te leven, dezen ganschen dag als tot een 'avond' maakt. Morgen- en avondstemming beide vooronderstellen den welbesteeden, den op zijn best beleefden dag, de eerste een die verwacht wordt, de tweede een die achter ligt.

Wat verwacht wordt, wat achter ligt, dit zijn de twee gedachten, die morgen- en avondstemming principiëel beheerschen. De avond wordt niet bepaald door de gedachte aan het mogelijke, doch door die aan het verworvene. Het mogelijke is hem enkel het verworvene. En dit verworvene beleeft hij telkens opnieuw in steeds diepere diepte van innigheid. De morgen is de sfeer der ongekende mogelijkheden. Niet wat verworven is, neen wat aanstaande geacht wordt, is hier het bepalende. Dit geeft tweeërlei stemming. Dr. J.D. Bierens de Haan spreekt van het idealisme der avonden dat der morgenschemering. 'Avond en morgen zijn op verschillende wijzen gestemd, zij voeren ieder hun eigen muziekinstrument, een instrument, dat voor verschillenden gemoedsaard deugt. Het idealisme der avondschemering wordt zwoel geacht door de aanbidders van den morgen. Het idealisme der morgenschemering wordt koel geacht door de aanbidders van den avond.... het eerste is bepeinzing, herinnering, naglans met een afdalenden graad van bewustzijn, want de avond valt al meer totdat de nacht invalt. Het tweede, het idealisme van den morgen, is een toenemend en verhelderend idealisme; het is voorbesef van de rijzende zon. Het is verwachting.' (De Verborgen Harmonie, blz. 2/3).

Het is vanzelf wel duidelijk, dat wij over morgen en avond zijn gaan spreken als over grootheden, die niet opgaan in de dagdeelen, met deze woorden aangeduid.

Morgen en avond hebben hunne analoga op zeer onderscheiden gebied, morgen- en avondstemming evenzeer. De dag is in velerlei opzicht mikrokosmische herhaling van het jaar. Bij morgen denkt men onwillekeurig aan lente, bij avond aan herfst. In het menschelijk leven is het al evenzoo. Morgen - jeugd, avond - ouderdom. De mythe, die het gansche wereldgebeuren zag als een enkelen dag, een enkel jaar, zij heeft waarschijnlijk dieper geschouwd dan wij nog bevroeden kunnen. Zoo diep wil ik echter heden niet gaan. Maar wel erop wijzen, dat bijzonder duidelijk is ‘morgen’ en ‘avond’ bij geestelijke stroomingen, beschavingen, tijdperken, die in de geschiedenis der menschheid betrekkelijk op zich zelf staan, althans van ander ook gelijktijdig gebeuren min of meer duidelijk onderscheidbaar zijn. Zooals J.A. Blok het uitdrukt: ‘Al wat geboren wordt, gaat verloren, al staat zijn wezen ook onvergankelijk in het tijd-looze. Het wezen der dingen blijft, maar 't straalt eindeloos open in duizenderlei vormen. Geen vorm kan durende zoo zijn, het leven binnenin breekt door zijn grenzen..... Beschavingen in opvolging stooten elkander wreed om in den storm der tijden; godsdiensten groeien en worden groot en sleepen in bedwelmende toewijding volkeren, rassen mee, om in een koud cynisme droevig te ontaarden. Geen ding, geen gedachte, geen stelsel van denken blijft: 't wordt alles meegesleurd in de wieling der tijden.’ (Het Bewegende Licht blz. 10/11). Gij begrijpt nu, hoe ik het bedoel, als ik in het volgende van morgen en avond spreek. Ik meen de geestelijke gesteldheid van tijdperken, die zich concentreeren in het in het verleden verworvene en de geestelijke gesteldheid van perioden, die nog geheel in het teeken staan van het verwachte. Praegnant en daardoor met eenige overdrijving uitgedrukt: tijdperken, die leven uit hun bezit en uit hun verwachting. Of de eerste altijd de pe-

rioden zijn, die haar tijd gehad hebben, en de tweede die, welke een rijke toekomst tegengaan? Het ligt voor de hand de vraag te stellen. Toch waarschuw ik U, dat ik een bevestigend antwoord op deze vraag voorbarig oordeel. Zeker, als wij ons werkelijk in den opgang eener periode bevinden, moet dit gevoelens in het aanzijn roepen, die zich als morgengevoelens kondigen; en zoo zullen avondgevoelens niet kunnen uitblijven, waar een periode in nedergang is. Maar men zij voorzichtig om haastig een conclusie te trekken uit de aanwezigheid dier gevoelens zonder meer. De mogelijkheid is er, dat de dingen veel gecompliceerder zijn, dat een morgengloren wordt geschouwd, dat een fata morgana blijken zal of avondgevoelens sterk worden doorleefd, die een moment vertegenwoordigen in de ontwikkeling van een tijdperk en geenszins diens afgang. Ook op de middaghoogte kent men soms een ‘reculer pour mieux sauter’, een concentratie in bezit, die er ten slotte is óm de verwachting. Veel misverstand is bij voorbaat ter zijde te stellen, als ik verklaar avond en morgen hier niet te bedoelen als objectieve tijdsdeelen maar als subjectieve gesteldheden, die wel tot die objectieve tijdsdeelen in betrekking staan doch op veel verwikkelder wijze dan de oppervlakkige waarnemer meent, op zoo verwikkelde wijze, dat de aard der relatie in elk geval voorwerp van bijzondere onderzoeking is.

Nogeenige opmerkingen mogen voorafgaan. Allereerst: waar in eenzelfde tijdsdeel avond en morgen zich duidelijk doen gevoelen, - waar talrijk zijn de menschen, die in dezen gedachtengang avond- en morgenmenschen mogen heeten, en evenmin ontbreken de wezens, die in zich voelen den avond èn den morgen, maar op een wijze, dat dit voor hen geenszins de harmonie maar de gedeeldheid beduidt, - daar kan het niet uitblijven, of de verhouding dezer beide is wel verre van vreedzaam

te zijn, veeleer een kamp. Ik hoop aan het einde mijner voordracht over de waardeering van dien kamp nog iets meer te zeggen. Nu slechts dit: alle speculaties doen aan het feit van dien kamp niets af. Men kan zich de vraag stellen, of hier meer dan eenzijdigheden zijn, die wel verre van elkaar tebestrijden, inhoogere eenheidmoeten worden verzoend. De waarheid is echter, dat geen moment anders dan in theorie zichzelf als een eenzijdigheid erkent, vóór het het stadium bereikt heeft, waarin het zich zonder schade voor zijn groei een eenzijdigheid erkennen kàn. Men lette hierop: het verklaart het feit, dat de avond zich gemakkelijker een eenzijdigheid erkent dan de morgen. Men kan zich de vraag stellen, of avond- en morgenstemming zich zoo als in kamp met elkander gedragen mógen: al zijn de avond en de morgen als objectieve tijdsdeelen in onverzoenlijken strijd, al moet de eerste voor den tweede wijken, geen oogenblik eerder maar ook geen oogenblik later dan hij zijn tijd heeft gehad, dit sluit toch niet in, dat dit ook gezegd mag worden van avond- en morgen s t e m m i n g , daartoe representeeren deze den avond en den morgen als objectieve grootheden toch te onvolkomen! Maar, al is hier nog meer te zeggen, nu reeds kan het antwoord luiden, dat hoe onvolkomen deze vertegenwoordiging wezen mag, ze met dit al een vertegenwoordiging is voor het b e s e f dergenen, in wie die geestelijke gesteldheden zijn. Laat dit besef zeer eenzijdig zijn, in zooverre die menschen, nazeggende de woorden: onvolkomen vertegenwoordiging op het laatste woord allen nadruk leggen, ook hier zal zich weer niet verloochenen, dat eenzijdigheid (anders dan in theorie) eerst zal worden erkend, als dit zonder schade van groei mogelijk is. Wat ook weer verklaart, dat de morgen tot erkenning van het onvoldoend representatieve van subjectieve gesteldheid ten opzichte van objectieve werke-

lijkheid veel minder gemakkelijk bereid is. De ervaring zal steeds leeren, dat, welke theorie men ook heeft over de verzoening van eenzijdigheden in hoogere eenheid, iedere eenzijdigheid op haar tijd met elementaire kracht optreedt. Begrip kan den strijd verhoogen en verreinen, het kan niet de oerkracht van een eenzijdigheid, als de wereld ze behoeft, verzwakken; een omstandigheid, die m.i. niemand betreurt, die voor het Leven hoogere mogelijkheden weggelegd gelooft dan die van den best geslaagden debat-avond.

Dan dit: te eener zijde gaat het hier om een tegenstelling, die geenszins in éenigen of zelfs in eminenten zin karakteristiek is voor den tijd, dien wij beleven; gaat het veeleer om iets, dat door alle wereldgebeuren henengaat. Te anderer zijde is duidelijk, dat de eene tijd méér met deze tegenstelling te maken heeft dan de andere. Zeer in het bijzonder zullen die tijdsgewrichten ze beleven, die tijdskenteringen genoemd worden, d.w.z. tijds-deelen, in welke het einde eener cultuur en een nieuwe aanvang samenvallen, te vergelijken met de witte nachten der poolstreken. Is onze tijd zulk een tijdskentering? Ik wil het zeker niet vooropstellen als stellig gegeven, te minder waar het mij voorkomt, dat de morgen het lichtst tot de waardeering: hier is een tijdkentering, komt. Wel hoop ik, zonder die vraag opzettelijk te bespreken, haar door het volgende onwillekeurig te belichten.

De, vraag is gesteld, na het vroeger uitspreken dezer voordracht, of het probleem niet eenzijdig in het oog is gevat; of niet naast morgen- en avondmenschen te bespreken zijn: volle dag-menschen, die leven in de verwachting, maar in een verwachting vanuit welbewust bezit en daartegenover nachtmenschen, die niet verwachten maar wier bezit niet meer bewust is. 'k Geloof niet, dat dit veel verheldert. De volle dag-mensch is de harmonie van den avond- en den morgenmensch, maar

de volledige harmonie hier is een abstractie of een zoo groot mogelijke onwaarschijnlijkheid. In de praktijk is ieder meer het een dan het ander en leeren de extreme gevallen meer dan de gematigde. En wat de nacht betreft, hij vertegenwoordigt de krisis in den extremen avondmensch, door welke hij kan groeien tot den morgen of ondergaan in geestelijke verschrompeling.

Ik sprak, om dit nog te zeggen, van avond- en morgen-, nu ook even van volle dag- en nachtmenschen. Het zal wel onnoodig zijn te zeggen, dat dit praegnante uitdrukkingen zijn. Avond- en morgenmenschen in volstrekten zin zijn er niet, allen hebben wij in ons den avond- èn den morgenmensch, de een dezen, de ander genen meer. Nauwkeurig gezegd zou steeds gesproken moeten worden van datgene in ons, hetwelk den avond- en datgene in ons, hetwelk den morgenmensch in ons vertegenwoordigt. Maar het is onmogelijk dit vol te houden en als wij elkaar begrijpen ook geenszins noodzakelijk.

Ik wil nu avond en morgen nagaan aan enkele der groote levensvragen, die van allen tijde ook nu weer zeer bijzondere belangstelling wekken. Staat het vast, dat nòch avond nòch morgen, immers psychische en niet intellectueele grootheden, hier een a n t w o o r d geven, vast staat m.i. evenzeer, dat zij in het antwoord, dat in zoodanige vragen nooit zonder meer intellectueel bepaald is, duchtig medespreken. Toegegeven wordt onmiddellijk, dat ook als psychische momenten avond en morgen hier geenszins de eenige zijn, die invloed hebben. Als ik deze vragen alleen uit het genoemde oogpunt bezie, is dit een bewuste vereenvoudiging van hoogst verwikkelde werkelijkheden. Misschien denkt wel iemand: een ongeoorloofde vereenvoudiging. Dit zou ook het geval zijn, indien niet ieder gezichtspunt op zijn tijd eens verdiende op zich zelf beschouwd te worden.

Anders staat de avond dan de morgen tegenover de vragen van geloof en ongeloof, twijfel en scepsis. Ik zou het zoo willen zeggen: voor den avond is object van geloof het goddelijke, dat zijn bepaaldheid reeds gevonden heeft in instelling of dogma, mentaliteit of sfeer; voor den morgen is object van geloof het goddelijke, dat nieuwe openbaringswijzen, nieuwe mogelijkheden zoekt. Geloof en daarmede religie is voor die beide gesteldheden iets geheel anders; zoozeer iets anders, dat ze elkaar ongeloovig dunken. In 't bijzonder dunkt de morgen aan den avond ongeloovig. De morgen zal echter van zijn standpunt uit verbeteren: ongeloovig uit geloof, terwijl gij, avond, geloovig zijt uit ongeloof. De avond heeft een hooge waardeering van het bereikte. Van een lange tijdsperiode, die hij achter hem overziet, die hij moeitevol heeft beleefd, is iets verkregens, iets tot op zekere (laat het soms zijn: geringe) hoogte vastgelegds, het meest wezenlijke en waardevolle. Daarom is het te doen geweest, dit is de verworven schat, ter wille waarvan de last des daags en de hitte gedragen zijn. Als hij bedenkt, hoeveel voorwaarden vervuld moesten zijn, om dit resultaat te geven, lijkt het hem een wonder of, zooals men tegenwoordig vaak zegt, iets van minimale waarschijnlijkheid-twee opvattingen, die logisch niets gemeen hebben, doch psychologisch elkaar zeer na liggen. Als hem gevraagd wordt, of dit bereikte geconsolideerde goddelijke nu noodwendig Gods laatste en hoogste openbaring is, zal hij dit òf dogmatisch betuigen òf hij zal de mogelijkheid eener nieuwe openbaring in abstracto toegeven, doch zijn persoonlijk ongeloof, zijn scepsis althans, tot uiting brengen, de vraag als van geenerlei praktisch belang ter zijde stellen. Feitelijk gelooft hij n i e t, dat er in het heden krachten wonen, eenigermate gelijkwaardig aan wat het verleden als Goddelijke kracht heeft aan den dag gebracht. De

taak van het heden is hem een andere: voortbouwen op het fundament, in het verleden gelegd. Deze geestestoestand, die den avond zelf geloof dunkt, dunkt den morgen scepsis, ongeloof. De morgen heeft een scherpen blik op het feit, dat autoriteitsgeloof (dit woord in den allerruimsten zin genomen) en scepsis elkaar naliggen en Augustinus niet de eenige scepticus is geweest, die naar Harnack's woord halt maakte bij de autoriteit der kerk. Scepsis en ongeloof hebben in het leven van avondmensch en autoriteitsgeloovige een uitgebreid gebied. Het is feitelijk alles buiten de omtuining van hetgeen, dat specifiek-goddelijk geacht wordt. Het is zoo uitgebreid, dat de twijfel als geestestoestand kan geboren worden, die alleen voor het specifiek-goddelijke een bewuste uitzondering maakt. Zeer kenmerkend voor deze gesteldheid is de min of meer scherpe onderscheiding van profaan en gewijd. Een bepaalde gewijde sfeer, aanvangende in een lang verleden onderstelde Godsopenbaring, neergelegd in heilige boeken, betuigd door heilige levens, voortgaande tot den kring van geestverwanten, die van deze dingen weten, ten laatste in intiemste verbijzondering in persoonlijk-religieuse ervaring, representeert hem het Goddelijke in deze wereld; wat hierbuiten valt kan hoogstens de voorhof zijn, het mist in religieusen zin eigen waarde. Dit verkregen Goddelijke wil hij trouw en innig, met schoone piëteit bewaren, hij wil daarvoor gaarne strijden, zijn rust ten offer brengen. Maar een anderen strijd en een andere rusteloosheid, die van den morgen, kent hij niet, den strijd die niet is tot verweer van heilig, verkregen bezit, maar integendeel een kamp, om iets van zoodanig bezit te verwerven. De morgen is in dit opzicht gansch anders, 'k Zeide al, de avond oordeelt hem ongeloovig. Van die wereld des geloofs, den avond heilig, de morgen wil er weinig van weten, hij staat tegenover deze

in alle gradaties van afgekeerdheid, van gematigde onverschilligheid tot felle opstandigheid. Voor hem staat één ding vast: iets is komende, dat die wereld verre overtreft. Hij gelooft in zijn verwachting. Zoo kan hij ook het verwijt van ongeloof zoo gemakkelijk pareeren. Psychologisch beschouwd is deze toestand er zeker niet een van ongeloof. Zelfs den twijfel als toestand kent de morgen niet. Waar als bij den avond geloof en twijfel (scepsis) bepaald object hebben, geloof in het eene, scepsis ten opzichte van het andere, kunnen ze bij denzelfden mensch voorkomen, die het eene even hartstochtelijk belijdt als het andere ontkent; daar kan geloof met bepaald object plaats laten aan twijfel als toestand. Maar waar geloof toestand is - en dit is het bij den morgenmensch, die gelooft in zijn verwachting - daar kan deze toestand omgekeerd wel plaats laten voor twijfel aan iedere denkbare concrete waarheid, maar niet aan den twijfel als toestand. Geloof en twijfel sluiten elkaar als toestanden uit. En staat de avondmensch met religieuse gevoelens tegenover zijn wereld des geloofs, de morgenmensch staat met gevoelens, die religieus zeker anders genuanceerd maar niet minder sterk zijn tegenover de wereld van het Al. Omdat hij het Goddelijke nog niet kent in een staat van bepaaldheid als de avondmensch, is in hem de neiging het Al goddelijk te zien: staat hij met diepe gevoelens van hunkerend wachten en geloovend hopen tegenover alles in het heden, wat van hoogere werkelijkheid konde doet. De avond moet krachtens zijn wezen hier manen tot bezonnenheid. Tegenover de tijdsverschijnselen is de avond veel meer critisch dan de morgen en men kan zich wel eens verbazen over het dubbele feit, dat de eene mensch fel-critisch is ten opzichte van nieuwe geestesverschijnselen en naïef-geloovig ten opzichte van het traditioneele en ook omgekeerd. In waarheid hebben deze beide feiten

niets verbijsterends. Wij hebben wel allen zoowel het fel-critische als het kinderlijk geloovige in ons, al worden bij dezen andere dingen de objecten dier gevoelens dan bij genen.

Ik ben als van zelf al in een ander onderwerp gekomen, dat met het vorige dan ook nauw verband houdt. Avonden morgenmensch staan niet slechts verschillend tegenover de subjectieve grootheden van geloof en twijfel, ook tegenover de objectieve van Godsopenbaring-in-bepaaldheid en wereld. De avondmensch vat wat hem sprake Gods is samen in een Godsopenbaring-in-bepaaldheid, in de wereld van heilige boeken en heilige levens, geloovige gemeente, intiem-religieuse ervaring. Ten slotte quantitatief beschouwd een klein deel van de groote werkelijkheid, al zal hij opmerken kunnen, dat het waardevolle niet meetbaar is. Toch kan het niet anders, of van dit feit - de beleving van het Goddelijke aan een openbaring-in-bepaaldheid - moet uitgaan een tendenz naar wereldvreemdheid. Bij deze geesteshouding is de wereld een min of meer neutrale, wordt ze zelfs licht tot een vijandige grootheid. Zij kan wel is waar niet genegeerd worden; zij speelt reeds daarom een rol in zijn leven, omdat ook de op deze wijze allervroomste niet ópgaat in wat hem zijn religie is; zijn geloofsleer weet hem in vele gevallen zelfs wel een theoretische fundeering te geven voor deze praktische noodzakelijkheid. Met dit al, in de relatie tot de wereld, wordt eerder kilheid dan innigheid. En waar die laatste wordt, wordt die dan ook veeleer beschouwd als niet van religieusen aard. Onvermijdelijk, waar wij menschen zijn; mogerlijk iets, dat God in Zijn wijsheid ook doet medewerken ten goede hun, die Hem liefhebben; maar een gevaar niettemin voor het religieuse, dat te licht vervaagt in aanraking met die wereld, gevaar, dat wij teeeniger tijd doorvloeien. En ook, waar andere motieven zouden

ontbreken, is hier een krachtig motief, dat stuwt in een richting, die pessimistisch en dualistischis. En waar reeds andere motieven sterk in pessimistische en dualistische richting voeren, vindt deze richting door deze geestelijke gesteldheid nieuwe kracht. Waar de buitenwereld, ik bedoel nu de wereld die niet is de wereld des geloofs, weinig of geen versterking geeft van het geloofsleven, veeleer daarvan afvoert, en dit toch het beste, ja bijkans het eenig waardevolle is, daar is die buitenwereld als vanzelf al bestemd te worden tot de wereld, die in het booze ligt; daar is de dualiteit van geloof en wereld, misschien in den geloove overbrugd, maar ook dit blijft abstractie en onwezenlijk. De wereld-en levensbeschouwingen, ook de geloofsvoorstellingen, zij zijn dereflexen van wat de mensch innerlijk is. Voelt de mensch wat buiten is vijandig, kil althans tegenover wat hem is zijn geloof, deze stand van zaken moet door eigen aard hem voeren tot een beschouwing, die, zoo ze al niet dualistisch en pessimistisch is, toch sterke tendenzen van dien aard hebben moet.

Bij den morgenmensch is het gansch anders. Is van den avondmensch te zeggen, dat de avond hem afsluit van hetgeen buiten is, ‘in lood slaat’, zooals ik het eens hoorde uitdrukken, de morgenmensch is integendeel de mensch, die naar alle kanten openstaat. Typisch avondmensch is de monnik, van wien Tauler verhaalt, dat hij in het voorjaar, tredende uit zijn cel, de kap voor de oogen trok en op de vraag, wat dat te beteekenen had, antwoordde: ik bewaar mijn oogen voor de aanschouwing der boomen, opdat zij mij niet zouden hinderen bij de aanschouwing mijns geestes. Typisch morgenmensch zou hij zijn, die om duizend oogen bad. Zijn bezwaar tegen de Godsopenbaring-in-bepaaldheid van den avondmensch raakt ten principale niet eenige bijzonderheid in deze; integendeel het feit, dat zij hem in hare ge-

consolideerdheid niet wijd genoeg is. Verre boven al het bereikte in bepaaldheid van vorm en sfeer gaat hem het verwachten. Het verwachten, dat hij in zich voelt als oneindigen drang, wien niets wijd genoeg is. Dit geeft een volkomen ander gevoel tegenover de wereld dan het boven omschreven gevoel van den avondmensch. Ik geef u daarvan een typeerende vertolking in Dahn's O d h i n ' s T r o s t, waarin het heet: ‘Unser Erbe ist das All, unsre wahre Erde: unsre Wohnung die Welt: unsre Heimat die Halle unermesslich verstreuter Gestirne.... Als Haus und Heim gehört dem Helden das All: das ist die wahre, die ewige Walhall.’ Die gezindheid kan op allerlei wijze worden uitgeleefd, maar zij stelt principieel een relatie tot het Al, die is een betrekking van vriendschap. Het Al is dezen mensch moeder van goddelijke, hem machtig en zalig dunkende mogelijkheden. Het kan niet anders, of, als deze mensch zich op zichzelf bezint, gevoelt hij krachten in zich, die sterk hem stuwen in optimistische en monistische richting.

Discussies van avond- en morgenmenschen zijn doorgaans van pijnlijken aard. Zij hebben evenveel oog voor elkanders extremiteiten, consequenties meenen ze, als weinig verstand voor wat den ander 't heiligst is. Naar de extremiteiten beoordeelen zij licht het geheel. Schroom-valligheid, angst voor het leven, lafheid ten laatste, gevoelt de morgenmensch in den avondmensch als de laatste in den eersten overmoed en roekeloosheid. Bijkomstige factoren, die toevallig in dezelfde richting stuwen, gelden den tegenstander vaak als wezenlijke. Zoo b.v. als een morgenmensch zijn relatie tot het Al verstaat als een kritieklooze betrekking tot alles, een proeven van iedere kelk. Waar tot het wezen van zulk een mensch veeleer behoort een worstelen met dit Al, hetwelk de geheimenissen moeten worden afgeperst, waarin evenzeer is terug te stootenals toe te eigenen, al naar den aard van

het eigen wezen. Of omgekeerd, als een avondmensch het hem vreemd aandoende onbeproefd, uit sleur, conventie, zedelijke traagheid verwerpt, terwijl tot het wezen van dien mensch veeleer behoort een afwijzen, omdat aan den lijve gevoeld is, hoe hier is het schadelijke voor het hem heiligste. - Begrijpen doen beiden in dit opzicht weinig. De morgenmensch zal zich zelfs momenteel niet kunnen indenken zonder de grootste moeite in de piëteit, waarin de avondmensch zijn wereld des geloofs hult. Maar de avondmensch voelt al even weinig de religieuse ontroering, die door den ander henengaat bij wat hem vage, onwezenlijke abstracties dunken als: het Zijnde, het Al, het Leven. - De avondmensch verwacht niets dan onheil voor den ander op zijn kruistocht door het Al, waarop de wereld des geloofs zelfs geen kompas heeft mogen verstrekken. Omgekeerd dunkt het den morgenmensch, dat den ander slechts daarom die wereld zoo ongoddelijk is, omdat hij deze niet in haar essentie heeft gepeild, 't Is een dier zaken, die den morgenmensch als vanzelfsprekend zijn: het in zijn essentie gepeilde, àl het in zijn essentie gepeilde, openbaart iets van het goddelijke en het is hem wat hem dunkt het gebrek aan onbevangenheid in den avondmensch, die hem dit peilen heeft verhinderd.

In nog ander opzicht heeft dit verschil in geestelijke gesteldheid verre consequenties. De avondmensch is de conserveerende, de morgenmensch de scheppende mensch. Dit accentueert verschillend de verhouding van passiviteit en activiteit. Bij den avondmensch is de actieve gesteldheid secundair. Voorafgaat de invloed van een sfeer, die op hem inwerkt, dien hij het best ondergaat in rustige beschouwing. Actief wordt hij eerst, als hij is verwerende. Het is hem opgelegd. Voor den morgenmensch is de activiteit levensnoodzaak. Uit diens zijn volgt een drang, sterker dan alles in hem, tot een actie-

ve relatie met wat buiten hem is te treden. Toestanden, die zwaar zijn van consequenties. De avondmensch ondervindt conservatieve tendenzen op heel ander gebied nog dan het religieuse: zijn wezen brengt mede een hooge waardeering van de gansche ook maatschappelijk en cultureel bepaalde sfeer, met welke hij vertrouwd is. Het vertrouwde, het gekende, het is hem zooveel. Zooals den morgenmensch het onbekende reeds daarom bijna waarde vertegenwoordigt. De avondmensch vreest het verlies van levenswaarden. De morgenmensch ducht een hem noodlottiger dunkende fataliteit: verlies van leven, niet in individueelen, maar in geestelijken zin. Vandaar een andere schatting der gevaren. De avondmensch zal telkens met schrik uitroepen: maar dat is het eind van alles, de chaos, de katastrophe. De morgenmensch weet ook wel van de mogelijkheden van waan en dwaling, van zonde en schennis, van ondergang en dood. Maar als vanzelf dunkt hem het Al, dat deze mogelijkheden bevat, ook vol regenereerende krachten, vol mogelijkheid van redding en verzoening, vol bovenal van boven-persoonlijke waarden. Hij blijft met dit al in de schatting van den avondmensch een waaghals. Het moet hem zoo lijken. Omgekeerd ziet hij gevaar, waar de avondmensch het niet of ternauwernood ziet, de beperking, den stilstand, de afgeslotenheid. De morgenmensch weet het wel, het leven is ook daar, het is overal. Maar daar toch in zwakste vloeiing. Zelfs de chaos dunkt hem meer in zich houden van het Goddelijke leven. In den grond der zaak gelooft hij niet aan het bestaan van destructieve tendenties, als de avondmensch. Wat zoo lijkt, destrueert ten slotte alleen weerstanden, die, hoe verheven ze schijnen, toch den voortgang weerstaan van wijdere, goddelijker mogelijkheden.

Een andere vraag, tegenover welke avondmensch en

morgenmensch verschillend staan, is die van de verhouding van enkeling en geheel. De avondmensch is door zijn gansche geestelijke structuur op individualisme aangewezen. Allereerst is hem het geestelijk waardevolle gegeven in een betrekkelijk afgesloten, betrekkelijk overzichtelijken kring van gedachten. Maar bovenal: die gedachten krijgen voor hem hun hoogste innigheid, schijnen voor hem ook te ontvangen hun stelligste bevestiging door een persoonlijk beleven. Bovendien: zijn taak is vooral bewaren. Die innerlijke beleving moet verzorgd, aangekweekt worden. Hij staat hier voor een taak van een zeer bijzonder persoonlijken aard en intiem karakter. De avondmensch is daardoor reeds naar zich zelf toegekeerd - met zich zelf vervuld, zal licht de morgenmensch zeggen, maar dit is wederom het exces, door den tegenvoeter als het normale gezien. Aan zijn ganschen kijk op het leven geeft dit als vanzelf reeds een personalistisch karakter. Hij denkt in persoonlijke kategorieën. Een zijn als ik hier schetste is om te beginnen al dadelijk een stuwkracht tot het zeer persoonlijk verstaan van de Godheid. Bij het beschouwen der menschelijke historie zal bijzondere waarde geschonken worden aan beteekenisvolle personen met achterstelling van factoren, die wij juist bij de morgenmenschen in sterke mate zullen vinden. Bij de beschouwing van concrete levensaangelegenheden zal de factor van persoonlijke verdienste en schuld breed worden uitgemeten. De speciale vraagstukken, die in dezen gedachtengang de meest bijzondere aandacht hebben, zijn die van het geluk, het zondebesef, de persoonlijke onsterfelijkheid. Met zooveel woorden wordt het uitgesproken, dat het ethische als laatste en hoogste kategorie geldt.

Bij den morgenmensch is dit alles principieel anders. Niet, dat hem de persoonlijke en ethische zijde der dingen van geen beteekenis is, het is algemeen-menschelijk

deze hoog aan te slaan. Maar - en zie hier het verschil: het is hem absoluut begrepen in en ondergeschikt aan het kosmische. In geen der aangeduide vragen, tot welke conclusie hij ook komen mag (en dat is natuurlijk van allerlei mede afhankelijk, dat buiten mijn bestek valt) verloochent zich, dat de mensch een andere is. De avondmensch, de mensch, die naar zich is toegekeerd; de morgenmensch, die zich strekt naar kosmische taak, welke verre boven het persoonlijke uitgaat. Voor den morgenmensch is kenmerkend drang, die reikt tot het oneindige, activiteit, die meer van richting dan van doel weet. Hij ziet het leven als gaande tusschen deze twee polen: kosmische, bovenpersoonlijke krachten en kosmische, bovenpersoonlijke strekkingen. Hij weet het ook wel: die krachten gaan door hem henen, gebruiken hem mede voor de doeleinden, welke ze stellen. Maar hij gelooft die het zuiverst te dienen, als hij zich zelf in dit alles zooveel mogelijk vergeet, bovenal let op krachten en doeleinden, die in laatste instantie onpersoonlijk zijn. Deze visie van iets, dat boven de persoonlijkheid uitgaat, heeft ook sterken invloed op de Godsvoorstelling. Ook al zal hij volstrekt niet woord voor woord onderschrijven, hij zal toch erkennen, dat uit het besef van den morgenmensch gesproken zijn woorden, als in De Blijde Wereld van 12 Maart 1920 te lezen zijn: ‘Waar het religieuse leven individualistisch is, daar is behoefte aan eene relatie tot een persoonlijk God. Maar hoe socialer zij in wezen is’ - anderen zullen misschien hier liever spreken van kosmisch dan van sociaal - ‘des te geringer is deze. Want in het sociale streven gaat het niet om 't behoud van den enkeling, maar om 't behoud van 't geheel, om de ontwikkeling der gemeenschap, om de verwerkelijking van de goddelijke idee niet in dezen of genen, maar in de gemeenschap. En hoe meer de strijd om eene betere wereld den mensch in beslag neemt, des

te meer zijn zijn gedachten toegekeerd tot het ideaal, des te meer afgewend van het specifiek “innerlijke” of beter wellicht de specifiek individualistische begeerten en verlangens, des te minder is daar de behoefte aanwezig zich God of de Wereldziel als eene persoonlijkheid te denken, aan eene Macht, die zich óók gelegen laat liggen aan 't behoud en 't heil van den enkeling. De God van den strijdenden mensch bekommert zich niet om u of mij, maar slechts om de verwerkelijking van de goddelijke idéé in het wereldleven. De individu is niets, de gemeenschap alles. Menschen worden geofferd, opdat de menschheid vooruit ga. De sociale Godsvoorstelling is een andere dan de individueele.’ En eenzelfde zijn doet den morgenmensch ook op de geschiedenis en in 't algemeen op het menschelijk gebeuren een anderen kijk hebben. Het dunkt hem, dat menschen niet meer wezenlijken invloed ten goede of ten kwade kunnen hebben dan de kosmische gesteldheden hen veroorloven en omgekeerd die kosmische gesteldheden de menschen te voorschijn roepen en voortstuwen, die op dit moment ten goede of (zooals ons dunkt) ten kwade noodig zijn. Hij verwacht in 't algemeen weinig ten goede van strafbedreiging of moraalprediking, veel van het schikken en ordenen vaninnerlijke en uiterlijke omstandigheden, zoodat dietengoedewerken. Omdat de morgen mensch zich in het ontzaglijk veel wijder verband van een taak begrepen acht, staat hij anders tegenover de persoonlijke problemen. Zich eenigszins gevoelende als een goed soldaat,die, in het midden van den strijd vallende, zich er meer om bekommeren zal, of de slag zal worden gewonnen dan of hij in den hemel zal komen, heeft hij het zwaartepunt zijner belangstelling zien verplaatsen: van de persoonlijke onsterfelijkheid tot de vragen naar zin, richting en toekomst der wereld. De vraag naar het geluk is verlegd, waar hij waarden ziet, die uitgaan boven persoonlijk geluk en

ongeluk - wat hem overigens geluk van de allerhoogste orde dunkt. En wat de vraag van het zondebesef aangaat, deze heele vraag wordt bij den morgenmensch beheerscht door het feit, dat hij het zoo absoluut vanzelfsprekend acht, dat hij zoo goed is, als hij wezen kan. Zoozeer zelfs, dat hij ook de keerzijde dier waardeering aanvaardt, die wil, dat, als hij desondanks te kort schiet, hij dit niet te zwaar neemt. Er is in hem nog een aarzelingloosheid ten opzichte van zijn daden, die ze voor zijn besef rechtvaardigt, een aarzelingloosheid, die verhelderd wordt door het Paulinisch woord, dat wie twijfelt reeds geoordeeld is, een woord, dat misschien ook wel iets zegt over hem, die niet twijfelt. Bovendien: deze mensch heeft het gevoel voort te moeten. Tot welk voortgaan zeker behoort: het nauw met zich zelf te rade gaan, het zich afvragen, waar de psychische gronden liggen van moreele en taktische fouten, het streven naar een zijn, dat de kans op deze fouten uitsluit of vermindert - want reeds uit het oogpunt van de taak zijn de fouten, die in psychische factoren wortelen, het schadelijkst - maar wat voor zijn besef niet tot dien voortgang behoort is wat hem ‘grübeln’ dunkt. De avondmensch heeft hier héél wat aan te merken, het zal hem in het bijzonder hier dunken, dat hij deze opmerkingen geenszins maakt als avondmensch, doch uit een veel meer algemeen menschelijk of godsdienstig oogpunt, dat een dergelijke gezindheid als oppervlakkig zou veroordeelen, In het algemeen echter moeten de beide gesteldheden er voor waken, dit geldt trouwens voor alle verbijzonderingen van menschelijk geestesleven, als algemeen-menschelijk te stellen wat enkel het karakteristieke hunner bijzonderheid is. Den avondmensch zal echter kunnen worden toegegeven, dat hier gevaar is voor oppervlakkigheid. Maar de morgenmensch zal tegelijk zeggen, dat ook hij in zich heeft wat de overwinning der

oppervlakkigheid is. Het inzicht, waarnaar hij zich uitstrekt, in hetwelk dit alles als in het Al begrepen wordt aanschouwd - het inzicht, dat het kwaad in het Al begrepen is, doch het Al het kwaad nooit het laatste woord laat - het dunkt hem van grooter louterende en heiligende kracht dan een zondebesef, dat bij eigen gebrekkigheid en zonde stil doet staan.

Nog twee karakteristieke verschillen van avond- en morgenmensch worden vluchtig aangeduid: voor den morgenmensch zijn in hem het meest waardevol de vooruitziende intuïtie en de wil, voor den avondmensch het beschouwende denken en het gevoel. Intuïtie en wil toch zijn allereerst van waarde, waar het geldt de betrekking tot den kosmos, gevoel en beschouwend denken zijn van intiem, subjectief karakter, vooral het gevoel. Uit het besef van den morgenmensch is het gesproken, als Dr. J.D. Bierens de Haan schrijft: 'Wie het gevoel als afzonderlijk zielsgebied vasthouden en koesteren, daarin misschien wel het meest geliefde ziels-terrein betredende, verliezen den kosmos uit het oog, en maken van den mensch een eigen wereldje. Zij begrijpen niet, dat wij staan in het wereldverband, en dat wij slechts beteekenis en waarde hebben voor zoover het geheel in ons leeft' (Wereldorde en Geesteslev en, blz. Hl). Andere eischen stellen dan ook avonden morgenmensch aan prediking en toespraak. De avondmensch wil vooral stichting, bevestiging naar de gemoedelijkheid in vaststaande waarheid; de morgenmensch zoekt bewustwording van eigen wezen. Het woord uit die gezindheid gesproken wil niet bijbrengen, maar wekken.

En dan: anders is bij avond- en morgenmenschen de band der gemeenschap. Typisch voor de gemeenschappen, die uit de ziel van den avondmensch zijn bepaald,

is de broederschap. Men gevoelt zich een gezin, de gemeenschap representeert de intieme, gesloten sfeer. De morgenmenschen typeert de kameraadschap. Hun gemeenschap is wezenlijk door den kamp om de taak bepaald.

Het was in het vorige niet in de allereerste plaats mijn doel in de tegenstelling eenigermate partij te kiezen. Ik wilde, al bleef het uit den aard der zaak bij een pogen, het onderscheid objectief naderen en uiteenzetten, zooveel mogelijk den morgen den avond, den avond den morgen te doen beoordeelen. Toch is dit niet het eenige, wat hierover te zeggen is. Ik heb iets als een voorkeur te bekennen, die niet van enkel individueelen aard is, waarvoor ik een redelijken grond geloof te hebben.

Het is te begrijpen, als men a priori een waardeering van het eene bóven het andere ongerijmd acht. Als het wereldgebeuren een voortdurende wisseling is van morgen en avond, beide in de noodzakelijkheid der dingen wortelende, schijnt de erkenning van beider noodzakelijkheid het hoogste, waartoe men komen kan. Naar het mij voorkomt, is hier eenzijdigheid. Dezelfde werkelijkheid is te zien onder het aspect van eeuwigheid èn tijd, want dezelfde werkelijkheid is tijdloos naar haar zijn, tijdelijk naar haar verschijning. En als het tijdlooze het niet beneden zich heeft geacht, veeleer het zijn wezen is zich te ontvouwen in den tijd, is daarmede gezegd, dat het tijdelijk gezichtspunt zijn recht heeft naast en in dat van eeuwigheid. En die beide spreken hier niet dezelfde sprake, hoe men die verschillende spraken nu ook harmonieeren wil. Gezien onder het aspect van het tijdlooze zijn verleden en toekomst gelijkwaardig, wijl eenvoudig identiek. Gezien onder het aspect van tijd, waarin de noodzakelijkheid is, dat ieder oogenblik voor een volgend plaats maakt, heeft het verleden tegenover de

toekomst a l t i j d ongelijk, reeds als verleden. In den letterlijken zin geldt dit uit den aard der zaak alleen van verleden en toekomst als feitelijke grootheden, die hare onverbiddelijk-zekere gangen gaan, van ons waarnemen en schatten in den meest volstrekten zin onafhankelijk. Maar zou hiervan ook niet iets te speuren zijn in de grootheden, die wij verleden en toekomst n o e m e n , in welke noeming ontzaglijk veel willekeurigs, toevalligs en kortzichtigs mag zijn, maar zou dit er e n k e l zijn, zou ook in deze noeming zich niet verkonden de wereld-wil die wil dat verleden voor heden en heden voor toekomst plaats maakt? En al is het zoo, dat het verleden, dat de verdwijning nabij is, en de geschouwde toekomst te eener zijde zwak weerspiegelen verleden en heden in absoluten zin, te anderer zijde nog zwakker weerspiegeld worden in de avond- en morgengevoelens, die hun verdwijnen en verschijnen begeleiden, verloochent zich in die gevoelens de verre afglans van een wereldorde, die vooruit wil, boven het nu bereikte uit en daarom ook vooral behoeft hen, die vooruit zien, zich strekken naar wat komen gaat?

In den wereldkamp is een moment de voortdurende worsteling van verleden en toekomst, avond en morgen. Een kamp, waarin onbewustheid allerminst neutraliteit beteekent. De gang der menschheid is náar bewustheid. Van onbewuste slagvelden worden wij ten laatste bewuste kampers. Wie de dingen zoo ziet, ervaart wat van den morgen in hem is, als een kostbaren schat, doorvoelt hem dieper en bewuster met een vreugde ‘die zich beschouwen laat zonder te vergaan’.

De jonggehuwden
Een nieuw vers uit het boek ‘Fantomen’

Zij lagen hand in hand, in eenen droom verloren,
aan 't maatloos vlak der deininglooze zee,
de wazig-zilvren einder droeg het rood der voren
waarlangs de ronde zon ten onder gleê.

Als donkre vlinders op een zijden kleed gestoken
sliepen de scheepjes op het wijde meer,
de gouden zomerdag had zijn luid woord gesproken
en zeeg'nend zeeg der scheemring stilte neer.

Zij schouwden 't aan..... de helmen werden nauw bewogen
door 't zilte briesjen uit het duinenland,
hij keek aanbiddend op tot haar verteederde oogen
wier glimlach doolde langs het leege strand,

haar uitgezwollen lijf toonde z'n zwangre weelde
en heilig was haar bleek en smal gezicht,
toen zacht zijn vaderhand haar levend lichaam streelde
sloten zijn oogen zich in tranen dicht.....

En op dat lief gebaar, dat natrilde in haar zinnen,
rees het verleden in zijn felste kleur:
zij voert in 't nachtlijk huis den jongen minnaar binnen
de trappen op, tot aan haar kamerdeur,

daar vinden zich in ééne drift hun wilde monden,
haar overmoed lokt hem in 't slaapvertrek,
en om hun speelschen lach en overzoete zonden,
sluit zich de warmte van het echtlijk dek.....

Daarna de wederkeer van hem - zijn heimlijk vragen,
het heerlijk nieuws gefluisterd aan zijn oor,
't geslaagd komediespel der afgetelde dagen
en 't avontuur dat van zijn glans verloor.....

Maar in haar tastbren schoot het langzaam rijpend leven,
het kind dat blijft en van den ander is,
zij moet het voor altijd in hare leugen weven
en vreest zijn komst om de gelijkenis.....

De boulevard werd licht en de lantarens brandden
als feestflambouwen in een dubble rij,
het Kurhaus met zijn luchters en zijn witte wanden
stond als een vorstelijk paleis terzij,

daar dansten reeds - men zag het door de helle ramen-
de eerste paren na het weeldrig maal,
tziganen zaten in hun roode jassen samen,
vreemd-donkre kerels in de flonkerzaal,

en 't klavecimbel klonk en de violen zongen,
het grillig rhythme van een negerlied,
een schalksche zotternij vol dwarsche buitelsprongen
met toch een stem van menschelijk verdriet.....

't Werd al muziek.... de hemel zette zijn paruren
van edelsteen in 't violette haar,
en bij het strand ontstak de zee haar groene vuren
die doken lichtend op, nu hier, dan daar.

Het zoeklicht joeg zijn speurend oog in breede zwaaien
over den sluimer heen van zee en strand
en telkens als de zeis kwam in het ronde maaien
stond alles even in een blauwen brand....

Zij lagen, de gehuwden, als verliefde dwazen,
nog immer zonder woorden naast elkaar,
en boven hun geluk, hun kussen en extasen
rees bleek de maan en keek er spottend naar.

FRANÇOIS PAUWELS

Volk en persoonlijkheid[1)]
door Just Havelaar

Omdat, tijdens de 19e eeuw, de representant der heerschende klasse het volk niet langer tot een vertrouwde en tot een voorbeeld was, maar tot een vijand en tot een verleider, daarom is de volks-ziel verminkt. De innerlijke verwildering is niet van uit het volk gekomen, maar van uit de ontwikkelden en machthebbenden; en zij werd eerst volstrekt toen het bederf de volks-moraal had aangetast. Omdat het volk doorgiftigd was en verlamd, bleek het ook niet in staat genezing te brengen. Alle groote dingen immers in de historie zijn door het volk tot stand gekomen.

Thans hebben wij echter over de grenzen van onzen tijd heen te zien. Van de ziekte der bewuste beschaving is gesproken, maar ook het volk zelf, in zoover het niet slechts een elementaire oer-kracht vormt, doch een cultuur-kracht, ook de onderbewuste volksbeschaving heeft haar ziekte-verschijnsels. Alle geestelijk leven is aan verbastering en ontaarding onderhevig. Alle beschaving heeft deel aan de ziekte van den geest; ook de volks-beschaving.

Het onbewuste volk kan zich slechts duurzaam uitdrukken en tot een beschavings-macht bevestigen, door zich te voegen naar de vaste vormen der traditie.

1) Fragment uit een studie over ‘Democratie’.

Traditie veronderstelt geestelijke eenheid. Wanneer de menschen afzonderlijk en afgezonderd dwalen en zoeken, dan ontbreekt de traditie en heeft de menschheid haar richting verloren. Dan bestaat er geen zekerheid omtrent 'tgeen waar is en belangrijk. Dan tiert het materialisme, omdat het materialisme zegt: vraag niet te veel, plaag niet uw ziel met de vage verlangens van den geest, leef bij den dag, geniet de makkelijkheden, grijp naar het bekende, mijdt de domeinen die onkenbaar blijven: het stoffelijke leven vormt heel de wereld die ons aangaat. - Dan is er onrust bij de weinigen, onverschilligheid bij de velen, vermoeienis bij allen; en de eeuwige waarheden zijn vergeten.

Geen bloei van geest is mogelijk zonder kracht van traditie. Wat wij bewonderen in een oude Chineesche teekening: ge ziet een dennenboom, die kronkelend en welvend zich verheft op den voorgrond; een bootje ziet ge met mijmerende mannen, een aanduiding van geheimzinnige bergen over een wijd en weemoedig meer... de fijne en edele levens-poëzie, die wij in zulk een teekening bewonderen, doet ons zoo verheven aan, omdat wij voelen, dat de kunstenaar niet slechts een natuurwerkelijkheid als stemmings-beeld genoot, maar dat hij vanzelf de dichterlijke en diepzinnige levens-aanvoeling, den religieusen geest vertolkte van zijn tijd, van zijn groote volk.

In hoogste instantie berust de volks-traditie op geloofs-eenheid. Een volk is volk, in zoover het een geloof vertegenwoordigt. Het geloof is de wijsheid niet van afzonderlijke individuen: geloof is collectieve geestelijkheid die individuëel doorleefd wordt. Het geloof is een wijsheid der eenvoudigen, het is een geestelijke macht, die vorm en leven kreeg in de simpelen en argeloozen, die, als in Buddhistisch Indië, tot een geestelijken stijl werd, tot een innerlijke traditie. Zonder traditie geen

wijsheid boven de eigen-wijsheid uit, geen geloof. Maar dit geloofs-leven blijft levend door hen, die de traditie overwonnen. Het leeft en herleeft door hen, die zich van de traditie los maakten en oorspronkelijk de wijsheid voelden, welke in de traditie verschematiseerd werd. Het geloof leeft door hen, die in een zwaren strijd de traditie van zich afwierpen om in een misschien nog zwaarderen strijd tot den grond van leven en waarheid weer te keeren, waarvan de traditie een gekristalliseerde vorm is.

Het zijn de schrift-geleerden, die den godsdienst vermoorden. Niet voor niets stelde Israël boven de priesters zijn profeten. Deze opstandigen waren de behouders van Israël's godsdienst. Maar op Israël's grootsten Profeet hebben de priesters zich gewroken: hun triomf echter beteekende de dood van hun religie.

De grootheid van het Katholicisme voelen wij klaarder uit de woorden van den worstelenden Pascal, dan uit die van den Pascal der theologische taktiek. De jonge en revolutionaire Luther, over wien de banvloek werd uitgesproken, was een vromer geest, dan de politieke Luther van later dagen, die den boeren-opstand tegenwerkte. De macht van het geloof onzer vaderen straalt zuiverder uit de scheppingen van den heidenschen Rembrandt, dan uit die van de predikanten, welke hem gevonnisd hebben.

Het zijn de priesters zelf, die den godsdienst vermoorden. Zij vermoorden hun godsdienst door er te angstvallig den uiterlijken vorm van te willen behouden.

De kracht der priesters ligt in hun volks-gevoel. Een priester zal geestelijk machtig zijn zoolang hij zich één van ziel en van bloed voelt met zijn volk. Maar de groote, apostolische priester is ten allen tijde een hervormer, een vernieuwer der traditie.

Men kan niet scheppen zonder op tradities te bouwen;

men kan evenmin scheppen zonder veel traditioneels weg te werpen. Want het leven wil steeds, wil in al zijn uitingen, de hereeniging van tegengesteldheden. De scheppende mensch is zoowel traditioneel als revolutionair, want de traditie zonder revolutionaire kracht verstart en de revolutie zonder traditioneelen onderbouw verwildert. Machtig slechts is het leven in zijn dramatische eenheid.

Volksbeschaving leidt in zichzelf tot bij-geloof, tot vorm-verstijving en conventionalisme. Een melodramatische romantiek vormt de keerzijde der dikwijls zoo oorspronkelijke volks-onbewustheid. De bezieling der zedelijke overtuigingen verschrompelt in den volks-geest tot de sentimenteele tendenz, die de menschheid in booswichten en engelen scheidt. Het volk leeft vanuit het instinct en het instinctieve leven is behoudend. Want het instinct is lichaam geworden historie; het instinct is 't verleden, dat al onze zinnen doordringt. Nog altijd wentelt de hond, voor zich neer te leggen, ettelijke malenrond, om 't gras zijner voorvaderlijke prairieën glad te strijken. De volks-psyche is, evenals die van het kind en van de vrouw, behoudend en stereotiep.

Volks-beschaving voert tot de schoolsche wetmatigheid, die Wagner in zijn Meistersinger hekelde; en dan is de Hans Sachs noodig, de eene die sterk en persoonlijk voelt, die aan de volks-kracht deel heeft maar tot zelfstandige persoonlijkheid zich vormde, om de verstijfde traditie weer los te woelen en levend te maken. Hans Sachs verpersoonlijkt de revolutionaire intuïtie, die het behoudend volks-instinct zuivert.

Het volk zelf gaat nooit vooraan in de ontdekkingen der nieuwe waarheden. Het is steeds de persoonlijkheid, die vooraan gaat.

Wij kunnen ons de wijsheid herinneren in het spreekwoord vastgelegd: de eene mensch vond intuïtief de

plastische uitdrukking voor het verworven inzicht, en de menigte verstond de juistheid der uitdrukking en de waarheid van het inzicht sterk genoeg om de uitspraak te behouden. De ééne had de genade der intuïtie; de menigte voelde instinctief de intuïtieve wijsheid na.

Menigte voelt instinctief, persoonlijkheid intuïtief. En het instinct is van de natuur; het instinct is onbewuste natuur-ziel; maar de intuïtie is van den geest. Het instinct kan wijs zijn en dom, goddelijk en duivelsch; maar de intuïtie is louter een straal der goddelijke wijsheid. Want het instinct is hartstochts-uiting, is daemonisch leven, is lichamelijke geest: en het blijft aan alle vertroebelingen van den hartstocht onderhevig; maar de intuïtie is visioenaire geestelijkheid. Instinctmatig is de mensch zelfzuchtig, oorlogszuchtig; maar niemand zal zeggen dat het de intuïtie is, die ons naar den oorlog drijft. Integendeel zegt de intuïtie ons dat oorlog een misdaad is: en in alle tijden heeft ze dit den verlichten en zelfstandigen gezegd. En de massa beäamt dit oordeel. Maar als de omstandigheid dringt, de hartstocht rijst, dan stort diezelfde massa zich instinctief in de misdaad van den oorlog en dan zullen de geperverteerde geleerden, dit intellectueel gepeupel, de geleerden zonder zedelijke intuïties en zonder persoonlijkheidsmoed, den oorlog als een moraal en als een idealisme verdedigen en verklaren.

De intuïtie zegt ons dat, hoewel de wreedheid en de vernietigings-drang eeuwig menschelijk zijn, daarom de sociale uiting dezer daemonische instincten, de oorlog, nog niet eeuwig menschelijk behoeft te zijn: mogelijk is een zoo hoog stijgen der sociale intuïtie, dat oorlog voor immer tot ons donker verleden zal behooren, ook al blijven menschen haten en vernietigen.

Wij kunnen, voortgaande, zeggen, dat 't de enkelingen zijn die de moraal scheppen, maar dat deze eerst volle-

dige en gezagvolle moraal w o r d t door zich te veral-gemeenen tot gemeenschaps-geweten. Zoo is er een voortdurende wisselwerking tusschen enkeling en menigte, tusschen persoonlijkheid en volk.

Juist de grootste persoonlijkheden voelden zich steeds met 't volk vertrouwd; een Rembrandt en een vanGogh, een Shakespeare en een Tolstoï zochten van nature de vriendschap met 't volk. De groote persoonlijkheid die met de volksziel geen contact meer heeft, blijft een verminkte en verschrompelde geest. De machtige kunst-scheppingen zijn de werken, welke de volheid bezitten van het volks-bewustzijn, doch die dit volksbewustzijn vertolken door middel der zelfstandige persoonlijkheid. Wat is het, dat Giotto's schilderingen die kracht van expressie geeft en dien toon van wijde menschelijkheid? wat anders, dan dat de geniale Giotto nog volk was, dat achter zijn schepping de wijsheid en de wil wordt gevoeld van heel een gemeenschap, welke wijsheid echter door hem zelfstandig veroverd werd en nieuw doorleefd. De universeele Jan Steen bracht bewust en volledig tot uitdrukking, wat instinctmatig in het volk leefde, wat ook leefde in de volks-kunst der Oud-Hol-landsche tegels met hun dartel en naïef realisme. Groot, van een symbolische en richtende grootheid, werd Dostoiewsky eerst, toen hij zijn volk leerde kennen, toen hij zich met de tradities van het Russische volk verbonden wist, toen hij dit volk als den bewaarder zag der idealen, die Europa vernieuwen konden.

Slechts de eenvoudige wijsheid zal de belangrijke waar-heden uitspreken, zóó uitspreken dat een ieder ze voelt; maar ook deze fundamenteele wijsheid kan slechts tot uiting komen door den eene, die zelfstandig is.

De zedelijke onafhankelijkheid, het oorspronkelijk oordeel: ziedaar de kostbare genade der persoonlijkheid. De persoonlijke mensch duldt geen uiterlijk gezag in

geestelijke dingen. Hij richt over zijn leven naar zijn eigen gewetensbesef. Hij beroept zich niet op een Bijbel, niet op Spinoza, niet op Marx om zijn overtuigingen te rechtvaardigen, al kan het zijn dat zijn liefde voor een Bijbel, voor een leer en een stelsel hem tot spreken bezielt. Reeds de Ouden wisten het: Plato is onze vriend, doch de Waarheid onze godin. En de waarheid is slechts in ons eigen hart te vinden. De persoonlijkheid bezit den moed zijner intuïties. Hij heeft den moed subjectief te oordeelen en het leven strikt te verpersoonlijken. Maar wat hij persoonlijk doorvoelt houdt algemeene waarde. Want in nederigheid erkent hij, dat niet zijn kleine ik de wijsheid omvat, maar dat het leven dóór hem zich zelf bewust wordt omdat er slechts één leven is, ééne menschelijkheid en één geest. En eerbied voor anderen zal de onafhankelijke geest dieper beheerschen, dan hij die de autoriteit behoeft.

Want zoolang wij ons op uiterlijke autoriteiten beroepen, zullen wij elkander bestrijden, daar onze geest er dan op gericht is de verschillen te ontdekken die onze godheden of afgoden onderscheiden, maar zoodra we ons beroepen op het eigen gewetens-oordeel, zullen wij elkander verstaan. Want dan voelen wij, dat een strijd, een smart, een liefde de overtuiging onzer tegenstanders heiligt; eerbied voelen wij voor het in een moeilijk maar oprecht geleefd leven veroverd inzicht. Wij voelen den m e n s c h achter de overtuiging; wij voelen dat wij niet te doen hebben met theorieën, met dogma's, met opinies, met fanatismes en abstracties, maar met levende menschen; en wij beseffen, dat de verschillen tusschen mensch en mensch nimmer zoo groot zijn en zoo belangrijk als wij, in onzen eigenwaan, veronderstelden. Eén is het leven, één de menschheid, één de geest die zich in mensch en leven openbaart.

Het vrije geweten, het zelfstandig oordeel: hoe zeld-

zaam is het! Het is de geestelijkste vorm van heroïek. Het ‘niet anders k u n n e n ’ van een Luther: hoe zelden wordt 't gehoord, hoe bevrijdend klinkt het door in ons hart! Wat massa-suggestie waard is: dit weten wij. En dat massa-suggestie luide woorden bralt, te luider naar gelang het leeger en onpersoonlijker is,- ook dit kunnen wij weten. En wat fanatisme beteekent: hoe wij het weten! Maar wat er toe noodig is om de kracht te bezitten van het zelfstandig oordeel: dit weten wij nooit. Dat alleen de deemoedige en karakter-vaste persoonlijkheid zelfstandig oordeelen kan: dit vergeten wij altijd. Dat het persoonlijk oordeel dwars steeds inging tegen de meeningen der papegaaien- en apen-bende: dit ontkennen we telkens weer. Dat de waarheid steeds weer leeft en straalt op aarde door den moed der weinige zelfstandigen, dat 't de eenzamen waren die steeds opnieuw de waarheid recht zetten en dat de massa telkens weer in leugen bevangen blijft: dit loochenen zoowel de geleerden als de onwetenden. En daarom wist Plato, wist Christus, wist Spinoza: dat men wedergeboren worden moet om zich van den leugen des levens te verlossen, dat de wereld het rijk van den leugen is, maar dat men die wereld lief moet hebben om niet in den slechter leugen van den hoogmoed te verzinken.

De helden der menschheid hebben wij lief niet om hun fanatisme, maar om hun gewetens-moed en om hun liefde voor de wereld die hen verguisde. Het zijn de diep in zichzelf geconcentreerde menschen. En deze alleen kunnen verruimend werken.

Het blijft de taak der persoonlijkheid de menschen zelfstandig te leeren oordeelen en leven, in 't besef dat slechts zulk een oordeel en zulk een leven zedelijke waarde bezit. Het is de taak der persoonlijkheid persoonlijkheden te vormen. Niet de geweldenaren zijn persoonlijkheden, maar de vrijheidscheppers. En als wij

roepen om democratie, het is daar wij beseffen, dat de democratische idee de vrijheids-idee is. Persoonlijkheids-eerbiediging en volkserkenning vormen de twee polen der democratische waarheidskracht.

Elke zuivere uiting van leven is in zichzelve schoon en goed. Elke eigenschap, elke persoonlijkheid, elke volkomen vorm van menschelijkheid heeft zijn eigen, onvervangbare waarde. Het leven zoekt zichzelf voortdurend in zijn duizendvoudige uitbeelding te rechtvaardigen. De geest zoekt zich te verwezenlijken in alle menschen, maar bij ieder op andere wijze. Elke verwezenlijking van den geest des levens heeft heilige beteekenis. Nooit ruim genoeg kan onze erkennende liefde zijn.

Heb ik de namen van een Walt Whitman, van een Rodin, van een Bergson, vanzoo talloozensinds Goethe, op te roepen om mijn woorden gezag te geven? Zij hebben gezag in zichzelf daar ieder er de waarheid van meevoelt.

Persoonlijkheidsvorming is noodzakelijk geworden sinds de mensch zich niet langer het willoos instrument voelt in de hand der godheid, maar een uitbeelding Gods, maar een zelf-verantwoordelijke, zelf-willende, zich zelf verwezenlijkende Geest.

De tragische en noodzakelijke verschillen in geestelijk vermogen, in zedelijk bewustzijn, in geluks-mogelijkheid ook, tusschen de menschen blijven voor ons gevoel moeilijk te rechtvaardigen. Vanwaar deze bevoorrechtingen der natuur? Waarom moet, buiten alle maatschappelijke lots-beschikkingen om, het leven van den een zoo veel rijker zijn dan dat van den ander? Wie deze verschillen miskent, miskent de geestelijke bedoelingen van ons leven; maar is er geen hardheid in de erkenning? Van dit donker probleem, dat als een wolk over ons neerhangt, zijn slechts twee oplossingen gevonden. Er

is de in zich zelf zoo wreed-consequente oplossing van het Calvinisme, dat van praedestinatie spreekt, van door de godheid willekeurig begenadigden: en deze oplossing blijft, voor een zuiver ethisch probleem, wel al te wreed, ook al zou men de gedachte losmaken van de theologie en onder ‘begenadigden’ niet de orthodoxen, maar de edel-geborenen bedoelen. Deze oplossing trouwens kan er geen meer zijn voor de moderne menschheid, die in een willekeurig bestierenden, buitennatuurlijken God niet langer gelooft. Oneindig diepzinniger en even consequent is de oplossing die het Buddhisme in de reïncarnatie-leer vond. Ieder leven is een proces van vele levens, langzaam zich louterend... En dit antwoord is zoo verzoenend, het is ook de uitdrukking en de bekroning van een zoo verheven en vruchtbare levens-conceptie, dat men niet wagen zal zulke wijsheid te belijden, zoolang men haar schoonheid nog slechts erkennen, haar beteekenis nog slechts bepeinzen, maar haar wezenlijkheid nog niet hevig genoeg doorvoelen kan. Men zal het te minder wagen, omdat een ietwat zwakke aanvaarding dezer wijsheid zich onmiddellijk wreekt en er fataal toe leidt den jammer der wereld gemakzuchtig als schijn van 't oogenblik voorbij te zien.

Het leven zelf, het leven der ervaringen, geeft een minder volstrekt, een tragischer gestemd, maar een krachtiger voelbaar antwoord. De begenadigde enkeling, hoe groot hij ook zij, verschilt niet in wezen van den alle-daagschen mensch. Alles, wat aan de menschen toevallig is en uitzonderlijk, krijgt in de groote persoonlijkheid algemeenen zin. Ons levens-doel is niet, dat alle menschen elkander gelijken, maar dat zij den essentieelen mensch, de idee mensch zooveel mogelijk gelijken. En het eenig middel daartoe is zoo zuiver mogelijk zichzelf te zijn. De buitengewone persoonlijkheid is niet de uit-

zonderliike, maar de essentieele *mensch.* De groote wetten der innerlijke ethiek gelden voor hem als voor ieder ander. Wie zich op zijn geestelijke meerderheid beroemt en zich om zijn meerdere waarde tot meer gerechtigd acht, is in werkelijkheid de m i n d e r waardige. Een groot man is groot niet in zoover hij van den gewonen mensch verschilt, maar in zoover hij dezen vertegenwoordigt. In hem eert de menigte haar mogelijkheid. Want de middelmaat vertegenwoordigt niets. Middelmaat is vaag en vaagheid banaal. Maar 't ideale: dàt is vertegenwoordigend. - Alleen voor den romantischen mensch kan 't ideale het abnormale zijn. Een groot man heeft belang niet door zijn abnormaliteit, maar juist door zijn volkomen n o r m a l i t e i t, zij het dan ook dat deze geestelijke normaliteit dikwijls slechts bereikt wordt door den mensch der uitersten en der tragische conflicten, door den excessieven mensch. Een groot man is niet een exceptioneele, doch een v o l l e d i g e geest. De vele talenten van een individualistischen tijd als de onze, geesten van vaak zoo uiterst fijnen bouw, hebben zich te zeer als excepties genoten om nog te kunnen verstaan hoe normaal en hoe gewoon de groote en belangrijke uitingen van het leven zijn. De geestelijk normalen heeten in onzen tijd banaliteiten-verkoopers. De ongewone mensch is de mensch in wien allen zichzelf herkennen en die zich aan allen verwant weet. En zoo zijn leven meer mogelijkheden van geluk bevat, dan dat der anderen, zij worden slechts gekocht door zwaarder verdrieten en folterender zelfverwijten. Want alle groeien is tragisch.

Het verschil der menschen krijgt eerst waren zin voor hem, wien de éénheid der menschen zeker is. De zeld-zame heroën der menschheid kan men eerst verstaan en aan hun voorbeeld kan men zich eerst sterken, indien men de talloozen en nameloozen verstaat.

Ieder leven is van een heilige belangrijkheid. En het zeldzaamste leven blijkt niet anders dan de verduidelijkte en verhoogde apotheose van 't meest gewone leven. De Romeo- en Juliet-tragedie speelt zich dagelijks af in de straat uwer stad. Socrates is belangrijk daar hij iets vertegenwoordigt, dat in ons d a g e l i j k s c h l e v e n van opperst belang is. En zij, die Christus hadden gezien, wisten dat de Christus in hen zelf woonde. In ieders, hart leeft, hoe duister en vaag dan ook, het besef der verheffings-mogelijkheid, die het dagelijksche heiligt. Maar indien Christus, indien Socrates niet in hun afzonderlijkheid verschenen waren, indien de lyrische liefdestragedie niet gedicht was in haar ondagelijksche verhevenheid, indien de zeldzame en hooge verbizonderingen van het leven niet mogelijk waren, dan zou het leven zin en wezen missen. - Het volk verhoudt zich tot de persoonlijkheid als de toegepaste kunst tot de zelfstandige schepping. De kunst-ambachten vormen, in aangesloten cultuur-tijden, den grondslag der zelfstandige kunsten, maar in zich zelf komen zij aan de aesthetische beeldspraak der idee niet toe. Als cultuur-kracht vertegenwoordigt het volk het begrip ‘stijl’ - en als zoodanig heeft 't een onschatbare, elementair-geestelijke waarde - maar alleen de bewuste mensch kan, door dit sterke stijl-verband gesteund, in klaarheid het doel openbaren, dat 't doel is, de idee, van allen te zamen.

De groote persoonlijkheid van een democratische samenleving is maatschappelijk aan allen gelijk en geestelijk aan allen verwant. En geestverwanten scheiden zich niet. Hij is de grand-seigneur niet, die laatdunkend op het levenstooneel neerziet. De leider is de professorale magister niet meer, die in de toga zijner autoritaire onaantastbaarheid en vanaf het spreekgestoelte der eere de wijsheid en het weten der vaderen opdringt aan de

schare: hij is de mede-werker, de mede-zoeker, de medestander zijner studenten. Hijzelf studeert ten einde toe. Hij is hun een voorbeeld in de aandacht en in de bescheidenheid, omdat hij het leven beschouwt met den eerbied en de vrijheid die de zedelijke roem uitmaakt der ware geleerden en denkers.

Dat er tusschen de geniaalste persoonlijkheid en de eenvoudige zielen geen verschil van wezen bestaat, weet ieder die het kind kent.

'Ik ben niet als de anderen': deze smartelijke bekentenis der begaafde jeugd wordt tot een vloek indien men zich op dit anders-zijn beroemen gaat. Slechts wie de bekentenis als schande beseffen blijft zal uit zijn eenzaamheid worden verlost en zich eindelijk mogen bekennen toch te zijn 'als allen'; en eerst dan is 't een geluk dat alle jeugd zich begaafd denkt.

Het democratisch beginsel staat niet vijandig tot aristocratie, maar tot den romantischen eigenwaan, tot den cultus van den abnormalen en exceptioneelen individualist, met zijn trotsch en zijn ongeloof, zijn steriliteit en zijn heerschzucht. Het is vijandig aan den intellectueelen dandy, die het leven als een stijlvol spel geniet, aan den gevoels-wellusteling, die zich aan het leven der menschheid onttrekt en zijn verlatenheids-ellende als eenzaamheids-weemoed bewondert; aan het ster-systeem in tooneel en concert: aan den eenen, die bejubeld wordt en die een schare middelmatigen wenscht om afzonder-lijker uit te blinken en zijn ijdele glorie-zucht hoogheerlijker uit te vieren. Democratie bestrijdt niet den eene die gelooft en doet en zich offert, die een macht in het leven gehoorzaamt, welke zijn individueel bestaan oneindig te boven gaat. Democratie bestrijdt niet den machtige, die een voorganger is, ook in den deemoed, maar democratie ontkent de grootheid der zelfzucht. Zij bestrijdt den machtsbegeerige, den hoogmoedige, den

autoritaire. Want de menschen zijn allen verantwoordelijk voor allen en werken samen aan het ideaal van het mensch-zijn. Democratie bestrijdt een ieder, die niet de eenheid der menschen bevordert en zich in trots boven het volk verheft.

En waarlijk, dit wordt niet gezegd omdat deze levenshouding de nuttigste is voor de gemeenschap, zelfs niet omdat zij de zedelijkste is, doch daar ik weet dat deze levenshouding met de waarheid van het leven overeenstemt en dat alle zelf-verheffing zelf-overschatting is en alle persoons-aanbidding gods-verloochening.

De matelooze en leven-schennende helden-bedweping van dit zwak en hoogmoedig geslacht is een romantische leugen en een der slechtste vormen van het ongeloof. Men dwingt zich een mensch te veridealiseeren en hem te eeren met de absolute gevoelens, die de zuivere ziel slechts aan het boven-menschelijke kan schenken. Daar zulke persoons-vereering niet op den geestelijken kern van den mensch gericht is, kan zij niet zich bevrijden tot de vereering van de onpersoonlijke waarheden, die eeuwig zijn en aan geen plaats gebonden.

Niet alleen zijn ook de grootste persoonlijkheden in wezen aan ons allen gelijk en deelen zij al onze fouten, maar ook zouden zij niets vermogen of zijn, zonder de hulp van allen. Duizenden kleine Socratessen moesten leven, eer de eene mogelijk was, die zijn volk vertegenwoordigde en die iets eeuwig menschelijks vertegenwoordigt.

Juist de meest zelfstandige persoonlijkheden zijn, meer dan alle anderen, de schepping van hun tijd.

De groote persoonlijkheid heerscht niet vrijmachtig over zijn tijd: hij wordt door dien tijd be-heerscht. En daarom is ons besef der groote persoonlijkheid niet slechts anders dan dat der Renaissance, het is anders ook dan de mythisehe helden-vereering der naïeve beschavingen,

een helden-vereering thans in kleine en romantische vervalse hing herleefd. Welk een armzalig en laf anachronisme is het roepen om den Profeet, die onze wereld redden zal! Weest zelf groot naar uw vermogen en naar uw aard. Roept in u zelf den held op en de universeele persoonlijkheid zal verschijnen die weet wat ieder voelt en die gelooft wat ieder hoopt. Maar hij zal zich niet als een god laten vereeren!

De zelfstandige geest is geen bevelhebber die dwingt, maar een wijze die begrijpt. Niet hij maakt de historie, maar de historie maakt hèm. De historie maakt hem en beeldt zich in hem uit. Zeker kan men de wereld-historie her-opbouwen door den geest harer heroën te verstaan, die de teksten leveren voor het boek der geschiedenis, maar het zou een valsche helden-vereering zijn den held als een willekeurige te zien. De groote persoonlijkheid is belangrijk, daar hij het eerst en hij het sterkst den nood, de behoefte en de hoop van zijn tijd gevoelt. Hij is het orgaan der gemeenschap.

Het is de nood die de historie maakt. Want de geest leeft op aarde een leven van pijn en worsteling. Geest is weelde noch spel noch toeval. De geestelijke bezieling wordt uit nood geboren. Voortdurend verkeert de wereld in een toestand van nood. De natuurlijke conditie van den mensch is die der onbevredigdheid en der mislukking. Uit zich zelf stort de wereld zich in nood; maar de geest, in nood geboren, redt de wereld.

Leven beteekent groei. En deze groei volvoert zich als een tragedie. Elke winst brengt een nieuw tekort. Elke ontwikkeling schept een nieuw gevaar van ontaarding en verval. Er is altijd een vijand te bevechten. Er is altijd een strijd te wagen. Er is altijd een nood te overwinnen. Deze nood ontstaat uit een behoefte, uit een verlangen. En niemand weet waar dit verlangen uit ontstaat. Want niemand kent de bronnen van den geest. Het verlangen

schept zich om in een verwachting, in een geloof, in een enthousiasme. En dit enthousiasme maakt de wereld nieuw.

Zoo is het leven een voortdurende strijd van stof en geest, van werkelijkheid en idee. De geest wil zich verstoffelijken, de stof wil zich vergeestelijken; de aarde wil geest worden, de geest wil zich op aarde verwezenlijken. Smartelijk is het leven omdat een godheid in ons hart woont. Maar als de nood der wereld donker is en diep, dan staan de idealen vlammend boven ons uit. Het paradijs is de droom van het hart, niet de werkelijkheid der wereld. Maar elke wereld streeft naar 't hemelsch paradijs.

Het is de nood die de tragische heroën van den geest oproept. En noodlijdend zou de wereld blijven indien de heroïsche geest niet mogelijk ware; een zinledigheid zou de historie zijn, indien zij niet in de schepping van den geest gestalte kreeg, indien zij niet in gebeden en lof-liederen haar goddelijke idee openbaarde. En wie zóó zingt, zoekt de eigen glorie niet. Bij 't opgaan van de zon jubelen de vogels; maar slechts de pralende haan kan wanen, dat de zon zijn kraaien gehoorzaamt. De persoonlijkheid is de haan niet.

Hoe zouden wij in slaafsheid onze helden vereeren? hoe zou de eenzame zich boven de menschheid stellen? Het is dezelfde nood, die hem stuwt en die de millioenen beweegt. Het is dezelfde hoop, die hem en die de massa bezielt. Het is dezelfde idee, die allen verbindt, de gemeenschapsidee, welke de aardsche uitbeelding is en de wereldlijke verdramatiseering der gods-idee.

Aanteekeningen bij het lezen van Charles-Louis Philippe door Madeleine Böhtlingk (Slot)

Is niet het bevrijdend vermogen van een kunstwerk
datgene, wat wij zijn kunstwaarde noemen?

Een vergelijking van Philippe's ‘la Mère et l'Enfant’ met Valéry Larbaud's ‘Enfantines’ moge ons iets zeggen omtrent het bevrijdend vermogen van een kunstwerk. Valéry Larbaud's herinneringen zijn verdicht; de losse verhalen van haar boekje vertellen ons van velerlei jongens en meisjes van allerlei leeftijden.

Philippe schrijft het verhaal van zijn eigen kinderleven in weinige groote lijnen.

Daar is in Valéry Larbaud een waakschheid allen vrouwen eigen. Er leeft een bewuste wilin haar boekje. ‘La Mère et l'Enfant’ is de deemoedige vraag vol overgave van den droomer, die zich bekent niets te weten. En deze vraag om verlossing werd gesteld met een nadrukkelijkheid, die alleen de diepe nood eraan vermag te geven.

Valéry Larbaud's vraag is een opstandige vraag aan de ouders, Philippe's vraag is een vraag aan God.

‘Waarom slaat gij geen acht op wat er in ons omgaat?’ Dat is de zwijgende vraag der kinderen aan de ouders

in Valéry's boekje. ‘Waarom acht gij de waarde onzer fantasieën gering? Waarom onderschat gij de hevigheid van ons zinlijk leven? Waarom behandelt gij onze vreugde en ons leed als bagatel? En gij, die ons zoo weinig kent, gij wilt beschikken over onze toekomst?’

Valéry Larbaud stelt deze vragen met bewustzijn. En juist daar zij bewust vragen wil, legt zij die andere groote vragen het zwijgen op, die vanuit een diepere zieleschacht opstijgen. Het is onder den aandrang dezer groote vragen, dat Philippe zich nederbuigt.

Valéry Larbaud doorleefde haar jeugd met hartstochte-lijkheid en zoo weet zij veel van wat er in een kinderziel omgaat. Zij kent het geheim verzet van eiken bizonderen leeftijd voor het behoud van het fantasieleven. Zij heeft de gang der droomen van een kind nauwkeurig bespied. Blijkbaar schept zij behagen en zij doet behagen scheppen in haar nauwkeurige herinneringen.

Het eerste verhaal van haar boekje: ‘RoseLourdin’ wil iets meer. Er brandt een vraag op de lippen der vertelster, die zij onuitgesproken laat. Het is de vraag naar het waarom en den oorsprong van het dubbel-geslachtelijke, dat als psychischen aanleg in haar aanwezig is en dat haar verontrust, omdat het haar beurtelings tot slavin maakt en tot tyran. Het is deze psychische aanleg, die haar in staat stelt met zulk een verbluffende zekerheid zoowel vanuit de jongens-, als vanuit de meisjesziel te spreken.

Maar geen der volgende verhalen brengen haar nader tot wat haar alleen bevrijding kan brengen. Zij doorwandelt den tuin van haar bewuste herinneringen en blijkbaar verschaft haar dit bevrediging genoeg. Haar verlangen naar bevrijding is niet groot genoeg om haar een uitweg te doen vinden. Zoo werd de kleine Gerda

in Andersen's ‘Sneeuwkoningin’ in den tuin vastgehouden der ‘oude vrouw, die tooveren kon’; in den tuin, waar de bloemen uit alle jaargetijden bloeien, alle bloemen, behalve nu juist de schoonste: de rozen.

Maar Valéry Larbaud schreit niet als kleine Gerda warme tranen, die de rozen uit den zwarten grond te voorschijn drijven; de rozen, die haar aan Tai herinneren en daarmee aan haar doel, dat haar den uitweg doet vinden. Valéry Larbaud verliest zich in den tuin van haar herinneringen en daar zij den uitweg niet te vinden weet, is haar laatste woord een woord van tijdelijke, relatieve waarde.

Charles-Louis Philippe schrijft zijn ontwikkelingsgeschiedenis. Ook hij was een kind als de anderen, vol stroomend leven, totdat een vreeselijke ziekte zijn ontwikkeling kwam belemmeren en hem ‘voorbestemde voor de verveling en de lijdelijke smart’. En daar de zielsnood hem dringt te schrijven, de bittere en smartelijke vraag, hoe hij zoo geworden is, hoe uit de veelbelovende kinderen de ‘mislukte’ menschen worden, - daarom mogen wij wel aannemen, dat elk woord een spoor is, 't welk ons voeren kan naar de bronnen van zijn wezen. Want niet de ziekte alleen was hem verklaring voor dat wezen. De ziekte was belemmering, niet oorzaak; neen, hij vervolgt het spoor hoogerop tot in zijn prilste jeugd; en het zijn slechts weinig herinneringen, die zich met groote nadrukkelijkheid aan hem opdringen als bestemmend voor zijn leven: dit leven, dat in het teeken staat van moeder en kind.

Met groot en toevend verlangen hangt hij aan het eerste onbewuste kinderleven, toen hij nog volkomen afhankelijk van zijn moeder was. Hij vervolgt het ontwaken van het bewustzijn uit den chaos, - dit bewustzijn, dat zijn moeder als het ware met haar verlangen wekte, -

hij vervolgt dit ontwaken met de ademlooze aandacht, waarmee een kind een bloemknopje ziet opengaan, alsof zijn zaligheid ervan afhing, dat hem toch niets ervan zou ontgaan.

Zeven jaar oud wordt hij overvallen door de ziekte, die hem opnieuw geheel afhankelijk van zijn moeder maakt en wij zien, dat hij de toen aangenomen levenshouding niet meer kan laten varen, hoeveel smart hem die ook bereidt. Overal hervindt hij de kwelling, de verveling, de afhankelijkheid en daarmee het verlangen naar de teederheden en bevredigingen, die hij ondervond.

'Het spelen, het lijden en mijn aanhankelijkheid aan mijn moeder, begrensden de horizon met grenzen zoo groot, dat men niet begreep, wat er daarachter nog kon bestaan'.

Het zijn de eenvoud en de zachtheid zijner moeder, die zijn diepst verlangen voor immer boeiden. Hoe dieper het verlangen is, dat zich in zijn boeken uitspreekt, des te zachter, des te eenvoudiger is zijn taal.

Wij zagen, hoe hij op het lyceum, waar hij den tijd van het 12de tot het 19de jaar doorbrengt als in een gevangenis, - hoe hij hier de straf uitdaagt, het lijden als het ware zoekt. Miskend word hij reeds tijdens zijn ziekte: de doktoren van het dorpje lieten hem een kwellende en doellooze behandeling ondergaan. Miskenning zoekt hij weer tijdens zijn verblijf op het lyceum.

En wij zagen, hoe hij als kantoorklerkje de verveling, de miskenning, de afhankelijkheid opnieuw hervindt. Deze folteringen waren voor hem in zekeren zin een lust. Lust aan foltering laat echter niets dan bitterheid in ons achter. Zoo is er dan veel bitterheid in dit boek. Stellig, de omstandigheden waren zeer ongunstig voor Philippe. Ook vaart hij op enkele plaatsen in dit boek bitter uit tegen de wreedheid der menschen. Toch zijn het niet de omstandigheden alleen, die hij als belemme-

rend voelt. Hij tast in dit boek intuïtief en onbewust naar een verklaring voor zijn wezen, dat het lijdenzoekt. Hij schrijft als het ware de wordingsgeschiedenis zijner askese. Hier komen de groote vragen op hem aandringen!

Mogelijk, dat het niet juist deze weinige ervaringen waren, die tertijde van hun gebeuren zulk een overweldigenden invloed op zijn leven hadden, maar als herinneringen nemen zij opperste beteekenis voor hem aan, daar zij hem de sleutels tot zijn latere persoonlijkheid toeschijnen. Het is alsof uit den onzichtbaren samenhang van dit geheel van herinneringen, welke de intuïtie hem bij elkaar deed voegen, een bevrijdende verklaring schijnt op te stijgen. Alsof zich hier het wezen gaat openbaren van een onbekende macht, die hem telkens weer den weg naar het leven afsnijdt. Het is het verlangen naar verlossing in hem, dat deze bevrijdende werking heeft.

Want hij lijdt onder zijn onmacht om het leven te bereiken. Dat is het lijden, waarvoor hij een troost zoekt in de woorden van Dostojevski: ‘Zoo het iemand gegeven werd meer te lijden, het wil zeggen, dat hij waardig was meer te lijden.’ - Philippe voegt eraan toe: ‘In den grond is dit zeer onjuist, maar ik verzeker je, dat het mij toch zeer veel troost brengt.’ Hij voelt, dat dit woord van Dostojevski, toegepast op zijn persoonlijk lijden niet volkomen juist kan zijn, dat Dostojevski in den grond een ander lijden bedoelde dan het zijne: het lijden aan en in de werkelijkheid. Philippe weet zijn lijden voor een groot deel een lijden buiten het leven: de foltering van het leven niet te kunnen bereiken. ‘Eén ding is vreeselijk voor mij,’ zoo schrijft hij aan zijn vriend, ‘te weten of deze geschiedenis mij zal drijven in de richting van het leven en of ik eindelijk de man zal worden, die ik zou willen zijn, of dat ik er enkel

maar weer met een boek uit te voorschijn zal komen. Niets te zijn dan een “horame de lettres,” ik heb er mijn bekomst van!’ -

Er is stellig veel bitterheid in ‘la Mère et l'Enfant,’ maar toch is de bittere wrok in hem verzoend, verzoend door aanbidding en verlangen. Want hij aanbad het leven uit zijn verte en het verlangen ernaar bleef in hem levend. Hij waagde het niet er van bovenaf op neer te zien. Slechts wie het zoo ziet, behoudt innerlijke gemeenschap met het leven, slechts in dezulken blijft de levenskracht stroomend.

Valéry Larbaud is een opstandige. In haar boekje ‘Enfantines’ - (hoe kenmerkend is de titel!) - verliest zij zich in de herinnering aan haar kindergenoegens en onderstreept de aanklacht tegen de ouders, die toch op hun beurt ouders hebben aan te klagen. Wij zagen, dat haar verlangen naar bevrijding niet groot genoeg is, om haar die te doen vinden. Hoe grooter, dieper en onbewuster het verlangen, des te sterker en des te meer onmiddellijk is zijn invloed in het kunstwerk op beeld en taal en rythme. Maar de flitsende taal van dit boekje bezit geen dwingend vermogen, zoo bezit het geen bevrijdende kracht.

O, Valéry Larbaud, de bewegelijke, leeft stellig niet in zulk een groote afhankelijkheid, als waarin Philippe geleefd heeft!

Echter niet hij is de grootere kunstenaar, die het minst gebonden is, maar hij, die het meest onder zijn banden lijdt. Philippe weet zich gebonden en hij ondergaat de smart der gebondenheid in volle hevigheid. -

Zijn taal is verzadigd van het licht van een smartelijke glimlach.

Uit deze teederheid, uit deze smart spreekt zijn verlangen naar verlossing. Uit elke bladzij van ‘la Mère et l'Enfant’ treedt dit verlangen naïefelijk te voorschijn als

het verlangen van zijn kinder jaren, waarmee hij alle dingen hervoelt en herschouwt en ze ons als nieuw doet aanvoelen en aanschouwen. Een verlangen zoo diep en onbewust kan zich slechts openbaren door het medium van beeld en taal en rythme. En het is dit verlangen, dat, alle bitterheid ten spijt, door het medium van deze taal, een bevrijdende werking van dit boek doet uitgaan: een werking, die niet met het bewustzijn te benaderen is, maar die zich magisch overdraagt van hart tot hart. Toen Philippe de opstandige vragen in zich zwijgen deed en zich nederboog in overgave, toen was het dat de wind der groote vragen over hem heenvoer en deze herinneringen in hem wakker blies.

* * *

Maar het is pas in ‘Bubu de Montparnasse’, dat de volle stroom van Philippe's liefde zich baanbreekt naar ons hart.

Hij vraagt daarin geen verklaring meer voor het eigen wezen. Zijn persoonlijk lijden is hier volkomen opgegaan in het lijden der menschheid. Het werd groot als de wereld! Zijn persoonlijk begeeren groeide aan tot een wereldomvattend verlangen naar verlossing. Hij zelf is nog slechts het medium, waardoor dit verlangen zich uitspreekt als een verlangen van heden, van nu. Uit zijn boek spreekt geen geloof, geen hoop, het tast niet naar verlossingsmogelijkheden, het is enkel liefde.

‘De mensch bestaat geheel uit begeeren. Alnaarmate zijn begeeren is, aldus is zijn inzicht, alnaarmate zijn inzicht is, aldus volbrengt hij het werk, alnaarmate hij het werk volbrengt, aldus geschiedt hem’. - (Veda's.)

Uit elke bladzij van ‘Bubu de Montparnasse’ spreekt deze waarheid als een mededoogen zoo levend, dat de

zinnen er in hun eenvoud staan als wonderen. Het meest alledaagsch begeeren en het banaalste inzicht zijner helden wordt ons hier een openbaring van hun wezen. Want Philippe voelde hun begeerten en dacht hun gedachten als het ware vanuit hun onbewustheid, die hij mede aanschouwen deed. Zoo aanschouwd worden hun daden smartelijk schuldeloos. En wij ontroeren. Hoe nietig is hun begeeren en hoe ontzaggelijk het noodlot, dat hen breekt!

Omdat Philippe's verlangen zoo machtig was, behoefde hij er ook niet voor te vreezen de duistere mogelijkheden zijner ziel tot in haar uiterste consequenties te beelden. Hij wist, dat zijn verlangen naar verlossing machtiger zou blijken, dan alle ziels-vernietigend begeeren in hem. Want hij werd tot in de diepste diepten zijner menschelijkheid geraakt, daar waar het verlangen van de gansche menschheid sluimert, als een reservoir van liefde. En aldus aangeraakt brak zijn verlangen uit, al het troebele met zich meesleurend en d a a r d o o r zuiverend, en stroomde uit als mededoogen.

Wij weten, waarom het diepst verlangen Philippe's werken zacht en eenvoudig maakte. Door het medium van deze zachte, eenvoudige taal en deze teedere rythmen openbaart zich hier dit verlangen. Het spreekt voor ons bevrijdend ons aller liefde uit.

Deze teedere schrijver kon zoo groot blijken omdat zijn verlangen echt was.

In het leven onthield Philippe er zich van om met een deel zijner persoonlijkheid doellooze en snel-ontluisterde feesten te vieren, omdat het zijn verlangen was met zijn gansche persoonlijkheid te leven. Wij weten, dat Philippe slechts in zijn kunst vermocht dit verlangen te verwezenlijken. In ‘Bubu de Montparnasse’ zet hij zijn gansche, tot in de diepten geraakte persoonlijkheid in vóór haar,

die voor hem het beeld is der schuldeloos-schuldige menschheid, zoowel als van zijn schuldig-schuldelooze zelf: de gevallen vrouw. En hier onthult zich ook de hoogste, en door hem in het leven altijd weer misvatte bedoeling zijner askese: des kunstenaar's gansche persoonlijkheid omgeeft haar met medelijden, zooals in het kunstwerk, zijn gansche gestalte, zich onthoudend, de verkleumde omsluit:

'Hij strekte zich naast haar uit. Hij omvatte haar met zijn armen, waar ze koud was van het hoofd tot de voeten, als een zuil van ijs, als een veld van steenen, waarop de oogsten gebroken worden. Hij nam haar op zijn hart en hield haar warm langen tijd met brandende toewijding, een kleine klacht van medelijden die als een vlam aan hem ontsteeg. Hij zeide niets, hij dacht niet aan de vrouw, hij omgaf zichzelf met dit lijden en hij zou wel hebben willen uitroepen:

- Arme kleine heilige, arme kleine heilige! -'

Boekbespreking

Samuel Butler, The Way of All Flesh.

Tot de belangwekkendste gebeurtenissen van den laatsten tijd in de Engelsche uitgeverswereld behoort de volledige goedkoope herdruk van Samuel Butler's werken, die het vorig jaar - 1920 - is voltooid. De firma Fifield heeft eer behaald met deze handige, smaakvolle uitgave en - financiëel succes: de meeste nummers vereischten bijna onmiddellijk nieuwe oplagen. Er is dan ook geen auteur uit het tijdvak van Victoria, wiens roem en invloed zóó zijn toegenomen.

Gedurende zijn leven 1835-1902 vond hij slechts weinig waardeering, al overdrijft Goldring wel eenigszins, waar hij zegt, dat Butler 'voor de groote meerderheid zijner tijdgenooten öf een volkomen onbekende öf een voorwerp van afkeer is geweest.' Maar men kende hem enkel als de schrijver van 'Erewhon', de scherpe satire, waarvan reeds in 1873 een Nederlandsche vertaling verscheen. Er zijn echter meer werken van dezen hoogst eigenaardigen, veelzijdigen figuur - behalve schrijver ook schilder, musicus, philosoof -, die de aandacht verdienen, zoo zijn natuurphilosofische verhandelingen: 'Luck or Cunning?', 'Life and Habit', 'Evolution Old and New', zijn geestige genoeglijke reisbeschrijving 'Alps and Sanctuaries', versierd met tal van verdienstelijke penteekeningen van den schrijver, zijn 'Note-Books' volgens sommigen zijn voornaamste bijdrage tot het gedachtenleven van zijn tijd. Merkwaardiger echter uit een oogpunt van kunst is zijn roman: 'The Way of All Flesh', waarvan het buitengewoon belang nu wel algemeen in Engeland wordt erkend, maar die in het buitenland nog weinig schijnt te worden gelezen.

Bernard Shaw was een der eersten, die de waarde van dit ongewone, bitter-satirische boek inzagen en er den machtigen invloed van ondergingen. In zijn voorrede voor Major Barbara erkende hij openhartig hoeveel hij aan Butler te danken had: 'It drives one almost to despair of English literature when one sees so extraordinary a study of English life as Butler's posthumous "Way of All Flesh" making so little impression that when, some years later, I produce plays in which Butler's extraordinarily

fresh, free and future-piercing suggestions have an obvious share, I am met with nothing but vague cacklings about Ibsen and Nietzsche.... Really the English do not deserve to have great men'....

En zelfs een oppervlakkige vergelijking van Butler's roman met Benige van Shaw's meest bekende tooneelstukken zal doen zien, dat hij niet te veel zei, maar veeleer onbewust nog beneden de werkelijkheid bleef. Want niet alleen vinden we bij Butler reeds vele van de voornaamste ideeën, die Shaw's tooneelwerk beheerschen, maar ook de wijzen, waarop de beide denkers zich uiten, toonen nauwe verwantschap. Er is dezelfde grillige onverwachte antithese, dezelfde gedurfde ver doorgevoerde 'Umwertung,' dezelfde bruuske omzetting van bekende oordeelen en gezegden, welke laatste eigenaardigheid dan weer door Oscar Wilde tot gemaniereerdheid werd opgedreven.

Na Shaw toont een geheele reeks jongere romanschrijvers den duidelijken invloed van Butler's meesterwerk. Het is merkwaardig, hoe vele malen we bij het lezen van 'The Way of All Flesh' herinnerd worden aan passages uit de romans van Gilbert Cannan - die een boek over Butler schreef -, van Compton Mackenzie, J.D. Beresford, D.H. Lawrence. W.L. George, W.B. Maxwell, en het is te verwachten. dat zijn invloed nog langen tijd zal blijven doorwerken.

'The Way of All Flesh' is een breed opgezette, veelomvattende familieroman: het levensverhaal van drie generaties, George Pontifex den rijk geworden boekhandelaar-uitgever, den zoon: dominee Theobald Pontifex en den kleinzoon Ernest, den eigenlijken held van de roman, wiens geestelijke ontwikkeling tot in details met treffend inzicht en niets ontziende eerlijkheid wordt nagegaan.

De geschiedenis wordt verteld door Ernest's voogd, die zich een man noemt van bijna tachtig jaar, in werkelijkheid Butler zelf, die terugziet op zijn eigen jeugdjaren. Want de roman is voor een groot deel autobiografie; het interessant omvangrijk 'Memoir of S. Butler' door zijn vriend H. Festing Jones heeft ons nog pas doen zien, hoe ontstellend veel in 'The Way of All Flesh' zuivere, onveranderde werkelijkheid is. Zelfs de brieven in de roman weergegeven, blijken bijna woordelijk van bestaande te zijn gecopiëerd. Wij begrijpen nu beter. waarom Butler dit zijn voornaamste boek, waaraan hij met eenige tusschenpoozen gedurende meer dan tien jaar heeft gewerkt, niet tijdens zijn leven gepubliceerd wilde zien. Het zou ook te pijnlijk zijn geweest. Behalve als

een der interessantste romans van het tijdperk zal ‘The Way of All Flesh’ blijven voortleven als document humain.

Het verhaal, hoe onderhoudend ook, is bijzaak. Butler miste de gave gebeurtenissen tot een natuurlijke, dramatische climax te ontwikkelen, combinaties van toestanden en voorvallen te overzien en saam te weven tot een harmonische eenheid. De karakter-teekening is sterk beeldend, overtuigend waar, de hoofdfiguren zijn tot werkelijk leven gewekt, maar zij danken dit leven voornamelijk aan Butler's hevige verontwaardiging, aan de persoonlijke verhouding, waarin hij in de werkelijkheid tot hen stond en aan zijn diepe, onbevreesde zelfontleding. Het is zeer te betwijfelen, of hij zich ooit in het gevoels- en gedachtenleven van andere personen had weten in te denken met de volkomen overgave en belangstelling, met het diep meevoelen en begrijpen, voor de schepping van waarlijk levende figuren onmisbaar. Het succes van zijn ééne roman had niet kunnen worden herhaald.

Het boek is een lange aanklacht tegen de harde, koude en huichelachtige geest van de middelklassen uit het tijdperk van Victoria, een aanklacht tegen hun enge fatsoensbegrippen, tegen hun onverdraaglijk hooghartig neerzien op ‘mindere’ menschen, tegen hun tot in de wortelen verdord, dogmatisch Christendom. Het is een pleidooi voor een vrijer, onbevangener levensopvatting, voor een moedig onderzoek naar de waarde der oude, overgeleverde en gemakzuchtig aanvaarde stelregels, in politiek, godsdienst, moraal; het is bovenal een roerend en hartstochtelijk pleidooi voor het kind, geranseld en afgericht, stelselmatig onderdrukt en tot willoozen slaaf gemaakt door welmeenende ouders, pedante pedagogen en bigotte dominees.

Een vreeselijke aanklacht inderdaad, tegen de mentors van het kind en den jongeling, klinkt op uit de satirische bladzijden van dit sterk levende boek. Wij weten nu van hoe nabij Butler dit alles zelf gekend heeft, hoe diep die wereld hem heeft gewond. Ernest's leed is bijna in alle opzichten het zijne geweest en een zijner ergste ervaringen heeft hij nog verzwegen: de ‘vriend’ Pauli, aan wien Butler alle genegenheid van zijn vereenzaamd hart geschonken had, dien hij hielp en in alles toegaf als een eigen kind, dien hij ook in den tijd, dat hijzelf geldgebrek had, financiëel bleef ondersteunen, bleek een volkomen onwaardige, die hem jarenlang op ongelooflijk cynische wijze had bedrogen en afgezet.

Butler trachtte zijn leed zorgvuldig te verbergen achter koele, vernuftige ironie, hij trachtte den indruk te wekken, zelf onkwetsbaar en onverschillig te zijn. Maar telkens verraadt zich in ‘The

Way of All Flesh' de smart over de eigen ondervindingen, het verterend verlangen naar teederheid en liefde, het onverwoestbare, alle leed en teleurstellingen overlevende, geloof in de menschheid.

De oorzaak van zijn bittere spot was ook niet menschenhaat, maar menschenliefde, zijn doel niet de vernietiging, maar de verbetering van de maatschappelijke klasse, die hij zoo onbarmhartig bestreed.

En Butler heeft zich in dit boek herhaaldelijk boven zijn satire weten te verheffen. Hij heeft de hoofdpersonen voornamelijk gezien in het helle licht van zijn haat, maar ten slotte toch altijd ook even in de milder schijn van een mededoogen, onweerstaanbaar voortgekomen uit het diep doorzien, het volledig begrijpen van hun hulpelooze zwakheid, waardoor ons meeleven met hen opeens zooveel inniger wordt en onze verontwaardiging zich meer richt tegen den harden, huichelachtigen geest van den tijd en zijn verouderde, ontaarde instellingen dan tegen de individuen. 'Poor people - who could blame them....? It was the system rather than the people that was at fault' (p. 280).

De figuren zijn niet louter charges of caricaturen, onwezenlijke verpersoonlijkingen van de verkeerdheden, die de schrijver wilde hekelen, het zijn menschen, in wier sterk-individueel, gecompliceerd geestesleven wij onvoorwaardelijk kunnen gelooven.

Het belang van 'The Way of All Flesh' ligt niet enkel in de geweldig-ondermijnende kracht van de satire. Ook als kunstwerk heeft het zijn onvergetelijke waarde. Moge het ook in Holland niet langer onbekend blijven!

A.G.v. KRANENDONK

Jacob Wassermann, Christian Wahnschaffe, Fischer Verlag, Berlin 1919.

Dit boek, in de oorlogsjaren geschreven, verhaalt den ondergang der burgerlijke samenleving in haar uiterste kapitalistische volgroeiing. De menschheid, waarmee hier afgerekend wordt, heeft niets burgerlijks in den kleinen zin, noch is 't de schrijver zelf. Burgerlijk is Wassermann nog slechts in zoover, dat hij te graag zich vergaapt aan de beschrijving van versmeten rijkdommen, van weelde-omgevingen en weelde-menschen, Men wordt soms herinnerd aan de minder waarschijnlijke romantiek van een lakei, die bij zijn ouders thuis zit te vertellen hoe het toegaat 'op 't kasteel'. Indien men deze dingen den schrijver vergeeft - in dit

matelooze boek blijft wel het een en ander te vergeven over! - dan moet erkend worden, dat Wassermann de geraffineerde, speelsche, sceptische, genietende weelde-wereld tot in het hart kent, wat zijn smartelijk verzet tegen die wereld gezag geeft. Omdat hij haar kent, blijft hij in zijn verzet rechtvaardig en objectief. Met hoeveel liefde is een figuur geteekend als die van Crammon, den bewonderenden levensgezel van Christian Wahnschaffe die later zijn tegenhanger wordt, met hoeveel liefde is hij begrepen in zijn geestrijk dandyïsme, in zijn ironisch-kinderlijke menschelijkheid. Crammon weet zijn leven van genieting en weelde tot een kunstwerk op te voeren. En toch blijft men voortdurend zijn grenzen zien: van den aanvang af, waar zijn vluchtig liefdes-leven afstuit op den trotschen hartstocht der danseres Eva Sorel, tot aan het einde toe waar hij meent zijn vriend Christian, die een vrijwillig huwelijk met de armoede sloot, bij een goed glas wijn en een geurige sigaar tot 't oude leven te kunnen bekeeren. Wassermann bezit de ironie, die i n e e n s f e e r v a n g r o o t e n e r n s t, het kenmerk is van een superieuren geest.

De schrijver verhaalt hoe iemand uit de onbewust doorleefde sfeer van een Oskar Wilde evolueert tot die van een Fürst Mischkin in Dostoiewsky's ‘Idiot’. Wilde is Christian Wahn-schaffe's verleden, Mischkin zijn mogelijkheid. (Een tweede zwakheid echter van het boek is, dat de schrijver, om deze evolutie begrijpelijk te maken, aanvankelijk zulke knaleffecten noodig had: Christian moet iemand met zijn auto vermorzelen; hij moet een zijner vrienden zien verdrinken, die een waaghalzerij begaat om het knarstandende volk te tarten; een schuur met dansende boeren moet afbranden, enz.)

Als invloeden werken: Becker, de Russische dweper (een onduidelijke figuur); Voss, de starre, hypocritische, langzamerhand verbasterde volksman; Karen, de prostituee, die hem met zijn omgeving breken doet en tot wie hij magisch aangetrokken wordt daar zij, de misbruikte en misvormde ziel, een verpersoonlijking is van alle sociale onrecht en ellende; Eva, de aardsche schoonheid, onaantastbaar voor de weelde die haar met volle handen toegeworpen wordt, het Grieksch symbool, en Eva's tegenstelling, het arm volksmeisje Ruth, de geestelijke schoonheid, de Franciscus-ziel; tenslotte Ruth's moordenaar; het roofdier der armoede. Tallooze neven-figuren omzwermen het dramatisch centrum, figuren die meerendeels met scherpe en vaste lijnen geschetst zijn en die, in de sfeer van het geheele werk, een onwillikeurig symbolische beteekenis krijgen.

In duizend trekjes, in honderd anecdoten, vaak van groot suggestief vermogen, wordt ons het geestelijk proces in Christian Wahnschaffe, wordt ons ook de misvormde wereld der rijken en der armen uitgebeeld.

Het is een boek dat uit een idee geboren is en deze idee was doorleefd, kon dus waarlijk bezielend zijn. Het was de idee, het wetende gevoel, dat de weelde een leegte is, een leugen en een onrecht. Het was de walg aan onze samenleving, aan de bezittende klasse met haar trotsch, haar ijdelheid, haar ziekte en haar volkomen en noodzakelijke ideaalloosheid. Zoo is dit het boek geworden van het Duitsch débâcle onzer dagen, dat thans een Europeesch débâcle wordt. Maar dit gevoel moest negatief blijven in den schrijver. Het is het boek van een die zich zelf afstraft en geeselt, niet van een die gelooft, die een toekomst ziet. Vandaar dat 't in een zoo vreemden, grijzen nevel-toon staat. De zinnelijke romantische, de zwijmelende weelde-romantiek van een Hermann Bang komt hier tot ontgoocheling: veel verder reikt 't niet.

Een invloed van Dostoiewsky is zelfs niet verborgen. Deze Duitsche Mischkin echter, Christian, blijft een zwakke en passieve. Men mist de groote en stralende momenten van overwinning, van liefde, van verrukking, zelfs die van het waarlijk affirmatieve medelijden. Waar ze voorgewend zijn, wordt 't boek schijn. Juist de positieve figuren van dit werk: Christian, Eva, Ruth, hebben allen iets schimachtigs. (En hier heb ik de derde en de grootste zwakheid van den roman genoemd.)

Wassermann heeft zijn talent in dienst gesteld van een groot, menschelijk idealisme. En waar dit geschiedt kan een fascineerend kunstwerk ontstaan. Op andere wijze kan een kunstwerk n i e t ontstaan. Zelfs een gering talent kan tot een machtige uiting komen, waar de vlam van 't idealisme opslaat. En Wassermann is een e n o r m talent. Toch heeft hij het groote kunstwerk niet geschreven. Want dit idealisme bleef in hem nog slechts een kracht van ontkenning, niet een van weten en gelooven, zoodat hij noodzakelijk zijn talent toch weer misbruiken, forceeren, aesthetiseeren moest, juist in de beslissende momenten. Het boek is een roep om de rechtvaardigheid waarin de schrijver zelf niet geheel gelooft.

Desondanks heeft dit boek voor ons nog een bizondere beteekenis, een beteekenis geheel buiten de bedoelingen van Wassermann om. Deze n.l., dat het onomstootelijk aantoont hoe Dostoiewsky in zijn onbewusten wil niet is de reactionair

waarvoor men hem houdt en waarvoor hij ook zich zelf hield. Want Wassermann's werk is uit zijn geest geboren; het beste wat 't bevat is een sprank van Dostoiewsky's voelen, al was dit voelen dan ook niet sterk genoeg om zich in de hoofdfiguur vrijmachtig en oorspronkelijk uit te beelden. En het wezen van dit boek is: het smartelijke en menschelijke verzet tegen het onrecht der samenleving. Het is Dostoiewsky's geest, t o t ' t m a a t s c h a p p e l i j k e o m g e w e n d .

Ik geloof, dat 't niet mogelijk is Dostoiewsky te eeren zonder ook deze consequentie te trekken. Eerbied voor 't geen hij bracht, geloof in 't geen hij leerde, is onvereenigbaar met berusting in onze samenleving. Tenslotte en in wezen is Dostoiewsky de vader der Russische revolutie.

JUST HAVELAAR

[Maart 1921]

[Verzen]

Berouw

In den schemer het angstige luistren
Naar den wind die waait om de huizen.
Van de wilgen stuiven de pluizen,
Wit in den regen van 't duister.

Ver weg het bedwelmend bruisen
Van de zee; haar vage geluiden
Eentonig, versmelt met het ruischen
Van het bloed, zoo warm en duister.

In het duisteren en het ruischen
Een buigend mensch, arm en donker.....
Op een heuvel stonden drie kruisen.
Gij leedt daar, ik weende er onder.

Belijdenis

Zij keken niet, maar wisten 't van elkaar....
Toen huifde een ijl verdooven om hen henen,
En ieder zat alleen met stil misbaar
De zonden zijner jonkheid te beweenen.

En heel de wonderlijke morgen ging
Zonder dat hunne zielen zich bewogen.
Maar onder 't zingen brak de schemering
Uit in de zachte pracht van regenbogen.

Toen voelden zij opeens een zoet verband:
Zij hadden àllen hunnen Heer gevonden.
En ieder stond en reikte naar Zijn hand
En zag, dat allen om Hem henen stonden,

En aarzelden.... en toen zij nog verlegen
Glimlachten, kwam de vraag: hebt gij Hem lief?
Jubelend klonk hun ja, en plechtig hief
Het orgel aan: o God! geef hen Uw zegen!

Voorbereiding

Hun harten voelden zij als boeken
In Gods geduchte hand gelegd,
En wisten, dat Hij al hun slecht
Gedrag gerecht zou onderzoeken.

Zij lazen bang en hunkrend mee,
En zagen wat zijn vingers wezen.
Was er niets goeds? hun schaamte en vreezen
Groeiden tot een verschroeiend wee.

God had de boeken dicht gedaan,
En zou het groote vonnis spreken.
Toen dorst hun stem de stilte breken:
O Heere Jezus, neem ons aan!

En 't bonzend hart, dat ze in zich vonden,
Was vlekkeloos en zonder zonden.

Heilig avondmaal

Zij aten allen het gezegend brood,
Dronken ontroerd den zwaarbewaasden beker.
Hun oogen weenden en hun hart sloeg weeker
En stroomde vol van 's Heer en bittren dood.

Zij zagen zijn gestrekten stillen nood
En ieder voelde zich ontzet, maar zeker,
Zijn moordenaar, en als een strenge wreker
Zijn blind gezicht met de oogen glazig groot.

En bonzend vielen op de bange borst
De vuisten: Heer, 'k ben schuldig! ik belijd 't!
Ik reet uw zijde op met mijn felle zonden.

Maar levend in hun midden stond hun Vorst.
En hun verweende scheemrende oogen konden
Den glans niet dragen van zijn heerlijkheid.

Nabetrachting

De stuggen hebt Gij mild gemaakt.
Maar o, de lieflijkheid der zachten!
Die is zoo zuiver als de vachten
Van lamren door de zon geblaakt.

De schuwen werden niet verschrikt.
En die als bloemen naar U smachten,
Hebt Gij, als regen in de nachten,
Met groote druppelen verkwikt.

Hier zijt Ge als wonderboom gegroeid,
En daar als telg aan dorre stronken.
Aan velen hebt Gij blad geschonken,
Bij enklen rijst Ge als roos ontbloeid.

Maar allen, die Uw doodsangst dronken,
Zijt Ge als nieuw leven ingevloeid.

Kermesse d'été

Een dag van dwaasheid; waren wij niet jong?
De kermis belde 't rasse bloed ten dans.
Fel als een vaardig weggeworpen lans,
Kaatste de voet den vloer en veerde en sprong.

De liefde lokte en de liefde dong.
Oogen duizelden van elkanders glans.
Gretige mond greep gierig elken kans
Tot kussen, lachte een vraag, en 't antwoord zong.

Waren begeerde zoenen ooit zoo zoet?
Hoog zwalpte 't heet getijde van het bloed,
't Blozen der wangen beet tot felle branden.

O ziel, die immer naar verlossing hijgt,
Dat ge niet uit uw schoonen kerker stijgt,
En wegvliegt van dit feest der blijde schande.

De orgelspeler

Hij kent nog niet de harde tucht,
Die ook de zuivre ziel moet stalen.
Zijn vingers dwarrelen en dwalen
De toetsen over, en hij zucht.

Snel is de schuchtre ziel gevlucht
Achter den galm van kerkkoralen.
Dan stampt hij driftig de pedalen,
Zichzelf verdoovend met gerucht.

Jongen, eerst als ziels angst zoo groot
Wordt, dat zij dronken is van dood
En levens waanzin heeft doorleden,

Vindt zij, verwilderd en verward,
Den steilen opvlucht tot Gods hart
In liederen en smeekgebeden.

WILLEM DE MÉRODE

Kleine Inez
door R. van Genderen Stort
(Vervolg)

Te midden van zooveel mismoedigheid bleef lezen zijn eenige vertroosting. Toen hij in de vierde klasse zat, werd op de bovenste verdieping van het oude gebouw een leeszaal geopend. Met welk een verwachting betrad hij voor het eerst dit heiligdom! Maar bij het zien van zooveel boeken, die de kasten vulden en zooveel tijdschriften, die de tafel bedekten, beving hem een verwarring, want hoe zou hij kiezen uit zulk een overvloed? Boeken en tijdschriften bleken met zorg gekozen. Hij vond veel vaderlandsche letterkunde en de volledige werken van Mr. Jacob van Lennep prijkten zelfs tweemaal, in groote blauwe en kleine roode banden, op de zwichtende planken. Hij bladerde begeerig in een algemeene geschiedenis van een utrechtschen hoogleeraar en in de twee lijvige deelen eener hollandsche vertaling van Shakespeare met platen, die veel krijgsvolk toonden. Een oude uitgave in zes zware deelen van Goethe, waarvan het ragfijn papier grillig was geteekend met vlekken, die van roestige droppels afkomstig leken, scheen hem weinig toegankelijk, maar hij bekeek nieuwsgierig de karikaturale prenten in helle kleuren, die de

streken der schelmen en de rampen der sukkels veraanschouwelijkten in een prachtvol gebonden uitgave, rood en goud, van Molière. En hij meed, vagelijk schuldbewust, de vele deelen, die de weerbarstige teksten der klassieke litteratuur bevatten.

Op tafel lagen eenige nederlandsche en buitenlandsche tijdschriften, gewijd aan beeldende kunsten, een maandschrift, dat vertaalde opstellen over wetenschappelijke vraagstukken inhield, een staatkundig weekblad, een rotterdamsch nieuwsblad en het maandschrift Nederland, voorts oude jaargangen van de Gids en de Revue des deux Mondes.

Eiken dag, na schooltijd, behalve de dagen, dat zijn zotte luimen hem dreven naar de buitenwegen, waarlangs de fabrieksmeiden huiswaarts keerden, steeg hij, gehaast en verheugd, de jongens kruisend, die in rumoerige drommen de stoffige trappen afholden, naar de herbergzame hanebalken. De lampen suisden in de stilte van het gebouw, die langzamerhand weer volledig werd en zijn gezellen, wanneer zij niet lazen, liepen op hun teenen of fluisterden aan elkaars oor, gelijk het betaamde in deze geleerde omgeving. Maar Peter merkte ternauwernood of de najaarshemel grauwde of bloosde door de hooge ruiten, wanneer hij, het hoofd heffend, naar buiten staarde. Want zijn brein geleek een smidse, blakend van vuren en weerklinkend van hamerslagen en geen der forsche smeden heeft aandacht voor het verkeer in de straat, waar de avond daalt. Hij las nog, wanneer allen waren opgestaan of heengegaan en de lampen door den leeraar werden uitgedraaid en hij genoot ruwelijk, wanneer buiten de regen kletste tegen zijn verhit gezicht en zijn gloeiende ooren. En altijd zochten zijn oogen onder het huiswaarts gaan den hoogen toren, die zwart rees in den vroegen sterrennacht of zich afteekende met scherpe lijnen tegen den valen of kleurigen westerhemel.

Hij had eerst alle tijdschriften willen lezen van a tot z, maar al gauw bleek dit onmogelijk. Hij worstelde opstandig, jagend en zwoegend door de bladzijden, die elkaar volgden eindeloos, eiken zin, elk woord bestralend met een tot felsten gloed gepookte aandacht, zijn geest kwellend en dwingend te begrijpen, ontzenuwd en geprikkeld door het besef, dat hij vaak toch niet begrijpen kon. Na veertien dagen bemerkte hij, dat de afstand, dien hij op zoo uitputtende wijze had afgestrompeld, uiterst gering was en dat hij nooit binnen twee weken het eind van dezen langen weg bereiken zou. Verlicht zijns ondanks, bepaalde hij zich tot het wetenschappelijk tijdschrift en het staatkundig weekblad, van tijd tot tijd neuzend in het rotterdamsch nieuwsblad, wanneer dit niet ritselde in de handen van den leeraar en wanneer beide tijdschriften reeds gelezen werden, hetgeen zelden voorkwam, want hij was steeds een der eersten. Hij las nu kalmer, met meer vreugde en meer profijt, werd ongemeen bedreven in het hanteeren van woordenboek en encyclopedie en eiken keer, wanneer hij een woord, waarvan hij den zin niet verstond of een naam, die geen beeld voor zijn geest riep, had ontraadseld of toegepast, smaakte hij de voldoening van den verzamelaar, die opnieuw een kostbaren steen of een zeldzaam insect bij zijn verzameling voegt. Maar het waren niet alleen vreemde woorden, waarvan hij het geheim doordrong; tal van woorden, die hij van kindsbeen argeloos gebruikt had, openden nu uitzichten, zoo wijd en zoo hel, dat zijn jonge blik weifelde. Het doemen dezer ideeële wereld vervulde hem met ontzag en wanneer hij den naam bepeinsde, die voor hem nooit meer geweest was, dan de eerste lettergreep van een aartsvloek, beving hem de eerbied, die volgens duizendjarige overlevering den priester in de synagoge verbood den naam van Jahve uit te spreken.

Op zekeren dag, verlaat, vond hij zijn tijdschriften in andere handen en het rotterdamsch nieuwsblad, natuurlijk, verborg den rookenden leeraar. Teleurgesteld en verstrooid, beurde hij een stapel Revues des deux Mondes naderbij en begon de afleveringen te doorbladeren. Aanstonds woelde zijn begeerte zooveel wetens-waardigs te verslinden, maar hij bedacht zijn ervaringen en bleef ontmoedigd. Zijn blikken gleden nu over bladzijden, die hem deden vermoeden, dat het een roman was, dien hij onder de oogen had. Een landschap werd beschreven, eenige personen dronken champagne, hij ontmoette den naam van Madame de Burne. Hij bladerde verder, sprokkelde zinsdeelen, nergens toevend. De personen omlijnden zich niet noch bepaalden zich de toestanden. Maar een zeldzame bekoring ontsteeg aan deze vergeelde en gescheurde bladzijden en de vage aanvoeling eener edele droefenis wijdde zijn stemming. Notre Coeur moest de titel zijn van den roman, want deze woorden las hij in het midden boven de bladzijden. Hij bladerde terug tot het begin, zoekend den naam des schrijvers en hij was verrast, toen hij dien vond: Guy de Maupassant, want eenige dagen te voren had hij in het rotterdamsch nieuwsblad gelezen, dat een nieuw boek over het leven en de werken van dezen schrijver verschenen was. Opeens besloten, zijn stoel aanschuivend, begon hij te lezen. Doordringend werd nu de bekoring; de personen verscherpten zich; zij bewogen in omgevingen, die hem deden denken aan het Jachthuis, zoodat vervaagde herinneringen gleden door zijn strakke aandacht; het gegeven, dat spoedig duidelijk werd, beklemde hem met een angstige en dierbare belangstelling. Hij genoot onbewust van het vakkundig meesterschap, maar bewuster van de beurtelings hartstochtelijke en lijdzame melancholieën, waarvan dit kunstwerk verzadigd is. Hij las, zijn hoofd in zijn handen, plaats en tijd

vergetend, plotseling opschrikkend, toen hij het bekend en verward gerucht hoorde van jongens, die opstonden en stoelen verschoven en luider spraken. Het was hem, als ontrukte men hem een gerecht, waarvan hij hongerig spijsde. Geen nood. Hij zag den leeraar gelijk een onbekwamen koorddanser een stoel beklimmen om een lamp te dooven; het meerendeel der jongens was reeds buiten, de overigen toonden hun ruggen. Schielijk stak hij de beide afleveringen onder zijn jas en maakte zich weg. Dien avond las hij tamelijk ongestoord, want tante Arabella schreef brieven en was dus weinig spraakzaam. Hij eindigde de lezing in zijn dakkamer, toen de versche kaars, die bij zijn komst in den morsigen blaker pronkte, bijna was opgebrand. Moe en suf kleedde hij zich uit, ging naar bed, sliep dadelijk in.

Sinds dien werden zijn bezoeken aan de leeszaal ongeregeld en kortstondig, want liever besteedde hij zijn vrijen tijd aan de lezing van geschriften, die hem op een geheel andere wijze boeiden, dan de wetenschappelijke en staatkundige opstellen tot dusver hadden gedaan. Een bibliotheek op de markt, waar hij vroeger menigen geschiedkundigen roman uit de vaderlandsche letterkunde vóór tachtig gehaald had, bleek een grooten voorraad fransche romans te bergen uit de naturalistische en psychologische school van de tweede helft der negentiende eeuw. En zeker tweemaal per week trad hij het donker vertrek binnen en vroeg den verdroogden en uitgestreken bibliothecaris, die achter zijn lessenaar, op een hooge kruk, onder een gaslamp knipte en plakte en zijn gouwenaar rookte, om een ander boek.

De onstuimige maar nauwkeurige lezing van zooveel wrange en schoone boeken kuischte zijn letterkundigen smaak, scherpte zijn psychologischen zin en teelde in zijn hart een blijvende liefde voor Frankrijk, dat nu meer dan Italië en Griekenland voor hem het beloofde land

werd. Maar nog anderen invloed onderging Peter. In het pessimisme dezer school vond zijn vroegtijdige zwaarmoedigheid een overvloedige rechtvaardiging. Zijn ontmoedigingen en somberheden, zijn duistere vermoedens, dat het leven hard en de menschen boos waren, vond hij in deze kunstwerken geordend en verhelderd, ondeed met het scherpste vernuft, gestaafd met de krachtigste bewijzen, stelselmatig uitgewerkt tot leidende gedachten. De openbaring eener zoo heillooze wereld beklemde hem en het scherper wordend besef van zijn ontuchtige en drankzuchtige natuur verergerde die beklemming. Nog steeds wist hij niets omtrent zijn geboorte, vrees weerhield hem te vragen, maar het leed geen twijfel, hij was het slachtoffer van erfelijke invloeden en Zola had geschreven, dat de erfelijkheid, als de zwaartekracht, haar wetten had. Zoo overviel hem soms de angst, dat hij onuitwischbaar gebrandmerkt, onherroepelijk gedoemd was tot misdaad, waanzin, zelfmoord, als de ontaarden en wanhopigen, waarvan hij den ondergang in zoo menigen roman gevolgd had.

Zijn opgewonden mededeelzaamheid had zich verkeerd in een onverschillige zwijgzaamheid. Hij verachtte tante Arabella, die slechts smaalde en zwetste, hij verachtte de jongens, die slechts snoefden en vloekten. Neen, dan zou hij zich liever vermommen, opdat niemand zijn innerlijk en wezenlijk leven vermoedde. Zoo toonde hij zich onnoozel in gezelschap van jongens; thuis meed hij tante Arabella, ten spijt van het kleine huis en hij maalde zwijgend zijn happen, terwijl zij blindelings fabelde.

Afkeerig van het misbaar, waarmede zij elk verzoek zijnerzijds ontving, had hij op de markt voor luttel gelds een oude lamp met blikken spiegel gekocht; een paar keer per maand haalde hij een liter petroleum bij den kruidenier en hij borg kan en lamp in de geheimen bewarende muurkast. Nu kon hij lezen, totdat hij moe

en stijf werd. Hij had zijn andere studies hervat en een deel van den avond zweepte hij opnieuw zijn geest tot de overwinning der moeilijkheden, die de waarheid omrasteren; af en toe, met driftige streken, schreef hij de titels der werken, die hij zich voornam te lezen. Hij las tot een of twee, ook drie uur. Soms luisterde hij naar het ritselen van een papier, waarmee de wind speelde in de stille straat, of naar het roffelen van den regen op het dak; soms, verpoozend, keek hij door het kleine venster naar de sterren. Dan voelde hij de angels loslaten en wegglijden, die overdag haakten en woelden in zijn vleesch en in zijn hart en hij voelde zich gelukkig.

Twee of driemaal in de maand ging hij in de Rustende Landman gele of roode glaasjes jenever of brandewijn drinken. Hij had deze herberg ontdekt, een middag tegen donker, dat hij, langs den straatweg naar Westervoort huiswaarts keerend van een erotische verkenning, verblind door een stekeligen motregen, opeens omfladderd en omkakeld, omknord en omkrijscht werd door vliedende en rennende kippen en biggen, terwijl met paardengetrappel en radergeklepper een kapsjees stilhield, waaruit twee boeren op witte klompen sprongen, die klotsend de deur van een herberg openstieten en binnengingen. Ternauwernood bekomend van zooveel opschudding, doorschoot hem onverhoeds een avontuurlijke gedachte, die hem aarzelend deed stilstaan en omkeeren... Een oogenblik later zat hij in een verren hoek van het walmig lokaal, een rood glaasje voor zich. De herberg was vol boeren, die stonden of zaten in trotsche of lompe houdingen en praatten en lachten met zware of ruwe stemmen. Telkens hief een hunner zijn arm in een gebaar, dat hun allen gemeenzaam was en ledigde met één teug het gele of roode glaasje, nasmakkend en met den groven rug van een pootige hand zijn bruinen mond afvegend. Sommigen droegen blauwe boe-

zeroenen, stukkend en gelapt, en klaarblijkelijk hadden hun witte klompen klakkeloos getrapt en geplast in straatslijk en runderdrek. Anderen droegen hooge pof-petten en zwarte kaplaarzen, en zilveren gespen prijkten op hun laken pakken. Allen waren baardeloos, groot en breed; hun schouders geleken de schoften hunner runderen en de stoppelige huid hunner ruwelijk gebeitelde koppen, door zon en regen geblaakt en bestormd, geleek het stugge vel hunner borstelige zwijnen. Zij spraken langzaam over markt en vee, met oorspronkelijke en schilderachtige uitdrukkingen, krachtig als hun vuisten en het scheen Peter, dat hij aanschouwde wat zij verhaalden.

De waard was klein en sterk, had een leep en wreed gezicht, waarvan het vel spande als de blaas van een trommel, zoodat zijn slimme oogen rond waren als van een uil. Later hoorde Peter, dat hij in Amsterdam een bordeel had gehouden, meermalen als smokkelaar aan de duitsche grens was gesnapt, veel geld had en vrekkig was. Hij vond den brandewijn lekker, al miste deze drank den fijneren gloed zijner beide wijnen, maar het scheen, dat deze ruwe hitte het merg zijner knoken doordrong.

Hij kwam terug op marktdagen, want hij voelde zich aangetrokken tot deze geweldige en beestachtige typen, waarbij vergeleken de bleeke en gore middenstanders geheel en al tot verfoeilijke karikaturen verschrompelden. Hij mengde zich in hun gesprekken, kwam bij hen zitten praten en deed als een jonge kaerel, ten spijt van zijn korte broek, waarover zij spotten, hetgeen hem niet deerde. Zij vermaakten zich over zooveel brani en schudden hem de hand bij het heengaan. Maar ijdel bleef zijn sluwe hoop, dat deze of gene in een gulle bui hem fuiven zou, en zoo leerde ook hij, dat de landman van nature spaarzaam is.

Hij werd brutaal, liet zich niet afschrikken door de fabrieksmeiden, die hem afsnauwden of uitlachten, wanneer hij haar toeriep of aansprak en hij vervolgde haastiger de dienstmaagd, die schichtig vluchtte door een donkere straat. Eens, toen de haastige scharen der meiden voorbij waren, zag hij in het donker langs den straatweg een havelooze gestalte naderen. In het gouden schijnsel van een eenzame lantaarn, die zich spiegelde in de modderplassen, verscheen een schraal kind, het bleek gezicht omsloten door een sluiken doek. Haar oogen lonkten in een verlegen en ontuchtige grijns en zij had aardig kunnen zijn, als verdorvenheid en ontbering haar trekken niet hadden verslonsd. Beiden bleven staan.

- Ga je naar huis? vroeg hij.

Haar grijns verbreedde zich en zij wikkelde zich vaster in den doek, want de wind was scherp. Hij stampvoette zijns ondanks.

- Ga je mee? vroeg hij dan.

Zij gingen, de stad achter zich, den nacht tegemoet. Hij zag het riet in de slooten langs den weg schimmig golven onder den wind en hij hoorde het heimelijk ruischen. Toen wilde hij haar nek grijpen, maar zoo driftig was zijn ongeduld, dat zijn gebaar stootend werd en zij bijna viel.

- Kun je niet staan? Hij stampvoette opnieuw, heftig haar arm heen en weer schuddend.

In het donker zag hij haar grijns, ontuchtiger dan straks...

Intusschen had hij zijn oude en lange wandelingen hervat, in een krachtige terugwerking van zijn gezonde natuur op de geestelijke vermoeienissen, die hij met vreugde zich bereidde. Hetzij het weer dreigde of praalde, hetzij de aarde stoofde onder de zomerzon, of, hardgevroren, klonk onder zijn hakken, hetzij de

wind muffe en kille dampen of geuren van hars en kruid woei door het bosch, hij schreed langs de wegen met zijn breeden, eenigszins haastigen stap. En zijn jeugdige, knoestige gestalte, die zoo vroeg reeds gebogen scheen onder een wereld van gedachten, zijn vreemd gezicht met de nu eens scherpe, dan weer vage oogen en de ingevallen, verbleekte wangen, waartusschen de lichtelijk afwijkende punt van zijn grooten haviksneus dun en scherp als een lemmet was geworden, werden bekend in de afgelegen houtvesterswoningen en boerenhoeven, die de eenzaamheid tusschen Oosterbeek en Rozendaal verlevendigen. De bezige vrouwen groetten hem met een vriendelijkheid, die zijn hart, gespeend van moederlijke warmte, weldadig doordrong en de kleuters, die op kousen en een vinger in hun mond stommetje speelden bij de doornhaag of op het bleekveld, plooiden hun kleine en vuile gezichten tot een glimlach van herkenning, terwijl de blaffende of grommende waakhond kwispelend zweeg, wanneer hij hem manend toeriep. Gaarne bleef hij praten bij den houthakker, die met krakende bijlslagen de takken stroopte van den stam, door den bliksem onlangs geveld, of met den landbouwer, die rustte bij den zoom van zijn akker, terwijl de zware os lijdzaam wachtte voor den ploeg, die straks opnieuw in trage golven de paarse aarde zou omwerpen. Maar als de herfst zijn zilveren draden spon van stam tot stam en hij weer als vroeger, maar nu alleen, door de natte en doode blâren waadde, die terzij van het boschpad waren geveegd, of wanneer hij, toevend onder de eiken van het Monnikspad, de bonte vakken der akkers glooien zag naar de vallei, die nu niet meer naar Ophir leidde, dan herinnerde hij zich de ontrouw der makkers, droefenis doordrong zijn hart en vaster werd zijn voornemen in zichzelf te vinden, wat hij in anderen vergeefszou zoeken. Eens volgde hij een beek, die nu eens helder en dartel

als een bergstroom voorbij snelde, dan weer zich verwijdde en vertraagde tot een poel, waarin donkergroene waterplanten gelijk bosschen scholen. Het was voorjaar en ternauwernood eenige dagen stond het bosch in zijn vollen luister. Maar al had het versche sap, uit diepe wortelen stijgend en zwellend, zijn omloop door het veelvoudig samenstel van takken en twijgen volbracht en de teederste zenuwen der uiterste bladeren gevuld, toch miste het loover der machtige en tengere boomen de gladde stevigte en den harden glans, die het aanzien van het bosch verdonkeren en voltooien zouden. De vogels sloegen en schalden, terwijl een vroege nachtegaal, aarzelend beginnend, telkens uitbrak in stortvloeden van melodijen, die hem verrukten en toeven deden. Anemonen bloeiden schroomvol in het bij plekken volle gras en de in vele stengels en bloemen zich verdeelende dolle kervel deinde, de ongelijke ligging van den bodem volgend, als witte zeeën.

Het was de laatste dag der Paaschvacantie, maar hij voelde zich welgemoed, want hij had veel gelezen en gewandeld deze veertien dagen en zijn hart en zijn brein waren ontoegankelijk voor booze gevoelens en slechte gedachten. Op eens stond hij stil, bijna schrikkend, want zijn weg werd versperd door den tak van een beuk, waarop een kraai zat, die op vreemde wijze hijgde, terwijl zijn zwarte snavel machteloos open hing en zijn ronde oogen, die telkens open en dicht sloegen en waarvan de glans reeds doofde, starren schrik toonden. Peter naderde, een weinig ontdaan, want het was de eerste maal, dat hij den dood van nabij zag en de omstandigheid, dat hij hem verscheen in dit naarstig tierend bosch, weerklinkend van gezangen en van geuren bezwangerd, verwarde hem nog meer. Hij wilde den vogel streelen, maar zijn vleugels verhieven zich in een veege poging tot vluchten, zijn snavel spalkte wij-

der, het hijgen werd blazen en heel het lichaam scheen te verstijven in een uiterste ontzetting. Peter week een pas; de gedachte, dat deze vogel, toen hij den dood voelde naderen, de eenzaamheid gezocht had om te sterven, drong hem tot heengaan, maar nieuwsgierigheid weerhield hem. Kraaien hadden hem altoos wonderlijk aangetrokken. Hij had wel eens gehoord, dat zij eeuwen oud konden worden en in zijn kinderjaren had hij vastelijk geloofd, dat zij de gedachten der menschen en de geheimen der toekomst gelijkelijk doorgrondden. Deze kraai leek heel oud; in welke eeuw zou hij zijn geboren? Zou hij in deze bosschen uit het vaalgroene ei zijn gekropen en zou slechts op gindsche heide bij zonnig weer zijn schaduw gegleden hebben, of zou hij gevlogen hebben over de tuinen en vijvers van Versailles, waar de hovelingen schertsten en twistten, de eene hand op het gevest van het rapier, met de ander den pluimhoed zwierend door het stof, voor de hoofsche schoonen, die in draagstoelen voorbij gingen; zou hij gekruist hebben in de achttiende eeuw boven de vreedzame trekschuiten en de stille vaarten van het uitgeleefde vaderland, boven de rijke steden, waarvan de grachten en wallen verdroogden en vervielen door de nalatigheid der schrapende en zwelgende regenten; zou hij in de russische steppen den ondergang van het Groote Leger hebben gevolgd en den keizer zelf het hoofd doen heffen in de snelle slede, achter de toomloos jagende paarden, die hem terugvoerden naar Parijs; zou hij, verdere en vreemdere avonturen zoekend, in de woestijnen van Arabië en Mongolië de resten genoten hebben van het kameel, dat reeds door jakhalzen verslonden was en waarvan het verbleekt gebeente met zoovele andere den weg zou bakenen, dien de karavanen volgden van eeuw tot eeuw, of zou hij in de heete en loome wouden van Indië, waar roode en groene

papagaaien zich krijschend wiegden, gekrast hebben op de bouwvallen van tempels en paleizen, waar gifslangen en vleermuizen kropen en spookten, overblijfselen van beschavingen, die geen geschiedenis hadden nagelaten? Hij was verder gegaan, want donkerder werden de stralen, die de zon door de stammen meer dan door de kruinen schoot en de doodstrijd van den kraai duurde misschien tot den nacht. En hij zeide zich, dat het heerlijk zijn moest, zoolang te leven en zooveel te zien, gezond en krachtig zich gevoelend en genietend als dezen gouden middag en de gedachte aan de luttele tientallen jaren, die het leven der menschen omvatten, verbitterde hem als het besef van een onrecht. Maar toen hij langs den Rijn naar huis liep en hij in de verte de stad als een middeleeuwsche veste om haar ouden toren in de avondzon zag liggen, meende hij, dat dergelijke gedachten toch in strijd waren met het pessimisme, dat hij beleed. En dien avond waren zijn brauwen gefronster en zijn voorhoofd geplooider dan gewoonlijk.

Den volgenden morgen, toen hij eenige heerige jongelieden uit de laatste klasse der hoogere burgerschool, die hij van aanzien kende, zou voorbij gaan, ontmoette hij opeens een spottenden, stekenden blik van een hunner, zoodat hij, verwonderd, zijn gang vertraagde. Maar de anderen gingen verder en ook hij wilde zijn weg vervolgen, toen hij achter zich hoorde roepen: - Lakeien-zoon... hoerenkind..., Hij stond stil in een wonderlijke verbijstering, voelend, dat deze smaad hem gold en toen hij zich omwendde, zag hij den beleediger ook stil staan, die hoonend wuifde met zijn hand en tergend lachte met zijn vrienden. Maar zijn gezicht verschoot, toen hij Peter naderen zag, lijkbleek, met vraatzuchtige onderkaak en helsche oogen. Hij wilde wijken, vluchten, maar reeds stortte zich Peter op hem en als een beest zou hij hem hebben aangevlogen, met alle vier

klauwen in zijn vleesch, ware het mogelijk geweest. Blindelings mokerde hij op hoofd en romp van den onvoorzichtige, die zich ternauwernood verdedigde, want aanstonds verstierf zijn gezicht en bloed drong uit zijn neus. Peter sloeg met dezelfde uiterste inspanning zijner krachten, waarmee hij op de voorjaarskermis den zwaren hamer gebeukt had op den kop van Jut. Eindelijk hoorde hij een vreemde stem roepen van ophouden en uitscheiden en hij zag een vreemde gestalte bewegen voor zijn dronken blikken. Een heer scheidde hen. Opeens ontnuchterd keerde hij om en ging heen met groote stappen. Na eenige oogenblikken voelde hij zijn hoofd koud en hij begreep, dat hij zijn pet verloren had. Maar juist toen hij stilstond en rondkeek, werd hij achterhaald door een klein meisje, dat hem een weinig angstig, maar toch dapper zijn pet reikte. Zij was zoo klein, dat zij zonder bukken onder zijn gestrekten arm had kunnen doorgaan en zoo mooi, dat zijn opstandige gevoelens verkalmden en hij verbluft stond. Dan vervluchtigde zich de verschrikte uitdrukking, die haar teeder en zuiver gezicht behouden had en haar fijne, gave trekken ontspanden zich. Maar hij kon niet weten, dat deze lieflijke verandering de weerschijn was van de teederheid, waartoe zijn felle blik zich verzacht had en die verscheen in den glimlach, waarmee hij zijn pet aannam. Dan knikte zij en ging heen, huppelend, gelijk een klein meisje doet, dat zich verlegen en bevrijd voelt. Hij zag haar na; het haar, dat in flauwe golving tot het middel hing, was dof blond als het hooi, dat des zomers op het land in bergen rust en zoeter geurt, wanneer de avond daalt[1)].

1) Einde van het eerste gedeelte. Het vervolg van den roman zal, na voltooiïng, eveneens in ‘de Stem’ verschijnen.

De religieuze gemeenschap*)
door Just Havelaar

Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, de leuzen der Fransche revolutie, zijn, vanaf 't moment zelf dat ze uitgesproken werden, tot haar grimmige negaties verkeerd. Wat te voren nog restte aan broederschap in de patriarchale verhoudingen tusschen meester en gezel, wat nog bestaan had aan levens-vrijheid en aan besef der menschelijke gelijkheid, het is alles tot den grond vernietigd in de 19e eeuw. Maar de ideeën zelf smeulden voort en gloeiden in 't verkropte hart der vernederden, zij voedden zich aan het leed der rechteloosheid en aan de boosheid der werkelijkheden, totdat zij met een oneindig verhevigde kracht weer opvlamden in den nacht, dien zij grillig verlichtten.

Gemeenschaps-gevoel is geworden de groote ideeele waarheid, het zedelijk beginsel van onzen tijd. Zelden zal een menschheid zoo diep doordrongen zijn geweest van de heiligheid der broederschap als wij, omdat zelden een menschheid zoo diep geleden heeft onder 't besef der vereenzaming, omdat zelden de menschen verder van elkander afleefden dan wij.

De democratische levens-leer berust op gemeenschapsgevoel en op niets anders. Aan haar individualisme is

*) Fragment eener studie over Democratie

de oude wereld te gronde gegaan, de kracht die de nieuwe wereld ontstaan doet is die van het gemeenschaps-geweten. Op zelfzucht was de oude wereld gegrondvest, op de gedachte der eenheid zal de nieuwe worden opgebouwd. De economen der 19e eeuw heetten slechts wetenschappelijk indien zij de natuurlijke zelfzucht tot een moraal verhieven; wij erkennen geen levens-leer die, den natuur-mensch kennend, niet in den geestelijken mensch gelooft. Wij wijzen een wetenschap af, die den mensch vernedert. Zelfzuchtig zijn we waarlijk genoeg! Het komt slechts hier op aan: niet te verbloemen dat we boosaardige beesten zijn, maar ook nooit er in te berusten. Alle moraal leeft van uit 't besef dat 't altruïsme mogelijk is en wezenlijk.

Gemeenschapsmoraal staat gegrondvest op het verantwoordelijkheids-besef. De 18e eeuw sprak over de rechten van den mensch; en wij blijven daarvan spreken, maar dieper wetend dat rechten alleen nog geen rechtvaardigheid scheppen, dat wie slechts van zijn rechten kan spreken nog geen wijze is. De rechten van den mensch zullen vanzelf sprekend worden, wanneer men voelt dat allen verantwoordelijk zijn voor ieder. Het verantwoordelijkheids-besef v e r o n d e r s t e l t de rechtvaardigheid.

Omdat ons gemeenschaps-ideaal met 't materialisme breekt, heeft 't met een Romeinsch staats-ideaal niets gemeen. Niet de staat is het doel, maar de geestelijke gemeenschap; niet tot plichtmatige staats-burgers worden de menschen gedrild, maar zij worden opgevoed tot zelf-verantwoordelijke persoonlijkheden. In onze bureaucratie is het Romeinsche staats- en burger-ideaal tot zijn nietigste consequentie verschrompeld: hoe zou nog macht kunnen uitgaan van deze gemummifieerde overblijfsels? Het spook der bureaucratie behoeft ons niet blijvend te verschrikken.

Deze gedachte kunnen wij echter uitbreiden. Elke gemeenschap veronderstelt een doel, een idee. Maar het nationalisme kan deze idee niet langer vormen, ook niet een geestelijk nationalisme binnen een verband van zich vereenigende volken. De democratische gedachte omvat dit geestelijk nationalisme: zij is boven-nationaal. De gemeenschapsidee der democratie is een religieuze idee en de religieuze idee moet thans meer dan ooit en in ruimer zin dan ooit Katholiek zijn. Zij kent geen afzonderlijke goden voor de afzonderlijke volken; zij kent geen afzonderlijke, nationale opvattingen van goed en van kwaad. Want zulk een god en zulk een moraal zouden bewust subjectief zijn en in wezen gevoeld worden als een waan. Recht en waarheid zijn mij meer dan vaderland of ras. ‘To worship my country as a God, is to bring a curse upon it’, zegt Tagore. Om van zijn land te kunnen houden, is het noodig geen idool te maken van zijn land. Ik kan slechts dan van mijn land houden, wanneer ik de vaderlandsliefde der andere volken eerbiedig. Indien het gods- en zedebesef nationaal blijven, beteekent dit voor ons dat er in wezen geen God en geen zede bestaan. Maar juist omdat de mensch zulk een twijfel niet toelaat, niet toelaten kàn, hebben deze fictieve goden de menschen aangezwiept tot 't nationaal fanatisme, dat de wereld verscheurde.

Sinds Christus leefde is de Romeinsche staats-gedachte in haar wezen ondermijnd; maar ook het religieus nationalisme is sinds dien tijd een leugen geworden. Er zijn geen Judaeërs, noch Helleenen, zeide Paulus: en dit bleef de bezielende idee van dezen bevestiger der Christelijke cultuur.

Universeel was de Christelijke godsdienst. Maar de hedendaagsche mensch zoekt de zuivere religie boven alle bestaande godsdienst-vormen uit. Indien hij Christen is, zijn geloof heeft niets van een afgebakende leer, zoo

min als het dit voor den stichter van het Christendom zelf was. Hij blijft bereid zijn geloof te verruimen en te verrijken met de geestelijke krachten uit Azië, met de winsten der Westersche wetenschap en der wijsbegeerte. Er bestaan geen religies, want er bestaan slechts o n v o l k o m e n religies.

Elk volk heeft een wereld-roeping; ieder mensch blijft, zooals hij bij zijn geboorte begroet wordt: wereld-burger. Hij is burger van een universeel geestelijk rijk.

Een volk bliift volk zoolang het gelooft. Niet door staats-gezag, maar door geloofs-kracht vormt een volk een volk, door de idee welke dit volk vertegenwoordigt. Maar de nu nog levende idee, het eenige geloof dat leven kan zonder tot bijgeloof te verstarren, is het geloof in de geestelijke eenheid der menschen. - Elk volk dat scheppende kracht bezit, dat iets blijvends tot stand brengt en iets verhevens vertegenwoordigt, zoekt God. Men kent een volk aan zijn Gods-conceptie; men kent 't aan de wijze waarop het de Godheid dient; maar de Godheid die nu nog leeft in 't hart der menschen legt hun geen stelsel van zedelijke voorschriften en van theologische begrippen op. Want de waarheid schept zich zelf en kan niet gesplitst worden, noch in een formule bepaald.

Naar verruiming verlangen wij, naar verruiming en naar concentratie. Want deze begrippen, verre van elkander uit te sluiten, veronderstellen elkaar. De tijd onzer jeugd kende noch het verlangen naar wijdheid, noch dat naar concentratie: die tijd was eng en was vaag, was eng in in 't maatschappelijke en vaag in 't persoonlijke, eng van moraal en vaag van geest.

Onze waarheid, onze God, is geen tyran meer, die heerscht van buitenaf over de menschen. Zij woont in ons eigen hart. En neen, zij straalt uit boven ons klein bestaan, zij wil zich verwezenlijken in de wereld om ons

heen, maar tegelijk doordringt zij ons, is zij één met ons, is zij ons wezen, belichaamt zij zich in ons, in ieder onzer telkens anders. Sommigen noemen haar schoonheid, anderen liefde, of wijsheid; maar allen weten dat zij geluk is en volheid van leven.

Democratie veronderstelt het geloof in den mensch als in een zelf scheppende goddelijke kracht, maar niet het geloof in de menschelijke zelfverheffing. In zulk een humanisme, dat tegelijk tastbaar is en onbepaalbaar, zijn de fierheid en de nederigheid vereenigd. Het wischt geen schuld-besef uit: het steunt er op en overwint het. Het overwint het niet in de voorstelling eener schuldelooze wereld, eener verengelde menschheid, maar in de regionen der ziel. Want het tragische bestaat, daar het in wezen n i e t bestaat. Indien de slotsom onzer wijsheid nog tragisch bleef, zou de levens-tragedie ons niets zijn dan een dof fatalisme. Op ieder rust de plicht der innerlijke zelf-verwezenlijking. Ieder heeft zich zelf van binnenuit te vormen en uit te bouwen. Niemand zal ingrijpen in het geestelijk leven der anderen, niemand macht hebben over anderer leven. Wij helpen elkander slechts door elkander vrij te laten en lief te hebben.

Eerbied voor allen en vrijheid voor ieder, wil de humanistische democratie; eenheid in het wezenlijke en verscheidenheid in den vorm; onverbiddelijkheid tegenover het ik en vergevingsgezindheid tegenover de anderen; fierheid van geest en mildheid van ziel; kracht van karakter en teederheid van hart; wijdheid naar buiten en concentratie naar binnen; bovenal een vertrou wen in de eindelijke schoonheid van het leven, in de oorspronkelijke goedheid van den mensch, in de onschendbare wezenlijkheid van den geest zóó sterk, dat de liefde slechts toe kan nemen naar gelang de mislukkingen zich vermenigvuldigen. Dit zijn de geboden eener religieuze gemeenschap.

En als ik van religie spreek, spreek ik van geen protestantisme of katholicisme, van geen Christendom of Buddhisme, maar ik spreek dan van een gezindheid der ziel welke ook hem beheerschen kan, die zich ongodsdienstig wil noemen.

Alleen de religieuze mensch ziet geen kloof tusschen goeden en slechten, of tusschen kleinen en grooten; want allen zoeken God. Hij alleen kan in den mensch gelooven zonder hem te veridealiseeren en kan hem liefhebben in zijn misluktheid. Alleen hij kan gelooven in een betere wereld, zonder zijn ziel door dit geloof te verminken. Want wie zijn innerlijk idealisme geheel omschept tot een wereldsch idealisme wordt een verleugende of een wanhopige ziel, daar hij heimelijk beseffen blijft voor een verloren zaak te vechten.

Dit besef beheerscht den wijsgeerigen mensch, die hier symbolisch tegenover den religieuzen mensch wordt gesteld, beide als vertegenwoordigers van het geestelijk menschzijn. Geloovig staat de wijsgeer tegenover den geest, sceptisch tegenover de wereld. En hij stelt zich afzijdig; hij trekt zich terug op den hoogen berg van het meditatieve leven, vanwaar hij het woelen der wereld aanschouwt, het jagen en willen en strijden der begeerige menschen, die in hun stoffelijkheid bevangen blijven. Hij spreekt over de geestelijke wedergeboorte van den mensch die, zich omwendend naar den geest, alle tijdelijke waarden prijs geeft voor de eeuwige; en hij weet dat slechts enkelen wedergeboren zijn: enkelen onder de vele millioenen. Hij weet dat slechts zeldzame vermogens van geestelijke concentratie tot deze weder-geboorte in staat stellen. Hoeveel kracht is noodig om den drukkenden weedom van dit weten te overwinnen; hoe kent hij de zwaarte van het leven dat hij als het ware belijdt!

Hij weigert de eenzijdigheid van het maatschappelijk

voelen te aanvaarden. Niet hij zal ter wille van de wereld door het vuur gaan. Groote en hooge overtuigingen heeft hij, overtuigingen in een zwaar leven gewonnen; die overtuigingen zelf echter verbieden hem hervormer te zijn.

Maar de religieuze mensch zal terwille der wereld door het vuur gaan en nochtans aan de wereld zijn ziel niet verpanden. Ook hij staat sceptisch tegenover de wereld en geloovig tegenover den geest; maar de wereld blijft hij zijn liefde geven. De religieuze mensch is de eenige, die zonder verenging wereldsch hervormer kan zijn. Hij gelooft in de toekomst der wereld, hoewel hij weet dat de wereld nooit aan het doel zal zijn. Hij gelooft in een ideale gemeenschap boven onze ellende uit en hij weet dat slechts zulk een gemeenschap in den geest de samenleving rechtvaardigt. Hij wil rusteloos den geest op aarde verwezenlijkt zien; want alleen op aarde kan de geest zich verwezenlijken. De zon is schoon daar hij werelden verlicht en door wereldlingen wordt gezien. De zon heeft een aarde naodig om zon te zijn. Zooals ook de aarde een zon noodig heeft om aarde te zijn.

De religieuze mensch is noodzakelijk hervormer. Want, een religie zonder revolutionairen geest, zonder wereld-hervormenden drang, heeft geen toekomst. Dat de religieuze ervaring doorvlaagd blijft van revolutionair voelen en 't besef der geestelijke gerechtigheid leugen wordt indien het niet de aardsche gerechtigheid blijft zoeken, zal de religie der toekomst voor immer weten. Want de geest zelf zien wij als een worstelend wordende kracht, daar hij zich in de stof verwezenlijken m o e t . Deze ideeën echter houden voor het religieus besef voortdurend een zeer tastbaar, een voor allen voelbaar karakter, want in de sfeer der religie wordt de aanwezigheid van den geest bepaald door de kracht van het innerlijk geluk. Het leven is hier het drama der ziel, die

lijdend zich zelf verwezenlijkt en wier zelf-verwezenlijking geluk en vrijheid beteekent. Heel het voelen en denken van den religieuzen mensch is gericht, niet op de wijsgeerige waarheid, maar op het zedelijke geluks-probleem. Hij zoekt dit geluk daar, waar de ziel leeft en waar het geweten werkt, doch de woorden ziel en geweten hebben voor hem een boven-persoonlijk accent; ziel en geweten zijn hem wijde, ondoorgrondelijke machten, waaraan geen zich onttrekken kan en die zich op aarde omscheppen tot gemeenschaps-waarden. De religieuze mensch is de mensch met 't mystisch gemeenschaps-besef.

'Het is beter, dat één mensch sterft voor het volk en het geheele volk niet vergaat': dit woord van 't p o l i t i e k e gemeenschaps-besef, dit woord der zwakheid, dat den Christus prijsgaf om den maatschappelijken vrede te bewaren, dat den geest opofferde ter wille der materie, het woord dat den heroïschen drang in de menschen doodt, dat de laagheid in hen oproept, woord van verleugend medelijden, het woord van den Antichrist, het is het woord der ongerechtigheid geweest in het drama van Christus' lijden, het zal ten eeuwigen dage 't argument zijn van elken Staat, van elke wereldsche gemeenschap, tegen eiken geestelijken hervormer, tegen ieder die de geestelijke gemeenschap dient. En het is het woord, dat ook de zelfstandigste vertegenwoordigers der louter maatschappelijke idee als noodzakelijke en praktisch-zedelijke wijsheid aanvaarden.

Nogmaals moet ik hier onderscheiden, thans niet den wijsgeerigen en den religieuzen mensch, doch den mensch van het maatschappelijk denken en dien van het mystisch persoonlijkheidsbesef. Toen de groote Chineesche beschaving zich bevestigde, leefden twee wijzen, die de zuilen werden waarop die beschaving de eeuwen door zou blijven steunen: Confuscius en Laöts, de grond-

vester der gemeenschaps-zeden, der maatschappelijke tradities, der samenlevings-vormen en de grondvester der religieuze gedachte, der innerlijke wijsheid van het Chineesche volk. En eerst door deze twee als éénheid saam te vatten, is dit volk en zijn beschaving te kennen. Confuscius en Laöts hebben een symbolische beteekenis, wijd over de grenzen van hun land en historie heen. Twee richtingen vertegenwoordigen zij, twee rubrieken van alle beschavings-leven: de maatschappelijke en de psychische gedachte, de wet en het innerlijk gebod, de autoriteit en de vrijheid, het dogma en de mystiek, de uitbreiding naar buiten en de concentratie naar binnen, de wereld en de ziel. In elke beschaving, in elken tijd, ja in heel de litteratuur zelfs, zal men beide typen, eindeloos gevariëerd, herkennen. Maar ten allen tijde ook is de onafwijsbare taak der religie geweest beide richtingen te verbinden. Voor het religieus besef heeft de maatschappij een psychische en heeft de ziel een collectieve waarde. Het groote doel der religie is de geestelijke gemeenschap te stichten, waarin de maatschappelijke gedachte mystisch wordt en de persoonlijkheids-idee zich tot gemeenschaps-idee uitbreidt.

Ook het Christendom, juist het Christendom misschien, heeft de éénheid dier twee eeuwige richtingen steeds willen herstellen. Maar de Katholieke verwezenlijking dier éénheid wijzen wij af, omdat zij de éénheid was van Rome en van Christus, van de materieele machts-idee en van de geestelijke vrijheids-idee, van twee ideeën die elkander tot aan 't einde der dagen vijandig zullen zijn, die vijandig moesten blijven ook al was in de groote katholieke cultuur de Romeinsche Staat gesublimeerd in de gedaante der Kerk. Want niet den vertegenwoordiger der Kerk, mij zelf slechts mag ik biechten. Want ieder zal in zijn diepste wezen eenzaam blijven, van een

heilige eenzaamheid, en slechts zijn goddelijk zelf verantwoordelijk.

De verwrongen verbinding van 't Katholicisme was te meer tragisch, omdat juist het Christendom het transcendentale Zelf vooropstelde. Voor den Christen is de ziel meer dan de wereld; en ik bedoel hier met wereld niet slechts maatschappij, maar schepping.

In de verhouding van mensch tot wereld zijn drie beschouwingswijzen mogelijk. De eene is: dat de mensch in het wereld-al o p g a a t . Zoo was de pantheïstische voorstelling der Grieken, in den nieuwen tijd intellectueel als monisme herleefd en materieel tot naturalisme vervlakt. Het leven wordt hier als een idylle aangevoeld, die het tragische nauwelijks toelaat. De transcendentale persoonlijkheid wordt ontkend, maar de mensch in zijn schoone en krachtige aardschheid wordt als goddelijk gezien en vereerd, de schuldelooze en zich uitlevende mensch, die slechts ééne macht boven zich heeft: de blinde noodlotsmacht. - Volgens de andere opvatting is de mensch m i n d e r dan de wereld; en dit noem ik de Indische voorstelling, thans bij ons in den irreligieuzen vorm van het pessimisme met daemonische kracht weer opgekomen. Hier wordt de persoonlijkheid als een zondige afwijking gevoeld: zij is in haar afgezonderdheid geboren, maar schuldig bevonden daar zij het lot der eeuwige en goddelijke natuurwetten bestrijdt. De mensch, om zich te heiligen, moet zijn wil, zijn hartstocht, zijn aandoeningen dooden, moet zijn zelfheid verliezen. In den mensch, als in alle natuurschepselen en scheppingen, leeft een deeltje der al-ziel, maar deze al-ziel komt slechts tot zelfverwezenlijking in de regionen der onbewuste ledigheid, in het Nirwana. De wil is geboren, maar vrij slechts in zoover deze wil zijn eigen gebondenheid leert inzien. Voor den Pessimist is het leven een tragedie, doch een tragedie zonder verzoe-

ning: een fatalisme. - Volgens de laatste voorstelling eindelijk, die van het Christendom, is de mensch m e e r dan de wereld. De mensch is meer, daar hij een persoonlijke ziel heeft, daar hij de godheid in zich zeiven kent, daar hij een persoonlijke verwezenlijking van God is en dus tragisch en vervloekt, maar daardoor juist heilig en zegevierend, zegevierend over 't stralend mensch-beeld der Grieksche zelfverzekerdheid, over den vergoddelijkten natuur-mensch, over den schoonen en idyllischen Apollo. Het leed is een sacrament; den wil doodt hij niet, de Christen, maar heeft hij te louteren tot liefde, liefde voor de menschen, die gebrekkig zijn als hij en goddelijk van oorsprong als hij; en deze menschenliefde is de beste wijze om den God in hem en boven hem uit te dienen. Hij is deemoedig als de Indiër en hij is heroïsch als de Griek. Wel komt de persoonlijkheid in conflict met natuur en lot, maar zij is in staat dit tragisch conflict te overwinnen, daar de wil in wezen vrij is en zedelijk, daar de mensch geest is in zoover hij zich vrij voelt. Echter, al zijn er momenten van volmaakte verzoening in het eigen ik, de tragische strijd blijft voortbestaan; want naar de natuur is de mensch gebonden. Al zijn er momenten dat de ziel natuur en lot en wereld zegent, telkens weer zullen deze hem belagende machten zijn, omdat telkens weer de kracht der ziel, de kracht der liefde, te zwak blijkt. Alleen de volkomen zuivere mensch kan de schepping zien als een van Gods-liefde bewogen en aan zijn eigen ziel diep verwante levens-openbaring.

De Griek is de mensch, die zich in de weelde der wereld leven voelt; de Indiër, die in zelf-bespiegeling de wereld verloochent; de Christen hij, die zich van uit de wereld naar den geest omwendt ter wille der wereld.

Volgens elke dezer drie religieuze aanschouwingswijzen wordt het leven in hoogste instantie, als een een-

heid gevoeld. Dualistisch kan het laatste woord der religieuze waarheid nooit blijven. De Griek overwint het dualisme vanzelf en natuurlijk*), de Indiër door zijn willende en natuurlijke menschelijkheid in ascetisme en contemplatie te vernietigen, de Christen door zijn wilsleven louterend te doorlijden. Men zou van een Grieksch, een Indisch en een Christelijk Pantheïsme kunnen spreken: dat der natuur-vergoddelijking, dat der wereld-ziel en dat der zich in zijn tegenstelling openbarende, zich kruisigende en gekruisigd triomfeerende Godheid. Het Christendom is monistisch in de sfeer der idee, dualistisch in die der nooit te verloochenen werkelijkheid; monistisch als laatste wijsheid, dualistisch als moraal. En omdat die werkelijkheid nooit te verloochenen i s door den Christen, omdat de strijdende liefde-moraal zijn purgatorium vormt, daarom vormt juist het Christendom de religie van 't revolutionair geweten, de religie die tegenover het aardsche leven een goddelijke verplichting eischt.

De Christelijke opvatting is die der democratische levens-leer, welke ik hier te omschrijven trachtte. Ik meen, dat de strijd, dien de mensch in zijn eigen hart te voeren heeft, overeenkomt met den strijd om een rechtvaardiger samenleving. Het is even noodzakelijk te streven naar een betere samenleving als naar een heiliger ik, hoewel ieder weet dat noch de wereld, noch de enkele mensch ooit goed zullen zijn.

De maatschappij is de sfeer van onrust en wording en onvolkomenheid. Toch streeft elk geslacht naar een schoonere wereld. De godsdienstige berusting in de slechtheid der wereld is in wezen godsdienstige wanhoop, is godsdienst-verloochening. Een schoonere wereld droomen wij ons omdat wij, zelfs nog in onze dagen,

*) Hij is de ‘first born soul’ naar James' definitie.

de realiteit erkennen van een religieuze gemeenschap, van een ideëele verzoening ook in de sfeer der maatschappij. De idee der religieuze gemeenschap staat ons stralend voor den geest zoodra wij aan den nood onzer wereld denken of ons bezield voelen door het intuïtieve toekomst-geloof. Ons geslacht is 't niet geoorloofd veel van haar te spreken, hoewel wij weten, dat geen cultuur groot is geweest, waarin niet de menschheid zich tot een religieuze gemeenschap toespitste, tot die gemeenschap waarvan de Akropolis, de Boro-Boedoer, de Kathedraal slechts symbolen waren en die de i d e e openbaart welke de stoffelijke gemeenschap bezielt.

Wij voelen wat 't beteekenen moet: een religieuze gemeenschap; maar dit voelen kunnen wij niet meer uitdrukken zonder te theoretiseeren; en in de theorie smoort alle gevoel. Want het historisch Christendom vormt niet meer de universeele gemeenschap van den geest. Het blijft de grondslag onzer levens-leer, het kan ons niet langer een volledige wereld-beschouwing zijn. In hoofdzaken en in onderdeden is onze gods- en wereld-conceptie verschillend van die, in 't Evangelisch Christendom verondersteld, zoodat betwijfeld worden moet of dit zich in een derden godsdienst-vorm zal bevestigen kunnen.

Noodig is, dat alle menschen weer opnieuw de groote vragen, waarheden en idealen gelijkelijk aanvoelen, opdat opnieuw een synthetische cultuur, een vereenigende eeredienst, een levende symboliek, een geestelijke gemeenschap ontstaan kan. Het Christendom bevat nog, de diepste waarden voor de komende gemeenschap, maar deze waarden moeten nieuw gemunt worden. Noch de Zaligsprekingen, noch het Onze Vader kunnen door ons in eenvoud en in volkomenheid worden uitgesproken; de wonderverhalen, de mythe van Geboorte en van Opstanding hebben voor ons symbolische,

doch niet langer concrete beteekenis. Niet langer voelen wij alle menschen als gelijke nietelingen in Godes hand. Het kwade is ons niet meer de Booze; het goddelijke niet meer de Vader en de Voorzienigheid. Het domme Lot herwon zijn rechten. Maar onze ziel heeft 't vermogen het Lot te verlammen en zijn werking te niet te doen. En deze ziel is de uitbeelding, de verpersoonlijking, van den geest die het universeel bewustzijn vormt en het scheppend beginsel, een kracht welke voortdurend zichzelf verwezenlijken wil in de stof en zichzelf kennen wil, welke de mensch gedwongen wordt lief te hebben als de oorsprong en het eind-doel van ons leven. Van een religieuze gemeenschap zal eerst weer gesproken kunnen worden als de menschheid opnieuw haar gemeenschappelijke gebeden en liederen en heilige ceremoniën en belijdenissen en feesten herwint. Uit het Christendom herrijst een nieuwe, humanistische en universeele religie; maar de vormen waarin deze zich openbaren zal, kennen wij niet. En misschien is toch alles heel eenvoudig, zal 't heel eenvoudig zijn nieuw om te munten de oude, betrouwbare waarden van liefde, overgave en verootmoediging. Misschien leeft reeds volkomen in ons, wat wij nog niet wagen in klare vormen te verwezenlijken.

De religieuze gemeenschap der toekomst te stichten moet het eindelijke doel zijn van ieder, wien het sociale probleem van onzen tijd, hoe hij dit ook benadert, tot een obsessie werd. Zij is een waarheid, die feit kan zijn en die toch droombeeld blijft en idee. Hervormer en priester hervinden zich in haar.

Het Socialisme is de leer der maatschappelijke éénheid, maar deze wordt als levens-waarheid en als levens-leer eerst mogelijk indien zij zich op kan heffen tot de geestelijke éénheid der religie. Want één zijn de menschen in zoover zij zich één gevoelen in den geest. En één in

den geest voelen zich de menschen eerst, wanneer zij tot den grond van hun wezen zijn ingekeerd.

En toch: het wezen der religieuze gemeenschap kennen ook wij en kan een ieder kennen in welken tijd hij ook leeft. Wij kennen het, zoo niet maatschappelijk, dan toch persoonlijk. Want waar menschen zich verstaan en zich elkander geven, daar is zij reeds verwezenlijkt, de religieuze gemeenschap. En al het maatschappelijke ligt in het persoonlijke gegrondvest. Waar twee menschen zich in den geest vereend voelen, daar zegeviert het boven-menschelijke, daar leeft de godheid in ons. De maatschappelijke wedergeboorte eener religieuze gemeenschap ware niet mogelijk zonder de wedergeboorte der persoonlijkheid. De wereld wordt gered, voortdurend, door hen die hun ziel gevonden hebben. De wereld wordt steeds gered door hen, die de menschelijke ziel hooger achten, dan heel de wereld. Alleen zij, die gemarteld worden door hun ikheid, kunnen de wereld helpen. Alleen zij, die zelfstandig en diep naar binnen leven, kunnen naar buiten uit werken. Alleen wie den weg kent in de wereld van zijn ik, kan een wegwijzer zijn in de wereld der samenleving. Alleen wie de, vreugde in zich heeft, kan de wereld gelukkiger maken. En alleen wie zijn ziel vond, kent de goede vreugde die niet vergaat.

Gemeenschaps-besef is het centrale woord eener democratische levens-leer, broederlijkheid. En daarom willen wij het maatschappelijk onrecht, de stoffelijke ongelijkheid, de willekeur der bevoorrechtingen bestrijden en den geestelijken adel weer bouwen op de vaste grondslagen eener breede en diepe volks-beschaving. Maar dit alles is nog niets, indien niet de mensch opnieuw leert verstaan, wat alle wijzen der eeuwen wisten: dat de eenige weg tot geluk, de weg is tot de eigen ziel. Eén kunnen de menschen zich eerst voelen in zoover ieder

tot zich zeiven inkeert. Slechts wie zich zeiven vindt, kan in vriendschap leven met de menschheid en zal ophouden de anderen zijn mislukkingen te verwijten. Alleen de zelf-ingekeerde kan piëteit voelen voor de anderen en kan in harmonie leven met den geest die het wereld-al bezielt. Slechts in zich zelf geconcentreerde menschen, die naar verruiming verlangen, slechts inwendig schouwende en zich gevende menschen kunnen de religieuze gemeenschap voorbereiden, die de kerngedachte blijft van alle denken over de vraagstukken der maatschappij, der samenleving en der cultuur.

(Slot volgt).

Voorgevoelens

Wat is het toch, dat uit het Niet
Zoo snel verschuivend door mij schiet,
Dat neer mijn hoofd stoot - weggebogen
In 't arm-rond - tot voor mond en oogen
Ik vast de vuisten drukken moet,
Of dat naar binnen houden doet
Wat als een schreeuw komt opgerezen -
Zoo wild, dat ik in kreunend vreezen
Mijzelf verlies en meer niet voel
Dan blinden angst om 't blind gewoel
Der eigen allerdiepste gronden,
Die nooit nog d'eigen oogen vonden...
Dondert van dagen, ongeboren,
De doffe nad'ring in mijn ooren?
Bonst het naar boven in treurmuziek?
Daar dalen de vreugden op sidd'rende wiek,
Zij deinzen al af voor 't donker opdringen
Der duizelend snel aanrollende dingen,
Die - niet begrepen en toch verstaan -
Doen tuim'len de schalen en overslaan...
Die bitter doen smeeken om 't einde der pijn...
Maar o, waar kan er voleindiging zijn?
Worden wij stil, als de dood ons ziet?
Of opent zich dan, dan, een heller verschiet,
Waar wij uit scheem'ring op zien weem'len
De zorgen der aarde als vreugden der heem'len?
Hier stokt het denken in duizeling,
En vragen gaan schuilen in huivering.

Rond drijven wenschen, - dan vallen zij stil,
Of zij bereid zijn tot anderen wil...
Nu wachten stil - tot handen zich vouwen
En oogen zich sluiten, om blind te aanschouwen,
Een roerloos hangen op vleugelen wijd,
Een overgave, eind'loos bereid...
Dan opent het hart zich, een klok van brons,
Klaar om te kaatsen den klepelbons:
- Mijn God! mijn God! Uit pijn, uit druk
Luidt gij ons op, tot geluk, tot geluk!
Want strengelen handen zich, zonder getal,
Dragen we elkander in zwevenden val,
Drijven al stiller wij, zonder gewicht,
Totdat de zielen zweven aan 't licht,
Dan rijst uit ons zelven, verlossend, het slot:
Ademlooze opgang tot U, o mijn God.

Soms lijkt het nabij, - nog zien wij het niet...
Voelen het leven, - hebben nog niet.

INE VAN DILLEN

De moeders
door Jo de Wit

De zomer verspilde mateloos zijn overvloed van licht en glans over zee en duin. In zacht stralenweb gevangen lag elke dag het huis waarvan de vensteroogen, wijd en open, keken over de deining der verre golvenreeksen. Men kon aan herfst niet denken, al stond de zomer vol tot aan den rand. Wel was er een geheime zachtheid in de glorie van het licht en de zon zonk iederen avond gretiger, als naar een plots begrepen doel, zonder afscheid neder aan het vredig einde van de zee. En wie in de koele vroegte tureluurs, wulpen en zwanen in legers zag trekken voorbij het strand, wist wel wat datbeteekende. Maar de latere ochtenden hadden een helle flikkering, of speren van licht het hemelruim spelend doorkruisten en de hooge duintoppen aan de kromming der kust ontloken uit hun kransen van groen als stralende, witte bloemen.

In de kleine kamers der duinen gonsden bijen en wespen het diepe gonsen van de zee in lichteren toonaard na en zwegen soms gehoorzaam of zij luisteren moesten naar de stem van hun groote leermeesteres. En iederen morgen, na het ontbijt, traden de gasten van het laat seizoen het lichte huis uit, zochten de vreugde van den zomerdag elk voor zich, in duin, aan zee, of in kleine groene bosschages.

Ook zij trad eiken morgen uit de schaduw van het

huis te voorschijn in het licht, maar meest was zij de laatste en de duinen waarachter de gasten met zoo lichten tred waren verdwenen, verrezen haar als hooge bergen. Het was elken ochtend met hetzelfde gebaar dat zij haar stille moederfiguur overboog naar den kleinen jongen en zijn kreukelig buisje aftrok; dezelfde blik waarmee zij het zonnig duin heimelijk mat en een eendere weifeling bewoog haar als zij het houten trekwagentje terug zag in den tuin onder het afdakje. Doch de kreet van den jongen besliste... Zij bukte zich en vatte snel het kruislat, zij stond nog even stil, dan zei ze: ‘kom...’

Waarom werd nu waarlijk dat blijde duin zoo wederstrevend met zijn mulle zandtrappen, wanneer zij het betrad? Zij koos omzichtig het gemakkelijkst pad dat leidde naar zee, maar hoe duurde het zoo lang Het kind had, na tien stappen al, zijn schoentjes vol zand, zwaar hing het aan haar arm en het wagentje achter hen vond weerstand bij struik en plant. ‘Kom,’ zei zij nogmaals. Het klonk haarzelf gering en zij vervolgde: ‘Straks zijn wij aan zee en je mag spelen...’ Hij antwoordde niet, doch hijgde zacht. Zij glimlachte vaag en droefgeestig, neerkijkend op het rood dat zijn blanke slapen kleurde - zij wist hun beider nerveuse bleekheid in die enkele minuten doorgloeid met den fellen blos van inspanning. Hij liet haar hand los en zij stonden een oogenblik stil. Een groote braam, die rustig in matblauwe rijpheid woog op een tak in het zand, lokte hem en hij maakte een enkelen pas alleen. Zijn stap was onzeker, wankelend zwaaide hij zijn armpjes om het evenwicht te herstellen en schramde bij zijn val het teere polsje. Zij ging er maar bij zitten, vlijde het kind tegen zich aan, wreef zacht haar lippen heen en weder over het lichtroode kerfje en lachte in zoete verstandhouding naar hem. De zee drong aan met zang van ruischende golven. Zij heesch zich snel omhoog. Maar het kind bleef, met

zijn ernstigen blik, neerzien op het geschramde polsje. De Moeder keek mee, ondanks haar zelve: de blauwe ader in de doorzichtige huid trok met de roode streep een zuiver kruis.

Zij maakten vier, vijf moedige stappen en dat oogenblik leken zij overwinnend, zoo snel vorderden zij. Doch zij bliezen tegelijk hun vermoeienis uit en stonden weder stil. De eerste streep van de blauwe zee rees op achter het laatste duin. Nu wilde de jongen alleen gaan en wrong zijn handje uit de hare en trappelde boos met zijn kleine beenen omdat zij niet toegaf, daar zij wist hoe hij zonder haar hulp al te langzaam vorderen bleef. Zij begreep zijn onverwachte wildheid niet en schrok bij het zien van de kracht der drift, die woedde in het fijne kleine lijfje. Krampachtig bukte hij zich om zijn hand haar greep te ontwringen, doffe, booze kreetjes stootte hij uit en het scherpe helm sneed als fijne, kleine mesjes aan zijn bloote knieën. Hij liet zich schreiend neder, zijn hoofd gedoken in helm en zand en zij verstond de klank der snikken waaruit de boosheid was geweken, alleen droefheid achterbleef. Haar teederheid welde onweerstaanbaar en zij knielde neer bij hem. Hij was zoo moe - het was zoo warm... zijn klacht was eerlijk - zijn ronde jongenshoofd lag met lichte droppels overpareld. Smeekend, heel stilletjes, vroeg zij: of moeder hem dragen zou?... dragen? het klonk als een lied. Ja, het klonk als een belofte: of zij te samen gedragen zouden worden, moeiteloos tot aan den rand der zee. - Zij vatte hem onder de armen... hij woog bijna niets. En zij hield hem op haar arm, vergetend de vermoeienis wijl zij zorgzaam zijn gewicht woog; als in vreemde, lichte dans ijlde zij de korte glooiing af - de wagen ratelde luidruchtig en verward haar na. Het kind schaterde hoog of er belletjes klonken, maar zij voelde opeens dat zij geen oogenblik dit spel meer spelen kon,

haar beenen trilden, een donker waas vloeide haar oogen over en zij zonk bevend terug in het zand.

Toen zij uit een doffe bezwijming de oogen weer opende, zag zij de zee en zij voelde rillend een afkeer om de breede blijmoedigheid van het zonbeschenen watervlak. De jongen zat naast haar, bekeek opnieuw zijn knietjes en zijn pols. Met een streng woord bestrafte zij hem om zijn kinderachtige kleinzeerigheid. De korte blijheid van het dolle oogenblik lag opeens gebroken.

Het kind uitte een nieuwen wensch: te mogen gaan op bloote voeten. Dit laatste duin droeg geen begroeiing en zij durfde hem dit nu wel toestaan. Zijn onafhankelijkheidszin deed hem opnieuw smeeken, alleen te loopen. Zij ontknoopte zijn schoentjes, tilde hem op, zette hem met een krachtloos zwaaitje neer op het dalend pad en liet hem daar alleen.

Beheerscht ging zij hem voor, hoorde zijn zuchtjes wel achter zich, doch keek niet om. Weldra kwam stilte en zij wist dat hij haar niet langer kon volgen. Toch schreed ze voort door het zand tot aan de vastheid van het strand. Daar kon ze, nu ze haar doel had bereikt, schijnbaar toevallig eens kijken naar hem. Zijn armzalig figuurtje boven de dunne beentjes, die, bij het moeitevol stappen, als broze bloemstengels bogen, daalde onwezenlijk van de blonde glooiing. Zij had kunnen schreien... Doch het was of alle kracht haar ontvlood. Zij kon hem niet tegemoet treden. Ze riep hem, vermanend, toe maar zoetjes voort te gaan. Hij had, één oogenblik, zijn stappen ingehouden, luisterend met vagen glimlach en ging dan weder voort, op zijn voorzichtige wijze de voetjes verzettend. Zij zat naar hem toegewend en spreidde haar armen wijd open... hij liet zich vallen, zijn beentjes schenen te breken, weerloos gleed hij weg in haar moederarmen... Stil zaten zij aan

het strand bijeen, zij vond het wel aardig hem te wijzen op de fijne sporen van vogelpootjes geteekend in het gladde zand, op de schelpen en horens, aangespoeld op den speelschen gang der golven. Dan ging hij opstaan en loopen - de zee trok hem en toch vreesde hij haar. Hij wilde zijn bloote voetjes aan het water geven en schrok van de koude als van een beet. Als hij liep langs de reve, schramde hij zich aan een scherpen steen of hij kwam huiverig en bleek bij haar terug, ten diepste geschokt door den aanblik van een dooden vogel.

Zij stond op en zocht veeren met hem, verzamelde in het wagentje vele mooie dingen van het strand - dan begonnen ze met de gevonden schatten een zandkasteel te sieren, doch het was een spel zonder fantasie en zonder moed.

Nu moest zij al weer denken aan den terugtocht en aan het oogenblik dat de bel van het huis noodend zou luiden. Zij werd vermoeider dag na dag en het kind kwijnde geleidelijk met haar mede of zijn wezen nog even innig met het hare was verbonden als voor zijn geboorte.

Zij maakte zich gereed en vatte hem bij de hand, steeg behoedzaam met hem. De zon stond in een gloed van koper. Het was warm. Het leek of de wereld, onder de hitte, tot bewegenloosheid verstarde, of zelfs de aanrijdende golvenreeksen tot strakke, witte strepen werden op dien grond van donkerblauw. Zij trachtte te vorderen door het gloeiend zand dat onbegaanbaar haar leek als een woestijn. Zij werden beiden zwijgzaam en in zich zelf gekeerd, elk diep vervuld van den last dien het eigen lichaam gaf. Iedere stap was een daad van gewicht en ernstig, zooals elke strijd is tegen de elementen. Nu stonden zij in een klein dal, dat haar dikwijls een paradijs had geleken. Late bloesems leefden even licht en droomend als de vlinders die haar bezochten, in volle trossen bloeiden bessen tusschen zilverig loof en de

hooge, gele toortsen rilden in hun zwerm van insekten. Er was immer zoo'n wondere, blauwe schaduw op het blad der zeedistel.. iets dat peinzen deed. En zij stond stil.. opeens voelde zij zich leven.. een zachte huiver van geluk doortrilde haar, heel stil stond zij, opdat het niet ontvlieden mocht. Het was of nevelen scheurden en voor het eerst zag zij waarlijk de wereld, zooals zij bewoog en bestond - als van hooge hoogte keek zij met heldere oogen over het leven der aarde. Dan steeg een zachte weemoed in haar op. Doch het was een droefenis waar geluk niet vreemd aan was, ook al had zij nooit als in dit eene oogenblik beseft hoe ver en vervreemd zij verteerde van het eigenlijke, gloedvolle leven af. En tot diep in het hart vermoeid, ging zij weer zitten. De jongen gleed dadelijk mee neder in het zand. Zij hield in gepeinzen langen tijd het hoofd gebogen, dan keek zij op en zag een wonderbaar schouwspel. Boven de top van het tegenoverliggend duin verrees de kleine, blonde kop van een kind. Als op de vleugels van een groote vogel zat het rustig neder op de schouders van een witgekleede vrouw. Het gezicht van het kind was teer en zijn haar was stralend blond tegen de bronskleur van zijn glanzende huid. En daar onder, tusschen de greep van zijn kunstjes, bloeide een vrouwengezicht als een vrucht blozend en twee oogen die op de zee zelve geleken, glansden vanuit de schaduw der twee als kleppen gestelde kinderhandjes.

Zij steeg en daalde moeiteloos als een golf, of zij aan de zee was ontstegen, en nog op dier rhythme werd gedragen, doelloos, verheugd en schoon.

De bleeke vrouw keek. Droefenis scheen in haar omhoog te wellen, doch stil ging dat zacht verdriet wegebben, in haar bleef alleen de eerbied voor het wonder. Haar ziel bloeide, als een roos, open in een verrukking waarin zij aan zich zelve vreemd bleef; als de zwakke

moeder van een zwak kind besefte zij zich niet meer in dit oogenblik van aandacht. Zij scheen eer gelukkig, dat dit schoone bestond.

En zij traden dicht aan haar voorbij; zij aanschouwde de bloote, stevige knietjes die zich terug bogen onder de oksels der vrouw en zij zag de sterke handen der moeder die de knietjes omspanden. De volle werkelijkheid ging haar voorbij in een lach en een groet naar haar - waarop, in de wedergroet, haar oogen heel haar trotsche bewondering beleden.

En toen zij achter haar, duinafwaartsch waren weggegleden, zat zij nog stiller, als verwachtte zij weder de droefenis; doch zij voelde zich op eenmaal doorstroomd van een deemoedig, zalig geluk, nu zij met onweder-staanbare zekerheid plots besefte dat niet overal het leven zoo droevig was als zij wel meende.

De kunst der gebroeders Van Eyck[1)]
door Aug. Vermeylen

Wie het geluk had, het vermaarde Getijdenboek vani graaf Willem VI te zien, dat in 1904 zoo rampspoedig verloren ging in den brand der Biblioteca nazionale te Turijn, aarzelt niet, in sommige miniaturen die het opluisterden en uiterst waarschijnlijk dagteekenden van 1417, het eerste ons bekende werk van Huibrecht en Jan van Eyck te erkennen, en te beweren, dat daarin niet alleen de eigenlijk Vlaamsche, maar de moderne schilderkunst zelf haren aanvang nam[2)].

Enkele jaren later zou de nieuwe schoonheid in het aanschijn van het volk zegevieren, - minder vrij dan in de miniaturen, want monumentale vertolking van kerkelijke stof, maar met pakkender grootschheid, - in het altaarstuk der Gentsche S. Jans-kerk (heden S. Baafs): de Aanbidding van het Lam Gods, waardoor de roem der Vlaamsche school voor de Europeesche kultuur-wereld opeens gevestigd was.

Nu de paneelen die naar Brussel en Berlijn waren verzeild te Gent teruggekeerd zijn, en het glorierijke werk

1) Dit stuk maakt deel uit van een ‘Geschiedenis der Europeesche plastiek en schilderkunst in middeleeuwen en nieuweren tijd’, waarvan het eerste deel binnenkort in de ‘Wereld-Bibliotheek’ verschijnt.
2) Men sta me toe, te verwijzen naar mijn studie over het Turijnsche Getijdenboek, in ‘Onze Kunst’, December 1904.

in de kapel, waar het voor geschilderd werd, eindelijk weer in zijn geheel is opgesteld, is het als tot nieuw leven verrezen.

Een opmerking moge voorafgaan: wat daar het meest bewonderd werd, namelijk het geduldige naturalisme en het kleur-getoover, hangt voor een goed deel samen met de techniek der olieverfschilderij. Volgens de legende zou Jan van Eyck die uitgevonden hebben. Eigenlijk was het mengen der verf met olie al lang voor hem bekend, en heeft Jan van Eyck (of Huibrecht) het procédé alleen verbeterd. In welker voege, valt niet bepaald te zeggen. Zeker is, dat de nieuwe werkwijze, door Jan van Eyck met verbluffend meesterschap toegepast, aan de kleur een ongekende lichtende kracht en doorschijnendheid gaf, een duurzamen frisschen glans en een nauwkeuriger uitdrukkingsvermogen, terwijl het vloeiend ineensmelten der tonen zachtere modeleering mogelijk maakte. - Maar wie nu door de ‘uitvinding der olieverfschilderij’ de kunst der gebroeders Van Eyck verklaren wil, vergeet dat alleen hij vinden zal, die zoekt: de droom, de behoefte die tot zoeken noopt, die schept het werktuig. Of liever: in de artistieke bedrijvigheid, wisselwerking van hand en geest, reageeren gevoel en techniek gestadig op elkander, zijn beide tevens oorzaak en gevolg.

Voor Jodocus Vijdt, een Gentsch schepen, uit een familie van machtige financiers, werkte Huibrecht van Eyck aan het vermaarde polyptychon der Aanbidding van het Offerlam, dat hij bij zijn dood in 1426 onvoltooid moest laten. - Wat Johannes betreft, die was toen (sedert 1425) lijf schilder en kamerheer van hertog Philips den Goede geworden, nadat hij een paar jaren diezelfde betrekking bij graaf Willem's broer, Jan zonder Genade, had vervuld. De hertog van Bourgondië vertrouwde hem in 1426-29 herhaaldelijk bijzondere zendingen toe,

o.m. naar Portugal. Eerst in 1432 had Johannes het Lam Gods voltooid. Hij woonde toen te Brugge, waar hij in 1441 stierf. De enkele paneelen, die door hem met naam ('Johannes' van Eyck) en datum geteekend werden, zijn uit de jaren 1432-39.

Het valt te betwijfelen, of men in de Aanbidding van het Lam Gods het aandeel van Huibrecht en datgene van Johannes ooit duidelijk van elkaar zal kunnen scheiden, - vooral indien men rekening houdt met de mogelijkheid, dat het aandeel van Huibrecht door Johannes misschien overschilderd werd. De meeningen gaan het meest uiteen omtrent de zes paneelen der aan weerskanten beschilderde zijluiken, die in 1920 uit Berlijn naar Gent werden overgebracht, terwijl de twee uiterste boven-paneelen der zijluiken (Adam en Eva), algemeen voor werk van Johannes gelden, en de vier vaste middenpaneelen in hoofdzaak althans voor werk van Huibrecht mogen gehouden worden.

De vraag heeft alleen belang voor vakgeleerden, en we vergeten haar graag, al het bijkomstige valt weg, als we nu het geweldig altaarstuk naderen, en opeens voelen dat schoonheid voor alle tijden tot ons spreekt.

Het is een dier verheven gedichten, dier samenvattingen van scholastische stof, zooals de middeleeuwen die aan de gebeitelde portalen, op de glasramen en wanden der kathedraal ontvouwden. Maar hier is het kunstwerk niet meer als versiering der architectuur gedacht: met de ordening van zijn twintig paneelen (binnen-en buitenzijde) wordt het een soort van kerk-gebouw op zich zelf, - in al zijn bijzonderheden doorgeestigd van persoonlijke opvatting.

Het onderwerp is de centrale geheimenis van het christelijk geloof: de zaligmaking van het menschdom door het vrijwillig offer van het Lam, waarvan het bloed tot eeuwige levensbron wordt. Het algemeene plan, geput

uit de Openbaring van Johannes en liturgische teksten voor het Allerheiligen-feest, steunt grootendeels op overlevering.

Bij gesloten luiken bereidt het polyptychon ons voor op het drama der Verlossing: deze wordt door twee sibyllen en twee profeten aangekondigd, en in een vertrek, door welks vensters we op een Vlaamsche straat uitzien, brengt de engel Gabriël de Blijde Boodschap aan Maria.

Onderaan, in nissen, staan grauw-in-grauw als marmerbeelden geschilderd, de twee heiligen wien de tegenwoordige S. Baafskerk toen gewijd was: de Voorlooper, Johannes de Dooper, en de Getuige, wiens visioen hier vertolkt werd, Johannes de Evangelist; naast hen hebben de knielende begiftigers, Jodocus Vijdt en zijn vrouw, een plaats gevonden.

Worden de luiken geopend, dan gloort het altaarblad in al zijn heerlijkheid, zingt het zijn innig-plechtige, veelstemmige hymne.

Het mystisch offer glanst in 't midden van een zacht en rijk landschap, bloemen-doorsterrelde wei opgaande tot heuvels van ernstig-groen bosschage, waarachter de schoone verte, met de ontelbare kerken van een nieuw Jeruzalem, baadt in het zuivere blauwe licht van den hemel en de stralen der allerheiligste Duif: het Lam schenkt zijn kostbaar bloed, en vooraan spruit het heldere water der Levensbron. Door ontzag op een afstand gehouden, in aanbidding, omringt een kring van onbevlekte engelen het altaar. En van de vier hoeken der wereld komt demenschheid het onuitspreekbare wonder aanschouwen: links de profeten, en achter hen, machtige gestalten in ruime mantels, de wijsheid der Joden en Heidenen, zij die niet geloofden maar Christus voorgevoelden; rechts zij die het woord van Christus hebben ontvangen, de Apostelen, natuur-kerels in ruwe pij, en

de pausen, de bisschoppen, de prinsen en dienaars der Kerk, purper en gouden, in zwaar en schitterend ornaat. Verderaf schrijden ingetogen, tusschen rozen, mirten en oranjeboomen, andere feestelijke stoeten: links de martelaren, in gewaden van donker azuur; rechts de zachtzinnige scharen der martelaressen, met slepende kleeren van blauwige sneeuw, rozig-parelgrijs, lila, bleeke bloementinten. Bij het landschap van het middenstuk sluiten de vier smalle zijpaneelenaan: daar ontrolt zich de bonte optocht der christelijke Ridders en der rechtschapen Rechters, terwijl aan den anderen kant, uit een Morgenland met cypressen en palmen, de uitverkoren Kluizenaars en Pelgrims barrevoets en gebeden-prevelend de zalige beemden naderen. - Maar de hooge schilderijen der boven-rij openbaren de glorie der hemelen: in 't midden, heel groot, de Koning der Koningen, tronend in eeuwigheid, de H. Maagd en Johannes den Dooper naast hem, als in menig middeleeuwsch Laatste Oordeel, zingende en muziek-spelende engelen, en, aan de uiterste randen, de Voorvaderen die door hun val de komst van den Heiland noodzakelijk maakten, Adam en Eva, menschelijke naaktheid in al dien luister. - Volgens Van Mander was oorspronkelijk bij de ‘principael Tafel’ nog een onderstuk gevoegd, ‘eenen voet, daer sy op stondt, desen was gheschildert van lijm, oft Ey-verwe, en daer in was een Helle ghemaeckt.’

Door een voortreffelijke verdeeling van groepen en tegenstellingen, de plechtigheid eener natuurlijke symmetrie, het verbinden van het middenpaneel aan de zijpaneelen door het landschap, heeft Huibrecht van Eyck, wien de algemeene aanleg wel te danken zal zijn, orde en rythmus in de veelvuldige stof gebracht. Ook op iedere ‘deure’ wordt geslotenheid bereikt door de groote lijn der omtrekken en den eenvoudigen bouw der ruimte. Maar de eenheid van den indruk berust nog

meer op het koloriet: ‘blaeuwen, roon en purpuren, die zijn onsterflijck, en alles zoo schoon, datse noch versch gedaen schijnen, en alle ander schilderije overtreffen.’ Het is als een muziek van kleuren, ernstig en frisch, diep-ruischend, innerlijk jubelend, hymne en gebed van een ziel die dronken was van alle glansen der wereld, maar heur rijk van bovenaardsche pracht verinnigde door het harmonische licht van stillen droom, - zooals, na een vollen dag, de gouden avond alles tot één schoone herinnering loutert en samenstemt. - De bekoring van die kunst schuilt niet alleen in den rijken kleurenklank, maar in het preciese van iederen toon, het geciseleerde van iederen vorm. Niet alleen in die warme welluidendheid van ultramarijn, amber, smaragd, bloed, vurig purper doorschoten van juweel-geflits: maar het nieuwe procédé verleidt den schilder tot fijn drijfwerk, filigraan van kostbaar metaal. In de Bourgondische praal van den ridder-optocht, de grillige versiersels der hof-kleedij, harnassen en banieren, goud-belegde en goud-doorweven kerkgewaden, laat hij stralen en edelgesteente flonkeren, gloed branden van regenboog- en pauweveer-tinten, en ieder spanghaakje, iedere geglazuurde vloertegel, ieder onderdeel van kroon, uitgesneden lessenaar of harp, wordt tot in de minste bijzonderheid nagebootst, zelfs het miniatuur-beeld dat weerspiegelt in staal, parel en kristal. Wat heeft hij elke stof liefgehad, wat doet hij zich te goed aan alle gedaanten en verschijningen, die hij nu, met een weinig verf, opnieuw tot leven oproept, in haar lichamelijkheid en wezens-werkelijkheid: hij is als de schepper die voor de eerste maal ieder ding zijn naam schenkt; ge voelt de substantie van fluweel en hermelijn, brocaat en damast, het glimmend eikenhout, het zachte of harde vleesch. Van ieder bloempje of grasje, van ieder mensch is het karakter begrepen, de individualiteit, van jonkvrouw

als van kluizenaar, van serafijn als van God. Men denke maar een oogenblik terug aan sommige cherubijntjes uit de Keulsche school met hun onduidelijken lichaamsbouw en hun handen zonder kootjes, en zie dan deze engelen verzonken in hun orgel- en vedelspel: de geest der muziek trilt tot in hun vingeren. En bij al die menigvuldigheid dwaalt het oog toch niet af, wordt het niet verstrooid. Daar zit wel iets van de geheimzinnige betoovering van het werk in: men wordt van 't een naar 't ander gelokt, voortdurend verrukt door de subtiele zuiverheid der details, door contrasten en samenklanken, innerlijken rijkdom waar men uur aan uur genietend naar kijken kan zonder de grens te raken, - maar men wordt altijd weer teruggebracht tot enkele groote effecten, overheerschende vormen die het geheel bijeenhouden. Jodocus Vijdt is met angstvallige zorg gekonterfeit, geen haartje of puistje wordt veronachtzaamd, en toch heeft de figuur een ferme breedheid, - de waarneming dringt verder dan de oppervlakte, zij geeft ons de som van een leven, en de ‘tronie’ van den vromen poorter vergeten we niet meer. Want die verscheidenheid en eenheid is in de stemming zelve, in den geest: zooals de verweerde baarden en kale schedels der heremieten en boetelingen, die langs de wegen sleepvoeten, afsteken bij de aartsengel-gestalten der omlauwerde jonge standaard-dragers, en eenzelfde gevoel ze toch vereenigt; zooals op het donker groen het diepe blauw der martelaren samenluidt met de teere duive-kleuren der maagden, bij de volle akkoorden van rood en goud; zoo worden alle tegenstellingen tot ééne symphonie: het nauwlettendst naturalisme bij de ideale schoonheid en de monumentale macht, de binnenhuisgezelligheid van het stilleven in Maria's cel bij de ruimte van het landschap en de glorie van het goddelijke visioen, al die frissche en strenge uitdrukkingen van oot-

moed, energie, gedachte en droom, beelden van reine gezondheid en over-beschaving, het gezicht der schamele of heerlijke werkelijkheid en de openbaring van het geloof, - het ontzaglijke zwijgen van het sacramen-teel-tronend Opperwezen bij het blij-ingetogen koor of het mijmerend naluisteren der hemelingen, terwijl de bloemige valleien der aarde, het licht, de heele teruggevonden natuur en de mensch die haar bewoont het door de eeuwen galmend hosanna meezingen.

Bij nader onderzoek ontgaat het ons nochtans niet, dat zelfs wonderdoeners als de gebroeders Van Eyck niet alle boeien van het verleden konden breken; de perken van wat het vorig geslacht mogelijk scheen hebben ze slechts uitgebreid; de ontwikkeling was zoo snel, dat we hier wel van een sprong mogen spreken, maar die sprong reikte toch niet verder dan menschenkracht vermocht. Het genie blijft min of meer gebonden door het tijdstip, de traditie, de gewoonten der aanschouwings-wijze; het staat telkenmale weer voor vele problemen, die niet alle en in eens op te lossen zijn. Als b.v. de Engelsche Groetenis plaats vindt in een vertrek met zoo lage zoldering, dat die haast het hoofd der knielende figuren raakt, is dat een middeleeuwsche ruimte-conventie van zeer uiterlijken aard, die niet hinderde en door den schilder gewillig aanvaard werd. Het treft verder dat de greep naar 't individueele niet overal over den ouden zin voor het typische heeft gezegevierd: Van Mander roemt het, dat men bij de zingende engelen ‘aen hun actien licht mercken can, wie den boven-sangh, hoogh contre, tenor en bassus zingt’: nu, daargelaten dat dergelijke voorstelling in de 14de-eeuwsche Italiaansche kunst niet zeldzaam was, ten slotte lijken al die gezichten toch naar hetzelfde patroon ontworpen, al is er afwisseling in de uitdrukkingen. - Maar andere conventies spruiten uit onmacht om de zich voordoende

moeilijkheden te overwinnen. Het opglooien van den grond, het uitgaan van verschillende oogpunten voor de figuren en de achter elkaar rijzende strooken lands, kortom het gemis van perspectivische eenheid, kon Huibrecht van Eyck wel te boven komen in kleine miniaturen, maar niet in een groote compositie als de Aanbidding van het Lam. De samenhang van figuur en ruimte is niet die van het oorspronkelijk samen-geziene. De lucht ontbreekt in sommige groepen, al te dicht opeengedrongen. Willen we 't landschap ontleden, dan valt het weldra op, dat het overal uit afzonderlijke schermen is ineengezet, en uit afzonderlijke motieven, die zelfs niet altijd bij elkaar passen. En dan speuren we 't ook in de enkele gestalte, dat ze vaak broksgewijze uit details is samengesteld, en hoeveel kunst er noodig was om ons over die analytische behandeling heen te helpen. Men bestudeere in dat opzicht het gelaat der Heilige Maagd in den hemel - den wenkbrauwboog, het bovenste ooglid, het randje onder het oog, de wang, de lippen, -: het bestaat uit vlakken en vormen, die aan elkaar grenzen, zonder de vloeiende eenheid van het echte leven. Daarom ook stelt die kunst nog weinig belang in de beweging, en waar zij schuchter beproeft die weer te geven, - b.v. het draaien of buigen van een hoofd, op het middenpaneel, - mag de poging niet geslaagd heeten; of we worden althans een zekere stramheid gewaar: we voelen dat het onderdeel niet uit het geheel geboren wordt. - En hier staan we dan voor de vraagstukken, waarde gansche 15de eeuw verder aan arbeiden moest: organischen bouw van het menschelijke lichaam, organische eenheid van figuur en ruimte.

Men kan trouwens in het vermaarde altaarstuk zelf de ontwikkeling volgen, en de punten aanwijzen, waar Johannes zich de meerdere toont van Huibrecht. Adam en Eva hebben het stellige van een nieuw kunst-evan-

gelie: beeld van den naakten Mensch, zonder bijwerk, in grootschen eenvoud, op verre na niet ‘schoon’, en ontzaglijk toch door zijn werkelijkheid. Hier spreekt het volkomen meesterschap: Johannes wil van geen toegevingen meer hooren, versmaadt alle calligraphie, en zoo gebiedend is hier zijn eerbied voor het zijnde, dat het vleesch niets zinnelijks meer heeft, hij aanschouwt en teekent het als een boom of plant: den Mensch als Gods gewas, niets anders meer dan een brok der al-natuur. Ieder gewricht getuigt van een bijna wetenschappelijk verstand van de functie en den samenhang van been, spier en zenuwpees. Ik geloof niet dat iemand nadien ooit een Adam heeft geschilderd, die meer de photo-graphie nabijkomt, en door den geweldigen ernst der waarheidsliefde toch zulk een religieuzen indruk teweeg brengt. Hier is haast geen verband met het verleden meer, of 't ware dan de bevangenheid van het statuarische, het vermoeden dat een onzichtbaar getimmerte het gemakkelijk gebaar verhindert. Zeker heeft ook het typische nog zijn recht doen gelden, in het harde, hoekige van den man, het weeke der vrouw, - doch men vergelijke maar dit ouderpaar met datgene dat Masaccio enkele jaren vroeger in S. Maria del Carmine te Florence had geschilderd: het verschil zit niet alleen in het dramatische bij den Italiaan en zijn zin voor vrije beweging, - Van Eyk houdt zijn model stil, om aandachtig elken vorm na te gaan, - maar naast de doorloopende, synthetische lijn van Masaccio beseft men beter nog, vóór deze ontkleede stedelingen met roode handen, magere armen, plooien in den hals, haartjes ruigkrullend op borst en buik, hoe Van Eyck streng-zakelijk, onverbiddelijk-stipt, de minste bijzonderheid uitwerkt, en ieder postje van de som laat zien, al mist de som niets van haar machtige klaarheid.

Hier vatten we de karakteristiek van Johannes, die we

terugvinden in alle later werk van hem, - madonna's met het kind, soms aanbeden door heiligen en begiftigers, en verder portretten. Tegenover het malschere, het ruime, het dichterlijke van Huibrecht, - wien b.v. de Lieve-Vrouw in de Kerk te Berlijn wordt toege-schreven, - treedt hij op als de machtigste verpersoonlijking van het nieuwe, volstrekte naturalisme.

Overal treft hij door het ontzagwekkend positieve en rustige van zijn aanschouwing. Hij wil niet spreken tot het hart, of tot het intellect: hij spreekt vooral tot het oog. Het bepaalde van zijn geest voelen we tot in zijn strak-gebroken gewaadsvouwen. Hij stelt de dingen vóór zich, onbeweeglijk, hij wil niet zich zeiven geven, hij staat buiten den hartstocht, buiten het drama: hij ziet. In zijn portretten heeft hij niets verzwegen, niets getemperd noch overdreven. Hij zegt op ongewoon verfijnde wijze, hoe bij dézen kerkvoogd, bij dien jongen man, het fleurige of slappe vleesch is, in zijn geringste oneffenheid, hoe de huid verandert, naarmate ze gespannen is op harde kinnebak of op elastischer kraakbeen, - hij duidt het vluchtigste tinten- en lichtenspel aan in een oogappel. En kanunnik Van der Paele te Brugge, of beter nog, het konterfeitsel van zijn eigen vrouw dat er naast hangt, bewijzen met welk eene haast onnaspeurbare kunst, welke zachte overgangen van waarden en ineensmeltende tonen, hij alle trekjes samenbouwt tot een monumentaal, eenvoudig geheel, en hoe zijn diep-dringende waarneming de ziel zelve van een individu vereeuwigt. In zijn voorstellingen van de heilige Maagd mag deze een Brugsche burgervrouw zijn, de begiftiger aanspraak maken op evenveel belang als zij: niet meer de kerkelijke godsvrucht uit de middeleeuwen vertolkt hij, maar door het zuivere van de visie, de verzonkenheid in het ding, de liefde van de uitvoerige behandeling, prevelt hij zijn vroom gevoel van het leven uit, en

Arnolfini met zijn vrouw, te Londen, lijken in dien zin even ‘religieus’ als de koningin der hemelen. Wat staan er alle zaken zoo rein, delicaat, ingetogen, feestelijk, in de stilte en het zomerlicht van een Zondagnamiddag, als in de zindelijke huiskamer het gepoetste koper glimt. Bij Van Eyck zijn een tinnen bord, een paar appelen op de vensterbank, in het late gestraal dat door de ruit-lenzen gloort, - hoe netjes duidelijk ook geteekend, - omgeven van lucht, badend in de zachte warmte, en het gesuizel der schaduw laat ons nog beter het zwijgen hooren, en het zieltje dat er woont in het meest gewone dat we dagelijks rondom ons zien. Het licht, dat de geest van de kleur is, dat in subtiele wisseling verdoofd of opgezogen of weerkaatst wordt: daarmede heeft, na Huibrecht's pogingen in het Turijnsche Getijdenboek, Johannes van Eyck een uitdrukkingsmiddel geschapen, dat hem niet alleen dezelfde diensten bewijst als een Italiaan de lijnenperspectief, - men neme als voorbeeld de te gelijk gebrekkige en meesterlijke constructie van de Van der Paele-schilderij, - maar het binnenste, het afwisselende en ééne leven zelf zichtbaar maakt. En het blijft de heimelijke bekoring van die kunst, dat bij zooveel afgemeten, statige grootheid, mannelijk-scherpe stelligheid en kalme helderheid, bij zooveel genot van de stof en den schoonen schijn, in haar toch altijd het intieme ademt, het innige dat van álle stof iets kostbaars maakt.

Als men nagaat, met welken lust en welke onfeilbare kunst de teekening hier gesteund en verzacht wordt door spel van harmonische kleur en luchtgeschemer, hoe op ieder duimbreed een rijkdom van tooverend-juiste schakeeringen en lichttonen het oog boeit, dan krijgt men den indruk, dat vóór de gebroeders Van Eyck nooit recht ‘geschilderd’ werd, en hun werk een nieuw tijdperk van de geschiedenis opent.

Twee psalmen

I

Vader, Gij zijt voor een als ik te goed, al te eindeloos goed.
Gij overstelpt mij met de visioenen van Uwe geluks-paradijzen
en Gij bespeelt mij als een doedelzak met hosannah's en liefde-wijzen:
zie mij, ik doorschater den nacht als een zingende vulkaan met den rooden psalm van mijn bloed.

Gij roept mij: ‘Zoon, Ik ben uw Vader!’ - en ik kom met mijn hart aan 't altaar Uwer zon;
vul Gij mijn hart met het vuur Uwer liefde en het reukwerk van Uwe zegeningen -
dan ga ik óver de dageraên heen, naar waar de menschen zijn diep in de schemeringen,
en stel mijn hart vóór hunne voeten tot zij stil zijn in aan-bidding, als een horizon vol zon.

Gij wenkt mij - hier ben ik, Vader, geheel, alleen van U; waar zijn de stallen om uit te mesten? waar wordt gehongerd en geleden?
waar staan de barrikaden, in den zwarten nacht blank als gebeden?
O benedijd mij, Vader, met al wat hard is en bitter en ruw;

doorkerf mij, verteer mij met de bliksems van Uwen liefde-gloed;
verneder mij vóór de voeten der aller-laagsten, dankend en kussend 't stof van alle wegen;
breek mij - gebroken zijn is mijn deel - en spreid mijn leven als Uw oppersten zegen
tot de wereld één roode papaver is in den eindeloozen stortvloed van mijn bloed.

II

Vader, ik weet het wel: het is de schoone tijd, dat Gij mij gaat beproeven,
de snikkend-verbeide stonde van het laatste avondmaal; -.
nu nadert op de dravende paarden der donders met bliksmende hoeven
de begenadiging waarvan wij droomden: Eenmaal, o zusters en broeders, eenmaal!

Daarbuiten hebben Uw engelen gebazuind op hun gouden bazuinen:
'Waak óp, die van goeden wil zijt, in den nieuwen dageraad,
de hemel één zon en de aarde één eeuwige lente van fonteinen en tuinen,
waak óp!' - en hier ben ik met de sacrificie van mijn leven: voor klarende lenten eeuwig zaad.

't Was steeds mijn droom ál wat ik heb, ál wat ik ben te verzaken
voor wie, van zenith tot noord, in U mijne broeders zijn; 't was steeds de extase, waarin ik weenend verging bij nachten van glanzende wake...
en nu: ziehier mijn hart, het is zoeter dan honing; ziehier mijn bloed, het is zoeter dan wijn.

Hoor, de bazuinen roepen; zie, hoe van zonnen de nachten glanzen;
aan al deuren staan de moeders bereid met den zoen, die reeds zoet is van eeuwigheid,
en wij buigen onder de zegening van de kinderen op hun armen - wijd

zijn de steegjes van teederheid, en de barrikaden rijzen, als monstransen naar de sterretransen -
o! mijn hart, 't is het heilig uur, wij trekken de wacht op in Vaders schansen,
ik, de Christus, en gij, mijne broeders, de apostels van den komenden tijd.
A.J. MUSSCHE

Over oostersche kunst
door J.L.J.F. Ezerman

Het is, naar ik meen, niet meer dan plicht voor ieder, die als Westerling over Oostersche kunst wil spreken, om te beginnen met in dankbare herinnering den naam van Edmond de Goncourt te noemen, den fijnen Franschen meester, die een der eersten is geweest, welke de waardeering en de liefde voor die kunst heeft gevoeld en verkondigd. Hij is op dat gebied niet de eenige voorganger geweest, maar, waar hij zoo vaak miskend is, en zoo diep onder die miskenning heeft geleden, is het mij althans een behoefte, hem in het bijzonder te noemen. Aan onze dankbaarheid behoeft het feit niets af te doen, dat hij als leider op dit gebied, zijn plaats reeds lang aan meer bevoegden heeft moeten afstaan. De kunstenaars, die hij boven allen stelde, aan wie hij afzonderlijke werken wijdde, nemen in hun eigen land geenszins den rang in, dien hij hun toedacht. Hokusai en Outamaro worden door Japansche artisten stellig niet als voorgangers en meesters beschouwd. Meer nog, het diepste wezen der Oostersche kunst heeft de Goncourt, naar ik meen, zelfs niet vermoed. Ik heb het altijd als kenschetsend voor zijn wijze van waardeering beschouwd, dat hij ergens zegt, dat, als hij eens heelemaal uit zijn omgeving weg wilde zijn, hij zich op een divan opschoot met Heine's Romancero, met de vertellingen van Edgar Allan Poe en met een aantal Japansche kleurprenten.

Dan kon hij vergeten wat hem hinderde, dan vond hij zich in een schooner, kleuriger, maar ook in een geheel vreemde wereld. Het Oosten was zijn toevlucht, zijn tour d'ivoire. Dit nu acht ik een ten eenenmale onjuiste houding tegenover Oostersche kunst. Zij wordt nog al te vaak aangetroffen, maar steeds tot haar kleineering en tot onze eigen schade. Het kan de Goncourt niet aangerekend worden, dat hij hierin den verkeerden weg ging. Het lag niet aan hem zelf, het lag aan zijn omgeving, het lag aan onze vervloekte, bedorven maatschappij, die hem afstiet, waar hij of ijskoude onverschilligheid of giftigen hoon vond. Zij j o e g hem naar die vreemde wereld, zij dwong hem haar contrast, haar tegenstelling te zoeken. Ons past het, een ander standpunt in te nemen, maar, zoo wij dus zijn leiding niet aanvaarden, zijn fijngevoeligheid, zijn ontvankelijkheid kunnen wij niet hoog genoeg aanslaan, niet ijverig genoeg trachten te evenaren.

Eenigen tijd geleden is te Amsterdam op de vergadering, waar de oprichting van den Kring Petrucci werd besproken, door Dr. Schoenmaekers een toespraak gehouden, waarin hij het doel van dien Kring uiteenzette. Hij stelde daarin voor een vruchtbaar samengaan van Oost en West den eisch, dat geen hunner zich zelf verloochenen zou, prijs zou geven, wat hun eigen wezen kenmerkt. Aan het slot zijner rede voegde hij daaraan toe, dat in 't begrijpen wij het eens kunnen zijn. Voor alles is noodig, zoo besloot hij, int ellectueele liefde. Deze opvatting nu is ook de mijne met dit voorbehoud, dat, zonder de aanspraken van het intellect te willen verkleinen, ik toch aan de liefde grooter waarde toeken. Van haar moeten wij uitgaan, in haar moeten wij ten slotte eindigen. Wil dan, hetgeen volgt, in dien zin opvatten.

Wat in de Oostersche kunst steeds meer treft, is wat ik met geen ander woord dan spanning weet aan te duiden.

Hebt gij wel eens aandachtig naar een vogeltje gekeken, zooals het zich op een tak of een struik wiegt, zijn kopje wendt en keert, even 't snaveltje wet, een paar toontjes fluit, en.... weg is 't weer, zoo snel, dat ge ternauwernood zijn vlucht kunt volgen. Hoe glanzen de vleugeltjes, hoe schitteren de oogjes, hoe vast klemmen de sierlijke pootjes de brooze buigende twijgen, - welk een leven, welk een veerkracht tot in de fijnste vezelen van zijn veertjes. En zie 't nu, als 't dood neerligt, de oogjes gebroken, de pootjes star en strak, 't halsje klagelijk geknakt, de veertjes slap. Met 't leven vlood de veerkracht.

Dat nu, dat levende, dat veerkrachtige bedoel ik, als ik van spanning spreek. Men vindt haar in alle groote kunst, maar in die van het Oosten heb ik haar wezen pas leeren begrijpen. Wat toch is spanning? Evenwicht tusschen wederstrevende krachten. En dit is het, waar ge telkens voor staat, als ge als Westerling tot het Oosten komt. Ik wil er enkele aanwijzen.

Kunst is individueel. Het persoonlijke, het eigene is wat haar waarde bepaalt. Navolging en schoolschheid gaan tegen haar wezen in. Maar waar werd ooit minder waarde aan het individu gehecht als in het Oosten? Denk eens aan de oeroude dorpsgemeenschap in Engelsch en Nederlandsch Indië. Het Chineesche familieleven kent den eenling niet, ziet het individu slechts als deel van het geheel. En schoolschheid? Maar zij is de onwrikbare basis, waarop de geheele Oostersche kunst rust. In de Chineesche en Japansche schilderkunst kennen wij veeleer scholen dan individuen. Namen de leerlingen niet den naam van den meester aan, gaven zij hun eigenheid niet prijs? Neem de literatuur. Confucius bouwt zijn werk op de oudheid, op haar overleveringen en heilige boeken. Hij zelf wordt het onderwerp, of moet ik zeggen het slachtoffer, van een onafzienbare

schare uitleggers, commentatoren. In Indië is het niet anders. De Mahabharata is een reuzenweefsel van sagen en legenden uit de oudheid. Daarnaast is het een leerdicht, dat zich tot alle klassen en standen wendt. De Bhagavad Gita, de hoogste top van den gigantenbouw, is leering. Ik spreek hier niet van den inhoud, maar van den vorm, dien de dichter koos. Elke generatie neemt den last der traditie van wie haar voorgingen over, torscht haar een wijle, wijzigt hier iets, voegt er daar iets aan toe en geeft hem op haar beurt aan haar opvolgster over. Soms zie ik het geheele Oostersche geestesleven als de ontzaglijke muur, die Victor Hugo in de inleiding tot de Légende des Siècles beschrijft, 'a perte de vue une facade noire', 'chaos d'êtres, montant du gouffre au firmament'. In zulke verhoudingen gaat de eene mensch verloren.

Een ander punt. Kunst wil vrijheid. Zij sterft als men haar vleugelen bindt. En ook hier gaat de Oostersche traditie recht tegen deze opvatting in. Eeuwenoude ervaring baande den weg en stelde de regels vast, welke de kunstenaar moet volgen. Tot in de nietigste détails is hem die weg voorgeschreven. Als met ijzeren hand dwingt een uiterst gecompliceerd samenstel van minuti-euse voorschriften hem hetzelfde pad te gaan, dat zijn groote voorgangers gingen. Ik mag niet te uitvoerig worden en ik zou ook niet in staat zijn om u dit voor elk onderdeel van kunst en wetenschap aan te toonen. Maar laat mij u verwijzen naar het merkwaardig werkje van Bowie over de Wetten der Japansche schilderkunst[1)], laat mij u herinneren aan de vroegere methode om Chineesch te leeren, welke eeuwen lang is toegepast, en welke hierin bestond dat de leerling geheele boeken uit het hoofd moest leeren, eerst naar den klank, dan

1) Henry P. Bowie. On the Laws of Japanese Painting. Paul Elder & Co. San Francisco.

naar het schriftteeken, zonder nog iets van de eigenlijke beteekenis te begrijpen, laat mij ten slotte het volgende uit Sinnett's Esoterie Buddhism aanhalen.

"De Oostersche en Europeesche systemen om kennis mede te deelen zijn zoo verschillend als twee methodes maar kunnen zijn. Het Westen wekt en prikkelt bij eiken stap de neiging tot tegenspreken van den leerling. Hij wordt aangemoedigd om overtuiging te betwisten en te weerstaan. Het is hem verboden om eenige wetenschappelijke opsomming op gezag aan te nemen. Terwijl hij kennis opdoet, moet hij pari passu leeren hoe die kennis verkregen is, men doet hem gevoelen dat geen feit waard is gekend te worden, tenzij hij tevens weet, hoe hij het als zoodanig kan bewijzen. Het Oosten gaat met zijn leerlingen heel anders te werk. Zoo min als het Westen ontkent het de noodzaak om zijn leeringen te bewijzen, maar het geeft bewijzen van geheel anderen aard. Het stelt den leerling in staat, voor zichzelf de Natuur te onderzoeken, en in die sferen, die Westersche philosophie slechts door onderstellingen en redeneeringen kan binnendringen, zijn leeringen te bewijzen. Het geeft zich nooit de moeite over iets te redetwisten. Het zegt: - "Zoo en zoo zijn de feiten; hier is de sleutel der kennis; ga nu en zie voor uzelf." En zoo komt het dan, dat leeren per se nooit iets anders is dan leeren op gezag"[1)].

Gezag, ziedaar de eene pool van het Oostersche denken gevoelsleven. Welke is de andere? Ik sprak zoo even over de wetten der Japansche schilderkunst. Terloops zij opgemerkt dat het passender is, zoo al niet van Chineesche, dan toch van Chineesch-Japansche schilderkunst te spreken, want het meeren-deel dezer wetten en voorschriften is van Chinêeschen oorsprong, al dient daarbij in het oog gehouden worden,

1) A. P. Sinnett. Esoterie Buddhism. 7de Edition, p. 23 en 24.

dat de Japansche kunstenaars nooit slaafsche navolgers geweest zijn. Fenollosa drukt dit zeer gelukkig uit, door de Japansche kuituur (en kunst) als een variatie op de Chineesche norm, het Chineesche grondthema, aan te duiden.

Verondersteld nu, dat een willekeurige Chinees of Ja-pannees zich al die wetten eigen had gemaakt, dat hij, om maar enkele punten te noemen, de processen Isha (copieeren), Mosha (omtrekken aangeven), Shukuzu (verkleinen), en Shiko (compositie) meester was; dat de penseelvoering, wat de Japanneezen fude no chikara noemen, (voor den schilder, wat de stokvoering en de streek voor den violist zijn) geen geheimen meer voor hem had; dat hij vertrouwd was zoowel met de acht methodes om met kleuren te werken als met het veel moeielijkersumi e, het uitsluitend gebruik van sumi, Oost-Indische inkt, wat wij wit en zwart zouden noemen; dat hij tot in de uiterste finesses de theorieën van Ch'en Nan P'in over de ontwikkeling van eenvoudige motieven tot de ingewikkeldste combinaties had doorgewerkt; dat hij precies wist hoe de Vier Meesterstukken (orchidee, bamboe, pruimeboom en chrysanth) weer te geven; in 't kort, dat hij de techniek volmaakt beheerschte, zou zoo iemand dan daardoor ook kunstenaar geworden zijn? Gij lacht misschien en vindt de vraag dom, maar wees niet te vlug met uw oordeel. Zijt gij er zoo zeker van, dat gij u nooit door techniek verblinden laat, dat gij nooit den schijn voor het wezen neemt, op het uiterlijk alleen afgaat? En zoo dit alleen gold voor Oostersche kunst, waarmede sommigen uwer misschien niet zoo vertrouwd zijn, zou het nog te begrijpen zijn, maar wie durft beweren dat van Westersche kunst alleen het echte gewaardeerd, het zuivere gezocht wordt?

Toch is natuurlijk het antwoord op de gestelde vraag dat wie verwachten zou, er met techniek alleen te ko-

men, hopeloos mis zou tasten. Zij kan nooit meer zijn dan het nederig werktuig, middel, geen doel. Ook in het Oosten weet men dit, en zoo vindt ge dan in het werk van Bowie, waar ik ook de geleerdheid van zoo even aan ontleende, uitdrukkelijk vermeld, dat het voor den Japanschen kunstenaar ten slotte op twee dingen aankomt, welke met techniek niets meer hebben uit te staan. Het eene noemt hij het levend bewegen, in het Japansch Sei Do, het andere inventie, Esoragoto. Het eerste omschrijft hij zeer juist. De kunstenaar moet met 't hart schilderen, hij moet van talles, wat hij weergeeft, het wezen doorvoelen. Het andere echter, de inventie, heeft Bowie, naar ik meen, niet begrepen, geeft 't althans niet goed weer. Hij noemt dit het mengen van artistieke onwerkelijkheidmet de onartistieke werkelijkheid, het toevoegen van het valsche, het fictieve om het effect te ver-hoogen. Ik geloof dat hij bedoelt dat de kunstenaar oorspronkelijk moet wezen, maar hij schijnt niet te voelen dat de visie van den zuiveren kunstenaar op een heel andere wijze waar is dan de zoogenaamde realiteit en dat het belachelijk is om te spreken van artistieke onwer-kelijkheid. In elk geval echter, en hier is het mij om te doen, blijkt uit hetgeen hij meedeelt duidelijk, dat den Japanschen of Chineeschen kunstenaar na voltooiing van zijn leertijd eischen gesteld worden, die geheel in strijd zijn met wat te voren van hem gevraagd werd. In zijn leertijd moest hij zich geheel wegcijferen, zijn persoonlijkheid als kneedbaar was in de hand zijns meesters geven, moest hij angstvallig het streng gebaande pad volgen om dan aan 't einde gekomen, in eens rotsvast zichzelf te vinden, eigen weg te gaan, navolging en oorspronkelijkheid te schuwen als de ergste vijanden van den kunstenaar. En wat beteekent dit anders, dan dat hij zijn individualiteit moet stellen tegenover de geheele wereld?

Dezelfde tegenstrijdigheid vinden wij ten opzichte van schoolschheid en vrijheid. In het kostbare werk van Fenollosa over den Oorsprong en Ontwikkeling der Chineesche en Japansche Kunst vinden wij in het eerste hoofdstuk van het tweede deel een uittreksel uit een ge-schrift van Kuo Hsi over schilderkunst. Kuo Hsi is een der vele groote Chineesche kunstenaars. Hij wordt tot de Noordelijke Sung school gerekend en leefde in de gde eeuw. Het bedoelde geschrift bestaat uit losse aan-teekeningen, die hij voor zijn zoon neerschreef, en welke deze na den dood van zijn vader heeft uitgegeven. Hij schreef daar een korte voorrede bij, en daarin komt deze zin voor: "Ik moet hier opmerken, dat mijn vader, toen hij jong was, bij een taoistischen meester studeerde, zoodat hij steeds geneigd was, het oude te verwerpen en het nieuwe aan te nemen." Fenollosa heeft deze woorden onderstreept en kende er groote waarde aan toe. Zij passen zich dan ook uitstekend aan aan het geheele hoofdstuk, waarin hij zoo prachtig den strijd van vurige en energieke geesten tegen letterknechterij en starre dogmatiek schildert. In dit verband haalt hij nog deze merkwaardige uitspraak van denzelfden kunstenaar aan: "De ware natuur van den mensch is alles te verafschuwen, wat oud is, en alles aan te hangen, wat nieuw is." Hoe verleidelijk het nu ook wezen moge, hier verder op in te gaan, deze phase van den eeuwig onbeslisten strijd tusschen oud en nieuw wat uitvoeriger te behandelen, haar te vergelijken met wat zich thans niet alleen in het Oosten, maar over de geheele wereld afspeelt, gij zult begrijpen, dat dit verre buiten het kader dezer beschouwing valt. Het zou ook gedeeltelijk overbodig zijn, want ik zou voor een goed deel slechts herhalen, wat Fenollosa schreef, en ik wil u dus daarvoor naar hem ver-wijzen. Wij kunnen thans echter de vraag beantwoorden, welke zoo even gesteld werd, welke nl. de andere

pool van het Oostersch geestesleven is. Zij is: verzet, onafhankelijkheid, vrijheid.

"Tout comme chez nous", zult gij zeggen, en ik weet zeer goed, dat ik niets nieuws verkondig, maar dacht gij dan werkelijk, dat in hun diepst en ondergrond Oost en West niet een zijn? Dezelfde krachten werken er, dezelfde stroomingen bewegen beide, en het eenige verschil is in de wijze, waarop die krachten zich uiten, de richting, waarin die stroomingen gaan. En als wij dan de geheele ontwikkeling van het Oosten, zooals wij die thans kennen, langs ons heen laten gaan, dan is het eerste, wat ons treft, natuurlijk de zooveel langere duur hunner beschaving, vergeleken bij de onze, maar daarnaast, en in nauw verband daarmede, de sterkere, want langduriger werking dier krachten, de dieper geschuurde bedding dier stroomen.

Wij vonden dus, dat de spanning, die wij een der ken-merkende kwaliteiten der Oostersche kunst noemden, ontstaat uit de wisselwerking van tegengestelde krachten, gezag en vrijheid, dwang en verzet. Thans dringt zich de vraag op, hoe die spanning zich ontlaadt. En nu wil ik eens even de kunst daarlaten en wijzen op twee feiten in het maatschappelijk bewegen in het Westen en het Oosten. Het eene is de Fransche revolutie. Deze was ook een ontlading van sinds eeuwen opgehoopte spanning en ik behoef u niet te beschrijven, hoe geweldig zij geweest is, hoe krankzinnig en onmenschelijk de daarbij begane gruwelen. Stel nu daarnaast de revolutie in Ghina in 1912. Is daar de keizer onthoofd? Zijn daarbij stroomen bloeds vergoten? Integendeel, rustig, met weidsch gebaar heeft de dynastie den scepter neder-gelegd, en het laatste keizerlijk edict volgt gestreng den klassieken stijl. Even hoofsch, even waardig aanvaardden de nieuwe leiders het bewind, en bij alle regelingen van de overdracht werd aan beide zijden gematigdheid

en waardigheid betracht. Ik verzwijg niet, dat daarna ook minder mooie dingen gebeurd zijn, en dat op dit oogenblik de toestanden in China verre van bevredigend zijn, maar toch zetelt het oude hof nog rustig in Peking en zelfs de ontijdige poging van eenige jaren geleden, om het keizerlijk gezag te herstellen, heeft daarin geen verandering gebracht. Wat valt uit dit beschamend voorbeeld te leeren? Is het niet dit, dat het Oosten de ontlading der spanning tracht te regelen, dat het haar wil beheerschen?

En nu wordt u de beteekenis van dat samenstel van bindende bepalingen, dat ook het maatschappelijk leven omvat, en waardoor het gezag zich gelden laat, wel duidelijk. Men heeft de "Le", het Ritueel of Ceremonieel, dikwijls voor dorre vormendienst uitgemaakt, maar daarmede doet men groot onrecht. Juister is het te spreken van een ethiek der vormen, wier doel het is de tegenstrijdige krachten, welke zoowel in ons eigen leven, als in ons verkeer met anderen optreden, leiding te geven en in die richting te sturen, waarin zij tot zegen, niet tot schade werken.

En dit nu is ook het doel der voorschriften, welke wij zoo even bespraken, en welke den beginnenden kunstenaar, mits trouw gevolgd, een veilige en beproefde gids zijn. Geen dwang, maar leiding, geen hinderpaal, maar steun.

Op nog een overeenkomst tusschen de ritueele en de artistieke voorschriften zou ik willen wijzen. Beide reiken buiten het enge kader van nuchtere nuttigheid. Het Mosaïsche gebod zegt: Eert uwen vader en uwe moeder, opdat uwe dagen verlengd worden in het land, dat U de Heere uw God geeft. In China is de liefde voor de ouders een der Vijf Betrekkingen of Verhoudingen, welke de edele mensch behoort in acht te nemen, omdat hij daarmede de wet van zijn wezen vervult. En steeds

weer wordt in de heilige boeken gewezen op het verband tusschen die betrekkingen en den geheelen opbouw der wereld. Datzelfde kosmische, om 't zoo eens te noemen, vind ik in artistieke wetten en leeringen. Toen een vriend van mij bij een ouden Chineeschen musicus les ging nemen in het bespelen van de Khim, het oeroude snaarinstrument, was een der eerste voorschriften, welke zijn meester hem gaf, dit: Gij moet voor uw instrument zitten als de berg Tai Shan (de heilige berg in Shantung). En in Bowie lees ik het volgende: "Den kunstenaar wordt geleerd, dat zelfs, als hij het puntje in de oogbal van den tijger plaatst, hij eerst den valschen, wreeden, katachtigen aard van het beest moet voelen, en dan pas het penseel aanzetten. Als hij een storm schildert, moet 't hem zijn, alsof op 'tzelfde oogen-blik, de orkaan, die boomen ontwortelt en huizen van hun grondvesten rukt, over hem heen voer. Zoo hij de kust afbeeldt met haar klippen en het woelende water, moet hij voelen, dat de eersten daar staan om den felsten aanstorm van den Oceaan af te weren, de golven, daarentegen, moet hij de macht geven, alles onweerstaanbaar mee te sleuren". Is dit geen kosmisch voelen, en wordt daardoor het leeren niet eerder bezieling?

Zooeven zeide ik, dat het Oosten de ontlading der spanning trachtte te regelen. In zeker opzicht is dit woord ongelukkig gekozen, want niets ligt de Oostersche psyche verder dan regelmaat. Regelmaat is eng, benauwend, regelmaat is bekrompen en onnatuurlijk, regelmaat is dood. Neen, wat het Oosten wil is harmonisch leven, harmonisch bewegen, is rhythme.

Ik wilde, dat ik een meester der taal was, dan zou ik u het hooglied van den rhythmus zingen. Hij is alomme; hij wijst de sterren hunne baan en stuurt den loop der kometen; wij vinden hem in het drijven der wolken, in het spel der winden, in der golven eeuwig bewegen. Zie

den groei der schoone boomen, het spruiten der sterke takken, de onzegbare teerheid van knop en bloem. De woedende stormen, de bliksemvlam en het rollen van den donder openbaren zijn majesteit, hij wenkt en het vaste gebinte der aarde gehoorzaamt. Voelen wij hem niet in onszelf, gaat ons bloed niet naar zijnen wil? Zijn diepste wezen echter gaat ons open in de liefde, en weder in deze de hoogste, het samenvloeien van twee zielen. Onsterfelijk is hij en heilig.

Ook in het Westen kennen wij den rhythmus. Allereerst in de muziek. De grootste onder de grooten, Beethoven en Bach, de eerste in zijn symphonieën, de laatste in zijn sublieme orgelwerken en Passionen, dienden hem en wisten steeds nieuwe vormen te vinden, waarin hij zijn wezen kon uitspreken. Ook voel ik hem in de kunst der Grieken, in het opwaarts streven der middeleeuw-sche kathedralen. Maar hoe weinig komt hij overigens in onze verbrokkelde en onsamenhangende maatschappij tot uiting. Als oasen lichten de korte tijdperken, waarin hij het leven bezielde, de eeuw van Pericles, de eerste Christengemeenten, de tijden der Primitieven. Altijd weer brak de brooze lijn, kwamen chaos en woest geweld. En thans schijnt hij welhaast onbereikbaar.

Hoe anders in het Oosten. Gij hebt Oostersche muziek gehoord. Ongetwijfeld staan de werken van Bach en Beethoven hooger en zijn zij ons vertrouwder. Maar hebt gij niet gevoeld hoe gansch andere wegen en vormen de Oostersche muziek heeft gezocht? Nooit heeft mij dit zoo sterk getroffen, als toen ik eens op Java het "djikir" hoorde, het gezamenlijk reciteeren, of liever intoneeren van den Koran.

Het was in de bergen. Ik had tot laat in den nacht zitten lezen en was even naar buiten gegaan om tot rust te komen. Vredig lag wijd gespreid de vlakte onder den maanlichten hemel. Rondom stonden de bergen als stille

wachters en het ruischen van water deed de stilte nog inniger aanvoelen. Daar kwam het aanstormen, het hij-gende, dreunende, geweldige. Uit den steeds voortja-genden stroom der scherp gescandeerde klanken sprak een meeslepende kracht, een felheid, waarvan het Westen nooit droomde. Toen heb ik pas de macht van den rhythmus begrepen.

Niet alleen in zijn muziek echter, in het geheele Oostersche leven belichaamt zij zich. Neem den enkeling. In den levensgang van den Brahmaan, zooals die door wet en overlevering is vastgesteld, voel ik rhythme. Op de kindsheid volgt het verblijf in de woning van den geestelijken leidsman. Als hij daar zijn taak heeft volbracht, treedt hij de maatschappij in, en wordt gezinshoofd en vader, waardoor hij de plichten jegens zijn voorvaderen nakomt, tevens den vorst en den staat dienend. Oud geworden, legt hij ambten en waardigheden neder, geeft have en goed aan zijn zoons over, en trekt als kluizenaar of zwerver het woud in, zijn verder leven aan de Godheid wijdend. Zoo wacht hij den dood, die hem geen verschrikking is, die slechts een schrede nader voert tot het einde, het opgaan in de Alziel. Is dit niet zuiver, is dit niet harmonisch, dit ontvouwen van zijn wezen in telkens wijder kring, dit als een bloemknop opengaan? En meen niet, dat dit schoon verloop alleen in Indië werd gevonden. Ook in Japan bestond en bestaat het en vele kunstenaars en hoog-waardigheidsbekleeders hebben hun leven als Inkyo, zooals het daar heet, besloten.

Hetzelfde streven naar lijn, naar rhythme in den levens-opbouw komt ook voor de groep, voor de gemeenschap tot uiting. Zoowel in Indië met zijn kaste-wezen, als in China en Japan met hun patriarchale of feudale instellingen, valt dit waar te nemen. En altijd weer, vooral in de Chineesche philosophie, wordt gewezen op de

onverbrekelijke eenheid van natuur en mensch. Ik kan dit hier slechts vluchtig aangeven, maar welk een belangrijke plaats neemt in hun bespiegelingen en hun mystiek niet het tweeledig principe in, het Yang en Yin, in zijn tallooze vormen, - actief-passief, mannelijk-vrouwelijk, vast en vloeiend, licht en duister. Altijd het uiteengaan en het samenkomen, altijd beweging, die rust, rust, die beweging zoekt. En uit dit eeuwig spel van wederstrevende krachten wordt de rhythmus geboren. Waar ik tot het Oosten ga, in zijn denken en droomen, zijn spel en zijn ernst, zijn liefde en haat, altijd zie en hoor en voel ik den rhythmus. Bovenal in zijn kunst. Rhythmus is haar wezen, haar begin en haar voleinding.

Voor zoover ik ze ken, zijn de meeste werken over Oostersche kunst in de eerste plaats historisch, geven zij namen, datums, feiten. Een werk als dat van Petrucci, la Philosophie de la Nature dans l'Art de l'extrêmeOrient, is uitzondering en neemt een geheel aparte plaats in. On-getwijfeld is historische kennis noodig, en uit de hiervoor door mij genoemde schrijvers, waarbij ik nog tal van andere namen zou moeten voegen, blijkt afdoende, dat zij artistiek inzicht en waardeering geenszins uitsluit. Als echter eenmaal de tijd daar is, dat wij haar in haar ge-heelen omvang en rijkdom zoo kennen, dat zij een deel van onsgeestelijk bezit isgeworden, alshet werk der historie is afgeloopen, zou misschien beproefd kunnen worden, van het standpunt, dat ik tracht aan te geven, hare ontwikkeling te volgen, haar wezen te doorgronden. En ik geloof zeker, dat dan voor ons allen zich nieuwe wegen zullen openen, nieuwe verschieten opengaan. Aan die schoone maar moeielijke taak kunnen West en Oost gezamenlijk arbeiden. Het intellect moet den weg banen, het werk voorbereiden. Voltooid kan het slechts worden door het ruim inzicht, het voorvoelend begrijpen, het zich inleven, het één worden. Dit nu doet de liefde.

Sonnetten

I

Het raam staat open naar het geurend land,
In wijden schoonen zomernacht verdronken;
Van 't werk, dat even poost, ziet één de vonken
Der sterren met een lach, en weer ter hand

Neemt hij den keten, hem zoo pas ontzonken, -
De goudsmid buigt en bindt den schakelband,
En elke schalm draagt mee den hemelbrand,
Aan elke heeft hij mee zijn ziel geschonken.

De morgen gloeit, de wind is speels gezind,
Ziehier het werk; de goudsmid wacht zijn loon,
Zijn vreugde droeg hij door den morgenwind.

Hij knielt en legt het in der liefste schoot.
Zij glimlacht slechts en mijmert voort ‘Hoe schoon -’
Dan keert hij en hij acht zijn loon zeer groot.

II

Is dit nu werklijkheid: hier aan mijn knie
Uw hoofd en in mijn hand Uw handen samen;
Is dat de deur, waardoor wij beiden kwamen,
En deze stonde, in wat voor tijd rust die?

En zijn zij werkelijk, de teedre namen,
Die 'k hoor en zeg, wanneer ik u daar zie,
Wijl over oogen, haar en wang, die drie
Een avondgoud valt door onze open ramen?

Of droom ik dit? Maar wie, wie zei me ook weer,
Dat droomen warer zijn dan wat soms heet
De werklijkheid? Dan is mijn droom meer waar.

Zoo komt ge en gaat en keert hier altijd weer,
En kus ik u, terwijl 'k den droom vergeet,
En leg mijn hand, als werklijk, op uw haar.

III

Ik ga en zoek de wegen in het bosch,
Die wij in onzen zomer samen gingen,
Maar wegen zijn nog slechts herinneringen;
Ach, hoe vergat uw lichte treden 't mos...

Een vogeltje begint ijlings te zingen
En om zijn zang speelt 't loover dicht en los;
Wat weet dat vogeltje hoe eens een blos
Uw bleekheid ongewild en zalig wou verdringen.

Heeft alles dan die heugenis verloren,
Is er geen pad, waar ik 't verleden speur,
Is er geen stem mijn eenzaamheid tot troost?

‘Gij bittre dwaas, kunt gij niet beter hooren?
Wat ge in U draagt stelt nimmer U te leur,
't Is hier noch daar, én alom, onverpoosd.’

IV

Waarheen verzwerft gij nu, mijn ziel, waarheen?
De wind bedwingt zijn al te driftgen wil
En legt in 't Bosch zijn dolle luimen stil.
In dit geruisch, dat met het zonlicht één,

- Is het muziek of glans? wie noemt 't verschil? -
Zich toonde en sprak en zong toen het verscheen,
Waarheen verzwerft gij nu, mijn ziel, waarheen?
Met 't schoon geluid is 't meerdere ook op til:

‘En weet gij niet, dat niets mijn zwerftocht bant,
En weet gij niet, dat nergens is mijn rust,
En weet gij niet, dat me altijd overal

Eén roepen roept van dit naar 't ander land,
Van kust naar zee, van zee naar nieuwe kust,
Van haar, die tot ik kom, mij wachten zal?’

V

Zij zeiden: ‘Zwijg,’ - en eenzaam en beroofd
Van wat U riep, verging mij uur aan uur,
Dan zien zij, hoe ik in de verten tuur
Naar 't eender doel, en winden om mijn hoofd

Den sluier, die verblindt, dat zonder stuur
Ik tastend ga waar 't lichten is gedoofd,
Zij zeiden: ‘blijf - zoo hebt gij het beloofd’
En sloegen mij in keetnen aan den muur.

Hier lig ik nu, de nacht wijkt slechts voor nacht,
De vrijheid derf ik, 't lachen en de zon,
Hard slaan de ketens, ramlend aan den grond -

En toch ruischt in mij 't leven als een bron.
En toch heb 'k U nog elk minuut verwacht
En is er niets dat mijne liefde bond.

VI

Zij zeiden mij dat 't zomer was; de rozen
Hadden nog nooit zoo schoon en vol gebloeid.
Zij zeiden: zie hoe of de hemel groeit
Hoog boven de aarde, wind- en wolkenlooze.

En dan: hoe er een schaarsche vogel roeit
Avond en stilte binnen, nu een brooze
Geluidloosheid voor woord heeft kleur gekozen
En lila, goud en rood de kim ontgloeit.

Zij zeiden 't mij; ik werd het niet gewaar,
Ik schreed door duistre wouden en de wind
Veegde de bladerbaan met wild gehuil.

Maar uit dien nacht slaat soms een vlammentuil -
M i j n nacht, meer dan de zomerdag bemind
Ik laat hem niet, want Gij, Mijn Licht, zijt daar.
* * *

Tooneel
door Dop Bles

Het nationaal gevoel tijdens den oorlog ook in Holland ontwaakt, behoefde zich hier heroïsch noch tragisch te uiten. Het teekende zich dan ook bovenal in een willig aanvaarden van het Hollandsche fabrikaat, zoowel ter bescherming der Nederlandsche industrie, als om het gemis aan 't vertrouwde buitenlandsche produkt te verhelpen. Spontaan werd naar Hollandsche tandpasta en lucifers gegrepen, het rood-wit-blauw kreeg handelswaarde, ja tenslotte zelfs de Hollandsche tooneelspelen, die de middelmatig-buitenlandsche bij ontstentenis wilden vervangen. Veel en veelmaals werd oorspronkelijk werk opgevoerd, oorspronkelijk dan in den zin, dienmen ten onrechte in de literatuur aan dit woord gaf, namelijk van ‘niet-vertaald’. De Nederlandsche literatuur heeft er weinig reden tot dankbaarheid in gevonden: dat de meeste opgevoerde stukken niet vielen, het kwam, omdat zij de pretentie misten van te willen staan, en dan: ersatz werd overal opgediend, de niet al te verfijnde Hollandsche smaak bemerkte het nauwelijks.

Door eerst nu Mevr. IJssel de Schepper-Becker's ‘Het laatste Stadium’ voor 't voetlicht te brengen, bewees de heer Van der Lugt Melsert, dit tooneelwerk de waarde toe te kennen, die het werkelijk bezit. Terecht heeft hij begrepen, dat nu hoogere eischen gesteld moeten en zouden worden. De opvoering van dit satyrische

blijspel is - zeggen wij helaas - een zeldzame daad, want de opvoering van Hollandsch tooneelwerk, dat èn literair èn modern is, en ten overvloede nog van Franschen geest getuigt... het is voorwaar een stoutmoedige onderneming! Hoe dankbaar moet deze opvoering een ieder stemmen, die de meening is toegedaan dat tooneel g e h o o r d , meer dan g e z i e n moet worden, dat er meer behoefte is aan schoone en nieuwe gedachten, dan aan schoone costumes en decors. Hier is tegengift tegen veel monteerings-hypertrofie. Dit stuk dwingt tot luisteren, en het luisteren is een durend genieten van inzicht en geest.

De dialoog van dit spel is voortreffelijk, ja heel dit spel bestaat door zijn dialoog, want het woord is deze auteur voldoende om haar figuren naald-scherp te etsen. Gezegden als ‘een poel van zaligheid’, ‘zalig-ongelukkig zijn’, ‘hevig verlangen naar verlangen’, zijn geen ingelaschte vondsten, maar gelukkige en meedoogenlooze definities der gevoelens van de hoofdpersoon. De heldin is de vrouw, die een belangrijke rol speelt - hoe juist is hier 't woord ‘speelt’ - in die milieus, alwaar het dalen tot ‘de Diepte der Ziel’ een oppervlakkig genoegen is, en de Made in Germany-psycho-analyse, gelijk een Fransche mode, gevolgd wordt. De heldin is een vrouw met charme, met gaven van verstand en assimilatievermogen, die haar gemis aan diepte en waarachtigheid exploiteert, 't zij onbewust, en haar onbelangrijkheid gelijk een instrument bespeelt. Vier aanbidders vallen ten offer aan deze Sirenenzang. Het is wel een zeer zeldzame verdienste, bovenal voor een vrouwelijk auteur, om haar heldin zoo scherp te doorzien: doorzicht dat haar wel 'n zeker recht gaf van ‘satyriek’ te spreken, hoewel het woord ‘ironisch’ het wezen van dezen spot beter benaderd had; immers voor satyre mist dit spel het striemende al te zeer. Nu almeer vrou-

wen de literatuur gaan beoefenen, vindt de gevaarlijke mode almeer navolgsters, om de personen te geven, bovenal de heldinnen, zooals zij zichzelf zien, waarbij de auteurs zich bewonderd tegenover haar heldinnen plaatsen, als tegenover haar eigen ideale spiegelbeeld. Mathilde is ons belangrijk als specimen van nog ‘en vogue’ zijnde onbelangrijkheden, voor wie echter het groeiend geslacht geen belangstelling hebben kan, tenzij ironisch-kritisch gezien, gelijk mevr. IJssel de Schepper-Becker dit deed. Met blijden spot beschouwt zij haar heldin, en de vier minnaars, die den lof harer zotheid zingen, zijn terecht meer in verblinding verdwaasden dan tragische slachtoffers. Over viermannen-typen heeft zij Mathilde schijnbaar doen zegevieren; doch terwijl zij zich triumfeeren ziet, stijgen de vier aanbidders in hun meerdere menschelijkheid toch nog altijd boven hun eigen idool uit.

Het best geslaagd zijn wel de eerste echtgenoot, de intellectueele gevoelsmensch, wiens liefde grootendeels medelijden is, en daarnaast de eeuwige aanbidder, de meer sentimenteele dan gevoelige, sympathiek in de naïeveteit van zijn dwaasheid. Beiden vonden een volmaakte vertolking in de creaties van de heeren Chrispijn Sr. en Lou Vervoorn. De intellectueele gevoelsmensch tot in de fijnste nuanceering en in 't schier heimelijk detail weer te geven, is zeer zeker het specifiek eigene van Chrispijn's talent. Van den aanbidder heeft Vervoorn met fantasie een zuiver menschelijk type weten te maken, levend, en waar, en geheel van onzen tijd, met toch iets van 't eeuwig-smartlijke. Want geleek hij soms niet een der onsterfelijke Dickens-figuren? Wat een prachtige blij-spelkop in 't tweede bedrijf als hij pruilend nederzit.

Dat de twee andere aanbidders minder voldeden, de schuld ligt hier eenigszins bij de auteur. Hachelijk was het, om een zenuwarts onder den ban van zulk een vrouw

te brengen. Zoo zij van dezen psychiater, wiens verschijnen door de conceptie wordt verlangd, een jong, nauw gepromoveerd medicus gemaakt had, nog niet door de praktijk immuun voor zulk een vrouw, zou mogelijk veel gewonnen zijn,zou de rol dankbaarder geworden zijn en méér waarschijnlijk. Moeilijk was 't ook voor den vierden ridder om waar te maken, hoe een egoïstisch vrouwenkenner zoo spoedig tot willoos minnaar verzwakt of verzakt; hier wordt door de schrijfster de vrouwenkennis van den vrouwen-kennenden man onderschat. De rol van Mathilde, de grillige, zich niet controleerende, ligt zeker niet in de lijn van Mevr. Tartaud's talent. Dit weten doet onze bewondering slechts groeien voor de enorme virtuositeit, waarmede zij Mathilde gaf. Haar dictie zou het zuivere accompagnement bij het woord der schrijfster genoemdkunnen worden. Hier had elk woord zin en kreeg bij haar zijn juiste beteekenis en waarde.

De regie van dit moderne spel werd met recht Chrispijn Senior toevertrouwd. Hoe volkomen heeft hij inhoud en bedoeling begrepen, hoe dankbaar zagen wij, dat hij in 't tweede bedrijf de humoristische situatie der vier saamschuilende aanbidders, zuiver wist te houden en 't gevaarlijke van 't herhaaldelijk vergeefsche opspringen der vier ver hield van allen schijn van klucht. Met opzet plaatste ik Senior voluit. In dagen waarin jongeren hun jeugd-illusies verwezenlijken door opvoeringen van middeleeuwsche abele spelen - het Fransche dadaisme wordt verleidelijk, vergeleken bij 't nooit durven dwaas doen, het oud-beginnen van Holland's jeugd - doet het goed te weten, dat er nog van de oude generatie zijn, die jong in hun tijd blijven staan.

Het decor - algemeen geprezen - kon mijns inziens niet voldoen in de eerste bedrijven. De inrichting moest ‘de eigen idee’ van Mathilde zijn. In het decor moest dus

Mathilde's wezen uitgesproken liggen. Harmonisch en zuiver van stijl, hoewel bont, gelijkend op een zoogenaamde Orientaalsche Bar, was 't als zoodanig veeleer een psychologische mis-leiding, dan een zuivere accentueering.

Gelukkig was de geheele vertooning te gaaf en goed, om zulk een aanvulling door middel van 't decor te behoeven.

* * *

Zoowel om de naïeve levenskijk, als om de naïeve wijze, waarop van tooneeleffekt en verouderde techniek gebruik werd gemaakt, had het Hofstad Tooneel mogelijk beter gedaan de eer der première van ‘Het Voorbeeld’ door Mevr. Suze Chapelle-Roobol aan 't dilettanten-tooneel te laten.

Een jonge schoone vrouw, gehuwd met het type van nuchtere zakenman, zal ook zonder ‘Voorbeeld’ man en kinderen willen verlaten, wanneer een dichter, (ach waarom toch altijd een dichter!) haar weermin hartstochtelijk doet uitslaan.

De schrijfster heeft ons, ondanks een van berouw en wroeging klagende moeder, niet van 't tegendeel overtuigd.

Veel gewrongens en onnatuurlijks, doch 't geheel beminnelijk-beschaafd! Dit spel mist noodwendigheid; die groeiend boeit.

De middelmatige vertolking - zonderen wij de jonge vrouw en haar echtgenoot uit - heeft de gedachte aan dilettantisme wel versterkt, zooniet doen opkomen.

* * *

De Heer Verkade, die in een brochure toonde, dat zijn gedachten in literatuur en tooneel verward zaten, die als directeur bewees een slecht kapitein te zijn; hij verliet zijn schip met een elegant ‘au revoir et merci’ toen het verdacht begon te schommelen, die - helaas de zin moet

lang worden - als regisseur geen werk respecteerde en snoeide en tooide en keerde al naar het hem lustte, dezen zelfden Heer Verkade werd nu de Koninklijke Schouwburg in Den Haag toegewezen, louter omdat enkele heeren niet lezen konden. Tenminste wij willen dit voorshands aannemen, om geen gedachten aan erger op te wekken. Wat toch is 't geval?

Een ingezonden adres heeft diepen indruk gemaakt, en dat adres zou verantwoordelijk zijn aan het besluit. Doch in heel dit adres wordt wijselijk niet van den Heer Verkade gerept. Slechts op het einde wordt noodgedwongen even zijn naam genoemd, en twee, zegge twee zinnen aan hem gewijd, die hier volgen:

'Onder de eersten, zoo niet als de allereerste, heeft Eduard Verkade deze nieuwe beginselen, samenspel en goede bouworde in het décor, van het begin af voorgestaan en in een moeilijken maar aan de beginselen getrouwen tooneelarbeid van jaren, die niet zonder opoffering bleef, tot verwezenlijking gebracht.

Indien, nu dr. Willem Royaards door zijn werken den Stadsschouwburg te Amsterdam verkregen heeft, thans in de tweede hoofdstad van het land een gemeentelijke schouwburg te vergeven is, dan dient de keuze zonder mededinging te vallen op den tooneelleider Eduard Verkade.'

Eigenaardig is de vergelijking met Dr. Royaards. Waarom? Omdat de Heer Verkade het directeursschap nog altijd te beschouwen schijnt als een soort match, een uitkomen tegen Dr. Royaards?

Aldus zijn de verdiensten des heeren Ver kade saam te vatten:

1º Dat Dr. Royaards de Stadsschouwburg heeft. Hieruit schijnt volgens adressanten logisch (?) te volgen dat de Heer Verkade nu de Koninklijke Schouwburg moet krijgen.

2º Dat zijn tooneelarbeid niet zonder opoffering bleef. Welke deze opofferingen - die niet zonder ironie met ‘niet zonder’ uiterst minimaal bepaald worden - zijn, vernemen wij niet.
3º Heeft naast samenspel goede bouworde in het décor voorgestaan. Ziehier de eenige noemenswaardige verdienste die zijn bewonderaars tenslotte weten te releveeren.

Doch in deze uitsluitende verdienste ligt nu juist het groote gevaar voor ons tooneel, en de adressanten - hoe beroemd en geniaal een enkele ook op zijn eigen gebied mag zijn - toonen dat hun, bij veel platonische liefde voor het tooneel, iedere kennis van het wezen der zaak ontbreekt.

De cultureele of zuivere kunstwaarde van het tooneel wordt ten slotte door samenspel noch decorbouw bepaald, doch enkel door het kunstwerk.

En dit heeft de Heer Verkade nooit geweten en schijnen adressanten evenmin te weten. En nog schijnt de Heer Verkade het niet te begrijpen.

Want deze leider, die ons tooneel met geïmporteerde mystiek wilde redden, deze hervormer verheft na tijden van mystisch zwijgen voor 't eerst zijn stem, om te verkondigen dat hij een Vlaamsche costumier engageerde. Zij die dus veel van de mystische herleving verwachtten, weten nu dat deze bovenal het costume zal gelden. Als straks de deuren van de Koninklijke Schouwburg opengaan, is het publiek zeker de Heer Verkade althans met vele costumes te vinden. Zal hij gaan Jongejannen, mystisch opgevat?

Gaarne gelooven wij dat de onderteekenaars uit louter welwillendheid hun naam onder 't adres geplaatst hebben. Doch is dit wel vergefelijk?

On ne badine pas avec son nom.

Boekbespreking

Duranty, La cause du Beau Guillaume. Editions de la Sirène. Paris, 1920.

De omslagband belooft zeer veel. Een schrijver, wiens naam zelfs niet tot ons doorgedrongen is, uit het midden van de 19de eeuw, wordt er zonder meer tot evenknie van Stendhal en Flaubert gepromoveerd. 'Hier is het bewijs,' zoo luidt het korte en twijfel-looze slot van deze promotie. - Het was het gevaarlijkste wat men kon doen, door zulk een mededeeling de verwachting zoo-zeer te spannen. Het predisponeert tot scepticisme en teleurstelling. Dat deze teleurstelling uitblijft, dat dit machtig verhaal integendeel, in zijn onafwendbare verwikkeling, de aandacht fascineert tot aan den schrik der ontlading, - dat bewijst dat hier inderdaad een enorme onrechtvaardigheid in de Fransche litteratuur-geschiedenis eindelijk overwonnen is, een halve eeuw nadat schrijver en werk in vergetelheid verzonken zijn.

Een relaas van misère, miskenning en sombere berusting geeft de korte inleiding. Deze Duranty, Duranty tout court, schijnt een dier zwijgenden en ongelukkigen te zijn geweest, die tot absolute miskenning voorbestemd zijn, ondanks alle gaven, ondanks de drift en de brandende eerzucht die hem soms voortjaagt. Onbekend sloop hij het leven binnen, werd ternauwernood opgemerkt, en onbekend sloop hij er weer uit. Zijn geschiedenis, zijn afkomst heeft hij niet verraden, - zijn naam was niet eenmaal zijn ware naam. Hij was waarschijnlijk het kind van een schuldige en tragische liefde; men vermoedt dat zijn moeder een grande dame was, vriendin van Keizerin Eugénie, - doch de zoon heeft het geheim van deze liefde en zijn geboorte bewaard. Iets van dit geheim wellicht heeft hij bekend, op de schuwe en omsluierde wijze der kunst. Want niemand kan het leven der bosschen, van de velden en het dorp met zulk een intensiteit en onmiddellijkheid beschrijven, als Duranty deed, die er niet in opgegroeid is en wiens jeugd er niet mee verweven is geweest. - Eén oogenblik schijnt zijn leven te willen opbloeien; hij komt in Parijs, sticht er een klein tijdschrift, schrijft klaterende manifesten vol jeugdovermoed, vol bezweringen van de toekomst 'die hij niet vreest', - doch daarmee is het ook gelijk gedaan. - Het tijdschriftje verdwijnt; hij wordt een van de vele kleine jour-

nalisten die zich verdringen in de jacht naar den roem die hun levenslang ontvluchten blijft. Hij redigeert nog eenige kleine tijdschriften ‘om tennaastenbij brood’ te hebben. Ondertusschen schrijft hij een drietal romans, waarvan het thans heruitgegevene zijn hoofdwerk wordt genoemd. Bij dezen langzamen en moei-zamen ondergang schijnt een soort van verbitterde energie - dezelfde energie die bij schokken door zijn werk voert - hem niet verlaten te hebben. Bij gelegenheid van een duel met den schilder Manet is de ontmoeting zoo hevig, dat hun beider degenklingen ‘verbogen worden’. In het beruchte hospitaal Dubois, waar reeds vele groote menschenlevens tot stilstand kwamen - kostbare instrumenten die bezweken onder de overspanning van den Parijschen levensstrijd - sterft hij schielijk en van den arme. Enkele kennissen komen hem inderhaast begraven, - onder hen Zola, de man met wien hij meer dan met Flaubert verwantschap heeft, - al is bij Duranty de onstuimige levenskracht gebonden en beheerscht door de edelste Fransche maat en klaarheid.

‘La cause du Beau Guillaume’ is het verhaal van een landelijke liefde, een pastorale, onbegrijpelijk teer en zuiver, die dus niet leven kan, die in haar eerste aanraking met de rauwe werkelijkheid errond, zich verwikkelt tot een wilde tragedie, en eindelijk in bloed en haat versmoort.

Een gefortuneerde jonge man van geest en eruditie, komt, pas van huis, in een eenzame streek van wilde schoonheid wonen, om er een Wertheriaansch leven van droomen, natuurvreugden en studie te leven. Hij is eenerzijds over-geestelijk, gevoed door alle lectuur, en anderzijds onbeproefd door het ieven, vermoeid van denken doch maagdelijk van zinnen, dorstend naar de overstelping der werkelijke ervaringen, verteerd door ongeduld en nieuwsgierigheid naar het leven. Hij begint zijn natuurleven in een roes van geluk en hoop, en al die natuurvreugden en vrijheids-jubilaties concentreeren zich juist als bij den Werther, op de eerste verleidelijke jongevrouwengestalte, die hem in dit lenteparadijs tegentreedt. Zij is zijn volkomen tegendeel; hij enkel cultuur en gedachten, - zij enkel leven, instinct en argeloosheid. Al is haar rankheid en haar stille verschijnen als een natuurvergissing in deze omgeving van ruwe en norsche landlieden, al klinkt haar naam hem wonderlijk als muziek - Lévise - toch achtergrond van armoede, uitgestootenheid

en verwildering. En deze latere Fransche Werther staat reeds ver van zijn voorvader af. Hij verloor de gave der gemakkelijke illusie, hij is nog slechts louter wantrouwige analyse. En toch ontstaat de idylle, zij 't moeizaam en door horten van wantrouwen en ironie onderbroken. Gloeiende jeugddrang van zijn zijde, de zware bedwelming van de Mei en de natuur, de trots dat voor 't eerst een jong, vrouwelijk wezen naar hem verlangt en om zijnentwil begint te lijden, - maar dan vooral van hare zijde een innerlijke natuurlijke zuiverheid, die alle wantrouwen ontwapent en alle valstrikken die zijn list haar spant, tot een beschaming maakt, die niets dan liefde en altijd liefde te geven heeft, - dit tezamen maakt het onmogelijke mogelijk: het doet twee menschen, uit de verst-verwijderde streken tot elkaar gekomen, één oogenblik vergaan in een geluk zoo ziels-verrukkend en zinnen-stillend, dat er daarna misschien niets meer overblijft, dan het te betalen en te verliezen.

Hoe het betaald wordt, hoede werkelijkheid al haar harde rechten herneemt, - dat is, na de zoo moeilijk geboren idylle, het tweede verhaal van dit boek, de tragische vervulling der pastorale. ‘Is het mogelijk, dat een vrouwenleven, zoo eenvoudig en liefelijk, niets dan aanhankelijkheid en liefde, dat zulk een leven ontstaat in zulk een omgeving, die enkel door baatzucht en wreede dierlijkheid wordt bewogen? Is er geen geheime band die haar met deze omgeving verbindt?’ Dat is de vraag en de twijfel, die alle geluk in den jongen man reeds dadelijk van binnenuit te verwoesten begint. Zijn liefde heeft het jubelend moeten bevestigen, - maar zijn intellect kan het nimmer bevestigen, omdat het een illogische mogelijkheid is. Zoodra dit verstand, na de eerste verwondering en bevrediging, tijd vindt zich uit de geluksverdooving los te maken, herneemt het zijn ondermijnend werk. Wantrouwen in de zuivere bedoeling harer liefde, gespannen luisteren naar den eersten klank van baatzucht of rauwheid, die door haar woorden breken kan, en bovenal een woedende jaloezie op haar mogelijk verleden, ontluisteren den jeugddroom. En terzelfdertijd zet ook de uiterlijke booze macht, de achtergrond van Lévise's leven, zich in beweging. Schrikwekkend is deze achtergrond, wreed zonder genade. Haar broeder is een berucht strooper en vechter, en deze heeft zijn zuster beloofd aan den vriend die hem geheel beheerscht, schrikwekkender nog dan hijzelf, den gevaarlijksten reus van de bosschen, zonder bezit of huis rondzwervend, in een hardnekkigen, bijna heroïschen strijd met de wet en de menschen. Dit vrouwenleven was bestemd voor de bronst van hun nachten, en

voor de slagen en de slavernij bij dag. Op de tijding dat Lévise zich aan ‘een heer’ heeft overgeleverd, komt hij dreigend opzetten om zijn natuurrecht ophaar te hernemen. Louis' wilde jaloezie, vergiftigd nog en opgezweept door verachting, drijft hem blindelings het gevaar tegemoet, en het hartbeklemmend duel ontstaat! Een derde macht grijpt er bij in en maakt den afloop ten slotte onafwendbaar-doodelijk. Het is ‘het dorp’, het dorp dat getart werd door ‘den Heer’, de plotseling ontwakende sociale haat, die onder den slaafschen eerbied eeuwig voortsmeult. Dat ‘le monsieur’ zich een minnares kiest, het dorp vindt het natuurlijk. Maar dat hij een verachte verstootelinge daartoe uitkiest, de slavin van stroopers, en dat die verstootelinge daardoor plotseling wordt opgeheven tot de gelijke van allen, - dat kan het dorp niet vergeven. En de arme Lévise kan den gloed van liefde en geluk, die haar doorstraalt, voor al de hatende vreemde oogen rond haar niet dooven, - en deze glans is een krenking die nooit vergeven wordt. De twee eeuwige instincten van den massalen mensch, haat tegen wat boven hem is, en verachting voor wat onder hem is, vloeien noodlottigerwijze samen tot een onverbiddelijken, bloedgierigen wrok, die onmiddellijk nadat zij is ontstaan, voor zichzelve wegduikt onder het scherm der beleedigde zedelijkheid, de beleedigde eer van het dorp. Want de massale mensch is in zijn woede even voorzichtig als hij bloeddorstig is. Wanneer hij eenmaal in boosheid is ontstoken, kent hij geen vergeving, hij eischt een absolute vergelding voor het kleinste vergrijp, maar voert deze vergelding zelve nimmer uit, tenzij in veelkoppige verblinding, wat weder een voorzichtigheid op zich zelve is. Maar vanaf het oogenblik dat de strooper zich, in zijn broedende plannen, gedragen voelt door het gansche dorp, en omgeven door een verwachting die zich zwijgend rond hem legert, is het lot der gelieven beslist en hun doodvonnis geveld. Wat volgt is afwachting, ademlooze onweersstilte, tot eindelijk het dubbele schot klinkt, dat het arme wezen van enkel liefde, lijden en heldhaftigheid neerstrekt als een weerloos en edel offerdier. - Louis zelf wordt zwaar gewond, - en in het ouderlijk huis uit wekenlange bewusteloosheid ontwakend, keert hij zich schuw af van dezen ondragelijk-zwaren droom - ondragelijk van geluk, ondragelijk daarna van angst en tranen. Hij wordt een groot doch dor geleerde. Deze ééne episode heeft zijn jeugdkracht opgeteerd. - Hij wordt misschien -.... wat Duranty zelve was!

* * *

Het zou een aantreklijke taak zijn, om in bijzonderheden na te gaan, welke verwantschappen met andere klassieke schrijvers van Frankrijk, deze onbetwijfelbaar groote schrijver toont. Hij heeft ten slotte met alle groote schrijvers van Frankrijk zijn gemeenschap: want de beste oogenblikken van den Franschen geest hebben steeds hun innerlijke gelijkenis en gelijksoortige eigenschappen, en slechts door de v a r i a t i e dier eigenschappen ontstonden de nieuwe persoonlijkheden altijd weer! Het scala dier verwantschappen loopt van Molière tot Zola, van den bitteren humor van Molière tot aan de barsche natuurkracht van Zola. Maar de meest geprononceerde verwantschap toch, die zich in Duranty openbaart, is de verwantschap met Stendhal, en dan vooral den Stendhal van de Renaissancistische novellen en van 'La Chartreuse de Parme'. Dezelfde elementen: woedende wilskracht, intellectueel wantrouwen en bitter weten, en daarboven onbegrijpelijk teêre droom, een droom te schooner naarmate zij méér innerlijke belemmeringen van wantrouwen en intellect doorbreken moest, - deze drie elementen beheerschen Duranty zoowel als Stendhal en geven aan hun werk de machtig-manlijke allure. De oorlog heeft opnieuw bewezen, dat dit verhoudingscomplex van eigenschappen niet het eigendom is van enkele willekeurige Fransche menschen, dat het veeleer het grondkenmerk is van de Fransche mentaliteit, al heeft de Fransche mensch moeite, om zich zelf in deze heroïsche vergrooting te herkennen. Want het is eigenaardig dat juist zij, die deze mentaliteit het zuiverst vertegenwoordigden, daarvoor gestrafd werden met levenslange vergetelheid. Het vlakker scepticisme, de minder strakgespannen bitterheid van Anatole France, dat is de Fransche geest zooals hij zichzelf ziet en zichzelf verkiest te zien. Maar deze geest reikt slechts toe voor de gewone dagen. De oorlog moest bewijzen, welk een geweld van elementaire krachten door dit scepticisme heen kan breken, welk een blinde vastberadenheid onder deze speelsche doelloosheid altijd sluimerend blijft en gereed om in de beslissende oogenblikken onbedwingbaar in te treden. En Stendhal en Duranty bewijzen dat deze er altijd al reeds was. De droom van dit boek, de Stendhaliensche droom die zich door alle bitter weten heenbreekt, dat is de figuur van Lévise, droom van zielszuiverheid en zielsnatuurlijkheid, een geloof in de laatste mogelijkheden van het leven, een toevlucht bijna, opdat de verachting niet absoluut worde en het leven daardoor onleefbaar doelloos. Is deze figuur mogelijk, zoo schoon gelijk zij in het boek verschijnt, is zulk een menschelijkheid mogelijk bij zulke bestaans-

voorwaarden?, zou men met den held van het boek kunnen vragen. Zelfs al zou men het bevestigen, zelfs al gelooft men dat in alle omgevingen menschenlevens ontbloeien, oude zielen wellicht in nieuwe lichamen, die in poelen van menschelijke gemeenheid zich als 't ware een laatste beproeving komen zoeken, zelfs dan nog is deze vraag aesthetisch van geen belang. Middendoor zijn verachtelijk weten omtrent zichzelf en de menschen, middendoor deze verdierlijkte wereld, heeft deze machtige schrijver dezen droom tot werkelijkheid gebracht, tot onaanvechtbare werkelijkheid. Ieder woord dat zij spreekt, is van deze zuivere eenvoudige natuurlijkheid doorademd, ieder gebaar is in volkomen samenstemming met deze werkelijkheid en toch het ontroerend teeken van een hart waarin geen boosheid is. Haar eerste schuwe liefdebekentenis is het halen, uren loopens in den nacht, van een pakje tabak dat hij noodig heeft, - haar suprème kreet van onzeglijk geluk is niets dan een opmerking over 't schoone weer! Nergens nadert zij de verleugende en versierde herderin van vroeger perioden, van de 18de eeuw. Duranty's eigen heimwee, de tegenkracht van zijn intellectueele scepticisme, zijn herinnering misschien en zijn verlangen, groeide in dit boek op tot deze gestalte, dit vrouwenleven zoo eenvoudig en liefelijk als een bloemen- en vogelleven, dat zelfs geen taal heeft om zich te uiten, dat slechts verbleeken kan in lijden en opstralen in het geluk, en dat pas tot leven ontwaakt, wanneer zij in een ander leven kan, in hem die plotseling haar minnaar en meester wordt. En in haar dood. dien snellen en zwijgenden dood als van een schoon en edel offerdier, wordt de donkere bitterheid van het leven, worden de trotsche hartstochten van die anderen, in schoonheid en weemoed verzoend.

Maar iedere ontdekking dwingt ook om grenzen te stellen, ten einde de gevaren der verrassing te bezweren! Verheft dit werk uit Frankrijks naturalistische periode zich onmiddellijk boven dit naturalisme, door de Latijnsche klaarheid zijner zware lijnen, door de ontzachwekkende intellectualiteit zijner ontleding, - het blijft toch in de menschelijke middensfeer gevangen. De hoogste toppen van Stendhals geest stijgen er voorhands nog ver bovenuit, en tot de diepste diepten van de Fransche ziel reiken zijn wortels niet meer.

Van gelijksoortige energie geladen, door eenzelfden droom beheerscht, den droom der vrouwelijke zielszuiverheid, - is Stendhal daarnaast ook de schepper der machtigste manlijke figuren, die

de Europeesche litteratuur in de 19de eeuw voor Dostojevski kende, de schepper van den Napoléontischen mensch, den mensch van afzondering en opstand, en die zijn geest omsmeedt tot doodelijke wapenen in den dienst van zijn boozen en wereldveroverenden wil. Van dit symbolische proces, vindt men in Duranty slechts een zwakke herinnering. - De psychologie van Stendhal verwijdt zich tot geweldige intellectueele constructies, die symbolisch zijn voor het geestesleven van heel een eeuw en heel Europa, de psychologie van Duranty, in zijn manlijke hoofdpersoon, treedt weder terug tot de maten der speciale Fransche traditie, een traditie ondertusschen die met onverzwakte kracht door hem gehandhaafd wordt. En dat is reeds zeer veel, vooral in het tijdperk van het naturalisme, toen de Fransche zielskennis, de scherpste der eeuwen, zich begon te vervlakken en te veruiterlijken.

De vergelijking met Gustave Flaubert, anderzijds, waaraan de inleider zich waagt, is wellicht een vergissing. Zij dient den lezer veeleer om zich de grenzen van Duranty bewust te worden. Want Flaubert: dat is de bekentenis en de zucht uit de diepten, de mystische diepten der Fransche ziel. Men geeft er zich te weinig rekenschap van, hoezeer het klassieke Fransche pessimisme van Flauberts zwaarmoedigheid verschilt. De zwaarmoedigheid van Flaubert is absoluut, die van het klassieke Fransche pessimisme daarentegen was relatief, bepaald en ontstaan door analyse en aardsche teleurstelling. Omdat het betrekkelijk was, kon dit pessimisme ook altijd weer overslaan tot bandeloos levensgenieten, tot een plotselinge aardsche bevrediging-ondanks-alles. In Flaubert is dit nimmer mogelijk geweest. De zwaarmoedigheid van Flaubert was door geen aardsche bevrediging te verrassen en te vervullen. Zij was een honger uit de diepten, den honger der mystici. Onder den drang van het moderne denken, heeft Flaubert zijn wanhoop en zijn mystischen honger op de wijze van het moderne intellect, door dialectiek en analyse gerechtvaardigd en verklaard. Hij heeft betoogd dat logischerwijze alles ijdelheid was. Doch dit betoog was een sublieme zelfmisleiding. Het klassieke Fransche pessimisme o n t s t o n d door redeneering en teleurstelling, de wanhoop van Flaubert b e d r o o g zich door redeneering omtrent haar eigen wezen. Hij zelf was zijn eigen wanhoop! Het Zijn zelf was pijn en angst voor Flaubert, - pijn en angst en schoonheid - en in dezen redeloozen angst werd hij door het verlangen naar een niet-meer-zijn, door den droom der Al-versmelting en vernietigende liefde, weergaloos ge-

kweld. - Slechts zelden vindt hij den moed, tegen zijn eigen intellect in, zich zijn wezen bewust te worden. ‘Ik ben de laatste der Kerkvaders’, dat is zijn halve bekentenis, en dan de enkele plaatsen, waar hij zich te herinneren waagt, hoe de banden van zijn bewustzijn doorbroken werden en de groote stroom der sympathie hem uit zich zelve weg nam.

De drang van oneindig heimwee, die Flauberts wereld doorvoert en door zijn strophen suist, is den bovenal Latijnschen Duranty absoluut vreemd gebleven. Geen enkele heenwijzing naar metaphysische diepten, geen mysterieus en onbestemd verlangen klinkt in hem door. Maar binnen deze uitersten: de intellectueele constructies van een Stendhal en de metaphysische diepten van een Flaubert, is deze Duranty een der machtigste kenners en beschrijvers van al het menschelijke, van af de argelooze natuurlijkheid tot de moorddadige hartstochten, en zal dit van nu afaan, in de Fransche litteratuur, ongetwijfeld blijven.

DIRK COSTER

[April 1921]

[Voorwoord]

Gelijk de Redactie aankondigde, zal ‘de Stem’ van tijd tot tijd ook bijdragen publiceeren van zeer vooraanstaande buitenlandsche schrijvers, in de Fransche, Duitsche of Engelsche taal.

Wij achten ons gelukkig, als eerste proeve onze lezers een oorspronkelijke bijdrage te kunnen aanbieden van een schrijver, wiens werken juist in ons land beginnen door te dringen: Emil Lucka, Oostenrijksch romanschrijver en essayïst.

Emil Lucka werd geboren in 1877 te Weenen, en verblijft tot nog toe in deze stad. Behalve vele romans en tooneelstukken, o.m. Isolde Weisshand, Eine Jungfrau, e. a., schreef hij de monumentale essayistische werken: ‘Die drei Stufen der Erotik’, en daarop aansluitend ‘Grenzen der Seele’. In het eerste werk beschrijft hij de ontwaking der moderne Europeesche persoonlijkheid, aan het einde der Middeleeuwen - welke ontwaking volgens Lucka plaatsgreep lang vóór de eigenlijke Renaissance, en zich kenmerkend bewust werd in de centrale persoonlijkheden van Meister Eckehardt, St. Franciscus en Dante - in het tweede werk, ‘Grenzen der Seele’ ontwerpt hij een grootsche schildering dier Europeesche persoonlijkheid zelve, in haar moderne differentiëering, haar nooden, conflicten en uitzichten. Ettelijke bewijsvoeringen, als zijn ver-doorgevoerde onderscheiding tusschen Grenzmenschen en Mittelmenschen, enkele hoofdstukken, als die over ‘das Tragische’, over ‘das Dämonische’, ‘der Schicksalsmensch’, behooren waarschijnlijk tot het diepst ontledende, dat de moderne essayistische litteratuur in Europa te geven heeft gehad.

REDACTIE

Verzen
door Urbain van de Voorde

I

De nacht gloort koud als gepolijst zwart marmer.
De sterren, wier geheim geen droom meer teelt,
maken mij nog een lieve illuzie armer
met het preciese van hun roerloos beeld.
o Mathematische Orde, niets verheelt
ge nog van 't Leêg des drooms aan een Beschermer;
mijn bloed vloeit niet meer inniger en warmer,
als toen 'k mij, zalig, dacht door 't licht gestreeld,
dat op mij, stillen knaap, uw diepten stortten.
- Dat slechts de dood ons weedom kan verkorten
weet nu de man, wiens laatste heildroom vlood.
o Sterren, macht van ruiten en trapezen,
uw strakke lijning is het die mijn wezen
onwrikbaar spreekt van 't eeuwge van den Nood...

II

De middernacht giert bandloos langs de wolken;
nooit loech de maan zoo naar van gal en trots
over den vloek der wereld en der volken.
't Zwart pijnwoud heeft iets ijlend woest-en-zots,
daar ieder boom in dezen storm des lots,
de angstkreet om troost der aarde wil vertolken -
't Orkaan des waanzins huilt langs de eeuwge kolken,
verbijstrend, voor het donker zwijgen Gods.

En huivrend loop ik langs het pad der Aarde,
voort, voort in nacht en wind en wrangen spijt!
't Geloof in God? wèg, als van geener waarde;
verworpen, fier, 't vaal troosten van den tijd.
Ik weet alleen, hoe foltrend-heerlijk klaarde,
diep in mijn hoofd, het heul der zinloosheid!

III

Het wezen Gods?... o roerloos als graniet
in werelds avonden van angst en vuur!
't Heeft alles van de stof en van haar duur
en van het heerlijk zwijgen van het Niet.

En 't Leven woelt, oneindig, uur aan uur,
in sterven en herworden, door 't gebied
van 't grondloos licht, vol vreugd en vol verdriet,
voor het fataal geheim van Gods figuur -

Over ons hoofd rolt 't laaien van den tijd
en God noch 't Leven zal ter zijde ons staan
als de ijzge dood ons voor alle eeuwen scheidt...
Omhels me, kind; ontkleed u van al waan:
we hebben niets van God dan de eenzaamheid;
we hebben niets van 't Leven dan 't vergaan.

IV

Mijn droom zeeg spoorloos weg in 't onbewuste.
Ik voel me sterk nu en ontzaglijk vrij.
Al vorm van leven gaat langs mij voorbij,
en 't bar geheim waarin de dooden rusten.

'k Voel mij mijn doel, 't doel van àl vleesch, nabij:
eeuwger hetaeren zeldzaam-diepe lusten
in vele bedden waar mijn drift haar kuste,
werelds vervulling boordeloos in mij!

In avondstraten bloeit gelach en vreugde;
ver sterft een ziel, die niet voor 't leven deugde
in donkre ellend van vunzige achterbuurt -

Een vrouwenheup maakt al mijn aandacht gaande;
langs toevalswegen die het Noodlot baande,
speelt Liefde en Dood het spel dat eindloos duurt.

Werkelijkheid En Droom[1)]
Een Nabetrachting
Door Just Havelaar

Nadat ik de voorgaande regels geschreven had, ging ik voor mijn raam staan, niet om de gebeurtenissen van den dag te bezien, maar om te herdenken wat ik geschreven had. En ik ontwaakte eerst tot de realiteit van 't oogenblik door 't binnentreden van mijn vriend Anton v. P. - Er was vreugde in onze begroeting. Want hoe zelden wij ook overeenstemmen, haast nooit glijden onze woorden langs elkander heen, zij 't dan ook dat hij gewoonlijk de spreker is en ik de agressieve-luisteraar. Anton namelijk is journalist.

- Waar was je mee bezig? vroeg hij weldra, naar de vele beschreven bladen wijzend.

- 't Ging over democratie... antwoordde ik met 't deemoedig enthousiasme van iemand, die zich nog in de illusie van den arbeid bevangen voelt.

Was er iets in mijn stem, in mijn houding, dat zijn nieuwsgierigheid prikkelde? Hij maakte een ironisch gebaar van ontsteltenis en vroeg om nadere toelichting. Nadat we hadden plaats genomen verhaalde ik hem omstandig mijn gedachtengang, waarbij hij met meer zelf beheersching luisterde dan ik van hem verwachten kon. Alleen bij mijn beschouwingen over de pers prevelde hij een paar maal den grooten naam van Don

1) Slot eener Studie over Democratie, die weldra in haar geheel bij de Uitgeefster van dit tijdschrift zal verschijnen.

Quichote en bij mijn psychologie van den rijke had hij ‘Hamlet’ gezegd[1].

Eindelijk zweeg ik; en ook hij bleef zwijgen.

- Neem nog een sigaar, noodde ik.

- 't Lijkt mij heel mooi, begon hij aarzelend, tenminste voor een lezing, deze bespiegelingen over Vox populi, Jupiter tonans en over de uitverkorenen, die voorbeelden zijn en waartoe - dat spreekt vanzelf - jij en ik behooren; al vrees ik dat je weer niet genoeg pikant bent geweest. Een kunstenaar moet eigenlijk zöö schrijven, dat niemand 't met hem eens is. Alleen op wat dominee zegt, past 't ja en amen. Altijd verzoenend zijn, kan tragisch worden. De synthese, weet je, is de groote verleiding van onzen tijd. Zelfs naar den vorm ben je rijkelijk... laten we zeggen synthetisch. Overigens was het een artistiek en intellectueel genoegen naar je te luisteren, vooral omdat je zoogenaamde stijl nog eer te waardeeren is als je spreekt dan wanneer je schrijft.

In dezen geest oreerde Anton nog een tijdlang voort, tot ik hem onderbrak en uitriep:

- Maar liever wilde ik weten wat je van den inhoud denkt!

- Mijn goede man, sprak Anton, zijn sigaar piëteitvol aanstekend, vergeef me de vraag: maar waar bemoei je je eigenlijk mee? Schrijvers zijn droomers: laten ze niet de eerzucht hebben ook practici te willen zijn.

- 't Is niet de eerste maal, dat je me van somnambulisme verdenkt, antwoordde ik. En altijd heb ik je geantwoord, wat ik ook nu antwoord: dat de dingen en de waarden, die mij bezig houden, concreter zijn dan wetenschappelijke theorieën.

Je verwart, als gewoonlijk, twee rubrieken van bewustzijns-leven, zei Anton. Neen, maak zulke molen-

1) Hier wordt gedoeld op beschouwingen der twee eerste, nog niet gepubliceerde, hoofdstukken.

wiekende gebaren niet: we zullen daar niet over twisten. Ik zeg alleen dat droomers geen doeners zijn en dat jij droomer blijft ook al probeer je de wereld van den maatschappelijken strijd in te gaan. Je werk is een poging tot... ethische politiek. En een dergelijke poging loopt fataal uit op een wijsgeerig gestemde, godsdienstig gevoelde, psychologisch verwerkte verhandeling, die den wijsgeer te vroom, den godsdienstige te moeizaam, den psycholoog te fantastisch en die allen te politiek is. ‘Men moet zich bevrijden uit de kluisters der politiek,’ wist Epicurus al, die een groot filosoof was. Prijs je gelukkig, dat de Muzen je geen politieke gaven schonken en leg je niet eigenmachtig de kluisters aan, waaruit anderen zich eerst nog moeten zien te ‘bevrijden’.

Ik antwoordde:

- Wanneer de droomers, zooals jullie politici ons, die met werkelijkheden 't meest rekening houden, gewoon zijn uit te schelden, wanneer deze droomers hun eigen arbeid en hun eigen leven als een droom gaan aanvoelen, als een zelfzucht, in dat moeilijk oogenblik is de noodzaak daar zich te wenden tot den strijd van zijn dagen. De kunstenaar, de denker, de moralist, kortom de schouwende mensch, is vervuld van zijn eigen leven, van zijn eigen worsteling; deze persoonlijke ervaringen en moeiten veralgemeent hij tot levens-problemen: hij verpersoonlijkt het leven om het te veralgemeenen. Maar dan, als hij de conflicten der wereld dieper voelen gaat dan die van zijn zelfbestaan, heeft hij bewust zich tot de wereld te wenden om niet in zijn zelfvervuldheid verstrikt te raken. De kunstenaar, de denker, is de zelfvervulde mensch: maar als hij deze zelfvervuldheid gaat voelen als een zelf z u c h t , dan vindt hij redding in den strijd der cultuur en der maatschappij.

Anton keek vragend, ironisch. Ik hervatte:

Men kan 't ook zóó zeggen: de schouwende mensch heeft 't beeld voor oogen-laat 't zijn het droombeeld - van den eeuwigen, boven cultuur en maatschappij verheven mensch, van den essentieelen mensch. Hoe grooter geest hij is, des te zekerder ziet hij in het tijdelijk verband een onwezenlijkheid, ook al wordt zijn droombeeld ten slotte door dit verband mee bepaald. Maar als de tijden verscheurd zijn van conflicten wordt hij gedwongen zich af te vragen wat de zin is van zijn eigen tijd omdat hij deze vraag niet meer scheiden kan van de hem voortdurend beheerschende vraag naar den zin van 't leven. En hij aanvaardt den strijd der tijden en deze strijd juist geeft gestalte aan zijn verlangen naar het onveranderlijke en wezenlijke.

- Men moet een partij-man worden om zijn God te dienen! spotte Anton.

- Voor ons hoogst besef zijn alle objectieve godsdienst-vormen waanvoorstellingen, betrekkelijke waarheden, maar als de nood dringt dan is het groot het ééne gods-beeld, de ééne waarheid, te gelooven en de onderscheidingen der godsdienstige wereld-concepties scherp te zien in hun innerlijke waarde. Dan belijdt men zich Christen of Griek.

Kortom, vervolgde ik, de schouwende mensch gaat revolutionair-maatschappelijk voelen zoodra hij zich als den ‘intellectueel’ of als den ‘romanticus’ begint te zien, zoodra hij zijn eigen strijd overheerscht ziet door den maatschappelijken strijd: dan strekt hij zich uit naar het sociaal conflict om weer mensch te worden. Zich dan op zich zelf te blijven concentreeren zou niet goed zijn; het zou niet juist zijn. Men zou dan niet meer mogen zeggen de smart der menschen mee te dragen.

- je geeft dus toe, dat 't een zwakte van je is: je k a n je niet langer in je zelf concentreeren.

- Laat 't een zwakte zijn, een abdicatie; het is beter

zich zwak te weten onder de zwakken, dan zich als een uitzonderlijke te moeten zien, als een illusie. Geen waarachtig kunstenaar zal zich ooit op zijn kunstenaarschap beroemen. Geen tot schouwen geneigd mensch zal zijn geestelijkheid cursiveeren. Ieder waarachtig kunstenaar zal zich in zijn diepste voelen zijn kunstenaarschap een beetje schamen.

- Vandaar dan zeker dat fataal en zinloos verlangen van veel dichters uit vele tijden ‘dichter van de daad’ te willen zijn; tot aan d'Annunzio toe!

- Misschien. En van koning David af, had je kunnen zeggen. Want niet altijd was de dichter een zoo hulpeloos man in de maatschappelijke wereld... Maar vandaar ook, dat de deemoedige Vincent van Gogh, enkele maanden voor zijn dood, schreef: ‘Ik verbeeld me soms dat ik zoo voel en denk als Piet of Toon uit Zundert; alleen zijn de boeren van meer nut in de wereld.’

- Jij wilt toch, hoop ik, niet beweren dat Van Gogh daar gelijk in had?

- Het gelijk-hebben interesseert me hier niet, zei ik, een weinig driftig. Maar een klein en veraesthetiseerd artiestje is niet wijzer dan Van Gogh omdat hij de onjuistheid van die opvatting elk uur van den dag beseft.

- Ieder kunstenaar wordt een Hamlet als hij zijn toren der bespiegeling verlaat, zei Anton. Oneindig grooter dan de kloof tusschen Oost en West, is die tusschen den kunstenaar en den propagandist.

- Maar zal hij dan een pilaar-heilige zijn? Als de tijd en zijn persoonlijkheid hem geen keus laat, zal hij geen seconde aarzelen; want zijn eigen ziel staat dan op 't spel. Dat zijn daad toch droom moet blijven is zeker, maar hij voelt dit eerder als een doem dan als een zegening.

- Maar wonderlijke man, vraag je dan nooit je af, of jullie daden voor ons niet het karakter krijgen van een

spel, min of meer mooi, min of meer boeiend, maar toch een spel, een fantastisch schimmen-spel?

- Er is hier, antwoordde ik, misverstand. Aan een spel zal geen sterveling zich offeren. Wie niet gelooft, dat 't tenslotte de moeite waard is het bezwaarlijke leven met ernst te leven: die telt niet mee; die telt nergens mee. Niet aan een spel zal de mensch zijn hart verpanden, maar aan een werkelijkheid. Het is de werkelijkheid die ons aanvuurt en kwelt en dwingt. En ik vrees dat geen deze werkelijkheid tenslotte bitterder proeft en feller ondergaat, dan de gesmaalde droomers. Want zij lijden aan problemen. En alleen als de werkelijkheid tot probleem werd is het leed volkomen. De arme lijdt aan werkelijkheden: en die werkelijkheden vuren hem aan tot zijn maatschappelijken strijd. Maar de droomers lijden aan problemen en dit leed vuurt hen aan tot den geestelijken strijd.

- Jullie probleem-lijders schept moeiten, die niet bestaan, zei Anton. Ik geloof dat de Aardappel-eters, die Van Gogh zoo vreeselijk schilderde, heel tevreden waren met hun lot!

- Maar Van Gogh, die aan problemen leed, v e r s c h r i k t e dit lot! riep ik uit. Menigeen is van hemzelf uit gezien gelukkig, maar van m i j uit gezien rampzalig. De worsteling met problemen is een zoo schrijnend en altijd knagend leed omdat die problemen niet anders zijn dan de uiterlijke kenteekenen van een innerlijke verscheurdheid. Wie worstelt met problemen draagt een wond aan 't hart. Onderschat dit lijden niet. Zij, die droomerige kinderen waren, hebben een moeilijk leven - indien ze het leven kozen. - Ik voor mij zal de beteekenis van dat leed niet òver-schatten.

Ik zie het misverstand niet, zei Anton.

- Het misverstand is, dat alleen de stoffelijke werkelijkheden worden geteld. Er zijn twee revolutionaire krach

ten: een materieel-maatschappelijke en een psychischpersoonlijke. Deze moeten weer één worden, of beide zijn ontzield. De éénheid der maatschappelijke en der persoonlijke krachten vatten we samen in het woord ‘cultuur’. Wie ‘cultuur’ zegt, spreekt van maatschappelijke verhoudingen zoowel als van zijn geestelijke bezittingen en overtuigingen. Hoewel ons diepste leven heiliger en eeuwiger is dan welke cultuur ook, toch zou, zonder de cultuur-kracht, dit diepste leven niet tot uiting kunnen komen; het zou vormloos blijven. Daarom krijgt, in tijden van storm en kentering, het cultuur-probleem een overweldigende beteekenis: wat vergaat? wat blijft? wat komt? Niemand mag dan zich aan den strijd van den dag onttrekken. Maar laat ieder, met 't geheel voor oogen, op zijn post blijven en zijn best doen. Wie aan den bestaans-strijd van het volk geen deel neemt, heeft 't recht niet dit volk materialisme te verwijten; maar den plicht heeft hij zijn persoonlijk geweten tot een cultuur-geweten te verbreeden.

- Waarschijnlijk is het nog meer je plicht je geen plicht op te leggen en eenvoudig te uiten wat omgaat in je ziel. Zich tot een taak te d w i n g e n is in den kunstenaar niets dan ongeloof en hoogmoedige zelf-verkrachting. Hij heeft geen andere taak dan de geschiedenis te schrijven van zijn ziel, die - misschien - de eeuwigheids-spiegel zal zijn van 't geen zijn tijd be-zielt. Dit ‘misschien’ beslist over zijn waarde, maar ziedaar iets wat hij moet overlaten. Carlyle zegt: doe den plicht die 't meest nabij u ligt: een vaderlijke vermaning, die zoowel zeventienjarige dweep-meisjes als de kunstenaars, hervormers, apostels en profeten dezer al te apocalyptische tijden zich aan kunnen trekken. Je bent als iemand, die ziek wordt, rampzalig en zonder evenwicht, omdat hij van zich zelf godsvruchtigheid e i s c h t , terwijl de van-zelf godsvruchtige aan zijn innerlijke harmo-

nie gekend wordt; maar met dit verschil: dat jou godheid de maatschappij is, de ‘cultuur der toekomst’, of welke leuze van den dag dan ook.

Verrast zag ik Anton aan en achter zijn heerachtigen glimlach bespeurde ik een soort droeven ernst, die mij aandeed.

- Ik zoek het geluk, zeide ik, en ik heb het wel gevonden, 't geluk dat ons de kracht geeft te leven. Maar het ongeluk van de wereld dringt zich op, als een geweten, tusschen mij en mijn geluk. Het ongeluk van de wereld beteekent ook voor mij persoonlijk ongelukkigheid. Het is n u reeds mijn naaste taak mee te arbeiden aan den bouw der nieuwe cultuur, waarover zoo vreeselijk vaag, rhetorisch en rekenmeesterig wordt getheoretiseerd.

- Eerbiedwekkend! zei Anton; toch zou 't nog wat eerbiedwekkender zijn indien dan je gedachten het accent hadden van den opstand.

- Ik heb maatschappelijk geweten, antwoordde ik, geen maatschappelijke overtuigingen. Z e d e l i j k e overtuigingen heb ik, geen maatschappelijke. Daarom weiger ik mijn theorieën uit te spreken en daarom weiger ik de eenzijdigheid van den haat te aanvaarden. Deze gezindheid zou ik voelen als mijn zwak, indien ze niet mijn roeping was. Mijn roeping is: gewetensvol te zijn en vol aandachtigheid voor de verschijnsels en gebeurtenissen van mijn tijd, die zich, zooals je zegt, in onze ziel weerspiegelen. Op deze manier zal ik mijn hart geen geweld aan doen, noch inkerkeren: twee geestelijke houdingen die ik als wezenlijk zondig voel.

- Maar op die manier zal je niet anders dan vertroebelend kunnen inwerken op de menschen, in zoover je op hen inwerkt. Vergeet niet, dat we er juist trotsch op zijn het Socialisme van utopie tot wetenschap verstelligd te hebben. Menschen als jij zouden het weer tot de utopie terug willen dringen.

- Het Socialisme, zei ik, is verder dan jij zegt: van de wetenschap gaat 't over tot de daad en tot de werkelijkheid. Maar dan juist is óók het oogenblik daar, dat zij, die niet zonder zelfkwelling en tegenzin een economisch handboek kunnen lezen, zich met 't Socialisme gaan bemoeien. Want van dat oogenblik af aan wordt 't Socialisme iets anders en iets meer dan een theorie: het wordt l e v e n . Van af het oogenblik dat 't Socialisme werkelijkheid wordt, is het ook, noodzakelijk, méér dan een economisch systeem, is het een cultuur, een moraal, een idee. En wat in 't verleden utopie was: de ongevormde droom, waar alle daden uit voortkomen, dat schept zich om tot een levens-gedachte, die verdiept moet worden tot een n i e t m e e r r o m a n t i s c h e utopie.

- Hoe ziet zooiets er uit? vroeg Anton.

- Dikwijls heb ik mij mijn onmacht in het praktische verweten, dikwijls en bitter genoeg om te mogen zeggen dat achter elke daad een droom staat, achter elke werkelijkheid een idee.

Het kan gebeuren, vervolgde ik, dat de schouwende mensch zich uit te spreken heeft over maatschappelijke vragen. Maar hoe zal hij het moeten doen? Het is niet zijn zaak te zeggen wat de econoom of de politicus met meer gezag kan zeggen. Maar wat hìj weet, dat moet hij zeggen; wat hij b e t e r weet dan de econoom of de politicus. Hij zal spreken van uit zijn menschelijke ervaringen, die zich in hem tot een begrip kristalliseerden.

- Gekristalliseerde begrippen zijn als bevroren rivieren: mooi om te zien en goed voor spelende schaatsrijders, maar ongezond voor de visschen en onbruikbaar voor de handelsschepen; vindt je óók niet? vroeg Anton.

- Nood wekt begeerte, zeide ik; maar begeerte is blind. Alleen de gedachte kan die begeerteziende maken. Even noodig als zij, die gehoorzaam het lot der historie

volvoeren, zijn de anderen die pogen zich de ideëele waarden bewust te maken.

- 't Is de vraag of de daders zich die bewustmakerij van de droomers hard zullen aantrekken! meende Anton.

- Dat is niet noodig, riep ik uit. Want die daden-menschen - 'Schicksalsmenschen' noemt Lucka hen - zijn belangrijk als historisch verschijnsel, niet in de eerste plaats als zelfstandige geesten. De geschriften van Caesar, Napoleon of Bismarck zijn volstrekt geen groote uitingen, volstrekt niet de uitingen die men van zulke heroën verwachten zou. Deze menschen worden gedreven, maar ook g e m a a k t door de omstandigheden. Het zijn de omstandigheden, die hen groot maken. Als door een fatum gestuwd, werken zij naar buiten; maar ze schijnen niet in zichzelf gecentraliseerd. Zij zijn gestalte geworden 'massa', gestalte geworden historie en lot. Volledige menschelijkheid ontbreekt hun. Hun waarde berust in hun succes. Ze blijven afhankelijk van machten buiten hen. Bewonderenswaardig zijn ze als levens-machten, maar wanneer niet de feiten, wanneer de vragen achter die feiten, de waarheden achter de daden onsbezig houden, dan wordt hun woord leeg.

- En als ze een idealisme vertegenwoordigen? vroeg Anton. Misschien is Robespierre een onzuiver voorbeeld; maar zelf noemde je Bismarck en beiden denken we aan Lenin.

- Dit idealisme kan hen tot helden maken; en niets anders dan dit idealisme, antwoordde ik. Maar in zoover het volstrekte daden-menschen zijn, in wie het element van den droom en van de beschouwelijkheid, het element 'ziel', wegstierf, zal dit idealisme iets wreeds en onpersoonlijks houden. Ik bedoel: het zijn menschen, die het principe stellen boven den mensch, wat altijd een vorm is van amoreele zelf verkrachting en van tyrannie. Overi-

gens: over Lenin mag niet dan met eerbied gesproken worden.

- Curieus! zei Anton.

Ik zag aan zijn in dit moment zeer onaangename oogen, dat zijn onderzoek meer mij gold dan de zaak zelf; ik wilde opstaan.

- Laten we de stad ingaan, riep ik, opwekkend. Een kopje koffie en een cigaret!

- Maar de praktijk? hield Anton aan; de praktijk, zij het dan in de sfeer van je gedroom. Heb je je niet een schema opgebouwd van de toekomst-maatschappij?

- Hoe zou ik niet? bekende ik wrevelig. Ieder loopt met zoo'n schema in zijn portefeuille. Maar ik wantrouw nu eenmaal alle schema's, alle theorieën.

Weer in mijn zetel teruggezonken, raapte ik een oogenblik mijn gedachten bijeen. En ik vervolgde:

- De zaak is deze: Er zijn twee realiteiten: een geestelijke en een stoffelijke, die van de idee en die van de praktijk. Tusschen beide in staat de theorie: de theorie is een verstandelijke verpositiveering van de idee, een abstraheering van de praktijk. Zij is te eng om nog idee, te ijl om praktijk te kunnen zijn. Realiteit is ze noch in geestelijken, noch in stoffelijken zin. Het is de taak der wetenschap de theorie op te bouwen; maar de echt wetenschappelijke mensch zal altijd beseffen, dat elke theorie een voorbarige synthese blijft. De theorie heeft zich voortdurend om te vormen naar de voortdurend veranderende praktijk en mag de in haar wording toch constante idee nooit verloochenen. Te vasthoudend geloof aan de theorie wijst altijd op een zwak vertrouwen in de idee en op een onvoldoende kennis van de praktijk; op een zwakken wensch van 't hart en op een onvoldoenden ervarings-strijd. De dogmatiek is een masker van de scepsis. Aan een objectieve wetenschap in maatschappelijke dingen geloof ik niet. De historische feiten

en de innerlijke wenschen bepalen elk economisch inzicht. Ik voor mij heb te veel eerbied voor het leven om het een program voor te leggen. Uit de realiteit, uit 't b e g r i p van de realiteit, zal het stelsel groeien volgens noodzakelijkheid.

- En wat helpt 't dan nog te wenschen? spotte Anton. Ik keek hem even verbijsterd aan, omdat me duidelijk werd dat dezen keer onze woorden toch wel zeker als gladde visschen langs elkaar gegleden waren.

- Alle begrip der werkelijkheid berust ten slotte op psychologie, antwoordde ik. Maar geen psychologie kan scheppend en vruchtbaar zijn, als niet een idealisme haar verlicht en haar een doel geeft.

- Ga voort! schalde Anton, ga voort, psycho-ideologisch realist en theoreticus der anti-systematiek. Je program! je gevoels-economie!

- En ik herhaal, dat je van mij geen program, geen pseudo- of psycho-economie zult hooren, hoewel ik er, als iedereen, mijn meeningen over heb. Maar luister Onlangs verdwaalde ik op het terrein van een groote buitenplaats. Alle wegen voerden naar het lokale Rome, naar het Louis XV lusthuis, dat daar, sierlijk en sober, zich verhief te midden van de plechtige beukenlanen. Een vijver weerspiegelde de enorme boom-groepen, die in wel-overwogen perspectieven zich samenvoegden tot harmonische geheelen. Ruime en effen gazons spreidden zich uit naar den straatweg heen. Er was geen ontkomen aan: ik moest voor het lang gestrekte huis, op het meest verboden terrein, mijn tocht vervolgen, wilde ik dien middag nog in de stad zijn. Wandelend langs de breede stoepen van 't terras, waar de centrale woonkamers op openden, zag ik plotseling den Eigenaar Zelf daar staan, tusschen de slanke kolonaden van zijn landelijk kasteel. Hij had de takt te doen als zag hij me niet eens. Hij stond recht op en staarde boven

mijn schuldig en groetend hoofd uit naar de verre weilanden, aan de overzij van den straatweg. Ik zag hem daar staan, een beetje gezet, in zijn grijze colbert-pakje, de vleezige, goed onderhouden kop opgeheven, een cigaret in de hand, het rechterbeen martiaal naar voren. Zóó staat een Eigenaar.

Hij was geen bizondere ploert, geen opvallende parvenu: hij was een meneer uit de stad, een meneer als alle meneeren, een liberaal die waarschijnlijk zijn volk behoorlijk betaalt en het niet afsnauwt, die geen seconde aan zich zelf twijfelt, die hard gewerkt heeft eer hij zich de weelde van dit beschavings-paradijs veroorloven kon, die hier ‘de boel fatsoenlijk onderhoudt zonder malle luxe’, die niet meer dan twee auto's houdt en zijn auto eer even stoppen zal dan ook maar een kip te overrijden. Een aannemelijk man. Maar ik zàg, onverbiddelijk, dat hij hier niet paste, dat hij, psychisch, geen recht had op dit leven, dit landhuis, dit park. En als hij er wèl gepast had, was hij een anachronisme geweest, een blinde-darm. Het is maar één indruk uit de vele. De rijke mensch heeft in onzen tijd de houding van iemand die zich wat aanmatigt of van iemand die zich verontschuldigt.

- Beste vriend, sprak Anton, deze meneer zal niet lang meer op zijn terras staan. Nog wat beter arbeiders-toestanden, wat uitgebreider onderwijs-plichten en-rechten, daarbij socialisatie van openbare bedrijven, geknotte successie-rechten, nog meer verzwaarde belastingen voor mijn part: en dan zullen die buitenplaatsen vanzelf veranderen in openbare lusthoven of in Staats-asylen voor ouden, vermoeiden en zieken. Laten we toch redelijk en wakker blijven! Als ik in de volksleeszaal kom, hier twee straten vandaan, en ik zie daar, in een harmonische omgeving, de best begaafde arbeiders, 's avonds en 's Zaterdagmiddags en 's Zondags, rustig

gebogen over de boeken, die ze zichzelf kozen: dan is dat voor mij de erg nuchtere, maar erg tastbare oplossing van dat schrikkelijk gewichtige ‘sociale vraagstuk’! De kinderen van de beschaafden, die zich niet inspannen, zullen weldra de arbeiders zijn, die arbeiders die n i e t in mijn leeszaal komen. De kinderen van de arbeiders, die in de leeszaal komen, zullen straks de beschaafden en de gestudeerden zijn. En iedereen zal een ‘menschwaardig leven’ hebben, zooals dat heet. (De Duivel mag weten wat de term beteekent!)

- Luister, vervolgde ik. Toen ik uit het vorstelijk park ontsnapt was, bereikte ik al gauw de gladde wegen van een bescheiden villa-kolonie. De natuur was hier in een soort m a a t s c h a p p e l i j k park herschapen. Nette wegen, die in geometrische figuren dooréén slingerden. Bankjes hier en bankjes daar. Smettelooze bloemperken. De boomen, als onder kappers-handen bewerkt, tirés a quatre épingles, waren toch nog boomen. Zelfs de vogels schenen gedresseerd, zoo aardig ze zongen of piepten, om de beurt en op regelmatige afstanden. Tusschen de glimlachende heesters in, bloosden de bescheiden landhuizen, die zeker bewoond werden door nuttige leden van de maatschappij. Zindelijke kinderen speelden hier en daar zonder luidruchtigheid. De mevrouwen zaten thee te drinken in hun veranda's; en de heeren, die uit de stad al terugkeerden, werden met hupsche woorden begroet. 't Werd avond. Men zou aan tafel gaan... En ik dacht: hoevele avonden nog en dagen en nachten der laaghartige redelijkheid! Hoe dood is hier de deugd en hoe veilig de leugen!

Is dit de toekomst? Als er geen duistere plaatsen meer op aarde zijn - ik veronderstel dit nu even - geen stads-achterbuurten, waar de ellende, de misdaad en de gemeenheid tieren in 't vuil dat alle jonge levenskiemen aantast, waar de liefde maar even bloeit, als een bleeke

illusie, uit dien rotten bodem, om onmiddellijk in de misère te verwelken, waar enkele steenen en planken scheiden het gevloek van den dronkaard, het schorre hoesten van de afgesloofde moeder, die niet herstellen zal, het gesjacher van den jood, de wrok van den werkelooze en 't gedrens van kinderen die met weerzin ontvangen werden om in liefdeloosheid op te groeien; als er geen gore vrouwen met glariënde oogen loopen te gluren in de nachtelijke straat, waarover een sterrenhemel zich uitbreidt dien niemand ziet; als er geen bordeelen, geen gevangenissen, geen kazernes meer zijn, geen kroegbazen, geen souteneurs, geen zalvende dominees... is dan de toekomst het villa-park voor allen? de Amerikaansche idylle? - Ik zie dat zulk een wereld de incarnatie van de laagheid is; een wereld zonder verheffingen. Het is de wereld die zich braaf denkt omdat 't kwaad in zoo kleine, verborgen en fatsoenlijke gedaante zich steekt, die niet meer begrijpt dat de kleine misdaden de groote misdaden kunnen zijn, indien deze misdaden de hooge waarden aantasten; een wereld te klein om te weten hoe slecht zij is en hoe groot de ideeën die zij verloochent.

Het is de gemoedelijke wereld, die noodzakelijk de huichelachtige wereld is. Het is de wereld die niet meer zuiver bewonderen kan, omdat 't besef van 't absolute dood is. Een wereld van zelftevredenheid.

Ik weet dat er levende, strijdende, edele zielen soms wonen óók in mijn burgerlijk villa-park der idyllische redelijkheid. Maar representeert 't den stijl der toekomstige cultuur? Het zijn de arbeiders, die het karakter zullen bepalen van de toekomstige cultuur, evenals de burgerstand den stijl bepaalde van onzen tijd. - Als Berlage het Volkshuis bouwt in Amsterdam, beduidt dat meer, dan alle villa-parken van de wereld. De villabewoners v e r l a n g e n geen gemeenschaps-huis.

- Het leven is voor jou een stijl-probleem! ontdekte Anton. Deze wereld is niet aesthetisch genoeg. En daarom...

- Niet om de schoonheid zoek ik het democratisme, maar om de waarheid en om de rechtvaardigheid. En uit waarheid en recht zal eens ook de schoonheid weer bloeien, als een resultaat dat niet een doel mag zijn, als een loon dat niet geëischt werd. Want de zucht naar schoonheid voert niet tot God, maar de zucht naar God voert tot de schoonheid.

- Leeft dan die ‘zucht naar God’ wèl bij de arbeiders? informeerde Anton.

- De arbeiders, zei ik, volvoeren onbewust een historische cultuurtaak, die in wezen een Gods-taak is. Maar zoolang zij zich hun mystieke roeping niet bewust maken, zal de wereld in nood en boosheid liggen. En dit dan ook dunkt mij de kern van de zaak:

Wat bindt de menschen nog? Wat is hun geloof, waarvoor zij een massale ontroering voelen en waarvoor ze bereid zijn te lijden? De beschaafden van nu verleugenen noodzakelijk hun gemeenschappelijke gevoelens: ze voelen zich niet één meer. Ze hebben dus ook geen religie meer. Een massaal idealisme leeft nog, leeft nu, bij de arbeiders, stormachtig en indrukwekkend soms, maar nog niet verheven, omdat het zich te moeilijk uit 't klasse-gevoel, uit den partij-strijd verlost, omdat 't te zelden als een idealisme wordt gevoeld dat de geheele menschheid betreft, dat den haat overwint, dat van nature en door zijn algemeenheid mystisch is; vooral en ten slotte: omdat 't zich nog niet uit den starren doolhof van het rationalisme bevrijdt. - Een ongewoon begaafd proletariër, een vriend van me, vertelde eens hoe hij een millioenen-bezitter, een parvenu, een harde burgerman, had willen neerschieten, toen deze hem bot-weg een kleine steun ontzei, een aalmoes die

toch voldoende was geweest om te leven, zich te ontwikkelen, te werken: en mijn vriend betoogde hoe hij tot zulk een moord gerechtigd was geweest, omdat de botheid van den rijke maatschappelijk immers niet te verantwoorden was, omdat deze rijke maatschappelijk de materie verpersoonlijkte, die aan den geest moet warden dienstbaar gesteld. Toen hij uitgesproken had ging men i n t e l l i g e n t d e b a t t e e r e n over de vraag of die moord werkelijk gerechtigd was geweest... En de ja-zeggers waren heel overtuigd; de ontkenners waren niet dan twijfelaars, die naar hun motieven zochten. Niemand herinnerde zich, dat de mensch nog wel iets anders, iets meer is, dan een maatschappelijk symbool, een klasse-representant, dat zelfs de ploertigste rijkaard nog mensch is; en dat hij, die zich zelf opwerpt als de representant van den geest, door dit feit alleen al, zijn geestelijkheid verloor.

Ziedaar de Redelijkheid, in haar a n t i -idyllischen vorm, zooals ze leeft niet in het villa-park, maar in de fabrieken. Dat er toevallige rijken en toevallige armen zijn, enkele schat-rijken, vele straat-armen, dunkt mij 't voornaamste niet. Maar er is een leugen in onze wereld, een innerlijke vervalsching, zóó groot, zóó alles-doorgiftigend, dat alle zedelijke waarden zinloos schijnen. Hoe kan zulk een wereld de vrijheid kennen?

- Vrijheid? glimlachte Anton, de wenkbrauwen welvend, wat is v r i j h e i d ....

Ik richtte me op en hief mijn hand in de ruimte.

- De vrijheid? lachte ik, maar de vrijheid is 't beginsel van ons leven! Wij zijn meer dan de dieren, wij zijn menschen, geestelijk geroepenen zijn we, in zoover wij ons vrij voelen en zelf-verantwoordelijk. Zelfs de meest verharde materialist of determinist komt zonder een donker besef van zijn zedelijke vrijheid niet uit.

- Goed! zei Anton, maar we spreken hier, geloof ik,

niet over metaphysische en persoonlijke gevoelens, maar van maatschappelijke waarden. Wat beteekent die vrijheid in de on-vrije wereld?

Vrijheid beteekent, dat de orde van binnen uit en niet van buiten-af regeert, dat het gezag van de autoriteit wordt vervangen door het gewetens-gezag.

- Moraal, Religie en Mystiek! riep Anton.

- Religieuze sociologie! antwoordde ik. Dàt het zedelijk gezag in ons lèèft: ziedaar de schoone onverklaarbaarheid, de overweldigende wezenlijkheid, het levend beginsel van alle religie, maar óók van het democratisme. Schopenhauer heeft gezegd dat 't volk slechts door geweld of door religie te benaderen is. Democratie benadert het volk niet door geweld, maar door religie; en ze ziet dan ook in religie iets anders dan de ‘populair gemaakte’ en dus vergrofde en verzwakte wijsbegeerte, waar Schopenhauer haar voor hield. Want de waarheid te zoeken is voor de meesten een onvruchtbare bezigheid, maar w a a r t e z i j n, de waarheid in het leven te verpersoonlijken: dat is een voelbare taak. En wie deze taak aanvaardt, zal ten slotte de waarheid wel vinden. Het beleven is meer dan de kennis!

- Maar wat beteekent de vrijheid, in de praktijk wel te verstaan? Vertel het me zonder met je beenen in de kamer of met je geest in de ruimte rond te draven: dat maakt me te moe.

De vrijheid, zei ik, stil staande, beteekent: dat niet zedelijk heet wat met de wet overeenstemt, maar dat de wet begrepen wordt als een formuleering van onze zedelijke intuïties. En elke formuleering is een verstarring en dus in beginsel reeds vijandig aan den geest van 't leven, aan den levenden geest. Vrijheid beteekent, dat de waarheid niet van buiten af gegeven is, maar van binnen uit veroverd wordt, dat waar is wat men gelooft.

- En verder? vroeg Anton.

- Vrijheid beteekent, dat 't leven niet mechanisch, maar organisch begrepen wordt. Een vrije wereld is geen wereld van bureaucraten, maar van zelfstandige en zelfverantwoordelijke menschen. Vrijheid beteekent de overwinning van den geest op de machine, van het leven op 't verstand. Vrijheid is: dat het leven als een autonome, zichzelf verwezenlijkende kracht wordt gevoeld.

- Ga voort! lachte Anton.

- Vrijheid wil zeggen, dat het d o e n wordt gevoeld als de kracht ter bewustwording. De vrijheids-idee beduidt de eeredienst van het doen, van de geestelijke activiteit, en niet die van 't resultaat. Want het resultaat zal schooner zijn, naar gelang het meer van zelve kwam. Niet naar de resultaten wordt, in een vrije wereld, de mensch beoordeeld, maar naar de gezindheid. Niet een jacht naar resultaten mag het leven zijn, maar een liefde voor het streven zelf. En strevende, zonder eerzucht, uit offerdrang strevende, zal het resultaat zich in 't leven zelf verwezenlijken, óók dan als schijnbaar verloren werd. Niet de resultaten heiligen een leven, maar de wijze waarop het leven werd geleefd. De inspanning in zich zelf is schoon en goed. Het leven vindt een doel in zich zelf. Wie doet, daar hij niet anders kan, wie met toewijding en in vertrouwen doet, zal gelukkiger zijn dan wie doet om 't loon der resultaten. En zijn loon zal zeker zijn indien hij er niet om bedelde.

- Nog eens, waar blijft de wensch dan? vroeg Anton. Er is een fatalisme in je vrijheids-leer van het doen zonder op den uitslag te letten of te rekenen. Ik doe alleen met kracht, zoolang ik in mijn doen, in den uitslag van mijn doen, geloof.

- Laten we den uitslag niet verwarren met 't doel! zeide ik. Verwar niet den snellen en stoffelijken uitslag met 't eeuwig stralend doel. De menschen hebben 't besef van 't absolute verloren en daarom is ons tijdelijk en betrekkelijk

leven ontluisterd: het verstikt òf in de haastige bedrijvigheid, òf in een dof fatalisme. De eene helft van de menschheid rekt zich uit en vraagt: wanneer? de andere staart vermoeid en verslagen naar den grond en vraagt: waartoe? Deze menschheid kent de vrijheid niet, noch de eene helft der menschheid, noch de andere, noch de materialistisch-revolutionaire, noch de behoudende die 'niets nieuws onder de zon' ziet.

Vrijheid beteekent een geloof in den geest als in een scheppende, wordende, zich zelf ontwikkelende kracht. De vrijheid gelooft in het geniale en scheppende beginsel van het leven. Vrijheid beteekent een oneindige liefde voor het leven, een oneindig vertrouwen in het leven. Wie de vrijheid kent, weet dat in ieder mensch het beginsel van de vrijheid werkt, omdat het koninkrijk der hemelen een innerlijk rijk is en omdat de godheid zich in elkeen vertegenwoordigt.

En daarom beteekent vrijheid: eerbied voor den medemensch, - beteekent vrijheid, dat niemand, door bevoorrechting van uiterlijke omstandigheden macht mag hebben over een ander, want zoowel de machthebber als de overmachtigde worden slechter dan behoeft. Niemand mag een ander overheerschen of gebruiken, omdat ieder menschen-leven zich zelf ten doel heeft. Daarom veronderstelt de vrijheid een harmonie van enkeling en gemeenschap, veronderstelt ze dus een maatschappelijke tucht. Ik voel me vrij daar, waar ik mijn zelfzucht niet uit kan vieren, maar waar ik mijn scheppende persoonlijkheid zuiver ontwikkelen kan.

Het eeuwige, metaphysische vrijheidsbeginsel berust op het beginsel der geestelijke, dat is dus der tragische, persoonlijkheid. Het spitst zich toe in het begrip der zelf-ontwikkeling. Zelf-ontwikkeling, onder de tucht en de moraal van het gemeenschaps-gevoel, is de groote leus, is de lichtende waarheid van heden en toekomst, is

het richtsnoer van alle maatschappelijke hervormingen; ze is de gedachte, die zich uit wil drukken niet alleen in onze wijsbegeerte en religie, en niet alleen in onze paedagogiek, maar zelfs in heel het samenstel, in het organisme van ons maatschappelijk en economisch leven.

En ach, riep ik uit, het moet nog eenvoudiger zijn dan dit alles! Vrijheid is rechtvaardigheid. En wel is liefde noodiger dan rechtvaardigheid, maar vrijheid, evenals rechtvaardigheid, wekt de liefde op in 't hart van de menschen. Vrij is een menschheid die zich boven de stoffelijke bekommernissen uit verheffen kan. Een vrije menschheid is een menschheid die de schoonheid eeren kan, die de bloemen, die den hemel met zijn wolken en zijn zonlicht kan zien. Een ruw, een moreel gehavend werkman zag ik in een gore en rommelige fabrieksstraat zijn kleine, vervuilde kind in zijn armen dragen met een eerbiedige, een moederlijke teederheid, als wist hij dat hij de kostbaarste schat van de wereld in zijn brute pooien hield: het kind. Die man had een oogenblik zich bevrijd gevoeld en zag de schoonheid van de aarde. Zooals deze kroeglooper een oogenblik zijn bleeke, vieze kindje zag, zoo moet de menschheid in het leven gelooven. De menschen moeten weten dat de schoonheid bestáát.

Ik zweeg; en Anton ontstak opnieuw zijn sigaar.

- En hoe meen je dat deze vrijheid zich verwezenlijken moet? vroeg hij.

- Het noodige is, een nieuwe orde te scheppen. Een nieuwe orde en een nieuw evenwicht. En ik geloof, dat deze uit den arbeid groeien zal, evenals de vrijheid zelf het levend beginsel is van den arbeid.

- Ja, laat ze maar knielen voor dien nieuwen god, den god van 't houweel!

- Altijd nog een betere god, dan die van deze wereld: de geldbuidel, riep ik uit. Maar een afgod zou het zijn,

dit houweel; ik erken het. Toch ben ik voor die afgoderij niet wezenlijk bang. Het hoofd is nu eenmaal meer dan de hand. Als Pierre Hamp zegt: eer de riool-reinigers meer dan de doktoren, want zij bevorderen grondiger de volksgezondheid, dan heeft hij een psychologische domheid gezegd. De meest zelfstandige arbeid is de meest verantwoordelijke, is de meest eervolle arbeid. Het hoofd is meer dan de hand; maar ook de hand is véél. Laat er de éénheid zijn van het levende lichaam. Laat er niet de tyrannie zijn van het hoofd, noch die van de spieren. Want waar het hoofd tyranniseert verzwakken de spieren; en waar de spieren tyranniseeren, verdomt het hoofd; en in beiderlei geval verzinkt de ziel. De gezondheid van 't volledige lichaam is mogelijk alleen, waar geest en kracht zich verzoenen. En verzoening is alleen mogelijk, waar de geest dienend overheerscht. Ik verwerp den eeredienst van 't houweel niet volstrekt. Al is geen volkscultuur mogelijk zonder het geestelijk overwicht van den leider, noodig is een levende, een organische samenhang tusschen leider en werkman. En alleen de leider, die zich zelf nog werkman voelt, kan den werkman zedelijk beheerschen, kan door hem in vertrouwen gehoorzaamd worden.

Het is onmogelijk dat de industrieel van nu zich nog werkman voelt. Niet alleen economisch, maar ook psychisch staan bezitter en arbeider vijandig tegenover elkaar. En daarom moet de leer van bezit en macht in 't hart, in lichaam en geest, getroffen worden om de nieuwe orde te stichten.

- Een nieuwe winter en een nieuw geluid! zong Anton den dichter na. Een nieuwe orde en een nieuw geweld! Jouw autonome orde zal toch altijd een wettelijke orde moeten zijn, een orde van de autoriteit van den Staat.

- Ja, elke Staat, dat is elke maatschappelijke éénheid, kan alleen door gezag zich handhaven. Alle staatsgezag

berust op macht. Alle staatsmacht berust op geweld.

- Jesuïtische politicus! smaalde Anton.

- Neen, want ik ben openhartig en mijn openhartigheid is niet de Machiavellistische.

Het is een kwestie van richting, vervolgde ik, ook al weet ieder dat 't doel onbereikbaar blijft. Het is er om te doen de gemeenschapswet steeds meer en steeds weer de afspiegeling te doen zijn van een goddelijke wet, de gemeenschapseenheid tot 't symbool te maken van de geestelijke eenheid. En de geest kan eerst bloeien, waar het leven zich afzondert en verheft.

- Aristocraat! schimpte Anton.

- Ik spreek van psychologische grondwetten, hernam ik, grondwetten, die de verdeeling in kasten en daarna in standen historisch noodzakelijk maakten. Maar, zooals de standenindeeling vrijer was, minder fataal, dan die der kasten, zoo zal de indeeling, de verhouding der ‘kernen’, zooals Van Senden zegt, der verschillende kernen tegenover de meer vage en chaotische massa's, oneindig vrijer en wisselender zijn, meer p s y c h i s c h bepaald, minder door het toeval der o m s t a n d i g h e d e n bepaald, dan de indeeling der standen. Wij zien dit nu al gebeuren, hoewel wij thans in den chaos leven, in een chaos met enkele kernen, in een woestijn met enkele oasen; wanneer deze kernen hun gezamenlijke éénheid vinden, dan kan de chaos onzer maatschappij zich omscheppen tot den cosmos der nieuwe gemeenschap. De gang der historie kan begrepen worden door wie de ontwikkeling ziet dezer kosmische éénheden, die telkens, in het hoogte-moment der cultuur, de idee uitdrukken der historische menschheid. En deze gang is te zien als een opgang naar de vrijheid, die de menschen steeds zich gedroomd hebben. Het doel der historie is die innerlijk zich ordenende vrijheid, waarvan ik sprak, is de vrije gemeenschap.

- 't Mag waar zijn, sprak Anton, maar de feiten dwingen soms niet het doel te tellen, maar den uitslag. Want wat heb ik aan een doel, dat nooit tot resultaat werd?

- In mislukkingen ligt de zege! riep ik uit. De historie bewijst de triomf der mislukkingen. De idee sterft in haar maatschappelijke mislukking: leve de idee, die zich in een nieuwe maatschappij weer gezuiverd uitbeeldt. Elke beschaving gaat te gronde aan haar eigen uitputting en verleugening: de idee zelf schept zich voort in een nieuwe beschaving. Het Katholicisme was de maatschappelijke om-vorming, de ver-vorming, der stralende vrijheidsidee die 't Christendom uit de antieke wereld geerfd en ontwikkeld had: omdat het Katholicisme een mislukt Christendom was, moest 't aan zijn zonde ten ondergaan en de persoonlijker, dus waarlijk vrijer religie van 't Protestantisme voortbrengen. Het Protestantisme verstierf aan zijn intellectualisme: maar de idee der vrijheid leeft onweerstaanbaar voort. De Fransche revolutie maakte de vrijheidsidee tot een bewuste leer, tot een ‘isme’, tot 't Liberalisme: in onzen tijd is dit burgerlijk liberalisme morsdood en laat men de parlementen zelfs maar babbelen; dood gaan moest dit liberalisme omdat het geen metaphysische verheffing toeliet. Het moest vermoord worden door den anti-geest van 't rationalisme en materialisme en atheïsme, door den heerschzuchtigen daemon. Het materieele stands-liberalisme moest dood gaan eer het geestelijk en universeel liberalisme leven kon, dat den Mammon overwint en in den Mammon het machtsideaal, het tyrannenideaal overwint, dat in de menschen de heroïsche en goddelijke persoonlijkheid oproept het moest dood gaan eer de democratie der toekomst leven kon. En ook de gemeenschap, die wij verwachten, zal een tragische mislukking zijn: ‘mais pourtant l'idée reste vraie’ zooals van Gogh schreef toen zijn droom van samenwerking en

broederlijkheid mislukt was. De idee blijft waar en wordt steeds dichter benaderd. Als wij deze overtuiging niet hadden, wij zouden laf en zonder grootheid zijn. Want ook ons persoonlijk leven mislukt voortdurend. En wij weten het. Maar wie in de waarheid van den geest gelooft, wie terwille van datgene wat grooter is dan wij zelf, onze scheppingskracht, onze liefde, in de telkens mislukkende wereld gelooft, die zal voor zich in 't heden al gelukkig worden en reeds hier overwinnen, hoewel hij in de schijnbare sfeer der feiten verloor.

- De schijnbare sfeer der feiten... zei Anton, zijn hand pijnlijk brengend aan zijn gefronste voorhoofd. Het begint me wat te duizelen... Ik dacht dat ook jij je de wereld als een kolossaal verbeterhuis voorstelde: de boefjes van nu gaan er in, om straks er als nette jonge heertjes weer uit te komen. En de jongeheertjes heeten dan, in de hedendaagsche terminologie, ‘de gemeenschap der toekomst’. Maar als de wereld telkens mislukt, is het dan niet omdat de mensch eeuwig dezelfde was en is.

- Zeker zal hij elementair dezelfde blijven, maar de gezindheid kan een hoogere zijn. Een nieuwe mensch is utopie, maar een nieuwe menschheid, een nieuwe geest kan werkelijkheid worden. Het is geen kinderoptimisme uit te zien naar een rechtvaardiger wereld. Onze wereld is zóó ziek, dat ze zelfs in geen rechtvaardigheid meer gelooven kan, in geen rechtvaardigheid en in geen geluk.

- Maar de strijd voor een bij voorbaat mislukte wereld kan bezwaarlijk met enthousiasme gevoerd zijn!

- Ik zeg, dat het geloof in het geluk van de wereld de menschen is ingeboren als een boven-zedelijke macht, hernam ik. Het vizioen van een gelukkige wereld heeft altijd de menschen voor oogen gestaan. Een gelukkige wereld: dat is de laatste religieuze droom, die de onge-

loovige ziel nog droomen kan. Als hij in zijn diepste voelen dezen droom miskent, is hij een zieke, een gedegenereerde. En als de g e l o o v i g e dien droom volstrekt verloochent, berust zijn geloof op bitterheid en op ontgoocheling; want hij weet dan niet meer waarom hij van de menschen houdt. Men houdt van de menschen hoewel men hen en zichzelf kent; men houdt van hen in medelijden. Maar het is noodzakelijk, dat deze medelijdende liefde zich telkens weer omschept tot een liefde in bewondering.

Genoeg heeft men gepraat over de kleinheid van den mensch! Dit nietigheidsbesef blijft zinloos en wordt slecht indien het niet berust op een besef van de menschelijke edelmoedigheid. De mensch is tot het grootsche geroepen. ‘Naar Gods beeld’ is hij geschapen. Deemoed zonder heldhaftigheid blijft slaafsheid. En daarom is het, dat de medelijdende liefde zich voortdurend omschept tot een bewondering voor den adel van den mensch zooals hij was voorbestemd te worden: de verpersoonlijking van den geest, de ziel-mensch, in wiens blik het geluk straalt van de Godheid die hem schiep, wiens stem muziek is en wiens bewegingen gedragen worden door het rythme der vrijheid. De liefde-mensch, de mensch schoon omdat hij goed is! Dit oer-beeld is wezenlijk en onvergetelijk. Naar dit beeld strekken wij ons uit, als wij den mensch der schamele werkelijkheid liefhebben. En omdat de herinnering van dit beeld ons bezielt, streven wij rusteloos naar een gelukkiger wereld. Het is noodzakelijk dat onze menschenliefde zich projecteert tot 't vizioen van een schoone wereld, waar de mensch in harmonie zou leven met de zeeën, de velden en de zonnige hemelen, waar hij deel zou hebben aan de verhevenheid van de natuur. Den Griekschen droom kunnen wij niet vergeten. Deze Geest van het Zuiden leefde voort, zedelijk verdiept, in de verwach-

ting van een Godsrijk op aarde, dien droom der Christenen. Toen de Christenen dezen droom vergaten, toen zij de wereld gehéél prijs gaven, waren zij geen geloovigen meer, maar ontgoochelden. Laten wij dezen mystieken droom belijden en hervormers zijn. Want het is de Godheid, die ons dezen droom in 't hart gaf, dezen droom die een plicht beteekent. Alleen voor den ongeloovige kan de revolutionaire houding een verenging zijn, een toegeschroefdheid van wil en gedachte.

Want het is immers juist van uit 't besef dat de menschheid de idee van 't absolute verzaakte, uit dit besef zijn wij immers revolutionnairen. Het Socialisme steunt op een religieuze gedachte.

Plotseling zweeg ik als in een schrik. En 't was ook de gedachte aan een schrikwekkende mogelijkheid die mij zwijgen deed. Want ik kon geestdrift voelen voor een idee, maar geen geestdrift voor wat ik dreigend naderen zag. Er viel een vreemde, diepe stilte. 't Scheen dat mijn vriend er de oorzaak van vermoedde. Verwonderlijk ernstig vroeg hij:

- Maar voor het laatst: de praktijk... want hoe geloof je dat die droom van een, ik zeg niet gelukkige, maar van een betere wereld vervuld moet worden?

- In leed en in tranen, antwoordde ik, haast fluisterend. Want de machthebbers van nu vermogen niets meer, omdat zij niets meer vertegenwoordigen, omdat zij zichzelf niet meer durven gelooven, omdat zij niet meer durven willen en nog maar kunnen toegeven. En de gematigde hervormers vermogen niets meer, omdat hun wil telkens zich verwart in de netten der angstige tegenstrevers en toegevers en in de leugens der oude wereld. Alleen het volk zal iets vermogen. Want in hen, in de vernederden, belichaamt zich de schande, het leed en de ziekte onzer wanbeschaving. Zij zijn het ge-

weten onzer wereld, het booze geweten. Zij zullen de wereld vernieuwen, maar de overgang zal vreeselijk zijn. Want voor een vreedzamen overgang is het te laat. Volkstyrannie zal onvermijdelijk zijn, eer de nieuwe orde komen kan. Er zal een interregnum zijn van plebeïsme eer de universeele democratie zich bevestigen kan. En tijdens de dictatuur van 't proletariaat zullen de beschaafden van nu gevoelen wat ze aan dit proletariaat hebben misdaan, hoe het wreed en begeerig en verwilderd is, zonder cultuur of moraal of religie. Het volk van nu is een dier, kwaadaardig geworden door mishandeling. Als het zich machtig weet, zal het in elk bezitter en beschaafde een persoonlijk vijand zien, waarmee het eindelijk af mag rekenen. Eer het groot beginsel, dat de menschen slechts menschelijk zijn door hun gemeenschapsgevoel, in vervulling kan gaan, zal de mensch den mensch een vijand worden zóó schaamteloos als nog nooit misschien gezien is. Dit zal het vulkanisch noodlotsmoment der geschiedenis zijn. - Er zal domheid en misdaad en wraakzucht zijn, onuitsprekelijk. En wij zullen erkennen dat de Boosheid zegeviert; maar tegelijk zullen we erkennen dat deze Boosheid onvermijdelijk is niet alleen, maar ook, in onpersoonlijken, hooger-historischen zin, een rechtvaardigheid. Maar wat in zichzelf boos is, zullen wij niet goed kunnen noemen. En daarom zullen ook wij niets vermogen. Anton was opgerezen.

- En jij, schreeuwde hij me tegen, jij die zóó denkt, jij ongelukkige fantast, jaagt toch het wezenlooze droombeeld na van je ‘democratie’?

- Zoo is het, antwoordde ik, langzaam. En ik zelf zal mij in de nieuwe wereld, die uit den chaos groeit, een vreemde voelen. Van deze oude wereld ben ik losgescheurd; de komende, die ik verlangend verwacht, probeer ik te begrijpen: ik weet dat ik in de nieuwe wereld

de oude mensch zal zijn. Ik blijf op mijn post; wat kan ik anders? En ik geloof niet eens, dat ik het tijdperk van den chaos overleven zal. Zoo is het werkelijk, zóó erg dwaas. Maar niet ìk jaag: het leven jaagt. Het leven jaagt en ik vertrouw het leven, zelfs tot in zijn vernietigingen. Als het proletariaat overwint, is de oude cultuur van Europa dood. Laten we ons niets verbloemen. Maar ik geloof, dat toch de nieuwe cultuur een voortzetting, een verzuivering zal zijn van het diepste weten der oude: van de Christelijke levensgedachte, die zich altijd wijzigt, altijd uitbreidt, die als een Phoenix stralend herrijst uit elke vernietiging. Waar zuiverder zou zij kunnen leven dan in een gemeenschap van vrijen? Geloofde ik dit niet, ik zou aan de andere zijde staan. Want het leven is nooit een feestterrein; het is nu, meer dan ooit, een slagveld: men moet hìer staan of dáár. Ik vertrouw in de uitkomsten van den slag, die nu geleverd wordt, hoewel ik verschrikkingen voorzie. Wij kunnen ons gereed maken, wij kunnen niets verhinderen. Chaos moet komen, tenzij er een wonder gebeuren mocht en het lot de karakters der arbeiders reeds gevormd, de strijdhun bewustzijn verhelderd, het religieus idealisme hun hart doorstraald mocht hebben en de groote wet der verantwoordelijkheid, die de wet der vrijheid is en der broederschap, heel hun voelen en willen reeds mocht hebben beheerscht. Dan zou alleen de wrokkende tegenstand der ontijdigen nog eenige verschrikking teweeg brengen. Het is verstandig op geen wonderen te rekenen. Maar bovenverstandig blijft: den wil der tijden te gelooven. Want het is de Godheid in onszelf, die wil. - En tenslotte, mijn vriend: je moet niet boos zijn op het leven omdat het je heeft pijn gedaan. Je moet niet bang zijn voor het leven....

Terwijl ik nog sprak, was Anton echter reeds vertrokken.

Verzen
door Marie van K.

Gevoel en verstand

De wereld is zoo groot en wijd
En zonder einde schijnt de tijd.
Och, eens was ik zoo zorg'loos blij
Of zoo vol smart. Eens leefde ik 't leven,
Dat smart en vreugde ons kan geven.
Thans schijnt mijn mensch'lijk voelen gansch verdwenen

De eindeloosheid van 't heelal
Ligt stil en dreigend om mij henen.
Hoe zou ik lachen, zou ik weenen?
Wat geven menschenlach en droefheid hier,
Alwaar oneindigheid alleen getuigt
En al wat leven heeft, deemoedig nederbuigt.

Ik wil niet buigen, onbeweeg'lijk sta ik.
Ik durf niet honen, want van angst verga ik....
Och, waar' het niets tenminste mij nog vrij,
Och, waar' 't nirwana mijne ziel nabij!
Het zijn te diep van zin om te verstaan,
Het kwelt mijn geest te zeer; ik wil ten onder gaan.

Er drijft een wolkje door de lucht,
't Is of het vlucht!
Het witte wolkje; 't wollig lam.
Daarginder nadert kwaad de ram,
Zijn horens naar omlaag; zijn snuiven
Maakt schaapjes'wollig haar aan 't wuiven!
Nog woester snuift de ram en daar
Verstuift heel 't sprookje uit elkaar,
De wind heeft allebei de beelden doen verbleeken,
Nu zie ik teere veeren op een weeke, blauwe deken.

Maar kan het zijn?
De zonneschijn
Komt spelend langs de wolkjes heengestreken
En wat daar straks nog vederen geleken
Zijn geesten, die vertwijfelend hun armen uit gaan steken
En of met menschenoogen zij verwijtend naar mij keken
Zoo voel ik schaamte als vloeiend vuur mijn aderen doorleken.

Ik buig het hoofd en zie de aard.
O, mensch, wat is uw rede waard,
Wanneer ge haar slechts wilt gebruiken
Om langzaam-aan uw levensvreugd te fnuiken.

Daar groeit en bloeit een bloempje langs den grond,
De bijen zoemen vergenoegd er rond
En puren, met de vlinders, van den honing.
Het bloemke is blij en fier, het voelt zich koning
Van 't plekje waarop eens het zaadje heeft gerust,
Dat door de warme zon tot leven werd gekust.

Het leefde en was verheugd en zonder zorgen,
Want wat het wonder ‘morgen’ hield verborgen
Daarom bekommerde 't zich waarlijk niet.
Hoog uit de boomen klonk het vogellied
En dichtbij zongen bijen rond zijn blaadjes.
Diep in zich speurde het de groei van nieuwe zaadjes.

Ik werp mij op den grond
En kijk omzichtig rond,
Of niet een spotgeest al mijn doen bespiedt.
't Is stil alom.
Alleen 't gebrom
Der bijen hoor ik even.
Dan buig ik mij
En dank de bloem,
Het blije bloemeleven,
Dat bloeide rond mij
Om mijn geest
Weer levenskracht te geven.

Een bleeke nevel weeft zich om mij heen,
't Wordt avond en ik voel mij vreemd alleen.
Doch hoor! daar golven zoete woorden aan
Van menschen, die te zamen wand'len gaan
En praten rustig, zooals d'avond wil.
Het is rondomme verder nog zoo stil,
Dat alle woorden duidelijk 't oor bereiken
En 'k glimlach, nu het liefdewoorden blijken
En 'k denk: ‘Het kon ook moeilijk anders zijn.’

O, hoeveel goedheid in die liefdevolle woorden op deez' stond!
Er vloeien tranen van ontroering langs mijn wangen op den grond.
O, hoeveel zoetheid in het leven van de bloem en van de bij,
Zou ik niet schreien, dat ik arme, toch niet wezen mocht als zij!
O, hoeveel goedheid, hoeveel zoetheid in den avond om mij henen,
'k Sla mijn handen voor mijn oogen, om alleen en stil te weenen.

Zoodra ik klein kan zijn, als die mij hier omringen,
Zoodra ik rein kan zijn, als 't lied dat vogels zingen,
Zoodra ik reizen kan naar 't Goddelijke doel,
Dat onbegrijp'lijk is, maar tastbaar voor 't gevoel,
Zoodra zal 'k leven en de vreugd ook in mijn leven vinden,
Lijk de zon, de bloem, de vlinders, lijk die menschen, die beminden....

Herinnering

Ik zie den hemel en een pereboom
En alles is weer als die oude droom....
De hemel blauw, de boom van bloesem wit,
Wat of er toch in die twee kleuren zit
Dat heel mijn hart van blijdschap openspringt
En zoet, een melodie naar binnen dringt.

Een melodie van liefde - en lentevreugd,
En alles is weer als eens in mijn jeugd,
Toen onder blauwe lucht en witte bloemen,
De bruine bijen rond ons kwamen zoemen
En wij, de armen om elkaar geslagen,
Als in een bad van lente en liefde lagen.

Deemoed

De lucht is grauw en koud,
Ik voel mij moe en oud,
Te twijfelziek voor teedere gebeden,
'k Denk soms aan God
Als aan een grap
En weet mij, wreed alleen, een doolhof ingetreden.

Hetgeen mij hier omgeeft
Van 't levenswonder beeft,
Het doet mij vol ontzetting weenen,
Ik zoek, maar vind
Toch geen verklaring
Voor wat er leeft, hier om mij henen.

Tevredenheid ontviel
Tevredenheid ontviel mijn ziel
In dit, mijn peinzend bang verlangen,
O, het geluk
Te leven in de zon
Van 't weten; 'k ben in duisternis gevangen.

Zou soms de dood
Mij redden uit deez' nood?
Dat dan mijn levensdagen enden mogen!
En mijne ziel,
Dit domme lijf ontvlucht,
Den klaren doodsnacht ingevlogen.

Maar stil.... éénzelfde kracht
Omsluit den doodennacht,
Alsook den levensdag, die vol van raads'len is.
Hoe zou ik vluchten uit,
Wat het gehéél omsluit,
Wat één in alles, 't al in éénen is?

Groot is de macht,
Oneindig is de kracht,
Die uit mij rijst en in mij nederdaalt.
Deemoedig buig ik 't hoofd,
Waarin het klein verstand
De grenzen van mijn weten eng bepaalt.

Vervoering

Op het water blinkt de bleeke manestraal.
In het loover zingt de grijze nachtegaal
En stil wordt alles, van een wijd verlangen.
Wat spreekt die vogel in zijn vreemde zangen
Van dood en eeuwigheid als schoone zomertijd?

En wordt men anders niet door schrik bevangen
Als doodsgedachten sluipen in het brein?
Wat of er in zijn zangen dan mag zijn,
Dat 's menschen hart naar 't stervensuur versmacht,
Doodsnacht, als zijn bevrijder, tegenlacht?

De bleeke manestraal ontroert en trilt,
Het lied is uit; de lucht rondom verkilt.
De luisterende stilte is verbroken.
't Verlangen krimpt. Vanuit zijn schuilhoek opgedoken
Staat weer het leven daar en eischt zijn tijd.

Het doode muisje

Och, 't is al jaren lang geleên,
Zij was nog kleen
En liep tevreên
En lachende
Door 't lichte huis.
De zonne scheen....

Maar plotseling, daar zag zij staan
Een val. Een muisje hing er aan,
Geknepen door het koude staal,
't Was dood. Zijn haartjes, grijs en vaal,
Leken zoo droef. Eén plek was kaal,
Het harde staal maakte er een groef.

Och, 't is al jaren lang geleên,
Koud werd ze als steen!
En toch nog scheen
De sprankelende
Gouden zon
Op 't kindje kleên
Maar in het teere zieltje rees
Voor 't eerst een vreemde levensvrees.

Der Sinn des Lebens
Von Emil Lucka (Wien)

I

Ich will nicht mit profetischer Geste einen neuen Sinn des Lebens verkündigen und als den wahren, den einzigen, der Glück und getrostes Leben schenkt, aufstellen. Wer selbst überzeugt ist, wird leicht Gläubige finden, mag er nun die Menschenliebe oder die Pflicht, die Arbeit oder die Weisheit oder sonst eine schone Sache predigen. Aber ich will nicht predigen sondern betrachten, bescheiden fragen, was es überhaupt heissen kann, sein Leben als sinnvoll zu empfinden, seinem Leben einen Sinn zu setzen, und welche Möglichkeiten für solche Sinnschöpfung es gibt.

Der einfachste, selbstverständlichste und naivste Trieb der Menschen ist, in der Steigerung und Verstärkung einzelner, möglichst vieler Augenblicke Befriedigung zu finden. Wenn man von den wechselnden Inhalten absieht und nur das betrachtet, was solche Stundeh von anderen scheidet, so wird man erkennen, dass sie dichter sind als jene, intensiver mit Leben erfüllt. Jede Stunde, jeder Augenblick unseres persönlichen Lebens hat verschiedene Dichtigkeit, der instinkthafte Wille der Menschen ist darauf gerichtet, öde und leere Strecken zu meiden, V e r d i c h t u n g zu suchen. Wenn der Sinn des Lebens - und dies ist das weitaus häufigste - im Genuss gefunden wird, in den sinnlichen Genüssen oder

im Genuss der Machtbegierde und der Eitelkeit, so handelt es sich immer um ein intensives Auskosten möglichst vieler Stunden. Man kargt Wochen lang mit der Aussicht auf einen Tag reichen Daseinsgefühles. Zwei Arten, sein Leben zu verdichten, sind vor allem bedeutungsvoll, und, obgleich sie einander scheinbar bekämpfen und ausschliessen, doch in ihrer Zusammengehörigkeit zu verstehen. Das Aussergewöhnliche, das Nicht-Alltägliche, das Wagnis, das A b e n t e u e r - das bedeutet für viele Menschen den einzigen und wahren Sinn, den das Leben zu bieten hat. Menschen, die von Tag zu Tag hinvegetieren, raffen alle ihre Kräfte zusammen, um einmal eine schwierige Bergpartie zu unternehmen, sammeln sich ganz in diesen Stunden intensivsten Daseins, die über eine lange leere Zeit hinweghelfen, dafür entschädigen. Sie setzen sogar ihr Leben aufs Spiel, um der Konzentration solcher Stunden teilhaft zu werden. Nicht nur das unmittelbar pulsende Dasein wird in der Gefahr stärker empfunden, auch das ästhetische Moment der Schönheit der Natur verdichtet sich; der Bliek vom Gipfel bedeutet unvergleichlich mehr als der Blick von der Strasse. Die erste aufflammende Kriegsbegeisterung, die wir erlebt haben, ist derselben Wurzel entsprungen: der Sehnsucht, einmal aus der Trivialität des bürgerlichen Alltags herauszukommen, sich ins Neue, ins Andere, ins Abenteuer, ins intensive Leben hineinzustürzen, vielleicht darin unterzugehen. Sehr häuftig zeigt sich der Abenteurer als S p i e l e r . Er möchte seine ganze Existenz in den Rausch einer Nacht, einer Stunde hineinpressen, er fragt in dieser Zeitspanne nicht nach vorher oder nach nachher, er vergisst alles im Wirbel des Spieles, der Stunde. Er spielt nicht, um zu gewinnen, und nicht um die Lust des Sieges zu geniessen - er spielt nur, um spielend in höchster Verdichtung sein Leben zu geniessen.

Von hier aus verstehen wir restlos das Wesen des F e s t e s : es ist die von der Gesellschaft gebilligte, die unschädlich gewordene und doch immer noch lockende Aufhebung des Alltäglichen, das Abenteuer einer wohl-geordneten, durchaus nicht abenteuerlichen Gesellschaft, aus dem man unfehlbar in den lieb gewordenen Alltag zurückkehrt. Kindern und unerfahrenen Menschen begegnet viel mehr Abenteuerliches als Erwachsenen und Erfahrenen, denn ihnen bringt jeder Tag, jede Situation, jedes Buch etwas Neues, Aufregendes, Verlockendes. Je mehr man erlebt hat, desto gründlicher hat man sich ja schon mit allen Situationen vertraut gemacht, man erinnert sich an Aehnliches, findet schliesslich wie jener resignierte Rabbi nichts mehr neu, beachtenswert oder gar abenteuerlich - ‘es ist schon alles da gewesen!’ Das ist das Gefühl des Gesättigten, des Alternden und Mutlosen, der im Grunde nicht will, dass irgend etwas neu werde, der am liebsten im Bekannten und Gewohnten verharrt und alles fürchtet, was seine Bequemlichkeit im Leben und im Denken zu stören versucht. Nicht dass das Neue schlechter sein könnte als das Alte, schreckt ihn, sondern nur, dass es neu ist, dass er zu einer gewissen geistigen und seelischen Anstrengung oder gar zu einer Veränderung seines Handelns gezwungen werden soll.

Doch nicht minder als das Neue und Abenteuerliche ist auch das ihm Entgegengesetzte, das V e r t r a u t e und Heimische ein ganz wesentlicher und unmittelbarer Wert für den Menschen. Was wir gewohnt sind, das fehlt uns, wenn es ausbleibt, auch wenn wir es gar nicht als etwas Erfreuliches geschatzt haben, solang es da gewesen ist. Gegenüber dem neuen Erleben empfinden wir das wiederholte Erleben als vertraut und lieb, wir sehen einen Wert im Wiedererkennen des Bekannten. Gerade weil etwas jeden Tag um dieselbe Stunde eintritt, wirdes

sinnvoll für uns, auch wenn es an sich wenig bedeutet. Wiederholung ist Verdichtung, ebenso wie Neuerleben Verdichtung ist. Wird im Abenteuer Vieles und mit seelischer Wucht Beschwertes in eine kurze Zeitspanne zusammengepresst, so verdichten sich durch oftmalige Wiederholung manche an sich nicht sehr konzentrierte Elemente. Bei einer täglich wiederkehrenden Handlung treten ihre vielen Erlebnis-Bestandteile immer wieder zu einander, oft mit kleinen Abweichungen, und der Erlebniskern, der in alledem liegt, empfängt durch diese oftmalige Wiederholung Zusammenhalt und Dichtigkeit. Goethes Egmont spricht sterbend diese Wertung des' Lebens aus, wenn er der schonen, freundlichen Gewohnheit des Daseins und Wirkens gedenkt, von der er nun scheiden soll.

So steht das Neue und Abenteuerliche mit dem Gewohnten und Vertrauten in einem gewissen Wettbewerb. Kein Mensch will ganz ohne neue Eindrücke sein und kein Mensch kann ganz ohne irgendetwas Heimisches und Gewohntes im verwirrend Neuen auskommen. Der stumpfsinnigste Rentner findet in seiner täglichen Zeitung oder im Kartenspiel den Reiz des Neuen, sogar mit jener Färbung des Selbsterlebten, die eben das Abenteuerliche charakterisiert. Und der tollste Strudelkopf wird gewisse Neigungen haben, die sich gleich bleiben - und seien es nur Lieblingsgerichte.

Die Gegensätze des Neuen, Abenteuerlichen und des Wohlbekannten, Heimischen spielen eine bedeutende Rolle im L i e b e s l e b e n . Die Sehnsucht nach immer neuen Erlebnissen ist in den meisten Menschen lebendig, wenn sie auch nicht immer zutage tritt. Der Ehemann träumt davon, einmal das Gewohnte zu verlassen, sich in ein Fremdes, Lockendes hineinzustürzen, das er an und für sich gar nicht so hoch bewertet, das aber den Charakter des Abenteuerlichen und was damit zusam-

menhängt, des V e r b o t e n e n und daher Gefährlichen zeigt. Dagegen steht aber der sehr hoch eingeschätzte Wert des Altvertrauten, das mit der dauernden Wiederholung und Gewöhnung immer noch vertrauter und wertvoller wird. In der Regel sind beide Tendenzen, besonders beim Manne, gleichzeitig vorhanden und bekämpfen einander. Ein grosser Teil der tragischen Konflikte auf dem Gebiet des Liebeslebens entspringt hier.

Wir haben die Einsicht gewonnen, dass ein Weg, seinem Leben einen Sinn zu schenken, in der Verdichtung der Lebenselemente liegt. Dies ist nun weiter zu verfolgen. Der Wille zur Verdichtung hat sich nämlich bisher nur auf gewisse bevorzugte Inhalte erstreckt, die nun wie in einer Glorie stehen. Da sind Augenblicke lang herbeigesehnt worden und noch lang nachher werden sie als Gipfel- und Sinnpunkte des Lebens empfunden. Aber die Verdichtung muss nicht so sehr in Ausnahme-Gegenstände und in Ausnahme-Momente als ins Dauernde, in den Alltag gesetzt werden. Immer entschiedener kann der Alltag aus einem blossen Verlauf der Ereignisse, denen der Mensch mehr oder weniger passiv erliegt, in einen sinnvollen Ablauf gewandelt werden. Die Konzentration bezieht sich jetzt nicht nur auf einige feiertägliche Punkte, sondern auf viele und scheinbar unbedeutende Elemente; ihnen wird eine Bedeutung aus eigener Kraft verliehen.

Wir stehen hier vor der ersten grossen prinzipiellen Möglichkeit, dem Leben einen Sinn zu finden. Immer mehr Elemente werden als wesenhaft, als belangvoll und wichtig aufgenommen, bis schliesslich wenige oder gar keine wertlos zurückbleiben. Das Leben wird als solches unmittelbar und ohne inhaltliche Veränderung empfangen und zur grössten möglichen Verdichtung gebracht, zum Erlebnis gesteigert und gewandelt. Diese

Verdichtung ist aber erst die Vorarbeit, die Reinigung, die Forderung der menschlichen Kraft an das Leben, wesentlich zu werden. Ein prinzipieller Sinn des Lebens kann erst hervortreten, wenn alles einzelne auf das Ganze eines Lebens, auf das eigene Leben als eine Einheit bezogen wird. Von einem einheitlichen Gesichtspunkt aus - nicht von einem Programm, sondern aus einem Grundgefühl - wird eine Seinsreihe erschaffen. Das ordnungslos Vorgefallene, Erlittene und Getane wird als zusammenhängend gedeutet, durch eine Einheit geschaut, alle einzelnen Elemente des Lebens werden aus blossem Geschehen und Hinnehmen zu echten Erlebnissen, das heisst zu einem Mittleren aus Empfangen und gestaltend Umdeuten, einem Produkt aus Welt und Menschenkraft. Etwas wirklich erleben, heisst ja, die Elemente des Lebens in eine organische Beziehung mit der gestaltenden, in einer bestimmten Richtung wirksamen Kraft der Seele bringen, so dass sie nicht wie ein Zufälliges vorüberhuschen und wieder spurlos versinken, sondern durch den Mittelpunkt hindurchgehen und von der inneren Formungs-kraft, der Entelechie, mit Goethe zu sprechen, verwandelt, unmittelbar aus der Seele hervorzutreten scheinen. Das Geschehen wird zum Schicksal.

Dies ist die eine grosse Möglichkeit, dem Leben einen Sinn, inneren Zusammenhang und Einheit zu geben: Die Umwandlung möglichst vieler, möglichst aller eintretender Geschehnisse in Erlebnisse, die Vertiefung und Verklärung dessen, was an uns herantritt und uns oft wehrlos überfällt, in echtes Schicksal. Schicksal ist die organische Einheit aus Geschehen und Formkraft der Seele, ist nicht äusseres Geschehen allein, aber auch nicht unmittelbar sich aussprechendes Mysterium der Seele, sondern ein Mittleres, die Bewährung der einmaligen persönlichen Kraft am Material des Lebens.

Die Funktion, die aus blossem Geschehen einheitlich gerichtetes, sinnvolles Erleben formt, wirkt in allem, was Menschen begegnen kann, an Freude und Leid, an Entschluss und Handlung, macht alles zum Eigentum des Menschen. Aus den innerlichen wertschaffenden Akten entsteht so eine Reihe, die nun das eigentliche, sinnerfüllte Leben eines Menschen darstellt. Wenn jedes Element aus sich selbst heraus wertvoll geworden wäre - nicht etwa durch die Beziehung auf eine objektive Wertidee, sondern nur aus sich selbst - so hätte ein solcher Mensch seinem Leben einen absoluten Sinn verliehen, sein Leben wäre nicht mehr eine Folge von Ereignissen und Handlungen, sondern ein Organismus von sinnvoll gegliedertem Erleben, von innerlich gedeutetem und einheitlich gerichtetem Sein. Einen Menschen, der diesem Ideal nahe kommt, pflegen wir in der höchsten Bedeutung eine Persönlichkeit zu nennen. In welcher Richtung sie ihr Leben sinnvoll gestaltet, das ist so mannigfach wie die menschlichen Charaktere. Oft sind es ganz unscheinbare Menschen, die keiner kennt, manchmal strahlende Vorbilder. Ich will auf nichts einzelnes eingehen.

Die eine grosse Möglichkeit, dem Leben einen Sinn zu verleihen, leuchtet ein: Das Leben selbst wird, wie es herankommt, erfasst, von innen heraus in einen Weg gewiesen, das blosse Geschehen wird einheitlich gerichteter, sinnvoller Zusammenhang. Aber es gibt noch eine a n d e r e M ö g l i c h k e i t : Nicht das Leben selbst wird Träger eines Sinnvollen, sondern aus dem Leben heraus, über das Leben hinaus wird ein neuer, ein sachlich-gegenständlicher Sinn gefunden. Auch hier wird der Stoff, der an den Menschen herankommt, erfasst und verarbeitet, behält aber nicht seine unmittelbare Erlebnisform bei, sondern wird aus dem Erlebnis heraus umgestaltet, einem objektiven Zusammenhang angenähert. Nicht in der

Begründung einer Seinsreihe, sondern in der Begründung einer S a c h r e i h e liegt nun der Sinn des Lebens. Er wird nicht mehr im unmittelbaren, konzentrierten und vereinheitlichten Leben selbst gefunden, sondern in der V e r w a n d l u n g d e s L e b e n s , die das Geheimnis des Menschen ist und die aus dem Material persönlicher Begegnungen, Ereignisse, Leiden und Taten objektiv wertvolle Gebilde schafft. Die Reihe, die so entsteht, ist trivial gesprochen, nicht eine Lebensgeschichte, sondern eine Sammlung von Werken, die den persönlichen Zufällen des Hier und des Jetzt enthoben ist, frei über dem Leben schwebt und anderen das Erlebnis des Wertes vermittelnkann, dem sie entstammt. Ein solcher Mensch findet, in irgendeine objektive Tätigkeit versenkt, als Techniker, als Wissenschaftier, als Staatsmann, als Organisator, als Denker, als Künstler den Sinn seines Lebens nicht in der Konzentration des Lebensstoffes um einen Mittelpunkt und durch einen Mittelpunkt, nicht in der Vertiefung des eigenen Seins, sondern in der Objektivierung, in der Umwandlung aller seiner Kraft und seines Gehaltes zum Gegenständlichen. Die Tendenz zur Verewigung ist hier wie da gegeben, dort aber unmittelbar und nur für das eigene Ich gültig - man kann sagen, mit Selbstgenugsamkeit oder anders gewendet, mit Selbstsucht wirkend - hier dem Reich der objektiven Werte, der Kultur hingegeben.

Es ist sehr beachtenswert, dass ein Philosoph, der das Leben und nur das Leben zu suchen glaubte, der über Wissenschaft, Philosophie und Religion spottete, dass Friedrich N i e t z s c h e in den Einleitungsworten zu seiner Selbstbiographie Ecce homo nichts als allein den geistigen Ertrag seines Lebens gelten lässt, das Leben selbst missachtet, -’ Nicht umsonst begrub ich heute mein vierundvierzigstes Jahr, ich durfte es begraben - was in ihm Leben war, ist gerettet, ist unsterblich. Das

erste Buch der Umwertung aller Werte, die Lieder Zarathustras, die Götzendämmerung, mein Versuch, mit dem Hammer zu philosophieren - alles Geschenke dieses Jahrs, sogar seines letzten Vierteljahrs! Wie sollte ich nicht meinen ganzen Leben dankbar sein?'- Man kann nicht schroffer aussprechen, dass man den Sinn seines Lebens im Ueberbau, im geistigen Ertrag, im Werk gefunden hat - nicht im Leben selbst. Nietzsche hat sich in langer schmerzhafter Krankheit fortwährend zur Arbeit gezwungen, hat sein Leben durch strenge leibliche und geistige Diät asketisch ganz darauf eingerichtet, ihm einen möglichst reichen Ertrag an Werken abzuringen. So ist dieser angebliche Lehrer des wirklichen Lebens eines der schönsten Beispiele für einen Menschen, der sein ganzes Dasein nur als ein traurigschmerzhaftes Instrument für Gedanken, für sachliche Werte versteht und ausbeutet.

Die beiden Möglichkeiten der Sinngebung fallen gut sichtbar auseinander, wenn ein Mensch vor einem grossen L e i d e steht. Die Menschen der ersten Art wissen sich oft nicht damit abzufinden, der Schmerz bricht wie ein Dunkles, Entsetzliches über sie herein, bleibt unbewältigt liegen, sie werden niemals mit ihm fertig. Sind sie tief er veranlagt, so gelingt es ihnen wohl, das schwere wirklich zu bewältigen, im Schmerz zu lernen, wie man das Leben fassen muss, Schmerz nicht in Verzweiflung ausarten zu lassen, sondern in Trauer zu wandeln, die nun allen Inhalten des Lebens ihren Klang gibt, sie still macht und verzaubert. Solche Menschen werden dann oft wohltätig oder widmen sich ganz einer höheren Idee - und finden so instinktiv den Weg zur sachlichen Reihe, um in einer Arbeit sich selbst und ihren Schmerz zu vergessen. So vollzieht sich manchmal der Uebergang vom ersten zum zweiten Typus. Dem gegenüber pflegen Menschen, die vom Beginne ganzauf eine Arbeit

eingestellt sind, persönlichen Schmerz nicht so tief zu fühlen, ihr Zentrum liegt garnicht im persönlichen Leben, sondern in der sachlichen Welt. Und über sie hinaus besitzt der Künstler sogar die Möglichkeit, aus seinem Schmerz Nahrung für sein Werk zu ziehen, nicht indem er davon wegsieht, sondern dadurch dass er den Schmerz auflöst und innerlich zur Werkreihe hin umgestaltet. Geht also bei dem tieferen Menschen des subjektiven Lebens ein schweres Leid unmittelbar ins Leben ein, um es zu verinnerlichen, so kann der Mensch der Sachreihe höchstenfalls seinen Schmerz in die objektive Region umbildend hinübertragen. Wir bemerken schon hier, dass die beiden Möglichkeiten der Sinngebung mit einander in Verbindung stehen, dass gerade die Heroen der Werkreihe auch einen tiefen und rein persönlichen Sinn des Lebens kennen. Dieser Zusammenhang wird uns noch beschäftigen.

Den Frauen entspricht mehr die erste Art, sich dem Leben gegenüberzustellen, den Männern die zweite. Es ist den Frauen überhaupt gemässer, im Leben selbst die letzte Erfüllung zu finden, bei den Männern bleibt oft ein Rest übrig, der sich nicht zufrieden geben will. Die Mutter, die ihr Kind gebiert, pflegt und aufzieht, empfindet vielleicht am allertiefsten den erfüllten Sinn des Lebens, der im Leben selbst liegt. Hier ist im Wurzelhaft-Organischen der Sinn des Lebens und alle seine Freude so restlos gefunden, dass sich für jedes andere Bestreben ein Lächeln stiller Ueberlegenheit einstellen kann.

II

Von einen Sinn des Lebens kann nur dort mit Berechtigung gesprochen werden, wo der Sinn im wirklich erlebten Leben gefunden, nicht anderswohin gelegt wird. Es klingt paradox, aber es ist wahr: Der Sinn des Le-

bens muss gefunden werden, ohne gesucht worden zu sein. Wer seinem Leben einen Sinn sucht, der hat eigentfich schon bekannt, dass es in sich selbst keinen wirklichen Sinn hat, dass er sich erst umsehen muss, wo etwas dergleichen zu entdecken sein könnte. Das Gefühl: dies ist gut, schön, höchsten Sinnes voll, muss sich ganz unmittelbar einstellen. Die meisten Menschen erleben es in der ersten Liebe: Das Leben hat mir seinen Sinn offenbart, ich weiss, was es wert ist; und vielleicht darf man das Gefühl der Liebe überhaupt als Beispiel und Schema sinnerfüllten Daseins verstehen. Lieben heisst, seinem Leben einen Sinn gefunden haben, Suchen nach Liebe ist Suchen nach Sinn und Erfüllung - ist schon Mangel und Armut.

Betrachten wir aber das Wünschen und Hoffen der Menschen, so werden wir erkennen, dass den meisten der Gedanke, ihr ganzes Leben könnte einen Sinn haben, gar nicht kommt, dass sie nicht ihr Leben als eine Einheit, sondern nur einen gewissen, ganz bestimmten Zeitabschnitt ins Auge fassen, der nun eine Bedeutung gewinnen soll. Sie suchen nicht einen gültigen Sinn, sondern nur ein Surrogat des Sinnes für das nächste Jahr, für eine Woche, für einen Tag. Viele ertragen den unangenehmen und jedes Sinnes baren Arbeitstag, weil ihnen der Abend etwas wie einen Sinn verheisst, oder sie sehen den Sinn einer lästigen Woche im Sonntag. Andere schieben den eigentlichen Sinn des Lebens weiter hinaus. Der kleine Kaufmann sammelt freudlos ein Vermögen, mit der Hoffnung, einmal ohne Plackerei von seinen Renten leben zu können, der Beamte träumt von Pensionierung. Sie erwarten, dass jene ferne, bessere Zeit ihrem Leben einen Sinn geben müsse; dann werden sie nur tun, was ihnen behagt, werden nicht gehorchen, sondern selbst Herr sein, kurz ‘ihr Leben geniessen,’ und damit dies Sinnvolle einmal komme, neh-

men sie jede Bürde der Gegenwart auf sich. In Wirklichkeit aber ist ihnen das Gefühl, dass ihr Leben einen Sinn habe, fremd, nicht anders als denen, die nur bis zur nächsten Mahlzeit denken und darin den Sinn ihres Tages finden, Sie alle begnügen sich mit S u r r o g a t e n . Der eigentliche Sinn des Lebens kann auch in eine noch fernere Zukunft hinausgeschoben werden, in ein besseres Jenseits, wo es weder lästige Pflichten noch peinigende Oede geben wird. Diese Seligkeit nach dem Tode ist aber nur die Formulierung der pesssimistischen Erkenntnis, dass man dem diesseitigen Leben keinen rechten Sinn abgewinnen kann, dass der Zustand der Zufriedenheit auf Erden nicht erreichbar ist. So wird der eigentliche Sinn des Lebens über den Sonntag, über die Pensionierung, über das Leben selbst hinausgerückt und kann durch die Erfahrung nicht mehr widerlegt werden. Alle diese fernliegenden Ziele sind nicht nur Surrogate, sie sind meistens auch S e l b s t t ä u s c h u n g e n . Trifft nämlich die ersehnte Zeit, die dem Leben einen Sinn schenken soll, wirklich ein, so muss man mit Schreck erkennen, dass man einer Illusion zum Opfer gefallen ist (einer Illusion, die sich für manche Leute jeden Sonntag wiederholt). Von den erzwungenen Pflichten ist man allerdings befreit, aber das Gefühl der Leere, des unausgefüllten Lebens stellt sich noch viel quälender ein. Mit einem Mal tritt von aussen her keine Forderung mehr an diese Menschen heran und sie verfallen der Langeweile. L a n g e w e i l e ist das Gefühl, dass das Leben ohne Inhalt und Sinn und ohne eigenes Zutun hinfliesst, dass es immer mehr dem leeren Zeitablauf gleichkommt, wie die Uhr ihn anzeigt. Der Gedanke an einen Sinn, der Jahre lang aufrecht erhalten wurde, erweist sich als Illusion, man hat ja den Sinn des Lebens nur darum in jene ferne Zeit hineinverlegt, weil die Gegenwart ihn nicht schenken konnte. Da kann wohl der Pessimismus sprechen:

Wenn unser Leben Mühe und Arbeit gewesenist, dann ist es gut gewesen. - Aber diese Einsicht ist nur Resig-nation, denn in der Mühe und Arbeit wird ein wirklicher Sinn des Lebens nicht empfunden, nur ein notgedrunge-nes Surrogat dafür. Gewährt diese Resignation keine Beruhigung, so kann sich die Lange weile zur V e r z w e i f l u n g steigern, die schaudernd erkennt, dass das Leben nicht nur leer jedes Sinnes, sondern sogar widersinnig ist, um schliesslich in dje radikalste Form des Selbst-mordes zu münden, in den Selbstmord des Nihilisten, der den Sinn des eigenen Lebens - und mit ihm alles Lebens - auf die entschiedenste Art verneint.

In diesen Zustand: Lange weile, Verzweiflung, Nihilis-mus versinken leicht die Menschen, deren Leben nur aus einzelnen zusammenhangslosen, durch gar keine Einheit gebundenen Splittern besteht. So wenig wie zur Einheit des eigenen Lebens haben sie eine Beziehung zu etwas Allgemeinem, Sachlichem, zu etwas an sich Sinn-vollem. Diese Menschen sind ganz irreligiös. Reli-g i o n ist ja nichtsanderesals die Begründungeines Sinnes für das Leben des einzelnen Menschen (und weiter für das Dasein der Menschheit und der ganzen Welt). Religion will Einheit und Zusammenhang stiften, will jedes einzelne Tun, jede Regung und jeden Gedanken in einen sinnvollen, organischen Zusammenhang mit dem einheitlich gefassten Leben - im Geist der Seinsreihe - oder mit Dauerndem, Ewigem - im Geist der Sachreihe - setzen, sie will das Endliche ins Ewige verankern, das Einzelne, Versprengte ganz und bedeutungsvoll machen, dem Zerstückelten einen Sinn geben, schliesslich das Leben des einzelnen in einen un-löslichen und sinnvollen Einklang mit dem Leben der Welt bringen. So ist Religion ganz und gar der Wille und die Kraft, dem Leben einen Sinn zu verleihen. Wer mit Ernst seinem Leben einen Sinn sucht - Gottsucher

pflegt man solche Menschen zu nennen - will Religion, auch wenn er sie niemals besitzt. Wer dagegen den Ge-danken, dass das Leben überhaupt einen Sinn habe, leugnet und nicht dulden will, sondern die Zwecklosig-keit und Nichtigkeit des Lebens behauptet, der ist im wahren - nicht im dogmatischen - Sinn irreligiös. Wir können es jetzt auch verstehen, dass die Anhanger kirch-lich festgelegter Religionen die nach ihrer Aufassung 'Gottlosen' für unglücklich halten. Sie sind es wirklich, denn das sind diejenigen, die ohne Sinn leben, die den Gedanken einer echten Bedeutung ihres Daseins - rein verstandesmässig lässt sie sich ja niemals begründen - ablehnen und so am eigenen Leben verzweifeln. Mit Gott und anderen Glaubensartikeln hat Religion im echten Sinne nichts zu schaffen, man wollte denn Gott als die Einheit jedes möglichen Sinnes verstehen. Schliesslich sei noch bemerkt, dass fast jedes philoso-phische System eine Antwort auf die Frage nach dem Sinn des Lebens zum Hauptinhalt hat, eine positive wie die europäischen Philosophien oder eine nihilistische wie der Buddhismus und Schopenhauer.

Weil aber die Menschen auch in diesen Dingen nicht folgerichtig sind, bleiben sie meistens auf halbem Wege stenen und erfinden sich irgendeine Sache, die zwar an sich sinnlos ist, auch zu ihrem persönlichen Leben keine Beziehung hat, die ihnen aber doch die Illusion eines Lebenszweckes schenken soll. Von den verhassten Pflichten des Alltags einerseits, von der Langeweile an-derseits bedrangt, greifen sie nach Surrogaten. Da stellen sich die sonderbarsten Dinge ein, die man sich so-lange vorsagt, bis man selbst an ihre Bedeutung glaubt. Mit Begeisterung widmet man sich einem Sport, strebt nach Höchstleistungen, beginnt eine Sammlung irgend-welcher Dinge, oder man stürzt sich in ein Arbeiten, dessen Ende nicht abzusehen ist, das daher niemals ent-

tauscht und die Illusion sinnvollen Tuns geben kann. Solche Illusionen werden umso leichter geweckt und umso sicherer berestigt, je mehr Menschen das Gleiche beginnen, einer findet am andern moralische Stützung. Am beliebtesten ist das besinnungslose Zusammentra-gen von Geld, ohne eine Vorstellung, wozu es eigent-lich dienen soll. Einer lässt sich vom andern überzeugen, dass dies das Wahre ist, sie gründen einen heimli-chen Bund, dessen einziger Glaubenssatz darin besteht, nur das Reichwerden sei der Sinn des Lebens.

Wie im Reichwerden suchen viele den Sinn ihres Lebens in der Befriedigung der Eitelkeit und der Macht-begierde. Die Absicht, einen Sinn zu finden, ist hier ge-wissermassen selbst Sinn geworden, denn Macht gewinnen heisst ihnen ja Sinn gewinnen. Und da der Machtwille niemals befriedigt werden kann, sondern immer neue Gebiete ergreift, sind solche Illusionen ge-eignet, ein ganzes Leben zu erfüllen. Je leerer an Inhalt und wirklichem Sinn ein Mensch ist, einen desto grosseren Raum pfiegen diese Surrogate des Sinnes in ihm einzunehmen, der Sinn des Lebens wird schliesslich nur noch im bestendigen ruhelosen Weiterwollen, im Stre-ben nach Macht und Besitz gefunden. Und doch ist jede solche ins Grenzenlose gerichtete an sich sinnlose Be-tatigung eine V e r n e i n u n g des Sinnes des Lebens. Diese Menschen wollen arbeitend, erwerbend,strebend ihr Leben durch ruheloses Tun sozusagen von sich weg scheuchen. Es ist ein langsamer Mord am Leben, nur weniger aufrichtig und feiger als der Selbstmord, der die wirkliche, entschlossene Verneinung alles Sinnes verkündet.

Es wäre nicht ohne Interesse, zu fragen, welche Menschen es sind, die den einen Genuss dem andern vor-ziehen, welche den Genuss der Gegenwart zum Opfer bringen, um sich den Genuss einer spateren Zeit zu er-

kaufen, oder welche dieZukunftindenWindschlagen, wenn nur die Gegenwart schön ist. Als die eigentliche Weisheit des ‘Lebenskünstlers’ hat es immer gegolten, die Genüsse des Daseins in ein richtiges Verhaltnis zu bringen, nicht in Uebermass zu verfallen und so Gesund-heit und Genussfähigkeit zu beeinträchtigen. Wer vor allem anderen ein faules und bequemes Leben schätzt, wessen Ideal das Landhaus mit der wohlbestellten Küche ist, der lächelt nachsichtig - wie der klug ge-wordene Erwachsene über das Kind lächelt - wenn er sieht, dass ein anderer im Jagen nach Ehre und Macht sein Leben aufzehrt oder es gar mit waghalsigen sport-lichen Leistungen, mit phantastischen Unternehmungen in Gefahr bringt. Der Tätige verachtet wieder den Trägen. Von allen diesen Einzelheiten will ich absehen, ich stelle nur fest, dass es ein echter Sinn des Lebens sein kann, wenn jemand systematisch Leben in Geniessen zu verwandein weiss. D e r G e n u s s der unmittelbar erlebten Gegenwart ist ein wirkliches Ausschöpfen des Lebens nach einer Richtung, ist Vereinheitlichung zur Seinsreihe, nicht eine Illusion wie das Jagen nach Macht, nach Besitz, nach Freude im Jenseits. Der geniessende scheucht das Leben nicht von sich fort wie der ruhelos Geschaltige, er zieht es vielmehr an sein Herz. Auch von anderen Zwecksetzungen ist das Element der Lust nicht auszuschliessen, jede Art, sein Leben wirklich zu ver-tiefen und zu verewigen, verbindet sich mit Lust, oder wir sagen vielleicht besser mit Freude und Befriedigung. Wir haben bisher von den Illusionen der Seinsreihe ge-sprochen, aber die I l l u s i o n e n d e r W e r k r e i h e sind noch verbreiteter und noch trügender,

An viele Menschen und gerade an solche, die das Leben ernst nehmen, tritt einmal die qualende Frage heran: Warum das alles? Was tue ich? Was will ich? - Sie suchen nach einem Sinn für ihr Leben, für das Leben

überhaupt, manche sind sogar bestendig darauf aus, ihrem Leben einen Sinn zu finden. Sie greifen nach allem, was ihnen etwas zu verheissen scheint, werden aber schnell wieder enttauscht. Sie hoffen immer das Wahre, das Eigentliche müsse sich doch einmal finden lassen, das Leben müsse einen Sinn haben und ihn offenbaren. Nicht selten werden diese peinigenden Fragen durch einen Machtspruch zum Verstummen gebracht, ein Pro-gramm wird aufgestellt, eine Heilslehre für das eigene Leben und das aller anderen wird verkündet. Wer nach dieser Lehre lebt, der lebt recht, der hat den Sinn des Lebens gefunden.

Solche Programme werden in der Regel von aussen her, von der Umgebung, von einer anerkannten Autorität empfangen und sollen nun die quälenden Fragen beant-worten, die innere Ruhelosigkeit beschwichtigen. Man übernimmt gläubig eine Lehre, dass irgendetwas das Höchste auf Erden sei, dass man alle seine Kräfte ein-setzen müsse, es zu erreichen; erst dieses Ideal mache das Leben lebenswert. Man kann beobachten, dass sich die Menschen, von innerer Ratlosigkeit bedrangt, auf ein neues Schlagwort stürzen, das unter sie geworfen wird. Sie treten begeistert für etwas ein, was ihnen vor kurzem noch nicht einmal bekannt gewesen ist, haben den wahren Sinn ihres Lebens entdeckt. Viele sind zum Beispiel des festen Glaubens, dass es der Sinn des Lebens ist, die Gerechtigkeit oder den Völkerfrieden oder die Gleichheit des Besitzes oder sonst eine schone Sache zu verwirklichen, und dass der Sinn des Lebens ganz erfüllt wäre, wenn der erwünschte Zustand einträte. Am stärk-sten wirken solche plötzlich auftauchende Ideen auf Menschen, die Schiffbruch gelitten haben, deren natür-liches, instinkthaftes Wertgefühl enttauscht und ge-schadigt worden ist; sie können nur noch weiter leben, wenn sie sich mit aller ihrer Kraft in etwas Fremdes,

Allgemeines klammern, werden Anhänger und Verkün-der einer Heilslehre. Wenn wir die Geschichte oder unsere Gegenwart betrachten, so werden wir zugeben mussen, dass dergleichen Ideen vielen Menschen einen Halt in den Verwirrungen ihres Daseins bieten, man kann ihnen daher einen sozialen oder wie man heute sagt pragmatischen Wert zubilligen. Fast immer ist aber solch eine Idee, die einen Menschen ganz erfüllt, eine Beruhigung, ein Narkotikum, das die innere Sinnlosig-keit seines Lebens verdrängen soll.

Die meisten kennen ihre höchsten persönlichen Werte nur sehr mangelhaft, sie tauschen sich darüber, was ihnen wesentlich und wichtig ist, wofür sie echte Opfer zu bringen vermochten, sie stehen unter der Suggestion irgendeines Gedankens oder einer Lieblingsmeinung. Ein Mann glaubt sein Leben lang einer Idee zu dienen und will doch eigentlich mit seinem Kampfen und Siegen Eindruck auf eine Frau machen; eine Frau bringt Opfer an Glück und Gesundheit, um irgendein sachliches Ziel zu erreichen, und alles soll doch nur die innere Leere ihres Daseins verhüllen.

(Slot volgt).

Tseezeken onder ons
door A.J. Mussche

‘Uit de gaten, kleine loeders!’

Opwapprend hoongelach en gegiechel en joechjachend gedans van de heele bende. Barstend, geweldig opeens, uit de rood-gespannen wangen van hijgende muzikanten, een snerpende fanfare van klaroenen, wreed-rauw krij schend in de zoete rust van den vallenden avond; daarna het bommen en bonzen van pauken, de gonzende bonk van Turksche trommen, de schetter van schelle schijven, en, als het dreunend tumult van rollende donders, breekt de muziek open in de schemering. Openvliegen van deuren, getrappel van altijd nieuw aanstormende sloebers, met boterhammen nog in hun vervuilde knuisten; vette wijven, met buiken dik van gulzig bin-nengepeuzelde pensen en overvloedig gebaarde tweelingen, met soezende zuigelingen aan hun log neerhangende borsten en mannen, mager van te voldoen de onverzadigbaarheid hunner alles-eischende vrouwen... op uw oogen open en toe zien de poortjes en steegjes zwart van volk, hangen de lantaarnen zwart van volk, stuipen de boomen zwart van volk, is 't heele kwartier als een reusachtig weefgetouw, waar klaterende schietspoelen door henenslaan.

‘Vooruit, marsch! Alleman mee!’

Tot één hol gegrom verdiept heel deze woelige wereld; de gloed der gouden bazuinen wordt gesmoord door het dompe loeien der

stemmenzee, door het kreunen der aarde onder 't stampen der drommen, waarboven de ineengekrompen krotjes en kroegjes sidderend liggen te glariën als boven een hellekrocht waar honderden hemelen verbrijzeld in neergeploft zijn. De duisternis bibbert, opgeschrikt door den walm van smookerige toortsen, die de huizen in brand steekt en bloedende aureolen om de dreigende muilen druipt. De grabbelende, joelende sliert van jongens en meiden schiet tusschen de beenen en zwenkt vooruit, in een foefelende dooreen-krioeling van spichtige lijvekens en tastende handen, die, geniepig, plotseling uitgrijpen onder wildwaaieren-de rokken.

Vooraan, hoog in de lucht, als een prins, een man te paard. Zijn witte beest als een reusachtige waterplomp voortglijdend op den menschenvloed. Hijzelf, lijk in een harrenas, zit gevat in een roode banier, waarop zilveren starren gezaaid blinken met in 't midden den dageraad van een zon,- en die hij als een kreet en een geluk naar den hemel heft. Soms, wanneer de pauken zoeter gonzen en de bazuinen dalen, steekt hij de vlam van een vreemden klaroen in de hoogte, en blaast.... Uit de hoogste kruinen komt zijn muziek gefloten, weergalmt uit de verste einders; maar almeteens doet zij een sprong en de donker staat in vuur en vlam, de gloed barst als een granaat en aller oogen gaan open op onvergelijkelijke vizioenen en weer breken de schallende trompetten en ronkende trommen en jubelende kelen los in één trappelende galoppade van vervoering.

Daarachter waggelt, nu en dan door de beenen zakkend, een smoezelige transparant, door twee onooge-lijke mannekes, tanden op elkaar gebeten, omhoog gedrumd, met erop,inscheeveletters: ‘Hedenavond,om 9 ure, monstermeeting in 't Rood Beluik. - Jezus de Vettekleppe spreekt. - Broers en zusters, wij willen de zonne’.

En al maar door komen versche benden den stoet ver-meêren: buitelende kwajongens en uitgeleefde peetjes, die nog slechts met een vlammeken in 't leven staan, en mannen, met handen die rood van vermoeienis hangen, maar wier oogen als bruingebrande bloemen zijn, waaruit de liefde tot den nieuwen ontzaglijken Droom U te-gengeurt, en jonge maagdekens - want voel, hunne borstjes staan dun nog en malsch en hunne haren open hangen ten smallen rug, vreemd-ontroerend, zij komen allen, zij volgen allen den ruiter met de zon op het witte paard en het lied, dat hun zingende werelden voortoo-vert; zij vergeten allen hun armoe van gisteren, hun armoe van morgen, al wat hen vroeg oud en bitter-wijs maakt; zij komen allen met de benedictie van hun ellende, met den kus hunner tranen op de lippen, en zij gaan, en zij gaan... De beesten gaan mee, de huizen gaan mee, de sterren gaan mee; de aarde dreunt ervan, als onder den hoeven-orkaan van onafzienbare karavanen olifanten; de hemel krimpt ineen vóór den donder van hunnen roep, die schatert aan alle kanten: ‘DeZon!

Wij willen de zon! De zon en al de sterren!’

Maar daar schiet almeteens uit den gouden Klaroen, met de eindelooze teerheid van een gebed, met de einde-looze jubeling van een zege-psalm, de profetische Hymne van den Dageraad. En de massa vergaat in een schok van geluk. De nacht wordt wit van licht. Men hoort, in de ademlooze stilte, de duizenden harten bonzen in één hart. En knieën, die nooit geknield hadden, zij buigen nu naar de aarde; en lippen, die nooit gebeden hadden, zij kennen nu de stilte, die schooner is dan de schoonste gebeden; en oogen, die nooit geschreid hadden dan van miserie, zij weenen nu van geluk. Boven de knielende menigte, boven de knielende krottekens, staat de man te paard, opgericht als een zon.

Dan dooft allengerhand weer het licht van den nacht,

de walm van de toortsen wordt weer woelig en meteen steekt in een orkaan óp de stilte, uit de diepste diepten der ziel naar de andere zijde der tijdeloosheid: ‘De dood is dood! En wij, wij dansen naar de zon!’

En als een donder rolt de kreet en rollen de massa's verder. Men weet niet, uit welke diepten zij komen gerezen; men weet niet, welke verdoemenissen er op weg zijn naar de begoocheling van lang-gedroomde empy-reeën: men voelt alleen, dat al wat is wankelt onder de voeten; dat al de gloriën en de goden, die de mensch-heid tot hiertoe had aangebeden, verbleeken en ineenkrimpen als schaduwen vóór den stillen glans van deze liefde en dat het hart van de wereld sonoor is van een mateloozen roep om geluk en vrede: De Zon! De Zon die nooit ondergaat!

Opeens, een sarrend ahoe-gehuil en sissend geschuifel. ‘He, koster, kom 'n keer buiten!’ Daar zijn er eenigen blijven staan voor een belachelijk-fatsoenlijk huis, met een opgedirkt Maria-beeldeken in een nis, en die steken nu een driftig vuurwerk aan van de liefelijkste scheldwoorden:

> ‘Beer op zokken, is den offerblok nog niet vol? Pater van 't goê leven?
> wat is vasten?’

Waarna een dolle rondedans, stootend en wringend, gestampt wordt van:

> Roste kop,
> In d'helle gedopt,
> De duvels exerceeren d'er op.

Maar op de eerste verdieping gaat een venster woedend open en het geel-uitgedroogd paternoster-gezicht van den koster, in diepe rimpels gebarsten, zet lange neuzen en vieze grimassen naar de grommende massa.

- Wat moede hebben, krapuul? Bijten de luizen ulder weeral?

Uw ziele moeten we hebben, safraan-eter; we gaan ze verkoopen aan den duvel!

- En eentje uit paters vaatje tappen, want er zal veel van komen.

- Hierzie zattemuilen, ge kunt hier al mee beginnen, bierpensen dat ge zijt...

En 't regent emmers water van omhoog en 't hagelt vloeken daar beneden, waarna de koster algauw zijn venster dicht doet en met zijn wijf dan glunderig staan te loeren van achter de opgeheven gordijntjes en neuzen te zetten weer en lachen, lachen, dat hun gezwollen buikskens schudden als tonnekens, van danig pleizier.

- Mannen, we moeten ulder wijn proeven. De begijne-stukskes gaan 'n keer voor ons zijn.

- Ja'w, ja'w, 't is kermisse vandaag.

Maar 't begint de benden van langs achter te verdrieten zoolang te moeten stilstaan zonder te weten waarom en die vallen aan 't stooten en 't stampen, aan 't woelen en 't wringen, dat er geen tegenhouden aan vast is, zij gulpen neer, zij donderen aan, alles moet mee den berg af en met een laatste vermaledijding en een ‘Koster, jongen, ge'n zijt het niet kwijt; uw part staat op de buize,’ draaft heel 't straatje, opgetjakt, weer vooruit. In een melaatsch beluik vallen zij eindelijk binnen, waar de kotten zwart van armoe en de menschen bang zijn in de zon en de sterren te zien. Doorsmookte, gore sloppen, scheefgezakt van ouderdom en laag als hondenhokken, met donkere holten van ruiten, leeg geschreid van honger en heimwee, gluipen U aan, als een tijger, die nog eens ineenkrimpt om al de schokken van zijn haat als een zaligheid door zijn leden te voelen sidderen en dan, schaterlachend van wrokkig geluk, den sprong doet naar uw hart.

Hier leven geen menschen meer; hier schacheren alleen nog smartelijke caricaturen van menschen met honger

en koü; hier weten ze niet meer wat het leven is, want de dagen en de nachten zijn een eeuwige galg, waar zij altijd aan hangen zonder te kunnen worgen, zij, de af-getjakkerde moederkens met hun droge borstjes en zij de kinderkes, met smartelijke kransen van blauw om hun oog. In dit bibberend ellende-kwartier, overgrauwd met de al dreigender druiling der duister-aansluipende wolkgevaarten: de armoe alleen is er troef; één lied alleen is er levend: de ronkende wanhoopsmuziek van gestolen patatten en afgeschooierd brood.

Hemden met vreemd-slap neerhangende armen en dunne rokskens hangen aan wat koorden en ijzerdraadjes te drogen; wat treurt dat uitgebloeid blompotteke toch roerend van stil verdriet; aan enkele huizen, waar men een boterhammeke te méér heeft uitgespaard, bibbert de donkere klaarte van wat vetlampekens en ballonnetjes; tegen den muur, een wankele tafel.

Daaromheen wordt het een stuwen en stompen, een bonken en bonzen van kijvende wijven en bralle mannen om een plaatske langs voren, met daartusschen in 't gejoel van jongens en meiskes, uitgelaten om de leute zoo lang te mogen op blijven. De navond is één reusachtige huivering; de massa één grommende koorts, woelend en hijgend om een vulkanischen uitweg voor haar afgronden, om een bliksem waarin ze haren haat, om een donder waarin ze haren wrok zou kunnen spannen over de verbijsterde heemlen. Als de orkaan soms een wijle de zeilen strijkt, groeit de stilte, geweldig, als een schrik, waarin het bonzen van duizenden harten sa-menschuilt. De toortsen steken den nacht in brand; op den zwarten vloed schommelt, manelichte waterplomp, het witte paard. De klaroenen zijn zingende zonnen in de verte. En weer gaat de roep uit alle harten: ‘De Dood is dood. En de nacht is dag en de aarde is hemel geworden. Hef onze banier, hef de zon!’

Maar, almeteens, het doffe roffelen op holle trommen, om stilte. En een groote stem in den nacht:

'Allee, een beetje stille, ne waar; Tseezeken is daar..!' Met nog een drietal propagandisten treedt Jezus, langzaam en schuchter bijna, uit een huizeken buiten, alwaar zij bij een beetje zwarten koffie, een dun boterhammeke hebben binnengeslikt. Zijn afgeknaagd vestje veel te kort, de ellebogen er door; zijn zakkerige broek langs onder doorgetrapt, en met nogal wat modder erop gedroogd; zijn gezicht tot laag in den hals gebarsten van weenende stigma's en smartelijk-scherpe groefjes-rimpels van leed, gekrast om zijn rooie huil-oogen en zijn diep- ingevallen mondhoeken - maar verlicht door een wonderbaren luister, gerezen van achter de oogen, van uit de verborgenste duisternissen der ziel, zoodat zijn gelaat bijwijlen is een vreemde volle maan waaromheen zijn baard ligt gevlecht als een donkere weemoedige kroon. Zijn vaal vilten hoedje glimt van ouderdom en armoe; zijn lange vlas-haren dragen de slordigheid van moderne decadente poëten... maar bij hem die komt het van de danige miserie.

'Is zijn barbier dood dan?' Idioot gegrinnik. - 'Geef hem nen keer nen kluit om hem te laten scheren..' Gek beweeg van opschokkende rompen, die zwellen van pleizier.

Maar Jezus, onderwijl op tafel geklommen, wacht op stilte. Zijn oogen, geel-brandende vlammen in zijn hoofd, staan groot-onbeweeglijk van liefde. Soms, in een verren droom, zijn zijn wimpers trillend als verblind van licht; Hij moet komen van god weet hoe wijd, want bijwijlen weegt hij over, doodmoe van heel veel ruimte, en dan staat hij daar, zoo een neer-gebogen stengel waarop zijn gelaat is een eenzame bloem, bevend van glimlach op glimlach in de mateloosheid van zijn goedheid. Hij is, langzamerhand, van een onuitspre-

kelijke schoonheid geworden; hij leeft alleen nog in zijn oneindigen glimlach, waarmee hij al het geluk en al het leed ter wereld omhelzen wil; en zooals hij daar nu, in lompen gehuld en stoffig van alle winden, tegen den muur aanleunt, flauw van vasten en zwerven allerwegen, is hij een tragisch mirakel van goddelijke miserie en één liefde.

Ondertusschen zijn allengerhand, ernst en zwijgzaamheid komen rijzen. Een stomp alhier, een oorvijg aldaar aan een speelzieken kapoen doen hem koes zitten; de lucht wordt vreemd bijna van roereloosheid, alleen nog doorzinderd lijk met het verre zoemen van rijen bijen en in den walmenden schijn van de toortsen, glimmen de schuins geheven gezichten, met vochtige oogen.

Nu, honing-zoet, zijn stem, als van een meisje:

‘De vossen hebben holen, en de vogelen des hemels nesten; maar gij hebt niet om uw hoofd ter ruste te leggen’.

Er spreekt geen haat uit zijn woorden, geen afgunst over de vossen en de vogelen, die 't wél hebben; maar alleen een treurig-groot medelijden om wie armer is dan de straat. En zijn vermartelde, blauwe handen huiveren even op zijn smalle borst.

‘Want al uw vrienden van vroeger, zij hebben U in den steek gelaten en lachen om wie te eten noch te breken heeft; want al uwe priesters, zij hebben U maar gaarne gezien in schijn. Nu gaan zij met uitgestrekten halze en zij steken de hoofden bijeen en schimpen achter den rug en fluiten LI uit, als men met slechte vrouwen doet. En gij, gij zit in de miserie, menschen; ge zijt brave en devoprig van bij zonne- tot manetijd en toch is 't altijd 't zelfde liedje van tusschen hangen en worgen: te veel om te sterven en te weinig om van te leven. Zeg ne keer, meiskes en jongens, kennen wij dat muziekske van honger en koüwe niet op ons duimke; hebben we 't niet,

God weet hoeveel keeren al, opgedreund met zijn refreintje zonder einde, dag aan dag, nacht op nacht, iedere vijf voeten 't zelfde? En pertan, tel 'ne keer de kouters... ge 'n kunt ze niet tellen dat er zooveel zijn. En de bogaards kunt ge ook niet tellen, en de heerden die in de meerschen staan. Maar toch hebben de borsten van uwe vrouwen bijna geen melk meer en als moeder 't zwart brood opsnijdt, 's avonds vóórdat wij slapen gaan, dan worden de sneetjes profijtelijk geteld, eentje voor iedereen'.

- 'Den baas, ik heb nog zulken honger; moederken had niets over van avond' kreunt het eventjes, fijn- benauwd, uit een bleek en mager meideken, dat neer zit gehurkt in den greppel. En, wreed ingehouden, eenige verkropte snikken in toegesnoerde vrouwenkelen, on- der geschoten sjaals, versleten tot op den naad 'Want valt het niet iedereen voor, iederen avond alhier of aldaar?

'Newaar, kameraden, 't wordt tijd dat de meie en 't goei weêre 'ne keer schijnen voor alleman; 't wordt tijd, dat wij ook ons stukske krijgen van de zonne. Er is zonne genoeg aan den hemel, daar zijn bloemen genoeg in alle hoven, er kan ook geluk genoeg zijn in aller harten. Heeft Ons Heere 't niet gemaakt, voor iedereen een beetje? Hangt de hemel zijn zonneke niet uit voor al wie er in zitten wil?'

Als de wereld ooit eens barst van al het leed, dat in haar afgronden woelt, dan zou dit als het ontzaglijke preludium tot den doodendans kunnen zijn. Kreunende kreten, ijzeren gebalde vuisten, vloekende verdoeme-nissen, sidderende liederen van haat, bonken door mekaar; het is als 't ineenstorten en neerploffen van eeuwenoude tronen en eeuwenoude kathedralen; het is alsof het heelal één reuzige trom is, gespannen naar alle einders, waar de roffels donker op bommen en

grommen van: Sla ze dood! Sla ze dood! De koperen nacht staat gonzend van toortsen. Een spokig-rooie vod, aan een knoestigen stok gebonden, sliert woest heen en weer, als een somber bloedend mes boven bonkige muilen, waarop de laaiingen der fakkels uiteen-spatten in vlammende papavers. Het is het langgerekte roepen van fel-gemartelden, met schril daartusschen het meewarig gegrien van een bevreesden zuigeling en 't jammerend janken van een vertrapten hond; het is de smart van eeuwen en eeuwen, die het leven in snikken openbreekt. En de huizen, alhier aldaar, waar verbijsterd wat licht star staart, hangen ontzaglijk en donker rood, als graflampen om de baar.

Nu treurt het gelaat van Jezus, met een wolk van droefenis overtogen - en is dit niet een traan, die blinkt, als een ster, in den nacht van zijn oog? En hij heft de hand, ten teeken, dat hij stilte vraagt:

'Jongens, jongens, ge'n moogt alzoo niet beginnen; de menschen hebben nu al genoeg den kontoer van de wereld gedaan; 't wordt hoog tijd dat we 'ne keer 't leven in zijn haak zetten, zulle, en voor goed. Newaar, we weten wat ervan is honger en koude te moeten af-bijten; gaan we nu de anderen, als 't in putje van den winter is, ook op straat smijten met een leêgen buik? Neen ewaar? Gaan we nu 't mes van af ons eigen keel op die van een ander wetten?'

'Ja'w, ja'w, we gaan ze vermoorden; ulder hoofd moeten we hebben; we zullen er kaarskes doen in branden...'

'Ha ja maar, ja maar, gezellen en vriendinnen, 't leven kan toch niet altijd 'n paardekens-molen blijven, waar dat er kop noch staart aan te vinden valt. Er moet toch 'n keer een einde aan komen; 't zou er hem anders lief uitzien. Toe, zij nu goeie jongens en brave meiskes en leg 'n keer de hand op het hart: zijn we dan niet allen,

zoovelen als we zijn, broers en zusters; zijn we dan niet allen, 't mag zijn wie 't wil, moeders kinderen? En is er nog geen miserie genoeg, dan dat we den een den ander nog wat wolvenijzers zouden bijleggen? En is 't leven zoo al niet kort genoeg, dan dat we den een den ander 't licht in de oogen zouden misjonnen?'

Er is, vreemd van verwachten, rillend van bevangenheid, een zwaar ademende stilte. Het is alsof alle harten stil staan. Iedereen buigt over den oceaan van zijn eigen eeuwigheid. De nacht luistert naar zijn verre hijgingen. De tijd vergeet zijnen gang, wordt ijl van tijdeloosheid, en als een toover-tuin lichtende leliën regent het sterren in de lucht.

Maar, nu, opeens, één, honderd, allemaal, als het bonkend ploffen van metalen firmamenten, als de gedrochtelijke tocht van hongrige wolven, als het woelig-joelig zwoegen van vol-gepropte kolken, één krijsch:

'Dat en geeft ons geen eten, droomer die ge zijt. Frit moeten we hebben! Frit! Frit! En we zullen buufstuk-ken braden van ulder billen, we gaan ze in duizend stuks-kes kappen. Breuke voor breuke, tand voor tand.' En Jezus weer, met de tranen in de oogen en smeekende gebaren:

'Menschen, menschen, om de liefde Gods toch, gaan we dan niet beter zijn dan den eerste den slechtste van de anderen? En hoe zal het Recht alzoo...'

Dit, wat nu volgt, kan ik U alleen vertellen met een krop in de keel.

Smaadkreten, wraak-vloeken, hondsche vermaledijdingen stort-hagelde 't op Zijn hoofd. De nacht kromp ineen van ontzetting. De tijd holde wankelend en wee-nend weg. In de verte, maar machteloos geprangd in het pantser der opstuwende massa's, de man met de zon op het witte paard. Als een roode bloem, almeteens, viel de banier. De donker verborg èn het rouwmisbaar der ge-

trouwen èn het hoon-gejuich van de wolven. En daar was een onder dezen, een ineengestopen bultenaar, met een van vuile puisten weggevreten smoel - en die was vroeger ook bij de rooden geweest, maar de waterzonne van zijn glorie was hem al te rap ondergegaan en in den donker had ie geniepige plannen gebroeid - en die tierde nu nijdig, want de jaloersigheid had zijn stembanden gespannen: ‘Gezellen, 't is 'n armoe-zaaier, hij wil ons met handen en voeten gebonden als lammekes ver-koopen aan de bourgeoisieë - Weg met de judassen, weg met hem!

En in een vuilbak grabbelde een versleten teef met een opgezwollen jeneverneus wat modder bijeen en smeet het, vlak in Jezus’ gelaat. Een lamme wierp, kwijlend van uitzinnigheid, met zijn kruk. Steenen kermden door de lucht, als snikken.

De kwajongens, die onder de tafel gestoken zaten, kwamen er van onder gekropen en spogen op zijn voeten. Een duivelsche genotbriesch sloeg uit de verwrongen muilen, de balgen drongen op, kleinen onder de voeten, bedronken zwieren van gescheurden lap boven de zwoegende tronies, krijschende kreten uit heesche trompetten rauw snikkend, de duisternis samengebald tot één ontzettende vermaledijding, al woester opdreunend en aanrollend, tot de heele nacht niets meer was dan een eindeloos rythme op het ééne woord: Dood, dood, dood knikte de tafel omver, Hij onder de voeten.

‘Maakt hem blinde koewachter! Blinde koewachter! Zwart hem op zijnen buik!’

*

* *

‘Tseezeken, ik heb U lief.’

Langzaam, keerde hij zijn gelaat: het zag blauw van de slagen.

Bevend van schuchterheid en liefde stond zij vóór hem;

bleek, van honger voorzeker; met handen, die doorzichtig van fijnheid als een smeeking gekruist lagen op hare borst, en oogen, die als zachte lampen blonken in de duisternis van heure vlechten. Hij voelde zich verheerlijkt weerspiegeld leven in heur hart; hij voelde zich onuitsprekelijk bemind leven in het ademen van haren boezem, het bedeesde prevelen van hare stem en den verren glimlach om hare lippen. Hij stond almeteens in de verteedering van dit geluk als een heilige en in de verblinding van dit mirakel vergat hij, een zalig lang oogenblik, al wat de wereld hem aandeed. En hij hief haar gezicht tot zijn mond, keek haar stil aan met groote oogen en look ze weer glimlachend toe op een lang-zamen zoen.

Toen neeg ze vóór hem neer als een moeë bloem; uit verre muzieken kwam hem heur streelende smeeking gerezen: '... O Tseezeken, mijne liefde heeft mij ontroofd aan mijzelven; geef gij mij mijn hart terug in den zegen van uwe onvergelijkelijke minne' en toen kuste zij 't stof van zijne voeten in een langen zoen en een langen traan.

Toen brak zijn hart bijna, want:

'Wie mij haten alleen zullen mij volgen. Maar wie mij liefheeft, spaar uwen voet; want voorwaar, ik ben het volgen niet waard; want voorwaar, ik ben voor geen eene ter wereld goed genoeg. Maar laat ons te zamen bidden - voor de anderen, als ge wilt.'

En hij is bij haar geknield, zij leunend tegen hem, zwak van liefde, hare bevende handjes als twee smalle vlam-pjes aan zijn hart. En toen zij, daar bloeiend als wierookvaten, den nacht met hun gebeden doorbalsemdhadden, heeft hij haar hoofd tusschen de handen genomen en in fluistering gezegd: 'De hoogste liefde kent geen object meer. En mijn hart... het is van mij niet meer sedert lang, het is van al wie mij verraden met een kus op den

mond en mij kronen met doornen en mij laven met edik en gal. Vaarwel dan, het is de tijd dat ik gaan zal. Want er staan tallenkant over de wereld nog vele kruisen opgericht, waar een mensch aan hangen moet, eer het hart der aarde smelten en vervloeien zal in het rijke bloed hunner liefde... Hoor, hoor. Daar steken reeds de stemmen op: “Kruis hem! Kruis hem!” Zij roepen mij. Mij is het, dien men roept. Ik kom, ik kom haastelijk, o mijne broeders, ik kom met mijn laatsten glimlach en mijn laatsten traan als een zegening over uw hoofd. Hier ben ik. Maar wacht nog een oogenblik tot de nieuwe morgen opgaat en ik hangen kan in de zon’... ‘Nu, nu. De dag komt aan, sla mij op 't kruis opdat ik mijn hart kunne breken als een hostie over U, o broeders die mijne beulen, o beulen die mijne broeders zijt.’

Over Henri de Régnier, den dichter, Lezing door Alb. Plasschaert

Iedere dichter verraadt in zijn verzen, dat waarvan hij vol is, waarnaar een leegte in hem hunkert. Dat is natuurlijk. De dichter is de muzikale bekenner van volte of van hunkering.

Ge kunt hem altijd vinden, wanneer ge luisteren wilt, E n g e m o e t l u i s t e r e n (waarvoor zijn anders uwe ooren?) want hier, in zijn verzen, in zijn muziek, wordt den dingen de schreeuw ontnomen, en wordt hun bruischen gemaakt tot melodie...

G e m o e t h i e r z i e n (wat beteekenen u uwe oogen anders?) want hij, de dichter, trekt u een eigen trek in de dingen, die, na hem, u een altijd zich vernieuwend spel wordt...

Ge moogt deze geboden eeuwigheid niet omgaan - want deze waar is zeldzaam op de markt des levens, en deze waar is eenvoudig, hoewel eindeloos.

I e d e r e d i c h t e r i s e e n v o u d i g , w a n t h i j i s g e v o n d e n w a a r h e i d .

En de Régnier is eenvoudig: hij is gevonden waarheid. En waar zult ge deze waarheid vinden, het zuiverst en het zekerst?...

De felle philologen, deze bekwame lasteraars der poëzie, zullen u onderwerpen toonen met hun spitsen vinger, ze zullen waar geen fouten zijn (hoe zouden zij den dans der Godin verstaan, zij, wien alle dansen

vreemd zijn?) scherpzinnige conjecturen ontwerpen (er is geen ander woord voor!) die alle, te regelmatig, on- juist zijn, en die alle, grammaticaal zeker, dichterlijk onzeker zijn.....

Want er is iets beters ter erkenning, dan 't aanduiden der onderwerpen. Dat zijn de spiegels slechts, maar ge moet het weerkaatste gezicht van den dichter zoeken, het weerkaatste gezicht. En dat bloeijt, onvervreemd- baarder, ergens anders in; ergens anders bloeijt het op bij den kunstvollen dichter. Maar waar?...

In d'onwillekeurige woorden.

De redeneering, die daartoe leidt, is simpel als een ge- kende weg. Een vers leeft van zijn woorden; een gedicht leeft daarvan. Elk vers (in den technischen zin) is misschien één opklinkende, bezwerende vokabel; een nieuwe, ééns geschapen wordende muziek. Maar het bestaat uit deelen, die wij woorden noemen (de won- derlijke Passanten!), en woorden zijn niet enkel muziek; ze zijn bezwaard met begrip, met begrippen. En een ieder herhaalt zijn eigen wezen; de dichter doet dat, als ieder mensch. De dichter bekent voortdu- rend de begrippen, waarvan hij muziek moet maken. Hij herhaalt voortdurend sommige woorden, zooals een volgroeid schilder sommige intonaties van kleur, zooals een volgroeid teekenaar bepaalde spelen van lijnen.

Zóó uit de Régnier, de symbolist, in bepaalde woorden de werkelijkheid zijner persoonlijkheid. En wanneer wij nauwkeurig zijn verzen hebben doorzocht en door-voeld, dan vinden wij bij hem twee dingen dikwijls, öf gebonden, öf alleen: dat zijn: ‘mystérieux’ en ‘vain’, ‘rijk aan geheimen’, en ‘vergeefsch,ijdel’...

Natuurlijk moet een ieder, die schrijft, altijd rijk zijn aan geheimen. Hoe zou hij zich anders schakeeren, in elke

nieuwe uiting? hoe zou hij zich variëeren kunnen, voldoende, voor 't luisterzieke oor? Maar dat de Régnier dit woord veel gebruikt, geeft aanleiding iets anders te constateeren...

Iemand heeft gezegd, dat de Symbolisten de dissidente nakomers zijn van deParnassianen,endezeder 'Romantici'. Maar waarin verschillen zij dan deze drie? Het eenvoudigst leek mij alles, en het kortst, zóó te stellen:,de R o m a n t i c i zijn het meest drama, het meest actie, het meest oratorisch...

de P a r n a s s i a n e n zijn de perfecte werkers, wie het werkmanschap meer verrukte dan wat ook; 't volmaakte sieraad;

de S y m b o l i s t e n zijn de muzikalen; hun is de meeste muziek inne, en hun is 't geheim der dingen het grootst, het geheim der figuren is hun het grootst; zij verzwijgen gaarne, toch bepalend... En waarom?

Zij hebben den meesten tijd ter bezinning; zij zijn de zittenden, les sédentaires. Ze zijn bezwaard met meer meeningen, en de hamerklop van den ciseleur voldoet hun niet, en niet de groote tred noch het weidsch uit-zwaaiende gebaar van den werkelijken, openbaren, franschen romanticus.

De symbolisten nijgen zich naar ons; de Régnier is ons niet vreemd. Ook wij zijn, anders dan hij, maar opnieuw toch verstild van de geheimenissen; wij vinden de dingen niet eenvoudig, naar de diepten toe gerekend; achtergrond na achtergrond verbaast ons...

Elke tijd brengt een nieuwen achtergrond, verder weg, achter de dingen...

En met het woord 'vol van geheimen' is bij de Régnier het woord 'vergeefsch' dikwijls te saam. Dit is een persoonlijker wezenstrek, dan die het woord 'mystérieux' kan geven. Want dit laatste past voor een ieder onzer, die, niet afgewend van het innerlijke,

rondgaat - maar voor allen hoeft niet zóóveel, als voor de Régnier, tevergeefsch te zijn, en ijdel...

Voor de Régnier is veel ijdel en veel vergeefsch. Maar het is niet een vergeefsch, dat tot rebellie aanzet; het maakt vol van een eigen weemoed, die niet zonder moed is. Zijn weemoed heeft iets van zorge-loosheid om dingen, die niet te mijden zijn; soms alleen rijst strakker 't verzet. En... het ijdele, het vergeefsche, is een innerlijk refrein in vele der verzen. Maar dit refrein is een refrein in deinende schoonheid. Ge vindt bij de Régnier nooit het abrupte van het volkslied. De dichter is aristokratisch; hij zoekt niet de gemeenzaamheid der lieden rond zich; hij, in een eenzaamheid niet zonder hart, betrekt alle verschijningen, alle pijn, en alle leed op zich zeiven, en haalt dit alles naar zichzelven toe. Vandaar, dat hij nooit het betoogende heeft; hij wil niet door dwang overreden; hij wil niet overhalen door bruusken aanval, of lokken door listig geweld;hij bekent, en wacht; zijn vers is een afwachtend vers. Zulke verzen vertoonen hun bloedstroom nooit opentlijk; nooit bonst ongestremd hun harteklop u aan de ooren. Zij hebben het opzwee-pende, het dadelijke niet van den hartstocht; zij hebben den hartstocht verteerd ter schoonheid; zij hebben van 't stormende melodieën geschapen, van het botsende en verwarde een vroegeren dans. Ze zijn herhaling geworden, geschakeerde herhaling, endatmoet: schoonheid is herhaling en schakeering. Schoonheid is zonder luidruchtigheid. Te velen meenen, dat het luid-geruchtende het werkelijke is. (Is dit niet d'eene kant van onzen tijd?). Dezen moeten de verzen van de Régnier koel lijken - en het kan een verwijt geworden zijn, dat de dichter hoorde. Meer dan één onpersoonlijk-gerichte verdediging in de verzen zou dit kunnen doen vermoeden. En dit is mensche-

lijk. Zelfs de aristokratische dichter voelt het Leven rond zich woelen en werken, en hij wil zijn zuiverheid niet zien aangetast, niet zijn wezentlijk wezen. Het eenige, wat hij verdedigen mag, en moet, is d i t; en zonder zijn werk te schennen, integendeel het verrijkend, kon de Régnier dit bestaan...

Maar niet voor allen was deze verdediging, dankbaar toch aanvaard, noodig en noodzakelijk...

Want er is nog een woord, den dichter niet vreemd, dat immer opnieuw zijn rijken, dof-eindigenden klank, doet klinken in deze verzen, en het is het woord, dat met sterken nadruk de Régnier in het vers durft plaatsen; het is Eroos; het is l'Amour. Dat moest de twijfelaars aan de warmte van Régnier doen bezinnen, want met dit woord wordt door geen werkelijk dichter gelogen. Het is voor allen anders, maar voor allen heeft het een iets, dat gemeenzaam is; het is een reiken naar verzadiging, en naar volledigheid in eenzaamheid. Het is voor alle dichters altijd een zoeken... En ge meent misschien, dat bij de Régnier en in zijn betoomd vers (versterkt dikwijls door d'allitteratie) de Eroos een stille is, een bedeesde. Hij is dat niet, en dat hoort niet bij den weemoed als zeker attribuut. De weemoed is een modulatie, maar constateert niet den aard der daden noch der sensaties.

De Eroos bij de Régnier is een Felle. Zijn handen zijn sterk. Hij slaat de vlucht van den dichter neer. Hij is niet tevreden met de aangeboden rozen; hij wil ze niet, dan wanneer h ij ze wil plukken. Voor hem is geen deur toe; en wanneer ge niet wilt, dan komt hij. Hij is niet verzaad met het kleine, al kan hij teeder zijn, wanneer ge u geeft. Hij eischt alles. Hij wil dat ge hem overal bekent; hem moet ge noemen, als ge den geur der rozen ruikt; hem moet ge erkennen, plotseling, tusschen de gesprekken en het lachen; hij moet van uw

lippen een trotsche bekentenis wezen. En dat om zijn macht. En bekent ge hem niet, dan bemint ge niet; dan hebt ge de vrouw niet geëerd, die alles gaf, en zich bukte voor het genot in haar trots; dan heeft zij, vergeefs, gevraagd den dageraad, dat hij zijn zon zou vertragen; tevergeefs heeft de minnaar dan den smaak doorproefd van haar lijf en van haar huid; vergeefs is haar angst geweest vol van 't scherp genot... Vergeefsch; zelfs het uur der Liefde kan dezen dichter der L i e f d e , n à ' t L i e f d e s u u r , vergeefsch schijnen.

En natuurlijk is het, dat ge in deze verzen veel het woord ontmoet: de Droom, L e S o n g e, de droom vol herinnering, en met een rijken schijn vergoud. Even natuurlijk bloeijt het woord: Verleden, le P a s s é , op, 't Verleden. En dit tot Verleden maken is 't werk van d e n T i j d , l e T e m p s é t e r n e l . Tegenover alles wat schoon is en bloeijt, staat de Tijd, die alles vermeesteren zal; tegenover de warmte der Liefde rijst als verbreker, ontkenner, afwijzer, de Tijd. Soms zelfs tegenover het Schoon:

le peu que dure la beauté.

Maar dit verdraagt de trots van den maker, van den Poëet niet, en deze regel ontkennend, erkent hij in een vroeger vers:

l'éternelle beauté subsiste a jamais belle.

Betoomd door herinneringen, vol van het gevoel van het vergeef sche, wil de Régnier de v o l l e d i g e g a a f - h e i d . Hij wil het vers, van het begin tot het einde, reê, zonder hapering; gaarne wil hij het afgesloten door een regel, die zonder te moedwilligen nadruk saam vat, wat de stemming hem beteekent. Hij wil de herinnering* gansch en al gegeven; hij wil de herinnering. Weinig barst in hem het gevoel dadelijk op, en dadelijk uit. En

daar is een gevaar in. 't Onrechtvaardige, 't onrechtmatige, 't onregelmatige, 't niet geharmoniseerde Leven is altijd beter dan de Dood. Want het Leven is vervormbaar; het is plooibaar, het kan gereid worden en geschikt - de Dood geversificeerd, is technische klinkklank. Den Dood moet de Régnier mijden in zijn vers, in de volledigheid, in de gaaf heid. En hij heeft dat geweten, en daarvoor meer dan een symbool gevonden...

Een der symbolen is de C e n t a u r , de verbinding, middelend tusschen den Mensch en de Natuur. Deze is de mensch nog, lijdend; hij is nog de romp, de armen van den boogschutter, het denkend omkranste hoofd. Maar hij is ook het Dier, dat met de natuur één; hij is de viervoetige, die de bergen doorrent, en soms naar de zee zich waagt (nooit kan hij de Sirenen, de zingenden, meer vergeten!) hij is de eenzaamheid der natuur en bevolkt haar met een wezen, dat haar tweemaal, maar beide keeren onvolledig, geniet. De Centaur keert menigmaal weer in de Régnier's vers. En soms rijst hij hoog tot den top, en lacht der zon tegen; soms benijdt hij Pegasus, het dier van de sublieme vlucht, soms keert hij, te menschelijk geworden, weer van een tocht, en... herinnert zich...

Er zijn andere symbolen voor die wending ten Leven in de Régnier. Het grootste symbool is het Bosch, la Forêt. Daar wordt de macht in erkend van de noodzakelijke verfrissching in de natuur voor den kunstenaar. En wat beteekent, nauwkeurig bepaald, deze waarheid?...

Ik heb ergens geschreven: de kunst is gekristalliseerde natuur. Dat is het heil dier kunst - en het gevaar in de kunst en van die kunst is, dat de geest soms haar moeder, de natuur, wil ontkennen. De geest wil zich soms niet meer keeren tot de noodzakelijke bron. Hij wil zich niet meer objectiveeren in de verschijningen. Hij verrijkt

zich niet meer; hij is trotsch en zoekt enkel in zichzelven. En het gevaar is ons allen bekend. De geest, gansch afgesneden van de voedende Aarde, wordt eentonig in zijn symbolen; hij verarmt zich zonder reden; hij herhaalt zijn kristal; hij herhaalt zijn lichtvlaag; hij herhaalt deze dingen als technisch hulpmiddel; niet meer als weten, dat weer gevoelen werd...

De dichter wordt schraal; de lyrische dichter wordt een refrein van zichzelven. Dat is het gevaar van iedere persoonlijkheid; het refrein worden van zichzelven. En het is een te mijden gevaar; het is een te haten gevaar; het is een verwarrend gevaar. Want soms meent ge, dat het refrein slechts het zingend teeken uwer persoon-lijkheid is, en het is: de sluipsche dood, die de vrucht uitholt. Er is één middel ter lenigheid: zich onophoudelijk objectiveeren; weer nieuw bevrucht worden, om in nieuwe h e r i n n e r i n g e n uw werk de mogelijkheid een dreun te worden t' ontnemen...

Dit middel, erkend in een symbool, is voor de Régnier het Bosch, la Forêt, zooals het voor anderen de zee kan wezen, voor anderen de planten, voor anderen meeuwen, ebbe en vloed, voor anderen bouwsels, waarvan de steenen een ‘noble macht hebben op de harten’; voor anderen nog, de kleine zuivere planten, wortels aan den waterkant, gebronsde wilgen; voor de Laat-sten een telkens duiken in de psychologieen der Levenden, de a n d e r e , altijd wisselende vegetatie...

Soms zijn de symbolen gewoner dichterlijk: d e r o z e n zijn bij Régnier, als bij alle dichters. Het woord heeft voor hem de kracht van den gloed en de kracht van den geur; het heeft d' eigen zoetheid van den klank. De rozen zijn bij de Régnier de purperen, maar ook zij zijn de gloed en de kleur, die verdwijnen en vervallen; de dichter hoort in de stilten de groote blad'ren der rozen

vallen, als, opnieuw, een schoonheid, die welkt...

In de Régnier vindt ge het Riet, l e s r o s e a u x . Ook dit heeft een dubbel teeken, dit is de natuur, niet zooals bij den Centaur, verbonden met den Mensch, maar dit is de natuur verbonden met de Schoonheid. Want, gesneden op zékere lengte en alleen, of vereenigd in een aantal, tot een muziekinstrument geworden, verschillend van lengte, verschillend van toon, wordt het tot middel voor den fluitspeler zich te uiten, hel of laag, klagend of onverstoord, snel of gedragen...

En nog iets vindt ge zoo vele malen in de Régnier, dat het te veel kan lijken. Dat zijn de f o n t e i n e n . Die in de Natuur, welke het groote gevleugelde Paard uit de rotsen slaat met zijn harden hoef; en die anderen, kunstig, kunstmatig (al voedt ze het levende, onder-aardsche water) van de Stad der Fonteinen, van Ver-sailles. Ge begrijpt, dat de landelijke fonteinen in de Régnier moeten opspuiten, en verwaaien droppelge-wijs in den wind; het is de natuur in een zachtheid gegeven; het is een herinnering aan het klassieke; het is een vroegere beschaving, herdacht in een harer verschijnselen.

Maar ge begrijpt even wél, dat de fonteinen van de stad der waterwerken, Versailles, de Régnier eigen moesten zijn, en blijven. Ook zij zijn misschien voor anderen klassiek, maar voor hem, voor dezen dichter zijn ze getemde Natuur, Natuur door den geest gebonden. Ze zijn hem opnieuw een dubbel teeken. En wilt ge zijn weemoed maklijk benaderen, ook dan is Versailles u tot hulp. Want de dichter gaat niet, en zoekt niet naar het Feest van het Water, als de parken vol zijn van rijzende en over schelpen en over boorden lekende waterstralen; en als de Nymphen l i g g e n in 't lenig Element,

en als den Tritoon de groen geworden hoorn nat wordt van waterstof; als het landschap vol is van een nieuw oneigentlijk feest, en ‘glazen boomen’ (zooals Rilke zegt) zoo tijdelijk in het rondomme staan...

De dichter gaat als het stil is; en als het water onder-aardsch alleen ruischt, onderaardsch te hooren is, en als hij onbepareld, onbestoven, onomsluierd de goddessen der Fonteinen kan zien, als de Tritons den drogen doffen hoorn ijdellijk aan den mond houden; als het Feest, 't geschakeerde Feest is... voorbij...

Zeldzamer is de zee in hem: nu en dan vindt ge den p ij n b o o m, rood van het bloed van Marsyas, die Apolloon ééns versloeg. Dat de zee zeldzaam bij de Régnier is eenvoudig. Aan haar is de macht der kunst te weinig voltooibaar; dat de pijnboom van Marsyas in zijn symbolen te vinden is - h e t i s e e n b e k e n t e n i s. Want in een gedicht bekent de dichter, deze kunstvolle zoeker van het volledige, dat de Natuur soms (daar is het één maal) den geest overwint. In dat gedicht komt de kleine Sater, uit zijn grot, geroepen door zijn benij-ders, die hoopten op zijn val, naar Apolloon, toen in het land van Arkadie wellekom na een overgrooten oogst. Apolloon had gezongen, het schildpad van de lier had geronkt van den dreun van het groote edele lied; Apolloon had geglimlacht om de liedren der Faunen, en om den laatsten het meest, om den ouden, die werd zonder stem. Toen wierd Marsyas geroepen, die, dwaas, liggend ïn 't gras, nachten en dagen kon verdoen, spelend op de simpele fluit. Hij kwam. Hij zette zich tegenover den God, die als een kostbaar sieraad al dien tijd had gestaan, in den schijn van de zon. Marsyas knipte met de oogen van die glorie. Maar hij begon. De natuur begon door hem te zingen; de fijne, de zoete, de groote, de open dingen begonnen door Marsyas te zingen. Eerst de bries door de bladren van den boogerd; dan het ril-

len van het water onder de kruiden door; dan de bui, dan de wind; dan de zee. Dan zweeg Marsyas, maar hij herbegon; en het was het druischen der pijnboomen, het zoemen der bijen. Marsyas zingt voort en voort; het riet aan zijn mond leek een gulden riet; de zon purperde, gekeerd, den faun den kop en dêe zijn haren een brand zijn; Apolloon, de groote, stond donker geworden in de schauw, en verborgen, verdwenen in den nacht.

Dan, opeens, ziet Marsyas hem aan, hem den God, ja-loersch, wiens gezicht als een uit erts was geworden, en breekt knappend, de fluit, die overwon den zingenden, trotschen God...

Nog is er iets, dat tegen het fel-formeele ingaat. Ik bedoel niet het woord, dikwijls gevonden, ‘ondergrondsch, onderaardsch’, ‘souterrain’, waardoor de Régnier den daimoon der donkre diepe Aarde bekent. Ik meen hier het vrije vers, l e v e r s l i b r e, dat hij gebruikt, en dat ons vertrouwelijk aan de ooren klinkt. Dat vers is anders dan bij Verhaeren. Bij Verhaeren is het dynamisch; bij de Régnier, den Romaan, is het eer syllabisch. Natuurlijk is dit geen volstrektheid, maar het verschil is voor den nauwkeurige merkbaar. Natuurlijk is het vers bij de Franschen niet absoluut syllabisch; dat ware een onjuistheid tegenover de dichtkunst. Het vrije vers is bij de Régnier een onwillekeurige (?) bekentenis van den speelschen vrijen drang en dwang der natuur. Het is te krachtiger te rekenen naarmate het formeele meer de Régnier's wensch en meer zijn verlangen, en meer zijn aard is.

H e t f o r m e e l e i s i n z i j n a a r d.

Het is in zijn voorstelling, en in het voorgestelde. Het is in de détails; het is in de portretten, die hij geschreven heeft; het is in de landschappen, die hij doet voelen; in de figuren in dat landschap. Het is in zijn sonnet; het is

in de traditioneele vormen; het is in het gevoel voor de stijgende steden van Italië; in de gedichten, die omme-trek en bepaaldheid hebben van een gaaf-geslagen penning. Het formeele bindt de muziek in hem, die romantisch kan klinken, tot een volgevormde schoof van klank. Het formeele is in zijn stadsgezicht, dat lucht van rhythme, helderder optóónt dan 't meeste, dat hij doet, opklinkt.

Het formeele is in zijn trots. Het is in het verlangen, dat hem handhaaft tegenover den Tijd.

En daarvan is d e l a u w e r , het eindlijk zinnebeeld, ook tegenover de Droefenis...

Hij ziet dien lauwer, tot krans wordend, zwart tegenover het purper van den hemel; hij vindt Pegasus, kauwend op een tak van dien lauwer; hij wil, in een einddicht aan zijn jeugd, zich neerzetten in de schaduw, die een tak van dien gloriebrengenden boom, kan geven.

Het formeele is in de twee woorden gegeven, ook woorden regelmatig keerend, 1° tot saamklank geworden: harmonieux; en 2° vol regelmaat: régulier... Dit zijn woorden, die d'architectuur van het wezen aangeven. Deze architectuur, klassiek van eenvoud, zuiver van bepaaldheid is den Franschen kenmerkender dan ons. Wij zijn van nature romantisch, gemeenzamer met het wordende, het wisselende, het veranderende, en wij hebben daarvoor de muziek, die in het onbestemde ons kan brengen en tot het te vage verlokken. De Franschen hebben den vorm; dat is hun nut voor ons, en hun het gevaar. Want evenals de muziek ons tot het amorphe kan voeren, dat wat niet overreikbaar meer is, en geen basement heeft, dat den Tijd weerstaat, zoo kan d'overmaat van het formeele de Franschen afbinden van het algemeene leven, van d'Aarde (het gemoed), en het kan intellectueel spel geworden, losge-

raakt van dien grond en, zonder voedenden wortel, wien dat overkomt tot verderf-zijn, en blijven...

* *

*

Het verschil tusschen Rilke en de Régnier is nu u openbaar. Rilke zou alles willen worden; allen dingen in het hart willen zijn; allen dingen in het hart willen wonen, en vandaar uit doen bewegen in zijn vers. Rilke vindt een God, die rijpt, in de wordende waereld; in de dieren, in de steenen zoowel als in de menschen; alle zijn zij God, en geteekend met het groote teeken der gemeenzaamheid en der natuurlijkheid. Rilke zou zijn verzen onbestemd willen houden, en zijn woorden niet omtuind en niet betoomd om die gemeenzaamheid niet te doen verloren gaan-voor de Régnier is alles uit hemzelf, en alles is hem symbool van zijn Innerlijk. En hij wil dit: vast uitgezegd, bepaald van structuur. Alles is voor de Régnier een spiegel, die het trotsche, eenzame, en uit trots en eenzaamheid weemoedige gezicht weerkaatst; en anders is zijn lijden dan bij Rilke. Bij Rilke w a c h t e n d e d i n g e n, tot zij zuiverder en zuiverder zullen worden uitgezeid, en gehouden toch blijven in één adem van woorden; bij de Régnier gelden de dingen als herinneringen; geldt de Liefde na het Liefdesuur (of als over-macht!); en is alles vergeefsch, en is alles lijden, omdat het vergeefsch is. B i j R i l k e i s d e t o e k o m s t i n d e d i n g e n, b i j d e R é g n i e r h e t v e r l e d e n. Bij Rilke is de kunstenaar hij, die erkent wat te lang zich verschool en diep en donker zich schuil hield; bij de Régnier is ‘de materie grof, en eerst de mensch geeft haar den zoeten glimlach’. Bij de Régnier is de schoonheid van den morgen, dat zij, de lichte, schaduw is geweest... Tevergeefsch, dat spreekt van zelf, is 't voor hem, een eeuwig uur te maken, uit een oogenblik dat goddelijk

was... ‘de Liefde duurt nauwelijks de tijd, noodig voor u een roos te ontblaadren’...

Vergeefsch is alles; haast alles weemoed, mat geworden pijn! Alles? neen, want:

.. la forme, l'odeur et la beauté des choses! sont le seul souvenir dont on ne souffre pas.

Duidelijk is hierdoor voor wie 't niet weet, dat deze dingen de Régnier moet verwerkelijken in zijn verzen, want ook hij moet worden vertroost...

(1921).

Tooneel
door Dop Bles

Jan C. de Vos verliet dan het tooneel.

Door zichzelf noch door anderen zag hij zijn idealen verwezenlijken.

Nu trekt hij heen naar een stil Geldersch dorp, waar hij de zuivere rust van het buitenleven hoopt te vinden. Al heeft hij zijn levenstaak niet kunnen volbrengen, een zekere troost zal hem als een blijvend en zeer schoon bezit vergezellen, namelijk dit weten, dat hij een jong geslacht achterlaat, waarin dezelfde idealen leven, die zijn nu te vermoeide hart immer droeg.

En dit geslacht heeft zich op ontroerende wijze uitgesproken, in de woorden van zijn zoon, wiens bewondering aanhankelijke liefde is, voor wie de vader enkun-stenaar één zijn, wijl in beiden de mensch het zuiverste leeft.

De kunst van Jan C. was steeds deemoedvolle verdieping. Voor hem bestond het leeren van een rol in het doorgronden van een bezield wezen, tot hij het specifieke of essentieele gevonden had, dat hem dan tot de creatie inspireerde.. En zoo hij in de geschreven woorden het waarachtig menschelijke niet vond, dan ging hij verder dan de auteur te doen vermocht.

Het mysterie van mensch-zijn, was steeds als een atmosferische stilte om elke creatie, iets van dit algemeen

menschelijke, iets van deze tragische gloed lag in zijn humor, waarmee hij zelfs de meest dwaze caricatuur wist te adelen.

En deze acteur, onze Jan C. verliet dan nu het tooneel. Onze Jan O, omdat zijn bewonderaars steeds velen waren, al kende de een de ander niet, zoodat hem een luidruchtige kring van bewonderaars nimmer omringde. Hij heeft altijd behoord tot die figuren, welke stille be-wondering verwekken, diepergaand wel is waar dan de luid verkondigde, de afficheerende zoowel als de zichzelf afficheerende, maar waardoor vaak de meening ontstaat, als zoude de erkenning afwezig zijn. Aldus wordt vaak de dichter Leopold voor een miskende gehouden, louter wijl de schoonheid van zijn vers haast gebiedt tot ademlooze bewondering, die geen woorden duldt. In meer dan één opzicht staat Jan C. dan ook de droomende dichter, de intuitieve nader dan de tooneel-speler. En nu hij heen gaat, zou hij met Gaspard kunnen vragen:

Suis-je né trop tot ou trop tard?

want feitelijk is zijn tijd nog niet gekomen.

Ons tooneel onderging toch bovenal van buiten af zijn moderniseering, maar de innerlijke evolutie voltrok zich ter nauwernood. Onze theaterdirecteuren doen nog altijd te veel denken aan die zoogenaamde lijsten- en kunsthandelaars, die passende doeken bij hun voorraad lijsten zoeken. Voor hen toch bestaat er één tooneel-techniek, de traditioneele en voor hen moet een tooneel-stuk aldus gebouwd zijn, dat het in de sponning der be-staande omlijning past. Gaarne werpen zij electrische belichting op tooneeleffekten, die nieuw waren in den tijd toen de kaarsen nog gesnoten werden; grif wordt geaccepteerd, zoo slechts het aangeboden spel nergens nieuwe eischen aan de regie stelt, die revolutionair de bestaande opvatting bedreigen.

Ja, terwijl van 1880 af, sinds de intree der psychologie in de wetenschap, naast de aanschouwelijke wereld een nieuwe, de gevoelswereld zich eindelijk te teekenen begon, terwijl de daad, het geconstateerde feit, allengs niet meer waarde krijgt, dan die van een masker, uiterlijke beelding van een moment van rust, zien wij op het tooneel halstarrig vasthouden niet alleen aan het aanschouwelijke, maar zelfs een zich-afkeeren van het geestlijke, en de kunst misbruiken om het spel met kunstige middelen de belangstelling te geven, thans aan de Revue geschonken door het gedachtelooze kijk-beluste publiek.

Deze wanhoopsbestrijding van het revue-succes, door haar op eigen gebied te volgen, boogt op het éfémére succes, aan elke mode geschonken.

Spoedig en plotseling zal echter het gevaar van deze, hoe principieel ook bedoelde, opvatting blijken moeten. Want de tijd laat zich niet verloochenen.

Het geheugen verplaatste zich van het oog naar het hart. Wat alleen onze oogen zagen, vormt zich slechts tot vervluchtend beeld; wat door het hart werd opgenomen, zal verglanzen tot schoone herinnering.

De afwezigheid van zuiver inzicht, teeken der gedachte-en krachtloosheid der tijden, is aldus tijdelijk.

In het Verleden wordt het Heden niet gezocht, het Verleden wordt als een Heden ons weder aangeboden, en machteloos om het N u te verheffen, wordt uit vergane tijden, of Oostersche landen een nieuwe werkelijkheid geimporteerd. En terwijl de dichters geroepen zouden zijn om hun stem te verheffen, om te verkondigen, of om een kreet uitteschreeuwen, die dan de waarde der waarachtigheid zou hebben, denken onze lang niet dichterlijke tooneelschrij vers meer aan de ‘ gestelde eischen’, aan het succes, dat schier immer omgekeerd evenredig is aan de werkelijke waarde. In groote zucht om ge-

speeld te worden, verloochenen zij met liefde de literatuur, en leveren zij confectiewerk, om zich in Godsnaam maar opgevoerd te zien.

Ons schijnbaar zoo schoon bloeiend tooneel zal als een kleurige zeepbel uiteen spatten in het Niets, wanneer morgen de enkele figuur verdwijnt, wier persoonlijkheid enthousiasme wekt bij het verwezenlijken van haar program.

Want de kern, het wezen, de tooneelliteratuur, de projectie van de tijdsidee, zoowel als het klassieke repertoire, dat s y m b o o l v a n e e n volk is, ontbreken. Laat de hoop ons echter niet verlaten, dat het thans opkomend geslacht de tooneelschrijvers brengen zal, meer fier en meer bewust. Mogelijk is de tijd nader, dan wij durven vermoeden, waarin het levende woord het tooneel beheerschen zal, en de noodwendige evolutie zich voltrekt.

Dan zullen ook de enorme sommen thans aan attributen besteed, voor de acteurs worden opgeëischt, die het levende woord bezield en bezielend tot de harten weten te voeren.

Moge Jan C. de Vos dit van uit zijn stille woning nog gade slaan en dan in zijn zoon het eens gedroomde eigene verwezenlijkt zien.

Boekbespreking

Jozef Simons, In Hoogere Sferen. Uitgave: De Sikkel. Antwerpen. Em. Querido. Amsterdam. Jaartal ontbreekt.

Er valt omtrent het talent van Jozef Simons uit dit boekje weinig af te leiden. Met het epitheton ornans ‘vlot geschreven’ kan volstaan, indien men de vier verhaaltjes qualificeeren wil, waaruit het bestaat en waarvan het tweede en het laatste eigenlijk uitgesponnen anecdoten zijn. Zij leenen zich niet tot wijdloopige beschouwing en het satyrieke element er in mist nog te zeer de schittering van het vernuft om in deze richting voorspellingen te wagen.

Wat vertelkunst betreft is ‘Marelleken’ het beste: ‘Geluidloos lag het simpel huisje met de achterdeur open langswaar de avondschaduwen binnenslopen. De opgevulde uil aan den wand met het meesje in zijne klauwen staarde Herman akelig aan.... Waar bleef Marelleken? Alleen de gesneden ekster in hare kevie tegen den waaier versprong en zei: “Da, Da!” En op den zolder en achter in de kevie piepten jonge duiven.

Mijnheer, die ongeduldig werd, kraaide: “Is er niemand 't huis?”

Geen wederroep.

Weer keek Herman in de glazen oogen van den opgevulden uil en angst sloop in zijn jongenshart.’

Maar ten slotte: wat hebben wij aan deze ééndagsvlinders? En waarom vlaamsche-beweging-tendenzen?

Men moet op den duur (het zal niet in eens gaan) de propaganda voor de goede zaak anders aanpakken. Na Emile Hullebroeck, na René de Clercq en vooral: na vier jaar oorlog worden minder idyllische argumenten verwacht voor de noodzakelijke verwezenlijking van Vlaanderen's wensch[1)].

Mannen als August Vermeylen en Lodewijk de Raet heeft

1) Niet is hiermede bedoeld het i d e a l i s m e der jongeren (Wies Moens c. s.), maar de - om samen te vatten - z.g. incarnatie van den Vlaamschen Geest: Pallieter. En déze is volslagen ontoereikend om ons het bestaan eener Vlaamsche cultuur te doen beseffen, dus ook haar bestaansrecht. Min of meer vrije bewerkingen der Pallieter-mentaliteit zijn doelloos: dit wenschte ik dat men over de geheele schrijvers-linie besefte!

Vlaanderen noodig, sterk geconcentreerde geesten, die intellectueel volkomen getraind zijn, (desnoods ten koste van een deel zijner romantischen landaard).

Wanneer straks de Vlaamsche Hoogeschool zal worden geopend moet zij haar eigen professoren hebben, geen ‘vreemdelingen’, al zijn zij van denzelfden stam.

Daartoe dient Vlaanderen zich te bezinnen op den stand zijner cultuur en niet voort te gaan met roekeloos zijn krachten te verspillen aan de luimen van het oogenblik.

Dit beduidt niet dat de Vlaamsche Kunstenaar zich zou moeten steken in het dwangbuis van eenige wetenschap, maar dat hij zich, vóór de publicatie van zijn werk, ernstig afvraagt, wat het te beteekenen heeft buiten zijn land.

Het zou onbillijk zijn dit alles Jozef Simons op den hals te schuiven; hetgeen hier boven gezegd werd geldt, het spreekt van zelf, geen personen, noch bepaald werk, doch een gezindheid.... en die moet veranderen!

Roel Houwink

Frans Smits, Het Huis der Smart, Antwerpen, ‘De Sikkel’.

Een boekje dat onstuimige herinneringen weet wakker te schudden: de eerste dagen van 1914, de moord van België, de overstrooming van Frankrijk, de wilde exode van Antwerpen, en eindelijk de cauchemar bij-dag-en-nacht der loopgraven waaraan nooit meer een einde scheen te komen, - herinneringen die ook de menschen van ‘het kalme Nederland’ als in het vleesch verankerd liggen voor het gansche leven. Zoo boeien en schokken de bladzijden van dit kleine boekje zonder ophouden. Pas nadat men het gesloten heeft, vindt men gelegenheid zich er rekenschap van te geven, dat dit werk zijn ontroeringsmacht meer ontleent aan de onderwerpen zelve, dan aan de wijze waarop deze onder-werpen worden behandeld. Want dit is feitelijk vrij zwakke novellistiek, zuiver meestentijds, maar klein en zelfs niet van vreemde invloeden vrijgebleven. Het laatste verhaal, dat van den officier in wiens hart, in den lichamelijken zin, een mimosatakje dringt - herinnering aan een vluchtige oorlogsliefde - herinnert al te zeer aan de gruwelijke en litterair-geëxploiteerde oorlogs-gevallen van Latsko's bekende oorlogsboek. - Het boekje wordt ten slotte gedragen door de voornaamste novelle, die niet van oorlog maar van het nog vreeselijker ‘daarna’, het leven in het hospitaal, ‘huis der smarten’ verhaalt; de weemoedige hospitaalidylle van den blindgeschoten Vlaamschen soldaat. Hoewel deze

idylle vluchtig is, wordt alles, wat zich aan grootere werkelijkheid daarrond beweegt: de nacht in de loopgraven, kerstliederen van loopgraaf tot loopgraaf, de inslaande shrapnell, de tocht van den auto-brancard in den nacht, de blindheid, - dat alles wordt door Frans Smits genoteerd met zuiveren eenvoud en overgave, niet meer dan genoteerd. En dit kleinstgebleven realisme blijkt dan een element gewonnen te hebben dat, behalve hier en daar in Frankrijk, het kleine realisme van vóór den oorlog uiteraard moest missen: het straalt op in een verteederde ootmoedigheid, die het trotsche wezen Mensch alleen helaas! onder zulke vernietigende slagen schijnt te kunnen hervinden!

Karl Gjellerup, De gedachtenlezeres. Een pastorie-idylle. Uit het Deensch door Jhr. L. op ten Noort. van Holkema & Warendorf, Amsterdam.

Een dier vage boeken die ons - zij 't gelukkig schaarscher dan vroeger - nog voortdurend uit Skandinavie bereiken, één dier kleurlooze verhalen waarvan men niet weet wat te denken. - Een onbelangrijke dichterling, weinig belangrijke jonge dames, een domineesgezin in den bekenden trant, dominéé een goedige domoor, mevrouw een heerschzuchtige matrone - veel frisch-heid en nog meer fatsoen, en dat alles beschreven in een toon, die wankelt van een goedmoedige satyre tot een zekere kwaadaardige ironie, een ironie die dan weer niet door durft zetten, en zich verzoet voor zij het bijtende woord geuit heeft; - men vraagt zich af wat de schrijver met deze idyllische menagerie in Holland nog komt uitvoeren? - De middelmatigheid is overal in alle landen van Europa aan zich zelf gelijk, - wij zijn slechts matig nieuwsgierig naar de lokale kleuren, die deze in de verschillende landen aanneemt. En wat de Skandinavische middelmatigheid aangaat, wij kennen haar nu wel reeds voldoende. Zulke boeken zijn een smaad aan den tijd waarin wij leven! Wil men ons ook nu nog Skandinavische litteratuur aanbieden: het recept ligt voor de hand. Men vertale ons eindelijk, niet terloops en slordig, maar in volgorde en in zuiver en levend Nederlandsen, al de werken van Knut Hamsun.

Dirk Coster

[Mei 1921]

De nieuwe lente
door Achilles Mussche

De nieuwe lente is in mijn hart als een klagende honger
gekomen
met zijn jubileeren zoo rillend-zoet en zijn maan-avon-
den al te klaar,
hij heeft mij bevangen met zijn duizelende dieptens en
hemel-verten en mij genomen
als eene rozenbloem, van wierook en minne zwaar.

De nieuwe lente doolt als een angstig heimwee de
blauwe bergen over,
hij hangt den nacht vol mysteriën van sterren, hij spreidt
de kimmen al verder open en vult met hei-donker
bloemen-getoover
al mijn valleien, droomen van zon, en mijn waranden
meer altijd
met aromen die mij bezwijmen en o! die sterren on-
bluschbaar en de verten, wijder altijd.

De nieuwe lente zingt met leeuwerke' en schalmeien en
nachtegalen
en de dag is vol en de donker zwelt van al vooizen en
melodien
en de bloemen staan als een al-couleurige tooverbrand
in de weemlende dalen...
o! kon ik nu tusschen de sterren heen almaar verder
altijd verder zien!

Het is iet anders dan de bloemen van alle wegen
waarnaar mijn hart de dagen afzoekt van einder tot
einder altijd weer,
het is iet anders waarvan ik in tranen ril,
iet anders dat legt mijn honger stil,
iet anders dat lacht mijn heimwee tegen
keer op keer, altijd weer altijd meer.

Het is hier alles maar schijn en prelude en metamorphose
van de liefde, die mijn hart dag en nacht verbrandt:
gespelen, waar zijt gij gebleven? en sterren die vallen,
en rozen
van éénen noen al voorbij - o! waar is, waar is mijn
vaderland?

Van morgenster tot avondmaan ben ik doleerend door
de wijd-jubileerende landen:
fluister mij 't antwoord in voor de Sphinx, ontsteek de
sienjalen boven den afgrond
en stel de zon als een gouden monstrans boven 't don-
ker-schaduwend gebed mijner handen,
lesch mijn eeuwigheid in de uwe, o Eeuwigheid, ik een
fontein uit uws harten grond.

De nieuwe jaren komen in, donker-klaar, en onstilbaar
bespeelt mij de discant van mijn bloed
en steeds, door zonbebloemde en wildsneeuwende sei-
zoenen
ben ik op zoek naar de liefde die mijn weerbarstig hart
breekt en opendoet,
dat het met tranen klaar en meie-zoete zoenen
glimlachend in iedren mensch zijn bloedeigen broeder
groet.

De nieuwe lente door al rokende bloemenbosschagiën
met zoetverdoovende temptaciën
mij zwijmzwaar omvangend in bernende extasen en mij
bedwelmend blind
van zon en ziek van liefden, heeft mij vervoerd naar
heemlen-belovende jubilaciën...
o! opgaan, o! vergaan in de sterre-doorzongen muziek,
waar de honger van mijn hart zijn verzadiging
vindt!

Der Sinn des Lebens
Von Emil Lucka
(Slot)

III

Das objektiv Gewordene ist nicht nur ein Glied der Sachreihe, es ist in seinrem Entstehen, Werden and Ausgestalten auch ein Glied der unmittelbaren, der Seins-Reihe. Seine Wurzeln ruhen im Erlebnis, erst in seiner höchsten Objektivierung scheint es der Unmittelbarkeit ganz enthoben, ganz Werk geworden zu sein. Die Funktion, die das unmittelbar gelebte Leben mit den sachlichenWerten verbindet, ist die A r b e i t , and zwar nicht jede Arbeit, nicht die Arbeit, die urn des Lohnes willen getan wird, and auch nicht die Arbeit, die als Betäubung dienen soil. Wer alle seine Kräfteeiner Arbeit hingibt, die ihm innerlich nahe kommt, macht sein Leben damit in der Seinsreihe sinnvoll and stellt es gleichzeitig in die Sachreihe ein. Diese Arbeit ist Werk in der eigentlichen Bedeutung, sinnvolles, gestaltendes, bildendes Tun, das offenkundige Eingreifen des menschlichen Geistes and der menschlichen Kraft in die Welt der Dinge. Menschen, die mit solcher Arbeit leben, Sind zufrieden, f uhlen, dass ihr Dasein nicht sinnlos schwindet, sondern einep Zusammenhang mit dem Ganzen hat. Nicht weil es ihnen ökonomisch gut geht - oft geht es ihnen schlecht - sondern weil ihr Tun Freude gewährt and das Gefühl: ich lebe nicht vergebens and sinnlos, darum ist der Handwerker, der Bauer, der Kunstier nicht von dieser nagenden Unzufriedenheit erfullt, die manche Menschen bewegt, immerfort an den Grund-

festen des Bestenenden zu rütteln. Diese ewige Unzu-friedenheit wird nicht sosehr von der Hoffnung auf ein bestimmtesBesseres angetrieben, sie entspringt vielmehr der innerenLeere undSinnlosigkeit des eigenen Daseins. Denn das ist das psychologische Grundprinzip aller Re-volutionen im ökonomischen wie im Geistigen: die Un-zufriedenheit mit sich selbst, der Mangel eines Sinnes, der leicht zum Hass gegen alles Sinnvolle und Seiende überhaupt, zum Nihilismus ausarten kann. Menschen, die mit ihrer Tatigkeit zufrieden sind, weil sie einen Sinn in ihr spüren, wollen nicht Umsturz und Auflösung, auch wenn sie einiges entbehren, denn das Leben, das Sinn in sich selbst tragt, entschadigt für manchen Genuss. Andere vollbringen Arbeit, aber sie finden ihren Sinn nicht heraus, sie arbeiten nur um Lohn, wollen mit mög-lichst wenig Arbeit möglichst viel Geld verdienen. Sol-che Arbeit ist nicht der Weg, der Leben und sachliche Welt in eine organische Beziehung setzt, sondern nur ein Mittel für anderes, meistens fürs Geniessen. Ein grosser Teil des Lebens wird vergewaltigt, getötet, um - wie dies schon früher als eines der Surrogate gezeigt worden ist - in gewissen umgrenzten Zeitabschnitten doch noch einen Sinn zu finden. Diese Arbeit ist nicht kulturfördernd, sondern kulturhemmend. Dabei können aber doch sachliche Güter hervorgebracht werden - ein tiefer Widerspruch und Konflikt alles menschlichen Lebens. Wir mussen also diese Art zu arbeiten beiseite lassen, wenn wir von der Arbeit sprechen, die einen Zu-sammenhang zwischen lebendigem Dasein und objektiv Wertvollem, zwischen Seinsreihe undSachreihe schafft. Weil sich das Wesen der wahren Arbeit, die Arbeit, die ihren Sinn in sich selbst tragt, vielen Menschen nicht erschlossen hat, darum ist es ein immer wiederkehren-der Irrtum zu glauben, der sachlich Tatige versaume das Leben. Wenn ein Tun dem Menschen so sehr an-

gemessen ist, wie das Denken dem geborenen Denker, das Bilden dem geborenen Künstler, so erfüllt ein sol-cher Mensch denkend, bildend auch seine unmittelbarè Seinsreihe aufs vollkommenste, das heisst er führt sein Leben auf die intensivste, einheitlichste und ihm ge-masseste Art. Der Sinn des unmittelbaren Lebens und der Sinn des auf ein objektives gerichteten Lebens kön-nen hier so glücklich zusammen fallen. dass jene hohe Erfüllung des Lebens gewonnen wird, die man Harmonie nennt. In der Regel allerdings vollzieht sich der Ausgleich zwischen Leben und Schaffen nicht so reibungslos, eines krankt oft am andern, wird zu Gunsten des andern geschadigt. Die Antinomie stellt sich schliesslich so dar: Ist es die echte Aufgabe des Menschen, seine eigene kleine Welt, den Kosmos seines Ich aufzubauen und auszubauen; oder soll er am grossen Kosmos der Menschheit bauen helfen? Das ist ein un-Iösbarer, ein echt tragischer Zwiespalt, denn der Mensch einer Hochkultur empfindet beides als Zwang: sich selbst zu vollenden und an der Vollendung der ob-jektiven Wertreihe mitzuarbeiten. Die Frage wird immer nur die sein, ob das innerste Streben einer Seele mehr dahin oder mehr dorthin neigt, und diese Frage ist objektiv nicht zu beantworten, immer nur für den einzelnen Menschen aus seiner Natur heraus.

Aber die beiden Reihen wirken noch in einem anderen Sinn auf einander, nicht hemmend, sondern befruchtend. Die ganze Kulturwelt, die aus der Arbeit vieler Menschen, aus ihrer Werkreihe hervorgegangenist, fördert selbst wieder in unendlichem Masse die Vertiefung und Vereinheitlichung anderer Menschen der Seinsreihe. Wie deutlich sich auch im allgemeinen der auf persön-liche Verinnerlichung von dem auf objektiveGestaltung gerichteten Typus unterscheidet, einer ernahrt und er-höht doch den andern.

Es gibt Menschen, die M i t t l e r zwischen dem persön-lichen und dem sachlichen Leben sind, Lehrer, Jünger, Liebende. Sie finden den Sinn ihres Lebens im Dienen - sei es indirekt dem Sachlichen durch das Medium eines anderen Menschen hindurch dienend, sei esunmittelbar, helfend, tröstend. Der echte L e h r e r, der wahre S e e l s o r g e r wirken auf lebendige Menschen, doch immer mit der Richtung zum Objektiv-Wertvollen, sie führen die werdenden Menschen zum Guten und zum Wahren und stehen so mitten inne zwischen Seinsreihe und Sachreihe. Der M i s s i o n ä r, der reinen Herzens in die Welt geht, um sich fremden Menschen und durch sie hindurch einer Idee darzubringen - er findet den Sinn seines Lebens in dieser Vermittlung zwischen Persön-lichem und Sachlichem. Aehnlich verhalt es sich mit dem Jünger. Das ist ein Mensch, der ein grosses Werk oder eine grosse Idee nicht selbst zu schaffen vermag, der ihnen aber als Helfer dient, denn er bringt alle seine Liebe, alle seine Kraft einem Menschen dar, der wie kein anderer zur Schöpfung des Sachlich-Wertvollen berufen ist. So vermag auch der Jünger seinem Leben einen Sinn der objektiven Bedeutung nach zu geben, indem er seinem Meister, dem tatigen Schöpfer in der Werkreihe, dient. Diese Art, sein Leben zu erfüllen, ist oft den F r a u e n natürlich. Manche stellt schweigend alle ihre Krafte in den Dienst eines geliebten Mannes oder Kindes. Solch ein Leben birgt einen tiefen Sinn in der Unmittelbarkeit seines Daseins, die doch aufs Objektive Bezug hat, umsomehr wenn das bewegende Motiv Liebe ist und nicht Pflicht. Ja auch die Lust, zwei Leute glücklich zu machen und Enen zu stiften (die man den Frauen übel anzukreiden pflegt), entspringt dem Trieb, dienend und helfend zu vermitteln.

Es ist merkwürdig und bedeutungsvoll: Menschen, die intensiv auf das eigene innere Erleben eingestellt sind

und gar nicht die Welt der Dinge und Werke vor Augen haben, werden ohne Absicht in die objektive Wert-feihe verstrickt. Ein Mensch, der ununterbrochen an der eigenen Vervollkommung arbeitet, wirkt auf jeden, der ihm nahe kommt, wie ein Vorbild und tragt so unmit-telbar einen Teil seines Lebenssinnes in die Werkreihe hinein. Diese letzte Einheit von Lebenswert und sach-lichem oder Kulturwert offenbart sich am vollendetsten im R e l i g i o n s s t i f t e r . Von ihm gibt es zweierlei Typen. Der eine ist von Anfang an durchaus auf das Sach-liche, auf die Geisteswelt gerichtet, er fühlt sich nicht eigentlich als Schöpfer seiner Idee, sondern als Bringer, als Beauftragter einer höheren Macht, als Abgesandter und Apostel, der alles Persönliche ablehnend die Wahr-heit verkündet. Solche Menschen sind M o s e s , Mohammed, Calvin. Moses hat die Tafeln des Gesetzes aus den Handen der Gottheit selbst empfangen und achtet seiner selbst nicht und nicht der Menschen, die er unbedenklich um seiner Wahrheit willen tötet. Sein Leben ist ihm nicht Sinn und Wert an sich selbst, sondern nur ein Mittel zur Verkündigung des Objektiven, des Ideellen, er ist reiner Repräsentant der Werkreihe. Im gegenüber steht J e s u s völlig im unmittelbaren Er-leben.. Nie hat ein Mensch wie er die Kraft besessen, jedes Wort, jede Tat, jedes Erleiden ganz mit der Seele zu empfangen und in eine letzte Einheit seines Lebens zu bringen. Er ist das ewige Vorbild für jenes Schwere und kaum zu Erreichende: einem persönlichen Leben a b s o l u t e n S i n n zu verleihen, jede Begegnung zum Symbol eines durchaus Sinnvollen zu gestalten, Wort und Antwort über den Augenblick hinaus zur Endgül-tigkeit zu erhöhen. Wir ahnen hier wie sonst nie das grosse Ratsel des Menschen: die Verstrickung des Einzelnen ins Allgemeine, des persönlichen Erlebens in den objektiven Kulturwert. Denn gerade aus dieser

einen persönlichen Seinsreihe ist eine Sachreihevon allerhöchster kultureller Bedeutung hervorgegangen, das persönliche Erleben weist hier so sehr den Charak-ter eines durchaus Sinnerfullten auf, dass jede einzelne Handlung fast unmittelbar - manche auch erst durch Umbildung - in ein objektiv Wertvolles verwandelt werden konnte. Die persönliche Erlebnisreihe eines Menschen hat sich in eine objektivé Wertreihe umge-setzt, in das System des Christentums.

Ein einmaliges historisches Leben ist so bis in seine letzten Fasern intensiv und sinnvoll geworden, das Menschlich-Persönliche hat sich so sehr in objektiven Wert verwandelt, dass die nachfolgenden Geschlechter nicht mehr verstehen konnten, wie es sich hier um einen Menschen gleich anderen Menschen handeln sollte. Mit innerer Notwendigkeit ist eine Gestalt aus ihm her-vorgegangen und durch die Jahrhunderte weiter ausge-bildet worden, die mehr als menschlich ist, unter dem Namen Christus hat sie sich in die ewige Idee alles Sin-nes verwandelt.

Wir mussen ferner an G o e t h e denken. Er war be-strebt und je alter er wurde, desto entschiedener be-strebt, jedes Element seines unmittelbaren Lebens mit Wert-Charakter zu impragnieren. Er hat dies durch mancherlei Aussprüche, besonders aber dadurch bekun-det, dass er Tagebücher, Aufschreibungen aller Art führte und so gezeigt hat, wie teuer ihm alles Erfahrene und Erlebte und wie wichtig ihm dessen Umwandlung in Wertvolles, Dauerndes, Ewiges ist. Er beruf t schliess-lich Eckermann, damit der den Gang seines taglichen Lebens festhalt, und weiss auch, dass andere Manner seiner Umgebung die Worte niederschreiben, die er spricht. Er will es so. Und wenn er sagt, dass jede wahxe Dichtung vom Augenblick eingegebenes Erlebnis ist, besonders aber wenn er sagt, dass alles, was er dichtet,

erlebt ist, wenn auch niemals gerade so erlebt, wie es in ktinstlerischer Form beharrt - so hat er damit diesen letzten Zusammenhang zwischen Erlebnis and objektiv gewordener Gestaltung, zwischen Seinsreihe and Werkreihe festgelegt. Er opfert kein Lebens-Element, urn sein Werk vollkommener zu machen, eher noch ist er geneigt(in schwacheren Gelegenheits-Dichtungen) den Bedürfnissen des Lebens einen zu grossen Einfluss auf das Sachliche zuzugestehen - offenbart sich so mehr alsunmittelbar lebendiger denn als demObjektiven ganz hingegebener Geist- and Kunstmensch. Eine so selbstverstandliche and unbeabsichtigte Einheit wie bei Jesus kann hier allerdings nicht denkbar sein, weit Goethe ja bewusst an sich arbeitet and durchaus in die Werkreihe verwoben ist, weil er den Sinn seines Lebens wenigstens teilweise im Sachlichen finden muss. Das Eenmalige bei Jesus ist ja eben, dass das unmittelbar Gelebte so intensiv and mit solcher Notwendigkeit empfangen wird, dass es als Glied auch der objektiven Reihe fungieren kann. -

Die beiden Möglichkeiten, dem Leben einen Sinn zu verleihen, setzen sich öber das begrenzte Leben hinaus in die Ewigkeit fort. Auf zwei entsprechende Arten kann U n s t e r b l i c h k e i t gedacht werden. Unsterblichkeit ist ja im Grunde nur die Ueberzeugung and der Glaube, dass das Leben einen absoluten Sinn hat, dass dieser Sinn starker ist als der Tod, dass der Sinn des Lebens das Ende des Lebens fiberdauern muss. Liegt nun alles Schwergewicht im Leben selbst, so weist das sinnvoll gefuhrte Leben fiber seine irdischen Grenzen hinaus, fordert eine persónliche Unsterblichkeit.[1)] Findet aber

1) Frülier haben wir den Wunsch nach einem anderen Leben im jenseits als Ersatz fier einen wirklichen Sinn des Lebens verstanden; een Leben, das sich keinen Sinn zu finden weiss, ersehnt een spateres, sinnvolles Leben. Hier ist scheinbar dieselbe Sehnsucht auf das entgegengesetzte Gefiihl basiert. Aber die Aehnlichkeit ist nur Schein. Denn jener erste, der seincm Leben keinen Sinn findet, wiinscht ein anderes, ein von diesem verschiedenes Leben, das er sich nicht vorstellen kann, weil ja das ihm bekannte sinnlos geblieben ist. Dieser Aber weis ganz genau, was er ersehnt: ein Weiterreichen des schon hier begonnenen Sinnvollen, er will nicht ein anderes, sondern das selbe Leben in unendlicher Verklrung and Vertiefung. Etwas ahnliches fuhlte Nietzsche, wenn er von der ewigen Widerkunft spricht, námlich Verewigung des Sinnvollen im Leben; er kommt aber ober die Unklarheit seiner Konzeption and die Unvorstelibarkeit des schwarrmerischen Gedankens, der nur einen gewisser Stimmungswert hat, nicht hinaus.

ein Leben seinen eigentlichen Sinn and höchsten Wert in seinen Ergebnissen, in seinen Taten, in seinem Beitrag zum objektiven Schatz der Menschheit, so bedeutet ihm Unsterblichkeit die Unsterblichkeit geistiger Werte, die Unsterblichkeit nicht nur seines persönlichen Werks, sondern höher hinauf aller Kulturwerte überhaupt, ohne Beziehung auf den Menschen, dem sie entsprungen sind. Hier tritt der Schöpf er vor dem Werke zurück, weit er all, sein Wesen so lebendig and stark hineingelegt hat, lass er, was in ihm sinnvoll ist, im Werk empfindet, nicht in seiner Person. Er hat den tiefsten Sinn seines Daseins and damit dessen Verewigung im Unsterblichkeitssehnen seinera Werk ubergeben. Aus einero solchen Gefühl ruft Beethoven auf dem Sterbebett, nachdem ier wiederholt an der Wassersucht operiert worden ist: ‘Besser Wasser im Bauch als in der Musik!’ - Dieses derbe Wort spricht den heroischen Gedanken aus, dass der eigentliche Sinn nicht im personlichen Leben, sondern im Werke rukt, dass Unsterblichkeit des Werks gefordert wird and nicht Unsterblichkeit der Person. - Der lebendige Mensch and der Schöpfer zugleich (asst in Goethe beide Arten der Unsterblichkeit zusammen: ‘Wenn ich bis an mein Ende rastlos wirke, so ist die Natur verpflichtet, mir eine andere Form des Daseins anzuweisen, wenn die jetzige meinen Geist nicht ferner auszuhalten vermag.’

IV

Wenn wir abschliessend von dem Sinn des einzelnen

Menschenlebens, der ihm durch Anlage und Erlebnis-willen vorgezeichnet ist, einen kurzen Bliek auf den Sinn aller menschheitlichen Existenz werfen, so werden wir erkennen, dass die beiden Grundmöglichkeiten des individuellen sinnvollen Lebens auch bei Vólkern und bei der ganzen Menschheit ihre Bestatigung finden. In der Entwicklung der Menschheit haben lange Zeit überhaupt nur Zwecke der Nützlichkeit bestanden. Neben oder hinter ihnen machte sich aber schon früh, noch im sogenannten Naturzustand, das Bedürfnis geltend, dem Leben der Gesammtheit einen gewissen Sinn zu ver-leihen, es irgendwie einheitlich zu formen. Hier setzt die Religion ein und was mit ihrzusammenhangt. Allefrühen Religionen wollen das Leben der Menschen in irgend einen Zusammenhang bringen, wollen es deuten und ihm ein Heil schaffen. Spater bildet sich die zweite Art sinnvoll zu handeln aus. Sie entsteht wohl so, dass irgend eine tagliche Arbeit, die ursprünglich nur unternommen wurde, um sich das Leben leichter und angenehmer zu machen, an und für sich Interesse weckt, schliesslich wichtiger genommen wird als das Bedürfnis, das sie erfüllen soll, selbst Zweck geworden ist. In diesem Augenblick ist der Gedanke eines objektiven, eines sachlichen Kulturwertes festgestellt und damit beginnt die zweite Aera der Menschheit, die Kultur, die das Na-turdasein nicht ablöst, sondern überbaut. Diese zweite, sachliche Art, dem Leben einen Sinn zu finden, ist also, auf die ganze Menschheit angewendet, mit der Schöp-fung und Weiterführung der Kultur identisch. Wie der einzelne Mensch kann ein Volk, kann die Menschheit den Sinn ihres Daseins in ihrem persönlichen Leben, in ihrem S c h i c k s a l oder in der aus ihr hervortretenden Welt objektiver Werte, in ihrer K u l t u r, finden.

Van onze verscheurdheid
door J. Jac. Thomson

Ik denk aan u, mijne broeders, die deel hebt aan eender
leed en aan eendere verscheurdheid.
Wij hebben elkander herkend
op het oogenblik, dat onze woorden staakten en wij
zaten tegenover elkander,
de tafel was leeg tusschen ons en vreemd en onze
handen werden stiller
en een schaduw sloeg met zijn vleugels naar onze
hoofden,
dàn was het weer licht;
wij hebben elkander herkend
toen wij afscheid namen bij het tuinhek en wij even
draalden voor we ons wendden,
en aan de wijze waarop wij stonden voor de ramen
van een juwelier,
en als ik u zag, terwijl ge iemand gegroet hebt, die
kwam uit de zijstraat,
en als ge mij gezien hebt wanneer ik groette het meisje
dat voorbijging;
wij hebben elkander herkend en ik denk vanavond aan
u, mijne broeders,
en aan mijne zusters,
indien zij er zijn, onze zusters in het eendere leed en
de eendere verscheurdheid,

- maar ik weet niet of in haar wereld ook deze triest-
heid zich uitbreidt als nevelen,
en of in haar wereld zoo bedwelmende geuren door
alle open ramen binnendringen,
of zij op den grond harer oogen bewaren de herin-
nering aan dezen rijkdom en deze armoede,
ik weet het niet, ik weet het niet,
want zij zijn altijd weer als een land dat nog ontdekt
moet worden,
als zeeën, wier dreunende deining roept om nieuwe
vaarten:
kom, kom, dat de matrozen de zeilen hijschen,
en dat hun liederen klinken, aan stuurboord en aan
bakboord en hoog uit den mast.

Hoe zal ik dan weten of zij zijn onze zusters in eender
leed en eendere verscheurdheid?

Vanavond is mijn jeugd in mij wakker geworden,
en zij was als een klein meisje dat zich de oogen
uitwreef,
ik heb haar goed aangekeken - bijna had ik haar
gezicht vergeten.
En als ik heel diep nadenk, dan geloof ik eigenlijk dat
zij anders was.
O waarom is zij van mij vervreemd, zoodat ik haar
niet meer ken,
dat ik haar op den weg zou tegenkomen en zou
vragen: wie is dat?
En waarom is het zoo, dat ik mijzelf niet herken,
zooals ik nu ben?
Ik sta voor den spiegel en zie mijn beeld, en weet het:
o zoo ben ik,
en tegelijk weet ik, dat ik het niet ben, en het beeld
is alreeds veranderd,

achter mij is een ander gekomen en hij is door mij heen
getreden,
en zijn gezicht staart mij aan en ik weet dat ik ook
hij ben,
en terwijl ik het weet vervaagt hij en wordt tot een
ander,
en het is altijd weer ik;

hoe kan ik dan mijn jeugd herkennen als zij mij tegen-
komt op den weg?

Ik denk aan u, mijne broeders, in het eendere leed en
de eendere verscheurdheid,
en aan onze zusters, indien zij ergens ons lot mochten
deelen;

die mee gedoemd zijt om alle mogelijkheden in zich
te dragen,
- en alle mogelijkheden ontkiemen in het heden der
schoone ontbindingen,
zij ontkiemen en bloeien als perken hyacinthen, en
tuberozen,
zij bloeien en dragen vrucht als de struiken der ber-
berissen,
o waarom moeten alle mogelijkheden sterk worden in
den tijd?

Daar is de weemoedige schoonheid der droomerige
dansen,
o toen ik ze hoorde, de muziek der violen, die een
rilling geeft tusschen de schouders,
o toen ik ze zag, de schier krankzinnige spanning der
bewegingen,
de neiging der hoofden, met de oogen, en de handen
die leefden als vogels,

de handen die als stille vogels zich zetten tegen
een schouder, toen werd dit lied in mij luide;
daar is de weemoedige schoonheid der droomerige
dansen,
daar is de ontzettende schoonheid der half opene
lippen,
van een enkele lijn, met één enkel gebaar als geboren,
de schoonheid van verzen, die men slechts in de
nachten kan lezen,
van accoorden die breken, en vreemd trekt het in den
mondhoek,
van parfums, ja ook van parfums, in een kamer,
van tapijten en paarlen, en van die eene beweging
waarin de laatste verfijning nasiddert van 't ras.

O hoe zijn wij een met elk sidderen onzer beschaving,
met elk sterven, met al 't schoone van eiken dood.

Ik zie in mij en zie een ander, en daardoor heen steeds
weer een ander,
op ontelbare wijzen spiegelt zich in mij de traditie van
het verleden,
op ontelbare wijzen ben ik in een wereld die ondergaat
verbonden aan het ondergaande,
en alle bekoringen zijner schoonheid wonen beurte-
lings in mijn ziel.

En dan is er nog dit:
Dat als ik mij zelf heb gezien en ik was het niet,
en wederom, en aldoor, in voortdurende wisseling,
dat dan achter dat alles als de kern van een onpeilbare
duisternis is een spil van licht,
als in 't midden van een wolk van verglijdende
schaduwen

staat een licht aangezicht,
en ik kan het niet zien, en enkel maar vermoeden,
ik kan het niet enkel vermoeden, maar zie het zonder te zien,
en als ik het zie, dan is er de eenvoud en de klaarheid,
dan is het een morgen, waarop alle wolken zijn weggeschoven,
en er zijn wonderlijk schoone en simpele dingen,
de zon en de beek en de kiezelsteenen, en een leeuwerik die stijgt.

Ergens in onze ziel, is het zoo niet mijne broeders, die ik herkend heb?
daar is de heugenis van een eiland dat rijst uit de wending der golven,
een eiland der zaligen - wij zijn er Gods kindren,
het leven is zuiver als een kerkportaal op den Zondag,
en menschen gaven er prijs hun verbasterde weelde,
hun verwrongene leering, hun bittere veeten.

Als zij elkander in de oogen zien, is er een groote rust die zich weglegt
van den een door de rust van den ander.
Wie zal spreken van deze schoonheid, die de schoonheid is eener nieuwe menschheid?
Hoe zouden wij?
Wij, in wie alle machten van het verleden nog spoken?
Wij, die ons moeten buigen op den lauwen adem van den zomerwind,
wij die vol zijn van schoonheid, die voorbij moet gaan en daar niet geldt,
en die wij niet kunnen loslaten omdat wij zijn dit geslacht,
en zij is in ons?

En toch kennen wij onder de bewegende golven het
zalige eiland,
en toch is achter alle schaduwen het eene lichtende
aangezicht.

Is het niet zoo, gij allen die weet van dit eendere leed
en deze eendere verscheurdheid,
die wij in eikaars oogen zagen, toen wij zaten tegen-
over elkander en de woorden staakten,
of toen wij afscheid van elkaar namen, dien eenen
keer, bij het tuinhek?

Een weerzien
door Henriette Barbe

Juist ging haar denken verijlen in lichten sluimer, toen Margreet weer wakker schrikte door het geklaag van een stemmetje: ‘Moesje, moesje, kom nou.’

Haastig schoot ze overeind. ‘Wat is er Robbie?’

Met bevende vingers streek ze een lucifer af, deed opbranden de kaars, die een flakkerend schijnsel wierp op het bed naast het hare.

Het kind gooide onrustig zich om en om. ‘Ik heb zoo'n pijn,’ fluisterde in een zware zucht hij eindelijk.

‘Pijn, waar dan schat’? Angstig zocht haar blik de moeilijk openbrekende oogjes. - Als het maar geen asthma-aanval was. -

‘Neem hem weg,’ huilde hij, krampachtig wrijvend over zijn hijgende borstje.

‘Wat wegnemen,’ schreide ze bijna met hem mede.

Die - die - Hij zat eensklaps rechtop en bestaarde haar ontzet.

O moesje, ik heb gedroomd, dat er een tijger kwam, die me opat en het is toch niet waar?

Behoedzaam legde ze de arm om hem heen. ‘Welnee, hoe kan dat nou. Je bent er immers nog.’

‘Maar blijf je bij me, want als hij terugkomt,’ prevelde hij snakkend naar adem.

Ze troostte: ‘Moesje zal bij je blijven, maar er is heusch geen tijger. Hoe zou dat ook kunnen? Die zitten in den dierentuin in flinke hokken.

‘En als ze dan gaan wandelen.’ Hij geeuwde nu diep.

‘Ze gaan toch nooit wandelen.’

‘Wandelen tijgers dan nooit,’ mompelde hij slaperig. ‘Nee, tijgers wandelen nooit.’

‘Maar waarom wandelen tijgers dan nooit, menschen wandelen toch wel - die - die - zonk hij weg. Zijn oogjes vielen dicht. In zijn borst ging nog een zwak gereutel, dat langzaam verstilde.

Dus geen aanval. Slechts een plotselinge benauwdheid. Wat ging dat veel beter tegenwoordig. Als ze den dokter kon gelooven, zou tegen zijn zevende jaar, hij zijn kwaal geheel te boven zijn. En toch, wat zag hij er nog zwakjes uit. Want met een gezichtje zoo bleek en doorzichtig als was het slechts een vage omtrek, lag in haar arm, het jongetje.

Haar lieve ventje. Zeker had ze aan hem gewonnen den laatsten tijd, al ging het langzaam, zoo langzaam. Er stroomde een tinteling door haar arm en ze moest zich schrap zetten tegen de rilling, zoo fel haar doorhuiverend.

En toch zou op den duur hij wel flinker worden. O, de heerlijkheid om aan Arnold een gezond kind te kunnen geven.

Waar Arnold nu zijn zou? Hoogstwaarschijnlijk in Duitschland of Rusland. Was het niet zijn plan om na zijn promotie terug te gaan naar het buitenland en daar de arbeidersbeweging te bestudeeren? Maar in drie maanden reeds had ze geen brieven van hem ontvangen. Ze tastte dus in het onzekere.

Toen ze scheidden vier jaar geleden had ze zich opgelegd verre van hem te blijven tot het oogenblik, dat hij geheel onafhankelijk zou zijn, en de zorgen van een gezin hem niet meer bezwaren konden.

Het was moeilijk geweest, die scheiding en nog leed ze er onder, eiken dag, elk uur, maar toch...

Ze had hem ontmoet in Berlijn, waar zij voor haar acte

Middelbaar Duitsch werkte en hij een leergang volgde aan de Universiteit. Hij studeerde theologie en stelde daarnaast groot belang in sociale en politieke vraagstukken. Zijn voornemen was het om naderhand als volksleider op te treden en buiten de kerk om de klasse van menschen te bereiken, die volgens zijn inzichten het meest voor het religieuse leven open stond.

Voor haar, die zocht, werd zijn leer een verlossing, zijn wezen een openbaring. Zij kregen elkander lief. Na een jaar bemerkte ze, dat zij moeder moest worden. Was het voor beiden een bittere tegenvaller; hij vooral voelde deze naderende zorg als een ernstige belemmering in zijn doelbewuste streven. En ook zij had begrepen, dat zijn werkkracht, zijn geestesleven, dreigden geknot te worden en omdat zij niet wilde, dat hij zijn energie verspillen zou aan bijkomstigheden, omdat zij het niet verdragen kon dat hun kind hem tot een last zou zijn, had zij voorgesteld om zich voorloopig terug te trekken. Na een korte aarzeling stemde hij er in toe.

Zij vestigde zich in een voorstad van Londen, waar haar jongetje werd geboren.

Het was een zwak kindje, dat heele nachten droevig huilde en overdag haar aankeek met oogjes, die zeiden, dat hij nog maar geen pleizier in zijn leventje kon hebben. Als een verwijt om het beklagenswaardige van zijn bestaan had ze dien blik gevoeld en menigmaal pijnigde haar de vraag of ze wel recht had dat leventje zoo angstvallig te behoeden en toch, telkens weer als hij zoo droevig lag te kreunen, zoo hulpeloos zijn hoofdje wrong en rekte, had met een teedere greep van haar handen ze hem opgenomen, om te wiegen hem in het veilige nest harer armen en dagen, nachten koesterde ze dat luttele vrachtje tegen de warmte van haar borst, waarin het inniger begon te gloeien, naarmate het kindje meer behoefde.

En zoo groeide hij op: een zwak teer jongetje, dat verveeld en zeurig kon zijn bij de minste teleurstelling, dat driftig werd wanneer ze niet steeds voor hem klaar stond. In gezondheid ten achter bij andere kinderen, gooide als deze hij zijn speelgoed niet stuk, maakte zich nauwelijks vuil. Het liefst zat hij stilletjes aan zijn tafeltje te spelen, waar wel een bijzonder wereldje voor hem scheen open te gaan, want uren kon hij daar neerzitten in een verslonden aandacht, die zachte blosjes verfde op zijn bleeke gezichtje en een geheimzinnig glanzen deed opgaan in zijn wonderlijke oogjes...

Het kind zuchtte zwaar, en ze schrikte wakker uit haar gemijmer. In het smalle gezichtje bewoog het mondje krampachtig, doch Margreet bewonderde de fijne sluiting, zij doorleefde zijn teedere lachje en ze bepeinsde of wel één kind liever en aanhankelijker kon wezen dan het hare.

Plotseling voorover neigend het hoofd, wilde ze dat zoete mondje kussen, maar ze hield zich in en slechts beroerden haar lippen zijn donkere haar. Hij mocht eens wakker worden...

Loodzwaar lag haar arm, waarin het stak en prikte met felle steken. Ze klemde de tanden opeen en haar spieren samentrekkend als in kramp, drong ze de huiveringen terug, die steeds heftiger haar doorschokten.

Ach kom, had ze niet erger dingen doorgemaakt en was het geen genot, dat hij zoo heerlijk lag te slapen. Ze moest er toch bij zijn, als die tijger terugkwam. De stakkerd. Dat benauwde gevoel in zijn borstje, had hem die droom gegeven. O, dat die asthma spoedig genas, want reeds moeilijk genoeg zou hij het in zijn leventje hebben. Dat zijn moeder niet gehuwd was, deed er minder toe. In Engeland werd je bestaan niet uitgerafeld, gelijk dat in Holland gebeurde. Bij hem was het zijn zwakke gezondheid, die altijd weer aanleiding zou

geven tot een buitensporige overprikkeling. O,mochten ze geduld met hem hebben, naderhand. Maar als zijzelve slechts begon met liefhebben en begrijpen. Te vaak nog kon zij boos en verbitterd zijn op wereld en menschen en waar moest dat toe leiden? Immers was het haar overtuiging, dat alles wat iemand dacht en deed bleef nawerken, ergens in de ruimte, en waarom dan zou het niet mogelijk zijn om een sfeer van liefde te scheppen, die zijn kracht zou bewaren, tot ver door de tijden heen, zoodat het wellicht haar kind mocht behoeden voor àl te veel hardheid.

Er steeg een ontroering in haar en wederom zag ze op Robbie neer. Ze meende, dat een blosje scheen over zijn zachte wangetjes en van een lachje iets vaagde om zijn lieve mondje en langen tijd zat zij in stilte op hem neer te staren.

Het kind gooide eensklaps zich om en haar arm lag vrij. Maar bijna uitte zij een kreet van teleurstelling. Nu al, dacht ze verdrietig en nog hielden haar oogen het kopje vast, waarvan ze zich slechts met moeite los kon maken. Eindelijk stond ze overeind en huiverend kroop ze onder de de dekens. Ah, haar voeten waren versteend en morgen vroeg op! Arnold zou wel van haar schrikken. Een echte huissloof, want waar vond ze den tijd van zich op de hoogte te houden van hetgeen in de buitenwereld voorviel. Ze wist nauwelijks wat er op zijn gebied gaande was. Wel had ze gehoord van een scheuring in zijn partij en dus vermoedde ze, dat er groote dingen gebeuren zouden en hij daarom in zoolang niet geschreven had. O, mocht hij haar spoedig voor goed komen halen. Om weer te zien dat lieve goede gezicht, te hooren de warme klank van zijn stem en over zich te geven aan de dwang van zijn teedere armen.

Er steeg een gloed naar haar wangen, zekreundezachtjes - toen ze een uur later was ingeslapen, lekten nog de

tranen neer tusschen haar saamgekrampte vingers. Den volgenden morgen stond ze vroeg op.

Onder het haastig ontbijten, berekende ze, wanneer Lizzy uit moest gaan om boodschappen te doen en hoe laat de kamer klaar kon zijn.

Ze drong, met een blik naar het bordje van Robbie, nog volmetreepjesbrood, 'Hè toe, ventje, eetnudoor.' En toen hij zoo ongelukkig haar aanstaarde: 'Weer geen trek. Nou zie dan maar dat je het opeet terwijl je speelt.' Zijn servetje losmakend, omving ze hem in een koesterend kijken. Op wie leek hij toch. Haar haar was bruin, maar veel lichter van kleur. Arnold had blond haar en beiden hadden blauwe oogen. En ook waren ze tamelijk lang, terwijl hij zoo erg klein was voor zijn leeftijd.

Naar hem overneigend het hoofd, vleide ze ineens: 'Weetje het nog van van nacht?

Hij knikte triomfantelijk. "Ja, toen heb je bij me gezeten, wantik zag allemaal tijgers," maar dat was niet echt zoo, ik droomde het alleen maar.'

'Je vroeg aldoor of tijgers nooit gingen wandelen.'

'Ogò,' riep hij met een kleineerend lachje om zooveel onnoozelheid. 'Net of ik niet wist, dat dat niet kan.'

'Je zei het toch heusch, hoor, heusch!' Ze legde haar arm om hem heen. 'Zeg, zal je lief zijn vanochtend en moesje niet telkens roepen en niet zoo gauw boos op Lizzy worden, want Lizzy is toch wel erg aardig voor je vind je ook niet?'

'Ja maar dan moet ze niet altijd zeggen, dat het lekker is om levertraan in te nemen, want dat is niet lekker!' bracht hij beslist er tegen in.

'Kom, dat zal ze niet zeggen,' suste Margreet, maar Robbie hield vol.

'Dat zegt ze wél. En toen heb ik gezegd, dat zij het dan mocht hebben en toen zei ze dat het niét lekker was.'

Ze schoot in den lach. ‘ Beloof je nu, dat je lief zult zijn.’ Een diepe rimpel groefde zich op het kindervoorhoofd: ‘Ik kan het niet beloven, maar ik zal mijn best doen,’ kwam het eindelijk plechtig.

‘Nou dat is goed, doe jij dan maar je best!’ Ze gaf hem een, twee, drie zoenen. ‘Dag schat,’ wuifde ze om den hoek van de deur hem nog toe.

Den geheelen ochtend weerde ze zich in de naakte kamer, waar de gordijnen in witte hoezen voor de open ramen bengelden en de atmosfeer duf was van neerslaande stof.

Na de koffie kwam de wasch aan de beurt met de drukte van oprekken, bandjes uithalen, strijken; saaie werkjes allemaal, maar die haar toch vlotter afgingen omdat ze het in de huiskamer kon beredderen, waar ze Robbie steeds om zich had en in al die verveling, wat gezelligheid vermocht te brengen, door met Lizzy samen hem in een laken te jonassen of hem het pleiziertje te gunnen van mede behulpzaam te zijn bij het invochten en hij dan met een druipende kwast over het goed stond te flodderen, tot ze het eindelijk kletsnat terug kreeg en het eerst weer drogen moest. Pas tegen half vijf had ze tijd om wat bij mrs. Lodge te gaan praten.

Ze vond de oude dame in haar zitkamer, een ruim vertrek met veel wijde fauteuils en overal groene planten, teer oplichtend in het zachte schijnsel van de met roode zijde omkapte lamp.

In een breed-uitstaande zwart-fluweelen japon, zat ze als te pronk in het midden van de canapé.

‘Ah, bent u daar,’ zeide ze en er ging een lachje van minzame vriendelijkheid over het blozende gelaat, zoo keurig omlijst door een breede kuif van zorgvuldig uitgelegde krulletjes. ‘Gaat u zitten.’

‘Hoe is het met u vandaag, u was gisteren immers niet erg goed?’

‘Hoe het met me is? Ja, wat zal ik u daarvan zeggen.’

De fijne handen maakten een vragend gebaar. ‘Ach, beter, ik voel me wel beter, tenminste vanochtend was ik beter, maar sedert vanmiddag’.... Ze trok in een niet-begrijpen de wenkbrauwen omhoog en zuchtte... ‘Wat was er dan vanmiddag?’ vroeg ongerust Mar-greet.

Mrs. Lodge had haar lorgnet van zich gelegd en met iets vertrouwelijks tot Margreet zich keerend, als wilde in gemoede ze haar een goeden raad geven: ‘Hoor es, mevrouw, hoe is dat nu mogelijk van dat garnalenschoteltje aan de Lunch?’

‘ Was het dan niet goed?’

‘Goed, o ja, het was niet kwaad klaargemaakt, maar die garnalen op zichzelf, - wist u niet, dat het 'n buitengewoon onhygienisch voedsel is. Dat moet ieder, die eenigszins van voedingsleer op de hoogte is, weten. Garnalen zitten overal op en aan, die leven van allerlei afval. Ik heb er van gegeten, maar ik kan u toch zeggen, dat het me niet te best bekomen is. Ik heb er 'n indigestie van gekregen. En voor mij is dat nog niets, maar ik hoop toch, dat u er uw zoontje niets van gegeven hebt, want voor een kind is zooiets absoluut geen eten.’

Margreet dacht aan Robbie, die was opgegaan in de garnalenklaarmakerij en telkens even moest proeven.

‘U hebt er hem toch werkelijk niets van gegeven,’ drong Mrs. Lodge ongerust aan. ‘U moet vooral voorzichtig zijn met dat kind. U kunt niet zorgzaam genoeg wezen. Zoo florissant ziet hij er niet uit. Altijd zoo wit en dan zoo klein voor zijn leeftijd. Als ik u was, stuurde ik hem naar een kolonie buiten. De derde klas is niet zoo duur.’

Margreet rees overeind: ‘Ik heb niet veel tijd vandaag, mevrouw.’

‘Zoo, dat is jammer, u bent nog geen tien’... Haar

blik speurde naar de klok. ‘Ja, geen tien minuten geweest. Maar voor ik het vergeet... Zoudt u er niet eens op willen letten, dat Lizzy of hoe dat kind heet, beter stof bij me afneemt. Het lijkt nu nergens naar, ik vind’... Margreet sneed koel af: ‘Ik zal het in het vervolg zelf wel doen.’

Harder dan ze wilde, trok ze de deur achter zich dicht. Altijd moesten er hatelijkheden gezegd worden, altijd je goede wil kapot gegooid door die zoogenaamde belangstelling.

In haar slaapkamer zonk ze een oogenblik op een stoel neer, en haar hoofd wegduwend in het kussen, greep met bei haar handen ze in het weeke kapok, als om een steun te vinden in die grenzelooze vereenzaming.

O, dat niemand nu een woord van troost tot haar zeide. Dat niet een stem haar toefluisterde: ‘Wat is er Margreet? Waarom heb je zoo'n verdriet? Heeft ze weer wat van ons kind gezegd, dat domme mensch? Maar moet je daar nu om huilen? Daar moet je niet om huilen. En dan een hand, die streelen zou over haar hoofd, een wang dicht bij de hare.

.... Waarom had in zoo lang hij niet geschreven? Waarom liet hij zoo niets meer van zich hooren en bovenal waarom toch schreef hij in zulke vage termen over dat alles wat het meest haar ter harte ging. Zoo ongerust maakte ze zich dikwijls.

Ze tastte naar de tafel, waarvan ze een in leder gebonden boekje nam, een exemplaar van het ‘Nieuwe Testament’. Van hem had ze het gekregen, toen hij met verbazing van haar hoorde, dat ze van de Evangeliën zoo goed als niets afwist.

Maar als hij nu kwam, dan zou hij zien, dat ze steeds weer er zich in verdiept had. Met een glimlach keek ze naar de vele papiertjes, er uit omhoog stekend.

Ze sloeg het open. Haar blik vond I Korinthe 12 en 13.

Ze las:

‘Al ware het, dat ik de taal der menschen en der engelen sprak en de liefde niet had, zoo ware ik een klinkend metaal of luidende schel geworden.’

Er trok een brandende gloed over haar wangen. Ze las verder:

2 En al ware het, dat ik de gave der profetie had en wist al de verborgenheden en al de wetenschap, en al ware het, dat ik al het geloof had, zoodat ik bergen verzette en ik had niet de liefde, zoo ware ik niets.

3 En al ware het, dat ik al mijn goederen tot onderhoud der armen uitdeelde, en al ware het, dat ik mijn lichaam overgaf opdat ik verbrand zou worden en ik had de liefde niet, zoo zou het mij geen nuttigheid geven. 4 De liefde is lankmoedig, zij is goedertieren; de liefde is niet afgunstig, de liefde handelt niet lichtvaardiglijk, zij is niet opgeblazen.’

Margreet zag met peinzende oogen voor zich heen. Waarom had zij het juist dáár opgeslagen? Zou dat het zijn, wat ze zoo behoefde? Want, had zij de liefde wel? O ja, voor haar man, voor haar kind, maar verder...

Zeide Arnold niet steeds: Je moet niet alleen geduld hebben met de menschen in je kleine kringetje. Je moet je liefde uitstrekken tot alles wat leeft. En wat kan je van anderen verwachten als je zelf te klein en te bekrompen bent om te verdragen en te vergeven...’

‘O, hij, hij volbracht wel moeilijker dingen. Hij ontfermde zich over duizenden, waarmede hij niets had uit te staan. Hij verdroeg de grootste gebreken, de meest ellendige kleinzieligheden, alleen om de menschen het begrip bij te brengen van dat ééne: Heb uw naasten lief als uzelve en God boven alles.’

Maar hij kon dat, omdat hij groot, omdat hij sterk was, terwijl zij...

Zou het daarom zijn, dat nog steeds hij niet kwam. Was ze niet klaar om geheel hem te volgen. Waarom dan schreef hij haar niet meer, waarom hielp hij haar niet? Was hij misschien in moeilijkheden geraakt? Uit het land gezet, gevangen genomen... Soms bekroop haar de angst, dat ze zijn denken los ging laten, dat hij haar begon te vergeten. Een koude schrik greep kil haar in het hart. Nee, dat was onmogelijk. Nooit zou hij haar op een dergelijke wijze aan haar lot overlaten. Er waren andere dingen - maar wat... wat...

Bleek en strak was haar starende gezicht, toen ze eindelijk weer in de huiskamer terugkwam.

Reeds was de tafel gedekt en zat Robbie op zijn hooge stoel. Die maaltijden waren geen genoegen. Het kind had doorgaans weinig trek en ze moest telkens weer nieuwe kunstgrepen bedenken om hem tot eten tekrijgen. Ze zag aan zijn krampachtig saamgenepen lipjes, dat ook dezen middag het mis was. Echter negeerde ze dat booze kijken en terwijl ze hem bediende, poogde ze hem zoetjes af te leiden.

‘Kijk es, daar heb je nou een kasteel, een groot kasteel van gele steen en daar maken we nu een groene wal omheen en dan heb je hier de gracht. En nu wil ik wel eens zien hoe gauw jij bij dat kasteel bent...

‘Het is geen kasteel,’ zeurde Robbie. ‘Het is een vesting.’

‘Goed, dan een vesting.’

‘Maar naar een vesting ga ik niet toe, want vestingen vind ik altijd leelijk.’

Ze bedwong een lach. Het anti-militairisme zat er reeds vroeg in. Dat zou Arnold prachtig vinden.

Ze zeide: ‘Doe dan of het een dorp is.’

Hij hield koppig vol: ‘Nee, het is wèl 'n vesting en naar een vesting ga ik niét toe.’

Het werd de gewone scène. Hij dwong, huilde, maakte

zich woedend eindelijk en met de grootste inspanning gelukte het haar om althans eenig voedsel bij hem naar binnen te krijgen.

Toen die ellende geleden was, brak het prettigste uurtje van den dag aan. Ze draaide het gaslicht dan uit en stak een lampje op, zooals Robbie dat graag wilde.

'Want dan kunnen wij elkaar alleen maar zien, hè moesje,' zeide hij, knus zich tegen haar aandrukkend en bijna begon hij te fluisteren in die sfeer, dempend de stemmen. 'Zal ik je es wat vertellen,' vroeg hij vertrouwelijk. 'Weet je wat Lizzy vandaag gedaan heeft?' En inspanning opkijkend naar Margreet, wier koesterende blik zich verloor in het geheim van zijn donkere oogjes: 'Ze heeft me na mijn levertraan geen chocolaadje gegeven, want ze kon ze niet vinden en dat vond ik eigenlijk niet prettig, maar toen heb ik toch niets meer gezegd.' Ze riep verteederd: 'Ach schat, daarvoor had je wel even bij moesje mogen komen. Ik was toch vlakbij en ik wist waar ze stonden.'

'Nee,' weerde gestreng hij af, 'ik had beloofd, dat ik je niet roepen zou en toen wilde ik het ook niét doen.' Met een dankbare zoen versmoordde ze de haastige woorden, haar op de lippen liggend. 'Nu krijg je er morgen twee.'

'Je bent een schat,' zeide ze enkel.

Ze deed nu nog wat spelletjes met hem. 'Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet' en 'Alle vogels vliegen', waar hij uitbundige pret om had en van pleizier gilde, als hij haar te slim af was. Maar al die vreugde werd verbroken door de zeven onverschillige slagen van de klok.

Op haar arm droeg ze hem naar het slaapvertrek en naveel getalm en getreuzel van wasschen en toedekken en nog eens kijken naar een deken, die zoo prikte en een kussen, dat niet goed lag, kon ze eindelijk naar de huiskamer terug gaan.

Naast het theeblad stond een mand, opgeladen tot den rand met verstelgoed. Het werken den geheelen dag was niets; maar dat gestop en gemaas 's avonds. Nooit een oogenblik om iets in te kijken, om wat te lezen. Nu weer lag er een boek over ‘De taak van den arbeider in de toekomstige maatschappij’ en dat kòn ze niet uitkrijgen.

Enfin. Ze nam een kous, waarin ze met een ruk, de bal naar beneden liet glijden.

Wat 'n gat. Verbijsterd bestaarde ze de kapotte hiel. Zooals die Robbie zijn kousen stuk liep. Zuchtend stak ze een draad in.

In het duister van het nevenvertrek ging eensklaps een stemmetje op: ‘Dag moesje’.

‘Dag hartje’.

‘Wat doe je’.

‘Ik maak kousen’.

‘Een kous van mij’, zong in broze verwachting het stemmetje.

‘Ja, een van jou met een enorm gat er in’.

‘O’. De aandacht scheen zich in te keeren tot een gepeins. Na een oogenblik klonk het weer: ‘Maar als ik dan niet meer zoo loop, komen er dan minder gaten in’. Ze glimlachte verteederd. ‘Je mag loopen en draven zooveel als je wilt, hoor lieveling en al maak je er honderd stuk dan zal moesje ze alle honderd weer stoppen. Is dat goed’.

‘Ja’, kwam het triomfantelijk terug. ‘Maar nu ga ik slapen. Dàg’, zong zijn stemmetje haar nog eens tegen.

‘Dàg’! zong de hare terug.

Wat 'n dwaasheid om over dat beetje werk te tobben. Zoolang je de gaten nog maar te stoppen had, die je kind in zijn kousen liep...

Zou Arnold er nooit naar verlangen om Robbie eens

te zien. Meermalen toch had ze hem geschreven wat een snoezig ventje hij werd. Zou hij nooit de wensch koesteren om even bij hem te zijn, een oogenblikje maar. O, natuurlijk, natuurlijk, maar hij waagde niet om er aan toe te geven, uit angst alleen van zich niet meer los te kunnen maken. Wanneer hij eindelijk komen zou, dan was het voor goed. O, dat wist ze, daar was ze van overtuigd, ondanks alle twijfel soms.

Och, dikwijls kon ze tobben en klagen en toch voelde ze zich niet ongelukkig, en waren er honderden, waarmede ze niet zou willen ruilen, al hadden ze het oogenschijnlijk beter. En zeker niet met die oude vrouw boven. Dat eeuwige gezeur over kleinigheden, dat bijna extatisch opgaan in allerlei nietigs, was dat nu leven? Ze was misschien dieper van aanleg maar de al te groote voorspoed had haar de gelegenheid benomen om dat tot uiting te brengen. En op haar manier moest ze ook veel verdragen. Wanneer Mrs. Lodge een verknipte blouse thuis kreeg of een theevisite misliep, was ze dan niet even ongelukkig als zij, wanneer Robbie te bed lag met hooge koorts. Zoo had elkeen zijn eigen moeilijkheden en meende ieder, dat hijzelf er het slechtste aan toe was. Ach ja...

Margreet tastte naar een gerafeld servet. Ze stak een draad in en met rustige hand dreef ze de naald langs de smettelooze zoom.

Door de gele lampekap vloeide een teeder schijnsel tot in de verre kamerhoeken, waar het zich verloor in nog enkele laatste flitsjes op stoelen en schilderijen en in den open haard lag een zacht-stralend vuurtje te flakkeren. Zoo stil en innig was het nu om haar henen. Haar denken vervaagde, haar handen werden roerloos en diep in haar wezen rees een melodie, die zich verbinden ging met zachte gesuis, onmerkbaar bijna aanzwevend uit het geheim van de kamerstilte.

Toen ze een uur later opruimde, had ze het gevoel van gelukkig te zijn geweest.

Arnold Verweghe had het laatste woord van zijn preek uitgesproken.

De wijde toga-mouwen met waardigheid van den kansel nemend, ging hij zitten.

Hij dronk eens en staarde in het volle kerkgebouw, waar de menschen met een gerumoer van kuchen en hoesten zich een weinig verpoosden en weder zich bedwongen om het gezang aan te hooren, dat in lichten aanzet door de ruimte zweefde.

Er wordt niet kwaad gezongen. Het is een goed koor, dacht Verweghe. Maar wat voor indruk zal mijn rede gemaakt hebben?

Met scherp vorschende oogen, nam nogmaals hij zijn hoorders op. Het was een goed publiek, en zijn preek neutraal, maar toch harmonieus, mystiek bijna, zou zeker waardeering vinden. Was het vroeger, toen hij nog voor socialisten sprak, gewenscht om bovenal pathetisch te zijn, hier voldeed een intellectueele inhoud, gegoten in schoonen vorm het meest. Het gezang vervloeide tot in de verre hoeken.

Hij rees nogmaals overeind en met warme stem, sprak hij een eenvoudig gebed uit.

De menigte stond overeind. Er ging een gefluister, een geschuifel van voeten. Langzaam stroomde het gebouw leeg.

De preekstoel afdalend, wisselde hij enkele woorden met een der ouderlingen, haastte zich voorts naar de kleedkamer om zich van zijn toga te ontdoen.

Dien avond moest hij op een andere plaats preeken en 's middags kreeg hij iemand bij zich.

Een half uur later zat hij in den trein naar Haarlem.

Alleen in een coupé, deed met de bijna deftig afgemeten

bewegingen, den laatsten tijd zich opgelegd, hij zijn jas uit, zette zijn hoed af. Langzaam streek hij over het zorgvuldig neergekamde haar en met behagen beschouwde hij de rood fluweelen bank. Hoe lang was het geleden sinds hij eerste klasse had gereisd?

Zijn blozend gelaat zou iets zeer ijdels en zelfvoldaans hebben gehad, ware de lijn van neus en mond niet sterk, was vooral de uitdrukking der lichte klare oogen niet koel en scherpzinnig geweest.

Hij glimlachte en stak een sigaret op.

Overtuigd van de zeer bevredigende indruk zijner preek, voelde hij zich reeds beroepen.

Hij Doopsgezinde Dominé. En wederom glimlachte hij. Zijn werk onder Christen-socialisten en communisten, voor het overgroote deel ongeletterde menschen, niet in staat zijn intellect zelfs van uit de verte te benaderen, was dus afgeloopen.

Had als lid van het Hoofdbestuur er nog veel van hem kunnen uitgaan; sedert hij daar in conflict was geraakt, voornamelijk wegens de afvaardiging naar het buitenland van een vrij onbeduidend partijgenoot, terwijl toch hij met zijn kennis van het Russisch allereerst in aanmerking behoorde te komen, achtte hij den tijd daarom zich geheel terug te trekken.

Hij was niet de persoon voor een tweede-rangsplaats. Of baas in de Partij of er uit. Maar niet een redenaar reizend van Groningen naar Sluis om aanhangers te winnen en minder nog dominé op een vergeten plaatsje met een gehoor van fabrieksarbeiders, kantoorklerken en onderwijzeressen.

En was het bovendien niet een streven van voorbijgaanden aard? Wanneer het socialisme, het communisme in zekeren zin verwezenlijkt zouden zijn, niemand die er zich meer om bekommerde, wijl in die tijden

andere dingen de gemoederen zouden bezighouden. Toch waren het goede jaren. In je jeugd vroeg je om idealen en zeker was die periode van groot belang geweest voor zijn verdere ontwikkeling. Menschenkennis, wereldkennis had hij opgedaan en mede was hij er zich van bewust geworden welk een goed redenaar er in hem stak. En daar hij weinig lust gevoelde om zijn gaven weg te gooien aan een toekomst-idylle, had naar andere kanten hij zich georiënteerd.

Eenigen tijd geleden was hij overgegaan naar de Doopsgezinden en bij zijn promotie Summa Cum Laude, werd hem te verstaan gegeven, dat hij hoogstwaarschijnlijk binnen niet al te langen tijd, professor in de godsdienstgeschiedenis zou zijn. Aan zijn groote wetenschappelijke kennis vooral dankte hij het, reeds dadelijk in aanmerking te komen voor een belangrijke gemeente als Amsterdam.

Trok zijn toekomstige betrekking hem slechts weinig aan, bij materieelen welstand, was er het voordeel aan verbonden zich rustig aan zijn studie te kunnen wijden. In een dergelijke gemeente trof je niet die opgeschroefde, tot het uiterste gespannen geestelijke sfeer, zoo kenmerkend van zijn vroegere bijeenkomsten, die zenuwsloopend genoemd konden worden. Neen, hier slechts gewone, nuchtere elementen, geen buitenissigheden verlangend; niet die drang om iets ‘door te voeren,’ al wilden ze dan wel ‘iets anders’. En waarom hen dat niet gegeven? Kreeg niet een kind het speelgoed, passende bij zijn leeftijd, al speelde de oudere die het schonk er reeds lang niet meer mede. Zonder twijfel zou hij aan de geestelijke behoeften van zijn gemeente, weten te voldoen, en zeker lag hem dat beter dan ‘de massa op te voeren naar een of ander ideaal.’

Toch dacht hij met genoegen terug aan dien tijd. Zooals anderen in drinkgelagen en dolle streken zich uit-

raasden, had hij zijn felle levensdrang botgevierd op rumoerige vergaderingen en heftig bewogen debatavonden. Nu echter, na die periode van tot in het waanzinnig opgevoerde activiteit, had hij behoefte aan een reactie om in de stilte zich voor te bereiden op nieuwe vlucht. Slechts één ding bleef nog te regelen. Margreet. Ja, Margreet.

Hij zuchtte en bestaarde het landschap voorbijtrekkend aan zijn oogen. Hij had niets tegen Margreet. Zeker was ze een futtige vrouw en in zijn toekomstige leven, kon hij wel wat pit en kracht naast zich velen. En was ze niet iemand, die geheel zich vermocht in te leven in de sfeer van dengene dien ze lief had en alles te offeren daarvoor, in zooverre dat 'offeren' genoemd kon worden, want ging iemand ooit verder dan zijn innerlijke drang, waarmede toch allereerst hij zichzelf zocht en diende dus. Niettemin was zij een rasechte vrouw, en werkelijk had ze hem veel gegeven in zijn Berlijnsche jaren. De moeilijkheid was echter dat kind. Daar niemand, enkele vrienden in het buitenland uitgezonderd, iets van zijn bestaan afwist, zouden zij het voorloopig voor een zoontje van een familielid kunnen door laten gaan en mocht het ooit uitkomen in welke verhouding het stond tot hen beiden, dan zou hij reeds lang dominé afzijn. Voor het oogenblik daarom oordeelde hij het noodzakelijk om dat ventje den eersten tijd uit huis te doen en hoewel Margreet zich daar zeker tegen verzetten zou, moest ze leeren begrijpen, dat zijn positie hen daartoe dwong. Kon zij niet in nauwe aanraking met hem blijven door een wekelijksch bezoek en was voor het kereltje zelf het niet van het hoogste belang, dat zijn ouders zich hereenigden en zijn toekomst aldus verzekerd werd.

Hoe Margreet tegenover zijn veranderde inzichten zou staan?

Daar ze vroeger gloeide voor zijn idealen had hij de laatste maanden haar niet meer geschreven. Beter was het, om haar voor een voldongen feit te stellen, al kon het haar wellicht weinig schelen. Ze hield nu eenmaal van hem en daar hij christen-socialist was, zag ze in christen-socialisme het hoogste heil, maar indien hij orthodox geweest ware, zou de orthodoxie alles zijn geweest. Immers ging het altijd zoo bij vrouwen? Het grootste bezwaar was en bleef dat kind, maar aangezien hij geen lust had om zijn reputatie in de waagschaal te stellen, moest er van beide kanten geschikt worden. Dat hij na vier jaar haar nog wilde trouwen was ook geen alledaagsch iets, want bestond niet de kans, dat zij in vele opzichten veranderd zou zijn, zoodat hij gedwongen werd zich voor zijn geheele leven te verbinden aan een vrouw, die hem tegenstond. Ook had hij er zich op voor te bereiden, dat ze misschien nog heftiger, nog vrijgevochtener was geworden en aldus geheel uit den toon zou vallen in zijn nieuwe omgeving. Te oordeelen naar haar brieven had ze veel van het oude vuur bewaard hoewel hij niet weten kon, wat ze uitte en wat ze verzweeg. Neen, de geheele kwestie was tamelijk ingewikkeld, vooral waar hij de kans liep, dat, indien ze niet wilde berusten in die schikking met dat kind, ze eindelijk aan haar familie zou vertellen, wie de vader van dat kereltje was. Hij moest dus toenadering zoeken. Deed hij het zeker ook terwille van haar, in de eerste plaats toch was het uit voorzichtigheid tegenover zichzelf, dat hij aldus zijn vrijheid prijsgaf.

De trein hield met een schok stil. Haarlem.

Hij stapte uit en begaf zich naar het huis van zijn moeder, waar hij dien nacht zou logeeren.

Hij vond haar in de huiskamer. In haar stemmig zwart japonnetje, waarboven de levendigheid blonk van haar gerimpelde gezichtje, een winterappeltje gelijk, was ze

een vriendelijk oud vrouwtje, opziend in aanbidding naar haar zoon, bij wiens genie ze zich zoo heel nietig voelde.

Ze vroeg reeds stralend van geluk om de nieuwe triomf: ‘Wel, hoe is het gegaan?’

Rustig ontdeed Verweghe zich van jas en hoed en voor den spiegel een oogenblik bestudeerend zijn gelaat, altijd toch wel gedecideerd en krachtig, zeide hij op nonchalanten toon: ‘O, goed geloof ik’.

Ze lachte vergenoegd. ‘Ja, dat zal wel, dat zal wel. Maar ik weet dan dat het buitengewoon geweest is. Hebben ze niets gezegd?’

‘Welnee, wat zouden ze er van zeggen. Het is geen tooneelvoorstelling waarna je applaudisseert’.

Hij zette zich aan de koffietafel.

Zijn moeder repte zich van buffet naar kast, maar onder dat bedrijvige doen ving haar blik elke beweging, ieder gebaar van haar zoon, trachtte ze van zijn gelaat te lezen de gedachten die hem op dat oogenblik bezig moesten houden, maar toen hij zoo niets zeide en slechts aandacht scheen te hebben voor het brood, dat hij smeerde en zorgvuldig belegde en de koffie, die hij met voorzichtige teugjes, langzaam genoot, waagde ze eindelijk: ‘Zeg, denk je dat je beroepen zult worden in Amsterdam, 't Zou toch heel wat beter zijn dan die vroegere beweging’.

Geïrriteerd trok hij de wenkbrauwen op. Die vroegere beweging, dat waren zijn jaren van arbeid in den Bond. In een verlangen om zich te wreken op die kleinburgerlijke blijdschap, van haar niet alleen, maar van zijn geheele familie mede, zeide met een koud licht in zijn oogen hij eindelijk: ‘Het is heel goed mogelijk, dat ik om mijn vroegere richting dat beroep niet krijg.

‘Je hebt er toch mede afgedaan’, klonk het als een noodkreet.

‘Zeker, voor het oogenblik tenminste, maar dat neemt niet weg, dat het nog in heel veel plaatsen moeilijk voor me zijn zal om beroepen te worden’.

Het oude hoofd ging in beverig knikken langzaam heen en weer.

‘Ach, ach, wat is dat toch akelig en ik, die dacht, dat het nu gedaan was met die beweging. Nicht Betsy zei gisteren ook al...

Hij sneed af: ‘Ja, dat kan me niets schelen wat die zeide. Hoor es, moeder, ik heb het al zoo dikwels herhaald en ik zeg het nog eens, dat de kinderen er werkelijk niet zijn om de tradities van de ouders en minder nog van de familie voort te zetten’. En in een plotselinge begeerte om Margreet uit te spelen: ‘Bovendien moet u niet denken, dat zoo'n beroep alleen voordeden met zich mede zal brengen! U herinnert u toch, dat ik indertijd in Berlijn een verhouding met een jonge vrouw heb gehad’.

Ze bestaarde hem ontzet, knikte angstig toen.

‘En dat ze naar Engeland is gegaan en daar moeder is geworden?’

Weer ging de benauwde hoofdknik.

‘Nu, u begrijpt, dat ik haar haal zoodra ik een beroep heb’.

‘Maar jongen’. Ze begon te snikken.

Beschermend legde hij de hand haar op den schouder. ‘Ja, nu ziet u, hoe het met de menschenliefde in onze godsdienstige familie gesteld is. Maar maak u zich niet al te ongerust. Er is niemand die iets van het geval afweet. En met dat kind zullen we het wel weten te schikken. U zoudt toch niet willen dat uw zoon een vrouw op 'n dergelijke wijze liet zitten’.

Achter haar zakdoek snikte ze: ‘Ach nee, ik weet wel, dat je een edel iemand bent, maar die vrouw, die vrouw had zich vroeger wel behoorlijker kunnen gedragen.

Het is, o, zoo gemakkelijk om een fatsoenlijk man op het slechte pad te brengen'.

Geïrriteerd stootte hij uit: 'Houd u er nu alsjeblief verder over op. Ik ken mijn plichten en daarmee afgeloopen'.

Toen vijf minuten later hij naar boven ging, was hij bijna verzoend met zijn aanstaande huwelijk.

(Slot volgt)

Drie gedichten
door Wies Moens

I

O mijn vriend,
wanneer je stem gaaf opgaat
in de deemstering
als de blauwe rook van je pijp;
wanneer je lach stijgt
als een kleurig ballon:
breekt niet zo door de galmgaten
slag van de angelus-bel
die hoog verdwaalt over de stroom?

O mijn vriend,
wanneer je ziel is
als een kristallen schaal
waaruit mijn woorden,
wonder vingergetokkel,
lokken
hel-tinkelende tonen
klaar als waterdroppen.

Lichte akrobaten zijn
onze ideeën over de wereld!
Zweefrek-gymnast,
bont als paradijsvogel,
hij waagt de sprong:

topaas
joepende uit de ring!

II

Herinner je, kameraad,
hoe wij waren bij mekaar:

als onze woorden opschoten over ons:
palmen die de hemel open wuifden!

Herinner je dit lange zwijgen dat liep door de nacht
als de golfstroom door de Oceaan!

De luister van de Grote Beer stond in het Noorden,
Verleden-zwaar dreef onze kaan.

Als ik en jij dreven op wonder-aarde -

lijk de Adam van Michel-Angelo
die zijn wijsvinger reikt aan de wijsvinger van God!

III

Dag wil niet van ons scheiden:
de stroom en de bomen houden hem vast.

God spreekt uit het brandende braambos:
ik houd de witte vlam van je handen in mijn handen.

Waar onze gedachte de hemel doorboorde
sprong onze ster op als een wit hert;
blauwe druiven omkransen zijn gewei.

Je zijt als een hoge fluit vol zoete wijn
die de avond aan mijne lippen zet.
Je mond is warm als een vogelnest!

De wijsbegeerte van Dr. J.D. Bierens De Haan door Herman Wolf

Aan L.J. Schutte

Inleiding

De geschiedschrijver der toekomst, die eens de men-schenkrachten schier te boven gaande taak wil vervullen, om een beeld te ontwerpen van de europeesche cultuur aan het begin der twintigste eeuw, zal vanuit het hoogere standpunt, dat hem ongetwijfeld gegeven is, wellicht den grooten samenhang en het centraal verband ontdekken tusschen de elkaar thans fel bestrijdende staatkundige richtingen, kunsttheorieën, godsdienstige bewegingen en wijsgeerige denkwijzen. Waar wij nu een volstrekte ontreddering en verwarring, een ontzettende worsteling tusschen opbouwende en sloopende krachten aanschouwen, kan hij wellicht een hoogere synthese ontwaren, want hij zal de toppen van de gebergten ontdekken, waar wij slechts afgronden, de chaotische verbrokkeling van onsamenhangende massa's en geheel vereenzaamde persoonlijkheden vermogen te zien.

Maar ongetwijfeld zal hij, als hij orde in den chaos der

verschijnselen vermag te brengen, aan de plotselinge opleving van het wijsgeerig denken aan het begin van deze eeuw, zijn volle aandacht hebben te wijden. Het is natuurlijk volstrekt onmogelijk, thans één wijsgeerige denkwijze aan te toonen, die in den vorm van een systeem de algemeene wetenschappelijke beginselen en resultaten van onzen tijd zou kunnen uitdrukken en die tevens de verschillende kunst- en de godsdienstvormen tot hoogere eenheid zou verbinden, ja het wordt zelfs door vele denkers onmogelijk geacht, dat thans nog in één bepaald stelsel het geheele cultuurleven van dezen tijd met zijn uiterste verbijzondering op alle gebieden, zou kunnen worden uitgedrukt en samengevat.

Echter afgezien van dit vraagstuk, is het toch een feit van de allergrootste beteekenis, dat, terwijl in het midden der 19de eeuw bijna ieder natuurvorscher, jurist, historicus en kunstenaar de wijsbegeerte smaadde en den omgang met den filosoof vermeed, omdat deze hem niets meer te zeggen had, in onze dagen weer een nauwer contact tusschen wetenschap,kunst en wijsbegeerte wordt gezocht, evenals in die enkele perioden, waarin een centraal verband tusschen de verschillende categorieën van het geestesleven heeft bestaan.

Ook in ons land, waarin voorheen nooit een bijzonder groote belangstelling voor wijsgeerige vraagstukken bleek, openbaart zich nu een streven naar wijsgeerige verdieping en verheldering. Verschillende persoonlijkheden van de meest uiteenloopende richtingen hebben ieder op hunne wijze bijgedragen tot deze wedergeboorte der filosofie. En één der meest belangwekkende en invloedrijke figuren in de Nederlandsche wijsbegeerte van dezen tijd is ongetwijfeld ook dr. Bierens de Haan, aan wiens werk ik op de volgende bladzijden eenige beschouwingen zal wijden.

I

Voordat wij ertoe overgaan, de ontwikkeling van B. de H.'s denkwijze in groote lijnen te schetsen, zullen wij ons eerst rekenschap hebben te geven, op welke wijzen het filosofische denken in Nederland zich in hoofdzaak uit, en welke verschillende denkwijzen er in ons land tegenover elkaar staan.

Men kan (zeer in 't algemeen) zeggen, dat er thans ten onzent twee hoofdstroomingen zijn, die zich in geheel verschillende richting bewegen.

De eene wordt vertegenwoordigd door denhoogleeraar H e y m a n s te Groningen en zijn aanhangers,zooals b.v. de privaat-docent te Amsterdam L e o P o l a k [1]. Deze richting beschouwt zich als de bij uitstek 'wetenschappelijke' en 'critische'. Zij ziet haar taak: 1° in een Kennisleer, die de verschijnselen van het natuurlijke denken verklaart, nadat zij uit de verschijnselen van het wetenschappelijke denkende denkwetten geabstraheerd heeft; 2° in een Metaphysica, die door alle gegevens, zoowel van physischen als van psychischen aard in aanmerking te nemen, daarmee een zoo volledig mogelijke kennis van het wereldgeheel tracht te verwerven. Zij wil, gelijk F e c h n e r , van de bijzondere gegevens der ervaring uitgaande, algemeene gevolgtrekkingen maken; zij is i n d u c t i e f . De metaphysica is voor deze denkers een wetenschap, gelijkwaardig aan alle andere[2], zij is objectief bewijsbaar, zij is uit rationeele overwegingen ontstaan en kan aanhet critisch verstand getoetst worden. Ze houdt zich streng aan de resultaten der exacte natuurwetenschappen en aan de proefondervindelijke zielkunde.

De grootste tegenstelling tot deze denkwijze en deze

1) Zie diens: 'Kennisleer contra Materie-realisme', Amsterdam 1912.
2) Zie: Heymans: 'Einführung in die Metaphysik', bi. 14 en 26.

opvatting der metaphysica is die van den hoogleeraar B o l l a n d . Deze denker sluit zich, gelijk algemeen bekend, aan bij de idealistische stelsels van het begin der vorige eeuw, met name dat van Hegel. Bolland erkent wel de groote waarde der kennisleer, maar deze neemt in tegenstelling tot Heymans maar een zeer onderge schikte plaats in zijn stelsel in. Evenals die van de groote na-Kantiaansche metaphysica is deze denkwijze bij uitstek d e d u c t i e f . Zij gaat niet onmiddellijk uit van de empirische, door de kenniscritiek gezuiverde ervaring en tracht dan op de wijze der inductie met de gegevens dezer ervaring een metaphysica te construeeren, maar zij gaat uit van het Algemeen Beginsel, van de hoogste redelijke Eenheid, van de Idee en met en door deze Idee tracht ze op de wijze der dialectiek den zin der werkelijkheid te onderkennen en het verband der verschijnse len te verstaan.

Wat de eene richting van de andere volstrekt onderscheidt, is haar standpunt ten opzichte van de werkelijkheid der ervaring. Deze is voor den eene de vaste grondslag, de voorwaarde van het stelselmatig construeerende denken en van de metaphysische waarheidshypothese[1]. Voor de andere richting is de waarheid de I d e e en deze de toetssteen der ervaring, die zelve verkeering en veruitwendiging der Idee is. ‘De leer van het begrip is de leer van de rede, die meer dan eenzijdigheid is. De rede is de idealiteit van de wereld, die zich in de wereld moet spiegelen en waarin zich de wéreld moet spiegelen’[2].

Het is hier natuurlijk niet de plaats, op den bekenden strijd tusschen Heymans en Bolland over het beginsel hunner wijsbegeerte nader in te gaan en wij kunnen dr. Clay gelijk geven, dat bij de antwoorden op het

1) Zie Heymans 1. c. bl. 24.
2) Bolland: ‘Zuivere Rede’ bl. 1039.

metaphysische probleem ‘de persoonlijke aanleg en voorkeur voor een groot deel het antwoord bepaalt’[1]. Maar wij willen er slechts op wijzen, dat de denkwijze van B. de H. een veel grootere verwantschap vertoont met die van Hegel-Bolland dan met die van Fechner-Heymans. En zoo is ook deze denker in ons land te beschouwen als een der belangrijkste vertegenwoordigers van het ‘Neo-Idealisme’, dat in Duitschland vooral door Eucken en Windelband en hun school en in italië door Benedetto Croce opnieuw is ingeluid[2].

Nadat wij nu de plaats van B. de H. in het wijsgeerig leven van ons land eenigszins nader hebben bepaald, zullen wij nu hebben na te gaan, hoe zich zijn denkwijze zelve heeft ontwikkeld.

II

Het eerste grootere werk van B. de H. draagt den titel: ‘Levensleer naar de beginselen van Spinoza’, en verscheen in het jaar 1900. Dit werk vertegenwoordigt in zijn geheel de eerste, gelijk het in 1919 verschenen ‘Wereldorde en geestesleven’ de laatste, phase van zijn ontwikkeling als denker toont. Het is, gelijk de schrijver zegt, de vrucht van een ‘langdurig verkeer met Spinoza’ en de keuze van dezen wijsgeer als mentor is bijzonder kenschetsend voor de persoonlijkheid van den schrijver zelve.

Geen kencritische of metaphysische problemen houden hem in ditwerk bezig; hij zoekt allereerst naar den vasten grondslag voor een zedelijke levensleer, die hij in de ‘Ethica’ van Spinoza meent te kunnen vinden. Wat heeft B. de H. nu in Spinoza gezocht? Hoe heeft hij hem gezien? Niet om een reproductie, een her-denking van diens stelsel is het hem in de eerste plaats te

1) Zie Dr. Clay: ‘De ontwikkeling van het denken’, Arnhem 1920, b1.149.
2) Zie: Ueberwegs Grundrisz der Geschichte der Philosophie IV. Teil.

doen geweest, maar om een reconstructie, om een doordenking. Hij bestudeert Spinoza niet met het doel zijn kennis met een aantal philosophemen te vermeerderen of om dit stelsel zelve beter te leeren begrijpen, maar hij wil als zelfdenker zijn eigen zedelijke beginselen en idealen doorgronden aan de hand van Spinoza's hoofdwerk. Het Spinozisme is hem niet een historisch feit, dat evenals andere zijn tijd heeft gehad, maar het is hem een ‘richting van denken’. Het is yoor hem een denkwijze, die voortgezet, verdiept en verhelderd kan worden. Door zich met Spinoza bezig te houden, denkt hij aan de taak ‘der menschelijke bewustwording mede te werken.’

In dit werk houdt B. de H. zich dus niet bezig met metaphysische, maar uitsluitend met ethische problemen. De wereldleer wordt niet besproken, want volgens B. de H. ligt er een breuk tusschen de metaphysica en de zedeleer van Spinoza. Hij tracht een hechter grondslag voor de ethiek te bewerken dan Spinoza in zijn metaphysica. (In het aanhangsel van zijn werk heeft hij de belangrijkste trekken van diens Wereldleer geschetst).

Volgens B. de H. is een der kenmerkende grondtrekken van Spinoza's levensleer, dat in ons eigen zelfbewustzijn het hoogste essentiëele Zijn, dus het Absolute, zich openbaart en verwezenlijkt. De mensch is als persoonlijkheid een concreet, empirisch wezen, dat leeft in de werkelijkheid der ervaring en dat tevens deelneemt aan het leven des Geestes. Deze opvatting van de essentiëele verwantschap der menschelijke individualiteit met het bovenzinnelijke Zijn is volgens hem de praemisse van Spinoza's levensleer. Als nu het persoonlijk-zijn essentiëel gelijk is aan het absolute-zijn, dan wellen al onze handelingen, strevingen, gevoelens en gedachten op uit de ééne bron van alle werkelijkheid: het godde-

lijke. Dan realiseert zich ook onze persoonlijkheid met dezelfde wetmatigheid, waarmee het Absolute zich verwerkelijkt. Als wij uit onze ‘ware zedelijke natuur’ leven, verwezenlijken wij aldus onze hoogste bewustheid, zoo is dit leven tevens de bewustwording van dit Hoogste en dan is het zedelijke leven ook het redelijke leven, want het Absolute kan niet anders dan de hoogste Redelijkheid zijn. Deze volledige bewustwording des geestes in en als opperste redelijkheid is tevens godskennis en gods-liefde. In het opperste zelfbewustzijn ‘vereeuwigt’ zich de mensch en beleeft hij de zuivere gelukzaligheid.

Dit zijn volgens B. de H. de hoofdtrekken der Spinozistische levensleer, die hij in zijn boek doordenken, verhelderen en aanvullen wil; en de grondslag der levensleer moet volgens hem gezocht worden in het begrip der m e n s c h e l i j k e i n d i v i d u a l i t e i t.

Als we nu in groote lijnen zijn betoog verder volgen, dan moeten wij eerst een algemeenen term nader bespreken, die steeds als een begin-, eind- en middelpunt van al zijn bespiegelingen staat.

Het is het begrip der ‘Idee’, die voor B. de H. èn de laatste grond der kennis èn de laatste bestaansgrond aller werkelijkheid beteekent. In deze opvatting der Idee blijkt onmiddellijk het deductieve van zijn denkwijze en methode. De Idee wordt door hem vooröndersteld in alle leven en werkelijkheid. Het leven heeft bij voorbaat een idiëelen zin, want het heeft ‘zin om de Idee’. De Idee is geen willekeurige verbeelding, geen ‘denkbeeld’ of afgetrokkenheid gelijk het begrip, hetwelk een verstandelijke samenvoeging van gelijke of schijnbaar gelijke verschijnselen tot een eenheid is, maar de Idee is de b e s t a a n s g r o n d v a n h e t m e n s c h e n l e v e n en wel daàrom, omdat zonder haar het leven zinneloos en doelloos en niets dan een onsamenhangende veelheid

van verscheidenheden is. De Idee echter houdt deze samen, verbindt ze, is de opperste samenvatting van alle afzonderlijke grondwaarheden en grondverhoudingen. En de Idee is tevens het cosmisch beginsel, dat zich allengs in de werkelijkheid verwezenlijkt.

De Idee kan nimmer op de wijze der verstandelijke redeneering worden gevonden of aangetoond, maar moet voordat de feiten der ervaring door haar in onderling verband en ordening komen te staan, als werkelijkheid reeds aanvaard zijn. Nooit kan men dus iemand door rationeele conclusies van het werkzaam-zijn der Idee in de wereld der verschijnselen overtuigen, zoo hij deze Idee niet in hemzelf als essentiëelen bestaansgrond beseft en zoo kan den zin des levens ook slechts hij doorgronden, in wien zij zelf 'als realiteit voorhanden is'. - Aanvaardt men nu deze deductieve methode en deze opvatting der Idee als zijnsgrond èn als kengrond der werkelijkheid, dan is zij de 'concreet-reëele Godsgedachte', waardoor het geheele zedelijke leven als van uit een algemeen geldende grondwaarheid beheerscht wordt. De Idee is zonder meer en de Idee openbaart èn verwezenlijkt zich àls Idee in de menschelijke persoonlijkheid. De Idee heeft geen werkelijk bestaan in de wereld der zintuigelijke ervaring, maar haar bestaan is van een hoogere orde; zij heeft de idiëele of geestelijke realiteit; zij doet zich gelden in deze wereld, zij openbaart zich als de Hoogere Macht en tevens als de Synthese. De menschelijke persoonlijkheid is aldus niet de bloote som van bewustzijnsinhouden, strevingen, gedachten en aandriften, maar aan haar ligt de hoogere Eenheid ten grondslag.

'Wat wij van de Idee gezegd hebben geldt van de ikheid: zij is de éénheid waardoor de grondverhoudingen van ons leven samenhangen. Ik zelf ben de mysterieuze éénheid achter de veelheid mijner levens-verschijn-

ingen. De kontinuiteit van het leven, de samenhang onzer gedragingen, de onveranderdheid van ons karakter, niettegenstaande het velerlei der toestanden en momenten van ons bestaan, is in deze eenheid gegrond. Ik ben de eenheid'.

De Idee is, omdat zij nimmer als een begrip uit de ervaringsfeiten afgetrokken kan worden, transcendent: de rationeele kennis te boven gaand. Op twee wijzen maakt zich dus elke persoonlijkheid kenbaar: op een empirische wijze, in haar bewustzijnsuitingen, in haar strevingen en handelingen voor de anderen en tevens als transcendente eenheid van het zelf, die in haar diepste wezen onkenbaar is en voor zichzelf bestaat. 'Het ik in zichzelf is transcendent-ik'. Met deze bepaling meent B. de H. een vasten grondslag te hebben gevonden voor alle verdere onderzoek.

Een zeer belangrijke nadere bepaling der persoonlijkheid vindt B. de H. nu in het begrip van den 'Conatus' van Spinoza.

Het is gebleken, dat de Idee zich in de persoonlijkheid verwezenlijkt. Deze realiseering der Idee geschiedt door de handeling, dus door de activiteit van het Ik. De Idee is het, die ons aandrijft tot onze handeling, die in ons denkt en gevoelt. 'Activiteit is de essentie der menschenatuur'. Dat de menschenatuur activiteitsaanleg is, heeft Spinoza uitgedrukt door de bekende bepaling: 'conatus in suo esse perseverandi of conservandi', d.i. dus de wil, de drang, de streving, om bij zichzelf te volharden, of om in eigen zijn te volharden. Deze 'conatus' is evenwel scherp te onderscheiden van de instinctieve zucht naar zelfbehoud, maar wil niets anders dan het streven naar de zelfbestendiging en zelfverwezenlijking onzer hoogste ikheid in de wereld der verschijnselen. Van groote beteekenis in dit verband is, dat B.

de H. meent te kunnen aantoonen, dat door de aanvaarding van het conatus-begrip Spinoza een zeer groote waarde aan de individualiteit toeschrijft in tegenstelling tot de meening van de meeste geschiedschrijvers der wijsbegeerte, die juist bij Spinoza het begrip der menschelijke individualiteit missen[1].

Hoewel Spinoza den term 'ikheid', d.w.z. bijzondere individualiteit niet bezigt in zijn wereldleer, wijl dit met zijn pantheïsme niet zou overeenstemmen, meent B. de H., dat in de Ethiek, de levensleer deze moet aangenomen worden uit het feit, dat de persoonlijkheid een eenheid is en deze eenheid zich bestendigt door den wil het eigen zijn te handhaven. Zonder nu hier op dit op zichzelf belangwekkende probleem nader in te gaan, kunnen wij dus vaststellen, dat volgens B. de H. 'Spinoza heeft gevonden het nieuwe begrip, waarbij de mensch niet als een geestelijk voorwerp maar als mysterieuze bronwel van werkingen gekend wordt'.

B. de H. ontwikkelt dan, nadat hij nog een zeer duidelijk onderscheid heeft gemaakt tusschen de Platonische en Spinozistische opvatting der idee en het verschil tusschen de Engelsche ethiek der 18de, die van Kant, met de ethiek van Spinoza heeft aangetoond, hoe het begrip der zedelijkheid moet worden uiteengezet en begrepen in het verband met de idee, die de bestaansgrond van het leven is. 'Het wezen der zedelijkheid is activiteitsbetooning' en waar wij in ons handelen essentieel onszelf zijn, daar openbaart zich de idee. 'In elk zedelijk, lofwaardig levensoogenblik wordt de levensgrond openbaar, zooals waar het meerwater helder is, de bodem zichtbaar wordt.' Dit feit der betooning van ons transcendente ik geeft ons volstrekte zekerheid.

1) Zie hiervoor mijn boek 'De persoonlijkheidsidee bij Meister Eckhart, Leibniz en Goethe' Amsterdam 1920, bl. 59 v.

Ons transcendente zijn is de ‘rechtstreeksche reëele voorwaarde’ voor ons verkeeren in dien toestand van zedelijkheid. Onze handelingen worden niet ‘veroorzaakt’ door het hoogere in ons, maar het hoogere is zelf onmiddellijk in ons leven gegeven; het is de directe voorwaarde voor het zedelijke handelen. Zoo is de liefde voor den medemensch niet veroorzaakt door een bepaalde gedragslijn, door bepaalde feiten of door bepaalde toestanden der ziel, maar deze liefde tot den mensch is het mysterie in ons, waarin de diepste grond van ons leven ervaren wordt. Als dus in ons zedelijk leven een hooger leven zich manifesteert, dan volgt daaruit, dat ons zedelijk leven het ware is, want daarin blijkt immers onze ware menschelijke natuur. Handelen we daarentegen onzedelijk, dan wordt het licht der idee in ons verduisterd en de bronwel van het Eeuwige vertroebeld, dan verliezen wij het verband met het Transcendente, dan hebben wij onze ware natuur verzaakt. Zedelijkheid is dus de ware natuurlijkheid, ‘onzedelijkheid is onnatuur’. Dit is een zeer belangrijke bepaling, want hierin wordt tevens gezegd, dat in onszelf de maatstaf van alle zedelijke handeling ligt, dat het zedelijke autonoom is, dat, zoo wij handelen uit aandrang onzer ware natuur, wij goed handelen en tevens dat wij zeiven het onderscheid tusschen goed en kwaad weten, want volgens Spinoza is ‘in zooverre iets met onze natuur overeenstemt, het onvermijdelijk goed’.

Men begrijpt, hoe diepzinnig deze opvatting is, zoo men zich voor oogen houdt, dat door deze opvatting alle zedewetten, die van buitenaf ons willen beheerschen en die dus heteronoom zijn, verworpen worden; niet de wetten en geboden ons opgelegd door de officiëel-gesanctioneerde moraal hebben wij te volgen, maar de norm van ons handelen is in onszelf, dààr waar onze diepste menschelijkheid zich doet gelden.

(De groote moeilijkheid evenwel, te weten waar en wanneer deze menschelijkheid in ons zich het zuiverst en op de meest evidente wijze manifesteert, deze moeilijkheid, die zich altijd voor zal doen bij hem, die slechts de autonomie der zedelijke handeling aanvaardt, kan ook de Spinozist alleen oplossen door de 'i n t u ï t i e', waarin zich de diepere grond van ons ik kenbaar maakt.)

In de bepaling van Spinoza: 'perfectio est realitas' ziet B. de H. het besef uitgesproken, dat het volmaakte zedelijke bewustzijn in ons verwant is aan èn verband houdt met de werkelijkheid, die eeuwig is en daardoor meent hij boven het subjectieve, dat in alle autonome zedelijke handelen ligt, uit te kunnen komen.

In de tweede afdeeling van zijn werk onderzoekt B. de H. nogmaals het begrip der zedelijkheid, maar geeft nu een psychologische uiteenzetting daarvan.

Wij bepalen ons hier tot de vaststelling, dat volgens hem de wil bij Spinoza niet een psychische verrichting is, maar 'het is het menschelijk wezen zeifin zijn actueel moment, het is de menschelijke natuur in actualiteit. Daarom wordt de wil ook het wezen van den mensch genoemd of zijn menschelijke natuur en met den,conatus in suo esse perseverandi' geïdentifiëerd'.

Alle nadruk wordt vervolgens gelegd op het handelend karakter der rede; de activiteit der rede is de werkzaamheid van den geest in ons.

In tegenstelling tot de bij velen gangbare meening, dat door zijn intellectualistische opvatting van den wil, het gevoelsleven bij Spinoza verwaarloosd wordt, wil B. de H. aantoonen, dat diens grondgedachte: 'wil is activiteit van het denken' allerminst de uiting van een eenzijdig rationalisme is, maar 'dat de Spinozistische Ethiek onontkoombaar veronderstelt de erkenning dat

de wilsaktiviteit zich betoont juist in de gevoelstegen-stelling van behagen en onbehagen (d.i. van lust en onlust, vreugd en leed, blijdschap en droefheid). De voorkeur waarmee wij het gevoelsbehagen waardeeren tegen het onbehagen is een wilsakte, een daad van aktiviteit'.

In den breede wordt nu betoogd, dat het willen geen psychisch verschijnsel, maar de betooning der Idee in ons is. De wijze, waarop de Idee zich in ons verwezenlijkt, geschiedt door het willen. Het willen is niet gelijk het begeeren een doelbejaging, niet een vermogen tot handeling, maar 'het actieve moment, dat zich in onze psychische toestanden, intellectueele en emotioneele, betoont. Het is innerlijke activiteit'.

Zoo wordt dus volgens B. de H. de wil de groote drijf-kracht, die achter de afzonderlijke zielsverschijnselen ondersteld moet worden. Het willen is de activiteit-zelf, die zich zoowel als voorstellen, begeeren in emoties als in denken kan uiten. Dus hier is alle intellectualisme zonder meer vermeden, want ook het denken is een activiteit, die den wil veronderstelt. In de feitelijke zielstoestanden der ervaring manifesteert en realiseert zich de activiteit der Idee op verschillende wijze, zoowel in denkverrichting als in gevoelsverrichting.

De schrijver laat nu zien: 1° dat elke oordeelvelling een wilsbesluit is en 2° waarin het fundamenteele verschil tusschen wenschen en willen bestaat. Elk wilsbesluit wacht op het bewustzijn van verplichting. Elke wensch wordt pas gerealiseerd, zoodra in de doelstelling een eisch onzer menschelijkheid, een verplichting ondersteld wordt. Wij vragen bij elke overweging, die aan het wilsbesluit vooraf gaat: Kan ik, moet ik? En als wij het wilsbesluit als een verplichting zien, als wij beseffen, dat deze daad in overeenstemming is met ons wezen-

lijke, innerlijke zelf, dan is de daad zedelijk, want dan hebben wij daarin ons hoogere zelf gehandhaafd; dan is de wensch geadeld en zal de daad tevens een betooning der Idee in ons zijn. 'Het willen, betooning van het transcendente ik zijnde, is zedelijkheid zelf.'

Nadat nu nog wensch en wil nader besproken zijn ten opzichte van het doel der handeling, bespreekt B. de H. verder 'het karakter van het zedelijk bewustzijn.'

Wij hebben gezien, dat volgens den schrijver zedelijkheid is het zich bewust zijn van een transcendente werkelijkheid in ons. Als dit aanvaard wordt, volgt hieruit tevens, dat zoodra het Hoogere zich in de zedelijke handeling doet gelden, wij het bewustzijn van dit Hoogere als de ware werkelijkheid in ons moeten hebben. Deze hoogere werkelijkheid nu is tevens, gelijk wij reeds zagen, de hoogere redelijkheid en daarom is zedeliijkheid niets anders dan redelijkheid.

Reeds hier vinden wij bij B. de H. die opvatting van het redelijke, die evenals de opvatting der Idee tot de essentiëele elementen zijner denkwijze behooren en daarom dienen wij reeds hier er op te wijzen, dat alle z.g. 'rationalisme', hetwelk men zoo vaak deze richting der wijsbegeerte verwijt, hem in eigenlijken zin vreemd is. B. de H. aanvaardt de Spinozistische en Hegelsche opvatting der Rede, die als het hoogere inzicht wordt beschouwd, in de onderscheidingen door het uiteen denkende 'verstand' gemaakt. Het 'verstand' scheidt, splitst, ontleedt en isoleert; het kan evenwel nooit tot een hooger inzicht, een dieperen grond komen, omdat het verstand dat, wat het uiteen gedacht heeft, nimmer kan verbinden en samenvoegen tot hoogere waarheid. Zoo zegt Bolland: 'De kennis des verstands is kennis des onderscheids. Verstandig denken is uiteendenken en tot vereeniging komt het denken in zijn redelijkheid,' Het

verstand kan regelen en ordenen naar vaste begrippen, classificeeren in soorten en categorieën. Het toont algemeene eigenschappen, verhoudingen en kenmerken aan. De Rede daarentegen kan door een hooger inzicht beseffen, dat er een Eenheid, een Synthese tusschen verstandelijk gescheiden tegenstrijdigheden bestaan moet. Zoowel bij Spinoza als bij Hegel is de Rede die soort van kennis, die de resultaten van het verstand in het licht der eeuwigheid aanschouwen wil, die niet de logische, maar de metaphysische waarheid beseft[1]. 'Het redelijke,' zegt Bolland, 'is het ware en de Rede alle waarheid. In zuivere redelijkheid beseft het denken aan de verscheidenheden der bepaaldheden of eindigheden de oneindigheid der eenheid, de eenheid der oneindigheid.' Men zou kunnen zeggen: evenmin als de Idee te verwarren is met het begrip, omdat zij de hoogste reëele eenheid is, die alle bijzonderheid bepaalt en grondt en in alle bijzonderheid voorondersteld is, terwijl het begrip slechts de afgetrokken eenheid der verscheidenheden aanduidt, maar verder geen hoogere waarheid er aan toevoegt, zoo mag ook de Rede niet vereenzelvigd worden met het verstand, wijl deze alle bepalende ontleding van het verstand tot algemeen-geldende, hoogere, essentiëele waarheid 'samendenkt'.

Wijl het onderscheid tusschen verstand en Rede van principiëel belang is voor het wijsgeerig standpunt van B. de H., veroorloven wij ons hier de volgende uitvoerige aanhahng:

'Waartoe strekt, welverstaan, de diskursieve en dialektische verstandsfunctie met de door haar opgestelde soortbegrippen en geschiedwetten?

Het verstand dient tot kommissaris van subjektieve orde in ons brein. Onze bewustzijnsinhoud is aanvan-

1) Over het verschil, dat nochtans tusschen de Opvatting van de Rede bit Spinoza en Hegel bestaat, zie: Levensleer bl. 139.

kelijk een chaos van door elkaar gelegen bestanddeelen; maar door onderscheiding van het ongelijksoortige wordt de orde gesticht, en de algemeene begrippen komen te pas om het gelijksoortige onder één hoofd te verzamelen. Een realiteit wordt daarmede niet benaderd, hoe abstrakter het begrip, zooveel te minder realiteit. Het begrip "dier" heeft minder realiteit dan het begrip "zoogdier".... Maar waartoe deze ordening tenzij wij nàdien beter dan te voren tot de bewustheid van ons diepste ik in staat zijn? Het verstand is noodig als wegbereider voor de rede, en de verstandskennis is onafgesloten en onvolledig tenzij, na de ordening van onzen bewustzijns-inhoud, nu ook het intuïtief inzicht in ons wezen ontspringe. Zoolang ons innerlijk in chaos en verwarring verkeert zijn wij tot dit inzicht bezwaarlijk gereed. Zoo is dus de Rede-kennis de door verstandskennis voorafgegane hoogere bewustheid, waarbij wij ons bewust zijn van een transcendente werkelijkheid in ons.'

Dat de intuïtieve Rede de hoogste is, heeft Spinoza erkend in zijn bekende bepaling in het tweede deel der Ethica, waar hij 'de intuïtieve wetenschap' die soort van kennis noemt, 'die van de volkomen heldere voorstelling van het werkelijke wezen van eenige van Gods kenmerken uitgaat, om tot de volledige kennis van het wezen der dingen te komen'.

Wat is nu het dieper verband tusschen zedelijkheid en redelijkheid. Het ligt in de doorgronding van eigen menschelijkheid, in het bewustzijn van de 'diepere natuur des menschen'. Hoe duidelijker en helderder dit bewustzijn is, des te klaarder en verhevener is het gevoel. Het gevoel van zedelijkheid wordt geadeld door de innerlijke orde, die het redelijk denken schept.

Besproken worden nu de elementen van het zedelijk be-

wustzijn: het zedelijk motief, het zedelijk oordeel en de zedelijke ideaalverbeelding en vooral wordt nog op de intuïtieve beteekenis van het zedelijk motief gewezen. ‘Zoo is er vanwege de intuïtiviteit in het zedelijk motief een beroep op onszelf; wij zijn ons bewust van het transcendente in ons en hebben in dit bewustzijn een vast ankerpunt voor onze overweging. Elk zedelijk motief heeft zijn quintessens in dit beroep op onszelf!’ Als het zedelijk motief een beroep op mijzelf is en niet anders gewonnen kan worden dan door de intuïtieve bewustheid van ons hoogste zelf, dan volgt hieruit tevens het gebiedende karakter van het zedelijke motief, dat door Spinoza niet, maar wel door Kant op den voorgrond gesteld is. De mensch volgt den intuïtieven drang in hem, die hem waarborgt, dat de ware zedelijke handeling tevens redelijke handeling is; hij handelt aldus met i n n e r l i j k e n o o d w e n d i g h e i d. Zoo wordt het plichtsbesef beschouwd als een rechtstreeksch ‘v o o r t b r e n g s e l o n z e r w e z e n l i j k e n a t u u r’.

Verder sprekende over het zedelijk oordeel, merkt de schrijver op, dat wie oordeelt over een zedelijke handeling, deze plaatst in het verband eener t e g e n s t e l l i n g. Zien wij, dat een handeling van ons ik niet in overeenstemming is met onze ware natuur, dan veroordeelen wij ze. ‘Bij een gedragswijze, die niet strookt met onzen ideëelen aanleg, staan wij als oordeelaars tegenover onszelf’. In het zedelijk oordeel is het dus de Idee in ons, die zich bewust maakt door tegenstelling.

Het zedelijk leven gelijk dat in de derde afdeeling van het werk besproken wordt, is een leven van wording en wel in dien zin, dat datgene wat bij voorbaat in ons als mogelijkheid gegeven is, zich in den tijd verwezenlijkt tot werkelijkheid. En deze werkelijkheid is de staat der vrijheid, die tevens het hoogste ideaal van ons leven is.

'Vrij zijn wij, indien wij uit het innerlijk beginsel onzer natuur worden geleid'. Maar onvrij zijn wij, zoo ons gedrag beheerscht of overheerscht wordt door de driften en hartstochten van lagere orde, door de wetten der samenleving, dus door feiten, gebeurtenissen en motieven, die slechts den buitenkant onzer persoonlijkheid mogen raken. Deze staat wordt door Spinoza de staat der passies genoemd en door B. de H. wordt hij aldus gedefiniëerd: 'Passiviteit is die staat van leven in welken onze zielstoestanden uit het mechanisme onzer fenomenale natuur verklaarbaar zijn en niet begrepen worden uit betooning van het transcendente ik'.

B. de H. bespreekt nu vervolgens zeer uitvoerig de passies, hun ontstaan, hun aanleiding; dan de elementaire passies, hun complicaties, vervolgens de passie als begeerte en de smart der begeerte, om tenslotte den mensch der passie te bepalen als den mensch, die beheerscht wordt door de wereld der verschijnselen en die niet van binnenuit leeft, maar zich laat leiden en verleiden door de wereld der vergankelijke vreugden en genietingen en die daardoor het beste in hem verzaakt en verloochent.

Bij Spinoza nu wordt het zedelijke leven niet als een ontwikkeling van het lagere naar het hoogere beschouwd en deze leemte tracht B. de H. aan te vullen. Wat hebben wij onder het 'worden' te verstaan?

Terwijl voor denkers als Heraclitus en hegel het worden als een radicale verandering en als essentiëel beschouwd wordt, d.w.z. bij hen blijft het Zijn niet zichzelve gelijk, maar verkeert in niet-zijn, om deze verkeering weer op te heffen in een hoogere Eenheid, die daarna zelve weer verkeert in haar tegendeel, zoo isdeze opvatting van het Absolute-in-Wording aan Spinoza vreemd, wijl hij evenals de Griek Parmenides het

wezenlijke Zijn, de Substantie als onveranderlijk beschouwt. Alle verandering, verkeering, dus wording is voor deze denkers van slechts bijkomstige beteekenis ten opzichte van het onveranderlijke, wezenlijke Zijn. ‘Het Spinozisme ziet in de Wording de heerlijkheid van het Zijn onveranderlijk’.

B. de H. meent nu, dat hoewel op Spinoza's wereldleer de formule kan worden toegepast: ‘Het Zijn is, het Worden is niet’, in de levensleer daarentegen de wording als ontwikkeling moet worden aanvaard. En wel aldus: ‘H e t w o r d e n i s d e v e r s c h i j n i n g v a n h e t Z i j n i n d e n T i j d. Deze formule voegt in het Spinozisme al heeft Spinoza haar niet geschreven. Het Zijn is de grondslag; de essentia blijft zichzelf onveranderlijk, maar op grond van déze is in het menscheleven een w o r d i n g tot volkomenheid: het worden is in den tijd en is op al het fenomenale zielsbestaan toepasselijk, maar op grond van het Zijn is het. Het Zijn dat is, wordt openbaar in het Worden’. Al, wat wij worden is volgens deze opvatting bewustwording van hetgeen wij zijn.

Hiermede heeft B. de H. een der moeilijkste problemen van de Wijsbegeerte trachten op te lossen. Want, zoo heeft men reeds tallooze malen gevraagd, hoe is het verband denkbaar tusschen de eeuwigheid en onveranderlijkheid der Idee, van God of de Substantie en de veranderlijkheid en onbestendigheid der eindige werkelijkheid.

Wijl nu volgens B. de H. het hoogste Zijn der persoonlijkheid: haar Idee, in ons zich realiseert, moet deze verwezenlijking in den vorm des tijds geschieden, Deze onveranderlijkheid in ons diepste ik, die boven de wissen ling der momenten, boven den stroom der gedachten, gevoelens en wilsbesluiten bestaat, is a.h.w. de ‘ruhende Pol in der Erscheinungen Flucht’. Als een steeds

te verwezenlijken hoogste ideaal staat de Idee gedurende ons leven ons 'voor oogen.' Dus geen radicaal, essentiëel, maar slechts een tijdelijk worden aanvaardt hij als de waarheid. 'De Wording is aldus opwassing tot een volkomen levenstype. Het zedelijk leven is het l e v e n z e l f, opwassend tot volkomene bestaanswijze.' Van de nu volgende karakteriseering van het wordingsproces bespreken wij hier slechts: 'de uitsluiting van het tegengestelde als geschiedwet van het proces, d.i. d e l e e r v a n h e t k w a a d.

In alle ethiek moet een zeer belangrijke plaats ingeruimd worden voor het vraagstuk van het kwaad. Men kan hierop twee volstrekt verschillende antwoorden geven. Men kan zeggen, zooals b.v. Kant doet: Het kwade is als essentiëel in de menschelijke natuur te aanvaarden; en spreken van het 'radikal Böse'.[1)] Het kwade in ons is de duistere macht, die ons steeds van het goede afhoudt, het is de duivel in ons, die den God in ons steeds weer beschaamt. Men kan daarentegen ook zeggen, en dat is het standpunt van Spinoza en ook van B. de H.: Het kwade is niets anders dan een tijdelijk moment in ons leven, het heeft geen essentiëele werkelijkheid en geldt alleen voor den mensch, die beheerscht wordt door de fenomenale werkelijkheid, dus voor den mensch in zijn passiviteit.

Als het zedelijk leven, zoo betoogt B. de H., een geleidelijke verwezenlijking der Idee in den tijd beteekent, zoo moet er ook een geleidelijke toename in zedelijkheid zijn; maar deze toename is slechts dan mogelijk, als langzamerhand het negatieve, passieve in ons overwonnen en uitgesloten wordt. Want hoe meer wij het negatieve te boven komen, hoe minder macht de buitenwereld over ons krijgt, hoe zuiverder onze levensstaat

1) Kant: 'Die Religion innerhalb der Grenzen der bloszen Vernunft'.

zal zijn. Het Eeuwige Zijn, de Idee in ons, bevat niets, wat ons beletten zou het goede te verwezenlijken en zoo er dus strijd en overwinning bestaat, zoo is deze slechts in de eindige wereld der ervaring te zoeken en zal dus de toename in zedelijke bewustwording alleen mogelijk zijn door de uitsluiting van het kwaad, dat slechts in de wereld der ervaarbare werkelijkheid te vinden is en niet van cosmische geaardheid kan worden beschouwd. 'Het kwaad moet dus begrepen worden als moment der tegenstelling in het zedelijk levensproces. Zoodra ons passief en gebonden bestaan, de laagtestand van ons leven, in tegenstelling komt met onze wezenlijke natuur, d.i. zoodra wij ons van deze tegenstelling bewust worden, is het kwaad daar.'

B. de H. noemt nu het kwaad tevens de 'zonde', om daarmee een dieper doorgrondend levensbegrip te bepalen. De zonde is een negatieve bestaanswijze onzer ziel of zooals Spinoza zegt: een 'idea inadaequata', maar deze negatieve bestaanswijze worden wij ons slechts bewust, zoo wij onze ware verhouding tot het hoogste Zelf beseffen. Zoo kan het zijn-in-de-zonde genoemd worden: 'het moment der bewust-afwezige zelfdoorgronding'. Dan is de zonde dus niets anders dan een dwaling, een onvolledigheid en een 'gebrek van doorgronding der geestelijke werkelijkheid'.

B. de H. verdedigt nu deze opvatting van het kwaad tegen hen, die het als essentieel en als een positieve macht beschouwen en verwerpt tevens het dualisme, dat goed en kwaad als gelijkwaardige machten beschouwt. Ook de positief-psychologische verklaring wordt afgewezen. 'Elke mensch' is zijn conclusie 'is in zijn transcendenten bestaansgrond onaanrandbaar door het kwaad. In de fenomenale sfeer des zijns bestaat het kwaad, maar die wijze van zijn heeft geen bestand voor den vereeuwigden blik'.

De schrijver gaat nu verder na, hoe de uitsluiting van het kwaad in een proces van zelfbewustwording bestaat. De overweging, dat het geweten een ‘redelijk gevoel’ is en dat de toename der sterkte van het redelijk gevoel een afname der sterkte en der overheersching van het kwaad ten gevolge heeft, wordt door de psychologische analyse gesteund. Verder blijkt, hoezeer de Spinozistische moraal aan die van het Boeddhisme tegengesteld is. Het Spinozisme immers ziet het ideaal in de overwinning van het kwaad door bewustwording, het Boeddhisme vat dit ideaal op als een verlies van bewustheid. Niet een streven naar een hooger goed, maar een zelfbedwelming, een soort van suprême onverschilligheid, een negatie van alle zinnelijke driften in de absolute onthouding eischt het. Het Spinozisme daarentegen vat de bewustwording der ziel op als een proces, waarin de inkeer tot zichzelf de aanvang is. ‘De inkeer is het inzien der tegenstelling’. Dit inzicht, in den beginne een vaag, intuïtief gevoel, wordt pas in het lijden het ‘moment der kentering’ en het ‘eindelijke verstaan van zichzelf’ is het einde van het proces. ‘Door toename van geestelijk inzicht worden wij ontzondigd’. Spinoza echter heeft volgens B. de H. te weinig nadruk gelegd op de zedelijke waarde van het lijden en daarom wordt dit lijden ‘als het bewustzijn van innerlijke tegenstelling’ in zijn werk nader aangevuld. Bij Spinoza wordt het kwaad niet voldoende als moment van den zedelijken levensgang voorgesteld, want Spinoza legt te veel nadruk op het Zijn en aan het Worden tot zedelijke volmaking heeft hij onvoldoende aandacht geschonken. Volgens B. de H. is het lijden het bewustzijn eener tegenstelling tusschen bestaanden zieletoestand en de Idee onzer natuur, tusschen lagere werkelijkheid en ideaal. Het lijden is oorspronkelijk de toestand van bewustheid, in welken wij ons bewust zijn

van onze eigen negativiteit of onvolmaaktheid; en deze zieltoestand heet: berouw of schuldgevoel. ‘Ook het kwaad is een bewustzijnstoestand in welken wij ons dezer negativiteit bewust zijn. In zooverre zijn lijden en kwaad hetzelfde.’

Na nu het verband van het lijden en het kwaad te hebben behandeld, komt hij tot de slotsom, dat ‘éénzelfde grondkracht in alle levenstoestanden werkzaam is, zoowel goede als kwade. De zonden zijn corrupte, negatieve verschijningsvormen van onze wezenlijke natuur’. Aldus heeft de zonde niet, zooals de dualistische ethiek meent, een positief bestaan, maar volgens de monistische ethiek, waartoe B. de H. zich bekent, kan zelfs de zonde en het kwaad den adel onzer natuur niet vernietigen. Want deze ethiek ziet niet de innerlijke gebrokenheid als essentiëel aan en meent, dat slechts van de genade de redding en verlossing te verwachten is, maar zij vat het leven op als voortgang in een bepaalde richting. In deze richting schrijdt het leven voort. Wat in het eene, minder bewuste stadium nog goed is, is in het volgende, hooger bewuste een zonde. ‘Hetgeen aan het kind betaamt is zondig voor den man’. Het einde van zijn beschouwingen vat B. de H. aldus samen: ‘De levensvoortgang ten Ideaal is geen wezensverandering, maar bewustwording onzer essentiëele natuur. Wij stijgen uit den laagtestand der passiviteit tot des levens hoogtestand op, doordat wij ons bewustworden van de Idee of Godsgedachte, die wijzelf zijn, en die ook in zondestaat de bestaansgrond onzes levens is en de oorsprong onzer aktiviteit.

Onze aanvankelijke levensstaat der passiviteit wordt in deze bewustwording tot zonde; de zonde wordt in deze bewustwording (het lijden en de zelfhandhaving) uitgesloten; zoo komen wij tot des levens hoogtestand, de volledige bewustheid van onszelf en.... van God’.

We hebben nu aan de hand van des schrijvers boek de ontwikkeling van het lagere naar het hoogere in het zedelijk leven gevolgd en komen nu aan het laatste, meest verheven deel van zijn werk: ‘Het leven in hoogtestand, de opperste zedelijkheid’.

Het Ideaal, zoo zagen we, is de volledige bewustwording der onveranderlijke Idee, die in den tijd verwezenlijkt wordt. ‘W e r d e , w a s d u b i s t .’ Dit woord van Goethe zou als motto boven zijn geheele werk kunnen staan. De wijsheid, die in alle eeuwen door de besten der menschheid bevroed is, is ook die van den schrijver. Het is de vereeuwiging van den mensch. Deze vereeuwiging wordt gesteld door de Idee en deze is aan gene zijde van goed en kwaad. Want de splitsing tusschen goed en kwaad bestaat alleen in de eindige ervaring en wordt door de Idee, die immers boven de wording ligt, opgeheven. Dus ook hier is alle dualisme dat een scheiding tusschen hel en hemel, tusschen het Godsrijk en het rijk des boozen maakt, verdwenen.

‘De stand van het Ideaal boven de zedelijke tegenstelling is ook aldus te formuleeren: het Zijn (het bewust zich Zelf zijn) ligt boven de w a a r d e n (zedelijke hoedanigheden).’ De zedelijke waarden hebben geen waarde op zichzelf; het zijn symbolen van innerlijke gesteldheden.

De toestanden van het goed-zijn en kwaad-zijn hebben dus slechts zinnebeeldige beteekenis voor ons. Maar daaruit volgt nog geen zedelijke onverschilligheid of anarchie, want het beginsel, waarin en waardoor wij de Idee als ideaal verwezenlijken, is in ons àls het goede werkzaam en daarom onontbeerlijk.

Wat is nu de hoogste staat der zedelijkheid? ‘Des levens hoogtestand is de voorbewustheid van het Ideaal’. Het is comtemplatief en niets anders dan het beschouwende leven der Mystieken. Wij kunnen in dit leven

nimmer het Hoogste volledig verwezenlijken, maar wel kunnen wij in onze beste oogenblikken beseffen de verwantschap met het Hoogste; dat zijn die onvergetelijke momenten, als wij ons eeuwige Zelf ontdekken en waarin de mensch volgens Spinoza de opperste 'ziels-gerustheid' gevoelt. Dan beleven wij de wereld der ervaring onder het gezichtspunt der Eeuwigheid, dan komt de mensch alle berouw te boven, hij overwint alle kwaad, hij kent geen hoop en vrees meer. 'Zoo is dus de hoogste, contemplatieve zedelijkheid een staat van hooge zielsgerustheid; men kan ook zeggen: een staat van hooge zelfbewustheid; want de aldus geworden mensch heeft door zichzelf heen God gevonden.

Dit inzicht is de kennis Gods, d.i. onze hoogste activiteit en zelf-bewustwording. Deze kennis wordt door den monistischen denker in elken mensch als mogelijk gedacht, want hij maakt geen scheiding tusschen mensch en God, daar de mensch een individueering der Godheid is. Uit deze Gods-kennis volgt de Gods-liefde en deze is, zooals bekend, volgens Spinoza de liefde van God tot Zichzelf: het mysterie der eenheid, waarvan wij slechts stamelend kunnen gewagen. 'Zij kan aangevallen worden, noch verdedigd'.

Maar deze hoogste kennis is niet verstandelijk, maar profetisch te noemen en als wij deze kennis kunnen verwerven, als wij de glorie der ziel kunnen ervaren, als wij God met die onbaatzuchtige liefde liefhebben, waarmee Hij ons bemint, dan is daarmee tevens onze onsterfelijkheid gewaarborgd, want wij zijn aldus bewust geworden van het wezenlijke en deze bewustwording onzer eeuwige natuur blijft. 'Wij blijven zelfbewust, zooals wij thans zijn in de oogenblikken, dat onze bewustheid het eeuwig Licht ziet branden achter den sluier des tijds'.

We hebben nu in groote lijnen het betoog van het eer-

ste grootere werk van B. de H. gevolgd en kunnen nu constateeren: 1° dat deze levensleer Spinozistisch is, hoewel zij niet op de metaphysica, maar wel op de belangrijkste stellingen van Spinoza's Ethiek gebaseerd is; 2° dat zij Spinoza's Ethiek op vele punten aangevuld en verhelderd heeft en vooral het begrip der persoonlijkheid meer op den voorgrond stelt en 3° dat de schrijver zich bekent tot een zuiver monistische ethiek en alle Christelijk dualisme verwerpt.

Wij zullen nu hebben na te gaan, hoe hij in zijn 'Weg tot het Inzicht', nadat hij eerst in een kennisleer hiervoor den grondslag heeft gelegd, een metaphysica in idealistischen zin ontwikkelt, om daarna te zien, hoe hij in zijn 'Wereldorde en geestesleven' een meer stelselmatige beschouwing geeft over de belangrijkste problemen van leven en geest.

(Slot volgt).

Sonnetten
door Urbain van de Voorde

's Levens droom[1)]
I

Mijn noest bestaan is het fatale smachten,
uit donkren doem van Ruimte en van Getal
naar 't onbewust heil van uw zuivre nachten.
Gij zijt de derde Pool van mijn heelal,
waarheen mijn ziel gaat noodgedwongen trachten,
magneet op zoek naar evenwicht in 't Al,
vloekbaar gedwarsboomd door onreine machten
dat nooit haar as met de uwe samenval!

O de eindpaal daar die staat in 't stralend teeken
nieuwer geboort zooals in maart de zon!
En blijft mijn ziel van u nog afgeweken,
ééns kan ze weer wat ze vóór tijden kon:
opgaan in 't heil van uw eeuwge aetherstreken
als immer vóór haar aardsche tocht begon.

1) Keuze uit den bundel ‘De Haard der Ziel’. De sonnetten vereenigd onder den titel ‘'s Levens droom’ zijn uit het eerste gedeelte, de sonnetten vereenigd onder den titel ‘'s Levens erkentenis’ zijn uit het laatste gedeelte van den cyclus gekozen.

II

In ons gemoed ligt heimlijkheid gedoken,
duister als nacht en wonder. Somber-rein
gebloemt van onbewustheid, nooit ontloken;
woord, nooit gezeid, wijl 't niet gezeid kan zijn.

Soms had ik uit mijn ziel iets opgedoken
dat 'k niet bevroedde in wezen noch in schijn,
veel droom-teêrs vaak, en dat niet is gebroken,
als 't, lijk in angst, mijn aarzle lippen zeîn.

Gij die me 't onbewuste in mij deedt raden,
zooals die vonken die door 't luchtleêg slaan
't ontstoflijk zijn van de' aether ons verraden,

zeg, wat is weidsch in bei ons leeg bestaan,
als 't Heerlijk Rythme, ontdekt in mij zoo spade
door u, voor u en zonder u vergaan?

III

Voelden we ons niet in ons klein zelf benauwd,
toen we als versteend op 't reuzig leven staarden
dier glorieboomen die dees bodem baarde
tot 't volle wezen van dit plechtig woud!
De vegetaties die daar staan, oeroud,
roerloos in de eeuwen die er langsheen waarden,
zijn één voor immer met de sombere Aarde:
stoermachtig kroost, dat van zijn moeder houdt

die aldoor jong den bast dier groote boomen
drenkt overdadig met haar warmste bloed!
- Lief, alwie needrig, simpel, zonder schromen
zich klemt aan de Aarde, dien is 't leven goed
en zegenrijk als 't woud van heil en droomen
door de eeuwge Zon saam met de Aard-zelf gevoed.

(Zoniënwoud, April 1919.)

IV

Donker-omgord, en toch vol zilvren luister,
o nacht van alle nachten mijner jeugd!
De sterren stortvloed golft; - in verten suist er
iets als de polsslag van bezield geneucht
van ster tot ster gevoerd in 't stralend duister. -
Hoor in mijn ziel die 't uiterst heil verheugt,
het echo van der diepten weidsch gefluister; -
hoor hoe 't heelal zich 's levens weelde heugt!

Gij hebt mij lief en 'k heb u lief als de Aarde,
de groote voedster van ons beider kracht.
Schatten we simpel lijf en ziel naar waarde,
dat alles zij volledig en volbracht,
wijl de oude gloed die onze borsten paarde
zich meng in 't boordloos leven van den nacht.

's Levens erkentenis
I

't Doorleefde is vaag in de' avond als 't gedroomde;
't gedroomde is bleek als vroege maan op 't gras.
Gevoel smelt weg als ijsgebloemte op glas
en 't is of 't wordende te worden schroomde.

Intusschen de aard woelt om haar eenzame as...
Moe zwalpt de zee, de aleeuwig ingetoomde,
naar 't zelfde verre waar ze al immer was.
En alles zijgt in het door-niets-gezoomde.

Oermacht der Stof! War gekrioel van 't Al!
Van 't niet-gevraagd ontstaan tot de'ijlen val!
- Tot vaag besef gedegen groep atomen,
wriemlen wij voort langs de aarde in strijd en nacht,
om, paarsgewijs, fataal ten doel te komen
waar 's Levens zin voor de eeuwen wordt volbracht.

II

Uit 't dwarrlen van de ellend der doode dagen,
wier stof in de open wonden bijt als zout,
rees mijn bestaan, dóor-droef, maar zonder klagen,
voor immer 't hart als marmer, hard en koud.

Dit 's goed voorwaar! Want hoe zou 't alles dragen,
dien dood die in mij weegt en waar 't om rouwt,
den erflast der geslachten, de eeuwge vragen,
al 't wee der aard, gemelijk en oeroud?

Maar hoogste kou heeft dees met vuur gemeenzaam:
ze branden bei... - In uren wild en eenzaam,
als zich 't gemoed wringt als ontzinde toorts,
in woesten nacht waar vloek en noodlot stormen,
was foltring mijn van der gedoemden koorts,
waar 't vuur en 't ijs in 't hart één brandpunt vormen!

III

Ik voel de wereld in mijn ziele wegen:
Bij broederwee houdt een soldaat de wacht.
Een mager paard vreet tot nieuw lijden kracht.
Leven en dood gaan saam langs alle wegen.

De wereld zwoegt, afzijds van vloek en zegen.
- Mijn oog is vol van aller sterren pracht!...
In smachten, diep, straalt naakt uw lijf me tegen
lijk 't maakte uw moeder in vèrren liefdenacht!

De menschen haken naar illuzieweelden
en de aarde vaart naar verre sterrebeelden.
- Er is geen stilstaan van der dingen hart.

Der vaadren zonde' ons levensgaafheid rooven.
Geen liefde is ooit die geen vergeten tart
en 'k zin, en 'k zin, in God weer te gelooven.

Bedburg-Hau (Rh), Februari 1920.

IV

Toen, na veel zwervens op een donkre baan,
raapte ik, wat nog aan kracht me bleef, te gader:
‘Hij woont toch hier, Hij die zich noemt mijn Vader?’
- en 'k ben den klopper op zijn poort gaan slaan.

En luistrend bleef ik lang te wachten staan,
en luider sloeg ik, immer kwaad en kwader;
soms hoorde ik iets als kwamen stappen nader,
maar 't was bedrog, en 'k wou maar weer vandaan.

Vandaan? Waarheen? Weer in den nachtgaan zwerven
en altijd honger lijde' en liefde derven
en dood-gaan zonder één me de oogen sluit?

Neen, liever rusten aan zijn deur, gelaten,
en treedt Hij eerstdaags toch zijn tempel uit,
dien Hij eerst vindt, zal Hij eerst binnen laten.

De drempel[1)]
door Eug. de Bock

Van uit een andere wereld waar alle bomen vlammen waren leken ze te komen, de soldaten met omwonden benen en hoofden, met groene gelaatskleur en de ogen vol bloed, en bijna dood. Ze werden ondersteund door burgers en enkele vrouwen die hun aankomst uit een station hadden bijgewoond en onderweg waren bijgesprongen. Het leek een langzame en lange dodenstoet. Van enkelen stonden mond en ogen vriendelik boven een onbruikbaar onderlijf, dat waren onder andere een paar zeer jonge officieren, die op dooreengestrengelde armen gedragen werden.

Autos van het rode kruis doorsnorden de stad met maitressen van hoge autoriteiten en bleven staan voor gelegenheden waar thee gedronken werd.

Het volk werd stil. Jan voelde de wereld voor zijn ogen grijs worden. Maar anderen had het zicht van het bloed aangevuurd en 's avonds, wanneer door de donkere stad transporten met gekwetste gevangenen kwamen die ze aan de hospitalen moesten helpen lossen, richtte hun haat zich op tegen gevallen vijanden. In een tram lag, naar ze elkaar toefluisterden, de Oostenlandse officier die een grensstad verbrand had: een lang en mager man met doorschoten ruggraat. Twintig handen grepen naar de berrie en rukten haar weg. Op de koer,

1) Fragment uit een roman. De roman speelt in het begin van den oorlog in een groote havenstad. Red.

waar geen licht mocht branden, vertelde een onderwijzer met een ziekelik mager gelaat hoe dikwijls hij zijn geweerkolf op vreemde voeten had laten vallen. Hij dankte er dagen lang een zeker prestige aan.

Het was een verademing wanneer de vrienden een kans zagen de stad in te lopen, waar ieder opgewonden door de straten ging. De glorierijke baan van de stroom trok hen aan, waar een brug geslagen was en waaromtrent galopperende soldaten heen en weer spoedden. De hoeven kletterden op de stenen. Om hen veel volk, dat op de gaanpaden geen plaats meer vond. Vóór hen was de ontzaglik hoge toren, reusachtig overblijfsel van voor veel eeuwen wanneer deze streken nog naar het toppunt van hun macht stegen. Een wervelwind joeg nu veel vreemde landslui voorbij zijn voet, waaronder er waren met een zeer uitgebreide macht, die naar de ogen gekeken en die met het intelligente hoofd omhoog zich hier de meesters voelden. De bende uit het Oosten zouden ze uitmoorden en het kleine volkje hier zou voortaan onder hun hoede een plaatsje hebben in de zon. Hun modes, hun zepen, hun boeken, hun dagbladen, hun weefsels moesten vrij hier inkomen, met uitsluiting van die van het eens opkomend Oosten. Maar vooral moest het geestelike goed van de vijand hier geweerd want plooien moest dit volkje zich naar hun opvattingen. De vrienden voelden het als een eigen leed, omdat ze eens veel verwachtten van het jong en aanverwant wilskrachtig intellekt uit het Oosten. De perskampanje was een misdadige en gluipende, waarbij het hoefgekletter van deze stormende soldaten een droevig kinderliedje was.

Zij leden dubbel onder de toestand, daar zij zich niet met gesloten ogen in de stroming konden werpen. Schurken waren ongetwijfeld de aanvoeders van dat Oosters volk, die de gemene man, de kunstenaar, de jonge geleerde

lieten sterven om ruimer wegen voor de groothandelaar en de industrieel te banen en een weerloos volk daarvoor geweld aandeden, maar die van andere landen waren niet minder schuldig, die evenveel of meer slagschepen hadden laten bouwen en jarenlang een stemming van haat en vijandschap gezaaid hadden. Het was voor deze leiders een ontzaglik voordeel, dat het vijandig beest het eerst was losgebroken. Zij trokken nu de schaapshuid aan.

Het ander werelddeel verkocht zich rijk aan munitie en levensmiddelen. Deze landen werden uitgeput. Zuidonië zelf werd door zijn oorlogsleningen een prooi van overzeese machten. Maar het mocht zijn vlag in veroverde streken heisen, wanneer het eenmaal zoover kwam. Valse glorie verblindde en dekte de hebzucht van fabrikanten die nieuwe mijnen begeerden. Wie in die toekomstige tijden niet aan de nieuwe wagen zou willen trekken moest zich in een afgelegen dorp neerzetten en zich in de lommer van zijn beperkte studeerkamer laten begraven. Voor hoeveel eeuwen werd het landje geheel anders georienteerd. Tegen de algemene opinie, die onder de slagen van de angst, de verontwaardiging en de werkelike miserie als een steen aaneengeslagen was, konden zij niet op en hun zeer fiere verbeten trots werd onder vier of vijf van mond tot mond bewoord.

Zij werden 's avonds uitgezet op de vestingwallen, bijwijze van oefening, met geladen geweren, en nu en dan schoot er een op een schaduw. Er was geen spoor van orde of tucht. Onmiddellike pecuniaire belangen hadden steeds overheerst en de legerinrichting verwaarloosd. Zij lagen in een donker hok op een laag vuil stroo door elkaar verspreid, nog niet gewoon aan hun militaire kleding. Het was een werkeloos leven zonder doel. In de dag als ze even naar huis mochten waren ze ijlhoofdig en vermoeid. Bij nacht onder stomme lotgenoten was

het nog best. De maan stond hoog en scheen in de caponnières, waar petroleum-lampen brandden die de donker blauw- en rode groepen belichtte van wachten die met de kaart speelden. Rechtstaande tegen een muur las Jan er voor het eerst de kleine ‘witte nachten’ van Dostojevski. Tegen de uchtend werd het koud en er was zware mist, waardoor een zalm-rode dageraad zich lang op voorhand aankondigde. Een oud soldaat was bij hem gekomen, die hem verhaalde van het kaserneleven en hoe de mannen niet konden nalaten hun vrouw te omhelzen op een tafel, in het bijzijn van kameraden, wanneer die hen bezoeken kwam. Verwildering greep om zich. Jonge meisjes dwaalden op de weiden en vage gronden in de buurt, en kwamen 's nachts tot in de kampementen, waarna ze dan dronken of uitgeput aan de kant van een weg gevonden werden.

Er werd haast van geen politiek gesproken. Alleen een paar ambtenaren en advokaten zetten wel eens een patriotiese boom op. Het betere werkvolk, de beenhouwers, de dikke vrachtvoerders onder deze burgerlike soldaten braken er hun hoofd niet over, maar gingen in het goede gras na de middag liggen slapen. Een paar vrienden gingen zwemmen in de wijde vest, waarvan de spiegel diep lag en door een wankel bootje werd bevaren. Zo was het bijna goed, met het naakte lichaam afwisselend in de zon en het koel stralend water of op vlugge voeten elkaar aan land vervolgend, terwijl gehate dikbuiken boven logen over liefdes- en andere daden uit hun jeugd; en tegen de avond gingen ze zo ver mogelik weg in een buitenlandse krant zitten lezen, waarin de toestand voor het vaderland met treurige kleuren geschilderd werd, want de macht van de vijand was onderschat geworden en mogelik zou hij in jaren niet uit deze streken verdreven worden.

In de lokale bladen stond er dat een vijandelik ulaan

gezien was op drie uur afstand van de stad. Kinderen speelden daar bij een waterplas en een man zat te vissen, toen naderde een ruiter, steeg af en peilde de diepte met zijn lans. De visser had zijn lijn uit de hand laten vallen, de kinderen hadden bewonderend opgekeken. Wanneer zou hij door de verminderde vuurregen worden opgevolgd?

Zij lazen het leven van een Oosters muziekant en het boek van een generaal over de rol van het militarisme: weemoedig afscheid aan een beschaving die zich zelf uitmoordde of vermoord werd, en poging om het wezen van dit door mensen geschapen kwaad te doorgronden. De poging bracht een teleurstelling: het probleem van de machtsusurpatie over allen door enkelen, waar het militarisme slechts een attribuut van was, werd er zelfs niet in gesteld.

Waar ze over de wallen liepen stonden vensters open in achtergevels van onaanzienlike huizen, op de verlatenheid van een keuken of woonkamer. Tegen zeven uur kwam er een meisje dat voor de spiegel haar hoed afnam en vermoeid ging zitten, bleek van arbeid in een warm atelier. Glimlachend nam ze een briefje van een minnaar en later begon zij haar lippen rood en haar wimpers zwart te verven. Er woog een verlatenheid over alle dingen, alsof de goede god een andere wereld had opgezocht. Een weinig verder was een uithoek van de ledige gestorven haven, waar eindeloze rijen wagens op een grote vlakte stonden; een kleine jongen in een blauwe bloeze sloop er met gestolen steenkool in de handen weg; grote broer lag wellicht op een veld te sterven.

De nood werd dringender. Op de straten heerste een haastige bedrijvigheid, al waren die dunner bevolkt dan vroeger.

Als de avond viel werd het volk uit de koffiehuizen verwijderd. Nog even liepen de verlaatte wandelaars samen waar de inwoners van de voorsteden onder begeleiding de donkere stad in trokken om een onderkomen. Reeds werden de laatste lantaarns uitgedoofd en luiken voor alle winkelramen gehangen en de vluchtelingen werden aangespoord om zich te haasten. Op jongere en oudere gezichten lag hetzelfde masker van vermoeienis en vertwijfeling. Ogen die nooit weenden zagen star voor zich, zonder iemand te bekijken. Ze vluchtten alsof een vijand hun nog op de hielen zat en wisten niet waarheen ze gingen. Bruine handen hielden haveloze pakken kleren en huisraad op de rug. Kleine kinderen joelden telkens als er nog een lichtje uitging. Er werd verteld dat hun huizen in handen waren van de Oosterlingen. De weg van het station naar de naastbije gasthuizen werd afgesloten voor het publiek...

Nu was de stad geheel in duister gehuld. Men moest opletten waar men zijn voeten zette. Auto's reden met verblindende lichten die een grote glans streken langs de witte gevels. Aan enkele straathoeken brandde nog een blauwe vlam en op weinige etages licht. De laatste burgers waren binnen en reserve soldaten alleen patrouilleerden nog in de verlatenheid, waar de aandacht werd vastgehouden door een hoog kantoorgebouw, dat spookachtig als een kolosaal man een grote koepel torste.

Die nacht werd Jan thuis gewekt door kanongebulder en door het zolderraam zag hij het luchtschip als een ontzaglike tor schuiven door de nachtlucht. Ontploffingen knalden, gevolgd door een geratel alsof een zware en logge kogel verscheidene malen weerbotste. De huisgenoten waren in de kelder, ten prooi aan wurgende haat.

Jan hoopte dat hij deze ellende niet meer thuis moest

doormaken. Buiten, alleen of onder kameraden, in de koele lucht, voelde hij zich helemaal niet zo beklemd. Daar hoefde hij niet zo lang de bandeloze vrok te aanhoren tegen de vijand waarvan hij de wrede daad niet begreep maar die hij niet ver beneden andere volken-in-oorlogswoede wilde stellen. Hij voelde zich vereenzamen en individueel groeien met zijn uitzonderlike opvattingen die hij trots en als een duur geloof tegenover zijn huisgenoten vasthield. Zo dreef de oorlog ieder tot meer egoïsme, gelijk hij velen tot misdaad bracht. De snaar in 't leven was gespannen, gespannen...

Hij was eens in een vrij uur bij zijn vriend Vervoort binnengekomen, waarvan de zuster met de zwarte ogen voor de piano zat en om hem nog wat toefde. Broer had in een verder vertrek te maken. Mina zat op het klein tabouret, de zwarte haren dik op het hoofd gevlochten en sprak met de broer een diepe krachtige alt, kleurig dialekt dat hij van haar nog niet gehoord had. Ze zat vol leven en beweging, was toch stevig. Onder de invloed van de veroordelen: Meisje alleen met een eenzaam licht verloren lopend hoofd, geen persoonlikheid kwekende traditie achter zich als bij nationalistiese jongens. Haar Oosterse muziek had ze uit haar album gedaan en nu had ze niet meer dan Zuidoonse luchtige wijsjes, populaire zinnestreling, die daar vroeger bij geval was ingesukkeld. Zo hoorde men in menige burgerfamilie naast het Zuidoonse hard klapperend volkslied niets anders meer dan slechte langoereuse walsen, die reeds tot de danszalen van de voorstad waren afgedaald. En het leek Jan of op straat meer Zuidoons gesproken werd, maar misschien was dit slechts het gevolg van de aanwezigheid van veel rijke burgers uit andere steden, die langs de haven nog trachtten weg te geraken. De beperking, de voelbare geslotenheid van het leven keerde het licht op zijn individueel bestaan en liet hem

over zichzelf nadenken als een kind waarvoor de wijde wereld alleen in verwachting en plannenmaken bestaat. (Het kind is voor zichzelf zo heel belangrijk).

De waanzin van de tijd liet hem naar eenvoudigste menselike toestanden verlangen.

Hij overdacht wat hij van vrouwen kende. Een oppervlakte. Eén lust uit hun vele wensen en gedachten. Hij betreurde als vernield geluk de ledigheid en ondoordringendheid van zijn liefde voor de hoer-gewordenen; het leven is niet van één mens, maar we hebben er allen deel aan. Alleen kunnen we het niet voldoende kennen. We moeten onze verhouding er tegenover in die van een ander kunnen spiegelen, meten. Ons geduld, onze kracht tot vriendschap toetsen aan iemand die naast ons in onze kamer leeft, die met ons in de nacht verzinkt na een uur van liefde en voor de vorderende arbeid 's morgens opstaat. Wie haar huid met de onze in aanraking brengt zonder dat we haar verleden kennen of haar toekomst beïnvloeden, is niet zo veel voor ons als de zielloze bloem, die in heel z'n wezen voor ons oprijst met duidelike oorsprong.

Had iemand hem moeten vragen of hij er zeker van was, hij zou bevestigend geantwoord hebben. Intuïtie, lust, dreef hem en zijn verstand wist niet waarom het zich zou verzetten.

Zonder dat hij het wilde begon het beeld van Mina zich in zijn dromen te mengen. Haar gestalte, haar klank. Hij vermoedde in haar een onbedorven wil om het leven en het denken over het leven harmonies volgens een duidelijk princiep te voeren en werd nieuwsgierig naar haar gedachtensfeer. In die dagen van dood en ondergang dorstte hij naar tweeledig bewustzijn van gekoppeld leven; hij kon niet bepalen welk aandeel het zinnelik betrachten in zijn verlangen had, dat nog platonies bleef.

Met twee vrienden liep Jan de baan op om naar de legers in aktie te gaan zien.

Ze voelden 't als een heilzame verlossing zich aan de dwang onttrokken te hebben die geen tucht kon heten maar een zinneloos gebieden was van bange onbevoegden. In hun donkerblauwe tunieken en met het geweer los aan de schouder, om respekt af te dwingen waar 't mocht nodig zijn, liepen ze als vrije straatrakkers de baan langs, nieuwsgierig kijkend naar de eindeloze rij van vluchtelingen, die als mieren achter elkaar kwamen. Dezelfde onverschilligheid betoonden de stumperds voor hen, en keken nooit op van hun last of 't onder hun voeten vervlietend pad. Ze hielden een karretje staan en wipten het stroo op, tussen melkstopen rond een poezele boerin. Het mager paardje trok hen sukkelachtig vooruit en zij schokten ongemakkelik maar voelden zich meesters. Boven in een lichtblauwe lucht ontploften watten wolkjes, het geluid bereikte hun aandacht niet meer, alleen nog het talrijke spel van het zichtbaar openploffen. Achter de bomen van een zijweg stond een trein van huifkarren om dekking, de paarden uitgespannen. Hier sloeg het wagentje in en liepen zij verder te voet. Nu en dan floot een kogel in de nabijheid. Vooruit doemde een verlaten dorp op, de eerste huizen in een staat van tegenweer gebracht, met zakken in alle openingen. Een korporaal vroeg hun 't wachtwoord en hield hen aan als spionnen. Twee allenige burgers op de drempels. In kroegen wat vrouwen. Daken afgerukt. Bij een omdraai kanongebulder plots veel heviger en nabij oorverdovend. Daarna stilte. Ondervraging in een overvuld lokaal met veel wanorde en uit- en ingeloop. Gevloek en verschrikkelik ooggedraai. Geleide naar een ander huis, maar onderweg een hoornsinjaal en de geleider weg, - zij de straat in naar een stiller wijk, waar in een haventje een kleine

vloot van schuiten aan splinters geschoten lag en een kleine steenbakkerij verwoest. In smalle straatjes en op kleine pleintjes panelen uit deuren gestampt en luiken afgerukt; in de verte sluipende soldaten met flessen Een man met revolver in zijn deurgat: Bekende van Jan, die gezellen binnen leidde en met hen 't laatste bier opdronk uit het geplunderd herbergje. De man sliep achter de toog, zijn vrouw had hij gister begraven. Nabij was de brede rivier. Aan de overkant duidelik zichtbaar, op een evenwijdige dijk, de helmen van vijandige soldaten, bewegend. Langs hier meer achterwaarts moesten kanonnen staan, daar was ook een doodarm gehucht waar al het volk nog woonde, de kinderen naakt in het zand met kogels speelden. Zes paar kanonnen stonden er op twee rijen en als zwarte duivels liepen soldaten af en aan. Ontdekt hadden zij ze door vervaarlik gedonder, dat boven hun hoofden de lucht en hun oorvlies beukte, en een reporter die zich als een hond bij hen had aangesloten zich plat op de grond liet strekken, wat ze nadeden. Waar ze stonden waren hopen puin en de rivier lag er naakt en zichtbaar, ze liepen dan saam één kant uit - elk met zich zelf gaande en kwamen waar tussen zwartgerookte struiken de kanonnen losbraken, een weinig achteruit rolden telkens en omvangrijke vuurtongen uit hun mond stootten, met een wild gedaver. Soldateschimmen dansten als vlammen. De vrouwen daarachter keken. Toen overkwam hen de gedachte dat het hier meest onveilig was, en ze sloegen een landweg in om terug te gaan. Een warme dag en de velden groenden. Militaire autos snorden hen voorbij en op een van hen begon de voerder met de armen te zwaaien en temperde zijn rijtuig tot ze 't beklommen hadden. Een dolle rit op en af het gaanpad en bomen met schrammen tekenend. De oorlog was een harde, grote en zeer wortelvaste bloem geworden.

Met hoeveel alles vergetende energiewerd zij gekweekt en onderhouden.

Een geweldige koorts had heel de bevolking in de namiddag te pakken. Rijtuigen reden in Noordelike richting de stad uit. Alle luiken werden dichtgemaakt, met pak en zak trokken gezinnen en groepen Noordwaarts.

Toen Jan uit de kaserne thuis kwam waar de wapens moesten ingeleverd worden - de reserveafdelingen waren ontbonden - was de familie met een geschreven afscheid vertrokken. Een verruiming voor hem, in zijn bekommernis voor ouders en kleinkind. Toen met een eerste geweldige boog een shrapnel als een huilende hond de stad overkreitste, en met gerinkel van ruiten neerplofte, bezon hij zich en ging Vervoort opzoeken. De vijand lag aan de poorten en ging binnendringen maar hij zou spoedig met vereende krachten weer verdreven worden: De stad dan verdwenen en een vreemde vlag op haar puin. Uitdrijving uit het jeugdparadijs zo vol betrachtingen.

Vervoort was al weg en alleen liep Jan de baan op.

Tussen de nog donkere wallen van de vestingen, die na enkele minuten in het veld voeren, haastte zich de vluchtende massa. Een zeer oud man met zijn grijze vrouw strompelden amechtig voort; zij hadden pas woorden gehad want een eindeloze droefheid woelde in zijn ogen en zij liep zenuwachtig met geprikkeld gelaat. Buiten waar het groen uit de aarde puilde was het rustiger. Alleen maar vreemd deden de stoeten, waarvan er twee nog rechts en links zichtbaar waren op gelijke wegen die uit andere poorten kwamen. De stad achter hen in de schaduw van haar eigen rook braakte geweldig vuur uit grote wonden, waarop gebouwen aftekenden. Wie daar naar keek nam afscheid van zijn thuis voor heel zijn leven. Eén vuurgloed ging de brede massa

verslinden. Zwarte zonnen sirkelden er door heen. Met de volle dag raakten ze uit haar nabijheid. Alle dorpen waren pleisterplaatsen, waar gerust en gegeten werd in de schaduw van krioelend volle huizen. In het dorp aan de grens waren formaliteiten te vervullen, voor ze in 't veilig Noorden binnen mochten. Hij verkoos door het bos langs de grens te lopen naar een naburig dorp. Tussen de koninklike bomen duikten in bonte groepen vluchtelingen op, met grote pakken beladen, die God weet van waar, misschien uit een hutje in het veld kwamen en op hun eigen de grens en het vrije gebied zochten. Twee geliefden liepen ernstig eenzaam stapvoets of er niets gebeurde dan het branden van hun hart.

Op het andere dorpsplein waren minder vreemden. In het grote huis gevluchte familieleden en op een kamertje boven Vervoort met een boek waarvan hij de laatste regels las. Getik op de deur: De zuster, dienstvaardig, met water voor toilet, alsof ze hier hun leven gingen slijten, waar bloemen in de tuin en van de takken rode appels blonken. Over paden gonsden bieën ijverig. De zon werd er onverminderd in gegoten en geen geprikkelde stemmen drongen tot hier door, waar de vriend hem uitlei dat hij de nacht in een hoeve op de grens ging doorbrengen. Zouden ze in het land blijven of wijken voor de vijandelike klauw die jonge mannen misschien zou vangen, en bij de stamverwante Noren het komende seizoen in studie doorbrengen? Gevoel van ontferming over verloren, verdreven schapen bewoog hen tot het smeden van politieke plannen, maar herhaaldelik zong hoger het verlangen in hen om het zand van de oude wereld van hun schoenen te schudden. Maanden beknelling van leden en hoofd had hun de zin voor ruimte, die in elk jong mens is, nu plots laten losveren en zij hadden moeite om zich het kleine regelmatig leven van

kort geleden nog in te denken. Maar toen ze 's avonds door de avondlike boswegen trokken, terug de grens langs waar Noordse soldaten als toeschouwers kalm waren, laat zonlicht links, voelden ze de weemoed van het aanstaand verlaten van deze geliefde aarde, waar ze als kinderen eikels raapten die kronen en juwelen waren voor de toekomstige liefde van hun manneleeftijd waarvan ze droomden in kinderlike beelden van macht en schoonheid: witte paarden en goud.

Of gingen ze zich leren losrukken en hun eigen krachten tegen alle koopwaar uitwisselen? Wat alle nieuwe dingen die ze nagelaten hadden te hanteren zouden ze na de orgie van wapenen kunnen krijgen, en hun klein huis daarmee voorzien, een mikrokosmos van de tijd. Maar geluiden in de bomen en een bekende geur van hars en van haarden in nog bewoonde hoeven grepen hen om het hart door aangezicht en oren en deden hen de hand strekken als tot een eed, met een gebaar van minnen en bezit houden van deze h u n natuurlik toegewezen aarde.

Spiet had hun een korte missieve gezonden: D o e n i e t a l s i k. Ik ging een verkeerde weg op. Mijn wapen is tegen onszelf gekeerd.

Stoeten zonder einde bleven de banen naar het Noorden bedekken. Wagens vol meubelen en mensen, kleine karretjes en groepen en eenlingen onder zware pakken. In de bosschen werd 's nachts geslapen, kinderen werden verwekt en geboren. Zwakken stierven en gezonden werden ziek. Kaarslichten wemelden als zooveel sterren een mijl Noords de bossen in.

Vader verademde toen Jan hem terugvond in het provinciestadje en het verheugde ook moeder dat hij de ring gesloten had. Overal sliepen de vluchtelingen in kerken, tenten en onder de blote hemel en de huizen en

herbergen waren overvol. In de koele morgen wasten de families zich rond een enkele emmer. De vrouwen kamden hun haren op de openbare weg en de soldaten vonden avonturen op elke straathoek. Hogerop was 'tnog rustig. Daar stelde een vriend een huis beschikbaar en werd Jan alvast in een huiskamer binnengeleid, die als een nooit geproefde wereld om hem stond. Verscheiden licht viel op alle voorwerpen die op de tafel waren en door de kamer verspreid. De stemmen waren zacht en kalm; door een behaaglike stilte binnen de strelende belokenheid wandelde het gesprek. Hij restaureerde zich machinaal en viel op zijn stoel in slaap.

(Wordt vervolgd).

Tooneel

In korte spanne tijds werden drie hollandsche tooneelspelen opgevoerd, die - eigenaardigerwijze - dit gemeen hebben, dat er in elk een waarheid verkondigd wordt, die de auteurs zelf verzuimden ter harte te nemen.

In ‘Wedergeboorte’ beweert de heer C.P. van Rossem dat de mensch door gebrek aan humor haat. De fransche uitdrukking ‘ne t'en fais pas’ vindt een meer pretentieus equivalent in zijn eigen woorden, als verklaring bedoeld; ‘de lach, die over alle haat louterend heengaat.’

Doch deze zelfde heer van Rossem, die overtuigen wilde van de genezende kracht van de humor, de lach, greep naar de pen om de gehate kritiek eens op zijn plaats te zetten, toen hem bleek, dat deze ‘Wedergeboorte’ eer als fausse couche werd beschouwd. Dit bewijs temeer hadden wij echter niet van noode, om te weten, dat de auteur - toen hij zijn stuk schreef - nog een zeer vage en oppervlakkige opvatting koesterde van wat humor eigenlijk is.

‘Jezus was de grootste humorist,’ zulk een paradox in een humoristisch werk van een humorist als van Rossem, doet wel aan Jezus denken, maar dan aan diens woorden: ‘Vader vergeef het hun; want zij weten niet wat zij doen.’ Uit deze woorden blijkt immers angstig duidelijk hoe klein de heer van Rossem de Humor ziet of hoe groot hij de zijne waant.

- Ein Buch will seine Zeit, wie ein Kind’ zegt Heine, en deze woorden zijn bovenal waarschuwend voor de auteur, in wie een proces zich volvoeren moet. De heer van Rossem gunde dit innerlijk proces, de deemoedige, algeheele overgave van geest en hart aan 't nieuwe ideaal: de beelding van diepere menschelijkheid, niet de noodwendige baringstijd om zich tot wedergeboorte te voltrekken.

Reeds vele maanden gelee schreef Mr. van Rossem, dat wij behoefte hebben aan een moderne Molière, 't geen zeer zeker waar is. Een enkele maand later beweerde hij, dat alle opgevoerde ‘oorspronkelijke’ stukken, de zijne incluis, vrijwel zonder uitzondering waardeloos zijn; ook dit is volkomen juist. Ja het beste misschien, dat de heer van Rossem, die zich in enkele spelen een handig mégotier van boulevard-tooneeleffekten toonde, ooit schreef, zal

wel deze waardebepaling van eigen oeuvre zijn. Doch 't sympathieke van deze daad verdwijnt wel geheel en al, nu uit zijn houding blijkt, dat hier geen daad werd verricht. Immers wat zelfverloochening geleek, blijkt zelfoverschatting te zijn, nu geen twijfel kan bestaan, of hij veroordeelde zijn oude werk niet, voor en aleer hij meende in zich een aspirant moderne Molière ontdekt te hebben.

Was zijn wonderlijke en onverklaarbare zelfoverschatting - misschien toch wel verklaarbaar zoo men gelieve te bedenken dat Mr. van Rossem geregeld Surprises levert aan 't meest gelezen weekblad, en hierdoor een sterk ontwikkelde smaak voor surprises mogelijk kreeg - bepaald gebleven tot zijn tooneelspel, wij zouden met vele aanmoedigende woorden het heugelijke feit besproken hebben: de poging van de auteur om ernstig en zichzelf te zijn, en op elke glanzing van verwezenlijking hoopvol hebben geduid. Bang te ontmoedigen, nu hij zich afkeerde van de vroolijk verlichte boulevard van 't gemeene succes, om de lijdensweg te volgen die elke kunstenaar zichzelf banen moet, zouden wij er slechts even op gewezen hebben, op al wat de goede bedoeling niet te verwezenlijken vermocht.

Het zoude nu echter verkeerd zijn niet te trachten de auteur van deze waarheden te overtuigen, die hij bij eenige zelfkritiek in zijn Wedergeboorte ontdekt had. Vooreerst, dat ondanks het ten tooneele voeren van een ‘malade’, een auteur zichzelf blijft ‘malgré lui’. En dan, dat geestlijke kleptomanie niet, mèt het verlangen, zich omzet in originaliteit. Vervolgens dat studentikooze grappigheid en huiskamer-filosofie, zich niet op bevel verheffen tot sublieme gedachten en diep kervende aforismen.

Wedergeboorte zouden wij het liefst willen noemen een zeer sympathieke mislukking, om de zichtbare poging van de auteur zich in dit werk te verheffen.

Het Cor Ruys ensemble komt de eer toe meer van 't stuk gemaakt te hebben, dan de auteur gaf; het décor van den heer C. v.d. Sluys lila fond waarin glanzende gordijnen in geel en groen gelukkig de blijde lente die buiten bloeide, aangaven, was volkomen in stijl met het werk, dat de heer van Rossem... m e e n t geschonken te hebben.

* **

In het jongste en, naar althans te hopen is, laatste tooneelspel ‘Klatergoud’ des heeren A. Jurriaan Zoetmulder, beweert een dorpspastoor dat elke tijd zijn eigen kunst verlangt. Deze waar-

heid nam de auteur niet ter harte, waarschijnlijk wijl hij beter wist. Hij wist namelijk dat het momenteel voldoende is om een zoogenaamd katholiek tooneelstuk vol te schrijven. Indien slechts niet tegen het katholicisme gezondigd wordt, zorgt de katholieke pers wel voor de noodige reclame, waardoor de opvoering tot een bijna gegarandeerd financiëel succes voert.

Desnietemin valt het te betreuren dat de leiders van het Schouwtooneel dit vooze, zwakke en brutaalonechte en onware stuk opvoerden, temeer waar ook de auteur met de weigering een dienst bewezen zou zijn.

* * *

Mevrouw Ranucci-Beckman kent het leven, het tooneelleven, zij kent het tooneel zoowel als het publiek. Zij bezit een goede kijk op de dagelijksche dingen en weet onderhoudend haar gedachten te formuleeren. Haar tooneelspelen wijlen bovenal in haar wereld en hun betrekkelijke waarde is in 't eigenaardige locale gelegen.

'Klatergoud' groeit niet boven dit locale uit, al leende het onderwerp zich hiertoe wel, immers in. ieder menschenleven straalt bij tijden het klatergoud vol verleiding op.

Technisch meer handig dan sterk, meer vermakelijk door blijheid dan door originaliteit, en ook bezighoudend bij wijle, is 't jammer dat het boeiende zoo breed uitgesponnen is, de enkele frappeerende gezegden in noodelooze uitwijding of herhaling alle spankracht verliezen.

Humor met een traan moge een onfeilbaar recept zijn om het publiek te winnen. Bij Mevr. Ranucci-Beckman raken wij er aan verslaafd en verliest het zijn kracht. 'Versmaad het goedkoope vooze succes'; deze uitgesproken gulden woorden dient de schrijfster zelf nog in gedachten te houden.

De vertooning van Het Schouwtooneel was voortreffelijk. Noemen wij slechts Mevr. Lobo-Braakensiek en Van der Horst zoowel als Jan Musch, die de hoofdpersonen gaaf creëerden.

Boekbespreking

Carry van Bruggen. Het huisje aan de sloot. Uitgave: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam, 1921.

Carry van Bruggen mist ‘het aanvankelijk-litteraire’ en het brengt haar winst en verlies beide. Winst: want nimmer verstrikt zich haar sentiment in de begoochelingen van het schoone woord zonder meer, noch vervloeit haar bewogenheid tot een te vluchtig spel van wisselend rhytme. Maar ook verlies: want vele woorden worden vlak en haveloos en het rhytme gelijkt soms een uit vele, even lange, eindjes samengeknoopt touw.

Men kan dit noemen het noodlot van haar werk. Het was in haar eerste boek en het zal in haar laatste zijn.

Wellicht laat zich deze onevenwichtigheid herleiden tot de wezensstrijd der moderne vrouw: Sentiment-intellect, die een enkelvoudige of harmonische uiting van haar aanleg belet. In elk geval komt hierbij haar Joodsch temperament en het heeft haar behoed voor ineenschrompeling en verstarring. Het gaf haar de hartstocht, die wel in menigeen verkommerde tot trage bestialiteit, maar in de grooten van haar ras van ontzaggelijke pracht is.

Zóó Carry van Bruggen's nieuwste werk.

Er is iets in dit boek, sterker dan in haar vorige - ‘Heleen’ daargelaten, ‘Prometheus’ blijft thans vanzelf buiten beschouwing - dat de secundair functie, die ten slotte haar kunstenaarschap vervult, op den achtergrond dringt, dat den criticus nonchalant maakt ten opzichte van dè technische details en hem de halfslachtige compositie, allerminst overigens een detail, van weinig ingrijpend belang doet achten voor de verbeelding van het geheel: de gave, volle ontplooiing van haar Joodsch temperament. Ik ken in onze litteratuur geen boek waarin het zich s c h o o n e r spiegelde.

Men zou er op het eerste gezicht misschien toe komen dit een te ver gezochte schoonheid te vinden, niet rakend waar het om gaat bij aesthetische waardeeringen als deze, welke slechts de artisticiteit in haar onmiddellijke verwerkelijking betreffen.

Doch men bedenke dat de huidige stand tenminste van onze p r o z a -litteratuur in het algemeen geen andere maatstaf gedoogt, indien men niet alles over één kam wenscht te scheren: tachtiger-

epigonisme! Onmiddellijk-aesthetisch geschat is ons ‘modern’ proza t è l a a t . De meest-vooruitstrevenden kijken tegen de hielen van Strindberg aan, het gros experimenteert nog in de naturalistische school.

Men dient met twee maten te meten. Het ware een laaghartigheid ‘le vieux style’ te beoordeelen naar nieuwe verwachtingen, zoolang de generatie, waarin hij groot werd, hem in een zekere mate van volkomenheid beheerscht. Wanneer men dit laat gelden zijn de terreinen der kritiek ruimer en minder met stekelgewas begroeid.

Carry van Bruggen behoort tot hen, die - hoewel moeizaam - een zekere mate van stijl-volkomenheid hebben bereikt. Haar ouder werk leed, naast vluchtigheid, vooral onder een gemis aan eigen, zuiveren stijl (een typisch kenmerk van menig nà-tachtigertalent), dit heeft zich in haar laatste boek geheel ten goede gekeerd.

Ten bewijze een citaat:

‘O het is al zoo lang geleden... zoolang, dat het haar soms wel eens lijkt, alsof ze het maar had gedroomd. Ja ze weet nog wel alles van dien avond - hoe buiten het hekje de lantaarn stond 'te schijnen midden in de dikke, glinsterende sneeuw, die heelemaal tegen hem opgekropen was; hoe de glijbaantjes blonken in het midden van de straat er donkerder afliepen, naar de rollaag toe, hoe uit de verte, aan den schuddenden kop van een langzaam stappend paard, de bellen rinkelden, en hoe stil het verder was...’

(Het huisje aan de sloot, pag. 65).

Misschien is het heele boek niet anders dan een herinnering, een bescheiden souvenir van één, die groot heeft durven leven. En deze levensdurf verging met de jaren niet! Doch het is beter over deze dingen met zeer weinige woorden te spreken, waar zoovelen thans luide hun terugtocht verkondigen en de begraving hunner ‘dwaze’ illuzies voltrekken in grootschen praal.

Nobeler dan resignatie de late, maar volledige aanvaarding.

Ook dit is een winst van Carry van Bruggen 's nieuwste werk.

ROEL HOUWINK

[Juni 1921]

Gedichten
door Jan Prins

Hero

Zij staat onder het licht en huivert in den nacht.
Met een onzekerheid van wankelige stralen
omhangt de fakkel haar. Zij staat en waakt en wacht.
Zij luistert, en zij kan bijkans niet ademhalen
van ingehouden angst en onrust. In het rond
is duisternis, en uit de diepte, langs den toren
opklimmend uit de verten van den Hellespont,
is die onpeilbaarheid van droef gedruisch te hooren,
die met de zich verbreidende beweging mee
van 't wijde water deint. - Daar brandt, daar breekt
de zee.

Zij, in de ledigheid verloren, wacht en tuurt.
Hoe lang haar in de stilte 't eenzaam waken duurt,
hoezeer of de uren haar den uren ook gelijken,
zij wijkt of wankelt niet. Zij laat den tijd verstrijken
en ziet onafgewend over de golven uit.
Zij onderzoekt den nacht, beluistert elk geluid,
en van omhoog over de duisternis gebogen,
met lippen, trillend van bewogenheid, met oogen
die spieden in de ruimte, staat zij, onbekwaam
te scheiden, vol van angst, vol van Leanders naam.

Zij wacht. En in de rust van dit verholen uur
is haar gebaar een vlam, is haar geduld een vuur
dat over de aarde staat. Zij wacht. Over de wijde
waterbewogenheid laat zij de stralen glijden
van den flambouw die waait en wappert in den nacht
en hoog is in de alomverlatenheid. Zij wacht,
en voor den wind met haar gewaad de vlam
    beschermend,
als om iets teeders, iets nooddruftigs zich ontfermend,
staat ze overschenen in het donker opgericht,
een teeken in den nacht zijzelve, - zelve een licht.

En diep vanuit de verre donkerte, onvermoeid,
ontembaar, doemt de zwemmer op, en hij doorroeit
de ruime duisternis met zijn bedaarde slagen.
Geduldig, als door een noodwendigheid gedragen,
stuwt hij zich verder, en doorvaart de stilte, en drinkt
den ongewissen schijn, die van den toren zinkt,
met dorstende oogen in. Dan, onder schuim bedolven,
doorworstelt hij den nacht en dan, over de golven,
staat in de verte weer de ster voor zijn gezicht.

Zoo, rustig, stuurt hij voort op liefdes eeuwig licht.

De zomerdag

De zomerdag, onder zijn dak
van licht, en met zijne uren,
die onafzienbaar diep en strak
in de uitgestrektheid duren,
staat hoog over de kalme zee,
over die koele, zilte
bezonkenheid, van ree tot ree
vol zonneschijn, vol stilte.

Het water, in den middag zwaar
en rimpelloos gelegen,
is als een looden loomheid, daar
wij niets in zien bewegen
dan enkel, nauw verkenbaar aan
wat rijzing, aan wat daling
in 't oppervlak, het langzaam gaan
als van eene ademhaling.

De wereld schijnt ons weggewischt.
Als vreemde, vlakke schijven
bespeuren we, in den ijlen mist,
dat landgedeelten drijven,
waarover hier en daar een vlag
van zonneschijn in lange
lichtbanen zinkt. Den zomerdag
zien we om ons uitgehangen.

Liefdes hof

Wie liefdes hof betreedt,
den wonder-, wonderschoone,
wie om daarin te wonen
het verdere vergeet,
wie 't oogenblik bemint
en aanziet hoe - bescheiden
in hem gewekt - bij tijden
opnieuw geluk begint,
wie onbaatzuchtig leeft,
zijn aard zich overgeeft,
wie list en opzet haat
vindt hier zijn toeverlaat.
Hoe zich de paden winden,
hij wordt het nimmer moe
zich nieuw verschiet te vinden,
tot aan den einder toe.

Nu zich dit paradijs
mij eenmaal heeft ontsloten,
nu ik zijn diep genoten
verborgenheid doorreis,
nu ik er talm en dwaal
en telkens opgetogen
mijne onverzadigde oogen
op zijn wijd licht onthaal,
beleef ik onbevreesd
en zorgenloos het feest,
waaraan zich elken dag
mijn hart verheugen mag.
Alleen dat luid verlangen
om u probeer ik wel
in redes rust te vangen,
maar 't ontloopt mij te snel.

Want gij alleen stoffeert
dien hof naar mijn behagen.
Met duisternis geslagen
ligt al wat u ontbeert.
Uw rankheid gaat mij voor,
de rust van schemerlanen,
van koele schaduwbanen,
de gansche stilte door.
Om die gedaante kwijnt
het zonlicht, en omlijnt
uw nauwbewust gebaar,
dat mij geleidt tot waar
geen twijfelen, geen vreezen
of geen miskenning is,
tot liefdes onvolprezen
omhuld geheimenis.

Zoo lokt gij, dag aan dag,
mij dieper in dit leven,
de wouden door en dreven
waarin ik dolen mag.
Tot in de verte een schijn
te zien is door de boomen,
en we aan den rand gekomen
van 't ondoorgronde zijn.
Beweging noch geluid
breekt hier den omtrek uit.
Onder den hemel, strak
en effen, ligt het
vlak van 't water, waar de stammen
voor altijd staan in 't rond
tegen de heuvelkammen
geworteld in den grond.

Dan, in dien spiegel, zal
ik eenmaal nog ervaren
wat in bewogen jaren
mij werd beschoren: al
de vreugde ons toebedeeld,
de smart door ons gedragen
en - weldaad mijner dagen -
uw lief, uw teeder beeld.
Dan overheerscht de rust,
verzinken leed en lust,
verstillen angst en pijn,
dan zal er vrede zijn en zal
ik weten mogen,
mij als een morgenlicht
over mijn brekende oogen,
uw diep ontroerd gezicht.

De Toulouse Lautrec (1864-1901)
Portret door Plasschaert

Ik weet niet, of ge ooit, zinnende in u zeiven, bedacht wat de Stad kan zijn voor een waaksch oog en voor een waakschen geest. Ik weet niet of gij haar ooit zaagt, zooals zij toch is te beschouwen: als een S c h o o n e V e r v l o e k i n g . Maar zoo u dat mocht zijn overkomen, dan is in u een rijke zekerheid gegroeid omtrent veel, dat anderen luchthartig voorbijgaan. Ge zult dan begrepen hebben, waarom in de stad de morgen het eind van den avend is, en niet het einde van den Nacht; ge zult dan gevoeld hebben dat de lichten, die daar aan de hooge staketsels bengelen, bengelen over afgronden. Ge zult dan begrijpen, waarom ge in zulke kloven nooit den morgen ontmoet, en het morgenkrieken, maar ge zult weten ook, dat in de stad het Leed zich eindeloos schakeert. En het Leed is onze Rijkdom, zoo als onze vreugd. Het Leed is die Rijkdom, die ons gewoner werd, en het Leed verzint subtieler, beweegt onophoudelijker, is niet te mijden; het Leed is altijd bezig met zijn roetdof Web. Maar wij willen dezen Rijkdom niet erkennen; wij vlieden hem onophoudelijk. Wij hebben tegen het Leed de Feesten gevonden, die dorre medicijn tegen dat invretend zeer. Of meent ge, dat om iets anders, die willige kudden 's avends optrekken naar de theaters, om daar de bizarre Tooneelspelers te zien, wier handen neêrhangen uit hun mouwen, als lichte bloemen, die in 't verterend licht worden tot onwezent-

lijkheên? Meent ge, dat om iets anders daar de menschen zitten in het felle witbleekend licht? Meent ge dat om iets anders, diezelfde optrekken naar de circussen, met de gepoederde clowns en met de verschrikte, onnatuurlijk gedresseerde beesten? Meent ge dat om iets anders de danszalen vol zijn van deernen, met den vicieuzen lok geplakt voor de ooren, en met de oogen, droog als een woestijn? Meent ge, dat om iets anders de mannen zich vergooien in die huizen, waar de Liefde zelfs een leugen is, en waar veil schijnt te zijn, wat nooit koopbaar werd: gemeenzaamheid ten-eenenmale? Meent ge dat om iets anders alles is, al dat vertier, met doode oogen, al dat vertier met moede lijven, al dat vertier met de vrees voor het Leed voortdurend vlak bij!

Als ge het anders meent, zult ge den tragischen Lautrec nooit verstaan. Hij toch is dit alles. Hij toch wil dit alles geven; hij toch, de subtiele teekenaar, heeft dit alles gegeven. En de wil dit te geven was innerlijk. Hij meende soms zelf, dat hij alleen zag; niets meer. Maar er was meer. Er was het meelij in hem om dat Leed, en de erkenning van het Leed in het meest gewaagde Feest. De cancaneerende Meiden van de Moulin-Rouge; zij krijgen den blik van een Norne tegen ons; la Goulue, 't symbool van de brute Lust, schijnbaar maar een anecdote uit het Parijsche Leven, wordt een aanklacht. De vrouwen in de verstoken huizen, die wachten om te verkoopen wat ze niet bezitten, de verkoopsters van die Lust, hij teekent ze, lusteloos wachtend. Hij teekent de Actrice, die na het spel, in het donker staat, bij een uitgang, en wacht. Hij teekent de zangeres, met den scheeven mond, en het te haten slappe vleesch, die in de café-concerts schijnbaar den angst verdrijft. Hij teekent in het circus den ploert, die het angstige beest

mishandelt; hij teekent de wandeling, en de ijdelheid van die wandeling in een na-gebootste natuur!

Lautrec teekent het gewaande, waarin wij allen, vreezig, gelooven, maar hij teekent het niet als een waarheid. Hij doorziet die onwaarheid; hij wordt geen dupe. Maar hij haat dáárom niet dezeBevreesden. Het spreekt van zelf, dat hij de dieren liefheeft, die bangen moeten, omdat andren bang zijn, maar hij haat de Bevreesden niet. Ik weet, dat sommigen willen denken, dat hij d i e geest is, de geest der Franschen, die hun ironisch lijkt te zijn, maar hij is meer gemoed dan zij dat zijn, die zóó meenen hem te karakteriseeren. En dat gemoed onderscheidt hem voor mij van den bewonderden Degas, die objectiever was, en van den bewonderden Forain, die als een zweepslag slaat, en met teekening haat en met onderschrift haat. Ik vind geen haat in Lautrec, en ik vind in de meest vluchtige teekening L i e f d e , d i e M e e l i j i s . Dat isLautrec's grootheid. Daardoor wordt hij tragisch; daardoor doet hij aan als tragisch. Daardoor wordt zijn wachtende Tooneelspeelster grooter dan zij u lijkt te wezen; zij is de stad, die, na het Feest, terug keert in een donker of te schel verlicht huis. Daardoor worden zijn zangers en zangeressen en deernen wezens, die deel hebben aan die schoone vervloeking, die de stad is, die wij allen handhaven met het spitse spel van onzen opstijgenden geest, en waarvan wij de donkre rottende bloemen plukken, dag na dag, tot een altijd weer bedriegend Boeket.

Een weerzien
door Henriette Barbe
(Slot)

Voor Margreet waren wederom een paar weken van moeizaam leven vergaan.

Op een avond, dat in haar lage stoeltje aan den haard, ze met droomende oogen nog wat staarde naar een laatste vlammetje, weifelend bewegend tusschen verkoold hout en wit-poeierende sintels, ging er een kort belletje beneden.

De post, dacht ze en vol verwachting keek ze op naar Lizzy, die een brief binnen bracht. Zoo zelden kreeg ze er een. Ze verbleekte, toen ze het adres las. Als in een snik mompelde ze ‘van Arnold’. Met bevende vingers rukte ze het couvert open. In een enkelen oogopslag had ze gezien, dat den 28sten, op zijn doorreis naar Londen, waar hij moest spreken, hij haar kwam opzoeken, om twee dagen later weer bij haar terug te zijn. De 28ste dat was... dat was... Maar dat was morgen al, morgen. Het bloed trok weg uit haar slapen. Zoo wee en duizelig voelde ze zich nu worden.

Hij, hij... Aan de stoelleuning moest ze zich vastklampen om niet voorover te slaan.

Ze drukte de handen voor het gelaat om te ademen, al maar te ademen, stil voor zich heen.

In eens richtte ze met een schok het hoofd op. En toch, kon ze het niet gelooven, stond het daar dan werkelijk? En wederom grepen haar bevende vingers naar den brief. Ja, het stond er, dat was zijn hand, zijn stijl. Of anders, droomde, droomde ze misschien. Ze betastte

het velletje, dat tusschen haar vingers knisterde. En ze greep zich in den arm om te voelen of ze wel wakker was. Morgen al, morgen....

Ze stond op, ze ging weer zitten en nogmaals rees ze overeind, om een glas water in te schenken, dat bevend ze over haar lippen gooide. Zou dit alles nu voorbij zijn? Het kon niet, en toch was het zoo. Hij bevond zich op zee, op een afstand van enkele mijlen en dan, dan...

En plotseling sloeg fel de bewogenheid in haar op. Hij komt, hij komt, juichte als uit duizend kelen het haar tegen. En bijna verblindend was de straal van licht, die haar horizont klaarde tot de glorie van één fonkelend blauw. En zoo sterk, zoo machtig voelde ze zich nu. Want weer zou het beginnen, dat leven van innerlijken rijkdom, voorbijstrevend alle genot en gemak, dat leven van kracht en durf dat alle kleinheid te niet deed.

Het maakte haar dronken, het maakte haar duizelig van vreugde. Urenlang bleef ze onbewegelijk zitten.

Eindelijk rees ze op om naar de slaapkamer te gaan.

Daar in dat vertrek, waar het teedere kaarslicht een goudigen nevel spon en haar jongetje zoo rustig te sluimeren lag in zijn witte bedje, voelde ze haar machtige ontroeringen inkeeren tot de geheimenis van een zoet geluk. Ze glimlachte droomerig voor zich heen. Nu zou ze een tehuis krijgen, een gezin. Als de zorgen om het bestaan haar te zeer drukten, zou naast zich ze iemand weten, die een deel er van overnam, nog voor ze een klacht geuit had; als ze 's avonds zat in de stilte van haar kamer mochten haar vermoeide oogen uitrusten in den troostenden blik van een wezen haar dierbaar en wederom, wederom zou ze moeder worden, misschien. O, nog eens, die weelde van dat nieuwe leven in je armen, nog eens die vreugde, om al dat lieve, dat in Robbie haar zoo verrukt had. Dan was hij haar eenige schat niet meer, maar zeker zou hij zijn broertjes en zusjes ver-

dragen, dat wist ze. En als de omstandigheden het niet toelieten, wilde ze tevreden zijn met het bezit van hem alleen. Ze toefde een wijle aan zijn bedje.

Hij lag daar zoo rustig te ademen met zijn lieve gezichtje weggeduwd in het kussen. Het was misschien de laatste dag, de laatste nacht, dat ze dat kind voor zich alleen had, maar nu ging ook hij een beter leven tegemoet. Arnold zou wel van hem houden, hij zou dadelijk wel voelen wat een fijne natuur er in dat zwakke, bijna achterlijke ventje school. Voorzichtig stopte ze hem in, trok met bedwongen handen het kussen recht, waar zijn hoofdje bijna van omlaag gleed. Hij zuchtte diep en ze meende, dat het een zucht van geluk was. Traag ontkleedde ze zich en legde zich eindelijk te slapen. En daar in het veilige duister schokte al heviger de oude hartstocht in haar op.

Ze fluisterde: O mijn lieveling, het is zoo lang geweest, het was te lang bijna, maar ik kon wachten omdat jij het wilde, ik kon wachten omdat ik jou hoorde en voelde in alles, overal en altijd. Want als de zon in mijn kamer scheen, dan dacht ik den gloed te zien, die straalde in jou oogen en als de wind ruischte door de boomen in den tuin beneden, dan meende ik, dat van den klank van jou stem daarin iets leefde en wanneer ik een kind hoorde schreien, dan herkende ik het klagen van jou ziel en dan was ik zoo eenzaam niet meer. Maar nu is het gedaan, nu is het voorbij, o mon bien-aimé en samen zullen we verder gaan en helpen moet je me om krachtig en sterk te worden. Want ik was zoo zwak, zoo hopeloos zwak soms, o, mijn schat, dan werd het of de grond onder mijn voeten verzonk, of ik ronddwaalde in een duisternis, waaraan geen begin en geen einde en ik werd opstandig en ik haatte het leven en de menschen en alles, alles, maar jij moet me leeren om wederom lief te hebben en dan kan het allemaal nog goed worden, want

wel heeft het leven de te groote luidruchtigheid in me gedempt en heb ik geleerd om te luisteren.

Er waasde een goudmist voor haar oogen, er zong een muziek in haar ooren, en al grooter, al lichtender voelde zij haar hart nu worden van een liefde die uit haar zich los scheen te maken om alreeds henen te reiken naar hem. Toen de morgen begon te schemeren door de gordijnen, greep een onrust haar aan. Ze werd beurtelings warm enkoud en haar tanden sloegen klapperend tegen elkaar. Een uur voor den gewonen tijd stond ze op. Jachtend kleedde ze zich.

O, mocht Arnold haar niet te ver zijn voorbijgegaan. Zijn leven was zooveel ruimer, zooveel grooter geweest dan het hare. Zij had maar geploeterd in haar huishouden en het andere had slechts gediend tot steun in haar moeilijkheden.

Lang talmde ze voor den spiegel. Ze vond zich leelijk geworden. Haar wangen waren vermagerd en overal zaten rimpeltjes en vouwtjes. Ze wist, dat hij weinig lette op die dingen, maar hoe gaarne zou ze gezonder en frisscher dan voorheen hem tegemoet zijn gegaan als om daarmede te zeggen, dat de innerlijke rijkdom, door hem geschonken, haar voor oud-worden had bewaard. Ook Robbie haalde ze vroeger dan gewoonlijk uit zijn bedje. Bij het aankleeden van haar ventje, lichtte weer iets van blijheid in haar op.

Ze bepeinsde, hoe zwaar het haar gevallen was, nooit met hem samen te mogen kijken naar al dat lieve van hun kind, en bijna zou ook dat weer geleden zijn.

Aan het ontbijt gooide ze slechts een kopje thee naar binnen en ze pruttelde niet, toen Robbie treuzelde met zijn boterham. Om tien uur kwam hij, ze moest zich dus reppen. ‘Hooreslieveling,’ zeide ze, het ventje met zich nemend naar de slaapkamer, waar ze hem onder toezicht van Lizzy wilde laten.

‘Hoor es, moesje krijgt straks iemand bij zich. Zal je dan zoet bij Lizzy blijven?’

‘Wie krijg je bij je?’ vroeg het jongetje grootoogig.

‘Iemand, iemand.’ Ze lei haar arm om hem heen, haalde hem dicht naar zich toe.

‘Dag lieveling, dag snoes,’ vleide ze aan zijn oortje.

‘Heb je het wel prettig gehad bij moesje, was het wel pleizierig zoo samen?’

‘Ja, ja,’ prevelde aanhalig het kind en zijn warme handjes aaiden haar in het gezicht.

Met iets weemoedigs drong ze aan: ‘Zeg, zal je dat nooit vergeten, zal je dat nooit vergeten, mijn schat?’ Ze wiegde hem zachtjes in haar armen, en fluisterde nog veel teedere uitingen hem in, waar het kind slechts weinig van begreep, maar die geduldig hij over zich liet komen, omdat hij het wel prettig vond, zoo bij moesje. Toen beneden de bel ging, zat ze nog met haar jongetje. Een hevige kramp snoerde haar keel toe. Hij, hij. Dat was zijn stap, zijn stem. Ze schoot overeind, maar haar lichaam was zwaar als lood en haar voeten weigerden te gaan. Hulpeloos staarde ze in het vertrek om, als wilde ze nog iets vasthouden, iets... Ze wist niet wat. Zich losrukkend uit dien droom sleepte ze zich naar de andere kamer. Er kwam iemand op haar toe. Haar handen werden vastgegrepen; een stem zeide: ‘Margreet...’

Zij mompelde: ‘Ben jij het, o, ben jij het, mijn schat,’ en met een diepen snik gaf ze zich over aan de armen, die haar omsloten hielden. Op haar voorhoofd, haar oogen, haar mond ging nu het zoeken van warme lippen en ze voelde flauw en duizelig zich worden, als dreef alle bewustzijn uit haar henen.

Ze schokte wakker uit die bezwijming door een stemmetje, dat iets riep.

‘Robbie,’ fluisterde ze moeilijk. ‘Robbie.’ En traag

sloeg ze de oogen op naar dat dierbare gezicht, zoo één nu met het hare.

‘Dat is hij,’ prevelde ze verheerlijkt. ‘Dat is hij, ons kind.’

En met den nerveusen greep van haar handen, zijn hoofd omvattend als vreesde ze wederom hem te zullen verliezen: ‘O, het was zoo lang, zoo lang die vier jaar.’

‘Ja, maar nu is het voorbij, Margreet, m'n lieve vrouwtje.’

In brooze verwachting naar hem opkijkend, vroeg ze: ‘Zal ik hém halen?’ Er verscherpte zich iets in haar blik. Ze vroeg ineens: ‘Wat - wat is er met je gezicht?’

‘Met mijn gezicht?’ Hij lachte eventjes. En naar zijn kin tastend: ‘Ik heb mijn baard afgeschoren, zie je dat nu pas?’

‘O ja, je had 'n baard vroeger. Zoo'n aardige, ruige baard. Dat gaf toen zoo iets... zoo iets’... Ze bedacht zich een wijle en zonder te kunnen uiten wat ze bedoelde, liet zachtjes ze haar hand gaan over zijn gladde haar. ‘Wat zit dat haar netjes,’ vleide haar teedere stem. ‘Maar je bent heelemaal zoo keurig.... En ik die dacht, dat je er nog net uit zou zien als vroeger. Dat kon ook niet, hè. In vier jaar moet je wel veranderen. Vind je mij erg veranderd? Wel 'n beetje, is het niet? Ik ben wel wat ouder geworden... Maar... maar wil je nu dat heele, heele lieve zien?’ En weder schonk zij hem dien glanzenden blik van zoete belofte.

Eindelijk ging ze naar de slaapkamer en aan haar hand voerde ze met zich het kind, dat in nuchtere verbazing de meneer aankeek, die moesje aan het huilen had gemaakt, want dat hadden zijn spiedende oogjes al dadelijk gezien.

Er zweemde teleurstelling in Verweghe's stem, toen hij opgewekt toch poogde te zeggen: ‘Zoo en hebben we daar nu de kleine vent?’

‘Hij, hij is niet sterk,’ verontschuldigde hulpeloos zich Margreet als was zij aansprakelijk voor zijn zwakke gezondheid. ‘Maar hij is zoo lief en verstandig, hij is zoo schattig...’

Weer kwam die geforceerde stem: ‘Ja, dat geloof ik graag. Hij ziet er ook heel verstandig uit....’

Er klemde een stilte....

Plotseling barstte ze los. ‘O je weet niet, wat hij al die jaren voor me geweest is.’ En als om te ontkomen aan de teleurstelling, zoo kil haar doorsluipend, drukte ze krampachtig haar wang tegen zijn donkere bolletje.

Meewarig neerblikkend op het jongetje, dat hij maar een erg miserabel kind vond, suste hij: ‘Kom, kom, we zullen er wel een flinke baas van maken, niet waar vent?’ Hij tilde hem van den grond nu, deed met gestrekte armen een gooi in de lucht.

Margreet zag hoe Robbie's oogen zich verwijdden in angst, hoe zijn smalle gezichtje wit wegtrok...

‘Niet doen,’ weerde haastig ze die acrobatische toeren af. ‘Hij is dat niet gewend.’

‘Kom, kom, zoo'n flinke kerel moet daar tegen kunnen.’ Doch haar snel-grijpende handen behoedden hem voor een tweede proefneming.

O, ze had gedacht, dat stil en ontroerd hij zou zijn bij het zien van het kind, dat hij niet kende. Waarom dat lawaaiige, dat rumoerige?

‘Hij zal in de toekomst wel beter worden’, schroefde Verweghe zich op. ‘Hij is misschien een beetje bedorven en verweekelijkt, altijd zoo met een vrouw alleen. We zullen hem wel wat steviger maken.’

Margreet's hoofd schokte omhoog. ‘Hoe dan?’

Hij lachte. ‘Kom, maak je er maar niet ongerust over. Ik zal hem geen Spartaansche opvoeding geven, maar ik heb toch idée, dat hij wat flinker zal moeten worden aangepakt.’

Er verkromp een pijn door haar starre pupillen. Hoe zou hij weten, wat ze met dat kind had afgetobd. Hoe kon hij vermoeden van de angstige zorgen, waarmede het broze draadje, dat zijn leventje uitmaakte, ze voor afknappen had behoed.

Met oogen waarin iets gestorven was, staarde ze op Robbie neer. Eindelijk prevelde ze: 'Wil je mee naar Lizzy gaan, lieverd?'

Hij knikte gretig en ze bracht hem naar de slaapkamer terug. Ze zette er zich op een stoel, zonder haar oogen te wenden van het kind, dat lusteloos nu bij het raam stond. Had ze hem bedorven en verweekelijkt? O, misschien wel, maar hij was ook zoo zwak en zoo teer, zoo overgevoelig. Dat kon ze Arnold niet dadelijk vertellen, dat was een begrijpen van langzamerhand, want jà, o jà, wel voelde ze nu iets van een ruimte, van een kloof... Met een vage handbeweging zocht ze langs het voorhoofd, waarin het zoo licht, zoo wonderlijk ijl was.

In het nevenvertrek liep Arnold in gedachten op en neer. Dat miezerige kind viel hem buitengewoon tegen en ook Margreet had niet meer dat krachtige, zelfbewuste van vroeger. Eer was er iets ziekelijks en overspannens en toch ook verfijnders in haar wezen. Een vrouwtje om medelijden mede te hebben. Wel moest ze veel van hem houden.

Er ging een bewogenheid in hem op om dat leed, zoo dapper gedragen terwille van hem, maar mede vond hij zichzelf ook niet de eerste de beste. Anderen lieten zoo'n vrouw, vooral met het oog op 'n dergelijk kind, eenvoudig aan haar lot over.

Enfin, het leven was nu eenmaal niet gemakkelijk.

Toen Margreet terugkwam, stond hij voor den spiegel zijn das recht te schikken. Ze herinnerde zich, dat hij vroeger, hoewel eerder nonchalant dan precies, zich ook gaarne in den spiegel bewonderde, wat haar met

zijn ijdelheid hem plagen deed. Wel had hij iets buitengewoon keurigs en corrects gekregen.

Ze wilde hem nu vragen naar zijn leven, zijn werk, maar vergeefs zoekend naar woorden, haperde eindelijk haar trage stem: 'Heb je al ontbeten?'

Welwillend glimlachte hij haar tegen: 'Nee, dank je, ik heb al op de boot ontbeten.'

'Wil je dan niets anders, geen koffie?'

'Nee, nee, ik moet dadelijk weg!'

'O ja, dat is waar', zeide ze mélancholiek.

Weer trof hem het bleeke, het bijna doorzichte van haar teere gezicht, toch wel aantrekkelijk nu. Een echt vrouwtje was ze.

'Ik moet in Londen zijn, ik kom overmorgen terug. Vind je het erg naar?' Verliefd greep hij haar hand.

Die aanraking deed haar even sidderen, en terwijl van de oude hartstocht iets in haar opsloeg, fluisterde ze: 'Maar dan kom je weer terug, hè. En dan gaat het allemaal weer beginnen, dan gaan we weer samen ploeteren en vechten.'

Hij antwoordde niet. Hoe zou hij dat alles haar duidelijk maken?

Van de klok vielen elf slagen.

'Elf uur', riep hij in geveinsde haast.

'Zeg, het is mijn tijd!'

Margreet moest nu hollen naar de gang om zijn hoed, zijn jas.

'Nu adieu, tot overmorgen, hou je maar taai.'

Zij stuitte zijn vaart naar de deur met een teleurgesteld:

'Moet je Robbie niet goeien dag zeggen?'

'Robbie, o, ja, natuurlijk'. Op den drempel hem vluchtig zoenend zeide hij: 'Dag jongen, wees maar braaf hoor, doe maar altijd wat moeder zegt.'

Margreet lachte nerveus.

'Wat is er?' vroeg hij verwonderd.

‘Och niets. Ik dacht, je kunt merken, dat je niet aan kinderen gewoon bent.’

Meewarig wuivend met de hand beduidde hij, dat met zóóiets hij zich nog niet had opgehouden en zijn tasch grijpend liep ijlings hij de trappen af.

‘Gaat die meneer nou weg?’ kwam ineens Robbie's stemmetje.

Margreet knikte. ‘Ja, vind je dat jammer?’

Onverschillig bewoog hij zijn schoudertjes. ‘Hm’, zeide hij, toen triomfantelijk: ‘Ik ga een kasteel bouwen.’

Als een vreemde dwaalde Margreet een oogenblik om in het vertrek, verzette een vaasje, schoof een stoel bij, bracht met ongeruste handen wat orde in al de dingen, die stonden zooals dat behoorde, maar die ineens haar zoo koud, zoo onaandoenlijk voorkwamen.

Dat was toch de pot met tulpenbollen, door haar zelve elken dag begoten en waarover ze telkenmale zich weer verheugde, als ze meende, dat de knoppen steviger werden. En daar immers hing de oude doek met dien rijkdom van kleuren in de zon plotseling oplevend tot een veld van bloemen. En dan haar boeken. Het lawaai van op den grond gesmeten steenen deed haar wakker schrikken uit haar gemijmer.

Hij moet zijn melk hebben, dacht ze.

Onder het loopen stiet haar rok tegen een juist opgezette toren, die kantelend omlaag stortte.

‘Kijk nou, wat je doet,’ riep in woedend getrappel Robbie.

‘Kom, dan zetten we hem weer op.’ Ze bukte zich naar den grond, maar boos weerde hij af: ‘Nee, nee, nee.’ ‘Kind, wees toch niet zoo lastig, stootte ze geprikkeld uit. Dat moet nu eens uit zijn. Ik wil dat eeuwige dwingen niet hebben. God, wat ben je verwend.’Ontsteld staarde hij haar aan, en ineens gooide hij doos, blokken van zich, om tegen een stoel zijn verdriet uit te snikken.

Ze had alreeds spijt van haar gebrek aanbeheersching. Naast hem neerknielend en trekkend zijn hoofdje in haar schoot suste ze: ‘Kom, moesje meent het zoo niet. Nu was moesje net zoo driftig als jij dikwijls bent,’ en toen hij wanhopig bleef doorhuilen, brandden ook onder háár oogleden de tranen op.

Dat was nu de dag, zoo smachtend verbeid, al die jaren. O God...

‘Huil jij ook,’ vroeg Robbie schuchter. ‘Nee moesje, je mag niet huilen. En ik zal nooit meer stout zijn en ik zal 'n heel kasteel voor je bouwen en jij krijgt het chocolaadje van mijn levertraan en morgen ook. En zal je dan niet meer huilen?’ Met zijn natte knuisjes woelde hij in haar gezicht.

‘Nee schat, nee snoes!’ prevelde ze ontroerd. ‘Geef moesje dan nog 'n zoentje.’ En in een honger naar zijn liefkozingen lei ze haar wang dicht tegen zijn brooze mondje.

Arnold wist niet half wat 'n snoes het was. En het besef dat ze ook liever niet had, dat hij dat alles zoo precies weten zou, vervulde haar van schrik. Wat wilde ze dan? ‘Zal ik een kasteel voor je gaan bouwen?’ waagde Robbie's zoetste stemmetje.

‘Ja. Goed.’

‘En kom jij er dan in wonen?’

‘Ja, dan kom ik er in wonen.’

‘Maar niet die meneer?’ bedong met beslistheid hij ineens.

Ze keek ontsteld hem aan.

‘Waarom niet, vond je hem dan niet lief?’

Zijn gezichtje vertrok in een leelijke grimas. ‘Nee hoor,’ zeide hij.

Traag rees ze overeind. Wat moest dat geven, wanneer die twee elkander niet verdroegen? Robbie was niet gemakkelijk en wanneer Arnold op hem ging vit-

ten... Ze zou dat niet uit kunnen staan. Er vloog een gloeiende blos naar haar wangen.

Hield ze dan niet meer van hem? O, natuurlijk, maar er bestond iets tusschen dat kind en haar wat 'n man zoo gauw niet kon begrijpen. En ze moest bekennen, dat het anders was uitgekomen, dan ze zich had voorgesteld. Grooter, glanzender had ze het zich gedacht. Iets van een geluk bijna te machtig om te dragen... En toch kon een ieder wel begrijpen, dat in vier jaar je veranderde, aan beide kanten. Wat voor indruk mocht hij van haar gekregen hebben? Gebeurde het niet altijd zoo in het leven? Nu toch herinnerde ze zich heel goed, dat, toen ze pas zijn vrouw was, er ook dingen waren, die haar tegenvielen. Naderhand had ze dat alles leeren verdragen, immers wanneer je innerlijk van elkander hield, kwam je die bijkomstigheden te boven. Zoo zou het nu ook gebeuren.

En Robbie dan, drong het wederom aan haar denken zich op, als het met Robbie niet gaat.

Zoo vocht, zoo worstelde ze, dien dag en den dag daaropvolgend, tegen al haar tegenstrijdige gevoelens, dieze wist te ontrafelen, te ordenen en al doende te boven te komen, tot ieder onbewaakt oogenblik haar kwam overrompelen van nieuwe angsten en ze wederom aanving met wikken en wegen en het alles rijpelijk overdenken.

Twee dagen later begaf Verweghe zich naar Margreet terug.

Hoogelijk voldaan over zijn preeken in Londen, vleide hij zich met de hoop later misschien in het buitenland professor te worden.

Nu eerst trouwen, want wel moest een dominé gehuwd zijn, en dan verder recht op je doel af.

Hij verlangde naar Margreet, naar haar lieve melancho-

lieke gezichtje en dat heerlijk hartstochtelijke, dat ze goddank nog behouden had. Het was of hij weer verliefd op haar begon te worden en als de zaak met dat kind geregeld was, stond hen niets meer in den weg. Het zou haar moeilijk vallen om zich van hem los te maken, maar terwille van zijn toekomst moest ze zwichten, dat was haar plicht.

Met het zelfverzekerde van iemand, die successen oogst, waar hij zich vertoont, kwam hij binnen.

'Wel, hoe gaat het er mede?' Hij kuste haar bleeke wangen, smaller en doorzichter nog dan de eerste maal. 'Goed, goed. En jij. Hoe heb jij het gehad? En waar heb je eigenlijk gesproken?'

'Ik zal het je allemaal vertellen, laat ik het me eerst wat gemakkelijk maken.'

Het vertrek rondwandelend, trok langzaam hij zijn handschoenen uit. Hij prees in goedkeurendrondkijken: 'Zeg je woont hier aardig.'

Van den schoorsteen nam hij een vaasje met bloemen, waar even hij aan rook om het weer weg te zetten.

'Wat'n bende,' zeide hij, wijzend op het kasteel van Robbie. 'Dat is toch lastig in een huiskamer. Je zoudt er over vallen!'

Achteloos schopte hij een paar verdwaalde steenen tegen de wankele torens.

'En is dat je bibliotheek? Jonge, jonge, wat'n boeken. En allemaal gelezen ook? Kijk es. De preeken van Tauler. Heb je die? Curieus, waar vrouwen tegenwoordig zich zooal in verdiepen!'

'Jij hebt me ze zelf gegeven,' merkte ze op.

'Ik, heb ik je die gegeven? Nou, dan weet ik daar niets meer van.'

Een oogenblik bladerde hij in het Nieuwe Testament. 'Daar heb je goed in gestudeerd. Wat'n papiertjes en aanteekeningen waarachtig ook. Hoe heb je er den tijd

en den lust voor gevonden. Anders niet onverdienstelijk voor een aanstaande dominé'svrouw.'

Verwonderd sloeg ze de oogen naar hem op. 'Dominé'svrouw,' herhaalde ze.

'Ja, dat weet je toch, dat heb ik je immers geschreven.' Ze zeide in groeiende verbazing: 'Nee, dat heb je niet geschreven.'

Hij trok de wenkbrauwen even omhoog.

'Wel, ik dacht het.'

'Maar waar dan, in welke gemeente?'

Omzichtig opvouwend zijn handschoenen, die hij met veel zorg daarna bij zich stak, zeide hij: 'In de Doopsgezinde gemeente in Amsterdam.'

Ze stotterde: 'Jij, ben jij Doopsgezinde Dominé geworden?'

'Nou, is dat zoo erg?' vroeg hij geraakt.

'Of dat erg is.' Haar blik verwijdde zich in ontzetting.

'En, en je hebt altijd gezegd, dat in het kerkelijke leven het religieuse ontbrak, dat er het spontane uitging. Dan werd het sleur!'

'Nou ja - vroeger.'

'Maar, maar denk je dan niet meer als vroeger? Voel je dan niet meer zooals vroeger...'

'Lieve schat, dat is vier jaar geleden. In vier jaar kan een mensch heel wat veranderen - bovendien wat doet er dat nu toe. Als ik er maar vrede mede heb. En het is toch het voornaamste, dat we het in huis goed met elkander kunnen vinden!'

'Maar we moeten elkander toch begrijpen,' kwam het als een noodkreet.

Hij suste: 'Natuurlijk moeten we elkander begrijpen. Ik zie ook absoluut niet in, waarom dat het geval niet zou zijn. Maar je moet niet zoo zwaar op de hand wezen. Mijn positie en ons huishouden, dat zijn twee dingen op zichzelf.'

‘Ja, als je dat zóó opvat tegenwoordig, ja, dan is dat zoo...’, kwam het moeilijk over haar lippen. ‘En je socialisme en je anti-militairisme?’

In quasi-wanhoop hief de handen hij omhoog: ‘Lieve engel, tob je daar nu nog over. Ik dacht, dat je in dien tijd wel iets anders had gehad om je mee bezig te houden.’ Maar haar diep-broeiende denken vervolgend, ging als in een droom ze voort: ‘En weet je wel, dat je vroeger zoo'n afkeer had van alles wat bourgeoisie was? En die is in de Doopsgezinde Gemeente toch wel erg sterk vertegenwoordigd.’

‘Zeker, maar ik ben nu verstandiger geworden. De menigte schept ten slotte de Kerk, die ze zelf noodig heeft en in dat opzicht is de Doopsgezinde Kerk nog de slechtste niet. En als de menschen dat nu eenmaal noodig hebben, waarom zou je ze het dan niet geven. Beter, dan om ze dingen op te dringen, waar ze nog niet rijp voor zijn. Vind je dat nu werkelijk zoo erg?’

‘Ik, ik weet het niet’, zeide eindelijk ze met een verdwaasden lach. ‘Ik moet er eerst nog aan wennen.’

‘En ik, die dacht, dat het je pleizier zou doen om nu eens een rustig leven te krijgen...’

‘Maar ik zeg toch niet dat ik niet wil. Ik zal me er wel in moeten schikken.’

‘Schikken, schikken’, hoonde hij bits nu. ‘'t Is belachelijk, 't Is of je met me naar een verbanningsoord moet. In ieder geval is het een heel wat beter bestaan dan zoo wat lezingen houden en een beetje schrijven. We moeten toch eindelijk eens practisch worden. Tenzij je verkiest armoe te lijden.’

Maar plotseling had zijn hand ze gegrepen en met hartstochtelijken drang fluisterde ze: ‘En als ik je nu zeg, dat het mij niet schelen kan, als ik nu zeg, dat je om mij niet iets behoeft te doen, dat tegen je innerlijk ingaat. O, Arnold, Arnold, laat die Kerk loopen, geef dat beroep

op. Ga weer preeken langs den weg of spreken op vergaderingen of, of anders, wordt journalist, schrijver op een kantoor desnoods, of ik weet niet wat. Het kan me niet schelen. Het is me absoluut onverschillig. Maar ga geen compromis aan met de richting die je vroeger bestreden hebt. Zie je, ik heb dadelijk wel gevoeld, dat er iets aan je veranderd was en dat heeft me zoo'n pijn gedaan. Maar nu weet ik dat ik je nog niet heelemaal verloren heb. Het is die Kerk, het zijn die menschen, waardoor je veranderd bent. Maar als je wilt, dan kun je weer net zoo worden als vroeger. Laat het los, o, mijn lieveling, laat het los en dan kunnen we samen opnieuw beginnen. En, en als dat niet kan, als je daarvoor eerst alleen zoudt moeten zijn, dan wil ik nog wel een poos hier blijven, dan zal ik het nog langer probeeren...' En ze lei bei haar handen om zijn gezicht, ze kuste zijn haar, zijn oogen, zijn mond en zachtjes begon ze te snikken.

Sprakeloos liet hij haar begaan. Zoo vreemd onzeker, zoo wankel voelde hij het in zich nu worden. Weggaan met haar, ergens heen, waar niemand hen zou kunnen vinden, om zich over te geven aan die felle bewogenheid, aan dien liefderoes van eens... Maar zijn positie, zijn studie, zijn toekomst. En verbijtend zijn ontroering, weerde hij eindelijk af: 'Kom Margreet, kindje, wees nu verstandig. Ik begrijp wel, dat het 'n oogenblik vreemd voor je is, maar dat zal gauw genoeg wennen. En wat komt het er allemaal op aan. Het is mijn werk. Jij behoeft het niet te doen. Als jij thuis maar'nlief vrouwtje voor me bent. Dan wil ik in mijn vrijen tijd nog wel over dingen met je praten, waar jij het graag over hebt.'

Ze vroeg klagend: 'En hoe moeten we Robbie dan opvoeden?'

Hij aarzelde even. 'Robbie opvoeden', herhaalde hij. 'Er moet toch iets van eenheid tusschen ons zijn', drong ze aan.

‘Hm. Ja ja,... Ja zie je, daar had ik je al eerder over willen spreken...’

Er trok een heete gloed over haar wangen. ‘Wat is er dan?’ vroeg ze in ademlooze spanning.

Met nerveuse hand zocht hij door zijn haar.

‘Ja, dat is iets, waar we niet zoo overheen kunnen loopen, wat ik nu met je ga bespreken. Je weet hoe de menschen zijn. Het is in de eerste plaats in het belang van het kind zelf.

’ Er klemde een stilte.

Toen kwam in angstige hapering haar vreemde stem: ‘O ja, ik begrijp het al. We moeten doen of hij niet van ons is.’

‘Welnee, dat behoeft niet, tenminste alleen in het begin. Het zou daarom wenschelijk zijn als we hem den eersten tijd ergens buiten bij iemand in huis deden. Een quaestie van een, twee jaar misschien. Bovendien is Amsterdam niet goed voor zoo'n zwak kind. Beter eerst in een gezonde streek. Na dien tijd komt het er niet meer op aan wat er van gedacht wordt. Dan ben ik toch al professor.’ Met een snerpend lachje stiet ze uit: ‘O, moet je nog professor worden ook.’ Ze maakte zich los uit zijn omarming.

‘Ach, laten we er niet langer over praten. Het is nu toch allemaal gedaan.’

Hij riep geïrriteerd: ‘Wat is nu gedaan? Wat bedoel je daarmede?’ en in nauw bedwongen ergernis om zooveel tegenstand: ‘Wees toch verstandig. Je kunt doen wat je wilt. Je kunt christensocialist blijven en ieder oogenblik naar je kind gaan, desnoods weken bij hem logeeren.’

Triestig haalde ze de schouders op. ‘Ach je begrijpt het niet. Je kunt in de verste verte niet benaderen, wat dat kind voor me geweest is. En dat zal je nooit begrijpen ook. Ik dacht eerst dat het die hoed en die jas en

die Kerk waren, die je veranderd hadden, maar jij bent het zelf, jij, jij bent anders geworden.'

'Dat er zoo weinig met je te praten valt. Je hebt je al dien tijd zoo dapper gehouden en nu...'

Er ging een vermoeid lachje over haar ingezonken gelaat en smartelijk zeide ze: 'Ja, ik heb me al dien tijd dapper gehouden, maar die dapperheid, die had ik niet uit mezelf...'

Meewarig schudde ze het hoofd, als bezon ze zich op iets heel droevigs en met peinzende oogen ging trage ze voort: 'Zie je, toen ik jou leerde kennen, toen was ik iemand, die nog zocht, maar in dien tijd, met jou, heb ik van allerlei gehoord, dat geheel nieuw voor me was, en dat vond ik toen mooi, omdat ik alles mooi vond, wat bij jou hoorde. Maar nadat ik je verlaten had en ik me zoo eenzaam, zoo wanhopig eenzaam voelde, toen ben ik me weer gaan verdiepen in al die boeken, die jou zoo boeiden en het werd als of ik ze voor het eerst onder de oogen kreeg, het werd iets als een openbaring en ook had ik het gevoel van steeds met je samen te zijn. En daardoor is het wel geweest, dat ik altijd zoo door en door gelukkig heb kunnen zijn om het bezit van mijn kind en daarom is het ook, dat ik het zoo lang heb kunnen uithouden, alleen...'

Er viel een stilte.

'Zie je,' hernam ze na een wijle droomerig. 'Ik heb dikwijls gedacht, dat ik te beklagen was in die vier jaar, maar nu geloof ik, dat ik ze wel weer over zou willen doen.'

Hij ging naar het venster en staarde een oogenblik naar buiten. Eindelijk gaf hij toe: 'Ja, natuurlijk. Er zijn altijd van die dingen waar je zóó in opgaat, dat het ten slotte een stuk van jezelf wordt. Vooral vrouwen hebben de neiging om steeds naar het allerhoogste te reiken en zich daar krampachtig aan vast te klampen, dikwijls

tegen beter weten in, maar op den duur moet en kan je dat loslaten. Het leven is nu eenmaal niet anders dan nuchtere werkelijkheid. Hoe eerder een mensch dit inziet, hoe beter. Daarom, ik kan niet terug en ik zou dat niet wenschen ook. Maar wat zou je nu eigenlijk willen...'

Ze mompelde: 'Ik weet het niet.'

'Toe Margreet. Dat moet je weten. Of dacht je, dat jij uitverkoren bent om dwars tegen het leven in te gaan?

Dat zou toch 'n beetje op zelfoverschatting gaan lijken. Het is nu de tijd om aan de toekomst van je kind te denken.'

'Het kind, waarvan we de ouders niet mogen zijn.'

'Dat heb ik in de eerste plaats in het belang van hemzelf gezegd, maar ga desnoods zoolang met hem mede naar buiten of zooiets...'

Moeilijk stootte ze uit: 'Dat je het voorstel hebt kunnen doen, dat vind ik zoo verschrikkelijk.'

En in vertwijfeling jaagde haar angstige denken: Had hij gelijk, moest ze schikken terwille van haar kind? Zou het naderhand wennen? Was ze overdreven en zelf overschattend? Zag ze het allemaal verkeerd? Had ze het al die jaren verkeerd gezien? Zou die overspanning voorbijgaan in een normale omgeving, en kon het dan nog gebeuren, dat ze elkander gingen begrijpen? Maar wanneer dat nu niet gebeurde, en ze wel als vreemden tegenover elkander zaten in dat huis, omdat het niet wennen kon? Wat dan? Wederom alleen achterblijven, wederom beginnen dat leven van moeite en zorgen, dat alle glans nu voor haar verloren had. En Robbie zonder vader. Maar wat beteekende een vader, die in hem slechts een zwak stumpertje zag, dat hij achterhouden wilde...

Wat moest ze zeggen, wanneer hij troost kwam zoeken bij haar, wat later, wanneer hij in opstand zou komen

misschien... Want nooit zou het gaan met die twee... Maar ze moest nu besluiten. Nu dadelijk, bij te lange aarzeling zou ze het heelemaal niet meer weten.

Als om hulp smeekend bracht ze eindelijk uit: ‘O God, het is zoo moeilijk.’

Hij stelde vast: ‘Het is alleen moeilijk, omdat je het als moeilijk zien wilt. Wees toch practisch, beschouw de zaken nuchter. Forceer je niet tot dingen, die voor ons gewone menschen niet zijn weggelegd. Zoo interessant is het allemaal niet. Godsdienst is werkelijk niet bedoeld om zóó overdreven te worden doorgevoerd. En bij 'n kind behoort 'n vader, al moet er dan nog misschien 'n paar jaartjes mede gewacht worden. Zoo is de wereld nu eenmaal.’

Traag een haarlokje wegstrijkend uithaar oogen en haar hand wederom leggend in haar schort, zeide ze op droeven toon: ‘Ach, het is heel goed mogelijk, dat je gelijk hebt met alles wat je zegt. Ik neem graag aan dat die Kerk juist heel mooi is en dat ik het verkeerd inzie. Ik beweer ook niet, dat ik door dat alles beter ben geworden, al heeft het me dan ook zoo gelukkig gemaakt, in al die moeilijkheden. Maar daar gaat het niet om. Het zit 'm alleen daar in, dat ik gegroeid ben of achtergebleven, zooals je wilt, in wat jij verlaten hebt. We passen niet meer bij elkander en daar mag hij niet aan opgeofferd worden.’

‘Ja, dan kan ik er weinig aan doen. Als jij dat ongelukkige kind per sé zonder vader wilt laten.’

Ze zeide met bitterheid: ‘Ik wou dat je dat vier jaar geleden overwogen had, maar als hij dien vader nu eenmaal noodig heeft, openlijk of niet, dan verliest hij zijn moeder. O, ik wil desnoods wel met je medegaan en hem onder jou toezicht opvoeden, maar wanneer ik dat doe dan ben ik mezelf kwijt en wat zal ik dan nog voor mijn kind kunnen zijn...’

Arnold toefde een wijle aan het venster. Tegen dergelijke opvattingen viel niet te redeneeren. Hij zag nu ook wel in, dat ze zeer misplaatst zou zijn in die Amsterdamsche omgeving. Het speet hem, haar zoo alleen achter te moeten laten, al was het goed, dat het zich direct had geopenbaard.

Eindelijk zich weer tot haar wendend besloot hij: 'Ach ja, je hebt misschien gelijk, we passen niet meer bij elkander. Mogelijk kom je in later jaren tot practischer inzichten en zal je mij dan beter gaan begrijpen. In ieder geval heb ik er aan gedaan, wat ik kon. De verantwoording is dus voor jou. Ik beschouw me als geheel vrij vanaf heden.'

Langzaam zette hij zijn hoed op, trok zijn handschoenen aan, en bij het verlaten van het vertrek voegde met geforceerde welwillendheid hij haar nog toe: 'Als je soms nog eens raad of hulp noodig mocht hebben, dan kan je je altijd bij mij vervoegen, want om dat kind geheel te verloochenen, daar ben ik de man niet naar. En nu adieu.'

Een wijle sloot Margreet de oogen. Toen ze wederom ze opsloeg, was hij weg. Roerloos beluisterde ze zijn stap, zich verliezend in de gang, het dichttrekken van de buitendeur. Het was gedaan...

Haar werd het nu, als dwaalde ze door de grauwe vereenzaming van een woestenij, waaraan geen begin en geen einde en zoo niets meer was te verwachten, zoo niets om op te hopen. En lang staarde met stommen blik ze om zich heen, zonder nog te weten van tijd of ruimte.

Maar ineens ging in het nevenvertrek een stemmetje op. Ze keek naar de deur, met oogen, waarin van het leven iets ontwaakte.

Het gaf haar diezelfde aandoening, als wanneer op een killen Maartschen dag, ze eensklaps het gepiep hoorde

van een vroeg vogeltje; een hulpeloos diertje, dat reeds tsjilpte van lente, maar toch nog bescherming en veiligheid van noode had in de gure dagen.

En ze wist, dat daar naast haar een wezentje was, dat al de zorgen, al de toewijding, dat heel de kracht en de warmte van de liefde behoefde, die voor hem nog ze gered had.

Robbie, die nu alles was, wat zij had behouden.

Langzaam begonnen de tranen neer te vloeien langs haar ingevallen gelaat en ze voelde het als een vertroosting eindelijk te kunnen weenen om die wereld van illusie, die voor immer in haar ten onder was gegaan.

Botticelli en zijn tijd
door Prof. Aug. Vermeijlen

Te Florence is de tijd van Botticelli, het laatste vierdedeel der vijftiende eeuw, de schitterendste van de vroege-renaissance-beschaving. Toen de niet bijzonder kunstzinnige Piero dei Medici, wien de geschiedenis geen roemruchtiger naam te geven wist dan Piero den Jichtige, na vijf jaren aan 't hoofd van Florence te hebben gestaan, in 1469 overleed, ging zijn gezag over op zijn twee zoons, Lorenzo, pas eenentwintig jaar oud, en Giuliano, die er nog geen zeventien telde, - il bel Giuliano, dien de dames zoo graag mochten lijden. Menig burger, die vond dat de macht der Medici te veel naar monarchie zweemde, was er minder mee ingenomen: en in 1478 werd Giuliano door samenzweerders in de kathedraal vermoord, terwijl Lorenzo er met een verwonding afkwam. Al bleef hij naar den uiterlijken schijn een gewoon dienaar der republiek, feitelijk was hij nu alleenheerscher. Zijn regeeringsmethode werd er niet malscher om, noch zijn financieel beheer voorzichtiger. Hij bracht den Staat tot op het randje van bankbreuk, en wist het evenwicht, ook van zijn eigen vermogen, alleen eenigszins te herstellen door even vertwijfelde als twijfelachtige middelen. De benadeelden lieten 't zich gevallen, uit vrees voor veel ergers; het volk hield zich koes, omdat het luisterrijke feesten te zien kreeg, en de literatoren en schilders vereerden in Lorenzo il Magnifico den veelzijdig ontwikkelden man

van gevoeligen smaak, wiens spilzucht in de eerste plaats de geleerdheid en de kunst ten bate kwam, - den estheet die in zijn villa's de schranderste geesten rondom zich hebben moest, den dilettant bezeten door ‘appetito della bellezza’, die zelf verrukkelijk-gedreven verzen schreef, den epicurist die gaarne deelnam aan een twist over platonisch christendom of christelijk platonisme, den hartstochtelijken verzamelaar van oude beelden en gesneden steenen, handschriften, kleine bronzen, keurige Italiaansche en Vlaamsche paneelen. Men hoede zich voor overdreven schatting van zijn rechtstreekschen invloed, alsof het meeste schoons dat toen werd voortgebracht aan zijn maecenaat te danken ware: heeft hij niet, om maar op één feit te wijzen, Leonardo da Vinci uit Florence laten vertrekken? Maar hij blijft het type van de Florentijnsche beschaving uit die periode: na een tijd van machtig streven komt een tijd van verfijnde kuituur, na het geslacht der veroveraars en opbouwers, het geslacht der genieters, die vinden dat het leven moet geleefd worden, want liefde en geur van lenterozen zijn niet eeuwig: ‘de doman' non c'è certezza’, zong Lorenzo.

Hierop volgt de reactie, - het staartje van den beminnelijken roes. Lorenzo sterft in 1492. De dominicaan Savonarola heeft door zijn vurige preeken Florence reeds van berouw doen beven: weldra wordt Jezus Christus als koning uitgeroepen, en Savonarola is zijn stadhouder. Op een vastenavond, in 1497, weet hij zelfs gedaan te krijgen dat de bevolking psalmenzingend den rei danst rond een auto-da-fé van ijdelheden van weelde en wellust, juweelen, sieraden, modesnuisterijen, - de dames offerden haar valsch haar en de schilders hun mythologisch naakt. Maar de roerige republiek kon geen Genève worden, het theocratisch bewind was van korten duur: het jaar nadien moest Savonarola zelf den

brandstapel bestijgen. - Botticelli had den profeet aangehangen en leed geweldig onder diens nederlaag.

De Florentijnsche schilderkunst heeft over 't algemeen die bewegingen van den tijdgeest begeleid, het liefelijk-glanzende schoonheids-feest en den godvruchtigen weeromstuit. Zoo verschijnt ze althans in vogelvlucht gezien; als we ze doorwandelen vertoont ze een veel samengestelder karakter. Het samengestelde karakter van een ‘overgang’: tevens nabloei, en voorbereiding van een nieuwen synthetischen stijl.

De veroveringslust is blijkbaar verflauwd. De toonaangevende schilders - te Florence althans: Umbriërs als Melozzo en Signorelli blijven meer op het groote gericht, - hebben niet meer dat in zijn soort heldhaftige van den hoogstrevende die met den vorm strijdt als Jacob met den engel. Zij hebben kieschkeuriger smaak en gevoeliger zenuwen. Zij zijn meer de mannen van de verfijning dan van de, in de volle beteekenis van het woord, scheppende daad. Zij zijn rijk geworden door het gewroet van hun voorgangers. Zeker gaat de kunst geleidelijk vooruit: de verhouding tusschen de figuren en haar omgeving wordt aldoor juister, de verdieping der ruimte - architectuur of landschap, - op overtuigender wijze weergegeven; het wedijveren met de kleurpracht en de aandachtige detailleering der Vlaamsche paneelen, die bij de liefhebbers zeer gewild waren, - Vlaamsche meesters worden dikwijls boven Italianen voorgetrokken, - heeft ook nu en dan nieuwe waarden doen vinden. Maar we missen nu het vuur van geestdrift, het gretige zoeken, het met fikschen greep aanpakken van de menigvuldige natuur. Niet alleen bij Botticelli, die droomt: weerspiegelt de prozaïst onder hen, Ghirlandaio, het beeld der Florentijnsche werkelijkheid, dan is hij de kalme toeschouwer, niet meer de ontdekker.

Botticelli en Ghirlandaio, zij roepen ons dezelfde tegenstelling voor den geest als die we ook in de toenmalige plastiek opmerken: aan den eenen kant de aristocratische loutering van de kuituur die hooger uitrankt, aan den anderen de burgerlijke nuchterheid van de kuituur die zich uitbreidt. De eerste trek is de meest treffende: een type waar men veel van houdt is nu het zestien-, zeventienjarig meisje, de opgeschoten jongeling, de gratievolle aartsengel, bloesem in den knop, jeugd die, nog wat mager en groen, de lenige kracht van den aankomenden man aan delicate vrouwelijke bekoring paart, - met iets van de bleekheid soms van een ras dat al veel geleefd heeft. De zin wendt zich meer naar het sierlijke dan naar het machtige, laat zich aanlokken door het zeldzame. De invloed van de goudsmederij, en van die andere juweelen, de Vlaamsche schilderijen, drijft in dezelfde richting. Het fresco dreigt haast in innerlijke beteekenis onder te doen voor het ‘salonstuk’. - En daarnaast zien we toch, voor het groote publiek, een behaaglijk, nogal laag-bij-den-grondsch realisme zich in het meest monumentale werk breed maken. Het wereldlijke heeft hand over hand toegenomen, de opvatting verliest haar verheven ernst, - ten tijde van Savonarola zal de ziel tot inkeer komen, maar de zuivere innigheid der onschuld is niet terug te winnen. Het is niet alleen de oude, altijd ondiepe Benozzo Gozzoli die te Pisa (tot in 1484) naar aanleiding van oud-testamentische geschiedenis - Noach's dronkenschap b.v., - uitweidt in allerlei leuk-gemoedelijke genre-voorstellingen; het is niet alleen in de vertrekken van den beruchten Borgia, paus Alexander VI, dat een Pinturricchio (omstreeks 1492-'95) het heilige onder profane praal verdooft: zelfs in de reeks wandschilderingen die Sixtus IV in zijn kapel, de ‘Sistina’, door de uitnemendste Florentijnsche en Umbrische meesters in 1481-'82 liet uitvoeren, ont-

breekt de gemeenzame novellen-toon niet: op den voorgrond van Cosimo Rosselli's Laatste Avondmaal trekt een heel stilleven van blinkende potten en pannen dadelijk het oog, een hond en een poes staan kijvensgereed, en dan is er nog een aardig mopsje dat mooitjes ‘opzit’ voor 'k weet niet welken deftigen signore, die overigens met de Apostelen niets te maken heeft; waar Petrus en Andreas gehoor geven aan de roepstem van Christus, laat Ghirlandaio het tooneel volloopen met twee, drie rijen Italiaansche tijdgenooten, die het geval komen bijwonen, het lijkt een van die plechtigheden waar men naar toe gaat om te zien of gezien te worden; - de Uittocht der Joden van Botticelli heeft niets van een epos: Mozes voert er een kleinen ommegang aan, maar hem ontwaren we eerst later, we worden genoopt, vooreerst belang te stellen in het dreinend jongetje dat moe is, en wien zijn mama de les moet lezen, terwijl groote broêr, alweer met een hondje onder den arm, ook een hartelijk woord toespreekt: we denken aan de stadslui die, op een zomerschen Zondagavond, van hun wandeling naar buiten terugkeer en. Treffend is nu, dat vlak naast die gelijkvloersche werkelijkheid, de slanke dochters van Jethro, met het optooisel en gekrul van haar blonde vlechten, met haar fraaie, zwierige houding, - eene is als een knikkende bloem, - het ander uitzicht van dien tijd vertegenwoordigen: de keurige verfijning, die weldra in gekunsteldheid zal overslaan.

Zoo merken we dan ook in den artistieken vorm, afgezien van het behandeld onderwerp, eenzelfde contrast: de lust in vergedreven ontleding, tengere geledingen, ontaardt wel eens in manier. Iedere kunst-ontwikkeling heeft haar ‘vlammen-stijl’ of haar ‘barok-tijd’ gehad. Het verschijnsel was trouwens niet specifiek Italiaansch: ook elders, voornamelijk in Duitschland, tierde het toen welig genoeg. Decompositie wemelt van

uiteenloopende, haastige, hoekige bewegingen. Een hand kan niet meer flink-weg grijpen, maar gelijkt soms op een krab. Het kapsel is een ingewikkeld spel van grillige haarlokken en parelsnoeren en vedertjes. Kleeren wuiven los in den wind met veel gekabbel en gebobbel van heel lichte stof, dunne sjerpen golven om schouders en armen, linten en wimpels en tierlantijntjes kronkelen in de lucht, niet alleen in de echt-romantische sprookjes van een Piero di Cosimo, maar tot zelfs in het Laatste Oordeel van den struischen Signorelli. - Doch midden uit die onrust van uiteengewerkte deelen zien we tevens, hier en daar, het andere groeien: een trachten naar meer gesloten samenstelling, naar kalmere massa's, naar verbinding der rythmen tot een weigeordende, organische eenheid, naar de waardigheid van rijken eenvoud. Zoo nadert de kunst, trots alle afwijkingen, toch haar wezenlijke volmaking,-geen poging zal verloren gaan: vaster bewustzijn, nieuw stralend leven rijst al uit de onzekerheid van de jaren der jeugd. Wat hier wordt aangekondigd is de rijpe middag, het ‘klassieke’ toppunt van de renaissance.

Dat ‘klassieke’ was al aanwezig in het werk van den jongen Leonardo da Vinci. Hij scheen het natuurlijk met zich mee te brengen, zijn wezen zelf was muziek, harmonie. Toen hij in het begin der jaren '70 met Botticelli in het atelier van Verrocchio was, voltooide hij er een werk van zijn meester, den Doop van Christus (thans in de Academie te Florence), - hij schilderde o.m. een der twee knielende engelen: van dien engel is het beeld innerlijk als gehéél gezien; vandaar het welluidende, het samen-luidende van alle rythmen, het elastische leven dat tevens rust is. Wat hij daar voor één figuur deed, we vinden het ongeveer tien jaren later toegepast op een groote compositie: de onvoltooid gebleven Aanbidding der Wijzen, in 1481 besteld (Uffizi te

Florence): bij een karakteristiek vol verscheidenheid, zijn er de sterke accenten altijd opgenomen in de samenstemming van een wel-gebonden groepeering, de deelen schijnen geboren te worden uit het geheel. Maar het blijkt, dat men dien geest toen nog niet ten volle begrijpen kon: nadat Leonardo in 1482 naar Milaan vertrokken was, en geen nieuwe daden van hem op Florence meer inwerkten, werd de beweging en de samenstelling van zijn schets der Aanbidding wel nagevolgd, doch zonder dat wonder van rijk leven in evenwicht dat er de ziel van uitmaakte. De tijden waren niet rijp.

Sandro Filipepi, genaamd Botticelli (1444-1510) is de meest kenmerkende vertegenwoordiger van die periode. Zooals velen van zijn kunstbroeders ontving hij zijn eerste opleiding bij een goudsmid, vandaar, in zijn jeugd vooral, zijn liefde voor het aandachtiggedreven detail en de kostbare tooisels. Dan ging hij in de leer bij Filippo Lippi, en werkte daarna in het atelier van Verrocchio, waar hij Leonardo ontmoette en ook door den invloed van Antonio Pollaiuolo moest bereikt worden. Hij vereenigde dus in zich de twee hoofdstroomingen van de Florentijnsche schilderkunst: die van Lippi, die meer hechtte aan de vertolking van vrome stemming, dan aan het uitwerken van den artistieken vorm, en die van Pollaiuolo of Verrocchio, die tuk waren op klaarder en krachtiger uitbeelding van de lichamelijkheid, op waarder weergave van de natuurlijke verschijning. Die twee stroomingen wist hij op de gelukkigste wijze samen te vatten door zijn zeer bijzonder temperament. Want meer dan al zijn voorgangers heeft hij het aantrekkelijke van de persoonlijkheid, met een eigenaardig innerlijk leven.

Hij blijft altijd buiten de alledaagschheid, vermijdt niet dat tikje ‘bizarrerie’, dat volgens Baudelaire het zout-

grein der moderne schoonheid is. Geen wonder dat hij een lieveling werd van ónze kuituur, die zich gaarne met het besef van haar ‘over-beschaving’ kittelt: in hem vond zij iets terug van haar teer-gespannen zenuwen, en van haar onrustigen geest. Men heeft sommige dwepers - en dweepsters - wel eens verweten, dat zij, uit snobisme, Botticelli's tekortkomingen bewonderden; - en dat laat zich ten slotte verklaren, want is het ook niet een geheim leed der nieuwe geslachten, dat gevoel dat men meer bereiken wil dan men kan, en dat men zich nooit geheel ‘uitleeft’?

Zooals de persoonlijkheid van Botticelli de voornaamste artistieke richtingen verbindt, zoo ook de gemoedsstemmingen van dien tijd, zijn heidensche vereering der schoonheid met zijn heete mystieke zielsverzuchtingen. Hij heeft het subtiel-verstandelijke van een die veel in Dante las. Hij is, onder de toenmalige schilders, de dichter bij uitnemendheid. En een dichter met een diep-drin-gend accent. Zijn innemendste werken zijn openbaringen van die psyche, die zich minder door woorden dan door den toon der vertrouwelijke stem laat vermoeden. Men vergelijke zijn slanke meisjes- en jongevrouwen-figuren met die van Filippo Lippi: van dezen heeft hij oorspronkelijk het type overgenomen, maar terwijl hij het nog kiescher, en er het welbekende Botticelli-type van maakt, met de fijne beenderen, de mooi-gevormde kin, de krullende lippen, het onschuldig neusje, de wellustig-loome oogleden en den hoogen boog der wenkbrauwen, geeft hij haar blik en haar glimlach dat eigene, waar stil het innerlijke mysterie uit spreekt. De beeldhouwers rondom hem vereeuwigden zooals hij de Florentijnsche, delicaat-sterke gratie, maar niet alleen heeft hij nog duidelijker het karakter uitgebeeld van een oud ras, dat geslacht aan geslacht door kuituur veredeld werd, tot het lichaam zijn lenige aristocratische volma-

king heeft verkregen en de geest alle trekken zacht doorstraalt: die geest zelf heeft bij Botticelli de poëtische bekoring van een uiterst ontwikkelde gevoeligheid.

Bloeit in zijn eerste werken nog de lieflijke gezondheid van Filippo Lippi, krachtiger zelfs in haar kalmen ernst, weldra raden we een diep-broeiende smeuling, merken we de zeer bijzondere melancholie die er uit opwasemt, den gloed daarbinnen als versluierend. Toen in 1480 in de Ognissanti-kerk Botticelli een S. Augustinus schilderde, en Ghirlandaio op den anderen wand een S. Hieronymus, treft dadelijk het verschil: de heilige van Ghirlandaio, omringd van allerlei bijwerk, - een stilleven naar den trant der Vlaamsche 'primitieven', - zit er in de rechte, eenvoudige plooien van zijn kleed als een schrander dokter die een recept schrijft, - Botticelli's Augustinus is een pathetische belijdenis van hartstocht, ge speurt dien tot in de vingerspitsen, tot in de bewogen vouwen van den mantel. Daarna doordrenkt een zonderlinge mijmering Botticelli's figuren, te subtieler in ons dringend doordat zij rijst uit de frischheid van bloemenomkranste jeugd, uit bekoring van lichten kleurenzang, dauw van doorschijnende weefsels en parelgeglim, uit al die schoonheid die ons aandoet als een dierbare illusie. Hij mag madonna's schilderen, omgeven van hemelsche meisjes in wier schuchteren blik, te verstandig voor haar leeftijd, reeds een droeve vraag te lezen staat; of hij vermeie zich in die mythologische voorstellingen, die nu in zwang kwamen, naar den smaak der Mediceische academie, en waarin hij - anders dan Pollaiuolo, die ze als voorwendsel tot plastisch naakt gebruikte, - de romantische stemming van een vervlogen gouden tijdperk vertolkte: over het voorhoofd van zijn heilige Maagd als van zijn Venus drijft hetzelfde voorgevoel van onuitsprekelijk leed, dezelfde ingetogen weemoed: de weemoed van den lente-avond en van de vurige jonge-

t.o. 520

lingsjaren, als op den geur van jasmijnen en rozen de oneindige droom zich uitspant, en het besef van onze eindigheid te pijnlijker maakt, de weemoed der al te bewuste geslachten die de breuk kennen tusschen verlangen en daad, - de weemoed ook van de prille zinnelijkheid: de kinderlijk-teere lippen hebben het genot gesmaakt, de vochtige oogen verwonderen zich, kwijnende matheid volgt op het verloren geluk, en eeuwig toch draagt de ziel den ongerepten droom in zich. Botticelli's menschen hebben altijd iets van gebannen engelen, die treuren om de herinnering aan het onbereikbare. - In later werk wordt die uitdrukking nog koortsiger, nerveus-onrustig, de lange bleeke gezichten verflensen in de droefenis, waar hun te tengere hals onder neigt. De artistieke vorm, bij dien eigenlijken hof-schilder der Medici, beantwoordt aan zijn geestesverfijning. Hoezeer hij houden moest van het afgewerkte detail naar goudsmeden-trant, als vanhet kiesch-glanzende koloriet van Filippo Lippi, hoezeer hij dat koloriet, en de calligraphie der teekening, en haar elastische spanning tot nog uitgelezener kostelijkheid maakte, wordt men vooral gewaar in de paneelen uit zijn rijpe jeugd. Ik denk hier in de eerste plaats aan zijn Aanbidding der Wijzen in de Uffizi, die van omstreeks 1478 moet dagteekenen, en met de vele portretten die er op voorkomen, waaronder verscheiden Medici en den schilder zelf, ons misschien het meest kenmerkende beeld geeft van de waarden der toenmalige Florentijnsche beschaving: overal persoonlijkheid, adel van ingetogen fierheid, schittering die niet verblinden wil, ras-echte kracht die, zich zelf meester, gemak van lenige sierlijkheid wordt, - ‘kuituur’ in den zuiveren zin van het woord. De techniek bezit dezelfde hoedanigheden: rijk zonder gepronk en scherp-klaar in al hare zachtheid, precies en toch goddelijk licht van toets. De tegelijk wel-bezonnen en toch zoo natuurlijke

samenschikking, naar een dieper-liggend middenmotief geordend, munt uit door evenwicht. Is dit aan invloed van Leonardo te danken, al ontstond diens schets der Aanbidding eerst in 1481? Er is toen wel meer verwantschap van wezen tusschen Botticelli en hem. Maar zeker is, dat Botticelli zich daarna al heel weinig om compositie schijnt te bekreunen. Zijn drie fresco's in de Sistina blijken in dat opzicht bijzonder zwak (omstreeks 1482). Na 1485 ongeveer wordt ook gaandeweg minder zorg aan de uitvoering besteed, terwijl de kleur kouder wordt, de teekening onrustiger, en alle uiterlijke bevalligheid onderdoet voor de uitdrukking van het psychische drama. De beste werken mogen geplaatst worden tusschen pl.m. 1478-1490.

De voornaamste beteekenis van Botticelli's vorm is te zoeken in de lijn. Zij heeft bij hem nog exclusiever waarde dan bij Leonardo. Alleen de Japanners, en onder de modernen een Ingres en een Degas, hebben hem hierin geëvenaard. Door den omtrek van een gewricht weet Botticelli de innerlijke beweging weer te geven. Daarbij heeft de uiterst gevoelige rythmus, samengesteld en vloeiend, vol geheim-veerend leven, een decoratieve schoonheid op zich zelf, - meer dan bij Pollaiuolo geest die tot den geest spreekt, en zoo discreet, dat slechts een geoefende smaak hem genietend speuren zal.

Men kijke b.v. naar de groep der dansende Gratiën, in de alom bekende Allegorie der Lente (Florence, Academie). Er ligt een eigenaardige bekoorlijkheid in het kwasi-naïeve gebaar van die slanke gestalten: het frischgroene, onrijpe en het droomerige der jeugd vereenigt er zich met het bepaalde en het bewuste der oude aristocratieën. Wat heeft Botticelli hier zijn lust gehad aan dat delicate gebeente onder de zachte huid, de mooie ronding van een kin, dien vorm die nergens door overtollig vleesch wordt verzwaard, het schaduw-geglij op

t.o. 523

zwanenhals en teere schouderbladen, het grillige van de doorschijnende sluier-schuiming die de eenvoudiger lichaamslijnen begeleidt! Men volge de spanning in het been en den kleinen voet die den grond haast niet beroert, den rand van den arm met puntigen elleboog, heel dat spel van opdeinende en neer slierende curven, tot in de handen waarvan elke vinger muziek weeft, - of, in de Geboorte van Venus (Florence, Uffizi) het weerspannig vlammengewapper der haarlokken in de uchtendbries, en de heel stille modulatie van den linker omtrek: er is evenveel zielekeurigheid in de lijn zelve, als in de uitdrukking van het omgebogen kopje, met zijn diep-heldere oogen vol onbegrepen heimwee.

Botticelli's heimwee, - het moest in zijn ouden dag, te Florence, als een romantische zwakheid aandoen. Na 1500 vernemen we niets meer van hem; wij weten niet of hij in zijn laatste tien jaren nog gewerkt heeft. Wat zal hij zich vreemd hebben gevoeld, met zijn gemoed vol fijne fantazie, onder het nieuwe geslacht, tegenover de kunst die toen glorierijk opgroeide, in haar gezondheid en breed evenwicht!...

Verzen[1)]
door Urbain van de Voorde

I

Nabij de zee staat, streng van lijnen,
mijn grauw huis langs de grauwe laan;
komt ook de zon door 't raam soms schijnen
toch blinkt geen lach haar dankend aan.

Een floers van ernst omwaast de ruiten
sinds vader toog in d'eeuwgen vreê,
en 't is of alle vreugd van buiten
er stierf met 't dof gezwoeg der zee.

En 'k tob, als 'k soms op moeder staarde,
wier ziel reeds half den tijd ontzweeft,
stil-kommrend nog voor mij op aarde,
wijl ze in gepeins bij dooden leeft.

Leeg is de plaats ten disch gebleven
waar vaadr' eens nutte 't daaglijksch brood;
en zij, wie 'k eens die plaats wou geven
ging me op een andre wijze dood.

Hier waarden steeds en ramp en rouwe
wijl roerloos hing ten wand het kruis...
En als een noodwenk, donkre schaûwe
breidt langs mijn ziel mijn zwijgend huis.

1) Laatste keuze uit een te verschijnen bundel ‘De Haard der Ziel’.

II

Mijn wee wordt schoon en kalm... mijne oogen,
gezalfd door heil dat droomen teelt,
zijn van den troost der beê doortogen,
dien ouden troost, die zwijgt, maar heelt...

Bij grauwen herfst, in dijzge dagen,
als 't foltrend stil is aan de zee,
hoor 'k de avond zwaar een dommling dragen,
uit heiige diepten, langs de reê.

Een hoog gedromm'l in zwijgende uren
dat ieder hoort en geen begrijpt,
maar in de eeuwige Schrifturen
tot stem van God ontzaglijk rijpt...

Zooals de nacht die heimlijkheden,
beluistr' ik eigen zieletoon,
want al wat 't hart leest uit 't verleden,
als 't zee-gedomm'l is heil'g en schoon...

III
In de loopgrachten

Aan de Soldaten van den Grooten Oorlog

Klein in den rouw der wijkende horizonnen,
waar slechts een toren onder smart zich verhief,
zonken ze als doôn in een groeve, 't Licht was geronnen
tot schemer en kwaal. En 't leven scheen een gelezen brief.

Mistroostig heeft elk, bij distels en eenzame bloemen,
verzaken tusschen zich en de zon geplaatst...
Toen durfden ze, domplaars, hun leed en ellende nog roemen,
- rampzalige plassen, waar avond zich donker weerkaatst.

Dan, krankzinngen gelijk, behekst door foltrende visioenen,
die donderend blies op een orkaan infernaal,
wachtten zij ijlend, tot des doods festoenen
hen opwervlen zouden in roes van vlammen en staal.

En hun denken stond stil, als de aanval, hachlijk,
als een vuur zich verhief in het Ruim en verzonk,
saam met den dag, die spraakloos, ontzaglijk
in 't bloed van de zon en der lijken verdronk.

En verre over 't rijk van de zee, hoorden ze meeuwen,
grijs in den nacht, die krijschten van eendlijkheid schor.
En altoos woei de wind van uit heen wanklende eeuwen,
wind, waar de doôn in verweerden, nietig en dor.

IV
Modern-style

aan H. Bossier

De nacht is vol van grootstad's glorieschijn.
Bont leven krielt in bar en licht theater.
't In woekr' en spel geroofde goud vergaat er
en de oerdrift schuimt er in champagnewijn.

Is hier één man korrekt, één vrouw nog rein?
Wie zegt een woord dat zij geen dwaas gesnater?
Alle ernst krult weg in rook - wie denkt aan later,
aan de eigen ziel, aan God... die tóch kon zijn?

En sierlijk-geil sluit, in 't salon der grooten,
lascieve tango 't feestelijk banket.
- 't Grauw slempt in stank van zuur bier en rans vet.

En massa's glure' op kinofilms, idiote!...
Wie mint de sterren, leeft naar Liefde's wet?
Wie heeft Beethoven's eeuwge kunst genoten?

V

Gij vatbaar beeld mijns drooms en reinst zijn ziel,
ziel ja, o schoonst dat heeft dien droom bewogen,
komt gij naar mij, mij eenzame getogen
uit de' afgrond nu van eigen lichtgewiel?

O gij van wie ik reeds in dagen hiel
vóor 'k ooit een blik ving uit uw zonvolle oogen,
nu ik al bevend voor uw aanschijn kniel,
laat mij niet wachten op uw rijk meedoogen...

Kristallen-diepe Aurora, louter straal,
omdat ge alleen, ter schaûw hier die niet klaarde,
de weerschijn zijt van zonnen tropikaal, -

ik smacht naar u, met de' ouden droom der Aarde,
den droom van alles wat is koud en schraal
en levenslang op 't roerloos Oosten staarde.

VI

De menschen, nauw vereenigd, vallen weer uiteen,
als rijpe dubbelvruchten die ten herfst bederven.
'k Was gistren nog bij u, en 'k ben vandaag alleen.
Geen klacht. Ik heb als gij, ik heb geleerd te derven.

En er zijn bloemen ook, die nauw ontloken, sterven,
en heil ook, even maar doorleefd, dat weer gaat heen;
en zij die 't zagen, die gaan voort door 't leven zwerven,
vol van den diepren ernst van avond en verleên.

Doch mij zal 't komend uur als zware honig vloeien,
dewijl 'k één uur, o vrouw, uw ziel aan mij kon boeien
gij die mijn streven gewaardeerd hebt en vereêld.

En sta 'k alleen en droom 'k en is 't de herfst die nadert
- terwijl de wind me omglijdt en 't oud geboomte ontbladert,
geloof ik dat 't uw hand is die mijn haar nog streelt.

De wijsbegeerte van Dr. J.D. Bierens de Haan door Herman Wolf (Slot)

III

'Een inleiding tot de wijsbegeerte' noemt B. de H. zijn boek: 'De Weg tot het Inzicht'[1]. Deze titel is in zooverre misleidend, als onder de wijsbegeerte hier verstaan wordt de bij uitstek 'idealistische', d.w.z. het is die denkwijze, die, hoewel van Kant uitgaande, toch diens negatief standpunt ten opzichte der metaphysica te boven wil komen en juist de grenzen van onze kennis, die hij eens en voor altijd meende te hebben afgebakend, wil overschrijden. De taak der wijsbegeerte is ook voor dezen wijsgeer evenals voor die denkers, die onmiddellijk na Kant zijn opgetreden, zooals Fichte, Schelling, Hegel en Schopenhauer, niet uitsluitend kenniscritiek, maar opbouw of ontwikkeling eener metaphysica. Kant immers had in zijn: 'Kritik der reinen Vernunft' willen aantoonen, waaruit onze 'kennis' bestaat, wat wij met onfeilbare zekerheid kunnen weten en tevens waar alle zuivere kennis ophoudt. Metaphysica, d.w.z. een wetenschap van die wereld, waarin ons zuivere denken

1) Derde druk, verschenen 1920.

nimmer kan reiken, dus van het Intelligibele, Transcendente, welke boven onze menschelijke bewustheid uitgaat, was voor hem in beginsel onmogelijk. Deze afwijzing van alle metaphysica door Kant heeft echter, zooals bekend, den denkers na hem nimmer belet, toch pogingen te doen, den verboden weg in het land, dat aan gene zijde der ervaring ligt, te betreden. Zoo zien wij, dat de zooeven genoemde denkers, die hoewel zij allen meenden, onmiddellijk van Kant te moeten uitgaan, toch ook allen een 'speculatief', 'metaphysisch' stelsel hebben opgebouwd. Het 'metaphysische Bedürfnis' is onuitroeibaar en hoe vaak deze metaphysische stelsels in lateren tijd als 'Begriffsdichtungen' bespot zijn, hoever ook het wetenschappelijke positivisme, relativisme en pragmatisme van onzen tijd afstaan van den geest, die deze stelsels wrochtte, toch beleven wij thans overal een wedergeboorte van dat gehoonde 'idealisme' en die verguisde 'metaphysica'.

Ook Bierens de Haan bepaalt de taak der wijsbegeerte als het beschouwen der ervaarbare wereld in het verband des Geestes, waarmee dan gezegd is, dat voor hem de ervaarbare wereld der werkelijkheid alleen zin krijgt, zoo men haar ziet in het 'verband des Geheels.' Zijn uitgangspunt is derhalve niet deze ervaarbare werkelijkheid zelve, gelijk wij reeds eerder betoogden, maar hij gaat uit van een 'centraal beginsel' in alle werkelijkheid. Dit beginsel is gevat in het geheel der wereld. Het is overal en in alles op gelijke wijze werkzaam; het openbaart zich in alle werkelijkheid, overal, geheel en ondeelbaar. 'De wijsbegeerte wil de wereld verstaan als een stelselmatige zelfverwerkelijking van het wereld principe. Wie zoo de wereld verstaat, doordenkt haar ten bodem toe.'

Wat is nu dit beginsel en in welke formule kan het worden uitgesproken? B. de H. veronderstelt, zooals vele

denkers, dat er een kennis is, die met de waarheid der wereld overeenstemt en waarin ook de zin der wereld zich manifesteert. En dit denken is niet het abstraheerende verstandelijke denken, het is ook niet het denken dat de eigenschappen van een voorwerp 'afspiegelt' maar het bedoelt een r e c o n s t r u c t i e der werkelijkheid. 'De wereld bestaat v o o r het bewustzijn en moet begrepen worden u i t het bewustzijn'.

B. de H. gaat dus uit van de aanname, dat de zin der werkelijkheid denkbaar is, omdat er een verband des geheels is, waarin deze zin zich openbaart.

'De ervaarbare wereld is als een spreuk, die naar den klank gelezen wordt door de beeldende fantasie, grammatisch uitgelegd door het abstraheerend verstand, maar welke door het redelijk denken in haar zin wordt verstaan. De waarheid is de zin der wereld'[1].

Nadat aldus in het eerste hoofddeel door den schrijver de t a a k der wijsbegeerte nader bepaald is, toont hij in het tweede hoofddeel aan, dat het eerste vraagstuk, wat den denkenden mensch wordt opgegeven, dàt is van den weg, die tot het wereldbeginsel leidt; maar dat voordien aan alle positieve beschouwingen een afwijzend gedeelte heeft vooraf te gaan, n.l. een critiek op de onwijsgeerige denkwijze bij uitstek: het naïef realisme. In den breede wordt nu de critiek op het 'naïeve' standpunt van dit 'zinlijk realisme' gegeven. Het zijn de bekende argumenten der critische kennisleer, die ook door B. de H. worden toegepast en die hier gevoeglijk onbesproken kunnen blijven. In 4 hoofdstuk-

1) Men kan van een zuiver Kantiaansch standpunt dit een 'dogmatisme' noemen, wijl er een beginsel bij voorbaat aanvaard wordt, zonder dat dit beginsel zelve als bestaand wordt 'bewezen'. Maar dit dogmatisme is onvermijdbaar, zoo men de grenzen der menschelijke bewustheid overschrijdt; en dàt we deze grenzen, niettegenstaande alle critiek overschrijden, is onvermijdbaar, zoo men zich niet bepalen wil of kan tot zuivere kennisleer en alle metaphysica als een hersenschim verwerpt of van het criticisme uitgaande, een z.g. 'inductieve', 'wetenschappelijke' metaphysica wil opbouwen.

ken wordt nu de ‘onwaarheid’ van het zinlijk dingbegrip, van het zinlijk hoedanigheidsbegrip, het zinlijk ruimtebegrip en het zinlijk tijdsbegrip aangetoond. Daarna tracht hij duidelijk te maken, dat, hoewel uit het critisch onderzoek is gebleken, dat de opvatting, die de werkelijkheid door de zintuiglijke waarneming als de ware beschouwt, onhoudbaar is, er toch een mogelijkheid bestaat, deze werkelijkheid niet als waardeloos en zinneloos zonder meer te aanvaarden. Hij wil ons leeren begrijpen, dat de feitelijke werkelijkheid moet worden verstaan als de zelfverwerkelijking der Idee. Ten volle verstaan kan men echter deze theorie eerst in het verband met het eigenlijk hoofddeel van zijn werk, dat bestaat ‘in de aanwijzing van een waar denken’. Wat is het ware denken?

De bewustzijnstheorie, die B. de H. nu ontwikkelt, herinnert in sterke mate aan die van den Neo-Platonicus Plotinos en aan die van Fichte. Zij komt in het kort hierop neer:

De gewone taak, die het denken heeft, bestaat in het over-denken van feiten, gebeurtenissen, handelingen, toestanden en verschijnselen; het is een rubriceeren, classificeeren, een ontleden in factoren en elementen, het samenvoegen en verbinden van het schijnbaar ongelijksoortige tot hoogere eenheden. Dit denken voltrekt zich volgens logische wetmatigheid, het verwerkt volgens een bepaald schema van grondwaarheden (categorieën) de stof, die ons door de zintuiglijke waarneming gegeven is. Het is een denken in begrippen en afgetrokkenheden. Maar dit zelfbewustzijn, dat in alle andere vormen verondersteld is, is alleen in zijn zuiveren staat op zichzelf betrokken. Dit verstandelijke denken met zijn ontledende en ordenende functies is evenwel een tweede trap van denken, die door de rede als derde trap overtroffen wordt. Om deze derde trap te

begrijpen, dienen wij terug te gaan tot de grondhandeling van alle denken. Deze is het verstaan des geheels in zijn eenheid en vooronderstelt al het afzonderlijke en alle onderscheiding. Deze grondhandeling van het denken is het zuivere zelfbewustzijn. De rede denkt het geheel. Het denken gaat van de eenheid uit door uit te gaan van zichzelf.

'Het denken is zuiver, waar het in geen "ervaring" wordt gemengd; want in dit geval is het van iets anders dan van zichzelf afhankelijk. Water is zuiver, wanneer het onvermengd wordt toegediend en niets anders daarin is opgenomen; zoo zal ook in het zuivere denken "niets anders", geen ervaring, zijn vervat. Het bewustzijn is zuiver, wanneer het alleenlijk zichzelf betreft, als een onvermengd goud en een onvertroebeld licht. Een denken, dat zichzelf denkt, is het eenig zuivere zeif-bewustzijn. Zulk denken verstrooit zich niet in een wereld van gedachten, maar het grijpt zichzelf; verdwaalt niet in de stralen, maar grijpt het middelpunt.'

Dit denken, dat een zichzelf-denken is, is het 'oerfeit des bewustzijns' en tevens zijn diepste handelwijze. De schrijver toont nu verder aan, dat het bewustzijn zich door drie algemeene, fundamenteele handelwijzen kenbaar maakt, n.l.: zinlijkheid, verstand en rede. 'De zinlijkheid is de eerste fundamenteele handelwijze des bewustzijns. Zij bevat alle concrete voorstellingen.

Het verstand is de tweede fundamenteele handelwijze des bewustzijns. Het bevat alle abstracte begrippen. De rede is de derde fundamenteele handelwijze; zij bevat de ideeën of begrippen van het eenheidsverband der werkelijkheid'[1)].

1) Zie: Bierens de Haan: 'Het redelijk bewustzijn' in het 'Tijdschrift voor Wijsbegeerte', Januari 1921.

In de redelijkheid nu worden de uitingen van verstand en zinlijkheid tot hoogere eenheid verbonden en dit synthetisch vermogen der rede wijst op een oer-tendentie, een oer-natuur des bewustzijns, die zich in alle uitspraken van het practisch en theoretisch bewustzijn openbaart. Aan alle zedelijke en logische oordeelen n.l. blijkt het zuiver zelfbewustzijn ten grondslag te liggen.

Maar, zoo kan men vragen: Wat is er bereikt en gewonnen met 'het denken, dat zichzelf denkt', dus met de aantooning van het 'zuiver zelfbewustzijn'. Hierop antwoordt B. de H.: Het denken, dat zichzelf denkt, is geen bloote spiegeling van hetzelfde, het is niet de voortdurende herhaling van éénzelfde handeling in het oneindige, maar het zuivere zelfbewustzijn grijpt naar het 'uitgangspunt des levens', wijl alle psychische bestaan, alle ziels-, gevoels- en wilsfeiten, alle begeerte- en voorstellingsprocessen met het denken tot één samenhang zijn verbonden. En het zuivere zelfbewustzijn, het denken, dat zichzelf denkt, is zelf een oorspronkelijke handeling des bewustzijns, is niet gebonden aan een bepaald empirisch 'ik', noch heeft dat 'ik' tot inhoud, maar - het is de algemeene handeling des bewustzijns, die aan alle bijzondere ten grondslag ligt.

'Het ligt in den aard van het subject, dat het, als v ó ó r w a a r d e van mijn empirisch bestaan, de voorwaarde van het empirische bestaan als zoodanig is, en dus d e é é n e v o o r w a a r d e d e r e r v a a r b a r e w e r e l d i n h a a r g e h e e l. Maar het ligt ook in den aard des zelfbewustzijns om niet slechts tot een individueele subjectiviteit, maar tot het wereldsubject door te dringen. Want een denken, dat tot zich keert, richt zich van het gevolg naar den Oorsprong; het gaat langs de lijn der aanraking, welke ons eigen bestaan met het geheel verbindt. Waarom zou deze grond-handeling des bewustzijns midden in de lijn der aanraking ophouden?

Of meent soms deze of gene individualist dat hij los bestaat, zonder samenhang met het geheel, d.i. met het wereldcentrum. Een denken, dat tot zich keert, heeft met het Wereldsubject aanraking; het treft het universeele wereldprincipe.'

Ons denken is geen denken op zichzelf, los van de werkelijkheid, neen, het is er één mee. Het essentiëele in ons is het redelijk denken, of m.a.w. het essentiëele in ons denkt als Rede. In het zelfbewustzijn des menschen manifesteert zich aldus het essentiëele van alle werkelijkheid als redelijk denken.

Wij zien in deze beschouwingswijze de overtuiging uitgesproken, dat het bewustzijn 'genoopt is, in zijn werkzaamheid zijn directe gegevens te moeten overschrijden'[1], om tot den grond der werkelijkheid te komen. Men heeft deze denkwijze vaak 'rationalistisch' genoemd, omdat het denken als de voornaamste factor en de meest principiëele handeling des bewustzijns wordt beschouwd en wijl daardoor de andere vermogens, zooals b.v. het willen of het gevoel niet als essentiëel in aanmerking komen. Evenwel, naar mij schijnt ten onrechte, want dit denken is iets volstrekt anders dan het bloot verstandelijke in afgetrokken begrippen. In dit denken drukt zich het algemeen bewustzijn in al zijn afzonderlijke functies uit. Het is het hoogere verband van al zijn op zichzelf staande handelwijzen. Het verstand is, zooals wij reeds zagen, formeel-analytisch, de rede vermag de innerlijk verbroken eenheid te herstellen en tevens het uitgeplozene en uiteengetrokkene weer samen te voegen[2].

Maar dit 'redelijke denken'op zichzelf, zonder meer, is nog niet de hoogste trap van het bewustzijn. Als de

1) Vgl. Dr. J. Clay. De ontwikkeling van het denken. Arnhem 1920, bl. 55.
2) Clay, bl. 93.

rede het verband, den samenhang met het Cosmisch Bewustzijn, den Geest beseffen wil, moet ze doordringen tot het 'Hart der Wereld'. Ze moet evenwel de zekerheid hebben, dit te kunnen en dat ze dit kan, waarborgt den mensch bij voorbaat de 'intellectueele aanschouwing', een intuïtieve verzekerdheid, welke men een 'metaphysische overtuiging' zou kunnen noemen. Dienovereenkomstig zien wij ook bij dezen denker uitgesproken, dat de laatste en hoogste waarheid, niet gedacht of bedacht, maar alleen in een hoogere aanschouwing beleefd wordt. Het is de hoogste opvlucht van den geest des menschen naar het oerlicht van alle Zijn. Dezelfde intuïtieve waarheidsopvatting, die door denkers als Plato, Plotinos, Spinoza en Fichte en ook bij alle Mystieken te vinden is, (maar die door Kant en Hegel verworpen wordt), vinden wij ook terug bij Bierens de Haan.

'De mensch is een wezen, met intellectueele aanschouwing toegerust. De hoogte van zijn streven; de diepte van zijn bewustzijn; dat hij stelsels bouwt en harmonieën zoekt; - het is alles vanwege deze kracht. Zoo is dan de intellectueele aanschouwing de groote praemisse, uit kracht van welke het geestelijk leven een bemoeiing met de waarheid is. Theoretisch en practisch bewustzijn, overweging, moraliteit, schoonheidszin en godsdienst zijn een bemoeiing met de werkelijkheid zelve, met het ware der werkelijkheid.... want in het menschelijk bewustzijn ligt een intellectueele aanschouwing als oerhandeling vast.'

Het Denken (dus niet als bijzondere verrichting, maar als de fundamenteele handeling des geestes) sluit nu volgens B. de H. de erkenning in, dat het wereldwezen een denken is. Dit wereldwezen zelve is Idee. 'Het wereldsubject is een denken, dat de wereld tot zijn object heeft'. Hier zien wij dus de zuivere praemisse

van een speculatieve metaphysica. Door ons denken houden wij verband met den grond der wereld, want het wereldbeginsel wordt, zoo dit bereikbaar is, met het denken bereikt. 'Welnu, wat anders ligt hierin dan onze wezens verwantschap met den Wereldgrond door het denken? Het denken is met het wereldwezen verwant, omdat dit zelf.... denken is'.

Hier sluit B. de H. onmiddellijk bij Hegel aan, die immers ook denken en wereldwezen als identiek bepaalde. En zonder tot den engeren kring der Hegelvolgers te willen behooren, wil hij dit gaarne als een 'geestverwantschap met Hegel' aangemerkt zien. Maar, in afwijking van Hegel vat B. de H., evenals alle Mystieken, het wereldsubject als het onkenbare Mysterie (Idee) op. Het is boven de waarheid en boven het bedenken. 'Waar de bezinning zwijgt, zingen de stemmen; en deze zang drukt niet de klacht uit over den afstand, die ons scheidt van het verhevenste, maar veeleer de vreugde der verwantschap, waarin het bewustzijn aan het Mysterie deel heeft'.

Wij besluiten de bespreking van den 'Weg tot het Inzicht' met de volgende samenvatting.

1° Zien wij in dit boek een kennisleer, die in beginsel gebaseerd is op Kant's criticisme. 2° Een theorie des bewustzijns, die ten nauwste verband houdt met die van Plotinos en Fichte en 3° Een daaruit ontwikkelde speculatieve metaphysica, die een groote verwantschap met die van Hegel vertoont.

IV

In zijn laatste werk: 'Wereldorde en geestesleven' heeft B. de H. de poging gewaagd, het innerlijk

verband tusschen geest en wereld vanuit één gezichtspunt, dat der Idee te ontwikkelen. Gelijk wij reeds bij de bespreking zijner vroegere werken zagen, is het de 'Idee', die voor dezen denker de laatste mysteries van leven en geest omvat; de Idee is voor hem het centrale verband, de hoogste eenheid en de laatste grond van alle werkelijkheid. Zijn geheele denkwijze wordt door de 'sterke overtuiging der eenheid van het bestaande' gedragen.

Tot dusverre had hij in zijn 'Levensleer' het z e d e l i j k l e v e n, in zijn 'Weg tot het inzicht' het b e w u s t z i j n s l e v e n in verband met de Idee behandeld. Thans wil hij het menschelijk g e e s t e s l e v e n in dit verband leeren verstaan. Hij wil dit geestesleven doen begrijpen als de verwerkelijking der Idee in en door de werkelijkheid. Opnieuw wordt aangetoond, hoe de Geest als de Idee te verstaan is, die zich realiseert en hoe dit Denken moet worden opgevat als Oneindig Zelfbewustzijn, dat in ons denkend bewustzijn zichzelf denkt.

Hoe kan nu uit de Idee de wereld worden afgeleid? Evenals Hegel vat ook B. de H. de wereld op als de zelfspiegeling van het Oneindig Zelfbewustzijn, dus van den Geest of van de Idee. De Idee is activiteit, die zich in de werkelijkheid der ervaring op zeer verschillende wijzen manifesteert.

'De Idee is Activiteit in het opzicht harer immanentie. Activiteit is zij in de wereld. De wereld, als deel hebbende aan het Denken getuigt allerwege van de activiteit. Elk wezen bestaat krachtens het Goddelijk Denken, niet als een voortbrengsel, gelijk het afgeleverde schilderij tegenover den schilder als voortbrengsel bestaat, doch als blijvend teeken der denkende Alwerkzaamheid, d.i. als uitdrukking van deze en als manifestatie der activiteit, zoodat het de denkende activiteit tot zijn waren inhoud heeft, in hooger of lager graad van

die. De werkmacht krachtens welke een wezen bestaat is zijn eigen levensbeginsel. Het is de Idee zelve die tot chemische, fysische, biologische, psychische werkwijze verbizonderd is en daarin hare activiteit manifesteert in toenemende mate, naar de trap der zelfverwerkelijking welke is bereikt'.

Natuur en geestesleven zijn de twee phasen van de zelfverwerkelijking der Idee in haar zelfspiegeling, die tevens zelfbeweging is. De Idee verkeert in de wereld in eeuwige zelfbeweging. De Idee denkt zichzelf naar een bepaald schema in 3 momenten, het z.g. dialectische schema: als eenheid, tegenstelling en vereeniging. De natuur wordt ook hier als de eerste phase van het wereldproces beschouwd, de natuur is de tegenstelling der Idee, waarin deze zichzelf verliest, om zich in het geestesleven terug te vinden en te herstellen. Eerst in de menschelijke persoonlijkheid echter beleeft de Idee haar wedergeboorte.

Zeer uitvoerig wordt de persoonlijkheid als het centrum van het geestesleven behandeld, verder het geestesleven naar zijn beweging tot bewustwording ontvouwd, waarbij ook weer de bespreking van het zedelijk leven een zeer voorname plaats inneemt.

Wij zullen nu verder den gedachtengang van dit werk niet volgen, wijl wij het essentiëele zijner denkwijze reeds kennen uit de behandeling van zijn vroeger werk en ook, wijl alle reproductie aan de diepzinnigheid en schoonheid van het oorspronkelijke te kort zou doen. Dezelfde geestesgesteldheid, die zich in zijn vorige boeken toonde, spreekt zich ook hierin uit en B. de H. heeft in dit werk zijn volledige belijdenis gegeven. Wij willen echter, nog voor wij een meer algemeene karakteristiek van den d e n k e r B. de H. trachten te geven, nog een korte beschouwing wijden aan den

essayist, den schrijver van de ‘Ideestudies’ en de ‘Verborgen Harmonie’.

B. de H. is een der zeer weinige denkers, die tevens dichters genoemd kunnen worden. Zijn essays zijn die literaire vorm, waarin de wijsgeerige bespiegeling en tevens de dichterlijke aanschouwing des levens elkaar ontmoeten, om beide gelijkelijk tot hun recht te komen. Dezen vorm, die aldus de samenvatting is van de philosophische bezinning, die niet streeft naar ‘wetenschappelijkheid’ zonder meer èn van een artistieke aanvoeling der dingen, beheerscht B. de H. meesterlijk. Even ver van de dorheid en nuchterheid der vakgeleerdheid, als van een oppervlakkig en misleidend dilettantisme dragen deze studies het kenmerk eener schoone en diepe menschelijkheid, die daarom zoo weldadig aandoet, omdat in hen een wijze bezonnenheid en een soms dichterlijke, ja vrome geestelijkheid uitgesproken is. Het idealisme van een mensch, die leeft in en voor den Geest, gevoed met de rijke kennis der denkwijzen van alle tijden, gedragen door de diepe overtuiging van de hooge roeping van ons mensch-zijn, kan loutering en verheffing geven aan een in alle opzichten zoo ‘rede’-loozen en ontwrichten tijd als de onze. Geenszins worden in deze studie verbijsterend-nieuwe inzichten, hèr-vormende gedachten of vèr-reikende perspectieven uitgesproken, maar ze zijn ‘vormend’ in de meest eigenlijke beteekenis van het woord. Uit hen spreekt geen vurig agitator, die pleiten en overtuigen wil voor een nieuw geloof of een nieuwe leer, maar wij hooren de kalme, bedachtzame stem van een dichter-wijsgeer, die zich bewust is van de schoonheid der eeuwige Ideeën, welke zich spiegelen in de aardsche vergankelijkheden en betrekkelijkheden. De stem van een denker, die zich somwijlen verheft tot de schoone verzekerdheid van den ziener, welke rotsvast overtuigd is, dat de oneindige goddelijke

Geest zich in deze wereld uit tegenstellingen en eindigheden verwerkelijkt[1].

Vragen wij ten slotte, wat de beteekenis van B. de H. als wijsgeer is en welke waarde zijn denken voor het Nederlandsche geestesleven van dezen tijd bezit?

Vergelijken wij hem met de beide officieele vertegenwoordigers der wijsbegeerte in Nederland, de hoogleeraren Bolland en Heymans, zoo kan men zeggen, dat hij noch de dialectische vaardigheid, het taalscheppend vermogen en de encyclopedische kennis van den eerste, noch de heldere betoogtrant en de nuchtere exactheid van den andere bezit, maar dat hij ongetwijfeld de grootste k u n s t e n a a r in de hedendaagsche Nederlandsche wijsbegeerte is. Hij streeft niet naar de zuivere 'wetenschappelijkheid' gelijk Heymans, hij heeft ook niet die universeele belangstelling voor alle gebieden des geestes gelijk Bolland, maar hij is een denker, die in zeer schoone, beeldrijke, soms dichterlijke taal en stijl zijn geloof in de 'verborgen harmonie' der wereld en den geestelijken zin des levens belijdt, die meer dan vorscher, een ziener gelijk Plato is. Hij heeft den onstuimigen wil tot verovering der wereld door het redelijk denken en den drang naar verheldering der getroebelde werkelijkheid door het licht der eeuwige Idee. Hij kent niet die wanhoop om de essentiëele tragische gebrokenheid en het smartelijk onvoldragene des levens, maar is vervuld van de innige, ja vrome liefde tot den Geest der Harmonie, waarin alle tragedies hun verzoening vinden.

Velen zullen vaak heviger accenten, een nauwer contact met de problemen der alledaagsche werkelijkheid, van hem wenschen; hij zal menigeen vaak te stichtelijk, àl te bezadigd en bezonnen zijn en men zal hem een zekere

1) Vgl. mijn bespreking van 'De verborgen harmonie'. Groot-Nederland. Maart 1918.

levens-vervreemding verwijten. Maar toch schijnt mij zijn levenshouding die van den waarachtigen wijsgeer, die in zijn hooggestemd idealisme leven en werkelijkheid onder het gezichtspunt der eeuwigheid ziet, die al het tijdelijke, vergankelijke, onbestendige als zinnebeeld van het Hoogste aanschouwt.

Zijn denkwijze maakt geen aanspraak op oorspronkelijkheid. Van P l a t o is de Idee als kenbron en grondslag aller werkelijkheid, van S p i n o z a het begrip der cosmische liefde, van K a n t de grondslag der kennisleer, van P l o t i n o s en F i c h t e de bewustzijnstheorie en van H e g e l de dialectiek van het wereldproces. Maar al deze elementen zijn zelfstandig verwerkt en tot een levende eenheid gegroeid. Al is zijn denkwijze dus niet 'origineel', in dien zin dat zij geen geheel nieuwe grondbegrippen heeft gevonden, al gaat zij niet uit van een nieuw beginsel en heeft dus de wijsbegeerte als vakwetenschap hem geen bijzondere ontdekkingen te danken, toch heeft hij met zijn geschriften en door het levende woord talloozen, die van alle philosophie vervreemd waren, bereikt en zij zullen dezen rijken en fijnen geest veel te danken hebben voor de vorming en verdieping hunner persoonlijkheid. En hierdoor neemt B. de H. ongetwijfeld een belangrijke plaats in het Nederlandsche geestesleven van dezen tijd in.

Januari 1921.

De drempel
door Eug. de Bock
(Slot)

De stad was ingenomen. Uitgeweken ambtenaren konden terugkeren. Ook het stadsbestuur was terug en had de teugels weer in handen genomen, onder het wapengekletter van de vijandelike soldaten, die op een herfstnamiddag door drie vier poorten hun intrede hadden gedaan, bebloemd en zingend, met groenbelauwerde kanonnen, door uitgestorven straten waar vuur smeulde en puinhopen rookten.

Wanneer Jan weerkeerde waren de straten nog ledig en de meeste winkels gesloten. Rijtuigen rolden over de boulevards, met pakken beladen en burgers die terug hun home opzochten. De rijken waren 't verst gevlucht, van aan de aanvang van het gevaar, de meesten naar overzee. De aanwezigen wandelden, wandelden. Geen bezigheid, geen zekerheid, god- en regering-verlaten. Het argeloos volk vertelde wonderen over de krijgsmanskunst van de nieuw gekomenen, zijn tol betalend aan de duidelike en zonder tegenstelling gedemonstreerde macht, maar de hogere burgerij en de gebleven ambtenaren waakten, dat met prikkels de onberedeneerde haat en liefde van het volk gewekt en in een richting gedreven werden, die de Zuidoonse politiek

van het uitgeweken regeringetje paste. Afbeelding en relaas van afschuwelikste misdaden waren daar dienstig toe, en de wrange herinnering aan eigen geleden verdriet.

Het speet Jan niet langer dat de Zuidoniërs niet eerst waren losgebroken. Het land ware zeker niet tegen deze buren opgerukt. De regering zou meegerukt zijn geworden naar de Oostelike vijand. Het eigen volk zou alles hebben laten begaan, onwetend, onmondig. Het veeltallig beleid, waarmede onder de bezetting de ontaarding van het volk in Zuidoonse richting werd doorgevoerd, gebruik makend van de verslagenheid van de nationalisten, versterkten hem in deze mening. Liefdadigheidsinstellingen oefenden drukking op de bevolking. De pedagogiese principes werden met voeten getreden en in de volksscholen een veel te grote plaats aan het onderwijs van Zuidoons ingeruimd. A la guerre comme à la guerre, de wet daarbij verkracht terwijl de geweldige oorlog er een heette van verdediging van allerlei geestelike goederen.

In de stad waren de laatste rotte honden van de straat weggehaald, toen Jan een brief kreeg van een vriend uit de provincie.

‘Ik ontmoette in mijn leven veel ontgochelingen en verdriet, schreef de jongen, maar nooit was ik zo 't hart in als vanavond. De vermoeienis overvalt me. Ik heb nu drie dagen doorgebracht in het dorp van mijn ouders, dat geen dorp meer is, maar een ruïne. Bijna geen huis bleef ongeschonden en misschien is er nog een op tien bewoonbaar. Honden, katten, geiten en paarden liggen sinds veertien dagen in de straten en in de rivier, en die lijken zien zwart van vliegen. Ik maakte een wandeling door de streek en vond, geleid door de reuk, stallen met dode koeien, huizen met een dozijn dode konijnen en, wat schrikkeliker is, graven van onvoldoend

bedekte soldaten. De wegen zijn vol gaten en obussen, de muren van de verbrande huizen waggelen in de wind en 's nachts hoort men op ieder oogenblik huizen instorten, en in half verwoeste stallen wonen hele families. De fabrieken zijn vernietigd en de arbeiders zonder werk; de burgers zijn geruïneerd. Maar zo is de oorlog, en door hem hebben al de dorpen ten Zuide van de stad geleden, ze verkeren alle in dezelfde toestand en alle werden ze geplunderd en verwoest door de plunderaars. Dat is niet het ergste. Ik walg er van dat de stedelingen de inwoners zullen laten sterven door besmettelike ziekten, zonder geneesheren, zonder gasthuis, zonder een beetje geld om ze te voeden. Maar vooral beschuldig ik de mensen die rijk genoeg zijn om in de vreemde te leven en die laten sterven wie niets bezitten en niet willen bedelen. En dat noemen ze patriotisme! Ik wil mezelf niet prijzen om wat ik gedaan heb, maar nooit in mijn leven heb ik zoveel nuttig werk verricht als in die drie dagen. In het dorp vonden we gelijk ik reeds zij: geen burgemeester, geen wethouders, geen gemeente-raadsheer. We hebben enkele personen verenigd en aangetoond dat ze absoluut zelf de aangelegenheden van hun gemeente in handen moesten nemen. Ik heb niets minder dan een burgemeester benoemd. We hebben comités gevormd, we hebben een gemeente-schat-bewaarder aangesteld en een som in de kas gestort, waarvan de inhoud uit vaderlandsliefde overzee was. De tweede dag hadden we een ploeg werklieden om de lijken te begraven, twee ploegen om de gevaarlike muren af te breken, een ploeg om de straten te reinigen, twee meneren die zich met de voedselvoorziening bezig houden, de pastoor richt in een danszaal een grote slaapgelegenheid in voor de inwoners die geen dak hebben en we hebben een regelmatige politie. Maar we hebben geen bouwkundigen om de schade na te gaan,

geen advokaten om het recht vast te stellen. We worden geholpen door een infirmier die van 's morgens tot 's avonds de voorlopige graven van de soldaten opzoekt, ze diep genoeg laat begraven en medailles en boekjes wegneemt. Er is veel zelfopoffering nodig voor dit werk. Vandaag vond hij op het lichaam van een artilleur een trouwring: twee namen, 31 Maart 1914. Wij zien hier zeer treurige dingen. En daar de enkele personen die zich met de gemeente bezig houden niet overal kunnen zijn, zullen we epidemieën krijgen, miserie, een onbeschrijfelike miserie en dat zullen we verschuldigd zijn aan de vaderlanders die zich verschuilen zeer ver van die droefheiden die verbijstering.'

Zodra hij een namiddag vrij had maakte Jan zich op om de stad te verlaten en zo mogelik deze vriend op te zoeken.

't Was op het eind van November. De wegen waren hard. Een lichte met stof vermengde wind woei over de vlakte. In het eerste dorp keerde een bejaard priester in zijn pastorij terug. Hij was met een karretje gekomen van aan de grens, waar de trein hem gebracht had en daar hij over etensnood had horen spreken had hij vier broden en ontbijtkoek gekocht in de stad. De pastorij was ledig, deuren en kassen waren met messen en bijlen open gemaakt. Hij gaf echter een voorbeeld van berusting en schold niet op de dieven.

Er dwaalden twee vrouwen rond met een potje en een kannetje over de puinhopen. Geen enkel huis levend. In een deurgat: Georges, met een pover jasje aan en op pantoffels. Alle kleren gestolen, alle meubels weg of vernield in zijn moedershuis, en niet door vreemde soldaten.

Hij liep zwijgend een eindje mee. De bleke zon was doorgebroken. Van een pensionaat bestonden alleen nog de wanden met gebroken ruiten. Ze hoorden zwak

getinkel als van een muziekdoos. Op de straat trappelde een kindje op en neer. Drie kleine zusjes sloegen gezamenlik lachend op de geel-ivoren toetsen van een klavesimbel, in de hoek van een wind-open zaal.

De weg leidde verder met een brede zwaai een fort langs, dat breed een grote vlakte kroonde. Drie joden hadden op een doek op de grond hun tabak en chocolade uitgespreid en somden roepend hun waren op voor de twee voorbijgangers.

Als landverhuizers in een nieuw gewest, als zoekers van grond en levenstocht, deze zeldzame wandelaars langs gehavende wegen. Een stadje leek anemiek. Stemmen klonken luid in de holle straten. De mechaniese piano uit een kroegje vervolgde hen door een hele wijk. Het leek, achter water, met twee drie gedaantetjes in het gezichtsveld, een stadje op een oude speelkaart.

De behoefte om jonge mooie mensen te zien liet zich onweerstaanbaar gelden. Ze kwamen er toe over soldategraven, buiten de stad achter het station in het Casino, waarrond het hekken weggehaald was.

We worden oud, zei Georges, toen ze binnen waren in de grote zaal, waar geen gordijnen aan de vensters hingen. We worden oud als 't nog lang duurt met de oorlog. Is 't al geen eeuwen geleden, dat we in een andere wereld meiskens kusten onder zomergroen?

Zinnelike lusten kwamen hen plagen. De bleke schenksters, twee van de zeven, zetten zich bij hen en het gesprek viel op de grote vlucht. Irene was haast moedernaakt uit het Casino gaan lopen met enkel een groot rood bont. Arm kind, je prachtig haar zal gewuifd hebben in de koude wind! De drank had allen aangevuurd en in een golf van wederkerig mededogen verlangden, beminden ze elkaar. Er was geen tegenstand. Het deuropen huis bood overal een rustplaats. Gauw vielen de

laatste sluiers en de zon neeg schuin naar de einder wanneer zij het gastvrije en bijna ledige huis verlieten, vermoeid en wrang-gelukkig om zoveel goedheid en lust in zoveel, zoveel leed.

Te nauwernood keken ze om. Zij gaven niets meer om dood of leven. Geen vreemd soldaat hield hen op de wegen tegen. Was alles ten slotte niet gelijk het moest, gelijk het blind noodlot moest? Zij wisten weer voor een eeuwigheid hoe het leven van de wereld zich in een vorm weerspiegelen kan en hoe het helemaal te vatten is, als een sterke, sterke roos, als een zwak glad water ook, in zoen en handen.

Jan beproefde thuis La Chartreuse de Parme te lezen. Het ging niet. Evenmin de Princesse de Clève. Maar Maupassant en Barbey d' Aurevilly en hoe hun verhalen zich aftekenden door de rook van zijn sigaar. Op tafel een grote tros exportdruiven, van die nu in het land moesten blijven. Dat was de zoete avondnaglans. Van daden afgesloten, hoe klampte hij zich vast aan de miniatuur-epiek van Maupassant. De druiven bolden nog allenig hun kleine koepel. Hij sliep.

De wereld verkwijnde. Vreugde bestond niet meer. Het beeld van Mina rees dwingend voor hem op, in haar handen wilde hij zijn nog jonge leven leggen, zuiver van elke andere lust.

De toekomst na de oorlog leek zo ver af. Zij had iets geheimzinnigs dat hem aantrok en aldoor boeide. Hoe zou de gewone, verstandige man, met begrip en eerbied voor de samenleving, daar in leven? Nieuwe energieën zouden losbreken. Er was reeds een nieuwe handelstand opgekomen, die het bestaan van een zekere traditie van eerlikheid negeerde. Zou het volk tot opstand komen? O, tijden van vervulling naderden gewis, het leed was zo groot dat een heilzame reaktie zou volgen. Als

een man-vader zag hij zich in die nieuwe tijd. gelijke van zovele anderen. Dit gedroom vermengde zich met de politieke beweging, die karaktervolle vrienden hadden ingeleid. Spiet was plots weer in hun midden verschenen. Hij was gevangen genomen vóor drie maanden en reeds aan het hoofd van een beweging in de gevangenkampen, om een meer zelfstandig en demokraties vaderland voor de toekomst voor te bereiden. Hij was er een kruistocht voor aangegaan en organiseerde van kamp tot kamp de intellektuële krachten om zijn denkbeeld te propageren en te ontwikkelen. Kameraden hadden hem voorgesteld om een anti-ploetokraties vrijwilligerskorps te vormen dat desnoods met het wapen in de vuist zou optreden na de beslechting van deze krijg. Hoog vlamde de nieuwe hoop. In het leger te velde waren dezelfde stromingen losgebroken. In het land vond hij weerklank bij oude en nieuwe vrienden die het volk begonnen voor te lichten.

Jan voelde zich te weinig opgewassen tegen de strijd van invloeden, hopen en vrezen om enige leiding op zich te kunnen nemen. Maar onverschillig kon hij niet toezien waar over de landsgrens een verraderlike regering de samenkoppeling met Zuidonië voorbereidde. Hij hoopte uit alle kracht dat na de oorlog duidelik blijken zou of de volksgeest onder of boven was, of de idealisten 't haalden dan wel de Zuidoonsgezinden, tegen wier tienvoudig vergrote macht er dan geen verzet meer mogelik zou zijn.

De grote massa bleef in het officiële net van leugen en waan. De krankzinnigste geruchten werden verspreid. In een op het land gelegen fabriek, zei men, werden lijken van gesneuvelde landgenoten verbrand; er waren gister nog veertig treinen aangekomen en er stond een meer van bloed; hun vet werd voor oorlogsdoeleinden gebruikt.

Goed en kwaad namen groter verhoudingen aan. Er vierde zich schaamteloos egoïsme bot, en blind idealisme richtte zich op.

Mina was Jan een hulp. Zij, met haar leed van modern burgermeisje bij wie geestelike appeteiten gewekt waren, die het haar nooit was toegelaten te voldoen, zag met dezelfde verwachting naar het komende uit. Haar beloken zinnelikheid was tot ontwikkeling gekomen en vroeg om een grote speelruimte.

Maar jaar na jaar kwam de nieuwe Lente. Er waren evenveel doden bij burgers als bij soldaten. Kinderen werden niet meer geboren, dan ongewenst. Alleen heel kleine jongens, die nauweliks hadden leren spreken en zich van geen maatschappelike samenhang bewust waren, voelden zich in straten en pleinen tehuis. Het meteloze vraagteken aan de hemel werd nog door hen bestaard. Het kon op de duur ook nog alleen voor hen betekenis hebben. Wanneer er vliegtuigen op verschenen, hoe ver die ook waren, ontdekten ze die en kondigden ze aan met aanhoudend geroep.

Telkens bleef Jan een ogenblik staan maar kon met zijn moede ogen de groeiende stip niet achterhalen en vreesde dat hij onherroepelik tot de oude afwentelende wereld behoorde.

Sonnetten
door *.*

I

Als eenmaal iemand vraagt: wie zong dit lied?
Zeg dan geen naam, dien ge in registers vindt,
Geen naam waarmee de moeder of de vrind
Mij noemde naar ge meent - o zeg dien niet.

Zeg eer: ‘zijn naam verwaaide met den wind.
Hij droeg hem in het wereldsche gebied
Totdat hij inging in het licht verschiet,
Geen naam had hij omdat hij heeft bemind.’

Toen 'k in de wereld was had ik een naam,
De wereld brak, maar in een godlijk rijk
Hervond ik meer dan al wat ik verloor.

Hèrvond? Er is geen beeld, geen vergelijk
Voor wat ons eent, als stil met U te saam
Mijn wáren naam ik, onuitspreeklijk, hoor.

II

U kennen alle bloemen en het gras,
Morgen- en avondvogels en de wind,
Het dier, de sterren en het kleine kind
Zij toonen U als door een smetloos glas;

Zij noemen U en hebben U bemind
In hun bestaan als 't kostbaarst wat er was,
Wier naam ik in elk hart der dingen las,
En elk ding moet zich oopnen dat ik vind.

Hoe is dit wonder? Heb ik zelf gelegd
Dit zaad alom, bij iedren gang of keer,
Of zaaide 't God in alles als in mij?

Ik weet alleen: dit is nog heil te meer:
Mijn Vreugde wordt mij aldoor aangezegd,
Ik ga haar steeds, zij gaat mij nooit voorbij. -

III

Ik weet het oordeel gonst, wanneer naar daden
Mij iemand vraagt, naar mijn volbrachten plicht.
De een heeft, een held, een koninkrijk gesticht,
Een ander kiest en strooit en oogst de zaden,

De velen werken en hun werk wordt licht,
En velen strijden, die in de ochtend baden;
Maar mij gaf 't leven enkel dees genade
Dat ik voor U wat verzen heb gedicht.

Als verdre tijden straks veel namen vegen
Uit aller heugnis, op de volle wegen,
Mijn naam het eerst van al, - wat deert het mij?

Zoo maar één lied verheugenis zal blijven
Voor 'n enkel mensch; niet omdat ik 't mocht schrijven,
Maar wijl hij vindt: hoe wonderbaar was zij.

IV

Wat zijt gij mij? De vroegste stonden kleuren
De bleeke kim en openen de rij,
Ik volg hun tocht van zij naar overzij,
Zij trachten heil door al mijn zorg te beuren,

Een droevig heil - ik buig mijn hoofd en schrei,
Ook ik ken blijdschap, maar altijd in treuren,
Gelijk een beedlaar klopt aan vele deuren,
Herhaal ik overal: wat zijt gij mij?

Geen uur, waaraan ik dit geheim onteigen,
En achter alle deuren blijft een zwijgen,
De boden keeren ledig, die ik zend,

Tot ik versta: niets is er dat Uw waarde
Mij uit kan spreken op de armoedige aarde,
Tenzij de glimlach, die mij blijft aan 't end.

V

Ik zag U op de wateren; de morgen
Had zich om U één rozig uur vervroegd,
De dag ging hoog, toen vond ik hoe gij droegt
Uw liefde in 't al met duizend lieve zorgen.

En 't avondlicht, dat donker heet, het sloeg 't
Zacht scheemrend dek om wie 't niet hield verborgen;
Daarna hebben de sterren uitgezworven
Eén oogwenk zich tot uw naam saamgevoegd.

Nu zoek ik enkel U; de morgen vlood,
De middag en de scheemring en de nacht
Verrieden hun geheim aan de eeuwigheid;

Daar hóórde ik wat ik zàg; nu ben 'k bereid
En leef van één verlangen, als ik wacht
Totdat het keert, dat prille morgenrood -

VI

Wel hield de stroom ons tweeën uiteen, maar 'k zag
U toch daar ginds, één hunkerend verbeiden.
Hoe zich mijn liefde steeds weer uit wou breiden
Door 't stroomgebruis en 't klaren van den dag.

Naar U, die evenzeer gestaag dit scheiden
Verwon - zoo was 't - thans krijg ik geen gewag,
De mist steeg uit de wateren: ik mag
U nu niet zien, de nevel scheidde ons beiden.

Wat is dit erg: alleen in 't witte misten
De stralenwegen die onze oogen wisten
Verdwenen en mijn roep valt als in dons;

Maar erger dit: dat op den andern oever
Gij ook alleen zijt en Uw stem nu droever
En droever klaagt: O Licht hereenig ons.

Nederlandsche litteratuur
door Dirk Coster

I

Elisabeth Zernike, Het Schamele Deel. A.W. Sijt-hoff. Leiden, 1920.

Men kan ook te agressief zijn. De Heer Ernst Groenevelt, in zijn streng requisitoir tegen de kunstsoort, die als de moderne vrouwenroman in Holland weer plotseling opbloeide, verrijkt door een nuance van kille en vlotte sensualiteit, die in huiselijker tijden onmogelijk nog was, heeft dit bewezen, toen hij het kleine boekje van Elisabeth Zernike onaangezien op zijn hoogen brandstapel wierp. En toch was zijn requisitoir opzichzelf genomen, rechtvaardig en noodig. Het was noodig, tegenover de verengende suggestie van vele dezer, elkaar steeds maar opvolgende romans, zich te herinneren dat er grooter krachten in het leven zijn, dan de korte vleugen van hartstocht en zinnelijkheid, dat er fataler smarten zijn, dan de verveling der mislukte passies en het armzalig hunkeren naar wie volgt, en meer wijsheid te vinden, dan men distilleert uit verliefdheden van zooveel maanden, in langademige duo's vol knutseling van zelfanalyse. Als aan de liefde haar ernst wordt ontnomen, als de gebeurtenis der zinnen losgerukt wordt van het leven der ziel, als het geen blinde levensdrang meer is of verwerklijkte droom, als het niets meer is, dan ontstaat

de leegte, een veel vreeslijker leegte dan de verhuislijking des levens die vroeger den Hollandschen geest bedreigde. - Deze leegte dreigt in deze romans. Zelfs de laatste mogelijkheid tot een tragische menschelijkheid: het bewustzijn dat zich van deze leegte smartelijk rekenschap geeft, dreigt in zulk een kunstsoort te verdwijnen. Verzwakte levenskracht en verdoft bewustzijn, stilte en blindheid, demonisch automatisme van goedgekleede en verzorgde lichamen, - ziehier het gevaar waartoe de Hollandsche geest wordt heengeleid door de psychologische bemoeiïngen der schrijvende vrouw, die den schrij venden man in Holland langzaamaan verdringt. - Waarlijk, het is goed dat daartegen werd gewaarschuwd.

Doch - moge het vermoeden overigens een vergissing blijken! - het schijnt dat de Heer Groenevelt in zijn beoordeeling onwillekeurig een element van dogmatisme mengt. In zijn requisitoir is een neiging merkbaar, om de natuurlijkheid te verwerpen, omdat zij natuurlijk is. Hij eischt, in zekeren zin, dat de natuurlijkheid, - natuurlijke liefde of zij 't maar zinnelijkheid alleen - zich zal omzetten tot hooger geestelijke krachten. Hij eischt dat dit proces zich in ieder kunstwerk volvoeren zal, op straffe van verwerping, verwerping als kunst! Maar dit te eischen, is gevaarlijk. Dit leidt tot alle hypocrisie! Men kan niet eischen dat dit geschieden zal, men kan het hoogstens hopen! Men kan hoogstens hopen, dat in een kunstwerk, de natuurlijke gevoelens in hun ontwikkeling tot steeds stiller vreugde en tot diep begrip ontbloeien zullen, door alle verwikkelingen en verduisteringen henen. Men kan weten, dat iedere zinnelijkheid een voorvorm der natuurlijke liefde, iedere natuurlijke liefde een voorvorm is der religieuse liefde, dat iedere religieuse liefde eenmaal in een ongekende vervulling opgaan moet, - men kan weten kortom dat het

leven door een dringende kracht tot veredeling bewogen wordt, die van herboorten tot herboorten stuwt, en dat dit geldt voor natuur en geest gelijkelijk. Men kan dit weten, en hopen dat in ieder individueel geval, in ieder afzonderlijk kunstwerk deze kracht zoo volledig mogelijk werkzaam wezen zal, en overwinnen zal en geluk en schoonheid baren zal, geluk in het leven, schoonheid in het kunstwerk. Maar dit te eischen, dat is de groote dogmatische vergissing geweest van alle eeuwen, van alle religieus gestemde kunstcritiek tevens. Hier loopt de bijna onmerkbare, maar absoluut werklijke scheidslijn tusschen wat men het litteraire dogmatisme en het litteraire idealisme noemen kan, tusschen de eisch en de hoop. Zij die eischen, verwerpen zoowel in de kunst als in het leven, de natuurlijkheid omdat zij natuurlijk blijft, - zij die hopen, aanvaarden de natuurlijkheid ook als zij natuurlijk blijft, en eerbiedigen haar als leven dat van alle mogelijkheden is verzadigd.

De kunst in haar stijging tot de volmaakst-denkbare schoonheid, heeft vele gradaties. En wil men zich één enkel kunstwerk voorstellen, dat terzelfdertijd een beeld zou kunnen geven der gansche kunst in haar natuurlijke opstijging, die tevens een voortdurende vergeestelijking harer waarden is: het zou wellicht alleen de Kathedraal in Frankrijk kunnen zijn. Het gelaat dat enkel lach en liefde is der heilige vrouwen, - vrouwen in den hoogsten zin, bloemenschoon van leden en moeders der menschheid, van de beproefde veel-wetende grijsaards, en daaronder de spelende kinderen, de werkende handarbeiders, de buitelende dieren en de hevige monsters: den stroom ziet men hier als 't ware door zijn zelf-gewekte schoone vormen stuwen, om toch eindelijk als een licht omhoog te stijgen in enkele menschelijke aangezichten. Maar wie zou, als uiting van levensintensiteit die tevens schoonheid is, de buiteling der felle dieren gelijkstellen

met den glimlach, die rond de lippen der heilige vrouwen hangt?

Het is wellicht zulk een schaduw van dogmatisme, van orthodoxie die de natuurlijkheid schuwt o m de natuurlijkheid, die den Heer Groenevelt blind maakte voor het kleine geheim van dit boekje, dat wellicht het allernatuurlijkste en allervrouwlijkste boekje is, dat in Holland werd geschreven.

* * *

Wanneer Elisabeth Zernike het vrouwenleven dat zij beschrijft, op de gewone wijze in uiterlijke gebeurtenissen had uitgedrukt, dan zou het als 't ware voor oogen tot onbeduidendheid verschrompelen. - Thans wordt het verwonderlijk boeiend en blijft onuitwischbaar in de herinnering voortbestaan. Om dit te bereiken, moest de schrijfster een eigenaardig procédé gebruiken. Het woord procédé is in zooverre misplaatst, dat heel haar beschrijvingskunst veeleer het resultaat schijnt van een onbeheerschte intuïtie, juist diezelfde intuïtie waarmede haar figuur zich tegenover haar omgeving verhoudt. Maar met zulk een zekerheid werkt deze intuïtie, dat zij zich versterkt tot een methode die zooal niet bewust aangewend, dan toch bewust te constateeren valt.

Deze methode bestaat hierin, dat deze schrijfster van haar figuur hoofdzakelijk datgene noteert, wat door de zinnen heen, tot in de ziel dringt, en haar, met een lichte of heftige schok, een oogenblik tot leven roept. Heel het dagelijksche leven, alle mechanistische bedrijven, zelfs alle zinnenvervoering voor zoover zij blinden doelloos blijft, valt dus weg in de leegte, het vervloeit met de gaande minuten van den tijd, het vervluchtigt en vergaat in het Niets. Boven deze Maya, boven dit vervloeide levan, beweegt zich dan het wezenlijke leven van den mensch: droom op droom, gevoed en onderhouden door wat het

leven door de zinnen heen, passeeren liet: een geur, een oogopslag, een woord, een handdruk, een blik naar een plotseling wezenlijk-geziene sterrenhemel. Het is waarlijk zeer weinig, wat er dan van een menschenleven overblijft, en dan van dit menschenleven! Maar dit weinige is wezenlijk: zoo wezenlijk, dat het bijna wezenloos dreigt te worden voor een gedachteloos-Romantische veeleischendheid. Is een menschenleven dan niet meer dan een korte opfladdering van machtelooze droomen, tusschen twee zwijgende oneindigheden? Het kan voor sommige Romantische zielen een ontzetting worden, dit te zien en te denken. Maar deze vervaardheid zou bezworen kunnen worden, juist door het verzielde karakter, dat dit realisme aangenomen heeft. Want hoe weinig dit wezenlijke is, dat uit de eindelooze voortschuiving der dagen wordt gewonnen, het is dan toch iets. Het is zuiver. Het kan niet bedriegen, en geen verloochening bedreigt het. Anderen zullen meer uit het leven medebrengen! Grooter menschen kunnen een zwaarder snoer van wezenlijke momenten uit hun leven lichten! En de grootste mensch is hij, die alle tijdelijke oogenblikken zelf verzield zou kunnen hebben, - die geen andere dan wezenlijke oogenblikken zou beleven, voor wien de zon altijd zon, de sterren altijd sterren zouden kunnen zijn, en voor wien de eerste minuut der eerste liefde zich even zooveel malen herhalen zou, als zijn liefde en zijn leven minuten telde. Maar de groote menschen zijn voorbeelden en belichaamde beloften, de beloften hoe de enkele momenten die het leven tot leven maken zich zouden kunnen uitbreiden tot één waarachtig oogenblik of ontijdelijk zijn. - De scheiding dus, die zich door dit psychologische procédé openbaart, is die van het min of meer ontwaakt zijn, het min of meer levend zijn der ziel. Wel blijft Elisabeth Zernike's vrouwenleven beperkt tot de arm-

zaligste gewoonheid, maar deze gewoonheid zelve heeft een diepere beteekenis ontvangen: die van een sluimerzwaarte. Dit is geen relaas der dagelijksche levensdrenteling, het is het beeld van een ziel die slaapzwaar is, wakker worden wil, vaag woelt en zich verweert tegen een geweldige druk, één oogenblik als 't ware de zware oogleden werkelijk opslaat en staart, om ze dan weer overwonnen door de slaap voorgoed en in den lichamelijken dood te sluiten. - Zoo beweegt zich het slapend kind in het diepst van den nacht, als de ouders zich met kaarslicht over zijn bedje buigen. - Dit boekje is op kleine wijze zielsvol en zuiver, maar door zijn zuiverheid zelve is het een erkenning der ziel en door deze erkenning laat het grooter mogelijkheden open.

Buitenlandsche litteratuur

I
De dagboeken van W.N.P. Barbellion door A.G. van Kranendonk

Bruce Frederick Cummins - Barbellion's ware naam - werd den 7den September 1889 geboren in het stadje Barnstaple in het Westen van Engeland, waar zijn vader dagbladreporter was. Van jongsafaan voelde hij liefde voor de natuurwetenschappen en ofschoon hij geen andere dan de lagere school bezocht en geruimen tijd werkzaam was in het vak van zijn vader, wist hij zich zonder eenige hulp in zijn weinige vrijen tijd zooveel kennis eigen te maken, dat hij in 1911 na een vergelijkend examen, waaraan vele gegradueerden van de Universiteit deelnamen, tot assistent in de zoölogie aan het 'Natural History Museum' te Londen gekozen werd. Hij ging in Londen wonen, waar hij in 1915 in het huwelijk trad. In 1917 noodzaakte zijn slechte gezondheid hem zijn betrekking op te geven. Hij schreef verschillende artikelen in wetenschappelijke bladen, die hem een uitstekende reputatie onder vakgeleerden verwierven en groote verwachtingen wekten voor zijn toekomst. Zijn ziekte - een soort sclerosis - was echter ongeneeslijk en in 1919 overleed hij te Gerard's Cross, een plaatsje in Buckinghamshire.

Aldus de eenvoudige feiten van dit korte, schijnbaar weinig bewogen leven. Welk een geweldige diepten van geest en gemoed er onder deze uiterlijkheden verborgen lagen, bleek eerst eenige maanden voor zijn dood, toen hij onder den naam Barbellion, met een voorwoord van H.G. Wells, een keuze uit zijn in 1903 begonnen dagboek publiceerde: 'The Journal of a Disappointed Man', bleek duidelijker en schooner wellicht nog uit: 'A Last Diary', onlangs door zijn broer bezorgd, waarbij zich dan nog een verzameling essays 'Enjoying Life' aansluit, eveneens bijna geheel aan de dagboeken ontleend.

De drie deelen van deze uiterst merkwaardige literaire nalatenschap toonen overtuigend aan, dat met Barbellion's vroegtijdigen dood hoogstwaarschijnlijk niet zoozeer de wetenschap als wel in de allereerste plaats de literatuur een zwaar verlies heeft geleden. Reeds op zestienjarigen leeftijd schreef hij:

'Ofschoon het reeds een grootsche daad genoemd mag worden als iemand ook maar het minste of geringste weet toe te voegen aan het totaal der menschelijke kennis, is het grootscher nog een nieuwe gedachte te hebben bijgedragen. Het is 't best voor een mensch om te trachten tegelijk dichter en natuuronderzoeker te wezen - niet te veel natuurvorscher en aldus de schoonheid der dingen voorbijzien en niet te veel dichter en aldus falen ze te begrijpen, of zelfs die verborgen schoonheden te ontdekken, welke alleen de nauwkeurige waarneming ons onthult.'

En telkens talrijker en duidelijker worden in het dagboek de teekenen, dat de natuurwetenschap alleen hem niet bevredigen zal, dat de neiging bij hem slechts het eerste ontwaken is van een dieper en steeds meer omvattende liefde voor de schepping in het algemeen. De belangstelling in de structuur van dieren en planten, die Barbellion als jongen toont, blijkt een geweldige groeikracht te bezitten. Ze richt zich weldra meer op het geestelijk leven van het dier; hij bestudeert zijn gewoonten, zijn geheimzinnige instincten; dan ontwikkelt ze zich tot een eindelooze nieuwsgierigheid naar de geestelijke krachten van zijn eigen persoonlijkheid:

'Mijn eigen leven, zooals het zich van dag tot dag aan mij ontrolt, is een bron van voortdurende verbazing, vreugde en pijn. Ik kan mij geen belangwekkender boekdeel denken dan een gedetailleerd, intiem psychologisch verslag van mijn eigen leven. Ik wil tenminste mijzelf volkomen doorgronden...

Als jongen reeds was ik gewoon mijn geest af te matten door de kwellendste kruisverhooren.'

Hij analyseert zijn geest met de pijnlijke nauwkeurigheid, waarmee hij vroeger een visch, een vogel, een adder heeft ontleed. Tot deze nooit bevredigde nieuwsgierigheid zich ook richten gaat op het karakter, de psyche van anderen: 'Ik zie altijd verlangend uit naar nieuwe vrienden... Er is geen heerlijker avontuur denkbaar dan een tocht door een rijke veelzijdige persoonlijkheid,' en hij ons in zijn dagboek scherp omlijnde portretten geeft van de menschen uit zijn omgeving.

Maar zijn belangstelling heeft zich dan niet alleen uitgebreid, maar ook verdiept en veredeld.

Al in de eerste jeugdjaren verraadt zich telkens een groote ont-

vankelijkheid voor de schoonheid der natuur. Dikwijls maakt ze hem koel-wetenschappelijke observatie onmogelijk; hij moet zich overgeven aan de ontroering, die het schoone landschap in hem wekt. De wetenschappelijke analyse van een onderdeel van de natuur, waarvoor hij was uitgegaan, wordt onverwacht en onweerstaanbaar opzijgezet door de synthese van zijn aesthetische visie. En later, als zijn belangstelling zich ook richt op den menschelijken geest, wordt de geduldige, verstandelijke karakterontleding dikwijls opeens onderbroken door een alomvattend gevoel van liefde, waardoor zijn visie van den medemensch veel dieper en volledіger wordt dan de verst doorgevoerde analyse had vermogen te bereiken.

Nooit echter verdween zijn wetenschappelijke belangstelling in de buitenwereld geheel. De nauwkeurig waargenomen details werden niet verworpen, ze werden opgenomen en verwerkt in het synthetisch beeld, dat Barbellion zich als kunstenaar van het leven vormde, en wellicht ware, gelijk een criticus in de Times opmerkt - de roman, die Barbellion op 't punt was te beginnen, een voorbeeld geworden van die nieuwe romankunst, waarvan reeds velen in Engeland droomden, een romankunst gebaseerd op de nieuwste wetenschappelijke opvattingen omtrent den mensch en het heelal.

Maar het is ijdel hiernaar te gissen. Wij hebben enkel de dagboeken. Enkel deze - maar hoeveel beteekenen zij op zichzelf reeds voor de literatuur!

W i j vinden er bladzijden natuurbeschrijving van een treffend plastische, hoogst oorspronkelijke schoonheid, kleine scherp typeerende karakterschetsen van allerlei personen, gezien met weemoedigen humor, met geestige soms ook fel-grimmige ironie; wij vinden er interessante pogingen om zoo zuiver mogelijk de indrukken weer te geven, die de muziek op hem maakt, rake opmerkingen over schrijvers en boeken, over het Londensche leven en den invloed van den wereldoorlog, mijmeringen over de beteekenis van het leven en den dood, verwonderlijk wijs voor een zóó jongen man, en vooral: wij vinden er voortdurend in alle omstandigheden, in vreugde als in smart en wanhoop een verbluffend minutieuse zelfontleding, een nauwkeurig noteeren van de fijnste stemmings-nuancen, een doordringen in de door eigenliefde diep en zorgvuldig verborgen gehouden motieven van zijn gedrag. Hij observeert zich objectief, zooals hij als bioloog een interessant dier gadeslaat. Hij meet als het ware de krachten van zijn ziel met dezelfde nauwgezetheid, als waarmede hij in zijn

gehaten werkkring in het museum de pooten en geledingen van insecten tot in millimeters nauwkeurig nameten moet. Hij leeft overbewust. Ook in oogenblikken van 't hevigst lijden ontgaat hem ten slotte niets meer. En deze overbewustheid, deze straffe geestesspanning, die hem in staat stelt zichzelf ook in de meest opwindende omstandigheden scherp te blijven observeeren, wordt een machtig bondgenoot in zijn strijd tegen den angst, de wanhoop, het moreel verval, dreigend uit zijn verschrikkelijken ziektetoestand.

Tot het laatste toe blijft zijn krachtige geest helder en opmerkzaam, tot het laatste toe ook behoudt hij de intense belangstelling voor alles wat er voorvalt en te zien is in zijn omgeving en de lust naast de steeds voortgezette zelfontleding, het dagelijksch gebeuren, het aspect der dingen vast te leggen in het journal, hoe wreed zich ook het veld van zijn observatie geleidelijk verengt: van de bosschen en de heide, van het zeestrand en de wereldstad naar de onmiddellijke omgeving van het landhuisje in het kleine dorp, naar den tuin dan, het huis zelf, het uitzicht van de kamer, het ziekbed enkel nog...

Welk een weemoedig contrast tusschen de juichende, hoopvolle toon in de natuurbeschrijvingen van de eerste jeugdjaren en het zachte gevoel van gehechtheid aan het kanarievogeltje, het eenige, dat hem bij zijn ziekbed nog herinnerde en verbond aan de zoozeer geliefde natuurwereld; een der laatste passages, welke hij schreef:

1908 Lente in het bosch. Te midden van de jonge eikeboompjes schenen wij gehuld in een wolk van groen. De hooge grassen wierpen een wazig groene schijn tegen het jonge groen van de elken en de zon wist slechts hier en daar met een enkel lichtstraaltje door te dringen. Groepjes zacht wiegelende zandklokjes vormden onregelmatige blauwe plekken tusschen het gras. Boven mij in de boomen hoorde ik heimelijk bladergefluister - de kleine geruischlooze geluidjes. Vogels, boomen en bloemen waren schuchter en geheimnisvol, in afwachting van het moederschap. Alles wat leefde schoolde samen - bezig aan dezelfde groote taak....

1911 Ik heb in den laatsten tijd veel buiten geleefd en word langzamerhand gebruind door de zon. Het doet mij oneindig veel genoegen zoo bruin te worden - de man te lijken van de open lucht, den vrijen landweg, het wilde zwerversleven. De zon maakt mij dronken vandaag. De zee is niet groot genoeg om mij te bevatten, de lucht niet ruim genoeg om in te ademen....

't Was zeer warm; dus ging ik naar S. om te baden. Ik strekte mij uit in het water, opgetogen, dat ik ten laatste doorgedrongen was tot het hart van de natuur. Ik keek niet langer enkel toe van buitenaf, aan den oever - ik was er in, plonste er in tot mijn schouders toe. Wat gaf ik toen om het Britsch Museum of de Zoölogie? Alles had ik overwonnen - alles behalve de laatste vijand - ja, op dat oogenblik was de Dood zelf wellicht onderworpen. Ik was onsterfelijk - in die minuut, neergebogen in den stroom, diep gezonken in de boezem van onze oude moeder de aarde, die niet sterven kan.

1913... Liep vandaag het strand op met bloote voeten... Alles was wonderbaarlijk. Ik schreed voort over het vlakke zand, dwaas verrukt louter reeds over de macht het eene been voor het andere te kunnen plaatsen - te loopen! Het deed mij goed de spieren van mijn dijen te voelen werken en mijn armen te doen meezwaaien met het rhythme van mijn pas. De stevige bries had de wolken verjaagd en suisde door mijn lange haar en loeide in mijn beide ooren. Ik schreed als Alexander gedaan moet hebben! Toen strekte ik mij in mijn volle lengte uit op een plank in het zand, die zoo droog was als kurk en heerlijk warm. Er was niemand op het strand. Alles was naakt, helder, door de winden schoongeveegd; mijn plank wit gespoeld door het water. Het zand - drie mijl lang - was hard, vlak, zuiver. Mijn blik snelde in alle richtingen, er was niets, geen vogel, geen mensch om hem tegen te houden. In die ontzaglijke door den wind geregeerde ruimte was niets dan ik zelf, de wind en de zee - een vleiend oogenblik voor den egoist.

1919. Mijn kanarie. De doek wordt 's avonds over zijn kooi gehangen, en den heelen nacht slaapt hij op een tafel dicht bij mijn bed. Wanneer ik wakker word in de stilte van den nacht is het moeilijk te gelooven, dat daar dicht bij me een klein hartje onophoudelijk warm, rood bloed oppompt. De gedachte geeft mij een gevoel van kameraadschap. Want ook ik, stil verborgen in mijn bed, bezit een hart, dat onophoudelijk pompt, schoon niet zoo snel. Ook ik ben een dier, kleine vogel, en wij moeten beide sterven.

Het levensverhaal van dezen fijngevoeligen, begaafden jongen man, zooals het zich langzaam en volledig in de uitvoerige dagboekaanteekeningen aan ons onthult, is van een diep ontroerende tragiek. Van jongsafaan gekweld dpor zwakte, belemmerd in zijn eerzuchtige werkplannen door allerlei ziekten, weet hij zich eindelijk door een onbescheiden blik in 't rapport van zijn dokter aan

de militaire keuringscommissie, het slachtoffer van een volkomen ongeneeslijke, langzaam voortwoekerende kwaal, die bijna geen enkel orgaan onaangetast zal laten. Hij kent alle symptomen, hij constateert met wetenschappelijke zekerheid de telkens toenemende verlamming en er breekt geen nieuwe maand, geen week, geen dag bijna aan, of hij verwacht, dat deze nu wel de laatste zal wezen. Hij maakt verschillende stadiën door van vertwijfeling, wanhoop, doffe berusting. Maar de liefde voor het leven, die altijd ongewoon sterk in hem is geweest, overwint ten slotte weer. Ze herleeft niet alleen, maar verfijnt en veredelt zich, evenals alle krachten van zijn ziel door zijn geweldige wilskracht fel ingezet tegen de bijna onduldbaar zware beproeving, zich onweerstaanbaar opheffen en ontluiken tot een nobelen bloei.

Hoe tragisch dit korte leven verliep, het was triomfantelijk tegelijkertijd. Want naast den hopeloozen strijd tegen ziekte en dood, openbaren de dagboeken ons nog een anderen: den strijd tegen zijn sterk ingeworteld egoïsme. En in deze langdurige worsteling overwon hij. Ze bleef hem, den gerafflneerden zelfontleder, bijna tot het laatste toe onbewust. Eerst, toen hij het vermogen verworven had, waarnaar hij zonder het zelf te weten altijd in 't diepst van zijn ziel had gesmacht, het vermogen zuiver en onzelfzuchtig lief te kunnen hebben, begreep hij de beteekenis, het suprême doel van den zwaren langdurigen strijd.

Tot welk een prachtige stijging bleek zijn liefde nog in de laatste stadiën der afschuwelijk slopende ziekte in staat! Met onbewust pathos verhaalt hij in korte woorden en argelooze ontboezemingen zijn wonderlijk geluk.

Wanneer hij voor 't eerst spreekt over E., de vrouw, die zijn leven heeft beheerscht, is zijn gevoel voor haar nog uiterst wankel en onzuiver. Hij twijfelt er dikwijls aan, of hij haar werkelijk lief heeft, hij twijfelt aan haar motieven, hij twijfelt later zelfs nog, of zij hem wel waardig is. Langzaam aan groeit zijn liefde, maar nog kort voor den trouwdag, bekent hij zich met karakteristieke eerlijkheid, dat diep verborgen in zijn geest de overtuiging leeft, dat de verbintenis voor hem een opoffering beteekent. Na het huwelijk leert hij E. waardeeren en werkelijk liefhebben en een korten tijd is hij gelukkig. Dan doet hij de vreeselijke ontdekking omtrent den waren aard van de ziekteverschijnselen, die hij gehoopt had te overwinnen. Na den eersten schok neemt hij zich voor, zijn toestand tot elken prijs voor E. verborgen te houden. Hij houdt zich hoopvol en schertst met haar over de meer en meer zichtbaar wordende verzwakking, tot hij door

een toeval ontdekt, dat E. alles wist lang vóór hun huwelijk, dat al haar vrienden en familieleden haar hadden trachten te weerhouden en de dokter haar ernstig gewaarschuwd had, maar dat zij ondanks alles hem uit zuivere liefde en offervaardigheid had willen trouw blijven.

Dit is de laatste en beslissende slag aan zijn egoïsme toegebracht. Uit de overweldigende emoties van smart en vreugde, van medelijden en bewondering, van de nederigste dankbaarheid, van het kwellendst zelfverwijt vooral en de bitterste schaamte, wordt zijn liefde herboren, tot ze zijn geheele ziel vervult, tot ze ten slotte ver uitstijgt boven het louter persoonlijke - (his) heart full of loving kindness for all' - en hij de groote levenswaarheden herontdekt:

'Gedurende de laatste twaalf maanden heeft mijn innerlijk leven een opheffing ondergaan en mijn neigingen en voorkeur hebben zich omgewend van het intellectueele naar het ethische. Ik weet nu, dat Goedheid het voornaamste is...'

...O, gij menschen - de mijn leven bekronende ironie is, dat ik nu toch gekomen ben tot muurvaste godsdienstige overtuigingen, kort samengevat onder de namen: Liefde en Onbaatzuchtigheid. Deze mijn zedewetten hebben de goedkeuring verworven niet alleen van de ethische, maar van de intellectueele zijde van mijn wezen evengoed. Zonder eenigen twijfel, dogmatisch als men wil, weet ik, dat de mensch alle zelfzucht behoort te schuwen, voor het heil van zijn ziel, maar ook terwille van zijn intellect. Zelfzuchtig zijn beteekent onze glorieuse ikheid, die in staat is door te dringen tot de verste grenzen van het heelal, opsluiten in een kleine kooi.

De liefde is een instinct en als alle schoonheid, stoffelijke en zedelijke, de voorafschaduwing van onze toekomstige vereeniging in het Absolute.'

Dit dieper inzicht, zoo ver verwijderd van zijn vroegere overtuigingen, verhelderde zijn laatste levensjaar en maakte hem dikwijls ondanks de ergste ellende van het ziekbed nog waarachtig gelukkig.

Zelfs in de laatste maanden, waarvan het dagboek gewaagt, toen zijn lichaam zóó grotesk vermagerd en verwrongen was, dat de familieleden dit lijden bijna niet meer konden aanzien, toen hij telkens, soms urenlang gekweld werd door verschrikkelijke krampen, zoodat 's ochtends de verpleegster zijn beenen letterlijk moest ontwarren en rechtstrijken en hij eindelijk met touwen aan het bed moest worden vastgebonden, vond hij in de nieuwver-

worven overtuigingen de kracht tot het uiterste te blijven strijden tegen de vlagen van wanhoop, die zijn toestand noodzakelijk met zich bracht en beleefde hij oogenblikken van sereen geluk.

Tot enkele maanden vóór zijn dood, toen de verlamming zich uitstrekte over zijn handen, bleef het schrijven in zijn dagboek hem een groote troost - ‘self-expression’ was zooals hij reeds in 1916 getuigde, voor hem ‘a necessity of life.’

Een enkele aanhaling uit dit ‘Last Diary’ moge hier van den aard dier dagelijksche aanteekeningen nog eenig idee geven.

Augustus 1918. In het landhuisje alleen metE. en de verpleegster. Vier weken geluk - met de in 't oog springende reserve. Ik ben verliefd op mijn vrouw. O, lievevrouw, welk een zielsangst en welk een geluk geeft ge mij! Te moeten bedenken, dat je alléén strijden moet tegen de wereld en je bent niet sterk, je hebt behoefte aan een beschermer, iemands sterke arm. Maar we zijn gelukkig, deze enkele weken. Ik teeken het aan, omdat het zoo vreemd is. Ik voel een diepe liefde en smacht er naar iets te bezitten, alleen om het te offeren met een hartstocht, met een hevigheid van zelfverloochening.

Januari 1919. Ik kan nooit meer vergeten, waar ik ook zijn zal, in den hemel, in de hel, de gestalte van mijn vrouw in haar ochtendjapon, rechtop maar wankel, omdat ze zoo zwak is, vóór mij bij den haard, (ze had zich juist over mij heengebogen en me gekust, gloeiende wangen, heete tranen, die zich vermengden en ons voor altijd aan dat oogenblik verbonden) haar hoofd schuin opgeheven naar het plafond, haar arm gezicht zoo ziek lijkend en zoo vertrokken, terwijl ze half fluisterend zei: ‘O God, het is zoo hopeloos.’

Ik geloof, dat dit beeld tot in de vier muren der kamer is ingedrukt, de herinnering er aan is gefotografeerd in de lucht om degene, die hier later wonen zullen, te achtervolgen. Ik zei: Houd vol, lieve. Geef 't niet op. Ik geloof in een persoonlijke duivel. De menschelijke geest is onoverwinnelijk. Je zult er je door heen slaan, als je vecht.’

Het was pas een paar weken geleden, dat ze op een avond thuis kwam, uit een lade haar mooie baljapon nam, ze aantrok en voor mijn genoegen een pas seul door de kleine kamer maakte. Het Noodlot-monster trok haar de gouden vleugels uit en bespotte haar om het verlies van haar vrijheid. O, de tijden, die wij samen dachten te zullen hebben!

Februari 1919. Ik ga veel houden van deze oude Nanny, (de meid). Ze is altijd vroolijk en bereid al 't mogelijke voor mij te

doen. Over den ontzettend wijden afgrond, die onze persoonlijkheden scheidt, werp ik dit dunne koord van aanhankelijkheid en waardeering.

April 1919. Een herinnering.

De duinen zijn in mijn herinnering altijd verbonden aan brandend heete wolkenlooze zomerdagen, lange dagen gedurende welke onophoudelijk kieviten rond mijn hoofd klepten, hun vreemde kreten uitend; kringen kromvleugelige gierzwaluwen zwiepten zenuwachtig piepend voorbij; de blauwe lucht was op regelmatigen afstand gestippeld met zingende leeuweriken, die den heelen dag lang zonder onderbreken doorzongen, als in dreiging boven ons hoofd hangend, zoodat het was, alsof elk oogenblik de witgloeiende naaldpunten van hun gezang loodrecht konden nederdalen en den schedel doorboren. Nu en dan zeilde een groote, verblindend witte meeuw langzaam majestueus van de rotsen aan en van een veel grooter hoogte dan de anderen riep hij dan met zware stem - ha, ha, ha, als een of ander verheven wezen met sardonisch vermaak lachend om de warreling van ordinair leven beneden zich.

Een stille zomerdag, zeg je? De lucht was zwaargeladen van geluiden als we ooren hadden, die ze konden hooren. Het is niet enkel het geschreeuw der vogels, het is hun gevaarvol leven, koortsachtig en intens, dat bijdraagt tot dit geraas. De hartspieren en vleugelspieren geven geluid, als ze zich samentrekken (een physiologisch feit). Het inwendige van, laat ons zeggen, het lichaam van een valk, is het tooneel van een donkere romantiek en onophoudelijke werkzaamheid, met het bloed, dat door de vaten snelt, de klieren, die vocht afscheiden, de spieren, die zich samentrekken. En hier aan mijn voeten is een lawine, scherpgerande rotsblokken van silica komen naar beneden en spreiden zich uit in een waaiervormige glooiing - 't zijn slechts zandkorrels, dus kan ik het donderend gekraak der vallende blokken niet hooren, maar de stof - atomische zonnestelsels - is ontzagwekkend!'

Wat de dagboeken ons omtrent de gaven en de neigingen van dezen heldhaftigen, diep en hevig levenden jongen man doen kennen, rechtvaardigt het vermoeden, dat de Engelsche letteren met zijn vroegen dood een zwaar verlies leden. Maar hun beteekenis beperkt zich niet tot de openbaring van een schoone door het noodlot verijdelde toekomstbelofte. De reeks dagelijksche aanteekeningen, die Barbellion naliet, vormt reeds op zichzelf een

waardevolle en onvergankelijke aanwinst voor de literatuur, - niet het minst ook om het somber tragische en tegelijk zoo hoopvolle levensverhaal, dat ze ons openbaren, de schoone onweerstaanbare opbloei van een sterken geest, die stand houdt tegen de zwaarste beproevingen en het hevigst lijden overwint.

II
Ramón Pérez de Ayala[1)]
Door Dr. G.J. Geers

Spanje is het land van geweldige economische en geestelijke beroeringen: het oude feodalisme werd eerst in deze laatste 20, 30 jaar krachtig aangevallen door de bourgeoisie, en reeds worden beide worstelende klassen besprongen en voortgedrongen door een oerkrachtigen vierden stand. Zoo maakt Spanje tegelijk een Fransche en een Russische revolutie door.

De kunst ondergaat natuurlijk de invloeden van deze felle crisis. Het oudste, het nieuwere en het nieuwste botsen tegen elkaar op. Daar is Valte-Inclán met zijn romantische feodale tafreelen, Baroja met zijn individueel-anarchistische analyse, de Cataloniër Eugenio d'Ors met zijn sindicalistische philosophie en arbeidskunst. Daar is het expressionisme en het dadaïsme met bladen als ‘Reflector’ en ‘Ultra’.

Pérez de Ayala, meer eclectisch, meer universeel, is als 't ware de liberaal van den ouden stempel, de alles begrijpende en dus waardeerende, en staat als zoodanig toch het dichtst bij Eugenio d'Ors, die als de revolutionnair en nieuwe mensch, ook al het voorafgaande in zich sluit.

Deze bundel van 3 novellen, waarvan onlangs de 2e druk verscheen, bevat in de eerste plaats het verhaal van een jong leeraar in de klassieke talen, die naar het ideaal van kultuurheros, van Prometheus streeft. In Italië geboren en opgevoed, komt hij naar Spanje, zijn stamland, en ontdekt dat Spanje niet, zooals hij dacht, het land der mogelijkheden, doch dat der onmogelijkheden is. Zijn studiën en omzwervingen brengen hem tot deze conclusie:

1) Prometeo. Luz de domingo. La caida de los Limones. Novelas poemáticas de la vida española. Calleja, Madrid.

‘het geluk is weggelegd voor den man van de daad; maar de man van de daad vindt de daad niet uit; dat doet de denker; dus moet de denker aan den man van de daad voorafgaan; de denker begint zich voor gelukkig te houden in de vreugde van het weten om het weten; totdat de smart komt van het weten, dat het geluk alleen ligt in de daad; en tenslotte stijgt hij uit die smart op tot de hooge vreugde van het weten, dat ook voor hem de edelste soort van daad is weggelegd: die van een man van de daad voort te brengen; en die vreugde groeit, wanneer de denker tegelijkertijd een mislukt man van de daad is, wanneer hij weet, dat hij zelf man van de daad had kunnen zijn’. Zijn zoon zal wezen, wat hij had willen zijn: een Prometheus, een halfgod, een bevrijder van de menschheid. ‘Ziehier hoe ik mij de menschheid voorstel. Wat voor ons, die van de aarde naar boven kijken, de hemel is, is aan den anderen kant voor de goden, die er op loopen en erop neer zien, de vloer. En de menschheid is als een guirlande, die van dat plafond afhangt, in groote en gevariëerde bochten, die gaan van punt tot punt, waaraan ze vastzit. Deze punten nu, waarmee van tijd tot tijd de menschheid met den hemel verbonden is, zijn de menschen, die ik Prometheus noem. Wanneer van den eenen tot den anderen mensch de historische afstand te groot is, hangt de bocht zoo laag, dat de menschheid in 't slijk verzinkt. Welnu, ik droom van mijn Prometheus’. Zijn oom, een Italiaansche hertog, antwoordt hierop: ‘Ik geloof niet, zooals jij, dat de menschheid een ornament is, dat aan den hemel hangt door middel van de halfgodennatuur van eenige exceptioneele menschen. Deze menschen raken met hun voorhoofd den hemel, doordat de rest van de menschheid hen omhoog steekt. De kruin van een boom is dat niet uit zichzelf, maar door den stam en de wortels. De punt van een piramide is dat niet uit zichzelf, maar door de basis. Laat de menschheid stevig in het slijk zinken tot ze grond voelt. Dan zal de Prometheus wel komen. En verder heb je gelijk: de Prometheus wordt geboren uit menschen als jij, menschen bezield met een drift naar hooger, die juist daarom mislukt zijn. Die mislukte menschen, beste Jan, zijn m.i. de zuurdeesem der menschheid’.

De Prometheus wordt geboren; 't is een klein, gebocheld, kwaadaardig joggie, dat zich, na een mislukte poging om zijn puberteits-geslachtsdrift te voldoen, ophangt.

De schrijver begeleidt zijn verhaal met verzen, waarin de figuur van Odysseus, den grooten boogschutter, het middelpunt is; en die Odysseus schoot zijn pijl op den hemel af, zonder heel zijn

ziel op de punt te bevestigen. De klassieke sfeer, die vooral in den aanvang over de novelle hangt, de omzwervingen van Odysseus, past uitstekend bij de Spaansche natuur. Geestig worden Homerische reminiscenties geplaatst; zoo noemt de hoofdpersoon zijn verblijf te Madrid: ‘de episode, waarin mijn makkers de kudden van Helios slachtten en opaten, aldus de wraak der goden over zich inroepend; en met dezen titel gaf hij op allegorische wijze te verstaan, dat men in Madrid 's nachts leeft en dat de straf is, dat men niets nuttigs doet.’

De 2 andere schetsen zijn nog meer specifiek Spaansch, brengen mij voor den geest den bundel verzen van Valle-Inclán ‘La pipa de Kif’ en de film ‘España trágica.’ Maar er is fijner stemming, er is vooral dieper humor. ‘Zondagslicht’ is de botsing tusschen het zachte, reine, menschelijke en het wreede, verdorvene, en beestachtige der Spaansche ‘caciques’, der feodale tirannetjes, die heel Spanje nog onder hun hiel houden. Hier is ook de politieke strijd van dat feodalisme met een niet veel hooger, slechts sluwer en huichelachtiger burgerdom. Prachtig in harmonie met de barbaarsche verkrachting van een meisje voor de oogen van haar verloofde, in 't licht van dien Zondagmiddag, is de roman-cero-toon van de begeleidende verzen. Tragische tegenstelling van deze mannelijk-ernstige verzen, die een evocatie zijn van volksvrijheid en waardigheidsgevoel, van den Cid en van Fuente Ovejuna, en deze moderne sfeer van laagheid en kwaadspreken, van smerig politiek geknoei en hulpeloosheid der nederigen, wien niets rest dan te emigreeren uit hun zonnig, heerlijk Spanje, totdat de heerschers zullen heerschen over een land zonder volk.

‘La caída de los Limones’, de ondergang vooral van de laatste, wel nobele en gevoelige, doch decadente en onmachtige spruit van een oud heerlijk geslacht, dat niet meer tot nieuw leven kan gebracht worden, zelfs niet door verbinding met de plebejische Limón's. Dit stukje is niet minder den schrijver en dichter waardig dan de twee andere. Plastisch is zijn taal en zijn visie soms wonderlijk scherp (vgl. 151: La piel, moreno mate, color corteza de pan[1]). Fijn is zijn humor in de details, bv. p. 155: ‘Era doña Trina eminentemente maternal y sedentaria. Estas dos salientes características de su temperamento se patentizaban, amodo de alegoría flagrante, en sendas correspondencias

1) ‘De huid matbruin, als een broodkorst.’ Men dient ter appreciatie de Spaansche brooden, de ‘libretas’ te kennen.

orgánicas: desaforado busto y asentaderas desaforadas[1]. Maar vooral is ook hier de humor van 't geheel, ver dus uitgaande boven die van de ‘Camera’; de weemoed om de breuk tusschen de armelijkste realiteit en het verhevenste ideaal, die toch weer door zijn liefde en begrijpen tot een mystiek geheel worden. Die humor lag reeds in den titel ‘Luz de domingo’, en ligt hier b.v., in zijn primairen vorm, in die bevalling in 't Madrileensch pension en het correspondeerende fuifje en de terechtstelling, bijna op 't zelfde uur, van den jongen Limón, den droomer, in wiens amechtige ziel leefde de glorie van het oude Spanje der ‘conquistadores’, die lui was, zooals hij bekent ‘omdat ik wist, dat ik nooit zulke groote daden zou kunnen doen, als ik begeerde’; wiens groote en wilde hart hem, slachtoffer van erfelijkheid en omgeving, deed eindigen als moordenaar, als lustmoordenaar bijna. Die humor ligt ook in den slotzin van het boek: ‘In dit land is geen gerechtigheid!’; inderdaad, er is slechts fataliteit en hardheid in menschenharten, blinde razernij als van de reuzen uit de Argonautensage en andere sprookjes.

1) ‘Doña Trina was bij uitstek moederlijk en op zitten gesteld. Deze twee hoofdtrekken van haar karakter traden, bij wijze van op heeterdaad betrapte allegorie, aan den dag in twee physieke trekken, die ermee correspondeerden: een buitengewone boezem en een buitengewoon zitvlak.’

[Deel 2]

Inhoud

I Alfabetisch naar de schrijversnamen

		Bladz.
BACKER, FRANZ DE	Het Dochterken van Rubens	873, 1004
BIERENS DE HAAN	Dr. J.D. Antwoord Dost.-enquête	1062
BLES, DOP	Het Lied van de Doedelzak	930
	Parijsche verzen	1033
	Antwoord Dostojevsky-enquête	1104
	Tooneel	663, 755, 860, 951, 1042
BÖHTLINGK, MADELEINE	Antwoord Dostojevsky-enquête	1090
COSTER, DIRK	Nederlandsche Litteratuur II: Elisabeth Zernike. Het Schamele Deel	648
	De Nieuwe Europeesche Geest in Kunst en Letteren	852, 946
	Overzicht der Antwoorden op de Dostojevsky-enquete	1108
	Dostojevsky's ‘Schuld en Boete’	1132
DILLEN, INE VAN	Kleine Liederen	845
ERDMANN, LOTHAR	De Strijd om den Vrede	627
ERENS, FRANS	Antwoord Dostojevsky-enquête	1057
GRAAF, Dr. H.T. DE	Grondslagen van Politiek	922
	Antwoord Dostojevsky-enquête	1082
GRUYTER, J. DE. Emily Bronte		819, 895
HAVELAAR, JUST	Goya	717
	Forain	806

	De Arbeid	979
HEERING, Dr. J.G.	Antwoord Dostojevsky-enquête	1087
LOKHORST, EMMY VAN	Vertelling in den Avond	579
LUCKA, EMIL	Graf Hermann Keyserling's Reisetagebuch	839
	Antwoord Dostojevsky-enquête	1083
M., A.J.	Antwoord Dostojevsky-enquëte	1105
MÉRODE, WILLEM DE	Sonnetten	608, 865
MOENS, WIES	De Luikse reis	963
MOERKERKEN, Dr. P.H. VAN	Antwoord Dostojevsky-enquête	1061
MUSSCHE, A.J.	Gedichten	1149
NIJHOFF-WIND, A.H.	Antwoord Dostojevsky-enquête	1097
PAUWELS, FRANÇOIS	Zondares	577
	Antwoord Dostojevsky-enquête	1093

PLASSCHAERT. ALB	Kwatrijnen op Schilders	661
	George	726
	Suze Robertson	1030
	Antwoord Dostojevsky-enquête	1091
PRINS, ARY	Antwoord Dostojevsky-enquête	1106
REDACTIE	Bericht aan de Lezers	961
ROBBERS, HERMAN	Antwoord Dostojevsky-enquête	1058
SCHAGEN, J.C. VAN	Gedichten in Proza	769
SCHOTMAN, J.W.	Higo	736
SENDEN, Dr, G.H. VAN	Dostojevsky, gezien door een Germaan	1065
STORT, R. VAN GENDEREN	De Kentaur en Maurice de Guérin	614
THOMSON, J. JAC	Van hen, die komen	712
	De Kinderen	974
TIELROOY, JOH	André Gide	701
	Antwoord Dostojevsky-enquête	1100
TOUSSAINT VAN BOULAERE, F.	Jeugd	675
UITTENDAL, W.	Gedichten	673
VERMEYLEN, Prof. Dr. AUG	De Vijftiende-eeuwsche Beeldhouwkunst in Duitschland	933
VOORDE. URBAIN VAN DE	Sonnetten	1125
WOESTIJNE, KAREL VAN DE	Substrata	812
WOLF, HERMAN. Antwoord Dostojevsky-enquête		1103
ZERNIKE, ELIZABETH	Een Voorjaar	784

Boekbespreking:

COSTER, DIRK	668, 766
HAVELAAR, JUST	863
HOUWINK, ROEL	956, 1049
LOENEN, GABRIELLE VAN	765
Bibliografische Aanteekeningen	1053

II Alfabetisch naar de titels

André Gide door JOH	TIELROOY	701
De Arbeid door	JUST HAVELAAR	979

Antwoorden op de	Dostojevsky-enquête	1057
Bericht aan de Lezers door	REDACTIE	961
Het Dochterken van Rubens door	FRANZ DE BACKER	873, 1004
Dostojewsky, gezien door een Germaan door	Dr. G.H. VAN SENDEN	1065
Dostojevsky's ‘Schuld en Boete’ door	DIRK COSTER	1132
Emily Bronte door	J. DE GRUYTER	819, 895
Forain door	JUST HAVELAAR	806
Gedichten door	W. UITTENDAL	673
Gedichten door	A.J. MUSSCHE	1149
Gedichten in Proza door	J.C. VAN SCHAGEN	769
George door	ALB. PLASSCHAERT	726
Goya door	JUST HAVELAAR	717
Graf Hermann Keyserlings Reisetagebuch door	EMIL LUCKA	839
Grondslagen van Politiek door	Dr. H.T. DE GRAAF	922
Higo door	J.W. SCHOTMAN	736
Jeugd door	F. TOUSSAINT VAN BOELAERE	675
De Kentaur en Maurice de Guérin door	R. VAN GENDEREN STORT	614
De Kinderen door	J. JAC. THOMSON	974
Kleine Liederen door	INE VAN DILLEN	845
Kwatrynen op Schilders door	ALB. PLASSCHAERT	661
Het Lied van de Doedelzak door	DOP BLES	930
De Luikse Reis door	WIES MOENS	963
Nederlandsche Litteratuur II: Elizabeth Zernike. Het Schamele Deel door	DIRK COSTER	648
De Nieuwe Europeesche geest in Kunst en Letteren door	DIRK COSTER	852, 946

Overzicht der Antwoorden op de Dostojevsky-enquête door	DIRK COSTER	1108
Parijsche Verzen door	DOP BLES	1033
Sonnetten door	WILLEM DE MÉRODE	608, 865
Sonnetten door	URBAIN VAN DE VOORDE	1125
Suze Robertson door	ALB. PLASSCHAERT	1030
Substrata door	KAREL VAN DE WOESTIJNE	812
De Strijd om den Vrede door	LOTHAR ERDMANN	627
Tooneel door	DOP BLES	663, 755, 860, 951, 1042

Van hen die komen door	J. JAC. THOMSON	712
Vertelling in den Avond door	EMMY VAN LOKHORST	579
Een Voorjaar door	ELIZABETH ZERNIKE	784
De Vijftiende-eeuwsche Beeldhouwkunst in Duitschland door	Prof. Dr. AUG. VERMEYLEN	933
Zondares door	FRANCOIS PAUWELS	577

Boekbespreking:

Baekelmans, Lode. Vacantiekrabbels door	DIRK COSTER	668
Bergh van Eijsinga Dr. H.W. Ph. E. van den. Revolutionnaire Cultuur door	ROEL HOUWINK	956
Bergh van Eijsinga, Dr. H.W. Ph. E. van den. Eros door	ROEL HOUWINK	1049
Bock, Eug. de. Hendrik Consciënce door	DIRK COSTER	766
Gijsen, Maurice. Karel van de Woestijne door	GABRIELLE VAN LOENEN	765
Kunst en Kunstenaars door	JUST HAVELAAR	863
Schmitz, Marie. Het Duurzame Geluk door	DIRK COSTER	670
Sikkeluitgaven door	DIRK COSTER	669

Zondares
Een nieuw vers uit het boek ‘Fantomen’
door François Pauwels

Ze kwam van uit het donker in het licht
naar 't bankje der beklaagden toegetreden
en aan haar borst droeg ze het slapend wicht
waarvoor ze in 't celhuis bloedend had geleden.

De rechters zagen slechts de zondares
en op hun vragen klonk haar stem gebroken,
ze had zich met een bottig tafelmes
op haren man, die zoop en sloeg, gewroken.

Toen kwam de wanhoop van haar enge cel,
het dof berusten in de lange dagen,
het leven vloot uit haar vergeelde vel,
haar beenen konden nauw het lichaam dragen,

het zwellend lijf waarin de vrucht bewoog, -
zòò kon de doode na zijn dood zich wreken, -
en niemand die zich tot haar nederboog
om een klein woord van troost en hoop te spreken.

Maar plotseling, toen 't grauwe morgenuur
stil voortkroop langs de witgekalkte wanden,
ontstak een pijn haar lendenen in vuur
en greep ze met haar radelooze handen

naar 't wonder dat zich losbrak uit haar schoot,
dan zeeg ze neer en liet het al geschieden
tot op den luiden jammer van haar nood
de stugge waakster slaap'rig hulp kwam bieden.

Wat later klonk opeens het ijl geschrei
van 't nieuwe leven in de cel geboren,
de moeder hief zich bevend op de zij
als om het vreemd geluid beter te hooren,

en toen ze 't naakte kinderlijfje zag,
dat met z'n armpjes raakte aan haar beenen,
bloeid' op heur lippen een bedroefde lach
die vluchtig kwijnde door haar tranen henen....

Zoo stond ze bij des rechters wijs vermaan
als heel ver weg en door geen mensch te deren
en had ze niet het zwart der toga's aan,
toch was ze rijker in haar boevenkleeren,

toch bracht ze in de kille, strenge zaal
iets mede dat de stemmen zachter maakte,
wanneer ze, onaantastbaar, telkenmaal
met teedren blik over haar kindje waakte.

O, was ik U tot oordeelen gesteld,
mijn hart had in zijn nameloos erbarmen
voor al Uw leed, het vonnis ras geveld:
gij droegt de vrijheid, moeder, in Uw armen! -

Vertelling in den avond
door Emmy van Lokhorst

Nu zitten we hier zoo veilig bij het vlammend vuur. Alles is doortrokken van rust. Hoor je wel hoe stil het is in huis? Af en toe stoot de wind tegen de ruiten, dan voel je eerst goed, hoe warm en rustig het in de kamer is. Vanavond ben ik met een omweg hierheen gegaan. Ik wilde door het park. Als de lantaarns zijn aangestoken en de lucht is nog blauw, dan ga ik graag door het park. Er zijn een paar bloemperken in de zachte gazons. Vanavond zag ik dat de crocussen al bloeiden. Hier bij het vuur merk je niets van de lente. Maar in het park moest ik opeens stilstaan... diep ademen... onder de boomen leek het zoel en het geurde... het geurde naar het voorjaar. Wat is dat een vreemd gevoel, hè? Elk jaar opnieuw komt er dan een heimwee in me, ik zou willen schreien van verdriet, maar ik ben juist heel gelukkig... Nee nee, blijf nu stil zitten, het is zoo prettig, jij in den grooten diepen stoel en ik op een kussen, met mijn arm op je knie en mijn hoofd stilletjes tegen je schouder. Ik weet, hoe je gezicht is, ik voel als je glimlacht, ik tril als je je overbuigt naar me, ik weet zoo goed, hoe je oogen dan kijken...

Vanavond mag je niets zeggen... We spelen een sprookje... ik ben Scheherezade en vertel je lange verhalen, wel honderd, wel duizend lange verhalen... en jij...

Nee! Ik wil niet dat jij een nare wreede sultan moet voorstellen... Ach nee... laten we maar geen sprookje spelen! Maar toch mag mijn jongen vanavond niets zeggen, omdat hij nog een beetje ziek is... o niet erg, hij mag alleen maar niet praten, omdat de koorts dan komt. En daarom ga ik toch vertellen... ik zou je weken achter elkaar kunnen vertellen... Wacht, eerst nog een houtblok op het vuur,... kijk hoe het opvlamt!... En nu zal ik je vertellen van mijn meisjestijd. Daar heb ik je al veel van verteld, maar er is altijd nog veel meer... Vanavond, toen ik in het park de lente voelde, toen kwam me die tijd opeens zoo duidelijk voor den geest.., misschien was dat wel het vreemde heimwee... soms komen dingen van vroeger naar voren en zijn dan zoo ontroerend, dat je hart er pijn van doet. Dat ken jij ook, niet? Als je aan je kinderjaren denkt... als je een oud portretje ziet van jezelf toen je drie of vier jaar was... ach dat ronde gezichtje en die verbaasde glanzende kinderoogen... en dat ben jezelf geweest! Dat argelooze mondje, half open en die groote ronde hoed van je hoofd in je nek gezakt! Iets wat voorgoed voorbij is, wat je niet gekend hebt en dat je toch zelf meemaakte... wat is dat geheimzinnig! Dat portretje van jou, in de eerste klas van de lagere school, waar je met de andere jongetjes in een kring op den grond zit, weet je wel, ach wat was ik ontroerd toen ik dat zag! Je groote kuif boven je geduldige oogen die zoo triestig stonden en je kleine hand aan weerszij in een andere kinderhand genaakt... en zoo klein, zoo klein was dat jongetje... ik kan niet precies zeggen waarom, maar het maakt me zoo weemoedig. Misschien omdat je als kind het meeste lijdt, en geen heil weet te zoeken, omdat je zoo hulpeloos ben. Toen ik dat portretje van jou zag, had ik dat kleine jongensfiguurtje wel zoo in mijn armen willen nemen en koesteren, koesteren en kussen en streelen... je had

er zoo'n honger naar... je oogen stonden zoo hunkerend...

Nee nee, ik huil niet, lieveling... ik begin nu heusch mijn verhaal.

Ik was ruim veertien, toen moeder ziek werd en we voor haar gezondheid buiten gingen wonen. Buiten was het eigenlijk niet, want wij moesten toch naar school, Peter en Fred waren nog op het gymnasium, dus was het in de buurt van een stadje. Ik herinner me niet goed meer, hoe het met ons huis gesteld was in dien tijd, want al mijn aandacht werd in beslag genomen door de nieuwe school die eigenlijk een meisjes kostschool was.

Ik had dikwijls boeken gelezen over kostscholen en het leek me verrukkelijk, om op zoo'n school te zijn, tusschen andere meisjes. Ik was er nu, maar - externe. Met een stuk of vijf anderen hoorde ik tot de leerlingen die overdag de school bezochten, maar om vier uur onverbiddelijk het gebouw moesten verlaten.

Dat onverbiddelijk klinkt je vreemd, de meeste kinderen zijn blij als het vier uur is en ze naar huis kunnen gaan. Maar ik beschouwde het als een groot onrecht, dat ik niet bij de kostschool hoorde.

De eerste weken beviel het me niet op school. Het gebouw was somber, ouderwetsch, vol donkere gangen en nissen en armelijk verlicht door nuchtere gaspitten. Ik kwam er na de Kerstvacantie. 's Middags was het om drie uur donker. In het lokaal ploften dan de lampen aan, alles kreeg iets huiselijks, de meisjes droegen groote witte schorten en de leerares liet de gordijnen voor de zwarte ramen neer.

Maar om vier uur, als de schooldag uit was, pakte ik mijn boeken en schriften in mijn tasch en ging het lokaal uit naar den donkeren gang waar mijn hoed en mantel hing. Ik treuzelde met weggaan, en keek gretig naar de interne meisjes, die heen en weer liepen door de gan-

gen, elkaar iets toeriepen of de trap opgingen naar de slaapzalen. In een verwijderd gedeelte van de school hoorde ik pianospelen en opeens stoven lachend een paar meisjes binnen die blootshoofds in den tuin waren geweest waar het sneeuwde.

Eindelijk moest ik dan weg. Ik trok de deur achter me dicht, want ik was de laatste van de externen. En als ik dan buiten stond en me gereed maakte om naar ons verafgelegen huis te gaan, keek ik telkens om naar al die verlichte ramen waarachter ik gejoel en gelach hoorde.

O, wat benijdde ik de meisjes die op de kostschool bleven. elken keer als ik door de stille buitenwijken van het kleine stadje naar huis liep, leek het me, of ik me afkeerde van het leven en ook voelde ik het als een tekortkoming, als een soort schande, dat ik alleen maar overdag op school mocht komen. Als externe was je eigenlijk maar een half wezen, je hoorde er niet bij.

Tusschen de lessen hoorde ik de meisjes praten over hun leven op de kostschool. De verschillende slaapzalen hadden ieder hun eigen naam, de een heette de Groote Beer, een andere de Zevende Hemel of de Raad van State. Ik gaf me geen rekenschap van hetgeen die woorden beteekenden, maar telkens als ik ze hoorde noemen voelde ik een huivering van grootheid, het scheen me iets ontzagwekkends, op een van die zalen thuis te hooren.

Ik kende de gewoonten van de internen. Na vieren als wij, de indringsters die er niet bij hoorden, weg waren, hadden zij vrij tot kwart over vijven. Ze zaten in de groote recreatiezaal te praten of te handwerken of brieven te schrijven. Sommigen moesten dan piano of viool studeeren.

Om kwart over vijven gingen zij eten. Van zes tot half-

zeven was het theeuur, dan zaten zij in een kleinere zaal om een lange tafel en maakten een handwerk en een van de meisjes schonk thee.

Om zeven uur gingen zij naar het schoollokaal om hun huiswerk te maken. Na halftien mochten zij nog wat ontspanning nemen, om tien uur de avondboterham en dan naar bed.

Alles ging op de klok, ook 's Zondags. Ze gingen tusschen twaalf en twee een wandeling maken in een lange rij twee aan twee achter elkaar. Soms kwam ik ze tegen, ik liep dan met ze mee, maar de secondante die erbij was om toezicht te houden liet duidelijk merken, dat ze een externe noode in de rij duldde.

's Morgens om negen uur als ik vroeg op school was, slenterde ik langs de ramen van de eetzaal, die op de binnenplaats uitkwam. Ik zag de lange tafels met het glimmende witte zeildoek, waar bordjes met kruimels op stonden. Op elke tafel waren twee broodschalen waarin nog gesmeerde boterhammen lagen. Naast de bordjes stonden melkkroezen of theekopjes.

Ik stelde me voor hoe het zou zijn als alle meisjes aan die tafel zaten. Het scheen me een feestmaal toe.

Toen het lente werd, mochten wij tusschen de lessen vijf of tien minuten in den tuin wandelen. Ik merkte al spoedig dat het gewoonte was twee aan twee gearmd rond te wandelen. Ieder meisje had vriendinnen waarmee ze afwisselend een paar vormde. Dadelijk als de bel het einde van het uur aangaf, stoven de meisjes de bank uit om haar vriendin te gaan halen.

De eerste weken stond ik in het lokaal naast mijn bank en deed of ik druk bezig was, mijn les voor het volgend uur na te kijken, want er was niemand die mij kwam halen. Ik merkte dat een ander meisje net eender deed, maar omdat zij externe was, besloot ik, mij niet bij haar aantesluiten. Ik herinner me nog zoo scherp hoe ik tegen

het einde van het uur al zenuwachtig werd in het vooruitzicht van mijn smadelijke eenzaamheid.

Ik viel niet in den smaak. Dat meende ik ten minste. Om niet te laten merken hoe ik hieronder leed, werd ik norsch en stekelig. Ik had behoefte om populair te zijn. Dat niemand notitie van mij nam, zette mijn verlegenheid aan tot een gevoel van schande.

Ik voelde dat iedereen mij voor een afstootend karakter hield en ik speelde die rol met doorloopende toewijding en een soort triomf. Ik maakte van mijn eenzaamheid een zegepraal, ik deed of ik hoovaardig was op mijn uitgesloten-zijn. Als iemand me iets vroeg, gaf ik een snauw en keerde me om. O, wat haatte ik de school in die dagen. Herhaaldelijk bleef ik weg, spijbelde of hield me ziek. Er was een leerares, die altijd iets op mij had aan te merken. Dat wakkerde mijn opstandigheid aan. Als zij mij verbood mijn ellebogen op mijn lessenaar te zetten, gooide ik me met een ruk half om in de bank, zoodat de inkt uit de inktkoker spatte. Bij nieuwe aanmerkingen haalde ik mijn schouders op of maakte geluiden van ongeduld.

Tenslotte werd ik de klas uitgestuurd. Ik liep den tuin in en bleef met opzet in de buurt van mijn lokaal dat op den tuin uitkwam, om de gehate leerares goed te laten zien hoe uitstekend ik me in den tuin vermaakte. Ik gooide kiezelsteentjes in de lucht, rende om de grasperken heen en probeerde de nieuwe figuren die ik op dansles had geleerd sierlijk na te doen.

Na afloop van de les kreeg ik de boodschap dat ik bij juffrouw Wandsma moest komen. Zij ontving me in een kleine kamer die in een halven boog was uitgebouwd en daarom de torenkamer werd genoemd. Zij diende als wachtkamer voor bezoekers van de internen. De muren waren hoog, halverwege met een donkere lambrizeering van het wit gepleisterde deel

gescheiden. Het eenige raam in den ronden uitbouw begon pas boven mijn hoofd; aan den buitenkant zaten er twee ijzeren stangen voor en aan den binnenkant hing een groen gordijn.

Norsch bleef ik in de open deur staan. Zij wenkte me binnen te komen en de deur te sluiten.

Toen de hooge zware deur achter mij dicht viel, voelde ik me in een gevangenis. Het gerucht van de meisjes verzonk, de zon scheen niet meer te bestaan, de kilte drong door mijn dunne jurk.

Zwijgend keek ik naar het groene tafelkleed.

'Nu!' vroeg juffrouw Wandsma.

Stug keek ik even naar haar en toen weer op de tafel. 'Ben je nu tevreden?' vroeg zij. Ik haalde mijn schouders op.

Toen ging zij opeens op een hoek van de tafel zitten en tilde met haar wijsvinger mijn kin op. Ik hield mijn oogen strak neergeslagen, maar op hetzelfde oogenblik veranderde de heele wereld.

Nu nog begrijp ik niet waarom dit alles zooveel indruk op mij maakte. Later heb ik ingezien hoe zij alleen maar een paedagogische overwinning wilde behalen. Ik was een stug onhandelbaar kind, in de docentenkamer was over mij gesproken als een hopeloos geval. Ik had geen vriendinnen, keek altijd met een donkeren, bijna woesten blik op als het woord tot me werd gericht, ik stond buiten de samenleving van de school.

Zij, een jonge leerares, had dit hopelooze geval voor haar rekening genomen. Zij werd volstrekt niet door een bijzondere liefde geleid, door een warme gezindheid of zelfs maar meelij. Zij wilde haar krachten als opvoedster, haar gaven van tact toonen en bond den strijd met mij aan.

Maar op dat oogenblik, toen zij met een gebaar dat ik voor teederheid hield, mij aanraakte, veranderde ik van

een nukkig opstandig kind in een slavin voor haar tot den dood bereid.

Dit klinkt overdreven. Maar in die jaren leef je in uitersten. Iemand is je boezemvriend of je doodsvijand, graden daartusschen bestaan niet.

Ik voelde me plotseling overtuigd, dat zij de eenige op de heele wereld was die mij begreep, die wist hoe ik leed, hoe ik smachtte naar warmte. Zij had mij doorzien en ik gaf me blindelings over.

Zoo onwrikbaar geloofde ik dit, dat haar koelheid niet tot mij doordrong. Als ze in de les naar mij keek, dan hield ik dit voor de uiting van een geheim verbond, door geen ander vermoed, en alleen voor mij van waarde. Als ik haar voor of na schooltijd in het gebouw tegenkwam, begon het te suizen in mijn ooren. Ik durfde niet opkijken, maar als zij voorbij was, sloop ik achter haar aan om haar zoo lang mogelijk te zien.

Zij was interne leerares.

Tevoren had ik de meisjes op kostschool al benijd, maar nu...!

Heel dat gebouw met zijn donkere halfverborgen trappen, schemerige gangen en oude deuren stond in geheimzinnigheid voor mij gedrenkt. Er waarde iets rond, dat ik niet kon thuisbrengen, een ongekende toover.

's Avonds als ik met Fred en Peter in de huiskamer mijn werk zat te maken, - moeder was meestal dan al naar bed, verzon ik een boodschap om nog even naar de stad te fietsen. Ik trapte hard, de boomen ribbelden aan me voorbij, ik rook den geur van de bloeiende accacia's en van het donkere malsche gras. De ramen van de huizen stonden open, er was gepraat van menschenstemmen in de voortuinen. Een sproeiwagen hobbelde over de keien, erachter was de straat zwart, ervoor schemerig-wit.

Een trein stoof rommelend over het viaduct; de laatste wagen had een rood licht.

Mijn hart zette uit van blijdschap. Ik steunde op de trappers en liet me rechtop een heuvel afwielen, al sneller en sneller...

Dan kwam ik in de straat waar de school stond. Ik zette mijn flets tegen een hek en sloop een smallen gang in tusschen twee hoogopgaande huismuren.

Aan het einde stond een lantaarn. Ik sloeg mijn armen om den paal en klom erin zoo hoog tot ik over den muur, die daar laag was, kon heenzien in den tuin van de school. De boomen waar ik overdag onder wandelde, verscholen zich nu in een geheimzinnig geruisch van blaren. Door het wiegelend netwerk zag ik in de verte, aan het einde van den donkeren tuin, het verlichte schoollokaal. Ik herkende in de gebogen hoofden de meisjes van mijn klas. En de leerares die surveilleerde... mijn hart bonsde... dat was z i j .

Ik bleef me zoo lang mogelijk aan den paal vastklemmen en door den tuin naar de verlichte ramen turen. Mijn hart scheen leeg te stroomen van verlangen om ook daar te zijn. Daar vóór me, aan het einde van den tuin, daar was het geluk, daar was alles wat ik wenschte.

Het licht glansde over de meisjeshoofden, hun witte schort ging soms schuil onder krullend haar. Anderen hadden twee vlechten met een grooten strik. Straks zouden ze in den tuin mogen wandelen, onder de ritselende blaren, langs de grasperken die ik ternauwernood onderscheidde.

Ik ben wel eens gebleven tot halftien. Ik zag ze het lokaal uitkomen langs de rose muren, die met klimop halfwaren begroeid. Twee aan twee dwaalden ze den tuin in, arm in arm, net als overdag tusschen de lessen. Ik hoorde gedempte kreten en lachen. En toen luidde de bel voor de avondboterham.

De tuin lag weer leeg en ik klemde me vast aan den lantaarnpaal.

Als ik dan weer naar huis terug fietste, was het donker compacter geworden, de geluiden klonken duidelijker. De boomen langs den weg rezen hoog, hoog tot in de onbestemde lucht.

En o, de geuren dan... Soms streek de wind aan alsof een mensch zuchtte en een heimwee wroette en kneep in mijn hart tot ik afstapte en mijn voorhoofd tegen een boom legde en steunde alsof ik ziek was.

In dien tijd drong niets van de werkelijkheid tot me door. Alle gebeurtenissen zag ik alleen maar in verband met hetgeen mij boven alles bezighield. Toen moeder een paar weken op reis ging en wij uit logeeren werden gestuurd bij een familie in de stad, was er maar één ding voor mij van beteekenis: dat ik nu dichter bij de school was en zelfs tusschen twaalf en twee de internen op hun wandeling voorbij kon zien komen.

Als een dief die inbrekersplannen heeft, luisterde ik naar de gesprekken op school, bleef schijnbaar onverschillig in de buurt van een paar fluisterende meisjes staan en spande al mijn zintuigen om zooveel mogelijk van de school te weten te komen.

Na vieren sloop ik op mijn teenen de trap op naar een van de slaapzalen boven, waar de kamer van juffrouw Wandsma dicht bij moest zijn. Ik luisterde aan de gesloten deuren en eens hoorde ik haar neurieën. Toen ik wist welke deur van haar kamer was, sloop ik, zoodra ik daartoe kans zag, naar boven en stond dan minutenlang met bonzend hart en trillende hande nachter de deur. Ik hoorde wel eens iemand aankomen, dan vluchtte ik in een van de donkere zijgangen of in een kast waar bezems en emmers werden opgeborgen. Nooit heeft iemand me in het internaat betrapt.

Hoe precies de verandering is gekomen, herinner ik me

niet, maar in dienzelfden tijd sloot ik mij aan bij twee interne meisjes. Zij kwamen uit Groningen en waren in alle opzichten het tegenovergestelde van mij. Er bestond geen enkele overeenkomst tusschen ons, maar zij waren om een of andere onbegrijpelijke reden mij goed gezind. Hun Groningsch dialect, hun frischroode wangen en kleurloos haar, dat in een stijve vlecht op hun rug hing, waren voor mij in den aanvang niet aantrekkelijk. Maar als het uur om was, het geroes in de klas begon en ik mij gereed maakte voor mijn hooghartige afzondering, stonden zij samen voor mijn bank, lachend met glanzende oogen, namen mij tusschen hun in en voerden mij naar den tuin. Wij wandelden gedrieën om de perken, door de kleine laantjes, tusschen de andere paren. De tuin was vervuld van meisjesstemmen, zonneschijn en gerucht van snelle voeten over het grint.

Deze polonaise, na elk lesuur herhaald, werd voor mij een feestelijke dans. Mijn armen aan weerszijden gehaakt in den arm van de Groningsche meisjes, luisterde ik naar hun afgehapte woorden, maar vooral naar al de andere vroolijke geluiden in den tuin.

Het was zomer, alle ramen stonden open. De docentenkamer had twee openslaande deuren in den tuin. Om elf uur dronken de leeraressen daar een kopje koffie. Om beurten zag ik de hoofden en zocht tot ik juffrouw Wandsma had gevonden.

Telkens bij onze ommetocht door den tuin kwam ik langs die plek waar ik haar een oogenblik kon zien, pratend met de andere leeraressen. Ik verhaastte de stap zoodra we die plek voorbij waren en voerde de Groningsche meisjes al sneller en sneller rond tot ik de plek naderde. Dan temperde ik onzen draf en ging langzaam, langzaam aan de open deuren voorbij. Alles verdween in dat oogenblik, ik was blind en doof behalve voor de stem en de gebaren van dat eene wezen.

De Groningsche meisjes merkten tenslotte de oorzaak van mijn vreemd gedrag. Zij hadden er uitbundige pret om en plaagden mij aanhoudend. Verbaasd toonden zij er zich niet over, want er waren op school veel dergelijke gevallen.

Elke leerares had een kring aanbidsters, die onderling een soort trust vormden. Die meisjes, in hooge of lage klas gezeten, groepeerden zich om hun geliefde leerares en bewezen haar om strijd de grootste bewondering. Het ging niet zoo openlijk als je hieruit zou denken. O nee, het was alles verstolen, heimelijk.

De leeraressen lieten zich deze verheerlijking schijnbaar onverschillig aanleunen. Maar inderdaad waren zij er volstrekt niet onverschillig om, er bestond zelfs een onderlinge naijver, wie de meeste vereersters bezat en tal van kleine intriges speelden zich op dit gebied af.

Dat alles hadden mijn Groningsche vriendinnen mij wel verteld, maar het maakte weinig indruk op mij. Ik wist dat mijn aanbidding zich hemelhoog onderscheidde van die algemeene gevoelens.

Door mijn vriendschap met de interne meisjes was ik volkomen op de hoogte van alles wat er op de kostschool gebeurde. Ik wist dat juffrouw Wandsma geen groot leger vereersters bezat, omdat zij er geen moeite voor deed. Dit wakkerde mijn gevoelens geweldig aan. Ik begreep haar: zij was te hooghartig om aan die dwaze dingen mee te doen. Haar koelheid tegen mij werd zelfs iets kostbaars daardoor. Hoe verder en onbereikbaarder zij zich voor mij toonde, des te grooter werd mijn vereering. De weken gingen voorbij en er kwam geen verandering in mijn verhouding tot juffrouw Wandsma. Ik volgde haar met mijn blik, ik beefde als zij aankwam, maar zij merkte niets van mijn gevoelens. Sinds zij mij in de torenkamer bij zich had geroepen, was mijn gedrag in haar lessen voorbeeldig geweest; stil als een muis zat ik

in mijn bank, ik kende mijn les op mijn duimpje en staarde met gedweeë hongerige oogen naar mijn gebiedster, in de hoop dat zij mijn volmaaktheid zou opmerken en er mij voor beloonen. Maar toen zij deze buitensporige praestaties volstrekt niet ongewoon vond en niet de minste notitie nam van mijn bereidheid tot den dood voor haar, begon ik ongeduldig te worden. Mijn houding werd minder zorgvuldig. Ik overlegde dat zij in den tijd toen ik een onhandelbaar kind was, veel meer aandacht aan mij besteedde en ik besloot tot dien vorigen staat terug te keeren.

Weer zat ik scheef in de bank, leunde op mijn ellebogen en deed of ik onverschillig naar buiten tuurde. Maar tusschen mijn uitgespreide vingers keek ik angstig wat het resultaat hiervan zou zijn.

Ik zag haar de wenkbrauwen fronsen. Zij riep mij tot de orde. Ik keerde me even om en nam kort daarna weer mijn vorige houding aan.

Zij werd ongeduldig en zei bestraffende woorden op een killen toon, die mijn hart samenkneep van verdriet. Had zij dan niets van mijn toewijding, van mijn innige gezindheid gemerkt? Voor het eerst twijfelde ik aan de voortreffelijke eigenschappen die ik vroeger in haar had meenen te ontdekken.

Maar toen voelde ik opeens, dat het er niets toe deed of zij mij al of niet begreep, of zij al of niet voortreffelijk was: zij had mij eenmaal gewonnen en door de maandenlange aanbidding was mijn hart aan haar gebonden. Ik leed door haar koelheid, maar ik kon me niet meer van haar losmaken.

Toch was er een zekere bitterheid in mijn gevoel gekomen. Had ik mij eerst in haar les opzettelijk lastig getoond om haar aandacht te trekken, nu braveerde ik haar gebiedenden toon door mijn hoofd in den nek te gooien en haar uitdagend aan te zien.

Opnieuw werd ik in de torenkamer ontboden. Haar aanvankelijke overwinning had haar optreden nu veranderd. Zij beet mij enkele booze woorden toe, waarop ik niet antwoordde. Ik stond, met mijn handen op mijn rug, mijn hoofd achterover, naar het getraliede raam te kijken. Wat zij ook zei, ik antwoordde niet. Dit maakte haar hoe langer hoe boozer. 'Je bent een onverdragelijk kind,' riep ze tenslotte uit.

Ik keek haar opeens aan. Wat zij in de uitdrukking van mijn oogen zag weet ik niet, maar ze zweeg, streek haar haar weg van haar voorhoofd en tikte met een potlood op het groene tafelkleed.

'Je hebt een tijdlang je als een gewoon meisje gedragen. Hoe kwam dat dan?' vroeg ze op een anderen, zachter en toon.

Ik had nu wel willen antwoorden, maar ik wist niet wat. Op hetzelfde oogenblik ging de bel voor het volgend uur. Zij nam haar boeken op, bleef even voor mij staan en vroeg:

'Hoe zal het nu morgen zijn met je?'

Ik sloeg mijn oogen neer en haalde mijn schouders op. Zij ging langs me naar de deur; nauwelijks was ze weg of ik wilde haar nahollen, beloven dat ik een engel zou zijn, dat ik haar niet boos meer zou maken, dat ik alles zou doen wat zij wilde.

Maar zij was al in het lokaal van de vijfde klas binnengegaan en ik moest terug naar mijn eigen klas.

Juist in die dagen werd een van de Groningsche meisjes ziek. Zij hoefde niet naar de ziekenzaal, maar mocht in haar eigen bed blijven op de 'Raad van State'.

Ik kreeg een briefje van haar, dat zij zich zoo verveelde, of ik haar niet een paar boeken kon binnensmokkelen, want voor den dokter mocht zij niet lezen. Als ik dien middag om vier uur naar boven liep, heel zachtjes natuurlijk, zou er niemand zijn.

Ik sloop dus naar de Raad van State en smokkelde een paar boeken onder het kussen van Zwaantje. Zij vertelde me fluisterend dat juffrouw Wandsma haar telkens kwam opzoeken en zoo hartelijk voor haar was. Voor ik wegging moest ik beloven dat ik Zwaantje elken dag eenlangen brief zou schrijven om haar den tijd te korten. ‘Als 't een leuke brief is, laat ik hem aan zeker iemand lezen,’ zei ze twinkeloogend.

Ik schreef Zwaantje romantische brieven. Wat ik erin vertelde, herinner ik me niet; het waren lyrische ontboezemingen en woedende aantijgingen tegen iedereen op school behalve één, wier naam ik nooit noemde, maar toch aanduidde.

Deze zeer verbloemde liefdesverklaringen brachten geen verandering in juffrouw Wandsma's houding. Zwaantje meldde me geregeld het resultaat van mijn brieven, die ze trouw liet lezen aan degeen voor wie ze eigenlijk bestemd waren.

‘Wat een vreemd kind’, mompelde ze soms, terwijl ze een brief van mij las. Ze lachte ook wel eens schaterend, maar Zwaantje kon niet berekenen bij welk gedeelte, zoodat ik dat moeilijk als een appreciatie kon beschouwen.

In die dagen was ik zwaarmoedig gestemd. Ik zag dat juffrouw Wandsma hartelijk was tegen Zwaantje, dat alle interne meisjes op een vroolijken, bijna kameraadschappelijken toon tegen haar spraken. Ik alleen, ik die haar vruchteloos aanbad, durfde haar'niet naderen, geen woord tegen haar zeggen. Niemand was zóo van haar verwijderd als ik.

's Avonds als ik in de huiskamer voor 't open raam boven mijn huiswerk zat te droomen, stelde ik me voor hoe het wezen zou als ik interne was en ziek werd als Zwaantje en door juffrouw Wandsma werd opgepast. Ik leefde meer op de Raad van State dan thuis in mijn eigen slaap-

kamertje. Ik kende de plaats van de zes bedden, de drie waschtafels, de kasten waarin de meisjes hun kleeren borgen; ik kende de houten vloer, de kleine verweerde spiegel waarvoor ze 's morgens altijd kibbelden om het lint in hun haar te strikken. Ik wist wie altijd de laatste was met opstaan en dat een van de meisjes 's nachts hardop droomde en de anderen daar groote pret om hadden. Om de beurt moesten ze een week lang de waschtafels schoonmaken, 's Zondagsavonds ontvingen ze op de Raad van State de bewoonsters van de andere slaapzalen; er waren dan geheimzinnig buitgemaakte lekkernijen en ze dronken sinaasappel limonade uit de zeepbakjes.

Ik voelde me uitgesloten van het paradijs. Toen Zwaantje me vertelde, dat juffrouw Wandsma haar Zondags een uur had zitten voorlezen, bekeek ik aandachtig haar gezicht om te begrijpen waaraan ze zooveel geluk te danken had. - Zwaantje had sproeten over heel haar voorhoofd, neus en wangen; ze had wenkbrauwen die me aan stroo deden denken, een groote roode mond en een platte neus. Haar oogen leken op een glas water waarin een droppel inkt is gevallen, bleekblauw, bijna wit. Maar als ze lachte had ze een kuiltje in iedere wang en ze lachte veel, zelfs toen ze ziek was.

Ik besloot dat het dat kuiltje was, dat haar de gunst van juffrouw Wandsma deed winnen en probeerde vruchteloos een dergelijk kuiltje te kweeken. Op een middag toen ik naast Zwaantje's bed zat, ging opeens de deur open en ik stond, geweldig verschrikt, tegenover juffrouw Wandsma. Zij begon mij streng toe te spreken, maar opeens hield zij op, bekeek me en barstte in lachen uit.

Om zachtjes naar boven te loopen, had ik mijn schoenen uitgetrokken. Ik stond nu in een boetvaardige houding - want door het onverwachte was mijn brutali-

teit erbij ingeschoten - in iedere hand een schoen en in iedere kous een gat waar mijn groote teen doorheen piepte.

Ik ben weggehold, heb beneden mijn schoenen aangetrokken en ben naar huis gerend.

Van dit fiasco was ik nauwelijks bekomen toen de groote vacantie aanbrak. Ik stond met juffrouw Wandsma op gespannen voet. In elke les waren vermaningen, booze woorden, wenkbrauwfronsen ontoereikend gebleven om mijn gedrag te veranderen. Ik werd bij de directrice ontboden, die mij in alle gamma's trachtte te bespelen, maar geen geluid aan me kon ontlokken. Zij sprak over moeder, die zooveel verdriet zou hebben van mijn onhandelbaarheid. Ik snoof minachtend. Moeder trok zich van mij heelemaal niets aan. Dat nam ik haar niet kwalijk, want zij was bijna doorloopend ziek, maar moeder beteekende voor mij meer fictie dan werkelijkheid. Iedereen had een moeder, ik ook, dat vond ik heel gewoon. Er waren moeders die zich veel met hun kinderen bemoeiden, maar ik had ook moeders gezien als de mijne, die heelemaal buiten het leven van hun kinderen stonden. Moeder raakte in mij geen enkel gevoel aan. Ik was van jongsaf zoo gewend aan haar klachten over hoofdpijn, dat ik er nooit over nadacht en op geen enkele manier rekening met haar hield. Moeder was voor ons een manier van leven, zooals de koning een constitutie of de president een republiek beteekent. Moeder hield het gezin bij elkaar. Zorgen deed ze nooit. We gingen alleen naar bed, de meid of de juffrouw deed ons in het bad; als we ziek waren,... och we waren nooit ziek. Een dag in bed was alles, we waren makkelijke, zelfstandige kinderen. Zonder dat je het zelf weet, heb je je als kind dadelijk aangepast. Als er niemand is om met je te spelen, speel je alleen. Als je bij niemand kan uithuilen, dan heb je

alleen verdriet, je sluit je op in jezelf. Fred en Peter hadden nog iets aan elkaar, maar ik als meisje was heelemaal alleen en ik hield me instinctmatig gereserveerd tegen de jongens, die ik in zoo'n heel andere sfeer voelde.

De directrice vond het er bij hooren, om over moeder te spreken. Ze wist niets van mijn verhouding tot moeder, maar ze veronderstelde dat die normaal was. Scherp voelde ik toen opeens wat ik miste. Tot den rand van mijn hart was ik vervuld van bittere eenzaamheid. De interne meisjes joelden in den tuin. Ik zat tegenover de directrice, die mijn rapport opengeslagen voor zich had liggen. ‘Je cijfers zijn niet slecht. Je zou een van de beste leerlingen kunnen zijn...’

Ik luisterde naar de meisjes die krijgertje speelden in den tuin. Den volgenden dag gingen zij naar huis met twee maanden vacantie. De school zag er anders uit. In de gangen stonden koffers, alle deuren waren open, de gewone orde ontbrak. In de slaapzaal, die ik vanuit den tuin kon binnengluren, waren alle portretten en foto's van de muren genomen, de zaal leek onttakeld als voor een verhuizing. Opeens had ik den naam van juffrouw Wandsma gehoord. Zij had bijzonder over mij geklaagd, lastiger onaangenamer kind had zij nooit in de les gehad. Het was een warme dag, ik had mijn dunste zomerjurk aan met korte pofmouwtjes. Ik kneep mezelf van boven naar benee in mijn blooten arm, al feller en feller, met mijn nagels in het vleesch.

Met mijn kiezen op elkaar geklemd en koele oogen keek ik de directrice aan. Ze stond op. Ik wilde naar de deur gaan met het rapport in mijn handen.

De directrice riep mij terug. Ik had altijd een onberedeneerden afkeer gehad van haar breede buste en weldoorvoede wangen. Maar nu brandde een kille haat in mijn hart.

‘Wat is dat?’ vroeg zij en wees op mijn arm, die vol bloed zat.

Ik haalde mijn schouders op, en ging de deur uit.

Op hetzelfde oogenblik stond het voor mij vast, dat ik wilde sterven. Ik voelde mij een vreemde op de wereld. Ik keek naar de gewone dingen: de steenen gang, de klinkertjes-stoep in den tuin, de vierkante groenhouten deksel op het putje, de geelblikken goot er boven en het vervelooze raam in den hoek er naast. De muur ging heel ver omhoog en dan was er de hemel, doorzichtig als water. Ik werd ziek van de dingen die ik bekeek, de muur, het putje, het raam schenen me onverdragelijk. Ik had het gevoel of ik flauw zou vallen als ik nog een minuut langer die dingen zag. En toch bleef ik er met wijd open oogen naar kijken.

Ik herinner me niet, hoe die dag is voorbijgegaan. De volgende dag ging mijn onduldbaar verdriet teloor in de drukte van het afscheid nemen.

Ik sloop een der trappen op naar de kamer van juffrouw Wandsma. Ze was er niet. Ik duwde de deur, die aanstond, verder open en keek naar het kleine gashaardje, de zwarte schrijftafel schuin in den hoek; alle boeken en snuisterijen waren eraf, maar een tak witte bloemen lag er nog.

Toen ik de deur uitkwam, liep ik tegen juffrouw Wandsma aan. Verbaasd keek ze naar me.

‘Wat doe je hier?’

‘Zoo maar... ik e...’ nog stamelend ging ik achteruit naar de trap.

De vacantie scheen langer dan een heel schooljaar. Zwaantje schreef me af en toe. Zoo wist ik ook dat ze met denzelfden trein als juffrouw Wandsma zou terugkomen.

Ik stond op het perron. Ik voelde me verontschuldigd: ik kwam Zwaantje halen.

Ik voel nog de beklemming van het naderend geluk, toen de trein kwam binnenstuiven. Ik zag haar dadelijk. Ze droeg een koffer. Zwaantje liep achter haar. Ik stak mijn hand uit naar den koffer, maar ik durfde niet. Tot we buiten waren, bleef ik aarzelen om den koffer te dragen.

Toen pas drong haar blik tot me door. Ze had groote ronde oogen, dauwig als druiven. Ik had willen schreien van zaligheid.

Na een paar weken was de oude toestand hersteld. Zij werd steeds geirriteerder tegen me, ik steeds koppiger. De herfst bracht na den middag een vroege schemer in het schoolgebouw. Ik had in dien tijd gymnastiekles in het internaat. Het gymnastieklokaal was in een zijvleugel van het gebouw gelegen. Het voorschrift eischte dat de leerlingen daarvoor een losse jurk van donkere ruwe stof droegen. Ik schaamde me als ik in mijn gymnastiek jurk door de lange gangen van het internaat naar de les ging. De jurk hing bijna tot den grond en was heel wijd en stijf, met een leeren ceintuur om het middel. Op een middag in November, toen ik huiverend naar het schraal verlichte gymnastieklokaal ging, hoorde ik mijn naam fluisteren in een zijgang, waar twee rozemarmeren fonteintjes waren. Ik bleef staan. In het schemerig licht ontwaarde ik een intern meisje uit de hoogste klas met haar borduurmandje in haar arm.

Fluisterend vroeg ze me of het waar was wat Zwaantje haar had verteld, dat ik zooveel van ‘haar’ hield. Ze noemde geen naam, maar ik begreep dadelijk wie ze bedoelde.

Ik antwoordde niet; ik keek aarzelend in het gezicht van het onbekende meisje. Ze heette Henriette, vertelde ze.

‘Kom morgen om dezen tijd weer hier, dan zal ik je een portret van haar geven, ik heb er twee. Wil je?’

Ik knikte met stokkenden adem. Opeens voelde ik Henriette's arm om me heen, ze kuste me op mijn haar en holde weg.

Het leek me, dat ik had gedroomd. Maar den volgenden dag sloop ik met bonzend hart naar den zijgang. Ik draaide aan de koperen kraan van de roze fontein; erboven was een matglazen ruit waar een flauwe schijn doorgleed op het koper. Ik voelde me in een fantastisch oord en wachtte op Henriette met een tooverachtig gevoel van trots en rijkdom.

Henriette kwam op haar teenen naar me toe. Wat we zeiden weet ik niet meer, maar we hadden een lang fluisterend gesprek. Hijgend, lachend van geluk liep ik naar huis, in mijn hand het kostbare portret, op mijn wang de tweede kus van Henriette.

Zij had mij opgezocht, zij de oudste. Ik was geen oogenblik stug of koel geweest. Alles wat Henriette zei, beteekende een onwrikbare hooge wijsheid voor mij. Wat zij mij had aangeraden, was een bevel dat uitgevoerd moest worden.

Maar makkelijk vond ik dat niet. Zij had mij vermaand, flinker te zijn, ronduit met juffrouw Wandsma te spreken. Dat had zij ook gedaan.

Henriette's wil leidde mijn daden. Na een les waarin ik ongewoon stil had gezeten, liep ik juffrouw Wandsma in den tuin achterna. Toen ik haar aanriep, bleef ze staan en keek ongeduldig om. Dit ontstelde me zoo, dat ik niets meer kon zeggen. Ik stamelde iets onverstaanbaars en liep hard weg.

Den volgenden dag plukte ik een tak wingerdblaren, die tegen onzen huismuur groeiden en bloedrood waren. Ik kocht er een paar witte rozen bij en bracht 's morgens voor negen de bloemen op haar kamer.

Ik legde ze op den stoel voor haar schrijftafel. De stilte van haar kleine kamer scheen me af te weren. Voor haar

bed en waschtafel hing een wit en blauw gestreept gordijn. Trillend keek ik rond naar alle dingen die haar toebehoorden.

Nadat ik de bloemen had bovengebracht, werd ik zoo bang dat zij mij zou bedanken, dat ik niet durfde opkijken toen zij dien middag onze klas binnenkwam voor de les. Maar spoedig merkte ik dat zij in 't geheel niet op mij lette. Ik zag aldoor de roode blaren en de witte rozen. Wat had ik gedaan! Ik zat stilletjes te schreien; misschien had zij ze wel weggegooid. Ik wist nu voorgoed dat ze niets om mij gaf. Alles wat ik deed, was haar onverschillig. Toen ik mijn best deed en goede antwoorden gaf, lette ze evenmin op me, als nu ik half met mijn rug naar haar toe zat en niet naar de les luisterde.

's Middags, in den schemer van het duistere gebouw, vertelde ik Henriette mijn mislukking. Henriette kuste me en zei dat ‘zij’ niet wist dat de bloemen van mij waren. Henriette kuste me opnieuw en zei dat ik niet moest huilen, want dat ik toch een moeder had. Ik zweeg en alle koestering die Henriette's kussen me hadden gebracht, trok weg van mijn hart, dat ontstellend leeg en kil werd. Henriette bleek op eens een vreemde. Zij sprak van mijn moeder en de heele wereld woog op mijn hart. Ik kon niet spreken, hierover niet. Met Henriette kon ik praten over juffrouw Wandsma, omdat zij dit gevoel kon begrijpen. Het andere - mijn eigenlijke leven - groef ik diep in en dekte het zorgvuldig toe, dat niemand het zou vinden.

Henriette voerde mij mee naar een houten trap naast de roze fonteinen. Wij gingen op de onderste tree zitten, met de armen om elkaar heen. Henriette vertelde dat haar ouders in Indië waren sinds haar vierde jaar. In twaalf jaar had zij ze niet gezien. Haar moeder schreef elke week en zond dikwijls een portret van haar jong-

ste broertje. Elke week droeg zij den laatsten brief van haar moeder bij zich en 's nachts legde zij hem onder haar kussen.

Terwijl Henriette fluisterend vertelde, luisterde ik naar pianospel, dat uit een van de zalen gedempt overkwam. Een van de meisjes speelde een sentimenteel wie geliedje, waarin telkens dezelfde klagelijke tonen weerkeerden. De tonen schenen als vingertoppen aan mijn hart te raken. Ik herinnerde me, hoe moeder toen ik heel klein was, eens voor me zong; Lammetje loop je zoo eenzaam te blaten, over de heide, over de heide... en dat de verlatenheid van het eenzame lammetje me zoo overweldigde dat mijn droefheid niet was te stuiten en ik uren schreide.

Henriette's heimwee scheen het mijne aan te zetten. Ik depte mijn tranen met mijn schort en de muziek drong tot in de wortels van mijn wezen. Nooit zal ik dat liedje vergeten.

Terwijl we in het halfdonker op de trap zaten, verscheen plotseling juffrouw Wandsma. Ze was in een donkeren mantel gehuld en ik zag de bleekheid van haar gezicht toen ze langs ons de trap opging. De muziek bracht me in een toestand van onwerkelijkheid. Zij werd een bovenaardsche verschijning. Ik stond op en wilde haar inhalen. Het leek me of ik haar maar had aan te zien om me in haar armen te werpen en eindelijk, eindelijk te worden aangenomen door haar trotsche hart. Haar koelheid, mijn smachten, de muziek dreven mijn gevoel op dat oogenblik aan tot een drift, die gedeeltelijk was: de innigheid van een kind dat naar warmte zoekt, maar ook iets had van hartstocht. Ik maakte mij dat toen natuurlijk niet bewust, maar ik herinner me duidelijk, hoe mijn oogen half zich sloten en mijn hoofd achterover zonk, dat ik bijna ineenzakte van zaligheid bij de gedachte aan haar omhelzing.

Wat een verantwoording is het, met kinderen om te gaan. Juffrouw Wandsma begreep niets van mij. Zij had oneindig veel goed kunnen doen, veel exaltatie kunnen voorkomen, veel gevoelens in kiem kunnen opkweeken die jaren lang latent zijn gebleven. Warmte, belangstelling - ik hunkerde ernaar. Maar zij vond mij een lastig en vreemd kind, nukkig en grillig.

Later hoorde ik dat zij in stilte verloofd was. Haar gedachten zijn in die maanden dus niet sterk bij de school geweest. Over mijn gedrag nagedacht heeft zij nooit. Nadat ik eenige keeren bloemen in haar kamer had gebracht, werd ik op een goeden dag door haar betrapt. Zij berispte me, half glimlachend, en zei dat ik het nooit meer mocht doen.

Toen ik het een paar dagen later opnieuw deed, greep ze mij bij mijn vlecht en zei: ‘Wat wil je toch eigenlijk, hè?’

Ik vroeg hijgend of ik eens bij haar mocht komen praten. Zij keerde haar hoofd af, tuurde door de schemerige gang naar een venster waar zwarte klimop voor hing. ‘O,’ zei ze peinzend en fronste toen haar wenkbrauwen. Ik had lust, op den grond te stampen en weg te loopen; ik voelde neiging, haar te slaan, te trappen. Maar ik bleef onbewegelijk staan en onderging haar verschillende gelaatsuitdrukking.

Tenslotte stond ze mij toe haar aan het eind van de week op een avond dat ik gymnastiekles had, een bezoek te brengen. Ik moest dan om halfzeven komen; en om zeven uur begon de gymnastiekles! De tijdsduur kon mij echter niet schelen. Ik mocht nu bij haar komen, zij had het zelf goedgevonden. Dat stemde me tot halve dronkenschap.

Henriette was al even opgewonden als ik. Zij vermaande me toch niet zoo verlegen te zijn en flink te praten. Dat zou ‘zij’ veel aardiger vinden.

Eindelijk brak de avond aan.

Nog zie ik mezelf in mijn lange wijde gymnastiek jurk het gebouw doorsluipen. In de gangen brandde het flauwe sputterende licht van een paar zwaluwstaarten. De naakte gymnastiekzaal werd door een werkvrouw geveegd. De meisjes zaten aan de thee, ik hoorde een eentonige stem voorlezen.

Ik moest den tuin door om in het andere gedeelte van de school te komen.

Een vochtige wind streek langs mijn wangen. De tuin was donker, en spookachtig waaiden de kastanjetakken op en neer. Ik zag op langs de muren van pukkelige steen; één raam was verlicht. Zij wachtte me.

Mijn hart scheen stil te staan bij die gedachte. Ik sloop op mijne zachte gymnastiekschoenen de trap op. Voor haar deur moest ik wachten, om uit te hijgen. Ik durfde niet te kloppen en bleef turen naar de reep licht onder de deur.

Ik besefte eerst dat ik werkelijk iets heerlijks beleefde, toen zij ‘binnen’ riep. Maar terwijl ik de deur opendeed, verdween het heerlijke geheel. Ik schaamde me voor mijn wollen plompe jurk, ik voelde me belachelijkleelijk.

Zij zat voor haar zwarte schrijftafel; mij wees ze een stoel aan tegen den muur. Om mij te zien moest ze zich half omdraaien.

Het kleine asbest-haardje brandde. Zij had boeken voor zich en een leeg theekopje. Het licht van de lamp was getemperd door een gele kap.

Haar daar in de vertrouwdheid van een avondkamer te zien, haar die ik alleen overdag in de klas zag, gaf me een verrukkelijk-onwezenlijk gevoel. Ik beklaagde me tegen haar over mijn jurk; dit nam mijn ergste verlegenheid weg. Maar na een paar minuten wist ik niets meer te zeggen.

Ik durfde mijn blik niet tot haar gezicht te laten gaan. Ik keek naar haar japon en naar de voorwerpen op haar schrijftafel. Zij was me even vreemd als een flamingo in de woestijn. En toch had ik al mijn liefdevermogen op haar vastgezet!

Het bezoek leek me heel lang te duren, maar bij het opstaan vond ik het jammer dat ik weg moest. Ik kreeg een onverwachte golf 'durf' en zei lachend dat ze in de les niets aardig tegen me was en wanneer ik terug mocht komen.

Ik voelde een zekere tevredenheid dat ik dit stadium had bereikt. Juffrouw Wandsma was even kil en zonder belangstelling, maar ik mocht haar op haar kamer opzoeken. Zelfs interne meisjes was dit niet toegestaan. Henriette wenschte me geluk met mijn vorderingen.

Maar toen is pas het erge verdriet begonnen. Zoolang mijn gevoel voor juffrouw Wandsma een vaag verlangen bleef, liet het mij vrij in alle fantazieën; ik kon droomen van een geluksstaat die te volmaakter bleef omdat er grens noch vastheid aan was.

Nu werd mijn terrein ingepaald. Ik besefte dat het hoogste, wat ik practisch kon bereiken, bestond in de bezoeken op haar kamer. Een half uur in de twee of drie weken mocht ik daar zitten op een stoel tegen den muur. Dat was alles. Het bracht me niets verder. Zij bleef even koel tegen mij.

Ik begreep dat dit niet zou veranderen. Zij hield niet van mij. Zij liet mij daar op den rechten stoel tegen den muur zitten en bleef nog meer van mij afgesloten. Wij waren twee ommuurde tuinen. Geen enkel zacht woord, geen lief gebaar gaf zij mij ooit.

Mijn verwachting, mijn hoop vervloot. Er bleef niets over. De gloed trok van het leven weg. Alles werd ondragelijk zwaar en grijs. Ik voelde het als een schande dat ik geen warmte wist te wekken, dat niemand van mij

hield. Henriëtte telde ik niet mee. Ik zag haar nog maar zelden, de vriendschap was uitgebloeid. De Groningsche meisjes - ik ging met ze om, bij gebrek aan beter. De eenige waar mijn hart naar uitging, was onverschillig voor mij.

Mislukt was al mijn pogen om haar te winnen. Heel mijn leven leek me verder doelloos. Ik vermoedde niet, dat ‘heel mijn leven’ nog moest beginnen. Ik meende allang genoeg te hebben geleefd om te weten dat voor mij niet anders dan kille onverschilligheid bij anderen bestond. Eigenlijk lijd je in die jaren het smartelijkst. Je weet niets van jezelf noch van het leven. Ik had nergens houvast. Ik verviel in buien van ziekelijke melancolie; ik huilde zonder aanleiding uren lang. Ik sliep 's nachts niet, mijn eetlust verdween. Mijn moeder liet eindelijk een dokter komen.

Het gewone regime: rust en versterkende middelen hielp me van de wal in de sloot.

's Nachts had ik visioenen; zonder te slapen zag ik gebeurtenissen zich afspelen, waar ik geen eind aan kon maken. Ik stelde me voor, dat ik me uit een vensterboog, al verder en verder. Ik viel eruit en greep me aan de vensterbank vast. Ik voelde mijn nagels scheuren op de granietsteen en ik mòest me laten vallen in de diepte beneden me.

Dat vallen duurde eindeloos, al dieper en dieper, maar nooit viel ik tenslotte op den grond. Ik bleef zweven met de gewaarwording van vallen. Wat is er onder deaarde, vroeg ik me af, welke planeet zal me eindelijk opvangen. Maar ik bleef in de oneindigheid zweven, tot ik eindelijk met moeite mijn nat bezweet hoofd van het kussen tilde en met krampachtig opengesperde oogen mijn kamertje rondkeek.

Ook herhaalde zich telkens dit visioen: ik kwam binnen in een kamer vol menschen; ik was verlegen en wilde

me bij iemand aansluiten die ik kende. Degeen tot wien ik me wendde, keerde zich om of hij mij niet kende. Ik ging op mijn moeder toe en zei iets tegen haar; zij bleef voor zich uitzien zonder mij te antwoorden, haar oogen zagen door mij heen of ik lucht was. Achtereenvolgens wendde ik me tot alle menschen; geen wilde met me spreken of liet merken dat hij me zag. Ik kreeg het idee dat ik doorzichtig was, een schim, voor anderen niet waar te nemen. Maar terwijl ik rechtuit op mijn rug in bed lag en dit visioen nauwkeurig ontwikkelde, bracht ik boven mijn borst mijn handen tezamen en voelde duidelijk de beenderen van de vingers.

Ik zag mijzelf als geraamte. Het vleesch verdween, ik bestond alleen uit beenderen. Ik voelde langs mijn voorhoofd en jukbeen, mijn neus en kaken: dat was een doodshoofd! Ik verstarde van ontzetting, mijn tanden klapperden. Geen schim, maar een geraamte was ik. Daarom keerden de menschen zich van mij af. Maar ik beschouwde de anderen met aandacht; zij ook waren een geraamte. Allen die mij voorbijgingen op straat, zij waren een geraamte met een grijnzend doodshoofd.

Niet alleen 's nachts had ik die visioenen. Zij overvielen mij soms in een les of als ik in de tram zat. Het geraamte liet mij niet los. Het werd een obsessie. Ik durfde met mijn hand niet aan mijn hand of gezicht raken; dan kwamen de beenderen naar voren en ik werd bang voor het samenstel dat *ik* vormde.

Het eigenaardige van al deze dingen was, dat ik ze wel onderging en er machteloos tegenover stond, maar tegelijk door de verschrikking werd bekoord. Als zoo'n visioen begon, was ik angstig, maar ook wilde ik het vreemde en merkwaardige niet ontgaan; met een soort trillende nieuwsgierigheid volgde ik het verloop. Ik vond mijzelf een merkwaardig object en diepin koesterde ik tevredenheid dat ik zoo hevig was aangepakt door mijn

verdriet. Ik vroeg me schreiend af, of ik gek zou worden en was daardoor ontsteld maar ook voelde ik een hoogmoedige voldoening: ik zou gek worden en me daarmee een passenden aftocht uit mijn mislukkingen verzekeren, een aftocht die al degenen die onverschillig voor mij waren geweest, zou opschrikken en tot een griezelende bewondering stemmen.

Dat was de uitweg uit een ophooping van eenzaamheid en verwaarloozing die anders niet te dragen zou zijn geweest. Ik moest voor den dokter een maand blijven liggen. Van school mocht ik niets hooren. In die weken was het beeld van juffrouw Wandsma verwaasd. Ik had het gevoel of ik zwaar ziek was geweest; het verdriet kwam niet van haar, maar van een gevoel dat als een splinter in mijn hart stak. Instinctmatig raakte ik er niet aan; ik leefde eromheen. Niemand haalde de splinter eruit en jaren later nog als ik een gevoel van warmte of genegenheid voor een ander mensch in mezelf bespeurde, begon de oude stekende pijn. Daardoor hield ik me terug van iedereen.

Toen ik weer op school kwam, was juffrouw Wandsma vertrokken. Ze is kort daarna getrouwd en ik heb nooit meer iets van haar gehoord.

Ziedaar mijn eerste ongelukkige liefde! Zoodra ik tot begrip en redelijkheid groeide, nam ik haar het verdriet dat zij mij had gedaan niet meer kwalijk. Zij was de toevallige aanleiding. Ik had toch hetzelfde leed gehad, daartoe had mijn aard mij voorbeschikt.

En nu heb ik veel te lang gepraat; je wangen zijn koud en je oogen... je oogen wend je af... Leg je hoofd tegen mijn borst, laat mij je warmen. Het vuur is uitgegaan, de kamer is donker... je moet slapen gaan. Eindeloos, o eindeloos wil ik over je waken...

Sonnetten
door Willem de Mérode

Droomen

Eiken dag was de lucht weer fonklend blauw,
Stonden de rozen op hun steel te wuiven
Als eventjes doorbloosde witte duiven,
De stille vleugelen besprankt met dauw.

Grillige wind deed de geurige schâuw
Met zon doormengeld, over 't gras verschuiven,
En blies, om met het lichtend pluis te stuiven,
Speels door de witte paardebloem flambouw.

Er deinde een wolk van vlinders om de bloemen,
Verinnigd klonk der hommels donker zoemen
Of iemand droomerig de cello streek.

Gij rustte loom in 't gras; die ik zoo minde,
Uw handen, zag ik als twee witte hinden
Schemeren in uw haar, zoo blond en week.

In den avond

En dan ga ik met al mijn leed
Den schemerenden avond binnen,
En alle waanzin van beminnen
Valt van mij als een lastig kleed.

't Bloed deint zoo rustig en zoo breed
Van golving door mijn hart; de zinnen
Zijn zuiver of ze opnieuw beginnen
De groote waak, die leven heet.

't Is alles wonder en gewoon,
De wereld spiegelt zich zoo schoon
Of God ze heden had geschapen.

En ik ga, als de eerste mensch,
Vervuld van een geheime wensch
Naar uw gelaat, tevreden slapen.

Ik heb u lief

Ik heb u lief, gij zult gelukkig zijn!
Zoo fluister ik, alleen, in staag herhalen,
En door mijn denken komt met vlagen dwalen
Van liefdes volkslied het oeroud refrein.

De meisjes zingen 't in den maneschijn
In breede slingers wandlend langs de wegen,
Zij roepen 't iedren donkren jongen tegen:
Ik heb u lief! gij zult gelukkig zijn!

Door de open ramen luwt de lindengeur,
Zoo loom en zoetjes als bemind getreur,
Dat men vertroetelt om niet te genezen.

Ik leed om u als 'k om geen ander leed,
Gij mindet mij, zooals geen ander deed,
Ik heb u lief! gij zult gelukkig wezen!

Eentonigheid

't Is elken dag hetzelfde: wat kan ik
Dan uw trouw mededogen eer bewijzen?
Bewogen stamelend uw schoonheid prijzen?
Tijd werd mij één lofzeggend oogenblik.

Mijn oogen kennen 't duister van den nacht
Niet meer, noch dageraads vertroostend schijnen.
Donker en licht tot gulden nimbus kwijnen
En hoogen uw gelaats blank gouden pracht.

Ik weet mijzelven nauw, is dit een droom?
Ben ik heel stil in de eeuwigheid verzonken?
Uw balsemijnen geuren maakt mij dronken,
Of ik tot hemelsche landouwen koom.

Maar waan of wezen, steeds moet ik doen hooren
De zuivre heerlijkheid van uw bekoren.

De wandeling

De avond verrees zoo teeder perelgrijs,
De maan glom als een lamp in een warande,
Ik voelde 't bloed warm kloppen in uw handen...
Ver scherpte een man de snêe der zatte zeis.

Achter ons zongen op een wufte wijs
Fietsende jongens van bedrog en schande,
Maar dichterbij begonnen zij dat brandend
Melodieuse lied: mijn lief ik prijs...

Toen roodde zich de zachtheid uwer wangen,
Uw oogen donkerden zich van verlangen,
'k Voelde in uw handen een beheerscht gebaar.

Toen onze hoofden naar elkander bogen,
Dronk ik den gouden glimlach uwer oogen,
En streelde mij uw welig zijden haar.

Dirk Bouts

Hij is een van die vrome primitieven,
Die 't aardsche hard en onbeholpen schildren,
De wereld kan hun harten niet verwildren,
Die op 't gelaat der Moeder Gods verlieven.

Zie zijn zoet boeten van de zondares,
Zooals geen mensch zich bukken kan of wringen,
Maar geur van hemels rozen en seringen
Stijgen nog op uit haar albasten flesch.

En als hij aan de Moeder Gods gedacht,
Werd alles in hem vriendelijk en zacht,
Wist hij zijn kleuren wonderlijk te mengen.

Er glanst iets in haar streng omlijnd gezicht,
Gelijk het milde gouden avondlicht
Wanneer de kille voorjaarsdagen lengen.

De kentaur en Maurice de Guérin
door R. van Genderen Stort

‘Ik ben geboren in de holen van dit gebergte. Gelijk de stroom dezer vallei, waarvan de eerste droppelen ontvloeien aan een rots, die in een diepe grot eenzaam weent, zoo viel het eerste oogenblik mijns levens in de duisternis van een afgelegen verblijf en zonder zijn stilte te verstoren. Wanneer onze moeders haar verlossing nabij voelen, wijken zij naar de wildste spelonken en, verloren in de diepste donkerte, baren zij, zonder een klacht te verheffen, vruchten, die stil zijn gelijk zijzelve. Haar krachtige melk doet ons de eerste moeilijkheden des levens zonder kwijnen noch worstelingen, waarvan de uitkomst twijfelachtig is, te boven komen. Later echter dan gij uw wiegen, verlaten wij onze spelonken. Want bij ons pleegt men de eerste tijden van het bestaan geheim te houden, gelijk dagen, vol van den zegen der goden. Mijn wasdom voltrok zich bijna geheel in de duisternis, waarin ik geboren was. Zóó diep in het binnenst van den berg was mijn verblijf gelegen, dat ik onkundig ware gebleven van den kant, waar de uitgang zich bevond, als niet bijwijlen, door deze opening binnen glijdend, de winden er frissche koelten en onrust plotseling hadden gebracht. Soms ook keerde mijn moeder huiswaarts, omdreven door de geuren der valleien of druipend van de rivieren, waarin zij zich gebaad had. Maar nooit sprak zij mij over de dalen en stroomen, waarvan de welriekende dampkring haar volgde en die

mijn zinnen verontrustte, zoodat ik, geprikkeld, doolde in het duister. Welke is toch gindsche wereld, waarheen mijn moeder telkens ijlt, zeide ik mij, en welke machten heerschen er, die haar zoo vaak tot zich roepen? Tegenstrijdig moeten de ervaringen zijn, die men daar ginds beleeft, want in wisselende ontroeringen komt zij telkens terug. Somtijds verscheen zij, bezield door een diepe vreugde, somtijds ook was zij door droefenis bevangen en haar tred sleepte, als had een wonde haar gaan bemoeielijkt. Haar vreugde verried zich van verre in hare houding en blikken en deelde zich aanstonds mede ook aan mij. Maar dieper bewogen mij hare kwijnende stemmingen, die mij steeds verder dreven in de gissingen, waarin mijn geest zich had begeven. In zulke oogenblikken beangstigde mij het besef mijner krachten; ik begreep, dat zij niet eenzaam konden blijven en, beurtelings mijn vuisten ballend en mijn galop vermenigvuldigend onder de donkere gewelven, trachtte ik te begrijpen, door de stooten, die in het ledig zich verloren en door de onstuimigheid mijner sprongen, waarheen mijn armen zich strekken en waarheen mijn voeten mij dragen zouden. Sedert hebben mijn armen de borsten der kentauren, de lichamen der helden, de stammen der eiken omklemd; mijn handen hebbende rotsen, het water, de ontelbare kruiden, de fijnste spelingen van den wind beproefd. Want in de blinde en kalme nachten hef ik mijn handen om de flauwste zuchten te verrassen en gunstige teekenen te winnen, die mijn schreden zullen richten. Zie, o Melampos, hoe zeer mijn voeten zijn versleten! En toch, ten spijt van den ouderdom, die mijn leden heeft verstijfd, gebeurt het, in het volle zonlicht en op de toppen der bergen, dat ik de spelen mijner jeugd in de spelonk hervat, mijn armen zwaaiend en mijn laatste snelheid gebruikend voor hetzelfde doel.

Deze onrust wisselde met lange tusschenpoozen, waarin ik mij onthield van iedere heftige beweging. Dan voelde ik alleen mijn wasdom zich voltooien en de krachten langzaam stijgen in mijn lichaam. Afkeerig van inspanning, verzonken in volstrekte rust, genoot ik ongestoord de weldaad, waarmee de goden mij gezegend hadden. Eenzaamheid en duisternis verleenen aan het gevoel des levens zijn geheime bekoring. Schaduwen, die de spelonken van dit gebergte bewoont, u dank ik de stille zorgen der geheime opvoeding, die mij zoo krachtig heeft gebaat en het voorrecht onder uw hoede het leven te hebben genoten zoo zuiver, als het uit den schoot der goden mijn deel mocht worden. Toen ik uw schuilplaats verliet en voor het eerst in het licht trad, begroette ik het niet, want ik wankelde, overweldigd: het scheen mij, als had ik een noodlottigen drank plotseling verzwolgen, ik voelde mij bedwelmd. Mijn wezen, tot dusver krachtig in zijn eenvoud, weifelde, dreigend zich zelf te verliezen en in de winden verstrooid te worden.

O Melampos, gij, die het leven der kentauren begeert te kennen, welke wil der goden voerde u tot den oudsten en droefgeestigsten van allen? Sedert jaren leef ik hun leven niet meer; ik verlaat dezen bergtop niet, waarheen de ouderdom mij heeft verbannen. De spits mijner pijlen dient slechts om taaie planten te ontwortelen; nog kennen mij de kalme meren, maar de stroomen hebben mij vergeten. Ik zal enkele dingen uit mijn jeugd verhalen; maar deze herinneringen, wellend uit een beleedigd geheugen, vloeien traag, gelijk de golven van een karig plengoffer, aan een gebroken urn ontstroomend. Zonder moeite heb ik u de eerste jaren verhaald, omdat zij rustig waren en volmaakt; het onvermengde leven drenkte mij toen; dat laat zich gemakkelijk onthouden en vertellen. Een god, dien men gesmeekt zou hebben

zijn leven te verhalen, zou niet meer dan een paar woorden van noode hebben gehad, o Melampos.

Mijn jeugd was de rusteloosheid zelve en ging aldus snel voorbij. In het trotsche bewustzijn mijner vrije krachten zwierf ik alom in deze wildernis en mijn tochten kenden geen grenzen. Eens volgde ik een dal, dat kentauren weinig plegen te bezoeken, toen ik, aan gene zijde van den stroom, een mensch zich voortbewegen zag. Het was de eerste, dien het mij vergund was te aanschouwen, ik verachtte hem. Ziedaar op zijn best, zeide ik mij, de helft van mijzelf. Zijn stappen zijn wel kort en hoe weinig zeker is zijn gang. De blikken, waarmede hij de ruimte schijnt te meten, zijn vol droefheid. Zonder twijfel is het een kentaur, dien de goden ten val hebben gebracht en gedoemd zich aldus voort te sleepen.

Dikwerf ontspande ik mij van mijn dagelijksche vermoeienissen in de bedding der stroomen. De helft van mijn lichaam, verscholen onder de golven, bewoog zich krachtig om haar aandrang te keeren, terwijl de andere helft onbewogen bleef en mijn vrije armen zich hoog boven het water verhieven. Zoo vergat ik mij te midden der snelle stroomen, die somtijds hun wilden gast meevoerden ver weg, tot waar nieuwe oevers nieuwe bekoringen boden. Hoe vaak, door den nacht verrast, heb ik den stroom gevolgd, onder de langzaam dalende duisternis, den nachtelijken invloed der goden in de diepten der verste dalen verbreidend. Dan verflauwde mijn driftig leven dermate, dat alleen een lichte, harmonische gewaarwording van mijn bestaan mijn wezen doordrong, zooals de glans der godin, die den nacht doorzweeft, het water, waarin ik rustig voortzwom. Mijn ouderdom betreurt deze rivieren, o Melampos; eentonig en vreedzaam meerendeels volgen zij haar bestemming met meer rust dan de kentauren en haar wijsheid is weldadiger dan die der menschen. Als ik mij uit

haar schoot verhief, volgden mij haar gaven, die mij gansche dagen begeleidden en zich slechts op de wijze der geuren langzaam vervluchtigden.

Een blinde en wilde onrust beheerschte mij. Temidden van den felsten galop, plotseling, bleef ik staan, als had een afgrond zich voor mijn voeten geopend of als was een god mij in den weg getreden. In zulke oogenblikken van roerloosheid voelde ik, door de heftigheid, waarin ik was bevangen, het leven als een gloeiende ontroering. Vroeger, wanneer ik de wouden doorstoof, rukte ik soms takken af, die ik in volle vaart omhoog hield; de snelheid van mijn galop dwong het gebladerte tot onbeweeglijkheid; alleen een lichte siddering was merkbaar, maar bij de minste halte speelde de wind opnieuw door de twijgen en hervatten de bladeren hun geritsel. Zoo sidderde het leven in mij, als ik mijn uitbundige spelen in deze valleien plotseling staakte. Ziedend stroomde het door mijn aderen, gelijk het vuur, waarvan de middag doorgloeid was en dat ik met mateloozen hartstocht verzwolg, wanneer ik, gelijk een stormwind, dreunend over de aarde vlaagde. Mijn zwoegende flanken worstelden met de golven, die haar innerlijk bedreigden en geleken de oevers eener stormbewogen zee; ik kende de wellust het leven zonder eenig verlies tot zijn hoogste spanning te voelen stijgen. Het hoofd een weinig terzijde gebogen op den koelen wind, beschouwde ik de verre, enkele oogenblikken te voren nog nabije bergen, de trage golven van den stroom, de boomen langs den oever, vastgeworteld in den schoot der aarde en waarvan het loover alleen bewegelijk was, deinend op den wind, die het tot klagen stemde. Ik alleen, zeide ik mij, ben vrij, ik alleen vermag het te zwerven over berg en dal. Ik ben gelukkiger dan de stroomen, die zich van de bergen omlaag storten, zonder daarheen te kunnen terugkeeren. De donder van mijn hoefslag is schoo-

ner dan de klachten der bosschen of het gerucht van het water. De kentaur bestiert zichzelf en de dalen weergalmen van zijn vrijen galop. Zoo verhoovaardigde ik mij, terwijl mijn jagende flanken de dronkenschap mijner snelle tochten genoten en dikwerf, mij omwendend, beschouwde ik langen tijd mijn dampende schoft.

Jeugd gelijkt groenende, door den wind geplaagde wouden, die naar alle zijden de rijke geschenken des levens toonen, terwijl altijd diepe zuchten door hun loover ruischen. Zoo leefde ik, gelijk de stroomen, in overgave aan mijn bestemming en, onverpoosd den geur van Kybele genietend, in de schaduw der dalen en op de toppen der bergen, schoot ik her- en derwaarts, als een blinde, ontketende natuurkracht. Maar wanneer de nacht, vervuld van de kalmte der goden, mij vond op de helling der bergen, geleidde zij mij naar den ingang der spelonken, alwaar zij mij tot rust bracht, gelijk zij de golven der zee tot rust brengt, ten spijt der lichte kabbelingen, die den sluimer verre houden, zonder haar stilte te verstoren. Gestrekt op den drempel mijner schuilplaats, mijn flanken verloren in de donkerte der grot, de starren boven mij, volgde ik het schouwspel van den nacht. Dan verliet het vreemde leven mij langzaam, dat overdag mij doordrongen had, terugglijdend in Kybele's vreedzamen schoot, gelijk na den regen de droppels van het loover in het water terug vallen. Men zegt, dat des nachts de goden der zee hun diep paleis verlaten en, op de voorgebergten zich nederzettend, hun blikken over de golven laten zwerven. Zoo waakte ik boven het uitgestrekte levensgebied, dat een sluimerende zee geleek. Ontwaakt tot het volle en klare leven, gevoelde ik mij herboren en het scheen mij, als hadden de diepe golven, in welker schoot ik was ontvangen, mij achtergelaten op deze hoogte, gelijk een dolfijn, dien Amphitrite op een zandplaat zoude vergeten hebben. Vrijelijk zwierven mijn blikken,

de verste punten treffend van het wijde gebied, dat ik beheerschte. Op de kammen der westelijke bergen toefden flauwe glanzen, door de duisternis kwalijk uitgewischt, maar hooger rezen, in een bleek licht, naakte en reine toppen. In die verten zag ik Paan, altijd eenzaam, dolen; een bergnimf, bedwelmd door den nacht, gleed voorbij en een rei van goden zweefde zingend neder. Somtijds, heel hoog, dreven adelaars van den Olympos voorbij; mijn blikken volgden hen, totdat zij in de gesternten of in de heilige wouden verdwenen. Dan verstoorde plotseling, vaardig geworden, de geest der goden de kalmte der oude eiken.

Gij bestreeft de wijsheid, o Melampos, die de kennis is van den wil der goden en gij zwerft van volk tot volk, gelijk een door het noodlot verdwaasden sterveling. In deze streken bevindt zich een steen, die, zoodra men hem beroert, een klank doet hooren, zweemend naar den toon, die aan een speeltuig ontvliedt, waarvan de snaren springen; en de menschen verhalen, dat Apolloon, in deze wildernis zijn kudde drijvend, zijn lier op dezen steen plaatste, die sedert welluidend is gebleven. O Melampos, de goden mogen op hun omzwervingen hun lier op de steenen hebben neergelegd, geen, geen hunner verzuimde ooit haar mede te nemen. Ten tijde, dat ik op den drempel der spelonken waakte, scheen het mij soms, dat ik de droomen der slapende Kybele zou doorgronden en dat de moeder der goden, zich in haar sluimer verradend, eenig geheim openbaren zou; maar ik heb alleen klanken gehoord, die teloor gingen in de zuchten van den nacht, of woorden, zoo onbepaalbaar als het geluid van borrelende bronnen.

O Makareus, zeide mij eens de groote Chiroon, die mij in den ouderdom was voorgegaan, wij zijn, gij en ik, kentauren van het gebergte, maar hoe tegengesteld zijn onze levenswijzen. Gij ziet, mijn dagen zijn gewijd aan

het zoeken van kruiden; gij echter gelijkt die stervelingen, die op het water en in de bosschen enkele stukken gevonden hebben der schalmei, die Paan eens brak. Maar zoodra zij een dier stukken aan hun lippen hebben gebracht, dan schijnt de wilde geest van dien god of een geheime waanzin in hen gevaren; zij storten zich in de wildernis, ijlend door de wouden, langs de stroomen, over de bergen, onrustig en gedreven door een onbekenden toeleg. De merries die door den wind in de vlakten van het verre Scythië bemind worden, zijn niet woester noch droefgeestiger dan gij, wanneer des avonds de noordenwind naar andere hemelstreken is gevloden. Zoekt gij de goden, o Makareus, de herkomst van menschen en dieren en de beginselen van het kosmisch vuur? Maar de oude Okeanos, vader aller dingen, besluit deze geheimen in zich zelf en de nimfen, die hem omringen, beschrijven zingend een eeuwig koor om te overstemmen, wat tijdens zijn slaap aan zijn halfopen lippen zou kunnen ontsnappen. De stervelingen, die door hun deugden de goden nebben behaagd, ontvingen uit hun handen een lier om de volkeren te bekoren of nieuwe zaden om hen te verrijken, maar geen geheim ontraadselde hun onverbiddelijke mond. In mijn jeugd wekte Apolloon in mij belangstelling voor de planten en leerde mij aan hun aderen weldadige sappen onttrekken. Sinds ben ik de groote woning van dit gebergte getrouw gebleven, onrustig weliswaar, altijd bedacht de geneeskruiden te zoeken en hun heilzame krachten den stervelingen mede te deelen. Ziet gij van hier den kalen top van den berg Oita? De zoon van Alkeus heeft hem van zijn wouden ontdaan, om er zijn brandstapel te bouwen. O Makareus, de halfgoden, kinderen der goden, spreiden een leeuwenhuid over hun brandstapel en tot asch vergaan zij op de toppen der bergen. De giffen der aarde besmetten hun godenbloed.

En wij, kentauren, door een vermetelen sterveling gewekt in den schoot van een nevelbeeld, dat een godin gelijkt, hoe zouden wij bijstand verwachten van Zeus, die den vader van ons geslacht heeft neergebliksemd? Van eeuwigheid tot eeuwigheid verscheurt de gier der Olympiers de ingewanden van den kunstenaar, die den eersten mensch schiep. O Makareus, menschen en kentauren erkennen hen als makers van hun geslacht, die het vermochten den goden eenig voorrecht te ontvreemden en misschien is alles wat buiten hen beweegt, niet meer dan een diefstal, begaan aan hun goddelijke natuur, eenig overblijfsel, verweg meegevoerd, gelijk lichte zaden, op den almachtigen adem van het noodlot. Men verhaalt, dat Aigeus, vader van Theseus, onder een zware rots aan den oever der zee de herinneringen en getuigenissen verborg, waaraan de zoon eens zijn geboorte zou herkennen. De wangunstige goden hebben de bewijzen omtrent het ontstaan der dingen bedolven, maar aan den oever van welken oceaan hebben zij den steen gewenteld, die deze geheimen bewaart, o Makareus?

Ziedaar de wijsheid, waarin de groote Chiroon mij onderwees. Zat van dagen, leefde de kentaur in de bespiegeling der hoogste waarheden. Zijn nog krachtige borst verzakte ternauwernood en toonde alleen een flauwe plooi, waar zij de flanken te boven rees; zij geleek een eik, geteisterd door de winden en zijn forsche stappen verrieden geenszins zijn hoogen ouderdom. Men zoude zeggen, dat hij een weinig behield van de onsterfelijkheid, die Apolloon hem indertijd geschonken had, maar die hij aan dien god had teruggegeven.

Ik echter nijg tot den ouderdom, o Melampos, kalm, gelijk de gesternten verbleeken, wanneer de morgen nadert. Maar ik behoud stoutmoedigheid genoeg om op de hoogste punten van mijn berg te klimmen, alwaar ik

toef om de onrustige of wilde wolken te zien jagen, of den Stier in vurige teekenen aan den einder te zien rijzen. Maar ik erken, dat mijn krachten ras verminderen en dat ik weldra gelijk de sneeuw zal zijn, meegevoerd op de rivieren, die in den wijden schoot der aarde stroomen.'

* * *

De schrijver van het prozagedicht, waarvan wij hierboven de vertaling beproefden, stamde uit een edel geslacht, dat volgens een oude, maar naar het schijnt niet geheel betrouwbare overlevering, van venetiaansche herkomst zoude zijn, zich ook in Engeland vertakte en zich in Frankrijk vermaagschapte met beroemde geslachten, bijvoorbeeld met dat der La Rochefoucauld's. Onder de rechtstreeksche voorzaten van Maurice de Guérin onderscheidden zich velen op diverse gebieden: oude kronieken gewagen met lof van een kanselier, een kardinaal, een troubadour.

Maurice de Guérin werd in 1810 geboren op het kasteel te Cayla, in het zuiden van Frankrijk. In zijn jeugd reeds bleek de nerveuse verfijning, die dezen kwijnenden en nochtans klassieken dichter doemde tot een vroegen dood. En waarschijnlijk zal deze zwakke levenswil het verloop der borstkwaal verhaast hebben, die hem in den meibloei des levens, op negen en twintigjarigen leeftijd, sterven deed. Hij behoorde tot degenen, van wie men zou kunnen zeggen, dat een superieure degeneratie hen kenmerkt. Zij, die hem van nabij gekend hebben, prezen zijn voornaamheid en sierlijkheid, zijn ingetogen zin, zijn gave en vreugde gesprekken te voeren, waarin de edelste gedachten werden gewisseld. Met bevalligen eenvoud beschrijft Maurice de Guérin in zijn dagboek en zijn brieven de bekoringen der lande-

lijke omgevingen, waarin hij toefde, de schakeeringen en de ontwikkeling zijner complexe en al te kwetsbare ziel. Hoe zou men de natuurlijke schoonheid van dit gave proza genoeg kunnen roemen; het is een wonder van taalgevoel en stijlbegrip, schoon toch aan deze bladzijden niet de zorg zal zijn besteed, die bij het samenstellen der prozagedichten blijkbaar is betracht. Maurice de Guérin had het geluk in een taal te schrijven, die sedert eeuwen door de bekwaamste meesters was gekuischt en, erfgenaam der geestelijke en vormelijke verfijningen van een bevoorrecht geslacht, geboren eindelijk met een ongemeenen aanleg, kon zijn vorm niet anders dan volmaakt zijn, toen hij begon te schrijven.

Gelijk alle fijne en diepe geesten, was hij af keerig van de menigte, af keerig ook van een tijd, waarin de normen der beschaving vergrofden, naarmate die beschaving niet meer het voorrecht eener minderheid kon zijn. Weliswaar openbaarden zich ook in hem de individualistische gezindheid en de romantische melancholie, die zijn tijd eigen waren, maar vreemd bleef steeds ook aan zijn intieme geschriften het rhetorisch karakter, dat den arbeid van zoovelen zijner tijdgenooten ontsiert. En eigenlijk had hij een matige waardeering voor de jonge romantische school, gelijk uit één zijner brieven blijkt. Zijn diepste wezen was vervuld van een wassend heimwee naar een kunst, die een edeler gehalte en strenger lijnen toonen zou dan die, welke het anarchistisch tijdvak, waarin hij leefde, uit den aard der zaak kon voortbrengen.

Het pantheïstisch levensbesef, dat in zijn vroegste brieven zich al verried, scheen bij voorbaat de richting te bepalen, waarin deze groote dichter zich bewegen zou. Als knaap reeds, wie zal het zeggen, tijdens zijn omzwervingen in de contreien, temidden waarvan het voorvaderlijk slot zich verhief, kan hem een vaag besef,

een onbestemde verwondering bevreemd hebben, dat hij alleen en de dieren rondom hem zich vrijelijk bewegen konden, terwijl boomen en planten, deze met tengere, gene met machtige wortels aan den grond gebonden waren en alleen hun bloemen en kruinen op den wind vermochten te bewegen, gelijk ook de stroomen en beken in hun breede of enge bedding bevangen bleven, onvermogend, bijvoorbeeld, tot hun oorsprong terug te keeren, en de bergen in hun roerlooze gesteenten ganschelijk verstard waren; een onbestemde verwondering, een vaag besef, dat deze natuur en niet hij, deze gansche, wonderschoone natuur, die zich uitbreidde ook ver buiten zijn gezichtskring, het ware en eenig Geheel was en dat het een matelooze en onzegbare vreugde moest zijn met haar zich te vereenzelvigen, gelijk een droppel met den oceaan, om, aldus de hersenschim ontvliedend, die het besef der individueele verhoudingen was, de natuur zelf, de goddelijke, van den aanvang tot het einde aller tijden te zijn.

Later zullen zich andere gedachten in deze mijmeringen hebben gemengd. Immers, al deze verschijnselen, waarvan hij er zelf een was, die wisselden bij elke wending van den weg, bij elke schrede, was hun ontstaan niet een diep geheim? En al zoude hij de ontwikkeling, het wisselen der gedaanten van elk hunner van oogenblik tot oogenblik gevolgd hebben, bleef het niet een wonder, dat gindsche eeuwenoude eiken, die in den avondwind geheimvol ruischten, ontstaan waren en volgroeid uit die kleine en gladde vruchten, die met lichten en snellen val uit het gewelf der bladeren droppelden, wanneer de najaarswinden streken door het woud? ‘De wangunstige goden hebben de bewijzen omtrent het ontstaan der dingen bedolven, maar aan den oever van welken oceaan hebben zij den steen gewenteld, die deze geheimen bewaart, o Makareus?’

Die unbegreiflich hohen Werke
Sind herrlich, wie am ersten Tag.

Zoo scheen Maurice de Guérin bestemd de diepzinnige zanger van het dionysisch hooglied te worden. In de laatste jaren van zijn leven arbeidde hij met de traagheid, die hem eigen was, aan een prozagedicht, dat den magischen titel Bacchus in Indie voeren zou, dat echter, o jammer, grootendeels verloren is gegaan en waarvan alleen een fragment behouden is gebleven. De lezing van dit fragment doet de schoonheid gissen van het geheel en met weemoed bemijmert men het meesterwerk, dat niet tot stand heeft mogen komen.

De strijd om den vrede
door Lothar Erdmann

I

Als wij inderdaad willen trachten den oorlog, niet slechts voor een jaar of vijf, maar voor afzienbaren tijd uit ons leven en dat onzer kinderen te verbannen, dan moeten we het nu doen. De menschen zullen nooit ontvankelijker zijn voor de gedachte van den werkelijken vrede dan in de eerste jaren na dezen grooten oorlog. De tijd dringt. Want het wil soms schijnen alsof de volgende oorlog eerder komen zou dan dengenen lief is, die heden niets doen om hem te verhinderen.

De nawerking van den oorlog is voor overwinnaars en overwonnenen verschillend als dag en nacht. Niettemin moeten beiden zich vereenigen tot den gewichtigsten strijd: om de ketenen der revanche-idee, die alle geslachten tot dusverre hebben gedragen, te verbreken. Dat moeten zij. Want alle oprechte geesten weten, dat er meer toe hoort om een oorlog zonder nadeel te verdragen dan hem te winnen, of om een nederlaag geestelijk te boven te komen dan te zinnen op wraak. Immers juist de eerste jaren na een wereld-catastrophe als de laatste oorlog staan in het teeken der vergelding. De overwinnaar vergenoegt zich niet met schadeloosstelling en boetedoening voor geleden verliezen; de voorwaarden die hij oplegt, zijn als recht verkleede wraak. Het overwonnen volk kan den wil tot even diepe ver-

deemoediging van den overwinnaar van heden niet laten varen. Bovendien verbleekt in alle landen de oorlog tot een interessant verhaal. Als de gevolgen der ondervoeding, der zenuwoverspanning en der zieleschokken overwonnen zijn, verdwijnen de verschrikkingen van den oorlog uit bloed en geest. Het zou anders zijn, als onze herinneringen de dwingende kracht hadden van droomen en visioenen. Maar op den duur houdt ieder slechts vast wat hem goed bekomt - behalve menschen van buitengewone fantasie en oprechtheid en arme kerels die nooit weer gezond worden. Er was wel een tijd, toen velen meenden, dat de oorlog degroote opvoeder zou worden. Wat onmogelijk scheen: radicale veranderingen der menschelijke natuur, een bloedzuivering der zedelijke energie, de oorlog zou het volbrengen door den ongehoorden druk der gebeurtenissen. Maar de oorlog is een prediker in de woestijn, zooals alle groote predikers. Als zijn woorden verwaaid zijn, houden zij op zedelijke drijfveeren te wezen. De tijdens den oorlog in alle harten opgeleefde reactie tègen hem, gold slechts dèzen oorlog. Toen hij voorbij was, trad dezelfde onverschilligheid jegens komende oorlogen in als vroeger bestond.

Wie den oorlog wil bestrijden, moet weten wat daaraan het bestrijden waard is.

Het gewone pacifisme bestrijdt het bloedvergieten: vrede gaat boven elken oorlog, alleen omdat er geen bloed vergoten wordt; het leven van iederen mensch is te heilig dan dat het geofferd zou mogen worden voor het lot van naties of staten. Juist dit pacifisme is wijd verbreid en kan rekenen op stemmingssucces. Deze menschen begrijpen op verre na niet den ernst hunner taak. Zij zijn verward door het vooroordeel, alsof juist het vechten het grootste kwaad ware van den oorlog. De vijand, dien zij zoeken, staat elders.

Welke ook de oorzaken van den oorlog waren, bij de strijdenden gaan de belangen der gemeenschap boven die van den enkeling. Vaderland, volk, huis en haard zijn de drijfveeren die duizenden in beweging brachten, het gevaar tegemoet. Zij zijn het verborgen vuur, waaraan moed en volharding zich verwarmen. De strijd brengt de massa der naar willekeur te leiden naturen, die nooit een spoor van een Idee in zich bespeurd hebben, binnen haar gloeiende sfeer. De droom-zekerheid van het bestaan scheurt doormidden. De oorlog vervreemdt ons van onze toekomst: het leven is meer dan de kleine kring van ongestoorde, zelfzuchtige belangen. De verborgen samenhang tusschen de gemeenschap en het bestaan van den enkeling is niet meer weg te redeneeren. De gemeenschap, het volk, het vroegere en het toekomstige, het onsterfelijke volk stoot de verroeste grendels open. Wij ervaren: de enkeling, wij allen zijn slechts een overgang in zijn oneindig leven. In den strijd, in het gevaar ligt ons eigen leven als een landschap open voor onze oogen. Wij beleven het bijna nooit geestelijker, als doel onzer wenschen, als een taak, welker volvoering ons hart beweegt, als stukwerk, waarvan wij de gebreken en tekortkomingen beter inzien. De gedachte, dat wij het kunnen verliezen, geeft aan het leven een schooner glans. Nooit heeft het sterker het karakter van slechts éénmaal geleefd te worden, van vergankelijkheid. Pachters zijn wij, geen eigenaars. In het oogenblik echter, waarop zich een tot dusverre onopgemerkt, onverschillig bekeken ding in zijn ware gedaante vertoont, waar de geest vorm heeft aangenomen, krijgt het macht over ons hart. Deze nieuwe liefde tot het leven is niet alleen het gevolg van vrees voor den dood: zij kan de oorzaak van een dieper levensgevoel zijn; dat is zij meer dan eens. En zelfs, waar deze nieuwe geest door den dagelijkschen sleur vervliegt:

dàt hij eenmaal aanwezig was, is misschien het diepste oogenblik in veler menschen leven en reden genoeg, om de overijling te wraken waarmee beweerd wordt dat de strijd slechts leven verwoest. Neen, wat ook de dood beteekenen moge, het leven van eenvoudige, ongeniale, fantasielooze menschen condenseert het tot gewrochten van zoo diepen rijkdom, als anders slechts ontstaan in den geest van dichters. Misschien weegt dit, tot ons diepste begrip behoorende, saamgedrongen geluk zwaarder in de weegschaal der bespiegeling, is het in zuiverder zin bloei en vervulling van het leven, dan de over een lang bestaan verspreide, matte en schemerige gevoelens, die noch door smart, noch door zaligheid uit hun evenwicht worden gereten.

De oorlog werpt de standen en klassen in de legers dooreen; hij verlost van de kaste-orde. Intusschen, de werkelijke verlosser is de strijd. Slechts onder de strijders en zoo lang de strijd duurt, zijn er geen partijen en kerken, geen rijken en armen. Bij hen treedt in de plaats der nationale frase werkelijk een nieuw, elementair gemeenschapsgevoel. Het is volmaakt verschillend van het nationale gebral dat tegelijkertijd in ministeriëele redevoeringen en in kranten wordt aangeheven. De strijdenden voelen den oorlog menschelijker, veel minder als behoorend tot een bepaalde natie. Als zij geen couranten lazen, zouden zij zich even weinig bewust zijn van hun politieke nationaliteit als zij haat koesteren tegen den vijand. Achter het front, op de politieke bureaux en redacties wordt veel meer gehaat en onmenschelijker gewoed. Het front blijft vrij van het Farizeeïsme, waarin de neutraliteit van niet aan den oorlog deelnemende volken zich gaarne vermeit. De onbedreigde mensch heeft meer gelegenheid tot blijvenden haat en inventief fanatisme dan tot eigengerechtigde verwaandheid. De grenzen der naties liggen achter de loop-

graven. De strijdzêne zelve is universeel, in het menschelijke gemeenzaam. De strijdende menschen aan weerskanten hebben meer overeenkomst in het overgroote deel hunner gevoelens, dan de strijdenden en niet-strijdenden van een en hetzelfde land. Het front is een eiland, afgescheidenvan de nationaliteit en die elkaar bevechten. De strijd is een vorm van het leven, die door de macht zijner situaties uitgaat, boven de tegenstelling van vijandelijke volken, tot de zoozeer begeerde synthese van eene innerlijk éénzijnde menschheid. Zoo is hij de schepper van een nieuwe geestesgemeenschap, wier verkondigers in alle landen gedurende den oorlog hun stem verhieven. Zij hadden en hebben veel meer aanhangers dan zij wisten, onder de vele eenvoudige menschen, die den oorlog niet politiek, maar onbevangen als een groote menschheids-catastrofe ervoeren. Deze gemeenschap kent geen grenzen tusschen de volkeren. Omdat hij een heraut van deze gemeenschap was, heeft Barbusse de harten veroverd.

Inderdaad - deze Internationale dreigt onder te gaan, doordat de oorlog tot episode wordt. Het blijkt, dat de oorlog alleen bij diegenen in dieperen zin een ommekeer verwekt, die in staat zijn ervaringen te verwerken, lotsbestemmingen te verstaan (zelfs als het hen zelf geldt), vanuit de beleefde feiten door te dringen tot hun diepere beteekenis en daaruit eischen af te leiden aan zichzelf en de wereld, sterk genoeg om den ernst van hun verwezenlijking levendig en duurzaam in ons gaande te houden. De zin van den oorlog is de innerlijke overwinning der eigenschappen die hem veroorzaakt hebben. Het aantal dergenen die deze persoonlijke taak innerlijk ervaren hebben, is gering. Het neemt af naarmate de oorlog verder achter ons ligt. Gedurende den oorlog was de nieuwe gemeenschap naar den geest sterk verbreid. Maar die deel uitmaakten van haar,

kenden elkaar niet. Eigen vooroordeelen, evenals de tyrannie der omstandigheden, het natuurgeweld van den oorlog waren machtiger. Nu gaat een deel der aanhangers verloren. Die echter de nieuwe gemeenschap het diepst doorvoelden, wanhopen aan de verwezenlijking, omdat zij vervielen tot het bijgeloof, dat zulke ideeën langs den weg der organisatie verwezenlijkt moesten worden. Bovendien zijn zij her en der verstrooid, en hebben geen leuze waarmee men de menigte pakt. Want het is er hun niet eens zoozeer om te doen, den strijd in den oorlog te bedwingen. Integendeel, zij vinden dien bijna den meest eerlijken vorm van vijandschap in onze in heimelijke tegenstellingen verstrikte beschaving. Zij wenschen een vrede die even ver af staat van den oorlog als van den vrede onzer beschaving.

Het bezwaar tegen het vechten in den oorlog spruit bewust of onbewust voort uit het gevoel, dat het menschenleven heilig is. Maar verondersteld, dat men het bloedvergieten uit onze beschaving zou kunnen weren: zou dan in onze tegenwoordige maatschappij, bij onze huidige sociale toestanden, werkelijk het menschenleven van den enkeling geheiligd zijn? Is den velen, die geen menschen doodslaan, het leven hunner medemenschen werkelijk heilig?

De schroom voor bloedvergieten, de tegenzin tegen den strijd, omdat hij offers vraagt, heeft nog niets gemeen met de koenheid die aan den geest gelooft als verlossende kracht, of met de bereidheid om gezonde levensvoorwaarden voor onszelf en anderen te scheppen. Wij verliezen ons leven niet alleen door den dood. Het socialisme had nooit zoo'n macht kunnen worden in de geïndustrialiseerde landen, als niet de armoede met al haar lichamelijke en geestelijke gevolgen en gewoonten een vreeselijker, een sleepender wijze van het leven

te verliezen was dan de oorlog. Zoolang onze maatschappij armoede en sociaal onrecht: de uitsluiting van zeer breede lagen der volken, niet alleen van stoffelijke goederen, maar ook van geestelijk bezit duldt, zoolang behoeft zij den oorlog en verdient revoluties. Het is geen toeval, dat het dood- en bloedschuwe pacifisme praktisch niets in de wereld beteekent. Zijn leuze is nog geen belijdenis tot bevrijding van den geest uit de boeien van stoffelijke schaarschte en nood. Zelfs een socialisme, dat louter economische en politieke doeleinden najaagt, draagt, zonder het uitdrukkelijk te willen, oneindig veel meer bij tot deze verheffing.

Deze pacifisten bestrijden een begeleidend verschijnsel van den oorlog. Het wezen van den oorlog bestaat niet in het vergieten van bloed. Het wezen van den oorlog is de politiek. Uit de politiek komt de oorlog voort. De politiek houdt hem gaande. De politiek zorgt ervoor, dat er nooit een vrede gesloten wordt, die niet de kiemen voor toekomstige oorlogen in zich dragen zou.

De politiek, niet alleen de geheime diplomatie. In den eisen tot afschaffing daarvan concentreerde zich de ontzettende afkeer van den oorlog, uit de laatste oorlogsjaren, als ware zij de levende duivel, die de onschuldige volkeren in het verderf gestort had. Zoo kwam het, dat gedurende den oorlog velen meenden de zaak van den vrede te dienen, door over de oorzaken van den oorlog boeken en brochures te schrijven. Zij bevorderden daarmee slechts het aanhitsen tot verbittering, waartoe de ministers en publicisten der vijandelijke zoowel als der neutrale volken zich verbonden, als waren zij leden van een complot voor den eeuwigen oorlog. Dat zooveel menschen van beteekenis, die toch boven de politiek staan, in den oorlog de waardeering voor de eigen waarde van vijandelijke naties verloren, is een schrikaanjagend bewijs, hoe weinig hun geest in vredestijd

bekwaam was tot dat koene en geoefende begrijpen, dat bij geen wereldkatastrofe hulpeloos tekort schiet. Hun geestelijke onmacht moest naar huilende, kinderlijke taal grijpen, om de ineenstorting van hun gewone wereld te verdragen. Het bleek bij het uitbreken van dezen oorlog, hoe weinig zij in waarheid geroepen waren om leiders te zijn, daar zij, verschrikt door de verwarde en ontzinde bende van bij den dag levende geesten, hun stem verloochenden en begonnen te schreeuwen, evenals al de anderen. Hoe velen, die vereering waard schenen, werden door dezen epidemischen wangeest aangegrepen. Waren zij jonger, hadden zij dezen oorlog als voorbijgaand verschijnsel, niet als den epiloog van hun vertrouwde bestaan doorleefd, dan zouden zij in zich ervaren de schaamte over hun dwaling, dat zij zich met de instincten van laster en leugen hadden verbonden, in plaats van den weg der waarheid te gaan tot het einde. Zij hadden den vrede kunnen bereiden, indien de geest der waarheid in hen niet een vlam geweest ware die de storm uitdoofde. Zij waren, zij schenen wijzen, zoolang de wereld rustig was. Maar toen zij begon te razen, bleek dat zij zich met de productie hunner overtuigingen precies als alle overigen richtten naar de behoeften van de markt.

Als wij denken aan de tegenstrijdige meeningen der volkeren omtrent de oorzaken van den oorlog, aan de bewuste en onbewuste leugens, aan de onzuivere bezigheden der pers, de blindheid der chauvinisten en de dwaasheid der zuivere geesten: als wij ons voorstellen dat deze illusies, lasteringen en onzuiverheden voortleven tot aan het einde der geschiedenis, dan zouden we er aan wanhopen of de geest der waarheid wel huisvesting zou kunnen vinden in den mensch. Althans één enkele wenschen wij ons, één zuivere die alles overziet, voor wien onze waan doorschijnend wordt. Een die

ons wezen niet verwisselt met onzen schijn, een die zich door géén gebaar, door géén beweging laat misleiden. Hoe zou hij uit ons midden kunnen voortkomen, hoe zou hij onder ons kunnen opgroeien, wij die nooit de waarheid zonder een bepaald doel zoeken, hoe zou hij een mensch kunnen zijn, deze lichtende en aldoordringende. Deze tijd van verbitterde verdeeldheid, die het gebied der uiterlijke tegenstellingen overschrijdt en ons onbeschutte wezen aantast en blootlegt, maakt in velen het verlangen levend, niet slechts burgers te zijn in deze wereld, maar woonrecht te bezitten in een goddelijk hart. Weinigen vinden intuïtief het korte en eenvoudige antwoord op de vraag naar de oorzaken van den oorlog. Slechts zij, die deze bizondere catastrofale gebeurtenis symbolisch, in zijn wereldwijden samenhang met het lot van ons geslacht vermogen te zien, zonder dit inzicht te vervluchtigen in leege abstracties. De zin van dit verschijnsel evenals die van de wereld als geheel, ligt niet pas als een conclusie achter haar en ons, maar er in, en in ons bloed, waarin eeuwen voortleven. Daartoe is geen dialectiek noodig, maar een zuiver gevoel voor den mensch. Alle volkeren, ook de neutralen, alle enkelingen uit deze volken waren en zijn schuldig aan dezen oorlog. Alle volkeren, alle enkelingen hebben de politiek geduld, die tot den oorlog leidde. De meesten hebben de maatschappelijke toestanden, waarvoor deze politiek representatief was, geprezen, verdedigd of toegelaten. De eindelooze, door duizenderlei overwegingen, bekrompenheden, vooroordeelen verwrongen en versnipperde discussies over de oorzaken van den oorlog legden slechts bloot, hoe weinigen begrijpen dat de politiek niet een van het overige leven der maatschappij losstaand verschijnsel is. Niet deze of gene regeering was schuld aan den oorlog. De geijkte politici en generaals zijn slechts de zondebokken der volkeren. Zij val-

len niet uit de lucht, noch hebben zij een lagere moraal dan andere deelen der bevolking. De gebreken en voortreffelijkheden der politiek, de deugden en zwakheden der politici zijn als elementen van het dagelijksch leven in alle sfeeren van onze maatschappij terug te vinden. Ons gezamenlijke leven is doordrenkt van politiek, die steeds weer de oorzaak wordt van oorlogen.

In dit verband beschouwd, is de verontwaardiging over de geheime diplomatie een schandelijke huichelarij. Enkele mannen hebben weliswaar den strijd er tegen gevoerd met den uitersten moed en een juist instinct voor haar representatief karakter. Maar hun woorden werden opgeraapt en door de kranten als massa-artikel in den politieken handel gebracht. Zij werden tot frasen die ieder lanceert. Als men dit geleuter zou gelooven, dan zou de geheime diplomatie een privilege zijn van ministeries van buitenlandsche zaken of generale staven. Was zij niet meer dan dat, dan zou zij zonder beteekenis zijn. Maar zij is ons aller nabuur. De eisch tot democratiseering van het economisch leven richt zich niet het minst tegen de geheime diplomatie der groote industrieele bonden, die elk militair resultaat misbruikten tot een revisie der oorlogsdoeleinden. Op alle terreinen van het openbare leven, in iedere gemeente, iedere partij, iederen tak van bestuur, ja in het particuliere leven zou het gemakkelijk vallen aan te toonen, hoe de vrees voor superioriteit van anderen, wantrouwen tegen hun bedoelingen, afgunst op hun positie, hun naam, hun geld, hun macht en hun jeugd, evenals de eerzucht het hun na te doen, hen te overvleugelen of te verdringen, precies evenveel aanleiding is tot voorzichtige, terughoudende geslotenheid, die zich van de geheime diplomatie in het leven der volkeren slechts onderscheidt door den omvang harer toepassing. Zij is het natuurlijk gevolg der nauwelijks gevoelde, vanzelfsprekend-geachte on-

oprechtheid die wij onder vele schuilnamen verheven hebben tot burgerlijke deugden.

Tusschen de verschillende klassen der maatschappij is argwaan de natuurlijke verhouding. Binnen ieder volk bestaan er steile tegenstellingen van begrip, door beschaving en bezit, die slechts door weinigen overbrugd worden. Het bezit geldt voor de welgestelden niet alleen als natuurrecht, maar als zedelijk voorrecht van hun stand; de proletariër ziet de bourgeoisie eenvoudig als canaille. Niet alleen de politici, de regeeringen zijn van instinctief wantrouwen tegenover elkaar vervuld, maar ook de volkeren; niet alleen de volkeren, maar ook de verschillende lagen van ieder volk afzonderlijk. De politici zijn nooit meer representatief voor hun volk dan in hun vooroordeelen. Men zegt: de moraal der staten is een andere, moet een andere zijn dan die van den enkeling, en bedoelt daarmee, dat òf wel den staat het natuurrecht van een roofdier toegekend moet worden, òf dat de enkeling onvergelijkelijk hoog boven den staat verheven is. Maar de officiëele moraal is niet lager dan de particuliere. De tegenstelling bestaat in schijn. Het strijdt tegen de rede, verontwaardigd te zijn over de geheime diplomatie, zoolang de staatslieden door de traditie van hun ambt, de instemming der meerderheid en het gelden van gelijke beginselen voor het gedrag van den enkeling, zich gerechtigd kunnen voelen, van ambtswege te liegen.

Het leven vormt een Ononderbroken samenhang. Elk volk, elk staatkundig en geschiedkundig bijeenhoorend volk dat één taal gemeen heeft, is een lichaam waarin alle organen in functioneel verband staan. Wie de geheime diplomatie wil afschaffen, moet haar niet alleen in de regeeringen bestrijden. Zoolang zij representatief is voor de beschaving, zal zij, aan de spits geknot, steeds weer bijgroeien.

II

De politiek, niet het vechten, bederft in den oorlog, en ver buiten zijn grenzen, de onbevangen verhouding der naties onderling. De politiek gedurende een oorlog is, welbeschouwd, niet anders dan die vóór een oorlog. Maar een wezenlijke verergering treedt in, doordat het geheele volk aan de politici en fabrikanten der openbare opinie in geheel andere mate wordt overgeleverd dan in vredestijd. De geheele inlichtingen-dienst wordt beheerscht door het doel, de eigen politiek te idealiseeren, de politiek van vreemde staten te kleineeren. Zelfs tegenover het eigen volk is een kenmerkende trek van de politiek in den oorlog: de bewuste onthouding of verandering van berichten en feiten die noodig zijn voor de zakelijke beoordeeling van een aangelegenheid. Zonder dat de waarheid vogelvrij verklaard wordt, zonder censuur, is oorlogspolitiek onmogelijk. Maar de censuur zou niet zoo'n noodlottige rol spelen, als zij slechts een oorlogsinstelling was. Zij bestaat overal, waar de politiek van onzen tijd wordt gevoerd. Iedere redactie die partij-politiek voert, en partij-overwegingen moet laten gelden, kan niet leven zonder censuur. De macht der partijbladen is zelfs daar nog groot, waar zij niet erkend wordt. Zij werkt door duizend bijzonderheden van niet-te-controleeren berichten onbewust ook op de vorming van het oordeel van zelfstandige menschen. De breede kringen die partijbladen geloovig lezen, zijn aan hen overgeleverd, want zij voeden niet op tot zelfstandig oordeelen, zij vernietigen de objectiviteit der gedachten. Zij wennen aan een zelfingenomen vaagheid van kennis, zooals die beantwoordt aan het burgerlijke ideaal van den ‘beschaafde’, die over de dingen leutert zonder ze te verstaan en in ideeën handel drijft. Het is niet het minst de schuld der pers,

dat geestelijke dingen tot koopwaar worden, dat zich een nieuw speculantendom ontwikkelt, dat leuzen-beurzen reeds in alle centra onzer beschaving bestaan, waar in geest gehandeld wordt zooals in effecten. Hoe meer verbreid en geraffineerd dit type wordt, des te erger voor de geloovigheid der massa. De feuilleton-filosofen en de politieke scribenten, die niets kunnen dan handig de alledaagsche begrippen in stand houden, worden leiders van het volk. Hun heerschappij beteekent afzien van zelfstandigheid bij hun volgelingen.

Dit wennen aan kritieklooze lijdelijkheid in vredestijd bereidt die eigenaardige, bijna hypnotische weerloosheid van oordeel en fantasie voor, zonder welke het dulden van censuur, de heerschappij der leuzen, de gehoorzaamheid aan bepaalde politieke frazen ondenkbaar geweest zou zijn. Reeds de feitelijk onaangevochten geldigheid der begrippen van nationale eer zou anders niet te verklaren zijn; zij zijn even weinig uiting van een rijp zedelijk voelen als de gebruikelijke eerbegrippen van studenten. Omdat het zijn eer n i e t verstaat, grijpt een volk veel sneller naar de wapenen, dan te harer verdediging. Het kan niet anders, zoo lang wij onder eer der volken, welbeschouwd, slechts de onbetwiste erkenning van hun voorrechten verstaan, en niet de oplossing van de problemen die in den loop der tijden uit het sociale leven oprijzen. Sociale gerechtigheid is de ware eer der volkeren. Daarvan was aan het begin van den oorlog geen sprake. Als men denkt aan de treurige rol, die het nationaal eerbegrip in de geschiedenis van het Oostenrijksch ultimatum aan Servië speelde, blijkt de wonderlijke contradictie, dat kwesties uit den eere-codex van de naties onderling, noodlottig worden voor het lot van millioenen, zonder dat meer dan een handjevol menschen protest aanteekende.

Juist doordat oordeel en fantasie zoo weerloos waren,

kwam het tot zoo'n absurde uitwerking van politieke frazen en leuzen. Hun aantal is legio in elk land. Op enkele in te gaan, zou te ver voeren. Maar alle hebben zij, gewetenloos gebruikt door staatslieden en journalisten, de ergste uitwerking van den oorlog veroorzaakt: de doodelijke verbittering der geesten. Zij hebben de volkeren eenzijdig, leugenachtig, bekrompen omtrent elkander ingelicht. Zij hebben het erbarmelijk instinct van voorbarig generaliseeren in de hand gewerkt. Deze schade aan de ziel is moeilijker te herstellen dan stoffelijke verliezen. Overschatting der eigen, onderschatting der vreemde cultuur, ongunstige oordeelvellingen in drie woorden over geheele volkeren, vanaf de geestige woordspeling tot aan de domste platheid, werken in dezelfde richting: het onbevangen begrijpen van vreemd leven, de vreugde aan den vijand, den ridderlijken geest te verstikken.

Deze vergiftiging der ziel is niet alleen een politiek oorlogsverschijnsel. Zij bestaat vóór den oorlog en eindigt niet daarmee. Zij is een kenmerk van onze geheele beschaving. Onze gezamenlijke opvoeding op school en hoogeschool bereidt haar voor. Het christendom is een domein geworden van nationale kerken, niet meer de vereeniging der harten in één geloof, waarin menschen van alle naties zich als broeders voelen. Er is geen bovennationale, onpolitieke idee meer, diep, levend en gemeenzaam genoeg om den nationalen trots en het nationale wantrouwen te ontspannen. Hoe gemakkelijk valt het iederen demagoog, als hij de politiek eener bepaalde regeering van een volk bestrijdt, dit geheele volk en zijn gezamenlijke cultuur te belasteren en de geesten te doordringen van de waanidee, dat ieder hatelijk woord van een minister dit volk uit het hart is gegrepen. Zelfs de uitingen van instemming in de heele pers zouden geen waarborg zijn voor deze dwaasheid. Want de journa-

listen, zooals de meesten van hen, die in naam van het volk over het volk en voor het volk schrijven, vormen het volk niet en bekommeren zich niet om het volk. Sedert lang bestaat naast het werkelijke volk het papieren, geschreven en gedrukte volk, dat in alle landen zwart-op-wit is, en bewegingloos als een marionet.

Overal een onpeilbaar gebrek aan vertrouwende, menschelijke gemeenzaamheid. De zucht tot oordeel vellen doodt het begrijpen. Daar het begrijpen de ontwikkelde, scheppende zin voor de wereld in en buiten ons is, heft het alle vonnis op. Als het niet uit liefde voortkomt, ontwikkelt zich uit de belangstelling in den groei, in het lot van een mensch, een volk, onwillekeurig een rijp meegevoel voor menschen en dingen. Want de begrijpende ervaart, dat goed en kwaad gelijkerwijze van goddelijken aard zijn. Het is er hem niet meer om te doen, en het streelt zijn eigenwaarde niet, om te oordeelen. Van meer gewicht dan alle zedelijke geboden is voor hem de kracht, de vervulling van zich zelf te eischen en de niet-vervulling anderen niet toe te rekenen. Van de breedheid en onbepaaldheid van dialectisch gedachtenspel, dat hem in een losse, willekeurig te bepalen verhouding tot iedere werkelijkheid liet, bevrijdt hij zich tot de beperking, werkende kracht te zijn aan een begrensde taak.

Oorlogstijden verlangen van ons, dat wij Duitschers of Franschen zijn, niets dan onderdanen dezer eene natie. Het beteekent weinig, of wij onder de strijders of in de rijen der christelijke dienstweigeraars staan: niemand kan zich aan dezen ban van het bloed geheel onttrekken. Maar als we al in ons lijfelijk handelen aan dezen eisch voldoen, als we ook in ons oordeel over bepaalde dingen voor zijn overmacht bukken, met ons hart kunnen we het niet. Want wij zijn, in zooverre wij eenmaal deel hebben gekregen aan veel menschen, aan vreemde

volkeren en talen, tot een meeromvattend wezen gegroeid dan besloten is in het uitsluitend deel-uitmaken van één natie. De diepste liefde voor ons volk sluit niet uit, dat wij behooren tot een gemeenschap, die in alle volkeren haar voorvechters en verdedigers heeft. Juist de spanning, die dit dubbele recht op een vaderland aan ons gevoel geeft, werkt als bestendige aansporing, wereldburgerdom en aangeboren nationaliteit niet alleen persoonlijk te vereenigen, maar overal rondom te verbreiden. In kiem is dit streven allen ingeboren, maar slechts onontwikkeld, verborgen of beschadigd. Minder bij hen die in het Duitsch of Fransch zaken deden, dan bij de eenvoudigen die het land bebouwen of een handwerk uitoefenen. Maar zij zijn te eenvoudig dan dat zij zich niet laten wijsmaken dat zij slechts Duitschers of Franschen zijn, precies zooals zij zich laten overtuigen dat zij alleen maar Katholieken of Protestanten, nationaal-liberalen of sociaal-democraten zijn. Hun gebrek aan talenkennis, hun niet-doorkneed-zijn in dogma's en begrippen maken dat zij gemakkelijk over te halen zijn door iederen toevallige, aan wiens marktkraam zij staan blijven als nieuwsgierige kinderen. Zij luisteren meer naar de stem dan naar het woord en meer naar het geschreeuw dan naar de beteekenis. Hoe zelden is opvoeding iets anders dan dressuur door schreeuwstemmen. Maar zij die bewust behooren tot een gemeenschap, binnen wier domein de economische en politieke tegenstellingen der naties slechts de schaduwen van illusies zijn, hechten niets aan geweld of overreding, omdat hun de groei van het vrije, naamlooze leven alles is. Hun arbeid staat onder geen ander teeken dan: allen in het bewustzijn en onder den invloed van den natuurlijken overvloed des levens te brengen.

De mensch, ook de eenvoudigste, juist de eenvoudigste is meer dan een onderdaan van een willekeurige natie.

Ook als hij het niet weet, is hij het toch, want slechts weinigen kennen hun wezen en die het kennen, voelen de anderen in zich en zich in de anderen en moeten het hun zeggen.

Wie den oorlog wil bestrijden, moet met de politiek beginnen die er de oorzaak en drijfveer van is. Wie de politiek aanvat, zal tot het inzicht geraken, dat onze beschaving zoo doortrokken is van haar, dat men gene grondig moet veranderen, wil men deze bevrijden van haar onreine elementen. Wie niet begrijpt dat de strijd om den vrede in de ziel van iederen enkeling gevoerd moet worden, begrijpt het probleem niet.

Het doel: innerlijke overwinning van den oorlog, is in zijn wezen oneindig. Het is dus geen doel dat morgen aan den dag verwezenlijkt kan worden, geen doel voor ongeduldige, ongeloovige menschen. Het gaat er niet om, in een jaar, in een tiental jaren, binnen onzen leeftijd elken oorlog, elken strijd uit het leven der volkeren, der politieke, economische en geestelijke partijen en gemeenschappen, uit het leven van den enkeling te bannen. Oorlog en vrede zijn elementen der menschelijke natuur, rythmische verschijningsvormen in het leven van volkeren en staten, organische levensvormen der beschavingen. Iedere beschaving heeft haar oorlog, h a a r vrede. Beide bewegingen in haar leven correspondeeren met elkaar, komen uit elkander voort. Haar historische levenscohesie kan nooit en door niemand dermate verbroken worden, dat de oorlog uit onze beschaving geëlimineerd wordt, zoo lang het nog tot haar wezen behoort hem voort te brengen.

Den oorlog, de politiek, bewust, naar een program, langs den weg van vereenigingen, partijen, bonden, uit de wereld te helpen, de beschaving in haar innerlijkste wezen (niet in haar uiterlijke vormen) grondig te hervormen, het totaal van alle enkelingen met voordacht in nieuwe men-

schen te willen omzetten - al deze dingen beteekenen in dit verband een en hetzelfde - is de hersenschim van droomers, die in het leven verdwalen als in een woestijn en den weg naar het onbereikbare inslaan in plaats van het bereikbare te vatten. De dwaling die daartoe verleidt, komt voort uit onze diepstverborgen wereldverhouding: wij weten niet of willen niet weten, dat het goede, zedelijke in de wereld onwillekeurig voortgebracht wordt, evenals groote kunst, groote filosofie onwillekeurig ontstaat. Het rijpt, het wordt niet gemaakt. Wij kunnen niet, volgens een program, - door internationale bonden van overleg, door ontwapening of opvoedingshervorming van het zuiverste gehalte, ja, zelfs niet door het voorbeeld - menschen kweeken, die boven de politiek, boven het geweld staan. Wij kunnen niet ons bewustzijn, niet de natuur vervangen. Als wij meenen haar te beteugelen, bestuurt zij onze onwetende handen. Alle wereldverbeteraars vergeten, dat wij natuur zijn en blijven in den eenvoudigsten zin des woords.

Zoo blijft er voor hen, die geen idealen prediken, maar leven verwezenlijken willen, niet de droom van den eeuwigen vrede als taak voor hunne kracht. Een doel, dat niet in den weg er heen, in het zoeken en probeeren zijn vervulling vindt, mag in verhevenheid alle andere overtreffen: rijpende werkelijkheid zal het nooit zijn. Met een ander woord: het doel is niets, de beweging is alles.

Misschien wijst geen gedachte nadrukkelijker op dezen weg dan de herinnering aan de dooden uit dezen oorlog. In het land der overwonnenen, bij ons in Duitschland, zeiden velen na den oorlog, dat nu alle offers vergeefsch waren, dat de nederlaag, de harde vrede de beteekenis der offers uit wischte. In het land der overwinnaars rechtvaardigde de triomf de offers. Overwinning en nederlaag

hebben onafzienbare gevolgen voor het uitwendige en inwendige leven der volkeren. Maar zij beslissen niets over de beteekenis van de offers. Daarover beslissen de strijdenden zelf. Vergoten bloed heeft geen nevenbeteekenis noodig in woorden. Het lot is doof voor protesten verheven boven bekrachtiging. Maar de uiterste, diepste zin van den offerdood ontsluit, ontvouwt zich in een nieuw leven. Dat is de weg, dien de overlevenden moeten zoeken. Een taak voor het heden, die ieder aangaat.

Deze taak is niet den oorlog te onderdrukken. De vrede bestaat niet in de afschaffing, de uitschakeling van oorlogen, zonder meer. Hij staat even ver af van den oorlog als van den vrede onzer beschaving: een reiniging, een veredeling van den vrede, die een persoonlijke vergeestelijking van den strijd, een persoonlijke overwinning van den oorlog beteekent. Een formule voor den echten vrede is er niet, kan er niet zijn. Hij is geen abstractie, die gedacht kan worden, los van de menschen die hem verwezenlijken. Hij is geen program, dat in paragrafen ingedeeld zou kunnen worden. Hij is de oervorm van zedelijke vrijheid, zooals die ieder op bijzondere wijze aangeboren is. Er is geen voorgeschreven weg ter verwezenlijking. Krachten en weerstanden in de menschen zijn verschillend. Het is een wonder, als wij ons van zijn, tot dusverre miskende, of niet ervaren waarheid zoo bewust worden, dat wij haar leven moeten. Menschen, wier leven door haar kracht doorstroomd wordt, zijn zelf een wonder. Wij hebben verlangen naar hen, omdat wij weten, dat in hen de vrijheid der wereld geloofwaardig schijnt.

Het vermoeide scepticisme van menschen, ondergegaan in hun instincten, zooals er honderden te vinden zijn, juist onder de beschaafden van tegenwoordig, schept behagen in de wijsheid, dat ieder blijve zooals hij is.

Tegenover dit oordeel moeten wij de bekentenis stellen, dat wij niet zijn die wij zouden kunnen zijn. Zouden wij, in den dieperen zin des woords, worden wat wij werkelijk zijn, dan was de wereld een andere. Dan hadden wij oorlogen noch revoluties van noode. Dan staken wij bergen hoog uit boven den walm van onze beschaving. Maar wij blijven, wat wij ons en anderen toeschijnen, bedrogen door onze eigen bedorven en ontmoedigde instincten en omlaaggehouden door milieus, die, zelf ontaard, een ander niet in staat achten tot verandering. Ieder kent den ander van buiten en haat het leeren van nieuwe hoofdstukken. Bij ons is het geloof aan programs getreden in de plaats van het geloof aan menschen. Het lidmaatschapsboekje van een vereeniging voor het een of ander doel in plaats van de doorvoering daarvan in ons leven. Reeds het geloof, dat programs zedelijke vraagstukken kunnen oplossen, het geloof aan alleenzaligmakende zedelijke dogma's is politiek. Programs, beginselen kunnen worden uitgelegd, verdraaid en ontdoken. Menschen, die hun ideeën leven, kunnen niet uitgelegd en verdraaid worden; men moet hen bestrijden, doodzwijgen, belasteren, neerschieten, om hen uit den weg te ruimen. Geloof aan programs beteekent bij de meesten berusten bij de kennis van hun letter. Aan een mensch gelooven beteekent: onwillekeurig zich naar hem moeten vormen. Het ligt in onze natuur, slechts aan die menschen te gelooven, wier leven gelijkenis is van groote gedachten en een rein hart. Wanneer wij weer leeren gelooven aan menschen, dan zullen wij van zelf ook slechts aan geloofwaardigen gelooven.

Wij hebben menschen noodig, die niet alleen venters zijn van partijleuzen of propaganda voor hun economisch en politiek programma maken. De beperking tot deze dingen verarmt het socialisme tot een uitsluitend politieke beweging, terwijl het meer zijn kan en moet,

wil het werkelijk de wereld ‘veranderen’. Socialisme als program behoudt zijn betrekkelijk recht, maar wat wij noodig hebben, is het socialisme als wezenselement der persoonlijkheid, als een vorm van denken, voelen en handelen, die zoozeer overgegaan is in bloed en geest, dat de echte socialist door zijn leven, door zijn zedelijke verhouding tot de vraagstukken van het persoonlijke evenals van het algemeene leven te herkennen is uit de anderen. Wij hebben meer geloofwaardige socialisten noodig. Programs noch economische verhoudingen, politieke hervormingen noch gewelduitbarstingen, zooals oorlogen en revoluties, volmaken de menschelijke natuur, maar slechts persoonlijkheden, die van het onvoorwaardelijke, tegen-verstandelijke geloof doordrongen zijn, dat het wonder dezer volmaking mogelijk is en moet zijn. Hun is de kracht tot ommekeer ingeboren en zij veranderen de wereld.

Bonn - 1920.

Amsterdam - 1921.

Nederlandsche litteratuur
door Dirk Coster

II

Elisabeth Zernike, Het Schamele Deel. A.W. Sijt-hoff. Leiden, 1919.

Sytske zit graag op de bank tegen het vaderlijk huis, en laat het leven langs haar verstrooide blikken gaan. Zij heeft, zoo staat er ergens in het boekje, haar kat bij voorkeur bij zich. Een symbolisch attribuut voor deze vrouwelijkheid! Sluimer graag, wachtend en stil, zacht en toch onverschillig, met uit de diepten soms onverwachte flitsen van boosaardigheid of wreedheid, - *zoo* is ook dit karakter. Het is nog zoo elementair, dat het nog half verzonken schijnt in den stroom der onbewuste natuur. - Maar terwijl zij met haar verstrooide blikken naar het leven ziet, naar het stille leven der dingen dat haar doet droomen, naar het geruchtvolle leven der menschen, dat zij meeleeft en verder leeft in kleine verhalen, die zij zichzelf vertelt, - gebeurt het haar telkens, dat zij als in een verlichting, dat leven plotseling doorziet. Ternauwernood maakt zij het zichzelf bewust. Maar iets in haar reageert op wat zij niet te noemen weet, wat de schrijfster zelf niet noemt, - maar wat men de eenvoudige natuurlijkheid, de zielskracht zou kunnen noemen, diep in menschen en dingen weggesloten, en die zij blindelings aanvoelt als een roede-gangster

het water onder hare voeten. Daarheen keert zij zich, en van de onnatuurlijkheid, de grimassen en gebaren des dagelijkschen levens, keert zij zich af met een stille beslotenheid die meestal te loom is om verachting genoemd te worden. Dat het onnatuurlijke desniettemin l e v e n is, dat het afstootende hulpbehoevend wezen kan en medelijdenswaardig, en dat dit medelijden ook een wijze is om zich met het leven in verbinding te stellen, - tot zulk een innerlijke activiteit is zij nog niet gewassen. Zij kent slechts het entweder-oder der afkeer of aantrekking. Zij is egocentrisch op de beste wijze: op de wijze van het hulpelooze kind. Haar ziel wil wakker geroepen en gevoed worden door het leven. Zij is ternauwernood een mensch nog, zij is een mogelijkheid tot mensch-zijn, - maar dan een mogelijkheid die tot veel schoons van vrouwelijkheid en toewijding zou kunnen ontbloeien.

Maar dat dit niet geschiedt, is in zekeren zin de weemoedige tragiek van Sytske's leven. Wat zij te beleven krijgt, als zij zich eindelijk verwaardigt van haar bank op te staan, is zoo weinig. Zij laat zich een engagement opdringen met een man dien zij volkomen veracht. De eerste nieuwsgierigheid harer zinnen maakt deze verloving voor haar niet onverdragelijk, en overigens zendt zij, over het hoofd van den beminde heen, haar droomen en beelden onverstoorbaar in de lucht. Als de nieuwsgierigheid in walging omslaat, verbreekt zij de verloving even onaandoenlijk, als zij haar sloot. Kort daarop ontmoet zij dengene, wiens frissche manlijkheid haar zinnen volkomen boeit. Omdat zij niet anders weet, of dit is liefde, trouwt zij met haar volkomen instemming. Maar nadat alle nieuwsgierigheid in haar vervuld is, begint een onbestemde maar onbedwingbare droefenis haar te waarschuwen, dat dit niet de liefde was. Of liever: de waarschuwing verklaart zich niet in haar, - want zonder hulp kan zich de volledig-vrouwelijke na-

tuur niet tot bewustzijn heffen, en deze natuur is zoo elementair in Sytske, dat zij de schijn-hulp der litteratuur, waarmede de meeste vrouwen zich tevreden stellen om een onwezenlijk bewustzijn te winnen, van tevoren reeds versmaadt. En weer als op de bank van het vaderlijk huis, zet zij zich neer, thans in de pastoriehuiskamer, en wacht met wijd open en toch somnambulistische oogen op het leven. Nieuwe vluchten droomen stijgen uit haar op, nu dringender en droever, teekens van een ziel die geen bevrediging vond, en woelt en zich haar eigen drang tot leven slechts als lijden bewust wordt. Wat zij rond zich ziet, liever wat zich van de omgeving in haar weerspiegelt, ervaart zij dadelijk als onnatuur, kilte en armoede, die haar doet kleumen en heel haar wezen kwellend toeschroeft. Haar vader, de eenige met wien zij wat hartsgemeenschap had, sterft. Haar man, een jonge predikant der moderne richting, jaagt de reeksen zijner woorden over haar spottende onbewogenheid heen, - hij spreekt van levensverheffing en levensmoed, van liefde en alliefde, van mensch en God den vader. Sytske hoort het, vergelijkt deze groote woorden met zijn kleine knapenijdelheid, zijn frissche vlakheid en zijn onervarenheid, - en laat ze lusteloos uit zich wegvallen. Dit onbevangen kind naast haar, dat met onbegrepen begrippen speelt, en bij dit gewichtig spel den glans van ijdelheid op zijn gezicht niet weet te bedwingen, kan haar niet helpen. Zonder innerlijke moeite maakt zij zich los van zijn leven. Dat dit kind desniettemin goed is, voorzoover zijn onbeproefde jeugd het hem vergunt, dat hij haar liefheeft met alle liefde die hij voorloopig bij machte is te geven, - dat zij daarentegen straks in haar binnenste vernederingen, teleurstelling en verschrikking voor hem gereed zal maken, - het dringt niet tot haar door. Zelfs geen gedachte aan het leed van een ander leven kan in

haar hart tot leven komen. Daartoe is zij te hulpeloos in zichzelf gevangen.

Wat Sytske onbewust wacht, wat haar droomen doet: het is niet anders wellicht, dan de geest die haar schemering doorlichten kan, de man die geestelijk-volgroeid is, en die haar blinde vrouwlijkheid kan dragen en een doel verleenen. Zij is tegelijk beter en minder dan de vrouw die enkel moeder is. Een toevallig moederschap - warehet haar gegeven - zou haar even onbevredigd en leeg gelaten hebben. Voor haar is de liefde geen afzonderlijk geluk, zij is haar eenige levensmogelijkheid. Zulke vrouwen kunnen prachtig ontbloeien, wanneer zij een ander leven vinden om in te leven, - zij kunnen ook dieper en sneller zinken.

Zinken wordt haar lot. Want deze droom, dat wat zij onbewust wachtte, treedt eindelijk in haar leven, maar als een schijn, een schijn zoo schitterend, dat alle natuurlijke doorzicht in haar erdoor verduisterd wordt, - verduisterd door vreugde en hoop - en haar kleine en wachtende leven als met een slag verschroeid. Een jonkheer ontmoet zij. Hij komt uit een andere wereld, een wereld waarin kasteelen zijn, met verre vreemde landen daarachter, waar men reist en avonturen beleeft, waar men moderne boeken leest en muziek maakt in luxueuse muziekkamers. En Sytske doorziet dezen schijn niet. Haar intuïtie die feilloos werkte in haar eigen, vertrouwde omgeving, wordt hopeloos verstoord. Haar wezen dat vroeg om een richting, om bewustzijn en verklaring, denkt deze gevonden te hebben. Haar eigen droefenis, haar eigen onrust en onbevrediging ziet zij in de aesthetisch-melancholische phrasen over de droefenis van alle leven, plotseling begrijpelijk geworden. Dat deze aesthetische verklaring even valsch is, als de ethische levensverklaring van haar goeden en kinderlijken echtgenoot, - dat het evenzeer spel is, met frissche op-

gewektheid naar God te wandelen, als zich in naam van 's levens droefenis van alle gemakken te voorzien en zich het leven tot een prooi te maken, - haar verblinde blikken zien dit niet meer. Deze achtergrond van kasteelen, geschoren gazons, Chopinmuziek, dure kleermakers en Baudelaire-verzen verblindt haar, verblindt haar als een visioen van schoon en geestelijk-ontbloeid leven, dat wat zij immer onbewust wilde. Het ontwaakte bewustzijn sleurt ziel en zinnen mede, en de liefde doet haar werk in haar.

Het is niets dan een korte en fel-terende verschroeiïng. De groote liefde die haar geheel heeft ingenomen, stuit tegen een muur van onverschillige beminlijkheid. Uit zichzelf mist zij de kracht, om een ongelukkige liefde tot dieper leven om te zetten. Wat haar tot leven had kunnen roepen, slaat nu om in een brandende pijn, die haar angstwekkend snel verteert. Wel zeer snel! Het proces schijnt nog nauwelijks begonnen, en dan is het reeds afgeloopen. Als de aesthetische jonkheer, verlegen met zijn maar halfgewilde verovering, zich bergt in een nieuwe buitenlandsche reis, vindt zij, slaapwandelend bijna als zij heel haar leven deed, haar weg naar het water.

* * *

Zoo is dit boekje een der merkwaardigste kleine werken onzer litteratuur. Het raakt even, door zijn weemoedige gevoelstoon, de glimlach die wegtrekt in tranen, Van Schendels ‘Zwerver Verliefd’, en het stelt zich onmiddellijk naast Scharten-Antinks ‘Sprotje’. Het heeft niets van de warme rijpe menschelijkheid van dit laatste boek, - maar het is feitelijk edeler van aanleg, dieper van mogelijkheid; er zijn bladzijden in van een zoo kristallen zuiverheid, zoo van binnenuit geneuriet, dat zelfs het versoberde realisme van mevr. Scharten-Antink ernaast

als een operatie van buitenaf aandoet. - In de buitenlandsche litteratuur heeft het, door de verdrooming der kleinste realiteit, een vluchtige verwantschap met Charles-Louis Philippe, maar bovenal wekt het de sterke gedachtenis weder op aan den man, die schooner dan iemand, de stil ten ondergaande vrouwenlevens heeft begrepen en omdroomd: de gedachtenis aan Herman Bang.

Zelden deed een boek zoozeer aan als niet-geschreven, niet bewust bedoeld, maar gegroeid als buiten menschen-bemoeienis om. De taal waarin het is geschreven, is arm aan beschrijvingen, zij is bijna voortdurend een hoorbaar gedroomde monoloog. Drie bijfiguren zijn er. De goede oude zeeman, die Sytske's vader is, die het leven kent, die in het leven zelfs schuld op zich geladen heeft door het roerige bloed van zijn jonge jaren, die een eenvoudige wijsheid heeft gewonnen en een kalme berusting, welke uit veel menschenkennis voortkomt, hoe leeft hij, en hoe ontroerend is het eenvoudige wat weemoedige hartsverband met de dochter, die een kind is van zijn bloed, zwak als hij maar zoo levend. En daarnaast de kunstmatigen die Sytske's leven in hun taaie netten sluiten: de jonge Louis, het onervaren spelende kind naast haar met zijn vlakke nooit beproefde goedheid: bijna ongewild ontstond hier een der scherpstgesneden karikaturen van de modern-verfrischte, klaterhelle stichtelijkheid, die de derwisch-dansen der vroegere stichtelijke rhetorica verving, maar even wezenloos bleef. En naast hem de onvermijdelijke moeder der succesvolle jonge dominées: de schrikbarende mevrouw Hemelman, die haar massieve, ijsharde burgerlijkheid argeloos tentoonstelt onder de dwalende doorziende blikken van Sytske's oogen, - op de meest onwillekeurige wijze worden deze levens wonderlijk scherp bepaald. Nergens worden ze volgens de gewone technische me-

thode bij den lezer ingeleid: zij leven hun leven hoofdzakelijk in de gepeinzen van Sytske en in deze gepeinzen onthullen zij zich, - door hun maatschappelijk verschijnen, volkomen verantwoord, dringt als met een lichtend lijntje, de eigenlijke omtrek van hun wezen door. Er zijn merkwaardige droomen, waarin men figuren, waarmede men in het leven soms dagelijks verkeert, plotseling verschijnen ziet, dezelfde die men kent en toch anders, met dezelfde trekken maar licht gewijzigd, zoodat leelijke aangezichten schoon worden en schoone aangezichten verwonderlijk vergroven en toch herkenbaar blijven; men heeft dan bij het ontwaken het ononderdrukbaar vermoeden, dat de droom meer was dan een gril, dat de droom de wezenlijke trekken, de ziels-icona dezer menschen aan ons heeft getoond en verraden. Zulk een droom, echter een droom bij vollen dag, droomt Sytske altijd.

Maar merkwaardig is het, dat dit somnambulistische aanvoelen der menschen, deze vrouwelijke menschenkennis, bij Sytske versaagt zoodra zij tegenover den aesthetischen jonkheer Philip staat. Merkwaardig en begrijplijk, begrijplijk wanneer men zich rekenschap tracht te geven van de wijze, waarop de vrouw, de elementair-gebleven vrouw vooral, de menschen kennen leert en begrijpt. Gemakkelijk valt dit overigens niet. Wellicht is nimmer nog het karakter van de vrouwelijke menschenkennis voldoende gedefiniëerd. Zeker is alleen, dat zij essentieel verschilt van die van den man. De man ontleedt den mensch van buiten af, altijd min of meer van buiten af, met behulp van de kennis en ontleding van zich zelf, met zijn zelfkennis als geheimsleutel gewapend. De vrouw heeft meestentijds deze geheimsleutel der zelfkennis niet. Maar terwijl zij zichzelf niet kent, terwijl zij dus niet vergelijken kan, kent zij toch de

anderen, en kent zij ze dikwijls meer onmiddellijk en dieper, dan menig man die desniettemin over een scherpe psychologische begaving beschikt. Hoe dit te verklaren is? Het is waarschijnlijk nog niet voldoende verklaard. Misschien is er een paradox van Paul Claudel te noemen, die een begin van verklaring zou kunnen geven: alle 'connaissance' is 'co-naissance'. - Al laat zich op vele gebieden van kennis dit stoute woord door het beperkte verstand niet toepassen, bij het geheimzinnig feit der vrouwelijke intuïtie zou men het als uitgangspunt kunnen gebruiken. - Alle 'kennis' is 'medegeboren worden'! Want men is gedwongen aan te nemen, dat de vrouw, en hoe natuurlijker zij is gebleven, hoe directer, in een onverklaarde verbinding weet te treden met al het levende rond haar, een verbinding waarin de grens tusschen ik en niet-ik vaag is en bewegelijk. Hoe meer elementair zij is, des te meer leeft zij een leven, dat versmolten is met alle leven rond haar. En zoo ook ten opzichte der menschen met wie zij in beroering komt. In de diepte harer onbewustheid herleeft zij eerst hun leven, om hen daarna v e r w e z e n l i j k t in het bewustzijn te laten treden. - Meer kan wellicht niet gezegd over dit schijnbaar-eenvoudige en toch zoo onbegrijpelijk feit, dat een mensch zonder zelfkennis anderen kent, iets in wezen niet minder onbegrijpelijk dan een zien bij dichtgebonden oogen. Wellicht dat meer gezegd zou kunnen worden, wanneer de wetenschap zich eindelijk verwaardigen wilde, rekening te houden met het wezen en de wetten van zoo onloochenbare en openbaringszware feiten, als bijvoorbeeld het somnambulisme is[1)]. - Want heel deze vrouwelijke menschenkennis, die zoo onmiddellijk en onbepaalbaar

1) Het was alleen de onstuimige en geniale Otto Weininger, die zijn schreden op dit duistere gebied zette, in zijn 'Geschlecht und Charakter'.

ontstaat, kan in wezen niet anders zijn, dan een somnambulisme in verzwakten graad.

En uit het somnambulistisch karakter der vrouwelijke intuïtie laat zich nog iets anders vermoeden. Deze intuïtie, bij een vermogen tot dieper doordringen en onmiddellijker waarschuwen, bij een wonderbaar vermogen tot van binnen uitgaand zien, - moet wellicht te gelijkertijd bedrieglijk en gevaarlijk, zoo niet onbruikbaar heeten voor het leven. Geen orakel waarnaar met meer eerbied behoort geluisterd te worden - en met meer voorzichtigheid! Want de betrouwbaarheid dier uitspraken vooronderstelt onherroepelijk passiviteit, een zekere mate van passiviteit, een atmosfeer van belangelooze stilte. Omdat de vrouw het objectieve criterium der zelfkennis missen moet, omdat zij geen vaste maatstaf heeft in haar binnenste, houdt haar vermogen tot menschenkennis onmiddellijk op, zoodra de atmosfeer dier belangelooze stilte in haar wordt verstoord. Onmiddellijk aanvaardt zij de stemmen van haar belangen en wenschen met de zelfde zekerheid, waarmee zij eerst de stemmen harer passieve onbewustheid aanvaardde.

Zoo ook vergaat het Sytske, de intuïtieve. Alle elementen zijn aan het eind van haar leven aanwezig, om de innerlijke sfeer van belangelooze stilte, waarin zij alle beelden der menschen, die haar oogen opvingen, als 't ware onderdompelde, om dan met kinderlijke verbazing de verwonderlijke ver-kleuring tebestaren, die ze hebben ondergaan - alles is aanwezig, om die passiviteit die haar wijsheid was, te verstoren. Haar eigen wenschen en begeerten, langzaam opgegroeid, altijd onbestemde treurnis gebleven, zoeken steeds dringender naar een naam, of liever een beeld om zich dan eindelijk in te projecteeren en richting te nemen, en ongeduld verdooft haar eindelijk. En dit moest des te fataler zóó zijn, omdat deze minnaar en zijn sfeer, het tegenbeeld en de tegenpool

zijn van haar eigen leven. De arme mensch zoekt steeds zijn tegenpool, om hem nooit te bereiken; hij wil zijn eigen tegenbeeld zijn, om het nooit te kunnen worden, en wellicht is het goed dat hij daar vruchteloos naar reikt, want de vermoeienis dier vruchtelooze pogingen doet hem eindelijk zijn eigen grenzen kennen en zich daarbinnen bevrijden. - Niemand meer dan b.v. de aestheet, die van intellect en schoonheid is verzadigd, ondergaat de fascinatie van het donkerst bijgeloof en het bekrompenste leven, omdat hij het niet kent en zijn tegenpool wil. Liever dan iets anders, liever dan het vruchteloos altijd-meer van schoonheid, het altijd-meer van weten, zou hij zich zelf om met Iwan Karamosoffs duivel te spreken, willen ontvluchten in de huid van een dikke koopvrouw en kaarsen offeren in een dorpskerk. Sytske, in godsdienst en burgerlijkheid opgegroeid, ziet haar tegenpool in den aesthetischen jonkheer en valt hem reddeloos toe. Hij is Been symbool van vulgaire parvenu-ïstische neigingen - niets daarvan is in Sytske - maar hij is het schijnbeeld van een volkomen naar geest en zinnen ontbloeid leven, dat wat zij immer wilde, wat haar ontwakende ziel verlangde. Het is tragisch voor Sytske, verschroeid te moeten worden door de valsche projectie van een in wezen zoo zuiver verlangen, dit fata morgana van haar eigen dorst aan den horizon van haar woestijn.

En ook de schrijfster, die de objectiviteit had kunnen redden, en daardoor de tragiek van het boek had kunnen verdiepen, versaagt hier. Voor de ethische fascinatie is zij immuun, voor de aesthetische fascinatie schijnt zij te bezwijken. Want het is onloochenbaar: die verrukkelijke ironie die de andere figuren om zweemt, een ironie enkel van verhouding en plaatsing, van woordkeus en wending, - komt tot zwijgen, zoodra deze tweelingbroeder van Schartens berucht geworden ‘edelman’

nadert. Zij is geneigd, mede te zuchten met deze gracieuse melancholie. Zij die deminstezweem van ijdelheid in haar andere figuren weet te accentueeren met een stille hardnekkigheid, - bemerkt niet eenmaal, dat het verzoek aan Sytske - bij de eerste ontmoeting! - om haar met haar meisjesnaam te mogen aanspreken, ‘wanneer men onder vier oogen is’, de meest stuitende coquetterie is, die men zou kunnen bedenken, en zij schrijft dit gesprek met toewijding neer. Altijd boven haar onderwerp, zinkt zij er nu in weg! En dit is de eenige, zij 't groote zwakte van dit boek. Een deel van de psychologische beteekenis ervan, die slechts uit doorschouwd leven kan ontstaan - gaat daardoor aan 't eind nog verloren.

Wil het talent van mej. Zernike tot ontbloeiïng komen, wil zij de belofte vervullen die in de kristallen zuiverheid van enkele harer bladzijden gegeven is, - dan zal zij het gevaarlijke proces van intuïtie tot bewustzijn, tot zooveel mogelijk bewustzijn, moeten doorleven en wellicht dat men zeggen kan: moeten doorlijden. Zij die het leven willen afbeelden, kunnen niet altijd bij de intuïtie blijven. Hare belangstelling zal zich over wijdere complexen van het leven moeten uitbreiden. Zij zal steeds meer schijn moeten doorzien, niet om er steeds meer ironie uit te slaan, doch om meer wezenlijkheid te vinden. Totnogtoe, in geen enkele litteratuur, bleek een vrouwelijk auteur ooit bij machte, om groote bewustzijnscomplexen te omvatten. Geen enkel schrijfster vermochtooit eengroote manlijke figuur, een representatief karakter, te ontwerpen en levend te maken. Het zal El. Zernike wel niet zijn, die deze traditie te niet doet. Maar achter deze hulpelooze Sytske rijst het beeld van andere Sytske's op, die zij zou kunnen kennen en herleven, misschien wederom een Sytske die tenondergaat,

maar dan niet zonder dat haar ziel om zelfbehoud geworsteld heeft met wat meer dapperheid en wat meer bewustzijn, en misschien - een Sytske die overwint. Zulk een zielsnatuurlijkheid, en deze rijpend tot een wijze vrouwelijkheid, zóó van binnenuit levend, zoo glimlachend vanuit een gelukkigen levensdroom, - dit zou het beste zijn wat men mag verwachten, en het zou een enorme verrijking van onze litteratuur en van het Hollandsch bewustzijn beteekenen. - Het gevaar daarentegen dat haar vanuit den aard van haar talent bedreigt, is, dat haar intuïtie haar steeds meer negatieve diensten gaat bewijzen, en tot een steeds kleiner-wordende ironie verschrompelt. - En de doorgevoerde, de mechanisch-doorslaande ironie - ironie die niet terechtertijd, terwille van wat voor liefde ook, tot zwijgen weet te komen, - is tenslotte niet anders dan angst en zwakte. Angst zich te vergissen, - of zwakte die zich vastklemt aan de kleine belachelijkheden van het leven, teneinde zich voor eigen doelloosheid een schijn van rechtvaardiging te verschaffen.

Een aantrekkelijke mogelijkheid tot menschelijkheid, een[1)]

1) Ondertusschen verscheen, in een der tijdschriften, de nieuwe roman ‘Carolientje’. En het is merkwaardig, dat hier met de ‘aesthetische fascinatie’ bijna bewust wordt afgerekend. Jörgen, de aesthetische phraseur, die vele boeken las, ondoorgrondelijk-melancholische parodoxen zegt, de katholieke mis bezoekt vanwege de stemming, en onder al deze vreemdheid het eenvoudig-vrouwelijke Carolientje bedwelmt, - hij is niet meer of minder dan een herneming van het jonkheer-motief. Maar ditmaal wordt het gepeild en ontleed. Jörgens armzaligheid en machteloosheid onthult zich. Het kost Carolientje veel pijn. Naar den geest, naar de mate van bewustzijn, zou dit boek een vooruitgang moeten heeten. Toch is het dit niet. Het heeft niet de stille intensiteit van ‘het Schamele Deel’, niet het heldere, onthulde leven der figuren. Alleen de negatie heeft zich uitgebreid. Maar wat er aan bevestiging tegenover staat, is zwak. Carolientje is een zwakkere, doffer-droomende, feitelijk hulpeloozer Sytske, en dat zij het leven redt, komt enkel omdat haar droom zwakker is, niet haar wezen sterker. De gewone menschen, Carolientjes zuster e.a., zijn niet zoo liefdevol gezien, en door hun natuurlijkheid niet zoo belangrijk als b.v. de vaderfiguur van ‘het Schamele Deel’. - Daarentegen is in ‘Een vrouw als zij’ de gelukkige opzet van een veel dieper en voller vrouwenkarakter onmiskenbaar.

zwakke kinderziel, verdroomd en schuw, oneindig eenzaam en verdwaald te midden van de woestijn van onnatuur, die de kleine en theologisch-gestemde burgerij is, een ziel die zou kunnen ontbloeien, prachtig in geluk of hartstocht, in lijden zelfs, wanneer zij vóór haar natuurlijkheid weerklank had gevonden, - ten slotte verteerd en verschroeid door een schitterende leugen die zij niet weet te doorzien, zoo staat het beeld van Sytske in de herinnering en het grift er zich diep in. ‘Jonge vogel, te vroeg van den tak gevallen.’

Kwatrynen op schilders
door Plasschaert

1
Vermeer

Gij vondt den eindelijken buit: de klaart der innigheden;
en wist, dat nooit een ‘werklijkheid’ haar waarde krijgt
zoo achter haren schijn niet dralend d'aandacht stijgt,
en dus verlicht, wat anders niets is dan te vol onvreden.

2
Aan...

In 't avonduur vindt uw melancholie haar makker,
wanneer de scherpe vormen, daags te strikt, gaan deizen,
en zij zich eenen tot een oud, gemeenzaam peizen -
wanneer als dof en donker water golft al akker.

3
Rembrandt

Gij maakt de menschen traag en groot met smart voor Koningen,
en in uw vrouw, die oud is, zie 'k den grooten Dood
zich haasten op zijn tocht; de bloem, die 't Leven bood,
welkt snel in maagre hand - als 't kort geluk in woningen...

4
Aan...

Gij weet hoe in het meisje een vrouw zich zal gebaren,
en hoe uit struiken vol van pijn een hoofd zich opwaarts steekt,
en hoe uit oude handen, bezig nog, de droefheid leekt -
en soms, hoe edel 'n oogkas wordt, een mond, door jaren!

5
Titiaan

De vreugde van den Trots is in uw sterke vrouwen,
en heevger nog in 't zelfbewust gezicht van eenen man,
die stout den stuggen staf hanteert van een', die winnen kan,
wat met den lauwer kroont, als d'open luchten blauwen.

6
Aan...

Gij hebt den tijd weerstaan, en waar hij andren lokte
tot luchten daad, die snel geprezen snel weer machtloos blijkt,
hebt gij geaarzeld tot ge vondt, wat, vast kristal, niet wijkt;
g i j w a a r t v e r d u l d i g, hoe uw eerzucht soms u schokte!

Tooneel[1)]
door Dop Bles

Even onverbiddelijk als in de klassieke tragedie wordt het Noodlot in Ibsen's Spoken volvoerd. Doch bij hem geen Fatum, als angstig-onbegrijpelijke en onbegrepen hoogere macht, bij hem niet het onverbiddelijk-goddelijke, maar een schier wiskunstige doorvoering der menschelijke logiek. Ibsen delft niet zoozeer de waarheid uit het diepe Noodlot, hij toch construeert eer het Noodlot in preciese volledigheid, om daarin als bewijs zijn Waarheid te plaatsen, monumentaal van bouw. Hij is bovenal Noorderling, voor wie de waarheid voornamelijk zin krijgt, als zij de theorie zuiver manifesteert. De gedachte, de intellectueele bepaling gaat hem steeds boven de ziel, het psychische proces. Opzettelijk kan hij het psychologisch verloop verstoren, terwille van de Idee, die hij in een, steeds machtigen levensgreep verkondigen wil. Vandaar, dat meer in het onomstootelijke van het pleidooi dan in het werkelijk gebeuren het ontzettende gelegen is. Zoo voelt men op het drama Spoken het Noodlot niet loodzwaar drukken, slechts verpletterend is de hevigheid en veelheid van het bewijsmateriaal. Ibsen's drama's zijn volgeladen van onverbiddelijke Idee, de zielsconflikten zijn voornamelijk de schermutselingen die 't ideeënkonflikt inleiden.

Reeds in het eerste bedrijf van Spoken wordt na ampele bespreking besloten om het nieuwe Gesticht niet te verzekeren. De redenen, die tot dit besluit leiden doen niets ter zake, zij worden dan ook alleen maar naar voren gebracht opdat het niemand zal ontgaan, dat niets verzekerd werd. Desniettemin laat Ibsen het derde bedrijf besluiten met de woorden: ‘En niet geassureerd’, als was hij bevreesd, dat een toeschouwer onder den indruk van den stralenden rooden gloed, niet direkt aan de achterwege gebleven assurantie zou denken. En dit, waar in den aanvang van het derde bedrijf het onverzekerde, hoewel dit hier geen konsekwenties hebben kan, toch weder ter sprake komt. Hoe zwaar van

1) In mijn vorige bespreking bleven twee storende zetfouten staan, en wel op pag. 476 4e alinea aanhef laatste zin, leze men: Uit al zijn woorden etc.: op pag 477 aanvang tweede regel van onderen leze men ‘Het Gouden Juk’.

noodelooze herhaling is dit bij dezen auteur, aan wien de gave van serreeren zeker niet vreemd is.

Ibsen is bovenal Noorderling, die voor Noordsche mentaliteit schreef. Terwille van het zuiver doorgevoerde principe mocht niets blijven van ‘dit huis van ongerechtigheid’ en als goed paedagoog geeft hij de Gesticht-symboliek aldus, dat zelfs in de meest trage hersens het beeld der bedoeling voor goed gegrift staat, en wel zoo klaar en verklaard, dat dit drama even zoogoed: ‘Kapitein Alving's stichting’ betiteld had kunnen worden. Want het Spoken-drama blijft in zekeren zin ondergeschikt.

De groote bezwaren aan de opvoering van Ibsen verbonden zijn niet het minst hierin gelegen, dat zijn figuren iets van het levenlooze der Idee steeds mededragen. Zijn zucht tot herhalen en verduidelijken tot het opzettelijke toe, waar het de demonstratie der Idee geldt, wordt nog karakteristieker zoo men zich rekenschap geeft, hoe groote onwilligheid daar tegenover staat, om zielkundige problemen niet alleen te doorschouwen, maar zelfs om de noodwendige konsekwentie ook op dit gebied doortevoeren. Diepgaande bekentenissen, welke niet uitgesproken kunnen worden, zonder daden-lijke gevolgen, zullen bij Ibsen vaak het psychologisch verloop zelfs niet eens, hoe lichtelijk ook, beïnvloeden.

Een voorbeeld moge hier volgen.

In het eerste bedrijf vertelt Mevrouw Alving aan Dominee Manders, hoe zijzelf haar reeds afgelegd leven ziet. Aan alle ellende kan zij nauwelijks schuld hebben; immers zij volgde den raad van haar moeder en tante, toen zij zich huwde aan den man, die zich niet binden mocht. En weder volgde zij een raad, toen zij naar de woorden luisterde van Dom. Manders, om terug te keeren tot haar man, wiens huis een hel haar was. Zij, de passieve, gehoorzamend als de vrouw, die lijdend haar plicht volbrengt, kan zichzelf niet schuldig zien. Tweemaal treedt zij actief op, tweemaal volvoert zij een daad, en wel eerst als zij haar man verlaat om bij den man, dien zij liefheeft, beschermend te worden opgenomen, en dan nog eens als zij haar kind, haar zoon, naar het buitenland stuurt, opdat hij zijn vader niet zal leeren kennen. Doch - hoe Ibsiaansch is ook dit - deze handelingen zijn haar zuivere reacties, voortvloeiend uit de omstandigheden waarin het noodlot haar plaatste.

Sterk, door dit inzicht van eigen schuldeloosheid leeft zij, totdat zij in het derde bedrijf erkent, wat een smartelijke aanklacht tot zichzelf gericht is, de schuld, die zij nooit in zich heeft geweten:

‘... ging als het ware een nieuw licht op over alle dingen van mijn heele leven. Je arme vader vond nooit een uitweg voor de overvloeiende levensblijheid, die in hem was.’

Dit fatale plots openbrekende inzicht, dit tragisch Mea Culpa, laat Ibsen als het ware in het gesprek verglijden; het opgaande licht over een menschenleven, buiten het ideeën-verband van zijn drama, heeft voor Ibsen niet het belang van den gloed, dien het brandende gesticht verspreidt. En als Ibsen haar zeggen laat, dat zij den raad van een moeder volgde toen zij trouwde, dan is hem de vage bepaling van raad voldoende, terwijl geheel en al in het midden wordt gelaten of deze raad als bescheiden uitgesproken meening bedoeld werd, dan wel als bindende dwang zich gelden liet. En louter, wijl de opzet de aanwezigheid van Regine Engstrand ten huize van Mevr. Alving eischt, vond Ibsen het onnoodig hiervoor een logische verklaring te schenken, of met een enkel woord te beduiden, hoe de ontluiking van haar karakter durende verstoring en tragische herinneringen moet wekken in 't huis van wie haar vader was.

* * *

Geen kunstenaar is meer verplicht de wetten der menschelijke natuur te eerbiedigen, dan de dramaturg, voor wien de mensch het levend materiaal is, dat hij behoeft. Ibsen stelde de Idee, de moreele bepaling van zijn tijd, boven de levende realiteit. Hierdoor was hij de aangewezene om in zijn dagen een roeping te volvoeren, doch met zijn uur verdween noodwendig de groote aantrekkingskracht van zijn werk.

Wat groot gegeven wordt, blijft belangrijk in zijn verhoudingen. En groot is Ibsen gebleven, grooter en belangrijker, dan schier alle hedendaagsche dramaturgen, die de synthese van hun tijd nog altijd niet gaven. Toch diene men zich bij de opvoering van Ibsen's werk deze vraag te stellen: Moet het drama gegeven worden, gelijk Ibsen het zelf zag en bedoelde, en uitsluitend de idee belicht, of moet het drama, het algemeen menschelijke zooveel als doenlijk naar voren gebracht, waardoor dan de idee vanzelf op het tweede plan geraakt. De keuze kan niet moeilijk zijn. Tooneel moet immers van zijn tijd zijn, en de opvoering van het meest beroemd klassieke heeft slechts zin, indien de vraag: ‘wordt werkelijk iets gegeven van waarde voor dezen tijd?’ bevestigend beantwoord kan worden.

Het failliet van onze maatschappij, door Ibsen voorvoeld, slaan wij reeds in het daagsche leven ga. Wij zijn niet meer te ontdoen

van valsche hoop of dwaas vertrouwen; wij staan te berooid, dan dat ons nog iets te ontnemen valt. Geen groote leugen is ons van het lijf te scheuren, eer hunkeren wij naar kleine waarheid, die ons niet ijdel schijnt. Van het intellekt verlangen noch verwachten wij de redding, nog minder de negatieve les.

Vandaar dat het verstandelijke van Ibsen's werken ons niet meer kan voldoen en dat zijn werken ons alleen nog kunnen boeien, indien het algemeen menschelijke ons te ontroeren weet.

* * *

Tusschen beide bovengenoemde opvattingen is door het Rotterdamsche Tooneelgezelschap niet gekozen bij de opvoering van Spoken. Integendeel: Beide opvattingen werden gehuldigd, werden in de hoofdfiguren gerepresenteerd.

Mevr. Tartaud-Klein gaf volkomen de gepersonifiëerde idee, die Ibsen met Mevr. Alving bedoeld moet hebben. Haar volmaakt technisch, beheerscht zuiver spel, was streng van stijl in houding en gebaar. Innige diep schokkende bewogenheid was hier uitgesloten. Lijnrecht hiertegenover stond de opvatting van Jan van Ees, de nerveuze talentvolle jongere. Zijn Oswald was van binnen uit doorvoeld, werd geen demonstratie van een idee, maar wel een ontroerend beleven met innige, smartelijke accenten. Zwoegend in het menschelijke kon hier van styleeren geen sprake zijn. Op sommige momenten bleken zijn krachten, zelfs de physieke, ontoereikend, doch van hoeveel meer belang is het bereiken geweest. Want op enkele plaatsen wist hij in atmosfeer van sidderende wanhoop bevangen te houden, sloeg de obsessie uit, die heel zijn persoon, nauwelijks ten tooneele verschenen, in zijn nerveus bedwingen der wilde onrust zoo suggestief gaf.

Eenmaal aangenomen, dat hier de strenge omlijning in regie achterwege bleef, zoowel wat de opvatting van Spoken als van de verschillende figuren betreft, mag de geheele opvoering, gelijk de Rotterdammers deze voor het voetlicht brachten, als zeer verdienstelijke prestatie genoemd worden en van een nog werkelijk belang.

* * *

Shaw heeft ons in Pygmalion - toen nog verrassend - getoond, hoe alle beschaving feitelijk niets anders is, dan de bewerking in de Conventioneele Wasscherij ‘De Educatie’ verricht. Thans, na luttele jaren slechts, boeit ons de vraag niet meer, of beschaving ‘in enkele uren aan te leeren’ is; al te tragisch leerden wij

beseffen, hoe voosen uiterlijk de zoo hooggeroemde Europeesche beschaving in wezen is. Een diep verlangen groeit, om zich van alle noodelooze beschaving, deze nuttelooze conventioneele dracht, te ontdoen, zoowel als om zich te bevrijden van de pijnlijk opgevoerde ontwikkeling, die vaak niet meer schonk dan geestelijke vermoeienis.

Het meer dan honderd maal opgevoerde ‘Overschotje’ van Dario Niccodemi, hoe luchtig-vluchtig, ja beminnelijk slordig het ook moge zijn, heeft een zekere verdienste, wijl het ons even verleidelijk toont dat de zuivere goedheid nog bestaan kan, waar geen beschaving de natuur infekteerde. Ondanks het verloop, ietwat sentimenteel-idealistisch, werd in het schetsmatige vaak een scherpe karakteristiek, een rake formuleering gegeven.

In deze late nabeschouwing kunnen wij volstaan met de creatie te roemen, die Annie van Ees ons schonk. Waar geen voorbeeld bestond - wie kent het Romeinsche straatkind? - moest zij vele technische moeilijkheden intuïtief oplossen. Een Carmen-imitatie werd ons bespaard, een onverstoorde illuzie aan een Italiaansch straatkind, met eigen spraak en gebaar, hebben wij aanschouwd. Toch hopen wij haar in het volgend seizoen in werk van meer litteraire waarde te zien (dat niet persé minder financieel succes behoeft te schenken); er bestaan zoo vele voortreffelijke werken, die de verschijning en het nu gebleken talent van Annie van Ees behoeven.

Boekbespreking

Lode Baekelmans, Vacantie-krabbels, Uitgevers Mij. De Sikkel, Antwerpen 1920.

Lode Baekelmans heeft een zijner laatste vacanties gedurende de oorlogsjaren doorgebracht in de Kempen. Hij verhaalt nu zijn eenvoudige en vluchtige indrukken.

Dit boekje is bijna-niets, maar de altijd levende geest van Baekelmans redt het. Men leest dit bijna-niets en men herleest het nog. Het Vlaamsche landleven blijkt nog op vele plaatsen zichzelf te zijn gebleven. Velen werden door den stormgolf meegesleurd - velen rusten onder reeds verzakte kruisen; huizen en straten staan verkoold en stil te staren met donkere venstergaten, - maar de overgeblevenen schaarden zich dichter aaneen en hun geleden ontzetting werd een gemoedelijk herinneringsverhaal, omkransd door onverwoestbaar-Vlaamsche grappen. Een melancholische, herfstige berusting is in deze impressies intusschen onmiskenbaar. Een stille ontreddering, te dieper aandoend omdat zij nergens direct wordt uitgesproken. En Lode Baekelmans is de man, die ons wellicht van alle Vlamingen het zorgeloost deed lachen. - Maar nu is de dolle lach weggeslonken tot een eenzame glimlach, - een nog steeds-door schrijnende verwondering, waarom het vriendelijk gezicht van het leven zoo plotseling tot zulk een barsche wreedheid moest verstrakken.

Ziehier een kenmerkend staal, èn van deze gespaard gebleven argelooze humor, èn van dat andere, dat wat niet meer kan vergeten worden:

‘Achter het Stadhuis, met afschilferende kalklagen die den bruinen steen als melaatsche vlekken toont, staat het gemeentegevang. Boven het lage poortje waakt St. Rochus in zijn nis. St. Rochus is de volksheilige, de patroon tegen besmettelijke ziekten. Elk rechtgeaard Aarschottenaar is lid van zijn bloeiend broederschap. Pistool, die 's morgens vroeg onder den preekstoel zat en in den dag gaarne andere kapellekens bezocht waar men te drinken geeft, heeft St. Rochus eens hooren spreken.

Hij had eens een stuksken in zijn kraag. Het was een zeer duistere avond, maar Pistool gaf geen acht op duisternis noch eenzaamheid. Aan den voet van St. Rochus brandde een lichtje, en niets dan het vlammeken zag hij.

- Goeden avond, St. Rochus, zei Pistool beleefd, want hij kende zijn wereld...
- Goeden avond. Pistool, klonk het antwoord.

Dat is Pistool te machtig geweest en ontdaan, haast nuchter door het mirakel, is hij de eerste de beste herberg binnen geloopen. Buiten adem heeft hij zijn avontuur verteld en de nachtwaker, die in de schaduw van St. Rochus had gestaan, heeft hem glimlachend aangehoord.

De gaarne wallebakkende Pistool is er niet door gebeterd. Hij stierfin Engeland waar hem alles zoo vreemd was.'

DIRK COSTER

Diverse uitgaven van de Uitgevers-Maatschappij 'De Sikkel' te Antwerpen.

De jonge uitgevers-maatschappij 'De Sikkel' te Antwerpen doet, temidden van de ongunstigste omstandigheden, een bewonderenswaardig werk. Terwijl vóór den oorlog, bij rustige toestanden en normale valuta, geen Vlaamsch schrijver zijn werk in Vlaanderen kon uitgeven, - ontstaat in de ontreddering van den 'overwinnings-vrede', sinds 1918, deze uitgevers-maatschappij, wier uitgaven van een zoo sobere en fijne verzorgdheid zijn, als slechts weinig uitgevers in het rustige Nederland vermogen te evenaren. Onder de uitgaven, die zich voor een uitvoeriger bespreking niet leenen, noemen wij de uitgave van 'de twaalf Sonnetten van de Schoonheid', van Bredero, die onlangs door Dr. Schepers herontdekt zijn, en die thans door Marnix Gijsen in een kleine en voortreffelijk verzorgde plaquette werden uitgegeven en van een kleine inleiding voorzien. Het bekende en eenig-bekende sonnet van de reeks: 'Vroeg in den dagheraadt, de Schoone gaet ontbinden, den gouden blonden tros,' - blijft voorzeker ook het merkwaardigste, ook na de ontdekking der elf overige sonnetten. Bredero's menschelijkheid was te primitief, om niet in het sonnet verstrikt te raken, en zijn drang naar de sier der Renaissance was te kinderlijk-gewichtig, om hem niet tot slaafsche onnatuurlijkheid te doemen, zoodra hij zich er aan overgaf. Bredero beheerschte de kunstvormen der Renaissance niet, - hij werd er door beheerscht, doch was dan terzelfdertijd Bredero niet meer. Alleen in het lied kon zijn ziel zelf-vergeten ademen. - Maar van Bredero is alles belangrijk, en zelfs zijn vergissingen zijn

accenten van een maar half-geuite en half-bewuste tragedie. En zoo is dit boekje een verheuglijke gave.

* * *

Een prachtig boekje is de heruitgave van een vijftal vergeten 'Vlaamsche Volksvertelsels' door Guido Gezelle opgeteekend en door Maurits de Meyer uitgegeven, door G. Verdickt van kinderlijke teekeningen, voorzien. Vlaamsche vertelsels van Guido Gezelle missen hun bekoring nooit, - zelfs wanneer zij, als hier wellicht is geschied, bijna phonetisch getrouw uit den volksmond zijn opgeteekend, zonder dat de meester zelve er de vonkeling van zijn diepen kinderlijken humor doorheen liet spelen. - Voorts een kleine 'Poëtische Bibliotheek', bloemlezingen uit de oudere, meest 19de-eeuwsche Vlaamsche dichters. Zij zijn misschien de beste vondst, die de verfijnde smaak van dezen uitgever vermocht te doen, - zij hebben de bekoring van wat absoluut sober en vlekkeloos geslaagd is, - een kleine, heldere, midden 19de-eeuwsche letter op roomkleurig papier die op ongezochte wijze samenstemt met het karakter der texten - en men kan den wensch niet onderdrukken, dat ook wij het beste van onze Nederlandsche dichters in zulke stille grijze boekjes op de wandeling konden meedragen. In deze reeks verschenen o.m. de uitgekozen gedichten van Theodoor van Rijswijck en van de Laet, met uitnemende inleidingen.

Marie Schmitz, Het duurzame Geluk. I de Schoone Zekerheid. Het duurzame Geluk. II Naar Nieuwen Opgang. Nijgh & Van Ditmar's Uitg. Mij. Rotterdam, 1920 en 1921.

Wat in de werken van Marie Schmitz het eerste treft: dat is de hartelijke goedheid en de groote toewijding aan het leven, die door alles heenstraalt, die zelfs de uitwijdingen en relazen van deze veel te lange, veel te moeizaam noteerende romans met haar weldoende warmte doordringt. Een kunstenaarsleven wilde Marie Schmitz beschrijven, - en onwillekeurig kwam het eigenlijke onderwerp, de ontwikkeling van den kunstenaar, op den achtergrond, en wat aanvankelijk waarschijnlijk slechts als accompagnement bedoeld was: de toewijding van het eenvoudige vrouwtje die den kunstenaar terzijde staat, dringt zich in het volle licht. - In een wel al te helder licht! Want de eindelooze

relazen van het moeitevolle leven, de dagelijksche tweespalt, de angsten en verwachtingen die de altijddoor wankelende huishouding omzweven: dit alles is te breed en te zorgvuldig uitgemeten, het is niet voldoende gekozen, het benauwt slechts en bevrijdt niet, omdat het zich te zelden tot schoonheid intensifieert. - Men durft er zich niet onverschillig van afkeeren, daarvoor is deze kleine nood van alle dagen te overtuigend en te zeer reëel voorgesteld, en men moet zich toch bekennen, dat men in dit alles slechts een vluchtig belang stelt, en een niet meer dan gepast medelijden ondervindt. Had de schrijfster slechts de kracht gehad, zich tot enkele diepdringende en scherpe v o o r b e e l d e n dezer toewijding te bepalen: hoe anders had de reactie van den lezer kunnen zijn! Het was hem althans bespaard gebleven, zich over de lauwheid zijner belangstelling te moeten schamen. En dit is des te meer jammer, omdat de moreele grond van dit werk zoo zuiver is, omdat de schrijfster zich zoo eenvoudig bewust is van de hoofdzaken van het leven, zoo eerbiedwekkend zeker van wat zij van het leven en zichzelf verlangen moet: toewijding en steeds meer toewijding, - arbeid, vrede en tezamen-zijn. Er is geen parade en valschheid in dit boek, geen poging - ook niet de minste - om zichzelf tot valsche schittering te forceeren. Moreel gesproken, is dit boek een weldoende uitzondering door de oprechtheid zijner bedoeling en de zuiverheid zijner ontroering, maar het is anderzijds onmiskenbaar, dat vele schrijfsters een mindere oprechtheid met meer talent weten te verhelen. Een schoone menschelijkheid spreekt zich helaas hier onschoon, onbeholpen-breedvoerig en glansloos uit.

De ‘kunstenaar’ van dit boek, het is niet te vreezen dat vele kunstenaars zich in dit portret herkennen zullen. Deze opbruisende jongeling met zijn vele onpractische plannen, zijn geharrewar met tijdschriftredacties, zijn scheppingsdrang en zijn crisissen, zijn verplichte ‘aandacht voor den maatschappelijken strijd’ en zijn ‘hevigen kop’, heeft weinig met welken kunstenaar uit te staan. Dit alles is enkel uiterlijk, en typisch moederlijk gezien. Dat het kunstenaarschap van den man hier als een onbegrepen baldadigheid verschijnt, maar een baldadigheid die de vrouw vanuit haar liefde eerbiedigt, waarvoor zij alles wil lijden en dragen: dat is ondertusschen een dier psychologische vergissingen die aandoenlijk zijn en van een diepe menschelijke waarde.

Of Marie Schmitz dus geen talent heeft? Dit zeker! Dit talent, door een sterk hart bewogen maar zwak van bewustzijn en uitdrukkingsvermogen, is alleen niet in verhouding tot de twee

zware deelen, waarin het van zich getuigen wilde. Marie Schmitz zou geen vrouw moeten zijn, en een vrouw die door heel haar schrijfwijze en mentaliteit, zoo dicht blijkt te staan bij haar heldin, wanneer zij niet door tal van overal verloren trekken vermocht te ontroeren, in dit lange journaal eener dagelijksche toewijding. En er is één plaats waar zij den ban der vlakke notities en gelijkmatige aandacht weet te verbreken: en dat is in de beschrijving van den dood van het kind. Daar stuwt de ontroering krachtiger van binnen uit, de woorden versnellen zich, en het rhythme van het verhaal krijgt eindelijk de kracht, te stroomen en te stijgen naar de hoogtepunten, waar de lezer tot mede-ontroering gedwongen wordt. En in de buitengewone geslaagdheid dier passages ligt wellicht de aanwijzing eener toekomst. Want deze hartelijke levensliefde en dit toch aangeboren talent kunnen niet voor niets bestaan! Wanneer zij den vorm en de stof vinden, die aan hun aard geëigend zijn, moet welhaast onvermijdelijk iets van schoonheid geboren worden. Het is misschien voor Marie Schmitz wenschelijk, dat zij zich voorhands nog blijft beperken tot het korte verhaal en tot de enkelvoudige gebeurtenis, waarin het leven zich als met een schok tezamen trekt. Daar is zij beschut tegen de verleiding der ledige beschrijvingsbedrijvigheid, die een welhaast nationale bekoring is! Het langere relaas, de geregelde kroniek zou dan wellicht later kunnen komen, wanneer de noodzaak van het korte verhaal haar blik gescherpt heeft, haar gave tot keuze ontwikkeld, en haar woord verlenigd en doorzenuwd. Want dit is thans nog haar drie-eenig gemis.

DIRK COSTER

Gedichten
door W. Uittendal

I

De schemeringen dalen eerder,
De lucht wordt teerder
En hunkert naar den nacht.
Dra zal het licht van onze oogen duistren,
Maar ons verhevigd fluistren
Wordt tot een storm van klacht.
Al werelds winden voeren onze beden
In heesche klanken tot uw hoogen troon,
Aandoenlijk dwaas, en soms als wreede
Wanhopige hoon:
Wanneer, wanneer! laat onze ellenden
Toch eindlijk enden!
Den dood van onze broeders wreekt gij niet.
Achter den hoogen heg
Van onzen angst en hunne zonden
Schuilen wij weg.
Sluw overleg
Heeft ons nog niet gevonden.
Ach, met één greep hebt ge ons bevrijd.
Ruk ons toch tot uw zaligheid.

II

Red ons toch van den waan, Heer, dat wij u behagen.
Gij walgt van ons.

De edikspons
Gedrenkt in mirre onzer zonden
Heeft uw geplaagde
Lippen gevonden.
Ze trokken zich ontzet terug,
Zóó zuur, zoo wrang,
Zoo ruw en stug
Wrong
Doods droesem op uw tong
Zich tot een heuvel, en zijn bang
Huiveren trok uw lichaam door.
Zult ge nu nóg uws harten wijn
Ons willen schenken,
Dat, wie uw leven krenken,
Uw bloed deelachtig zijn?

‘Als gij mijn dood berouwvol durft gedenken,
En mij uw driftig bloed
Tot een stil offer doet,
Zult gij mijn smartelijk beminde zijn.’

Jeugd
door F.V. Toussaint van Boelaere

Hij had zijn noenmaal schielijk gebruikt. En zoo gauw was niet de laatste brok binnen, en had hij zijn glas uit, of hij stond, zoo onverschillig mogelijk, recht, en ging door de kamer drentelen, heên en weêr.

Af en toe keek hij ter sluiks naar zijn vader en zijn moeder. Zijn vader roerde thans met een lepeltje in zijn kopje koffie; neven het kopje lag een krant; en nu en dan las vader er voor zich zelf een paar zinnen uit. Moeder was nog een perzik aan 't schillen, en wijdde daaraan al de aandacht van haar oogen.

Het was trouwens warm, en een fijne, zoele perzik-geur hing in de kamer. Intusschen vielen vader en moeder toch soms langzaam en lijzig aan 't praten, zooals op alle andere middagen sinds jaar en dag. Want slechts 's noens waren ze saâm en konden ze 't ongestoord hebben over hunne zaken, en elks bezorgdheid. Naarstig was het werkvolk nooit; meer dan eens was een masjien weêrspannig of kapot; ál te vaak diende alaam hersteld. Anders ging het over bestellingen, eindelijk klaar om verzonden te worden of in der haast gereed te maken; en over klanten, die niet hadden betaald. Dingen, die hém verveelden, die geen vreugde ooit opleverden; en die vader en moeder nochtans lang-uit, en steeds opnieuw, bespraken.

Toch, als er kwestie van was dat een der paarden om nieuwe hoefijzers bij den smid moest, kon hij er anders

heimelijk naar luisteren met bei zijn ooren. Vlug ving hij dan 't uur op, waarop dit nog het best passen zou, en welke knecht met het paard meê zou gaan. Tegen dien tijd zat hij op een der palen die, t'einde van den voorhof, aan weêrszijde van het hekken staan: zijn beenen zwaaiden heên en weêr; fluitende tuurde hij naar de lucht. Werd hij zijn moeder op de koer gewaar, dan ging hij wat verder den kassei-weg op, en stond daar dan zoo maar, alléén, met platte schorren of mooie ronde keien te gooien; zie, juist over den top van den naastbijen populier. Doch wanneer de hoog-gerugde en welgevoede beesten aan hem voorbijtrokken, met één wip van zijn licht en galant lijf, hij daarop en meê. Zijn ros dan aan 't draven gezet, nu eens op den aarden kant der heirbaan, alwaar 't rijden zacht en genoegelijk is; toen weêr te midden van de kasseide, waar de zware hoefijzers dan regelmatig op kletterden. Zoo'n gerucht en lawaai was dit, dat in de lochtingen de wiedende boerinnen, en in de hoven de spelende meiskens op en omkeken; en 's ruiters smierlige gestalte en lenige kracht, flink op 't ongezadelde beest gezeten, lang nàoogden en bewonderden. Dit had hij zoo gaarne. Doch vandaag kon het hem niets schelen. Het kon wel eens zonder hem...

Hij lanterlulde door de kamer. Altemets floot hij een kort deuntje, keek hier of daar iets van dichterbij na, morrelde en zocht in alle kasten, hoeken en kanten. Nochtans zocht hij niets dat lastig te vinden was. Hij voelde zich alleen maar een beetje verlegen - om 't geen hij vast in den zin had.

Op zijn studielessenaar lag daar zijn pet. Behendig greep hij ze, en moffelde ze weg tusschen jas en vest. En ging langzaam naar den anderen hoek der kamer. Hij bleef niet gaarne lang op dezelfde plaats. Hij vouwde onver-

schillig zijn jasrand binnenwaarts, dààr waar 't hoofddeksel was; en stak, langs dien kant, zijn hand diep in den broekzak. Zoo was zijn pet tegen zijn lijf aangekneld en kon ze niet vallen.

Weêr keek hij naar de tafel. Vader, voorovergebogen, slurpte met kleine slokjes zijn te warme koffie. Hij zweeg. Nu zette hij 't kopje met een rinkelend geluid weêr neêr. Hij zei: ‘E n f i n , we zullen zien.’ Hij ontplooide de krant, en las. Hij was er heelemaal achter verdoken. Moeder scharrelde intusschen de kruimeltjes brood op 't ammelaken bijeen; voor de vogels was dat; nu hield ze een bordje gereed aan den rand van de tafel...

Hij schoof zoo maar tot de deur. Hij deed ze met een kier open. En keek naar buiten: had daar niemand geklopt? Toch verwachtte hij een vraag: ‘Hee, jongen, weêr al uit de gaten?’ Hij vernam echter niets. Hij liet de deur achter zich stil tegen 't penant aan-tikken. Hij was weg - in één draf het hof over, dwars door een broeisel kezende kuikskens, die schielijk uit elkaêr vleugelden, terwijl de klokhen hem achterna schoot... Maar hij was al 't hekken voorbij. Hij sloeg om, ijlings 't aarden veldwegelken in, dicht langs de haag heên, tot boven de helling. Daar was echter nog niemand van wie hij verwachtte.

‘- Ik ben de eerste’, dacht hij opgewekt. Het deed hem weldadig aan. Toch nam hij, uit gewoonte, den omtrek even op. Hij ontwaarde geen mensch. Niets ook trok zijn aandacht; en hij liet zich neêr in 't lommer van de haag, op den beganen wegel, in 't zengende mul. - Ei, ei, hoe deugddoende en genoegelijk toch, zoo op z'n rugge te liggen, plat uit op den warmen grond, den kop op de gekruiste armen, zalig in de schaduw van een hooge haag! En gedachteloos staarde hij vèr in den oneindig diepen, oneindig blauwen hemel...

‘'t Was Donderdag. Een heel eind al over middag, dus

was de zon reeds haar grootste kracht voorbij. Maar zij glariede en laaide er niet minder geweldig om. En, kijk, in de luchtruimte bewoog geen enkel wolksken, dan één alleen, ginder vèr ieverans, dat daar stil en vergeten leek te droomen, zoet-wit en zoo eenvoudig afgeteekend tegen 't blauwe uitspansel; en dat vol lustige leute, naar 't scheen, daar pronkte, óók zoo gansch alleen tusschen hemel en aarde. En de hemel was blauw. En over de aarde vaarde geen windeken. Kaarsrecht stonden de populieren hier en daar tusschen de haag in. Hun schoone kegel bladeren blikkerde ongestoord in de daverende zon. En, vlak neven den wegel, spreidden heinde en ver onmetelijke velden geluideloos gouden koren zich uit - met somwijlen, ter afwisseling zoo, een roerlooze streep zwaar-groen loof daartusschen in.

De haag was zonder leven. De rupsen lagen lang uitgestrekt te slapen onder de koele blâren en de gebogen twijgjes aan. Misschien loerden nog de spinnekobben, diep in haar grauw webbe-hol: maar poot noch kop verroerden zij. Nochtans bijsde af en toe een dikke vlieg ronkend op en nêer. En, kijk, daar is een mier. Tusschen haar pootjes geprangd, zeult ze een overmatige vracht, het lijkt een mat-wit eitje. En hier nog een mier: die is op zoek. Ze loopt vlug, nu rechts dan links. Thans wil zij over mijn hand hêen, die ligt in het mul, alsof het een bool of een buis ware. Doch een siddering van de gekeutelde huid, - en van her loopt al de mier secuur over den weg, onverschillig om haren tuimel. Ba, ba, 't is alsof 't zoo hoorde...

- Meteen ging, op de hoogste dakvorst der fabriek, de klok helder aan het bellen. De groepjes mannen en vrouwen, die ginder vóór het hekken bij elkaêr stonden te wachten, drumden langzaam over de koer heên achter de haag en verdwenen in de fabriek. Half-twee

was het dus al. Met één snok kwam hij overeind, zoo lang als hij was. Toen stoop hij, schudde 't mul uit zijn kleêren, en rechtte zich voorgoed op; en verkende den weg, de hand aan het voorhoofd.

‘- Zou'n ze nu nog altijd nie' komen?’

* * *

Ja, nu kwamen ze ginder toch af. Maar ze waren nog ver. Een liep alleen, de anderen vooruit. Ze liep vlug en licht en altijd juist dààr waar 't rulle mul niet zoo hoog lag, ze maakte geen stof. ‘- Varia’, dacht hij. Haar breedgerande stroohoed was heelemaal naar achter gegleden en hing haar thans in den nek. Met één hand hield ze den rekker gespannen onder haar kin, zoo dat de hoed niet bengelde meer, geprest tegen heur haar en heuren rug. Het was een wondere gele hoed. Zie, Varia's jurk was rood.

‘- Ze zal de eerste zijn!’ jubelde hij onbewust.

Op een afstand, nauwelijks den straatingang voorbij, snelden de andere speelgenooten, de heele jacht jongens en meiskens aan. Boven hen hing een grijze wolk van stof. Want niets beter wisten de jongens dan, aanschuivende, zoo veel mul als ze maar konden, op te doen gaan. Er was echter geen wind. De dichte walmen vielen dan ook dadelijk neêr, en alleen een grauwe nevel bleef ten slotte drijvend over den weg, waar zij reeds waren voorbij. Plots zagen de meisjes Varia, die daar liep. En dadelijk zochten zij haar in te halen... En Varia, die niet omkeek!

‘- Haast u, haast u!’ riep hij van op de hoogte, klawierend met den arm. Hij wist niet of zij hem zag. Ze liep almaar door, vlug en licht, doch zij week telkens terzij, daar waar 't mul te hoog lag. Zoo verloor ze toch tijd! Hij werd gejaagd. De afstand tusschen haar en de anderen, hij was nog groot; hij scheen zelfs nog geen

duim korter geworden. Toch broeide 't in hem. Want ze keek maar niet om. En weêr wenkte hij met den arm, weêr schreeuwde hij over de velden ‘- Haast u, haast u!’ Want hij was opeens bang geworden: als ze nu eens niet de eerste was. Wat plezier zou hij dan nog hebben, vandaag?

Maar heur stap werd langer. Ze keek juist naar hem. Kleine walmen stof stegen nu telkens even achter haar op. Het werd één onafgebroken reeks grauwe wolkjes. Ze bereikte den veldweg. De anderen waren toch nog vèr. Ze snelde toe, naar boven waar hij stond. Regelrecht kwam ze op hem af, met gebukten kop, kwansuis of zij hem omver zou gooien. Doch hij verwachtte dat zij bots vóór hem stil zou blijven staan. Hij spreidde daarom de armen wijd uit, zonder te wijken, alsof hij ze te vangen zocht: een op hol geraakt veuleken. Hij wist het niet: maar ook hoopte hij, dat hij ze misschien struikelend op-vangen zou, en dat ze dan rusten zou tegen zijn hart, tot ze weêr op adem zou zijn gekomen. Zóó echter viel het niet uit. Zij staakte geenszins heur vaart, vlak en pal vóór hem, doch liep hem wel degelijk tegen 't lijf, met haar schouder botsend tegen zijn borst, dat hij wankelde met zijn uitgespreide armen als een molen die draait. Hem voorbij, keerde ze brusk om, en bekeek hem oolijk in de oogen.

‘- Zoo hadt ge 't niet verwacht, hee, manneken!’

Ze zei het niet. Maar 't was hem net of hij het had gehoord. Schielijk echter verdween de lach van om haar mond en uit haar oog. Ze had iets in hem bespeurd, dat heimelijk lag in zijn wezen: zijn overdadige vreugde, nu ze dicht bij hem daar was, de eerste. En ze voelde al met eens dat hij haar in zijn armen had willen vatten, haar had willen drukken aan zijn borst. Ze keek hem nog altijd in 't gelaat. Doch werd verlegen. Haar kalme

vroolijkheid was verstoord. En haar blik liet ze dan naar elders af-dwalen. Want ook haar hart popelde. Nu staarde ze over de velden. Ze zag niets, ze zei:

‘- God, hoe blauw zijn vandaag uw oogen, Herman!’ Hij antwoordde niet. Hij stond daar zoo maar. Hij wist niet wat ze doen ging. Ze ging zich neerzetten op een bool hout, goed in de schaduw van de haag. Ze ademde snel. Ze was druipende nat van het zweet, zóó steeg had ze geloopen. Als een pioen was ze rood. Nu had ze haar hoed van her recht op heur hoofd gezet. De breede klaprozen, die hem opsmukten, bloeiden, op het hel-gele stroo, scherp af tegen 't donker groen der haag. De schaduw, onder de randen, maakte haar gelaat dieper rood. Maar met haar witte zakdoek veegde ze onophoudend 't zilte vocht van haar voorhoofd, ernstig en eenzaam. Haar schamper voetje, dat daar nauwelijks uit haar rok uithing, bewoog hard heên en weêr, met den tip strak naar beneên.

‘- Wat zijt ge toch schoon, Varia!’ zei hij onhoorbaar zacht, en hij legde zich vlak aan heur voet neêr; en bekeek haar gul in 't gelaat.

‘- Hou nu eens met een ander den aap, hee’, antwoordde ze alevel zenuwachtig vlug.

‘- En met wie?’ snauwde hij gejaagd. ‘Wij zijn toch maar met ons tweeën!’

Ze schaterde 't uit. Haar lach klonk luid in den zonnedag. Maar toch deed het haar wonder aan, dat hij haar juist zóó 'n compliment had gemaakt; en dat hij haar niets anders, haar niet 'n woord, dat ze niet kende, had gezegd. En ze vond het nog vreemder, dat hij er zoo ernstig uitzag, en zelfs nu niet lachte te samen met haar; maar dat hij, integendeel, haar zoo dwaas opnam als hij het toch nooit vroeger had gedaan. Haar ooren tintelden, en plots liep een rilling haar over het lijf. Wat deed hij raar; waarom zei hij nu dat ze schoon was? En wat

was dat toch weinig bij dat andere dat hij had kunnen zeggen en dat ze niet kende. Zoo gek... Zij wou er weêr om lachen; maar hij lachte nog altijd niet; en zij voelde meteenen over zich een weemoed die haar, na die rilling, even verlamde. En toch, tevens was het haar ook, of zij monter zat in de streeling van de zon. De warmte prikkelde haar deugdelijk door heel haar wezen. Ja, zijn oogen waren zoo blauw als de hemel. Ja, hij keek aldoor naar heur!

‘- Maar wat hebt ge toch, Herman?’ vroeg ze eindelijk ontroerd. Ze vroeg het enkel om wat te zeggen. Wat had hij? Hij was boos, boos op zich zelf. Hij had haar gaarne eens willen zoenen, op haar rood-gloeiende wang, en liever nog had hij willen rukken aan heur haar, of haar een por geven, haar werpen van die paal in 't zand. De zenuwen van zijn arm trilden en de pezen in zijn knie-vouw deden hem pijn.

‘- Wat zou 'k nu hebben’, grommelde hij ten slotte. ‘Mag ik u nu niets meer zeggen? Moet ge u daarom kwaad maken?’

‘- Ik ben niet kwaad..,’

Maar tegelijk voelden ze dat er wat scheelde. En met één zet stonden ze te zamen recht.

‘- Daar zijn de anderen’, schreeuwde hij, plots uitgelaten. ‘Kom, laat ons ze tegen loopen!’

Hij greep haar bij de hand en trok haar meê, onverwachts, t'einde van zijnen arm, zoo rap en vlug dat zij bijkans niet volgen kon, en al struikelende loopen moest, heur vrije hand grabbelend voor zich uit gestrekt. Zij vielen te midden van de bende der anderen, juist aan den veldwegel. Allen stoven vlug ter zij. En hij, pal in de groep, schoorend op de hielen, zwenkte plots, zoodat Varia stronkelend in een wijder kring rond hem om schartbeenen moest.

‘- Alhier jongens! Ari-o-oô!’

En zij beiden, zonder een moment te blijven staan, weêr dan weg - hij steeds vooraan; en de jongens en meisjes achter hen, joelend, juichend, tierend om het luidst: '- Naar de stroomijte! Ari-o-oô!'

De zon gloorde over de baan. Ook liep hij met volle kracht. Had hij haar niet bij de hand? Was niet haar hand zacht en vol vertrouwen? En dan, hij had zijn blauw-linnen kostuum aan, dat nauw sloot om zijn slank en lenig lichaam en met een riem nog was toegehaald in de lenden, en dat als een blauwe vlam nu danste over den weg. Zijn pet, die door zijn vaart afvliegen en hem vertragen mocht, had hij van zijn hoofd genomen. Hij hield ze in de andere hand en met die hand bewoog ze heên en weêr, altemets klakkend tegen zijn been aan. In zijn blond haar, dat opstreuvelde onder 't loopen, lei de zon willekeurig nu hier dan daar gouden vlekken. Rood was zijn gelaat van 't gestorm en de opwindende leute.

- Hij zag Varia zoo gaarne. Doch van de ontroering, die hem daar straks, bij haar komst, even had beheerscht, voelde hij thans niets meer. Het was iet zeer zonderling geweest, dat was gekomen en zonder meer van her was verdwenen zonder wrangheid of verlangen, als een eerste drop water, die neêrvalt op een zonbeschenen arduin, en daar in een ommezien opdroogt.

Toch zag hij Varia zoo gaarne. Buiten haar vond hij geen vreugde en geen lust in het spel. Hij zou het haar misschien nooit zeggen. Hij dacht er niet eens aan. Maar hij voelde dat hij meer van haar hield dan van al de overige meisjes, die hij kende. Hij kon ze plagen, allemaal; en Varia zoowel als de anderen. Hij kon ze uiteen jagen als ze speelden, hij kon ze voort-duwen, meêsleuren, prangen in zijn armen, en hij had daarbij groote leute; doch als hij Varia vastgreep, was dit steeds bij

haar beide armen en hij schudde ze, aangezicht tegen aangezicht, zoo dat hij haar oogen zag; en liet ze dan op eens weêr los, omdat hij, in onbestemd verlangen, niet wist wat met haar aan te vangen. Hij lachte daarbij niet; en of hij eenige vreugd voelde, wist hij ook niet. Maar nooit toch was hij rood geworden als zij naar hem toe kwam; nooit ook voelde hij die diepe drift opkomen, om haar zoo eens te schudden tot ze pijn had, dan kort nadat hij ze vast had gegrepen. Anders zocht hij ze te gerieven, te helpen, te beschermen. En nu?

'Ba, ba, flut!' zei hij in gedachte. Temet was 't nu over en voorbij... Daar kwam 'ne puit en 't saagsken is uit, loech hij stil. En zoo besloot hij 't avontuur in zijn eigen...

Hij was thans geheel en al bij het spel. Af en toe keek hij weêr even Varia aan, en glimlachte toen met krullende lip, die dan terzij zijn witte tanden liet zien, en lispelde telkens weêr nauw hoorbaar: 'Haast u, haast u!' Dan blikte hij eens over zijn schouder naar de anderen, en wenkte met zijn pet dat ze toch harder hollen zouden. Hij zelf schartbeende meteen nog sneller, zoodanig snel ten laatste dat Varia 't niet meer uithouden kon, en dat ze hijgend zuchtte:

'- Zoo rap nie, Herman, 'k en kan nie meer!'

Dan vertraagde hij, ongeweten meêwarig, zijn vaart. Maar 't duurde niet lang. Weêr ging het seffens harder. Zij klampte vast aan zijn hand, hij trok ze voort, haar hoofd hing achterovergebogen, haar hoed flodderde, aan den rekker, over haar rug heên en weêr. Hij leek een groote goud-gele vlek. En haar jurk bloeide rood... Ongezien dus golfde haar hart onstuimig op en neêr. Haar adem echter hijgde. Ze zei:

'- Laat me!'

Maar hij juichte, in vlammende opgewondenheid, parmantig:

‘- We zijn er! Hee, jongens, kom, ginder op de hoogste mijte, elk een meisken bij de hand en om 't eerst daarboven op!’

De mijte lag daar los en licht in de zon te glinsteren: een hoop gouden stroo, haastig en zonder veel zorg getast voor slechts korten tijd. Hooger dan een huis was ze, en rond gelijk een stulp. Steil rezen de wanden, een gevel van dreigende stoppels, behalve langs één zijde, waar 't vlak lichtjes helde. Want langs dien kant kwam nooit de wind tegen de mijte opzetten, zoodat geen voorzorg diende genomen tegen indringenden regen. Toch was de helling daar ook nog steil genoeg. Een reeks holten, door nijdige blokken op gelijke afstanden in het stroo gestampt, klom er naar boven. En even vèr op manshoogte boven de holten, staken er heinsen stroo uit, als handvasten waar men zich aan vastklampen kon om naar boven te klauteren. Zoo leek het precies een steile ladder, in het stroo gedrukt. Zulke ladders waren er dan enkele neven elkaêr...

Om weêr beneên te geraken was in 't hellend vlak der mijte eene breede gleuf, als een voor met den ploeg in de veiïge aarde gedolven, aangebracht. Daar langs liet men zich glijden op den rug. 't Stroo glinsterde er warmer en feller, versleten als het was door 't gestage wrijven der kleêren. De toppen der stroohalmen waren er grondwaarts gebogen of gebroken gelijk gras na langen stortregen. En onderaan, aan den voet der mijte lagen garven stroo, zorgvuldig neven elkaêr in 't gelid, met daarover in wanorde heên, vele halmen en pijpen, gekruist en overhoop: een veêrkrachtig bed uit voorzorg tegen 't vallen.

‘- Allee, op!’

Herman sprong zoo hoog hij kon op de gladde helling en greep met zijn vrije hand een strooheinse gelukkig

vast, haast buiten zijn bereik. Aan zijn andere hand hing Varia, die hij meê naar omhoog snokte en hief, wild en onvoorzichtig.

‘- Houd u daaraan vast!’ hijgde hij, en hij wees met oog en woord een handvol stroo, dat uitstak; ‘fluks bolderen wij er af... en 'k doe u zeer!’

Ze haakte zich vast en, de tong tusschen de lippen, met een groote inspanning van al heur krachten, hief ze zich op haar stijve kuiten meê naar omhoog, - aldoor toch meêgesleurd en opgesjokt door hem, die rust noch duur kende en op zijn rapst er boven-op wilde zijn.

‘- 't Gaat, 't Gaat!’ stond hij daar onverpoosd te hijgen.

Het ging vast en zeker. De zenuwen in zijn nek, de spieren van zijn polsen groeven zich haast uit zijn huid. Van onder zijn pet vloeide 't zweet hem over 't glundere gelaat kil in hals en kleêren. Hij kon 't niet helpen, geen zijner handen was vrij! Zijn ooren brandden diep-rood: zoo was hij in de weer en opgewonden. Zijn oogen nochtans, als hij soms naar beneên keek, waren even rustig blauw als ginder vèr, zoo hoog, de stille onvergankelijke hemel.

‘- Toe’, klaagde hij, ‘toe, nog een beetje en we zijn er!’ Zijn kracht en zijn steege wil werkten nijdig. Steeds en overal moest hij zijn: de eerste, de onoverwonnene.

‘- Allo, Varia, toe... toe!’

Hij bereikte den rand. Hij liet Varia zich even alleen vasthouden. In één ommezien was hij boven op het vlak. Hij keek niet naar de anderen. Plat lei hij zich neêr op den buik, in opperste gejaagdheid: hij stond immers vlak bij het doel! Met beide handen greep hij Varia bij den pols, en met één ruwen snok hief hij ze naar boven en sleurde ze over den rand heên, bij hem.

‘- Hier, zie... de eersten’, kraaide hij, ‘Ari-o-oo!’

‘- Hei, Herman, wat hebt ge mij zeer gedaan!’

Hij luisterde eerst niet. Hij liep over en weêr nu te kijken naar de anderen, of ze volgden en waar ze reeds waren. Tenslotte hoorde hij het:

‘- Zéér?... Doe 'k u zéér?’

Haar pols was donker rood met paarse striemen. Meêwarig boog hij over heur, waar ze daar nog hijgend lag in het stroo. Doch:

‘- 't Is niksken, 't is al gedaan!’

Hij lachte zachtjes. Zijn oogen schitterden. En even speelde ook een glimlach om haar lippen: ze nam het hem in waarheid niet kwalijk. En langzaam lei ook hij zich neêr, op den buik, neven haar. En samen keken zij, den kop over den rand der mijte, naar beneên, naar de anderen, die klefferden, die zich opwerkten, die neêrtuimelden, die weêr herbeginnen moesten. En met het kleine zakdoekje, waarmeê zij zich telkens het zweet uit 't gelaat wreef, wuifde verrukt Varia, om hun moed ginder aan te wakkeren.

‘- Coraadsje, toe, toe, coraadsje,’ riep ze voortdurend. Want een paar koppels was al dicht bij den rand geraakt. ‘- Toe, halee, toe...’

‘- Wacht, ik ga ze wat helpen gaan!’ sprak Herman op aardigen toon.

Hij stond recht, hij week naar 't midden van het vlak. Varia hief lang de oogen op van waar ze daar lag weêr adem te halen, benieuwd nu om 't geen hij doen zou. Want ze wist toch dat hij nooit iemand helpen zou. De anderen konden hem niet schelen. Alleen zij, zoo voelde zij onbewust, kon van hem hulp verwachten. Dus had hij wat verzonnen, waar ze leute aan hebben zou. Kijk, hij stond pal te midden van de mijte. Hij loerde naar den rand. In zijn hand had hij een gelen bussel stroo. Van waar de anderen langs den steilen gevel der mijte hijgend opklauterden, kon niemand hem daar zien noch hooren.

Eindelijk, kwam een hoofd, rood van inspanning, te voorschijn boven den kant. Het werd stillekens grooter. Het was Seppen. De jongen keek neêrwaarts naar 't meisje toe, goedig bezorgd of zij 't nog uit kon houden. Want loodzwaar woog ze aan zijn hand. Dan hief hij weêr den kop recht.

‘- Ik ben er ook!’ kraaide hij.

‘- Zijt-de 't zeker, Seppen?’

Seppen kreeg den bundel stroo vlak in 't gelaat, op 't onverwachts; en tuimelde achterover neêr, 't meisje meêtrekkend in zijn val. Varia, vèr over den rand, keek haar oogen uit. Ze vielen hals over kop, 't meisken op den jongen, neêrplonsend in 't stroobed aan den voet van de mijte. Een wijle bleven zij er als roerloos liggen, spartelden dan uiteen en kwamen, eindelijk, elk op eigen hand, weêr te been. Zij zeiden niets, en dat was wonderlijk. Ze keken dwaas, onthust. Het meisje begon dan hard en luid te weenen. En Seppen zag op naar de anderen, hoe ze zich nog voortwerken naar omhoog; zelf echter voelde hij geen goesting meer om van her van meet af aan te beginnen. Zijn arm was moe. Hij zocht plots naar een troost.

‘- Kom, we gaan eens naar de beek’, stelde hij voor, buiten raad. Hij wist eerst niet wat hij er doen zou. Misschien was daar wel iets te zien. En hij schuifelde er met gestopen hoofd naar toe. Armzalig verwachtte hij dat woorden van spot rond zijn ooren zouden keilen. Hij hoorde niets. Hij ging langzaam voort, steeds voort. En dan vlugger. En 't meisken volgde, nog grijnende met haar voorschoot voor de oogen.

De een voor, de andre na, zoo vlogen ze allen de mijthelling af. Elk kreeg, naarmate zijn gloeiend rood gelaat boven den rand te voorschijn kwam, toch zijn bundel stroo, en tuimelde hals over kop neêr. De zwaksten wachtten er niet eens naar. Halverwege gekomen lieten

zij zich maar terug glijden naar beneên of sprongen achterwaarts neêr in 't luide strooien bed. Zij dachten, we zijn de slimsten. En lachten gedwee om de anderen.... Doch, ten slotte, zoo stonden ze daar nu allen te kijken naar omhoog, en wisten niet wat aan te vangen. En,

‘- Zie ze daar nu staan gapen!’ juichte Herman. Hij rees op den rand der mijte, klaar tot het gevecht, nog een bundel stroo in de hand. Hij zag immers dat Varia er leute in had. Hij beklaagde zich zijn moeite niet. Hij voelde zich integendeel monter en sterk. Tegen ze allen zou hij 't winnen.

‘- Willen we hem langs achter ook aanvallen,’ meende er een.

‘- Te steil,’ antwoordde een ander.

En hij greep nijdig een steen, en gooide er meê naar ginder boven. ‘Hoe, hoe’ riepen ze meteen allen als uit één mond. En zochten naar geschrikte schorren en keien.

‘- Laten wij hem van hier uit bombardeeren!’ Zij smeten met steenen; hij gooide telkens en telkens met bundels stroo terug. Maar ze stonden nu ginder buiten schot. Zóó vèr kon hij met stroo niet gooien. Rondom hem vielen intusschen hunne projektielen. Hij hoorde telkens een ritselenden plof. Toen zette hij een bundel stroo recht omhoog, vlak voor hem, nu hij zich niet weren kon. Daarachter school hij. Hem raken kon men nu toch niet. Hij jubelde. Maar toch, 't pleizier was er toch van weêrskanten uit.

‘- En ge 'n komt er niet boven,’ riep hij dan nog even, uitdagend. Hij liet den bundel stroo die hem beschutte, vallen. Hij voelde dat het gevecht zoo niet eindigen mocht zonder overwinning, hij schuil achter een strooien schild.

‘- Zij en durven niet,’ dacht Varia trotsch. Zij zag naar Herman op, en vond hem van her zóó schoon, -

daar staande recht en alleen tegen al de anderen. Onverlegen was hij, kijk, en zegevierend. Hij rees steeds grooter op dien rand der mijte, als een licht blauwe vlam zoo hoog, waarachter nu de donkerder blauwe lucht oneindig welfde. En, daar hij naar heur toe keek, met al die stille en zachte een-kleurigheid achter zich, leken zijn oogen, wier kleur veranderlijk was, haar vreemd aan te lokken, vreemd en ook zoo ver en zoo klaar... 't Duurde echter niet lang want hij kwam naar heur toe. En meteen zag ze weêr dat hij Herman was, en zooals zij hem kende - maar dat hij zoo krachtig en zoo edel was, dat wist ze vroeger niet, doch voelde zij nu.

De zon gloorde nog altijd hoog in den hemel. Het licht gudste en vloeide verder over 't gouden stroo; en de bussels waren heet gebakerd. Men leek hier te loopen op een gloeiend fornuis.

‘- Ge 'n komt er niet boven!’ schreeuwde plots Herman nog eens. In zijn stem klonk geen lust. En tevens voelde hij de ondragelijke hitte. Want nu was ongemerkt een stil windeken aan komen varen. De frissche adem hing rond hem; hij waaide op zijn gelaat. Doch diep-in, hoe warm. Hij had er ook geen trek meer in, te vechten.

‘- Hoe, hoe!’ antwoordde de bende. Nog een paar steenen vlogen eenzaam door de lucht. ‘Hoe, hoe’... En plots zetten ze 't allen op een loopen. Ginder wenkte inderdaad Seppen dat ze ijlings komen moesten.

‘- Wat is er?’ schreeuwden ze.

‘- Komt, ze verdrinken 'nen hond!’

Ze verdwenen, drummend langs de glooiing die ginder ver, waar de weiden zijn, naar de beek voerde.

‘ - Wat zou er zijn?’ vroeg Varia en stond recht om te kijken. Ze zagen niets. 't Gebeurde ginds achter den draai.

‘- Zou 'n we gaan zien?

‘- Ik blijf liever hier liggen’, besloot hij echter. Want hij was toch de overwinnaar, zij ginder de overwonnenen. En hij sprak nog, ter verklaring: ‘- 't Is ook te warm... Maar ga maar, als ge wilt... Ik zal op u wachten... ga gij maar rets’...

Ze wou alevel niet. Ze had gevoeld dat ze niet gaan moest. Gaarne had ze nochtans geweten wat er ginds gebeurde. Maar... ‘oef’ zei ze; ‘ja, 't is warm’, en ze liet zich met een zwaren slag neven hem vallen. Ze keerde en wendde zich, tot ze eindelijk goed lag op haren rug in 't warme stroo - en trok heur hoed, heur breedgerande gele hoed met de breede klaprozen en 't pompadoeren lint, over 't aangezicht, tegen den brand van de zon.

‘- Wacht’, zei toen Herman, met een wonderbare zachtheid in de stem, want hij was innig blij dat zij bij hem, den overwinnaar, was gebleven; en zij was schoon, zoo schoon. - ‘Wacht, 'k zal ons een huizeken bouwen, waar de zon niet door en kan!’...

Reeds stond hij overeind. Hij plaatste een enkelen bussel stroo dwars over 't vlak der mijte. Hij lei uit:

‘- Dat is een kussen voor onzen kop.’

Dan nam hij nog twee bussels en stelde ze stevig recht, scharrelings over 't kussen heên, de halmen tegen elkaêr. Daartegen leunde hij er telkens twee andere van weêrszij aan, tot het werd een tent; hij stopte zorgvuldig alle gaten met proppen stroo, en liet slechts een opening, de deur. Langs daar kropen zij op handen en voeten in hun huizeken. 't Was er donker: maar de zon kon er algelijk niet door. Dat toch was het voornaamste. Alleen 't windeken, dat sterker leek te blazen, wrong er zich allengskens door henen. Het kwam telkens een beetje verfrisschen hun gloeiend vochtig gelaat.

‘- 't Is hier plezant, hee!’ besloot hij.

Er klonk een vreemde toon in zijn stem. Maar ze lagen daar, met den kop op hun kussen, lang-uit neêrgevleid neven elkaêr, genoeglijk nu te rusten. Ze voelden beiden zoo'n zaligheid, daar met hun tweeën eenzaam te zijn, stil en roerloos, na 't heete gewoel en de inspanning van 't vroegere spel. Hunne armen en beenen hadden het goed; ze maakten geen beweging. Ze voelden zich lam en diep-in monter tegelijkertijd.

't Was alles, heinde en verre, stil. Alleen bromde een horzel daar ieverans, buiten 't huizeken, in 't zongegloei. Ze hoorden 't rumoerig geronk. Het snorde zwaar door hen heên. Toch zochten ze niet te zien waar 't beest zich bevond. Zijn gebrom was vaster en luider dan 't gonzen zelf der zon; geen gerucht kon het overstemmen; het koeltje ook hield op waar het kwam. Het was als een reusachtige snorrepijp, even boven de stroomijte: haar eeuwig gebrom heerschte over hemel en aarde.

‘- 't Is hier vandege goed, hee!’ herhaalde hij ten slotte. Hij wou zich zelf overtuigen. Dat geronk verdoofde hem het oor. En temet keerde hij zich met lijf en hoofd naar heur toe.

‘- Ja het’, zei ze stil.

‘- Er loopt nog een druppel langs uw kaak, Varia’, merkte hij toen op. ‘Hij gaat er van af rollen, op uw kleed. Zal 't geen plek zijn? Wacht!’

Hij schoof dichter bij heur; hij richtte zich een weinig op, ging eenigszins hellen over heur gezicht....

‘- 't Doe niks’, peinsde ze luid op.

‘- Wacht!....’

En rap, de lippen vooruit, ving zijn mond den zilten druppel op. Hij leî zich terug neêr in zijn vorige houding. En zweeg eerst. Waarom had hij dit gedaan? Hij zei grappig-doende:

‘- 't Is goed, zoo'n druppel... 'k had dorst’.

Hij meende nog wat te zeggen. Hij lachte. 't Was nochtans tegen zijn hart. Want hij voelde zich zoo stram. Een strakheid kwam al zijn zenuwen gespannen leggen, dat hij bibberde als bij scherpen noorderwind.

‘- Was is er, Herman?’

‘- 'k Wee' niet.... Ik beef. 't Is puur of 'k kou had. 'k Zit hier te bibberen als in den winter...’

‘- O.... ja...?’

Ze was ernstig. Ze voelde zich als een moeder. Met zijn stille blauwe blikken was hij juist als een kind. Ze hief het hoofd omhoog. Ze keek hem in het oog. Ze redeneerde:

‘ - Maar ja, dat is zoo! Ge waart daar fluks in 't zweet; ge stond vlak in de zon te vechten, nat van 't water. En nu ligt ge hier stil in ons huizeken, zonder iet of wat te doen. Straks hebt ge 'n kou vast.... Kom, schuif wat dichter bij, achter me, uit den wind...’

Ze wist niet precies hoe, en waarom ze dat zei: ze was vol moederlijke zorg: hij kloeg immers! Ze meende werkelijk dat het goed zou zijn als hij zich secuur achter haar verborg. Hij was een blauw-oogig kind... Doch zou men niet kunnen denken, dat zij hem naar zich toe lokte? Plots dacht zij er even aan, en ging onthutst hopen dat hij zou blijven liggen waar hij lag.

Hij kwam echter dadelijk naderbij, met een vlug geglij over 't ruischend stroo. Zijn ooren hoorden klaar. De horzel was al lang verdwenen. En ook, geen beven meer in hem. Alleen nu een groot verlangen om haar eens te zoenen, ééns maar; nu waarlijk den eersten keer. Ze lei daar toch zoo dicht bij hem, met hun beiden alleen in hun huizeken.

‘- Is 't beter nu?’ vroeg ze plotseling weêr meêwarig, onbewust om haar eigen ontsteltenis te vergeten.

‘ - Ja het; het gaat over...’

Hij loog. 't Was al lang over. Hij wist terstond dat hij loog. Daarom schoof hij dichter nog bij heur aan, zoodat hij heur adem voelde voorbij varen en hij duidelijk kloppen hoorde heur hart. Naar 't kloppen van heur hart bleef hij gejaagd dan luisteren... En weêr kwam die harde spanning op. Doch 't waren enkel zijn hersenen die nu trokken om bijeen te geraken; 't waren enkel ook de spieren in zijn nek die krampachtig tot een kluwen wilden ineenkrimpen. Zijn armen en beenen echter bleven zwaar en zwak, moê nog van 't geweld en de moeite van daar straks. Als uit twee brokken saêmgesteld, lag hij daar. De eene was dood, de andere lillend, één zenuw. En een groote onrust overviel hem. Want met een zonderlinge scherpte, herinnerde hij zich plots al wat hij reeds wist, van liefde. En hij dacht zoomet dat hij loom bleef liggen, maar hij woelde.

‘- Wat is er?’ riep Varia in vagen angst. ‘Zijt-ge ziek?’

Ze wou zich recht zetten, om weg te gaan, gauw weg...

‘- 't En is niets...’

Hij lachte schamper. Hij wist niet waarom. Ze was nu overeind gerezen; maar ze liet zich van her neêrvielen, naast hem, zacht. Ze kon toch niet weg alléén, als hij niet roerde om hêen te gaan. Ze zag dat hij sprakeloos lachte, er kwam een lichte glimlach, als een trillende plooi, huiveren door heur bovenlip. Ze was droef. Haar oogen, groot geworden, ondervroegen hem plots.

‘- 't En is niets...’

Hij schoof zijn hand en zijn arm tusschen heur leên en den gloeienden stroogrond, en trok Varia zoo dicht mogelijk bij hem aan, tegen zijn borst. Hij besefte zijn groote liefde en tevens haar stille aanhankelijkheid. Hij was een en al dankbaarheid.

‘- Wat zijt-ge braaf, Varia!’

Ze keek hem verschrikt aan; het was zooals zij 't onbewust had verwacht: hij sprak tot haar met diepe stem. En ze verlangde nu dat hij nog meer zeggen zou, tot haar, tot haar alleen. En ze zweeg...

‘- En wat zijt ge schoon ook, Varia!’

Hij sprak zoo zacht en zoo ver. Hij deed niet opgewonden en brutaal als hij anders wel eens deed. Zijn stem klonk als een gouden getamp. Toch klonkze tevens weemoedig. Wat zou ze graag zijn weemoed sussen. En ze woû nog maar liefst heêngaan, naar elders.

‘- Laat ons gaan’, 't suizelde uit haar mond. Ze roerde niet.

‘- Schoon, en ik zie u zoo geirn, Varia...’

Hij kneep even de oogen toe, heel dicht. Hij kon ze niet meer zien. Eerst was ze als heel vèr van hem weggegleden. En hij zag niets dan wielende donkerheid. Toen kwam haar beeld weêr terug en naderde hem dichter en dichter. Haar gelaat was glanzend en helder, met haar twee oogen daarin glitterend als punten licht. Wat was dat wonderbaar. Een lichaam had zij niet. Hij wilde zijn hand uitstrekken om er naar te tasten. Hij voelde temet het gewicht van haar lijf op zijn arm.

‘- Varia...’

En zijn lippen gingen heur gezicht zoeken, en vinden, heur wezenlijk gezicht dat hij, plots heftig ontroerd, wist nevens zich. Zijn lippen raakten onbedacht heur lippen en bleven er een korte wijlen rusten, niet luid maar onhoorbaar, niet woest, maar zacht en stil en diep....

Ze sprong schielijk recht:

‘- Herman!’

Maar viel terug neêr op zijn arm, die onder haar leên was geschoven en daar nu was blijven liggen, machteloos. Wat was ze moê en lam.

‘- Herman, ik krijg het zoo benauwd!’

Hij sloeg, als ter onbewuste bescherming, zijn nog vrijen arm nu ook om heur heên. Zoo lagen ze thans neven elkaêr uitgestrekt, haar beenen langsheên de zijne, haar lijf tegen 't zijne, aangezicht tegen aangezicht. Hij look even weêr de oogen....

‘- Ik zie u zoo danig geirne....’

Een geweldige kracht ging door zijn borst. En weêr ontsloot hij zijn oogen. En hij keek naar Varia thans. Doch haar was 't of hij haar niet zag. 't Leek haar of zijn blik ging verder door, willoos door heur henen, naar onbekende streken. Hij grijnsde:

‘- Varia, Varia....’

En zijn lippen gingen over haar gelaat, warm en vochtig. Hij mompelde:

‘- Varia, mijn Varia... Zeg...’

Stil en lam, gehoorzaam liet zij heur arm glijden om zijn hals en trok hem plots zoetekens, bedankend, moederlijk, nader nog tot zich toe, zij ook, - en dichter bij heur liefde. Hij was zoo schoon, zijn oogen waren évenblauw als de zomersche hemel; hij was groot en krachtig. En hij was ook zoo ver. En haar lippen raakten nu ook eerst rijzekens de zijne; ze sloten er zich ook dichter aan vast, zalig onbewust; en bleven er lang op rusten, in welkomen bevrediging.

‘- Och, Herman...’

* * *

De zon was nu al aan 't zinken; laag stond ze reeds aan den horizont. In 't Westen was de hemel één purperen gloed. Donkerder rood glom echter nog de ronde schijf der zon. Zij was gelijk een open granaat-appel, die in weidsche oneindigheid, paars uit zou slaan. Over de vlammende kim hing een lichte zwarte smoor. Zoo was het heele Westen onherroepelijk somber. De dag ging

dood. Hooger op, echter, liep een safraankleurige streep dwars over den hemel heen; en verder nog vloeiden, zacht neven elkaêr verspreid, breede vlekken smoor; doch was alles frisch en helder. En, meer nog naar 't Zuiden toe, koepelde 't onbewolkt uitspansel even rustig en even onveranderd als op 't middaguur.

De wind blies nu alevel straffer. Hij verdreef de hitte voorgoed. En overal drong de ijle frischheid door.... Ja, wat was het vandaag toch warm en zoel geweest. Thans kon men eindelijk adem scheppen. Als de dag zoo zoel is, ligt men daar neêr in loome verwarring; men weet niet goed hoe men het heeft. Nu echter leeft men wonderbaar weêr-langzaam op. Zie, de wind is heel en al frischheid en jeugd. De loome betrachtingen vervagen tot onbewust, onbekend genoegen. De bladeren van de boomen ruischen, zij zingen hun bekend avondlied. En de avond komt, die alles verinnigt. Zwaluwen vliegen kriepend voorbij...

Pim, pam,
Geeft de duiven
dat ze stuiven!
Pim, pam,
Geeft de vooglen
Kempzaad!

‘- Herma-a-aan.... Ari-o-oo!’

Pim, pam,
Geeft de duiven
dat ze stuiven!
Pim, pam,
Geeft de vooglen
Kempzaad!

‘- Varia-à.... Ari-o-oo!’

Ze ontwaken. En boven hun hoofd is het gewelf donker. Ze zijn in hun huizeken. Ze zijn hier nog altijd, met hun beiden, alléén, zoo lang.

‘- Daar zijn de anderen!’

Ze weten niet wat te doen. Ze durven malkander zoo niet bezien, noch toespreken. Maar ze heffen zich, elk van zijn kant, langzaam op, en laten zich ten slotte naar beneên glijden, sprakeloos. Boven op de mijte blijft 't huizeken alleen overeind.

‘- Let op’, zei hij nochtans meêwarig, strompelend over de bussels stroo aan den voet van de mijte. ‘Daar ligt 'n kasseisteen’. En hij grijpt den steen, om iets te doen, en gooit hem weg, heel vèr. Zijn eigen stem had hij niet erkend.

‘- Wat zijt ge daar blijven doen?’

‘- Geslapen’. Hij alleen antwoordt kortaf.

‘- Waarom zijt ge bij ons niet gekomen?’

‘- Geen goeste.’

‘- Ge ziet er alle twee zoo raar uit, en rood!... 't Is precies of ge gevochten had!’

Varia kan 't niet langer meer uithouden. Ze valt al met eens aan 't snikken, hoog-op en dan hijgend overluid. Doch gauw weêr, uit benauwdheid, stiller, ingehoudener, en deerlijk.

‘- Wat hebt ge, Varia?’ vragen de meisjes onthutst.

‘- 'k Heb heur geslagen’..., bijt hij af.

‘- Waarom?’

‘- Dààrom...’

Beslist en zwaar klinkt op eens zijn stem, mannelijk, gebiedend. Hij weet wat hij zegt. Wie heeft daar zaken meê? En niemand vraagt nog iets. 't En is geen ruzie waard met hem, die toch hun allen de baas is.

Met Varia trekken de meisjes meê op. Onbegrijpend en meêwarig omringen zij haar, loerend en soms verlegen glimlachend. Doch wat ze ook zeggen of vragen, Varia huilt maar altijd door; ze gaat naar huis toe nu; ze stapt langzaam, 't hoofd gebogen, de zakdoek tegen haar oogen geprest. Haar gele hoed met den gloed der roode

klaprozen, hangt weêr op haar rug. Hij is een klare vlek in 't schemerlicht...

‘- Laat me gerust, laat me gaan,’ zegt ze wanhopig. Een wijle staarden de jongens haar aan, en naar de meisjes die rond haar drentelden en meê voortschoven naar huis toe. Over het groepje hing de halve duisternis, en zoo was 't een simpel vertoon van stillen deemoed. Daarom riepen plots de jongens, door elkaêr, vol misprijzen:

‘- Sjierip... trunte... trunte!’

Zij voelden zich een en al blijdschap. Van de pret gingen ze tuimels maken op het stroo aan den voet der mijte. Ze holden achter elkaêr; ze vochten tegen elkaêr op. In den avondlijken lucht was het dolle spel een nieuw genot en de alleenbestaande plicht.

Doch al met eens, ongezien, was Herman verdwenen. Langs de helling naar de beek toe, was hij weg-gestormd; als een speurhond den draai om en, aan den overkant, den talud op, in allerijl naar gindsche plek aan de haag, waar hij dezen middag op Varia had gewacht. Hij stond daar nu, alléén, op den berm, hoog boven de aarde en overschouwde 't landschap. Hij keek aldoor naar den weg. Hij zag Varia eindelijk opduiken, te midden van haar groepje; hij merkte op dat het mul van de baan niet op-stoof; hij voelde dat zij traag liep, stap voor stap....

Hij was niet kwaad op haar. Doch hij wist nu onbewust dat het er voortaan meê uit was, samen te slenteren langs de straten, met elkaêr nog als van ouds te spelen en goede vrienden te zijn. Wanneer ze malkander zouden ontmoeten: geen glimlach, geen kwinkslag, geen brutale handtastelijkheid zouden ze dan wisselen, maar elkaêr niet eens in de oogen durven zien: dat zou nu gebeuren. En hun hart zou geweldig gaan en bonken; of soms toeknijpen als een kruitje-roer-mij-niet

Zóó zou 't gaan - en zoo ging het. Ze wisten niet wat ze van elkaêr denken, en hoe ze zich, de een in 't bijzijn van den andre, keeren en gedragen moesten. En vervreemden allengs droef van elkaêr.

Hoog, op den rug van de ronding, in 't diepere donker van de haag haast verborgen, keek hij uit. Zijn oogen waren thans niet blauw van zonnelicht, maar duister van afwisselenden avondglans. Hij zag ze gaan. Haar hoed alléen was nog een klare vlek. Sneller viel trouwens de nacht in. Achter hem was de horizont diep donker rood. Maar vóór hem was 't dat de avond zich neêr streek, als een geruischlooze zwarte vacht. De schoone zonnedag was geweest. Een licht gesuizel zong over den bodem der aarde, door de duistere kruinen der boomen heên. Heel uit de verte klonk nog een enkele roep, flauw als een tanende herinnering:

‘- Ari-o-oo! Ari-o-oo!’

Even nog... een glimp slechts: de hoed met de bloeiende klaproozen, ginder vèr... En ook weg. Het was nacht.

Brussel:
4 November 1902
29-30 October 1918.

André Gide
door Johannes Tielrooy

Veronderstel eens dat gij in den loop van jaren, bij toeval of door navraag, het volgende over een schrijver in Frankrijk hebt vernomen.

Wat hij voortbracht in zijn jeugd, is dikwijls moeilijk te volgen; later werd zijn werk meer eenvoudig. Of het nu eigenlijk mooi werk is, weet men zoozeer niet. Wel heeft hij een grooten persoonlijken invloed, met name op de samenstellers van een jong en uitnemend tijdschrift. Hij is protestant geweest en denkt nu waarschijnlijk ‘vrij’ - weet hij 't heelemaal zelf? Hij las veel, tot moeilijke wijsgeerige werken toe! In 1870 werd hij geboren en zijn ontwikkelingsgang, vervolgens, is eigenaardig geweest. Goethe en hij zijn niet zonder verwantschap; hemzelf in de eerste plaats viel zulks op. Hij moet in spreken en schrijven een bijzonder fijne ironie betrachten en wordt herhaaldelijk gezegd van een ‘geraffineerde beleefdheid’ te wezen. Men schrijft af en toe over hem in periodieken; hijzelf schreef vroeger veel over anderen en noemde zijn critieken dan P r é t e x t e s , dat is voorwendselen, namelijk voorwendselen om 't over zichzelf te hebben.

En stel u dan voor, bladerend in een ouden M e r c u r e d e F r a n c e , het portret te hebben ontmoet dat Rouveyre van hem heeft geteekend, den kop met hooge voorhoofdwelving en spaarzaam haar, de scherp en schrander kijkende oogen, den hooghartigen spotmond,

de trekken van een intellectueel die tevens zinnelijk moet zijn.

Als u dit alles, zooals mij, met Gide gebeurd is, zult gij, alvorens hem te lezen, reeds weten: deze Gide is een aristocraat van geest, en hij w i l dat ook zijn. Hij moet een wilskrachtig zoeker zijn, een heftig levende; en een weinig aangeboren zelfingenomenheid is bij hem wel aan te nemen. Er moet, vooral voor zwakkeren, een straling uitgaan van zijn persoon. Maar behalve dit weten en deze veronderstellingen, zal er de vraag zijn in u: is André Gide nu waarlijk een groot schrijver? Welke schoonheid brengt hij aan de menschen? Mocht 't u tevens bekend zijn, hoezeer in Frankrijks litteraire kringen ‘protestant’ synoniem is met ‘bekrompen’ en ‘on-artistiek’, dan zult gij tenslotte met een variant op Montesquieu willen vragen: ‘Ah! ah! Monsieur est protestant? C'est une chose bien extraordinaire, en France! Comment peut-on être protestant?’

Wie zich deze en dergelijke vragen voorlegt en zich dan aan de lectuur zet, zal, het kan dunkt mij niet anders, ongeveer bevinden wat thans hier volgt.

* * *

Een voornaam gedeelte der jeugdwerken van Gide bestaat uit nadrukkelijke opzweepingen tot ijver en vuur, tot ‘ferveur’. ‘Nathanaël,’ zoo luidt het hoofdmotief zijner N o u r r i t u r e s t e r r e s t r e s, ‘Nathanaël, je t'enseignerai la ferveur.’ In allerlei werken bezingt hij (meest in proza, trouwens) de wilskracht en den hartstocht, spoort aan tot telkens hernieuwd ‘vertrekken’, roept u op tot weerstand, opstand, verbreking van banden, en overgaaf aan vreugden van iederen aard. Hij belijdt en prijst de ongewoonste (ik zeg niet de verwerpelijkste) gewaarwordingen, zooals het genot om eigen handen bloot te zien of om temperatuurwisseling

met de oogleden aan te voelen. Hij toont velerlei kennis te hebben verkregen en inzicht te bezitten in de platonische philosophie. Hij toont te weten wat mystiek is. Hij is tegelijk een kenner en een voeler. Zijn geheele wezen neemt op en doet dat met graagte. Geenszins denkt hij daarbij aan nut voor anderen. Hij is de levensgenieter, die elke meening, elke gevoelswijze kan deelen, hij is de volkomen individualist, de dilettante op de wijze van den ouden Renan, van den jongen Barrès, den toen al rijpen Anatole France. Misschien ook is hij als de gretig leerende Goethe der eerste jaren.

Maar vergeet nu dit niet. Gide was protestant van opvoeding en de boven omschreven wezensstaat heeft al de uitbundigheid van een reactie. Ook was die zielstoestand toenmaals frequent: als jonge man bewoont Gide een der toen zoo talrijke ‘ivoren torens’. Merk ook op dat hij in de beschrijving van zijn gewaarwordingen soms verdacht bizar is; en dat men, wanneer men aanteekent hoe er enkele zeer schoone bladzijden staan in L'Enfant Prodigue, eveneens een paar in Les Nourritures terrestres en ongetwijfeld wel in sommige andere geschriften van dat levenstijdperk, het recht heeft te zeggen: eigenlijk is hier zelden iets schoons bereikt, omdat er zoo heel veel nimmer tot een geheel werd, en notitie is gebleven. Het eerste, nog individualistische werk van een Barrès (Sous l'oeil des Barbares, Le jardin de Bérénice), de skeptische romans van France, de philosophische drama's van Renan, zij zijn uitingen van denzelfden geest, maar zij zijn aanzienlijk beter dan de jeugduitingen van Gide. Ja, men mag zeggen dat Les Nourritures terrestres een van de vermoeiendste en meest pretentieuse voortbrengselen van de Fransche litteratuur zijn. Trouwens, bedenk dat al die befaamde ‘ivoren torens’ tenslotte onbewoonbaar verklaard zijn, zoodat het zelfs

vervelend wordt er nog van te gewagen. Barrès werd actief politicus en gevoelsnationalist, Anatole France is socialist; voor Renan was het ‘dilettantisme’ eigenlijk nooit veel meer dan een spel van zijn gelukkigen ouderdom geweest. Ook Gide moest anders worden. Niet steeds kan men blijven roepen dat men toch zoo vol van ‘ferveur’ is; de banden die men wil ‘verbreken’... breken werkelijk ten slotte, en wie steeds weer ‘vertrekt’, moet eindelijk toch ergens aankomen en blijven. Ergens toch moet voor ieder een vastheid zijn. Ergens moet de plek zijn, van waar uit men iets anders ziet dan zichzelf alleen, de plek waarop men slechts heeft te verwijlen, om doorstroomd te worden van het verrukkend besef eener gemeenschap en maatschap.

* * *

Gide critiseerde toentertijd veel en deed het nog jaren daarna: twee bundels P r é t e x t e s bevatten het beste werk van dien aard dat hij schiep. Critiek had hem een uitweg kunnen zijn uit het doodloopend ‘dilettantisme’. Hadde hij zijn intuïtief vermogen aangewend om kennis van het zieleleven der kunstenaars te verkrijgen; had hij getracht de geschiedenis onzer beschaving steeds meer te leeren kennen; had hij er naar gestreefd aldus het vele schoons van nu en vroeger te verklaren, en te verheerlijken daarna; had hij, die toch blijkbaar schoonheid van klank, van atmosfeer, van beelding wel degelijk weet te onderscheiden van al het leelijke en alledaagsche, dit onderscheidingsvermogen gekweekt, verfijnd en consequenter gemaakt - hij zou, door de functie te vervullen van keurder, verklaarder, geschiedschrijver en lofredenaar der schoonheid, in 't eigen leven vastheid hebben gebracht. Evenwel, zijn critisch werk is slechts zelden uitnemend. Het is, bij voorbeeld, fijn-aanvoelend in een stuk over de poëzie van Baudelaire en

ontroerend in een geschiedenis van Oscar Wilde's laatste jaren - maar overigens is zijn critiek niet meer dan belangwekkend. Hij zegt te gelegener tijd dat een ‘kunstmatige dwang’ bij 't scheppen geen kwaad kan - en 't is zaak deze uiting juist van Gide te onthouden! -; hij verklaart weer elders, ter wille van de zuiverheid zijner werken, innerlijk banaal te willen worden - en ook dit is veelzeggend -; hij beweert van duidelijk omschreven denkbeelden niet te houden - hij de vroegere theoreticus en philosoof! -; hij toont ook hier zijn voorkeur voor wilskracht, temperament, betoogt dat kunst verheven is boven natuur... Maar wat doet dit alles anders, dan Gide's eigen aard verklaren, zooals die was en zooals hij hem wenschte? Het is hem in al deze stukken hoofdzakelijk om André Gide te doen. Keuren, verklaren, verheerlijken schijnt tenslotte zijn werk niet te zijn. Vastheid zal hij daarin niet vinden.

* * *

Zelf ook ziet hij 't zoo in, want een tiental jaren geleden verklaarde hij, eenigszins plechtig, dat hij voortaan aan geen critiek meer zou doen. Het zij zoo... Maar wat dan? Romans, verhalen van eenvoudigen, algemeen menschelijken aard? Zeer zeker... de tijdgeest verlangt die, in de jaren na 1900, en hij zelf verlangt niet minder ze te schrijven. De tijdgeest en hij zijn het eens. Maar, k a n hij zulke werken schrijven, hij die jaren lang lyrische notities publiceerde over zichzelf, theorieën uitwerkte en dan zei geen ideeën te hebben, verkondigde alle boeken te verfoeien en er dan weer een stuk of wat bij schreef? Kan hij het, de man die vol is van kennis en theorie en vooral van zichzelf, de man wiens voornaamste aandrift is, niet om te beelden en te dichten, maar veeleer om uit een compromitteerende impasse te

geraken? Kan hij een nieuwe en schoone eenheid scheppen buiten zichzelf?

Hij zal het beproeven. Heeft hij niet steeds gedacht dat een zekere ‘artificielle contrainte’ vereischt is? Schrijft hij niet van nature een ietwat armelijke, maar smettelooze, klankzuivere, nimmer oratorische taal? Ingetogenheid van gevoel en taal, gebondenheid - zijn dat niet de voornaamste kenteekenen der k l a s s i e k e n ? Welnu, te rechter tijd verklaart hij zich klassicist. Daar is dan de uitweg. Hij zal algemeen menschelijke, van opvatting en stijl klassieke werken schrijven. Over eeuwen, denkt hij, zijn mijn persoonlijke, misschien uitzonderlijke gevoelens en denkbeelden vergeten; mijn zuiver-beeldend werk zal dan roeren door een gekuischt en redelijk gevoel. Ik zal voor de eeuwigheid hebben geschreven. Men mag echter vragen, of niet ook later eeuwen t o e l e g bij instinct zullen bemerken...

* * *

Zoo schrijft Gide dan L ' I m m o r a l i s t e . Hierin is nog dit goed, dat er duidelijk en pakkend in staat, hoe mooi het kan zijn als een individu zich volkomen uitleeft buiten, boven alle traditioneele moraal. Dit besef had Gide altijd in zich gehad, en de lectuur van den inmiddels in 't Fransch vertaalden Nietzsche had het in hem versterkt. Goed is hier ook, dat het zich-uitleven van den hoofdpersoon Michel als 't ware b e t a a l d moet worden met den dood van zijn vrouw. Goed is verder, dat in Michel een duister schuldbesef toch opwelt als zij is gestorven. Ja, goed is eigenlijk bijna alles in dit boek, 't is boeiend, verrassend, mooi geschreven... goed zou 't gehéél zijn, indien de personen e c h t e r leefden, indien men er niet een ik-en-weet-niet-wat in ontwaarde, een al te duidelijke symboliek, een te onmiskenbare sym-

metrie... Goed zou 't zijn, indien men er minder bij dacht en er meer bij gevoelde.

Men zou wenschen, te kunnenzeggen, dat Gide's verder werk mooier was of althans op de hoogte van L'Immoraliste bleef. Maar 't wordt er tot nu toe niet beter op, en men mag integendeel betwijfelen, of de uitweg dien hij zich dan gekozen had, wel zijn weg was. Hij schrijft weliswaar nog een grappig, ofschoon wat gezocht verhaal, Les Caves du Vatican; hij kan wel roeren met waarnemingen door hem de visu gedaan in de Cour d'Assises (eigenlijk reportage), maar zijn hoofdwerk gaat steeds meer, en wel in 't kwade, gelijken op L'Immoraliste. Neem nu eens het ook hier te lande veel gelezen en zeer geprezen boek La porte étroite. Wat is het gegeven? Een protestantsch meisje, Alissa, weigert te trouwen met Jérôme, die haar liefheeft en van wien ook zij houdt, omdat... verwezenlijkte liefde onvolmaakt zou blijken en omdat de minnaar, indien door een huwelijk bevredigd, den prikkel tot hooger zou missen, die ligt in iedere onbevredigdheid. Ik begrijp wel, dat hier een verheerlijking is bedoeld van wilskracht en van streven naar het absolute; maar ik stel mij het absolute der liefde heel anders voor, en acht wilskracht alleen als zij een doel heeft. De schrijver zelf geeft aan 't einde blijk, de nuttelоosheid van Alissa's heldhaftigheid te beseffen, en men heeft hierin weer een staaltje van zijn, gewoonlijk onnaspeurbare 'ironie' willen zien. Neen, dit alles ontroert in het minst niet, het geeft noch verstands-emotie, noch brengt 't het hart in beweging: het vermag niet anders dan ons te verbazen. Behalve zij, die zelf verzot zijn op een protestantsch-deugdzame zelfkwelling als die van Alissa (en er zijn er misschien niet weinigen in ons land), behalve dezulken, moet, dunkt mij, een ieder zich afvragen of Gide hier niet in één merkwaardig opzicht op

zijn eigen Alissa behoorde te gelijken: zooals zij onvervulde liefde als de hoogste beschouwt, zoo had hij, alvorens L a P o r t e E t r o i t e in 't net te schrijven, moeten bedenken dat de mooiste boeken die zijn, welke nooit 't licht zien; en zooals Alissa haar minnaar zedelijk verbetert door hem af te wijzen, zoo had hij moeten beseffen, dat hij de meeste kans had zijn lezers eenmaal haar hugenootsche braafheid bij te brengen, indien hij hun het fijne van die braafheid niet vooraf beschreef. Helaas, hij schreef, hij publiceerde; de sentimenteelen zagen zich gesticht, maar vele anderen verbaasd en verveeld.

Een verlangen om ‘klassiek’ te blijken had hem gedreven, misschien ook een toch werkelijk bij hem opkomende, oprechte voorliefde voor mystische moraal, voor de moraal van den kategorischen imperatief. In dit laatste geval had het werk tot iets goeds kunnen worden; maar waartoe dient het de mystiek te b e g r i j p e n , mystisch te d e n k e n , indien het hart, dat alleen in staat is schoonheid te scheppen, zich bij voortduring laat prostitueeren door een overmachtig en steeds overleggend verstand?

Wel verklaart hij zelf, dat al deze boeken, ofschoon zooveel later geschreven, reeds in hem leefden vóór zijn 30^{e} jaar; wel voegt hij erbij, dat niet hij deze boeken heeft willen schrijven, doch dat zij door hem wilden geschreven worden. Niets, wil hij zeggen, is gewild in mijn evolutie, niets bedacht in mijn werk. Maar, als nu de lezer 't tegendeel gevoelt, als nu ook hier weer geldt, dat zich aanklaagt, wie ongevraagd zijn onschuld bepleit? Deze Gide is waarlijk zoo slim... als een criticus.

* * *

Men aarzelt zulke dingen van een toch zoo befaamd schrijver te zeggen. En niettemin, zie nu weer zijn S y m -

p h o n i e p a s t o r a l e , zijn laatste werk, dat de aanleiding tot dit opstel is geworden.[1)] Het is zeker gelijkmatig van schriftuur, de taal is zuiver als altoos; het verhaal loopt, alles is duidelijk. Te juister plaatse zijn belangrijke tooneelen aangebracht; omzichtig, namelijk niet te opvallend en toch merkbaar genoeg, is de ontknooping voorbereid; nergens is eenige theorie-pees meer voelbaar onder de zachte donshuid van het verhaal. Dit is uiterst eenvoudig. Men ziet zich verplaatst in een Fransch-Zwitsersch dorp, ten huize van een predikant. Deze vindt op een dag een blind, verlaten meisje van een 15 jaar, en ofschoon getrouwd en meervoudig vader, neemt hij het kind bij zich in huis. Men bemerkt al dadelijk het zonderlinge van een Zwitserschen dorpsdominé, bevorderd tot hoofdpersoon in een boek van den Parijschen lettré en subtielen dichter André Gide. Maar, ja, de vloek der geboorte! En dan, zulk een dominé te kiezen heeft twee voordeelen voor den schrijver: zijn verhaal zal zich onder eenvoudige zielen afspelen, en tevens in een voor Parijs geheel ongewoon milieu. De schrijver zal er ‘algemeen menschelijk’ en tegelijk ‘oorspronkelijk’ door schijnen. - Men denkt ook: en de vrouw van den braven predikant? Vindt die het goed? Ja, hier ligt een groote verdienste van Gide: de opneming van het vieze, blinde kind wordt, met een zekere mysticiteit weer, voorgesteld als een daad van zedelijke voornaamheid; maar tevens - en hier vinden we nu toch werkelijk Gide's fijne ironie - wordt eenige malen, geheel onverwacht, aangeduid hoe diezelfde moreele adeldom van den predikant diens vrouw tot slachtoffer maakt. Want deze moet het kind dan toch maar.... ontluizen, en hij heeft mooi praten, met zijn bijbelteksten! Deze vrouw, middelmatig, noch slecht noch goed, te praktisch tegenover haar idealistischen man, gevoelig

1) Paris, Editions de la Nouvelle Revue française, 1920.

toch wel, is de eenige in dit bleek verhaal, die ons duidelijk voor oogen staat. Het tooneel waarin haar, bij alle afwezigheid van uitgesproken, diepgaande oneenigheid, toch mislukte huwelijksleven wordt getoond, doet waarlijk wel even aan. Maar het is niet de hoofdzaak. De hoofdzaak is deze: Gertrude, het blinde meisje, groeit in het huis van den predikant uit tot een mooie, ontwikkelde, gevoelige jonge vrouw. De predikant en zij vatten liefde voor elkaar op: zij immers heeft den reeds ouder wordenden man nooit g e z i e n . Maar ook de volwassen zoon des huizes is van haar gaan houden. Tenslotte maakt een operatie haar ziende. En dan bemerkt zij, dat de domineesvrouw verdriet heeft, zij z i e t dat; en zij beseft dat men haar niet nog meer verdriet mag berokkenen, door haar haar man te ontnemen. Trouwens ziet ze niet minder duidelijk dat die man lang zoo knap van uiterlijk niet is als zijn zoon en 't blijkt haar dat ze van dezen eigenlijk houdt. Terwijl na haar operatie, haar vermoeden bevestigd wordt dat de Natuur onzegbaar schoon is, beseft Gertrude daarentegen voor 't eerst volkomen, dat de menschen zondig, onvolmaakt en deerniswaardig zijn. Zij k a n den vader niet meer tot man kiezen; en voor een huwelijk met den zoon is het te laat, daar deze inmiddels... katholiek en monnik is geworden! Zij verdrinkt zich.

Wat bewoog dien zoon? Hij had de bandeloosheid, het gebrek aan tucht, dat volgens hem noodzakelijk uitvloeisel is van alle protestantisme, willen ontloopen... Weer dus een ‘droevig spel van heilige banden’. In L a P o r t e E t r o i t e de banden van het ‘geweten’; hier de banden eener oude kerkleer. Gebondenheid is klassiek!

Ontroerend, ja wie weet aangrijpend hadden in dit boek kunnen zijn: de ontluikende liefde van het meisje en den dominé; het conflict van vader en zoon; Gertrude's

overpeinzingen als zij de schoonheid ziet van de wereld en de jammerlijkheid van den mensch; haar smart als zij den vader verdriet doet, tegelijk met zichzelf; de smart van den predikant zelf; Gertrude's wanhopig einde... Dit alles nu laat ons bij 't lezen zoo koud als steen. Wij zeggen aldoor: knap geschreven, goed gevonden, mooie, gelouterde dialoog; maar nooit of bijna nooit stuwt een plotse golf van emotie ons in een stille droomfjord; nooit leggen we, zooals waarlijk schoone boeken, ook dit eens uit de hand en staren ver voor ons uit. Bewondering voor gladheid en goed overleg, verwondering over een zonderling bedenksel is al wat ons blijft van dit werk.

* * *

En zoo'n man wil klassiek zijn! Maar, Gide, uw klassieke Franschen, ja waren gebonden, beheerscht, zuiver; maar daarenboven hadden zij hun kreten, ons nu nog snijdend in de ziel. ‘C'est Vénus tout entière à sa proie attachée’, roept Racine's door innerlijk vuur geteisterde Phèdre uit. Waar zijn uw kreten des harten? Gij kunt ze niet geven. Gij meent u wel eens als mysticus te voelen, maar durft het niet ronduit te zijn. Uw werk is gewild, bedacht, gezocht. Het komt niet uit een volheid. Het is zuiver van taal en mager van inhoud. Gij zijt niet argeloos, gij zijt een theoreticus. Maar wetende dat schoonheid niet ontbloeit uit theorieën, hebt ge de uwe verduwd, vervaagd, verstopt in uw werk. Gij zijt een theoreticus die dat niet zijn wil.

Van hen, die komen
Door J. Jac. Thomson

Morgen zult gij er zijn en den last van onze schouders
nemen,
dan strekt gij uwe handen uit omdat gij zaagt hoe
wij wankelen,
en gij springt op als fonteinen van kracht, ons tot
een laafnis,
wij weten dan dat wij niet tevergeefshebben geroepen
en dat wij niet tevergeefs hebben gehoopt.

Want wij hebben gehoopt op u, die de sterkeren zijn
zult om de toekomst te dragen,
wij hebben om u geroepen, wier aangezicht schijnt als
een evangelie,
wij in onze zwakheid, in onze verbrokenheid, in onze
dronkenschappen en verdierlijking,
wij hebben naar u uitgezien als naar den dag der
Verlossing.

Thans is het nog de tijd van den nevel, waarin de
schemering versmelt.
Over het water valt het licht uit de huizen, dat zij
ontstoken hebben,
van wier schoonheid ge droomt als ge gaat voorbij
hunne ramen,

maar wanneer gij ze ziet, de een na de een, zijn zij
onschoon en voos, ledig van vreugde,
zij kennen niet den morgenzang en den zang van den
avond,
zij zitten te samen rondom de knappende houtvuren
en staren in de vlammen en somwijlen vraagt er een:
waarom leven wij?

En er zijn er die iets bewaarden achter de laatste
gordijnen hunner ziel,
dat eene waarvan zij niet dorsten te spreken, maar wij
zullen ervan spreken,
dat eene, wat zij niet dorsten te hopen, maar wij zullen
het uitzaaien als het graan onzer liefste verwachtingen:
dat dwars door het oordeel henen
het oordeel over onze gruwelen en over onze
lafhartigheid,
het oordeel omdat wij hebben verafschuwd wat
wij hadden moeten liefhebben,
en omdat wij wat wij hadden moeten haten hebben
gekoesterd en geborgen aan ons hart,
het oordeel over onze schoonheid, die onzer
schilderijen,
die onzer beelden, die onzer liederen, die onzer
bedwelmende dansen,
en over de leegheid die in dat alles was
en over de rampzaligheid die in dat alles was -
het oordeel over wat wij ons geloof hebben
genoemd en onze wijsheid,
over ons kille geloof en over onze verbasterde
wijsheid,
over de leegheid die ook daarin was,
en over de rampzaligheid mede,

dat dwars door dat oordeel heen een nieuwe genade
zich uitstort

dat de groote vreugde bezig is zich te voltrekken,
en dat zij juist daarom niet van ons zal worden weg-
genomen,
omdat in wat wij hebben gedaan en gedragen, niet
alleen was de ledigheid,
maar omdat er ook in was zóo veel rampzaligheid.

Dit is het wat wij verkonden, - o dat het geluid opstege
van de aarde,
dat het niet neer mocht slaan als een roetwalm uit een
fabrieksschoorsteen -
Dit is het wat wij verkonden, wij die leven in den mist,
waar het licht der lantarens wordt opgedronken boven
het water dat ruischt onzichtbaar, nabij:
dat gij morgen er zijn zult, in wie de laatste mogelijkheid
van ons leven zal vleesch worden,
die gaat met den gang van priesters en van koningen,
en uw gelaat is als het evangelie.

Om u alleen willen wij leven, opdat gij zult zijn sterker
dan wij.
Wat doet het er toe, al vallen al onze woorden in puin
als de bliksem uwer woorden flitst langs den horizont,
wat doet het er toe, al blijft van onze wereld enkel maar
heugenis, zooals een sprookje dat nog hangt in de
nieuwklinkende luchten,
als gij in u hebt een wereld, die ge bouwt in de stralende
kracht?

Morgen zult gij komen, en de aarde zal zich voor u
tooien,
Morgen zult gij komen, dan zijn de misten gescheurd
en de zon staat in glorie te branden,
de dag is als een beek, vol geluiden en vol van de
klaarten,

en de nacht is een bosch, waar de bloemen ontloken,
en geuren en geuren
in den zang van de vogelen.

Gij zult komen, groot in vreugde, groot in heldhaftig gebaren,
en alle liedren der vrijheid, zij slingeren saam tot een keten,
de liedren waarmee elk volk heeft begroet de naadrende vrijheid,
rondom uwe schreden klinken zij als trompetten en fluiten,
een nieuwe en nimmer te stuitene Marseillaise,
een dreunende Internationale, voor het rijk van den Geest.

En den ring dien wij vruchteloos trachtten te smeden
uit dat wat ons leven gedaan heeft en wat het moest doen,
uit dat wat ons hoop was en dat wat ons klemde
in ban en in band,
uit ons hartegeloof en de armzalige werken der handen,
dien ring smeedt gij en draagt gij, hij glanst aan uw vinger.

Wij weten dat wij niets zijn dan uwe herauten,
wij weten dat ons leven te gering is om iets van uw licht te openbaren,
maar als gij komt, zullen wij gerechtvaardigd worden,
omdat wij hebben geloofd aan het ongelooflijke,
en van u gefluisterd hebben in het holst van den nacht,
de man tot zijn vrouw en de vrouw tot haar man
en de vriend tot zijn vriend.

Gij zult komen, in wie de menschheid wederom zal opstaan,

de helden Gods, wier harten zijn vlam van rechtvaardigheid,
wier harten zijn vlam van liefde.
Alleen hieruit worden wij wederom geboren.

Morgen zult gij er zijn, en wij zullen vergaan,
Morgen zult gij er zijn en wij gaan uit als de lampen wanneer de dageraad aanbreekt.
Morgen zult gij er zijn,
o dat het morgen ware!

Goya
door Just Havelaar

Wie aan Goya denkt, ziet Spanje voor zich: het grimmige Spanje onder de brandende zon: het dorre, rosse en verlaten Spanje der rotsige hoogvlakten en der Middeleeuwsche steden, waar, uit een warrel van donkere straatjes en stegen, een kathedraal massaal verrijst, die de schoonheden der Gothiek en der Renaissance grillig aanwendt of fantastisch vereent en waarbinnen men meer hiërarchische praal dan religieuze wijding vermoedt.

Spanje, langzaam, traag ontwaakt uit een zware verdooving van eeuwen, is het land der heerschzucht gebleven: heerschzucht der priesters en Inquisitoren, der sombere koningen en der laatdunkende en ruwe edellieden. Buiten dezen waren er de in lompen gaande armen, de armen van het land en van de stad, de zwervende bedelaars, de zwijgende en driftige drinkers in een donkere kroeg, de wreede boeren, de vele verminkten en gedegenereerden en de idioten. Dit is het volk, dat de gruwlijke stieren-gevechten hartstochtelijk tot nationale feesten verheft. Europeesch is het ras, Oostersch de sfeer; en het schijnt of deze vermenging het land uit de beschavings-gemeenschap gebannen heeft. Waar Spanje over Europa heerschte, daar heerschte het geweld dat neerdrukt. Maar Spanje overheerscht om zich slechts op zich zelf terug te dringen.

Spanje's macht heeft nooit iets blijvends nagelaten in Europa.

Zelden ook drong Spanje's geest over het hooge grens-gebergte der Pyreneën heen; maar als het Spaansch genie zich samenvatte in een vorm, die door den Europeër kon worden nagevoeld, dan kreeg zulk een schepping een onvervangbare beteekenis.

Een volk van realisten waren de Spanjaarden, maar van realisten levend onder den druk van verstarde theocratische en feodale tradities en van eindelooze ellende. De Spanjaard moest volkomen realist zijn, of de verbeelding slechts kennen in de verwrongen vormen eener fantasie, die alle realiteit geweld aandeed. De klare synthese van werkelijkheid en verbeelding, de cultureele schoonheid der Italianen, der Franschen, waren in dit gekwelde land niet mogelijk. Zoo het realisme der Spaansche kunst aan dat van de Hollanders verwant was, het kon zoo rijk of teeder van levensliefde niet zijn, doch het heeft ook, aan den anderen kant, zich opgeheven in een toomelooze verbeeldingskracht, die het Hollandsch volk nooit gekend heeft, die Europa niet kende.

Blijft niet Don Quichote de kolossale gestalte der Spaansche litteratuur? Waar zijn fantasie en werkelijkheid wonderlijker vermengd dan in dit boek? Want zoo Don Quichote geen werkelijkheid kent, zijn knecht Sancho Panza, heel de menschen-wereld om den verdwaasden ridder heen, kent slèchts de domme werkelijkheid; en Cervantes zelf had zijn held willen bespotten, indien hij hem niet onwillekeurig met een zoo groot verlangen had lief gekregen... Weinigen in Spanje omvatten zoo machtig waarheid en droom als deze geniale dichter, die de onverzoenlijkheid tusschen beiden tot 't centraal probleem zijner levens-schepping verdiepte. - Realist is Velasquez, die te midden eener feodale hofhouding zijn eerlijkheid bewaart en de oogen wijd open

houdt. Geen Hollander der 17e eeuw zelfs was zoo volkomen realist, realist zonder bitterheid, zonder spot, zonder vreugde, zonder diepzinnigheid, realist in haast monumentalen zin, koel, stijlvol, onaanrandbaar; maar in Murillo reeds verzinkt dit mannelijk realisme tot de banaliteiten eener sentimenteele idylle, en naast Velasquez staat de heftige, harde, stormachtige Ribera, boven hem uit verrijst de grandioze Greco, die niet bestaan had, in dien hij niet in Spanje zijn sfeer had kunnen vinden, Greco, de geëxalteerde, onevenwichtige, zwijgzame verbeelder der religieuze vizioenen.

Velasquez vertegenwoordigt de ééne zijde van 't Spaansche genie, zooals Greco het de andere doet; maar naast Cervantes in de literatuur is Goya in de beeldende kunst een samenvatter; geen realistischer en geen fantastischer dan hij; geen zinnelijker en geen geestelijker; geen instinctiever en geen meer vizioenair; geen barbaarscher en geen diepzinniger. Maar waar Cervantes zelf nog gevoeld wordt als een persoonlijkheid, die de verscheurdheid van zijn gemoed beheerscht daar hij door de krachten zijner samenleving gestuwd werd en zich in die samenleving nog voegde, staat Goya voor ons als een, wiens onstuimige levens-drang geen steun meer vond, die alle geestelijke grondvesten onder zich verbrokkelen voelde, die in den chaös van een verwilderd pessimisme verzonk, die de belijder werd van het cultureel débâcle zijner dagen. De objectiviteit, de visueele schilders-kracht, de grandezza van Velasquez, de donkere drift van Ribera, het vizioenaire van Greco vereent zich in zijn modern aandoend impressionisme, maar vereent zich in een sfeer van daemonisme.

Geen beeldend kunstenaar heeft den overgang van de 18e naar de 19e eeuw, van de Rococo naar een duistere enimpressionistische romantiek, van de arkadische idylle, van de bergerette-sfeer, naar een opstandig pessimisme

duidelijker verpersoonlijkt. En in geen ook is de verwildering, de wanhoop, de tragedie van dien tijd feller aan den dag gekomen.

Tot 1791, tot zijn 45e jaar, was Goya een zwierig, een haast gratieus 18e eeuwer, een Spaansch Watteau, zij 't dan een Watteau zonder de peinzende melancolie. Feestelijk gestemde en weelderig gekleede figuren schilderde hij in parkachtige landschappen; dansende jeugd in bloeiende valleiän, de allegorische voorstellingen der seizoenen, vroolijke soldaten met de dartele deernen in de schoone wereld. Enkele godsdienstige onderwerpen schilderde de goede katholiek Goya, werken die zelfs even een herinnering aan den zoeten Murillo oproepen. Slechts een zwaarder, een gepassioneerder toon, een nerveuzer en onstuimiger toets, een objectiever realisme, doen soms, vooral in zijn portretten, den lateren Goya reeds voorvoelen. De uiterlijke omstandigheden, de toevallige gebeurtenissen, hebben hem uit zijn gelukssfeer gerukt. Maar er zijn menschen die de meest toevallige omstandigheden volgens een innerlijke noodwendigheid oproepen: en tot hen behoort Goya, die voor 't geluk niet geschapen was.

Een zware ziekte slaat hem neer. Een steeds toenemende doofheid bant hem uit het vluchtig verkeer der wereld. Een zenuw-overspanning doet hem in diepe afgronden van zwaarmoedigheid verzinken. Der vlottende vreugden ijdelheid heeft hij doorzien.

Zijn onbreekbaar sterke natuur herstelt zich weer, maar een andere Goya is 't, die verrijst. Hij schildert thans werken, die, naar hij zelf zich uitdrukt, ‘iets hebben, wat bestelde dingen gewoonlijk missen.’ Het zijn spontaan, schetsmatig geschilderde werken: spookachtig bewegende menigten in donkere gewelf-ruimten door-flitst van fantastische licht-glanzen: het gekkenhuis, een kerker, waar naakte en half-ontkleede en wonderlijk

opgetooide ellendigen tot onderworpenheid verschrikt worden door een als duivel verkleeden, woest gebarenden bewaker; de rechtspraak en de folterkamer der Inquisiteuren. Een vastenavond-processie doet aan als een krankzinnig feest van verdoemden.

't Zijn de angst-vizioenen van een gekwelde in een booze wereld.

Iets van Rembrandts duisternissen en schemer-lichten vindt men in zulke werken terug; iets van Rembrandts onstuimigheid der bewegingen ook en van diens samenvatting eener bewogen menigte. Als Breughel en als Rembrandt is Goya een man wien het een zielsbehoefte wordt met wijd open oogen om zich heen te zien en de vlietende beelden des levens in zich op te nemen. Misschien zijn deze de drie schilders, die het meest onbevangen en het gretigst de veelheid der wereld hebben aanschouwd en gebeeld zonder zich te beperken, zonder keuze of voorkeur. Maar tegelijk hebben deze drie realisten-tenuiterste in hun groote momenten de realiteit het meest als droombeeld gezien.

Een boos geheim is ze voor den rusteloozen en hartstocht-bevangen Goya telkens weergeweest, een koortsdroom. In het portret heeft Goya de rust der schoonheid het edelst uitgedrukt: maar elk portret van Goya vereenigt dramatisch de picturale schoonheid en de psychologische karakteristiek. En het jonge, naakt-pralende vrouwenlichaam wordt hem een onheimelijk mysterie. Het was de realiteit, die Goya dreef tot fantasieën, spookachtiger en ongerijmder dan de verbeelding uit zich zelf zich scheppen kan. Het innerlijk evenwicht vond hij niet. Een opstandige en een geplaagde bleef hij. Donkere oer-instincten woelden in hem los, de daemonische machten zijner onbewustheid, de verlangens en vermoedens die hij niet heiligen kon. Het levensmysterie heeft hij als een angst slechts ervaren.

Toomeloos gaf hij zich over aan den gril der fantasieën in zijn Capricho's. Op het titelblad van dit boek zonder tekst, teekende hij zich zelf, in een zwaren slaap voorover liggend op de tafel waaraan hij is gezeten, terwijl vleermuis-duiveltjes, uit 't nachtelijk duister opdoemend, hem omfladderen.

Het zijn suggestie's, satyren, vizioenen van een verbijsterde, hallucinatie's. Gevangenen kreunend in hun cel, heksachtige bedelaressen en lokkende jonge vrouwen, die de leegte harer zinnelijke schoonheid als 't geheim der geheimen verbergen, verminkten en paria's teekende hij, die zonder hoop en zonder doel een helsche wereld bewonen, geleerden die waanwijzen en dommen zijn, krijgshelden die beulen zijn. Hij rekent af met zijn tijd, met alle ontredderingen van zijn tijd. De domheid, ijdelheid en gemeenheid der vrouw, wijt Goya, als alle pessimisten, de ellende van 't leven. Zij is hem 't symbool dezer levens-ellende, daar de vrouw instinct is, oer-leven, maar lokkend om allen geest als schijn te doen voelen. Zinnelijke ijdelheid is voor hem het wezen der vrouw, die slechts leven kan van de vleiende bewondering der mannen en in zich zelf geen steun vindt. Hoe heeft Goya later, in enkele helsche schilder-werken, zijn vrouwen-haat vizioenair uitgebeeld, waar reeds oude wijven nog pralen willen in den schoonen schijn hunner verloren jeugd, blind voor de duistere doodsschim die zich dreigend en lachend over haar heenbuigt. Oorlogs-vizioenen doemen voor hem op en vele fantasieën, die men slechts vagelijk na kan voelen, niet meer begrijpen. Krasse en precieze karakteristieken verliezen zich in breede schaduwen die een onderwereldsche sfeer schijnen te suggereeren. Het is de magische sfeer die later de Franschman Redon verbeelden zou. Maar Redon kende het geheim der groote innerlijke stilte; naast zijn helsche vizioenen zag Redon

de zacht-kleurige bloemen bloeien als bovenaardsche gewassen. Redon zag den Satan als den zwakke, als den oneindig weemoedige, als den geest der machtelooze hunkeringen. Hij kende en hij doorzag het satanische en den dooden wellust, daar hij als weinigen van zijn tijd een kinderlijk deemoedige was die den hemel had gezien. In Redon leefde iets van het mystisch pantheïsme der oude Chineezen. Goya is geen mysticus; hij is een bijgeloovige, een gekwelde.

Telkens echter dwingt hij zich tot objectiviteit, en keert hij tot de concrete werkelijkheden terug. Het duel, de gevangenis, het schavot, dat zijn de hem blijvend obsedeerende werkelijkheden, tenzij hij, ingehouden en hooghartig, de portretten schildert der Spaansche grooten en der sphinx-achtige donna's. Het is de genadelooze psycholoog Goya, die in 1800 de koninklijke familie schildert, schijnbaar de tradities van Velasquez' strenge hofkunst volgend, om achter dezen schijn van statieuzen praal de botte nietigheid van den paradevorst, de roofdierlijke wulpschheid en heerschzucht der koningin te onthullen. Slechts een vorstenhuis, dat op 't punt stond verjaagd te worden, kon zulk een vonnis voor lief nemen.

Dit is Goya's objectiviteit...

De ijdele bekrompenheid van den adel, de tuchteloosheid van het leger, de verstomptheid der monniken, de traagheid, hebzucht en gulzigheid van 't volk: dit was Goya's ‘realiteit’. Een wereld in ontbinding beeldt Goya.

Objectief? Goya is 't in haast misdadigen vorm geweest, de Goya der schampere en felle Desastros de la Guerra en der koelbloedige en woeste Tauromaquia, de Goya die de laatste stuiptrekkingen van een stervende in 't ziekenhuis onbewogen met zijn scherp preciseerend teeken-stift noteeren bleef, terwijl de vriend, die hem

vergezelde, zich af moest wenden en de zaal verlaten. En wee de wereld, welker grootste kunstenaar in dien zin objectief is...

Wreed kan Goya's hooghartige spot zijn voor de menschelijke geringheid. Een wreedheid echter is dit, die, door groote eerlijkheid, in den grond humaner blijft dan alle enthousiasme's der romantiek. Welk een armzalig verhaal is de teekening, van den misdadiger op 't schavot... De beul, met zijn hoogen hoed, zijn pandjes-jas, wordt een rentenierţje, een verschrompeld burgermannetje, dat met verlegenheid en tegenzin zijn slachtoffer 't hemd van 't bovenlijf trekt; de pastoor, den ongelukkige ambtshalve het crucifix voorhoudend, schijnt een goedig, kwebbelig hofjes-vrouwtje. En de boef zelf is niet dan het bibberend overblijfsel van wat men gewoon is mensch te noemen, bibberend en biddend tegenover de onafwendbaarheid van den dood. Poovere en dwaze menschheid die van misdadigers spreekt en die ‘recht’ uitoefent...

Bij 't naderen van den ouderdom beeldt Goya koel en zonder erbarmen de boosheid van den oorlog. Elke schijn van emphase is afwezig. Niets heldhaftigs, niets van den martelaar hebben de oproerlingen die door soldaten, botweg, worden gefusilleerd: 't zijn beklagenswaardige, bange stumperds. Een man hangt, als een vod, aan een boomtak, en een soldaat, zijn pijp rookend, zit er wijsgeerig naar op te kijken. Brute troepen schieten op schreeuwende kinderen en vrouwen. Men brandt, men knuppelt, men sabelt, men moordt. Lijken worden door smerige roovers leeg geplunderd: ‘daartoe zijn wij geboren’ zeggen de overlevenden. Honger en ziekte volgen den oorlog.

Goya was de eerste, die 't zoo nadrukkelijk zei, dat aan den oorlog geen schoonheid is. Een vloek heeft hij slechts over, een vloek en een boosaardig lachje,

voor de wereld, voor de menschen, voor het leven. Zulke woorden van trotsche verachting moesten uitgesproken worden, eer de menscheid opnieuw zich aan een hoop zou opheffen mogen. De illusie van 't 18e eeuwsch rationalisme moest hoonend ontkend worden, eer dieper idealen beleden mochten worden.

Als grijsaard, toen een angst voor blind-worden zijn eenzaam leven nog beklemde, schilderde Goya fresco's in zijn eigen woning: daemonische, deels raadselachtige vizioenen, van een verbijsterde die geen geloof, geen vrede meer in het hart droeg, die het leven als een zinledigheid zag. Een voorwereldlijk monster, een gedrochtelijk dier-mensch, zich voedend met menschen, stelt Saturnus voor. Twee boeren, bij vallenden avond in een moeras geraakt, gaan, weg zinkend, stervend, elkander tot 't laatst met de knodsen te lijf, daar elk den ander hun doodelijke verdwaling verwijt. Zulke symbolen schiep zich de excentrieke, weerbarstige grijsaard ter versiering van de kamers, waarin hij zijn leven dacht te eindigen; symbolen voorzien van spreuken: ‘Beter is de dood’, ‘Nog maar luttele uren’, ‘Velen is 't zoo vergaan’. Een oude bedelaar sleept zich armzalig op krukken voort; Goya schrijft: ‘Zoo is het einde van nuttige menschen’. Een Magdalena aan het graf schildert hij en hij parafraseert: ‘Als de beminde dood is, vindt men den weg naar 't klooster’ (Tot 't einde toe de verachting voor al wat vrouw is!) Een ander keer heet 't: ‘Wij, wilden, zijn toch de beteren’ - woord van beteekenis, als een Goya het uitspreekt.

Dit zijn de grappen waarmee de oude Goya zich den tijd verdreef.

George
Een saamvatting door Plasschaert

Drie dichters munten uit tusschen de overige Duitsche dichters, en hebben meer macht, zijn meer, hebben meer invloed dan de overige: Rilke, Hugo von Hofmannsthal en George... Het verschil tusschen hen is groot. Rilke wil worden met alles dat wordt; met alle dingen, die groeiend zich verrijken, of stil neêrliggen in hun eenvoudige grootheid, wil hij gemeenzaam zijn in een diepe sprakeloosheid. Hofmannsthal deint mee op den grooten gaanden stroom van het Al; hij geeft zich over aan dat Al, en bekent dat Al grooter dan d'eigen persoon; George, stoutmoedig en hooghartig anders, betrekt de verschijningen op zich zelven; de Dichter is hem het Centrum der Waereld; wat hij, bezield en bezielend, neerschrijft, is werkelijkheid voor eeuwig. George is de grootheid der persoonlijkheid; de bevestiging van het bevruchtend Ik. Hij is de orde, de wet in een opeenhooping, die zonder zijn woorden en zonder de namen van den Dichter een ijdele en onhanteerbare Chaos zou zijn. Hij is de feitelijke Schepper van den Kosmos, het schoon gesierd heelal. Hij is het Individu, dat heerscht, en vol recht, over een massa, die zonder dat Individu geen Rhythme zou kennen. De dichter is hem die begaafde, die, van eigen Rhythmen vol, alles tot den diepen rhythmischen zin verheft of herstelt...

Het spreekt van zelf, dat zulke groote macht niet op-ééns gansch vol aanwezig is. Dat gebeurt nooit. Groote zuiveringen gaan altijd vooraf aan zulk eind, dat dik-

wijls langs omwegen, (zóó sterk bindt ons de Natuur) en laat pas, wordt bereikt.

Het is George niet anders gegaan - al was hij van den beginne de zekere mensch, de moeielijke mensch? de E e u w i g e M e n s c h, die zich teweerstelt tegen het tijdelijke; die het verwarrende n i e t heeft aanvaard. Toch heeft hij den eigen Tijd niet gemeden. Hij is geen herhaler van wat voorbijging, geen nabootsend prijzer, en roemer van het gevondene. Hij is meer; hij is zuiverder. Hij is de vinder, de erkenner van het Eeuwige i n z i j n tijd; hij herleeft in dezen tijd de eeuwige waarden; niet de Christelijke, maar de Grieksche bij voorkeur.

D e s p r a a k is dezen dichter alles minder dan een hulpmiddel; z i j i s w e z e n, zooals de vorm wezen is. Zij is werkelijk wezen; geen spel, geen sierlijkheid; geen zoete zorgeloosheid kan hier wiegen en wenden en woelen; alles is rust, hoogheid; hardnekkige toeleg, onverwrikbaarheid des weegs, en doel, dat blijft gehandhaafd.

George's ontwikkeling volgt ge in verzen - die bovenal zijn eigen ontwikkeling zijn; niet de persoonlijkheid, nu en dan scherp-aangetast door invloeden; niet de vorm, nu en dan gedwongen door de erkentenis van de vormen der anderen. George's vastheid was een vastheid, die zich anderen als voorbeeld weinig koos - hoewel hij zich (zóó eenzaam leeft niemand!) in anderen kon reconstrueeren, in anderen gelijken trek nu en dan toch moest vinden.

De eerste bundel ‘die Fibel’ is uit 86-87. Hier is nog geen volheid noch volledigheid. Hier is nog de Muze, die bleek en aarzelend rebelleert, en bang voor zich zelve den eigen toon toch hoort. Hier is de dichter, door de Liefde gewekt, maar ook door haar en in haar

teleurgesteld. Hier is George, die wil kennen en kunnen; die bij alle treurigheid elastisch is, maar toch den dood wil vinden, tusschen rozen, in het Zuiden. Von einer Reise (88-89) is de bekentenis, dat het in de diepten wringt, dat er werking is; in die 'Zeichnungen in Grau (89) begint de heroïsche George zich te openbaren; in de Legenden, die het boek afsluiten, is de weg bespeurd, de richting is vermoed: 'vóór het oude, doode wil hij het levende; de wijsheid der lijven, der bloemen en van wolken en der golven...

De Hymnen (uit 1890) bewijzen, zóó niet het meesterschap, de mogelijkheid van het meesterschap. Het vers is niet altijd polyphoon; het is niet altijd een vlechtwerk van vele eensgezinde stemmen; het is soms droomrig-heroïsch. Het is technisch-sterk; teeder; op-eens verfijnd - het is plastisch. George is bovenal plastisch; hij heeft niet die te verachten muzikaliteit der gedichten, die, bij de Duitschers, als een reste van Romantiek, gemakzucht is, en oppervlakkigheid, een lichte, aangename, schijnbaar aandoende leugen. Hij is daarvan vrij. De weg wordt dan gewisser. De Pilgerfahrten (1891), opgedragen aan Hugo von Hofmannsthal, zijn grooter door het heroïsche. Alles is feller, meer bitter. Er is dieper wisseling; trots kent den deemoed (?); de liefde wekt de needrigheid; het verlangen hongert. George wil vrij zijn, ongestoord, het Leed verslagen zien door het Lied - hij is trotsch zooals steeds, en het gedicht 'die Spange' bekent den trots en den pronk van den trots.

Algabal (uit 1892) is die trots en eenzaamheid, tot een gedicht geworden vol sterken vorm; met hier en daar de haast onwillekeurige dauw der muziek. In Algabal vindt ge Baudelaire's afkeer van den nuttige, van hem, die met ernst maar feitelijk als een schim door den tijd gaat; in Algabal leeft de hooghar-

tigheid, die tranen en klagen uitsluit; daar stijgt de afkeer tegen het onvolmaakte; in deze reeks, die nog niet grieksch is, maar romeinsch bleef, wordt het afmattend feest beschreven, de moeheid en de slapeloosheid, die slechts de fluiten der fluitspelers kunnen doen deizen. In Algabal is de trots gekweekt tot een kostbaarheid; de zucht naar het eenzame koningschap, die we allen kennen als we niet liegen, is in dit boek verwerkelijkt... Er is tegenwoordig een tegenstand tegen dien trots, die geen ontkenning-alléén is, maar vooral bevestiging van veel hoog-gedragen moeiten, van edel-verborgen leed; er is een weerzin bij sommigen tegen deze zwijgende hoogheid van den Enkele. Ten onrechte. Deze trots is een bezit; evenals voor anderen de ootmoed, de deemoed, een durend kenmerk is. Deze trots is geen bonte standaard; hij is geen pralend siersel; hij is sterke soberheid in het gewilde, gewenschte, gezochte; hij is een verlangen naar zekerheid, een ongesproken weemoed om het ijdele der dingen; hij is een tucht, die deze tijd mist, en die we niet kunnen missen; hij is een handhaven van wat gehandhaafd moet worden - hij is een bewaker, en een wachter bij veel, dat geen tijd kent. Weemoed en volledigheid werden breed in ‘Die Buecher der Hirten- und Preisgedichte, der Sagen und Saenge, und der haengenden Gaerten (1894); gebogen trots treft u; niet het dienend opzien van den deemoed. De eerste gedichten van dezen bundel hebben den wijden, betoomden vorm der wandschilderingen. De stem is teruggehouden, het moduleeren zeker en breed; soms lijkt de hartstocht zich te heffen tot het schoone gestilde oppervlak, en dat te zullen bewegen - maar dit gebeurt niet; de b e s c h r i j v i n g blijft rustig. Het gevoel van het landschap, en om dat landschap, beweegt in deze verzen. Dat is overal; in een droefenis om 't schoon, dat ontging, is het; in het lied der weigering; in het lied

van den hartstocht, die bezitten wil; van de schennis-vreezende schoonheid; in het vers der zingende eenzaamheid. Klassiek zijn deze gedichten; gaaf als een penning; met een lijn, die eenvoudig maar juist, ten eenenmale karakteriseert. Zóó is de reeks ‘die Lieblinge des Volkes.’

In de ‘Preisgedichte’ is het persoonlijk verband grooter, de harteklop meer openbaar. Zij zijn de lof gebracht aan enkle mannen en vrouwen uit dezen tijd; de bekentenis, dat de schoonheid zich vernieuwen moet aan de natuur; zij zijn de vondst eener innerlijkheid; zij zijn een vers, dat een' gedicht een einde geeft, dat een oneindigheid is; zij zijn het gedicht, grieksch gewild van wezen, maar niet van nabootsing; zij zijn een der zekerheden van George's te eerbiedigen kunst.

Duitscher, romantischer is het Sagenboek en het boek der Gezangen - aandoenlijk van innigheid zijn de liedren van den rondtrekkenden Speelman.

De trots werd in deze liederen bedeesdheid, en de bedeesdheid van dezen Trotsche heeft de innigheid van den eenvoudige; nu is er een aandringen, dan is het leed der verlatenheid. De liedren der Hangende Tuinen volgen. Ze zijn de zekerheid van 't eigen Koningschap opnieuw; ze zijn een gemis, dat wordt tot niet te dragen, niet uit te houden spanning; ze zijn overmaat van geopenbaarde begeerte; vermoeid verlangen; 't duidelijk geworden eind eener liefde, en ze zijn 't voortreffelijk gekristalliseerd gedicht, het gedicht van de witte Ara's. Met twee bekentenissen eindigt deze bundel: met die van d'opgegeven vorstelijkheid, met de overmacht, over hem, van wat hij minde; en met die van den lokkenden roep der natuur: zich als een ding op te lossen in haar zwellend deinend, golvend rijk.

Das Jahr der Seele (1897) heeft nog andere beko-

ringen. Het onsterfelijkst is de kunstrijke dichter, misschien, als de uiting van zijn gevoel nadert tot het volkslied, en op het volkslied gelijkt. Want dit laatste lied is altijd de zekerheid eener noodzakelijkheid - maar het is niet altijd de voortreffelijkste wijze daarvan, de voortreffelijkste vorm; de vorm heeft den inhoud niet altijd tot een hoogst gebracht; de vorm lijkt dikwijls in het volkslied nog te zijn in wordenden staat en staatsie. Bij een dichter als George is de vorm gelijk aan het gevoel; er is eindelijke eenheid. Zulke liedren vindt ge in 'Das Jahr der Seele'. Natuurlijk niet alleen. De natuur van George geeft zich meer regelmatig in een heroïschen gang, in een wijden uitzwaai. Zijn teederheid wordt tot een innig fresco... van zelf...

George is (wie zou dat wonderen) de eenzame, die verzwijgt. De vorstlijkheid in hem klaagt niet. Maar soms toch ontdeint hem de klacht (wie kan de zware moeiten der eenzaamheid geheel ontkennen? Wie moet niet ééns, één keer, den vastbesloten mond openen tot de noodzakelijke verluchting?) en bekent de dichter de diepten zijner moeiten. George, de eenzame, bekent dan den eenzame, dat er altijd een uur is, dat de trots wordt overmand, en dat hem, zooals een zwakke dagelijks, een forscher kracht plots overmag, te midden van den praal en te midden van wat hij bereikte.

Het Vorspiel van 'der Teppich des Lebens und die Lieder von Traum und Tot (1899) is in 24 gedichten een zelfbespiegeling; het heeft een wijzende, uitduidende kracht. De figuur van den Engel der Waarheid en der Waardigheid stijgt op, die den dichter stut, en dien de dichter dwingt; een onsterfelijke schepping is deze wegwijzer der Poëzie, deze openbaring van de macht der persoonlijkheid, die zich zelve weet op den juisten weg... De dichter ziet, dat hij twisten moet noch

strijden; hij moet keeren tot zijn land, Room' mijden en Venetië; hij is de leider, dien de Attische dichter troosten kan, als zijn genooten hem verkleinen; hij weet, dat alles groot is door den enkelen Poëet, maar hij bevestigt ook, dat hij tot de aarde moet gaan, aan wie hij ontsproot.

Dit voorspelisrijk aan 't meest gedegen vers van George; klank, zoetheid wisselt met statigheid; trots wisselt met spijt van verlangen; gewisheid der roeping stut bij hangend wankelen.

Meer vindt ge in dit rijpe werk. Hier openbaart zich bij den Rhijnlander een breede reine vreugde om den Wijnberg; deze dichter bekent de vreemdheid van den dichter voor 't alledaagsche, maar ook het wonderlijke, dat leeft in het gewone; in de gewone natuur. En George kent de natuur, zooals de Grieken haar kenden; zonder overdrijving, omdat haar grootheid geen overdrijving verwacht, maar nuchtere zuiverheid. En met de verwachting eener harmonie besluit hij, altijd zeker van deze zekerheid, hoe soms geteisterd als mensch.

Steiler stijgt de dichtkunst van George in ‘der Siebente Ring’ (1907). Hier is de zoetheid minder, de zwoelheid niet afwezig dáárom; de dichter wordt meer prophetisch, in den zin van: wegwijzer zijn. Hij erkent, in een geschakeerde wisseling, in zeven ringen (zes omsloten door één grooten) zijn tijd, zich zelf, zijn liefde, zijn vrienden, zijn nood, zijn heerschappij, zijn dienen, en zijn leiderschap. Hij verdedigt zich tegen hen, die op hem aanvielen, omdat zijn leeraarschap meer naar buiten zich vertoont. Hij roemt Dante en Goethe, Nietzsche en Boecklin, Villiers, Verlaine en Mallarmé, den soberen Paus Leo den dertienden, de Zusters en de Doode Stad, als bewaarders van den werkelijken schat, doeners

van den eenignoodigen Daad, als bezielden van den zuiveren hoogmoed; hij stelt ze tegenover zijn tijd - verwerpt dien tijd, maar weigert geen hoop. George kan geen moedelooze zijn noch voor zijn volk noch voor zich zelf: hij ziet het eeuwige in d'eigen Periode. Hij weet, dat het eeuwige weer ‘de bazuin zal blazen’ voor ons. Hij herkent hier een ontevredenheid met het bezetene, en daar een ontevredenheid om het gemiste, niet verkregene; maar hij weet, dat hij de duider der schoonheid is - en dat hem kwam, op het oogenblik der vertwijfeling, de mensch, die hem een god bleek, en dien hij Maximin heeft genoemd. Dan geschiedt het hoogste wonder: ‘droom vloeit te saam met droom.’ Niet zonder reden staat deze Ring (een kern!) in het midden der zeven ringen; en niet lichthartig moet ingezien worden, dat George's god een mensch werd - en hem, zóó zijnd, naderde. Deze beschouwing bepaalt toch een wezenstrek: het hoogste moet lijf, moet vorm den dichter worden; deze beschouwing beteekent, dat gestalte geven 't goddelijke den dichter is.

Drie Ringen volgen op dezen van Maximin. D'eene is vol natuur (Traumdunkel), maar de natuur is bij George vol altijd van den Mensch; zij spiegelt hem in symbolen. De Liederen volgen, als zesde. Korter, aphoristischer is de muziek geworden, dwingender, minder gesierd, al deint in een regel de liefgeworden toon van vroeger verzen natuurlijk op. Ook in deze Liedren blijft George duider des weegs in 't lyrische.

De ‘Tafeln’ vormen 't eind van ‘der Siebente Ring.’ In korte verzen aan personen gericht; in herinneringen aan steden en aan menschen, aan den Rhijn, den beminden stroom, vat de dichter zijn wijsheid saam, zijn zielekennis, zijn waarschuwingen, zijn inzicht, zijn liefde - en is bereid ten nieuwen gang en tocht...

Heller, klaarder, meer nog ontdaan van stof, meer als glans, als kaatsing der eeuwigheid kon de dichter den god nog zingen, bezingen, toe-zingen. Dat doet George in ‘der Stern des Bundes’ (1914?) De dichter staat terzij, en staart ter eigen innigheid, ter eigen meer geobjectiveerde persoonlijkheid.

Dit schaadt der warmte niet; de vlam, die stralen zendt en gloed is, wordt alleen meer apollijnsch; het liefdeslied stráált meer dan het zwoel is; het wordt hymnisch, eere-zang...

Met den lofzang aan hem, die alles keeren deed, begint George. Alles vindt de Dichter in hem, den Volkomene. Vol geluk vraagt hij: is 't weer volheid der tijden? Roes en klaarte zijn er. Zonder dekkend doek gaat de god, die al de begeerte is van dichter's droom, en 't geheim der hoogste wijding; de geest der heiige jeugd van dichter's volk.

Maar de strijd is niet ten einde. Er is, nog, de strijd tusschen den ziener, den propheet, en hen, die de waarheid vergeten, de waarden vernietigden. De held daartegen moet komen; het lied moet d á á r o m rijzen; geen wordt tot Verlosser, wien zang de jeugd niet voedde. De dichter is wetgever, en schenkt den troon; hij is eind en begin; hij rukt in den kring - maar de menigten misdoen tegen maten en grenzen; God is een schim, als zij zelf verrotten; hun doen is verval; zij bleven aan d'eene zij, de dichter is verder; alles is hun vraagstuk... maar de daad is druischend opgestaan... de vorm verheft zich naakt.

Dan komt de keer en tegenkeer, George's liefdeslied en antwoord. Den wijfelaar zegt hij, dat het gezicht van een god achter 't gewone heen groeit; hij bekent de edele waarheid, dat sinds hij gansch zich gaf, hij gansch zich bezit; hij wil alle tranen schreien, die d'andere moest schreien en die hij niet schreit. Trotsch zegt de dichter:

rukte ik niet een ster uit hare baan? trotscher tegen den beminde, als deze hem erkend zal hebben in zijn diepste waarde ‘dan komt de tijd dat ik mij u overgeef.’ En op het oogenblik der gave valt alle nijd neer, dien hij had, al 't benijden van de goden van de ‘Middelzee’, der Middellandsche zee.

Stralender worden de verzen nog. Heilig-nuchter is hem de dag, en van zelven worden uit deze gesteldheid van het gemoed de regels, de gedichten, tot wat op spreuken lijkt. Niet moetwillig gedijen zij zoo. Dichters versobering en klareglans voorkomt het óvertollige; het kristal ontstaat eindelijk, de klink-klare waarheid, 't Geloof heet de kracht van 't schoone leven; 't leven is een geluk; de wijze, hij slechts, die van God uit weet; een weten eender voor allen bedrog; tot den hoogsten staat komt hij pas, dien de god besliep. En weerbaar blijft des dichters jonger: hij zal den dolk in den lauwerbos dragen, bij Godes rust in 't zuiver hart...

Anders staat, natuurlijk, de dichter, die overal het eeuwige zocht in zijn tijd, in ‘Der Krieg (1917) tegenover den oorlog, dan de meeste anderen. Hij weet, dat de rillend-gevoelde gemeenzaamheid bij het uitbreken, even diep als schoon was, maar hij weet evenzeer, dat een volk gered wordt, doordat het zijn tijd op het Eeuwige betrekt. ‘Dood is een volk,’ zegt George, ‘als zijn goden dood zijn’ - en die worden niet levend door dezen oorlog. Daarvoor is anders noodig, maar daarvoor is toch hoop.

Met dit vertrouwen in zijn laatste vers eindigt, eindigde tot nu toe, George zijn werk, dat prophetisch werd, omdat het 't eeuwige, tegen alles in, kon en wou en moest waardeeren.

(1921)

Higo[1)]
Een Japans sprookje
door J.W. Schotman

Voor.....

I

Opent de deuren, nu de moede dag
op lome wieken drijft het duister tegen,
ik wil mijn lippen fluisterend bewegen
tot weemoed tempert uw bedroefde lach.
't Weegt op mijn ziel als zoete dromen wegen,
die men niet zeggen, enkel zingen mag;
- opent de deuren: scheemring grijsbevederd
omvlerkt het huis en heeft mijn hart vertederd.

II

Zijt gij gekomen? Zien uw glanzende ogen
die diep en donker als een bosmeer zijn,
droomrig den avond in? Zit gij gebogen
mij luistrend in de goud-doorvloten schijn
der lamp, en door de tere glans omtogen
gelijk een heilige? Mij dwelmt als wijn
uw tegenwoordigheid, uw blik legt in
wat ik wil zeggen eindloos dieper zin.

III

Gij hebt uw handen, wachtend, stil-gevouwen
in uwen schoot gelegd, wel droef en wit
zo in 't getemperd licht; - laat me u beschouwen
voor ik begin, nu gij daar roerloos zit

1) Higo (Japans) = Wilg.

Kwannon gelijk, - 'k wil u een tempel bouwen
waar mijn verlange'u om erbarmen bidt:
Gij zijt de Liefde met de Duizend Smarten,
gij zijt de Kwannon met de Duizend Harten.

IV

Wees stil en luister, door mijn open deuren
draagt de avondwind een teer geruchten aan,
een ritslen rustloos, of iets ging gebeuren,
ginds waar mijn wilgen langs de vijver staan,
- plotsling ontwaakt, nu zij een zuchtje speuren
gaan ze 't vertellen aan het beeld der maan,
beurend als oude vrouwtjes, loom en zwak,
hun moede twijgen uit het watervlak.

V

Zo zijn wij beiden nu alleen, de nacht
heeft met zijn eenzaamheid ons nauw omvangen.
- Gij hebt mijn ziel een vaster wil gebracht,
dit is het uur, u wil ik deze zangen
toewijden: beider monden bittre klacht
bevatten zij en beider fel verlangen.
Ik wil van leed en vreugd de beker mengen
en uw droef hart een zoete laafnis brengen.

VI

Heeft wel één volk zozeer zijn bomen lief?
Is ooit één boom als deze wilg bemind?
was ook één schoon als deze? Die daar hief
haar loof zo hoog, zo sierlik? Zo gezwind
met duizend vingers wees wanneer de wind
haar sluipelings voorbijgleed als een dief?
Ginds, waar de lotus tussen wuivend riet
't zonlicht vangt, vond zij haar gelijke niet.

VII

Zij praalde in al haar schoonheid heel alleen
op een ruim plein, en als de maan verrees,
gleed vloeibaar zilver langs haar leden heen,
en in het duister rilde zij van vrees
als een bedeesde vrouw van top tot teen.
Vol van geheimen was ze en ieder prees
haar schaduw en haar lichtbewogenheid
- zo stond ze en zong van lang vervlogen tijd.

VIII

En onder haar, wanneer de matte zon
zonk in de bergen en haar kruin omguldde,
en haar de scheemring met zijn web omspon,
'wijl duisternis steeds dichter haar omhulde,
vergaarden zich de mannen, en begon
een zacht gemurmel, dat de lucht vervulde,
gelijk de branding van een verre zee,
dat rees en daalde als ademde zij mee.

IX

Wanneer de dag, de bloesem-zoetdoorgeurde,
van vogelstemmen kwetterend doorzongen
de morgenneevlen van elkander scheurde,
trilde in haar leve'en liefde nauwbedwongen,
en tot de blauwe lucht met duizend tongen
juichte ze om alles, wat op aard gebeurde,
en 's winters strekte zij de bloesemregen
der blanke sneeuw haar lenige armen tegen.

X

Gelijk een vrouw wordt door één man het meest
bemind en aangebeden, zo is zij
Heitaro meer dan alles lief geweest;
- zijn kleine woning stond haar dicht nabij,

zodat, wanneer de zon op 't daagliks feest
zich voorbereidde in purperen kleedij,
haar schaduw wachtend aan zijn drempel lag,
tot hij verscheen en haar met trots bezag.

XI

En als hij van de verre velden keerde,
en de avond koel werd in 't doorbloesemd dal,
haar zachte zang hij, sluimerend, begeerde,
't suizelend ritsle'als zilvren waterval;
zij was de liefde, die zijn hart verteerde,
zij was zichzelve een stille tempelhal
waarin hij knielde en brandend geurig hout,
haar tot verheugnis, bad om haar behoud.

XII

En eeuwen lang had zij daar al gestaan,
en eeuwen lang hernieuwde zij haar kleed,
wanneer de lente geuren ademde aan,
en luwe wind haar ruizelend doorgleed,
en eeuwen lang had zij de storm weerstaan
wanneer hij huilde en hijgend met haar streed;
- haar hart bleef jong, in maandoorvloten nachten
dreef er een schone droom door haar gedachten.

XIII

Wie zal ooit in dit zoet mysterie dringen?
De mens verstilt, - van 't vreemde vuur doorbrand
wil hij alleen zijn, totdat droom omspant
zijn wake'en van haar zijn doordringt de dingen,
dat door zijn ziel haar helle vreugden zingen.
Is niet een boom nauwer natuur verwant?
Is niet zijn leven liefde's eb en vloed?
't Is liefde alleen, die alles bloeien doet.

XIV

O, Kwannon, die met tedere ogen droomt
en roerloos uitziet in het wereldgloren,
der wijsheid parel, rimpelloos omzoomd
door uw blank voorhoofd, glanst als nooit tevoren
van der genade goddlik licht omstroomd,
sinds uit begrijpen liefde werd geboren.
Kwannon, - slechts gij in uwe alwetendheid,
doorpeilt de droom, die tot dit wonder leidt.

XV

Maar dreigend leed eerst liefde maakt bewust,
die tot voor dien bleef in de ziel verscholen,
vrees te verliezen splintert alle rust
en doet ons angstig door de dagen dolen,
zo heeft als liefde ons vaak vaarwel gekust
wat achter vriendschap hield zich lang verholen,
- breng dan beproeving, Kwannon, laat in pijn
wat zo hoog reikt, tevoor gelouterd zijn!

XVI

En door haar wil de glans der tijden bleekt.
Lacht gij niet langer, Hotei? Zie, de staf
ontzinkt uw hand, die beeft; en plotsling breekt
de gouden draad der schone dagen af
door onheil onverwacht. O, waarom wreekt
zich elk kort uur, dat zoete vreugde gaf
door zo vroeg einde? Spot met ons de tijd,
die 't leven vult met onbestendigheid?

XVII

Welk vreemd verderf waarde de bergen rond
en sloeg zijn felle klauw in stam na stam,
tot gaapte in 't zuchtend woud een wijde wond
die de ongereptheid van zijn schoonheid schond

en immer wijder werd? Wat kanker kwam
voortwoekerend als schuifelende vlam
de kern aanknagen van zijn eeuwig leven?
Zal Sengen's zorg het nooit meer bloesem geven?

XVIII

Toen, waar de wilg aan al haar blaadjes rilde,
dreef allen de onrust om haar stam bijeen,
't was, of verwachting hun gebaar verstilde
tot een verstolen blik; nog was er geen,
die wat zij vreesden, in woorden zeggen wilde,
- zij zagen zwijgend naar de bergen heen;
- beweegloos stond de boom, of hem omving
de boze ban van een betovering.

XIX

Na 't branden van de dag was loodzwaar zwijgen
loom neergezonken, - talmen bleef de nacht,
vanuit de tempels met demonenmacht
kwam 't somber bonzen van de gongen dreigen.
Bloedrood de luchten, waar met angstig hijgen
verdreven vogels, schreeuwend schril hun klacht
radeloos vlerkten. Als van vrees gebogen
welfde over 't plein de wilg zich onbewogen.

XX

De tijd stond stil. Toen kwam een oude man
de brede bergweg moeizaam nederdalen,
't schrikwekkend streng gelaat paarspurper van
de weerglans der vergaande zonnestralen.
- Kwannon! uw hulp, die ons behoeden kan!
hoor, immer nader kleppen zijn sandalen!
immer meer naakt hij met boos-vlijmend oog,
een spin gelijk, die naar zijn prooi bewoog.

XXI

Schoonheid en vreugd ontvluchtten dit gelaat,
waar wrede lach, de felle lusten lonkend,
het had vermarmerd in verharde haat,
gelijk een vuursteen slechts aan hardheid vonkend.
- Zo schroeit de blik, die Raiden neerwaarts slaat
ter wereld, toornig op zijn trommel bonkend,
wijl de aarde beeft en dreunt van zijn gestamp
en hem omwaait wierook van sulferdamp.

XXII

Zij vreesden allen die vreemde afgezant
wijl wachtend, zij wantrouwig hem bespiedden,
tot hen nabij, hij hief zijn gele hand
met een gebaar van welbewust gebieden,
dat nimmer weerspraak duldt noch tegenstand:
- Hoïchi groet u zeer, o goede lieden,
en wenst u enkel heil en niets dan heil,
méér wens ik weinig... wikt mijn woorde' een wijl:

XXIII

‘Neer van de rotsen stort in brandend bruisen’
zich de Kawachi en breekt zich zwellend baan
en immer breder, met gestadig druisen,
lokt beek na beek zij van de bergen aan,
tot zij, verzadigd, loom zich voort laat gaan
langs geurende oevers met vertederd ruisen,
weerspieglend bloeme' en bloesemblanke bomen,
's nachts overvloeid van zilverlichte dromen’.

XXIV

‘Schoon is ze als Ama-terasu, zo stralend
en zo van klaatrend kleuren overfonkeld;
als zij, haar borsten rijzend en weer dalend
van levensvolheid, 't zonlicht tegenmonkelt,

haar prachtig slangenlijf ligt pral en pralend
zwaar door de bonte beemden heengekronkeld;
- maar 't wieglend riet langs haar een doodslied suist,
sinds in der waatren diep een Kappa huist'.

XXV

'Doch luide klachten klagen door de dorpen
en wenend buigen onder wegend leed
beroofde vrouwen, wier geluk verworpen
werd door de macht, die van geen wikken weet,
en kleden 't lijf, aan de oever weer geworpen,
der Kappa prooi, in 't eeuwig pelgrimskleed,
en wenend blijven zij de nacht doorwaken...
Nu waagt geen meer, de wrede stroom te naken'.

XXVI

'En stil aan de oevers wachten nu de mannen,
en vruchtloos roept men ons van de overzij,
- wij willen thans een brug ten boog gaan spannen
en Benten bieden de offering nabij,
dan zal haar wil de felle Kappa bannen
en is ons hart van bange zorgen vrij.
Nu tot uw weelde is onze nood gekomen,
o, velt ons de allermachtigste uwer bomen!' -

XXVII

'Velt ons die wilg met vlijmend scherpe bijlen!
Deze ene wilg is voor uw dorp genoeg,
haar lengte zal de diepe waatren peilen,
de stroom doen splijten als de scherpe boeg
van machtge schepen, die de drang der zeilen
siddrend door 't zwellen van de golven joeg!
Geen schoner pijler kan de welving schragen,
zij zal de tred van duizend voeten dragen!'

XXVIII

Eer 't antwoord viel, vol driftig ongeduld
brak los Heitaro om 't smarlik lot te wenden:
- ‘Keer! Grijsaard, keer! haar tijd is niet vervuld!
Ons heilig, zal uw hand geen twijg haar schenden!
Keer! - voor één boom wil 'k al mijn bomenzenden
en dat zijn meer, dan gij ontberen zult!
Keer! bij de Kami! zou mijn hart haar derven,
haar vroege val deed al mijn vreugden sterven!’

XXIX

‘Zij was de tempel waar ons aller leed
tot Kwannon om erbarmen heeft gebeden!
Wee ons! zo 't heilig hout in stof en zweet
door der geringsten voeten werd betreden!
Wie, wijl haar scheemre koelte hem omgleed
heeft niet in fluistring haar zijn hart beleden?
Keer, Grijsaard, keer! ùw wens velt haar niet neer!
Keer naar de vloek van uw Kawachi weer!’

XXX

En naar zijn ras en toorn-doordonderd woord
ving zich te voegen aller traag bedenken,
zo werd zijn weerstand door hun wil geschoord,
zij stemden bij, zij wilden niemand krenken,
maar in hun droomziel door zijn gloed bekoord,
susten zijn drift hun eensgezinde wenken,
'wijl 't kalm betoog des vreemden wrok bedaarde
en hij in 't eind Heitaro's bod aanvaardde.

XXXI

Zo, toen de zon deed vlammen 't vroege vuur
van haar verrijznis aan het vlottend lover
van de oude wilg, en ieder wassend uur
haar hulde pralender in lichtgetover:

een brand van zilver aan het diep azuur,
- vertrok Hoïchi en toog de bergen over.
En aan haar voet, met blij-ontroerde handen,
Heitaro heel den dag deed wierook branden.

XXXII

En, o, mijn Lief, nu komt een tere droom
rag-fijne draden door dit weefsel spinnen,
zo brekelik en broze, dat ik schroom
mijn arme woorden dit te doen beginnen,
maar zie, ik weet, het brengt me een zoete stroom
gedachten aan ons beider vreugd te binnen,
- in dit verhaal hervind ik de eigen pijn,
en 't sprookje wil onze eigen sproke zijn:

XXXIII

Nog zijn der sterren tintelende vuren
niet aan de koepel van de nacht gedoofd,
nog suist de stilt' der leeggezonken uren,
nog heeft de dag me uw bijzijn niet ontroofd,
laat dit mysterie nog een wijle duren,
waar mijn verbeelding er zo vast in gelooft,
want het ontwaken wekt een fel betreuren,
dat zo schoon wonder nooit meer kan gebeuren.

XXXIV

O, zo een droombeeld, schone vorm geworden,
ons vol van gloedwarm leven tegentrad
éér de verlangens kwijnden en verdorden,
éér ons der dagen druk ontmoedigd had,
éér nog de wanhoop met haar helse horden
verbeten smarten onze ziel bezat,
om 't bittre woord ‘voorbij’ ons in te branden!
... - eeuwig in de ijlte tasten onze handen.

XXXV

eeuwig in de ijlte zinken de gedachten,
eeuwig in de ijlte zien wij zinnend uit,
maar uit de diepten keren kreet noch klachten,
in de eeuwge stilte wordt geen weerklank luid...
- O, mijn verbeelding, bloesemblonde bruid
van mijn gepeins, doorwaak met mij de nachten,
'wijl 'k in uw oge' als in een spiegel blik,
vindend mijzelf: gij zijt mijn schoner Ik!

XXXVI

Hoort, hoe de krekels in den avond zingen,
in 't verre woud schalmeit de nachtegaal,
vanuit de tuinen geuren de seringen,
de sterren feeste' in's hemels hoge zaal,
en langzaam klimmend langs de heuvelklingen
kantelt de maan haar grote gouden schaal,
goud stortend over blanke meisjeslijven
ginds badend, - hoog laat zich een reiger drijven,

XXXVII

en blikt omlaag naar 't dauw-opdampend land
waar harpen tinklend in de wind bewegen,
't hout der sandalen knarst op 't zilvren zand.
en lampionnen lichten langs de wegen,
en stemmen lachen, een hoog brugje spant
waar over 't beekje druipt de gouden regen.
O, stil, heel ver een melodie begint
en als verlangen zich de nacht ontwindt.

XXXVIII

Nu wordt de ban der werklikheid doorbroken
door 't wonder, dat zijn zoeten aanvang nam;
mijn hart, wees stil! - heeft Kwannon's mond gesproken?
- Heitaro leunde aan de oude wilgenstam

en tuurde in de avond, de ogen half geloken
en zag niet, dat zij langzaam nader kwam.
Wist gij, dat zij zó schoon was en zó teder?
Boog ooit een man voor zó volmaaktheid neder?

XXXIX

Nu hield zij in, en geen geluid verstoorde
de pure stilte, die de nacht beving
toen zij hem aanzag; en haar lach doorgloorde
de ontroerde ernst van haar vertedering,
éven bewoog zij zich... Heitaro hoorde
verrast de zuchtend-zachte ritseling
van haar kimono, en haar ziende, groeide
pijndoend verlange' in hem en vreugde ontbloeide.

XL

Zij zweeg, neerziend naar waar de brede voet
van de oude wilg zijn zware wortels wrong,
haar duizlend-zoete geur woei hem gemoet,
'wijl hem het bloed ruisend in de oren drong
zijn hand rees bevend tot beschroomde groet
en in zijn vraag een warm verlangen drong:
- Gij wacht? Dan wil ik gaan: mijn hart vereert
al wie bemint en de eenzaamheid begeert.

XLI

Doch in haar ogen lichtten hem twee zonnen,
en teerder bloesem had de perzik niet
noch is een morge' ooit roziger begonnen,
zo bloosde zij, toen ze zijn tweestrijd ried,
en van haar mond viel't als een teder lied
recht in zijn hart en heeft zijn vrees verwonnen,
- maar onrust gleed diep in zijn wezen neer: -
- Blijf maar, want die ik wachtte, komt niet meer.

XLII

Misprijzen bitter vlijmde in zijn bescheid:
- Hoe luw een liefde, die zo spoedig koelde!
o, wat zo waardloos is, delgt snel de tijd,
die éér dan gij zijn trouwloosheid voorvoelde;
toch laat zijn slechte min een smartlikheid,
daar ze in 't verlaten hart een graf zich woelde!
Maar mèt haar stem werd nu haar lachen luid:
- Zijn liefde is hecht en houdt de tijden uit!

XLIII

En wijl ze aan zijn gelaat de weerschijn las
van zijn verwondering: Begrijpt gij 't niet?
Hoe kon hij komen, die hier immer was,
die voor geen enkle vrouw zijn wilg verliet?
- Dit sloeg een wond hem, die geen tijd genas,
dit werd een vreugde als nimmermeer ontvliedt -
Zo stond hij stil en lachend liep zij heen,
hem latend met zijn bonzend hart alleen.

XLIV

O, Liefde, die uw heilge huivering
zo onverwacht ons op de leden stort,
de zinnen vangt ge in een beneveling
waardoor de wereld gans veranderd wordt.
Hoe of zij sprak, bewoog en lachte en ging,
die 't zeggen wilde, woorden kwam te kort,
o, vreemde macht, waardoor de man die mint
droomt als een dwaas en stamelt als een kind!

XLV

En aan der dagen zoo gestagen gang
ontrukt gij ons en maakt ons zwervensziek,
en alle stemmen groeien saam tot zang,
uit al geluiden weeft zich een muziek,

de ziel ontvlucht het lijf: haar aards gevang'
en stijgt ten hemel op bewogen wiek.
O, uit de Liefde alleen nog wondren groeien,
die 's levens leed als bloesems overbloeien.

XLVI

En elken avond onder de oude boom
hervond hij haar en schoner dan te voren,
en elken nacht verscheen zij in zijn droom
die toekomst was van eindlik toebehoren,
en elken dag streed hij met de oude schroom
maar weer bij haar, ging alle moed verloren,
tot hij, zich meester, sprak het moeilik woord.
O, Kwannon, dank! zij heeft zijn bee verhoord!

XLVII

Maar nimmer zei ze, waarvandaan ze kwam,
noch, wat haar tot zo vreemd verzwijgen doemde,
zijn vreugd, vervuld, er mee genoegen nam
dat zij hem nooit der ouders namen noemde.
Als hij haar sprak van de oude wilgenstam,
en de ogen licht van trots heur schoonheid roemde,
dan zag hij wel, dat zij 't gelukkigst was,
'wijl zij de woorden van zijn lippen las.

XLVIII

Noem mij maar Higo, had zij eens gezegd,
- soms in zijn ziel schemerde een vaag vermoeden,
doch nooit te vragen was hem opgelegd,
hij zweeg, waar hij geen reden kon bevroeden.
Tot in de teerste stonden van hun echt
wist zij zorgvuldig haar geheim te hoeden,
- de dagen gingen en hun 't hart verheugden
en eindloos reiden zich al zoete vreugden.

IL

Maar 't leven wil zijn ebbe en wil zijn vloed:
het tij zal kenteren in aller harten,
en branding bruist waar leed de lust gemoet,
nooit tevergeefs zal 't licht het donker tarten!
O, Mens, die dàg in eeuwig duister boet,
zò hoog geluk eist duldeloze smarten!
Dwaas! meent ge u God, tot vreugdig zijn verwekt?
O, zie omhoog, hoe 't noodlot samentrekt!

L

En Kwannon's voorhoofd, werd het niet omwolkt?
en in haar ogen, zaagt gij daar geen pijn?
Waar het Nirwanah ziel-aanzuigend kolkt
wil daar dan alles weer ontbonden zijn?
Heeft niet één traan haar treurnis ons vertolkt,
nu matter vlamt des levens hellen schijn?
O, mijn goed Lief, wij, die 't herenen beiden,
reikt ons 't besef wel van zo bitter scheiden?

LI

Hoort, hoe naar alle kant de boden ijlen
en lopen zich de rappe voeten wond,
rusteloos reppend lange, lange mijlen...
de oud-Keizer Toba doet zijn wil ons kond,
- weer galmt door 't bos de val van vele bijlen
en bomen sterven kreunend in het rond -
want in Kyoto, eer zijn haren grijzen,
wil Kwannon hij een tempel doen verrijzen.

LII

En als een doodsklok gromt in 't dorp de trom,
grijs is de dag en zwaar omfloersd de zon,
en op de wind wiekt huivrende onrust om;
of in haar veezlen 't sappig leven ron,

zo glansloos werd de wilg, gebarend stom
met hooploze armen; as-grauw loof begon
te vallen, blad na blad, als leekten tranen.
O, dag van doem, die deed haar schoonheid tanen!

LIII

De mare vond zijn weg van mond tot mond
en deed op 't plein het volk tezamen stromen,
daar dromde en woelde een felle kleuring rond:
vrouwen en kindren waren meegekomen,
en in hun midden als een vreemde stond
de ontblaarde wilg met zijn verwelkte dromen.
Nooit zingt ze meer, - zij heeft die kreet verstaan:
- Velt haar! en brengt ter tempelbouw haar aan!

LIV

En vruchtloos was Heitaro's wakker woord
en vruchtloos zijn beloften en gebeden,
hun pralend offer hield hun trots bekoord,
hun eerzucht was met minder niet tevreden.
O, Kwannon, die gedoemden nog verhoort!
wordt er dan leed uit uwen naam geleden?
't Is u ter eer! Neem wat gij hebt gegeven,
neem 't zoveel eeuwen bloesembrengend leven!

LV

En langzaam naar zijn vrouw Heitaro keerde,
hem hield de smart met immer vaster greep
de borst geklemd, en de angst, die hem verteerde
en waarvan hij het wezen niet begreep,
drong hem tot zwijgen, dat haar troost ontbeerde,
- de wrede tijd met trage zwaaien sleep
zijn vrezen scherp tot nauw te dragen pijnen,
want niet te spreken doet ons leed fel schrijnen.

LVI

Zij was zo stil en moe en zonder moed
van wat zij wist, dat komen zou, te spreken:
vrezend, de vreugd die 't leve ons dromen doet
vroeger dan 't eindverkondend uur te breken,
en hen doorvoer de blanke beeldenstoet
van hun verleden, ‘wijl hun oge’ ontweken
elkander, wachtend in de schemering,
glimlachend wèg verholen marteling.

LVII

Maar in de nacht slaakte ze een luide kreet,
en wakend zocht zijn hand haar bange handen,
en door der rieten matten reten gleed
het licht van lampen, die daarbuiten brandden,
wier wisselend bewegen dansen deed
donkere schimmen langs de lage wanden,
en stemmen spreken, waar gestalten dringen,
de kamer is vervuld van fluisteringen.

LVIII

Haar lichaam rilde en om haar te verwarmen
- in de eigen ziel door 't vreemde fel-ontsteld -
omving hij haar met bei zijn krachtige armen;
- week zocht zij heul bij hem voor 't wreed geweld,
en kreunde schreiend: Kwannon, heb erbarmen!
want ons geluk wordt mèt de wilg geveld!
Heitaro! om uw liefde léefde een droom:
ik ben de ziel van de oude wilgeboom!

LIX

Bijslagen vallen... aan het licht der maan
siddert zijn schaduw.... en haar kreten klinken,
van pijn verscheurd ziet zij hem smekend aan,
het wordt zo duister en haar krachten zinken,

haar brekende ogen zoeken 't zoet verstaan
der liefde in zijn gelaat nog in te drinken.
- Heitaro! wacht mij: 'k word u wéérgeboren:
geen liefde gaat aan Buddha's hart verloren!

LX

Gij zult mij weerzien: onverganklikheid
is Liefde en 's levens droom keert eeuwig weder;
mijn man, o, kus mij waar ik pijnen lijd!...
... Kwannon! mijn lichaam bréékt!... De breuk werd breder
en éér één bijslag méér de wond verwijdt,
stortte de wilg, smardik-luid krakend neder.
Heitaro kreet... en toen de nacht weer zweeg
vond hij zichzelve alleen en de armen leeg.

LXI

O, wrange vreugde van gelukkig-zijn,
uw nasmaak is: 't verloren-zijn te dragen,
Vreugde der aarde, 's werelds schone schijn!
uw tere handen hebben fel geslagen!
Geen nieuwe vreugden helen zulke pijn,
daar is geen troost voor zo verbitterd klagen!
Keer tot uzelf, Heitaro! en ontwijk
uw mènslikheid in Buddha's eeuwig rijk!

LXII

Stil! Kwannon gaf en Kwannon heeft genomen!
Zwijg en berust, in deemoed buig uw hoofd,
en tracht der wereld macht, eenzaam, te ontkomen,
een dieper vrede blijft u niet ontroofd!
Laat af dan van vergankelike dromen,
want Buddha heeft u vaster vreugd beloofd!
Ga heen! neem staf en pij, de schedel u geschoren!
In Buddha leeft de liefde en gaat àl smart verloren!

Toelichtingen

K w a n n o n = De Godin der Barmhartigheid, soms genaamd Kwannon-met-de-Duizend-Armen. Men noemt haar wel de Japanse Madonna, en haar macht strekt zich tot in de hel uit over allen die, al is het maar ééns, in een harer tempels hebben gebeden. Zij is de Chineese Kwan-Yin.
B e n t e n = Een der zeven goden van het Geluk, Godin van de Zee, de Schoonheid, Liefde en Welsprekendheid; zij gelijkt op Kwannon.
H o t e i = De god van het Lachen en de Tevredenheid.
S e n g e n = De godin van de Fuji-berg, en heet ook: De Prinses, die de bloemen der bomen laat bloeien.
R a i d e n = God van de donder.
A m a - T e r a s u = Een figuur uit de Japanse Mythologie, zonnegodin, zij wordt voorgesteld stralend van juwelen.
K a p p a = Een roodharig riviermonster, met het lichaam van een schildpad en de kop van een aap. De Kappa uit de Kawachi is een legendariese.
F e e s t d e r D o d e n = Dit feest duurt enige dagen, op een waarvan men 's avonds aan de gestorvenen offert door kleine bootjes, met geschenken beladen en waarop wierook brandt, voorzien van lampions de rivieren te laten afdrijven naar zee, men gelooft dat de geesten der doden zich dan aan boord bevinden.
K a m i = Algemene naam voor alle Shinto-Godheden.

Het motief voor het gedicht is in hoofdzaak ontleend aan het sprookje ‘Het Wilgevrouwtje’ zoals het voorkomt in F. Hadland Davis, Myths and Legends of Japan. Dit zelfde werk verschafte de bizonderheden, nodig voor lokale kleur en stemmingsatmosfeer.

Tooneel
door Dop Bles

Naar aanleiding van de Opvoering van Claudel's Maria Boodschap door de N.V. Het Tooneel.

De tooneelkritiek heeft, beducht het nationaal gevoel te beleedigen, en bovenal bevreesd mercantiele belangen te schaden, toen bij het uitbreken van den oorlog de algemeene crisis den schouwburg in zijn voortbestaan scheen te bedreigen, haar zuiver standpunt al te vaak verlaten. Men waande zich in zekeren zin reeds bij een stervende, kritiek scheen misplaatst; het ‘de mortuis nil nisi bene’ werd bij voorbaat toegepast. De gewoonte bleek ook hier een tweede natuur, want allengs is het usance geworden, om het resultaat der pogingen en bedoelingen te vereenzelvigen met het bereikbare; het verwezenlijkte gaat men dan als de verwezenlijking van hoogste illuzies begrijpen.

Hierdoor wordt natuurlijk veel aan beminnelijkheid gewonnen, doch ten koste van de dramatische litteratuur. Immers hierdoor ontstaat het groote gevaar, dat elk kunstwerk zoodoende niet alleen onverbiddelijk wordt vastgelegd, in den vorm dien een regisseur bepaalde, maar - en dit is werkelijk veel ernstiger - dat een opvatting, betrekkelijk in het puur individueele, mits met de pretentie der onfeilbaarheid geschonken, grif-weg als de eenige waarachtige verbeelding van het vertoonde kunstwerk wordt erkend, en de bedoeling van den auteur, als die van minder bevoegde, buiten beschouwing blijft.

De opvoering van Claudel's ‘L'Annonce faite è Marie’ heeft, voor zoover ik kon nagaan, veel dithyrambische lyriek doen vloeien, enkele kritici hebben wel is waar met meer of minder voorbehoud geprezen, doch al te zeer werd de manifestatie der getoonde capaciteiten, de aanschouwde verwezenlijking, als de meest zuivere representatie van Claudel's oeuvre begroet. Nimmer zagen wij tegenover het theatrale product het litteraire gesteld en kritisch bepaald in hoeverre werd bereikt, in hoeverre

de opvoering als uitbeelding en ver-beelding van 't kunstwerk te erkennen of herkennen was.

Nergens vinden wij de opvattingen des Heeren Royaards scherper geformuleerd, dan in de door Mevr. Top Van Rhyn-Naeff uitgesproken rede:

'Tooneelkunst, een scheppende kunst' ter jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde op 8 Juni en in de Gids van Juli opgenomen.

Wij lezen: 'Het wezen van den dichter gaat boven het woord-als-zoodanig voor hem veel hooger uit dan wij kunnen vermoeden.'

'Alom-tegenwoordig blijft bij dit wonderwerk (de theatrale wording) de geest van den dichter, die in den regisseur is overgegaan.' De hoogste eisch, die een regisseur zich stellen kan is zeker deze, zich aldus met den dichter te assimileeren, dat in hem de dichter handelt. Doch deze eisch wordt werkelijk hem nefast, indien hij meent dat een volkomen bewuste tegenwoordigheid van den dichter in hem een absolute mogelijkheid is, en zeer zeker uiterst gevaarlijk, indien de regisseur zoo weinig gevoel heeft voor psychische nuancen dat hij à priori overtuigd is zich op te kunnen voeren tot een tweede ik van den dichter, en hieruit het recht afleidt namens hem te handelen, en, desnoods geheel afwijkend van de wijze, waarop dan toch nog altijd de voornaamste Ik zichzelf begreep, hem te verklaren.

Hier treffen wij de kern van het kwaad in de opvatting des Heeren Royaards gelegen. Overtuigd, dat de geest van den dichter zich wel wachten zal buiten hem te blijven, wanneer hij zich aan diens werk geeft, trekt hij onverbiddelijk de conclusie, die Mevr. Van Rhijn-Naeff aldus vaststelt:

'Gedurende de theatrale wording heeft de tekst van het stuk alreeds zijn taak vervuld en is de plaats die de dichter inneemt minder autoritair dan men veronderstelt.'

En:

De auteur meent: het is mijn stuk, als ik het niet had geschreven dan wás er geen stuk, terwijl de regisseur weet: het moet mijn stuk worden, want anders komt er geen vertooning van.'

De laatste woorden zijn niet zoo dwaas als ze oogenschijnlijk lijken, alleen wreeder. De bedoeling is niet letterlijk inde woorden gelegen, want geen regisseur of direkteur is zoo dwaas om zulk een vergelijking serieus te bedoelen. Hij toch weet dat een ongeschreven stuk nooit een stuk worden zal, maar een spel dat niet

het stuk van den regisseur wordt, dit zelfs na eeuwen van een anderen regisseur kan worden. Vondels werk is er niet minder om - de Heer Royaards zou dit kunnen getuigen - omdat het eeuwen geen repertoire vormde.

Wij zeiden reeds: de bedoeling is wreeder; immers deze waarheid is er in gelegen, zoo het het werk van een levend auteur geldt. ‘Als ik je stuk niet opvoeren wil, dan blijft het zielloos als theatrale kunst... de eerste jaren.’ Want geen regisseur heeft het ooit in zijn macht om de theatrale verwezenlijking tegen te gaan; hij heeft de macht het niet te bezielen, maar niet die van te dooden.

Belangrijker is echter de meening, dat met de theatrale wording de dichter vrijwel afgedaan heeft, en hij met de belofte: uw geest leeft thans in den regisseur, naar huis mag gaan.

Want dit voortleven van des dichters geest in den regisseur is toch werkelijk niets anders dan een groot woord. Een ieder, die een vreemde taal machtig is, kan daaruit vertalen, doch om een volmaakte vertaling van een kunstwerk te leveren, moet hij zielsgemeenschap en verwantschap van geest in hooge mate bezitten, wat uit den aard der zaak zelden het geval kan zijn. De Heer Royaards vertaalde zelf Parisienne van Henri Becque, bewees dus de Fransche taal voldoende machtig te zijn, doch de pers was het volkomen eens, dat niets van de specifiek-Parijsche geest in de vertooning speurbaar was. Kan de Heer Royaards zich nu in deze verschoonen door te zeggen, dat de tekst zijn rol vervuld had en b.v.b. de Parisienne der literatuur theatraal tot een Vlaamsche vrouw mocht verworden?

Beschouwen wij thans het opgevoerde ‘Maria Boodschap’.

O mon âme! le poème n'est point fait de ces lettres que je plante comme des clous, mais du blanc qui reste sur le papier. In deze, Claudel's woorden vindt de regisseur het recht, ja eer nog het verlangen uitgesproken om den geest van het werk boven het woord te doen gaan. Gaan wij dus na in hoeverre de geest van Claudel geëerbiedigd werd.

Weder citeeren wij Mevr. van Rhijn-Naeff:.... ‘zullen wij niet meer, zooals zoo gaarne gedaan wordt, kunnen spreken van de innerlijke en uiterlijke vertooning, als van kern en schaal, omdat voor ons ook in de zoogenaamde “aankleeding” van een stuk de ziel zich manifesteert, omdat wij erkennen licht en schaduw als gevoelsaccenten, reflecteerende kleuren, contrasteerende geluiden, omdat wij weten dat geen atoom in deze, in zichzelf volmaakte wereld uit het verband te lichten, of af te scheiden zou zijn van het geheel’.

In de proloog zegt Claudel: Tout le drame se passe à la fin d'un Moyen-Age de convention, tel que les poètes du Moyen-Age pouvaient se figurer l'antiquité.

Van tijdsbepaling is hier - zooals steeds bij Claudel - van historisch standpunt beschouwd geen sprake en wie Claudel niet kent zou hieruit mogelijk opmaken, dat in deze woorden voor de regie de vrijheid uitgesproken ligt, om als een middeleeuwsch dichter zich naar welgevallen alle decors te denken. Dit is echter geenszins het geval; integendeel! Naast de minachting voor historische tijdsbepaling staat de nerveuse gevoeligheid voor het psychologische moment. Dag en uur worden pijnlijk scherp steeds aangegeven, de visueele natuuraanschouwing is hem lief en heilig meteen, wijl hij er een goddelijke manifestatie of symboliseering in ziet.

Een werk van Claudel is onbegrijpelijk, zoo men zijn oeuvre niet kent, en dit wordt eerst klaar zoo men de gecompliceerde dichter als dichterlijke verschijning verstaat.

Zoo men den achtergrond niet een harmonische eenheid vormen ziet met het levende spel, zoo men in het door hem aangegeven decor slechts een onbeholpen aanduiding van den tooneel-leek wenscht te zien, dan geeft men slechts blijk Claudel niet te doorgronden, zijn werk niet te verstaan.

Het eerste bedrijf speelt in een keuken: ‘comme dans un tableau de Breughel. Het tweede bedrijf in Juli op het heete noenuur: Un grand verger complanté régulièrement d'arbres ronds. Plus haut et un peu en retrait, l'enceinte et les tours, et les longs bâtiments aux toits de tuiles de Comberon. Puis le flanc de la colline abrupte qui s'élève. Et tout en haut la formidable arche de pierre de Monsanvierge sans aucune ouverture et ses cinq tours dans le type de la cathédrale de Laon, et la grande cicatrice blanche à son flanc de la brèche par où la Reine Mère de France vient de pénétrer.

Tout vibre dans le grand soleil.

Een kunstwerk als symbolische puzzle te beschouwen, en de aandoening prijs te geven terwille der voldoening om de oplossing, is ver van mij, doch bewust of onbewust, ondergaat men hier de diepere bedoeling, het gebeuren op broeiend heet middaguur, en hoog het formidabele Monsanvierge, waarvan geen Goddelijk reddend geluid nederdaalt, wanneer Jacques Violaine verstoot: sans aucune ouverture.

* * *

Claudel is Katholiek. Gelijk het liturgisch gebeuren de achter-

grond van 't stralende altaar verlangt - is symbolisch begrenzen en saam vatten niet het kenmerkende van dezen godsdienst? - zoo vormt bij Claudel de omgeving, in preciese bepaling van uur, getij, van kleur en licht het onafscheidelijke decor, dat de handeling verlangt.

Voor den regisseur Royaards moge het hoogste zijn in saamwerking met vele kunsten een grootsch visioen te verwezenlijken, waarin desnoods het kunstwerk een secondaire plaats inneemt, de dichter Claudel staat de opvatting nader, door Mevr. Van Rhijn - Naeff ietwat laatdunkend genoemd, en nimmer door den Heer Royaards gezocht, namelijk die, welke voornamelijk bedoelt het woord van den dichter in juisten toon en met plastisch gebaar te brengen, waarbij het decor slechts atmosferische begrenzing beoogt. Op een der laatste repetities van 'L'Echange' moet Claudel uitgeroepen hebben: 'Waartoe al dat beweeg! Gij zijt niet meer dan orgelpijpen, die de taal de zaal doen instroomen!' Wij wenschen geenszins een spontane uitroep van Claudel als scherpe formuleering zijner theorieën te bieden, doch klaar en ten overvloede bewijzen zijn woorden, dat hij de handeling beschouwt als 'een zinrijk fragment levensverloop' zich teekenend tegen een achtergrond, weer-gevend de natuurlijke omgeving. En misschien mogen wij nog verder gaan en het vermoeden uitspreken, dat hij den aanvang van het tweede bedrijf aldus zich dacht: aan den voet van het formidabele, het kleine van de menschelijke daad.

Heeft de Heer Royaards zich bezield met den dichter, heeft hij zijn werken gelezen, of bepaalde hij zich tot 'L'Annonce' en bezielde hij zich met het werk, met de tekst, met de letters, 'plantées comme des clous?' De vraag stellen, is haar reeds beantwoorden. Immers de bestudeering van Claudel had hem doen beseffen, dat met Claudel niet te knoeien valt, en hij zich niet leent om à la Lensvelt geserveerd te worden. Claudel's decoratieve aanduidingen kunnen zeer bevredigend tot primitieve weergave vereenvoudigd worden, maar niet verwaarloosd, geen suppremati, louter en alleen wijl een speciaal decorateur met zijn speciale opvattingen niet laat transigeeren, en de bedoelingen van den dichter voor hem geen recht meer hebben. Thans zagen we een nuchtere toog, waaraan bloemkransjes hingen, zooals kleine meisjes wel op blijde Meidagen zich in het haar vlechten en dit was dan de verbeelding van zomer, zwaar van zon en groei. Van het Breugeliaansche in I was ook niet het minste te bespeuren; 't was van Calvinistische strenge leege eenvoud. Zelfs

scheen de indicatie slordig gelezen: ‘vaste salle’ beteekent hier niet zaal-groote keuken, maar keuken groot van ruimte d.w.z. keukenruimte.

Hoe onbegrijpelijk uit den toon vallend deden in deze omgeving, hol van alle vertrouwelijkheid, de woorden van den terugkeerenden vader in IV:

Je reconnais la vieille salle, rien n'est changé.

Voici la cheminée, voici la table.

Voici le plafond aux poutres solides.

Je suis comme la bête qui flaire de tous côtés et qui reconnait son gîte et son nid.

Erger lijkt ons nog, dat de praktische overweging hier wel mocht domineeren, om een aldus technische oplossing te vinden, waardoor de decors - dank beperking - het bereizen van de provincie niet al te bezwaarlijk maakten. Want dit mysterie moest wel uiterst geschikt lijken voor het katholieke Zuiden. Dat het Katholieke bovenal den Heer Royaards aantrok in deze tijden, waarin katholieke spelen de directies zeer welkom zijn, bleek ons inziens twijfelloos uit de regie. Het katholieke meer dan het literaire werd naar voren gebracht. Naast verwaarloozing van het zuiver dichterlijke, was er een overdreven aandacht voor het puur godsdienstige, bijwijle de eenheid ontwrichtend.

Hoe moeten wij het Katholicisme van Claudel verstaan? Moet men de opvatting van den heer Royaards deelen, dat het hier bovenal geldt een puur katholiek werk van een katholiek, die de verdienste heeft tevens een kunstenaar te zijn? Dit inzicht is onverdedigbaar. Claudel moge elken morgen om vijf uur zijn bed verlaten, om de vroegmis bij te wonen, hij zal toch altijd op zijn wandeling min of meer van den ontwakenden dag genieten, gelijk voor het aanbreken van het bekeeringsmoment:

- En un instant, mon coeur fut touché et JE CRUS..... Dieu existe, il est là. C'est quelqu'un, c'est un être aussi personnel que moi.’

Deze minnaar van het zichtbare schoon, die sensueel van de natuur genieten kan, doch steeds het mysterie er achter vermoeden dorst, deze zich verdiepende geest. die, wetenschappelijk, wist, dat: ‘il est une science sous la science et nous l'appellerons Ignorance’ vond in het Katholicisme het centrale rustpunt voor geest en hart. En plots kreeg al het vizueele diepen zin als openbaring van het goddelijke. Nu bleef na het zinlijke genot een geestelijke vreugd en werd het geestelijke in artistieke materialisatie verwezenlijkt.

De Katholieken schonk hij in nieuwe bezieling het eeuwenoude woord, terwijl zijn bezieling, dank het Katholicisme, verheven zin verkreeg: het redde hem in zekeren zin van zichzelf. Teekenend zijn de woorden die Joseph de Tonquédec neerschreef in zijn belangrijke studie:

- Ce n'est pas sous la voûte des cieux que le poète s'est converti, c'est à Nôotre-Dame, pendant les Vèpres de Noël. Rentré dans l'Eglise, Claudel s'y trouve chez lui, autant que dans la nature[1].

En al vindt men zijn 'Odes' soms geëtaleerd in de Rue St. Sulpice, algeheele bewondering voor Claudel vindt men enkele straten verder, in de Rue Madame en in de Rue du Vieux-Colombier[2].

Het is de dichter, die den Katholiek heimelijk de kerk inlokt, zoo het slechts is om:

> Ne rien dire, regarder votre visage
> Laisser le coeur chanter dans son propre langage.

Claudel staat in het Katholicisme, gelijk 't altaar in de gouden kaarsenglans. Doch zoomin als het altaar zal opgaan in louter gloed en glans, zoomin lost Claudel zijn specifiek dichterlijke psyche op in de vroomheid van zijn hart. De dichter en Katholiek leven in teeder verbond en onafscheidelijk. Zij leven verbonden, maar niet versmolten tot een.

- C'est à Rimbaud que je dois humainement mon retour à la foi.... Qui a une fois subi l'ensorcellement de Rimbaud est aussi impuissant désormais à le conjurer que celui d'une phrase de Wagner.'

Met 'ensorcellement' doelt Claudel nu juist niet op Rimbaud's bekeering, hoewel hij in diens bekeering de innerlijke voldoening zal zoeken voor zijn vereering die tot deze verschijning gaat.

Geen wonder dat Tonquédec verontrust, verklaart: 'J'avoue que je suis un peu inquièt de cet enthousiasme sans réserve.' Ja, geen wonder, want hoe magistraal deze, zijn Claudel studie ook zij, Tonquédec deed geen poging om Claudel psychologisch te benaderen. Vandaar ook zijn naïeve verwondering over deze verwantschap met den man, van wien algemeen bekend is 'la

1) spatiëering van mij.
2) Teekenend is, hoe zijn voornaamste werk gepubliceerd werd en opgevoerd door de avant-garde. La Revue Indépendante, La Librairie de l'Art Indépendant, de Mercure de France, Vers et Prose, Nouvelle Revue Française. Het Théâtre l'Oeuvre, du Vieux-Colombier etc.

grossièreté inouïe de son langage dans l'intimité’. Dat dezelfde klacht - hoewel onbekend - ook over Claudel vernomen werd, van wie hem intiem leerden kennen, zou - oncontroleerbaar - de vermelding niet waard zijn, indien uit zijn werk niet de psychologische gemeenschap met de symbolisten bleek.

De immoreele enormiteiten, waarmede Baudelairede rustige toehoorders wist te verschrikken, vinden wij in het werk van Claudel terug in de taal der booze figuren, wier amoraliteit, of absolute wreedheid soms schier zielloos is, slechts als louter uitgedacht exces te verstaan.

In TÊTE D'OR (eerste lezing) zegt de deserteur tegen de prinses, die hij aan een stam nagelt:

> - Vienne l'hiver et tu ne seras plus qu'un squelette chevelu
> Car les oiseaux de proie
> T'extirperont les globes des yeux;
> Et les loups et les renards
> T'arracheront les jambes,
> Et se dressant contre toi, se nourriront de ton ventre
> Et tes bras, au vent de janvier, comme de maigres béquilles balanceront
> le panier léger de tes os.’

Iets onmenschelijks in het principieel doorgevoerde Slecht is in een Mara (L'Annonce) in een Lechy Ebernon (L'Echange) gelegen. Het terug vallen van zijn verheven, vaak bijbelsche taal in argot is een teeken temeer van psychische verwantschap met de symbolisten.

Al mist hij l'âme tourmentée van een Laforgue, als deze wil hij den zin van het gedicht ‘slechts voor 't hart zichtbaar’ hullen in een duisterend gewaad van woorden. En hoewel hij zijn gedachten onbewust schier in bijbelsche allusies doet vloeien, hij vaak de verkondiger wil zijn, is hem des ondanks lief, mogelijk al te lief gebleven om het eigene, het Mallarméisme, tracht hij vaak loutere verklanking van gevoelens te geven. Hier is dan alleen door rythme en klank intuïtief te begrijpen.

Het rythme van zijn taal is nauw met de ademhaling verbonden, de caesuur valt vaak, waar de uithijging geschiedt. Vaak wordt bij hem de verheven rust door ondoorbroken breede golving aangegeven, terwijl de onrust blijkt uit de snelle terugslag. Al ontbreekt de konsekwente doorvoering, in het rhythme is toch steeds de aard der aandoening aangegeven.

In hoeverre de Heer Royaards hiervan doordrongen was, laten wij gevoegelijk in het midden; een feit blijft, dat hij ook hier niet afweek van zijn gewoonte, om geheel volgens eigen opvatting

te scandeeren, en wel zoo, dat bovenal de klank der woorden tot ons drong.

Violaine (Mevr. Royaards) sprak doorgaans met het zelfde hooge te zoetvloeiende geluid, waarmede zij Vondel's Eva gaf.

Wanneer de oude vader de zijnen verlaat zegt hij:

- Holà,
mon sac, mon chapeau!
Apporte mes souliers! apporte mon manteau.
Je n'ai pas le temps à prendre ce repas avec vous.'

Hier geeft klank en rhythme duidelijk, ja onfeilbaar de aandoening weer.

Wat ons bij de opvoering trof, was het lang aangehoudene van de open a-klank in het woord 'haal.'

In hoeverre de vertaling schuld had is niet te zeggen, zoolang deze niet in druk verscheen.

Claudel's levensbeschouwing, in elk werk terug te vinden, en ook bij 'L'Annonce' in de conceptie gelegd, hebben wij bij de vertooning niet teruggevonden.

Voor hem is elk levensmoment, afgescheiden van het gebeuren, een manifestatie van eenzelfde wonder. De handeling is niet belangrijk om het ééne toppunt van gebeuren, maar wijl zij goddelijke manifestatie is. Zijn oeuvre zie men niet als een groot meer, doch vergelijke 't eer met een stroom, door het gezichtsvermogen begrensd. Vandaar in 'L'Annonce' geen kundige voorbereidende opbouw tot-aan 't gebeuren der mysterie, waarna het vierde bedrijf als Epiloog zou kunnen volgen, maar een geleidelijke ontrolling, die niet begint bij het opgaan van het scherm, noch eindigt bij het laatste zakken; hier werd een zinnebeeldig fragment uit het Leven gelicht.

Doch bij de opvoering sleepte het einde naar een eindelijk slot, hoewel de laatste woorden, een simpele indicatie, duidelijk zeggen, dat hier geen uiterlijk-katholicisme wordt verlangd in extatisch gesmacht.

(Ils gardent tous le visage tourné en haut, prêtant l'oreille et comme attendant la volée, qui ne vient point).

Duidelijk is het einde: een open staan, op wat nu komen zal, gelijk de vrome filosofie van Claudel dit vermoeden doet. Herhalen kunnen wij alleen, ook dit wezenlijke van dezen dichter ging teloor.

Pour parler dignement de Claudel il faudrait tout dire à la fois

et présenter son oeuvre entière dun seul coup, dans sa somptuosité, dans sa complexité inflnie et dans son unité profonde. Mais mieux vaut se taire.

Deze woorden van Jacques Rivière houden een waarheid in en bovenal een waarschuwing. Want zoo men meent een werk van Claudel te kunnen bewerken en verwerken, en ondanks miskenning nog op erkenning van anderen te mogen hopen, dan kan slechts het gevolg zijn wat ook werkelijk geschiedde. Doordat bij de opvoering het intuitief doorvoelen was uitgesloten, en cerebraal begrijpen van uit een zaal ondoenlijk is[1)], was de bevreemding te groot om nog plaats voor de aandoening te laten. In Boekenschouw van 15 Mei lezen wij, naar aanleiding van de opvoering in Amsterdam:

Maar bij de overige toeschouwers was de teleurstelling zichtbaar, al deden zij hun best zich uiterlijk goed te houden uit eerbied voor het genie, wellicht ook uit menschelijk opzicht, om niet te laten zien dat zij van deze kunst maar weinig begrepen. Voor ons ligt het zwaartepunt niet in het feit, dat de Heer Royaards van commercieel (geteld waren de avonden van succes) noch litterair standpunt beschouwd met de poging ons Claudel te brengen is geslaagd, maar in het feit dat principieele opvatting, overschatting van het vermogen en de roeping van den regisseur hem onverbiddelijk moesten voeren tot wat een mislukking te noemen is; immers een theatrale werkelijkheid van Claudel's mysterie heeft hij ons - ondanks veel bereiken - niet gebracht.

1) Est-ce à cette obscurité et à ce symbolisme mystérieux que Paul Claudel doit son succès en Allemagne?
(Mme E Sainte Marie Perrin).
Un écrivain français qui méprise on qui feint de mépriser et qui a peut-être l'infirmité de ne point goûter les plus exquises qualités du génie français, clarté, simplicité, jolie élégance et, le cas échéant, une gravité naturelle.
(André Beaunier).
Maintenant encore, quoiqu'il plie son inspiration aux usages de tout le monde, il n'a pas tout à fait rénoncé au flou, il lui arrive de jouer à cache-cache avec le lecteur.
On souhaiterait tout de même que l'idée (de l'Annonce faite à Marie) apparût du premier coup dégagée des brumes qui l'enveloppent. Et que ces finesses aient leur charme, je le sais de reste, mais que valent-elles au prix de la qualité française par excellence, de la clarté.
Louis de Mondadon.

Boekbespreking

Karel van de Woestijne door Marnix Gijsen (Vlamingen van beteekenis IV), Uitgevers Mij. 'De Sikkel', Antwerpen.

Het valt moeilijk zich over bovenstaande studie een oordeel te vormen. Ik ken geen ander werk van Gijsen, doch, naar deze brochure te oordeelen, kan dat belangrijk zijn. In elk geval duiden zijn onverwacht scherpe definities op waardevolle elementen voor eventueele vrije schepping.

Toch laat dit boekje door een gebrek aan tact en door voorbarige beslistheid, waarmee alles wat tot athmosfeer zou kunnen leiden wordt verbroken, ons onbevredigd en zoodra we het enkel den maatstaf der nuttigheid aanleggen, blijkt het zeker onvoldoende. Want als een intellectueele clown strooit Gijsen zijne ad libita de lucht in, een genot voor den toeschouwer zoolang de voorstelling duurt, omdat zijn snedige opmerkingen bijna altijd onze waarneming verscherpen, maar zijn eenmaal de manegedeuren gesloten dan is de clown overbodig en nooit weten diens paradoxen de beëindigde vertooning in ons te herscheppen.

Nochthans is 't onrechtvaardig den scherpen commentator verder links te laten liggen. Wanneer iemand eenen gecompliceerden geest als dien van Karel van de Woestijne raak weet te huldigen of aan te tasten is dat voor zijn letterkundig doorzicht een niet geringe verdienste. Dat Gijsen desondanks niet in staat bleek zijn inzicht op den lezer over te planten, ligt aan de methode verzen met het ontleedmes te naderen. Zeker verrichtte hij de sectie met schranderheid, maar hij werd zoo door zijn ontledend vernuft geboeid dat hij het gave lichaam vergat en daardoor schond. Want hij bezat te weinig liefde. Nergens stijgt zijn werk tot een belijdenis van bewondering of van teleurstelling en bereikt dus nimmer de bewogen sfeer, waarbinnen het zich naast zijn object had kunnen handhaven. Door het tekort aan mild begrijpen worden waarheden met zulke harde contouren omlijnd, dat deze wijde begrippen juist door die pedante begrenzing ophouden waar te zijn. Zóó is 't hinderlijk Gijsen meedoogenloos te hooren constateeren hoe onvolkomen Van de Woestijne tot nog toe zijn schoonheidsgevoel met zijn ethica wist te verzoenen. Misschien wordt hier de smartelijkste ervaring geraakt

van den kunstenaar in 't algemeen, die zóó werd getroffen door 't besef der eenheid en der schoone noodwendigheid aller verschijnselen dat geen levenswijsheid hem meer gelukkig maken kan. Hij blijft de wijsheid, die 't vizioen zijner bezieling nooit ten heele dekt, meer voelen als schending van den droom dan als bevrediging dat een gedeelte van dien droom althans voor 't bewustzijn werd gered, want het schoonste van den droom was juist dat deze ondeelbaar was. Hier verschaalt de geestdrift van den dichter voor zijn taak als mensch, en het eischen stellende geweten wordt ondervonden als een kwaal.

Is 't dan verwonderlijk dat Van de Woestijne, wiens leven buiten de boorden van zijn dichterschap heenvloeit, de moedeloosheid van 't toeven aan de uiterwaarden niet kan overwinnen? Voor iemand, die als kunstenaar spontaan het daemonische zoekt, maar daarbuiten zich naar het anti-daemonische katholicisme ontwikkelde, bevat het vers:

> 'O God een straf, dees zuivre schoonheid straf;
> Dat Eva, in haar slechtheid schoon was.....'

onuitputtelijke vertwijfeling. De cordate toon, waarop deze frissche Vlaming den weemoedig, aarzelenden dichter verwijt zich niet met wat meer manmoedigheid door zijn tegenstrijdige neigingen heen te slaan, stemt onaangenaam. Laten toch de jongeren, die opnieuw ethische normen op hun geestelijk programma hebben gesteld, niet hun ruiten ingooien door deze ethica met receptmatige toepassing eener gemakkelijke dogmatiek te verwarren. Indien ze hun wijsheid liefhebben, moeten ze den moed bezitten deze zoonoodig aan den vuurproef te onderwerpen, welke de ongekende moeilijkheid van een vreemd leven biedt. Had Gijsen zich deze aandacht getroost, wellicht zou zijn optreden dan iets van de luide zelf-verzekerdheid hebben ingeboet, toen hij den dichter den spiegel zijner onvolmaaktheden voorhield.

GABRIËLLE VAN LOENEN[1)]

Eug. de Bock, Hendrik Consciënsce, Uitgevers-Maatschappij 'de Sikkel', Antwerpen.

De lezers van 'de Stem' kennen reeds het eigenaardig talent van den Vlaamschen uitgever-schrijver Eugène de Bock. Wat

1) in het fragment van de oorlogskroniek 'de Drempel', in het Mei- en Juni-no. van 'de Stem'.

het eerst erin treft: het is de soberheid en de bijna uitdagende, strakke ingehoudenheid van deze schrijfwijze. Hij wil anders niet zijn dan de boekhouder, de zakelijke boekhouder van het leven. En hoe onstuimiger dit leven golft, des te meer zet hij zich schrap en dwingt zich tot het vermelden van wat er is en niets dan dat. Hij wil hoofdzaken geven, - de hoofdzakelijke gebeurtenis, het ééne beeld dat zich daarbij in het centrum van de aandacht dringt, de ééne gedachte die haar begeleidt. Er is hier een duidelijk streven merkbaar, de rij en het werk van de groote croniqueurs, die geweldige gebeurtenissen met strakke kalmte langs zich zagen gaan, de rij die loopt van Froissart tot Stendhal, voort te zetten. Maar helaas: het bedoelen is te duidelijk, want deze soberheid verraadt zich toch als zijnde grootendeels een reactieverschijnsel - reactie zoowel tegen de Vlaamsche uitbundigheid als tegen de moderne litteraire versnippering in 't algemeen, - en als zoodanig ook van buitenaf opgedwongen en dikwijls geforceerd. De verbeelding wordt bewust en bijna moedwillig geknot, de verhaalstoon verarmd, totdat zij dikwijls, bij het nalaten der spanning, - van de strakke kroniekstijl vervalt tot het modern-journalistische verslag. Dat deze verbeelding er is, bewijst telkens, in de fragmenten die De Bock publiceerde, het opbranden zijns felle en fantastische beelden, beelden van hallucinaire scherpte en plotselingheid. ‘Van uit het land, waar alle boomen vlammen waren, kwamen ze’ (de gewonden). ‘Twee geliefden liepen ernstig eenzaam stapvoets of er niets gebeurde dan het branden van hun hart’. - Maar dat Eug. de Bock niet het negatieve slachtoffer worde - uit kracht van reactie - van de uitbundigheid van zijn landaard! Van hoofdzakelijkheid tot dorre zaaklijkheid zou voor hem een kleine doch fatale stap zijn! Dezelfde eigenschappen, die door dezelfde tekortkomingen worden begeleid, toont Eug. de Bock als criticus, in zijn aantreklijke en uitvoerige biographie van Hendrik Consciënsce. Ook dit is weder dezelfde schijnbaar verbeeldings-arme kroniek, ditmaal van een enkel leven, een vruchtbaar en goed en kinderlijk schrijversleven. - Een naast-elkaar-zetten van eenvoudige levensgebeurtenissen, eenvoudige gevoelens en gedachten. Dat de verbeelding ook hier ondertusschen wel werkzaam was, als geheime kracht, een kracht vooral van rangschikking en compositie, wordt den lezer klaar wanneer hij aan het eind van dit boek het totaal beeld van den beschreven schrijver in zijn herinnering ziet staan. Bij dit onderwerp kwamen de eigenschappen van dezen biograaf het best tot gelding. Alleen vraagt men zich af, wat er van deze

methode geworden zou zijn, wanneer Eug. de Bock een minder van zelf sprekend, een minder eenvoudig leven, b.v. dat van Stendhal van wien hij dikwijls spreekt, te beschrijven en te ontleden had gehad. Dan ware dit enkele vermelden en rangschikken ongetwijfeld een te armelijk middel gebleken, en psychologie en verbeeldingsgaven hadden ook zichtbaarder hulp moeten bieden! Deze biographie van Conciënsce bevestigt bij den Hollandschen lezer ondertusschen een oud vermoeden, zooniet een zekerheid: Consciënsce is niet zoover van ons weg, als wij denken! Vooral de fijn gekozen bloemlezing uit zijn proza brengt verrassing op verrassing. Welk een schrijver was deze Consciënsce! deze volksverteller, hoe volkomen was hij wat hij was: een kind in gedachten en gevoelens, maar een kind van zuiver en hevig leven, en die deze kinderlijkheid wist te doen spreken. Het nauwe en nog zoo innige verband, dat tusschen de huidige vlaamsche schrijvers en hun voorganger bestaat, verklaart zich hier volkomen als meer dan piëteit, - als een innerlijke noodzaak. Want naast dezen Consciënsce is de veel diepere, veel rijpere Gezelle mogelijk - zij verschillen niet in wezen - en in menigen volzin van Consciënsce, trillend van natuur en leven, is reeds het als water bewegelijke rhythme van Stijn Streuvels voorvoelbaar. Tusschen vóór 80 en ná 80 in Holland is een breuk, een onheelbare breuk, hoe dikwijls wij ook trachten, deze breuk tot een illusie te verklaren, - de breuk tusschen een tot het uiterste uitgeleefde Renaissance-cultuur en een daarna al te blind en primitief leven. Geen klank meer b.v. van Bosboom-Toussaint klinkt over in ‘De Nieuwe Gids’. Het zijn vijandige sfeeren. In Vlaanderen is de continuïteit niet zoo diep verstoord. Iedere zinsnede in deze tallooze citaten verraadt een zielsnatuurlijkheid, die zich later wellicht maar hoefde te verdiepen en te rijpen, die grootsch van natuurlijkheid werd in Streuvels en machtig intellectueel bewogen in Vermeylens ‘Wandelende jood’.

Moge, na deze doorzichtige en compleete Conciënsce biographie van den schrijver De Bock, de uitgever van dezelfde naam ons de beste idyllen en verhalen van Consciënsce geven, die thans zoo absoluut buiten het moderne leven zijn geraakt. Al kan het lezen daarvan den modernen mensch nog slechts een ‘uitrusten’ en een illusie zijn, ook dit is te zijner tijd noodig, wanneer deze illusie slechts haar schoonheid heeft.

DIRK COSTER

Gedichten in proza
door J.C. van Schagen

I
Gebed

In het groene water leven de wieren.
Zij streven van de zwarte steenen weg, om zich te geven aan het water.
Het goede water is mild en moederlijk.
Zalig is het bewegen der wieren in het groene water.

Het groene water kan niet rusten.
Eindeloos is het spel van vloeien.
Zacht is het wuiven der willige wieren met het stille wielen van het water.
Zij getuigen van het eeuwig spel in sierlijke gebaren.

Als het groene water twijfelt, weifelen de wieren.
Als de schouder van een golf voorbijging naar het
strand, volgt hem hun hartstochtelijk verlangen.
Wild is hun vertwijfeling, als een keerstroom vlucht voorbij.
Zoet is de zwijmeling der wieren in de wellende weelden van het water.

Heer, wil nu ook mij verdrinken in je groene water.

II
Kanteling

De groote herfstwind overstroomt de landen. Ik rijd naar huis in den schemer.
De akkers liggen zwart en nat. Het is voorbij.
In de kronen der zwarte boomen ronkt de zeewind en ik hoor almaar roepen.
Wie vaart daarboven heen, als voortstortende volkeren, over het ontroerde eiland? Wie weet het? Ik hoor het komen van de duinen, over het bosch en de verre hoeven, het nadert en golft voorbij in razenden waanzin. Wien roept het? Wien roept het?

In het Zuiden gromt de molen der goden. Er is een schip gestrand vannacht. Er spoelen mijnen aan en verhalen gaan van mond tot mond.

Langs den donkeren wegkant ging een boer. Hij ging dof en verloren in de vage angsten van den avond. In de verte, op den weg, was een huifkar, als een moeilijk vorderend wijfje, in zwarten schoudermantel. Er is zorg op den weg. Ik bedenk, dat dit altijd zoo is geweest. Mijn vader reed dezen eenzamen landweg, mijn grootvader; er zijn oude verhalen.
Wie gaat daar in den avond?

In het Oosten duren de veldslagen voort, weken en weken, en de oorlog vreet verder, als een kwade ziekte. De brandende dorpen zijn ver en de lucht is grijs en dicht in het oosten.

Het is verloren, ik weet het nu. Het moet verloren zijn, lang geleden. Ik ben het en het is naast mij op den weg en over de donkere landen en het moet simpel zijn als water, maar er is een woord verloren en het blijft vreemd en heimelijk.

De plassen aan den weg zijn schuw en wit in het stervend daglicht.

De waaiende kruinen der boomen zijn als zwarte kant tegen de grijzende lucht. De wind stroomt door de takken.

Dronken gonst mijn bloed en de wereld golft in beroering op den klop van mijn hart, dat bonst van een wilde vreugde. Ondergang. Ondergang.

Wie rijdt daar zoo eenzaam den grijzen Noord-weg?

III
Regen

Nu krijgt de grijze straat donkere spikkels
En in de lucht gaat het suizen
Er ijlt een vlucht voorbij van duizend onzichtbare voetjes.
O, nu ga ik leven.
Nu komt zij,
Nu komt de groote regen
En ik tril, als een dankbaar blaadje,
Dat willig almaar meenikt
Met den dans van de groote regen.

Nu komen de drachtige moederwolken,
Die geven den regen
En de huizen worden donker.
Zij fronsen de wenkbrauwen om te denken.

De oude huizen trekken een peinzend gezicht,
Zij willen zich iets herinneren,
Maar het gaat niet en zij vergeten te denken,
Omdat alles luisteren moet
Naar het lied van de groote regen.

De menschen zijn weggegaan
En de straat is leeg,
Want het moet stil zijn
In het huis van de grijze regen.

Nu is zij overal gekomen.
Over de stad en de weiden
En over de huiverende slootjes danst de regen.
Zij ritselt stilletjes tusschen het helm in het duin
En vertelt de bladeren van het statig bosch.

Ik zit maar stil
En raak verloren
In het feest van de wijde regen
In het feest van de vredige regen.

IV
Meisje

Soms is zij vrouw en groot, als God zelf, en mijn armen gaan open van geluk. Soms is zij meisje en klein, als een naaistertje, en ik trek mijn dasje recht en bepeins het vraagstuk, waarom ze niet liever een coupeur van Kreijmborg genomen heeft.

Als ik haar niet begrijp, is het altijd, omdat ik niet eenvoudig genoeg ben.

Zij kuste me opeens, op een donkeren straathoek. Ze trok mijn hoofd naar zich toe en kuste maar, fel en onstuimig. Alleen, éventjes eerst keekz' over mijn schouder, of niemand het zien kon.

We gingen samen langs het Rokin, van winkel tot winkel. We rekenden, hoever we nog af waren van een schrijftafel en we praatten huishoudelijk naar aanleiding van een broodplank. Haar stem was rustig en vertrouwelijk en we praatten zacht over gewone dingen. Toen stond daar opeens de wieg, hoog voor een raam, als een kleine troon, wit en glanzig en zacht en dadelijk ging zij er recht op af. Maar toen we voor het raam stonden, zeide ze, dat ze er heen gegaan was, om te zien, of de bloemen in de étalage wel echt waren.

We stonden 's avonds op een brug, in de Utrechtsche straat. Ze keerde mij naar de stille gracht, waar het donker was en rustig van water en groote boomen; ‘dit isons’, zei ze trots, ‘en’, - ze keerde me naar de rammelende étalagestraat, - ‘dit is de rest’.

We kochten een beenen waaiertje bij een Joodsche mevrouw, die van ‘voordeelig’ sprak, om ons met ‘goedkoop’ niet te kwetsen.

Zij gaf mij een oud visitekaartje, waar ik om gevraagd had, een van haar eerste, 't Was kleintjes en weifelig en de letters stonden gecalligrafeerd met en stijf-zwierig zwaaitje, als burgerheertjes op Zondag.

Toen heb ik er bijgeschreven, heel fijntjes en eerbiedig, haar titel: ‘Meisje’.

Zij kan niet schrijven, haar briefjes zijn wat onbeholpen. ‘God verhoede het’, schreef zij vanochtend, maar ze bedoelde het goed; en als ze ‘neen’ zet, schrapt ze de laatste n weer door, omdat dit te stijf is.

Ik kus haar oogen, twee teere, warme schulpjes, en fijntjes kriebelen de haartjes aan mijn lippen: ‘voorzichtig! voorzichtig!’

Ze moest naar huis en voor het laatst sloeg zij haar armen om mij heen, langzaam en woest onontkoombaar, haar kopje naar mij op, zwijgend en roerloos, als een beeld, de lippen streng en vroom van hartstocht. Maar haar oogen spraken, haar wilde half geslotenoogen, haar verschrikkelijke oogen spraken.

Toen zag ik, dat het Godzelf was, die leed in mijn armen. Mijn priesteresje.

Het is stil in het leege huis nu. De middag is hoog en licht over de stad en het is klaar en koel in mijn kamer. Haar bloemen staan op tafel.

Het is zoo stil in mijn kamer als het bloeien van bloemen.

V
Voor Rogiertje's moeder

Toen we wisten, dat zijn lichtje aangestoken was, hebben we gezegd, dat hij een heiden zou zijnen Rogier zou heeten.

Een vrije heiden zou hij worden, die daden zou durven verder dan zijn vader, die in verten zou zwerven, verder dan zijn vader, die het vuur zou overnemen en zou branden, verder dan zijn mattere vader.

Zooals een hooge wolk, uit donkeren stapel opgedreven, zijn kop verheft in het licht, zoo zou hij opvaren uit de kanteling onzer krachten.

Toen we het wisten, zijn we gezworven de lange stranden langs, want we willen hem wetten den honger naar de verte.

Toen we het wisten, zijn we getrokken naar het Westen, waar de wolken branden in den avond, want we willen hem scherpen den dorst naar bloed en goud.

Toen we het wisten, zijn we naar de zee gegaan, want we willen hem schenken den nood om de eeuwige vernietiging.

Toen we het wisten, zijn we gaan luisteren naar den nachtwind in de boomen, want we willen, dat hij het geheim zal verstaan.

Toen we het wisten, zijn we gaan wandelen in den regen, want we willen, dat hij mild zal zijn en berusten.

Toen we het wisten, zijn we geklommen op den hoogsten top en we hebben de armen gestrekt naar de zon.

Want wij willen, dat hij haar priester zal zijn en dat hij in Haar zal verbranden.

Rogier zal zijn naam zijn, dat zal hem sterk maken en ruig, als de boeren van mijn eiland.

Rogier, dat is de harde nek, dat is het donker bloed, dat zijn de scherpe oogen van de boeren van mijn eiland.

Rogier, dat is de oude toren aan zee, waar 's nachts de vuren branden.

Rogier, dat is de hartstocht van eiken.

Rogier, dat is de macht van den basalten golfbreker.

Rogier, dat zijn de breedgeschofte paarden van mijn eiland.

Rogier zal zijn naam zijn en hij zal hem dragen onder het volk, als een rooden mantel.

Rogier, hij zal de roede voeren.

Een heiden zal hij zijn, dan zal hij zijn liefde niet rekenen.

Hij zal een stortstroom zijn van de bergen naar zee.

Een heiden zal hij zijn, dan zal hij naar de vrucht niet reiken.

Hij zal zwerven zonder doel en de aarde zal bloeien onder zijn voet.

Een heiden zal hij zijn, dan zal hij niet zoeken.

Maar de verborgen ader zal hem trekken.

Een heiden zal hij zijn, dan zal hij wonderen zien, waar hij gaat.

Hij zal altijd het liedje hooren.

Een heiden zal hij zijn, dan zal hij veranderen van dag tot dag.

Hij zal niets bewaren.

Een heiden zal hij zijn, dan zal hij aan Alvaders voeten spelen.
Hij zal geen grenzen kennen.

Een heiden zal hij zijn, dan zal hij zwijgen en verwerpen.
Niemand zal hem onderwerpen. Niemand zal hem kennen.

Een heiden zal hij zijn, dan zal hij God herkennen.
Hij zal veracht zijn.

Een heiden zal hij zijn, dan zullen de dieren naar hem toekomen.
Hij zal dooden zonder schuld.

Een heiden zal hij zijn, dan wordt de wind zijn broeder en zijn zachte zuster zal de regen zijn.
Hij zal de heilige verhalen verstaan.

Een heiden zal hij zijn, dan wordt de zee zijn vader en zijn moeder zal de diepe nacht zijn.
Zijn hart zal kloppen met den grooten polsslag.

Een heiden zal hij zijn, dan zal een licht hem verblinden, dan zal een stem hem verdwazen.
Hij zal den weg gaan, waarvan geen terugkeer is.

Een heiden zal hij zijn, dan zal hij verzinken.
Hij zal in zee steken en vergaan.

Dan zal hij suizen in de bladeren, dan zal hij spreken in de zee.
Dan zal hij ademen in den nacht, dan zal hij roepen in den wind.
Dan zal hij wezen over tijd en wereld.

VI
Eeuwigheid

Deze dag was dicht en zwijgend, als wie in roerloosheid zijn smart verdrukt. Ik zag het wit gelaat met de stroeve lippen. Mijn heesche roep was machteloos in den mist. In den vooravond ben ik gaan wandelen, langs het strand. Daar werd de grijze dag kil en hard en over de eenzame zee zwierf een meeuw, doodswit, in wijde kringen. Toen kwamen wolken in groote horden en brachten den nacht. In het helm van het lage duin ging de wind suizen, de vloed wies en tusschen de donkere steenen van het paalhoofd kwamen kleine golfjes hun werk doen. Zij kolkten zachtjes, in verstandhouding. De vogel was verdwenen. Ik voelde een beteekenis.

Toen verstond ik den Wil, die gebeurend was in den nacht en in de eindelooze golven; ik stond daar en verroerde niet meer.

Als ik heen ben en de zee mij nam, wie zal mijn naam nog weten? Maar ik zal voedsel zijn voor de zeedieren.

Ik zag een meeuw, zij pikte een krabbe open en at haar. In het duin ligt een doode vogel en de mieren maken het teer skeletje heel wit.

VII
Zee

Als ik loop langs het strand,
Moet ik altijd dicht bij de zee zijn.
Ik loop dan heel aan 't randje
En zij streelt mijn voeten,
Zij betast ze, of ze mijn blinde moeder is.

De zee was groot.
Zij was vol witte koppen vanmorgen,
Want het waaide hard.
Overal danste het schuim;
De golven waren boos en trotsch,
Zij sprongen als valsche wolven
En toonden hun witte tanden.
Maar ik was rustig en stond hoog in den wind.
Ik stond als een oude koning.
Als ik zie over zee, ben ik sterk en machtig
En mijn tanden staan vast op elkaar.

Het arme schuim is bang en wit,
En het ligt almaar te bibberen aan het strand.
Daar heeft de zee het gebracht;
Nu kan het niet verder en ligt te sterven.
Het wil altijd nog hooger 't strand op.
Daar zou het gauwer sterven.

VIII
Bewustzijn

Hij leefde in een oud, Zeeuwsen stadje, dat aan het water ligt. De menschen zijn daar gemoedelijk en alle kwartieren doet het carillon van het stadhuistorentje er een kleine versleten vertelling. Zoo vertelt wel een kindsch man, altijd hetzelfde verhaal; zijn oogen zien terug in den tijd en lang vergeten menschen spreken uit zijn mond. Het is een vaderlandsche vertelling, van schepen en van wimpels, van de groote vaart en de glorie. Er is sierlijk smeedwerk aan huizen en hekken en de rijpaal op den hoek van de kleine kaai is een oud kanonnetje.

Het huis van zijn vader stond aan de haven; het is daar ver en stil, als een herfstnamiddag. Soms liggen er wat visschersschuiten, of een goedige tjalk, op den kant liggen de bakentonnen, rood en zwart, voor de gaten en de geulen van de Schelde, wat manden soms en vischgerei. Een ketting rinkelt, een visscher gaat voorbij, op klompen. De olmen ruischen zachtjes en de zon glippert over het water, vischjesvlug. In het pothuis op den hoek zit het schoenmakertje; langs het klinkerstraatje wandelt een meisje met de kinderwagen, zoetjes, zoetjes. Op de markt piept de pomp.

Hij herinnert zich de wandelingen 's avonds, met zijn vader, buiten de wallen van het stadje, als in de weiden de meien bloeiden en een zoet geheim droomde over het land. Achter het eiland aan den overkant van het water rees de statige nacht, de hoeven sliepen in donker

geboomte, een vleermuis tuimelde voorbij. God stond rondom.

Dan gingen zij veilig naar huis; het gras op den dijk was dan rijk en donker onder hun voeten; in het huisje aan den tol brandde de petrolielamp. Het water in het haventje was zwart en diep en er wiegelden krinkeltjes licht overheen, van den lantaren.

In die jaren moet het gekomen zijn.

Het is als het heimelijk ruischen van de zwarte olmen 's nachts voor zijn raam, als het prevelen van het water tegen den kaaimuur. De oude huizen zagen het gaan in den avond, het was op den dijk in het donker gras.

Het herinnert, zacht en ver en aanhoudend, het klopt en waarschuwt en vraagt. Het komt en roept, het vlucht en versterft, ergens ver in een gang. Het is als het water onder zijn huis, als een stille wel, onder zijn bestaan, die leeft en wacht en aldoor zachtjes kolkt. Hij vreest het soms en tracht dan te vergeten, maar het is gestadig aanwezig en vaak staat hij stil en luistert.

De boomen wisten het en zij vertelden ervan in den zomernacht. Hij ziet de stille gordijnen zacht verwaaien, als hij lag te luisteren. Het bleeke lantarenlicht was wakend in de dunne gordijnen en tegen den zolder, waar haar waaiende schaduwen gleden langs de balken. De vertrouwde dingen van zijn kamertje stonden vroom en aandachtig, in den lichten schemer, en heimelijk bepeinsden zij het. Het was aanwezig in het groote nachthuis, achter de kamerdeur; de boekenkast, barsch en ernstig als een steil oud man, bewaarde er iets van en er was een waarschuwing in het zachte dringen der waaiende gordijnen.

Hij lag dan stil, met wijdopen oogen, en luisterde, hoe het wezend was in den nacht. Hij zag zich wit en roerloos liggen in den feestelijken schemer en heimelijk was het bewegend binnen hem, mede met den grooten adem.

Dan rees een macht in hem op, een vreugdige spanning ging zwellen, als een bel... om te Zeggen. Maar met het eerste grijpen spatte het weg, dan viel er een ijle diepte en er bleef niets dan wat asch en treurnis van den dag.

Zoo is het altijd gevlucht.

Het komt, onverhoeds, in een schrik van vreugde, en het is verloren. Het stort op hem neer, als een bergstorting, en het is verdwenen. Het lacht achter deboomen. Het zegt zijn naam in den nacht, als de stilte suist, maar er is niemand. Het komt, het komt in blijde, zwellende stoeten, en het is vervluchtigd. Maar het komt.

Het is als een stokken van den tijd, één oogenblik. Het is als een peilen, éven, van den Bodem.

Zoo is het verre weerlicht in den zomernacht, een spellend lichten achter de slapende wolken aan den horizont, even en heel ver, maar er blijft iets wachten in het duin en in de onbegrijpelijke boomen; er kwam een nadruk in het ruischen van de golven.

Hij leeft nu nog maar om te luisteren, of het komt. Hij volgt en luistert en wacht maar stil. Want het nadert, het nadert, aldoor, en eens zal hij verzinken, zooals een boot verzinkt, die lang gezworven heeft, het water klimt en wint en overstroomt de boorden, dan staat zij even roerloos, siddert en gaat onder.

Dan zal hij worden als de oude toren aan zee, zijn blinde oogen zien naar binnen en hij hoort de golven niet, beneden aan het strand. Hij zal daar roerloos staan en versteenen.

Een voorjaar
door Elisabeth Zernike

I

De zon scheen dien dag heel warm. Rondom het huisje geurden de jonge dennen en stonden onbeweeglijk rechtop, als door het eigen aroom bevangen. De gouden regen bloeide nog, laat en hevig, in de smalle schaduw van het achtertuintje. Een lijster trok begeerig aan de lange trossen, en twitterde weg weer, in plotseling hooge vlucht over de dennentoppen.

Een boerenmeisje, op wit geschuurde klompen, deed de keukendeur open. Even keek ze naar de vlinderbloempjes, die van den overhangenden struik op den rand van den put waren gestoven, toen liet ze haar emmertje in het water bijten en haalde omhoog, het koele, levende vocht. Een helder klik-klak van het ijzeren deksel op den hardsteenen rand; - de kippen kenden dat geluid en zochten rustig voort langs den grond, hun pooten hoog optillend, als juffertjes over een morsige straat.

De huisjes, bijna alle kleine bezittingen van gegoeden uit de stad, de huisjes lagen ver uitéén, ieder in zijn eigen sappig loof boomgroen, temidden van de hei met haar grijze, donkere dennen. Het huisje waarbij de gouden regen bloeide, zoo laat nog, heette: ‘de Kieft’, omdat het zijn puntig rieten dak zoo parmantig droeg als een kievit zijn kroontje. En de drie jongste kinderen van den eigenaar waren er vroeg heen getrokken, met tante

Geertrui, want ze waren in den guren nawinter heel ziek geweest, en moesten nu aansterken, in de zon. Ze speelden dien morgen in de zandkuil, een paar minuten van het huisje af, maar Rita, het oudste meisje, was niet zoo vol verzinsels als anders wel. Ze dacht te veel aan de pic-nic mand, dien tanteGeertrui nu klaar maakte. Langzaam liet ze het fijne, warme zand door haar handen glijden. Tante Geertrui had gezegd: een heeleboel lekkers, - maar jullie moet eerst goed loopen. - Zij wilde wel; - maar Dickie was lui. Ze keek naar het kleine broertje. Hij was, met Hansje, naar de schaduwhelling van de kuil gekropen en trok alle grassprietjes uit die boven zijn hoofd groeiden, op den rand van de afgraving. - Wanneer gaan we nou - zei hij - gaan we nooit? - Voor hem, kleine jongen van vier jaar, was het moeilijk te vertrouwen op een belofte. - Tante Geertrui zou roepen - zei Hansje, en ze stak een vingertje in de hoogte. - Ik hoor wat - ja, ik hoor wat - en ze riep zingend, met aandachtig luisterend gezichtje: Hansje, Dickie, Rita! - Ze luisterden alle drie. Rita hield op met het scheppen van zand. Zooals wel meer gebeurde, Hansje, met haar besliste maniertjes, suggereerde hen. Ze hoorden tante Geertrui roepen in de verte. De verte - dat was insecten gegons, en allerlei vreemde geluiden - waarom niet tante Geertrui's stem? - We moeten gaan - zij Rita, en stond op. Zij en Hansje hielpen het broertje uit den kuil komen en sloegen het zand van zijn kleertjes. - Nu begint haast de pic-nic. - Dikkie zuchtte eens.

Door het smalle dennenpad liepen ze naar huis. De zon scheen fel, en er gonsde een groote zwerm vliegen om hun hoofdjes. Ze sloegen er wat naar, in 't wilde. En dicht voor hen lag al de Kieft. - We zullen zingen - zei Rita, en ze begon: - Kieft, kieft, wip niet weg; spreid maar wijd je vleugels uit; - laat ons stoeien in 't

warme zand, laat ons gloeien in zonnebrand - het liedje dat vader op hun huisje had gemaakt en waarvan de kleintjes de woorden altijd weer vergaten. Maar Hansje hield goed wijs en wist op tijd in te vallen met: kieft, kieft. En: daar komen ze al - zei Geertrui tegen Doortje, het dienstmeisje. - Gauw het deksel op de mand, eerst nog een servet, ja - klaar. - Vlug schoof ze de groote mand onder de keukentafel en duwde dan het raam wijder open.

- Zoo - had ik jullie geroepen? -

- Ja - zei Hansje - gaan we nu meteen, met een sprongetje? -

- We gaan. - Ze dacht wel aan Doortje's voorspelling: - we krijgen zwaar weer - maar zooals die drie daar stonden, hun gezichtjes naar haar opgeheven, kòn ze niet met bezwaren komen. En het was ook immers beloofd? - Ze zeiden Doortje goeiendag en gingen, Dickie met tante Geertrui voorop; de mand bungelde maar zoowat mee. En de zon klom steeds hooger aan den hemel, zoodat de jonge struikjes niet wisten wat weelde dit was. Maar de vogels kenden de zon allang, en kropen in het nest voor een schaduwig middagdutje.

Door de lenige dennen voer de eerste huiver voor den storm die komen ging. De wijde hemel was plots van groote wolken volgeloopen. Waar het azuur als licht zelve had geglinsterd, bolden nu de grijze wolkenlijven en leken elkaar als geweldige reuzen aan te hitsen. Het licht verminderde snel. Geertrui lag, het hoofd in haar gebogen armen, heel dicht bij de geurende dennennaalden. Maar ze keek omhoog, ze wist niet waarom, en zag het strakke licht, dreigend. En de honderd-koppige wolken. Nu keek ze weer omlaag, waar de kinderen sliepen, moe van de verre wandeling en van het vele goede eten uit de mand. Ze moest hen wekken, en dan gingen ze

ijlings terug naar huis. Maar de loomte van den slaap weerhield haar nog. Een onweer is mooi, dacht ze, en toch ongevaarlijk. Als de kinderen maar niet zoo ziek waren geweest. - En de stroomende regen zou heel kil zijn aan hun warme lijfjes. - Ze stond op en wekte hen. Er kwam een stille angst in hun oogen, die hen gehoorzamen deed. En zoodra ze allen liepen, voelde Geertrui zich verlicht. Kijk, de bui zou nog niet losbreken, de zon hield nog dapper stand. Maar ze merkte wel hoe sloffend Dickie door het mulle zand ging, en toen Hansje haar kwam influisteren: We hebben zijn konijntje vergeten - het staat nog bij dien dikken boom, - toen dorst ze niet terug gaan. - Het moet daar maar schuilen, zei ze, en later zoeken we het weer. -

De wolken dreigden nu donkerder. Ze vroeg Rita, Dickie bij de hand te nemen, en tuurde vooruit, of ze al een enkel daakje zag. Eigenlijk waren ze heel niet ver gegaan, maar straks, als de hei begon, zou ze zich vergissen in het pad en zich heen en weer laten leiden. Dààr was al de splitsing. Nu scheen de zon niet meer en een zwaar gerommel klonk boven en achter en om hen. Bits en grauw waren de hooge heistruiken. - Welk pad? - vroeg ze? welk van de drie? De kinderen stonden heel stil en zwegen. Toen koos ze het middelste en tilde Dickie hoog op haar arm. Voorop liep ze, het smalle, bijna overwoekerde wegje en ze voelde zich uitdagend groot, als tot haar middel gestrekt in de woedende wolken. Maar het kind, het kind dat ze ophief, zou die woede bezweren. De bliksem flitste fel, daar waar de hemel het donkerst was, voor hen uit. Daarheen moesten ze. Ze vergat de beide andere kinderen, totdat Hansje riep: ‘ik zie de Kieft, daar, nog zoo ver.

- Waar? - waar? - vroeg Geertrui. Ze tuurde en zag. Heelemaal naar rechts - dit pad was niet het goede

geweest. Weer een lichte, springende bliksemstreep, en de donder nog nauwelijks verstorven. Resoluut zette ze de pic-nic mand neer en pakte Dickie steviger. - Zie zoo jongens, nu gaan we dwars door de hei, en wie het eerst er is. - Een groote droppel spatte op haar handen. Ze sprong vooruit.

De haastige regen viel overal, hing in de lucht als een onmetelijk gordijn, en lekte langs de taaie struiken op den grond, die niet te verzadigen scheen. Geertrui hijgde. Ze keek niet naar het kind op haar arm. Ze keek onafgebroken naar dat dak, tusschen het nu bijna schrille groen en riep: - Hansje, Rita, zijn jullie er nog? - En kijk, zoo rustig stond daar hun huisje, onder den storm. Alleen in de groote waterton ging het heel bedrijvig toe, en van den gouden regen drupte het maar, zilverig water en verfomfaaide bloempjes.

Door de keukendeur kwamen ze binnen. Het fornuis gloeide. Doortje - neen, Doortje was weggevlucht, bang, als alle dorpskinderen, voor het onweer. Geertrui glimlachte en zette Dickie boven op de keukentafel, waar ze vlug zijn natte kleertjes begon uit te trekken. Wat later speelden de kinderen, warm en wintersch, in de dichte keuken. Maar Geertrui gooide het raam open, zoodat de zachte, koele lucht weer binnen kwam. Het regende niet meer, en de zon, vanachter een ijle wolk, bouwde een regenboog naar de aarde.

Geertrui voelde zich blij. Wel, ze had zich overal goed doorheengeslagen. Hoe achteloos had ze de mand in de heistruiken gezet en zich zelfs om Dickie's konijntje niet bekommerd. En de kinderen veilig thuis gebracht. - Ze ordende de keuken, pakte het natte goed bijeen en zette een droogrek uit bij de kachel. Toen kwam er plotseling iets donkers voor het keukenraam, en nog voor ze kon omzien, hoorde ze Hansje krijschen: een paard - en het paard, ter bevestiging van dien roep, begon luid te

hinniken. Hoe keken de kinderen! Een groot en zwart en dampend paard, een vreemde man die afsteeg en vlug het dier bij den halster greep. - Koest, Richard - zei hij, en klakte met zijn tong. Toen wendde hij zich tot Geertrui, hoed in de hand, en vroeg om water voor zijn beest, dat de regen had geroken en gevoeld - wat glansde zijn huid van vocht - maar de aarde dronk alles zelf. Vlug hing Geertrui een emmer aan de groote pompkraan en glimlachte. De vreemde man kon haar gezicht niet zien, maar hij glimlachte ook en dacht aan Rebekka bij de bron, die water putte voor de vele kemelen van Abraham's dienstknecht. Onwillekeurig rechtte hij zich wat, want hij was trotsch op zijn paard en vond het wel billijk dat die mooie jonge vrouw er water voor pompte. Langzaam begon hij het dier den glimmenden hals te streelen.

De kinderen wilden om het hardst het emmertje naar buiten dragen, en bleven staan kijken hoe wel een paard dronk. - Groote slokken - zei Dickie; hij kreeg er zelf ook dorst van. En even later trok de vreemde man ongevraagd de keukenmat weg, en sloeg die over Richard's hoogen rug. Toen keek hij Geertrui vragend aan. - Mogen ze? - er bovenop? - Hansje begreep het al. - Ja - ja, bovenop. - Dickie kwam in 't midden; Rita sloeg haar armen moedig om den hals en verwonderde zich over den stijven borstel der manen. Hansje wou andersom zitten, en dan den staart pakken tot steun. - Als Mazeppa op het kalf? - vroeg Geertrui lachend. Zij en de vreemde stonden nu zoo ongedwongen naast elkaar en keken omhoog naar de blije kindergezichtjes.

- Jammer dat we maar drie Heemskinderen hebben. -

- Ja, antwoordde Geertrui, er is geen vierde. -

- U zegt niet: Ik heb geen vierde. - En daarop stelden ze zich aan elkaar voor. Het noemen van die nuchtere

namen: Onno van der Pallen, - Geertrui Echten, verbrak de romantiek van deze kleine gebeurtenis. Ze voelden dat alletwee. De naam van der Pallen kwam haar heel bekend voor, en deed haar denken aan de stad met zijn rumoerigen handel en gulzig geld verdienen. Stellig had ze hem dikwijls op groote reclameborden en vrachtauto's gezien. Dat alles bekoorde haar niet. - Hij vroeg haar naar den ingenieur van Echten. - juist, dat was haar broer, de vader van het drietal. Hij kende hem niet, nee, nee, zoo van naam. -

- Kom jongens - zei ze dan, en hij gehoorzaamde, zette de kinderen één voor één weer op den grond. Ze wenschte dat hij nu weg zou gaan, en hij ging. Maar eerst legde hij de keukenmat weer op zijn plaats en hij deed dat zoo eenvoudig, dat ze hem er voor bedankte.

- De kinderen wuifden hem uit.

II

Dien nacht werd Geertrui wakker door een plotselingen huilkreet van Dickie. Hij sliep op haar kamer, en dikwijls, bij het zich ontkleeden in 't avonddonker - ze dorst geen kaars aansteken? voelde ze de onrust van zijn toch lichte ademhaling. Als ze moe was, prikkelde het haar, dat nooit zich alleen weten. Ze kon wel het venster opendoen, en stil den nacht inkijken - een groote maan, en een nauwelijks van sterren doorprikte lucht - maar ze stond gebonden. Haar vele kleine gedachten hielden vast aan de kinderen. Dan zuchtte ze even en kroop in bed; ze kon nu niet luisteren, en de lentenacht had nog zooveel geheimen. -

- Ze liep naar het kleine ledikantje. - Wat is er dan vent, wat is er? -

- Uit, uit, opstaan, zei Dickie, en strekte zijn armpjes omhoog. Ze nam hem bij zich en wiegde zachtjes heen

en weer. - Tut, tut, mijn Dickie moet niet huilen, lekker slaapje doen, is nog nacht. -

- Isse bliksem? zei hij klagend, - en beesten in het bosch. -

- Wat voor beesten dan? kleine konijntjes? -

- Wolken? en bliksem. -

Ze ging met hem naar het raam, schoof het tulen gordijntje open, dat door zijn blankheid leek mee te leven in den lentenacht. De kleine jongen hield op met huilen, en ze spraken niet. Voor hen lag het land, met zijn groen en kleine huisjes. Dichtbij waren de boomen duidelijk te onderscheiden, de grove, lichte bast van de dennen, de gladde beuk. En een vlier bloeide, vol, bleek-geel. De maan moest ergens aan den hemel staan, maar het drong nauwelijks tot Geertrui door dat ze haar niet zag. Zwaar en warm was het kind op haar armen.

- Zie je wel - zei ze zoetjes - is heelemaal geen bliksem.

- Nee. -

- En geen beesten, en geen wolken.

- Nee - Hij liet zijn hoofdje tegen haar hoofd rusten en ze voelde dat hij nu heel gedwee zou gaan slapen.

- Dickie weer in 't bedje? - Hij antwoordde niet. Voorzichtig dekte ze hem toe, liep zelf terug naar het raam. Maar het kwam haar plotseling wat aanstellerig voor: daar weer te staan turen. Ze wist het nu wel - de maan scheen, en dat ontroerde haar altijd - Zeker. - Ze wilde dan buiten zijn, op bloote voeten, en het wonder beleven. Zoolang ze nog huiverde door het koele gras, of door den schreeuw van een nachtvogel, zou het wonder niet komen. Maar eens - Ze trok het laken tot aan haar mond en voelde een groote loomheid door haar lichaam. Nu slapen. -

Wat schoven er grillige lichtvlekken over het behang. Ze zag zich weer met Dickie bij het raam. Het kind was

haar het liefst als het huilde, en zijn slaapwarm gezichtje egen het hare lei. - En als ze hem suste door de rust van haar armen. Zou ze dan tòch nog zelf een kind verlangen - altijd nog? - en het maakte zoo moe. Altijd nog? zooals ze hier lag, een kind ontvangen, met heel haar lichaam. Was ze dan moe van verlangen en loom van wellust? Ze verroerde zich niet. Ergens had ze gelezen: één ding wedervaart de vrouwen dezer aarde - en die woorden hadden haar scherp gestoken. Het kwam haar toen zoo belachelijk voor, dat ze nog maagd was, zij, met haar bijna dertig jaren. - Maar ze lachte schamper. Ze was geen maagd meer, door het roekelooze spel van haar gedachten; - ze wedervoer alles. - Met een ruk gooide ze zich om. - God, zoo'n voorjaar. En niet de wellust alleen; - ook de fijne, diepe teederheid voor het ongeboren kind, die de tranen drong naar haar bevend gesloten oogleden, en de wijde erbarming voor het schepseltje dat schreien zou van honger naar haar borst. Dat alles -

Ze wilde slapen. En plotseling dacht ze aan het hinnikend paard, dat zijn kop door het keukenraam had gestoken. Een edel beest, zwart, glanzend. En zijn berijder zat wel flink in het zaâl, maar meer toch als een paardenkoopman dan als een ridder. Zij verkoos den ridder. Hoe zei Portia het ook? ‘Hij vindt het een belangrijk toevoegsel aan zijn begaafdheden, dat hij zelf zijn paard kan beslaan; ik vrees inderdaad dat mevrouw zijn moeder valsch spel speelde met een hoefsmid’.

- Onno van der Pallen, - een rijkgeworden burgerjongen. Maar hij had een prettig gezicht - intelligent, en niet sluw of hard. - Haar gedachten vervaagden weer; - de kinderen - en morgen. - Neen, morgen was er niets bijzonders, - dan scheen weer de zon. En glimlachend voegde ze er bij: dan staat tante Geertrui weer klaar, met rappe handen en een koel hoofd.

III

Van der Pallen kwam sindsdien vaak hun huisje voorbij. Als de kinderen hem zagen, juichten ze. Ze mochten nu één voor één rijden, kleine endjes, stapvoets. Natuurlijk deed Hansje het het best. Haar ronde beentjes sloten knellend om het groote paardenlijf, en ze zat heel rechtop. Als Geertrui hen vanuit de veranda gadesloeg, vroeg ze zich af waarover ze het zoo druk hadden? Onno, aan de leidsels, praatte steeds en zijn oogen waren argeloos als die van de kinderen. Ze bood hem thee of koffie, al naar den tijd van den dag. - Wilt u er niet bij gaan zitten? - Hij leunde tegen een boom dichtbij. - Dank u - dank u, ik heb me al verlaat. - U hoeft de kinderen niet te hooren, als ze u roepen. Een verbod tot roepen zou niets helpen, vrees ik, maar - Ze deden beide, alsof hij niet met opzet langs kwam.

Na een week zat hij met de kinderen op het verandatrapje.

- Ik naast je - vleide Rita, en kleine Dickie koos zijn schoot.

En daarna kwam hij plotseling op een avond, toen de kinderen sliepen. Hij was te voet. Ze zag hem in de verte aankomen en weer was er in zijn houding een eenvoud die haar trof. Ze stond boven, voor het gangraam, en dacht: zal ik hier blijven? dan vindt hij me niet; - maar wist meteen, dat ze hem tegemoet zou loopen. - In de veranda bleef ze staan, strak, onder den blik van zijn oogen. Eerst bij zijn groet vermande ze zich.

- U? - en zonder Richard? -

- Ik rijd nooit in den avond; het is te opwekkend, het zou me dan wezen of de dag pas begon. -

- Komt u binnen. -

Ze aarzelden beide bij 't zitten gaan.

- Ja - zei ze - dikwijls wil ik 's avonds doen alsof

de dag begint, mijn dag, zonder de kinderen. Maar het lukt haast nooit. Ik ben te moe, of het was toch te aardig met hen, om niet nog eens te herdenken. -

- Dus - misschien wilde u dat ik niet gekomen was. -

- Ze glimlachte even. - We hebben nu gezamenlijke herinneringen aan den morgen. Wat was Hansje woest. En Rita heeft even gehuild, bij 't berkenboschje; - waarom was dat? -

- Hansje is uw lieveling. -

- Ja? - of de uwe. -

- De mijne ook. Heeft Rita gehuild? Ik herinner het me eigenlijk niet. Of denkt u aan gisteren, toen viel ze even, met haar hoofd onder Richard's buik; het was alleen de schrik. -

- O. -

Ze zwegen. Dan zei hij: - Wat is het een mooie avond, zoo stil, zomersch alhaast. -

- Houdt u meer van den zomer? Ze vroeg dit losjesweg, maar voelde haar vraag verdiept door zijn antwoord.

- Ja - als je zelf in den zomer van je leven bent, dan is de lente - e - moeilijk, wreed bijna. - Hij keek haar niet aan, maar voegde er aarzelend bij: Ik weet niet of u dit begrijpt. -

- Ja - zei ze - ik voel het ook zoo; - en er was een pijnlijke trek om haar mond. - Toch geniet ik wel veel van de lente - dit jaar bijvoorbeeld. -

- U heeft ook de prille jeugd om u heen. -

Ze wilde zeggen, lachend: vindt u me zóó oud? maar hield die woorden in. - Hij had de lente wreed genoemd, voor wien al in zijn zomer is. Hij was anders dan ze gedacht had - of juist niet? - dat eerlijke, open gezicht en die eenvoud. Maar het burgerlijke viel weg. - Ze voelde zich nu plotseling heel gemeenzaam met hem, en tegelijkertijd was er een drang in haar, hem dit

te zeggen. Ze stond op. - Wilt u thee? - u blijft toch nog - ik heb het gevoel of u een oud vriend bent. - Ja, graag thee - een vriend, zoo. - En wat hij nog prevelde, hoorde ze niet meer, daar ze de kamer was ingeloopen. - Zoo, een oud vriend, in den lentenacht.

Hij kwam meermalen. Ze ging naar hem uitzien, zoodra de kinderen sliepen en vroeg zich af: Als hij niet komt, zal ik dan teleurgesteld zijn? - Ze wilde een eerlijkheid in haar denken en voelen als nooit vroeger. Dit is zijn invloed, dacht ze. En toch wist ze geen antwoord op haar vraag; - verlangde ze naar hem? - Ze verlangde naar zijn eenvoud, die hem sterk maakte, en die een weldoende rust gaf om hen heen, aan hun saamgevouwen handen, hun glimlachend opzien naar elkaar. Hij had geen sprankelenden geest, geen scherp vernuft. Zijn vlotte woorden zouden banaal hebben geklonken, zonder de dragende kracht van zijn echtheid. Er was niets, waarin ze die echtheid miste. En voortdurend, zonder het te willen, toetste ze zich zelf aan hem. Hij keek verwonderd, als ze te luid schertste, en eens stond hij van zijn stoel op, toen ze een al te weeken toon legde in een ernstig woord. Ze voelde het, en het stak haar even. Maar na de pijn brak er een mooie verwondering in haar open, om dit - dit goede. Het werd haar zoo ongevraagd gegeven. - Ja, ze verlangde naar hem. Hij bracht haar geen bloemen en verzen, en de volle lente liet hij ongebruikt. Kwam hij niet in den avond, als de kleuren doofden om hen heen? - Maar ze dorsten niet buiten te zijn: ze ging, aan 't eind, maar schoorvoetend een paar passen met hem mee, en stond dan weer stil.

- Nu - tot ziens. -

- Tot morgen wellicht. - De maan, de maan scheen weer en alle geuren van de lente waarden rond. Dan

sloeg ze soms even haar handen voor haar gezicht, verward fluisterend: wat wil ik toch - wat - de lente, of niet de lente? - -

Hij bracht haar geen bloemen en verzen, zooals een jonge man zou hebben gedaan. Maar zelf dacht zij die dagen aan een gedicht van Dehmel, een gedicht vol wilde, stuwende voorjaarskracht:

> ‘Ich habe dich Gerte getauft, weil du so schlank bist,
> Und weil mich Gott mit dir züchtigen will.
> Und weil eine Sehnsucht in deinem Gang ist
> Wie in schmächtigen Pappeln im April.’

Ze zei het vele malen bij zich zelf, alle drie coupletten, en vergat ook de titel niet: An die Ersehnte. - En dan wilde ze niet aan Onno denken, aan zijn rust, en den langzamen glimlach van zijn gezicht. - Zou hij Dehmel kennen, en dit? - Ich habe dich Gerte getauft - hoe nauw raakte het haar eigen naam. Waarom kwam hij iederen avond, als zij niet de Ersehnte was? - Maar ze staarde veel voor zich uit, haar hoofd in haar handen. Dit voorjaar maakte haar oud.

IV

Agnes, de moeder van de kinderen, was onverwachts gekomen. Ze had hen ieder ingefluisterd, bij de eerste omhelzing: ik neem je weer mee, je ziet er nu zoo best uit, lieveling. - En Rita, Hansje en Dickie, ze wisten niet goed hoe ze nu kijken moesten. Ze voelden wel plotseling een heel eigen, zoete liefde voor hun moeder - maar teruggaan naar de stad? Afschuwelijk - en dan weer naar school - nou, dat was toch wel leuk. En ze zouden vreeselijk veel te vertellen hebben.

Later sprak Agnes er met Geertrui over, terwijl ze zich wat opknapte voor den eten. Ze trok de vingers van haar soepele glacé-handschoenen recht en speelde even

met haar zilveren beursje. - Zeg, jij kijkt alsof je ongewone dingen ziet. -

Geertrui lachte. - Natuurlijk, je bent altijd buitengewoon, Agnes. Je onverwachte komst - en dan heb je ook een nieuw kapsel. - Maar je komst boeit me het meest.

- Dick zegt anders: een nieuw kapsel is synoniem met een nieuwe liefde. -

- Och - liefde. -

- Tut, tut. - Weet je waarom ik kom? - Ik wil de kinderen terug hebben. Het is hier ideaal voor ze, natuurlijk - en dan jouw zorgen. Maar als ze nu gauw op school terug komen, kunnen ze nog mee met hun klas.

- Wat zou dat? -

- Hè? - Blijven zitten is toch zoo leuk niet - vreeselijk deprimeerend, vooral voor Rita. -

- Ja, misschien wel. Wanneer - e - wou je ze meenemen? -

- Als je me een enkelen dag hier kunt hebben - dan overmorgen. -

- Zoo gauw. - Ze zag plotseling een eind aan de lente, voelde een verslapping: zomer. - Niet meer hier zijn met de kinderen; reizen misschien, weg, ze wist niet waarheen. Er zou iets knappen, als een te sterk gespannen snaar - nu gauw al.

- Overmorgen - dan? - Ze glimlachte even. - Gek, dat ik niet zoo dadelijk weet waarheen ik dan gaan zal, overmorgen. -

De even te strak ijle klank van die woorden ontging Agnes.

- Och, ik denk dat de vrijheid je weer best zal bekomen. Kinderen zijn een steen om je hals. Natuurlijk ben ik dol op mijn troepje - maar -

Geertrui luisterde niet. Ze dacht: als ik hier nog kon zijn tot het einde van de week, alleen zijn, die laatste

dagen; Doortje stuurde ik dan naar huis. En als Onno komt - Dorst ze het hem zeggen: jij en ik, we zijn alleen? - Maar misschien zou dan de lente weg zijn tusschen hen in, misschien draaide hij zich om, met een enkelen handdruk, en liep terug naar de stad, langzaam, loom, als door een te zwaren zomer. En in haar zou een groote matheid komen. Dien nacht sliep ze niet, kon ook niet stil liggen, en hoorde aldoor maar de koekoek roepen, van heel dicht bij, zooals ze dat nu iederen avond hoorde. Maar dan glimlachte ze even en haar oogen vielen dicht. - Nu zou haar leven eentonig worden als dien koekoeksroep, heel den nacht. - Maar waarom? - Ze kende Onno nog zoo kort, en voor dien tijd - Haar gedachten braken af. 't Was of ze niets meer wist van vóór dien tijd. Zijn onbewuste eenvoud had het nieuwe in haar leven gebracht.

Agnes draaide zich voor den spiegel. Plotseling lachte ze. - Ja, wat vertellen de kinderen me toch van een man met een paard, die altijd komt? - Hansje is, geloof ik, al een volleerd ruiter. -

Geertrui knikte. - Je moest haar zien, zooals ze dan boven op dat groote dier zit en vleiend zegt: Richaid. -

- Tegen den man? -

- Neen - tegen het paard, dat het loopen zal. Maar het staat onwrikbaar op zijn vier pooten, zoolang zijn meester het niet bij den teugel grijpt. -

- Goed, goed, - nu over zijn meester, - wat weet ik van paarden. -

- En daarbij je kennis van den man.

- Natuurlijk - wou je me die betwisten?

- Geertrui glimlachte even. - Allerminst. - En ze dacht: zou jij ooit een man als Onno hebben ontmoet, jij die zoekt naar de kleine grilligheden der menschen en die dan, eerbiedig, hun verbijzonderingen noemt? - En Onno - Agnes zou verder vragen, aandringen, en

ze kon niets zeggen. God, het maakte haar bijna angstig, alsof ze hem heel niet benaderen kon. Agnes wilde het onbelangrijke weten, het bijkomstige. Dat wàs er niet, bij hem.

- Nou - zei Agnes - ik begin te gelooven -

- Wat? - er is niets te gelooven. - Ze stond op en liep naar de deur.

- Het spijt me - je krijgt aan mij nooit een aardig zusje. Toen ik je leerde kennen, had ik al het aardige al achter den rug. - Er was een scherper toon in haar stem, dan ze zelf wel wilde. Agnes pakte haar arm. - Kom, praat niet zoo. Bovendien heb ik je laatste verloofde nog juist even meegemaakt. Arnold; - en ik mocht hem wel. Hij kleedde zich als een Amerikaan.- We gaan naar beneden, hè? - En weet je nog - Maar Geertrui hield haar staande. Er was een sterke glans in haar oogen en om haar mond trilde het. - Weet jij, hoeveel Arnold, en al die anderen, hebben stuk gemaakt in me. - Begrijp jij? - Och - Ze begon de trap af te loopen, langzaam, als wist ze niet wat ze deed. Een traan verdoofde haar blik; - het was haar of die trap eindeloos duurde. Haar jeugd - jeugd, wat een mooi woord voor zooveel leelijks. En Agnes had durven zeggen: Arnold. - Dat kwam over haar als een golf van het ouwe verdriet. Ze walgde er van. Had ze het dan nooit nog geheel kunnen nemen, aan haar hart nemen, aanvaarden?

- In de hal speelden de kinderen.

- Gojje, - zei Rita, - zijn jullie daar eindelijk? - Dickie greep in haar rok. - Tante Geertrui, het paard isse vandaag niet geweest. -

- O, dan komt het nog, stellig. - Ze bukte zich naar hem en vatte zijn gezichtje in haar handen. - Stellig, mijn jongen.

Naast zich hoorde ze Agnes lachen.

V

's Morgens waren ze gegaan, Agnes en de kinderen, met heel veel gewuif en luide groeten. Toen, in den laten middag, kwam Onno. De doffe dreun van zijn paard wekte Geertrui. Ze dacht nog: is dit een droom? - zoo vreemd was het ontwaken in de loome volheid van het licht. De stilte deed haar onwerkelijk aan. Langzaam stond ze op van den divan. De kinderen waren weg - nu lag daar dan het eigen leven weer voor haar. De rust, de wijdheid daarvan hadden haar wel eens een lichten duizel gegeven, juist na weken van inspanning om anderen. Zooals nu, moest ze denken, en ze wilde haar hand aan haar slapen leggen. Maar ze voelde geen zwijmel, en geen verwondering om het groote leven dat altijd nog vóór haar zou liggen. Er was een grens, een beperking nu. Wel even wist ze zich warm omsloten; 't was of ze een milde teederheid inzoog bij het heffen van haar borst. Dit oogenblik wilde ze vasthouden, dit: hem te gemoet gaan. Hij wachtte - en ze kwam. Hoe eenvoudig was het, en hoe zwaar van leven. Nu legde ze haar hand in de zijne en met die zelfde hand begon hij zijn paard te streelen. Het dier stond onbeweeglijk, maar ze voelde dat de liefkoozing háár gold, haar hals, haar naakte armen. Hij praatte wat, zonder haar aan te zien, en ze antwoordde langzaam. - Richard heeft me gewekt; - ik was plotseling zoo moe, na het afscheid van de kinderen; - anders slaap ik nooit overdag. En nu zoo zwaar - zonder droomen. - Ja - zei hij, - je zult moe zijn geweest. Neem jij Richard, dan loop ik er naast; want we gaan immers wandelen? -

- Goed - goed. - Ze dacht dat hij haar in zijn armen zou nemen om op het paard te zetten en deed een enkelen stap terug. - Maar ik ben nu uitgerust, ik wil graag loopen. -

Hij wist wel dat ze de vrouw was die geeft, altijd geeft; hij moest zich arm voelen naast haar, hij, die enkel nemen kon.

Ze sloot het huis. Even nog stond ze voor den spiegel en wilde glimlachen. Maar ze zag zichzelve niet meer, ze kende dien glans van haar oogen niet. Luchtig greep ze de leidsels; haar voeten gingen zoo licht, en de vleug van haar adem was verloren naast het zware snuiven van het paard. Boven haar wist ze Onno's rustige, blije gezicht. Ze kon niet denken. Hun praten ging argeloos, als het ruischen van boomblêren in den avondwind. De diepe woorden die in haar opwelden, kon ze niet zeggen. Ergens in haar was een wonde plek, maar ver weg van haar roode, lenige lippen. - Wat is het leven licht, en toch zoo zwaar, onafwendbaar, als een zachte, droevige wijs. Je kunt niet middenin afbreken en een ander lied beginnen. - Maar ze voelde zich wonderlijk gelukkig. Daar te loopen, naast hem, zonder doel. 't Was of ze dreef, als een lichte bloesem, over het diepe meer van haar gedachten. Haar leven was de geur van een verwelkende roos, de zoete geur alleen - niet de roos zelve. -

- Laten we ver loopen, - zei hij; als je moe wordt, kunnen we rusten. Eerst brengen we Richard weg - ik weet een goeden stal voor hem. -

- Ja - zei ze - ik word niet moe vandaag. -

Ze gingen over de hei en langs open velden, samen nu. Maar het was hun vreemd zonder Richard, alsof ze hand in hand hadden geloopen, en nu, boudeerend als kinderen, elkaar loslieten. Want ze hadden beide Richard's hals gestreeld. Ze liepen voort, als met wijd open oogen genietend van het zomersche land, maar volgegoten van dit ééne: elkaar weer aan te raken. Toen, in de schaduw van een ver boschpad, stond Geertrui stil.

- Waar gaan we toch heen, - zei ze - ik ken het hier niet meer. - Ze nam een tak op van den grond, en speelde er mee. Hij keek naar haar handen.

- Ik dacht, het doet er niet toe waar we zijn. - Ze gingen zitten en ze brak den tak middendoor. Nu legde hij zijn hand in haar schoot. - Geertrui - dat klonk als de duizendste roep van zijn hart, eindelijk hoorbaar, in een zucht van moeheid. - Ze zat heel stil, onbeweeglijk.

Toen het schemerde, kwamen ze terug bij haar eenzaam huis. Langzaam liet ze zijn arm los. - Dag - zei ze - dag, nu moet je gaan. - Hij kuste haar niet. Ze wilde de enkele treden van de veranda-trap opgaan, maar de droom waarin ze leefde, scheurde open. - Wat heb ik gedaan, dacht ze - dit is toch het huis, - en de avond valt. Maar ik heb me in zijn armen gegeven en - God - we hebben over liefde gepraat.

- Ze stond daar nog, huiverend. - Hij nam haar opnieuw tegen zich aan. - Ik kan niet - zei ze, als een klacht. Maar haar woorden verklonken in de groote stilte van den avond en hij antwoordde niet, hij wachtte maar. Toen voelde ze zich opnieuw wegglijden in den droom.

Den volgenden morgen was ze zoo moe, dat ze haar ontwaken niet begreep. Ze dacht: ik ben wakker - maar ik kan mijn oogen nooit weer opendoen. Haar oogen zouden zoo vreemd zijn - heel haar lichaam was veranderd. Nu hoorde ze niet meer thuis in deze wereld, waar menschen alles wilden weten van menschen. Niemand had het recht het te weten - zelfs Onno niet. Ze had het aldoor gevoeld dien nacht: hij zal het nooit begrijpen. En dat ze toch gaf aan hem, - alles gaf. - Neen, niet alles. Het laatste wat ze geven kòn: haar lichaam. Niet alles - hij zou dat nooit weten. En daar-

om moest ze nu weggaan. - Ze schokte potseling overeind in haar bed. Weggaan - voor hij weer komen kon en zou zeggen: mijn vrouw.

Ze nam haar hoofd in haar handen. God, wat had ze gedaan? - was dit zonde? Ze had enkel gegeven, - omdat ze geven mòest. Maar ze wilde geen kind. Het had haar doorhuiverd, doorschreeuwd, dien nacht: een kind. Als ze het hem zeggen kon, zou hij denken: het verlangen ernaar. Dat was zoo het gewone praatje: verlangen. En het was alleen angst. Niet om de menschen, om het kind zelve - het arme kind. Wie zou dat begrijpen? Onno niet. Ze had hem immers moeten troosten - uit moederlijkheid had ze hem alles gegeven; - hoe kon een vrouw anders troosten den man die kind werd door haar? - O, ze zou zich nu eeuwig verwarren in die woorden: moeder - kind. - Ze hadden zoo'n diepen zin. De menschen maakten de woorden, en dan wisten ze niet meer wat ze bevatten. - Ze tilde haar hoofd op uit haar handen. God, dat licht aan haar oogen - het stak haar zoo. Den heelen dag zou het licht blijven - en ze moest leven. - Ze kon nergens heen - en toch moest ze vluchten. - Onno zou komen. Ze zag hem langzaam zoeken rondom het huis, dat ze gesloten had. De blinden dicht, en de deuren vast in 't slot. Hij zou blozen, en heel bedroefd zijn, heel ongelukkig. - Had hij dit verdiend? hij was een eerlijk man. Hij was haar kind geweest - en eenkind mocht ze niet bedriegen. Maar ze kon niet anders. Als ze bleef, zou hij binnenkomen, zonder vragen. Misschien was ze dan nog in bed. Beneden zag hij haar kleeren, die hij zelf haar achterna gedragen had, dezen nacht. Want ze wilde toen niet meer omkijken; ze liep regelrecht naar boven en zei: ga nu, ga. - Hij zou knielen bij haar bed, en praten over trouwen. Misschien begreep hij, dat hij enkel zeggen moest: ik heb je lief - zonder te zinspelen op

wat gebeurd was. Maar beiden zouden ze denken: als er een kind komt; - dat alleen. - Hun huwelijk zouzijn: een zich dekken voor de wereld. En dan moest ze hem uitleggen waarom ze niet trouwen kon; - ze wist het zelve niet. Ze had angst. Ze was niet waarvoor de menschen haar hielden: een gezonde, jonge vrouw. - Hij zou haar tegenspreken, hij zou werkelijk doen alsof hij alles beter wist dan zij. - Een mismaakte ziel? - jij een mismaakte ziel? - Ze zag zijn oogen, glanzend van geloof in haar. Eén oogenblik dacht ze: als ik ook gelooven kon, door hem. Gisteren, toen ze naast zijn paard liep, was ze toch jong en sterk geweest; - ja, doordat ze toen voor korten tijd voortgleed langs de oppervlakte van haar leven. - Ze stond op. Het was nog vroeg: zes uur in den morgen. De zon glinsterde in alle dauwdroppels.

Haastig zocht ze schoone kleeren bijeen, want ze dorst niet naar beneden loopen, onaangekleed. - En zij werden zich hunner naaktheid bewust - mompelde ze. Kijk, nu voelde ze zich als Eva, verjaagd uit den Hof, en ze wist niet waarheen ze gaan moest. Ze was alleen - maar misschien zou ze niet heel lang meer alleen zijn. Als er een kind kwam, wilde ze Onno trouwen; - het kind moest een vader hebben. Zou het dus van een toeval afhangen, of ze al dan niet bij hem bleef? - O, die verwarring. - Nu was het of ze niet meer voelde dat ze vluchten moest. Ze stond heel stil, haar armen slap langs haar lijf. Onno had een eigen huis, - daarheen kon ze gaan. Ook als er geen kindje kwam, bleef ze bij hem wonen. En dan, een volgend voorjaar misschien, als hij haar weer noodig had - de troost van haar lichaam - heel de gave van haar moederlijkheid. In haar oogen vloeiden de tranen. Het leven was zwaarder dan ze gedacht had, het vrouwenleven. - Ze liep de kamer uit, als ging ze hem weer tegemoet. Hoeveel

dieper dan gisteren was alles nu, hoeveel droeviger. - Het verwonderde haar niet toen ze hem, door de glazen deuren heen, zag zitten, onbeweeglijk, op de veranda-trap. Hij staarde recht vooruit, zijn hoofd tusschen zijn handen - of zou hij zijn oogen gesloten hebben voor het helle licht van den dag? Hij hoorde haar niet komen. Zacht noemde ze zijn naam: Onno. - Toen stond hij op en deed de deur open. Zijn gezicht was verwrongen als in pijn. Maar langzamerhand, haar aanziende, ontspande het zich, tot er een heel milde trek was om zijn mond. Hij nam haar handen.

- Ik heb gewacht - zei hij - dezen nacht meer en langer dan al die jaren sinds mijn jongenstijd. - En ik was bang dat je weg zou gaan; - ik begrijp het wel - maar je moet het niet doen. -

- Neen - zei ze. Hij keek haar lang aan. - Ik heb erover gedacht - het is moeilijk voor je.

- Ik wilde vluchten.

- Maar je kunt alleen naar mij vluchten. Ik heb je toch tot moeder gemaakt, ook al komt er nog geen kind. -

- Jij bent mijn kind. -

Hij glimlachte. - Ik wist dat je dit zeggen zou - eens. Je moet mijn vrouw blijven, niet om wat er gebeurd is, maar om wat onvermijdelijk komen moet.

- Ja - zei ze - in een fluister, en ze boog haar hoofd voor het groote leven.

- Kind - zei hij -

Forain
door Just Havelaar

Steinlen verpersoonlijkt het milde moment, het moment van den humor en van de gemoeds-verteedering, in de geschiedenis der moderne karikatuur. Het kon niet méér zijn dan een ‘moment’.

De 19e eeuw is de geschiedenis eener menschheid, welke fataal haar eigen idealen afbrak of bezoedelde. In de bittere koude der liefdeloosheid en der ontgoocheling voelde zij zich steeds hopeloozer vereenzaamd en verarmd.

Naast Steinlen verheft zich Forain boven de velen uit, als kunstenaar sterker dan hij, als geest scherper, feller en bewuster, als mensch sterieler in zijn wrange en smartelijke intellectualiteit, die nooit tot een deemoedige overgave breken kon.

Er is een naaktheid in Forain's werk, een schraalte, die het echter des te intenser maakt. Hij zweert alle schoonheid der verbeelding af: hij kijkt, ontleedt en constateert. De kunst heeft er, meent hij, veel toe bijgedragen de menschen te blinddoeken. C'est avec la sensation d'art que l'on a perverti le goût du bourgeois; on a voulu lui donner un frisson, une émotion factice devant les choses qu'il ne comprenait pas, et, le snobisme aidant, le bourgeois n'a pas voulu être le seul à ne pas admirer... L'exagération de la sensibilité à tort et à travers est venue; ce fut la confusion des âmes, une maladie nou-

veile, une pâmoison ridicule à cause du seul étonnement déguisé... On éprouva alors ‘une sensation d'art’!’[1]. Hij wil eenvoud en waarheid brengen - welk een waarheid! - hij wil den schijn, hij wilde illusie dooden, zonder zich om 't behoud van ‘idealen’ te bekommeren. Zelden breekt zijn ontroering den ban der analyse.

Een fotografisch portret, dat van Forain gepubliceerd werd, doet aan een schranderen, koelen Amerikaan denken, nauwelijks aan een kunstenaar. Scherp en klaar staan de oogen onder 't forsch gebouwde, wilskrachtige voorhoofd; de mond is geestig maar hard; de kin, glad geschoren, zwaar en stevig. Geen droom is in dezen kop, maar veel intelligentie, veel kracht van karakter, veel vastberadenheid. Een niet te bepalen uitdrukking van schampere oprechtheid geeft een zekere ontspanning aan de trekken.

Forain zelf bepaalde, in het program voor een tijdschrift dat hij korten tijd redigeerde en vulde - ‘le Fifre’ - zijn kunstenaars-taak aldus:

‘Conter la vie de tous les jours, montrer le ridicule de certaines douleurs, la tristesse de bien des joies, et constater rudement quelquefois par quelle hypocrite façon le vice tend à se manifester en nous. C'est mon projet. Chercheur fantaisiste, j'irai partout, m'efforçant de rendre d'un trait net et immédiat, aussi brièvement que possible, les infortunes et les émotions ressenties.

‘Toujours joyeuses, ironiques souvent, ces notes viseront les travers contemporains, sans s'attaquer aux contemporains eux-mêmes, mon avis étant que pour être intéressant et curieux, il suffit largement à un artiste d' étudier son temps.’

Men voelt den ingehouden en fellen toon van dit program, maar men lette ook den nadruk op waarmede gezegd wordt te willen constateeren en notities geven,

1) Geciteerd uit Bayard: la Caricature et les Caricaturistes.

en hoe hier als vanzelf sprekend voorop wordt gesteld, dat de artiest interessant en curieus moet zijn!

‘Het belachelijke van zekere smarten, de weedom van vele vreugden, de hypocrisie waarmee het kwade zich in ons openbaart’: het is Forain volkomen gelukt dit uit te drukken. Of echter zijn notities ‘toujours joyeuses’ te noemen zijn? Zelden uitte zich dan vroolijkheid zoo wrang! De lach, die uit zijn kale, met felle lijnen als neergesabelde schetsen opklinkt, mist zeker alle ontspanning der spontane vroolijkheid. Het is de lach van hem, die de waardeloosheid van wereld en menschen doorlijdend, zich met grimmigheid wreekt op beiden ten koste van den eigen droom, lach van desillusie en van intellectueele hooghartigheid, 't Eenige wat dien lach eerbiedwaardig maakt is, dat de lacher, die zijn wereld zoo scherp doorschouwt en zoo kwaadaardig ontleedt, toch nooit haar in zelftevredenheid bespot, nooit haar uit-lacht. Wat dien wreeden lach rechtvaardigt, 't is zijn bitterheid, zijn ernst.

Forain zegt in zijn heftig en sober werk hoe onze wereld wordt beheerscht door het geld. Het geld heeft alle menschelijke verhoudingen en gevoelens verminkt. De idealen van het moderne burgerdom zijn niet dan misleidingen der loerende zelfzuchtigheid. De huichelachtigheid en de moreele verwording onzer samenleving: Forain laat niet af ons haar aan te toonen in zijn scherpe, schrijnende schetsen, die altijd bondige samenvattingen zijn. Hij spaart heerschers noch onderworpenen, al heeft hij voor de laatsten soms een soort weerbarstige vergoelijking, waar hij de onnoozele trouwhartigheid der boeren en arbeiders, de gedweeë armzaligheid der sloovende volks-vrouwen en der afgejakkerde straat-meisjes beeldt.

Er leeft geen hoop meer in zijn hart. Er leeft in zijn hart nog slechts het dof verzet van den ontgoochelde, die

niets zoo zeer vreest en haat als de sentimentaliteiten der romantiek.

'La légende de la grisette sympathique' heeft hij, naar 't woord van Raoul Deberdt, vernietigd. Kon men met evenveel recht niet zeggen, dat hij vernietigde de legende van een sympathiek m e n s c h d o m ? Maar achter al deze verbeten sarcasmes, die te hatend zijn om tragisch te kunnen worden, voelt men dien eenen en centralen haat: haat tegen de financiers en politici, tegen de corrupte bureaucraten, tegen de vertegenwoordigers der geld-kaste, die de democratie der 19e eeuw tot een open-baren en voozen leugen maakten. Wrekend richt hij zich tegen den infamen geest, die Europa steeds laaghartiger en leelijker en gemeener deed worden, die het eindelijk in de hel van den wereld-oorlog stortte, dezen geest die de macht-hebbers, zoowel als de kleine burgers en de proletariërs, vergiftigde, die alle levens-waarden aantastte en die hem zelf, Forain, dwong tot zijn verbitterde heroïek zonder geestdrift, zonder medelijden, zonder liefde. Forain is niet, als Savonarola, als Michel Angelo, als Tolstïf, als Tacitus, de boet-profeet zijner eeuw; evenmin heeft hij, als een Van Gogh of Henriette Roland Holst, de smart zijner eeuw tot een biecht verinnerlijkt of zijn haat in een hervormerswil omgeschapen; noch zou men hem, als Toulouse Lautrec of Baersly, een gedegenereerde kunnen noemen die zijn wanhoop belijdt; Forain is de harde, pessimistische waarheidzegger, wiens kunst een der documenten blijven zal van 't 19e eeuwsch Europa, een document en een vonnis, zoowel in objectieven als in subjectieven zin. Want er is meer haat dan toorn, meer pijn dan smart, meer conflict dan dramatische verheffing in dit koude en toch zoo intensieve werk, dat wreed is zonder ooit pervers te worden, dat ten uiterste bewust is zonder nog cerebraal te zijn.

Het egoïsme der ouderliefde, de jacht naar maatschap-

pelijk succes ten koste der menschelijke eer, de illusie van 't uiterlijk fatsoen in een ontuchtige wereld, heel de misère der menschelijke geringheid onder de tyrannie van den onzichtbaren en alomtegenwoordigen Mammon, de volledige verleugening van 't leven: dit is voor Forain de waarheid der moderne wereld, een waarheid welke zich in de armzaligheid en gemeenheid der sexueele liefdes-praktijken het wrangst openbaart.

- 'Comment, tusors par ce froid-là?' vraagt de moeder aan 't zich optooiende meisje. - 'Mais maman, y manque vingt sept francs pour le terme!'

- 'Ma petite Berthe, c'est donc bien difficile de m'être fidèle?' klaagt, verteederd, de bedroefde minnaar. Forain, die nooit pathetisch wordt, zelfs nooit chargeert, die volstrekt geen bizonder duivelsche menschen uit-beeldt, die integendeel juist de erg gewone, de middelmatige alledag-menschen zoekt, Forain heeft toch een felheid van sarcasme, een striemende onverbiddelijkheid in zijn uiterst beknopte teekeningen, die dieper wondt dan de toorn.

Het laatste waas der romantiek, maar 't laatste waas ook der natuurlijke gemoeds-poëzie, der teederheid, is weggetrokken. Zijn waarheids-liefde duldt geen gratie, noch de kinderlijke gratie van Steinlen, noch de geraffineerde van Toulouse Lautrec; geen gratie en geen fantasie. Niets dan de enkele figuren beeldt hij, bondig, scherp, psychologisch, zonder eenige aanduiding haast van een sfeer, van een straat, van een dag-stemming. Zijn kunstenaarschap bestaat slechts in zijn waarlijk fenomenaal vermogen met een enkele lijn, met een spichtige pennekras, een karakter te ontleden, een situatie saam te vatten. De lijn van een rug, de stip van een oog, drukken bij hem werelden uit. Maar geen enkel onderdeel dan ook zijner figuren, geen gebaar, geen hand, geen kleedingstuk, dat niet mee spreekt in 't geheel der voor-

stelling, dat niet doorvoeld, doorzien, begrepen is. De laatste mogelijkheden der schoonheden zijn weggevallen. De droom is gebannen. Genadeloos noteert hij zijn wreede waarheden. De werkelijkheid eener eerlooze wereld te ontmaskeren: dit is zijn taak. Hij wil niet ontroeren: hij wil scherp treffen.

De mislukking der liefde beleed Forain; meer nog dan dit: het bankroet der ziel. De liefde is, in al haar vormen, een poovere comedie geworden, is versmoord geraakt in 't cynisme, in de zelfzucht, in de berekening, is geperverteerd door de tyrannie van 't geld, dat armen en bezitters ontzielt, - maar ook 't gevoelsleven zelf is verlamd, verziekt. Het is onmogelijk geworden iets te gelooven, iets te verwachten, iets te voelen. Zonder fraze zegt Forain hoe de moderne mensch zijn gevoelens als stelselmatig uitmoordt, om egoïster te kunnen leven, om van het leven minder l a s t te hebben. En de toon van ingehouden haat, waarop hij 't zegt, maakt de grootheid uit van dezen straffen en hevigen karikaturist, die ééne glorie behield: de glorie van althans voortdurend en consequent oprecht te zijn geweest.

Substrata
door Karel van de Woestijne

De zee

o Luisterende zee van grijze zijde....
Een doof-stom meisje loopt aan mijne zijde.

*

Regen op zee: ga vochtig-zoele doeken leggen
op 't weeke lichaam van dees zachte, zieke vrouw.

*

o Licht der zee, wat wijkt ge aan mijn gestalte
die zwart is....

*

Harmonica te spelen aan de zee.
Geveinsde weemoed om gewaande liefde.

*

Schuiven der zee: taf scherend over taf.
De zee vlijt als een valsche vrouw, en een bescheidne.

*

De zee bedwelmt me als kirsch-gedrenkte perzik:
Al ben ik duister, 'k zet me glanzend uit.

Rood rolt de bol der zon over den einder:
een vuur'ge tol trilt op een strakke koord.

*

De zee boetseert me. Ik word weldra gelijk
de vorm waarin de golf zich vlijend holt.

*

Nacht over zee, nacht over zee: een luie maatzang.
Maar ik loop als een klein en vlug soldaatje loopt.

*

Zuig-kracht van zon en zee: mijn hoofd is vliedend
en mijne voeten; - maar de geest staat pal: een ster.

*

o Zoon te zijn van hemel en van zee,
de aard aan te doen: nooit de aarde te behooren.

*

Eenpeerlemoeren schaal, neigt lucht den zee-barm nader.
Krom uw verlangen niet, o gij, naar zulken waan.

De stad

Verloren tijd, hoe schoon vind ik u weêr,
waar elk herinnren wordt een nieuw verlangen.

o Stede-laan, wat zijn uw meisjes schoon!
Eens was ik jong, en 'k ben niet jong gebleven.

*

Ik wandel bij de boomen die mijn jeugd
beveiligd hebben en haar jonge liefde.

*

Water is de adem van een meisjes-mond;
De stad is heet en droog als een begeerte.

*

Leêg schelpje aan nachtlijke ebbe: ik; maar de stad
in duizend dake' als duizend diamanten.

*

Het paard wringt als een zilvren visch; en de ijlte is rood,
maar rooder zet de galm des voermans de ijlte uit.

*

Ik scheer de muren, - aan een recht hoek ligt
naast mij mijn schaduw als een valsch gedicht.

*

Jaag naar huis, o hart: gij vindt er
volle schotelen aan leed....

De vrouw

Uw trage mij-waart draaiend oog, o Vrouwe, uw ooge
voert eene sterre, 'lijk, ten nachtelijken boge
een enkle sterre hare trage reize voert...

*

Als gouden olie en haar volle vracht
op 't heldre, lichte en wakkre water, ik
aan u.

*

Heupe die ligt gelijk de lijne van de zee.
Ik recht me en rijs: een ranke straal van aard naar zon.

*

Geen avond over 't bed die het niet heet en blaast.

*

o Gij zult schoon zijn over zeven jaar
als ik word oud en gij gaat rillend rijpen.

*

Gij bestiale zaligheid van jonglings-liefde:
Ik loer met harde helderheid, als Lucifer.

*

En een lang dik meisje
En een kort dik meisje
En een schotel vol met pap;
En de eerste is de zilveren lepel
En de andre de aarden nap.

Verlangen, doode bloem: ik ben gelijk een horzel
om eene doode bloem.

*

Aan eene vrouw vertwijflend te beminnen
mijn lìefde om u, kind dat mij nimmer kent.

Ik

Mijn rechter oog ziet blank, mijn linker zwart.
Ik sta: een toren tusschen bei mijne oogen.

*

De scheiding, paars, van schaduw en van licht.
Ik kijk me scheel op 't voegpunt van mijn blikken.

*

Een bloem springt open. En de dag springt open.
Ik-zelf? Verwondring. Doch: geen enkle knal.

*

Reik ik de hand? De kanker van mijn aanzicht
straalt als de liefde en maakt mijn vijand rijk.

*

o Geef me een handje, kind: ik word een blinde.

*

Neen, ik ben blind als eene bloed'ge roos
die lichtend wordt ten avond.

Ik zie me-zelf weêrspiegeld in mijn glas.
Drink ik mijn dood? Drink ik mij eeuwig levend?
Ik drink. Ik zie me-zelf.

*

Uur: vlerke die verschiet; bliksem. En eene roze
die naar den avond geurt, - o eindelijke dood.

*

Want niets dat dieper mij beroert, dan rozen.

*

Van boven wentelen naar onder: zie
de zon, tienvoudig schooner in de zee.

God

Beeld: hijgend danser tusschen God en mij;
warling die zuigt haar-zelf een eigen schroef, - en
géén stoelken, danser, daar, bij God, bij mij...

*

Tafel. En rood-gerand een wijn-vlek, naast den stempel
van een snel-wiel'gen zonne-ring.
- Ik ben de duister-schaemle maagd. Maar aan mijn drempel
rijst God, de schoone jongeling.

*

Mijn looden brein haalt naar beneên mij aan.
Gij, God, belet alleen, de zon te wegen.

o God, ge zijt in mijn verleìn geweest
gelijk een vrouw op oud en gouden feest.
Wees thans een meisje dat me lachend leidt,
mij blinde, door den rinschen lente-tijd.

*

Gij spreekt van God, mijn vriend, heel vroom en stil,
als van een doode. - o Luid van God te spreken!

*

'k Leef in me-zelf gedraaid gelijk een rups.
o Geest van God die huivert over mij!

Emily Bronte
door J. de Gruyter
Haar leven

Het pleit voor Charlotte Bronte, dat zij steeds met bewondering opgezien heeft tegen het talent harer jongere zuster Emily, dat zij de eerste en langen tijd de eenige geweest is om de superioriteit van dezer werk te erkennen. De tijd heeft bewezen dat haar inzicht juist was en waar wij, de zooveel later levenden, twijfelen mogen aan het duurzame van Charlotte's eigenwerk, dat naast eenige groote kwaliteiten ook veel voorbijgaands en verouderds bevat, daar weten wij tegenover Emily op een veel vaster bodem van appreciatie en vereering te staan.

Als men een lijn vermocht te trekken tusschen talent en genie - wij zouden die lijn laten loopen tusschen Charlotte en Emily Bronte. Maar in deze spiritueele dingen doen wij beter ons niet van materiëele hulpmiddelen te bedienen, want talent en genie hebben geen vaste grenzen, zij hebben de beweeglijkheid van vloeistoffen die zich onophoudelijk vermengen. En het geldt ook in dit geval. Want zeker, zoo Charlotte's genie niet brandt met een vlam even forsch en gestadig als die harer jongere zuster, zoo die vlam soms flakkert en verdoft, in veel van haar werk toch doet dat genie zich gelden en kennen met onbetwistbaren, onweersprekelijken drang.

Ongetwijfeld heeft Charlotte, die zooveel ouder ge-

worden is, meer gepresteerd, had zij een door kennis en kultuur meer verwijden en verrijkten geest, was zij door talrijker banden van gevoel en weten aan haar medeschepselen verbonden, had zij in meer richtingen de voelhoorns harer belangstelling uitgezonden en er haar aangeboren begaafdheid mee versterkt en verinnigd: zij kende de voordeden, de vreugden en winsten der maatschappelijkheid. Maar zij heeft zich ook nooit vrijgemaakt van de levensopvattingen, de konventies en vooroordeelen van haar tijdgenooten, van haar opvoeding en omgeving. Emily, minder mededeelzaam, minder sympathiek-menschelijk in den levensomgang, niet zoo veelzijdig in hare verlangens en neigingen, stug en afwerend, hooghartig en zelfgenoegzaam, maar een veel vrijer, onafhankelijker en oorspronkelijker geest, heeft in haren moed en trots de kracht gevonden die konventies en dogma's en vormen van zich afteschudden, is er in hooge en hoogste stijging boven uitgegaan. Minder toegankelijk en beminnelijk, maar ook meer voornaam, meer de diepte peilend dan hare zusters, van een wonderbare, doordringende intensiteit in haar geestesleven, heeft zij voor de innigste gevoelens en de hoogste gedachten ook de schoonste en zuiverste en krachtigste uitdrukking gevonden. Er is veel van het ruige, het titanische van Carlyle in dit meisje. Haar werk laat zich moeilijk verklaren uit den beperkten kring, waarin zij verkeerd heeft, uit de onbeduidende lotwisselingen van haar leven, of eigenlijk in 't geheel niet, wat zijn zeer bizondere, zeer persoonlijke, zijn meest schitterende kwaliteiten aangaat - ter karakteriseering van den groei ervan moeten wij ons behelpen met woorden als intuïtie, inspiratie. Maar daarmee bewijzen wij toch slechts onze onmacht een vast-geschakeld verband te leggen tusschen wat wij weten van het leven dezer vrouw en haar scheppingen. Ja, haar leven, hoe weinig

weten wij ervan? Vriendinnen had zij niet en van hare correspondentie is weinig anders overgebleven dan een paar kleurlooze brieven aan Ellen Nussey. Hoe anders was dit met Charlotte, wier volumineuze correspondentie misschien nog interessanter is dan hare romans. Het is uit de briefwisseling van deze zuster en uit wat Charlotte later aan Mevrouw Gaskell of anderen omtrent haar meegedeeld heeft, dat wij tenminste de uiterlijke lotgevallen van Emily kennen en ook het een en ander van haar innerlijk leven te zien krijgen.

Hoe onvoldoende de gegevens, die ons ten dienste staan, zijn mogen, zij geven ons althans een zekeren omtrek en vooral zekere saillante gebeurtenissen en eigenschappen, waaruit wij ons eenigszins een beeld kunnen vormen van de zeer bizondere persoonlijkheid, die ons hier bezig houdt.

Emily Bronte werd den 30sten Juli 1818 te Thornton in Yorkshire geboren. In Februari 1820 vertrok de familie naar Haworth in hetzelfde graafschap, en het is in de pastorie van dit dorpje, het kale huis van grijzen zandsteen, aan twee kanten begrensd door een kerkhof, waar onder het hoog geboomte grafsteen aan grafsteen zich reide, zoo dicht dat het gras nauwelijks ruimte vond daartusschen, maar aan de achterzijde aansluitend bij de heuvelige, ver-zich-strekkende heidevelden, de zoogenaamde ‘moors’, die oploopen tegen het scheidingsgebergte tusschen Lancashire en Yorkshire, het is hier dat deze geniaalste van de zoo merkwaardige Bronte-familie bijna haar geheele leven heeft doorgebracht. Vóór haar de dood en de engheid van het graf, achter haar het heideveld met zijn ruimte en open leven, zijn hoogen hemel en wijde vergezichten, zijn vrijheid en oneindigheid. Haar ziel is saamgegroeid met deze woning en dit dorp, door de drie zusters Charlotte, Emily en Anne, onsterfelijk gemaakt.

Een paar malen is zij naar een kostschool geweest. Toen zij zes jaar oud was naar het beruchte Casterton, het Lowood uit den roman Jane Eijre van haar zuster Charlotte, welks beschrijving bij het verschijnen van dezen roman zooveel ontroering veroorzaakte. De directrice dier school, later door Mevr. Gaskell, wier levensbeschrijving van Charlotte Bronte een van de mooiste der aan goede biographieën zoo rijke Engelsche literatuur is, omtrent de meisjes ondervraagd, deelde haar meê dat Emily er in die dagen alleraardigst uitzag en het troetelkind van de school was.

Het verblijf duurde niet lang. Zij was nog geen jaar te Casterton, toen de slechte toestanden daar en het sterven der beide oudere zusters Maria en Elizabeth, ook ten gevolge van die toestanden, den vader deden besluiten Charlotte en Emily weer naar huis te doen komen. Het duurde eenige jaren voor Emily opnieuw naar een kostschool gezonden werd, maar ofschoon de directrice, Miss Wooler, een verstandige, hartelijke vrouw was, kreeg zij zoo'n heimwee, dat zij er ziek van werd, en na drie maanden verblijf te Roehead naar haar tehuis op de ‘moors’ terugkeeren moest.

Van haar hartstochtelijk terugverlangen naar die ‘moors’getuigen de verzen, door het toen niet meer dan zestienjarige meisje geschreven, wanneer zij na afloop van de dagtaak, welker gebondenheid en discipline haar zoo zwaar vielen, in gedachten verwijlde bij het dierbare dorpje, de eenzame heide in Yorkshire. Zij kunnen niet vergeleken worden met haar latere verzen, maar zij zijn toch niet zonder bekoring, niet zondereen zuivere weergave van het gevoel dat hen ontstaan deed, van de herinneringen, die er in belichaamd werden, in hunne beschrijving van die ‘moors’, waar haar hart zoo hunkerend aan hing:

A little and a lone green lane
That opened on a common wide;
A distant, dreamy, dim blue chain
Of mountains circling every side.

A heaven so clear, an earth so calm
So sweet, so soft, so hushed an air;
And, deepening still the dream-like charm,
Wild moor-sheep feeding everywhere.

That was the scène, I knew it well;
I knew the turfy pathway's sweep,
That, winding o' er each billowy swell
Marked out the tracks of wandering sheep.

En ook doen ons deze verzen van haar kinderjaren, in de vertolking van haar smartelijk verlangen, reeds iets van die kracht en intensiteit van expressie voorvoelen, die een zoo op-den-voorgrond-tredende eigenschap van haar later werk zal zijn:

Loud without the wind was roaring
  Through th' autumnal sky;
Drenching wet, the cold rain pouring,
  Spoke of winter nigh.
All too like that dreary eve,
Did my exiled spirit grieve.

Wat betreft den indruk door Emily's persoon in die en wat later dagen gewekt - er bestaat geen portret van haar, behalve de weinig betrouwbare olieverfschets door hun eenigen broeder, Branwell, eens van de meisjes gemaakt, deelt Mary Robinson ons het volgende mee in de zeer begrijpende, warm-geschreven biographie van Emily Bronte, opgenomen in de Eminent Women Series. Miss Ellen Nussey, zegt zij, is de eenige persoon, die nog leeft (dit was in het jaar 1883), die Emily Bronte in een verhouding van intiemen omgang gekend heeft en haar getuigenis bevestigt dat van die nederiger vrien-

den, die de bezige dochter van den predikant hielpen in haar koken en schoonmaken; van allen vernemen wij dat zij een zeer werkzaam, opgewekt, warmhartig meisje was, vol geest en sympathie voor hen die zij kende, maar v e r l e g e n e n k o u d in haar houding tegenover v r e e m d e n . Het was een slank meisje met lange armen en elastischen tred, lichamelijk beter ontwikkeld dan haar oudere zuster Charlotte, niet leelrjk, maar met onregelmatige gelaatstrekken en een bleek teint. Zij had lang donkerbruin haar, in eenvoudige wrongen opgenomen met een kam, en zeer mooie, licht-bruine oogen, 'Kind, kindling, liquid eyes', drukte Ellen Nussey zich uit 'en hun blik, het eene oogenblik oplettend, scherp, vol aandacht en deelnemend leven, was het volgende starend, onbereikbaar ver-weg,'

Uit het leven te Haworth in deze dagen - behalve dat zij in 1836 gedurende zes maanden als gouvernante bij Miss Patchett te Halifax werkzaam was, zou zij het niet verlaten vóór zij op drie-en-twintigjarigen leeftijd, in gezelschap van Charlotte naar de school van Monsieur Héger te Brussel ging - uit dit leven nemen wij hier de volgende anekdote op, wel is waar de drie zusters geldend, maar zoo geheel in de lijn van het karakter van Emily liggend.

Tabby, de oude dienstmaagd, had haar been gebroken. Zij was tien of twaalf jaar bij de familie Bronte werkzaam geweest en, zooals Charlotte het uitdrukte, een van de familie geworden. Maar, aan den anderen kant, zij was den leeftijd, die een zeer aktieven dienst toelaat, gepasseerd, nu dichter bij de zeventig dan de zestig zijnde; zij had een zuster levend in Haworth; en de spaarpenningen, die zij gedurende vele jaren dienst overgelegd had, veroorloofden iemand van haar stand vrij behoorlijk rond te komen. Of, als het ingeval van ziekte, haar aan komfort mocht ontbreken, dan kon im-

mers de pastorie nog altijd bijspringen. Dit was de meening van Miss Branwell, de voorzichtige, om niet te zeggen, over-zorgzame tante, die toezicht op de huishouding hield, en die het beperkte inkomen van den ouden heer Bronte en de onverzekerde toekomst harer nichten in gedachten had.

Miss Branwell drong op het noodzakelijke van den stap aan, zoodra het onmiddellijk gevaar voor de oude dienstmaagd geweken was. De predikant, ofschoon eerst niet willende luisteren naar haren raad, als strijdig met zijn humanen aard, gaf ten slotte toe. Tabby zou overgebracht worden naar haar zuster om door deze opgepast en verzorgd te worden; de heer Bronte zou te hulp komen als haar middelen niet voldoende bleken. Deze beslissing werd meegedeeld aan de meisjes. Er vertoonden zich symptomen van een ingehouden maar krachtige rebellie op dien winter-namiddag, in den kleinen kring der Pastorie van Haworth.

De meisjes uitten een unaniem protest. Tabby had zorg voor hen gedragen in hun kinderjaren; zij en niemand anders zouden zorg dragen voor Tabby in haar zwakte en ouderdom. Het frugale middagmaal - de predikant Bronte had Stoicijnsche opvattingen betreffend de opvoeding zijner kinderen - werd, door geen van de drie meisjes aangeraakt, weder weggenomen. Zoo ging het met het ontbijt. Zij verspilden niet veel woorden aan de zaak, dezwijgzame, aan tucht gewende Bronte-kinderen, maar hun verzet was er niet minder om. Zij ‘staakten’ met eten tot het besluit ingetrokken werd en het aan de invalide Tabby veroorloofd werd haar nadagen, door hen opgepast, op de pastorie te slijten.

Het wreede levensspel heeft gewild dat de oude Tabby twee van de drie meisjes, onze Emily en haar jongere zuster Anne, overleven zou.

Van groote beteekenis in het leven der zusters, die ge-

durende hun korte aardsche loopbaan het vaderlijk huis te Haworth - de moeder was hun reeds in hun vroege kinderjaren komen te ontvallen - met elkander gedeeld hebben, is de wondersterke, diepgewortelde en ongestoorde genegenheid geweest, waarmee zij elkander aanhingen.

Wie hun leven bestudeerd heeft, weet dat Mrs. Gaskell niets te veel zei, toen zij schreef:

'Emily en Anne waren als tweelingen. De eerste uit reserve, de tweede uit verlegenheid, kenden geen vriendschap en intimiteit buiten die harer zusters. Emily was ontoegankelijk voor anderer invloed; zij kwam nooit in aanraking met de publieke opinie en haar eigen overtuiging van wat zij passend en rechtvaardig oordeelde was haar een wet, waarin zij niemand veroorloofde zich te mengen. Zij stortte haar liefde uit over Anne, zooals Charlotte het deed over haar. Maar alle drie voelden zij zich verbonden door een genegenheid sterker dan dood of leven.'

Wij maakten er reeds melding van dat Emily voor de derde maal naar een kostschool ging; het was die van den heer Héger te Brussel. De heer Héger, die een zeer bekwaam man moet geweest zijn, kwam spoedig tot de overtuiging, dat hij in Charlotte en Emily een paar ver boven de middelmaat uitstekende scholieren voor zich had en streefde ernaar zijn onderwijs op de hoogte van het niveau hunner bizondere begaafdheden te brengen. Hij schijnt het talent van Emily - en zeker kon hij geen beter bewijs van zijn doorzicht geven - nog hooger aangeslagen te hebben dan dat van Charlotte. Emily had een hoofd voor logica, zei hij, en was zoo sterk in het argumenteeren als weinig voorkomt bij een man en slechts heel zelden bij een vrouw. De waarde dezer gave eenigszins verzwakkend, was de koppige vasthoudendheid van haren wil, die haar stomp maakte voor alle

redeneering, welke tegen haar eigen wenschen of gevoel van recht inging. Zij had een man moeten zijn - een groot navigator. Haar krachtig verstand zou haar nieuwe sfeeren ter ontdekking of verovering aangewezen hebben, en haar sterke, heerschzuchtige wil zou voor geen tegenstand of moeilijkheden teruggedeinsd zijn. Maar bovendien had zij een zoo levendige verbeeldingskracht, dat, als de omstandigheden een geschiedschrijver van haar gemaakt hadden, hare voorstelling van tooneelen en karakters een vitaliteit zou vertoond hebben, zoo sterk van vizie en uitdrukking, en gesteund door zulk een macht van argumentatie, dat zij den lezer over-heerscht zou hebben, wat ook zijn voorafgaande meeningen of bij koeler overweging zijn opvatting van de waarheid geweest mocht zijn. Maar Emily scheen egoïstisch en veeleischend, vergeleken met Charlotte, die altijd zelfopofferend was en die in haar begeerte Emily tot tevredenheid te stemmen, haar jongere zuster veroorloofde een soort onbewuste tirannie over haar uitteoefenen.

Van die buitengewone capaciteiten, als hierboven uit-eengezet, die de geloovige katholiek Héger in het protestantsche meisje bewonderde, zullen de Engelsche kennissen in Brussel, bij wie de zusters Bronte nu en dan aan huis kwamen, wel niet veel gemerkt hebben. Emily sprak bijna niet dan in éénlettergrepige woorden. Charlotte kon zich, als ze zich wat opgewonden had, welsprekend en goed uiten - over zekere onderwerpen althans -, maar voordat haar tong losraakte, had zij de gewoonte zoodanig op haar stoel te zitten draaien dat haar gelaat bijna niet te zien was door de persoon tot wie zij sprak. Dit was het oordeel eener dame, die hen van tijd tot tijd uitnoodigde een daagje in haar gezin doortebrengen.

Het was voor Emily weer een moeilijke tijd, evenals

vorige keeren dat zij van huis geweest was: eenzelfde rebellie van haren geest tegen het zich onderwerpen, het zich aanpassen bij de nieuwe omgeving, in dit geval verzwaard door den weerzin, in haren vrijen, ketterschen, Engelschen geest gewekt door het Jezuïtisch-getint katholiek geloof, zooals zij het belichaamd zag in de vrome Madame Héger (Madame Beck uit den roman Vilette), zooals het zich openbaarde in het huiselijk en innerlijk leven der school; hetzelfde onstuimig verlangen ook weer naar de ouderlijke woning, de stille pastorie, het open leven op de eenzame, wijd-zich-strekkende ‘moors’. Slechts met de grootste krachtsinspanning van haren ijzeren wil en onder aansporing van de met wroeging en schaamte gepaard gaande herinnering aan vroegere mislukkingen, slaagde zij er in zich staande te houden, maar de overwinning kostte haar veel. Gelukkig was zij eerst weer, toen zij de moeilijk-gewonnen kennis na een klein jaar verblijf te Brussel mee terug kon nemen naar haar Yorkshire dorpje.

Emily was dus weder en nu voor goed te huis. Maar slechts enkele jaren nog zou zij met haren hond Keeper haar lange wandelingen over de geliefde heidevelden maken.

Wat wij in haar levensbeschrijvingen over dezen Keeper en Emily's liefde voor dieren aantreffen is te kenmerkend voor haar karakter om het hier niet een plaatsje te geven. De genegenheid voor dieren, bij Charlotte niet meer dan een affektie, vertoonde zich in Emily als een hartstocht. ‘Ze toonde nooit eenig gevoel voor een menschelijk wezen, al haar liefde was voor dieren,’ zei iemand, die de vrouw, waarvan hij sprak, te weinig begreep.

Meer nog dan zijn hulpeloosheid scheen het soms de bandeloosheid, den vurigen, wilden aard, de ontembaar-heid van een dier te zijn, die het de gunst deed winnen van Emily Bronte.

Soms, zeg ik, want was het ook Emily Bronte niet, die nu en dan met een jongen vogel of een jong konijntje in de handen thuiskwam van haar wandelingen over de heide, zachtjes pratend tot het beestje onder het gaan. En het gebeurde dat de jonge dienstbode tot haar zei: ‘Wel, wel, miss Emily, men zou haast denken dat de vogel je kon verstaan.’ ‘Ik ben zeker dat-i meverstaat,’ placht Emily te antwoorden, ‘ik ben zeker dat-i me verstaat.’

Soms, zeg ik, want was het ook Emily Bronte niet, die de prachtige, veel-begrijpende regels dichtte:

‘Do I despise the timid deer
Because his limbs are fleet with fear?
Or would I mock the wolf's death-howl,
Because his form is gaunt and foul?

Or hear with joy the levret's cry
Because it cannot bravely die?
No! Then above his memory
Let Pity's heart as tender be.

Verscheiden trekken in het leven en karakter van Shirley Keeldar, een der voornaamste figuren van den roman Shirley van haar zuster Charlotte, zijn door deze ontleend aan Emily's aard en levenswijze. Inderdaad, deze Shirley Keeldar geeft ons een' voorstelling van onze Emily, overgebracht uit de armoedige omgeving van Haworth naar een landgoed en het luxurieus bestaan van de hoogere Engelsche middelklasse. Veel opmerkingen, Shirley Keeldar geldend, zijn onmiddellijk van toepassing op Emily. Zoo b.v. de volgende, een dier uitblinkende poëtische gedeelten - wat men hier ‘purple patches’ noemt - in Charlotte's roman:

‘A still, deep, inborn delight glows in her young veins; unmingled-untroubled, not te be reached or ravished *hy* human agency, because by no human agency besto-

wed: the pure gift of God te His creature, the free dower of Nature te her child. This joy gives her experience of a genii life. Buoyant, by green steps, by glad hills, all verdure and light, she reaches a station scarcely lower than that whence angels looked down on the dreamer of Bethel and her eye seeks, and her soul possesses, the vision of life as she wishes it.'

Maar wij dachten aan den roman Shirley in verband met de daarin geschetste verhouding tusschen Shirley en haar hond Tartar. De wijze, waarop zij zat te lezen op het haardkleed, een arm om den nek van haar bulldog, is die van Emily. En vooral dat aanroepen van een vreemde hond, die met hangenden kop en uit den bek hangende tong voorbijliep, met de barmhartige bedoeling het beest een dronk water te geven; hoe het beest, dat dol was, haar beet; haar strenge, snelle tegenwoordigheid van geest, die haar de keuken in deed loopen en een Italiaansch strijkijzer opnemen om de gebeten plaats uitteschroeien; het aan niemand vertellen van het gebeurde tot het gevaar bijna over was, om anderen niet in ongerustheid te brengen: dit alles, dat men voor wel aardig verzonnen fictie in Shirley heeft aangezien, werd door Charlotte neergeschreven met stroomende oogen; het was de letterlijke weergave van een episode uit Emily's leven. Dezelfde tanige bulldog, Tartar in Shirley, heette Keeper op de pastorie van Haworth. Emily had het beest ten geschenke gekregen, maar het geschenk was vergezeld van een waarschuwing. Keeper was trouw, trouw met de volle kracht van zijn honden-natuur, maar wie hem met een stok of zweep sloeg, wekte den dierlijken, instinktief-meedoogenloozen aard van het beest, dat in wild verzet den aanrander naar de keel vloog en zich daar vast zou bijten tot ontzet of de dood moest volgen. In het propere en rustige predikantengezin verstoorde Keeper niet zelden den vrede

door stilletjes naar boven te sluipen en zijn tanig, vierkant lichaam uittestrekken opeen der gemakgevendebedden, bedekt met sneeuwwitte beddespreien. De ongerepte netheid, op de pastorie heerschend, maakte deze slechte gewoonte van Keeper zoo hinderlijk, dat Emily, in antwoord op Tabby's vertoogen, verklaarde dat, als hij weer het verbod overtrad, zijzelve hem zulk een afstraffing zou geven, dat hij het in den vervolge wel laten zou. In de schemering van een herfstavond kwam Tabby, half triomfant, half bevend, maar in grooten toorn, aan Emily vertellen, dat Keeper in slaperigen wellust op het beste bed lag. Charlotte zag Emily van kleur verschieten, zag de strakke saamtrekking van haar mond, maar zij durfde niet tusschenbeide komen: niemand durfde dat als Emily's oogen op die manier gloeiden uit de bleekheid van haar gelaat, als haar lippen zoo onbeweeglijk-stijf op elkaar gedrukt stonden. Emily ging naar boven en Tabby en Charlotte bewogen zich niet in den somberen gang beneden, die zich vulde met de schaduwen van den komenden nacht. Eenige oogen-blikken van pijnlijk wachten verliepen en zij zagen Emily weer naar beneden komen, den onwilligen Keeper, die met zijn achterpooten zich verzette, bij het vel van zijn nek achter zich aansleepend - een diep en wrokkend geluid kwam uit den bek van het beest. De toekijkers zouden graag gesproken hebben, maar durfden niet, bang Emily's aandacht afteleiden. Zij liet Keeper los in een donkeren hoek aan den voet van de trap; er was geen tijd om een stok of roe te halen - haar naakte, saamgenepen vuist sloeg tegen zijn roode, vurige oogen, vóór dat hij tijd had een sprong te doen, en zij strafte hem tot zijn oogen opgezwollen waren en het halfblinde, verdoofde beest naar zijn nest geleid werd, om zijn opgezwollen kop gebet en verzorgd te hebben door - Emily zelve.

Wij komen thans tot die uitingen in Charlotte's brieven, die betrekking hebben op de ziekte en het sterven van Emily. Reeds in een schrijven van 9 October 1848, waarin zij aan eene vriendinhet overlijden van haar broeder Branwell meedeelt, maakt zij melding van een verkoudheid en hoest van Emily.

Op 29 October volgt:

'Ik maak mij op het oogenblik meer ongerust over mijn zuster dan over mijzelve. Emily's hoest is zeer hardnekkig. Ik vrees dat zij pijn in de borst heeft en somtijds treft mij de kortheid van haar ademhaling, als zij zich maar een beetje vlug bewogen heeft. Zij ziet er mager en bleek uit. Haar gereserveerde natuur veroorzaakt mij groote ongerustheid. Het is nutteloos haar te ondervragen - zij wil niet antwoorden. Het is nog nutteloozer middelen tot herstel aantebevelen - zij wil er geen gebruik van maken.'

In een korte biographie van hare beide zusters heeft Charlotte later over deze ziekte geschreven:

'Maar een groote verandering was op komst. Midden in de hittein de hitte en den last van den dag vielen de arbeiders onder hun werk. Mijn zuster Emily begon het eerst.... Nooit, heel haar leven niet, had zij getalmd over eenige taak die voor haar lag, en zij talmde ook nu niet. Zij werd spoedig minder. Zij haastte zich ons te verlaten.... Dag aan dag, opmerkend met welk een moed zij het lijden onderging, sloeg ik haar gade met een angstige spanning vol bewondering en liefde. Ik heb niets gezien, dat er op gelijkt; maar waarlijk, ik heb ook in niemand haar gelijke gezien. Sterker dan een man, eenvoudiger dan een kind, stond hare natuur geheel op zich zelve. Het verschrikkelijke was dat, vol deelneming als zij was voor anderen, zij voor zichzelve geen medelijden had; de geest was onverbiddelijk voor het lichaam; van de bevende handen, het vermagerd lichaam, de ver-

zwakkende oogen, werden dezelfde diensten geeischt als zij in gezonde dagen bewezen hadden.'

Na den Zondag, volgende op Branwell's dood, was Emily de deur niet meer uit geweest. Er kwam geen klacht over haar lippen; zij kon geen ondervragen dulden; zij verwierp sympathie en hulp. Meermalen lieten Charlotte en Anne hun naaiwerk vallen of hielden op met schrijven, om met beklemde harten te luisteren naar den hortenden, wankelenden stap, de moeilijke ademhaling, de herhaalde rustpoozen, waarmee hun zuster de korte trap opging; maar zij durfden niet laten blijken wat zij opmerkten. Zij durfden het niet uiten in woorden, nog minder door de te-hulp-schietende aanbieding van een arm of hand. Zij zaten en luisterden, machteloos, zwijgend.

Tegen einde November scheen de toestand reeds hopeloos.

'Ik schreef je dat Emily ziek was, luidt een schrijven van 23 November. Zij is erg ziek. Ik geloof dat, als je haar zag, je indruk zou zijn dat er geen hoop meer was. Een holler, meer uitgeteerd gezicht heb ik nooit gezien, De diepe, scheurende hoest blijft aanhouden; het ademen na de minste inspanning is een snelle hijging; en deze symptomen gaan vergezeld van pijnen in de borst en in de zijde. Haar pols, de eenige maal dat zij vergunde dien te voelen, sloeg 115 keeren per minuut. In dezen toestand weigert zij hardnekkig een dokter te zien; zij wil geen inlichtingen geven; zij vergunt nauwlijks dat op haar ziekte gezinspeeld wordt. God weet hoe dit alles moet eindigen. Meer dan eens heb ik mij gedwongen gevoeld de verschrikking, de ramp van haar verlies onder de oogen te zien. Maar de natuur krimpt ineen bij een dergelijke gedachte. Van alles op de wereld is Emily mij het liefst.'

Toen om een dokter gezonden was en deze zelfs in het

huis was, weigerde Emily hem te zien. De medicijnen welke hij zond, afgaande op de beschrijving van haar ziekte door haar zusters, wilde zij niet innemen, ontkennend dat zij ziek was.

Den tienden December schrijft Charlotte weder:

'Hoop en vrees wisselen dagelijks af. De pijn in haar zijde en borst is beter; de hoest, de korte ademhaling, de ontzettende vermagering blijven aanhouden. Maar ik heb, wat dit betreft, zulk een foltering van onzekerheid verduurd dat ik het niet langer uithouden kon; en daar haar tegenzin om een geneeskundige te zien onoverkomelijk is - daar zij verklaart dat "no poisoning doctor" haar nabij zal komen - heb ik buiten haar medeweten, naar een eminent geneesheer in Londen geschreven, hem een zoo gedetailleerd mogelijke beschrijving van haar geval gevend, als mij mogelijk was, en zijn opinie gevraagd. Ik hoop binnen een paar dagen antwoord te hebben.'

Maar geen 'poisoning doctor' kon meer helpen. Het einde kwam spoedig.

Een aangrijpende beschrijving van haar sterven geeft ons de reeds vermelde biographie van Mary Robinson: 'Den volgenden ochtend, zegt zij daarin, was zij erger. Vóór haar ontwaken hoorden haar zusters het zwak, onbewust gekreun dat van lijden spreekt en zich voortzet in den slaap. Zij vreesden voor wat het nieuwe jaar hun brengen zou. Dat het einde zoo nabij zou zijn droomden zij niet. Charlotte had de 'moors' afgezocht, in spleten en inzinkingen beschut voor den wind, om een takje heidebloesem te vinden en het aan hare, de heide zoo liefhebbende zuster te brengen. Maar Emily zag naar de bloem door Charlotte op haar kussen gelegd, met onbegrijpende, onverschillige oogen. Reeds was zij vervreemd van het leven. En toch hield zij vast aan haar onafhankelijke gewoonten. Zij dwong zich optestaan,

kleedde zich alleen, deed alles zonder hulp. Er was een vuur aangemaakt in haar kamer en Emily zat aan den haard, bezig zich te kammen. Zij was nu magerder dan ooit - het slanke, los-gelede meisje - het haar in zijn donkeren overvloed was al wat van haar overbleef, dat niet met het teeken van den dood gemerkt was. Zij zat aan den haard en kamde haar lang bruin haar. Maar de kam slipte uit haar zwakken greep en viel in de sintels. En de vurige, levenskrachtige, werkzame Emily: zij keek toe terwijl het ding verbrandde en wegsmeulde, te zwak om het optelichten, terwijl de hatelijke, walgelijke lucht van brandend been haar naar het gelaat steeg. Eindelijk kwam het dienstmeisje binnen: 'Martha, zei ze, mijn kam ligt daar, ik was te zwak om me te buigen en ze op te rapen.'

'Ik heb die oude, gebroken kam gezien, zegt Mary Robinson, met een grootstuk eruit weggebrand; en ik erken, het ding scheen mij meer pathetisch dan de beenderen van de elf duizend maagden te Keulen. Een aandoenlijke, toevallige confessie van menschelijke zwakheid, droevige tegenhanger van die ontembare ziel, die tot het einde haar kracht en opstandigheid bewaarde. Het vleesch is zwak. Sedert ik dat relikie zag, scheen de energieke wijze waarop Emily Bronte zich uitte in haar laatstegedicht, mij veelheroïscher, veel aandoenlijker, want ik herinner mij in welk een smartelijk en benauwend hulsel haar vrije geest gevangen was.

Het vleesch was zwak, maar Emily wilde het geen concessies doen. Zij voltooide haar toilet en kwam met een duizelig hoofd en waggelende stappen de trap af en de kleine zitkamer binnen, waar Anne aan het werk was en Charlotte een brief schreef. Zij nam haar naaiwerk op en trachtte er aan voort te werken. Angstig sloegen de zusters haar gade: haar haperende, gebroken ademhaling, haar strak en vermagerd gelaat. Maar nog flikkerde

er eenige hoop in hunne harten. ‘Ze wordt dagelijks zwakker’, schreef Charlotte op dien gedenkwaardigen Dinsdagochtend; maar geen voorgevoel had zij nog dat dit de dag was, die de laatste van alle dagen harer zwakte zou zijn.

De morgen werd middag, en Emily werd erger. Zij kon niet langer spreken - in een schorre fluistering zei zij: ‘Als je om een dokter wil sturen dan wil ik hem wel zien!’ Helaas, het was te laat. De kortheid van den adem en de scheurende pijn vermeerderden; zelfs Emily kon het niet geheim houden.

Omstreeks twee uur smeekten haar zusters haar, doods-benauwd, haar naar bed te mogen brengen. Neen, neen, riep zij uit, gepijnigd door die koortsige rusteloosheid, die komt vóór den vrede van de laatste groote rust. Zij trachtte op te staan, met een hand op de sofa leunend. En zoo sprong de levenssnaar. Zij was dood.’

Zij was negen en twintig jaar oud geworden.

‘Emily lijdt niet meer,’ in deze woorden deelt Charlotte het nieuws mee aan een' vriendin. Zij zal nooit meer lijden in deze wereld. Zij is heengegaan na een korten, harden strijd. Zij stierf Dinsdag, op denzelfden dag, dat ik je schreef. Ik dacht dat ze nog wel weken bij ons zou kunnen zijn, en eenige uren later was het afgeloopen. Ja; er is nu geen Emily meer in den tijd of op de aarde. Gisteren hebben we haar arm, uitgeteerd, sterfelijk omhulsel in alle stilte onder den kerkvloer weggezet. Wij zijn nu zeer kalm. Waarom zouden wij anders zijn? De angst haar te zien lijden is voorbij; het schouwspel van den doodstrijd is voorbij; de begrafenis is voorbij. Wij voelen dat zij vrede heeft.’

Toen de oude, beroofde vader en zijn twee overgebleven kinderen de lijkkist naar het graf volgden, voegde zich Keeper, Emily's vurige, getrouwe bull-dog bij hen.

Hij liep mee naast de rouwdragers, en de Kerk in, en hield zich daar rustig gedurende het heele verloop van den begrafenisdienst. Thuisgekomen legde hij zich voor Emily's kamerdeur en jankte klagelijk, verscheidene dagen.

Halen wij ten slotte nog enkele zinnen aan uit een brief van Charlotte aan den heer Williams.

Men zal mij de vele aanhalingen uit de brieven van Charlotte ten goede houden: om de schoonheid der gevoelens, waarvan zij getuigen; om het licht, dat zij voor ons werpen op Emily, haar 'bonnie love'.

'Wij hebben Emily', zoo lezen wij, 'neergelegd onder de zerken van onze kerk, naast mijne moeder, mijne twee - lang geleden - gestorven zusters, en mijn armen, ongelukkigen broeder. Slechts een klein deel van het geslacht is over - zoo meent mijn arme vader.

Wel, het verlies is het onze, niet het hunne, en er is iets van een droevige troost in de gedachte, terwijl ik den wind hoor huilen en de snijdende scherpte van den vorst voel, dat de elementen haar niet meer zullen doen lijden; hun strengheid kan haar graf niet bereiken; haar koorts heeft zich gelegd; haar onrust is tot kalmte gekomen; haar diepe, holle hoest is voor altijd gesust; wij hooren hem niet meer in den nacht of luisteren ernaar in den ochtend; wij hebben niet als hulpelooze toeschouwers het conflikt mee te maken tusschen haar wonderlijk sterken geest en het brooze lichaam, een meedoogenloos conflikt, dat, eens gezien, nooit meer te vergeten is. Een sombere kalmte heerscht om ons, te midden waarvan wij berusting zoeken.

Ik wil niet vragen, waarom Emily ons ontrukt werd in de volheid onzer aanhankelijkheid, ontworteld in de lente harer dagen, in den tijd van belofte harer talenten; waarom haar bestaan nu neerligt als een veld van vertrapt jong koren, als een boom in volle dracht aan den

wortel geraakt. Ik wil slechts zeggen dat de rust zoet is na den arbeid en de kalmte na den storm en nogmaals en nogmaals herhalen dat Emily dat nu weet.'

En hiermee hebben wij afscheid genomen van de stoffelijke overblijfselen van dit wild, onstuimig, obstinaat natuurkind en wenden wij ons tot wat er blijft van haar geestelijk wezen, in de eerste plaats tot haren roman 'Wuthering Heights' (Stormige hoogten).

(Wordt vervolgd)

Graf Hermann Keyserlings Reisetagebuch
Von Emil Lucka

Niemals hat ein Mann reicheren Gewinn für sich und andere von einer Weltreise heimgebracht.

Keyserling sieht die alten Kuituren Asiens, die neue Zivilisation Amerikas nicht neugierig an, um Wunder-bares und Merkwürdiges festzuhalten, er vermag es, das Wesen des Fremden von innen her sosehr in sich selbst lebendig werden zu lassen, dass es sich aus seinem Geiste neu gebiert, dass wir zum ersten mal zu verstehen glauben was indische Weisheit, was chinesische Ordnung, was japanische Kunst im letzten bedeuten. - Ich spreche ja ein offenes Geheimnis aus, wenn ich sage, dass es für den Unterrichteten immer schwerer wird, Bücher wirklich zu lesen. Da gibt es soviel des Bekannten, des Bedeutungslosen, des Unzulänglichen! In diesem Buche kann man jede Seite einzeln lesen und alle 858 Seiten hinter einander, man ermüdet nicht, man will noch immer mehr.[1)]

Wieder und wieder gewinnt die Aufnahmskraft und Einfühlungsfähigkeit Keyserlings eine höhere Einheit aus einem geographischen Bereiche mit den dazu gehörigen Menschen. Der Buddhismus Südindiens wird uns ein Beispiel hiefür geben. In ungeheurer Schnellig-

1) Graf H e r m a n n K e y s e r l i n g , das Reisetagebuch eines neuen Philosophen, 2 Bände, Verlag Otto Peichl, Darmstadt, wo auch die früheren Bücher Keyserlings erschienen sind.

keit treibt das feucht tropische Klima Ceylons seinen Pflanzenwuchs hervor, ein unentwirrbares Geflecht steigt aus dem Erdboden, aber kein einzelnes pflanzliches Individuum kann sich ganz vollenden, eines wuchert über das andere hin, der Wald besteht nicht aus Bäumen, Individuen, wie bei uns, er ist ein nicht aufzulösendes, wildes, brünstiges Gewoge der Vegetation. Und von diesem zügellosen Wachsen her versteht Keyserling das Wesen des südlichen Buddhismus tief und einleuchtender, als es uns je ein noch so gelehrter Fachmann hat deuten können, in sich selbst findet er das völlig veränderte Bewusstsein des tropischen Menschen vor. Seele und Körper vegetieren selbstätig gleich der ruhenden Pflanzenwelt, Willenskraft und Entschlussfähigkeit sind geschwunden. ‘Als Seele wie als Leib empfinde ich mich als andauernd wuchernd, treibend, wachsend, knospend, blühend, als andauernd werdend und vergehend; ich habe das Gefühl, als werde ich rastlos fortgetrieben durch nicht enden wollende Geburten und Tode.’ Jenseits dieses Hinfliessenden aber gibt es nichts Festes, nichts Dauerndes mehr, alles Gefühl des Lebens geht in der wechselnden Gestaltung auf, für ein selbständiges, von allen diesen Vegetationsprozessen losgelöstes Ich-Bewusstsein ist kein Raum. Aus solchen Voraussetzungen erkennt Keyserling in der Lehre Buddhas die vollkommenste Beschreibung und Ausdeutung der tropischen Seelenverfassung, es gibt nur ein endloses, zielloses Weiterwachsen und -Werden und wie der äqua-torale Wald nicht individuelle umgrenzte Bildungen zeigt, so ist die Seele des tropischen Menschen keine Einheit, sondern ein Gewirr fantastischer Unbildungen. Sonst gibt es nichts, keine wahrhaft seiende Wesenheit, denn wo das Gefühl des Ich mangelt, kann Fortdauer des Ich nicht ersonnen werden, da ist kein Wille zur Unsterblichkeit. Das einzige, was über alles Vegetieren

hinaus noch ersehnt werden kann, ist das endliche Auf-hören dieses Ruhelosen, das Nirwana, das Nichts. Die durch Buddha ausgesprochene Lehre von der Nicht-wirklichkeit des Ich, von der Welt ohne Mittelpunkt und metaphysische Wahrhaftigkeit birgt das den tropischen Menschen naturgemäsze Welt- und Lebensgefühl. Dieser Menschheit steht als ganz Entgegengesetztes der Mensch dergemäszigten Zone, derEuropäer gegenüber, der in unendlicher Tätigkeit, aus eigener Kraft die Welt umzugestalten entschlossen ist. Von Asien kommend, spürt der Wanderer in Kalifornien die scharfe, vitalisierende Luft des Westländertums. Hier treibt der nicht weniger fruchtbare Boden keinen Dschungel hervor, keinGestrüpp von Gewächsen, sondern einzelne Baum-riesen, alles drängt nach Individualisierung. Und Keyserling fühlt sich auf dem Boden Amerikas, desSchöszlings Europas, nach seiner unendlich impressionabeln Art wieder vom begeisterten Jünger Asiens wieder zum Westländer werden. Er vermag nicht mehr, was er doch in Asien vermocht, sein Ich ganz an die groszartige Naturhinzugeben, sein Selbstgefühl sammelt sich wieder in den Grenzen seiner menschlichen Person, ist gestarkt und gesteigert. Felsen und Wald sind ihm jetzt nicht mehr ein ‘Ich’ sondern ein ‘Du’, er versteht wieder mit Sympathie den bisher gehassten Ausbreitungstrieb des europïischen Menschen am Hintergrund des asiatischen All-Eins-Gefühles. Die ungeheure Kraft, die sein Ich durchdringt, möchte alles bewältigen, alles an sich reissen. ‘Warum sollte ich den Himmel nicht erstürmen, den Erdkreis nicht einnehmen? Mir ist, als vermochte ich Alles, was ich nur will.’ - Er fühlt dasselbe, was der andere sozusagen absolut lösen möchte. Eins werden mit allem Dasein über Raum und Zeit hinaus, aber jetzt fühlt er Proteus als Europäer: Trieb zur Eroberung, zur Erkenntnis von den äuszeren Formen

her (nicht aus der Tiefe des Daseins), drangzum Erwerb. Der Sinn - Zusammenhang des Einzelnen mit allem Daseienden - ist der gleiche. Mit Staunenund Verehrung, aber doch mit einer gewissen Beklemmung hat man die Welt Asiens vor sich auferstehen geschaut, jetzt atmet man erleichtert-man ist nun einmalkein Inder!-, das westliche Menschenleben hat vom Geist des Führers wieder Besitz ergriffen. Keyserling erkennt, dassdas Christentum dem Indertum im tiefsten überlegen ist, - vorher hat er zum Gegenteil geneigt - zwar nicht an philosophischer Tiefe, aber in etwas Wesentlicherem: als die Religion der praktischen Tat, die es ist, die die Welt umzuwandeln vermag. Asien - nicht nur das buddhistische Asien - hat keinen Mut und keinen Willen zur Erneuerung, zur wertschaffenden Tat, es weiss zuviel, und das lähmt den Glauben an Menschenkraft, den heiligen Willen zum Sieg des Guten, der das Christentum beseelt. Die Inder sind wie die Philosophen, die inihrem Lehnstuhl sitzen, alles wissen, aber keinen Menschen besser machen und keinem helfen können, wir aber, wir europäischen Menschen, ‘wir sind Gottes Hande’. Zwar sind wir mehr materialistisch als spirituell gesinnt, weil wir aus der Periode des Wachstums noch nicht herausgekommen sind, wir sind Materialisten wie die Kinder, denen Ding und Spielzeug alles bedeutet, aber gerade weil unser Weg mitten in die Materie, ins Harte, ins Schwere hineinführt, gerade darum ist es ein Weg, der Erfüllung und Umgestaltung verheisst. ‘Unser weg zur Freiheit führt über die besiegte Natur.’

Die tiefe und prinzipielle Auseinandersetzung, die sich in der Seele Keyserlings zwischen Ost und West vollzieht, ist eine gewaltige Tragödie, ein Kampf der Reiche alles Menschentums. Keyserling erkennt, dass die Einsicht Indiens der tiefste Punkt ist, den Menschen zu erreichen vermögen. Höchstes Ziel alles Daseins ist: mit

dem bewussten Leben im Grunde des Lebens Wurzel zu fassen, ganz Einheit, ganz Allheit zu werden, Atman. Aber die Inder haben nicht durchaus die rechten Folgerungen aus ihrer Weisheit gezogen. Sie haben als Höchstes hingestellt, dem Leben zu entrinnen, sich in die Gottheit zurückzuziehen, alles Daseiende verächtlich als Maya, als Trug, als Schein, als nicht wirklich zu begreifen. Wir aber können aus der nicht zu überbietenden Einsicht Indiens andere Weisungen fürs Leben gewinnen. Nicht durch Entsagung, sondern durch die Tat sollen wir dem Tiefsten in uns ans Licht helfen, wir sollen der Vollendung unser selbst und der Welt die Wege bahnen, durch Menschenkraft und -Arbeit. Jede unserer Handlungen soll die Weltseele spiegeln. Dann wäre jeder Unterschied zwischen Absolutem und Relativem hingeschwunden, dann wären wir nach dem Wort des deutschen Mystikers ganz wesenhaft geworden. Was Keyserling auf dem Umweg über Indien gewonnen hat, - ‘der kürzeste Weg zu sich selbst führt um die Welt herum’ ist sein Leitspruch - dem stimmen die tiefen Geister Europas, die groszen Philosophen, die groszen Mystiker bei. Alles Dasein ist eine Einheit, jedes seiner Elemente, jeder Mensch vor allem, ist ein Organ des Lebens. Doch gibt es Elemente von verschiedener Bedeutung in der groszen Symphonie, die Heiligen und die Weisen verkörpern die Grundtöne, in anderen erklingen mittlere und Obertöne, jeder kann sich nach seinem Wesensgesetz, nach seinem ‘Dharma’ vollenden. Keyserling setzt stolz hinzu: ‘Von hier aus scheint die alte Frage der absoluten Werte gelüst.’

Unendlich wandelbar, fast zu wandelbar ist die Seele des Philosophen gewesen, er hat es vermocht, die entgegen-gesetztesten Äuszerungen des Lebens und des Geistes ans Herz zu schliessen, Einheit im scheinbar ganz Verschiedenem zu fühlen und zu erkennen. ‘Der Metaphy-

siker' - für Keyserling der höchste Mensch - 'darf in keiner Gestaltung aufgehen, er darf mit keiner sich identisch fühlen; sein Bewusstseinszentrum muss mit dem der Welt zusammenfallen, er muss jede einzelne Erscheinung vom Standpunkt Gottes aus sehen.' Seine grosze Angst ist gewesen, als Persönlichkeit auszukris-tallisieren, nicht mehr Proteus, dem Ideal seiner jungen Tage, zu gleichen. Diese Sehnsucht, jede mögliche Gestaltung des Daseins-nicht des menschlichen allein, auch des pflanzlichen, und sogar des unorganischen - in sich zu erwecken, scheint mir wie eine heimliche Sehnsucht nach ganzer Künstlerschaft -der ewige Traum des Philosophen vom Schöpfer. Aber nun vollzieht sich vor unseren Augen die grosze Verwandlung des wandelbaren: wie das Schmetterlingswesen als Raupe und Puppe leben muss, um endlich Schmetterling zu sein, so wächst Keyserling zuletzt über die Verwandlungen hinaus, das eigene Wesen-der Philosoph Hermann Keyserling- bleibt als Dauerndes zurück, Individualität siegt über indische Mayalehre. Der ausgezogen ist, viele Seelen zu gewinnen, erkennt, heimgekehrt zu seiner Uberraschung, dass die scheinbare Enge seiner eigenen Person Freiheit vollkommener auszudrücken vermag, als die grosze Wandelbarkeit: 'E i n Leben ist mehr als viele, weil im vollwillig übernommenen einen allein vollkommenes Erleben möglich ist.'- Man versteht, dass Keyserling es vorzog, eine 'Schule der Weisheit' (in Darmstadt) zubegründen, als den Ruf einer der gröszten deutschen Universitäten - dieser Ruf ehrt die Fakultät! - zu folgen und als Professor unter Professoren zu wirken. Wenn einer der mitlebenden Menschen, so darf Graf Keyserling den ehrenvollen Namen des Philosophen im ursprünglichen, im griechischen Sinn tragen, er istberufen, nicht Wissenschaft zu lehren, sondern Weisheit.

Kleine liederen
door Ine van Dillen

Meisjeslied

Zal hij dan nimmer komen
Dien heel mijn hart bemint -
Hij, die mij toch in droomen
Zonder te zoeken vindt,

En die mijn schuwe woorden
Doet treffen den innigen klank,
Vullende tot aan de boorden
Zijn openend hart met dank..?

Wil nu niet lang meer dralen,
Mijn vriend, mijn eigen man -
Kom toch - om haar te halen,
Die zelf niet nad'ren kan.

Ja - kom. Ik vraag om zorgen,
Rijp is mijn hart voor leed...
Dat deed in mij verborgen
Die macht, die liefde heet...

Binnen geloken oogen
Behoedde ik trouw een licht,
Zuiver en ingetogen,
Eenmaal op hem gericht...

Op hem, die mij in droomen
Zonder te zoeken vindt,
Die nu zoo toeft te komen,
Of nimmer komt... mijn vrind.

Huwelijkstrouw

Heeft men u hard geslagen
Met haat, met hoon, met pijn,
Dan laat mij 't met u dragen -
Dan laat mij naast u zijn.

Zie, die niet denkt aan 't streelen
Van eene zoete stond,
Maar dragen wil en heelen
Al wat den liefste ooit wondt:

Hier staat zij, aan uw zijde,
Een stille, sterke vrouw -
Die met haar heer ten strijde
Trekt in volkomen trouw,

En die altijd blijft kampen,
En nog en nog gelooft -
Komen ook duizend rampen
Over des helden hoofd! -

Den held zal men miskennen
- Het is des levens loop...
Mijn trouw laat ik niet schennen,
Mijn vriend, op wien ik hoop,

Om wien ik moest verlaten
Al wat ik liefs bezat...
Ik zou het weer verlaten -
Ik ging het goede pad.

God moge in leve en sterven
Zegenen ons te zaam...
En hen ook, die bederven
Uw eerbied waarden naam:

Moeten zij smaden ons leven,
Jagende ons totter dood -
Wij kunnen ten volle vergeven
Om onze liefde groot.

Droomgezicht

Ver zijt gij van mij heengegaan,
Om nimmer weer te komen
Of 't is het komen om te gaan:
O bitter-zoete droomen!

U dan vertellen, altijd meer!
U alles, alles zeggen!
En om uw lief gezicht één keer
Streelend mijn handen leggen...

Hoog rijst het hart in lange klacht
Van u niet kunnen laten.
En gij beziet mij, o hoe zacht...
En gaat mij toch verlaten

En wijkt al weg in wijder dag...
Stom gaan mijn handen open,
En van mijn lippen sterft de lach
En blinde tranen loopen...

Minneboden

Zooals mijn hand wel even in
Uw hand zou willen glijden:
Een kleine bode van de min,
Een schuchter-stil belijden,

Zoo moge 't allerzoetste, dat
Mijn hart ooit komt verblijden,
In uw hart - als een lieve schat -
In uw hart binnen glijden.

Groet

Kom - laat ons hier maar stilstaan -
Nog even hand in hand,
Één blik voor dat wij heengaan
Elk in ons eigen land.

Geen bitter en geen troostend woord,
Niets wat mijn ziel behoeft -
Het moet zoo zijn... zie, ik ga voort,
Wees kalm, wees niet bedroefd.

Bevrijding

Trek ééns u samen!
Uw lot te staan,
O mensch,
Is 't zijn be-amen,
Is Christenwensch!

Daagt u de waarheid,
Vat dan en scheur
Den schijn:
Bade□u de klaarheid
Van wat moet zijn!

En duldt elkand'ren!
Onder één wet
Staat gij.
Menschen verand'ren -
Zichzelf blijft Hij!

Hij boven allen!
Wie wijdt aan Hem
Dan 't werk,
Den waan ontvallen,
Die mensch staat sterk.

Want wie kan loopen
Als vrijë Gods-
  Gezant,
Stoot poorten open
Naar schooner land:

Daar spiegelt vrede
Zacht het gezicht
  In strijd
En zwelt in 't heden
De toekomst wijd...

Hemelsche droomen
Boven den mensch
  In druk,
Doen smarte□omstroomen
In ziels-geluk!

Moedeloos

Als de dag henen is
En wij ons sluiten,
Stil van ontsteltenis
Om dingen buiten...
Droef'nis! o droefenis!
Hoe buigt zich neder daar
Al wat wij willen -
Soms is uw last te zwaar,
Niet om te tillen.

De liefde gods

Op U alleen,
Op U alleen,
Kan 't hart voor altijd bouwen!
En U alleen,
En U alleen,
Geheel zich toevertrouwen!
Al het verlangende buigt zich saam,
Om stil te worden in éénen naam...
Dat is de naam van U alleen:
O liefde Gods, o liefde!

De nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren door Dirk Coster Een persoonlijke uiteenzetting

Het zal waarschijnlijk slechts bij uitzondering kunnen voorkomen, dat een schrijver zich teleurgesteld moet toonen door een teveel aan belangstelling, aan een zijner geschriften gewijd. Het zeer speciale geval van de essay over Hollandsche literatuur, verschenen in den verzamelbundel 'de Nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren' is zulk een uitzondering. Hier kan de schrijver verklaren, dat in alle belangstelling - de goedgezinde zoowel als de slechtgestemde - a priori een bedroevend element aanwezig was. Deze essay toch werd door mij zeker niet geschreven, om door den Hollandschen lezer met intensiteit gesmaad te worden of genoten, om de eenvoudige reden dat zij niet voor Holland bestemd was. Zij had de pretentie niet, van te zijn een nieuw en oorspronkelijk werkje. Zij was een herhaling, - een bewust-bedoelde herhaling van gedachten over Nederlandsche litteratuur, die elders uitvoeriger en meer onder den oogenblikkelijken drang der bewondering of liefde werden geschreven. En deze condensatie was voor het buitenland bestemd. Slechts het internationale systeem van uitgave van den ontwerper van dezen bundel, den Duitschen schrijver Dr. Huebner, eischte dat deze essay ook in de Nederlandsche vertaling van dezen internationalen bundel zou verschijnen. En dit systeem was eenmaal aangenomen, en door den uitgever aanvaard, toen eerst, door de practijk, de onoverstijgbare moeilijkheden van de opgave: voor buitenland en binnenland ter zelf dertij d te schrijven, zich begonnen te openbaren. Ik hoopte evenwel dat de Nederlandsche lezer zijn aandacht zou concentreeren op de stukken, die hem nieuwe namen en nieuwe indrukken zouden kunnen geven. Juist het omgekeerde echter is geschied. Terwijl meestentijds slechts zeer

vluchtig van de vier essays gewaagd werd, die voor Holland het eigenlijke belang van den bundel uitmaakten, heeft alle aandacht zich geconcentreerd op het Hollandsche stuk. Een verward koor van persstemmen is errond opgegaan, misverstand op misverstand heeft zich ontwikkeld. En misverstanden soms van zulk een grievenden en moedwilligen aard, dat nog slechts een wederwoord van den schrijver zelve in staat kan zijn, enkele dier misverstanden nog tot hun ware verhouding terug te brengen. De lezers van 'de Stem' mogen het den schrijver vergeven, dat hij enkele bladzijden vraagt voor een persoonlijke uiteenzetting. Doch zóó persoonlijk is deze uiteenzetting niet, of zij treedt voortdurend in verbinding met enkele kwesties van meer algemeenen aard en algemeen belang. Moge dit deel algemeen belang, dat door deze bladzijden verweven is, het persoonlijke dezer uiteenzetting zooveel mogelijk verontschuldigen.

Toen mij dus bij het schrijven dezer essay, de onoverstijgbare moeilijkheden dezer taak pijnlijk duidelijk werden, boden zich twee uitwegen aan. De ééne uitweg was zeer zeker aanlokkelijk. Het was zoo gemakkelijk geweest, de taak eenvoudig innerlijk op te geven, en mij ermee te vergenoegen, van allen die schrijven en in Holland tot naam gekomen zijn, een korte karakteristiek te geven, - min of meer geestdriftig, naar de liefde dreef, maar toch van allen een karakteristiek. Dit was de uitweg der persoonlijke voorzichtigheid, en de diplomatieke grondslag van zulk een essay ware met eenige behendigheid wel te verhelen geweest. Een andere uitweg echter was, binnen de grenzen der ettelijke bladzijden en der kleine tijdsduur, het uiterste nog te beproeven en vantevoren, als waarschuwing, het karakter dier taak zoo helder mogelijk te omschrijven, waaruit dan vanzelf de onmogelijkheid eener volledig slagen zou moeten blijken, waaruit zou blijken dat ieder resultaat volstrekt niets meer dan een **benaderen** zou kunnen zijn. - Ik heb de tweede oplossing verkozen. Ik heb dus herhaaldelijk, tot vermoeiens van den lezer toe, getracht den aard van mijn opdracht, de opdracht die mij g e g e v e n werd, nauwkeurig te omschrijven. Ondanks mijn bijna krampachtige herhaling, schijnt dit mij niet gelukt te zijn. Ik schijn het preciese, verklarende woord, het woord dat alle misverstanden uitsluit, niet gevonden te hebben. Ik moet den aard van mijn opdracht dus nogmaals omschrijven.

Men vroeg mij dan, d i e j o n g e r e n e n j o n g s t e n d e r N e d e r l a n d s c h e l i t t e r a t u u r a a n t e d u i d e n, w i e r w e r k

kon spreken tot de jongeren der Europeesche litteratuur. Ik had mij m.a.w. als denkbeeldigen lezer een jongen Europeeër voor te stellen van 1920, die den oorlog achter den rug had, die opgegroeid was in de groote litteraturen, van Stendhal tot Dostojevski, en dien imaginairen toehoorder had ik te overtuigen, dat ook het moderne Holland litteraire verschijnselen toonde, die hem konden aanspreken en zelfs verrassen.

Een opgave voorzeker die mogelijkheden opende van groot belang. Want het is een feit, dat de eenige propaganda die doel kan treffen, de propaganda is, die zich dadelijk richt tot de jongere geslachten der buitenlandsche schrijvers. Komt men er toe, één enkele Nederlandsche figuur werkelijk in het Europeesche geestesleven op te nemen, is er één Nederlandsche naam, die men in één adem met Gorki, Hauptman, Rolland of Rupert Brooke noemt, - dan is daarmee, door de gansche Nederlandsche litteratuur, den drempel overschreden, die haar van het internationale litteraire leven steeds hield gescheiden. Want curiositeit is steriel en snel vermoeid, maar eenmaal opgewekte liefde grijpt altijd om zich heen en is gretig naar nieuwe verrassingen. - Het ging er dus hier voor alles om, de beste wijze van propaganda te zoeken. Het ging erom, innerlijk aansluiting te zoeken bij de internationale mentaliteit. En men kan den geest van dit werkje wellicht het best begrijpen, wanneer men zich voorstelt, dat ik onze litteratuur voortdurend zooveel mogelijk vanuit de verte, zooveel mogelijk met Europeesche oogen heb getracht te zien. Reeds dadelijk echter stootte ik daarbij op een enorm bezwaar. De andere overzichtschrijvers konden rustig uitgaan van een litterair verleden, dat zij bekend wisten, ik daarentegen als Hollander, stond in 't volkomen duister, het ‘duister der meest onverschillige onwetendheid,’ waarin men omtrent onze litteratuur verkeert. Ik moest dus beginnen mijn opgave ingrijpend te wijzigen, en te verzwaren. Niet van eenige jaren litteratuur, (1914-1918!) maar van 1000 jaar litteratuur had ik een voorstelling te wekken, en daarin scholen van zoo eigenaardige structuur als b.v. die der Nieuwe Gids, onbegrijpelijk diepe inzinkingen naast buitengewoon-hooge stijgingen. Om dit te kunnen doen, heb ik mij moeten overleveren aan een waarlijk-ontzenuwenden condensatie-arbeid - onvruchtbaar en vreugdeloos voor mijzelf - en toch moest ik bij alle geforceerde condensatie de beweeglijkheid, het leven bewaren. Ik moest bij alle opsomming een beeld geven, den indruk geven van een organisme, een zich bewegend organisme, den indruk geven dat er iets gebeurde en gebeurd was

in dat verre nooit-getelde Holland. Ik moest intéresse wekken, intéresse en nogmaals intéresse, - al het andere kon later komen. Ik moest dien jongen buitenlander, die zooveel gelezen had en daarna zooveel beleefd, dwingen aandachtig te worden, en hem beletten dit overzicht te lezen op de manier die bij deze aanprijzende overzichten gebruikelijk is: met een half oog en een sceptische glimlach. En aan dit vóór alles practische doel heb ik al het andere ondergeschikt gemaakt: de compositie van mijn essay, de persoonlijke belangen van vele verdienstelijke Hollandsche schrijvers, en mijn eigen belangen b.v. het verlies van vele vriendschappen die mij intusschen niet onverschillig waren. Of er iets van dit doel bereikt werd, dat is een andere vraag! Maar had men rekening ermee willen houden, dat het voor alles ging om onze literatuur en bloc, dat het ging om het trekken van een suggestieve ontwikkelingslijn, had men - nogmaals - willen inzien dat al het andere later konkomen, dan hadde veel onvruchtbare verbittering en botte of bewuste boosaardigheid achterwege kunnen blijven.

Dit voor het eerste gedeelte. Met mijn overzicht dan eindelijk tot 1914 gekomen, begon eerst toen mijn eigenlijke taak. Ik heb ook van die taak, omdat zij mij nu eenmaal gegeven was, nog iets willen redden. Ik heb dus de figuren van na 1914 met meer uitvoerigheid behandeld, dan ik hen behandeld zou hebben, wanneer hun werk tot de voor-oorlogsche litteratuur, d.i. tot het feitelijk historische overzicht had behoord. En wat mijn keuze betreft: hier laat ik mij geen persoonlijke voorkeur betwisten. Ik had in dit laatste gedeelte een horoscoop te trekken: ik had enkele jongeren aan te wijzen, die nog niet ten volle belangrijk zijn, maar die mijn intuïtie mij aanwees, als waarschijnlijk belangrijk worden d. Het aanwijzen van beloften is altijd een zeer persoonlijk werk, - het is een geestelijke weddingschap waarbij ieder weder op anderen zijn vertrouwen vestigt. Wanneer men iemand naar zijn persoonlijke keuze vraagt, dan is het zeer onlogisch hem deze keuze te verwijten, omdat zij een keuze is. De bouw van mijn essay is dus als volgt: een historisch overzicht met zooveel mogelijk voor buitenlanders begrijplijk perspectief, gevolgd door eenige persoonlijke voorspellingen over waarschijnlijke krachten der toekomst. Zij hebben dus gelijk degenen die mij de persoonlijke voorkeuren van dit laatste gedeelte verwijten. Alleen vergeet men, dat men mij niets anders vroeg te geven.

II

Wij leven thans ongetwijfeld in het teeken van het internationalisme, als een natuurlijke reactie op de lange en wreede jaren van verhevigd en geforceerd nationalisme. Overal ziet men tijdschriften oprichten van internationale strekking, open voor medewerkers van alle landen. - Nu misschien, of - nooit, is het oogenblik er, dat de Nederlandsche litteratuur een kans krijgt om een plaats, zij 't een kleine plaats, te winnen tusschen de Europeesche litteratuur, naast de Deensche, naast de Fransch-Belgische, die deze plaats reeds lang bezitten. En omdat deze kans er thans ongetwijfeld is, is het goed, dat men zijn houding tegenover het buitenland vantevoren bepale. Vanuit dit standpunt bezien, hebben de (waardige) critieken op mijn eerste poging na den oorlog gegeven, een principiëele beteekenis. En vanuit hetzelfde standpunt is het van belang, op deze tegenwerpingen wat nader in te gaan.

De meest principiëele bestrijding heb ik gevonden, waar ik over onze midden-19de eeuwsche litteratuur sprak. Volgens den Redacteur der Nieuwe Rotterd. Courant, den Heer De Meester, volgens Prof. Dr. G.C. de Vooys in ‘Taal en Letteren’ heb ik Nederland bitter vernederd tegenover de buitenlandsche intellectueelen, door te spreken van een ‘doodsche verstorvenheid van alle elementaire leven’. Ik kan niet ontkennen dat ik dit deed. Doch ik deed het niet zonder reden. Deze heftige verwerping was een logisch uitvloeisel van de methode, die mij als oproeptot-belangstelling de beste leek. Ik gaf van onze litteratuur de voorstelling, van enorme stijgingen tot even diepe inzinkingen. Dit is een voorstelling, voor den buitenlander begrijpelijk. Zij zal zich onwillekeurig verbinden met de voorstelling onzer historie, die eenzelfde type vertoont. Dit kleine land moest, omdat het een klein land was, - beurtelings boven en beneden zijn normale krachten leven. - Het leek mij beter deze inzinkingen te erkennen, scherp te accentueeren. Want in de waardeering van den buitenlander kunnen wij door roekelooze eerlijkheid slechts winnen. Wat in 's hemelsnaam kan het den buitenlander van 1920 schelen, of er in een zekeren tijd in een zeker klein land een geestelijke inzinking is geweest. Maar wat hem wel kan schelen, wat ook nog heden hem onmiddellijk aangaat, is dat er op bepaalde tijden zoo geweldige geestelijke stijgingen zijn geweest, als Ruusbroec, als het Wilhelmus, als de ‘Mei’ van Gorter en een ‘Nieuwe Geboort’ van Henr. Roland Holst, om van Van Gogh niet te spreken. Het is natuurlijk dat

een zoo klein land dit met ongehoorde verslappingen moest betalen. - Door roekeloos het eene te erkennen, kan men slechts vertrouwen winnen, waar men over het andere spreekt, over de grootschere oogenblikken van onze kunst en ons leven. Vandaar dan dat ik mij niet meende te moeten weerhouden, om, steeds met dien imaginairen toehoorder in 't bewustzijn, over deze periode niet schuw te zwijgen, maar met een heftige verwerping te spreken. Wie daarin hoogmoed en onbesuisdheid wil hooren, moge dit hooren! Maar het verwondert mij, dat niemand daarin een hartstochtelijk betreuren heeft willen hooren, een betreuren dat het zoo is en niet anders, een betreuren van wat een geestelijke gaping in ons aller jeugd is geweest. Een negatief chauvinisme dus, waarvan men zich ook in dezen tijd van internationalisme niet vermag te ontdoen.

Ik kan het niet verhelpen, dat ik in alle critieken over deze passages een vreemde bijklank hoor, de bijklank van een zachten raad: ‘waarom dit alles in het schelle licht te halen, het was immers zoo makkelijk te verzwijgen geweest!’ Want factisch lijken mijn beweringen - mogen zij dan wellicht te heftig uitgesproken zijn - mij nog steeds onweersprekelijk. Waar zijn zij dan: de ‘internationaal-beduidende hoogtepunten’ vanaf Vondel tot Kloos, hoogtepunten als in Europa Pascal, Rousseau, Shelley waren, Carlyle, Baudelaire, Hugo, Stendhal of Flaubert? Wie wijst dan één oogenblik aan waarop het elementaire leven rythmisch geleefd heeft, na Luyken[1)] en vóór Multatuli? Waarin de ziel inhaar intensiteit als 't ware hoorbaar ademde? Alvorens van onbesuisdheid en oppervlakkigheid te spreken, had men dan die hoogtepunten moeten aanwijzen. Deze litteratuur, die ver verwijderd bleef van de elementaire grondslagen van het leven en toch nergens ook maar even de hoogten raakte van de intellectueele cultuur der 18de en 19de eeuw in Europa, biedt niets wat men den jongen Europeër, die èn beproefd èn gecultiveerd beide is, nu nog zou kunnen aanbieden als een verrijking van zijn reeds uitgebreid geestelijk bezit. Toch te doen alsof dit zoo zou zijn, door de suggestie van een aantal namen, is een spel dat mij onwaardig lijkt. En ten slotte heb ik in de litteratuur-geschiedenis van mijn bestrijder, van Prof. De Vooys niets gevonden dat deze meening bepaald weersprak. Ook in dit boek is ten opzichte van dit

1) Het niet vermelden van de sublieme uitzondering Luyken acht ik één der fouten van de essay, voortkomend uit de totale onmogelijkheid resp. onmacht, om in een paar regels het wezen dier uitzondering begrijpelijk te maken. Zie hiervoor het laatste gedeelte van dit artikel.

tijdperk geen spoor van enthousiasme te vinden. Zelfs geeft Prof. Dr. De Vooys daar de geïncrimineerde ‘verleugening’ van Bilderdijk toe, al kan hij zich de luxe veroorloven ze in een dozijn regels te omschrijven. En daarnaast is alles relatieve waardeering, wat ik in dit boek mocht vinden, juist dat soort relatieve waardeering, waarmede ik in dit overzicht geen rekening mocht houden. En het wezenlijke verschil is hier wellicht, dat ik mij bitter en heftig uitliet over het feit, dat bijna twee eeuwen geestelijk leven geen aanleiding konden geven tot één bewondering waar het gansche hart in spreken kon.

Ten slotte nog de noot waarin ik enkele namen noem, van meer wetenschappelijke figuren der 19de eeuw, waarin het ‘diepere leven zou bewaard gebleven zijn’. Deze noot is in de critiek beschouwd als een kunstgreep, als niet meer dan een ‘foef’, om een vantevoren bepaalde voorstelling met geweld waar te maken. Toch kan ik verklaren, dat deze noot de, weder veel te summarische, aanduiding is van een reeds jaren gekoesterde meening; zij tot wie ik vóor jaren reeds die meening mondeling uitsprak, zullen het desnoods kunnen bevestigen. De voorstelling van onze 19de eeuwsche litteratuur moet gewijzigd worden, alle lijnen zouden herzien moeten worden, zoo wij tenminste bij de jongere geslachten, die steeds meer zullen eischen naarmate ons geestelijk bezit weder groeit, nog eenige liefde en eenigen eerbied voor dit tijdvak willen afdwingen. Dat wat voornamelijk ‘litteratuur’ heet, wat totnogtoe in alle bloemlezingen en histories de litteratuur heet, zou zeer ver terug moeten wijken, - en het wetenschappelijk proza zou meer naar voren moeten treden. Juist zij die geen litterair proza wilden schrijven, bleven buiten de Renaissancistische, nooit innerlijk gewijzigde, rhetoriek, en schreven daardoor het meest menschelijk bewogen en het diepste proza. Een eenvoudige wet vervulde zich hier: zij schreven schooner omdat zij niet schoon wilden schrijven. Thans worden zij vluchtig vermeld, - en in het middenpunt staan nog steeds Bilderdijks verzen. Da Costa, Ten Kate en Beets en Heye, - terwijl in Fruin en Allard Pierson schatten van proza liggen, buitengewone karakteristieken van persoonlijkheden, die men zelfs in 1920 nog lezen kan als gister geschreven, en welk een buitengewoon prozageschrift heeft onlangs niet, van Des Amorie van der Hoeven, Ds. de Ligt weder opnieuw uitgegeven! Dit te doen, het jongere geslacht van Holland iets te geven, dat op een litteraire traditie gelijkt, al blijven er de groote Europeesch belangrijke figuren wellicht aan ontbreken, - dit te

doen zou bijna een levenswerk zijn[1]. Van mij te eischen, dat ik het in twee bladzijden en enkele dagen deed, is eenvoudig absurd. Maar ik meen toch, dat van dit standpunt bezien, mijn noot en vluchtige vingerwijzing een beter lot verdiend had, dan te worden beschouwd als niet meer dan een kleingeestige kunstgreep.

III

Er is nog een andere methode mogelijk van berichtgeving naar het buitenland, en het is typisch dat de buitenlanders er zelf dikwerf op aandringen, dat deze methode gevolgd zal worden. En dit is, den nadruk te leggen op de lokale verschijnselen van onze literatuur. Zij die dit voor alles wenschen, spreken aldus: 'de groote Europeesche problemen zijn reeds in de groote litteraturen uitgesproken met de grootst-mogelijke intensiteit, daarin moeten kleine litteraturen uitteraard ten achter blijven. Wat gij ons te geven hebt, is de lokale merkwaardigheid van uw klein land, en uw eng en gemoedelijk geestesleven. Dat is nieuw voor ons, en heeft kans ons te boeien. Het andere hebben wij reeds zooveel beter.'[2] Deze raad klinkt waardeerend, en is ondertusschen een blijk van aangename minachting. En wie deze raad zouden volgen, die Wolff en Deken, en Beets' Camera Obscura en het kleinere latere Hollandsche realisme daarom in het middenpunt zouden schuiven, enkel om onze lokale eigenaardigheid in vreemde oogen te doen schitteren, vernederen zich zelf en hun land, méér zeker dan ik het vernederd heb door mijn 'verwaten eenzijdigheid'. Zij versterken de legende van den Hollandschen 'meneer', ontoeganklijk voor iedere andere aandoening dan die van den kleinhandel, en van het Holland dat op klompen loopt en altijd pijpen rookt. En zij dooden de mogelijkheid eener propaganda in de kiem, zij doen deze belangstelling even opvlammen om ze dan voorgoed te dooven. Holland is te goed om als een kijkspel te worden beschouwd.

(Slot volgt)

1) Misschien zou één meest-aangewezenen, om dit werk van enorme consequentie te volbrengen, wel de schrijver P.H. Ritter zijn, die feitelijk reeds daarmede een begin maakte, door de plastische eigenschappen van den stijl van Dr. A. Kuyper te toetsen aan zijn moderne litteraire bewustzijn. Mocht hij dit werk voortzetten, en ook vroegere figuren en geesten aan deze toetsing onderwerpen.
2) Historisch.

Tooneel
door Dop Bles

Toen Edmond Rostand zijn ‘Les Romanesques’ dichtte, had het woord ‘panache’ voor hem nog niet die beteekenis, welke hij eerst later er aan zou hechten. Eerst in Gyrano de Bergerac wordt het hem duidelijk, dat het niet de romantiek is die hij zocht, maar le panache, waarvan hij de beteekenis aldus omschreef in zijn Discours de réception à l'Académie: ‘Si je ne craignais pas d'avoir l'air bien pressé de travailler au Dictionnaire, je proposerais cette définition: le panache, c'est l'esprit de la bravoure’. Deze zucht vinden wij reeds in dit jeugdwerk, waaraan romantische liefde, of juister gezegd de droom, de romantische droom der liefde vrijwel vreemd bleef. Wonderlijk is het zeker, dit jeugdwerk zoo geheel en al ontdaan van bruischende liefde, zoo leeg van jonge hartstocht en lente-blije ontroering, te weten. Zeker, Rostand zou nimmer de dichter der menschelijke, diep-doorhijgde liefde worden, maar dit wel jonge werk, het doet haast pijnlijk aan, om het louter geestlijke van dit product.

De liefde, die uit dit werk spreekt, het is de liefde voor het romantische gebaar, de romantische kleur, de romantische verrassing. En dan ook nog de liefde voor het vers, het vloeiende rythme, waarop de flonkering van den geest hem lief is, als de paillette-schittering op het kleed der schoone.

Les Romanesques is in zekeren zin de eerste poging om het ‘panache’ te beelden. Percinet zegt, als hij zijn vermeende heldendaad, de schaking, bespreekt:

> Mon panache excessif leur devient importun.

Juist in dit onbewuste gebruik van 't woord ligt voor mij het onbewuste streven om meer dan de romantiek ‘l'esprit de bravoure’ te geven, even aangestipt.

‘Les Romanesques’ ontstond uit het verlangen om wat romantiek te geven, waaraan alleen zijn hart nog gelooven kon, doch die zijn geest verwierp, als kind van zijn tijd. Vandaar dat deze co-

medie het bewijs werd van 't onbestaanbare van de romantiek, bewijs dat zijn vernuft aan 't hart schonk, een opdracht, die de geest met groote vreugde aanvaardde. Aldus is het duidelijk, dat de vaders, die hun kinderen van de romantiek wenschen te genezen, zich er met hetzelfde genot aan overgeven als de geest van Rostand dit deed. Vandaar dat de titel niet op de twee zoogenaamde geliefden slaat, maar op heel het gebeuren. En als was hij, Rostand, bevreesd, dat zijn bescheiden bedoelen niet wel begrepen zou worden, lichtte hij tot besluit met een rondel zijn bedoelen nog nader toe:

> Des costumes clairs, des rimes légères,
> L'Amour, dans un pare, jouant du flüteau...
> Des coups de soleil, des rayons lunaires
> Un peu de musique, un peu de Watteau.

En dit heeft hij bereikt, dank een bewonderingswaardig scènisch inzicht en vlotte, geestige, soms zeer geestige versificatie, de latere auteur van Cyrano geheel waardig.

Om een opvoering van deze comedie tot zijn recht te doen komen, moet men zich van de drie voornaamste hoedanigheden van dit werk rekenschap geven, zoodat volkomen tot hun recht komen: vooreerst het scènische, vervolgens de monteering, en bovenal het vers.

Door dit spel als openlucht-vertooning te brengen en op het volle middaguur te doen plaats hebben, moest al veel verloren gaan, zelfs het noodwendige, de romantische maanverlichting, waarin de schaking gehuld moet zijn. Maar erger waren de costumes, die ontworpen door een jong acteur verdienstelijk mogen zijn als dilettantenwerk, mits zij dan ver blijven van het tooneel. Werkelijk, de tijden liggen te ver achter ons, waarin eenige waarde gehecht kon worden aan gedoe, waaraan stijl en kleurcombinatie vreemd bleven.

Hier had het woord nog kunnen redden, doch de vertaling bleek zeer matig. De Heer Dekking begreep vooreerst de bedoeling niet juist; immers ‘Romantische Liefde’ verkondigt ten onrechte de meening, bij de opvoering gehuldigd, dat in de zoogenaamde liefdesydille het romantische uitsluitend gelegen is.

Het verwondert ons dan ook werkelijk, dat de Heer Dekking niet begreep er een zekere routine noodig is, om alexandrijnen te vertalen, en dit werk alleen aan een dichter is toe te vertrouwen. Afgescheiden of er een betere vertaler te vinden was, had ons

inziens aan Bernard Canter deze overzetting in Nederlandsche verzen moeten worden toevertrouwd, wijl zijn tooneelwerk in versvorm wel het meest aan dit cerebrale werk verwant is. Wat ons nu geschonken werd, kan nauw een vertaling genoemd worden. Wij hoorden een soms sentimenteele, vaak zeer burgerlijkplatte taal die schier immer rijmde, maar weinig maat en rythme vertoonde. Hier en daar werd niet alleen gesupprimeerd, doch soms bleek uit de vertaling dat zelfs de zin niet werd gesnapt. Ter nadere aanduiding een enkel voorbeeld:

> .....Du roman, j'en voulais bien un peu
> Comme on met du laurier dedans le pot-au-feu!.....

Nu kregen wij ongeveer te hooren:

Ik houd wel van 'n laurierblaadje, maar in een haringslaatje.

En waar de aardige toespeling ontstaat, wanneer Sylvette vraagt of Percinet's verzen soms niet goed van ‘facture’ zijn, wanneer de factuur, die hij in handen heeft, hem al te duidelijk zegt dat er geen reden tot bezingen meer bestaat, wordt hier kalm weg ‘facture’ door ‘rekening’ vertaald, alsof geen toespeling van noode was.

Uit de regie bleek dat niet hooger werd gestreefd dan naar grappige verpoozing.

Le scène se passe où 1'on voudra, pourvu que les costumes soient jolis.

Pour les détails de mise en scène, s'adresser à M. Gaillard, à la Comédie-Française.

Uit deze woorden blijkt hoe welbewust Rostand zich was dat deze comedie ‘du théâtre’ is, en alle geraffineerde middelen verlangt, waarover het tooneel beschikt. Door dit kleurig, fleurig en geestig bedrijf tot een grapje te verlagen, kregen de acteurs een al te ondankbare taak. De levendige mimiek van Hubert Laroche liet ons veel tekort vergeten, zijn Straforel de leutige open schavuit was voortreffelijk. Van Ees als de jeugdige aanbidder was 't beste in 't derde bedrijf als keerend vagebond: hier kon hij iets wezenlijks geven.

Noemen wij nog Martha Walden, op wier schouders wel het zwaarste het veelzijdig tekort woog, en die ons verraste door de wijze waarop zij met charme levendig spel wist te geven.

De poging van 't Hofstad-tooneel om ook modern werk in de open lucht te geven, verdient lof, mits het brengt wat er zich toe leent, en dan wèl verzorgd en wèl begrepen, revanche nemend op wat nu in Wassenaar geschonken werd.

Boekbespreking

‘Kunst en kunstenaars in de veranderde maatschappij’, Uitg. M. Nijhoff, 's Gravenhage 1921.

Dit zijn de handelingen van het Algemeen Kunstcongres, in October 1920 te 's Gravenhage gehouden. Men vindt hier, met de voordrachten, een getrouw verslag der gedachtenwisselingen. En het is een aardig boek geworden.

Het zou zeker zeer gemakkelijk zijn het omgekeerde te zeggen. Want het is zeer gemakkelijk congressen te bekritiseeren. Wat richten zij uit? Waartoe dient al dit vele gepraat? De practische nutteloosheid der congressen komt nadrukkelijk aan den dag in een boek als dit, dat alle gesproken woorden bevat zonder de sfeer aan te geven. Men z i e t het leven, maar leeft 't niet mee. 't Is alsof men actieve, levende, ageerende menschen van uit de verte bekijkt: en hoe dwaas kan dan de actie schijnen! 't Is alsof men 's avonds langs een verlicht venster wandelt, waarachter gedanst wordt: men ziet de bewegende paren, maar men hoort de muziek niet, die de dans-beweging draagt. Zoo gezien wordt dansen een wezenlooze bezigheid.

Om dit boek te verstaan moet men er zich in-leven. En dan zal men niet vragen of congressen nuttige instellingen zijn: men zal het congres voelen als een levens-uiting. En als levens-uiting, als cultureel document, heeft dit werk een eigenaardig belang.

Een congres is een gemeenschaps-gesprek. Het staat ieder vrij gesprekken praatjes te noemen, maar ik houd 't voor juister aan het gesprek te h e c h t e n . Hoe zouden zij ons zoo aandoen en zóó scherp bij blijven kunnen, indien gesprekken slechts praatjes waren?

Er was een groote onrust in dit congres voelbaar. Een onrust over de toekomst, een onrust over 't heden. Alle sprekers getuigden daarvan. Er was slechts onrust eigenlijk, een onrust die tot angst zich soms verscherpte. Het gemis aan samenhang tusschen de kunst en de samenleving vormde het eene, groote motief. En daarachter voelde men de breuk der beschaving, de verspletenheid van heel ons geestelijk leven. En een verzoening vond niemand. Er waren er, die verlangend terugzagen naar de Middeleeuwsche cultuur - Prof. der Kinderen bleef hun meest

imponeerende vertolker - er waren er die naar Rusland wezen, maar zij deden het dreigend, boos, niet met de blijdschap, de zekerheid, de wijsheid van 't geloof. Tusschen beide groepen in stond de schilder Bakels, wiens gezichts-veld beperkt bleef tot 't individualistisch artiestendom, die zijn onrust luchtte in kleine, scherpe ontevredenheden, in nijdigheden over 't domme publiek, over den arroganten kritikus. En boven deze groepen uit ver-hieven zich enkele wijsgeerigen: de architect Van Loghem, die niet te begrijpen was; de Bazel, steeds verzoenend, begrijpend, kalmeerend; eindelijk Verkruysen, die het meest bewust een brug bouwde tusschen de Katholieken en de Communisten. En al was het dan een zeer abstracte brug (welk een ijle omzichtigheid bij 't uitspreken van 't voor hem onontkoombare woordje God!)hoe genoot men, dankbaar, van dit verlossend tafereel: een brug!

Ik wil hier slechts enkele aanduidingen geven; reeds dit weinige echter zal doen verstaan hoe dit congres typisch geweest is voor onzen tijd, voor deze jaren vlak na de beroering van den oorlog. Maar het boek toont nog iets aan: n.l. dat de menschen van 't oogenblik te zenuwziek, te moreel gehavend zijn, om zich te kunnen gedragen, om elkaar te kunnen ver-dragen. Het is een ondervinding die men ook buiten de congressen, die men dagelijks en pijnlijk genoeg opdoet. Men kan niet meer van meening verschillen, want men kan niet meer luisteren en men heeft zelf meer ‘gevoel’ dan overtuiging, meer drift dan inzicht. Welk een schromelijk gemis aan zelfbeheersching, aan innerlijke waardigheid! Welk een impotente onvolwassenheid! Welk een individualistische ontreddering en kilte en eigengereidheid, óók bij vele gemeenschaps-profeten!

Er waren twee groepen die van dieper cultuur getuigenis aflegden: de wijsgeerigen en de Katholieken.

Mocht er wat meer wijsgeerigheid komen, wat meer wijsgeerige traditie, wat meer redelijkheid in het jonge geslacht! Mochten wij weer iets terugwinnen van die zelf-beperking, die zelf-tucht, die zedelijke stijlvolheid onzer katholieke broeders!

Vóór dien tijd zal er geen sprake van zijn, dat de kunst en de maatschappij samensmelten, want vóór dien tijd zal er van gemeenschapsleven geen sprake zijn. Maar dan zal men ook niet, gelijk een der enthousiaste onrustigen deed, den bandeloozen Renaissancist Cellini moeten aanroepen als een voorbeeld van den kunstenaar die verzekerd is van zijn maatschappelijke roeping!

JUST HAVELAAR

Sonnetten
van Willem de Mérode

Genieten

'k Geniet den ijlen geur der bloemen feller
Hoe meer ik 't eind van dit kort leven ducht.
Gulzig betast, verfijnd proef ik de vrucht.
Ik zie den glans van alle dingen scheller.

Mijn oogen lachen inniger en heller
Tegen het zonnig donkerblauw der lucht.
Mijn strakgespannen zinnen zijn beducht
Iets te verliezen, en ik adem sneller.

Straks derf ik wereldsche begeerlijkheid.
Maar langer leeft uw sterke heerlijkheid.
Mij blijft 't geluk! nòg lichten mij uw oogen.

En als mijn leven in den dood vergaat,
Staar ik lang in uw bevend jong gelaat.
God! zal ik dat dan niet behouden mogen?

De vlucht

Ik weet het wel, 't is alles spel geweest,
Eer dat ik uw genade had gevonden.
Nu ben ik vrij van zotternij en zonden,
En hef mijn oogen tot u onbevreesd.

Hoe walgt mij werelds weelderige feest,
Waar ziel en lichaam lachend wordt geschonden,
't Lonken der oogen, 't hunkeren der monden
Vermomt de wanhoop niet der booze geest.

Schertsend werd mij de volle schaal gereikt,
Waarop uw zoete naam, mij heilig, prijkt.
Ik smeet hem klinkend op den grond te gruizel.

Daar zal geen band zijn tusschen ons en hen.
Daar ik alleen in u gelukkig ben,
Vlucht ik bij u hun schaamteloozen duizel.

Luieren

Ik lig den heelen dag zalig languit
Te droomen en gerust op u te wachten.
Verlangen heeft mijn denken iets gekruid,
Precies genoeg om met plezier te smachten.

Ik luier feestlijk, mijn lichte gedachten
Bewegen zich om frisch en geurig fruit
En bloemen, en ik luister of 'k het zachte
Donkere lokken hoor der diepe fluit.

Alle avonds fluit bij dat klein huisje ginder
Een jongen de vermoeide wereld stil.
En zooals aan een groote bloem een vlinder
Zich vastklemt met behaaglijk wiekgetril,
Weet ik van ver uw stralende oogen wenken
En kan nog maar alleen aan u gedenken.

Sterven

Dat mijn begeerten nog zoo dikwijls zwerven
En ik in u mijn eenig heil niet zie!
Droomerige oogen en de melodie
Van zoete stemmen zoek ik te verwerven.

Ach, wat zal 't baten als ik straks ga sterven,
Die vreeslijke vergeefsche strijd, ach wie,
Raadloos naast mij gebonsd op wankle knie,
Zal met mij weenen en straks met mij derven?

Dan scheert het duister over mijn gezicht.
't Uwe blijft nog geheven in het licht.
O, dat de laatste tast van mijne handen
Dan nog het troosten van uw handen vind'!
Dan zal mijn bloed uw bloed zoo heftig branden,
Dat gij weet, hij heeft mij alleen bemind.

Avonden

Wonderlijke avonden, 't is of de wereld
Een oogenblik zijn gonzend wentlen stilt.
En als een roos met witte dauw bepereld,
Zachtjes bewegend in Gods handen trilt.

't Geluid dat lang verrimpelde verrilt.
Er is alleen wat geur die opwaarts dwerelt.
Haten en hopen bleek vergeefs verspild.
't Is vrede, vreê, ook voor wie 't niet begeerde.

En mij? wat brengen de avonden voor mij?
Verzinken in zoo lichte mijmerij,
Of 'k uit dit werelds leven was ontbonden.

Een ijlings dalen tot het aardsche land,
Omdat uw blik recht in mijn oogen brandt,
Omdat uw handen streelend mijn hand vonden.

Genadegift

Dit is het bitterste: als 't begint te dagen
En 't hart krampt van de vreeselijke pijn!
Als doffe bonzingen en 't snelle jagen
Van 't bloed 't dan springend en dan stil doet zijn.

Dan schicht het leven met zijn schelle vlagen
Door mijn gebed: God! éénmaal nog den schijn
Van 't volle licht; laat mij de smarten dràgen!
Laat mij nog eens in liefde zalig zijn.

Ik klauw mijn handen om 't bezweet gezicht.
Ik wring mij in den heetgewoelden deken.
Ik kan niet ademen en niet meer smeeken.
O God! dood knijpt mijn leeggeperst hart dicht.

Dan stuwt God 't bloed nog telkens weer ten leven,
En blijft me uw rijke liefde rijklijk geven.

Egoïsme

Wat is het ons of werelden vergaan
En als dun stof door 't wijd heelal verstuiven,
Of zonnestelsels door elkander schuiven.
Wij zien, gerust, dezelfde sterren staan.

Wij voelen even de adem angstig gaan,
Als ons de pauwestaart komt overhuiven
Van een komeet, en, blinkend gouden duiven,
Suizende steenen, slingren uit hun baan.

Ons eigen lot is zoo verbijstrend groot,
Dat wij maar nauwelijks naar andrer nood
En in hoogmoedig medelijden kijken.

Onvatbaar ben 'k voor werelds lust en leed
Zoolang 'k uw milde gouden oogen weet
Als groote stille vaste sterren prijken.

Nog niet

Nu ben ik ver van u, maar in mijn lied
Slaat mijn hart machtig met uw hart tezamen.
Het bergt voor u een schat van teedre namen.
Maar mijn blijde lippen fluistren ze niet.

Alle genade die mij is geschied,
Mijn wenschen die tot volle rijpheid kwamen,
Zoo zoet en sappig als bloedende bramen,
Lavend als 't water van een koele vliet,

Het blijft nog alles heimelijk verborgen.
Ik wacht uw weerkomst in den frisschen morgen,
Met zekerheid en zonder ongeduld.

Dan zal uw lach den slaap der liedren storen.
En ik zing 't al en schooner dan te voren,
Omdat al mijn verlangen is vervuld.

Het dochterken van Rubens
door Franz de Backer

I

De vensterluiken waren toe. Marieken was laat binnengekomen dien middag, want er lag sneeuw. Haar wangen gloeiden en haar natte handen tintelden van koude, 't Was altoos zulke verandering thuis binnen te komen en plots het luidruchtig spel te verlaten voor de stilte en den angst van het enge keukentje. Zij was alleen; de wekker op de schouw tikte onverpoosd den langen tijd in korte brokskens. Buiten, ophetkoerken, vochten de musschen. Maar 't scheen haar zonder belang... Alles was zoo vreemd. Zij werd benauwd in haar eenzaamheid en riep op vader, op tante Mélanie en op moeder. Maar er werd niet geantwoord. Zij mocht niet boven gaan, want moeder was te ziek. De stoof was bijna koud. Ongewasschen schotels en kommen stonden op de tafel. De wekker tikte voort... De zon scheen door de gordijntjes... De musschen waren weg... En thans was de sneeuw aan 't smelten... Moeder lag boven, ziek. En Marieken mocht haar niet zien. Zoo zat zij lang. En er was zon om haar lokken, en warmte. Daar hoorde zij gestommel op de trap: zij opende de deur en zag den pastoor met den koster. De pastoor droeg iets in een zijden beursje. Tante Mélanie volgde. Haar oogen waren rood.

De pastoor en de koster gingen buiten. Toen kwam

Tante tot Marieken. Moeder was berecht, zij sliep nu. Zij zou overigens Marieken niet herkennen. Marieken moest veel voor moeder bidden, die erg ziek was. Moeder had een kindje gekocht, maar zij was met broertje in 't water gevallen, toen zij van de boot naar de kade wilde gaan, en moeder was bijna verdronken. Broertje was dood. Hij werd morgen begraven.

Tante sneed rap een boterham en schonk wat slappe koffie. - Eet, mijn schaapken, zei zij. En ga dan naar school, als een braaf meisken.

Tante ging naar boven, 't Was weer zoo stil. Marieken herdacht in angst al wat zij gehoord had. Zij nam de koffiekom en wilde drinken, want haar keeltje neep zoo zeer. De kom sloeg om, rolde van de tafel en viel in scherven op den vloer... Zij deed open, stil. Tante zat geknield vóór het bed. Vader stond, zijn rug gekeerd naar de deur. Zijn lichaam schokte. Een wiegje met een doek over, en er rond twee kaarsen brandend. In 't bed moeder. Zoo bleek, zoo mager! Marieken gilde. Vader schrok op. Hij tilde het meisken. - Kus Ma-ken, zei hij, snikkend. Zij was zeer bang, want zóó had ze moeder nooit gezien. Moeder scheen zoo klein in het groote bed; ook haar hoofd in het kussen was zoo klein... De toegeloken oogen waren als twee blauwe plekken in het gele gelaat. De lippen waren zoo, zoo bleek... Marieken kuste moeder. De wangen waren warm en vochtig. Er parelde zweet op het voorhoofd.

- Ga nu naar school, meisken, zei vader.

Marieken wist niet wat gebeurde. Zij had zoo gaarne broertje willen zien, toen zij binnenkwam, maar thans was broertje van geen belang, want moeder was zoo vreemd en stil, zoo bleek, zoo mager, zoo klein.

Gansch onthutst ging het kind de trappen af. En daar in de keuken was weer die eenigheid, met die zon door de gordijntjes, en de koude stoof, en de schotels op

tafel, en de gemorste koffie op den vloer. Buiten smolt de sneeuw op de daken. Enkel de wekker maakte eenig geluid in de wegende stilte. Zij kon aan moeder niets vertellen over de school en de meiskens. Zij kon op moeders schoot niet zitten, naast de stoof, na het eten, terwijl vader zijn pijpken rookte en dan in de nevenplaatsging kleerenmaken. Zij voelde zich zoo wanhopig alleen, zoo onverdiend verlaten.

Dan kwam weer de gedachte in haar op van broertje, die dood was. Als ge dood zijt, dan legt men een doek boven u, en gij trekt het doek niet weg om te kunnen ademen. En er staat een kaars te branden aan elke zijde van uw bed. En dan wordt gij naar de kerk gedragen, gelijk Lowiesken Teirlink, en er zijn veel menschen om het te zien, en de pastoor komt en zingt zeer schoon en droevig. En veel menschen schreien, vooral wanneer zij op het kerkhof komen en de kist met de doode in den put wordt gelaten op koorden, die daarna weer worden opgetrokken, en die langsheen de kist wrijven. En dan wordt gij niet meer gezien. De menschen spreken nog van u, maar gij zijt zóó ver en komt niet meer terug. Zoodra uw put op het kerkhof toe is, vertrekt gij naar den hemel, bij Ons-Lieve-Vrouwken. Doch niemand ziet dat...

Maar plots schoot de gedachte te binnen dat moeder zou kunnen liggen met een doek boven zich, zooals broerken. En Marieken zag met ontzetting die gedachte groeien. Zij moest bidden, had tante Mélanie gezeid. Door te bidden zou moeder genezen.

Marieken liep in de voorkamer, waar het heel donker was. Zij wist waar het schilderij zich bevond met Ons-Lieve-Vrouwken en 't Kindeken, en ging knielen. Zij kon twee Onze-Vaders bidden, maar toen, bevreesd door de donkerte, het vreemde in het huis, had zij enkel nog den moed, om een kruisken te slaan en buiten te

loopen, in de klaarte van zon en sneeuw. Zij zou naar de kerk gaan, en stapte al wat zij kon langs de besneeuwde vestingwerken van het stadje. Zij haalde een groep vriendjes in, die naar school trokken. Fientje Teirlink moest weten, dat Marieken een broertje had, die ook dood was, zooals Lowiesken.

- Schreit uw moeder ook zoo? vroeg ze.

- Moeder is erg ziek, zei Marieken. Zij is in 't water gevallen, toen zij met broerken van de kinderkensboot kwam, en broertje is er van dood. Moeder slaapt, en 'k moet voor haar bidden en naar de kerk gaan.

- Gaat ge niet naar school?

Dat was een gedachte.

- Neen ik, besliste Marieken.

Er volgde zulk ontzag, dat zij twijfelde. Dat wasté stout.

- Zou ik durven te laat komen? vroeg ze dan, bedeesd.

- Wij zullen ons haasten, zei Coralie Philips. En met u meegaan tot in de kerk.

- Maar de kleine kinderen komen zoo niet, zulle, zei Fientje, zij komen van Kongo... Een peinzende stilte volgde. Marieken voelde een kleine pijn.

- Ja, maar de Kongo is over de zee, zei Coralie. En de kleine kinderen komen zoo per boot langs de Schelde, want de Schelde komt van de zee... Marieken was Coralie dankbaar. Dat was de waarheid, zij voelde het. Toen spraken zij over den sneeuwman op de speelplaats, en of hij nog niet zou gesmolten zijn, en of de grooten nog andere mannen zouden willen maken, een voor de kleinen ook. En of masoeur zou ‘vertelselkens vertellen’. De kerk was toe. Marieken werd zeer bleek. Zij volgde zwijgend de taterende meiskens, zag dan, als in een droom, den sneeuwman op de speelplaats ineengezakt, onherkenbaar; de armen en heele stukken uit zijn lichaam waren uitgevallen en smolten langzaam weg. Toen ging de bel, luider en harder dan naar gewoonte,

en 't lawaai der kinderen verstomde langzaam, 't Was plots eenonaangenamestilte, en een zware eenzaamheid. Er golfde droefheid in haar borst. Zij schoof zwijgend binnen, met de rij, diep ongelukkig.

't Gebed was haar te kort. Zij bad met gansche ziel; zij bad bij zich zelf, toen masoeur sprak over rekenen, en de moeilijke bewerkingen bij hettelraam aan gang waren. Marieken telde ook anders telkens enkele bollen te veel of te weinig, en trachte nu gansch haar aandacht te wijden aan het inwendig gebed.

Masoeur vertelde dan van de engelen in den hemel, en de schoone zangen daar, en hoe zoet Ons-Lieve Vrouwken is, en hoe goed de bebaarde heiligen, die met leeljen in hun hand staan rond den gouden troon van Jezus. Daar was het schoon! Daar zou broertje zijn, en zoo gelukkig wezen: een klein, klein engelken, dat spelen zou met mooie starren. En moeder zou daar misschien zijn met de heilige maagden in blanke kleeren. Marieken zag haar nu, Ma-ken was werkelijk daar: zoo klein, zoo bleek, met dunne lippen. Moeder was een heilige met blauwe, gesloten oogleden. Het meisken stak de armen uit, maar moeder zag haar niet. Marieken werd een benauwdheid gewaar, een ontzettelijken angst, dat moeder haar niet zien wou, niet hooren wou, haar vreemd werd ginder in den hemel. En plots snikte zij het uit:

- Ma-ken! Ma-ken! in oneindigen weedom, midden in de opschrikkende klasse.

Coralie vertelde met luide stem, alsof zij haar lesje zei, van Mariekens moeder. En de hovenier van de school ging met het onstuimig snikkende meisken naar het klein, gesloten huis aan de vestingen.

Toen zij binnenkwam, kuste vader haar; hij scheen niet verwonderd. Er was een ongemeene bedrijvigheid van geburen; het huis was vol met hun klagende stemmen.

- Ma-ken is in den hemel, snikte hij.

Den volgenden morgen sneeuwde het, en wanneer Marieken ontwaakte uit een zwaren slaap, was alles weer blank. Zij liep naar het venster, en keek met verrukking naar de dikke kussens die de daken en de boomen afrondden. Er waren er overal, de kleine hovingen waren gescheìden door mooie, lange, witte peluws, en tegen den muur in het hofken van meneer Polyn, den treinwachter, stond een bezemstok vermakelijk aangedikt, terwijl de bezem zelf gansch verloren was in de sneeuw. En de vlokken tuimelden steeds lustig naar beneden, elk op zijn eigen manier, en 't was een leute ze na te gaan van zoo hoog mogelijk, waar de lucht ook één sneeuw leek, tot ze eindelijk, na de grilligste kronkelwegen, in de effene dikte beneden vergingen. Dat was een feest! O, de sneeuwballen! En zooals gisteren, de vlokken vangen op het puntje van de tong, waar ze heerlijk-koud versmolten!

Toen schoot haar plots te binnen, dat zij vandaag niet naar school zou gaan: Tante had gezeid, dat het niet paste. En meteen herinnerde zij zich al wat gisteren voorgevallen was: de eenzaamheid en den angst in de kleine keuken... Broertje, dien zij nooit gezien had, dood in een wiegje, met een doek over zich, en moeder zoo vreemd en bleek en klein in het groote bed. En dan gesloten vensterluiken en het bidden vóór Ons-Lieve-Vrouwken, de gesloten kerk en het bidden in de klasse. Haar angst, en die vroege thuiskomst... En hoe zij, huilend, naar bed werd gedaan, en gekust werd door weenende gebuurvrouwen. Madam Polyn kuste haar ook... En dat vader haar gezegd had, hoe moeder in den hemel was. Zij was dus dood. Was zij begraven? Madam Polyn zei, dat Maken morgen zou begraven worden. Zij verstond dat niet. Zij dacht een poosje na. Toen kwam langzaam dat nieuwe, nare gevoel van angst en eenzaamheid terug. Ma-ken was

dood. Met een doek boven zich. Zij kon niet meer ademen, zij zou niet meer spreken, zij zou Marieken niet meer kussen en op de knieën nemen! Dat kon niet, Ma-ken zou terug komen. Later, veel later. Maar zij zou terugkomen uit den hemel, met broertje, die gegroeid zou zijn, bijna zoo groot als Marieken zelf. En moeder zou hen beiden kussen, en Marieken op den schoot nemen. Broertje zou op vaders schoot zitten en zij zouden alle drie luisteren naar moeders vertellen over den hemel, en wat St. Pieter zeide, en wat Ons-Lieve-Vrouwken en Ons-Lieven-Heerken deden en wat zij alle dagen zagen en aten om zoo gelukkig te zijn. Dan zou Broertje met Marieken naar buiten gaan, en in het hofken spelen met sneeuw: hij zou een grooten sneeuwman maken met een pijp van vader in den mond en een bezem langs den arm. De bezemstok zou dik zijn van sneeuw langs eenen kant. Dan zouden zij met sneeuwballen naar de pijp gooien, en naar den bezem, en naar den kop van den man, en dan op 't baantje glijden, en zij zouden roepen van vreugde.

Toen dacht Marieken er aan, dit alles seffens aan Tante te vertellen. Tante was niet komen slapen, de dekens van de matras op den vloer waren onaangeroerd. Marieken haastte zich naar beneden. Tante zat in de keuken, naast de roode stoof. Met schitterende oogen vertelde het meisje al haar gedachtjes en droompjes, en zij werd gekust, enweer zuiver gewasschen zooals moeder dat deed en zij kreeg goede warme koffie en lekker versch brood. Tante zag er zeer vermoeid uit, haar oogen waren rood en gezwollen. Zij had met vader de wake gedaan bij de lijken, om de beurt, 't zij biddend een beetje, of zittend, zonder gepeinzen, in de stilte van den nacht, bij twee dooden en een slapende, 't zij zelf induttend, met achter de oogleden het vage beeld van brandende wassen kaarsen vermenigvuldigd in tallooze kleine starren.

- Tante, is moeder nu begraven? En Broertje?

- Neen, mijn schaapken, morgen. Met Broertje.

- Dan zijn zij in den hemel, niet?

Tante legde uitvan ja, en hoe dat kwam. Maar haar stem verzwakte, en eindelijk bleef een vraag onbeantwoord. Enkele kleine woorden zonder gevolg... Tante sliep, bij de roode stoof. Een gedoofde snik onderbrak bij tijden de zware ademhaling.

Toen werd de voordeur geopend en Angelique Maes kwam de keuken binnen. Zij keek verwonderd naar de slapende vrouw en het stil zittende, gelukkige kind.

- Is uw vader boven?

- Ja, geloof ik, Madam... Vader werd bij het waken afgelost. Hij wekte Tante, en deed haar naar boven gaan om te slapen. Marieken kon naar school niet gaan en zat alleen in de keuken; zij moest op het vuur passen. Al het nieuws dezer dagen scheen haar nu zeer aangenaam en van groot gewicht. Zij lette op het vuur met alle nauwkeurigheid, keek dan naar de tuimelende sneeuwvlokken daarbuiten, droomde van den hemel, en van wat zij al te vertellen had aan de vriendinnen ter school. Zij morste kool over den vloer, raapte het op en droomde dan weer weg in schoone gepeinzen. Toen Tante naar beneden kwam, vond zij het kleine meisje voor het venster, naar de sneeuwlucht turend. De stoof was uit en Marieken was zwart van kool. Toch zeide Tante niets, hetgeen zeer buitengewoon was. Zij stak de stoof aan.

Marieken had nu een andere afleiding. In den namiddag werden haar de doodsbeeldekens getoond: er stond een groot Kruis-Lieven-Heer op. Zij kreeg er een en hield niet stil tot ze mocht buitengaan. Toen liep zij den weg naar school op. De klasse was niet ten einde.

't Wachten was verdrietend, maar toch was 't genoeglijk op het puntje der tong sneeuwvlokken te vangen of

er te voelen smelten, killig, op dewarme wangen. Dik lag de sneeuw en Marieken zag, van waar haar stapjes gekomen waren in dubbele rij, telkens een donker putje, 't Was pleizierig na te gaan hoe haar voetjes verdwenen in de sneeuw, waar ze stond.

Daar ging een bel. Marieken's hart klopte. Na langen tijd ging de deur open en daar kwamen de kinderen buiten geloopen, met groepjes; de groote en de kleine, een der beide richtingen nemend in de straat, 't was plots een levendig krioelen van kleine donkere gedaanten in den nanoen, krevelend overal in de blauwige sneeuw.

Daar was Léonie, en Thilde, en daar liep Coralie buiten met een hoop anderen.

- Coralie, mijn moeder is ook in den hemel!

Dat wekte eerbied. Marieken moest vertellen. Maar zij voelde zich plots schuw vóór al die luisterende nieuwsgierigheid, het gaf haar een ongewoon en vervelend gewicht. Daarbij, zij was haastig om het doodsbeeldeken te toonen. Het werd bewonderd, en Marieken borg het als een schat terug in haar zak, maar moest vader vragen of elk der vriendinnen eentje of twee kon krijgen.

Daar pletste een sneeuwbal vlak nevens het groepje open op denmuur. En seffens werd het een gevecht, meisjes tegen jongens, met angst- en vreugdekreten. Coralie liep de vestingen op zoo rap ze kon, en van daar wierp zij met alle kracht ballen en ballen. Soms hield zij op, onder het hevig begooien gebogen en met haast sneeuw bijeennijpend. Dan herbegon ze te vechten. Marieken schoof uit gedurende het beklauteren en rolde den heuvel af, zij kreeg meteen twee ballen op het hoofd en een menigte ploften rondom haar in de sneeuw. Zij sprong recht.

Toontje van den smid stond vóór haar, lachend en bedreigend, met geheven arm, werpens gereed. Marieken verdedigde zich woest, sneeuw naar hem schoppend.

Wat verder vochten de jongens onder elkaar, en Fientje Smekens stond boven op de vesting te huilen omdat zij zeer had.

Daar rende Coralie voorbij Marieken, vlak op Toontje, die viel. Het ventje werd ‘gewasschen’, lachte eerst, maar huilde dan vervaarlijk, als een gekeeld zwijn. Dat eindigde het gevecht. De meiskens liepen verder, en 't geschreeuw van Toontje verzwakte in den avond. Toen Marieken thuis kwam, met klompen smeltende sneeuw al over haar kleeren, met vurige wangen eri schitterende oogen, was vader misnoegd.

- Uw Ma-ken is juist in de kist gedaan, en uw broerken ook, zei hij. En gij hebt ze niet gezien.

Marieken zweeg. Zij vond het zoo spijtig. Een oogenblik nog dacht zij te hooren, hoe Toontje ginder aan 't huilen lag in de sneeuw. En zij had wel gaarne hetzelfde gedaan. Maar zij kon niet. Zij had toch zulk een vreugde gehad!

- Ma-ken komt toch terug met Broerken, nietwaar, vader, zei zij dan schuw. Vader zei vaag ja. Het werd gansch donker in de keuken. Marieken hadde gaarne licht gehad, enwatrondgeloopen. Vader zat, gebogen, nevens de roode stoof. Zij kon zijn gezicht slechts raden. En zij hoorde hem nu gedoofd snikken. Zij werd zeer bang.

- Vader?

Nu snikte hij luid.

- Pa-ken?

Hij nam haar op zijn knieën, en kuste haar onstuimig. Toen zei hij:

- Ma-ken zal terugkomen... Want Marieken's hart klopte hevig tegen zijn borst, en haar adem werd zwaar en gejaagd.

- En Broerken ook. En hij zal met u spelen.

- In de sneeuw?

Toen vertelde Marieken van Toontje, en zij lachte. Broerken zou zich niet laten in de sneeuw duwen! Broertje zou Coralie'shoofd wasschen met sneeuw, dat zou hij. Den volgenden morgen werd Marieken vroeg gewekt door ongemeen geklop en gestommel in huis. Tante was reeds weg, en nu liep het meisken naar beneden. Daar niemand in de keuken was, opende zij voorzichtig de deur der voorkamer. Bij het licht van enkele kaarsen stonden twee kisten. Vader en Tante, en Charel Ghijsbrecht de behanger, waren een zwart doek aan denmuur aan het kloppen.

Moeder lag in de groote kist. Broertje's kistje scheen zoo, zoo klein... Marieken werd naar boven gedaan door Tante, die zeer boos was.

- Gij moet in uw bed blijven!

En lang, lang lag het meisken te luisteren naar wat er beneden gebeurde. Het geklop hield op. Dan werd er gesproken in de keuken... Daarna kwam plots een groote bedrijvigheid, en er schenen veel menschen te zijn... Nu hoorde zij, op straat, het schoon en droevig gezang van den pastoor, langzaam verwijderend. Een klok luidde zwaar in de kerk tegen de school. Dan werd alles zoo, zoo stil...

Na lang aarzelen ging Marieken behoedzaam naar de keuken. Tante was bezig, broodjes in twee te snijden, ze boterde een part en legde er kaas op. Zij was niet kwaad meer.

- Mag ik beneden blijven, Tante, vroeg Marieken.

- Ja, mijn schaapken.

Zij werd gekust. Zij kreeg een broodje met kaas. Zij werd gewasschen en mocht Tante zien de broodjes gereed maken.

- Voor wie is dat allemaal, Tante?

- Voor de menschen van de begrafenis... Marieken zat verbauwereerd te kijken. Dan ging zij, bedeesd, in de

voorkamer. Een laatste kaars flakkerde even nog en belichtte vier ledige stoelen. De kisten waren weg.

Stil kwam Marieken terug bij Tante. Moeder was nu begraven ginder heel, heel ver, bij den Dender, tegen Appels. Moeder was nu in den put, en 't vreemde Broerken ook, en zij zouden zóó lang wegblijven! Maar neen, zij zouden terugkomen, misschien nog vandaag. Misschien met de menschen van de begrafenis... Ze dorst niet meer spreken. Zij wachtte geduldig tot de menschen komen zouden. Toen deze kwamen was het huis vol lawaai. Zij werd gekust. Zij kende sommigen niet, ging in een hoekje staan, zag meteen hoe het sneeuwde, daarbuiten, en wist dat Broertje met haar niet spelen zou en Moeder wegbleef, ginder in den put en terzelfdertijd in den hemel, ver, ver, duizend keeren hooger dan het stadhuis was zij. - En Marieken weende, heftig, en luider toen men haar kussen wilde.

Marieken had geen beeldekens kunnen geven aan de vriendinnen. Het hare lag boven, in een hoekje van den schoorsteenmantel, verkreukt en vuil. Het was een kleine smart. Elken avond dacht Marieken lang aan den terugkeer, die toch komen zou. Tante bleef in huis, en werd weer hard en onaangenaam.

Moeder was altijd in den hemel. Vader was zeer zacht, maar zoo droef, en stil.

II

- Esther, nog een pintje.

- Ja, meneer Lowie. Als 't u blieft, meneer Lowie. Er volgde stilte.

Lowietje Sinaeve pafte droomend aan zijn steenen pijpken.

Het gaslicht suisde.

- Esther, kind, 'k zou zoo gaarne hebben, dat het wat voortsneeuwde. Ja, ja, gij zijt kwaad. Gij kunt niet uitgaan en krijgt natte voetjes. Maar 'k heb een schoone gedachte uit te werken: 't zal mij wat tijd vragen en er moet sneeuw zijn. Een schooluitgang bij sneeuwweder in de late zonne. Hebt gij belet hoe de sneeuw schoon wordt als 't avondt? Zij heeft alle soorten van fijne, fijne tinten, van roos tot staalblauw. Gij kunt er geen spoorken wit in bespeuren. En de meiskens en de jongens, die voorbijloopen, vechtend en lachend, met zon in hun oogen en om hun kopken! 't Zou een schoon werk kunnen worden, 'k Ben er aan bezig, ginder tegen den Scheldedijk, te Vlassenbroeck. 'k Heb geen tijd om aan iets anders te peinzen.

Esther luisterde gewillig. Zij kende Lowietje Sinaeve en bleek niet verwonderd. Lowietje zei altijd, dat niemand hem verstond, in dit kleine steedje, en zij wenschte hem te verstaan.

Zij sprak toen over de kinderen, die zij dagelijks van school zag komen, en hoe zij er haar leute in had, hun spel na te gaan.

- Een kind is toch gelukkig, meneer Lowie. 't Meisken van den kleermaker hier eenige huizen verder, zij is acht jaar of zoo, en toen haar moeders lijk nog in huis was, zag ik haar spelen en vechten met zulk een pleizier, dat ik er zelf moest om lachen. De vader is bijna gek van

verdriet, nochtans. En men zegt dat hij zich haast geruineerd heeft aan begrafeniskosten. II a bien fait les choses, eindigde zij in 't Fransch.

- God, Esther, kind, kent ge geen Vlaamsch meer? Esther was gebelgd. Lowietje vroeg een derde pintje om zich te doen vergeven, en sprak:

- Dat is zeer schoon van hem. 'k Moet juist een jas laten maken en 'k zal bij hem gaan.

Lowietje Sinaeve was de vierde zoon van een der deftigste families der stad. Zijn vader had hem gaarne doen studeeren in de medicijnen, maar Lowietje maakte verzen gedurende de lezingen, bracht zijn tijd door op schilders-ateliers en in kroegen waar journalisten, schrijvers, kunstenaars van alle pluimage te vinden waren... Lowietje teekende de koppen van al zijn professors, hing ze in zijn kamertje, en achtte dan zijn geweten in rust: en zoo hij eindelijk nog alle maanden eens een kort bezoek bracht aan Dr. Van Dam's lessen, dan was zulks uit eerbied voor diens vader, die in 't geboortestadje een standbeeld had en mooie verzen had geschreven. Wat echter, niettegenstaande alle vermaningen, strenge ouderlijke brieven, hem den eeuwigen afkeer gaf voor zijn toekomstig vak, was, bij een gansch toevallig bezoek aan de kliniek, de ontleding van een vrouwenlijk. Lowietje was weggeloopen, in afschuw. Hoe zou hij dan ooit in levend vleesch kunnen snijden? Hij kon geen vlieg dooden, zei hij, wat verlegen, hoe zou hij probeeren menschen te doen sterven?

En hij had een mooien tijd van Bohemers-leven, schilderde zijn eerste doek en gaf een bundel verzen uit. Toen kwam de ontgoocheling, want zijn naam was toch nog gansch onbekend, tenzij te Gent in de vriendenkringen en in zijn stadje, waar men hem echter bekloeg: hij kon immers zulke schoone positie hebben gehad.

Lowietje kende toen de zwarte periode der onbegrepen

jongeren; de herbergen zagen hem meer dan noodig was voor zijn gezondheid en de vrienden hoorden met behagen zijn vinnig talent buiten alle mate de oude pruiken afzweepen. Toen echter Lowietje op een nacht met André Kampen, den jeugdigen dichter, in 't politiebureel gebracht werd voor straatlawaai en bijna in slechte papieren geraakte omdat hij als zijn eigen naam dien van Stijn Streuvels opgaf, kwam hij tot bedenken en werkte zich het contemplatieve van zijn karakter beter uit. Hij beminde zijn streek met al den hartstocht zijner jonge ziel, liep langs de Schelde te droomen en al de schoonheid van tint en licht en beweging drong in hem tot ze deel uitmaakte van zijn eigen wezen. In zijn stadje waren de menschen bevreemd door zijn doen en spreken, hij was voor hen zoo buitengewoon als open lucht en zon en boomen waren tot hun enge huizekens en hun dagelijk-schen treuzel. Hij schepte er behagen in, de lieden te verbauwereeren met vreemde theorieën en een lossen das en een fluweelen jas te dragen. Zijn haar was lang en slordig; kruideniers vroegen hem soms tusschen pijp en pot, of hij voor een matras spaarde. Lowietje stond echter zijn man op zulke snedige wijze, dat hij stilaan gevreesd werd, te meer daar men van hem sprak in de gazetten en zoo de borgers soms nog hoogdunkend en betwetend glimlachten, dan was zulks alleen maar om zich niet overwonnen te voelen door sterkere omstandigheden.

Lowietje Sinaeve was schilder en dichter, en zou geen dokter worden. Daar was zijn familie wel wat gebelgd over, maar alles schikt zich in deze wereld, en een bekende naam, zij het maar als kunstenaar, is ook zoo slecht niet.

Lowietje ging dus naar den kleinen kleermaker, daags nadat Esther hem verteld had, hoe de man zijn laatste duiten had uitgegeven om een prachtige begrafenis te

verzekeren: zulks had hem buitenmate aangestaan. Sedert de ramp was het de eerste maal dat wat blijdschap de wangen kleurde van Marieken's vader, want daar was een nieuwe klant. Lowietje werd binnengeleid in de voorkamer, en Meneer Lowie mocht verzekerd zijn dat de fluweelen jas met zijden galon een prachtstuk zou wezen. Meneer Lowie sprak heel weinig, en terwijl de maat genomen werd, keek hij altijd naar het schilderij aan den wand. Marieken's vader werd zeer fier over die aandacht, maar toen Meneer Lowie hem volop in steek liet met opgeheven meter, en hij in hemdsmouwen naar het schilderij ging, dacht de kleermaker toch dat artisten niet al te wijs zijn. Meneer Lowie keek aldoor naar het beeld van de Maagd met het kindeken en naar de rijkgekleede heiligen die er rond knielden. Toen klauterde hij op een stoel, bestudeerde het doek nauwkeurig, onthaakte het en scheen verslonden in diepe beschouwing.

Buiten rammelde een kar. De kleermaker stond steeds met meter en boekje te wachten.

- Man toch, waar komt dat schilderij vandaan?

- Een koopje van mijn vrouws moeder, op een venditie te Appels, 'k weet niet meer van wie. 't Is niet slecht, eh Meneer Lowie? Misschien een beetje ouderwetsch. Nu schilderen ze liever het veld en de Schelde.

- Maar man, dit is een Rubens!

Lowietje was zeer opgewonden. De kleermaker zag, dat het ernstig was, en toch kon hij het niet gelooven. Rubens! Dat was dé schilder. De grootste van allemaal. Zijnportret was in debeeldekens van Marieken, en overigens overal: een sierlijk, jong gelaat, met groote diepe oogen, fijnen baard, en mooi golvende lokken, en dien prachtigen, breedgeranden hoed! Hij was bekend in alle hoeken van de wijde wereld. Wanneer leefde hij? Lang geleden, maar toch kende ieder van zijn werk; zijn schil-

derijen waren te Antwerpen, en in de groote kerk van Aalst was er ook een!

- Maar Meneer Lowie, dat zou elkendeen toch geweten hebben?

- Maar dit schilderij is vuil, vol zwart vernis! 'k Zou er niet durven aankomen.... Een deskundige.... Maar 't moet een Rubens zijn! 't Is Jandorie een Rubens.... en dan plots:

- Ik kan niet mis zijn! 'k Zal er over schrijven. Jef Pauwels, gij zijt rijk!

De kleermaker ging zitten. De ontroering was hem te machtig. Hij herzag een armzalig leventje van tobben en krabben om de twee eindjes bijeen te knoopen.

- Mijn vrouw zal 't niet geweten hebben.

En zijn lippen beefden. Hij was zeer bleek.

- En uw dochterken! Jandorie, zij zal gelukkig zijn! 'k Ga seffens schrijven naar Fritz Bloemen en Stan Van den Berg, twee kunstkenners op de hoogte, zulle.

Het maatnemen eindigde spoedig en Lowietje ontsnapte als een veulen.

Toen kwamen dagen van lang, lang wachten, en Marieken keek, telkenmale ze kon, naar het schilderij waardoor vader plots gek geworden was. En er kwam geen nieuws. Het brandde het kleermakerken op de tong, dat hij een Rubens had. Maar hij dorst het niet zeggen. Het werd onuitstaanbaar. Hij liep naar de ouders van Meneer Lowie. Meneer Lowie was uit stad... Men wist niet op een dag na wanneer hij terug kwam. Maar, den zesden dag na de groote ontdekking, stond meneer Lowie met twee andere heeren plots in het achterkeukentje van den kleermaker. Marieken sloeg haar tas koffie om, en weende. Vader was al met hen in de voorkamer. De heeren zagen er deftig, rijk en toch artist uit. Misschien waren zij van Rubens' familie! Er werd lang gesproken. Meneer Lowie was zeer opgewonden en taterde er maar

op los: ‘Zie dien arm, ge zoudt er in bijten. Zie dit rijke vermillioen!’ De oudste der twee vreemdelingen onderzocht nauwkeurig het schilderij, met een vergrootglas. Hij mompelde: ‘Wonderlijk, wonderlijk!’ De andere heer hing gebogen over hem. Zij spraken toen, in sierlijk Vlaamsch, gelijk in de boeken. De kleine kleermaker moest wel twintig maal vertellen over den koop van zijn schoonmoeder. Het duurde lang. De oude heer nam nota's. Hij vroeg het adres. Jef Pauwels gaf een visitekaartje. Hij kende zijn wereld.

- Meneer Pauwels, gij hebt daar een wonderbaar stuk. Het moet van Rubens zijn. Bewaar het zorgvuldig; wij zullen trachten het te doen aankoopen door een museum. Verkoop het niet te haastig, zoo ik u bidden mag. Wees op uw hoede!

De heeren schudden den kleermaker de hand en stapten deftig buiten.

Lowietje zei bij het heengaan:

- Wel, Pauwels?

Het was als had hij een overwinning behaald.

Dien dag was het Klaasfeest. Sedert een paar weken stelden alle lekkernij winkels de mooiste dingen ten toon: chocolade, marsepijn, suikerbollen, groote mannen in speculaas, en de bazaar had een ongekende weelde van de schoonste poppen, en bedkamertjes, en wiegjes waar de meisjes begeerend naar keken; de kleine jongens drukten hun neus groen-plat op de vitrines om beter de paarden, en de soldaatjes, de sabels, geweren, trommels, treinen, pachthoeven met beesten allerhande te kunnen bezichtigen. Daar zou Sinterklaas zijn keus in doen, en zijn ezel zou gebukt gaan onder de zware, kostbare vracht. Marieken had een groote pop gezien, en was sedert dagen en dagen naar dezelfde pop gaan kijken. Moeder kende Sinterklaas en zou de pop hebben doen

bezorgen, maar moeder was thans te ver om de pop te kunnen zien. Zij zou echter over Marieken spreken aan Sinterklaas, dat was zeker. De gedachte groeide en groeide, Marieken was nu overtuigd, dat de pop voor haar zou zijn, en zou toch zoo gewenscht hebben, dat Ma-ken hier was om haar te kussen en haar te toonen wat een braaf meisje Marieken was. Tante had het meisje verwonderd bekeken, toen deze op een avond van de groote, schoone pop met witte kleeren vol kant sprak, alsof de pop reeds in huis was. Maar Tante was zooveel ouder dan moeder, en zij liep altijd te dubben en te klagen dat alles zoo duur was; Marieken wist, dat Tante den Sant niet goed kende, niet zooals moeder. Daags vóór Sinterklaas sprak het meisken even over de pop, omdat zij er altoos aan dacht, maar Tante had niet eens geluisterd: zij was in druk gesprek met vader over geld en betalingen. Daarom had Marieken zelf, zonder meer te zeggen, haar telloor achter de stoof geplaatst alvorens naar bed te gaan en te droomen van de groote, mooie pop.

Doch 's anderendaags was de telloor weg. Tante scheen bedrukt toen Marieken huilde. Vader kuste haar.

- Sinterklaas komt later bij arme menschen, zei hij.

Het meisje snikte aldoor op den schoolweg.

De vitrines in den bazaar waren half ledig en de groote pop was verdwenen! Dat was de hevigste smart. Marieken was braaf geweest, nochtans. Ma-ken kon haar toch niet vergeten hebben. De troost van vader, dat de Sant misschien later zou komen, was van geen tel; de pop was weg. Misschien was moeder te ver om Marieken te zien... Marieken zou nu gaarne ook dood zijn en in den hemel leven. Toen de kinderen vertelden van hetgeen zij gekregen hadden, dacht zij steeds aan de telloor, die Tante van kanthadgezet, ledig. Haar lippenbeefden. Al de vriendinnetjes kregen zooveel speelgoed en lek-

kernij; zij hadden er zooveel over te vertellen, dat Marieken zwijgen kon en niemand zulks belette.

Maar in de klasse gebeurde het wonderbare. Masoeur was juist bezig aan het telraam, toen de deur openging en Moeder Overste binnenkwam met Sinterklaas in persoon. Alle meiskens bleven in ontzag staren naar den heiligen man. Bertje Segers was bang en weende luid, voor een poosken.

De Sant had schitterende witte kleeren, en een gouden staf en mijter. De lange blanke baard deed er hem goedig uitzien, zooals een zeer rijke, oude grootvader. Maar toch sloeg hij met zijn staf op den grond, omdat Betje Seghers weer wilde huilen. Zuster Angelique kwam nu binnen met twee groote manden. De knecht van Sinterklaas was in de keuken een tas koffie aan het drinken, zei ze. Moeder Overste sprak nu tot den heilige: ‘Al deze kinderen zullen altijd braaf zijn, Sinterklaas, goed leeren en goed bidden.’

De heilige man knikte, met statige voldaanheid. Hij keek rond. Daar bonsde Marieken's hart, want de groote man had haar gezien. Zij zou zoo, zoo gaarne gesproken hebben over de pop! Zij werd zeer rood, en haar mond ging open, doch zij kon niet spreken. De heilige scheen haar te herkennen. Zie, hij wees haar aan Moeder Overste. Waarom scheen deze nu plots kwaad?

- Zijn al die schoone dingen voor de kinderen? zei ze. De heilige knikte en ging.

Masoeur zei, dat hij enkel Fransch sprak, daarbij de heiligen spreken niet tot de menschen.

De uitdeeling begon. Fondants, pralines, rooskleurige zwijntjes, maar geen poppen. Marieken kreeg tweestukken chocolade en een man in speculaas. Zij was niet ontgoocheld: de heilige had haar bekeken en scheen haar te kennen. Ma-ken had dus gesproken. De pop zou voor later zijn....

's Namiddags had Marieken zoo geschrokken toen de vreemde heeren binnenkwamen: de oudste geleek op Sinterklaas, maar zijn baard was korter... Zij had met angst gewacht tot vader terugkwam, en haar hartje joepte van vreugde toen vader eindelijk binnenliep, hakkelde, Marieken kuste, danste, en zei:

- Wij zijn rijk, Marieken! Gij zult een pop hebben! Want Sinterklaas was juist buitengegaan.

Marieken kreeg een pop, denzelfden avond. Vader was afgesproken met den heilige en bracht aan het meisken, in haar bed, een groote, groote pop, als boerinnetje gekleed. Marieken lachte en riep van vreugde. Een oogenblik later werd er luid gesproken in de keuken, en de scherpe stemme van Tante snerpte, vol verwijt. Maar Marieken sliep zachtjes in, in het donker de kostbare pop betastend, die nevens haar lag, als een kleine zuster.

De volgende dagen scheen het huis gansch veranderd. Vader had nog wel buien van droefgeestigheid, maar kon geen oogenblik meer stil zitten; wel honderd maal per dag liep hij naar de voorkamer het schilderij bekijken. Er kwamen veel brieven, die vader luidop las. Sommige waren echter in 't Fransch: Tante moest die verklaren. Vreemde heeren belden nu alle dagen aan. Vader ging met hen vóór het schilderij staan. Eens kwam men het doek photographeeren. Na de meeste bezoeken kwam vader bij Tante en sprak over geld.

Tienduizend. Vijftienduizend Op een zekeren dag schitterden zijn oogen wild: ‘honderd-duizend,’ sprak hij, en hij kuste Marieken heftig. Doch Tante zei: ‘Wachten!’

Vader werkte weinig. Tante sprak niet meer van geld.

- Laat ze 't maar op de rekening zetten, had vader meermaals gezeid.

Er kwam biefstuk op tafel. Een Zondag maakte Tante een kieken gereed...

Dan weer liep vader ontmoedigd.

- 'k Zal 't direct verkoopen aan den eerste den beste, zei hij.

Doch dan werd Tante kwaad.

Op school had Marieken van de pop verteld, en eerbied verwekt, hetgeen haar weer schuchter maakte. De meiskens hadden haar enkele dagen later gevraagd of het waar was, dat vader een Rubens had. Zij wist het niet, en kon niet denken wat een Rubens was. Vader legde haar uit, dat zij ja mocht zeggen, en het schilderij van de voorplaats veel, veel geld waard was.

Op een namiddag kwam Marieken binnen. Vader, Tante en meneer Lowie zaten in de voorplaats en dronken wijn. Het schilderij was weg. Zij moest een handje geven aan meneer Lowie, die haar kuste.

- Driehonderd duizend frank zijn wij rijk, Marieken, zei vader. De Rubens is voor den ‘musée’ van Brussel. Dat moest zeer veel zijn. Marieken dronk uit vader's glas. 't Was zoo goed, wijn!

Vader en meneer Lowie spraken over Rubens, en waren beide vroolijk en rood. Zij dronken nu en dan, en er kwamen meer flesschen op tafel. Tante schoof binnen en kreeg ook haar glas. Marieken proefde verschillende keeren uit vader's roemer. Ze voelde zich gelukkig. Het scheen zoo warm te zijn, toch... Toen hoorde zij het gesprek vervagen in gesuis en alles schemerde stilaan vóór haar oogen. Zweet woog in dikke, koude droppels op haar voorhoofd. Zij werd naar bed gedaan, met de pop. Zij dacht, dat zij sterven zou...

(Wordt vervolgd)

Emily Bronte
door J. de Gruyter
(Vervolg)
Wuthering Heights

Er zijn eenige faktoren en gebeurtenissen in het leven van Emily, die ons het ontstaan van dit vreemde boek helpen verklaren. In de eerste plaats haar liefde voor de 'Moors', die groote uitgestrektheden van wijd en eenzaam heideveld, hier en daar onderbroken door kleine, beschutte valleien, waardoor een stroompje zich een weg baant: een onafzienbaar, boomloos heuvelland, waarin de woningen op mijlen afstands van elkaar liggen, waar de sneeuw nog lang blijft liggen in den winter, een land, kaal en kil, als de koude, bijtende winden er langs gieren in mensch-vijandige ruwheid, maar dat zich tegen den zomer met het jonge groen van varen en mos tooit en in September met een purperen glorie van heidebloesem pronkt, een land, dat in bepaalde seizoenen het schaap tot voeding dient en waar overigens leeuwerik en kievit, duif en korhoen, wilde eend en vink eene, slechts nu en dan door een jager onderbroken, betrekkelijk ongestoorde vrijheid genieten.

'Mijnzuster Emily minde de 'moors', schreef Charlotte, toen hare zuster zich gedwongen zag, na slechts drie maanden op de school van Miss Wooler geweest te zijn, ziek van heimwee naar het dorp Haworth terug te keeren. 'Bloemen mooier dan de roos bloesemden voor haar in den zwarten heidegrond; uit een somber hol in een grauwe heuvelhelling kon haar geest zich een Eden

scheppen. In de kale eenzaamheid vond zij vele, haar dierbare, genietingen; en niet de minste en de meest geliefde was - vrijheid. Vrijheid was als de adem haars levens; zonder haar moest zij ondergaan. De verwisseling van haar eigen tehuis met een school en van haar eigen zeer stille, zeer afgezonderde, maar ongedwongen, eenvoudige, onbelemmerde levenswijze met eene van geregelde en gedwongen routine, ofschoon onder het meest zachtmoedig toezicht, was meer dan zij verdragen kon. Hare natuur, de hartstocht van haar onafhankelijkheidsgevoel, was haar te sterk. Elken ochtend, als zij opstond, doemden haar tehuis en de "moors" voor haar op en dit vizioen verdonkerde en versomberde den dag, die voor haar lag. Niemand wist wat haar scheelde. Ik wist het te goed. In deze worsteling werd haar gezondheid gebroken: haar bleek gelaat, haar vermagerende gestalte, haar afnemende lichaamskracht, wezen op een snellen teruggang. Ik voelde in mijn hart, dat zij sterven zou, als ze niet naar huis terugkeerde en in deze over-tuiging wist ik te bewerken dat zij teruggeroepen werd. Ze was slechts drie maanden op school geweest; en het duurde eenige jaren voor er een nieuwe proef gewaagd werd met haar van huis te zenden.'

Behalve de 'moors' helpt ook het karakter der menschen uit haar naaste omgeving ons eenigermate in de verklaring van de grootsche schepping 'Wuthering Heights'. Die bewoners van de West-Riding van Yorkshire, met welker legenden en histories de oude heer Bronte zijn kinderen of gasten zoo dikwijls onderhield - zij waren koppig en onafhankelijk, diep in hun genegenheden, maar deze tot weinigen beperkt en ruw zich uitend, trouw voor wie hun aanhankelijkheid gewonnen hadden, maar ook van een wraakzucht, soms overgedragen van generatie op generatie, als uitgedrukt in hun spreekwoord: 'Bewaar 'n steen in je zak zeven

jaar, draai'm om en bewaar'm zeven jaar langer, zoodat je'm altijd bij de hand hebt, als je vijand je tegenkomt.' In de dagen van de Brontes woonden op de 'moors' in hun afgelegen, in wintertijd bijna ongenaakbare voorvaderlijke woningen of kasteelen, nog vele dier oude families, sedert eeuwen daar geboren en getogen, die in hun zeden en gewoonten de ruwheid en eigengerechtigheid van middeleeuwsche toestanden nog lang niet afgelegd hadden en waaromtrent allerlei verhalen van onbeheerschte hartstochten, van buitensporigheden en wreede vermaken de ronde deden.

Omtrent den invloed hiervan op de verbeelding van Emily maakt Charlotte eenige opmerkingen, die hier niet gemist mogen worden:

'Ik moet bekennen, dat zij nauwlijks meer praktische kennis van de bevolking, waaronder zij leefde, had, dan een non heeft van het landvolk dat langs het kloosterhek gaat. Mijn zuster's natuur deed haar niet het gezelschap van anderen zoeken: de omstandigheden versterkten haar neiging tot afzondering; behalve om naar de kerk te gaan of een wandeling over de heuvels te doen, kwam zij zelden den drempel van haar huis over. Ofschoon zij steeds welwillend gestemd was tegenover de menschen om haar heen, zocht zij nooit - en had ook heel weinig - omgang met hen; en toch kende zij hen, kende hun manieren, hun taal en hun familiegeschiedenis; zij kon met belangstelling over hen hooren vertellen en ook met vermelding van de meest intieme bizonderheden over hen spreken; maar m e t hen wisselde zij nauwlijks een woord. Een gevolg daarvan was dat, wat haar geest van de werkelijkheid hen betreffend opgevangen had, zich te zeer bepaalde tot die tragische en schrikwekkende trekken of gebeurtenissen, waarvan elke ruwe en achterlijke streek de donkere herinneringen bewaart. Hare verbeelding, die van een meer som-

beren dan zonnigen aard was - meer machtig dan speelziek - vond in zulke trekken het materiaal, waaruit zij scheppingen als Heathcliffe, als Hindley Earnshaw, als Catherine opbouwde. Deze wezens gevormd hebbend, wist zij niet, wat zij gedaan had. Als de redacteur, die het manuscript ter beoordeeling kreeg, rilde onder de gruwelijke werking van naturen zoo meedoogenloos en onverzoenlijk; als men klaagde dat het luisteren alleen naar zekere aangrijpende tooneelen 's nachts den slaap uitbande en overdag den innerlijken vrede verstoorde, dan verwonderde Emily zich over de bedoeling dier opmerkingen en verdacht den klager van affektatie.'

Op de schepping van de hoofdfiguur van het boek, den vreemd sinisteren Heathcliffe, is zeker niet zonder invloed geweest het noodlottig einde van haar broeder Branwell Bronte.

Deze broeder met zijn fonkelenden geest en zijn jovialen, levenslustigen, helaas al te levenslustigen zin, met zijn talenten en welsprekendheid, maar ook zijn ijdelheid en onstandvastigheid, deze broeder, één jaar ouder dan Emily, op wien de meisjes Bronte zoo groote verwachtingen gebouwd hadden - werd hij door allen niet erkend als het genie van de familie? - heeft gedurende de laatste jaren van zijn, d.i. ook van Emily's leven, een somber-tragische noot in het predikanten-gezin gebracht. Tezeer aan zichzelf overgelaten in zijn opvoeding en gedrag, met te weinig verantwoordelijkheids-gevoel en ernst in zijn psychisch samenstel, verongelukte hij ten slotte in elken werkkring, waarin hij zich geplaatst vond: als huisonderwijzer, als schilder, als stationschef. En zoo kon het gebeuren dat hij ten slotte, sedert hij teruggekeerd was van het landgoed, waarop hij als gouverneur werkzaam was - omtrent de verhouding

tusschen hem en de vrouw van den eigenaar komen onderzoekers van het geval tot de meest tegenstrijdige conclusies; zeker is dat het zijn ondergang voltooide - zoo geschiedde het dat hij verslaafd aan drank en opium op de meest erbarmelijke wijze zijn leven eindigde. Uit deze periode dateert de volgende gebeurtenis.

Na opgemerkt te hebben dat in de twee laatste jaren van zijn leven de beide andere zusters Charlotte en Anne niets meer met hem te maken wilden hebben en zooveel mogelijk zijn tegenwoordigheid schuwden, deelt Mary Robinson in hare meergenoemde biografie ons mêe: ‘Maar er was één vrouwenhart sterk genoeg in zijn mededoogen om de dagelijksche aanraking met Branwell's zonden en ergernissen te dragen en niet te verflauwen in zijn hulp en genegenheid. Nacht op nacht, als de oude heer Bronte te bed lag en Anne en Charlotte zich naar hun slaapkamer begeven hadden, zat Emily op en waakte. Het was een lang wachten dikwijls in het stille huis voor de wankelende tred, de gemompelde vloek, de tastende hand aan de deurknop, haar dwong zich opterichten uit haar droevig gepeins en den verdoolde binnentelaten om hem naar zijn rustplaats te leiden. Maar zij werd niet moe in haar goedheid. In dat zwijgende huis was het de zwijgende Emily die altijd een opwekkend woord voor Branwell had; het was Emily, die zich bleef herinneren dat hij haar broeder was, zonder dat die herinnering haar hart bevriezen deed. Nog hoopte zij hem door liefde terug te winnen en de kracht en oprechtheid zelve van zijn schuldigen hartstocht (een reden van grooteren weerzin voor haar zusters) was een aanspraak te meer op de sympathie van Emily, wier geest naar het heftige, het hartstochtelijke, het oningetoomde, het matelooze neigde. Zoo kwam het dat zij meer dan de anderen vertrouwd raakte met den strijd, de twijfelingen en de schaamte van die gepijnigde ziel;

en als zij met haar geringe kennis van de wereld zich verbeeldde dat zulke buitensporige verwrongen passies natuurlijk waren, dan is het toch zeker niet haar, die wij moeten misprijzen om haar medelijden.

In verloop van tijd werd Branwell erger en meer onhandelbaar en het was gelukkig dat de eenzame waakster sterk was. Ten slotte werd hij ziek en ging dan soms vroeger naar bed, neerliggend in een verdooving van opium en drank. Op zulk een avond, terwijl de vader en Branwell tebedlagen, kwamen de zusters naar boven om naar bed te gaan, toen Charlotte, de kamer van Branwell passeerend, door de half-geopende deur een vreemde flikkering waarnam. “O Emily,” riep zij uit, “het huis staat in brand!”

Emily kwam nader, haar vingers op de lippen. Zij herinnerde zich de groote vrees van haar vader voor brand; het was de eenige vrees van een moedig mensch, de reden waarom hij geen neteldoeken-gordijnen of -kleeren in zijn huis duldde. Emily kwam zwijgend nader en zag de vlam; dan, bleek en vastberaden, haastte zij zich den trap af naar den benedengang, waar 's nachts altijd een paar volle emmers water gereedstonden. Met een emmer in elke hand kwam zij weer boven. Anne, Charlotte en het dienstmeisje drongen zich tegen den muur in ontzetting en schrik. Emily trad zonder bedenken dein vlam staande kamer binnen. Na een korte poos doofde de flikkering uit. Gelukkig had de vlam het houtwerk niet aangetast: de dronken Branwell moest, zich omdraaiend in zijn bed, het licht omgegooid hebben, want de beddelakens en de matras stonden in brand en te midden daarvan lag, toen Emily binnentrad, Branwell, zich niet bewust van wat er gebeurde, evenals Jane Eyre Mr. Rochester vond in Charlotte's roman. Maar het was geen redelijk, dankbaar wezen waar Emily mee te doen had. Na eenige oogenblikken van langen duur

zagen de meisjes, die nog in den gang stonden, haar naar buiten waggelen, bleek, met geschroeide kleeren, terwijl zij haar bedwelmden broeder half droeg, half sleepte. Zij legde hem op haar eigen bed in de kleine bovengangkamer, waar zij sliep, en zei de meisjes, dat ze maar naar bed moesten gaan. Waar zijzelve dien nacht sliep, weet niemand zich nu te herinneren.'

Het was in deze dagen, waarover het floers van de degradatie en ondergang van haar broeder hangt, dat Emily haar Wuthering Heights schreef en de donkere tragiek van een karakter als Heathcliff vindt ongetwijfeld ten deele haar oorsprong in de levensgebeurtenissen, de hallucinaties en excessen van dit, eens met die intensiteit, die het meest op den voorgrond tredend kenmerk van Emily Bronte's persoonlijkheid is, aangehangen familielid. Want de zonden en hartstochten, daarmee in haren ervaringskring gebracht, moeten zeer diepe sporen in Emily's geest achtergelaten en, zij het dan onbewust en ongewild - want Heathcliff is toch een absoluut andere, niet-herkenbaar andere figuur geworden als Branwell Bronte - op haar creaties in dit ontzaglijk drama hun merk gedrukt hebben.

Het probleem door de macht van zonde en onrecht, zoo dikwijls triomfeerend op deez Aarde, haar gesteld, moet haar in die jaren dat zij haar beroemde boek schreef, niet losgelaten hebben; men kan er zeker van zijn dat het nacht en dag in haar gepeinzen was. Uit den meer lieflijken, verzoenenden geest, die het einde van haar werk bezielt, weten wij dat de storm zich gelegd heeft, dat haar geest tot helderheid en rust gekomen is, dat zij troost gevonden heeft in het weten, dat ook het kwaad niet van eeuwigen duur is, al kan het dan slechts overwonnen worden middels het langzaam-werkend procédé der Natuur, die geen afwijking gedoogt van haar wet van oorzaak en gevolg, en de daarin wortelende erfe-

lijkheid. In haar pantheïstische natuurbeschouwing, in haar opgang, in haar eenheidsgevoel met die Natuur, vond zij ten slotte de groote verzoening en zij belichaamde den eindelijken vrede in het hooggestemd onsterfelijk gedicht, dat zij schreef op den drempel van leven en dood, van wat wij menschen leven en dood noemen. Een scheiding welke zij in die laatste dagen en met die laatste woorden hartstochtelijk verwierp. Het is alles leven, roept zij uit, alles leven, één onsterfelijk leven en er is geen plaats in voor den dood.

Wij spraken van de invloeden, die het hunne moeten bijgedragen hebben tot de schepping van den roman Wuthering Heights, maar deze eenzame heidegronden en ruwe menschenlevens, deze barbaarsche of verwilderde zeden en ook de ondergang van Branwell Bronte, zij geven ons toch niet meer dan wat onbewerkte materialen, waaruit dit kunstwerk opgebouwd is. Want, terwijl we bij Charlotte - en de meeste romanschrijvers die meer direkt uit hunne observatie en ervaring putten - voor bijna elk harer personen een prototype in het werkelijk leven kunnen aanwijzen, is dit voor het werk van Emily allerminst het geval, heeft men voor geen harer figuren op die wijze een model kunnen vinden. Wat zij gehoord moge hebben van verhalen van heillooze hartstochten, van misdaad en moord, ook wat zij gelezen moge hebben van sprookjes of legenden of vertellingen, waarin donkere passies, en wreedheid en doodslag een rol spelen, wat zich uit andere bronnen afgezet heeft in haar geestelijke ervaring, het is in haar somber-grootsche verbeelding zoodanig verwerkt, het heeft zich zoodanig vervormd, het heeft een zoodanige herschepping ondergaan, dat het geheel onherkenbaar geworden is. Charlotte beklaagt zich meer dan eens over den geringen voorraad harer ervaringen; de ge-

beurtenissen van WutheringHeights daarentegen staan zoover buiten de ervaringen van een jonge vrouw als Emily Bronte, die de pastorie van Haworth bijna niet verlaten heeft, dat het verband zoo goed als geheel aan onze waarneming ontsnapt. Charlotte Bronte heeft gezocht in haar omgeving en haar herinneringen en wel eens in haar lektuur, en heeft daaruit gekozen die menschen en die mensch-eigenaardigheden, belangrijk genoeg naar hare meening om ze in hare romans optenemen, en zij heeft er angstvallig naar gestreefd hare dus gekozen en gevormde figuren in die toestanden te plaatsen, hun die lotgevallen toe te deelen, die een goed aaneensluitend geheel in overeenstemming met den aard hunner karakters zouden geven. Men voelt de moeite, die het haar gekost heeft; men ontdekt dat zij niet altijd geslaagd is. Hier niets of schijnbaar niets van dit alles. Het is of deze gigantenwereld, deze wereld van onaardsche wezens en meer dan menschelijke hartstochten zóó in de verbeelding van Emily opgerezen is en zij geen keuze gehad heeft - noch in haar figuren noch in hun lotgevallen. Niet zonder grond heeft Swinburne dit boek met King Lear durven vergelijken.

Charlotte Bronte had bij het schrijven van haar werk steeds een oog op het publiek gericht; de kritiek van een zekere Miss Rigby heeft haar diep gewond; zij wrokt erover in hare brieven. Bij Emily Bronte kan er van belangstelling of minachting voor het publiek en zijn oordeel nauwlijks sprake zijn. Het bestaat voor haar niet. Haar werk - het geldt zoowel voor haren roman als hare gedichten - is in dit opzicht veel zuiverder en sterker, veel meer de vrije, oncon ventioneele uitstorting van een gemoedsleven dan dat harer zuster.

‘Talent,’ zegt Hazlitt, ‘differs from genius as voluntary differs from in voluntary power’, een te apodiktische uitspraak, maar met een kern van waarheid. Welnu, in

het werk van Charlotte voelt men aanhoudend te doen te hebben met den vrijen wil, de vrije keus der schijfster; in dat van Emily schijnt een hoogere macht dan de bedachtzame rede of het in eigen kanalen geleid gevoel de hand der schrijfster beheerscht te hebben.

Ook hierin ligt reeds het groot verschil met het werk van haar zuster, dat terwijl Charlotte's figuren menschen zijn van kultuur, van een zeer hooge kultuur zelfs, menschen, zoo weinig verschillend van die onzer dagen, dat velen hunner den indruk maken onze levende tijdge-nooten te zijn, Emily ons binnenleidt in eene wereld met de onze maar weinig gemeen hebbend.

Vooral de hoofdpersoon Heathcliff zou evengoed drie honderd, ja drie duizend jaar geleden hebben kunnen leven, er zit zelfs geen vernis van godsdienst of beschaving op. En ook in Hindley en Catherine Earnshaw leven bijna onbedwongen de primitieve hartstochten van den oer-mensch. Andere figuren: Nelly Dean, Lockwood, Edgar Linton staan ons nader, vormen als het ware een overgang van hun ongetemperde titanische hartstochten naar de meer gewone ons verwante hoedanigheden der menschen van Emily Bronte's eigen of onzen tijd. Maar van eene kultuur, eene moderne kultuur zooals wij in de welbekende romans harer oudere zuster rijkelijk aantreffen, zooals Lucy Snowe, of Paul Emanuel, of Jane Eyre, of Louis Moore vertegenwoordigen, is toch ook bij deze laatste figuren geen sprake, of juister misschien: zij zijn te zeer bijfiguren om met hun meer eenvoudig-huiselijk en maatschappelijk menschzijn den inhoud van het boek te beheerschen of daaraan zijn karakter te geven.

Het is een wereld van primitieve instinkten, van liefde en haat, van naijver en wraakzucht, van alle eigenschappen der menschelijke natuur in hun diepste, meest onuitroeibare, meest violente vormen, maar er is geen

sprake van een maatschappij en de daardoor geschapen behoeften en neigingen. Het aanpassingsvermogen, de meegaandheid, daarmee aan den menschelijken aard opgelegd, de effenende, gelijkmakende, de verzachtende en kalmeerende invloeden van den Tijd en de Rede, zij bestaan niet voor de beide hoofdpersonen van Wuthering Heights. Deze leven en handelen uit kracht van hun hartstochtelijke, onverzettelijke, buitensporige gevoelsmacht - het donker, onberekenbaar, ondoorgrondelijk element van ons menschelijk wezen.

Een deugd, en ook weer geen deugd - dit afrukken, dit wegwerpen van alle conventioneele, alle maatschappelijke omhulsels, dit blootleggen van de ziel in haar oorspronkelijke, haar natuurlijke naaktheid. Een deugd, voor zooverre het bewijst dat Emily Bronte, zij het dan onbewust, niet wetend wat zij deed, tot de kern van der menschen wezen doordrong en den schijn van zooveel wat godsdienst en beschaving heet, doorzag; maar ook weer geen deugd voor zooverre aan deze monumentale scheppingen, aan welker totstandkoming de intuïtie zooveel meer dan het overleg deel heeft, het besef ontbreekt dat slechts de kultuur - dat hooger geestelijk leven, hetwelk slechts groeien kan in den maatschappijvorm en op den bodem van de maatschappelijke ontwikkeling - den mensch opvoert naar een hooger niveau - met vallen en struikelen, en langzaam, en met eeuwen van stagnatie soms, maar toch - met opwaartschen gang.

Het geheel ontbreken van maatschappelijke gevoelens en een meer algemeene menschenliefde in Heathcliff en Catherine - meer algemeene, zeg ik, want de liefde van deze twee voor elkander is van een geweldige, sombergrootsche, bovenmenschelijke kracht - de beide wezens, wier aandoeningen en daden aan den roman zijn beteekenis geven, wijst het niet op het geïsoleerde en zelfs

vijandige standpunt van Emily Bronte ten opzichte van de haar omringende maatschappij, en van het maatschappelijk verband in het algemeen, op haar eenzelvig, zelfgenoegzaam, hooghartig, zich van het maatschappelijk leven, het leven met den medemensch, afwendend karakter.

De boeken van Charlotte Bronte zullen daarom - en daarom waarschijnlijk niet ten onrechte - bij de groote massa, die een boek meer leest om de sympathieën of antipathieën die het wekt dan om de vizie of het talent, meer om de geestelijke strooming die er van uitgaat dan om de meer of mindere hoogheid van den geest die er uit spreekt, meer populair blijven dan Wuthering Heights. Die Heathcliff, wiens donkere, demonische figuur het geheele boek beheerscht, wekt meer weerzin dan meegevoel. Hij is wel het omgekeerde van een sympathieken held, een vat vol nobele kwaliteiten. Met welk een maat- en redeloos instinkt breekt hij door het bouwsel van schoone theorieën en heroïsche bedoelingen van de schrijfster van Jane Eyre. Een vreemde, titanische creatie, vol van geweldig, brandend leven, zeker eender meest oorspronkelijke scheppingen in de romantische en alle letteren. Is hij krankzinnig, is hij een vampier, is hij een mensch of een duivel-vragen zich af wie onder zijn noodlottigen invloed geraken.

Van het oogenblik af, dat deze vondeling ‘het kleine, zwartharige ding, zoo donker alsof het van den duivel kwam’ uit de jas van vader Earnshaw, die er doodmoe mee aan kwam zeulen, op het landgoed Wuthering Heights verscheen, begint de tragedie, die de ruïne en demoralisatie van twee geslachten van Earnshaws en de met hen verwante Lintons ten gevolge zal hebben. Al dadelijk de verwijdering tusschen den goedhartigen, maar niet menschkundigen Earnshaw en zijne kinderen Hindley en Catherine, vooral Hindley, die den ‘Zigeu-

ner' meer gaat haten, naarmate deze zich sterker bij den vader indringt en hen zijn liefde ontrooft. De slechte behandeling van Heathcliff door Hindley dan, als deze heer en meester op Wuthering Heights geworden is; de diepe wrok daarover bij Heathcliff; zijn triomf als Hindley door drank en spel gedemoraliseerd, geheel in zijn macht geraakt. Maar het is vooral de onstuimige liefde van Heathcliff voor Catherine, door deze, maar in den beginne slechts half bewust, beantwoord; haar huwelijk met Edgar Linton, den eigenaar van het groote landgoed Thrushcross Grange, en zijn ondelgbare en levenslange haat, daardoor gewekt tegen al wat Linton is, die het hoofdthema van het boek vormen en waaraan het de meest dramatische momenten dankt. Het is een liefde en een haat, beide, van een matelooze, barbaarsche grootheid, alle lieflijkheid en teederheid, alle zachter aandoeningen, alle vergevensgezindheid ook missend, meer die van een koningstijger dan van een mensch. Heathcliff overwint, maar als hij ten slotte den zoon van Hindley Earnshaw, Hareton, en de dochter van Edgar Linton, de jongere Catherine, beide, na den dood hunner ouders, onder zijn dak en in zijn macht gekregen heeft, en hem daardoor de gelegenheid geopend wordt de beide huizen Earnshaw en Linton te verdelgen, zooals hij verlangd en waarvoor hij gewerkt heeft, ontzinkt hem de wil, en weldra ook de macht tot kwaaddoen, en vindt Nelly Dean, de huishoudster, hem op zekeren morgen dood op zijn bed.

'Er in geslaagd zijnde de deur te openen met een anderen sleutel, liep ik op de alkoofdeuren toe, want de kamer was leeg; ze snel ter zijde stootend gluurde ik naar binnen. Mr. Heathcliff was daar - op z'n rug liggend. Zijn oogen ontmoetten de mijne zoo scherp en vurig, dat ik terugschrok; en dan scheen hij te glimlachen. Ik kon niet gelooven, dat hij dood was, maar zijn gelaat

en nek waren nat van den naar binnen geslagen regen; de beddelakens dropen en hij was volmaakt stil. Het raam, heen en weer geslagen, had een hand geschaafd, die op den drempel ervan rustte; geen bloed droppelde uit de gebroken huid, en toen ik er mijn vingers aan bracht, kon ik niet langer twijfelen: hij was dood en stijf. Ik sloot het raam; ik kamde het zwarte, lange haar van zijn voorhoofd; ik trachtte zijn oogen te sluiten: zoo mogelijk die afschuwelijke, als levende staring van exultatie uittedooven, voor iemand anders ze zag. Maar de oogen wilden niet sluiten; zij schenen te grijnslachen om mijn' pogingen; en zijn gescheiden lippen en scherpe witte tanden grijnslachten ook.

Door een aanval van lafheid aangegrepen, schreeuwde ik om Joseph. Joseph kwam binnenschuifelen en maakte wat misbaar, maar weigerde absoluut iets met hem te doen te hebben.

'Th' divil's harried off his soul,' riep hij uit, 'and he may hav' his carcass into t' bargin, for aught I care!'

Het is deze Heathcliff met zijn droogen, barschen, somberen humor, met zijn wreede, matelooze passies, wiens aanzijn als een groote, donkere schaduw, als een schrik-en-ontzetting-barende onweerswolk over het boek hangt, er bijna alle licht aan ontnemend. Want slechts zelden valt een zonnestraal op de onheilvolle of onheil-zwangere tooneelen, slechts aarzelend en gedempt klinkt een lach of een lied door de drukkende atmosfeer. Als een noodlot, dat ons overal volgt en alomtegenwoordig is, als een vloek, waarvoor alle vroolijkheid en blijdschap zich het gelaat verbergen, gaat deze raadselachtige figuur door de bladzijden van Wuthering Heights 'ruw als een zaagkant en hard als bazaltsteen', indrukwekkend en gigantisch en van een zoo tragische kracht, dat hij onze aandacht en belangstelling geheel op zich-

zelven trekt en ontrooft aan de zooveel menschelijker, minder grootsche figuren: den zorgzamen, liefdevollen Edgar Linton, de kalme, gezond-verstandige Nelly Dean. Dezen Heathcliff kan men eigenlijk geen mensch noemen, maar met hoe verwonderlijke kracht van vizie en voorstelling is dit wezen geteekend, dat wij in zijn bestaan gelooven, dat hij zich als levend aan ons opdringt, meer nog dan de zeer moderne heroën van Charlotte: een Louis Moore, een Paul Emanuel, om van den melodramatischen Rochester niet te spreken. Onverklaarbare dingen doet hij soms, maar zoo sterk is het net van begoocheling, waarin de schrijfster ons gevangen houdt, dat wij de oplossing in zijn eigenaardig en vreemd karakter, eer dan in ontoereikend talent van de schrijfster zoeken.

Dit is wel het kenmerk van de groote kunst en niet ten onrechte heeft men haar, de zoo weinig gekende, de met haren 'Keeper' de menschen en de maatschappij ontvluchtende schrijfster, de Sphinx van de Engelsche. literatuur genoemd.

In Charlotte Bronte's werken stuit men zoo dikwijls op een incident of handeling, die iets gedwongens heeft, waaraan men slechts met moeite kan gelooven; dit boek, ondanks zijn wonderlijken, dikwijls raadselachtigen inhoud, ondanks zijn uiterst gebrekkige samenstelling - zoo gebrekkig dat een bewonderaarster van Emily Bronte als May Sinclair, schrijfster van het zeer interessante werk 'The three Brontes' Wuthering Heights noemt: 'het slechtst geconstrueerd verhaal dat ooit geschreven werd' - dit zonderlinge boek geeft veel meer den indruk dat men menschen en dingen moet nemen, zooals ze zijn, dat men er niet wat afnemen of bijvoegen kan zonder het verband van het geheel of de integriteit der persoonlijkheid te verbreken.

En het wordt ons alles voor oogen gesteld in een stijl:

vast, helder, onfeilbaar in de juiste keuze van het woord, zonder franje of dekoratief effekt, zich door het geheele werk gelijkblijvend.

Het is moeilijk uit een boek, dat in het geheel van zijn beschrijvingen en dialogen van een zoo gelijkmatigen, onvermijdelijken samenhang is, enkele gedeelten te lichten die den lezer eenig denkbeeld van de waarde of beteekenis van de kracht van het geheel kunnen geven. Zij lijden veel door de ontbering van het verband met andere tooneelen en gebeurtenissen. Wuthering Heights heeft niet die verheffingen en dalingen, die een keuze uit Charlotte Bronte's romans zooveel gemakkelijker maakt, het mist geheel die lyrische intermezzo's, ‘great perorations’ zooals Watts ze noemt, die van de romans van Charlotte niet de minst aantrekkelijke gedeelten uitmaken en waarin zij dikwijls de hoogste spanning van stijl en gevoel bereikt.

Terwijl men voelt, dat Charlotte met haar schepselen meeleeft en altijd een zekere voorkeur of weerzin aan den dag legt, telkens om den hoek kijkt om ons op hun fouten of voortreffelijkheden te wijzen, is Emily even gesloten in dit opzicht als zij was in het leven zelf tegenover de menschen waar zij mee in aanraking kwam, staat zij in eenzelfde ongenaakbare onpartijdigheid tegenover de creaties van haren geest als haar groote landgenoot Shakespeare, zien wij de gebeurtenissen van haren roman zich voltrekken als een noodlot, onverstoorbaar en onverbiddelijk. En blijft, daarmee verband houdend, ook haar stijl overal van eenzelfde gehalte, voortschrijdend in eenvoudige, onopgesierde, naakte kracht en schoonheid, in volkomen-beheerschte, epische evenwichtigheid.

Toch, al moet de roman Wuthering Heights in zijn geheel gelezen worden om er de volle gepassioneerde kracht, den aangrijpenden toover van te gevoelen, toch

willen wij trachten door er een paar fragmenten hier uit optenemen den lezer eenig denkbeeld te geven van den zeer bizonderen aard van het werk.

In de eerste plaats iets uit een door droomen en vizioenen verstoorden nacht van Lockwood, door dezen doorgebracht op Wuthering Heights, nadat het toeval hem, in de eens door haar bewoonde kamer, een oud kinderboek met aanteekeningen uit haar leven, van de ongelukkige Catherine Earnshaw in handen gespeeld heeft en hij onder den indruk der vreemde en droevige bekentenissen, daaraan toevertrouwd, in slaap gevallen is.

'Ditmaal, herinnerde ik mij, lag ik in de eikenhouten alkoof en ik hoorde duidelijk het vlagen van den wind en het stuiven van de sneeuw; ik hoorde ook den dennenboom zijn hardnekkig plagend geluid maken, het slaan van zijn drooge appels tegen de ruiten, en schreef het aan de juiste oorzaak toe; maar het hinderde mij zoo, dat ik besloot er zoo mogelijk een eind aan te maken, en, naar ik meende, dat ik mij ophief in bed en het venster trachtte te openen. De haak was vastgesoldeerd in de kram: een omstandigheid door mij opgemerkt toen ik wakker was, maar weer vergeten. Ik moet er toch een eind aan maken, mompelde ik, mijn knoken door het glas slaande, en een arm uitstrekkend om den hinderlijken tak te grijpen; inplaats waarvan mijn vingers zich sloten om de vingers van een kleine, ijskoude hand!

De intense verschrikking van de nachtmerrie kwam over me; ik trachtte mijn arm terug te trekken, maar de hand klemde zich er aan vast, en een allerdroevigste stem snikte: "Laat mij binnen - laat mij binnen"! "Wie Een je"? vroeg ik worstelend om mij te bevrijden. "Catherine Linton" antwoordde het bevend (waarom dacht ik aan Linton? ik had wel twintig maal Earnshaw tegen

eens Linton gelezen). “Ik Een naar huis gekomen: ik had mijn weg verloren op de hei!” Terwijl het sprak, ontdekte ik, duister, het aangezicht van een kind door het raam kijkend. De schrik maakte mij wreed; en mijn pogingen om het schepsel afteschudden nutteloos vindend, trok ik zijn gewricht in de gebroken ruit, en wreef het heen en weer tot het bloed neerliep en de beddelakens doorweekte: maar het bleef jammeren en jammeren: “Laat mij binnen!” en hield mij vast met taaien, onontkoombaren greep, die mij bijna krankzinnig maakte van vrees. “Hoe kan ik!” zei ik ten slotte, “Laat mij los, als je wilt, dat ik je binnenlaat!” De vingers verslapten, ik rukte de mijne door het gat, bouwde haastig de boeken in een piramide ertegen op en deed mijn ooren dicht om het afschuwelijk gejammer buiten-tesluiten. Ik scheen ze meer dan een kwartier gesloten te hebben gehouden; maar het oogenblik, dat ik weer luisterde, was er weer hetzelfde smartelijk gekreun! “Ga toch weg”, schreeuwde ik, “al smeekte je twintig jaar lang, ik zou je toch niet binnen laten.” “Het is twintig jaren”, treurde de stem: “twintig jaren. Ik Een twintig jaren een zwerveling geweest.” Daarop begon een zwak gekrab van buiten en de stapel boeken bewoog of hij weg geduwd werd. Ik trachtte op te springen, maar kon geen lid bewegen; en door een waanzinnigen schrik bevangen, gilde ik luid. Tot mijn ontsteltenis ontdekte ik dat de gil niet denkbeeldig was: haastige voetstappen naderden mijn kamerdeur; iemand stootte ze open met een krachtige hand, en een licht glom door de ruiten van de alkoofdeuren. Ik zat nog te beven en het zweet van mijn voorhoofd te vegen; de indringer scheen te aarzelen en mompelde iets in zichzelven. Eindelijk zei hij in een halve fluistering, klaarblijkelijk geen antwoord verwachtend, “is hier iemand?” Ik dacht dat het best was mijn tegenwoordigheid te bekennen; want

ik had de stem van Heathcliff herkend en vreesde, dat hij zijn onderzoek verder zou uitstrekken, als ik me stilhield. Met dit oogmerk wierp ik de alkoofdeuren open. Ik zal niet spoedig de uitwerking vergeten, die mijn handeling veroorzaakte.

Heathcliff stond bij den ingang der kamer, in hemd en broek; met een kaars waarvan het vet hem over de vingers droop en zijn gelaat zoo wit als de muur achter hem. Het kraken van het eikenhout scheen hem als met een electrischen schok te raken, het licht sprong uit zijn hand tot op eenige voeten afstands, en zijne agitatie was zoo groot, dat hij het nauwlijks op kon rapen.

"Het is slechts uw gast, mijnheer," riep ik uit, verlangend hem de vernedering te besparen zijn' lafhartigheid verder bloottegeven. 'Ik had het ongeluk in mijn slaap een gil te geven, tengevolge van een afschuwelijke nachtmerrie. Het spijt mij dat ik u gestoord heb.'

'De duivel hale je, meneer Lockwood! Ik wou dat je in de....'

Maar wij moeten het hierbij laten, hoewel het heele volgend tooneel van een geweldige dramatische werking is. Ofschoon het heele werk, zooals wij reeds opmerkten, ondanks zijn vreemden, onregelmatigen bouw, van een vasten samenhang is, en weinig hoogten en laagten vertoont, behooren toch wel het gesprek tusschen Heathcliff en Lockwood, waarvan wij hier den aanvang gaven, en, meer nog, het ziekbed van Catherine met de laatste samenkomst van Heathcliff en Catherine kort vóór haar sterven, in tijdsorde aan deze episode voorafgaande, maar later aan Lockwood verteld door Nelly Dean, tot de meest bewogen en aangrijpende gedeelten van het boek.

Deze laatste samenkomst van de twee geliefden is van een overweldigende, lang-aangehouden passie, wanhopig, intens, verschrikkelijk. En de buitengewone wijze,

waarop Emily Bronte hun verhouding geteekend heeft, leidde Maeterlinck tot de opmerking: ‘Men voelt dat men dertig jaren moet geleefd hebben onder een keten van brandende kussen om te leeren wat zij geleerd heeft;. om zoo vol vertrouwen, met zulk een macht van bizonderheden, met zulk een onfeilbare zekerheid het delirium voor ons uiteentezetten van die twee gelieven van Wuthering Heights, om de met zichzelf in strijd zijnde bewegingen te teekenen van de genegenheid, die zou willen doen lijden en de wreedheid, die zou willen blijmaken, van het geluk dat om den dood smeekte en de wanhoop, die zich vastklampte aan het leven, van den afkeer die verlangde en het verlangen dronken van afkeer - van een liefde overladen met haat, een haat waggelend onder zijn last van liefde.’

Niet zoo somber, of barbaarsch, of wreed-hartstochtelijk als de bovenvermelde tooneelen, wier lengte de opneming hier niet toelaat, maar van een zachtigen, droevigen weemoed is de bladzijde waarin het sterven van den ouden Earnshaw beschreven wordt:

‘Maar het uur kwam ten slotte, dat aan de zorgen van Mr. Earnshaw op aarde een einde maakte. Hij stierf rustig in zijn stoel op een Octoberavond, gezeten bij het vuur. Een hooge wind raasde om het huis en gierde in den schoorsteen: het klonk wild en stormig, maar het was toch niet koud, en wij waren allen tezamen - ik, op eenigen afstand van den haard, bezig met mijn breiwerk, en Joseph zijn Bijbel lezend bij de tafel (want de dienstboden zaten toen gewoonlijk in de huiskamer, als hun werk afgeloopen was). Miss Cathy was ziek geweest en dat maakte haar stil; zij leunde tegen haar vader's knie en Heathcliff lag op den vloer met zijn hoofd in haar schoot. Ik herinner me, dat mijn meester, voordat hij in een sluimering viel, zachtkens haar mooie haren strookte - het maakte hem zoo gelukkig haar

vredig en lief te zien - en zeide: ‘Waarom kan je niet altijd een goed meisje zijn, Cathy?’ En zij keerde haar gelaat naar hem op enlachtte en antwoordde: ‘Waarom kan jij niet altijd een goede man zijn, vader?’ Maar zoodra zij zag dat dit hem mishaagde, kuste ze zijn hand en zei, dat ze hem in slaap zou zingen. Zij begon heel laag te zingen, tot zijn vingers van de hare vielen en zijn hoofd op zijn borst zakte. Toen zei ik haar dat ze ophouden moest en zich niet bewegen, vreezend dat ze hem wekken zou. We hielden ons een vol half uur stil als muizen en zouden het langer gedaan hebben, als Joseph, zijn hoofdstuk geëindigd hebbend, niet opgestaan was met de opmerking, dat hij meester wakker maken moest voor het avondgebed. Hij stapte op hem toe en noemde hem bij zijn naam en raakte zijn schouder; maar meester wilde zich niet bewegen, zoodat Joseph de kaars opnam en naar hem keek. Ik begreep dat er iets niet in orde was, toen hij de kaars wegzette; en terwijl hij de kinderen elk bij een arm vatte, fluisterde hij hun toe: ‘gauw naar boven en geen leven maken - zij konden dien avond wel alleen bidden - hij had wat te doen.’

‘Ik moet toch eerst vader goeden nacht zeggen,’ zei Catherine, haar armen om den hals van den ouden man slaande, voor wij het haar verhinderen konden. Het arme ding bemerkte dadelijk haar verlies: - zij gilde: ‘O, hij is dood, Heathcliff! hij is dood!’ En zij barstten uit in een hartbrekend gejammer.

Wij hebben gezegd, dat er weinig tafereelen in het boek zijn, waar de zon niet achter wolken schuilgaat; toch is het volgende wel van een onvermengde lieflijkheid, vol jeugd en blijheid en zoete vreugde. Het is een tooneel uit den omgang van de kinderen Linton Heathcliff en de jongere Catherine Linton:

‘Eens waren wij op het punt boos op elkander te wor-

den. Hij zeide, dat de aangenaamste manier om een heeten Julidag doortebrengen was van den ochtend tot den avond languit op een der hoogere gedeelten van het heideveld te liggen, in 't midden van de “moors”, met de bijen droomerig zoemend tusschen den heidebloesem, en de leeuwerikken zingend hoog in de lucht, en de blauwe hemel en de lichte zon, schijnend vast en wolkeloos. Dit was z i j n denkbeeld van volmaakt, hemelsch geluk; het m i j n e was te wiegen in een zacht ruischenden, groenen boom, met een westewind waaiend en mooie witte wolken snel voorbijvlietend; en niet alleen leeuwerikken, maar ook lijsters en merels en vinken en koekoeken muziek uitstortend aan alle kanten en de “moors” gezien op een afstand, opgebroken in koele, schemerige valleien; maar dichtbij groote verheffingen van lang gras, kabbelend als golven op de bries; en bosschen, en het geluid van stroomend water, en de heele wereld wakker en uitgelaten van vreugde. Hij verlangde te liggen in een stille extaze van genot; mijn lust was te fonkelen en te dansen in een heerlijken jubel. I k zei, dat zijn hemel maar half levend zou zijn; en h i j zei, dat de mijne hem dronken zou maken; ik zei, dat ik in den zijnen in slaap zou vallen; en hij zei, dat hij in den mijnen niet zou kunnen ademen, en hij begon erg korzelig te worden. Ten slotte kwamen wij overeen beide manieren te probeeren, zoodra het rechte weer er voor kwam; en daarop kusten wij elkander en waren weer vrienden.’

In een rustige, verzoenende stemming - als een anticlimax tegenover den triomf van Heathcliff: de wederopleving van het recht tegenover het door hem in de wereld gebracht onrecht - eindigt het boek met de zeer menschelijke en lieflijke liefdesgeschiedenis van Hareton en de jongere Catherine.

En dan de slotwoorden:

‘Ik talmde bij de graven onder dien gezegenden hemel; ik sloeg de motten gade die fladderden over de heidebloemen en grasklokjes, ik luisterde naar den zachten wind ademend door het gras; en ik verwonderde mij hoe iemand zich de slapers in die rustige aarde ooit in onrustige sluimering kon denken.’

‘De heele overweldigende kunst van het boek,’ merkt May Sinclair op, ‘ligt in het ontwringen van een vreemde en verschrikkelijke harmonie aan razenden strijd. Het eindigt in een glijdende kadans, zacht als een zucht van vrede, nauw tot bewustheid gekomen na de pijn.’

Het boek Wuthering Heights is éénig onder de Engelsche romans van de negentiende eeuw. Het is geen romantiek, het is geen naturalisme, het behoort tot geen school, het staat geheel op zich zelf. Het is een roman van lijden, geboren uit lijden, zich afspelend binnen de grenzen der ziel - de ziel gezien in haar primitieven staat, de donkerfelle, ongeschoolde, onverlichte ziel. Het is uniek in zijn grepen en voorstellingen en oplossingen uit een psychisch tooverland. Het is volkomen vrij van alle nabootsing en alle banaliteit.

In spontanen scheppingsdrang opgerezen uit de diepste meest onvermoede lagen van den verbeeldingrijkengeest der schrijfster, een geest, zich-zelven-genoeg, schijnbaar geheel onafhankelijk en buiten bereik van den loop der materiëele gebeurtenissen, heeft het zich verwerkelijkt op de onverklaarbare wijze der groote kunst. Geen daad, geen handeling, geen invloed van de buitenstaande wereld scheen over den drempel van dien geest te gaan en er op zichtbare wijze een andere richting, een anderen vorm aan te geven; en toch werd alles wat Emily Bonte zag en hoorde, alles wat om haar heen plaats greep, daarin opgenomen. Maar zooals het ons in Wuthering Heights weder bereikte was het geheel

herschapen, onherkenbaar-één ermee geworden, had het zich omgezet in gedachten en gevoelens, in een hartstochtelijke liefde voor de dingen van het Leven en het Leven zelf, in vizioenen van verschrikking en geweld, van wilde en onstuimige passies, met hier en daar een schittering van licht, een straal van lieflijkheid door het somber zwerk brekend - en dit alles saamgebonden door een vreemde en fantastische, maar onfeilbare harmonie.

Deze Emily Bronte, een pantheïste was zij, het leven minnend met een wonderbare intensiteit, het minnend in zijn geheel en onvoorwaardelijk, het minnend in al zijn deelen en al zijn schepselen, in al zijn veelheid van stoffelijke en geestelijke verschijnselen; maar een mysticus was zij ook, ongebonden, los van het aardsche, op den vasten vleugelslag eener onwankelbare zielekracht zich vrij en hoog bewegend boven menschelijke zeden en instellingen, boven de materiëele dingen en beslommeringen, boven de lagere passies en zorgen van den dagelijkschen mensch.

Wuthering Heights heeft niet als Jane Eyre kritici en publiek van zijn tijd bij storm genomen, het heeft eerst laat erkenning gevonden. Sydney Dobell, een verdienstelijk dichter uit het midden der vorige eeuw, is de eerste geweest, die in een artikel, waarin hij het werk der drie zusters behandelde, zich vol waardeering erover uitliet. ‘Ik behoef u niet te zeggen’, schrijft Charlotte naar aanleiding daarvan, ‘hoezeer mij de opmerkingen over Wuthering Heights troffen; zij wekten de droevigste, maar ook de dankbaarste gevoelens; zij zijn waar, zij zijn vol van een juist oordeel en late rechtvaardigheid, zéér laat - in één opzicht helaas! te laat. Hiervan echter en van het knagend verdriet over een licht, vóór z'n tijd uitgebluscht, is het niet verstandig veel te zeggen.’

Het was in 1850 dat Dobell's artikel in ‘The Palladium’ verscheen; in 1848 was Emily Bronte gestorven.

In later jaren is de kritiek, vooral van de meest eminente geesten, steeds gunstiger geworden. Matthew Arnold heeft haar gehuldigd als eene:

> ..... whose soul
> Knew no fellow for might,
> Passion, vehemence, grief,
> Daring, since Byron died.

En Swinburne heeft van haren roman gezegd: ‘Het kan waar zijn, dat niet velen dit boek zullen liefkrijgen, maar zeker is dat zij, voor wie dit wel het geval is ‘will like nothing very much better in the whole world of poetry or prose.’

Maar tot de mooiste woorden, die aan deze onvergankelijke schepping gewijd zijn, zullen wel altijd blijven behooren de korte biographie en inleiding, geschreven door de oudere, meer beroemd geworden zuster voor de tweede uitgave van Wuthering Heights. Zij is vol van dat onderscheidend vermogen en inzicht, welker voornaamste bestanddeel de liefde is. Wij vinden er o.a. het volgend oordeel over het karakter van Emily in, een oordeel, dat in menig opzicht samenvalt met dat van den heer Héger, maar dat op nog andere harer eigenschappen onze aandacht vestigt:

‘In de natuur van Emily schenen elkaar de uitersten van kracht en eenvoud te ontmoeten. Onder een ongekunstelden smaak en een onpretentieus uiterlijk lagen een geheim leven en vuur, die het brein en de aderen van een held hadden kunnen verlichten en verwarmen; maar zij had geen wereldsche wijsheid; hare natuur kon zich niet aanpassen aan de praktische eischen van het leven; zij zou nalaten hare meest klaarblijkelijke rechten te verdedigen, haar meest gewettigd voordeel te behartigen. Een tolk had altijd tusschen

haar en de wereld moeten staan. Haar wil was weinig meegaand en verzette zich gewoonlijk tegen haar belang. Haar gemoedsaard was grootmoedig, maar warm en plotseling; haar geest volkomen onbuigzaam.' Bedoelde voorrede sluit met de volgende opmerkelijke vergelijking:

'Wuthering Heights werd uitgehouwen in een primitieve werkplaats, met eenvoudige gereedschappen, uit natuurlijke, voor-de-hand-liggende materialen. De beeldhouwer vond een blok graniet op een eenzaam heideveld; toekijkend zag hij, hoe uit de rots een hoofd gewekt kon worden, ruig, donker, somber; een vorm, met ten minste één element van grootheid erin - kracht. Hij wrocht met een ruwen beitel, en met geen ander model dan het vizioen zijner overpeinzingen. Met tijd en arbeid, nam de rots een menschelijken vorm aan; en daar staat hij nu: kolossaal, donker en fronsend, half standbeeld, half rots: in den eersten zin verschrikkelijk, monsterachtig, in den laatsten bijna mooi, want zijn kleur is van een zacht grijs en het mos van de "moors" kleedt hem; en de heide met zijn bloesemende klokjes en welriekenden geur groeit trouw tot dicht aan des reuzen voet.'

Onbekend heeft zij geleefd, onbekend is zij gestorven, deze schrijfster - een eenzame, de maatschappij ontvluchtend, ego-centrisch, maar geheel vrij van egoisme. Haar aardsch bestaan is van een zeldzame teruggetrokkenheid en eenvoud geweest, de hoogste vreugden zoekend en vindend in het leven der verbeelding, niet in het leven der menschen. Toch-ondanks haar onmaatschappelijkheid, ondanks de betrekkelijke engheid van haar gemeenschapsleven-welke schoone menschelijke eigenschappen zijn haar deel geweest, eigenschappen, die ons zoo veel jaren later nog haar doen liefhebben en vereeren.

Schijnbaar was haar leven arm en leeg, eentonig en verlaten, zonder genoegens, zonder vrienden, zonder liefde, zonder groote gebeurtenissen, maar moeten wij Maeterlinck niet voor een groot deel gelijk geven als hij zegt:

‘Aan haar geluk valt niet te twijfelen. In de ziel van de besten, wier geluk het langst geduurd heeft, het meest aktief, verscheiden, volmaakt geweest is, valt geen onsterfelijker oogst te zamelen dan in de ziel die Emily Bronte voor ons openlegt. Schijnbaar mocht niets dat voorbijgaat, in liefde, smart of hartstocht, haar bereiken, toch bezat zij daarvan al wat blijft als de emotie verwelkt is.’

Als een wilde heideplant zal zij blijven leven in dien tuin van menschenbloemen, onverwelkbaar en van eeuwigen geur, die geen aarde voor hun groei en geen zon voor hun licht noodig hebben.

Londen, 23 Augustus 1920.

Grondslagen van politiek
door H.T. de Graaf.

Mr. J.J. van der Leeuw, Historisch-Idealistische Politiek. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, 1920.

Ons land is niet rijk aan geschriften over de theoretische politiek. Er bestaan wel een aantal kleinere en grootere boeken en vlugschriften, die een bepaald onderwerp van de politiek-in-uitvoering behandelen, evenals er ook wel een en ander te vinden is over theoretische politiek in de partij-pleidooien voor een bepaalde zienswijze. Als Cort van der Linden schrijft over Richting en beleid der liberale partij, of Troelstra over den wereldoorlog en de sociaaldemocratie, of Kuyper over Antirevolutionaire staatkunde, of Van Ravesteyn over den wereldoorlog, dan komt telkens door de kritiek en de betoogen heen de politieke beschouwing zich vertoonen als beschouwing over de politiek.

Maar geschriften, aan zulke dóór-denking en beschouwing van de politiek als een functie van het menschelijk samenleven gewijd, zijn in ons land niet talrijk. Ik zie hierin een symptoom van de geringe belangstelling, die de gemiddelde Nederlander heeft voor politiek. Daarover te klagen of verwijten te doen, is nutteloos. Belangwekkender zou het zijn te weten, of dit nu komt van de kleinheid van ons land, dan wel of het door gebrekkige publieke opvoeding is veroorzaakt, of dat het misschien in den aard van de Nederlanders ligt, om nog altijd het liefst te handelen naar de spreuk: wat de

Heeren wijzen, moeten de gekken prijzen. Ik wil niet zeggen, dat hierin de hoofd-oorzaak duidelijk is aangewezen. De Nederlander schaart zich wel graag tot ‘die burger wat voorsigtig is’, en vindt het veilig, zich niet met zijn overtuigingen te wagen. Het geprononceerde, dat aan politiek leven eigen pleegt te zijn, is in ons geniepig onverdraagzaam land alleen aan den verzadigde geoorloofd, en die houdt er niet van. Een welbegrepen eigenbelang maakt het in ons land vol ‘vrijheid’ 't veiligst, om niet op politiek ijs te gaan en een rustig burger te blijven. Op de begeerde posten is politiek contrabande. - Eén der oorzaken van de geringe belangstelling schuilt in dit laatste stellig. De onveiligheid behaagt den burger niet. Politiek is onrust, stelt aan machtswisselingen bloot, 't welk alles ver-hoogde inspanning zou vragen. Maar wij laten dit op zich zelf al dringender wordende vraagstuk, hoe men in ons land de politieke belangstelling zou kunnen vergrooten, thansrusten. Voorloopig zit ‘Had-je-me-maar’ nog niet in den Raad.

Het min-talrijke van geschriften over theoretische politiek moet echter niet daaraan worden toegeschreven, dat zij geen praktische beteekenis zouden hebben. Want aan schier elke politieke handeling van eenig gewicht is een beweegreden voorafgegaan, die uit een theoretische politieke overtuiging volgt. De beteekenis van een volksleven, de blik op onze historie, de eischen der gerechtigheid, de leer die men over den mensch is toegedaan, deze alle en vele andere inzichten bepalen gewichtige politieke handelingen wel ter dege. Werken als Onze Constitutie van de Savornin Lohman, van Krabbe, van Thomas van Aquino en zijn Nederlandsche vertolkers, zij grijpen diep in de praktijk der politiek op grond van hun theoretische door-denking.

Zelfs, wie bij voorkeur in de politiek een kunst zien,

om aan den belangenstrijd zijn verderf te ontnemen of de schade van dien strijd te voorkomen, zullen moeten toegeven, dat die belangen zelf opkomen uit het innerlijke leven der menschen. Zoo kan dan ook de politiek niet het oog sluiten voor het geheel van innerlijk leven, waarmede die belangen toch onafscheidelijk verbonden zijn.

Met deze opmerking raken we een vraag, die mr. van der Leeuw ook wakker roept. Hij onderscheidt namelijk natuurwetenschappen van psychologische wetenschappen, en rekent tot de laatste de wijsbegeerte en de rechtswetenschappen. Een fout van het boekje van mr. van der Leeuw is, dat zulke belangrijke onderscheidingen à bout portant ons worden voorgezet als onbetwistbare waarheden, wat zij toch allesbehalve mogen heeten. Want psychologische wetenschappen zijn wetenschappen, die de ziel betreffen. Nu is het, dunkt mij, niet raadzaam, de rechtswetenschap en de wijsbegeerte te beperken tot de onderzoekingen over de ziel, die voor de wijsbegeerte en de rechtswetenschap stellig van nut zijn, maar haar zelfstandige object-stelling zeker niet eenvoudig vermogen weer te geven. Ik vermoed, dat de schrijver de oudere onderscheiding tusschen natuurwetenschappen en geesteswetenschappen heeft voor oogen gehad. Die onderscheiding lijkt mij ook maar zeer ten deele van nut. Maar zij is toch nog beter, dan de poging, om de geesteswetenschappen tot psychologische, ziel kundige wetenschappen te maken. Ook voor de politiek en voor den rechten blik op het b e l a n g in de samenleving is een bestudeering van hetmenschelijk geestesleven van gewicht. Maar wat het geestesleven kenmerkt, waarheid zoeken, doel-strevendheid en waarden-vergelijking, dat is niet alles te omvatten door eenige psychologie, omdat dan de beteekenis der normen niet voldoende in het licht treedt.

Ik maak deze opmerkingen, omdat ik de zijden der politieke studie, door mr. van der Leeuw naar voren gekeerd, ook zelf naar voren zou keeren, als ik er over schreef. Zoowel het gewicht der theorie, als de samenhang der theoretische politiek met de hoofdvragen van de wijsbegeerte en het recht staan voor mij vast. En omdat het boek hierop het licht laat vallen, heet ik het gaarne welkom. Maar dan houdt de lof op, tenminste in déze zaken. Want de verdienste van dit boekje ligt juist niet in de philosophische theorie en de daaruit gemaakte gevolgtrekkingen, maar in de verrassende ontdekking, dat deze jeugdige en wilde speculant, àls hij waarneemt, ter dege goed kan waarnemen. Zijn ongeluk is, dat hij al te onstuimig die waarnemingen wil gaan 'verklaren' uit zijn filosofische beschouwingen, wat meestal daarop neerkomt, dat zij er in gepast worden. Dit pleit natuurlijk niet tegen de wijsbegeerte, maar alleen tegen zekere voorbarigheid van sommige auteurs. Trouwens, mr. van der Leeuw doet hier soms curieuse uitspraken, die wel toonen, dat hij niet bepaald insider is. Wat toch te denken van een zinnetje als dit: 'In den toestand van naief realisme, zooals Bierens de Haan het noemt (de weg tot het inzicht), meent de mensch dat zijn bewustzijn van iets anders, dat andere zelf is', enz. De werkelijke inhoud van dit zinnetje is óók nog maar wankel. Maar wat zal Bierens de Haan blij moeten zijn met het vaderschap van een term, die al gemeengoed was vóór 's mans geboorte!

Ik zal mij dan ook maar niet al te lang bezighouden met de bijzondere filosofie, die mr. van der Leeuw noodig acht tot begrip van zijn waarnemingen. Naar hij terecht opmerkt, is het recht veranderlijk. Voor de psychologische sociologie is de samenleving eengeestesontplooiing, die in ieder tijdperk een bepaalde geestesgesteldheid der gemeenschap meebrengt. Tot deze mentaliteit

wordt ook het beginsel der rechtsordening in zulk een tijdperk teruggebracht. Op grond van zijn kennis nu van de verhouding van rechtsvormen en mentaliteit door voorafgaande tijdperken heen tot in zijn eigen tijd, kan de mensch dan de door hem begrepen geestesgesteldheid vertolken tot rechtsordening. In zulk een begrijpen der hedendaagsche en toekomstige geestesgesteldheid gelooft de schrijver. En daarom kan hij vaststellen, wat recht zal zijn voor den nu aanbrekenden tijd. Wetenschappelijke politiek noemt hij dit, als vrucht eener levende wetenschap van het Recht, 't Spreekt vanzelf, dat hij niet op allerlei detailregelingen doelt, maar op de beginselen van wetgeving en bestuur, en regeeringsvorm. Doch het spreekt ook van zelf, dat zulk Recht geen intrinsieke voortreffelijkheid heeft, doch slechts een passendheid voor de mentaliteit van een bepaald geestes-tijdperk. Van dit laatste wil de schrijver ons nog eens expres doordringen. Hij wil de nieuwe verhoudingen niet op grond van hun voortreffelijkheid boven de vroegere aanprijzen of verdedigen, en deze laatste zullen ook niet op grond van hun onrechtvaardigheid of minderwaardigheid worden bestreden (blz. 181).

Men ziet het, hoezeer de ‘wetenschappelijkheid’ den schrijver ernst is. Mocht nu echter iemand wetenschappelijk tot andere gevolgtrekkingen komen, dan zal daaruit ook moeten volgen, dat wellicht een geheel andere, en zeker een gedeeltelijk andere rechtsordening passend zal zijn. Als nu de praktijk op grond hiervanregelend zou optreden, dan ware een wetenschappelijke overeenstemming zeer zeker door en door noodzakelijk. Maar ik vrees voor de zwakte van zulk een bodem. Wetenschap is een stroeve grootheid, die van harden arbeid en nauwkeurig onderzoek meer gediend is dan van hoezeer geestige, toch al te weidsche beschouwing over de mentali-

teit van vroegere tijdperken. Bovendien, om nu die tijdperken steeds te zien als natuurlijk, cultuurlijk en creatuurlijk in hun opeenvolging, dat is toch weer al te simplistisch.

En als wij dan deze ‘wetenschap’ moeten betalen met den prijs van een opgeven der gedachte, dat er intrinsieke waarde is in het Recht, en dat iets van d i e waarde te realiseeren is, in ieder tijdperk, en in ieder tijdperk beter en meer - dan is ons die prijs te hoog, zoolang wij niet door de waarheid worden genoodzaakt te erkennen, dat dit wetenschap is.

In zijn kritiek intusschen op het bestaande recht en op de bestaande maatschappij blijkt mr. van der Leeuw een goed waarnemer. Ook zijn zienswijze, dat er in een tijdperk een zekere mentaliteit overheerschend is, waarmee men als van Marx naar Hegel zich terugwendt, - ik wil ze niet bestrijden. Maar het vast-stellen van die mentaliteit kan alleen door iemand geschieden met een diepe en zeer geordende, wijdvertakte kennis. En het vast-stellen van den gang der geestes-ontplooiïng in de geschiedenis - nu, daar zijn wij, wetenschappelijk gesproken, spoedig over uitgepraat.

Mij dunkt, dat die illusie van wetenschap hier ook onnoodig is. Wij kunnen, in de eenheid van het menschelijk geslacht geloovend, toch ook wel overtuigd zijn, dat zekere ontvankelijkheid voor waarheid en recht algemeen is, en dat in een bepaald tijdperk, in een daarmee gegeven complexe mentaliteit, zekere rechts-be-ginselen meer dan anders door ieder vlot worden toegepast, omdat zij iets van het rechtsbewustzijn bevredigen en omdat tegelijk de in ieder werkzame complexe mentaliteit duidelijk aan de hand doet voor ieder, dat zoo en niet anders in deze omstandigheden Recht is.

In de conclusie Een ik dus dit met den schrijver eens, dat bij de veranderingen, die onze samenleving tot een

nieuw tijdperk snel voorbereiden, straks ook een nieuwe ‘mentaliteit’, ‘geestesgesteldheid’ zal behooren - al mochten die woorden nog wel eens ter dege worden verhelderd tot begrip. Dat dan ook het recht veranderd moet worden, spreekt van zelf. Het moet dit, om te kunnen voldoen aan het vereischte van de Rechtsnorm, die in het oude recht maar voor een gedeelte werkzaam was. Maar terwijl een stuk recht v e r g a a t, voert het nieuwe tijdperk, bij een nieuw stuk vergankelijkheid, ook een v e r r i j k i n g in van het reeds veroverd en blijvend Recht. Niet dus een geheel te gronde gaan van het vorig recht, maar een vervulling en verrijking van het vroegere, en daardoor een wèl voortreffelijker ontplooiïng van het Recht. Iets daarvan moet de schrijver ook gezien hebben, toen hij neerschreef: dat ‘de nieuwe ordening moeilijkheden oplost, die in het individualistisch tijdperk onoplosbaar schenen’.

Dit laatste lijkt mij praktisch van het meeste gewicht. De politicus zal toch in de steeds vele en diepgaande studiën vereischende wetenschap, die bovendien veel onbeslist laat, moeilijk een veilig richtsnoer kunnen vinden. Het gevaar van doctrinarisme zou hem bedreigen, en we weten wel, wat d a t in de politiek zeggen wil. In dit geval zouden wij een nieuw josephisme krijgen. Veiliger lijkt het mij, dat de politicus, die een goed waarnemer en fijn luisteraar moet zijn, en bovendien den moed van ja en vooral neen te zeggen moet bezitten, tevens een persoon is, die diep in het geestesleven is doorgedrongen en tegelijk vervuld is van de beste idealen van zijn tijd. Ja, hij zal er geen minder politicus om zijn, als hij de geschiedenis der menschheid niet ziet als moment in het proces des geestes. Dit Historisch Idealisme tot grondslag maken der politiek, zou hem, tenzij hij tot de allersoepelste geesten behoorde, verleiden tot een uiterst fataal doctrinarisme. Als hij zich echter laat leiden

door het in de afgeloopen geschiedenis ontplooide besef van Recht, zal hij meer kans hebben, de gegeven situatie te leiden tot een ordening volgens rijker ontplooid Recht. Hij heeft dan tegelijk gelegenheid, met den a a r d van zijn volk en met de bestaande instellingen rekening te houden.

Daar het tenslotte niet alleen de politicus is, die door het geestesleven bezield wordt, kan ook door individuen in hun leven en werken zonder ingrijpen van overheidswege veel van den nieuwen opbouw worden tot stand gebracht (205). Inderdaad. 'Waar de drang, om de gemeenschap te dienen, leeft, ontstaat de nieuwe orde' (205). Maar niet omdat het nu de tijd is, dat een creatuurlijk tijdperk komt, doch omdat het ieder oogenblik de hoogste aangelegenheid is, om niet egoistisch, maar maatschappelijk te zijn. Deze naastenliefde is niet van het nieuwe tijdperk, maar van alle tijden, al stelt zij nu ook zware eischen te midden van zoovele en snelle veranderingen.

Moest ik voor mijn zienswijze een korte aanduiding geven, zoo zou ik niet spreken van een historisch-idea-listische politiek, maar van een zedelijke volkspolitiek.

Het lied van de doedelzak (Chanson vécue à deux sous) door Dop Bles

Een lied, een lied
van dwaas verlangen
zijn al mijn zangen
op dansmuziek:

Lach, lach, lach:
het was een lichte lentedag
Zij waren blij
o, allebei
en zijd' aan zijde
togen zij door de wijde weide
al naar de stad,
waar men voor beï een kamer had.
Ach, ach, ach.!
toen het werd dag
vervreemden hunne lijven:
hij zwoer van eeuwig blijven
en heeft haar dan verlaten;
geen kussen konden baten!
Alleen de tranen bleven hier
als 't onvergeeflijk souvenier.

En daar de lente niet blijven kon,
kwam toen de zomer met de zon,
en toen de zomer was gekomen,
bloeiden weer dezelfde droomen,
en om den vinger een gouden band.

Eeuwige trouw,
van man en vrouw,
en aangekondigd in de krant.
Het moest nu au sérieux genomen!
Lach, lach, lach,
plechtige woorden, trouwe oogen;
hij een naam en zij vermogen,
zing dan allen een vroolijk lied;
het huw'lijk opent nieuw verschiet
als liefde uitloot met een Niet!

Lach, lach, lach,
De herrefst komt met herfstwind:
‘Mijn kind, mijn kind,
naar huis gezwind
en vlug de lamp ontstoken:
de lamp vertelt zijn sproken:
Princesje blank, met haren rood,
een ridder keert en steekt haar dood;
hij minde wel haar schoon gelaat,
maar minder haar te snood verraad!’
‘Mijn God, mijn God,
wat gruwzaam lot,
- hoe angstig huilt de herfstwind!-’
‘Mijn kind, mijn kind,
wat beeft je hand
'k heb het gelezen in de krant,
ik wist niet, dat je gelooven kon
in zoo een drakig feuilleton,
waarom ik lach,
waarom ik lach!
Wij zijn gelukkig met elkaar,
voor ons bestaat er geen gevaar.
Jij blijft mij trouw, tot 't stervensuur,
De herfst huilt... dat's maar een kuur!

Lach, lach, lach,
Het is een koude winterdag.
Een man ging heen,
in nacht en sneeuw alleen!
Zijn geld verdween
en ook zijn wijf;
(dit hoort zoo bij het laatst bedrijf)
Zij had behalve zijn vermogen
zijn geest als merg uitgezogen.
Nu vloekt hij! Foei, dat is gemeen!
Maar niemand die het zal verstaan,
een ieder is naar bed gegaan,
kroop onder dekens rood of blauw,
met d'eigen of een andre vrouw,
wat doet die kerel in de kou?
Ach, ach, ach,
De lente, de zomer, de herfst zijn heen,
de honger kwam en de winter verscheen;
maar koude is geen groote nood,
wijl toch de vorst microben doodt
en Een je niet een echt genie,
dan sterf je niet zoo één, twee, drie.

Zoo gaan de tijden altijd heen,
zij keeren weer, en je mist er niet een,
zoo gaat het leven altijd door
en vindt mijn liedje steeds gehoor!
Een lied, een lied,
is al 't verlangen,
ik zing mijn zangen
op dansmuziek.
Een ieder heeft een schoone kans;
niets is het leven als een dans,
vreugd of verdriet,
't is al een lied, -
En ik blijf spelen op crediet.

De vijftiende-eeuwsche schilderkunst in Duitschland door Aug. Vermeylen

Tegenover de Nederlandsche en de Italiaansche scholen zijn in de vijftiende eeuw de Duitsche, in haar geheel beschouwd, eigenlijk provincie. Het verbrokkelde Duitschland mist een sterk staatkundig leven, het is geen natie: het heeft geen centrum waar de bedrijvigheid der geesten wordt saamgetrokken, geen hof dat den toon aangeeft. In al het groote gebeuren van dien tijd speelt het geen aanmerkelijke rol. Wel bloeien handel, industrie en bankwezen in de Hanze-havens en in de nijvere zuidelijke steden, op de voornaamste handelswegen tusschen Italië en den Rijn: maar de gezichteinder is er toch beperkter dan in de kleine Italiaansche republieken, dan te Brugge of te Lissabon, - de maatschappij blijft er aristocratische verfijning van den smaak ontberen, de bovenste lagen van den burgerstand zijn er niet, geslacht op geslacht, veredeld geweest door een hooge beschaving, een mooie overlevering, zooals die in Frankrijk, zelfs na de rampspoeden van den honderdjarigen oorlog, nog nawerken mocht. Daardoor is ook te verklaren, dat de algemeene ontwikkeling van de Duitsche kunst alleen te begrijpen is in samenhang met de Nederlandsche, van welke ze menigvuldige aanwakkering ontving.

Men versta mij wel: ik wil het bijzonder wezen van die kunst niet te kort doen. Er zit soms veel persoonlijkheid

in, en dan een ongebondener, fantasierijker persoonlijkheid dan in de Nederlandsche. Maar door den band spreekt ze een dialect waarvan spraakleer en syntaxis ten slotte Nederlandsch zijn, al heeft dat dialect ook eigen kleur en klank, een oorspronkelijke kracht, een afwijkenden woordenschat, al wordt het gebruikt door menschen met een andere innerlijkheid.

Wat er het meest aan ontbreekt is juist: beschaving, - de beperking, het evenwicht, de fijne tact, de maat, de schoone maat van een voltooide kultuur. Tegenover de voorname terughouding van een Dirk Bouts b.v. lijken soms Spaansche, Napelsche, Westfaalsche, Tyroolsche ‘primitieven’ tot eenzelfde familie te behooren. Maar daarmee is nu geen vernietigend oordeel geveld: men kan ook wel houden van ongeschaafde, knoestige, grofkorrelige natuur, waarvan de kern nog bloot ligt, die zich onmiddellijk geeft zooals zij is, - het onbehouwen, maar eerlijke en innig-bewogen volksche.

Bestaat er in de Duitsche landen nog geen groot verschil tusschen den smaak en de opvattingswijze van den hoogeren burgerman en de menigte, de kunstenaar ook steekt bijna niet boven de gemeenschap uit. Er blijft in hem meer over van den ambachtsman. Meer nog dan in Vlaanderen verschijnt hij als lid van zijn gilde. Ook in Vlaanderen was het onderscheid tusschen kunst en handwerk nog niet geheel in het bewustzijn doorgedrongen, en de bestellingscontracten, waarin soms allerlei bijzonderheden van voorstelling en uitvoering bepaald worden, bewijzen ons voldoende hoezeer de schilder nog gebonden was. Men verlangde minder vrije verbeelding van hem dan technisch-degelijk werk; en vrije verbeelding van een schepper was nooit het uitgangspunt van zijn schilderij. Dit alles geldt zelfs ruimschoots voor Italië, al is Italië, in dat opzicht, Vlaanderen een heel eind voor. Maar tusschen Vlaanderen en

Duitschland gaapt dan nog een breede afstand: we voelen duidelijk, dat de Vlaamsche kunstenaars deel hebben aan een hooger ontwikkelde, gedifferencieerder kultuur, terwijl de Duitscher dichter bij het eenvoudige volk thuishoort, We winnen er dit bij, dat in zijn werk soms meer oorspronkelijk, ongebreideld gevoel doorbreekt, maar moeten er dan weer veel in missen, dat boven het bereik van een slecht en recht handwerksman staat.

Hij houdt zich aan zijn plicht, die is: kunst voortbrengen voor vrome burgerlui. De Vlaming geeft niet zooveel als de Italiaan om zuiver-esthetische waarden, maar de Duitscher weer veel minder dan de Vlaming. De problemen van den vorm hebben voor hem weinig belang op zich zelf. Hij gaat niet uit van het standpunt der zuivere ‘kunst’, hij zoekt niet naar middelen, om den verfijnden kunst-smaak een genot te verschaffen, dat voor een goed deel onafhankelijk blijft van het voorgestelde onderwerp: hij gaat eerder uit van dat onderwerp zelf, van de gewoon-menschelijke aandoening die in het onderwerp zit. Zijn kunst is in dat opzicht minder ‘renaissance’ dan voortzetting van de middeleeuwen. Het voornaamste is hem niet de volmaaktheid van den vorm, maar de geestelijke beteekenis, die de menigte moet treffen. Daarom behandelt hij bij voorkeur stof, die ontroering in den toeschouwer wekt, dezen, als in een volkspreek, de Passie doet mee-lijden; daarom wil hij verhaal, gebaar, beweging; en hij lijkt daarbij dikwijls öf wat flauw, of te ruw, ten eerste omdat hij zoo goed mogelijk wil verstaan worden, maar ook omdat de vormenspraak, waarover hij beschikt, ter uitdrukking van zulk een soort van verbeelding - verbeelding uit het hart, zou ik het noemen, - onvoldoende is.

Wat de Duitscher voelt, bij 't ontwerpen en uitvoeren

van zijn schilderij, is dus niet zoozeer de bezonkene, gelouterde en daardoor juist beperktere kunst-aandoening van den Vlaming, maar - dit is er de betere kant van: - het hangt onverdeeld samen met zijn gehéél aandoeningsleven. En dat aandoeningsleven is juist in Duitschland belangrijk genoeg: het wordt omgewoeld en verdiept door het persoonlijker-wordend, naar mystiek neigend religieus gevoel. Het hoogste wat Italië te geven had zou het geven door de kunst, - de renaissance, - Duitschland door de omwenteling in het gemoed, - de hervorming. Oordeel nu dat de Duitsche vormen-visie onbehaaglijk is, onnauwkeurig, te stroef of te malsch; de kleur te fel of te grauw, dat aan de samenstelling, met haar gebrekkige perspectief, zoowel als aan de enkele gestalte, met haar onduidelijken lichaamsbouw, de vrije rythmus der innerlijke wettelijkheid ontbreekt: maar wat gelooft de kunstenaar aan hetgeen hij zegt, en wat zegt hij het met zijn heele ziel, pakkend door zijn naïeve eerlijkheid, zijn rechtstreeksche hartelijkheid, zijn volksche kracht! De eenheid ligt er niet in het esthetische zien, maar in den gemoedstoon, en die gemoedstoon was er een van menschen, wien niets ernstiger leek dan het geloof, de waarheid die ze in zich droegen.

In het tijdvak van 1430 tot 1460 ongeveer[1)] bevinden zich de bedrijvigste kweekplaatsen van de Duitsche schilderkunst in Zwabenland. Toen vooral roerde zich het eigenaardig-Duitsche, dat ik even trachtte te omschrijven, daar vooral uitte zich de tijdgeest met zijn rauwe energie. De belangrijke handelsstad Bazel was gedurende het groote concilie (1431-1448) het gods-

1) Voor de geschiedenis der Duitsche schilderkunst in het eerste derdedeel der vijftiende eeuw, verwijs ik naar mijn ‘Geschiedenis der Europeesche plastiek en schilderkunst’, deel I, biz. 196-197.

dienstig en verstandelijk centrum van de christene wereld, waar van allerwegen de waardigheidsbekleeders van de Kerk en van het Heilig Rijk toegestroomd kwamen, en schilders een ruimen werkkring en afzetgebied vonden. De voornaamste onder dezen was Konrad Witz. De kunst die hij vertegenwoordigt kan aldus gekenschetst worden: algemeene grondslag is de stijl, dien we in het altaarstuk van Lukas Moser te Tiefenbronn aantreffen (1431), met een duidelijker invloed nu, uit het naburig Bourgondië, van die Vlaamsch-Bourgondische kunst waar de gebroeders Van Eyck de hoogste uitdrukking van werden. Maar daarom besluite men niet tot eigenlijke navolging: alles is er verwerkt door een dramatisch temperament, dat van felle kleur houdt en nadrukkelijk expressie in lijn of massa, zoo dat er van de figuren, als uit hout gesneden, een geweldig-sprekende kracht uitgaat.

De vader van Konrad Witz, de schilder Hans Witz uit Konstanz, was al in 1402 werkzaam geweest te Nantes, voor den hertog van Bretanje, later weer, na eenige jaren doorgebracht te Konstanz tijdens het concilie van 1414-'18, in Frankrijk voor den hertog van Bourgondië; waarschijnlijk ging hij zelfs naar Brugge, en vergezelde zijn zoon, omstreeks 1398 geboren, hem op zijn reizen. Van 1427 tot 1431 werkten ze samen te Rottweil, waar het keizerlijke Rechtshof toen zetelde. Konrad vestigde zich dan te Bazel bij den aanvang van het concilie. Uit dien tijd moet het altaarstuk zijn, waarvan verscheiden paneelen in het Bazelsch museum bewaard worden. Het is niet zonder eenig verwantschap met den Meester van Flémalle: flinke modelleering en verlichting, scherp-kantige plooien, zwaar-stoere gestalten, een bijna ruwe kleur-zinnelijkheid in de pracht van gewaden en juweelen. - Later volgde Konrad Witz een kardinaal, den bisschop van Genève, naar

deze stad: hij schiep er o.m. een Wonderbare Vischvangst (Genève, Musée d'archéologie), gedagteekend 1444, leniger en fijner van uitvoering, en waaruit we hem als een zeer merkwaardig landschapschilder leeren kennen, den waardigsten opvolger wellicht, toentertijd, van de meesters van het Turijnsch Getijdenboek. Zijn gezicht op het meer van Genève, met de hellingen en bergen op den oever en den Mont-Blanc in de verte, is zulk een nauwkeurige weergave van de werkelijkheid, dat men de juiste plaats heeft kunnen bepalen van waar uit het landschap gezien werd. Het is een der eerste 'portretten' van de natuur, die men aanwijzen kan. In de aardig-geslaagde beweging der figuren, het onmiddellijke leven van alle bijzonderheden, de atmosfeer zelve, die echt zomersch aandoet, treft ons een schilder, die zeker op sommige gegevens van de Vlaamsche kunst steunt, maar met deze zeer vrij wedijveren kan. Die Wonderbare Vischvangst was een van zijn laatste werken: hij stierf vóór 1447.

Hans Multscher, te Ulm werkzaam sedert 1427 en gestorven in 1467, heeft wel iets van de energie van Konrad Witz, zonder diens kunstenaars-kwaliteiten: Multscher is moedwillig volksch, plomp en schreeuwerig, tot de caricatuur toe. Datzelfde karakter, nu eens wat tammer, dan weer met feller accent, treft men dan aan in menige Zwaabsche of Tyroolsche schilderij. - Ook te Neurenberg, bij den meester van het Tucheraltaar (in de Frauenkirche) wordt men eenigszins aan de struisch-gedrongen gestalten van Witz herinnerd. In de Keulsche atmosfeer, nog geurig van de zachtlyrische vroomheid uit de veertiende eeuw, verzwakt dat forsche temperament. Stephan Lochner, afkomstig van Meersburg aan het meer van Konstanz, is door zijn koloriet eerst min of meer met Konrad Witz verwant, wat verklaard kan worden door den Bourgondischen

invloed dien ze samen ondergingen. Maar te Keulen, waar hij van ongeveer 1430 tot 1451 gevestigd is, sluit hij zich aan bij de stemming van de vroegere Keulsche school. Zijn groote Aanbidding der Wijzen, in den Dom, dagteekent van omstreeks 1440. De gratie der vormen, de lichte glans der kleur, de liefelijkheid der aandoening verschijnen er nog verfijnd door de gevorderde techniek, hebben aan effect gewonnen door de vollere lichamelijkheid, de klaardere groepen-schikking, het juistere ruimte-gevoel, en het geheel ademt een feestelijken adel, die van verre aan Johannes van Eyck doet denken, al heeft Lochner diens scherpe waarneming niet noch diens kracht. Het mooist wellicht zijn de buitenvleugels met de Engelsche Groetenis, eenvoudig en groot, zoet van ziele-melodie, en in een idealere sfeer gehouden dan al wat toen werd voortgebracht.

Maar omstreeks 1460 merken we overal den zegevierenden intocht van de nieuwe Nederlandsche kunst, wier aanvoerders Rogier van der Weyden en Dirk Bouts waren. Dat worden we te Keulen al dadelijk gewaar bij den Meester van het Maria-leven (+ 1460 - '90), bij den Meester der Lijversberger Passie, dan ook bij de Westfaalsche schilders: betere samenstelling, kenschetsender lijn, duidelijker vormenspraak en beweging. Doch de Duitschers hebben daar te veel van hun oorspronkelijkheid bij ingeschoten, van hun vroegere frischheid, terwijl ze toch dat harmonische moeten ontberen, dat alleen een ontwikkelde kultuur geven kan er blijft iets benepens aan hen, armoedigs, zonder vreugd. Zelfs bij meesters die tot in de zestiende eeuw reiken heeft die Nederlandsche invloed nog niet nagelaten maar de levende geest is er uit, heeft plaats gemaakt voor wat slap-gevoelerige affectatie, lyriek van den kouden grond.

In den kring van de Zwabische kunst zien we iets dergelijks gebeuren: het altaarstuk van 1458, in het Rathaus te Sterzing (Tyrol) is van een Multscher, die naar Van der Weyden zou gekeken hebben. Er is matiging in compositie en uitdrukking gekomen, doch naast het levenslawaai van Multscher lijkt de edeler eenvoud hier wat leeg en droog.

Bij Friedrich Herlin, die van 1461 tot 1499 of 1500 te Nördlingen werkt en in sommige opzichten met den pasgenoemden meester verwant schijnt, is de invloed van Rogier al overwegend. Vermoedelijk had hij diens atelier bezocht. Maar wat is hij meer dan een provinciaal leerling, een flauwe weerglans? De dalende lijn van een kunst, die niet meer door eigen sap gevoed wordt, volgen we dan bij Hans Schüchlin, uit de Ulmsche school, gestorven in 1505 (men zie zijn altaarstuk van 1469 in de kerk te Tiefenbronn) en bij zijn bleeken en flegmatisch-strakken zwager Bartholomeus Zeitblom (vermeld tot in 1531, zijn voornaamste werken uit de jaren 1490).

Onder al die schilders, die met min of meer geluk de banen van Rogier van der Weyden volgden, verschijnt als de belangrijkste, de meest typische vertegenwoordiger van land en tijd, Martin Schongauer van Kolmar (geboren om of vóór 1445, gestorven in 1491). Zijn beteekenis berust niet zoozeer op de eenige schilderij die hem met volle recht mag toegeschreven worden, de Lievevrouw in de Rozenhaag (Kolmar, S. Martinskerk), als wel op zijn talrijke kopergravures. De houtsnij-en graveerkunst was toen zeer gewild in Duitschland: met haar gemakkelijk vermenigvuldigde platen,losse miniaturen voor het volk, op beewegen verkocht, weldra als illustratie, na de uitvinding der drukkunst, deelnemend aan de verspreiding van het boek, kwam ze tegemoet aan de behoeften van het verdiepte reli-

gieus gemoed; en ze bood juist het uitdrukkingsmiddel dat den Duitschen aanleg het best van pas kwam, stemde overeen met zijn zin voor het kantige, populairhartelijke, met zijn fantasie, met zijn gebrek aan oorspronkelijk en mooi kleur-gevoel. Martin Schongauer had aan den Bovenrijn aantrekkelijke voorloopers gehad: den Meester der Speelkaarten, reeds vóór 1446 werkzaam, die zoo fraai natuur en stijl liet samengaan, dan, bij dezen aansluitend, den Meester E.S., ook Meester van 1466 genoemd. Maar hij moest die allen in de schaduw stellen, en weldra vonden zijn bladen hun weg naar wijd en zijd, sedert 1480 ongeveer breidt zijn invloed zich uit, te Keulen zoowel als te Augsburg en te Neurenberg, en tot in Frankrijk en Italië toe.

Misschien was Schongauer zelf in de Nederlanden geweest, het is niet gewaagd te veronderstellen, dat hij in het atelier van Rogier Friedrich Herlin en den jongen Memling zou ontmoet hebben. Maar bij Schongauer, zoon van een goudsmid, bereikt de lijnenstijl van Rogier een ongekende verfijning. Hij heeft begrepen wat een enkele lijn zeggen kan; hoe ze een vorm kenmerken kan, en door aangenamen zwier het oog bekoren. Hij gaat zelfs tot het al te sierlijke over, heeft een voorkeur voor uiteen-rankende bewegelijkheid van slanke ledematen, tengere gewrichten, handen die elegant met twee vingeren grijpen, veelgekreukelde stof, dunne, grillige spriet-twijgjes. We merken hier dus hetzelfde verschijnsel als in Vlaanderen of Italië: het kieschkeurige vervangt het franke, grootsch-geziene, Memlingsche zachtheid tempert de kracht, met iets van de fijnzenuwige, prikkelbare gekunsteldheid van een Filippino of een Cosmè Tura. Nu is Schongauer wel het gelukkigst waar hij lieflijke, mild-gemoedelijke stemming vertolkt, en blijft hij wat gedwongen, benepen in zijn beweging, zonder eenige breedheid van gebaar noch dramatisch

accent; maar we mogen al blij zijn dat hij meer smaak vertoont dan zijn Duitsche tijdgenooten, veel minder dan zij in het triviale vervalt, zijn gevoel voor schoonheid en stileering ook min of meer op de klaardere samenstelling heeft toegepast. En afgezien van alles wat hem tot een type maakt, is hij ook een persoonlijkheid, een vinder, een die menschen en dieren en zaken, de physionomie die uit lijnen-vormen spreekt, met buitengewone verbeelding waarneemt, zooals blijkt uit menig genre-tooneeltje.

De ontwikkeling van de gravure volgen we dan het best bij een schilder, vooral als koper-snijder van belang, aan den Middenrijn werkzaam in het laatste vierdedeel der vijftiende eeuw en het begin der zestiende, en Meester van het Huisboek genoemd, of ook wel Meester van het Amsterdamsche Kabinet, daar dit het grootste deel van zijn prenten bezit. Liefhebbers van eigenaardige Duitsche fantasie - allerlei romantiek die in de schilderkunst geen vrij spel vond, - zullen hier met vreugde in grasduinen, genietend van de, in vergelijking met Schongauer, nog meer naar het genre neigende observatie, van de onbevangener beweging en den fijneren lichttoon. Het is misschien op dit graphische gebied dat de Duitsche kunst, in de XV^{de} eeuw, het beste geleverd heeft waartoe zij in staat was.

Ook het karakter van de Neurenbergsche school wordt in de laatste veertig jaren der eeuw eigenlijk door den invloed van den Rogier-en Bouts-stijl bepaald: men zie maar hoe iets als de kruisiging van Hans Pleydenwurff (werkzaam tusschen 1451 en 1472, - zijn kruisiging, te Munchen, van omstreeks 1460) daar zonder overgang op het Tucher-altaar volgt. In de voetstappen van Pleydenwurff wandelde dan Michaël Wohlgemut, die met zijn weduwe was getrouwd en zijn atelier overgenomen had (1434-1519, zijn beste schilderijen tusschen 1465

en 1479); onder zijn leiding werd een massa voortgebracht, door den band burgerlijk-zielloos ambachtswerk, waaronder dan ineens het Peringsdorffer-altaar van 1487 verschijnt (Neurenberg, Germanisches Museum): het komt uit het atelier van Wohlgemut, is echter niet van zijne hand, - zijdelingsche invloed van Schongauer valt niet te miskennen. Het treft door betere modelleering en kleuren-harmonie, eenvoudiger voorstelling, en vooral een dieper-grijpende innigheid van aandoening: de Omarming van S. Bernardus door den Gekruisigde is in dat opzicht de mooiste Neurenbergsche schilderij vóór Albrecht Dürer.

Wat een indruk heeft die moeten maken op den man, met wien de Duitsche kunst weldra haar toppunt zou bereiken? Albrecht Dürer, in 1471 als zoon van een goudsmid te Neurenberg geboren, was juist in 1486 in het atelier van Wohlgemut getreden. In 1490 trekt hij op reis, te Kolmar komt hij even te laat om er meester Schongauer nog te zien, te Bazel, de stad der drukkers, maakt hij houtsneden, in 1494 is hij te Neurenberg terug. Maar het volgende jaar gaat hij alweer op weg, ditmaal naar Noord-Italië, leert er werk van Mantegna kennen, bezoekt Venetië. In het Neurenberg dat hij daarna terugvindt woelt ook een wakkerder geest. De hartstochtelijke houtsnijder Veit Stoss heeft er zich na lange afwezigheid gevestigd.

Zoo onderscheiden we de verschillende invloeden die tot de vorming van Albrecht Dürer hebben bijgedragen: van de Neurenbergsche school en Schongauer uitgegaan, komt hij in aanraking met de kunst van Leonardo en Lorenzo di Credi, maar zijn vurig-ingetogen, ernstigstreng temperament brengt hem vooral onder den ban van Mantegna. Zijn heele kunstenaars-wezen is gericht op de volledige weergave der werkelijkheid, en zijn uitdrukkingsmiddel bij uitnemendheid is de lijn. Hij is in de

eerste plaats een grafisch kunstenaar. Zijn wijze van zien zet alles in lijnen om, en die lijnen verkrijgen meteen een bijzonder levendige welsprekendheid. Van de Italianen, Mantegna vooraan, leert hij dan de beteekenis van den ‘binnenvorm’, de vaste lichamelijkheid en de perspectivische ruimte, den organischen bouw in eenvoudiger samenhang gevat.

In den knoestigen stijl van de houtsnee heeft Dürer de machtigste schepping van zijn jonge jaren geleverd: de Apokalyps die in 1498 verscheen, een reeks van ongemeen-groote platen. Daar siddert de angst en de duistere gloed die de gemoederen bevangen hield, in dat overgangstijdperk van gisting, toen de Hervorming in het geweten werd voorbereid, en men duidelijker ging beseffen, dat de middeleeuwsche maatschappij uit haar voegen gerukt was: de profetische openbaring van de ‘laatste dingen’ weer gevoeld als een nakende waarheid. Men oordeele naar de Vier Ruiters, die de verschrikkingen des doods alom verspreiden. Tot dan toe waren de houtsneden gewoonlijk gekleurd: Dürer doet het schilderachtige in de zuivere techniek van de houtsnee overgaan, met zijn harmonieën van wit en zwart, terwijl de diepste schaduw zich toch niet als effene vlek voordoet, maar ook door lijnenspel vertolkt wordt. Het grillig decoratief gekronkel van de laat-gothische manier verdraagt zich hier met de groot-geziene samenstelling van 't geheel, door één geweldige drift doorwaaid.

Waar Dürer zorgvuldiger de volkomen weergave van de natuurlijke verschijning nastreeft, grijpt hij liefst naar de kopergravure. De vergelijking van den S. Sebastiaan van omstreeks 1497 met dien van Schongauer toont ons hoe de zwevende sierlijkheid, het hoekig tengere, het fantastisch uitgespreide, dat den smaak van het vorige geslacht beviel, vervangen wordt door den ‘Itali-

aanschen' stijl met zijn breeder-vloeienden, samenvat-tenden omtrek, zijn kalme en klare gebondenheid van innerlijk goed-ineenzittende geledingen en tegenstellingen van bewegende massa's.

Dezelfde kentering merken we in Dürer's schilderijen uit dien tijd: het eerste portret van zijn vader, gedag-teekend 1490 (Florence, Uffizi) is nog primitief ontledend en benepen; het tweede, van 1497 (het oorspronkelijke verloren, verscheiden kopieën, o. m, een te Munchen en een betere nog in het Britsch Museum), had het hecht-saamsluitende, met nadruk gelegd op de wezenlijkste vormen, en de statige grootheid van de klassieke kunst. Als een ander mooi voorbeeld wijs ik op den Oswald Krell van 1499 (Munchen): de schikking van de figuur in de ruimte, - niet meer de kop alleen, maar het bovenlijf in zijn gansche lengte, zoo dat de handen ook zonder moeite in de lijst worden opgenomen, - beantwoordt aan de nieuwe aanschouwingswijze. Terwijl de scherpe lijnentaal van dat intens-bewogen gelaat geheel in het karakter van Dürer is.

Hier hebben we slechts zijn eerste stappen op den steilen weg naar de hoogvlakte. In het eerste vierdedeel van de zestiende eeuw zou hij worden tot een van de volledigste symbolen van den Germaanschen geest.

De nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren
door Dirk Coster

IV
(Slot)

Gedachtig dus aan mijn trachten, in dit overzicht één direct, intens aanknoopingspunt te vinden, aan de mentaliteit van den jongen Europeeër, die van 1920, één aanknoopingspunt en verrassende openbaring, heb ik niet alleen aan de figuur van Henr. Roland Holst een zeer breede plaats ingeruimd, ik heb - erger nog - het overzicht onzer moderne litteratuur vrijwel rond hare verschijning gegroepeerd. - Van het onhistorische dezer handeling, ten opzichte van Nederland zelf, was ik wederom te voren overtuigd. Maar het practische belang ging hier vóór een historisch-evenredige compositie. En ik handelde hier niet zonder eenige practische ervaring. Het toeval gaf mij gelegenheid, een der bekendste jongere Duitsche dichters voor het werk van Henr. Roland Holst te interesseeren, speciaal voor de 'Nieuwe Geboort'. Deze buitenlander was ondertusschen geen vreemde in onze litteratuur. Hij kende, in vertalingen altijd, Couperus en Van Eeden en Albert Verwey. - Hij waardeerde dit werk - Couperus uitgezonderd, die zijn lezers meer vindt in breedere kringen van het publiek. - Maar hoe anders was zijn reactie, toen hij in deze poëzie binnendrong. De matige waardeering voor onze 'algemeene gecultiveerdheid' steeg toen eerst tot verrassing en bewondering. Een verrassing zelfs die niet werkeloos blijven wilde, maar die zich omzette in toebereidselen, om bij de grootste Duitsche uitgevers volledige vertalingen van haar oeuvre te doen verschijnen. Hoever, bij de verwarde verhoudingen in Duitschland, dit werk thans gevorderd is, is mij niet bekend. - En toen was het ook, dat de veel belachen meening, in

de N.E.G. uitgesproken, over de oer-kracht, de elementaire klank die uit de diepte soms plotseling door de kalme levensrust onzer litteratuur heenbreekt, - een onverwachte bevestiging vond van deze zijde, terwijl ik toch deze meening met eenige zorgvuldigheid achterhield, zoowel uit nationale reserve als uit een drang tot zuivere contrôle mijner eigen gedachten. Bij een vergelijking met bekende Europeesche dichters, die dezelfde idealen beleden en dezelfde gevoelens en conflicten bezongen als Henr. Roland Holst, - Franz Werfel werd met name genoemd - sprak ook deze buitenlander van het fundamenteele verschil, dat zich hier openbaarde: terwijl de typisch Westersche dichter deze idealen altijd min of meer intellectueel benadert, vanuit het intellect negatief bezingt, belijdt of verheft, meende hij in de beste oogenblikken van Henr. Roland Holst een andere kracht te bespeuren, een gesteldheid die van z.g. Westersche gesteldheid wezenlijk onderscheiden was. Hij noemde dit en omschreef het op zijn wijze, als een ‘dynamisch geweld’, en ook hij noemde de Russische mentaliteit als daaraan wezensverwant, al weten wij natuurlijk allen, dat het ‘dynamisch geweld’ van een Dostojevski alle vergelijking achter zich laat. Doch zij die de desbetreffende passage in de N.E.G. lazen, vermogen zelve te controleeren, in hoeverre deze definities, onafhankelijk van elkaar ontstaan, een zelfde begrip trachten te omschrijven. - En nog een andere, meer uiterlijke, veel meer uiterlijk practische reden drong mij, Henr. Roland Holts poëzie als 't ware tot geestelijk uitgangspunt te nemen, als nieuw verbindingspunt te gebruiken tusschen ons Nederlandsch geestesleven en de Europeesche mentaliteit. Onze litteratuur is niet geheel en al onbekend gebleven. - Er zijn Hollandsche schrijvers, die vertaald werden. - Er is zelfs een machtig Duitsch uitgevershuis, dat zich speciaal interesseert voor de Hollandsche litteratuur, en een ander toeval deed mij een blik slaan in de opgave der werken, waarvan deze firma zich een vertaling voornam, en waarmede zij ‘het voornaamste der Hollandsche litteratuur’ meende te kunnen geven. Bij dit volledig beeld der Hollandsche litteratuur kwamen figuren voor, die inderdaad hier in Holland van tijd tot tijd met waardeering worden genoemd. Maar bij dit belangrijkste der Hollandsche litteratuur kwam niet de naam van Henr. Roland Holst voor, kwam niet de naam van P.C. Boutens voor, kwam niet de naam vanj. H. Leopold voor. - Wie der lezers kan zich, na zulk een toevallige ervaring, erover verwonderen, dat zulke beschamende leemten, hoe dan ook ontstaan, als

een spoorslag werkten - wellicht dat men van een zweepslag spreken kan - om te trachten, zoo mogelijk het ‘volledig beeld’ onzer litteratuur, dat men zich in het buitenland schijnt te vormen, van eenige nadruklijke aanvullingen te voorzien.

***

Het gebied der persoonlijkheden, is een doornig gebied. Het is zaak er niet te lang te blijven. Op alle verwijten afzonderlijk in te gaan, zou mij waarlijk in dit doornig struikgewas ongeveer gevangen zetten. - Zelfs het aantoonen van de opzettelijkheid van sommige misverstanden, al kan dit soms in een paar woorden geschieden, zou toch altijd te veel nog van de plaatsruimte en van den lezer eischen. Dus laat ik ook hier den laster zijn onvervreemdbaar en eeuwenoud recht behouden: men kan den lasteraar niet antwoorden, omdat men zich daartoe te diep in zijn atmosfeer zou moeten begeven.[1)]- Een persoonlijk woord van dank aan bestrijders als Joh. de Meester, Frans Coenen en Prof. Dr. De Vooys, voor de wijze waarop zij het debat vrij houden wilden van alle persoonlijke insinuaties, moge hier daarentegen niet ontbreken.

Dat er ten slotte in dit essay geen ernstige feilen zijn gemaakt, ik zal de laatste zijn het te ontkennen. De bizarre bouw van mijn essay, waardoor een figuur van na '14 eenige bladzijden kreeg, en een figuur van v ó ó r '14, in het historische overzicht, ettelijke regels, - zij was mij het eenige middel, mijn opgave te verdiepen, en doeltreffend te maken: want wat was er aan te bieden

1) Tot mijn spijt moet ik daar ook Nederlands voornaamsten criticus toe rekenen: den Heer Carel Scharten, en om deze reden ook moet ik ervan afzien, in bijzonderheden op zijn beide feuilletons in te gaan. Ik was dit oorspronkelijk van plan, maar de herlezing, nu na een jaar, doet mij dit opgeven. De beweringen van den Heer Scharten zouden zeker aanleiding tot gedachtewisseling hebben kunnen geven, wanneer zij niet onafscheidbaar vervlochten waren met persoonlijke insinuaties, die soms tot directe laster ontaarden. En zie hiervoor hierboven! Eén voorbeeld slechts (omdat deze bewering niet zonder bewijs mag blijven): wanneer ik, na zoovele bladzijden aan Henr. Roland Holst gewijd te hebben, nog niet weer ook haar laatste werk uitvoerig behandel, concludeert de Heer Scharten hieruit dat ik dit werk n i e t m e e r g e l e z e n h e b. Hij' onderstelt dit niet; hij verzekert het zijn lezers. Gezwegen nog van het feit, dat hij daaraan op perfide wijze de voorstelling tracht te verbinden van een uitstervende geestelijke belangstelling. Een man die met zulke middelen werkt, moet ik de triomf wel laten, die hij zichzelf zoo jubelend en verraderlijk-naief aan het slot van zijn beschouwingen toeschrijft: dat hij den tegenstander ‘van het paard gelicht heeft’.

geweest, wanneer ik alléén over nà '14 gesproken had? Desniettemin heeft mij die bizarre bouw steeds gehinderd en steeds verontrust. Uit deze verontrusting kwam dan het 'Naschrift' voort, en dit, deze poging om de noodzakelijke leemten nog zoo mogelijk bij te vullen, is een machtelooze poging gebleken en ik noem haar met Frans Coenen mede, 'een laakbare zwakheid'. Dat de critiek zich met zooveel gretige voorkeur op dit naschrift geworpen heeft, is en blijft een getuigenis, dat in de Hollandsche litteraire critiek locale bijzonderheden van meer belang geacht worden dan litteraire hoofdzaken, - maar mijnerzijds moet ik bekennen, dat ik niet bijtijds heb weten in te zien, hoe hopeloos onmogelijk het was, zoovele verschillende persoonlijkheden in 8 zegge acht bladzijden, nog te karakteriseeren. Ik had voor deze absolute onmogelijkheid moeten afdeinzen, het is een fout het desalniettemin nog te hebben beproefd. En toen ik ten slotte, met de uitroep dat er nog meerderen, nog meerdere schrijvers waren en beteren wellicht - het was voorzeker een wanhoopskreet! - de pen naast het papier geworpen heb, bleken mij achteraf zeer betreurenswaardige leemten te bestaan. Niet de uiting van enkele scherpe antipathien betreur ik[1)] - nog steeds kan ik Verwey's poëzie niet als representatief zien, ten opzichte van zijn belangrijk critisch proza, nog steeds lijken mij, van 1912 her toen ik dit veel uitvoeriger uiteenzette, Van Eedens kunstmatige Christusherscheppingen heiligschennend van herhaald probeersel - maar de leemten betreur ik. Maar of leemten in een weinig essentieel naschrift die in enkele uren en enkele bladzijden zouden aan te vullen zijn, - of deze leemten gansch een pijnlijke en absoluut

1) Slechts inzake één detail heeft zich mijn zienswijze sindsdien gewijzigd: nl. inzake de verhouding Verwey-Boutens en de groep der neo-Bewegings-dichters gedurende de jaren 1910-1915. De vreemde dooreenwinding dier verhoudingen in deze geestelijke groep: de neiging om Verwey het representatieve Hollandsche dichterschap op te dragen, de overheerschende wezenlijke invloed van Bouten's toen juist tot rijpheid gekomen poëzie daartegenover, - deze feiten bleven ook na hertoetsing van ettelijke geschriften uit dezen tijd bestaan.
Maar met uitschakeling van alle gedachten aan opzet en bewuste miskenning, lijken mij thans deze feiten dieper en onpersoonlijker verklaard, door den overhaasten drang zich los te maken van een invloed, die voor j o n g e r e n op den duur niet levenwekkend wezen kon. Want de metaphysische levensontstijging, hoe schoon ook in hem die haar in rijpheid van leeftijd volbrengt, kan voor hen die beginnen te leven, geen natuurlijk uitgangspunt zijn. - En dat de instinctieve drang tot zelf-correctie daarom soms het karakter eener persoonlijke onbarmhartigheid aannam, is eenerzijds betreurenswaardig, anderzijds de fataliteit van allen geestelijken groei.

belanglooze arbeid veroordeelen, waarin alleen op het belang van onze litteratuur en-bloc gelet is, - den lezer zij het overgelaten, hierover het laatste oordeel te hebben.

Ten slotte nog dit: aan de raad van Frans Coenen, mijn overzicht in de hoogere klassen der scholen in te voeren, aan de bemoeiïngen van enkele leeraren, die daartoe neigden, zou door mij alleen gevolg gegeven kunnen worden na een volslagen omwerking dezer essay, welke omwerking voor alles natuurlijk zou bestaan in het weder-aanbrengen der locale verbanden en van de kleiner-historische verhoudingen, verhoudingen die ik steeds heb erkend en steeds zal blijven erkennen. Maar mijn recht om toppunten toppunten te noemen, zal ik mij in zulk een essay evenmin ontzeggen. Deze essay was als eerste poging tot buitenlandsche propaganda bedoeld, bij deze propaganda heb ik getracht, mij zooveel mogelijk aan te passen bij de na den oorlog ontstane mentaliteit, maar uit dit alles volgt n i e t , dat ik er een oogenblik toe neigen zou, in het land zelve de locale verbanden en locale nuancen moedwillig te negeeren. De tijden dat ik mij voornamelijk aan de dagelijksche critiek wijdde, vóór '14 in ‘de Gids’, na '20 in ‘de Stem’, kunnen voor iederen onbevooroordeelden lezer het tegendeel bewijzen. Beets' geestigheid, De Genestets gevoeligheid, Helene Swarths jonge-meisjes-weemoed, wie zou er aan denken deze te ontkennen? Zij die zouden vreezen, dat het jonge Hol-landsche geslacht door mijn verderfelijk exclusivisme besmet zou raken, kunnen gerust zijn.

Tooneel
door Dop Bles

‘Wat op dit oogenblik Jacques Copeau in het theater du Vieux-Colombier te Parijs laat zien, het is niets anders, het is volstrekt niets beters, dan wat in Nederland wordt nagestreefd met op onze wijze even gunstig resultaat.’

Aldus Mevrouw Van Rhijn-Naeff in haar rede, waaruit wij in de Juli-afl. reeds mochten citeeren. Deze uitspraak zouden wij thans niet als uitgangspunt kiezen, indien Copeau's theater niet ook in Holland almeer de aandacht trok, en zoo, door het vele dat er over geschreven wordt, niet allengs de meening ontstond, de Hollandsche bescheidenheid - welke toch meestal even zoo goed uiterst ingetogen zelfingenomenheid genoemd kan worden - geheel waardig, dat wij eigenlijk hetzelfde reeds lang bereikten, ja mogelijk meer, en dat ons dus niets te benijden of ter navolging overblijft. Lazen wij niet - en door vele dagbladen overgenomen - in de Wereldkroniek, dat de Heer van Gasteren als eindindruk van een bezoek aan Copeau's schouwburg de blijde verzuchting slaakte: ‘Gelukkig, dat ik een Hollandsch acteur ben!’ Laten wij in het midden, of hij niet al te oppervlakkig oordeelde, door de opvoering van Driekoningenavond der Franschen met die van Royaards te vergelijken, zonder zich rekenschap te geven, dat de regisseur daar, aldus zijn taak moest verstaan, dat na afloop niet acteurs en publiek zouden uitroepen: ‘Goddank, dat wij geen Hollanders zijn!’ Het voornaamste is hier, dat de Heer Van Gasteren het belangrijkste over het hoofd zag, en wel dit: Een Shakespeare-opvoering is voor het N e d e r l a n d s c h e gezelschap des Heeren Dr. Royaards de gebeurtenis van het seizoen, waarmede zijn repertoire staat en valt; bij het Fransche gezelschap echter is zulk een vertooning slechts een schakel, gebracht terwille van de principieele opvatting, namelijk, dat naast het moderne en klassieke ook de meesterwerken der vreemde literaturen gegeven dienden.

Faisons un peu d'histoire; hieruit zal blijken dat Dr. Royaards streven vrijwel geheel en al tegengesteld is aan de bedoelingen van Copeau, terwijl er voorshands zeker geen ander gezelschap te vinden is, dat tot serieuse vergelijking in aanmerking komt.

Le Vieux-Colombier werd in 1913 opgericht door een kleine groep vrienden, voornamelijk letterkundigen, die het tooneel voor de d i c h t e r s wilden heroveren.

- 'Nous voyions le poète banni de cette scène qu'il avait si grandement honorée dans le passé et nous voulions l'y rappeler pour lui rendre un culte absolu.

A l'origine du Vieux-Colombier, il y a deux faits sociaux indiscutables: d'une part un groupe d'artistes, doués pour le théatre, privés de théâtre, refusant tout compromis et même tout contact avec le théâtre commercial; d'autre part une fraction du public, éprise de théâtre, se refusant au théâtre commercial.'

In hoeverre Copeau hier herhaalt, wat een Lugné Poé of Antoine reeds uitspraken, is van geen belang, het belangrijke is de intense kracht der overtuiging en bovenal: het verkregen resultaat geheel en al trouw blijvend aan de illusies. Hier toch werd een klein theater gesticht door en voor hen, die het tooneel om de dramatiek lief hadden, dus niet voor hen, wier maatschappelijke posities dure loges vroegen, niet voor hen, die een mondaine afleiding behoefden, maar uitsluitend voor die kleine groep van dwepers, zoo men wil, naar wie nimmer geluisterd werd.

Nimmer zal ik den toon van bewonderende verbazing vergeten, waarop na de eerste première een jong schilder, wiens oordeel gevraagd werd, uitriep: 'Mon Dieu c'est épatant, un théâtre pour nous autres, un vagabond comme moi y est chez soi!'

Zeker, dit was niet te vermoeden geweest. Zij die slechts een frank te missen hadden, konden toen wel de vele steenen trappen van het Odéon beklimmen om op gore houten banken zich wringend nog iets te zien van het gebeuren dat in 't heel-diepe zich afspeelde, maar hier was een zaal, waar men heen ging ditmaal niet 'om gezien te worden' maar louter om te zien, neen, beter nog, om te luisteren!!

Immers hier werd het woord van den dichter met overtuiging gezegd, op de wijze die de dichter-zelf verlangde, hier werd de idee van den dichter met devotie volgens diens inzicht gegeven. Toen Dr. Royaards verscheen, bracht hij grootsche monteering, deed hij aan Reinhardt denken, die in West-Berlijn thuis behoorde, waar meer goud dan geest en verfijnde smaak schitterden. Dr. Royaards wilde met één slag toonen wat reeds elders be-

reikt was om dit hier te brengen, Copeau en zijn vrienden wenschten van meet af op te bouwen; zij toch wisten: ‘Nous admettions que tout y füt à refaire et qu'il fallfût partir d'a u s s i b a s q u e l e s o l.’

Zoo dwongen de kosten reeds dadelijk Dr. Royaards, om de entrée-prijzen te verhoogen, zoodoende de deuren juist sluitend voor wie Copeau ze wijd geopend hield, ja ze voornamelijk geopend had.

En hier naderen wij het essentieele verschil, wat de maatschappelijke beteekenis van beider opvattingen geldt.

Copeau heeft begrepen, dat de schouwburg alleen zijn hooge voorbeeldige roeping vervullen kon, door zich algeheel afhankelijk te maken van het kunstzinnige publiek, en dat hij over niet meer middelen mocht beschikken, dan de trouwe vrienden in de zaal hem konden schenken. Geen moderne Maecenas, noch officieele subsidies werden gezocht, alleen werd den vrienden gevraagd tot den schouwburg te voeren, hen die op hun beurt met hun belangstelling beschermen wilden. Want het gevraagde geld was steeds minder dan de moreele steun. Zoo ontstond één streven aan beide zijden van het voetlicht. Het kantoorklerkje behoort evenzoogoed tot het gezin, tot het miniatuur staatje van de Rue du Vieux-Colombier, als de dichter, die zijn schepping er brengt. Geheel los van het kapitalistische mekaniek, dat haar onverbiddelijk zou medevoeren, heeft de onderneming, meer kontakt met de samenleving, dan welk theater ook. Zoo stuurt zij gaarne haar elektriciens of decorateurs uit, om bij de vrienden hun krachten in dienst te stellen, en aldus de inkomsten te verhoogen zonder den zuiveren grondslag te verlaten.

In Holland, zooals elders, heeft men het bekende verschijnsel waargenomen: de ongekende belangstelling voor het tooneel, als reactie op de sombere levenseentonigheid der oorlogsjaren. Doch in Frankrijk is reeds de crisis ingetreden en heeft men begrepen dat slechts een spoedige daling der entree-prijzen hier eenig resultaat kan brengen.

Welnu het theater, dat onbevreesd de crisis tegemoet kan zien, is zeker le Vieux-Colombier, die niets vroeg van het goud, dat de onrustige bezitters slechts wenschten te doen vloeien.

Aldus is het eenvoudig te begrijpen, dat de simpele monteering niet alleen een kwestie is van artistieke opvatting maar van leven en dood voor het theater, dat de zuivere grondslag niet verlaten wil.

Heel het internationale intellect gaat op zijn doorreis in Parijs, de uiterst simpel gemonteerde spelen in le Vieux-Colombier zien; in alle landen vindt men ‘Les Amis’ van deze verwezenlijking. En hiertegenover stellen wij Dr. Royaards, die zijn monteering zoo kostbaar maakt, dat zijn meest kenmerkende opvoeringen, zijn groote of grootsche daad, door 't enorme bedrag geparaliseerd, in Amsterdam blijft, aangezien de onkosten te groot zijn, om er mede te reizen, terwijl Dr. Royaards weet, dat Hollandsch publiek niet van heinde en vér komt terwille van een tooneelvoorstelling. Is niet, dus gezien, de geste van Dr. Royaards de realiseering van een louter persoonlijke idee te noemen, die enkelen volgen kunnen, en staat hiertegenover de daad van Copeau niet als de persoonlijke energie van den man, die het verlangen en het hooger bedoelen van het opkomend geslacht begreep, en zijn werk niet de wel-zware vrucht van deze tijden liet zijn, doch de jonge sappige stam, die zijn kruin in de lichtende toekomst tracht te boren.

Dr. Royaards wil de taak volvoeren zich eenmaal gesteld, en heel het wereldsche gebeuren der laatste jaren bracht niet de flauwste afspiegeling in zijn repertoire, terwijl Copeau fier kon uitroepen: ‘De les die de oorlog bracht, leerden wij reeds vóór 1913!’

Naar wij vernemen, zal het volgend speelseizoen het orkest in den Stadsschouwburg te Amsterdam zeer verkleind worden. Het plan van Dr. Royaards is het orkest uit twaalf leden te laten bestaan, terwijl het vorige jaar ruim dertig personen daar aan medewerkten. Aldus het bericht in de pers van 10 Augustus. Aldus de eerste concessie, het eerste financieele offer aan zijn opvatting gebracht. Dit bericht is dus reeds een kleine illustratie bij ons vertoog: Elk theatraal streven kan slechts zuiver zijn en zich organisch ontwikkelen, indienhet zich volkomen rekenschap geeft van alle financieele mogelijkheden. Zoo niet, dan is 't gedoemd te stijgen en dalen met de beursnoteeringen, die in den tempel der kunst nu niet bepaaldelijk ter plaatse zijn.

Europa economisch en financieel ontwricht; in Rusland de hongersnood groeiend tot waanzin; overal inzinking van energie; angstige daling der productie, naast stijging der behoeften; ontreddering in alles en overal, nu door de oorlog niet gedachteloos op dezelfde voet kan worden doorgegaan!

Dit al, dit al werd reeds even zoovele gemeenplaatsen, immers, wij weten voldoende, wij hooren de steeds herhaalde waarschuwing ook wèl, alleen wij luisteren niet. Wanneer het tooneel,

dramaturgen en directies, zijn roeping begreep, er werden uitsluitend spelen vertoond, waarin het volk gewonnen werd voor deze waarheid: ook gij zult de fatale gevolgen lijden, indien gij niet inziet, dat Europa stervend is, en dat men - in plaats van zich juichend op de erfenis te werpen om nog wat genieten deelachtig te worden - beseffen moet dat er slechts één redding bestaat: de arbeid en de verantwoordelijke gedachte. De arbeid dient als sport beoefent, en logisch denken wordt een geestlijke afleiding. En bovenal ernst en inzicht!

Hierboven spraken wij over de les die de oorlog bracht, en die ons inziens door Dr. Royaards niet werd begrepen. Als afdoend bewijs zij nog even genoemd de opvoering van Allah Karim, een spel uit de Boeken der Duizend nachten en Eenen nacht door Herman Roelvink en M. Nijhoff.

Van de Heer Roelvink kennen wij bovenal zijn groote liefde en belangstelling voor tooneelspelen.... die hij zelf schreef; de Heer Nijhoff is een dichter, wiens talent te zuiver en subtiel van karakteristiek is, om zich te leenen tot Revue-werk, ook al wordt dit in een Koninklijke Schouwburg opgevoerd.

En ziet: de pers, die nimmer ons oordeel scheen te deelen, dat in grootsche monteering minder de stralende verwezenlijking van eerbied-volle bewondering gezien dient te worden, dan een concessie aan 't revuïstische publieke verlangen gebracht, spreekt thans - als sprak dit bij Dr. Royaards van zelf - over ‘revue’ en ‘film beelden’, over ‘goedkoop succes’ en ‘roekeloos vrij-gevig’. Wel wordt van vriendschapsdienst aan de vriend Roelvink bewezen, openlijk als noodig geachte verklaring of verontschuldiging gesproken, en hoort men in de meest ingelichte kringen beweren, dat alle kosten door de auteur Roelvink worden gedragen, maar met dit al, waar of onjuist, verandert niets aan 't naakte feit: dat Dr. Royaards de verantwoordelijkheid der opvoering dient te dekken met zijn naam, en op een donker uur, waarop energie en verantwoordelijkheidsgevoel dient gewekt, niets beter wist te brengen, dan een revue- of filmachtig spel van Oostersche weelde, alsof deze tijden een voorbeeld zouden behoeven van een verkwisting en pracht, die een ieder zinloos aandoet, die eenig begrip heeft van wat nu aan 't gebeuren is en zich onverbiddelijk voltrekt.

Boekbespreking

Dr. H.W. Ph. E. van den Bergh van Eijsinga, I Revolutionnaire cultuur. Uitgave: A.W. SlJTHOFF. Leiden, 1919. II Eros. Een boek van liefde en sexe. Uitgave: A.W. SlJTHOFF. Leiden, 1920.

Algemeene Notitie.

Als dichter faalde Dr. van den Bergh van Eijsinga, zijn bundel 'Roode Rozen' bewees dit genoegzaam. Als wijsgeer - deze boeken bewijzen het nogmaals - faalde hij evenzeer. Men kan hem noemen 'dichter-wijsgeer', daarmee aangevend dat hij in beginsel beide qualiteiten bezat, doch geen durend te verwezenlijken wist en te samen gaan zij niet, dan kreupelend.

Dit heeft zijn werk gemaakt onevenwichtig. Wel kende hij de bezonnenheid van den denker en de dichterlijke ontroering, maar zij kwamen nimmer tot een onbelemmerde ontplooiing.

Het sterkst is zijn satyre. Hiertoe was de gesteldheid van zijn geest bovenal geschikt, wijl hij had vlijmend vernuft en een zeer meedogend hart. Daarom ook blijft zijn werk, ondanks veel gebrekkigs, groot en het is leerzaam voor de tallooze zoekers dezer dagen, want het voert tot de kortstondige vreugden der zekerheid en tot de lange doolwegen van den twijfel en vooral, omdat het tenslotte - al staat dit niet letterlijk geschreven - de zelfbekentenis blijkt van den modernen mensch die tot de grenzen ging zijner over-bewustheid.

Voor den verfijnden relativist zijn deze theorieën over het Communisme en de Liefde uitersten, waarbuiten geen wegen, dan die der ontkenning, leiden tot een ruimere levensmogelijkheid.

I

Het is de niet-te-onderschatten kracht van dit boek dat het Communisme er verklaard wordt uit de ontwikkeling van den

kosmos en niet verplaatst is naar de realistische spheren van politiek en materiëel utilisme, die de meeste brochures en geschriften over dit onderwerp voor den intellectueel zoo onbevredigend maakt.

Wel blijft die verklaring voor een goed deel verborgen achter een te veel aan historisch bewijsmateriaal en een zekere reactionnaire mentaliteit van den schrijver, welke reeds uit zijn voorwoord blijkt: '... maar een Christendom, dat weerkeert tot z'n aanvankelijke bedoeling'.

Hij begaat dezelfde fout, door honderden vóór hem gemaakt, om n.l. de wederkeer van analoge cultuur-momenten (de tijd van Alexander de Groote 'in' den tijd van Napoleon; Hellenisme 'in' Renaissance) te beschouwen als een werkelijke teruggang tot de overeenkomstige cultuur-periode, niettegenstaande hij elders juist de nadruk legt op de eeuwige evolutie der Idée. Oogenschijnlijk lijkt dit 'gezichtsbedrog' van weinig beteekenis, doch de consequenties die er uit getrokken worden en die men vindt in het hoofdstuk 'Revolutionnaire Zedeleer' bewijzen dat dit behoudend streven vele gevaren met zich brengt en après tout leidt tot een reeks begripstransacties der burgerlijke moraal, die bedenkelijk veel op juridische interpretaties gelijken en dus voor dit boek van geen belang zijn.

Ik laat geheel ter zijde in hoeverre de ideeën-inhoud der Evangelieën voor de cultuur der toekomst in het algemeen, voor die, welke Dr. van den Bergh van Eijsinga zich voorstelt in het bijzonder, van belang zal zijn - een probleem op zich zelf -, doch het gaat niet aan (en deze gedachte loopt als de bekende roode draad door het geheele boek) een wereldcultuur, want die der m e n s c h h e i d , religieus te willen grondvesten op het oorspronkelijke Christendom. Dit getuigt van een, wel is waar ingeroeste, Westersche hoogmoedigheid, die slecht past in dezen 'kosmischen' tijd. Bovendien is de term 'oorspronkelijk Christendom' zonder meer, het zoo juist besproken historisch gezichtsbedrog daargelaten, een niets-zeggende banaliteit.

In het hoofdstuk 'Revolutionnaire aesthetiek' komt duidelijk een ander bezwaar tegen de wijze, waarop Dr. van den Bergh van Eijsinga zijn stof behandelde, naar voren: het voortdurend gebruik van de praedicaten 'revolutionnair' en 'burgerlijk', waardoor hij telkens ontwikkelingsgeheelen in tweeën knipt en aldus aan zijn redeneering een oppervlakkig-propagandistisch karakter verleent, terwijl het hem bovendien verleidt - en maar al te dikwijls - tot de tentoonspreiding van een bedroevende

mate kortzichtigheid in kwesties o.a. van aesthetischen aard. Ziehier een schildering van de werkwijze der 'nieuwe' kunstenaars: 'Hij wil zien de dingen in hun strakken, naakten ernst, hij maakt ze niet mooier, hij zal zich niet bedwelmen aan eigene verbeeldingen: de wereld is leelijk en zondig is de creatuur, en, hij droomt niet van rozetuinen, waar ons binnenvoert de liefde en waar niets is dan vreugde.'

Indien men zoo weinig beseft de waarde van het kunstenaarschap dat men dergelijke gedachtelooze rhetorica onbekommerd neerschrijft en dan in een tijd waar men nu eenmaal slechts o v e r kunst schrijven kan en aan de kunst zelf nog niet (of niet meer) toe is, was het beter geweest als Dr. van den Bergh van Eijsinga dit hoofdstuk ongeschreven gelaten en met een wijs vraagteeken had volstaan, gelijk trouwens behoorde voort te vloeien uit zijn zeer juiste stelling: 'Eerst een nieuwe gemeenschap brengt ons een nieuwe kunst'.

Zoodra wij spreken kunnen van het bestaan dezer nieuwe gemeenschap, zullen wij ook kunnen spreken over 'nieuwe' kunst, zonder onze woorden te houden voor meer dan zij zijn (een d i v a g a t i e over het Schoone) en zonder onze eigen artistieke impotentie te verraden, want daarop komt tegenwoordig elke niet-historische, aesthetische theorie neer.

Het is jammer dat van den Bergh van Eijsinga zijn aanvankelijk probleem te gedetailleerd heeft willen uitwerken. Hij heeft - dat geldt voor het geheele boek - te veel willen b e w i j z e n en dien ten gevolge op meerdere plaatsen zijn betoog aanzienlijk verzwakt. Daarenboven brengt hem zijn onbedwongen fantasie tot toekomstvizioenen, die, dunkt mij, ook voor den revolutionnair weinig aantrekkelijk zijn en van welker 'historische' noodzakelijkheid de schrijver ons in geen enkel opzicht overtuigt. Zoo op pag. 187/188:

'Haar a r c h i t e c t u u r [1] zal straks een "Pantheon der Menschheid" stichten en het zal duren als het "Heilig Land" reeds lang vervallen is; haar s c u l p t u u r zal niet verblijven bij Rodin en bij Meunier, al zijn haar deze kunstenaars nader dan Sinding en Canova; haar s c h i l d e r k u n s t, zoo goed als haar sculptuur, wordt decoratief (! R. H.), alles centraliseert zich in het gebouw: private collectiën zijn burgerlijke grillen; als in de Oude Waereld wordt ook straks de kunst publiek, en het woonhuis, het zal van simpele schoonheid zijn, maar de

1) alle spatieëeringen zijn van den schrijver.

groote artistieke schepping is het Pantheon, de tempel, de raadzaal der Commune, en hier zijn de versierde wanden, en hier zijn de beelden, die van kracht getuigen en van gratie, en de muziek is, als in Hellas, de sprake der gemeenschap, en de poëzie is het ook, en alles komt samen op het openbare feest. Maar dan is de kunst opnieuw (! R.H.) n a t u u r geworden; de harmonie van den kosmos is door den mensch verstaan, en hij is zelf die harmonie, en z'n houding getuigt er van, en z'n woord, en z'n kleeding, en zooals het luidt in den Bijbel, als beschreven wordt het langverwachte Jeruzalem, dat er geen tempel was in deze stad, geen afzonderlijke godsdienst, want alles is religieus, alles is aanbidding en is verheerlijking, zoo is er ook geen kunst meer van museum en concertzaal, nu door de wijsheid en de diepere devotie de ziel herboren is, en gelouterd, en de schoonheid vloeit in klank en kleur, en gezien wordt alom Gods algeweldig licht.'

Inderdaad, wanneer men voortgaat op een dergelijke wijze met de toekomst te spelen, dan is er geringe hoop dat men het naar Communisme neigend intellect geneest van zijn bekende vrees voor de nivelleering der persoonlijkheid!

De hier aangevoerde bezwaren lijken misschien van louter utilistischen aard, maar ge zult ze beter weten te schatten, indien ge de laatste regelen leest van dit boek: 'Want de Harmonie der dingen is het waarachtig goddelijk Wezen, en het Zelf, dat wij betrouwen, het is niet aan gindsche kant van hemel en van aarde, het is nabijer dan alles, en het is de Harmonie, en zij is het die orde schept, en de wereld zal verlossen. Dan zal de Mensch- heid gaan, in vreúgde, door de vernieuwde landen, en haar weg zal licht en zegen zijn.'

Waarlijk, denkt ge, dat in dezen tijd nog een verstandig man te winnen is met dit paradijs op aarde? Geschiedenis en wereldoorlog hebben ons beter geleerd.

Wij weten dat van den mensch altijd het leven gebroken is, dat de Tweespalt in onze betrekkelijkheid het eenig absolute is, wij weten, dat, zoo wij het leed kennen, het geluk ons niet onthouden wordt, aan dit besef onzer relativiteit hebben wij genoeg. Wij kunnen ons niet meer laten verblinden door luchtkasteelen van eeuwige Harmonie, daarvoor verstaan wij te diep haar werkelijkheid d.i. haar betrekkelijkheid.

Niemand, die iets heeft waargenomen van hetgeen zich in den kosmischen Geest voltrekt, zal twijfelen aan de komst van revolutie en communisme als naaste verwerkelijking en eenige ver-

schijningsvorming eener nieuwe cultuur-idée (als zij het Westen bereikt), doch men zal weigeren haar te aanvaarden in h a a r v e r v u l l i n g als een heilstaat en daar komt ten slotte - ondanks een zwak verzet van den schrijver bij tijd en wijle - zijn conclusie op neer en zij plaatst vele zijner argumenten hierdoor in een zwakker licht, dan aanvankelijk wel leek, want zij vertroebelde het inzicht in het Communisme als product van kosmische ontwikkeling, door het - paedagogisch - te stellen als het begin van alle goed. En dit valt niet te synthetizeeren.

ROEL HOUWINK

(Slot volgt)

Bericht Aan De Lezers Van 'De Stem'

Den 30sten October l.l. was het honderd jaar geleden, dat Fedor Dostojevsky geboren werd. Om dit feit te herdenken, meende de Redactie van De Stem niet beter te kunnen doen, dan een enquête in te stellen naar den invloed, dien Dostojevsky's levenswerk tot nog toe op het Nederlandsche geestesleven heeft gehad. Aan een 50-tal vooraanstaande Nederlandsche publicisten heeft de Redactie de volgende vragen gesteld:

1. Wanneer laast U voor de eerste maal een werk van Dostojevsky en herinnert U zich nog welke indrukken dit in U wekte?
2. Heeft de voortgezette lectuur van zijn werken beteekenis voor U gehad, en zoo ja, kunt U ons daaromtrent iets mededeelen?
3. Welk werk van Dostojevsky beschouwt U als zijn centrale schepping: Schuld en Boete of een der latere hoofdwerken (de Idioot, De Demonen, De Gebroeders Karamasoff)?
4. Is Dostojevsky's zielsontleding U zeer vertrouwd, öf uiterst vreemd? M.a.w. is zijn werk U in de eerste plaats aanleiding geweest, om Uzelf dieper te peilen, de menschen Uwer omgeving beter te doorzien, kortom Uw eigen wezen dichter te benaderen, of heeft hij U vóór alles gefascineerd door de openbaring eener U vreemde

gedachte- en gevoelswereld: de Russische, of, zoo men wil, de Aziatische?
5. Welke acht gij Dostojevsky's beteekenis voor de religie, en speciaal voor de religie der toekomst?

De antwoorden op deze vragen zullen in de December-aflevering worden gepubliceerd.

Het is onze bedoeling niet, deze enquête streng beperkt te houden tot de bekende publicisten van ons land. Ook ongevraagde antwoorden, in de eerste plaats van de lezers van De Stem, zullen gaarne worden ingewacht. Zij, die naar aanleiding dezer vragen zich rekenschap zouden willen geven van de reacties, die de lectuur van Dostojevsky in hen wekte, kunnen hun oordeel of beschouwingen inzenden vóór den 10^{den} December. De belangrijkste dezer antwoorden uit het publiek zullen zoo mogelijk worden gepubliceerd in de Januari-aflevering. Ten slotte wijzen wij er met nadruk op, dat wij niet alleen uitingen van bewondering verwachten. Ook uitingen van verzet tegen den geestelijken invloed van Dostojevsky kunnen dienen tot verheldering van het belangrijke probleem: hoe verhoudt de Westersche geest, in het algemeen, zich tegenover den Russischen, zooals die in den machtigsten Russischen denker en schrijver tot openbaring kwam.

DE REDACTIE

De Luikse Reis[1)]
door Wies Moens
een verhaal uit mijn gevangenistijd

In April 1920, leefde plots de hoop op dat ik, na negen maand voorarrest, vóór het Hof van Assises zou verschijnen. Er waren juist een flinke serie processen van oorlogswoekeraars afgehandeld, en ik rekende er deez' maal stellig op aan de beurt te komen. Mijn verdediging lag klaar: nota's en geschriften allerhande. Ik was vol geestdrift, een beetje opgewonden - de Lente zat mij in het bloed - ik schreef lange brieven aan mijn vrienden, en vertaalde voor mijn meisje Knut Hamsun's Victoria, een werk waaraan ik een steeds frisser genot beleefde. De afloop van het proces Caillaux had mij juist kostelik geamuzeerd. Het werd zelfs het thema voor een stukje dat ik neerschreef op een namiddag, en waarvan ik voor mijn verdediging gebruik meende te maken. Ik kon toen niet weten dat ik nog acht lange maanden zou moeten wachten éér ik, evenals de ex-minister, op het bankje der beschuldigden zou mogen zitten - en dat de aktualiteit van mijn proza een deerlike misrekening moest worden!

30 April, nog in de vroege morgen, zat ik voor mijn tafel-bed, en maakte sommetjes voor mijn bewaker, een beste kerel, die wel eens met zijn radde tong plezierige Tijbaert-historietjes kwam aframmelen in mijn cel. Hij deed het met zo een goed inzicht, dat ik hem allang,

1) [1)] Uit een open brief aan Georg Brandès.

van ganser harte, al de grove galgenhumor die hem in het lijf stak, vergeven had, en waarachtig een beetje van hem was gaan houden. Toen hij rond acht uur mijn cel kwam binnenspringen om mij, met een stem die stokte van gejaagdheid, te melden dat ik ‘seffens naar Luik moest’ schoot ik in een hartelike lach, en verzocht hem daarna bedaard mij maar stilletjes alleen te laten met mijn sommetjes. Maar de man draaide om mij als op een spil, van ongeduld, en sloeg met zijn sleutel in zijn handpalm en ratelde maar door: ‘Neen, 't is echt, ge moet naar Luik, seffens, pak uw boeltje maar bijeen, ge hebt twintig minuten tijd. Ze staan al te wachten.’

Toen moest ik het wel geloven. Naar Luik! Ik vloekte, onwillekeurig, en toen schoot het als lood in mijn benen. Ik wou uitleg hebben, maar mijn bewaker wist er geen te geven. Hij zou gaan zien ‘naar den buro’ en ik moest me asjeblieft maar een beetje reppen. Ik maakte mijn pak je, het allernoodzakelikste: een beetje mondvoorraad, een paar zakdoeken, Knut Hamsun, mijn schrifturen - en dat was alles. Tien minuten later stond ik al in het ‘centrum’, met mijn gezicht naar de muur gekeerd, gereed om te vertrekken. Een gedienstig bewaker, die dan toch was gaan kijken op het bureel, kwam mij vertellen dat er een bevel lag van de prokureur. Dit werd mij bevestigd, toen ik zelf op het bureel mijn reisgeld ging krijgen: vijf frank! Maar de reden van mijn vertrek naar Luik kende niemand.

Wij werden in het dievekarreke - een man of tien en een paar vrouwen - naar het St. Pieterstation gevoerd. Zo een rit door de stad, in een krakende dievekar, is uiterst geschikt om je hersens compleet door mekaar te schudden. Een operatie waarvan het gevolg is dat je denkvermogen volkomen wordt stil gelegd. En in dit geval was dit ook maar wenselik! Dan de verdwazing, als je eruit bent en plots staat in de drukte van een mor-

genstation: jachtende reizigers, vrouwen, venters en karweimannen. Je ogen doen zeer en je benen knikken onder je lijf. Wij werden samengebonden, twee aan twee, met fijne, nijpende kettingjes en in een wachtzaaltje geduwd. Dan het perron op, de mizerabele karavaan, geënkadreerd door gendarmen. Vrouwen houden hun man staan en kijken je aan met bevreesde ogen; kinderen leunen dichter aan bij hun vader; de ziekelike nieuwsgierigheid van sommige lui revolteert je. Na de eerste ogenblikken, ga je gauw weer berusten in je lot van gedeporteerd gevangene, ten-toongestelde mensewaar! en je slaat maar een praat je met je buurman. Een jonge kerel die voor twintig jaar naar Leuven wordt gestuurd, zit te frutselen aan zijn pantoffels en haalt er tabak en sigarettenblaadjes uit. Zijn kameraden lachen, en bedelen om een sigaret. De gendarmen zijn heel toegevend.-Wij worden de trein opgesjouwd, nog altijd twee aan twee. Een man met een zilveren kepi en een browning, sluit ons op in de kleine vierkante hokjes van een cel-wagon. Hier zit ik nu vast. Ik kan mij nauw bewegen. Uit de hokjes nevens mij klinkt geloei, geblaf en gevloek. De vrouwen gichelen scherp en fijn om de schaamteloze moppen van hun koerageuze buurlui. De bewaker dondert wat, en slaat de deur dicht. Wij sporen naar Brussel.

Het was rond de middag toen ik weer veilig in een gevangeniscel zat te Vorst. Hier zou ik dan nog twee dagen wachten tot er een transport gevangenen naar Luik ging. Het waren twee eindeloze, lichtloze dagen. Als lektuur had ik de ‘Baanwachter’ van Conscience. Af en toe vertaalde ik wat uit Hamsun. Maar de kommer sloeg mij zo wreed om het hart dat ik telkens als een opgejaagd hert mijn cel moest rondlopen. Hoe ik me zelf ook afmartelde, de Luikse reis bleef een ondoorgrondelik geheim. Het woog op mijn hart, en sloeg mij met

matheid. Er was iets dat in mij rondkroop en het was als waanzin. Jaren uit mijn leven vlogen als sekunden aan me voorbij: ik zag het einde, ik zag het honderd maal verscheiden; van honderd doodstrijden liepen de angstsidderingen als giftige insekten over mijn geprikkelde vlees! - O deze onrust die je á f maakt! En alle wil om te weerstaan was maar een begocheling. Nu ik dit alles weer zit op te roepen, moment vóór moment, als een passieverhaal in de goede week, - en ik weet daarnevens de ganse rei blinkende dagen, toen mijn cel was als een open bloem die hing aan het licht, en de stilte klaar als een avondklok, - dan blijven niet langer voor mezelf een raadsel deze op- en ondergangen van mijn hart: himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt! Want daar was geen ekstaze of om haar te veroveren moest ik door afgronden van de diepste verslagenheid; en geen afgrond was zo diep, was zo duister, of daarboven glom nog de vrede van een ster die zong van nieuw, onnoemelik geluk.

Het was een maandag-morgen, en de derde dag van mijn oponthoud te Vorst, toen ik met een nieuwe ploeg gevangenen naar het Noordstation werd gevoerd om vandaar de reis naar Luik aan te vatten. Mijn gezelschap bestond deez' maal uit een tiental vagebonden van dertig tot zestig jaar die naar Merxplas moesten, een paar jonge kerels die voor de gevangenis te Antwerpen bestemd waren, en de rest, waaronder een jonge Pool en een Rus, die de ganse reis met mij zouden meemaken. Er waren ook weer vrouwen. De jonge Pool, die in het gangetje van de dievekar nevens me stond, vertelde mij hoe hij zonder reispas uit Parijs was gekomen en nu over de grens zou gezet worden. Hij hield zijn mager gezichtje dicht voor mijn mond, opdat ik hem goed zou begrepen hebben. Zijn adem stonk als die van

een leproos. Ik werd er misselik van. Ik was gelukkig toen ik eindelik weer gewrongen zat in een celwagenhokje van de trein die ons over Leuven naar de Cité ardente bracht.

Slechts enkele minuten vóór de trein zou stoppen in de 'Gare des Guillemins' werden wij uit de hokjes gepakt, en mochten wij wat staan verademen, in de doorgang van de celwagen. De vrouwen alleenbleven opgesloten. Mannen hingen met al de zwaarte van hun lijf aan de deurtjes geklemd, en drukten woest hun gelaat tegen het tralie-vlechtwerk om met ze te kunnen praten. Zij schreeuwden zich hees tegen mekaar. De mannen stonden te trampelvoeten, en het schoklachen der vrouwen was als een verdoemenis!

Op de griffie in de gevangenis te Luik, keken de bedienden met grote, verbaasde ogen, toen zij vernamen dat er een Vlaams aktivist vóór ze stond. Zij wisten, helaas, evenmin als ik, wat ik hier kwam doen. Toen ik, tien minuten later, aan het schrijftafeltje van de majoor-hoofdbewaker stond, was ik nog zo wijs als op de morgen van mijn vertrek uit Gent. De majoor die mij ontving, was een klein, nors man. Hij meende mij al dadelik een bolwassing te moeten toedienen 'pour les belles choses que j'avais faites pendant la guerre!' Het slot van onze conversatie was zo: - Hij: 'Nous ne demandons pas aux flamands de venir chez nous!' - en ik: 'Nous ne demandons pas aux Wallons de venir chez nous, monsieur le major!' Of de man ooit geweten heeft dat wij met ons beidjes zo doodeenvoudig het zelfbestuur-pro-bleem hadden opgelost, moet ik tot mijn grote spijt nog altijd betwijfelen. - Er gebeurde bij mijn intrede nog een ander, typies toneeltje. Ik moest mij in een badcel gaan ontkleeden en al mijn goed laten onderzoeken door een fatigue, dit onder het waakzaam oog van een tweede majoor aan wie de eerste mij had overgeleverd. Alles

werd door mekaar gegooid, en stuk voor stuk kwam uit de handen van de fatigue in de handen van de bewaker. Knut Hamsun moest het ontgelden! De majoor had nog maar pas het boek opgeslagen en het portret van de beroemde Noor bekeken of daar had je 't al: ‘C'est encore un boche, ça!’ En de bundel novellen maakte een halve cirkel door de lucht en kwam terecht vóór mijn blote voeten die het koud begonnen te krijgen op de vochtige steentjes. De majoor schopte toen doodeenvoudig al de rest, kleergoed en papieren, het badkamertje binnen, en ik mocht weer inpakken.

Mijn verblijfplaats te Luik was een stoffig, vunzig celletje, naar het mij voorkwam kleiner dan een gewone gevangeniscel. Er stond een tafelbed, en er lagen, benevens een hoop dozen en pakken, nog twee strozakken op de vloer. Wij huisden er met drieën! Mijn ene gezel was een mijn werker van rond de vijftig; hij was deknecht geweest van zijn kozijns die een fortuin hadden bijeengegaard in dienst van de bezetter en hun schaapjes op 't droog hadden gebracht benoorden de Moerdijk. De andere was contre-maïtre geweest in een ijzergieterij en moest terecht staan ‘om aan de vijand manschappen te hebben geleverd’. Het waren twee goeie kerels die al het mogelike deden om het mij nog enigzins gezellig te maken. Ik was nog altijd even onrustig. En de gevangeniskost beviel mij zo slecht, dat ik er anderhalve dag ziek van lag op mijn paljas. De dagen duurden lang. Wij wandelden 's morgens een half-uur in een omtralied pri-ëeltje waar wat schildersverdriet en andere magere bloemetjes kwijnden. De gevangenismuren, voor ons, vlekten zwart en groezelig. Over de citadel hingen grauwe wolken. Het voosje van een beiaard in de buurt brak de dag in brokken effen monotonie. Mijn oudste gezel plukte elke morgen een paar schamele bloempjes die hij zorgvuldig in zijn brievetes sloot, en sprak daar-

bij, al knipogen, half tegen zich zelf en half tegen mij: ‘C'est pour les enfants vois-tu, j'enferme toujours une petite fleur dans mes lettres. Alors les enfants disent: C'est une petite fleur du père. Ça leur fait plaisir.’ In de cel gebeurde er niets biezonders. Wij lazen af en toe een stukje in de krant, schreven brieven, sliepen. Ik herinner mij nu hoe wij op een namiddag, plots, dicht bij ons, het gebabbel van een helder, fijn kindermondje vernamen. Het was het kleindochtertje van de bestuurder, dat met de meid over de koer wandelde. Zo vertelden mij mijn kameraden, die plat op de grond waren gaan liggen om door het luchtgat naar het kleine meisje te kijken! Na het avondeten gingen de uren snel voorbij. Vrouwen kwamen soms roepen op hun man of hun lief, die gevangen zaten. Er kwamen in de valavend, elke dag, een paar kindertjes een goeie nacht toeroepen aan hun vader. Hun stemmetjes klonken hoog en schel, het ‘bonsoir, papa!’ helmde tegen de muren op. Wij hoorden telkens de vader zijn celvenstertje open-en toeklappen. Mijn gezellen vertelden mij dat gevangenen, die betrapt werden terwijl zij door hun raamje terugriepen, door de bewakers afgeranseld werden. En zekere morgen toonden zij mij een soldaat die van de slagen nog half mank ging! - Wij rookten pijpen, stiekem en ook anders, dronken gesuikerd water, en mijn gezellen leerden mij waalse volksdeuntjes of haalden moppen op ‘qui avaient le goüt du terroir!’ De man met de bloempjes was nooit uitgepraat. Met zijn hoed op één oor, en een blauwe rand van pijp-as om een van zijn oogen, debiteerde hij zijn ‘chansons’. Eens vertelde hij, hoe hij, jonge man van twintig jaar, als een Indiaan met een kroon van kippeveren om zijn hoofd, in de kroegjes ging vuur slikken, of met zijn tanden jonge konijntjes het vel afstroopte en ze daarna rauw opvrat, een prestatie die hem een boel drinkgeld in de zakken toverde! Hij was

een aardige vent, ruw maar goed. Ze noemden hem ‘le grand Colas’, en hij was waarlik groot door zijn gave gelatenheid.

Zo ging er bijna een volle week voorbij. Maar thuis waren zij intussen niet werkeloos gebleven, en vóór de week ten einde was vernam ik dat, door tussenkomst van volksvertegenwoordigers van Opdenbosch, mijn gevangenschap te Luik weldra tot het verleden zou behoren en ik weer naar Gent zou worden overgebracht. Hiermee was tevens de aandacht gevestigd op de willekeurige handelwijze van het gerecht, dat met mij speelde als een kat met een muis, en mij maar niet de genadebeet wou toedienen! Nu week ineens alle onrust van me. Als ik hier nu maar gauw, gauw uit was! En lang hoefde ik Goddank niet te wachten. 10 Mei, een Maandag na de noen, juist acht dagen na mijn aankomst te Luik, begon de terugreis.

Over deze terugreis wordt verteld in de X^{de} celbrief: hoe ik het Lentewonder zag door een spleet in de dievekar; hoe wij gedurende drie lange uren beklemd en bevangen, in de vers-geverniste, snikhete kistjes van de cel-wagon zaten; hoe de Brusselse dievekar, die ons naar de gevangenis te St.-Gillis voerde, als een mortier was waarin we letterlijk door mekaar werden gestampt! Onder de gevangenen die met mij meereisden waren een jonge man die zat voor desertie, en een meisje van rond de zestien jaar, een mizeriekind, bloedarm en scrofuleus, met een doek om haar hals. De idylle van die twee heb ik al zo dikwels verteld. Het meisje stond te schreien in het wachtzaaltje te Luik. Zij schreide grote tranen die traag over haar bestoft gezichtje liepen. De zusters waren niet goed geweest voor haar. Zij hadden haar niet eens naar de familie laten schrijven. Kijk eens, nu moest zij met een vuil, versleten boezelaar naar Brugge, en bij d'r eigen zuster lag er nog een kraaknieuwe. Het kind

was door haar vader aan haar lot overgelaten. Dan hadden ze haar opgepikt, en nu moest ze tot haar een-en-twintigste jaar naar Brugge. Maar de deserteur was haar een liefderijke trooster. Hij droeg de boeien met zo een kwajongensachtige trots, zijn joviale stem klonk zo hartelik en warm, en nog vóór wij op de trein zaten had hij het meisje al aan 't lachen gebracht. Dan hebben zij de hele reis lang naar mekaar zitten roepen, elk van uit zijn hokje, arme, gevangene harten! Ik hoor nog de jonge man, vóór de dievekar aanzette: ‘Marguerite, dis, je t'aime, savez-vous!’ en het walinnetje dat terugzong: ‘O, moi aussi!’ - En toen zou hij haar schrijven, lange brieven, en hij zou zeggen dat hij haar kozijn was. Ja, dat moest-ie doen. Het mizerie-meisje klapte in haar handjes. Het idee van deze stiekeme liefde goot haar zo vol geluk dat het uit haar mond borrelde in korte, hortende klanken, die waren licht als zeepbellen! Het was rond vijf uur toen wij in de gevangenis te St. Gilles aankwamen. En pas na zeven zat ik voor de zoveelste maal in een nieuwe cel. Ik was doodmoe, maar moest nog twee lange uren wachten eer ik op mijn brits mocht gaan liggen. Ik kreeg het achtste van een broodje om mijn honger wat te stillen. Ik was slap als water, en ik geloof dat ik ijlde. Grote landschappen dwaalden door mijn cel, luchtspiegelingen op de witte wanden. In deze gevangenis waar ik nu zat was vader Hainaut de dood ingegaan. Eéns had ik de man gezien: hij zag geel als was en sprong op krukken. Men vertelde dat hij bloed spuwde. Als een Dies Irae zong het in mij: Wat doen wij voor u, arm Diets, arm Diets. Zie wij komen met ons hart dat jong is, en wild als een veulen in de Lente; zie wij komen met ons Leven dat rijp is als een rijpe druivetros; wij komen met onze liefde en onze dromen. Vrijheid, leven en jeugd, wat zijn zij voor ons? Daar is geen vrede voor ons in het zoete schijnsel der

avendlamp, en geen geluk in de lach van ons lief, voor ons, de belijders van uw rouw en uw eindelike verheer-liking. Waarom hebben wij niet honderd liefden om u te geven, honderd jeugdseizoenen om voor u te branden als wierook, honderd levens om te hangen om u als schilden blinkend van goud en edel gesteente? Maar wij komen met éne Liefde, en met éne Jeugd, en met éen Leven, en het is niet genoeg om de losprijs te betalen dat gij worden zoudt v r i j , en de banden zouden springen om uw magere leden! Wat doen wij voor u? Wat doen wij voor u?

In deze gemoedstoestand - en de honger bleef als een stil maar stadig vuur onder de as - verliepen weer drie dagen. Sedert ik uit Luik kwam, was ik maar één half uurtje in de open lucht geweest. De Donderdag morgen 13 Mei, reisden wij af naar Gent. Toen wij de poort op de Nieuwe Wandeling binnenreden was het alsof er een steen van mijn hart werd gerold. Ik was weer waar ik hoorde, in afwachting van het slot! Er stond een pakje eten voor me klaar; het potje was op een vloek zo leeg als een eierschaal! maar ik had de ganse dag zware hoofdpijn.

's Anderdaags mocht ik een half uurtje langer dan naar gewoonte in het wandelprieeltje blijven. En toen is het gebeurd. De lucht heeft me zat gemaakt en ik heb gezwijmeld. De grijze dokter grommelde in zijn baard over ‘moderne Bastilles’. Hij was erg met mij begaan, en ik heb later vernomen dat hij vreesde voor tering. De Luikse reis had me zó verzwakt dat ik sindsdien in de gevangenis geen dag meer volkomen gezond Een geweest en herhaaldelik uit de cel naar de ziekenafdeling verhuisde.

Niemand heeft ooit het geheim van mijn deportatie naar Luik kunnen ontsluieren. Wanneer, acht maand nadien, op 12 Desember 1910, mijn grootmoedig verdediger,

Mr. Borginon, aan het Openbaar ministerie uitleg vroeg over deze ongemotiveerde onheilsreis, kreeg hij tot antwoord: een schouderophalen! De heer prokureur zette het meest onschuldige gezicht van de wereld op en zei: dat hij van niets af wist. Waarop het snedig antwoord van Mr. Borginon: ‘De gevangenisdokter weet er zooveel te meer van af.’

De kinderen
door J. Jac. Thomson

Vanavond roept gij mij - en ik weet niet waartoe -
Ik verwonder mij enkel, dat g i j het zijt, die mij roept,
want uw stemmen komen mij zoo onverwacht, als een
koor van jonge vogels in den avond.

Ik zat over mijn werk, dat al mijn aandacht bond in de
perken der gedragene zinnen
en zoovaak ik mijn hoofd ophief stonden rondom mij de
vreemde stomme dingen van een hôtelkamer,
dingen, die ik niet ken, die niet van mij zijn en voor
welke ik niets ben,
(en toch krijgen ze na enkele dagen het aanschijn
of ze gemeenzaam wilden worden)
en als ik opkeek en de stomme dingen der kamer zag,
waaraan niets was dat mijn leven hield,
en als ik mij losbrak uit het werk, dat aldoor zijn muren
rondom mij herbouwde, waarbinnen een onwe-
zenlijke bevolking onwezenlijk leefde,
dan begonnen de vragen te kloppen in het verre huis
van mijn geest, dat toch vlak bij was,
dan begon het geglinster der gedachtedraden, die uit
lange schemeringen kwamen aangegleden,
en een zacht gesuis als van den lentewind, die tegelijk
vol is van herinnering en van verbeiden,
en een ruischen als van een water, dat onder het over-
hangende loover kabbelend voortvliet,
en een zeer groote stilte, waarin alle gedachten weg-
fladderden aan de wanden en verdwenen,

de zeer groote stilte, vanwaar de paden van mijn
wezen zich verspreiden, als de vingers van een
hand, die zijn uitgebreid,
mijn leven: droom en verwikkeling, nachtschrik en
dageraadszaligheid, en de steeds andere figuur
van het eene, onvindbare en altijd martelende
probleem,
en hóór - plotseling, daar waren uw stemmen, die mij
riepen. Waarvoor? Ik weet het niet.

Het is middernacht; de twaalf slagen vallen als rijpe
vruchten van den boom van den toren,
en nog zijn uw stemmen er. Maar wat wilt ge dan toch?
Wat wilt ge, kinderen, van mij?

Ik Een een vreemd en schuw mensch; wat moet ik dan
nu in uw kring?
Nimmer heb ik lang bij uw spel stilgestaan; bij uw
onstuimig aandringen voelde ik mij linksch en
onhandig,
ik kon u geen sprookjes vertellen, die ik vond op den
drempel van mijn verbeelding,
en kransen heb ik u niet gewonden: daartoe waren
mijn vingers te stijf.
Als ge luidruchtig waart - en wanneer zijt ge niet
luidruchtig? - borg ik mij in een stil hoekje, ver
van uw speelplaats,
en als gij op den schoot van uw moeder kroopt, sprak
ik door zonder op u te letten.
Neen, ik Een geen gezelschap voor u - en ik dacht niet
aan u.
En plotseling, hier in den nacht, hoor ik uw stemmen,
hoor ik u roepen, alsof gij mij noodig hadt en
iets van mij wildet -
Wat is het dan toch?

Of is het misschien, dat ge mij iets wilt brengen?

Weet gij het dan wel, dat er af en toe een enkele was
onder u, die ik voorzichtig heb geliefkoosd met mijn ongewende handen,
een enkele, die mij trok in den ring van zijn spel - en ik
vergat mij zelf, en mijn leven, en de groote stilte,
vanwaaruit de paden gaan links en rechts,
een enkele, wiens wijd lichte en lachende oogen mij het
voorgevoel gaven van een onnoemelijke vreug-
de, als van een land, dat schooner is, dan alle
landen, waarheen ik zou kunnen reizen,
een enkele, wiens blijde onnoozelheid mij was tot ver-
ademing, als een koele luchtstroom in de hitte
van den zomerdag,
en komt ge daarom mij roepen: om mij dat te herinne-
ren, en om mij nog eenmaal die vreugde te
brengen, omdat gij weet, dat ik ze zeer noodig
heb?
en omdat ge weet dat ergens in mij een hunkeren
is naar de genade der kinderlijkheid, die een-
maal de mijne was?

Komt dan en laat mij in uw midden zitten, wijl gij
speelt rondom mij.
Hier zijn mijn handen, leg er uw handjes in en pro-
beer ze los te maken - zie, hoe goed ik je vast-
hou -
hier zijn mijn knieën; spring erop te paard, we rijden
te samen over bergen en door wouden
en we zullen over stroomen springen, die drie uren
breed zijn;
hier is mijn gezicht: leg er je kleine wang tegen, als
je opklautert tegen mijn borst en mij grijpt in
mijn haren;

en luister - als je moe gespeeld bent, dan zal ik je vertellen
van het meisje, dat meereisde op de vleugels van den wind, over de torens van vijfduizend kerken
die allemaal luidden in den avond, omdat op dien dag alle groote menschen met de kinderen hadden gespeeld.
Kom nu kindje... Spreek ik tegen één? Spreek ik tegen allen?
O mijn kinderen, die mij geroepen hebt, riept gij mij, omdat ik u allen dit moest zeggen?
of zijt gij gekomen,
opdat ik, ziende de onbedwongen zuiverheid van uw gebaren,
de kommerlooze lach, die niets meer weet van de tranen van zoo straks,
de dauwige vochtheid der halfopen mondjes,
zou kunnen gelooven,
dat ge eenmaal zult wegslaan de belemmeringen van het menschenleven,
dat ge zult graven kanalen van vreugde voor de kinderen úwer toekomst,
dat ge zult geven uw levens aan het heil eener nieuwe wereld,
aan het nieuwe heil eener oude wereld,
dat ge onmeetlijke kracht zult dragen uit de glorie der godlijke liefde:
Is het dit?
O kinderen, kinderen,
misschien martelaars,
en misschien heiligen,
mogelijkheden van zuiverder en schooner bestaan dan het onze;
wij, die niet hebben gekund,

wij, die hebben geknoeid en bedorven en geschonden,
wij, aan wie de zonde uitbreekt als melaatschheid
en met den klepper gaan wij door de straten,
en
gij, die ons wilt leeren de hoop en het geloof en de liefde.
Zijt gij daarom gekomen, mij roepende in dezen nacht, zoo onverwacht,
zoo onverwacht?
Daarom zijt ge gekomen, zoo onverwacht,
zoo onverwacht -
en ik Een zoo blij, dat gij mij gevonden hebt,
zoo blij....
want dan Een ik toch niet zoo ver van u.

Met welk een oneindige vreugde hoor ik al uw stemmetjes hier in den nacht,
het is of ik niet meer zoo alleen ben
en niet meer in mijn kamer,
maar hier is een weide, naar alle kanten, oogenver,
en die heele weide bloeit, als op een Paaschmorgen.

De arbeid
door Just Havelaar

I

In het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten... Zoo luidde de goddelijke vervloeking, nadat, volgens de oude legende, de mensch zoo onschuldig van volmaakte natuurlijkheid geweest was, dat hij, niet arbeidend, toch zich voeden kon en zich nooit verveelde... Maar de mensch kon niet berusten in zijn schuldelooze natuurlijkheid: intellectueeler vreugden begeerend, wilde hij, als de Godheid, het leven kennen, zich zelf begrijpen; het bewustzijns-leven echter bande hem uit de paradijs-wereld. Juist zijn verlangen naar goddelijkheid deed hem deel hebben aan het kwaad, plaatste hem tegenover de Godheid in een verhouding van schuld en boete: het paradijs ontvluchtend, trad hij de harde wereld der zedelijke werkelijkheden in en moest hij arbeidend zijn boete lossen.

Een overstijgbare, maar niet te miskennen waarheid is uitgedrukt in dit duizenden jaren oude verhaal.

Het dier, van nature, arbeidt niet, hoewel de mensch het soms tot een werktuig weet te drillen. Zelfs de bij arbeidt niet: zij gehoorzaamt slechts, onvrijwillig, een wet. Het dier stelt zich geen doel, het schept niet. De mensch alleen arbeidt: arbeiden moet hij om zich geestelijk te kunnen handhaven. Want luiheid, genotzucht en sleur zijn de belagers van den geest, maar de arbeid

is de groote tuchtmeester. Luiheid, genotzucht en sleur voeren ook tot s t o f f e l i j k verval, maar wie arbeidt verdrijft armoede.

Men zou lui willen zijn en genieten en men droomt zich een land van eeuwigen zonneschijn, het land van melk en honing... maar 't leven is geen vacantie-dag: men moet arbeiden, dagelijks, met of zonder enthousiasme. En luilekkerland blijft de karikatuur van Adam's paradijs, het belachelijke sprookje waarin de mensen zijn vadsige weelde-zucht hekelt. Daar is een rijstebrei-berg, die eerst moet doorgevreten worden, eer men het land bereikt, waar men maar op de rug heeft te liggen om de gebraden boutjes in ontvangst te nemen en de hand maar uit te steken om het roomig gebak van de boomen te plukken; en hoe men bijt en spartelt in de weeke zoete berg, hoe men ook de witte pap bij monden vol dóór-slikt: het doel blijft onbereikbaar, walg volgt op verzadiging en in de materie versmoort de begeerte. Het paradijs der gulzige vraatzucht en der zalige luiheid, luilekkerland, is een Dantesk straf-vizioen, zooals de ironische volks-wijsheid zich dit, kinderlijk, verbeeldde.

Dat de arbeid een onontkoombare doem is voor den dier-god, die de mensch is, heeft men steeds, zuchtend, of toornend, of lachend geweten. Maar nooit is deze praktische wijsheid zoo bitter in vervulling gegaan als thans.

Onze wereld kent nauwelijks een andere arbeids-moraal, dan die van meest vreugdeloozen last dieren-plicht. - Luilekkerland is een ironisch sprookje, is de karikatuur van een ideaal, omdat het de materie en het zinnenleven veridealiseert en het daar de onmogelijkheid van erkent: het is 't onmogelijke sprookje der geïdealiseerde genotzucht, vraatzucht en luiheid; maar de paradijsdroom zelf laat zich niet zoo licht belachen en is niet zoo snel te verjagen uit ons hart. Wanneer de groote en

grimmige Carlyle zegt: ‘Gezegend hij, die weet wat hij te arbeiden heeft: laat hij naar geen andere zegening vragen’, - dan blijven we toch een zekere armoede voelen in deze dreigende wijsheid. Is het leven dan een vredelooze jacht, een kramp van streven en willen, zonder ooit een rustpunt of een bevrediging? Mag dat zwoegend werken zich zelf ten doel zijn?

Onze menschheid kan niet meer het onbezorgde uur genieten; zij kan niet meer stil zijn en in zich gekeerd; zij kan niet meer om zich heen zien en naar binnen zien; niet meer leven kan zij: ze kan slechts doen en zwoegen. Zelfs de vrouwen, juist de moeders, heeft onze wereld veroordeeld tot een slaven-leven zonder mogelijkheid van verheffing, indien deze moeders geen mevrouwen zijn. Maar tot mevrouw vermomd, wat worden zij dàn! O, de doode verveling onzer Zondagen, met hun vergeefsche zeur-gesprekken uit duizend fletse monden; o, de slenterende drommen, de levenlooze drommen die zich voegen en richten naar een zelfde ideaal van karakterloosheid, naar het schijn-ideaal der aanzienlijke luiheid, naar het rentenieren-ideaal! Want de stad in het Zondagsch ornaat der verveling is de massale uitbeelding van den rentenier in zijn villa.

Onze menschheid kent niet meer de wijding der rust: in rust vergaat ze aan haar eigen leegheid. Niet rusten kan onze menschheid: zij kan alleen nog maar arbeiden. Niet arbeiden, alleen nog maar zwoegen kan ze. De arbeid zelf, die de sleur moest breken, is tot een doffe sleur verworden, tot de sleur van het zwoegen. Slechts zwoegend is onze wereld nog eerbiedwaardig, zij het dan van een grimmige eerbied waardigheid.

Het beginsel van den arbeid is vijandig geworden aan het beginsel van de rust; en aldus hebben wij zoowel den arbeid als de rust ontgeestelijkt.

Een jacht en een kramp is voor ons de arbeid geweest,

een doelloosheid. De arbeid, deze die naar van het ideaal, is de vernietiger geworden van alle innerlijk idealisme. Want in de bittere noodzaak van het stoffelijk leven ziet men zijn idealen tot illusies verschimmen, zijn illusies tot droomen verbleeken, wier schoonheid ons alleen nog verschrikt. Arbeid en exploitatie schijnen te dikwijls onafscheidelijke begrippen. Maar als de arbeidende mensch zich een geëxploiteerde voelt, dan vervloekt hij zijn kracht. De sabotage: de vernietiging van het werktuig door den werkman zelf, de zelfmoord van den arbeid: zij is de gruwzaam symbolische daad der moderne wereld.

De arbeid is voor ons een doffe kamp geweest van allen tegen allen, een worsteling van zelfzucht. De andere was de vijand die ons belaagde en dien wij te belagen hadden. Het leven werd een vernederende strijd om elkaar het brood af te grissen, om den ander van zijn plaats te verdringen, om den ander vóór te komen in den wedloop van 't bestaan. De arbeid werd de strijd om het broodje, om het baantje, om het geld. O, het zoover te brengen dat velen ons benijden... Want de nijd der anderen is de vrees, is de achting der anderen, is de triomf van 't eigen zelf.

Van deze arbeids-opvatting vormde de concurrentie het fundament. De concurrentie, die millioenen levens vergiftigde, die de kiemen van edelmoedigheid en levensvreugde verstikte, die de hebzucht rechtvaardigde en de eerzucht ontzedelijkte, die het bedrog der reclame en de gemeenheid der reclame-zucht heiligde, die een wereld van angstigen, van nijdigen en van geweldenaars schiep, - de concurrentie werd begrepen als de hartslag, als het zedelijk beginsel van alle gemeenschaps-leven. Ons gemeenschaps-leven bleek een gereglementeerde roofdieren-wildernis.

En de wetenschap sanctioneerde deze gemeenschaps-

moraal. Dezelfde geestelijke gestemdheid en maatschappelijke gesteldheid althans, die den arbeid deden begrijpen als een strijd om het bestaan, een strijd van zelfzucht, beheerschten ook den geest der wetenschap.

Men ging den onverbreeklijken samenhang beseffen tusschen mensch en wereld. Den mensch ging men zien als een onnaspeurbaar klein deeltje in het kosmisch geheel der natuur. De muren, die de theologie en de filosofie hadden opgesteld tusschen mensch en aarde, brokkelden af: en zoo kon Darwin komen, die de wonderlijke mechanika der natuur-wereld bloot legde, die heel het natuur-leven deed zien als een evenwichtige 'strijd om het bestaan', waarin slechts de organisch sterksten overwinnen konden, als een strijd van zelf behoud, welks harmonie slechts verstoord kon worden door de inmenging van den mensch met zijn zedelijke waarde-bepalingen, met zijn moraal van medelijden en van recht. Want het recht vangt aan, waar natuur en geest, waar zelfzucht en liefde zich scheiden.

Darwin zelf bepaalde er zich toe onze begrippen van het natuur-leven te zuiveren. Boven de organische werelduit verhief zich nog de andere, de geestelijke wereld, de wereld der zedelijke intuïties. Maar toen heel het leven als een strijd van stof en kracht werd gezien, toen juist de stof, de materie, als het fundamenteele beginsel begrepen werd en dus de natuurlijke kracht de grondslag der moraal werd, toen alle geestelijk leven - meer naïef, dan psychologisch - verklaard werd als de geleidelijke voortzetting, de 'hoogere vorm' naar men beleefd en vaag zich uitdrukte, van het natuur-leven, toen de ziel als een functie der stof werd begrepen en de beteekenisrijke samenhang tusschen natuur en geest werd om gesmeed tot een weinig fascineer ende één heid, - kortom: toen de natuur-w e t e n s c h a p zich tot een natuurf i l o s o f i e veralgemeende, in die dagen was de con-

ceptie voltooid, door Darwin zijns ondanks voorbereid. En tevens was toen gewettigd die moderne eeredienst van het machts-bewustzijn, het individualistisch ideaal van den geestelijken geweldenaar, dat reeds in Napoleon een wereld-beheerschend voorbeeld gevonden had, dat sinds Napoleon de Europeesche gedachte steeds meer veroverde, omdat de Europeesche werkelijkheid er slechts den ambtenaar en den burgerman tegenover had te stellen, omdat de Europeesche machts-wereld, omdat het modern kapitalisme ermee in overeenstemming scheen. Deze gezindheid heeft zich in de imperialistische utopie massaal uitgebeeld, een utopie welke in den misdadigsten aller oorlogen tot een waanzinnige werkelijkheid verkeerde.

Al deze uitingen zijn de ziekte-gewassen van een in materialisme bevangen wereld. Zij zijn belijdenissen van energie, maar zulke energie kan zich niet rechtvaardigen. Want de eenige eerbiedwaardige wijsheid, waartoe het materialisme in staat is zich op te heffen, is de wijsheid van het pessimisme, dat de levens-energie, den wil ten leven, te dooden tracht.

II

En toch hield, ook in onze kranke wereld, de arbeid niet op ons tot een duurzame zedelijke kracht te zijn. Want alles kan ons ontvallen, elke zekerheid, elk geluk, maar zoo lang wij den moed hebben zonder te vragen waarom en waartoe, ons aan de daagsche taak te wijden, heeft de wanhoop ons niet ontredderd. Toen Napoleon zijn ontzaglijk leven vernietigd zag, zijn droomen van grandiose eerzucht in puin zag liggen en als wereld-balling naar Sint Helena gevoerd werd, zeide hij: ‘Eh bien, nous travaillerons’. Heroïscher woord heeft Napoleon misschien nooit gesproken. Nog zou men in dit woord een paroxisme van Napoleontische levenskracht kun-

nen zien: daarom zij ook Napoleon's psychische tegenstelling, een der edelste en smartelijkste geesten van de twijfelmoede 19e eeuw, Amiel, opgeroepen, die in zijn donkerste dagen bekende: ‘Grâce au ciel je crois encore à quelque chose, c'est à dire au devoir.’

Juist in die dagen van ongeloof, van bruut geloof aan de kracht en aan de stof, in de dagen die de diepzinnigsten tot levensontkenning dreef, is de arbeidsplicht de laatste troost geweest en het laatste antwoord.

Wij matten ons af met vraagstukken, die slechts weer nieuwe problemen oproepen; wij verliezen ons in abstracties, die ons alleen armer achter laten; wij voeden ons met 't gif onzer ontledingen en theorieën en experimenten; en alles wat wij wisten, weten wij niet meer, wat we eens geloofden betwijfelen we. En de koude, de te gemakkelijke, de maar al te wraakzuchtige ironie schijnt ons de eenige redding uit deze ziekte van het hoogmoedig intellectualisme; maar hoe hoogmoedig blijkt het geneesmiddel zelf... Daar is een beter geneesmiddel, een, dat de diepere naturen steeds vonden na het misbruik der kritische trouweloosheid: de dagelijksche taak. De dagelijksche arbeid, de plichtmatige dag-taak, deze geeft weer rust, richting en kracht aan ons ontredderd leven. En het is niet noodig met geestdrift te werken: het is voldoende met toewijding den arbeid te doen om in zelfvergetelheid ons zelf te herstellen. Want het leven wil dat wij d o e n . Het leven wil niet alleen dat we geestelijk actief zijn: het leven wil daden. Het besef iets onvoldoende of zelfs zeer verkeerd gedaan te hebben, is nooit zoo kwellend als 't besef iets n i e t gedaan te hebben wat we hadden behooren te doen. Want wie fouten begaat, heeft nog deel aan het leven en zal door het leven gestraft worden en hersteld; maar berouw over nalatigheid blijft een vergeefsche foltering.

‘Wat de toekomst brengt weet geen; maar iets doen,

dat blijft', zei Vincent van Gogh. Woorden niet, maar daden vraagt de ziel. Geenszins groote, maar de ons passende daden.

Dit is de wijsheid die Voltaire tot zijn eeuwige recht-vaardiging beleed, toen hij zijn karikaturale tijds-projectie, de woorden-filosoof, de theorieën-dwaas Pan-gloss en diens discipel Candide, na een leven van dwaze mislukkingen en wezenlooze avonturen, na een leven van illusie en schijn, de rust der werkelijkheid liet vinden in 't verzorgen van hun tuintje. 'Il faut planter son jardin'... Laat ieder zijn eigen tuintje beplanten en geen vergeefsche vragen meer doen. - En 't is dezelfde wijsheid welke de dieper en smartelijker Flaubert in haast al zijn boeken heeft uitgedrukt en die, zij 't dan in de groteske vormen der karikatuur, tot het centraal motief wordt van zijn laatste, onvoltooid gebleven, werk.

Daar was, verhaalt ons Flaubert, een roerend en belachelijk vrienden-paar: Buvard en Pécuchet, klerkjes, ambtenaartjes, die in vrede leefden omdat zij geen tijd en geen vrijheid hadden iets van het leven te eischen. Samen een potje hier te drinken, 's avonds na de bureauuren, vormde hun verhevenste oogenblik. Maar één van hen valt een onverwachtsche erfenis in den schoot - het geluk is een toeval! - en zij koopen een buitenhuisje; zij verdiepen zich in alle geestelijke mysterieën; zij experimenteeren in filosofie en in wetenschap; zij dingen naar de successen van het gezelschaps-leven: zij experimenteeren en dilettanteeren tot ze, uitgeput, door de weelde ontwricht, zich armzaliger voelen dan ooit in hun klerken-bestaan, 't Verloren evenwicht herstellen zij eerst, nadat zij weer, als voorheen, op hun kantoorkruk geplant, de domme, daagsche taak in goede trouw volbrengen.

Zoo lacht Flaubert, die geestelijke heros, om de mislukkingen van den geest. Maar zijn lach verbergt een

bittere en toch humane wijsheid: het leven, schijnt hij te zeggen, het leven tenslotte is beter dan wij zelf wel vermoeden...

Wie realiteiten voelt, kent de strenge arbeids-zegen. Wie de goede moraal van den arbeid miskent, heeft de zweepslag der werkelijkheden nog niet gevoeld.

En werkelijkheden voelt, wie de smart kent. Het leed eerst leidt ons in tot het leven der werkelijkheden en doet ons de leegheid en den waan doorzien van vele leuzen en illusionaire idealen der weelde, van vele woorden. Want woorden zijn leugens, indien ze niet tot daden willen worden en onze daden kunnen beïnvloeden. Droomen zijn zelfbegoochelingen onzer zwakheid, indien ze niet werkelijkheden worden of willen worden. En werkelijkheid beteekent smart omdat de werkelijkheid nooit anders dan een misvormde droom kan zijn. En daarom kent en begrijpt men het leven eerst door de smart. Men kent het geluk eerst, als men de smart kent. De oer-mensch, de eeuwige Adam, kon het Hemelsch Paradijs eerst begrijpen, na zijn geluk verloren te hebben en 't zich, te midden zijner ellende, te herinneren.

Maar wie de smart kent, wie ooit een groot verdriet voelde in zijn leven, die weet ook wat arbeid waard is. Juist dan, als we meenen, dat 't nu wel met ons gedaan is en dat 't leven al die moeiten, al die teleurstellingen tenslotte toch niet recht waard is, als we met heimelijke angst denken aan de vele jaren die nog doorzwoegd moeten worden, als we ons afvragen: waartoe die vergeefsche pijnigingen? als we 't liefst ons afzonderden in onze schaamtevolle ellende en het tooneel der wereld ons ondragelijk wordt, als we klagen: genoeg! laat mij alléén! het leven kan mij niet langer boeien noch de mensch mij verzoenen... juist dan is er de dagelijksche taak, die ons tot het leven terug roept en tot de mensch-

heid. Arbeidend aanvaarden wij ons lot weer en hereenen wij ons met de menschen en voelen wij ons in harmonie met den wil der wereld.

Van zijn arbeid te houden is een groot geluk, waarop men, zelfs midden in 't verdriet, nog vast vertrouwen kan. Het is vooral een groote kracht.

Arbeid is niet een afleiding, die verdoovende slaapdrank der zwakken en der zichzelf ont vluchtenden; maar arbeid is een kracht van geestelijke tucht.

De arbeid is een ascese. En wel weet ik, dat er in onzen alles verwarrenden tijd lieden te over zijn, die meenen dat 't ascetisme tot de schrikbeelden behoort uit de kinderjaren onzer wereld en we voortaan maar als blije en vrije menschen ons uit te leven hebben: maar ik vrees dat deze lieden nimmer iets groots tot stand brengen, of iets eerbiedwaardigs vertegenwoordigen zullen; want zij kunnen niet begrijpen, dat de mensch zichzelf overwinnen moet.

Alle groote dingen in de wereld zijn tot stand gekomen door de groote en geconcentreerde werkers. En alle groote werkers waren groote zelf-overwinnaars. Want men kan niet opgaan in de vlietende vreugden van 't leven en tegelijk een geconcentreerd arbeider zijn. Men kan niet hoog leven en tegelijk een verstrooid levens-genieteling zijn.

Wie arbeidt weerstaat de gemakzucht, de weelde, de anarchie, de zwakte, de decadentie der zinnen. Arbeid is de meest wezenlijke vorm van ascese; het is er niet het bijgeloof van, niet het voorzichtig en intellectueel ascetisme der antieke Stoïcijnen, niet het ascetisme van den Middeleeuwschen hermiet of van den Calvinist, dat de begrippen natuur en duivel vereenzelvigt, het is de ascese als voorwaarde, als voorwaarde van den geest, die slechts leven kan waar de begeerten en de eischen der zinnen geestelijk beheerscht blijven; het is de ascese,

die zich in vruchtbare daden, inscheppings-kracht omzet. En wie dan dezen strengen tuchtmeester, die de arbeid is, gehoorzaamde, die zal de levens-vreugde, de vrouwelijke levens-teederheid, de milde levens-weelde, in oneindig zuiverder vorm ondergaan, dan wie begint zijn geest te r i c h t e n naar dit geluk.

Dat arbeid een noodzakelijke tucht is, zoo niet een onontbeerlijke tuchtiging: dit althans heeft de pessimist begrepen. De arbeid kan hem een laatste veiligheid zijn, een laatste troost; maar juist het besef dat deze troost hem de laatst mogelijke is, geeft zijn arbeids-liefde een zoo fanatisch accent. Hij zou den arbeid boven 't leven willen stellen. De arbeid wordt hem een grimmige vesting van zelfbehoud. Symbool van 't leven, een aardsche doem is de arbeid hem, doch daar deze doem zich in activiteit, in leven, omzet, maakt de arbeid hem 't verdoemde leven toch mogelijk. Alleen de ontgoochelde mensch kan opgaan in zijn werk ten koste van het leven. De arbeid wordt hem een surrogaat van 't leven, een levensdoel; en hij geeft zich aan dit blinde doel over met den hartstocht van zijn egoïsme. Voor hem is juist de arbeid een vlucht, een vlucht uit 't leven, uit de werkelijkheid van zijn geweten. Omdat hij zich niet bezinnen wil, omdat binnen in hem niets is dan leegte en chaos, daarom werpt hij zich verbitterd in den maalstroom van zijn werk.

Zelfs de kunstenaar of de denker, deze meest ideëele arbeider, die zijn waarde en zijn centrale steun zoekt in zijn arbeid en niet in zijn persoonlijkheid, in zijn leven, is de onzelfstandige mensch. Een groot schilder zou, blind geworden, toonen een waarlijk groot m e n s c h te zijn bovendien, zoo deze tragedie voor hem geen catastrophe werd.

Wie het doel van zijn leven in den arbeid stelt, in plaats van het doel van zijn arbeid te stellen in het leven, ziet

't leven als een doelloosheid. En des te hartstochtelijker geeft hij zich aan den arbeid over, daar deze hem de zinledigheid van zijn leven vergeten doet.

De waarde van den arbeid ligt in de arbeidsmoraal. De arbeid is waardevol naar gelang hij moreel is. Geen arbeid wordt door de resultaten geheiligd.

III

Onder welke voorwaarden en in welk opzicht bevat dan de arbeid een moraal? Maar eerst; wat is moraal? Moraal is niet de braafheid zonder meer. De moralist is niet de meneer in zwarte jas, die brave dingen zegt, zooals Bossuet den protestantschen predikant definieerde. Noch is moraal een wetboek, een geheel van voorschriften, welke ons worden opgelegd. Moraal is een innerlijk gebod, is een hartstocht, sterk genoeg om alle hartstochten te leiden. Moraal is een innerlijke gewetenskracht, waaraan wij ons, ieder op zijn eigen wijze, te onderwerpen hebben om zuiver van ziel en van willen te blijven.

Moraal is een beperking die krachtig maakt. En zoo ook beteekent arbeidsmoraal de tucht der beperking, noodzakelijk om onzen geest niet in het wezenlooze en matelooze te doen verijlen, noodzakelijk om niet in hoogmoed dilettantisch te worden. De echte arbeiders zijn nederig en eerbiedigen den arbeid van anderen; maar de weeldegeesten meenen tot alles in staat te zijn daar zij zich nimmer toetsten. Zij zouden alles beter doen dan zij die het doen, indien zulk werk hun aandacht slechts waard was.

Arbeid veronderstelt verantwoordelijkheidsbesef en zelf-kennis. Alle arbeid, die de verantwoordelijke zelf-kennis geweld aandoet, die de grens van het kunnen eerzuchtig overschrijdt, alle dillettantisme is een zelf-ver-

krachting, welke met mathematische zekerheid zich wreekt, 't zij in het sloopend zelf-verwijt, 't zij in de brallende bluf. En aan het machteloos klagend zelfverwijt zoowel als aan de bluffende zelf-overschatting kent men de innerlijke wankelmoedigheid der zwakken. Arbeid vergeet de waarde der gezindheid niet, maar blijft de gezindheid aan het k u n n e n toetsen. Arbeiden beteekent verwezenlijken.

Arbeid is moraal in actie. Arbeid veronderstelt plichtmatigheid, volharding en toegewijde aandacht. De toegewijde arbeider zal goed zijn ook als mensch. Hij is de mensch, wiens innerlijk leven richting heeft en vastheid, wiens karakter gevormd kan worden, wiens wil tot harmonie komt. Levens-vrede vindt, wie met toewijding zijn gewone taak vervult.

Het is de tragedie onzer samenleving den arbeid juist al deze eigenschappen ontnomen te hebben. Wat weet onze tijd der massa-productie van de oude, de eeuwige arbeids-moraal? Deze tijd weet van schijn en bluf en verspilling en van machinale onverschilligheid. Maar wat weet hij van arbeids-liefde en arbeids-concentratie? Hoe kan de mensch eerbied voelen voor dedingen, wanneer de dingen zoo liefdeloos worden samengeflanst? Hoe kan de arbeider metliefde werken, wanneer haastig, veel en goedkoop de drie geboden der werkplaats zijn? Onze tijd kent 't driftig jachten naar de toekomst ten koste van het heden, kent de begeerte der snelle resultaten die de wenschen van 't oogenblik bevredigen, maar onze tijd is vreemd aan de stilte, die den arbeid zelf de wijding der contemplatie geeft, en vreemd aan de innerlijke evenwichtigheid, die steeds den werker van den genieteling onderscheidde. Want arbeid is niet een onrust en een drukte, maar een geconcentreerd-zijn. Wij, Europeeërs der machine-eeuw, wanen de vertegenwoordigers van 't arbeids-begrip te zijn: maar hoe heb-

ben wij nog te leeren van de Oosterlingen, met hun aandachtig arbeids-ge d u l d . Dit geduld der toewijding heeft ook Europa eenmaal geëerd, in den tijd toen een Bouts de opdracht kreeg een altaar-stuk te schilderen onder voorwaarde geen ander werk te ondernemen alvorens hij zijn opdracht volvoerd had, in den tijd toen men den ambachtsman beloonde niet naar de quantiteit, doch naar de qualiteit van zijn werk. Want de ware arbeiders zijn als de geloovers: zij haasten niet.

Onze fabrieken echter jagen den arbeider naar de kroeg. De wezenlijke voorwaarde tot de arbeidsvreugde, die den mensch aangeboren is, blijft het innerlijk evenwicht van den geconcentreerden geest.

Een moraal vormt de arbeid ook voor hem, die 't zelfbewustzijn der ziel als het eind-doel, als het rust-punt aller menschelijke bestrevingen ziet. Want wel straalt boven de mannelijke sfeer van de daad en van den arbeid, de vrouwelijke wereld der contemplatieve stilte, maar dit geluk moet verworven worden en verdiend in de realiteit van het doen en in de strijdende wereld. De vrees voor 't leven drijft menigeen tot 't schijn-bestaan van den onverdienden droom. In onzen tijd beroemt menig weeldeziel zich op zijn aanleg tot mystisch gedroom, om de schande zijner ledigheid en de schaamte zijner zelfzucht te verbloemen.

De vrees voor het doen is het kenmerk onzer decadentie: hoe is het de drang naar mystiek! Onze levensdilettanten willen gewelddadig mystici zijn: ze bezitten een volledige bibliotheek van mystische litteratuur; en zij vergeten dat 't hem, die een volledige bibliotheek van mystische litteratuur bezit, dat 't dezen juist en noodzakelijk n i e t gegeven zal zijn iets van het mystisch geluk te beleven.

De mystici onzer dagen, de mystici der romantiek of van

het intellectualisme, zijn opgetooide egoïsten; het zijn gewetenlooze vergeefschen. Dat alle mystiek aan de grens staat van de misdaad, van de misdaad tegenover de eigen ziel, hebben zij nooit ook maar vermoed, omdat zijzelf midden in deze misdaad zich zalig voelen.

Boven de daad en den arbeid uit, droomt de mystische stilte. Maar alle mystiek dreigt altijd weer te verijlen in het grenzelooze, grondelooze, ikheidslooze niets. Alle mystiek is een duizelingwekkende verheffing boven het leven, boven de levens-smart en den levens-hartstocht. Slechts uiterste deemoed voert tot mystiek; maar uiterste deemoed is soms nauw meer te onderscheiden van uitersten hoogmoed.

En daarom hebben de groote Christelijke mystici ook steeds de volstrekte noodzakelijkheid gepredikt van het praktische leven der daad. Daarom hebben zij gezegd: hoewel de contemplatie staat boven de daad, doet uw daad, zoo lang om daden gevraagd wordt.

De droom is meer dan de daad; de droom alleen heiligt de daad; maar terwille van uw heiligsten droom, doet de daad die de wereld van u eischt.

De kloosterziel, die van alle tijden is, heeft de list ontdekt zich zelf te zoeken onder den schijn zich zelf te overwinnen. Er bestond in de Middeleeuwen, en er bestaat in vermomde vormen nog steeds, een religieus aangedaan egoïsme; maar het egoïsme hebben wij liever irreligieus, opdat iedereen het herkenne. God is noch louter Vrouw, noch louter Man, hij is een passieve stilte zoowel als een actieve drang, hij is ons een scheppende kracht die tot vrede voert, een innerlijke schoonheid die tot daden drijft, een levende geest die zich in ons als liefde bewust wordt. En de liefde is naar binnen gekeerd zoowel als uitstralend.

De stilte der contemplatie zou zoo rijk niet wezen, indien zij niet door een leven van arbeid ware verdiend.

De waarlijk en levend contemplatieven, deze geluksboden der menschheid, zijn gewoonlijk getrouwe arbeiders tevens. Want arbeid is concentratie en alleen concentratie brengt rust. Uit haar wordt de contemplatie van zelf geboren.

In hun arbeiden zelf toonen de wijzen nòg den nimmer te imiteeren adel van hun contemplatieven geest. Een Indisch spreekwoord eert ‘wie rust vindt in de actie en wie actief is in de rust’ als de voorbeeldige mensch. Maar den droom te eeren ten koste der daad: dit bewijst niets dan de zwakheid onzer liefde. De romantici van den droom verromantiseeren niets dan de lafheid van hun zelfzucht.

IV

Het leven van de daad staat in het teeken der verkeerdheid. Zoodra een idee zich in daden omzet, verliest ze haar volkomenheid: zij heeft zich te voegen in de wereld der betrekkelijkheden en der misvormingen; ze wordt ontluisterd. Vandaar dan ook, dat zwakke zielen er de voorkeur aan geven ideeën in den staat van droom voor zich te houden en de wereld te laten zooals zij is. En vandaar, dat troebele en eerzuchtige karakters zich haasten ter wille van de snelle daad den oorspronkelijken droom te vergeten.

De groote levens-moeilijkheid is: in een wereld, die 't volkomene nooit toelaat, toch niet te transigeeren met zijn ziel. De moeilijkheid is: in de wereld der onvolkomen realiteiten het idealisme der ziel niet te verloochenen. De moeilijkheid is; te droomen en toch te doen; te doen en toch den droom ongerept te houden.

Alle daad is manifestatie van het Ik. Zij stelt het Ik voorop, dat zich, ten koste der anderen, bevestigen wil en handhaven. De daad is tyrannisch en autocratisch. Menschen van hevig daden-leven zijn daemonische na-

turen, die geestdrift verwekken en haat. De daden-mensch ziet in verdraagzaamheid een zelfbegoocheling der lafheid en in de neiging tot filosofeeren een hinderlijk ziekte-verschijnsel. De daad is het eenzijdige, is de strijd.

De volstrekte daden-mensch zou van zijn meditatieve zelf vervreemd zijn, hij zou de mensch zijn zonder ziel, de mensch, voortgedreven door het natuurfatum van zijn wil, maar wiens willen en dringen en doen geen verband meer houden zou met het wakend zelf. Zijn rusteloos bezig-zijn zou evenmin een arbeiden beteekenen als het werken van de bij.

In de arbeid vindt de daad haar verlossing. Nog een wils-leven is de arbeid, maar deze wil heeft zich van het zelfzuchts-fatum bevrijd. Wie arbeidt dient zich zelf, maar slechts de toegewijde arbeid komt het zelf ten goede en arbeid, die met toewijding gedaan wordt, is een zelf-vergetelheid, is een liefde. Men arbeidt voor zich zelf, maar de vrucht van den arbeid verrijkt de gemeenschap.

N i e m a n d , tenslotte, arbeidt voor zich zelf. Want alle arbeid is gemeenschaps-daad. En de mensch komt eerst tot vrede indien hij zich uit de benauwing zijner ikheid verlost, indien hij niet langer, gelijk de kinderen, slechts als ‘ik’, doch als ‘wij’ kan spreken. Want de eigenwijsheid is de gezagvolle wijsheid niet.

Het Ik rechtvaardigt zich eerst als het zich tot een Wij veralgemeent en toch in 't scheppend zelf gegrondvest blijft.

Wij spreken veel over gemeenschap; want wij voelen, dat het sterk en warm gemeenschaps-geweten ons bevrijden kan uit de zedelijke verwildering, uit de geestelijke verdorring van ons individualisme. En toch beseffen wij, dat we ons aan de gemeenschap niet geven

mogen indien 't geschiedt tot schade onzer persoonlijkheid. Want gemeenschap blijft een abstractie en kan slechts de persoonlijkheid ten doel hebben.

Het is de arbeid, die ons de duidelijkste oplossing geeft van het probleem. Want arbeid is zelf-concentratie zonder de ijdele en uitputtende zelf-vervuldheid. Arbeid is zelfverloochening zonder zelf-verminking.

En daarom ligt in den arbeid het zedelijk beginsel des levens. De arbeid redt de persoonlijkheid en de arbeid redt de wereld. De arbeid vernietigt alle onttakelende machten van ons eigen ik: de genotzucht, de traagheid, de eigenliefde; hij is de tuchtmeester der ziel. En de arbeid vernietigt de onttakelende machten der wereld: de anarchie, de armoede en de weelde: hij is de schepper der gemeenschap. Arbeid bevat een fundamenteele moraal: moraal voor het ik en moraal voor de wereld. En de waarde van een samenleving wordt gekend aan de mate waarop de arbeid zijn tweevoudige moreele taak volbrengt. Als de arbeid de individu dient ten koste der gemeenschap, en op macht en eerzucht gericht is, als de arbeid tyrannisch blijft en niet door een algemeener doel zinrijk wordt, als arbeiden niet langer scheppen beduidt maar mechanisch, blindelings doen, als arbeid niet bevrijdt maar verslaaft, niet ontwikkelt maar verstompt, dan is de geest verloochend. Dan is de arbeid tot een doffe doem geworden, zonder troost, zonder moraal, zonder idee, zonder de vreugde van 't streven en overwinnen. Dan zal arbeids-onwil heerschen, als een ziekte, die de ziel der volken verkankert. En de argwaan zal de menschen verdeelen. De gevangenissen zullen zich vullen. Het geweld zal wrok zaaien in de harten der overweldigden.

Zulk een tijd zal geen groote scheppingen overdragen aan de toekomst, want in zulke tijden heeft de scheppende gods-geest onze wereld verlaten. Dat er vreugde

kan zijn in den arbeid die met toewijding verricht wordt, zal dan een armzalige fabel schijnen, want de voorwaarden, die deze vreugde doen kennen, zijn dan onvervulbaar.

Arbeid is niets, arbeid blijft een domme vloek, tenzij arbeid een moraal is. Arbeid kan een moraal zijn, indien het zelfzuchtig wils-leven zich in den arbeid tot scheppend offer-leven omkeert.

De arbeid is een innerlijk moeten en een natuurlijk offer. Men spreekt over de vreugden van den arbeid... Men roept, dat de menschen weer vreugde moeten beleven aan den arbeid. Groote mannen hebben, midden onder dearbeids-vloek der 19e eeuw, hier profetische woorden over gesproken. Wie kent de groote namen van een Ruskin of Morris niet? Wie zou zoo wreed zijn de beteekenis dezer woorden te ontkennen? Het kan zijn, dat arbeid tot vreugde verkeert. En zeker is, dat eerst dan de volkomen harmonie tusschen mensch en universum zich verwezenlijkt, dat eerst dan de mensch werkt, zooals de vogel zingt, vanzelf en als spelend, dat eerst dan arbeid en vrijheid zich volkomen vereenen. Van nature is den mensch het werken een behoefte; en dus is het werk een voorwaarde tot zijn zelf-ontplooiïng, tot zijn geluk. Van nature is den mensch het werk een vreugde. Maar wie begint zijn werk te keuren naar de vreugde die 't hem geven kan, zal de vreugde in zijn werk niet vinden. Want hij heeft zich niet toegewijd. Het is niet wreed, maar menschlievend, te waarschuwen tegen den e i s c h der arbeids-vreugde. Vreugde is geen voorwaarde van den arbeid, al blijft ze er het loon van. Recht op geluk heeft niemand, hoewel geluk te zoeken ieder's plicht is.

Zeker het tegendeel van een weelde is de arbeid.

Ook voor de grootsten onzer kunstenaars - deze meest ‘vrije’ arbeiders - is de arbeid een zedelijk moe-

ten geweest en een vrijwillig offer: voor een Beethoven, een Michel-Angelo, een Flaubert, een Carlyle, een Dostoiewsky of Van Gogh. En de vreugde bestond in de bevrijding hunner gehoorzaamheid. De inspanning in zich zelf wordt een vreugde. Er is een onuitsprekelijke vreugde in de vruchtbare overgave, in de offerdaad van zelfs den nederigsten arbeid.

Wat waar is voor de enkelingen, geldt voor de millioenen. Er is een heilig m o e t e n in den arbeid en heilig is de menschheid daar zij het arbeids-offer aanvaardt. De mensch is meer dan het dier, meer dan gansch de schepping, daar hij zich, persoonlijk en vereenigd, een taak stelt, daar hij bewust schept, daar hij tot 't offer in staat is.

De blinde levenskracht der natuur, die slechts een macht van zelf-handhaving en van zelf-instandhouding, van continuatie is, vergeestelijkt zich in den mensch tot evolutieven en bewusten scheppings-drang.

Als offering keert de daad van den arbeid weer tot 't leven van den droom, waar alle zedelijke daden uit voort gekomen zijn. Als offer kan de daad weer tot droom verkeeren en daad toch blijven. Als offer zet de droom zich om in daden zonder ontluisterd te worden. Zal niet in den wezenlijken arbeid ieder mensch, ook de geringste, iets beleven van de heerlijkheid dier ééne daad, waarvan Henriette Roland Holst gezegd heeft dat zij ‘sterk is als strijd maar heeft verloren al 't luide en het schelle van den strijd’? Mag hij niet, met de fierheid der nederigen zich scharen bij de ‘gezegenden’, tot de offerdaad uitverkoren, in wie ‘wordt droom en daad tot één herboren’?

De goede arbeid is de meest simpele verwerkelijking der oude waarheid, dat men terwille van zich zelf voor het niet-ik leven moet. Goed is de arbeid, welke deze waarheid tot een praktijk van den dag maakt. Arbeid, die 't

welzijn der ziel niet bevordert door 't algemeen welzijn te dienen, is een miskenning der eeuwige arbeids-idee.

V

De arbeids-opvatting, hier aangegeven, blijft van kracht voor alle werk, waar toewijding loont; maar zij is in tegenspraak tot 't arbeids-mechanisme onzer dagen. Zij geldt niet in de dorre plaatsen, waar de arbeider een nummer is. Het probleem moet zonder sentimentaliteit worden gezien. Zola heeft in zijn boek ‘labête humaine’ doen voelen hoe den machinist zijn machine een levend wezen worden kan. Zelfs cijfers kunnen bezielen. Beperking van arbeids-duur kan zeker in menig bedrijf de sterkende arbeids-voldoening herstellen. Klaarder zal dit blijken wanneer ieder arbeider mede belang heeft en verantwoordelijkheid in zijn bedrijf, wanneer van beroeps-k e u s sprake zal zijn en wanneer de arbeid weer door het doel geheiligd wordt. Want het doel van den arbeid is het gemeenschaps-belang en niet de winst. De ware winst van den arbeid is een winst aan menschelijkheid en niet aan geld. Zeker kan bij een andere gezindheid veel arbeid een vreugde zijn, die nu een kwelling schijnt. Onrust en begeerte vernielen de zedelijke krachten der menschheid, zoodat deze zich niet meer geven en toewijden, zich niet meer inspannen kan. Levens-verhoudingen der maatschappij zijn gewichtig, maar alleen in zoover zij de levens-h o u d i n g der menschen afzonderlijk beïnvloeden. Wij, onopgevoeden, wijten te veel aan omstandigheden, wat vruchtbaarder te wijten ware aan de innerlijke gezindheid.

Maar deze overwegingen, die mij vertrouwd zijn en betrouwbaar, beletten mij niet te erkennen, dat van de eeuwige arbeids-moraal menig fabrieks-arbeider, klerk en ambtenaar slechts de eene, elementaire, de minst posi-

tieve factor ondergaat: die der discipline. Hij kent niet de hoogere waarde: die der zelf-bevrijding. Hij schept niet, hij arbeidt zoo min als de bij: hij gehoorzaamt een wet, hij volvoert blindelings een taak.

Er ontstaat - niet alleen in de fabrieken - een conflict tusschen de noodzaak van technische, mechanische massa-voortbrenging en de hevig opkomende drang naar zelf-ontwikkeling en persoonlijke vrijheid. Dit conflict is een der diepste tragedies onzer cultuur. De materieele en de geestelijke behoeften onzer samenleving komen met elkander in botsing.

Beperking van arbeidstijd in de domme bedrijven is noodzakelijk evenals volks-ontwikkeling noodzakelijk is. Maar zal een ontwikkeld volk niet nog met grooter weerzin het automatisch werk verrichten? Wellicht zal er een algemeene arbeids-plicht zijn, inplaats van den militairen dienst-plicht: en 18-jarigen zal een korte tijd van strenge arbeids-discipline ten goede komen. Waarschijnlijk zullen de minst intuïtieven en de minst zelfstandigen automatischen arbeid blijven verkiezen, indien deze hun een behagelijk bestaan verzekert. Ook zijn er meditatieve naturen, die hun innerlijk leven geheel afgezonderd houden, die 't automatische werk wenschen, daar dit hun binnen-wezen v r i j laat. Zeker zal een nog verder ontwikkelde techniek althans den doffen fabrieksarbeid beperken tot een minimum.

Het zijn verzachtingen, geen oplossingen van het probleem. Er zijn er, die de arbeiders der toekomst zingend naar de fabriek zien gaan, omdat zij weten te arbeiden voor de gemeenschap: ik behoor niet tot hen, want de offerdaad van den gemeenschaps-arbeid bestaat in zedelijken zin slechts daar, waar de arbeid t e g e l i j k persoonlijk vormende kracht bezit.

Maar ik weet, dat onze tijd, die de arbeid zóó onteerd heeft, toch een arbeids-leer schiep, welke meer dan ooit

voorheen een levensleer inhoudt en die aan het mechanisme, ook aan een mechanische levens-opvatting, principieel vijandig is. Onze tijd zou zich zulk een arbeidsen levens-leer niet hebben kunnen vormen, indien de hedendaagsche wereld niet mogelijkheden bevatte, die daarmede in overeenstemming zijn. Verlangens en ideeën ontstaan slechts als noodzakelijkheden. Meer weet ik niet en behoef ik voorloopig niet te weten.

Onze tijd aanvaardt de levens-leer der energie, welke 't verborgen idealisme vertolkt onzer zwoegende wereld. Voor den ouden mensch was de arbeid een levensfunctie van bijkomstige orde, hoogstens een straf, een boete-doening; ons openbaart zij een der levensbeginselen zelf. Het leven en het zijn verstaan wij als een willen. Het geestelijk leven is een willen in den zedelijken zin. De zedelijke wil is saam te vatten in het religieuze begrip van den plicht. En de maatschappelijk meest levens-volle verwerkelijking van den plicht is de arbeid. In de oude boeken der wijsheid staat geen loflied op den arbeid, noch in die van 't Christendom, noch in de Indische, de Chineesche, de Grieksche of de Joodsche. Men kende de geestelijke activiteit; men stelde, naast het Geloof, ook de Werken; men predikte den plicht van het weldoen... maar eerst wij zullen eens, na al onze booze beproevingen en verdwalingen, eenmaal zullen wij het loflied dichten van den arbeid, zwaar van rythme, donker van toon, maar fier en zegevierend. En een der feestdagen van het jaar zal aan den arbeid gewijd zijn.

Tucht en plicht vormen de elementaire waarden van den arbeid, waarden geldig voor a l l e n arbeid. Daar is een zedelijke grootheid, een grootheid van goede trouw, juist ook in de onpersoonlijke arbeidskracht van het leger der anonymi, der arbeiders in de fabrieken en in het groot-bedrijf, juist ook in den bijen-arbeid, daar de mens-

chen nu eenmaal geen bijen zijn; maar boven de tucht uit rijst de scheppende kracht. De scheppings-kracht vormt de wezenlijke rijkdom van een volk. Dat volk zal de goddelijke geest vertegenwoordigen en op aarde verwezenlijken, dat 't meest toegewijd, maar ook 't meest zelfstandig en doelbewust te arbeiden weet. De macht, die de wereld redden zal, die den geest bestendigen en ontwikkelen zal, is de macht van den arbeid. ‘De wereld wordt alleen telkens herboren, doordat de arbeid aldoor verder gaat.’

Want leven beteekent kracht. Waar geen kracht is, daar is geen hoog leven, geen geest. Zwakte blijft de fundamenteele zonde. Dit is altijd geweten, maar nooit zoo vast geweten als door ons, met ons besef van de scheppende intuïtie-kracht des levens, van het eeuwig worden ook in de geestelijke wereld. Zelfs de daad en de gedachte, hoe ook verschillend, zijn niet te scheiden. Doende slechts kan de mensch tot vruchtbaar bewustzijn rijpen en zich verheffen. Niet het weten, niet het afgezonderde intellect en niet het droomen ontwikkelt en vormt de persoonlijkheid, maar het doel-bewuste doen. ‘Nur durch Handeln lernt der Mensch sein Inneres erkennen, durch Betrachten niemals’, zegt Goethe.

Slechts doende ontwaakt het kind uit den droom zijner stoffelijkheid, slechts doende toetst het zich en verrijkt het zich. Geen volwassene, welke ooit meer die geniale concentratiekracht bezit van 't in zijn futiel-schijnende bezigheid verzonken kind. Slechts in de concentratie en doelbewustheid van ons scheppend wils-leven, in den zedelijken arbeid, wordt de mensch zich zelf bewust en vrij. Zulke arbeid is de voorwaarde en is het teeken der geestelijke zelf-bevrijding. Vrij is de mensch door zijn scheppend vermogen.

De mensch alleen arbeidt, daar hij alleen schept. Maar de scheppende mensch hervindt de tragische harmonie

met den universeelen geest. Want God is de volstrekte schepper en de aarde is het geschapene, dat groeiend zich zelf blindelings voortschept. Maar in den mensch vereent zich de geschapene met zijn schepper. Want in den mensch komt de goddelijke geest weer tot zijn aardsch en tragisch bewustzijn.

Indien wij God voelen als de volstrekte, scheppende macht, eeuwig zich zelf gelijk en eeuwig bewogen, eeuwig scheppend en zich verwezenlijkend, mogen wij dan niet gelooven, dat de scheppende drang in ons, menschen, van goddelijke natuur is en het teeken onzer onsterfelijkheid? Want kan een kracht, die ten einde toe scheppend blijft en groeiende, plotseling tot niets ver-gaan? Zoo zeker als niets uit niets ontstaat, even zeker kan niets tot niets verzinken.

Het is onze, wellicht nog smartelijke, roem in den arbeid niet slechts een troost en een moraal, maar ook een levensbeschouwing, een religieuze idee te zien. Eerst een doelbewust scheppende menschheid zal de wijding kennen van rust en stilte en levens-vreugde. Zij zal deel hebben aan dat leven, waartoe het offer van den arbeid voert.

Het dochterken van Rubens
door Franz de Backer
(Vervolg)

III

Marieken moest nieuwe kleeren hebben. Zij droeg haar zondaagsch roksken om naar school te gaan, en haar mooie schoentjes metknopkens, en den grooten blauwen hoed. Iedereen betoonde haar ontzag, Masoeur hield zich veel meer met haar bezig. Zij voelde zoo ongewoon gewichtig, dat zij niet wist wat zeggen of doen en het maakte haar zoo links en verlegen bij de vriendinnetjes te zijn. Zij werd uitgevraagd, dat het een echt martelaarschap werd en ze, ten einde raad, in een hoekje pruilen ging en met haar schoone schoentjes tegen den muur schopte. De kinderen speelden nu ‘rijke madam’. In 't begin moest zij zelf meespelen, in den hoofdrol; thans echter was elk om de beurt de rijke vrouw, die voornaam groette en hooghartig de meiden bevelen gaf. De meiskensdeden alsof zij mooie kleeren hadden, en wandelden statig, bang voor waterplassen, over de speelplaats, en de dikke wollen kousen waren zijde, de klompen of de hiellooze schoenen de fijnste bottientjes en de versleten katoenen kleertjes van de kostbaarste kant en fluweel. Toen echter weer een sneeuwtijd aankwam, werd alle voornaamdoenerij vergeten en de oude spelen gingen weer hun gang, zoodat Marieken meedeed en min of meer vergat, wat met haar gebeurd was. Toch was er

iets onoverschrijdbaars tusschen haar en de andere kinderen; zij voelde het tot in 't midden der sneeuwgevechten, als plots een of ander jongetje aarzelde haar vol sneeuw te schoppen en in zijn oogen ontzag stond. Er was iets onmerkbaars, iets heel fijns, voor immer gebroken, en Marieken voelde het onduidelijk, maar pijnigend. Eens had Tante haar heur wit kleedje aangedaan, doch het regende en op de speelplaats werd Marieken omvergeloopen door twee bengels, die gendarmen-dief speelden. Het meisken rolde in de modder; het arm, blank kleedje was afschuwelijk vuil. Zij bleef liggen en, wetend dat de vriendinnetjes zouden lachen om de ramp, begon zij, luidop, te huilen, alsof zij pijn had. Zij hadde gewild dat zij zich bezeerd had, zij zou zich niet zoo ongelukkig gevoeld hebben; daar begon het eerste schateren reeds. Maar daar zij bleef voortweenen en steeds in de modder lag, verstomde elke spotternij.

Na de klasse liep het meisken op een draf naar huis. Tante sloeg haar.

Marieken hadde nu zoo gaarne geweend. Zij voelde zich zoo, zoo alleen, zoo diep ongelukkig. Maar zij kon niet weenen. Zij werd heel bleek, en stil. Toen vader binnenkwam en ook kwaad werd, zei Marieken plots:

- Ik wil geen rijke madam meer zijn. Ik moet mijne oude kleeren weer hebben.

Vader en Tante lachten. Dat was té onverwacht.

- Uw oude kleeren zijn al lang weggegeven.

Na het noenmaal had zij zulke geweldige tranencrisis omdat zij in een ander splinternieuw pak kleeren naar school moest, dat vader zei:

- Marieken, blijf thuis, kind. Wij zullen een wande-lingje doen als 't weer wat beter keert.

Tante's oogen fonkelden. Maar Marieken bleef thuis.

Vader rookte een sigaar. Het duurde lang. Marieken keek naar de grillige rookkrulletjes: Toen ze dichter

kwam, hoestte zij en lachte en zij geleek zoo op haar moeder, dat de rooker haar op zijn schoot nam en kuste. Nu was alles weer goed. Marieken was braaf, zei vader. En zij zouden wandelen gaan.

Vader nam zijn nieuwen wandelstok en zijn besten hoed. Zij waren buiten. Het was een heerlijke namiddag. Marieken was gansch gelukkig zoo in 't zonneken te wandelen met vader. Zij keek naar hem op. Vader was groot, dacht zij. En sterk. En schoon. Zooveel menschen zeiden hem vriendelijk goedendag; Marieken kende ze niet. En zij voelde hoe men hen beiden achternazag. 't Is omdat vader zoo schoon is, dacht het meisken. Zij kwamen langs de ‘Kastanjevesten’. Het was een mooie straat, met groote boomen en blanke heerenhuizen. Een huis was leeg. Vader stond stil en keek er heel lang naar op,peinzend. ‘'t Is schoon’, mompelde hij. ‘'t Is schoon’. De luiken waren toe en de vensters van 't verdiep hadden geen gordijnen,

- Ik ken dat huis van buiten, Marieken. Wel twintig keeren heb ik het bezocht, 'k Zou 't willen koopen.... Het meisje was verbluft. Maar vader zinde weer, en scheen diep te rekenen.

De boomen stonden, bladerloos, met hun roerlooze zwarte takken tegen ijl-blauwe lucht. En er was zon om hen, en malve schaduw op den bleeken grond, en op de witte steentjes bezijden den weg. Al schuine strepen, zoolang de laan ging. Een wagen rommelde ergens in een onzichtbare straat, en van het klokkenspel van het stadhuis brokkelde een deuntje in den stillen nanoen. Toen ging de man plots. verder, met het bedeesde meisken. Zij spraken niet meer. Marieken scheen het, alsof zij een anderen vader had. Maar een winkeltje, in de volgende straat, trok vader's aandacht.

- Een stukje chocolade, Marieken?

Vader was zoo lief! Het meisje ging nu met hem voort,

de lekkernij stilletjes opknauwend, en het groote huis en alle verlegenheid waren vergeten.

Zij taterde over haar pop en over de vriendinnen op school, die soms zoo stout waren, maar toch pleizierig. En wat masoeur had gezegd, en hoe moeilijk het is, te tellen. Vader luisterde gewillig, en zei goedendag aan iedereen. Maar toen zij buiten de kleine stad waren en het meisken weer sprak over de stoute vriendinnen, zei vader:

- Marieken, gij moet naar een ander school gaan. Ik Een rijk genoeg om u naar Brussel te sturen.

Het kindje schrok. Brussel was zoo ver, en zoo groot. En veel te rijk ook. En zij zou vader niet zien....

Maar langzaam, onder vader's woorden, groeide de gedachte in haar hoofd tot een mooien droom. Vader vertelde haar nu weer hoe rijk hij was, en hoe dat zoo plots was gebeurd. En wie Rubens was. En waarom hij niet meer werkte.

- Marieken een van deze dagen ga ik naar Brussel. Ik neem u mee om de stad te zien, wat zegt ge daarvan? Het meisje sprong van vreugde. Toen werd weer veel over Brussel verteld, en Marieken bloosde. Het was een gelukkige dag. Zij gingen in een herberg en hadden koffie met boerenbrood en ham. Vader was zulk een bewonderenswaardig man, dacht het meisken. Na het eten kuste zij hem. Al het nieuwe van dezen namiddag was té schoon. In haar lokken speelde de zonne en er was een mooi licht in haar groote grijze kijkers.

Thuis gekomen, moest Marieken haar collectie beeldekens uithalen. Zij had ze, een voor een, bij Wantje Moenaert gekregen, toen ze met moeder om koffie of suiker ging. Het waren wreede gevechten, en vreemde, wilde beesten, ofwel hooge, vuurspuitende bergen. En ook ernstige mannen, die zeer geleerd moesten zijn, dacht Marieken. Vader wist zelf niet wat ze allemaal

hadden gedaan. Zij hadden boeken gemaakt. Misschien had die schoone man met den breeden hoed haar prijsboek geschreven? Hij zag er zoo geleerd uit... Neen, dat was Rubens!

Marieken keek lang naar het portret. Boven haar hoofd voelde zij vader's adem. Het scheen haar, dat hij ontroerd was...

Toen ging de bel. Vader had den winkel gesloten en een bel doen plaatsen zooals in de burgershuizen.

- 't Is meneer Karels, zei Tante, en een klein, dik ventje kwam binnengehuppeld. Marieken kende den heer van ziens. Hoe zoo een man hier kon komen, verstond zij niet. Hij had een groot, wit huis op de Koornmarkt, en gouden letters zeiden: J. Karels, Wisselagent en Bankier. De kinderen zagen, vol ontzag, zeer dikwijls vóór het getralied venster zijn dikken, bleeken, gebrilden kop ernstig over groote boeken gebogen.

Vader nochtans scheen het bezoek te verwachten en ging met meneer Karels in de voorplaats. Marieken dacht een poosken aan den bleeken heer, wiens schrille stem soms tot haar kwam. Toen keek zij weer naar haar beeldekens. En zij zag Rubens, den grootsten schilder van de heele wereld. Tante was aan een naaiwerk bezig. Ongemerkt van haar kuste Marieken het beeld van den man, zooals ze op school geleerd had, de heiligenbeeldekens te kussen.

't Was eerst een genot, den volgenden dag, niet naar school te moeten gaan. Marieken speelde met haar groote pop, stilletjes, in het keukentje. Vader was uitgegaan. ‘Naar den notaris,’ zei Tante, vol ontzag. ‘Voor het huis op de Kastanjevesten’....

Marieken herinnerde zich, hoe vader had staan kijken. Maar op alle vragen antwoordde Tante ‘misschien’, zoodat het meisje een gesprek aanving met de pop; de

pop mocht vragen wat ze wilde, Marieken antwoordde met een kort ‘misschien’, vol verborgen meeningen. Toen kreeg het meisje een klap, en dacht dan eerst, aan hetgeen zij gedaan had. Hoe zij zoo iets had gedurfd, wist zij niet.... Zij zat nu beteuterd Tante gade te slaan, die traag het middagmaal gereed maakte. Tante was oud. Tante was leelijk, zij had kleine grijze oogen. En een krommen, langen neus. Haar neus was véél te lang.... Het werd vervelend in het keukentje. Nu moesten de meiskens op de speelplaats allerlei pleizier hebben, en hier zat Marieken stil en verlaten, omdat vader rijk was. En Tante zag haar niet gaarne, en sloeg haar. Tante schoorvoette over den rooden steenen vloer, naar de pomp, dan terug vóór de tafel. Tante had toch zulk een leelijken neus, dacht Marieken weer. Het vermaakte haar zoo, deze ontdekking kwam haar zoo onverwacht voor, dat zij schaterde. Tante's oogen stonden hard.

De tijd scheen traag te kruipen, en vader bleef weg. Alles scheen vervelend. Waarom toch moest alles zoo vervelend zijn? Ook de pop was vervelend. Het duurde zoo, zoo lang, en 't meisken werd onaangenaam te moede...

Daar hoorde zij de deur openen. Vaders stap klonk in de voorkamer. Het kindje sprong op, en omhelsde haar vader, onstuimig. Vader lachte.

- Wat is er gebeurd?

Maar zij kuste hem aldoor, toen hij neerzat, zoodat hij zijn hoofd rechtte om te kunnen zeggen:

- 't Is een afgedane zaak. Ik heb het huis gekocht. Geteekend en alles. Wij kunnen verhuizen...

Het was, alsof zij vader miste sinds langen, langen tijd. Zij schuilde haar kopje op zijn borst, en bleef zoo liggen. Vaders stem klonk drollig en diep... En zijn adem rook

naar tabak. Vader was groot en sterk. Hij zag Marieken toch zoo gaarne...

De volgende dagen was vader weinig te zien; ook Tante ging dikwijls met hem uit en Marieken bleef alleen en droevig, zitten in het stille keukentje, waar de voorjaarszon in scheen. Zij dacht nu weer dikwijls aan moeder, en miste haar zoo zeer. Zij voelde zich onverdiend verlaten, en wanneer Vader thuiskwam, vol blijdschap over aankoopen van meubels of gordijnen, scheen het soms alsof het meisken geweend had. Er groeide nu iets tusschen vader en kind, iets onverklaarbaars voor beiden, een vervreemding, die heel, heel traagjes grooter werd en waaraan niets te verhelpen was. Voor vader was Marieken een levendige herinnering aan de doode vrouw en al het tobberig verleden, zij leek hem een zwijgend verwijt om hij wist niet wat. En aan Marieken scheen vader nieuw, luidruchtig, onbekend somtijds, een rijk man in het kleine, arme huisje waaruit moeder verdween, en die zich om haar minder bekommerde. Het werd een verdriet, waarvan niemand iets wist noch raden kon, een té groote kindersmart welke zij zelf niet gansch begreep, en die haar zwijgend maakte voor langen tijd, en stil vóór de onaangeroerde pop.

Tante wist niet, wat er met het meisje gebeurde. Zij zou naar school moeten gaan, dacht zij. Soms ook scheen het, alsof het was om de afwezigheid van de moeder, en dan had de oude vrouw een vaag gevoel van weekheid. Maar toch kon zij den geheimen wrok niet overmeesteren, dat een kind zooals dit de oorzaak was van haar zusters dood, en het was haar onmogelijk, niet zuur te zijn tegenover den vader. Deze was nu wel rijk, maar dat was nieuwe stof tot ergernis: hij gooide het geld door deuren en vensters, kocht een heerenhuis waar een klein gedoetje zou hebben volstaan, leefde thans in

winkels van meubelmakers en schilders... Meneer Karels had haar reeds gevraagd, toch te willen tusschenkomen, daar de som eigenlijk niet danig groot was, maar zij werd telkens met luid gepraat afgewezen en moest nu wel aannemen wat de oud kleermaker deed.

Een morgen, dat de zonne scheen alsof het zomerde, en de lucht blauw over de roode dakjes koepelde, zei vader aan Marieken, die nog in haar bed lag:

- Zoudt ge gaarne in den trein zitten, Marieken? En naar Brussel gaan? Wij komen dezen avond terug... Heel die dag was blijdschap en verrassing. De roode kussens van het coupé, en de breede banden langs het venster - dat moest dienen om de armen in te steken, dacht vader - en de telegraafdraden die langs den weg op en neer gingen, op eendere maat, en de velden, die men voorbijspoorde, de dorpen, de stille stations met het voornaam gedoe van rood gemutste en zwart gefrakte meneeren... Dan de aankomst te Brussel: meer volk dan in het kleine stadje wanneer het marktdag was. 't Station-plein echter scheen niet mooi: hooge huizen, dat was al! Geen paleizen met gouden torens reikend tot aan den hemel, menschen zooals overal...

- Is dát Brussel? vroeg het meisje, ongeloovig. Vader was kwaad. Maar de ontgoocheling verdween spoedig, want al die winkels waren zoo mooi, de vrouwen gingen toch prachtig gekleed, de trams rolden en rinkelden door de breede straat vol menschen.

Zij bleven staan vóór een vischwinkel, waar kreeften hun aandacht trokken. ‘Dat was heel lekker’, zei vader. ‘De zwarte zijn de beste...’ De beesten maakten Marieken bevreesd.

Daar was de Groote Markt met den ijlen, witten toren hoog in de blauwe lucht en al de grijze, gulden huizen met mooie trapgevels en kleine groene vensterruiten. In het midden van het plein bloeiden duizenden rood-

en blank- en lila-kleurige ruikers, zij verborgen de kraampjes, en de verkoopsters schenen te leven in een aardsch paradijs van zonbestraalde, geurige bloemen. Verder in de stad. En dan het kolossaal Justitiepaleis hoog op ginder, ten einde van de lange straat; het scheen onbereikbaar en de groen-gouden koepel kwam waarlijk tot in den hemel.

Toen zij aankwamen, geraakten alle gedachten in de war door de duizenden lijnen en kolommen. Maar daar, aan hun voet, lag de groote stad, met de roode, zonbeklaterde daken waaruit soms licht schoot, bij plaatsen, als uit een vurigen spiegel, al die daken, waaronder menschen woonden, en dan al die torens, en die eilanden van groen, jong, jong groen in voorjaarslicht, en verder de huizen weer, en fabriekschouwen, en weer huizen...

Marieken staarde, overweldigd. Dat was zoo, zoo groot. En allemaal menschen daarin... Zie, daar reed een tram, nauw zichtbaar, om een kromming.

En dan zagen zij, na lang zoeken in een ander, groot paleis vol schilder- en beeldhouwwerken, het oude doek van de voorkamer in het kleine huizeken. Het was gansch opgepoetst en zag er veel nieuwer en mooier uit. Vader was ontroerd.

- Zeggen, dat zulk een schilderij thuis was, Marieken! Zij keken lang, in fierheid. Toen zij buitengingen, waren zij dood moe.

Zij gingen eten. Zoo mooi, als in een sprookje, schitterden de menigvuldige spiegels en het blanke tafellinnen; die zwarte meneeren deden toch zoo voornaam, en waren zoo beleefd voor vader...

Het eten was lekker, maar de aardappelen waren al te schaarsch. Vader vroeg om meer, en Marieken gaf hem inwendig gelijk. Zij wou echter geen wijn drinken...

In den namiddag kocht vader een prachtig kleed voor Marieken, en een breeden, bruinen vilten hoed voor zich

zelf, juist denzelfden hoed als Rubens, op het beeldeken. De avond was overweldigend mooi; zij zaten in een wit en gouden zaal, en door de breede spiegelruiten schenen alle huizen zachtjes blauw; de donker blauwe hemel was bij plaatsen bespat door rood en geel en violette, zacht bloeiende of hel schitterende lampen. Uit de koffiehuizen kwam thans dik geel licht gegulpt, dat stilaan wegdoezelde in den komenden avond, en menschen, zwart, en in licht omlijnd, zooals wonderbare wezens, gingen door die klaarte en verdwenen in de duisternis, om weer plots in sprookjes-licht te verschijnen in een ander lichtbad. Ginder hoog, hoog, was een malve, reusachtig huis op den top rood zon-beschenen, en een venster schitterde vurig alsof het daarboven, in den hemel, in laaie vlamme stond!

- O, vader, dat is zoo schoon!

De man keek, verwonderd, en zei onovertuigd ja.

- 't Justitiepaleis is toch veel schooner, Marieken, dan dit plein...

Toen de reis, in den avond thans, en het schommelen, en het licht fantastisch op zwarte hagen langs het spoor.

Vader sprak van de school, waar Marieken in 't kort zou naartoe gaan, hier te Brussel. Doch er kwam geen antwoord. Het meisken lag, dood-moe, met open mondje, te slapen op de roode kussens...

Enkele dagen later ging vader met Marieken naar het nieuwe huis. Het was prachtig als in een droom, dacht Marieken. Als in Brussel. In de voorkamer stonden, naast de wit-marmeren schouw, twee pianos. ‘Gij moet piano leeren in uw nieuwe school, meisken’. En dan zwaar-donkere meubels, en dikke tapijten... Alle plaatsen waren zoo mooi! Het kamertje voor het meisken was al wit, wit bedje, witte waschstand, witte kast, witte stoelen. Dat was té mooi! Marieken danste, kuste vader, en was overgelukkig.

Na eenige dagen werd verhuisd, en Marieken zag thans een onbekende, jonge vrouw.

- Zie, Marieken, dat is Clementine, onze meid.

Marieken werd verlegen... Dat meisken was vriendelijk nochtans, en gaf haar hand, en lachte. Zij had ros haar en een sproetengezicht, kleine blauwe oogen, en een hoog, hoog voorhoofd. Zij was leelijk, en toch schitterden haar oogen zoo blij en goedig.

Al het nieuwe van deze laatste dagen was Marieken nu een gegeven voor lange gepeinzen en 's avonds voor stil gedroom alvorens zij in slaap viel. Er was zooveel te denken over Brussel, en over het nieuwe huis, en de meid. En er was weer wat geluk in het stille, kleine bestaan, dat aan den zijweg stond van 't onbekende, groote leven.

Dan werd er gekrakeeld tusschen de meid en Tante, over de toebereiding van spijzen. De storm ging over, maar de twee vrouwen waren vijanden voor altijd. Marieken zag de meid liever dan Tante, omdat ze meer met haar sprak. Maar er was een afstand tusschen beiden, omdat de meid tot het kleine meisje niet neerdalen kon, en ze altijd wat vreemd en onbekend leek.

Tante zei weinig tot Marieken, en was altijd kribbig. Vader had eenige dagen alle kamers nauwkeurig nagezien en tot op 't laatste doen in orde brengen. Thans echter kwam in hem de verveling, niets te doen. Hij las zijn gazet van titel tot drukkersnaam, rookte sigaren, krabbelde wat in den hof, en ging wandelen, alleen, uren lang, de straten op en afloopend. Men groette hem vriendelijk. Gordijnen werden lichtjes weggeschoven. Bestudeerende, nieuwsgierige gezichten keken hem na in de kleine spion-spiegels der vensters. Er werd achter zijn rug gefezeld, en de oogen stonden veelsprekend, en vol belang.

Een namiddag riepen twee straatjongens ‘Rubens’

toen hij voorbijging. De menschen lachten heimelijk. Het ergerde den oud-kleermaker zeer, maar hij stapte, schijnbaar onverschillig, kaarsrecht verder.

Het was onvermijdelijk, dien bijnaam te krijgen, dacht hij. Maar toch zou hij daarom zijn breed-geranden hoed en het schildersdasje, dat hij sedert enkele dagen droeg, niet verlaten.

Er kwam in hem een soort moed, het gepeupel te tergen, en er zich ver boven te achten.

Hij wandelde nu gansche dagen door de straten, ging naar de kleine haven om de schepen te zien lossen en laden. Hij merkte, dat de bijnaam hem bleef. In een herberg zei men dien eens vóór hem, zonder argwaan. Hij schikte er zich in, werd zelfs van lieverlede fier. En eens zei hij aan Marieken, hoe men hem thans noemde.

Het huis was groot, en het meisken liep er in, zoo klein, verloren. Er kwam geen leven, geen gezelligheid, niets scheen met haar vertrouwd. En de drie groote menschen bekommerden zich weinig om haar. Zij ging uren in den hof zitten, stil. Zij dacht aan moeder.

Zij was weer droevig voor gansche dagen, gelaten onder een soort van onverdiende straf. Zij had nochtans eten zooals nooit tevoren, prachtige kleeren, een kamer voor een prinsesje. Maar niemand scheen zich bewust te zijn, dat, in al dien rijkdom, het dochterken van Rubens zoo alleen was, zoo moederloos alleen en stil.

IV

Marieken wist, dat na Paschen alles in haar klein leven veranderen zou, ze droomde dikwijls van Brussel en van de groote, mooie school vol meisjes, waar zij heen zou gaan. Dat werd nu het richtpunt van alle gedachten, en het was toch zoo aangenaam te verzinnen wat zij aan de nonnen zeggen zou, en of demeisje salle maal gaarne speelden en hoe zij mee zou doen en pleizier hebben...

Het stille, ledige huis werd vergeten, er bestond enkel meer de groote kostschool, waar alles zoo gansch levendig en blij zou zijn. Zij hoorde het getier der kinderen op de speelplaats, en het eentoonig gezang der leesoefeningen en gebeden, en er was in haar droom een geur van wierook in gesloten kamer, en een frisch gezicht van blank linnen in getemperden zonneschijn.

Alles werd nu langzamerhand gereed gemaakt voor de groote verandering, een groote, gele koffer werd geleidelijk gevuld met nieuw kleergoed, waarop een nummer 53, en de beginletters van Marieken's naam rood geteekend stonden. En 't werd weer goed, nu Vader zich wat meer met het meisje bezighield, en gewillig luisteren wou naar de voorstellingen, die het kind zich maakte van de school.

De kleermaker vond het heel voornaam, zijn dochter naar Brussel te sturen, en het werd hem nu alsof Marieken reeds gansch verfraaid was met allerlei geleerdheid en schoone manieren; soms vergat hij het pijnlijk herinneren aan de gestorven vrouw en kon naar zijn kind zien als naar een heel klein, net, sierlijk juffertje die hem eer aandeed. Maar onmiddellijk daarna zag hij denzelfden blik als dien der heengegane vrouw: goedig, vol vertrouwen en ook droef zonder begrijpbare reden, en die groote kinderoogen joegen hem weg. Er was te veel van

al het verleden in dit kind, te veel van hetgeen hem in de moeder soms onbegrijpelijk voorkwam en kribbig maakte, te veel gelatenheid in die oogen vooral, met juist denzelfden blik van smartvol vertrouwen, den goeden hondenblik dien de stervende had in haar laatste pijnen.

Rubens ging dan wandelen door de stad; de menschen bewonderden zijn hoed en zijn das, lieten zich door hem een pint betalen in de herberg, en de vrouw, die voor altijd weg was, en het stille meisken dat thuis bleef met haar kinderdroomen en begeeren warens seffens vergeten. Lowietje Synaeve had in het begin wat gelachen met het zonderling artistengedoe van den kleermaker, thans echter was Rubens een goed vriend, die hem blindelings bewonderde en een schilderij van hem had gekocht. Een avond kwam vader thuis met twee pakken chocolade onder den arm. Dat was het beste oogenblik van al deze dagen, vader was weer zich zelf, vader was weer 'Paken', die met lekkernij thuis kwam en er prijs aan hechtte zooals Marieken. Zij moest die chocolade meenemen naar de kostschool, en zou er alle avonden een stukje van nemen, vóór zij slapen zou.

De laatste dagen gingen nu snel voorbij; Witte Donderdag kwam met de mooi-versierde winkels, en Goede Vrijdag was een ledige dag zonder klokkengelui. Tot op een zonnigen Zondag vol blijdschap van klokken, de Paascheieren, overgroot, chocolade en roos suiker, het meisje trippelen deden van geluk.

Dan kwamen de enkele laatste oogenblikken thuis. Marieken werd nu bevreesd voor het nieuwe leven dat volgen zou; zij zou, klein, nietig meisje, in een groote vreemde school wonen. Zij moest het huis verlaten, waar alles zoo stil was, en vader blijven zou die nu weer goed was voor haar. Zij voelde een vage droefheid, onbewust wetende dat zij zooveel achter zich zou

laten, dat nooit terug zou komen, om naar het onbekende te gaan, dat haar schuw maakte.

Zij dacht te veel. Er was in enkele maanden, in deze eenigheid, zooveel gebeurd in de kleine wereld van haar kindergewaarwordingen en nu was in dat freele zielken te veel gevoeligheid en te veel onbewuste verfijndheid, te veel pijn, te veel vreugde voor onbeduidende dingen, en vooral te veel heimwee naar de goede, stille haven van koesterende liefde en gewillig begrijpen.

Zij was een gestadige tegenspraak en een onbegrijpelijkheid voor de drie groote menschen die met haar leefden.

De koffer werd weggestuurd. Toen kwam de Zondag, waarop Marieken vertrekken zou. Zij werd in haar nieuw zwart kleedje gedaan en kreeg den zwarten uniformshoed der school boven haar blozende kinderkopken en haar witblond haar. Zij weende, toen zij het huis verliet. Vader was ook wat ontroerd, Tante zweeg en keek norsch en de meid wreef met haar voorschoot haar oogen rood. Op weg naar het station ontmoette zij Coralie met haar ouders. Beide kinderen zeiden goedendag. Marieken voelde hoe het kleine vriendinnetje der kleine school haar nazag, en hoe tusschen beiden iets gebroken was, en nu werd de vrees voor al het nieuwe, dat komen zou, nog grooter.

Gedurende de reis sprak Rubens veel. Het was alsof hij iets wilde versmoren onder den vloed van alledaagsche woorden. Eigenlijk wenschte hij dat deze dag reeds over was.

Te Brussel gingen zij eten. De reis en Brussel schenen zonder belang; er woog iets over dezen dag. Vader nam een rijtuig. Marieken was zwijgend steeds en zag er bleek uit.

Door de straten bolde de koets, ratelend; spreken was onmogelijk, en nu luisterde het meisje aandachtig naar

het geklop der paardenhoeven, en dacht niet meer. Eindelijk hield het rijtuig stil vóór een groot, zwaar gebouw, met gele muren en tralievensters. Een koperen plaat zei, dat het hier was dat Rubens moest zijn om zijn dochterken te brengen.

Marieken's hart klopte. Eennon opendedezware poort, boog vriendelijk en leidde vader en kind in een kleine, hooge kamer waar alleen een groot kruisbeeld op den witten gekalkten muur hing.

Zij schoof weer geluidloos buiten. Vader was hoog rood; hij bekeek Marieken en glimlachte, verlegen. Stilte woog. Toen werd de deur geopend en Masoeur Supérieure kwam in. Zij sprak Fransch, zoodat Rubens heelemaal uit zijn lood was geslagen. Marieken trachtte zich de enkele woorden die zij kende, te herinneren. De groote, oude non sprak haar aan, en lachte. Toen beefden de kleine kinderlippen even. Vader betaalde, kuste Marieken en ging heen.

Het meisje werd door Moeder Overste weggebracht door lange, koele, wit-en-blauw-bevloerde gangen en kwam op de ledige speelplaats uit. Masoeur Supérieure zei iets van wachten, zoover verstond Marieken haar, en verdween. De musschen tjilpten in de boomen. Alles was stil. Achter de speelplaats was een groote hof, vol vogelgezang. En hooge achterhuizen sloten den korten einder. Marieken voelde zich beklemd in deze wegende rust, zij was zoo gaarne met vader teruggegaan naar het kleine stadje, en naar den stillen tuin waarin zij zulke lange uren zat, en naar het witte kamertje. Zij bekloeg nu, de pop onaangeraakt te hebben gelaten sedert zoo langen tijd. Alles scheen haar mooi, ginder ver... Zij dacht nu ook aan Tante, en wilde vergeten hoe, sedert moeder naar het kerkhof werd gedaan, de oude vrouw haar niet scheen lief te hebben. En zij miste het grove gebabbel van de rosse Clementine. Waarom had zij

Clementine niet gekust, dezen morgen? Vader wilde zulks niet hebben, maar toch had zij het kunnen doen... Daar ging een deur open, en een non kwam naar haar toe. Masoeur Angélique was haar naam. Marie moest Fransch spreken. Dat zou wel gaan. De kinderen waren gaan wandelen, en promenade, maar zouden weldra weer terugzijn, de retour. Welk was Marie's nummer? Het meisken was bevreemd, dezen naam te hooren; het scheen, alsof de zuster tot een onbekende sprak. Maar zij bleef het antwoord verschuldigd. Masoeur Angélique vroeg nogmaals, aanmoedigend.

-Quel est votre numéro?

't Kindje telde naarstig op de vingers, bij zichzelf: Dix, vingt, trente, quarante, cinquante, Un, deux, trois.

- Cinquante-trois, riep zij, met triomf in haar stem.

Wel, Masoeur zou haar naar haar kamertje brengen. En eens de school laten zien.

De zuster sprak langzaam. Zij was zeer groot, had dikke, ronde, blozende wangen en vriendelijke, bruine oogen. Marieken was zoo dankbaar, uit de nare eenzaamheid te komen, dat zij haar hadde kunnen kussen. Door lange gangen, dan breede trappen op.

- Le dortoir. Een oneindige zaal, door houten beschot verdeeld in een dubbele rij kamertjes. Witte gordijntjes konden de kamertjes sluiten; zij waren echter open nu, voor de lucht. Masoeur wees ook op de nummers boven den ingang geplaatst, en zij gingen nu: quarante-sept, quarante-huit, tot cinquante-trois.

In het kastje lag reeds al het goed van het meisje, en masoeur wees, waar de chocolade verstoken was. Het bed was klein, wit, als in het huisje van den kleermaker. Toen werd de refter getoond. En de klassen, en de kapel. Maar Marieken luisterde met moeite, want buiten klonk het geroep der meisjes, die van de wandeling terug waren.

Masoeur Angélique bracht het kind naar de speelplaats. Geleidelijk verstierf alle geluid, al die zwartgekleede meisjes staarden naar Marieken, die voelde hoe hevig zij kleurde.

De zuster riep eenige kinderen, die treuzelend aankwamen. Zij moesten met Marieken spelen. Na enkele minuten was het ‘cache-cache’ spel - ‘cache-cache’ was ‘katje jagen’ verstond Marieken - volop aan gang. Dat was een vreugd! Het was zoo lang sedert Marieken gespeeld en geloopen had! Toen ging de bel. Alles zweeg. In stilte schoof de dubbele rij der kinderen den refter binnen. Zij bleven staan vóór hun plaats. Marieken werd een plaats aangeduid. Het gebed was in 't Fransch, en de kleine nieuwe luisterde aandachtig; zij móest het leeren. Men moest in stilte eten. Alle meisjes rondom haar bekeken Marieken vol nieuwsgierigheid. Zij at niet. Een guitig duiveltje nam Marieken's brood, bekeek de nieuwe met een vraagteeken in de oogen, glimlachte dan en at met welgenoegen, als een knabbelend aapje. Dan, na een gebed, ging men weer naar de speelplaats.

Maar nu werd Marieken langzaam, maar zeker, een deeltje van die groote massa meisjes; zij leefde hun leven mee en plooide zich naar de eischen ervan, zonder veel verwondering zelfs dien eersten dag, met genoegen soms, omdat het nieuw was, - alles leven en beweging, tot zelfs onder het verplichte zwijgen. En dien avond, in het witte bedje, lag zij lang te luisteren op het gedempte lachen, het getergde ‘st!’ der zuster, en eindelijk de regelmatige ademhalingen van al die meisjes, altijd aan, altijd aan. Er was een verre schijn van een lamplichtje op de zoldering. Zoo nieuw was alles, dat zij de chocolade vergat. Zelfs in rust was zooveel jong leven om haar, vreemd nog, maar waarin zij deelen kon en wou. Toen meende zij een zwarte kap te zien door

't blauwend witte gordijntje, en twee goedige oogen over haar slaap staren. En zij voelde, dat zij niet meer alleen was.

Stilaan geraakte zij gewoon aan deze nieuwe wereld van gebed en luidruchtig spelen. Er was eerst veel aarzeling geweest met de kennismaking der meisjes en het opleven in hun eigen kring; echter bleef zij ‘la nouvelle’ enkel voor luttele dagen en weldra, toen het vertrouwen kwam in alle dagelijksch gedoe, sprak zij er maar op los, radbraakte Fransch dat het een aard was en maakte vriendinnetjes. Hélène Quanjel was van Namen, hetgeen heel ver moest zijn. Zij sprak veel over haar vader, die een mooien zwarten baard had, per auto reed en dokter was. Zij hielp Marieken's chocolade verorberen in vier dagen tijds, en zei, dat het meisje heel ‘chic’ was. Daar was ook het klein gebuurtje van den refter, zij had een heel slechte deugnieten faam, maar was toch zoo lollig, een echt bolletje kwik. Er gebeurden vreeselijke dingen met haar: den eersten dag der klasse zei zij lachend tot Masoeur, te midden der ontzetting van alle zwijgende meisjes, dat zij alles vergeten was van den ‘boulier-compteur’ gedurende de vacantie. Zij schaterde van genoegen daarbij en, toen Masoeur haar berispte, stak zij haar tong uit. In haar hoekje voor straf stond zij dan van het een geen op 't ander, altijd vol zenuwen en beweging en met guitige apen-slimheid het trage rekenlesje te overluisteren. Zij werd eerst stil toen de zuster haar bedreigde met Masoeur Supérieure en haar deed knielen en bidden... Dat was een deugniet, maar toch, op de speelplaats, was zij zoo vriendelijk en schaterlachte zoo hartelijk bij het spel, dat Marieken zich tegen haar wil aangetrokken voelde, met haar sprak, speelde en vriend werd.

Het was, gedurende eenige dagen, moeilijk zich de na-

men te herinneren van alle zwartjes, blondjes, brunetjes derzelfde klasse, en toch was Marieken met vele vertrouwd.

Het was zoo goed, hier te zijn! Al die meisjes, en dan de vriendelijke masoeur Philomène die de klasse bestuurde, en de speelplaats, en de hof, waar men nooit mocht in gaan en die een heerlijkheid was vol groene geheimenis, en de lange gangen waar de rijen stil voor-bijschuifelden, en de kapel, waar de priester zoo mooi zong en de wierook blauw opsteeg in gekleurd zonnelicht; en dan de ademende slaapzaal, al wit en luchtig, vol mysterie 's avonds, met dat enkel lampken. Soms werd Marieken wat bespot om haar Fransch, en het griefde zeer, maar dan was het duivelachtig aapje - hoe was haar naam weer? - daar om te rennen en te spelen... In de klasse lette zij goed op, want vader had haar gezeid, goed te leeren. En Masoeur Philomène sprak dikwijls tot haar, traag en goedig, en glimlachte en, zie, het tellen in het Fransch ging goed vooruit, en de fabeltjes klonken mooi, schoon Marieken ze niet altijd verstond. Zij kende nu ‘le Notre Père’ en ‘le Je vous salue Marie’ van buiten. Zij voelde, dat Masoeur tevreden was. Wanneer deze sprak, met zoete stemme, maakte zij vrome gebaren en haar witte handen teekenden in de lucht, zalvend en zacht. Er was een streepje goud aan een der vingers. En er was stof van goud in de groote, groen-blauwe oogen. Marieken luisterde, in eerbiedige aandacht; zij zag onbewust de goede oogen klaren en zich op haar vestigen, en het was een hemelsch genoegen zoo stil op 't bankje naar die zoete, vreemde woorden te zitten luisteren, stilletjes, stilletjes als een klein meisje dat zij was, met om haar zieltje dat warme licht van goedheid.

Soms na de klasse werd zij zeer ongelukkig, toen zij zich herinnerde, hoe een antwoord van dat booze aapje-

Thérèse was haar naam - haar doen lachen had, en zij wilde met Thérèse niet spelen. Er kwam daarbij zulk berouw dat zij bij zich zelf zwoer nooit meer te lachen in de klasse, en daar die eed niet voldoende scheen, herhaalde zij hem, 's avonds in haar bedje, met opgestoken vingers.

Toen kwam een brief van vader. O! vader scheen zoo ver, zoo ver! en 't scheen zoo lang sinds hij het bedeesde meisken naar de groote school te Brussel bracht! Vader schreef om te vragen, hoe Marieken het stelde, en of zij goed leerde, of zij reeds beter Fransch kende, en wat het leven zoo al was. De brief was lang, er waren twee inktvlekken op. Marieken voelde spijt voor die inktvlekken, want de brief was opengedaan, en misschien had zuster Philomène hem gelezen... Zij moest antwoorden, maar in 't Fransch, had masoeur Angélique gezeid... Een langen avond werd daarop gewerkt. In het linkerhoekje boven stond ‘Loué soit Notre Seigneur Jésus-Christ’ en dan begon het lang omwrochte, moeilijk verhaal over de aankomst en de vriendinnen, en het eten, en het leeren.

Masoeur Angélique deed driemaal herbeginnen, koppig en geduldig. Marieken's handen beefden. Toen schreef de non zelf den brief, in sierlijke, heerlijke letters en in heel hoog Fransch. Marieken moest hem overschrijven. Zij verstond hem niet, maar wist dat hij goed was en vader zou tevreden zijn.

Masoeur Angélique leerde het meisje piano spelen. Alle dagen, na vier uur, moest Marieken onder haar streng-luisterende leiding de noten leeren tokkelen, dan kleine gamma's spelen; het ging heel traag vooruit, en de zuster was soms ongeduldig. Marieken, hoog-rood, met zweetdruppels op het voorhoofd, sloeg dan zenuwachtig een sol in plaats van een mi en verstond niets meer. Traag was de moeielijke inwijding. Het meisje dacht

dan aan de twee splinternieuwe, onaangeroerde piano's in de donkere voorkamer van het vaderhuis; en hoe het mooi zou zijn daar deuntjes op te spelen. En met hardnekkigheid herbegon zij dan het mislukte do-re-mi-fa-sol. Na eenige weken kende Marieken Fransch genoeg voor den dagelijkschen omgang, hetgeen haar een fiere verwondering was. Het trage, dagelijksch nét afgemeten schoolleven groeide in haar, en de bewonderende eerbied voor zuster Philomène steeg tot aanbidding. Er was iets buitengewoons, iets bovenaardsch, iets heiligs in de stille zuster, en de blinkende spikkeltjes goud in haar oogen, en de blanke, zalvende handen trokken Marieken aan als een hoog mysterie.

Wanneer zij sprak van de Maagd Maria, was haar stem zoo zoet, dat het luttel dochterken van Rubens scherp ontroerd werd en haar hart voelde bonzen. O, was Masoeur niet lijk een andere Maagd Maria, heilig, goed als melk, en stil?

Zachtjes aan groeide de gedachte tot een zekerheid, Masoeur Philomène moest de Moeder zijn van het Kindeken Jezus.

's Avonds, in haar bedje, dacht het meisje langen, langen tijd nu over dat blijde geheim, dat in haar bewustheid kwam en dat zij houden moest. Zij vereerde de heilige non en ging hoog op in die vergoddelijking. En het was goed en blank en zoo warm in haar. Zij begeerde nu enkel dit: dat masoeur Philomène haar kussen wou. Dat ware de hooge, hooge zaligheid. Doch zij durfde haar wensch aan niemand te kennen geven. Met de dagen verstilde zij. Zij speelde weinig meer en had Thérèse in afschuw. Zij droeg in zich het groote, onmogelijke begeeren en langzamerhand kwam een heimweeige, hevige droefheid in het blank geluk van de openbaring. Zij leerde nu met koppig-gespannen wil, en maakte zulke vorderingen, dat Masoeur haar

thans verkoos boven alle andere meisjes en Masoeur Supérieure haar tot voorbeeld gaf. Maar in deze kleine blijdschap van enkele oogenblikken lag bitterheid. Eens had het meisken een fout begaan bij het rekenen. Masoeur was verwonderd. Enkele meisjes lachten. Dat griefde het kind zoo diep, heel den dag, dat zij niet eten kon, en alleen wandelde, met bevende lippen en kroppende keel. Toen zij slapen ging werd de pijn zoo scherp dat zij meende, te zullen sterven. Zij dacht nu aan moeder, die zoo lang, zoo lang reeds weg was, en niet terugkeerde. En hoe moeder haar op haar knieën nam, in het kleine kleermakershuizetje, en kuste, hevig, hevig, en zij een meisken vol blijheid was. In koortsig droomen zag zij nu, in het verre stadje, moeder plots terugkomen, en haar optillen, en zij voelde de goede, warme lippen op haar wangen en haar oogen en haar voorhoofd, in gulzigheid klimmen en dalen. Dan opende Marieken haar oogen en de mooie droom verging, en er was enkel dat geel geschijn van het verre nachtlampken, en het rustig ademen der honderd meisjes in de groote zaal vol donkerte. Toen draaide zij zich onstuimig om, verborg het hoofd in de kussens en weende, weende wild. De volgende dagen echter voelde het meisje minder de geheime smart. Masoeur had gezeid, dat de kinderen veel moesten bidden en nu bad zij met al de heftigheid van haar gevoel, overal waar er eenige gelegenheid was, en de lange, lange reeks van eentonige ‘Je vous salue Marie’ gaf haar diep gaand genot.

In de kapel, 's morgens, volgde zij in extase de plechtige bewegingen van den grijzen priester en haar zieltje ging hoog, hoog op, in de blauwe wierook-spiralen, hoog op tot vóór den stoel van den Heer, en vóór de zwijgende, vrome Lieve-Vrouw, die Masoeur Philomène was. Engelen zongen, zacht en gouden, en het kindje voelde het donzig gezoef van vele cherubijnen-

vlerken terwijl zij daar lag, aan den voet van de Moeder en den Zoon, en gebeden prevelde.

/>Zoo ging de tijd voorbij, in hartstochtelijk gedroom, tot de prijsuitdeeling kwam. Marieken was de eerste, kreeg een gouden kroontje en dikke, roode boeken met vergulde snee. Zij werd gekust door haar stralenden vader en ging naar het stadje, in het groote huis bij de steeds zwijgende Tante en de rosse, gelukkige Clé-mentine.

De verandering was te plots gebeurd, het zieltje was uit het innige, wattige droomenleven gerukt en weer geplaatst in langvoorbije, vreemdgewordene eenzaamheid en koude.

Rubens was gek van fierheid, nochtans, en ging met zijn dochterken wandelen. Zij praatten Fransch samen. Doch het meisje zocht altijd, onwillekeurig, naar den kring van de verlaten gedachten en de vader herkende nu zijn dochterken heelemaal niet meer. Er was een tweespalt tusschen het kindje en den lompen, goedigen Rubens, beiden voelden het onbewust, maar grievend, zonder het te kunnen verhelpen en niettegenstaande aarzelende pogingen.

Een avond, bij het eetmaal, was het meisje zoover weg in haar gedroom, dat haar oogen die starheid kregen van die der doode moeder. Toen ging Rubens heen, de stad in. Hij dronk potten en nog potten dubbelen, trakteerde wie maar binnenkwam, tot alles vervaagde in een zwaren nevel waarin hij als van heel ver de roode petroleumlamp zag verdoezelen. Hij tierde:

- Bazin, breng duizend pinten,

hoorde, als van heel verre, gelach, en zijn naam Rubens, flakkerde op in een hevige ontroering over den schilder en schoof dan plots van zijn stoel, kwijlend nog enkele onverstaanbare woorden. Hij opende zijn wild-staande, rood-omrande oogen toen men hem helpen wou, zei

een paar malen ‘tabloos’, ‘tabloos’, en werd buitengedaan.

De volgende dagen was hij ziek en neerslachtig, maar vluchtte zijn dochterken en ging weer alleen wandelen in het stadje.

Marieken had, op een Zondagmorgen, na de mis, Coralie ontmoet. Zij had zoo gaarne met haar geklapt, doch wist niet wat te zeggen en Coralie had zoo stug en schuchter goedendag geknikt, dat de woorden stuitten in Marieken's keel. Zij was de kleine, rijke vreemde, er was niets meer van al de voorbije dagen overgebleven dan die stugge, verwijderende groet.

Een anderen Zondag gaf Rubens aan Marieken vijf frank. Het meisje schrok.

- Dat is voor uw kermis.

Zij had de kermis gansch vergeten. Het zilverstuk woog zoo zwaar en was zoo ongemeen en onbekend... Zij kuste vader, die tevreden lachte, en haar plots onstuimig omhelsde, zoodat zij eerst bang werd, en dan op eens een goede, warme gewaarwording in haar binnenste voelde.

En het was alsof Rubens trachtte, zijn tranen te overmeesteren...

Het meisje moest piano spelen na het middagmaal. Zij vond het zoo aangenaam, Masoeur Angélique niet achter zich te voelen, en tokkelde met lust de eerste lesjes van haar Schmoll. Hier en daar was wel een fout, maar vader zat zoo gelukkig te luisteren, dat het meisje er zich niet om ergerde noch zenuwachtig werd.

Zij gingen samen naar de kermis. Reeds van verre klonk geradbraakte muziek van twintig orgels, en er boven uit steeg het schrille gefluit van den grooten paardenmolen. Vader ging in een herberg gedurende den tijd, dat Marieken, vol zaligheid, op een wit paard rondreed. Zij zag Fientje Teirlink, en Thilde, en Coralie, een klein

groepje van begeerige armoede. Zij stapte af en ging naar hen toe. ‘Wilt gij op den paardenmolen zitten’? vroeg zij bedeesd, ‘ik zal betalen’. En zij gaf aan elk der drie meisjes een der zilverstukken die zij nog had. Het was een blijde rit!

Wat de meisjes scheidde was weer bijgelegd, er was enkel nog een soort afgetrokkenheid en onoverkoombare schuwheid.

Zij gingen dan spekken koopen voor de rest van het geld, liepen nog wat rond in de menigte, zogen hun laatste lekkernij op, en scheidden.

Vader was niet meer te vinden.

Die twee lange zomermaanden was het zoo bij Rubens een afwisseling van goede buien en afgetrokkenheid, er was iets tusschen vader en kind, dat enkel bij korte poozen eens verdween.

Thilde en de andere meisjes waren, na enkele nieuwe pogingen van toenadering, vergeten geraakt. En het dochterken van Rubens stond nu weer onder den druk van stille eenzaamheid; zij kon maar weinig op de piano spelen, daar de steeds naaiende of breiende Tante dan met snerpende stemme riep, dat alle groote menschen hoofdpijn kregen van die kindermuziek. Het gedroom kwam weer, en de stille uren in den grooten tuin. Het was een blijdschap, toen het meisje eindelijk het stadje weer verliet om naar de groote school te gaan. Zij verlangde zoo, Masoeur Philomène terug te zien.

Suze Robertson
Een karakteriseering door Plasschaert

Het eeuwige te her-geven aan het eenvoudige, het noodzakelijke, het alledaagsche, aan het doen vaniedren dag (dat grooter is dan de dood!) is een werk voor een werkelijk schilder. Daaraan wordt een kunstenaar gekeurd; met deze maat k a n Suze Robertson worden gemeten. Zij schildert nooit ‘buitengewone’ gebeurtenissen, die dikwijls alleen ‘buitengewoon’ heeten, omdat zij tijdelijk zijn; zij schildert wat regelmatig terugkeert, voltooid wordt, en hervat. Zij schildert vrouwen; vooral vrouwen. Deze zitten, gaan of staren in kleine vertrekken, die niets zijn dan een beschuttende ruimte, waarin de figuren der vrouwen zitten, bewegen, staren, of slapen. De vormen van deze eenvoudigen zijn groot en zwaar; zóó wil dat Suze Robertson's tragisch-inner-lijk wezen. De vormen missen elke onnoodigheid; de kleedij, natuurlijk, eiken overdaad. De kleur, waarmee Suze Robertson deze wezens geeft, is tot het plompe toe. Zij is niet geschakeerd op verfijnde wijze; zij voltooit het schijnbaar-barsche van deze schildering; zij voltooit in waarheid, de grootheid van deze kunst. Het spreekt vanzelf, dat een schilderes als Suze Robertson te weinig wordt gewaardeerd. Haar schilderij mist allen glans van 't ijdele; het is nooit sierlijk in den dansenden zin van dat woord; het is nooit zwierig, zooals een tooneelist dat wezen kan, en wel mag; het mist dat overtollige, dat een graag-miskende waarheid gemakkelijker maakt, voor velen, om te aanvaarden. S u z e

Robertson's werk is van de zware aarde, en van een traag, groot-kloppend hart; het ware bijbelsch te noemen, testamentisch, zóó het daaglijksche niet grooter was dan iedre eenmaal vastgelegde uiting. Hoe groot het is, en hoe traag, vindt ge duidelijk in haar stillevens, in haar slapenden; het minstinhaar stadsgezicht. Ik heb het reeds geschreven: bij deze schilderes der schaamlen (niet omdat zij schamel zijn, maar omdat het daaglijksche het meest baar en openbaar in hen is), is de slapende een wezen, ongekend in de Hollandsche schilderkunst. Er is geen zoetheid hier, en de ziel is niet uit op een verre en teeromloofde tocht; er is geen rust hier van den dood; er is geen afwezigheid hier van moeiten; de gezichten, afgemat, wachten op een nieuwe afmatting, weten een nieuwe afmatting op komst. Er is geen einde aan den strijd; 't gevecht moet worden herbegonnen; en dat is voor mij het tragische, volledig gegeven. En minder groot maar even zeker vindt ge dit tragische in haar stillevens. Suze Robertson, de zeer belangrijke schilderes van figuur, de begaafde schilderes soms van een landschap met een paar dieren, is de grootste stillevenschildferes van tegenwoordig, omdat haar duister-tragisch wezen grooter is dan dat van de anderen. Een paar appelen op een tinnen bord, wat groote dorre blaadren, zij weerspiegelen een ander wezen, dan wat ge in Verster's hartstocht vindt, in Voerman's te kille nauwkeurigheid, in Meiner's schouwende innigheid. Ge zoudt misschien kunnen wijzen op Coba Ritsema, maar de wolkende grootheid van sommige harer stillevens, missen toch de noodzakelijkheid van Suze Robertson.

Bij Suze Robertson is. een figuur, evenals een stilleven, een fataliteit. En deze fataliteit (woord afkomstig van noodlot en fatum), vindt ge in haar

s p i n s t e r s , zonder één letterkundig spel, het duidelijkst erkend. Deze Spinsters, bezig in de kleine vertrekken, in het groote, ruime, niet détailleerende maar omhullende licht, lijken een Norne; zonder eenigen moedwil werden zij tot een Norne, omdat zij een ander daaglijksch ding doen, dat keert, en weer-keert...

Suze Robertson is door deze schilderkunst zeker van de toekomst. De schakeering van den tijd, van de période, waarin ze leeft, is zoo gering mogelijk in haar schilderkunst; de toestanden, die zij zich koos, zijn durende menschelijke staten - en v e r w e r k e l i j k t naar de middelen en in het wezen van een schilderkunst. Dat is voldoende, en zeldzaam; zeldzaam is, daarbij, de grootte van dit menschlijk Hart.

Parijsche verzen
door Dop Bles

Toen zij was dood

Ik weet niet, of het leven is
zoo niet bij machte zijn
om ook maar één gedachte
te koesteren, of het gemis
te voelen als een weeë pijn,
die in het lichaam is.
Geen klank of naam er
voor te weten,
voor de herinnering
aan al wat onvoldragen ging
en doelloos als de spiegling van een ding
niet wijken zal van mij en uit dees kamer.
Want alles in dit hart verstilde
tot schijndood van te schaam'le drang
en zoo de laffe levenshang
niet tot de dood verkilde,
is 't, wijl de voorhang
zich nog niet sluiten wilde.

't Geluk was in mijn handen, als
een gouden munt. De dorst naar drank
liet hem niet werpen op het zink; de klank
verried het luid, zoo 't stuk was valsch!
Ik waagde 't niet! En toch, het ging te loor...

En nu voor 't eerst, ik hoor
de klank, en zij is wel
als van een zuivren schel
en klaar als kinderblije lach!
Wat is dit ver! Ver als de zomerdag
die tintelend van gouden schijn
wel achter 't zonneblind zal zijn.

**

De zon was dood...
het kopergeel en anjelieren rood
ging weifelend heen
en liet alleen
het parelbleeke grijs
in 't avond stil van het terust Parijs.
De Seine stroomde laag,
lei-kleurig lag de lucht er in
met even rimpeling.
Traag
ging de wind,
hij boog de boomentakken saam
en bracht een licht geluid ertusschen,
het dreunen van de zware autobussen
gaf aan de brug een vreemde siddering.

Aan beide kanten lag de stad
en 't was, of zij die gingen
daar doelloos langs de ka
niets na
bezaten en daar hingen
wijl geen van hen een doel nog had
en hier te wijlen was het allerbeste...
Een schemer vulde toen het westen
en 't was of klom, of tot de hemel ging
de Notre-Dame hoog in heiliging

van stille schijn.
De hemel spande om haar als een schrijn
en laag, de Seine, smeekend om erbarmen,
sloeg om haar heen de beide armen.

De stilte was die van de nacht...
toen plotseling een lach, haar lach!
Ik zag twee oogen!...
De avond lag verwond
door 't bloedrood van een vrouwenmond.

**

Een vrouw...
haar jong te bleek gezicht
is moe van het verlangen,
dat dof in 't oog bleef hangen
als 't kalken licht,
dat door de regenwolken zeeft.
Zij spreekt mij aan,
opzettelijk onaangedaan
en om de dunne droge mond
de hoonlach, die te bitter weet
van liefde's zinloos leed
en kankerende wond.
Wat zij behield, is koude spot
om liefde, om geluk, om God
en nimmer dat zij zich vergeeft
de smart die doelloos werd beleefd.
En als zij spreekt,
dan glijden al haar woorden heen
dof, doelloos, schor, als na geween
uit de te droge keel. Haar lach
wil wezen hoog en schel
en rinkelt uit als een gebarsten bel.

Slap gaan haar armen op en neer
zooals een wimpelvlag
deint doelloos op een trage wind.
Zij peinst... en vindt
de woorden in gedachte-nevel niet
en neuriet onbewust het oude lied
dat eens in slapelooze nacht
wat koele klankenbalsem bracht.
Dan, met een vloek, wijl niet verging
herinnering als 't martelende ding
dat keert met elken dag,
hervindt zij plots zichzelve weer
en als een rauwe gil klinkt d'uitgestooten lach!

***

'Ik Een geboren op het land,
mijn jeugd ging in het groote bosch
waar ik blootsvoets en met de haren los
mij droomde in een ridderslot en heimelijk maakte brand.

Mijn moeder keek niet naar mij om;
zij had te veel verdriet.
Naar school gaan deed ik niet;
de meester sloeg me daar, schold me voor lui en stom.

De jongens hielden niet van mij;
ik was te haveloos,
maar ik verkoos
te blijven zoo ik was, ik vroeg geen gunst of medelij;

ik had mijn bosch, mijn boomen en mijn droom,
soms dacht ik mij een dier,
een sluwe panter of een blijde fluitenier;
ik at van 't gras en dronk het water, dat ik schepte uit de stroom.

Daar zat ik uren stil gelijk een kat,
verloren in een wulpsche wilde droom...
eens viel ik bewustloos uit en hooge boom
en was nu dood, zoo niet een boer toevallig mij gevonden had.

Wijl ik geen schoenen en nog korte jurken droeg,
schold heel het dorp mij voor een deerne uit
voor mij was 't woord niet meer dan een geluid;
je denkt niet na, zoolang j' in droomen leeft is ook de droom genoeg.

Maar droomen, weet je wat dat zijn?
Bedwelming dieper dan door drank
door beelden, die dan plotsling worden krank
en rillend zie je toe, en lijdt voor 't eerst een vreemde nooit gevoelde pijn.

Ik leefde toen gehuld in droomgegloei
dat plotseling viel af, als lompen van mijn lijf
en ik stond naakt, en van 't gedroomd bedrijf
was niets gebleven dan een hulploos staren in een nieuwe groei.
'k Was vijftien jaar
een leege angst was al wat ik bezat,
wijl 't leven wel bestond, maar dat het mij niet had:
ik wilde werklijkheid die blijvend was en waar!

'k Moest leven, o tot elke prijs!
een jonge kerel bood mij aan
wij zouden gaan
wij zouden samen vluchten naar de grootste stad, de groote stad Parijs!

Parijs! 't Was mij of 'k tuurde in tintenvolle zee...
hij sprak van liefde en om-mij-verdriet
ik staarde, hoorde al die woorden niet,
ik vroeg niets meer dan dat hij ging en dat hij mij nam mee!

Zoo kwam ik hier. Nu zie
'k mij door de straten gaan;
- ach werklijkheid is slechts een and're waan;
'k verkocht er kranten en schreeuwde door de nacht: “La Presse” en “La Patrie”!

En eenmaal heb ik ook bemind
had ik hartstochtelijk lief,
hij was een dief,
maar niet om mij; mij gaf hij niets meer dan een doodgeboren kind.

Ik was nog jong, drie jaren is 't gelêe,
'k was negentien en dacht
dat liefde mogelijk bracht
wat in mijn zwoele kinderdroom bleef d'onvervuldebêe.

Maar 't leven is een vooze schacht
ik Een niet meer verblind,
alleen omdat ik heb bemind
wil ik mij wreken met mijn mooi gelaat en met mijn mond die lacht.

Het eind van 't leven is toch maar het graf
zoo niet het hospitaal,
licht dat ik van het leven haal
't genot, zooals 'k eens heimelijk de vruchten plukte van de boomen af.

Kwam ik tot jou, of jij tot mij?
Ik weet alleen, dat 'k niet bedroog
er was geen liefde in je doffe oog
je vroeg niet meer, nietwaar, dan dat ik leefde aan je zij.

Wij hebben wel elkaar verstaan
wij hadden bei eenzelfde doel
met hoon te dooden elk gevoel...
zeg eens, verliet je mij, of Een ik op een dag zoomaar voor goed gegaan?

Nu Een ik ziek en moe
ook jij, god dank, vondt geen geluk;
het leven heelt niet, wat 't sloeg stuk;
mijn lichaam is alleen gevaar, dat is de wraak die mij nog lachen doe'.

Was ik niet beter voor mijn kind
dan moeder was voor mij?
Waarom te leven om nabij
de dood te komen die als je moeder wil, je eerder nog dan 't leven vindt?

Wij gaan weer naast elkaar,
'k weet dat ik sterven moet
en zoo ik had de moed,
ik wachtte 't eind niet laf, maar toonde dat 'k niet bang was van 't gebaar.

De dood in 't hospitaal is koud,
mijn lichaam leefde 'k stuk
en al het kwaad bracht nimmer mij geluk;
nooit Een ik goed geweest of, toen ik als een dier ging roovend door het woud?

Blijf bij me, dat we saam
het doen; 'k draag 't gif steeds met me rond
en op je borst verbleekt mijn roode mond
die zooveel onheil bracht...
    en noem dan voor het laatst mijn eigen ware naam.'

Wie was die vrouw?
't Geluk?... de branding
die wild wrekend slaat
zichzelve stuk
en niet meer dan een reven achterlaat:
herinnering
aan haar te bleek gelaat?

Wie was die vrouw?

Het was een vrouw, die niets hier vond,
dan dorst'ge lippen op haar mond.

Verdoold, verdwaald in 't eigen lijf
het zoete aas van 't kwaad bedrijf.

Als kind verloren in de droom,
had zij gezeten in een hooge boom

en nauw het leven in gegaan,
of zij moest droef ten gronde gaan.

En toch, zij had eenmaal bemind
en stierf slank nog als een kind;

haar veile lippen moegekust,
vond 't zieke hart dan eindlijk rust

en 't was of van haar was-gelaat,
een glans gleed van verheven staat,

of prevelde de doode mond:
‘er was geen hart dat mij verstond,
waar bleef
wat mij eens droomen deed: hoe groot is mijn geluk; ik leef!’

Die vrouw was langs mij heen gegaan,
zoo schamel en met smaad belaan,

een leugen, een verworpeling,
die nauwlijks aan het leven hing.

Haar lach was haat, de rauwe kreet
van wie om liefde's aflaat leed;

zij werd door 't onbewust gemis
het gif dat blind begeeren is.

Heur hart was een onzuivre wond
gelijk haar roode open mond,

Een ieder heeft die vrouw veracht
aan wie ik nimmer balsem bracht,

die ik wou redden uit haar nood
toen zij was dood...

N.B. Enkele regels van dit gedicht zijn in de eerste aflevering van de Stem reeds onder den titel ‘Parijsche avond’ afzonderlijk gepubliceerd, omdat de copie van het geheele gedicht een tijdlang verloren is geweest. Terwille van de volledigheid zijn deze regels in het hier gepubliceerde compleete gedicht weder ingeschakeld.

Tooneel
door Dop Bles

De Haghespelers
I Waarom trouwen? door J.L. Williams

Onwillekeurig moet men hier aan Shaw denken, en toch is William's talent in zekeren zin tegengesteld aan dat van Shaw. Of uit zich hier bovenal verschil van ras? Tegenover Shaw, de Ier, de geestige paradoxale, die zoo niet prediken, dan toch wel moraliseeren wil, ook al verrast hij meer door het spontane, dan dat hij zou imponeeren door zwaarwichtigheid, tegenover deze sterke persoonlijkheid zou men Williams kunnen plaatsen niet als gelijkwaardige, maar als het tegengestelde van deze representatieve verschijning. Bij hem de wijsheid van de open gulle lach, de filosofie van de zóó uit het leven getrokken conclusies. Williams zoekt zijn modellen in zijn omgeving en brengt ze saam terwille van de duidelijke demonstratie zijner opvattingen. Shaw daarentegen heeft zijn principen als geestlijke kristallen en zoekt met veel inspanning de menschelijke gedaanten, waardig om zijn taal te spreken. Shaw versmaadt niet bestaande scenario's, Williams grijpt in de werkelijkheid, volgt ingevingen en bekommert er zich geenszins om si ça cloche hier en daar.

Hier even een lichte dramatiseering, met een grillige zwenking naar de klucht, daar een styleering in de compositie, op den voet gevolgd door een luchtig laten gaan, aldus kwamen de drie bedrijven bijeen.

Hier werden ongemeene eischen aan de regie gesteld, en het buitengewone van de vertooning is ons inziens hierin gelegen, dat de heer Verkade ons een gaaf beschaafd blijspel wist te geven, dat hij door zwierig geven en nemen, door even accentueeren van de blijspeltoon, versnelling van het tempo, of rustiger opzet, de noodwendige eenheid wist te bereiken waardoor de fouten of zwakke plaatsen als het ware werden weggespeeld.

Ook als vertolker van de oude oom Everett, het geestlijk en geestige middelpunt van het stuk, wist hij het spel te beheerschen.

Elders hebben wij vroeger vaak gewezen op eenige eigenaardigheden van deze auteur, evenzoovele hinderlijke fouten, wanneer hij een jonge rol vertolkt. Bij het creëeren van deze oude oom wist hij ze te verwerken: zoo gaf het even-kwijt-zijn van zijn rol hier een charme te meer, nu het natuurlijk aandeed.

Noemen wij nog van de jonge krachten Nelly Stants, die de Amerikaansche studie-girl gevoelig gaf, hoewel wij hopen, dat zij ernstig haar gebaren en houdingen bestudeeren zal, die haar nefaast kunnen worden, waar meer charme zal worden verlangd. De jonge geleerde van Joh. de Meester Jr. de eerste belangrijke creatie, die wij van deze auteur zagen, trof ons bovenal door het soepele spel en fijne nuanceering. Ook bleek een zuiver gevoel voor plastiek; ons trof hoe goed hij plastisch wist op te lossen, door b.v. het hoofd schuin rechts naar voren te wenden, toen hij tegenover de zooveel kleinere geliefde stond.

II Zijn Eenige Vrouw door Julius Magnussen

Dit spel is feitelijk niets anders dan een schetsmatige opzet, waarin raak en krachtig de vrouw gegeven wordt in de eerste reeds achter ons liggende periode barer emancipatie. Een vrouw, zuiver en eenvoudig van hart, dreigt meegesleurd te worden door de begeesterende leuze, die voor de vrouw dezelfde rechten van ondeugd opeischt, als de man zelfs in dit spel niet altijd tot zijn vreugd geniet. Deze figuur, de hoofdpersoon, personifleert de stelling van de auteur en eischt dus een vertolking, die ons overtuigend het kind-vrouwtje, even meegesleurd door de idee van haar tijd, beeldt en de absolute herstelling zoo gauw zij de taal van het hart weer verstaat. Nelly Stants heeft een zeer speciaal talent, waar het de weergave geldt van schier primitieve eenvoud, óók de eenvoud des harten. Doch al het artificieele is haar vreemd. Hier - vooral in het tweede bedrijf, als zij de gevierde acteur op zijn kamer bezoekt - was de simpele eenvoud eer pathologisch, hier geen huiverende angst van wie niet durft te zondigen, maar wezenloosheid en amoraliteit. Nico de Jong als minnaar, koin moeilijk overtuigen waar de auteur hem, die een niet al te scrupuleus viveur volgens eigen zeggen was, zich als een gymnasiast liet aanstellen, voor het eerst een vrouw ontvangend. De echtgenoot Ed. Verkade, was in dit bedrijf wel het beste, hoewel door minder intellectueele opvatting het geheel gewonnen zou hebben. Cor Ruys al te bevreesd uit de toon te vallen, bleef soms te vlak, en had meer relief kunnen geven aan het type

van oud geworden vrouwenminnaar, waardoor de innig bedoelde scènes meer ontroerend zouden geweest zijn.

De bijrollen werden zeer goed vertolkt. Een voorstelling die goed was, doch veel meer zou uit dit lang niet voortreffelijke spel te halen zijn.

Rotterdamsch en Hofstad tooneel
I Bibikoff. Vrij naar Dostoievski door P. Frank

'Nur eines müssen Sie, verehrten Leser, mir heute schon zugeben: dasz Eifersucht eine unverzeihliche Leidenschaft ist, ja sogar noch mehr als das: sogar ein - Unglück...!'

Aldus eindigt de humoristische schets: 'Die fremde Frau und der Mann unter dem Bett.'

Er zijn mannen, die zich het vrouwenhart droomen als het aardsche paradijs, droom, waarin zij toch niet kunnen gelooven, en de ontzettende tragiek van hun leven ligt in de verwoestende twijfel, die hen verteert. De heilige reinheid der vrouw kan hun zoomin het vertrouwen geven, als de brutaalste perversiteit hen van hun hopen genezen kan. Zij zijn de wandelende joden in het rijk van Liefde's Extaze.

Dostoievski, de te kinderlijk-naïeve minnaar, wiens ziel werd afgepijnd door liefde's folterende smart, doch als kunstenaar de meest duistere zielen tot in hun diepsten diepten doorzag, alsof zij plots door een goddelijk licht werden doorstraald, heeft als mensch de jalouzie doorleden, die de kunstenaar vergevend doorschouwde. De kunstenaar wist de angstige kringloop, de fladderende vlucht van de jaloersche minnaar te zien als een mechanisch gebeuren, waarbij de innerlijke onrust van het gestadige wantrouwen de stuwkracht gaf. Dit mechanisch zien van de tragische bewogenheid der getroffenen is hier de humor van Dostojevski; trouwens de humor bij Dostoievski neemt immer zijn uitgangspunt in de meest tragische realiteit. Zijn humor is grappig in het mechanische, in het schijnbaar verbandlooze met het psychische, door schijnbare suprematie van het geestlijke proces, terwille van de loutere opvolging der feiten. Wij schreven 'schijnbaar', omdat bij Dostojevski toch nog altijd de herinnering aan het met de ziel beleefde als een verre en heel vage droeve melodie steeds hoorbaar zal blijven.

In de aanhef zegt D. - en wij weten hoe meesterlijk D. in de gelaatsbeschrijving het innerlijk van zijn figuren weet te geven,

om niet alle aandacht aan elk karakteriseerend trekje te geven-: ‘sein runzliges Gesicht war bleich, seine Stimme unsicher.’ Deze b l e e k e verschijning nu is de hoofdpersoon, wiens jaloerschheid de meest wondere situaties verwekken zal, die hartelijk doen lachen, ja de bedoeling is om ons te laten lachen, zoo wij aan het einde slechts bedenken, dat ‘sogar ein Unglück’ hier gegeven werd, geleden door het bleeke gelaat.

Al naderde deze vrije bewerking het ongepaste, erkend dient, dat een zekere mogelijkheid gelaten werd tot waardige opvatting, doch de noodzakelijkheid hiervan werd niet in het minst begrepen. Als loutere klucht, als succesrolletje voor Hubert La Roche gegeven, verscheen - bittere ironie,- de naam van Dostoievski voor het eerst op de affiches in het jaar van zijn centenaire, nu eerbiedige hulde meer dan ooit gebiedend was!

II Ceasars vrouw door Maughan

De handeling valt in Egypte, hoewel dit niet meer is dan uiterlijk bijkomstigheid, en uiterlijk bedoeld. Immers in II wordt de wondere duizend-en-een-nacht natuur ons wel als provacateur der liefde verontschuldigend genoemd, doch de illusie van zulk een nacht komt nergens over ons.

Al doet de opzet breedere behandeling vermoeden, zij blijft desniettemin begrensd tot het noodlottige spel der min: de liefde van een oud man voor zijn heel jonge vrouw, en de smart van haar hartstocht voor de lijdende jonge minnaar. Het leed van deze drie figuren heeft de auteur wel doorproefd; toch bleef de ware tragiek hier uit, doordat de auteur zich wel en waarlijk al teveel in 't geval verdiepte maar niet in de psyche van zijn levende helden, waardoor het felle van het persoonlijke niet gevoeld werd. En dit is geenszins aan Marie Holtrop te wijten, die de nerveuze smartelijke bewogenheid in fijn genuanceerd wisselend spel wist te geven. Brondgeest als de oude diplomaat, de moreel-onwrikbare, gaf krachtig tegenspel, maar tot het heroisch-smartelijke kwam het niet. De auteur had de minnaar geen gemakkelijke taak gegeven, waar krachtige teekening ontbrak. Jan C. de Vos Jr. wist desniettemin de figuur waar te maken. Zijn subtiel-gevoelig stil spel is steeds zuiver van karakteristiek.

De regie had veel strakker gekund, stijlvoller de monteering, vooral de costumes der dames waren slecht gekozen.

Het schouwtooneel
I mara door herman middendorp

‘De simpele aanleiding tot de wording van dezen roman was een profane weddingschap, onder een glas wijn aangegaan.... Ziehier mijn peccavi; dat ik het niet opnieuw zal doen, kan ik niet eens met stelligheid beloven.’

Aldus de Heer Middendorp in het voorwoord van ‘Het Mysterie van Mont-St.-Jacques’, het schoone mysterie dat in 1921 verscheen, en vooral niet verward dient te worden met het in 1916, verschenen ‘Schoone Mysterie’. Want deze auteur brengt twee soorten van mysteries; aan het eerste verspeelt hij ‘pietsies hart’, die hij mogelijk terug hoopt te winnen bij de beoefening van het tweede soort.

Mara behoort nu tot het laatstgenoemde, dat,vreemd aan zede en tijd" is, in tegenstelling van zijn detective romans, die uit den aard der zaak al te slaafs aan tijd en zeden gehoorzamen.

Deze auteur behoort tot het heden ten dage veelvuldig voorkomend type van kunstenaar, voor wie de mystiek geenszins de eindelijke bevrijding is, nadat de diepste smarten van het hevige leven louterend doorleden zijn, maar een soort geestelijk dessert, tusschen twee weddingschappen te nuttigen.

Mara bestaat uit een proloog en drie handelingen, waarin wij geen oogenblik boven het leven uit gaan, integendeel, het werd niet meer dan een machtelooze poging om met poëzie, in de meest litteraire beteekenis van het woord, het levens-ware te benaderen. Mara, de jonge melaatsche, in wie het leven te hevig brandt om in gebeden rust te vinden voor het opstandige hart, ziet aan zich het wonder verrichten, dat ‘God geneest haar lichaam en hart’, echter terwille van een zeer poëtische, doch zeer aardsche liefde. waarbij zelfs niet één ondeelbaar oogenblik de vreugd of smart zich tot het bovenzinnelijke heft! Vandaar dat dit wonder een sprookjeswonder werd; het verraste louter in het o n v e r w a c h t e .

De machteloosheid van de auteur liet juist het tegengestelde ontstaan van hetgeen de bedoeling mocht zijn, terwijl de regie zorgde dat nergens een vermoeden betreffende de werkelijke bedoeling gewekt zou worden.

Stine van de Gaag gaf ons een Mare, die vaag, eer droomerig bleef; melodieus was de stem, waarin der rauwe snerpende kreet van het leven zou snijden.

En hiertegenover stond Ko van Dijk, de Vader, in wie al't wereld-

sche gestorven was, die, als een lichtende troost, 'levend dood met ongestorven dooden' toefde vol van warme vitale levenskracht. Ook de verzen verzwaren de hier gestelde opdracht, immers naast dichterlijke beelden, die op gelukkige inspiratie berusten, vertoont zijn vers vaak een litteraire verstarring, die slechts romantisch-rethorisch door de acteur zijn op te lossen. Zoo zegt een uitgeput schipbreukeling, tot zijn niet minder gehavende makker:

> 'Wel drijft een ander antwoord overdwaasd van nevel, aan den einder van mijn denken, maar de adem van dat woord is niet aan mij.'

Wanneer Mara het schier bovenmenschelijke verrichten moet, wanneer zij haar minnaar vragen zal om heen te gaan, om haar voor goed te verlaten, opdat hem het voile leven niet onthouden zal worden, dan spreekt zij als een aanstellerige litterair-doende juffer:

> 'Nu dringt behoeven om alleen te zijn in mij, en alle dingen te overdenken die wij gesproken hebben.... Ga nu Silvio, men wacht U....'

Behoefte tot overdenken is wel het kenmerkende van deze auteur, die slechts het subtiel overdachte, het rustig uitgedachte geven kan.

Wat Het Schouwtooneel bewogen heeft tot deze opvoering is ons helaas uit het aanschouwde niet gebleken.

II Z.B.B.H.H. door Archibald Laafs

(Zijne bezigheden buitenshuis hebbende)

Dit spel is geen sprookje, omdat een waarschijnlijk afgezien gebeuren het uitgangspunt werd, omdat een geprononceerde zin van observeeren hier duidelijk blijkt. Doch ondanks levenslust en levenskijk werd heel dit spel een droom van idealistisch gebeuren, waarin het meest treffend is, de prachtige goddelijke naïeviteit en het gave, vroome idealisme van de auteur, die een wel heel jonge vrouw, zoo niet een meisje nog wezen moet. Niemand in dit spel is tegen de charme van haar edel streven bestand, zoodat ouders, die veertien jaar lang elkaar ontliepen, gescheiden door de diepste kloof van miskenning en leed, maar één vingerwijzing van de fee-schrijfster behoeven, om te vergeven en vergeten met hetzelfde gemak, als waarmee de jeugd zich het tooneel laat afsturen,

indien haar aanwezigheid niet van noode is. Het stuk loopt vlot, wijl alles op zij gaat voor de schrijfster, òòk de meest bittere realiteit.

In de opvoering werd heel een Jeugd gehuldigd, moge het de jeugd van deze dagen zijn, zoo vol van blij geloof en warm vertrouwen.

De opvoering vond aandachtig publiek; indien de veertigjarige schoone werkelijk door een vrouw van dien leeftijd was vertolkt, had de situatie zekeraan aan nemelijkheid gewonnen. Noemen wij Pierre Mols, die een zeer dankbaar type wist te maken van wie bedoeld scheen als een ‘idioot’ of ‘fat’ of ‘engerd’, al naar de terminologie heden ten dage is. Mies Versteeg zou wel doen, ons de gewenschte beminuelijkheid niet al te geaffecteerd te schenken.

III Polly Perkins door Murray

Het belangrijke van deze reprise is wel in de vertooning gelegen. Hier bestond de geheele bezetting uit jonge zoowel als nieuw verworven krachten, en onverdeeld kunnen wij de resultaten der regie prijzen. Tot de kleinste rol werd met overtuiging gespeeld; vlot spel en samenspel. Van het gegeven, Engelsche list en Engelsche liefde, waarbij een testament eer dan de hartstocht zich gelden laat, kan niet meer gezegd worden, dan dat het 't publiek vroolijk stemde, dat hier werkelijk genoot. Noemen wij slechts de Heer Ezerman die als steeds levendig wist te typeeren, natuurlijk en beschaafd, zonder ooit in cliché te vervallen, en naast hem Mevr. Kitty Perin-Kluppel, verrassend om het timbre van haar stem, en bovenal om haar bewegingen, expressief en esthetisch. Wij hopen haar spoedig in ernstiger werk te ontmoeten, waaruit blijken zal of de door haar gewekte verwachtingen zich realiseeren zullen.

Boekbespreking

Dr. H.H.W. Ph. E. van den Bergh van Eijsinga. I Revolutionnaire cultuur. Uitgave: A.W. SIJTHOFF. Leiden, 1919. II Eros. Een boek van liefde en sexe. Uitgave: A.W. SIJTHOEF. Leiden, 1920.

(Slot)
II

'Eros' is vooral wat stijl en compositie betreft een veel sterker boek dan 'Revolutionnaire Cultuur': de lyriek is gaver, de aard van het onderwerp gedoogde minder tot vervlakking leidende divagaties en de wijze waarop van den Bergh van Eijsinga het voor ons, op dit punt zoo teer- (niet: fijn-)gevoelige Hollanders heeft behandeld, dwingt meer dan traditioneele eerbied af.

De uitkomsten zijner theorie lijken mij evenwel eenigszins 'voorbarig'. Zij komt in groote lijnen hier op neer:

'De sexualiteit is, in het biologisch wezen, de drang tot zelfverwerkelijking, tot zelf-ontkenning, en het is de soort, die, waar de exemplaren verouden en vervallen, zich bestendigt door het geslachtelijk proces. In de menschelijke maatschappij, waar het instituut van den privaten eigendom het oudere Communisme heeft verdrongen, maakt de panmixie, en ook het gentiel-huwelijk, plaats voor monogamen echt, en het gevolg hiervan is een stuwing der libido, die oorzaak wordt van allerlei neurose, maar die ook beteekent de sublimeering van den geslachtelijken drang, zoodat hij zich verheft tot erotiek. Kunst, godsdienst, hoogere cultuur zijn in hun evolutie door dit erotische bevorderd en gelouterd. Als in een komende gemeenschap met het kapitalisme het huwelijk verdwijnt, dan wil dit niet zeggen verwildering en teugeloozen wellust, maar een vrije vebindtenis van twee elkaar getrouwe en onafhankelijke menschen, die met den wil tot eenheid voortdurend zijn bezield. En zij slagen slechts, wanneer zij gaan beseffen, dat in hun verhouding het artistieke meedoet: de liefde moet een k u n s t worden, de beminde beeld van het goddelijke, en dit heeft ons gebracht tot een methode, waardoor kans is, dat het zinnelijk

geslachtelijke gesublimeerd wordt en gezuiverd. Natuurlijk blijft het sexueele als grond voorondersteld....'

Ik geloof niet dat, wanneer liefde een kunst is geworden, zij voor ons persoonlijk leven èn voor de cultuur verrijking zou beteekenen of loutering, eerder verarming en vertroebeling. Wel verzekert de schrijver: 'natuurlijk blijft het sexueele als grond voorondersteld', doch hij toont niet aan, dat in het door hem bedoelde ontwikkelings-stadium der menschelijke gemeenschap (het Communisme) het zinnelijk geslachtelijke onvoorwaardelijk zal worden gesublimeerd en niet v e r d r o n g e n, wat de bekende ziektegevallen veroorzaken zou. Het sublimeeren der sexueele drift echter kan men toch moeilijk als iets toevalligs beschouwen, dat de verdringing op gunstige wijze vervangt, doch welks antecedenten ons onbekend zijn. Wanneer men meent dat op een zeker tijdstip het grootste deel der sexueele drift - ik laat voorloopig in het midden de manier waarop - in den mensch zal worden gesublimeerd, dan dient men toch allereerst het sublimeeringsproces als psychische functie te verklaren, vóór men bewijzen kan dat het onder gegeven omstandigheden noodwendig op groote schaal moet plaats grijpen.

Zonder twijfel zal 'de bevrijding der liefde' oneindig weldadiger op ons nerveus geslacht werken, dan het huidig stelsel van 'gepatenteerde ontucht' en tot veel geringer orgiën leiden dan de bezadigde burger denkt, maar waarom zij een bijna volmaakte sublimeering der sexualiteit i n h e t e r o t i s c h e moet ten gevolge hebben, blijft eveneens onverklaard.

De fout schuilt dieper: daar, waar de theorie werd opgezet. Want zij ving aan met de menschelijke sexualiteit in oorsprong te houden voor zuiver physiek en liet ter zijde het normale psychische element, dat haar werkingen steeds begeleid, zij vergat de evolutie daarvan te volgen, moest ten slotte de sprong in 't duister wagen naar liefde's vergeestelijking en faalde.

Van den Bergh van Eijsinga zag over het hoofd, dat eigenlijk, sedert de panmixie zich wijzigde in den rudimentairen huwelijksvorm, de sexualiteit ophield zuiver physiek te zijn. Anders gezegd dat de mensch geen zuiver physieke sexualiteit: kent. Nu kan men stellig waarnemen, dat in den loop der tijden het psychisch element zich ten koste van het physieke zeer heeft versterkt (economische motieven spelen hierbij een hoofdrol), met het resultaat dat een groot deel der moderne Europeesche cultuur in aanleg of voluit neurotisch is, doch men zal nooit, juist omdat steeds het

sexueele als grond voorondersteld blijft, de liefde ‘an sich’ kunnen vergeestelijken, nog minder haar tot een kunst maken.

Indien in de verhouding tusschen man en vrouw ‘het artistieke meedoet’, is dat eerder een compliceering van gansch hun liefdeleven dan een zuivering. Want in wezen is het artistieke, gelijk het religieuse sentiment (de schrijver beäamt dit) hoofdzakelijk gesublimeerde sexualiteit en wanneer beiden het goddelijke in elkander willen ver-beelden door hun sexualiteit erotisch te sublimeeren, zullen zij slechts volbrengen een hoog-gestemde vriendschap, waarin op den duur het sexueele complex verdrongen wordt, ten bate van een onvertroebeld samenzijn.

Dit schakelt van den Bergh van Eijsinga uit: het dagelijksch samenleven van man en vrouw en hij is blind voor de nooden en winsten die er uit voortvloeien en die ‘vanzelf’ een deel der sexualiteit (maar niet erotisch) sublimeeren. Hij verliest bovendien uit het oog dat de sexualiteit, hoewel op het orgiasme gericht, veel meer omvat dan een schema van haar natuurlijk verloop zou aangeven. Noodwendig moet zij haar hoogtepunten bereiken, indien zij niet op den duur pathologische afwijkingen gaat vertoonen, doch zij werd zoo zeer in ons menschelijk bestaan verweven, dat zij zich niet als op één object geconcentreerde verbeelding sublimeeren laat.

Dit kon wellicht een Middeleeuwsche non, de moderne mensch, wiens leven physiek en psychisch buitengemeen gecompliceerd is, vermag het niet meer, tenzij omstreeks zijn puberteitsjaren, wanneer de physieke concentratie der sexualiteit het sublimeerings-proces vergemakkelijkt; doch al deze ‘platonische liefdes’ keeren of na schoone omwegen (hoevele sonnetten-cycli schonken zij niet het leven) tot hun bron: het physo-psychische weer, of zij vernevelen tot een idealen-complex, dat Voortbrengt, hetgeen ouden van dagen plegen te noemen de hervormingsgezindheid der rijpere jeugd.

Een tweede bezwaar, tegen een onderdeel der theorie, geldt de oppervlakkige behandeling der homosexualiteit. 'Schoon niet, naar gewoonlijk als ziekteverschijnsel, doch als sexueele variatie beschouwd, had van den Bergh van Eijsinga, ook al was hem Blüher's: ‘Rolle der Erotik in der männlichen Gesellschaft’ onbekend, gewaarschuwd door hetgeen de geschiedenis hem leerde, haar een dieper gaande studie moeten wijden, welke aan zijn theorie misschien een geheel ander aspect had verleend.

Ook over het vraagstuk der prostitutie liep de schrijver wel wat

al te vlug heen en haar te karakterizeeren als een infantiele habitus lijkt mij een te weinig markant kenmerk van één onzer kwaadaardigste sociale ziekten, om op den voorgrond te worden geplaatst.

De polygame neiging van den man - een biologisch factum, dat door anderen verklaard wordt uit een grootere plaatselijke concentratie der libido bij het mannelijk, dan bij het vrouwelijke individu - kan men infantiel noemen (beter ware primitief in verband met de historische ontwikkeling der sexualiteit), eveneens - als psychologisch factum - de mentaliteit der 'achterbuurt'-prostituées. Maar indien men de m a a t s c h a p p e l i j k e ladder bestijgt, veranderen de verhoudingen en men komt met de betrekkelijk-eenvoudige verklaring van prostitutie als infantiele habitus niet gereed. Zij wortelt rechtstreeks in de seniele aftakeling van het huwelijksinstituut. Dat bewijst welsprekend genoeg de inhoud onzer sterk sexueele proza-litteratuur van de laatste jaren. Boven elk boek kan als motto geschreven: 'Zóó gaat het niet langer'. Hoe dan wel? Van den Bergh van Eijsinga geeft een antwoord, redelijk, in zooverre het een wijziging in de erotische gesteldheden van den mensch afhankelijk maakt van een fundamenteele wijziging der sociale toestanden, onredelijk, in zooverre hij de sexualiteit vatbaar acht voor louter erotischgerichte sublimeering.

Nu van den Bergh van Eijsinga gestorven is, rijst weldra de vraag: wat was deze man voor onze geestelijke samenleving? Hij was daarvoor zeer veel, want hij zette de deuren open, wijd, in het muffe huis onzer zelfgenoegzame wijsheid en fel striemden zijn woorden moraal en cultuur der levenlooze burgeren. En men schrok van den dominé, die revolutie predikte, en men schold op hem, behalve in de 'bange' Novemberdagen, en anderen noemden hem 'ziener', 'profeet', hopend dat hij dit blijven zou tot hun dood.

De beteekenis van van den Bergh van Eijsinga ligt niet in de eerste plaats in hetgeen hij schreef, daartoe missen zijn theorieën te zeer bezonkenheid, doch in hetgeen - àchter zijn woorden - zijn leven was: de zelf-bekentenis van den modernen mensch, die tot de grenzen ging zijner over-bewustheid.

ROEL HOUWINK

Bibliographische Aanteekeningen

Ook de tijdschriften, die over de meest uitgebreide plaatsruimte beschikken, zijn niet in staat om alle ingekomen boeken uitvoeriger bibliographisch te behandelen. Zoo dus ook ‘de Stem’ niet. De Redactie zal echter voortaan in ‘de Stem’ een lijst van ‘ingekomen boeken’ geven, zooveel mogelijk van korte, inlichtende aanteekeningen voorzien. Boeken waarvan alleen den titel wordt vermeld, geven öf tot bijzondere vermelding geen aanleiding, öf zullen later uitvoeriger in het text-gedeelte van het tijdschrift besproken worden.

REDACTIE

T. van den Blink en J. Eigenhuis. Een bloemlezing uit de poëzie onzer nieuwere dichters, voor het Voortgezet Onderwijs. J.B. Wolters, Den Haag en Groningen 1921.

Dit is een in alle opzichten sympathieke gedachte geweest, - een bloemlezing te geven niet uit de werken der offlciëele en bekende dichters, maar uit de werken die pas den allerlaatsten tijd verschenen zijn, uit tijdschriften, kranten zelfs, kortom alles wat de samenstellers getroffen heeft in den loop der laatste jaren. - Een ieder vindt hier bijna iets nieuws, iets dat hem in de laatste jaren ontging, - terwijl toch het gehalte dier bloemlezing, en daarmede hare bruikbaarheid voor de scholen, niet minder is dan gewoonlijk. Veel werk van jongere dichters, Thomson, De Mérode, Van Eyck, A. Roland Holst, Nijhoff e.a. - Veel ook van Zuid-Afrikaners, treffend meer door gemoedelijkheid dan door diepte. - Een eigenaardig, objectief gehouden beeld van litterair streven dezer laatste jaren.

Oscar Wilde. Lady Windermere's waaier, een spel van een goede vrouw, vertaling door CHR. V. BALEN Jr. De Meulenhoff-Editie, Een algemeene Bibliotheek. Amsterdam 1920.

Dit stuk kan men - en het is het eenige, ook Salomé niet uitgezonderd - nog juist tot het centrum van Wilde's werk rekenen. Het is het eenige waarin het schitterend spel van dolle overmoed zich tot ontroering verzacht, en in een eerbied voor de diepere

lijdende menschelijkheid die in dezen wonderlijken mensch die Wilde was, als een onwillekeurigheid die hij niet beheerschen kon, als een vloek voor hemzelf, - altijd weer doorbrak. Hij wilde het niet, hij wilde het niet in dit stuk, hij wilde dat eind niet van Dorian Gray, hij wilde zeker de gevangenis niet, en toch!... Maar welk een zachte en zielsvolle schittering krijgt hier de lach, zoo dikwijls bij Wilde een pijnlijke kramp, nu menschelijkheid er doorheen gloort. Men zondere dit stuk van zijn andere, geestloos-geestige charades af. Het verdient het.

Alexander Irvine. De Heilige in haar Hoekje. Uit het Iersch door Dutric. N.V. Uitgeversmaatschappij Van Loghum Slaterus & Visser, Arnhem 1921.

Een verhaal van het wonderlijke Iersche volk, een verhaal der Iersche armen. - Een bijna onvoorstelbare wreedheid van economische levensverhoudingen, en in de verhongerende, vervuilende en uitstervende slachtoffers dier verhoudingen een verfijning en een geestelijke adel - vooral in de vrouwen - die bijna even raadselachtig is. Is het een overblijfsel der schitterende, vroeg-middeleeuwsche Iersche cultuur, dat in deze zielen voortleeft? Is het de beproeving der eeuwenlange ontbering, die de velen tot beesten maakt en de enkele zielen tot kristallen zuivert? Want ook in Mc. Gill herinneren wij ons zulke vrouwen en zulk een wreedheid van leven, - hetzelfde onbegrijpelijk contrast. Hoe dit zij - de kenner van Ierland kan hier alleen antwoord geven, - dit is een aantreklijk boekje, leesbaar voor eenvoudigen en leesbaar voor meer-eischenden. De jonge Iersche litteratuur is voor onze uitgevers nog een onontgonnen gebied.

Eugène de Molder, De Bloeiende Weg. Naverteld door Antoon Thiry. Em. Quérido, Amsterdam 1921.

Een boeiend leesboek. De litteraire belangrijkheid is öf door de vertaling, in bloemrijk Vlaamsch, verloren gegaan, öf heeft, wat meer waarschijnlijk is, nimmer bestaan. - Een 17de-eeuwsch schildersleven, zooals een 19de-eeuwer zich dit met plezier indenkt, of indroomt. Doch de droom gaat niet diep of hoog. Hij blijft beperkt tot het evoceeren van op 17de-eeuwsche paneelen geziene tafereelen. Het is dus eigenlijk geen droom, want in den droom treedt de droomer zelf. Het is veelmeer een talentvol verwerkte herinnering aan musea.

Carry van Bruggen. Een Indisch Huwelijk. Em. Quérido, Amsterdam 1921.

Een novelle, die de schrijfster van de Prometheus verwonderlijk onwaardig is. Hoe komt Carry van Bruggen tot de uitgave? Zet zij haar sceptiek, haar verachting der kudde, hier tot daad om? Maar dit is dan een kleine daad!

Lily Braun. In de Schaduw der Titanen. Uit het Duitsch vertaald door C.H. Binger. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, 1921.

De vertaling van dit bekende boek zal vele minnaars van ‘intieme historie’ tot een vreugde zijn. Het eenige bezwaar van zulk een uitgave is, dat deze minnaars het boek waarschijnlijk reeds... in 't Duitsch gelezen hebben. Maar toch, de ervaren uitgever zal zijn kansen wel berekend hebben. En is zulk een vertaling noodig, dan is zij zeker welkom.

Bij de Haardserie:

L.M. Montgomery. Anne Van Het Groene huis; Anne van Avonlea; Anne van het eiland; Het huis van Anne's droomen; Het Regenboogdal. Uit het Engelsch, door Betsy de Vries. H.D. Tjeenk Willink, Haarlem 1920 en 1921.

Meisjesboeken - over een Engelsche, gekunsteld goede, gekunsteld blijde wereld - die toch hun leesbaarheid niet door den tijd verloren. - De lotgevallen van Anne, over vier deelen loopend, zullen meisjesharten doen droomen en tot navolging prikkelen. Dat het leven eenigszins anders is, - zij zullen het zelf wel ervaren, als hun tijd daarvoor gekomen is. Wat kan men eigenlijk meer verlangen? Wat kan men meer verlangen dan dat een jeugdboek de jeugd tot goed en dapper leven opwekt. Men overschat thans de beteekenis van de aesthetiek voor de jeugd, wellicht omdat men de factor der erotiek in alle aesthetiek o n d e r schat. Pas erotische rijpheid schept aesthetisch bewustzijn.

T. van den Blink en J. Eigenhuis. Opzegversjes voor de eerste leerjaren der lagere school, het voorbereidend Onderwijs en de bewaarschool. J.B. Wolters, Groningen en Den Haag.

Joannes Reddingius. Zonnegoud. Bibliotheek der Dichters, 1920.

Hans Bethge. De Chineesche fluit. Metrisch vertaald door Héléne Swarth. Bibliotheek der Dichters, 1920. Beide uitgaven bij H. Meulenhoff, Amsterdam,

Kleine bekoorlijke boekjes, eenvoudig en fijn uitgegeven. De uiterlijke variëteit van Meulenhoff's uitgaven is waarlijk onuitputtelijk. - De zachte dichter van zoo menig zangerig liedje hervindt men in het eerste Bundeltje; Hélène Swarth, in hare vertaling der Duitsche vertaling van Bethge's Chineesche poëzie, overtreft zich zelve, zij 't dan zichzelve van den laatsten tijd. Deze adaptatie is verdienstelijk en fijn. Zij wist zich te hoeden voor de poëtische verweeking harer phrasen, die een steeds meer hinderend zwak was harer laatste eigen poëzie.

G. Gonggrijp, Açoka, Drama in vier bedrijven. Uitgeversmaatschappij Hadi Poestaka. Amsterdam 1921.

Georges Turpin, Dans le Sentier des Marjolaines, Editions de la Revue littéraire. Paris 1921.

C.S. Adama van Scheltema, Eenzame Liedjes. 6e druk. W.L. en J. Brusses Uitg. Mij. Rotterdam 1921.

Nine van der Schaaf. PoëZie. Uitgegeven Door C.A. Mees, Santpoort 1919.

Mea Mees-Verwey. Golfslag. C.A. Mees, Santpoort 1921.

Urbain van de Voorde. De Heerd der ziel. Excelsiordrukkerij, Brugge.

C.W. Wormser, De Heilige Gong. N.V. Uitgeversmaatschappij Jacob van Campen. Amsterdam.

Geerten Gossaert, Experimenten, 3e druk. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.

Antwoorden op de Dostojevsky-enquéte

Antwoord van Frans Erens

I Ik las voor de eerste maal een werk van Dostojewsky in 1889, indien ik me wel herinner. Het was de ‘Raskolnikof’ in een Duitsche vertaling. Of die slecht of goed was, wist ik niet. Ik kon het niet verifieeren. Wel weet ik nog, dat het boek mij aandeed door zijne diepe menschelijkheid, de schrijver scheen mij een auteur, die diepe voren ploegde in de menschelijke ziel. Er was ook iets geheimzinnigs achter die woorden, maar ik wist niet wat.

II Ik las later kleine novellen in de Reklam-bibliotheek vertaald. Ik vond die nog beter dan de ‘Schuld en boete’. Buiten eenige hoofdstukken nog van ‘La maison des morts’ (Fransche vertaling) heb ik niets van dien auteur gelezen.

Ik ontzeg aan ieder het recht van eene opinie, d.w.z. compleete meening, die geen Russisch verstaat. Dat is de reden, waarom ik slechts zelden eene vertaling van de groote Russische auteurs ter hand nam. Men moet Russisch verstaan of in Rusland gereisd hebben, om tot een oordeel over de Russen bevoegd te zijn.

III Voor zoover ik kan gissen moet de ‘Gebroeders Karamasof’ het beste boek van den auteur zijn. Daarop hebben zich de meeste stemmen vereenigd. Doch, zooals gezegd, ik weet het niet.

IV Dostojewsky's zielsontleding is mij uiterst vreemd. Veel draagt daartoe bij mijn niet-verstaan van de Russische taal.

V Ik geloof dat de beteekenis van Dostojewsky voor het Westen van Europa van weinig belang is, alsook voor de religie der toekomst. Toch is hij de man, die het medelijden tot eene intensiteit heeft verheven en als zoodanig heeft hij een der grondprincipes van het Christendom vasteren bodem gegeven bij velen.

Ik eindig met te zeggen, dat, um den Dichter zu verstehen, musz man in des Dichters Lande gehen.

Dit is in den werkelijken en in den overdrachtelijken zin te verstaan.

Antwoord van Herman Robbers

Gaarne wil ik mijn best doen, zoo nauwkeurig mogelijk uw vragen omtrent Dostojevsky te beantwoorden, maar gemakkelijk is dat niet!

Ad 1^{m}. Ik las voor het eerst een boek van D., n.l. Raskolnikoff, een jaar of 16, 17 geleden. Ik waakte bij een, zieke, eenige nachten achtereen, en had zeker geen beter middel kunnen vinden om wakker te blijven. Het boek maakte een geweldigen indruk op me, het greep me aan en beroerde me tot in mijn diepste wezen. Gij begrijpt wel, zulk een boek te lezen, voor het eerst, in stille waaknachten! U mijn indrukken van toen gedetailleerd te beschrijven ware mij nu niet meer mogelijk, het gevoel met een enorm diep en machtig menschenkenner te verkeeren was wel hoofdzaak. Echter kreeg ik den indruk dat de personen in den roman niet in gewone lucht ademhalen, maar in een bizondere, geladene atmosfeer. Dit vermoeide mij soms wel méér dan het mij

verkwikte. Voor de figuur van Sonja was ik bizonder dankbaar. Dat ook D. zoo groote vereering bleek te hebben voor eenvoudige, maar diepe, opofferende menschenliefde, ja, dát verkwikte mij en ik vereerde er hém om. Sonja werd een ster in mijn leven.

Ad 2m. Deze vraag is wel zeer vaag. Natuurlijk heeft de (met lange tusschenpoozen)voortgezette lectuur van D's werken beteekenis voor mij gehad. Misschien heeft nooit iemand zóó diep in menschenzielen gegraven als hij - hoe zou het kennisnemen van zijn werken dan geen beteekenis hebben voor een romanschrijver? Ik h o o p dat dit kennisnemen mij verdieping en verruiming heeft gebracht. Meer begrip der m o g e l i j k h e d e n van het romanschrijven bracht het mij zeer zeker. Ik weet, volgens u was D. veel méér dan een 'romanschrijver', was hij een apostel, de brenger van een nieuw evangelie, een boodschap voor onze tijden van het hoogste belang. Ik zal dat niet tegenspreken - mij dunkt, de invloed van geen enkelen dichter of romanschrijver van beteekenis houdt bij het zuiver litteraire op. Het blootleggen van werkelijke levenswaarden, het ontmaskeren van menschen en werelden, het aankweeken van zielsbegrip en van menschenliefde, dat alles behoort tot de grootsche taak van iederen, zijn verantwoordelijkheid beseffenden romanschrijver en in al deze dingen was D. ongetwijfeld g r o o t, een der a l l e r g r o o t s t e n zelfs. Ik wil hier geen 'echter' bijvoegen, noch iets anders dat den schijn zou kunnen wekken, als wilde ik iets op D's grootheid afdingen. Ik wil alleen maar zeggen, dat, voor mij, apostel of boodschap-brenger geen superlativus is van kunstenaar, dichter, romanschrijver.

Ad 3^{m}. Ik weet niet precies wat u bedoelt met 'centrale' schepping. Raskolnikoff, De Idioot en De Gebroeders Karamasoff lijken mij D's grootste boeken en tusschen die

drie onderscheid maken (in mijn vereering) kan ik niet goed. Er is een scène in De Idioot, die voor mij misschien boven alles gaat en tot het allerschoonste in de litteratuur behoort, doch ik zeg liever niet welke scène dat is, ik raak dat liever niet aan, het is te persoonlijk misschien; het lijkt mij geoorloofd, ook bij het spreken over boeken, het een en ander voor zich te houden.

Ad.4^{m}. U vraagt:'is D.'s zielsontleding u zéér vertrouwd of uiterst vreemd'. Waarom moet ik juist tusschen deze beide u i t e r s t e n kiezen? Ik geloof dat wel geen van ons, Westerlingen, de Russische ziel altijd 'zeer vertrouwd' zal zijn, doch zoo vreemd als velen die ziel tegenover zich voelen (vele niet-kunstenaars vooral), zoo zonderling en afwijkend van de onze leek zij mij eigenlijk nooit. Ik geloof, men krijgt dien indruk van vreemdheid ook vaak door gebrek aan aanleg voor, en oefening in, het doorgrondenvan menschenzielen. Verreweg het meeste in D. komt mij voor algemeen menschelijk te zijn en zéér herkenbaar in onszelf en anderen. D. heeft mij groote diensten bewezen bij het leeren peilen van mijzelf en het beter doorzien van mijn omgeving - wel een bewijs, dat hij mij niet vreemd was en ik niet 'vóór alles' gefascineerd werd door de openbaring eener andere gedachte- en gevoelswereld. Toch was er ook die fascinatie en s o m s een niet herkennen, dus ook niet controleeren kunnen, een gebrek aan contact.

Ad 5^{m}. Ik geloof dat een antwoord op deze vraag uit mijn mond (of mijn pen) geenerlei beteekenis hebben zou. De groote levensraadselen, D. heeft ze niet opgelost en niemand zal ze ooit oplossen. Wij kunnen alleen maar trachten voor elkander wat minder raadselachtig te worden. In D.'s werken heerscht zonder twijfel een voortdurend besef van het Onzienlijke, het groote Mysterie, en ook van 's menschen v e r b a n d daarmee, 's menschen d e e l daarin... Maar genoeg! Ik geloof

dat h e t m e n s c h d o m in D.'s werken een grooten schat bezit. Hoe het dien schat zal gebruiken - ik weet het niet, en geloof ook niet dat iemand anders het weten kan. Maar nogmaals: de religie, in engeren zin, behoort niet tot mijn terrein.

Antwoord van Dr. P.H. van Moerkerken

1. In Nov. 1896 kreeg ik voor het eerst werk van Dostojevsky te lezen, nl. het fragment van den Groot-Inquisiteur, uit de Gebroeders Karamasoff, dat als feuilleton voorkwam in enige nummers van P.L. Tak's weekblad 'De Kroniek'. Dit fragment maakte toen op mij een zeer groten indruk, die niet verzwakte, integendeel versterkt werd, bij de veel jaren later volgende herlezing ervan in het gehele werk.

2. Dat was ongeveer 20 jaren later, omstreeks 1916. Kort te voren had ik van Dostojevsky enkel een paar boekjes met kleine verhalen gelezen. De ellendige vertalingen, in Duits of Frans, zijn er schuld aan dat ik meermalen in 't begin der lektuur bleef steken. De Nederlandse vertalingen zijn volslagen ongenietelijk.

3. Slechts weinig heb ik dan ook van D. gelezen: die kleine verhalen, Les frères Karamasoff, Der Idiot; zodat ik niet het recht heb tot enige vergelijking.

4. Misschien zou ik eerder over mijn afkeer der slechte vertalingen zijn heengekomen en dus meer van D. hebben gelezen, als zijn werk mij sterk had aangetrokken. Maar naast grote bewondering voor sommige hoofdstukken voelde ik bij andere weer ergernis over een drukdoende langdradigheid, die ik niet anders kon zien dan als verstoring der harmonieuze kompositie. D.'s zielsontleding is scherp en vast; maar de ontlede zielen leken mij, West-Europeaan, te zeer uitzonderingsge-

vallen. Ik kon nooit geloven dat daar nu de ‘Russiee ziel’ open lag, - die mij trouwens steeds een zonderlinge abstraktie toescheen. Aan Gogol, Toergenjev Tolstoj, Gorki voel ik mij nader verwant dan aan D.

5. Zo meen ik nu dan ook niet te behoren tot hen, die van D's invloed veel verwachten voor de West-Europese kultuur of voor een mogelijk nieuwe religie. Maar misschien zal een voortgezette lezing van zijn werken mij een ander inzicht geven.

Zolang ik echter, evenals de meesten mijner landgenoten, geen Russies versta, zal mijn indruk altijd onvolkomen blijven. Van een Russies boek als kunstwerk zal ik in de vertaling slechts een flauwe schaduw zien.

Antwoord van Dr. J.D. Bierens de Haan

Daar ik van Dostojevsky alleen de Gebroeders Karamasoff las en mijn oordeel over den schrijver niet verder reikt dan deze lectuur toelaat, kan ik slechts met voorbehoud op uw verzoek, om mijn meening over D's beteekenis u te melden, ingaan. In elk geval is er ook een schrijver van de Karamasoffs, en hoe mij deze voorkomt, wil ik wel trachten te zeggen. Niet meer dan dit eene werk las ik, omdat het beginnen van een romanlezing mij steeds de overwinning kost van eenigen tegenzin. Dit zal wel liggen aan een temperamentverschil tusschen wat Plato noemt den kijkbeluste en den beschouwelijke. Bovendien wensch ik het emotioneele niet, dat in den roman hoogtij viert en vooral in den roman van Dostojevsky. Het haastige tempo der korte hoofdstukken, de levendige, hevige, afgebroken gesprekken, de al te schetsmatige aanduiding der situatie en het verwarrende, dat reeds het uiterlijk beeld van het verhaal aanbrengt, beduiden allemaal het emotioneele.

De overweldigende emotionaliteit van het boek overvalt mij als een koorts, die de geëmotioneerde schrijver als met hijgende ademhaling aan zijn lezers opjaagt. In het leven, zooals D. het ziet, is alles spanning; maar spanning in den zin van het telkens veranderend aspekt der situatie, waarbij wie heden liefkoost morgen zint op moord. Er is in deze galoppeerende emotionaliteit geen maat, evenmin als er maat is in de zelf-beschouwing der Dostojevskysche menschen, in wier emotioneele biecht alle gevoelens, neigingen en driften de revue passeeren. Ik zie hier bewegelijkheid zonder beweging. Zoo teekent D. zijn menschen en elk oogenblik treft het geniale der teekening; slechts door dit emotioneele in zichzelf te hebben kan de schrijver het aldus uitbeelden.

Ten slotte kristalliseert zich dit zielsleven in een groote tegenstelling: de tegenstelling tusschen het misdadige en het heilige. Het doordringend vermogen van Dostojevsky's blik voert hem tot de ontdekking, dat in het emotioneele de zedelijk-tegengestelden in elkaar liggen; misdadigheid en heiligheid als twee verwante... psychosen met de fijnste vezelen in elkaar geslingerd zijn. Dostojevsky kent deze verwantschap ten bodem toe. Zij is een groote vinding van de nieuwe levensleer; maar zij is een noodlottige vinding, wanneer de tegenstelling niet redelijk doorzien, maar emotioneel ervaren wordt. Want alsdan is zij chaotisch, maar eerst voor de schouwende redelijkheid wordt zij kosmisch, d.i. worden de tegengestelden gerangschikt in het verband der levensorde.

Nu schijnt mij bij D. het heilige niets anders dan de omkeer van de misdadigheid. Niet slechts naar afstamming zijn Dmitri en Aliocha broeders. Het Karamasoff-wezen dat in den eene naar rechts uitviel, viel in den andere naar links. Ik bedoel daarmee niet, dat ik de schildering der Aliocha-figuur niet prachtig en bewonderenswaar-

dig vind. Ikvind haar een onvergetelijke schepping, zooals alleen door een der eersten onder de schrijvers kan worden volbracht; schoon vooral omdat de teekening nergens onwaarschijnlijk wordt en de lezer de Aliochafiguur ten voeten uit aanvaardt.

Maar ik vind dat het heilige, zooals het in Aliocha en Zossima geteekend words, de wereld niet redelijk maakt, en dit juist ware noodig, zal Dostojevsky, zooals sommigen meenen, de wegwijzer zijn voor een nieuwe godsdienstige herleving. Ook de heilige blijft in het emotioneele. Hij is het gelukkige, reine, goede, onbesmette kind, dat merlsch-zijnde de kinderziel bewaard heeft en door zijn kinderlijke simpliciteit de verwarde knoopen der hartstochtsverwikkelingen ontwart. Het is in hoogsten graad ontroerend de sporen van dit kind in de wereld te volgen. De wijsheid van het kind, voor wie alles eenvoudig is en elk probleem tegelijk is opgelost, is hem eigen. In zijn omgeving komt de emotioneele storm te rust... in de emotioneele stilte.

Maar dit kind is groot, goed en schoon - tegenover de verwildering; d.i. met de verwildering als zijn nevenzijde en niet zonder haar. Het leeft als de goede gedachte te midden van moorddadige, wellustige, geldgierige voornemens. Het is een toevallige en gelukkige uitzondering op den algemeenen regel der gepassioneerde misdadigheid. Bij Dostojevsky doorziet de lezer niet dat het leven een groot proces is, waarin de Geest zijn vernedering doorleeft om tot zijn hoogte te komen. In de emotioneele sfeer ontbreekt de orde der idee. Het heilige gaat naast het misdadige als een evenwijdige lijn. Hier ligt het chaotische der tegenstelling; het heilige is niet zinrijker dan het misdadige, al is het beter, wenschelijker en gelukkiger. Het is een andere en schoonere fataliteit, waaraan de aldus gebouwde ziel evenmin ontkomt als de misdadige ziel aan de hare. Leeft niet in de

Karamasoffs elk wezen onder de fataliteit van zijn temperament? Ook een gelukkig fatum is mogelijk. Dostojevsky heeft hier diep gezien, maar toch niet tot de volle diepte. Het is groot zoo een schrijver ons in het karakter de noodwendigheid beseffen doet, maar de volle grootheid ligt hierin, dat hij doet gelooven aan een goddelijke bestemming en dusdoende het tragische te bovenkomt - waarheen de Grieksche tragedie streefde. Want de grootemenschenliefde, die heel D.'s werk als in een teeren nevel hult, is deernis - meer dan de verzekerdheid van het uiteindelijk heil. Het is alsof Dostojevsky in zijn figuren de herinnering aan een beter ik bewaart, maar dat deze een waarborg is voor hun toekomst blijkt niet. 'Iwan was nog steeds krankzinnig' luidt de slotzin der Karamasoffs.

Russisch? Maar dit Russische lijkt sterk op de modern-Europeesche emotionaliteit. Het modernisme is psychose en Dostojevsky verlost uit deze psychose niet, omdat na de lezing van zijn werk de gedachte niet overblijft dat wereld en leven in hun diepste wezen redelijk zijn. Toch ligt hier de eisch eener nieuwe religie: doe ons verstaan de redelijkheid der wereld.

Aerdenhout.

Dostojewsky, gezien door een Germaan[1)]
Antwoord van Dr. G.H. van Senden

Het is reeds vrij lang geleden, dat ik van Dostojewsky S c h u l d e n B o e t e las. Het boek maakte toen op mij geen diepen indruk. Misschien is de gebrekkige vertaling, waarin het tot mij kwam, daarvoor mede oorzaak.

1) Mijn antwoord op sommige enqueête-vragen der Redactie werd tot een langer stuk, waarin de kort gegeven antwoorden op de andere vragen eigenlijk minder op hun plaats zijn. Men sta mij onder deze omstandigheden toe dit nu maar onveranderd te laten,

Een feit is echter ook, dat juist dit boek mij steeds meer dan andere van Dostojewsky vreemd is gebleven.

Tot nadere kennismaking Een ik gebracht door Thomson's in 1917 verschenen studiën (De Russische Ziel en de Westersche Cultuur; Dostojewsky in Omhoog van dat jaar). Het drong dadelijk toen tot mij door, dat ik las in een auteur van buitengewone beteekenis. De lezing zijner boeken moest ik echter volbrengen onder ongunstige omstandigheden, met herhaalde onderbreking. Het is om die reden, dat ik de derde vraag maar liever niet beantwoord; ik ken weinig waarde aan mijn oordeel in dit opzicht toe. Nog is heel veel in mijn lectuur aan te vullen. Maar alles wat ik van Dostojewsky las, maakte op mij een geweldigen indruk; geenszins echter was hier een indruk, die met 'volledige aanvaarding zijner ideeën'[1] zou gelijk te stellen zijn. Integendeel ervoer ik al heel spoedig, dat er aan mijn instemming iets zeer wezenlijks ontbrak. Het was niet gemakkelijk daarover tot klaarheid te komen. Van niet te schatten hulp is mij hierbij het boekje van Hermann Hesse Blick ins Chaos geweest, dat in 1920 bij Seldwyla te Bern verscheen. (Ik kan de lectuur van de beide eerste hoofdstukken van dit geschrift èn voor Dostojewsky-verstaan èn voor algemeen levensbesef niet dringend genoeg aanbevelen!) Hoezeer dit voor mij een openbaring was (en toch weer géén openbaring, het waren dingen, eigenlijk al lang door mij geweten), Coster's zoo gansch verschillende beschouwing, kort daarna gelezen, gaf een wankeling in mijn oordeel. Die is echter niet duurzaam geweest; met grooter nadruk dan mij nog voor kort mogelijk was, val ik nu Hesse bij. De Dostojewsky-enquête der Stem-

1) Zou het juist zijn, wat de Redactie van De Stem mededeelt, dat 'hiertoe vooral de jongere geslachten geneigd zijn'? Of is hier een overdreven, weinig gelukkige, formuleering? Welke geestelijk-zelfstandige aanvaardt iemands gedachten volledig?

redactie is mij een welkome aanleiding van mijn indruk rekenschap te geven. Welkom, want ik zou mij nog niet in staat gevoelen tot een studie, die eenigszins saamvattend zou zijn en in een antwoord als van mij gevraagd wordt is dit niet vereischt. En toch geef ik dit gaarne nu reeds, hoezeer misschien te vroeg in eenig opzicht, omdat, zooals uit het volgende blijken zal, ik Dostojewsky's invloed niet ongevaarlijk kan achten.

Wat de vierde vraag betreft, ik zie hier eigenlijk geen tegenstelling. Mijzelf dieper peilen, de menschen mijner omgeving beter doorzien - verscheidene hunner althans - ik dank het Dostojewsky zéér zeker. Maar dit kon alleen zoo zijn, doordat hij een andere gedachteen gevoelswereld openbaarde dan de in het Westen overheerschende. Die gedachte- en gevoelswereld is hier echter geenszins onbekend, zij is zelfs in beteekenis de laatste jaren belangrijk toegenomen; de Westersche mensch, de cultuurmensch ten minste, draagt ze mede als een deel van zich-zelf. En alleen daarom reeds is Dostojewsky de grootste dankbaarheid verschuldigd, omdat hij die wereld teekent veel volledíger uitgegroeid en met veel dieper blik doorschouwd dan in het Westen mogelijk is. Een geheel andere vraag is echter, of wij die Oostersche gedachte- en gevoelswereld, die wij ook in ons zelf hebben, die wij terugvinden in Dostojewsky's en in zoo menig ander Oostersch werk, die wij dank zij hem en andere Slaven en Indiërs beter leerden verstaan, ook in ons het hóógste hebben te schatten; of wel iets anders in ons blijkt, dat ons het meerdere is. Ik beantwoord die laatste vraag bevestigend.

Om geestelijke gesteldheden onderling te vergelijken, is het vaak noodig terug te gaan tot de strekkingen, die de ontwikkeling van alle zijn bepalen. In de eene gees-

telijke gesteldheid zal men deze, in de andere die strekking meer terugvinden, al ontbreekt nooit eene volledig. Ook in het probleem, waarom het hier gaat, dunken mij de twee strekkingen van de meest fundamenteele beteekenis, wier belang voor zoo zeer verschillend gebeuren ik reeds meermalen aantoonde, de strekking naar s a a m h a n g e n d e b e p a a l d h e i d en die naar w i j d h e i d. Al naar de eene of de andere overheerschend is of wel een zoeken van evenwicht zonder principiëele voorkeur naar een der beide kanten, is hier drieërlei mogelijkheid, mogelijkheid, die zoowel betrekking heeft op de ziel der menschen, die deze gesteldheden vertegenwoordigen, als nog duidelijker op het Al, zooals het van die zielsgesteldheid uit gezien wordt. Deze drie mogelijkheden zijn dus:

a. de ziel, die zich allereerst b e p a a l d gevoelt zonder merkbare behoefte aan verwijding buiten hare grenzen.

b. de ziel, die hare bepaaldheid gevoelt als nietigheid, waan, zonde; die zoekt v e r w i j d i n g en ontgrenzing, welke hare bepaaldheid opheft.

c. de ziel, die haar wezen kent als drang naar steeds w i j d e r e b e p a a l d h e i d, die dus ook zoekt verwijding, maar vanuit hare bepaaldheid en deze blijvend vooronderstellende.

En van uit deze zielsgesteldheden wordt het zijnde gezien als:

a. veelheid van bepaaldheden (kernen)[1], die zich niet verwijden tot een saamvattend Al (pluralisme).

b. het kernlooze Al (abstract monisme).

c. het kernvolle Al (concreet monisme).

Deze gesteldheden hebben in bepaalde leden der vol-

1) Het woord ‘kern’ is intusschen beter te gebruiken voor zich verwijdende bepaaldheden. Ik noem het hier, alhoewel minder juist, om de tegenstelling met b en c nog duidelijker te doen zijn.

keren-gemeenschap hare typeerende vertegenwoordigers gevonden. De eerste kan ik naar mijn beste weten niet beter noemen dan de S e m i e t i s c h e . (Niet zonder aarzeling, waar het zijn bedenkelijke zijde heeft, een gesteldheid, die men de hoogste niet acht, met een woord te noemen, dat allereerst verhéven diende te worden in een tijd, waarin zelfs ons in dit opzicht goede land een barbaarsche erbarmelijkheid of erbarmelijke barbaarschheid doet aanschouwen als het anti-Semitisme!) Ze is echter niet beperkt tot het Semietische in ethnographischen zin, beheerscht voor het overgroote deel de geschiedenis van het historisch Christendom; vindt sterke analogieën in de wereld der Mongolen en die van het oude Rome, ook in de Angelsaksische. De tweede is de S l a v i s c h e , intusschen nauw verwant aan die van Indië. De derde is nergens zoo in hare zuiverheid aan den dag getreden als in het G e r m a a n s c h e , zij het ook dat dit in de waardeering van den vorm sterke overeenkomst heeft met het Grieksche, in die van den kamp met het Perzische.

Gaan wij die verschillende gesteldheden aan enkele punten na.

Het Semietisch Godsbesef is van huis uit persoonlijk georiënteerd. Het stelt aan den aanvang de Godheid als ongeworden persoonlijkheid. De Godheid is en blijft van hare schepping scherp onderscheiden. Het ligt dit denken niet na, God en wereld als het Al saam te vatten; zou ze het doen, het Al zou hierdoor zijn dualistisch of pluralistisch karakter niet verliezen. In de wereld keeren echter die scherpe onderscheidingen terug. Scheppen is voor een goed deel scheiding maken (Gen. 1:4, 6, 7, 14, 18). God heeft de bepalingen, grenzen, te voren geordineerd (Hand. 17:26). In het Christelijk denken treft, als vergeleken bij andere gesteldheid geheel in dezelfde

lijn liggende de beschouwing van de enkele ziel als ‘enkelvoudig’, ‘zelfstandig’. Het sterkst wel in het z.g. ‘creatianisme’, de leer, dat God de ziel van elken nieuw geboren mensch nieuw uit nets schept.

Met dit Semietisch besef staat het Indische in het scherpst contrast. (Hier moet ik het Indische noemen, omdat aan de vrije ontwikkeling van het Slavische in dit opzicht door het dogma paal en perk was gesteld, al blijft merkwaardig, dat bij beschouwing van bijzonderheden ook in deze vragen het Grieksch-Oostersch Christendom heel wat meer ‘pantheïstisch’ blijkt dan het Westersche). Aan den aanvang staat hier de geheel onpersoonlijke God, h e t Brahma. De bepaling, begrenzing, verenkeling is voor God en mensch het ongeluk. De verlossing is verlossing uit de individualiteit, opgaan in het onpersoonlijk-Goddelijke Al. Alle verbijzondering is schijn (Maya). Het wezenlijke de onderscheidslooze eenheid (tat twam asi).

Vergelijkt men met deze opvatting die van de Germaansche mythe, dan staat aan den aanvang de chaos, (Ginnungagap), die, hoe ook anders gewaardeerd, in wezen met het Brahma der Indiërs overeenkomt, n.l. ook daar het onderscheidslooze. Het verschil is echter dit, dat de wording van onderscheidingen, grenzen, niet gewaardeerd wordt als val, doch integendeel als goddelijke noodzakelijkheid. Het aanvankelijk kernlooze Al is op het voortbrengen van steeds vastere concentraties aangewezen. De goden verschijnen niet in de eerste plaats; voorafgaan meer aanvankelijke concentraties, de Reuzen der voorperiode. Als de ontwikkeling verder geschreden is, deze Reuzen niet meer goddelijk genoeg zijn voor het bereikt moment, zijn het de verder voortgegane concentraties, de Asen, die ze allen sterven doen (op één na, Bergelmir, die de stamvader wordt van een nieuw reuzengeslacht. De mythe drukt in dezen

diepzinnigen trek uit, dat alle concentratie, alle overwinning van kern op chaos betrekkelijk is). In de Asenwereld schrijdt dit concentratieproces voort. De Asen zijn geconcentreerd in Odhin, den kern-god, die evenwel steeds te kampen heeft met de ongeconcentreerde machten buiten en in hem. Zijn verheven wezen wordt in allerlei schuld verstrikt, die als geconcentreerd is in het bestaan van Loki, uit een reuzenvrouw geboren maar Odhin's zoon,; de mythe duidt het aan, zonder het uit te spreken. En van hetzijn van dezen Loki, concentratie met chaotische bedoeling, ‘contra-kern’, zoon van Odhin en de voor het hooger besef chaotische Reuzen, gaat uit een macht van schade en verderf. Hetwelk alles wederom geconcentreerd wordt in den dood van Balder, Odhin's schuldeloozen zoon. Het schijnt of de chaos het van de concentratie wint. En het lijkt wel meer dan schijnbaar: de gansche godenwereld gáát onder. Maar het tijdperk van opgang en ondergang der Asen is niet voor niets geweest, uit den ondergang van deze komt een betere wereld, voor Odhin Balder. En al zegt de mythe hiervan niets, Felix Dahn[1)] spreekt den diepsten, haar zelf onbewusten zin van deze wel uit, als hij de wereldperioden der Edda ziet als enkele in eindelooze rij. Door elke komt het Zijnde i e t s verder, elke is winst, hoe gering die schijnen mag. Het gaat om steeds grootere concentraties, om wijdere meer omvattende persoonlijkheden, in den strijd om welke de meer aanvankelijke als offer vallen. Is voor het Semietisch besef de persoonlijkheid het vanzelfsprekende begin, voor het Indisch de beklagenswaardige middel-episode, ‘een booze droom van Brahma’, voor het Germaansch besef is zij datgene, waarom tot in eeuwigheid geworsteld wordt.

1) in zijn meesterlijke paraphrase O d h i n s T r o s t, soms belangrijk afwijkende van de letter der mythen, maar altijd haren zin op de treffendste wijze vertolkende.

Grensprobleem van metaphysica en ethiek is bij uitstek het vraagstuk der g r e n s . Het is duidelijk, dat de drie gesteldheden zich gansch anders tot dit vraagstuk verhouden. Voor den Semiet is de grens het vanzelf sprekende, door God gewilde. Zijn standpunt is de principiëele b e g r e n z i n g .[1] Gansch anders bij den Indiër en Slaaf (al blijkt dit bij den laatste veel minder duidelijk uit zijn Godsbesef dan uit zijn ethiek). Grens, bepaaldheid, is hier hetgeen, dat niet wezen moet. Eisch: de principiëele o n t g r e n z i n g . Voor den Germaan staat de vraag weer anders: hier is de e e u w i g e w o r s t e l i n g m e t d e g r e n s . Van uit ieder punt van concentratie is de grens opnieuw te bepalen; vast te stellen welke maat van verwijding uit het bereikte concentratiepunt mogelijk is. De grens heeft de meest principiëele beteekenis: wie zijn grenzen overschrijdt zondigt, maar wie niet gaat tot zijn grens, tot z i j n grens, zondigt eveneens: want het gaat om verwijding zoo goed als om bepaaldheid. Maar de principieële beteekenis van de grens is iets geheel anders als voor den Semiet. Want de grens is hier niet het voor altijd bepaalde, maar dat hetwelk immer elk oogenblik opnieuw bepaald moet worden.[2]

1) Het begrensd Godsbegrip, (de wereld door God, God door de wereld begrensd en vereindigd) is uit de Semietische wereld in het Christendom overgegaan. Het is den Ariër, Indo-Slaaf zoowel als Germaan, ten diepste vreemd. Van uit zijn wezen staat deze anders tegenover de grens, die voor den Indo-Slaaf géén principiëele, voor den Germaan een principiëel ándere beteekenis heeft. Hier is een der groote religieuse krankheden in onze wereld, conflict van religie, die ons geleerd en die met ons geboren is.
2) Te letten is hier op den titel van Verwey's jongsten bundel G o d e n e n G r e n z e n , als al Verwey's werk echt-Germaansch. Deze woorden moeten geïnterpreteerd worden als aanduidend, dat wij goden zijn, die hunne grenzen hebben. Het Semietisch besef kent geen goden op aarde, in zekeren zin geen God, want zijn God is begrensd, het kent ‘grenzen’; het Indo- Slavische kent begrensdheden slechts als wezens, wier grenzen schijn zijn, wier grenzen elk oogenblik kunnen worden doorzien, overschreden, opgeheven, het kent enkel ‘goden’ of God. Germaansch is te kennen goden èn grenzen. Typisch-Germaansch is ook de E i n f ü h r u n g i n d i e E t h i k van Prof. G. Heymans.

Dit geeft gansch verschillende ethiek.

Voor het Semietisch besef is ethiek v o o r s c h r i f t s -ethiek. Het verbaast u niet in die wereld te vinden ‘gebod op gebod’, (Jes. 28: 10) steeds meerdere voorschriften, die zelfs onwillekeurige overtreding van vroegere moeten verhinderen. Iedere bepaaldheid moet weten, wat voor haar het immer door God gewilde is.[1] - Gansch anders het Indo-Slavische. Dit rekent slechts met het Al, waarin alles begrepen is, goed èn kwaad. En gij krijgt (bij mijn weten nergens zoo duidelijk als bij Dostojewsky) dat ‘Alles verstehen, Allesgeltenlassen,’ die ‘neue gefährliche grausige Heiligkeit,’ die Hesse ons in zoo scherpe trekken teekent.[2]

De boosheid is maar betrekkelijk, boven detegenstelling van goed en kwaad gaat het Al, waarin het een en het ander begrepen is, waaruit gezien alle goed kwaad en alle kwaad goed is; waaruit beschouwd niet slechts alle voorschriften-ethiek vervaagt, maar ook alle zin van handelingen. Er blijft slechts over het eene: het groote mededoogen, dat alles aanziet, waanzin en misdaad niet uitgezonderd, met milde zachtheid, met begrijpend vergeven. Indo-Slavische ethiek is de ethiek van b e g r i j p e n d m e d e d o o g e n . En als ik hiertegenover de Germaansche stel, die ik zou willen kenschetsen als de e t h i e k v a n d e n k a m p o m w a a r d e n , dan zal het althans velen schijnen, of hier althans het Germaansche het mindere is. Want wat is hooger dan het alverstaan, het al-vergeven, het al-omvatten in oneindig

1) In een belangrijk opzicht is hier overeenstemming met de Angelsaksische utilistische ethiek. Wel niet de uitwendig-geopenbaarde Godheid maar het naar buiten openbaar wordende nut is hier het motief van zedelijk-zijn. Bij beiden de principiëele wil het zedelijk handelen overzichtelijk te maken. Het Semietisch besef wil de overzichtelijkheid zonder meer; het Indo-Slavische de opheffing van het zichtbare in het onzichtbare: het Germaansche het perspectivisch geziene, ten laatste in het onzichtbare verdwijnende, zichtbare.

2) a.a.O.S.2.

mededoogen? Misschien niets; de Germaan wil het ook wel. Het is de allerdiepste trek in de Germaansche mythe, dat zij in het midden der v o l g e n d e wereldperiode stelt in plaats van Odhin Balder, in wien bijna 'Slavische' trekken te herkennen zijn. Ik kom hierop nog terug. Maar zeer typeerend Germaansch is, dat hij gesteld wordt in een v o l g e n d e wereldperiode en deze eerst door den felsten strijd wordt nadergebracht[1]. De Germaan wil ook wel vergeven, maar hij wil verweren tegelijk, zichzelf, wijl met en in zich zelf het Heilige, dat hem is toevertrouwd. Typisch-Germaansch is de man, wien Dahn het prachtig getuigenis geeft 'ein Held im Speerkampf, ein Weiser im Rat und ein Kind an weicher Güte des Herzens'[2]. De Slaaf waardeert alleen het laatste. Laat ons zien, of dit hooger is. Het is zeker waar, dat het ontzaglijk moeilijk is te komen tot al-verstaan en al-vergeven. En toch is deze waarheid niet zonder eenzijdigheid en is het mogelijk de tegenovergestelde eenzijdigheid ook naar voren te brengen. En die is, dat het onder omstandigheden ook weer bijzonder gemakkelijk is. En wel dan, als de weg tot dit al-verstaan en al-vergeven niet weerstand vindt in het besef, dat ter wille hiervan iets anders geen oogenblik mag vergeten worden, hetwelk wel mogelijk, maar

1) Eigenaardig-Germaansch is dat niet willen vooruitloopen op wat voor een later stadium is weggelegd. Het Indo-Slavische, waarin het is, of steeds het tijdelijke in het tijdlooze versmelt, staat principiëel tegenover het Germaansche, voor hetwelk de tijd een eeuwige opgang is. Dit verschilt echter evenzeer van het Semietische, welks historisch denken is een herdenken van het verleden; dat principiëel verkeert bij den aanvang (Schepping, Uittocht uit Egypte of in het Christendom: de heilsfeiten). Voor het Germaansch besef is het verleden het principiëel overschredene, het gaat om de toekomst, die geschouwd wordt, die naderbij-gekampt moet worden, maar voor niets ter wereld moet gewaand worden, dat ze er al is. Het Semietische kent alleen het tijdelijke, het Indo-Slavische alleen het tijdlooze, het Germaansche verbindt beide (in zooverre de toekomst benadering van eeuwige waarden is).
2) Benepen anti-militairisme kome er niet toe de Germaansche krijgshaftigheid gering te schatten. Deze is zeker op hoogere wijze te beleven, dan in den speerkamp, al is er een tijd geweest, dat die vorm van strijd noodzakelijk en goed was.

niettemin zeer moeielijk is daarmede te verbinden. Anders gezegd: het al-verstaan en al-vergeven wordt moeilijker, als daarnaast is een strijd om waarden, het wordt gemakkelijker, waar het besef dier waarden wordt gemist. En dit gemis is een feit in de wereld van het Slavische. Terecht zegt Hesse a.a. O.S. 10: 'Was auf Erden begründet wird oder gestürzt wird, darum kümmern die Karamasoffs (en deze zijn hem typisch voor Dosto jewsky-figuren in het algemeen) sich wenig.' De wereld van Dostojewsky is, althans concreet gezien, een chaos. En ook waar het heet, dat Christus de zin is van den chaos, daar is dit de abstracte, niet de concrete zin. Want de chaos blijft chaos: Christus representeert hier het Al, waarin die chaos is begrepen. Als chaos. En eeuwig blijft begrepen, àls chaos. De geweldige schatting van al-verstaan en al-vergeven is in het Slavische en ook bij Dostojewsky niet zonder een onderschatten van de waarden van gemeenschapsmoraal en gemeenschapsorganisatie. Welke ook eerst tot haar recht komen, als het Zijnde perspectivisch gezien wordt, niet enkel als het Al, waarin het bijzondere elk oogenblik vervaagt. Als het Zijnde perspectivisch gezien wordt, de kern, de bepaaldheid, de grens principiëele beteekenis verkrijgt, wordt gemeenschapsmoraal (zelfs in haar veelszins erbarmelijken vorm van conventie), wordt gemeenschapsorganisatie (zelfs in haar geringen vorm van staat) iets anders en beters. Het wordt in Vorst Myschkin in De Idioot geprezen, dat hij op een wijze sprak, als wel een mensch tot een mensch, niet echter een gast tot een bediende spreken mocht. Hier ligt een kwestie van zeer principiëele beteekenis. Naar Germaansch besef staat nooit z o n d e r m e e r een mensch tegenover een mensch, altijd een mensch in verbijzondering tegenover een mensch in verbijzondering. Als ik niet vreesde door

overdrijving een carricatuur te teekenen, zou ik zeggen, dat het Semietische die verbijzondering zoozeer accentueert, dat het menschelijke in zijn algemeenheid wegvalt. De gast zou enkel gast, de bediende enkel bediende zijn. Maar een meer sympathieke, doch even ernstige eenzijdigheid is, als de verbijzondering wegvalt, het algemeen-menschelijke slechts overblijft. Het Germaansche wil het algemeen-menschelijke aan den bijzonderen vorm openbaar doen worden, weet echter ook dat die openbaring aan de gesteldheid van het gegeven geval grenzen van mogelijkheid heeft. Anders staat in zulke dingen hij tegenover het leven, die de situatie ziet als tegenover een achtergrond van onmiddellijk aanwezige, tijdlooze, onderscheidsloosheid en hij die ze ziet als moment van in den tijd te verwerkelijken (of beter te benaderen)[1] eeuwige waarden. De vraag naar de grenzen van mogelijkheden is voor de drie gesteldheden zeer verschillend. Het Slavische is met recht (wat hoogstens in uiterlijken zin waar is van het Amerikaansche waarvan het gezegd wordt) het gebied der onbegrensde mogelijkheden. Nooit is het door het verleden bepaalde heden een verhindering. Vorst Myschkin, hand in hand met den moordenaar der vrouw, die hij redden wilde uit zijn hand, het is het symbool van Slavische heiligheid. De Germaan huivert hier, zijn mogelijkheden zijn begrensd, wel niet van buiten als bij den Semiet, doch van binnen. En al is hier te zeggen, dat deze mogelijkheid door het wezen van Vorst Myschkin dan Loch niet werd uitgesloten, de Germaan gevoelt hierin evenzeer gebrek als hoogheid. Ook zijn mythe spreekt het uit ‘Balder en (diens moordenaar) Hoder tezamen’ maar na eindeloosheid van tijd. Waarden

1) Verwerkelijken is meer Semietisch gedacht, zooals echt-Semietisch zijn de Christelijke termen ‘voleinden’ en ‘voleinding’. In het Semietische wordt voleindigd; in het Slavische opgeheven; in het Germaansche benaderd.

worden in scheiding veelal hooger gehouden dan in samengaan.

Verschil in waardeering van objectieve waarden, het is er ook, waar het betreft de gemeenschapsorganisatie, zelfs in den geringen staatsvorm. Het is in een tijd, waarin Rusland als voorwerp van staatkundige belangstelling in ieders gedachte is, van gewicht ook hierop uitdrukkelijk te wijzen. Men begrijpt de geschiedenis van Rusland in deze jaren niet, als men ze niet ziet in het licht zijner geschiedenis van eeuwen, dieper nog in het licht der Slavische ziel als zoodanig. En deze is steeds geweest: de wankeling tusschen den chaos en de despotie. De vraag is wel gesteld, in hoeverre er verwantschap was tusschen Dostojewsky en het bolsjewisme, al was de eerste dan staatkundig reactionair. De formuleering benadert slecht het wezenlijke dier verhouding. Czarisme en bolsjewisme hebben veel wezenlijker verwantschap nog dan in die uiterlijke methoden, waarop in politieke geschriften overigens met recht gewezen wordt. In beide herhaalt zich de tragedie der Russische historie, der Slavische ziel, die nooit van iets anders geweten heeft dan van despotie en chaos. Naast den knoet de soms gemoedelijk uitgeoefende corruptie, die de dwang-‘ orde’ vervaagde tot een elke orde opheffenden chaos, waarin elk deed wat recht was in zijn oogen; naast de dictatuur, die ‘rauw, streng en hard’ heette naar het woord van een harer warmste vereerders, de chaos van de ‘zelf-werkzame massa's’ op het platteland, die men wel hun gang moest laten gaan, omdat God in den Hemel en (niet meer Vadertje Czar maar) Vadertje Lenin ver weg waren. Welke dingen in de eerste plaats leeren, dat voor het Russisch besef de dingen der gemeenschaps-organisatie nooit die idealiteit hebben gehad, die ze (en daar véél te veel) hadden in het Germaansch besef, hetwelk van ouds in de dagen van thing

en Landgemeinde mede zijn hoogtetijden kende. Hetwelk uit het voorgaande gemakkelijk te begrijpen is. Maar ze leeren ook iets anders. De vraag hoor ik mij tegenwerpen, of dan despotie en dictatuur ook liggen op de Slavische lijn van al-vergeven en al-vervaging. Neen, opzichzelf beschouwd zeker niet. Maar hier wordt openbaar de waarheid van het 'les extrêmes se touchent'. Uitersten slaan in elkaar over. Het is een natuurwet, de natuur wil niet zonder meer het extreme. Zij wil in het bijzonder niet de ontwikkeling tot het uiterste, vande wijdheidstendentie. De noodzakelijkheid van bepaaldheden wordt op een gegeven oogenblik gebiedend. Bepaaldheden moeten er zijn en men vindt ze, schept ze, ja, maar op de meest primitieve wijze. En de meest primitieve kernen zijn de kernen met alleen uiterlijke dwingmacht. En tot deze zijn de starre rechtgeloovigheid van den uitersten vrijdenker Dostojewsky, de knoet van den Czar en de dictatuur van Lenin gelijkelijk te rekenen[1]. En, al is dit even een excursie buiten het onderwerp, de tegenstellingen in het socialisme moeten ook voor een deel gezien worden in het licht der tegenstelling van Germaansch en Slavisch. Het socialisme is Germaansch, het communisme Slavisch[2]. De tegenstelling dekt zich niet zonder meer met de partijen, die dien naam dragen. Het Germaansch, socialistisch element is b.v. zij het gebrekkig ook te vinden in de benaming an a r c h o -com-

1) Ook is hier te denken aan het zelfmartelend ascetisme, in de Slavische wereld vaak intermezzo te midden van gruwelijke ongebondenheid. Iets geheel anders dan in de Semietische, waar ascese voorschrift is op bepaald gebied, of in de Germaansche, waar haar wezen soberheid is en middel tot uiterste geschiktmaking voor objectieve taak.

2) Otto Weininger maakt deze tegenstelling, doch veelszins anders. (G e s c h l e c h t u n d C h a r a k t e r S. 4 0 6). Hij noemt het socialisme Arisch (wat al blijkens hetgeen hij zelf volgen doet te veel gezegd is), het communisme Joodsch en Russisch. Het eerste komt mij geheel onjuist voor, samenhangende met Schrijver's onhoudbaren kijk op het Jodendom. Het Semietische is veeleer in dit verband kapitalistisch te heeten en alleen in zooverre aan het communisme verwant, als de wet 'les extrêmes se touchent' zich ook hier doet gelden.

munistisch. Maar van principiëel gewicht is, of de tendentie is een opgaan van het individu in de nivelleerende gemeenschap of een streven naar gemeenschappelijke samenwerking en naar erkenning van de menschheid in ieder harer leden (vrij naar Weininger). Het eerste is Slavisch, het tweede Germaansch te heeten[1].

Eerst nu kan ik komen tot het beantwoorden der vijfde vraag, betreffende Dostojewsky's beteekenis voor de religie, speciaal voor de religie der toekomst.

Die beteekenis acht ik groot; in de eerste plaats, omdat Dostojewsky ons een gesteldheid zien doet, die zeer verre afwijkt van de traditioneel-religieuse, althans in hare ethiek, en de traditioneele mijns inziens grondige correctie behoeft. Iedere kennismaking met een anderssoortige religie maakt den weg voor die correctie vrij, kan verlossen uit de engte, in welke de traditioneelbepaalde religie voor vanzelfsprekend geldt. In het bijzonder is Dostojewsky hier van belang, wanneer hij tezamen wordt gezien met dewereld- en levensbeschouwing der Indiërs, aan welke hij nauw verwant is.

Maar ik geloof niet, dat zijn denkbeelden of die der Indiërs de beheerschende kunnen zijn in de religie, die wij zoeken.

Deze religie zal universeel zijn, niet zonder meer bepaald-Christelijk of Indisch, ook niet Slavisch of Germaansch. Zij zal trachten het alles te omvatten. Maar het alles te omvatten uit sterke, dragende kern. De Slavische wereld is te kern-loos. Schijnbaar gelukt de al-omvatting van daar uit gemakkelijk. Doch 't is schijn, de mogelijkheid van verwijding is evenredig aan de sterkte van de kern. Is er verwijding, die daarboven

1) Politiek gesproken vertegenwoordigt het Semietische het conservatieve moment; het Slavische het revolutionaire (afgewisseld door reactie); het Germaansche het evolutionaire (in hetwelk een revolutie als iets uitzonderlijks daarom nog niet principiëel is uitgesloten).

uitgaat, dan wordt die onmiddellijk tot vervaging. De Westersche 'cultuur', zonderling complex van Semietische (in allerlei vorm), Grieksche, Germaansche, cultuurlooze gesteldheid is door haren aard extravers. Zal zij genezing vinden bij wat op heel andere wijze maar toch evenzeer naar buiten is gericht, zij het ook op de uiterste verwijding?

Als hier nog oprecht geloof was in onze eigen geestelijke waarden, zou uit het Oosten geen gevaar dreigen. De Westerling heeft te vast in die waarden geloofd, om open te staan voor een gesteldheid, die alle waarden in het Al vervaagt. Maar, in hem is praktische twijfel, hij is aan zich zelf wankel geworden. Kan men heil verwachten van een verbinding van praktischen twijfel aan de eigen en (zij het terwille van het Al) principiëele loochening van alle waarden?

De echte Germaan weet de 'Godenschemering' steeds nabij, zeer zeker in een tijd als de onze. Hij heeft in dit opzicht weinig illusie, zeker niet, waar het wezenlijk-Germaansche zoo schaarsch is als nu. Maar hij weet ook, dat geen tijdperk, geen cultuur, geen wereld nederzinkt zonder iets blijvends achter te laten, al is het vaak schijnbaar zeer gering[1]. Dus, werken wij en strijden wij. Ons werk, onze strijd is, dat de vastste kernen wórden, die de wereld dragen, voor zooverre dit mogelijk is; van die wereld zooveel als ons gegeven is. Maar zullen kernen worden, dan zal niet alleen moeten worden toegeëigend, doch ook afgeweerd. Waar een kern wordt, zijn middelpuntvliedende krachten, zoo goed als middelpuntzoekende.

'Kampf gegen das Böse, bis sich alle Geschicke erfül-

1) Merkwaardig in echt-Germaansche levens als Karel de Groote en Frederik Barbarossa het gering resultaat als vrucht van geweldige krachtsinspanning. Symbolisch voor het Germaansch besef, dat voor den geringsten prijs ook de zwaarste strijd moet worden gevoerd. Opgang is steeds ondergang, uit welken een kiem gered wordt.

len' (Dahn) 'Die Unsittlichkeit als solche hat keine Rechte' (Heymans). Dit is een andere gezindheid, dan het al-verstaan en al-vergeven, waarin misdaad, waanzin, zielskrankte zijn besloten. Zeker moet dit alles verstaan worden, maar als hetgeen, dat niet wezen màg; zeker moet het vergeven worden hun, in wie het zich vertoonde, maar als hetgeen, waarvan zij moeten worden gereinigd.

In het Slavische, in Dostojewsky mis ik het principiëel verweer.

En in een bepaald opzicht van religie heeft dit nog bijzondere beteekenis. Zal religie in onze bedorven en verlogende samenleving nog een kans hebben, dan zal zij in het bijzonder afwerend hebben te zijn tegenover veel in de traditioneel-religieuse gesteldheid, dat niet de zuiverheid en waarachtigheid, de grootte en de wijdte heeft, waardoor het in de toekomst-religie kan ingaan. Ook hier is noodig principiëel verweer, niet enkel (hoewel ook dit) al-verstaan en al-vergeven. Van combinaties van nog half-onbewust traditioneel aanvoelen der religie en 'Dostojewskisch' al-verstaan heb ik reeds te veel gezien, om het onbedenkelijk te achten[1)].

Echter, al is mijns inziens Germaansche gesteldheid van geringere eenzijdigheid dan Semietische of Slavische, zónder eenzijdigheid is ze niet. Eenzijdigheid is ons aller erfdeel. Dit heeft de Germaansche mythe principiëel erkend. Is het grootste waartoe een mensch, groep of gesteldheid bij machte is, boven zich zelf uit te wijzen, dan heeft ook het Germanendom die grootste aller daden gedaan. En wel, door in de nieuwe wereld na de Godenschemering niet te plaatsen Odhin, in wien haar eigen wezen was belichaamd - zijn eeuwig zoe-

1) Hierbij is niet ontkend, dat de goeddeels Semietisch georiënteerde traditioneele religie en het Germaansche ook wezenlijke zijden gemeen hebben tegenover het Slavische.

ken van de ‘grens’, zijn werven om wijsheid en liefde, zijn staag en hoog verweer, het is alles de eigen ziel van zijn volk - maar Balder, den zooveel zachtere en meer lichtende. Niet Odhin maar Balder is ten slotte de hoogste schepping van het Germanendom, zij het in veel vagere omtrekken. In hem heeft het Germaansche beseft, dat strijd en verweer van uit een wijder gezichtspunt nog anders te schatten waren dan het zelf deed en moest doen. Van hier uit is een universaliteit te benaderen, in welke de Germaan den Slaaf dichter bijkomt. Al vergeet de eerste hierbij niet, dat wij nog zijn in de dagen van Odhin.

Antwoord van Dr. H.T. de Graaf

In antwoord op uwe vragen betreffende Dostojewsky, deel ik u gaarne het onderstaande mede.

1. Ik las voor de eerste maal een werk van D. in 1898. Het was een Duitsche vertaling van het zoogenaamde ‘Schuld en Boete’, maar het droeg in deze vertaling den titel van Raskolnikow.

Ik herinner mij nog goed, welke indrukken het bij mij wekte. Ik vond het zoo verschrikkelijk, het greep mij zoo ontzettend aan, dat ik het niet kon uitlezen, maar het, even over de helft gekomen, weglegde, en eerst enkele maanden later de lectuur beëindigde. Iets dergelijks is mij bij mijn weten nog slechts éénmaal over komen, en wel bij het lezen van Romola, door George Eliot.

Den diepsten indruk maakten op mij Sonja en hare moeder, en ook de redeneeringen in het boek. Na de lectuur was er veel verwards in mijn indrukken, en eerst langzaam aan heb ik het boek leeren verstaan. De slot-

hoofdstukken zijn, alles bij elkaar genomen, voor mij van de meeste beteekenis.

2. Het duurde daarna vele jaren, vóórdat ik weer iets las. 't Was in 1908, dat ik ‘het Doodenhuis’ las. Toen heb ik D. vooral bewonderd in zijn psychologische kracht en die bewondering is voortdurend gestegen. Maar dieper beteekenis heeft D. eerst voor mij gekregen in 1914, in het voorjaar, door het lezen van de Gebroeders Karamazow.

3. Op deze vraag zou ik geen antwoord kunnen geven. De hoofdgedachte van ‘de Idioot’ lijkt mij het dichtst bij het wezen van D. gelegen, en voor mij is dat ook een der ontzaglijkste gedachten, die D. heeft gedacht.

4. D.'s zielsontleding heeft mij nooit bepaald vreemd toegeschenen. Maar ik kan niet zeggen, dat ik er meer menschenkennis door heb gekregen, wel meer eerbied voor ieder menschelijk wezen. Zijn zielsontleding heeft mij vooral versterkt in het besef van dat wat hooger is dan de empirische mensch.

5. D.'s beteekenis voor de religie acht ik gelegen in het opnieuw levend maken van de realiteit der Liefde van God. Dit heeft voor de religie der toekomst in zooverre beteekenis, dat het aan het besef der bedoelde realiteit mede een plaats daarin verzekert.

Antwoord van Emil Lucka

Ja, Dostojewski ist so gross, dass jeder von uns Geistig- Strebenden einmal von ihm ins tiefste getroffen worden ist, dass jeder die eigene Seele an den Gestalten dieses Dichters besser verstanden hat, dass vielleicht eines

Nachts von verhülltem Spiegel ein Tuch fortgezogen wurde und heimliche Triebe des Herzens schaudernd offenbar wurden. Nur langsam bin ich Dostojewski näher gekommen, zuerst war mir alles fremd in seiner Welt, doch immer stärker empfand ich das Menschliche aus seinen Verhüllungen. Und wie für viele der Mitlebenden ist auch für mich eine Zeit allerhöchster Verehrung Dostojewskis gekommen, ich habe in seinen Gestalten geforscht, habe mich um ihr Geheimnis bemüht. Tief hat mir die Brüderlichkeit und Menschenliebe ins Herz gefasst, die aus allen Wüstheiten und Verirrungen hervorzubrechen scheint, die allen Geist und alle Kunst verachtend hinter sich lässt.

So ist mir Dostojewski ein Heros und ein Ideal gewesen, und ich habe es bezeugt. Aber immer schmerzlicher habe ich das Fremde, ja das Feindselige in ihm gefühlt, besonders schroff bei der Lektüre seiner politischen Schriften, wo der zügellose Fanatismus, der grosse Hass gegen Europa ungehemmt und gestaltlos hervorbricht, dann bei der berühmten Rede über Puschkin, diesem Denkmal mehr des Hasses als der Brüderlichkeit. ‘Europa’ - das ist Dostojewskis grosser Fluch, Europa mit seiner schwer errungenen Erkenntnis, mit seiner leidgeboren Kunst, mit seinem Grundgefühl von der Kraft des Menschen und vom Segen der Natur. Es ist für Dostojewski das Reich des Antichrist, das Unnötige, das Gefährliche, denn die Seele des Menschen allein ist wert, angeschaut und geliebt zu werden. Nichts ist Gott wohlgefällig als Einkehr, Reue, Selbstzerfleischung. Ueber dieser dumpfen, schattenhaft-gespenstischen Menschenwelt wölbt sich niemals klar ein Sternhimmel, diesen Menschen ist nicht das selige Auge geschenkt, das an einem Frühlingsmorgen Erlösung schöpfen darf von allem Menschlichen - von aller psychologischen Qual.

Als ich das erkannte, da hat mir gegraut. Und ich habe gefühlt: etwas Entsetzliches ist in Dostojewski. Vielleicht ruht alle seine Predigt der Liebe auf dem Grund tiefen Hasses und letzter Verzweiflung? Vielleicht ist Dostojewski nicht Fürst Myschkin und nicht Aljoscha Karamasoff, sondern der Rasende, der ein Heiliger sein will, Ivan Karamasoff? Ist vielleicht die Orthodoxie Dostojewskis mehr heimlicher Hass gegen alles andere als wahre Religion, wahre Liebe? Und ich glaubte zu verstehen: ungeheuer ist der Zwiespalt in dieser Seele, schrecklich ist der Kampf in ihr wie in der Seele seiner grössten Gestalt Ivan, der dem Wahnsinn verfallen muss, weil sie vom Uebermass des Hasses und der dämonischen Verzweiflung zersprengt wird. Dostojewski ist der riesige Zwiespältige, ist Hamlet geturmt auf Faust, eingesperrt in die Seele eines sich selbst geisselnden mittelalterlichen Asketen, der das Fleisch hasst - und in dem der Hass so gewaltig wird, dass er endlich auch vor der Seele nicht mehr Halt machen kann. Dostojewski hat den völligen Atheismus und den höchsten geistigen Skeptizismus, hat alle Verzweiflungen und alle Nihilismen nicht nur verstanden, sondern im tiefsten durchgelebt, und er vernichtet mit wildem Entschluss seine geistige Existenz: er will einfältig sein wie der Muschik, will vor Heiligenbildern in Andacht und ohne jeden Nebengedanken knien. Ohne jeden Nebengedanken - und sein Geist ist doch so mannigfach, dass er aus lauter Nebengedanken zusammenfliesst, seine Seele so abgründig, dass sie nicht Einfalt und Andacht kennt. Das Kindliche, das Gottergebene ist bei Dostojewski nur die Sehnsucht des Ueberraffinierten, nicht Wirklichkeit.

Die Männer Dostojewskis sind Fanatiker eines Phantoms, sind Epileptiker, sind Heilige und. Mörder in einem, ‘Naturen mit zwei Abgründen’. Seine Frauen sind Hysterikerinnen. Er findet über die Frauen einmal

das grauenhafte Wort: ‘Gott hat ihnen in seiner Güte die Hysterie geschenkt’, das will heissen: die Welt ist so völlig zum Verzweifeln, dass der pathologische Krampf noch immer das Beste sein mag. Seine Menschen sind wie er selbst: jedem Laster hingegeben und dann wieder zu jeder Selbstanklage und zu jeder Selbstdemütigung bereit. Sie haben keine Würde, sie sind Barbaren, Knechte ihrer Leidenschaft und Zerknirschte ihres strafenden Gewissens. Für sie alle ist ein Erlösungsmittel gewachsen, die Religion, die zwischen Indien und Europa gedeiht, die Religion Russlands und Dostojewskis: Allbrüderlichkeit, Allliebe, die Persönlichkeit ist bedeutungslos, jede Grenze zwischen Mensch und Mensch schwindet dahin.

Als ich dies nicht auf einmal, sondern allmählich - erkannt hatte, fragte es in mir immer drängender: Kann das der Künder unserer Zukunft sein, der alles, was uns wert gilt, verflucht und vernichten will? Sind wir Rasende, Heilige, Verbrecher? Stossen wir einem das Messer ins Herz und bitten wir ihn gleichzeitig weinend um Verzeihung, dass wir ihm dies antun müssen? Dostojewski ist - von der unerhörtenseelischen Differenzierung abgesehen - unserem Mittelalter zu vergleichen. Wir aber haben ein Jahrtausend gerungen, um die Erde, um die Schönheit, um den Geist, um ein erträgliches Gleichgewicht der Menschen zu einander. Allzuviel haben wir ja nicht erreicht - die Geschehnisse der letzten Jahre beweisen es - aber feig und schmählich wäre es, darum alles hinzuwerfen, was die Besten erkämpft und mit ihrem Glück bezahlt haben, um sich dem russischen Chaos zu verschreiben oder - wie andere es wollen - dem indischen Nirvana. Fremde Bereiche des Lebens. Unsere religiösen Genien heissen F r a n c i s c u s , der die Blumen und die Vögel geliebt hat und ohne Ressentiment gewesen ist; D a n t e , der grosse Gestal-

ter der Legende; Meister E c k e h a r t , der das Fünklein der Ewigkeit in der eigenen Seele hütet und schürt; L u t h e r , der Verantwortung tragen will vor dem Angesicht Gottes; B a c h , der um die letzten Tiefen weiss; K i e r k e g a a r d , der nicht ruht als mit der absoluten Wahrheit im Herzen; und andere, gross geschnittene Gestalten, nicht zerfliessende Schemen. Die Religion, das Christentum unserer Welt trägt nicht das Angesicht Russlands. Der nur auf ‘gut’ und ‘böse’ gestellte Gott Dostojewskis ist ein Gott'schuldbewusster enger Seelen, die niemals ins Freie treten, ist auch nicht der Gott der Evangelien, denn die sind frohe Verheissung and nicht zerstörender Brand.

Niemand kann die Bedeutung Dostojewskis stärker empfinden als ich. Er repräsentiert - besser halluziniert - eine Art, Mensch zu sein, eine grosse Möglichkeit der Seele wie vielleicht nur noch Buddha. Er ist gross, er ist jeder Bewunderung wert. Aber sein Ideal ist etwas anderes als das Beste in uns, wollten wir ihm nachfolgen, so müssten wir uns selbst aufgeben und uns selbst karikieren. Wir würden ja doch nimmermehr voraussetzungslose, kulturfremde, gestaltungsfeindliche Russen. Als eine Kur für die starren und brutalen Macht-Fanatiker, die als sein Zerrbild zu dem Persönlichkeits-Bewusstsein Europas gehüren wie der Schatten zur Flamme, mag Dostojewski gleichwie Tolstoj willkommen sein; aber niemals als ein letztes Ziel. Wollten wir werden, was uns nicht bestimmt ist, so würden wir uns nur selbst zerstören und ins Negative versinken.

Antwoord van Dr. G.J. Heering

Als student in 1900 las ik Dostojevsky voor het eerst ‘Schuld en Boete’. Door zijn fascineerende psycholo-

gie was het boek een gebeurtenis voor mij en voor één mijner clubgenooten, een jurist, met wien ik het stille duel Raskolnikoff-Petrowitch in spanning volgde.

In 1910 kwam ‘De Gebroeders Karamazoff’ mij onder de oogen. Ook dit greep me, maar toch anders. Ik redeneerde met Iwan, vocht met Dmitri, ging stil en eerbiedig naast Alioscha, den minst waarschijnlijke der broeders, meer een Christus dan een mensch. In ‘De Hervorming’ drong ik er op aan, dat men het lezen zou. Veel later las ik ‘De Idioot’ en de ‘Demonen’. Van al Dostojevky's werken staat ‘De Idioot’ voor mij bovenaan. In een van mijn drukste werkmaanden heeft het op alle tusschen-kwartieren en vele late uren beslag gelegd. Vorst Myschkin, schijnbaar nog onwaarschijnlijker, inderdaad veel reëeler dan Alioscha, léefde voor me, en doet dit nog. Zijn gesprek met Rogoschin in het portaal en op de stoep van diens huis, een gesprek, waarin men nu eens beklemd in den afgrond, dan weer bevrijd in den hemel ziet van den menschelijken geest, behoort tot het aangrijpendste, dat ik ooit las.

Dostojevsky's zielsontleding is mij vertrouwd alsof ze was van mijn oneindig-rijkere en scherper zien deeigen-ik, ook al valt de analyseering van een Kiriloffgrootendeels buiten mijn eigenlevensgevoel. Een Westersche reactie: ‘Maar die menschen van Dostojevsky d o e n niets!’ kwam pas later bij mij boven. Daarvoor laat de schrijver onder de lectuur te sterk voelen, dat de handeling van den g e e s t de belangrijkste is.

Het meeste dank ik Dostojevsky voor de versterking van mijn overtuiging, dat het zedelijke de kern is van den geest, en voor de vergrooting van mijn geloof, dat de nobele ziel de hoogste waarde is op aarde en de zuiverste kenbron van God. ‘De reinen van hart zullen God zien’. - Myschkin streelt het gelaat van den ongelukkigen moordenaar van hun beider geliefde, de

plompe Schatoff bidt in het zwaarste uur der bevalling zijner weggeloopen vrouw, dat het kind, waarvan hij de vader niet is, goed ter wereld mag komen en dat zijn vrouw mag worden gespaard. Het is van bovenaardsche goedheid. Maar dat Dostojevsky het ons aannemelijk weet te maken, als gebeurd op aarde, is een winst voor immer.

Geen der groote romanschrijvers heeft, bij mijn weten, de diepte van het menschenhart en de diepte van het Evangelie (voor mij is dit eenzelfde diepte) zóó gepeild als Dostojevsky. Dat Christus is gekomen om 'zondaars' te redden en dat de ootmoedigen Gods Genade zullen ervaren, Sonja, Alioscha, Myschkin en zooveel anderen staan voor ons om het te getuigen. Nergens heb ik de waarheid van het kinderlijk-diepzinnigewoord uit Lucas XV: 'Er zal vreugde zijn in den hemel over één zondaar die zich bekeert,' teerder en inniger hooren belijden dan in hetgeen Myschkin vóór Rogoschin's huis vertelt van die jonge boerenvrouw, die ontroerd en eerbiedig een kruis sloeg, toen haar kindje voor 't eerst tegen haar lachte, en, gevraagd, waarom zij dat deed, antwoordde: 'Zoo groot als de blijdschap van een moeder is, wanneer zij den eersten lach van haar kind ziet, zoo groot moet ook telkenmale de blijdschap van God zijn, wanneer een zondaar met geheel zijn ziel zich tot Hem wendt.' 'Ik houd het ervoor,' zegt Myschkin -Dostojevsky, 'dat die boerenvrouw hiermede een diepe gedachte uitsprak, waarin de geheele zin van het Christendom ligt opgesloten.'

Het Christendom is voor mij meer dan dit alleen. Ook de komst van het Koninkrijk Gods op aarde, de heiliging der wereld. De gestalte van Christus, de Heiland van mensch èn wereld, houdt beide gedachten in.

Hoe de religie der toekomst zal zijn, weet natuurlijk geen mensch. Wat men daarvoor uitgeeft, lijkt door-

gaans wonderveel op de religie van den spreker. Onder dit voorbehoud durf ik mijn overtuiging mee te deelen, dat bovengenoemd Christendom de leiding zal behouden in de komende religie. Dat in die religie het sociale element (hoe bitter noodig ook in de komende tijden) en het kosmische bewustzijn (hoezeer ook onmisbare reactie en aanvulling) het personalistische centrum van het Christendom niet uit het middelpunt der religie zullen verdrijven, daartoe zal ook Dostojevsky, zoo lang als hij gelezen wordt - wel héél lang zal dat wezen - het zijne bijdragen.

Antwoord van Madeleine Böhtlingk

Het eerste werk van Dostojevski, dat ik, - het is nu 8 jaar geleden, - in handen kreeg, was: Schuld en Boete. Al was de indruk groot, zoo overweldigend was die niet, als jaren daarna, toen ik ‘die Brüder Karamazoff’, ‘der Idiot’, ‘die Dämonen’ leerde kennen.

Niet de analyse van dezen dichter tot in het verborgene, niet dit was het eigenlijk bevrijdende dezer lectuur voor mij; - de zelfkennis, waartoe Dostojevski mij bracht, greep mij aan, - maar dat al deze menschen, z e l f s zóó gekend, j u i s t zoo gekend, het leven waard, liefde waard bleken, dat was 't wat mij bevrijdde. Ik begon de werkelijkheid omtrent mijzelf te durven aanvaarden

Het werk van Dostojevski was mij niet vreemd. Ik besefte, dat het verwijt abnormale personen te hebben geschapen, hem niet raakt; dat er hier geen sprake is van disproporties, dat hier slechts de afmetingen ongewoon zijn.

Neen, het werk van Dostojevski was mij niet vreemd, ik voelde mij bij deze lectuur als het ware voor het eerst

thuiskomen, thuis in de werkelijkheid, en ik besefte, dat waarachtige vroomheid haar oorzaak vindt in een verhevigd realiteitsgevoel. Dat Dostojevski dit besef wekte, van welk een ontzaggelijke beteekenis mag het voor de toekomst zijn.

Antwoord van Alb. Plasschaert.

Toen ik, langgeleden, voor het eerst mijn eerste boek van Dostojewsky had gelezen (het was het verhaal van de Broeders Karamasow), trof me het karakter van Dostojewsky's l i e f d e . Deze waardeering is nooit veranderd; de liefde van Dostojewsky is voor mij de meest o n d o g m a t i s c h e gebleven, die ik ken. En daar zij een essentiëele trek is van dit omvaemend karakter, moet hier onmiddelijk gezegd worden, dat elke dogmatiseering van dezen schrijver, onmiddelijk tegen zijn grootste waarde ingaat.

De liefde van Dostojewsky begrijpt meer dan eenige andere. Zij opent haar armen niet, omdat zij maar gedeeltelijk verstaat; zij opent en breidt haar armen, omdat z e v e r s t a a t . Zij verstaat de liefde, de zachtheid, de krachten, de moeiten, den toorn, de kilte; zij verstaat de weerloosheid en den weerstand; wat zwijgt en wat mort; zij is, zelve, voor het verdragen, het aanvaarden van wat komt.

Dostojewsky is de grootste schrijver van romans der 19de eeuw; dat beteekent dus, dat hij menschen met een omtrek, met een persoonlijkheid moet kunnen doen leven, los van den achtergrond; schijnbaar vrij zooals dat in het leven ook gebeurt. Het is overbodig te herhalen, hier, dat hij dat kon; d e g e s t a l t e n l e v e n v o l o p e e n e i g e n l e v e n ; zij zijn. Ze zijn, als wij, rechtvaardig, onrechtvaardig; zacht, fel; hulpeloos,

hevig; toornig, mild. Ze leven als bezielde organismen. Ze zijn psychologisch van een meest bizondere nauwkeurigheid; zelden is de zielsbeweging zóó ver gevolgd, en zoo licht aangeraakt, waar dat noodig is.

Ik meen, dat dit met nadruk te constateeren is: Dostojewsky's ziels kennis is misschien de meest ongewone, die bestaat; en ik bedoel met dit 'ongewoon' de meest rijke, de meest groote. Het is toch voor mij steeds een bewering van den letterkundigen burgerman, dat de psychologie van Dostojewsky Aziatisch (wat is dat?) dus 'locaal' zou zijn, en niet algemeen, niet algemeene zekerheden vertoonend. Onbewust is deze bewering zijner tegenstanders een bewijs van hun schrik voor zijn diepte, en voor de fijnheid der vertwijging. Voor anderen schijnt zijn zielskennis te gelden als 'buitensporig'; ik vermoed, dat deze kudde van ontkenners of niet op de hoogte is van zijn werk of geestlijk-armelijk leeft; in het werk vindt ge eenvoudigen en buitensporigen, zooals overal, gemengd; en vergeten wordt dat de buitensporigen evenmin te mijden zijn als de gewonen; zij bestaan ook, en zij verklaren de maxima van het leven als gebaar, als vaart, als aanval. 'Schuld en boete' is voor mij niet Dostojewsky's belangrijkst boek. Ik vind hem grooter in de Broeders Karamasow, in de Daemonen, in 'de Idioot' en in sommige zijner kleinere geschriften als Arme Menschen. Hij heeft daar meer het gevoel der ruimte in zijn psychologie - die hem voor mij steeds aangrijpender maakt dan de anderen. Het is bij Dostojewsky, soms, of het leven ziedend onder zijn schrijvende handen geboren wordt, of, en dat is anders, een glimlach zonder einde en zonder zwakheid (als die van Aljoscha) ontstaat in hem en straalt voor eeuwig over de kinderen.

Antwoord van François Pauwels[1)]

Na m'n candidaats-examen te Amsterdam met succes te hebben afgelegd zei m'n zorgzame vader eenigen tijd daarna: ‘je gaat je studie verder in Utrecht voltooien, ik heb een kamer voor je gehuurd, morgen vertrek je’. - Ik begreep waarom deze maatregel getroffen was, moest afscheid nemen van m'n talrijke mede-droomers, mede-fuivers, mede-nietsdoeners en zat waarlijk des anderen daags in een ellendig pension-kamertje, als ‘commensaal’ eener triestige, bleeke Utrechtsche burger-familie. M'n boekenrijkdom bestond uit een splinternieuwe Fruin, wiens vreeselijke wetten me niet in het minst interesseerden en een aantalversche dictaatcahiers, waarin al spoedig eenige elegische strophen aan mijne te Amsterdam gebleven bruid verschenen. Andere of meerdere boeken bezat ik niet en m'n zakgeld was niet van dien aard dat ik nieuwe kon aanschaffen.

Maar m'n brave, goeie vader had buiten den waard gerekend! - Vlak tegenover m'n deur was een zeer goor kantoor-boekhandeltje, waar een gedrukt plakkaat aankondigde dat er tevens een ‘leesbibliotheek in vier talen’ werd gehouden en voor enkele centen werd ik lezer van Dostojevsky's ‘Schuld en boete’ in een voortreffelijke Duitsche vertaling. -

Toen werd m'n armzalige studenten-kast een paleis! Des avonds zat ik bij m'n rustige bureau-lamp - eenigst uit Amsterdam meegebracht meubel - te lezen, ieder woord proevend, iedere bladzijde met eerbiedige vingers betastend, het geheele meesterwerk koesterend in een stemming van angstige, ademlooze spanning.

Ik had reeds heel wat boeken op dien leeftijd verslonden. Zola, Balzac, de Maupassant en anderen waren mij geen

1) Dichter van den bekenden versbundel ‘Phantomen’ - doch ook - tot goed begrip van bovenstaande belangrijke beschouwing is het voor den lezer noodig te weten - advocaat te Amsterdam, pleiter in vele der geruchtmakende strafzaken der laatste jaren.

vreemden meer, maar dit, dit sublieme werk deed al het andere - hoewel tijdelijk - in het niet zinken en een geheel nieuwe wereld ging voor mij open.

Niet die van de Russische samenleving, hoe meesterlijk ook aangeduid. Deze toch had niet allereerst mijne belangstelling, daar de zooeven genoemde Franschen mij wat milieu-schildering betreft reeds danig hadden verwend. Neen, ik onderging voor het eerst in m'n leven het grootsche mysterie van de misdaad en ik mag gerust verklaren dat deze sensatie door dat boek gewekt m'n verdere leven machtig heeft bepaald. Sindsdien begon de misdadiger en als maatschappelijke verschijning en als menschelijk wezen mij belang in te boezemen. De studie van het strafrecht werd mij een genoegen, gevangenis-stelsels en strafmethoden trokken mij geheimzinnig aan en ik begon de krantenverslagen over geruchtmakende strafprocessen aandachtig te volgen. Van denzelfden schrijver las ik in die periode 'Erinnerungen aus einem toten Hause' en ik zou vele jaren later moeten erkennen dat het treurige lot der Siberische bannelingen met ketting en kogel aan het been, maar vrij loopend in Gods vrije natuur, minder erg is dan de menschonteerende cellulaire opsluiting, waardoor men in ons beschaafde Europa den delinquent langzaam doodmartelt.

Van Dostojevsky Een ik toen zoowat alles gaan lezen, maar eerlijk gezegd Een ik door geen zijner werken meer zoo gepakt als door 'schuld und Sühne'. Juist waar hij meer typisch-Russisch of zoo ge wilt, Aziatisch was, vond ik hem minder belangrijk. Ik geloof ook dat deze groote, rijke mensch zich allereerst mensch-beelder heeft gevoeld, dat de menschelijke ziel hem meer inspireerde dan plaatselijke schildering en locale kleur, waarin ik Gorki verreweg zijn meerdere vind. Bij dezen laatsten bekoorlijken verteller echter ontbreekt dat ge-

weldige indringings-vermogen in het wezen van welken mensch ook, als bij Dostojevsky! Dostojevsky's menschen zijn niet allereerst ‘Russen’, het zijn menschen die ge overal aantreft, in uw naaste omgeving wellicht. Met menigen moordenaar heb ik gesproken en steeds greep het mij aan, wanneer ik bedacht, dat ik daar een mensch tegenover me had, die een ander mensch van het leven had beroofd.

Onwillekeurig richtte mijn aandacht zich dadelijk op zijn handen; ik zocht daar het mes en ik wilde in z'n oogen even de sensatie van ‘de moord’ zien flitsen. Maar ach, wat zijn de meeste moordenaars armzalige, stumperige onnoozelen, alleen belangrijk door den ‘moed’ van één daad! - Het verhaal van hun misdaad, bij bekentenis, is meestal onbelangrijk, burgerlijk, miezerig, terwijl het ‘moment’, de seconde van de in dolle woede of rooflust of angst of bij vergissing toegebrachte steek of slag, zoo goed als nimmer helder naar voren komt. De werkelijke misdadiger, de geboren zwarte ziel, is uiterst zeldzaam! - Ik heb zoo bij de meesten de meening niet kunnen wegwerken, dat een ietsje meer bedachtzaamheid, één borrel minder, één tientje meer in de portemonnaie hen nimmer tot moordenaar gemaakt zou hebben, en dat hun onontwaakte, ongevormde geest meer belangrijk is uit een sociaal dan uit een psychologisch oogpunt. Ik geloof absoluut stellig - al zullen er velen spottend om lachen - dat ge de meeste moordenaars met een ernstige vermaning kunt laten loopen, zooiets als ‘opgepast dat het niet weer gebeurt’ en dat dan ook waarlijk die lieden nimmer meer tot een dergelijk misdrijf zouden vervallen, misschien zelfs nuttige en oppassende burgers zouden worden, zonder hulp van welke reclasseerings-instelling ook. Want wat de cel niet kan en niet doet, dat kan en doet de misdaad zelf! De moordenaar lijdt, wanneer hij niet met de maatschappij voor den

rechter heeft afgerekend, ontzaglijk meer, dan wanneer hij z'n jaartjes uit gaat zitten en zoodoende met de samenleving in compensatie treedt!

Dit nu, deze nawerking van de daad in den dader heeft Dostojevsky gegeven op eene wijze die het phenomenale nabij komt. Men zou geneigd zijn te verklaren dat alleen iemand die zelf gemoord heeft, zòò den moordenaar na zijn daad kan uitbeelden. Een heel enkele keer heb ik van beklaagden wel uitlatingen vernomen, waarmede ze op den tijd doelden toen ze nog vrij met hun daad waren en de justitie ze nog niet had gegrepen. Uit die korte, vaak als in droom gezegde woorden, heb ik even de verschrikking van het 'na de daad' kunnen proeven en die vluchtige momenten brachten mij steeds weer het wonderwerk van den Rus voor oogen. - Hij heeft de apotheose gegeven van 'het misdadige', geweldig, af, voor alle tijden.

Deze schakeering van het menschelijk wezen vindt in hem zijn volledige, onnavolgbare uitdrukking. Het kennen van dezen 'bijbel' moest voor alle rechters, advocaten, voor ieder die met justiciabelen te maken heeft, verplicht worden gesteld.

Antwoord van A.H. Nijhoff-Wind

Waar, en wanneer ik voor het eerst een boek van Dostojevski heb gelezen, kan ik mij niet meer met duidelijkheid herinneren. In ieder geval heeft die eerste lezing daarvan niet een blijvenden indruk op mij gemaakt (ad 1). Van verder strekkende beteekenis evenwel is voor mij de latere lectuur van zijn werken geweest (ad 2).

Zonder eenigen twijfel, geloof ik dat Dostojevski niet alleen voor mij, maar ook voor de geheele litteratuur van de toekomst, van een groote beteekenis zal blijken te zijn.

Ik bezig hier opzettelijk het woord litteratuur, en zou er aan toe willen voegen speciaal de roman-litteratuur, aangezien voor mij Dostojevski vóór alles kunstenaar geweest is, en mijns inziens zijn voornamelijke beteekenis ook ligt op het gebied van de kunst.

Als kunstenaar acht ik Dost. de hervormer van deze eeuw, en ik verbeeld mij, dat hij niets minder dan een revolutie op het gebied van de roman-techniek van dezen tijd heeft bewerkstelligd.

Werden n.l. tot op heden de groote figuren van een roman, opgebouwd naar de geestelijke levensaanschouwing van hunne componisten, en werd, door het slagen of failliet gaan van deze vormgegeven beschouwingen min of meer een oratio pro domo of een vonnis uitgesproken, Dost. laat ons zien, dat, slagend of niet-slagend, misdadiger of heilige, dat onverschillig iedere figuur, mits zijn grootheid deze naam waardig geacht kan worden, onherroepelijk gelijk heeft.

Dostojevski roept het ons toe, dat níét de grootheid van de ziel bepaald wordt door een groote conceptie van het intellect alleen, dat niet deze gids van den geest de richting bepaalt en de ziener is van het einde. Hij heeft begrepen dat er een macht is, sterker, dan die van een uiterste geestes cultiveering en machtiger, dan de meest toegespitste wilsuiting, aangezien hij deze beide volkomen omvat, aangezien hij deze beide, die gewoonlijk als het eenig erkende levenselement worden aangenomen, in zich sluit als een der geringere onder-eigenschappen van zijn wezen. En deze macht is de ziel. Niet een speciaal ethisch of religieus element, zooals dikwijls onder het begrip ziel verstaan wordt, maar de gfondopzet van het karakter. De ruwe schets, de grove omtrek van den primitieven oervorm van ons onbewuste wezen. Hij heeft begrepen, dat deze veelal volkomen onbekende duistere innerlijke drang in werke-

lijkheid de mentor is van al onze daden, en níét de wil die tastend en overleggend een vorm voor dien drang tot activiteit tracht te zoeken.

De ziel overlegt nooit. De ziel is de niet weerhoudbare, niet in te perken beweging. De groote stroom, die blindelings luisterend naar de stem van de natuur, wel afgeleid door de redenen van het intellect, maar nooit daardoor bepaald, aan het einde de eigen bedding terug vinden zal.

Heeft hij zelf niet gezegd: God was met de dieren alvorens met de menschen te zijn?

En schiep hij ons zoodanig niet zijn wereld, die een geheel eigen is geworden?

Wreed, maar verheven.

Wreed in de verwilderde stuiptrekkende verwarringen van den geest, de hartstochten en de berekeningen, maar groot en verheven in die kern van vuur die het innerlijk verteert, en verterend, als een louterend licht boven de puinhoopen opwaarts stijgt.

Zoodoende kon hij niet meer veroordeelen.

Kwaad of goed, verfijnd tot in het verhevene, of verwilderd tot in de laagste liederlijkheid, hij heeft begrepen, dat het ál zijn vergeving vindt. Zijn vergeving en zijn eenheid in den eindelijken terugkeer tot het leven, tot die onuitputtelijke, onverzadiglijke bron, die geeft en terugneemt, en wier bedoelingen ondoorgrondelijk zijn. Ook een Fedor Pawlowitsch Karamazoff is groot, ook deze duistere aardkracht van liederlijkheid en lage hartstochten heeft zijn goed recht van bestaan, omdat het leven in hem niet minder hevig brandt, dan in een ander. Omdat ook voor hém de mogelijkheden dezelfde zijn, omdat ook zijn kansen, zíjn aspecten, zijn rechters, geen andere zijn, omdat, om kort te gaan, voor ieder mensch God een ééndere God is.

En niet minder groot is Iwan, de verfijnde, duivelscher

nog dan de duivel zelf, die in het hooghartig besef van zijn verlorenheid, zelfs na den kus van Jezus, de stem van zijn hart weet te beheerschen en voor de tweede maal Christus heengaan laat.

Maar van een ongeloofelijke schoonheid moet ook Aljoscha zijn, de stilgeworden passieve, - de toehoorder, wiens hart blank van hartstocht en arbeid, de woorden opvangt en in zijn hart bewaart.

De luisteraar, die Gods woord hoorde, en eenmaal de echo vinden zal, die antwoorden moet.

Met opzet heb ik deze figuren gekozen, niet alleen, omdat ze mij als de topfiguren van Dostojevski's oeuvre voorkomen, maar ook, omdat ik geloof, dat dit werk: De gebroeders Karamazoff, als de synthese van zijn voorgaande drie groote werken, De Idioot, Raskolnikov, en De Demonen, kan beschouwd worden. Deze drie elementen hebben Dost.'s kunst beheerscht: Hemel, Hel en Aarde. En het eeuwig conflict, de groote strijd op leven en dood, die nog gevoerd wordt, en immer gevoerd worden zal, is het geweest die hem tot de groote daad van zijn kunstscheppingen, dreef.

En zoo zouden wij in Aljoscha de aloude figuur van den Heilige kunnen terugvinden, in Iwan den Duivel, en in Dmitri Karamazoff den Mensch.

Ik geloof, dat Dostojevski zóó tot de compositie van zijn gebroeders Karamazoff is gekomen.

Niet uit religieuze tendenz, (ad 5), maar uit zuiver artistieke bewondering voor dit grootste aller problemen, waarvan de drie personificaties tegelijk den meest elementairen en meest verscherpten vorm hebben aangenomen.

Waar evenwel de oude kunstenaars zich ook aan de uiterlijkheid van God, Mensch en Duivel hielden, en zoodoende hun kunst aan deze vormen tot het mythologische wisten te verheffen, heeft Dostojevski, juist

daaraan tegengesteld, door zijn kunst zijn figuren tot mythologische heldenfiguren verheven.

Als bewijs dat Dost. zeker geen religieuse toekomstleer heeft willen verkondigen, zou ik erop willen wijzen, dat, waar de figuren van Iwan en Stawrogin, van Dmitri en Raskolnikov en zelfs van een Fedor Karamazoff met een begeesterde en bijna verdedigende liefde zijn geschreven, blijven de figuren van Aljoscha en de Idioot en Sossima, ondanks den voortreffelijken opzet, zwak van uitwerking en niet meer dan schimachtig.

Daar, waar de vernietigende orkaan der elementen eindigde, en de hemel zich tot een effen licht verklaarde, was het werk van Dostojevski geëindigd.

Zoo acht ik dus de groote beteekenis, die Dostojevski ongetwijfeld voor dezen tijd heeft, een zuiver artistieke. Hoogstens een, die een dieperen blik leert werpen in de afgronden van de menschelijke ziel, maar ook dit maakt een deel uit van zijn grootheid als kunstenaar.

Bovendien geloof ik, dat datgene wat wij geneigd zouden zijn bij Dostojevski als religieuze tendenz te zien, een onwillekeurig voortvloeisel is van zijn Russische natuur en een toevallig gevolg van opvoeding en omgeving.

Zeker geloof ik, dat Dostojevski vóór alles een zuivere Rus geweest is.

Maar ook meen ik, dat hij, wat zijn kunst betreft, boven het Russische is uitgekomen, en ook West-Europa in zijn werk vervat heeft, en als zoodanig niet meer als een vreemde invloed behoeft te worden beschouwd. (ad 4).

Antwoord van Joh. Tielrooy

I Voor de eerste maal las ik een boek van Dostojefski nu 16 jaar geleden. 't Was Misdaad en Straf.

Eenigen tijd tevoren eindelijk bevrijd van de school, leefde ik alleen te Parijs, trotsch op mijn ‘zelfstandigheid,’ open voor alles, overmoedig. Mijn indrukken? Dat Raskolnikof gelijk had toen hij besloot tot den moord. Want was zijn redeneering niet feilloos? Het nude mensch diende tot niets; haar geld zou Raskolnikof in staat stellen tot veel goeds en moois; ergo, de moord moest de samenleving slechts winst brengen. En mijn indruk van de ontknooping? Dat de slimheid van den rechter van instructie schitterend gegeven was; dat Raskolnikof's zenuwachtigheid slechts toevallig en dat zijn ‘wedergeboorte’ in gezelschap van een slecht meisje een raar verzinsel was. Hoe vaak heb ik een mijner naaste familieleden onthutst door het betoog dat moord met voorbedachten rade nog zoo kwaad niet is en dat 't er voor een verstandig, consequent moordenaar maar op aan komt, zich goed te houden, beter nl. dan Raskolnikof....

II Herhaalde lectuur van hetzelfde werk heeft mij later doen inzien, dat er tegen moord toch een geheimzinnig bezwaar schijnt te bestaan.... Ik Een toen gaan gelooven, dat gewelddadigheden tusschen menschen underling zoo iets zijn als een vergrijp tegen den goeden smaak, ja, dat ze misschien zelfs een inbreuk beteekenen op een door hooger macht gewilde eenheid, dat ze een ontkenning, een afbreken zijn van het goddelijk Levende. Maar heb ik dit besef nu werkelijk van Dostojefski? Het kan ook door eigen innerlijke ervaring ontstaan zijn. In elk geval Een ik het prachtige slot van M i s d a a d e n S t r a f gaan begrijpen en meevoelen, en een pleidooi voor moord zal men nog maar zelden van mij hooren.

III Mij onbekend. Niets anders van Dostojefski heb

ik geheel gelezen, tot nu toe. Wel veel over hem. De Fransche litteratuur neemt het meerendeel van mijn tijd in beslag. Die bevat eigenlijk alles. Bovendien kan ik die in 't oorspronkelijk genieten. Een vertaald geschrift, vooral als 't een k u n s t w e r k is, komt bij den lezer nooit geheel tot zijn recht. Hij haalt er de ‘ideeën’ uit, maar proeft den smaak niet nauwkeurig. Daarom heb ik Russische boeken nog wel eens wat laten wachten.

IV Dostojefski's zielsontleding is mij eerder vertrouwd dan vreemd. Zijn menschen zijn menschen als wij. Het probleem van M i s d a a d e n S t r a f is een algemeen menschelijk probleem: wat is goed, wat is kwaad, wat is het geweten? U ziet uit het bovenstaande, dat ik mij dit probleem heb aangetrokken, al Een ik geen Rus. Dostojefski's boeken doen wel Russisch aan, maar door bijkomstigheden.

V Dostojefski's beteekenis voor de religie der toekomst kan, voor zoover ik zie, tweeledig zijn. Door hem misschien zal de menschheid een steeds dieper besef winnen van de ontoereikendheid der verstandelijke analyse, van de eenheid van al het bestaande, van het Goddelijke in één woord. En dit zou mij gelukkiger maken. Echter kan Dostojefski ook steun geven aan het Christendom; met name aan het sentimenteel vooroordeel der Christenen als zou armoede van geest een bijzondere soort van... rijkdom zijn. En dan zou ik, voor mij, me in deze wereld steeds minder thuis gaan gevoelen.

Antwoord van Herman Wolf

Met zekeren schroom ga ik er toe over eenige van uw vragen over Dostojevski te beantwoorden. Ik ken

slechts enkele van diens werken en acht mij daarom feitelijk niet in staat iets over hem te zeggen dat voor u en uw lezers van groot belang kan zijn. Als ik echter na eenige aarzeling toch aan uw uitnoodiging gevol geef, dan doe ik dit omdat ik na een herhaalde lectuur der 'Gebroeders Karamasoff' de behoefte gevoel, mij rekenschap te geven van den indruk dien dit werk op mij heeft gemaakt en in de hoop ook anderen te bewegen tot de lectuur over te gaan.

Als ik mij dan afvraag wat mij het meest heeft getroffen in dit gigantische werk, dan moet ik bekennen dat nòch het ontzaglijke dramatische verhaaltalent van dezen schrijver nòch de daemonische ontledingswellust waarmee hij zich op zijn schepselen werpt, op mij den diepsten indruk heeft gemaakt, maar dat het ontzettende gesprek van Iwan met Aljoscha over het menschelijke lijden mij den grooten denker in Dostojevski heeft geopenbaard, en het ontroerend verhaal van den dronkaard Ssnegireff mij den m e n s c h Dostojevski lief heeft doen krijgen. Dat gesprek van Iwan met zijn broer schijnt mij tot het diepzinnigste te behooren dat ooit over de beteekenis van het lijden is gezegd. En slechts een mensch, die zelf ontzettend heeft geleden, kan zoo onvergetelijk de tragedie van het leven uitbeelden, gelijk Dostojevski in dit verhaal van Ssnegireff en diens gezin.

Zelden of nooit vindt men, geloof ik, een zóó zuiver gevoel voor de verworpenen en ellendigen, ziet men zóó het bloedend hart van een mensch, die dezen liefhad als zijn broeders....

Daarom meen ik dat, als D. reeds Lang niet meer in de mode zal zijn, men toch in de toekomst in hem wellicht den eenigen r e p r e s e n t a t i e v e n mensch zal zien, die in dezen tijd nog als een waarachtig Christen leefde. Maar dan zal tevens blijken of Dostojevski voor onzen

tijd slechts de geniale psycholoog is geweest, die de ontbinding van onze beschaving heeft verhaast, omdat men in zijn werken niets anders kon zien dan den moreelen chaos, die er ongetwijfeld in te vinden is, òf dat wij in hem vooral dat geloof vermochten te ontdekken, dat ons kon helpen de ontreddering en verscheurdheid, waaraan wij thans allen lijden, te boven te komen, en om dat te bereiken waarvan wij nu nog slechts in vage bewoordingen kunnen gewagen.

Antwoord van Dop Bles

De beantwoording van vraag I en II is slechts belangrijk uit den mond van bekende figuren, onnoodige confessie van gewone stervelingen.

Wat vraag III betreft heb ik het steeds aldus aangevoeld: De Gebroeders Karamazoff is mij 't boek der herinnering, beschouwend zien van het beleefde.

De Idioot is 't boek van zijn geloof, de toekomstdroom, waarvan Demonen de verwezenlijking vertragen moet, de erkenning, zoo niet de herkenning van de machten die 't Heden beheerschen.

Dostojewski beschouw ik als een realist, voor wien de ziel een realiteit is. Velen zal hij dieper in eigen ziel doen dringen, doch ook enkelen terugroepen, die als spel, te ver zich wagen dorsten. Een speciale Russische gedachte en gevoelswereld kan niet ontkend worden van Westersch conventioneel standpunt beschouwd. Het essentiëel menschelijke geloof ik absoluut en onbegrensd van elk plekje der aarde af, hoewel dit essentiëele in elke volksaard een zeker proces ondergaat. Dit als antwoord op uw vierde vraag.

In toekomst-religie geloof ik voorshands niet. Uit het samengaan van sterke begeerten met zwak religieus gevoel of van ethische theorieën met religieuze overpeinzing is geen heil te verwachten voor hen althans, die zich heil van toekomst-religie droomen.

Dostojewski is niet te citeeren, maar te beleven. En zij, die durven leven tot aan God of tot 't absoluut goddelooze, schrijven in 't leven, maar niet in geschriften, die de komende religie zouden moeten vastleggen. Ziehier mijn bescheiden meening, die in publicatie onherroepelijk onbescheiden moet worden.

Antwoord van A.J.M.[1)]

.... Ik heb nooit zoo fel beseft en aan den lijve beleefd, dat wij alleen maar de hartstochten van onze eigen Westeuropeesche ziel hebben om te woelen en uit te delven tot aan hun extatischen oorsprong en hun tragische culminatiepunten, om in het hart zelf van de Dostojevskiaansche gevoelswereld te staan. Naarmate mijn eigen menschelijkheid rijker wordt, 't zij aan afgronden, 't zij aan hoogten, om het even, herkent en hervindt zij zich waarachtiger dan ooit in Dostojevsky. Het heeft me getroffen, hoe ik nu 's nachts, in deze vervaarlijke nachten dat ik uitgestrekt lig als een slagveld van hemel en hel, zoo menigmaal denken moet met heel mijn hart aan Dostojevsky als aan iets verlossends. Het meest, het vurigst en het dankbaarst wendt mijn verscheurdheid zich tot prins Myshkin. Ik zou even goed kunnen knielen vóór de Evangelien, maar op zulke oogenblikken en in zulken ondergang heb ik nood aan iemand, dien ik weet te zijn een mensch van mijnen tijd,

1) Fragment uit een particulier schrijven van een der tot antwoord uitgenoodigde medewerkers van ‘De Stem’, welk schrijven zich niet leent tot volledige plaatsing.

een mensch als ik, even gemarteld, even gezegend in zijn martelingen.

Antwoord van Ary Prins

In antwoord op uwe vragen betreffende Dostojevsky deel ik u het volgende mede.

I De eerste maal las ik een werk van Dostojevsky in Juli 1886, en wel ‘Schuld en Boete’ in de Fransche vertaling van Victor Derély, welke eind 1884 te Parijs was verschenen.

De groote Russische schrijver was toen in Nederland nog zoo goed als onbekend, en ik hoorde het eerst van hem op een Zondag in Juni 1886 bij Huysmans. Villiers de l'Isle Adam of Léon Bloy, die geregeld iederen Zondag bij hem kwamen eten, begon over Dostojevsky te spreken, en de drie Fransche schrijvers waren eenstemmig in hun lof over den Rus, dien zij boven Tolstoï stelden, en een der allergrootste letterkundigen van alle tijden noemden.

In eene Fransche vertaling waren toen nog slechts drie of vier werken van Dostojevsky verschenen, o.a. ‘La Maison des Morts’ en ‘Humilies et Offensés’, die men van minder beteekenis beschouwde als ‘Le Crime et le Chatiment’.

Ik herinner me, dat Villiers, die steeds fantaseerde, van ‘La Maison des Morts’ afdwaalde naar de Siberische ijsberen, en van meening was, dat deze over het Himalaya-gebergte in Engelsch-Indië afdaalden. Men verwonderde er zich ook over, dat de Russische schrijver Boborykine in zijn artikel over Tourgueniev, verschenen in de ‘Revue Independante’, wel Dostojevsky's werk had vermeld, maar van zijne groote hoedanigheden en beteekenis in de Russische letterkunde niet had

gerept, hetgeen een bewijs werd geacht, dat hij in zijn vaderland niet genoeg werd gewaardeerd.

Drie jaar later, in September 1889, ontmoette ik op een avond, ook bij Huysmans, den Russischen vorst Alexander Ouroussov, een uitstekend kenner der Fransche letterkunde, die vooral Balzac en Flaubert bestudeerde. Het gesprek kwam ook op Dostojevsky en hij zeide, dat door de Fransche vertalingen de schoonheid der taal, welke niet onderdeed voor die van Flaubert's proza, geheel verloren was gegaan. ‘Om Dostojevsky volkomen te kunnen begrijpen en genieten moet men Rus zijn’, zeide de Vorst.

II Ik heb groote bewondering voor Dostojevsky, maar ik geloof niet, dat zijn werken bepaald invloed op mij hebben gehad.

III ‘Schuld en Boete’ beschouw ik als het voornaamste werk van Dostojevsky, door de geweldigheid van het onderwerp, de belangrijkheid van alle personen, en wijl het deels meer dan de latere hoofdwerken één geheel is. Er zijn ook gedeelten in ‘Schuld en Boete’, o.a. het slot als Raskolnikov gaat bekennen dat hij de beide vrouwen heeft vermoord, die zóó verheven zijn, dat zij mijns inziens boven al het andere werk van Dostojevsky uitsteken.

IV Ik gevoel mij tot Dostojevsky aangetrokken door het diep-menschelijke en toch ook door het mij vreemde, Russische, in zijn werk.

V Het is mij niet mogelijk Dostojevsky's beteekenis voor den godsdienst, speciaal der toekomst, te voorspellen.

(Nagekomen antwoord)

Overzicht der antwoorden door Dirk Coster

1. Wanneer laast U voor de eerste maal een werk van Dostojevsky en herinnert U zich nog welke indrukken dit in U wekte?

2. Heeft de voortgezette lectuur van zijn werken beteekenis voor U gehad, en zoo ja, kunt U ons daaromtrent iets mededeelen?

3. Welk werk van Dostojevsky beschouwt U als zijn centrale schepping: Schuld en Boete of een der latere hoofdwerken (De Idioot, De Demonen, De Gebroeders Karamasoff)?

4. Is Dostojevsky's zielsontleding U zeer vertrouwd, òf uiterst vreemd? M. a.w. is zijn werk U in de eerste plaats aanleiding geweest, om Uzelf dieper te peilen, de menschen Uwer omgeving beter te doorzien, kortom Uw eigen wezen dichter te benaderen, of heeft hij U vóór alles gefascineerd door de openbaring eener U vreemde gedachte- en gevoelswereld: de Russische, of zoo men wil, de Aziatische?

5. Welke acht gij Dostojevsky's beteekenis voor de religie, en speciaal voor de religie der toekomst?

Van de vijftig publicisten, wier meening over Dostojevsky de Redactie van ‘de Stem’ heeft gevraagd, heeft de grootste helft ons geantwoord of hun nader antwoord toegezegd. Een aantal van deze antwoorden publiceeren wij than. Van de overige schrijvers ontvingen wij in enkele gevallen het bericht, dat tijdsgebrek hun absoluut belette, om zich opnieuw in Dostojevsky te verdiepen en hun gedachten over een zoo belangrijk probleem te formuleeren. Zoo o.a. helaas, van Prof. J. Huizinga en Mevr. Roland-Hoist e.a. - Anderen weer meldden ons, tot Dostojevsky in geenerlei verhouding te staan, en dus nets te kunnen mededeelen dat de

moeite van het afdrukken waard geacht zou moeten worden; enkele antwoorden ten slotte, die om dezelfde reden zeer weinig licht op het werk van Dostojevsky wierpen, besloten wij na overleg met de schrijvers niet te publiceeren.

Alles bijeengenomen, achten wij onze Dostojevsky-enquête zeer geslaagd. De beschouwingen die wij thans reeds kunnen publiceeren, zijn meestentijds van hoog gehalte, zij zijn dikwerf treffend door warmte of door scherpzinnige dialectiek, en wat het meest verheugend is - zij belichten het werk van Dostojevsky, dat een probleem is dat aan ons Westersch ziels-en gedachteleven wordt gesteld en waaraan geen onttrekken mogelijk is zij belichten dit probleem van de meest verschillende zijden.

Over 't algemeen blijkt uit deze enquête voldoende duidelijk, dat Dostojevsky in ons geestesleven wel zeer diep doorgedrongen is, - echter zonder dat zijn invloed tot een alles overheerschende fascinatie aanwies. Van een neiging tot volledig aanvaarden van het levensbeeld, dat hij in zijn hoofdwerken ontwerpt, is hier in Holland weinig sprake. Integendeel: slechts weinig rekenschap geeft men zich ervan, dat in zijn werken, niet gedefinieerd, maar op de wijze der kunst, door de stelling der problemen, door de symbolische groepeering der menschentypen, door de verdeeling van het leven in enkele grootsche plannen, - zulk een levenssynthese verborgen ligt, te machtiger zich van den geest meester makend, naarmate zij spontaner en onwillekeuriger blijkt gegroeid, als een groei niet meer door een bewusten schrijversgeest, maar door den algemeenen geest zelf, door een hooger verstand[1)] bepaald.

1) Dit woord ‘hooger verstand’ is een uitdrukking van Dostojevsky zelf, die op de feillooze intuïtie van Prins Muschkin doelt, in tegenstelling tot de koele scherpzinnigheid, het lagere verstand van Rogoshin.

Geen absoluut aanvaarden dus in Holland, en men kan dit niet anders dan gelukkig noemen, want een te nauwe aansluiting aan Dost. en een bewondering die ook alle lokale en tijdelijke elementen van zijn werk omsluiten zou, kan slechts verwarring en belachelijk-uiterlijke nabootsing veroorzaken. Toch, zonder tot een hallucinatie over te slaan, blijkt er ook in Holland een intense geestelijke verhouding tot Dostojevsky te bestaan. Hoe deze verhouding zich langzamerhand ontwikkelde: de gradaties dier ontwikkeling laten zich in bovenstaande beschouwingen reeds zeer duidelijk waarnemen. Van de gematigde onverschilligheid ten opzichte van Dostojevsky, waarvan de eerste en oudste woordvoerder in deze enquête getuigt, tot aan de schoone bewogenheid van liefde en vertrouwdheid, die zich b.v. in Madeleine Böhtlingks kort woord openbaart, het is een lange lijn en er moest veel in het Nederlandsche geestesleven gebeuren, er moest ook hier veel omgewoeld worden, voor dit laatste mogelijk kon worden.

Doch om een helder overzicht te krijgen van de verschillende antwoorden, en de geestelijke stroomingen, waaruit in laatste instantie deze antwoorden zijn ontstaan en waardoor ze begrijpelijk worden, is het noodig, deze inzendingen naar het geestelijk karakter der inzenders te verdeelen. Geantwoord hebben: allereerst een der fijnste, meest intellectueel-gedifferentieerde woordvoerders van het geslacht der Nieuwe Gids: Frans Erens[1)]. De leidende figuur der realistische middenperiode onzer litteratuur: Herman Robbers. Een fijn en edel historieschrijver dierzelfde periode: H.P. van Moerkerken. - Eén der leiders, zoo niet de voornaamste leider van het huidig philosophisch denken, Dr. J.D. Bierens de Haan. Hiernaast als Bast een buiten-

1) Later kwam nog in: het antwoord van Ary Prins, dat door ongesteldheid werd vertraagd. Wij plaatsten het than aan het einde der enquête.

landsch denker: Emil Lucka, (wiens antwoord een speciale, zij 't dan niet nationale belangrijkheid ontleent aan het feit, dat hij in zijn hoofdwerk Grenzen der Seele zich een der diepste ontleders van de Dostojevsky-problemen heeft getoond, die Europa tot nogtoe kent) dan naast Bierens de Haan, twee jonge denkers: Herm. Wolf, wiens werk zich hoofdzakelijk nog voortbeweegt in de richting van zijn grooten voorganger, zij 't met sterker aesthetischen inslag, en Dr. G.H. van Senden, een der nieuwere religieus-philosophische essayisten, wiens denken steeds aan diepte en wijdheid wint. - Daarna enkele vertegenwoordigers der jongere kunstenaarsgeslachten, Mad. Böhtlingk, Joh. Tielrooy, A.J. Mussche, Mevr. Nijhoff, Pauwels, Bles e.a. - Wij kunnen dus zeggen, dat van de voornaamste geestelijke groepen in ons land, telkens één of meer woordvoerders zich uitspreken over Dostojevsky en over de problemen, die zijn machtig levenswerk biedt.

* * *

Wat men reeds weten kon, wat uit alles is gebleken, - het wordt door Frans Erens hier nogmaals en nadruklijk bevestigd: voor de beweging van '80, die toch in den aanvang zoo gretig reikte naar alle grootheid des geestes buiten de grenzen, heeft Dostojevsky niets beteekend. - Dit zal wel niet geheel toevallig zijn geweest, - zelfs in Holland was Dostojevsky, zij 't in slechte vertalingen, tegen 1890 wel bereikbaar geworden, en zeker is het hoogst waarschijnlijk, dat de Nieuwe Gidsers in de buitenlandsche tijdschriften zijn naam hebben aangetroffen en de naam van het werk, waartoe zich de bewondering der wereld zoolang bepaalde. De werkelijke oorzaak, waarom er in de vele en gloeiende bewonderingen van de Nieuwe Gidsers, nimmer plaats voor Dostojevsky is geweest, zal wellicht

dieper liggen. Zij ligt wellicht in het feit, dat de hernieuwing van menschelijkheid, die met de Nieuwe Gids in onze litteratuur ontstond, allereerst en bij de meesten hunner een primitief karakter had. Wel wist het moderne verstand deze primitieve herontdekte menschelijkheid min of meer scherp te overschouwen, - waardoor dan ook een eigenaardige bastaardkunst ontstond die wellicht eenig in Europa was: een primitiviteit van aandrift en aandoening die echter op geraffineerd-cerebrale wijze werd geregistreerd - wel was er ook indeNieuwe Gids een neiging tot ideeën-expositie aanwezig, maar deze ideeën deden aan als van buitenaf aangenomen, zij waren geen organische en spontane uitstralingen van een tot geestelijk-zijn verdiepte menschelijkheid. Voor alles gold in de Nieuwe Gids de aandoening der wereld en het instrument dier aandoening: de taal, - en daarbij ten hoogste nog de levenshartstocht, die daarop antwoordde in vage en dwalende effusies. - En welk een ondoordringbare en duistere verschijning moest voor den zoo gestemden mensch een Dostojevsky zijn, arm en onbegrijpelijk terzelfdertijd van noodelooze volte. Ook hij was weder oorspronkelijk, maar met een van veel dieper opkomende oorspronkelijkheid. Het is hier niet de vraag op welke wijze Dostojevsky, tegenover de zinnelijke primitiviteit der Nieuwe Gidsers, anders primitief en heilig primitief was, - het is hier voldoende te constateeren, dat zijn kunst schamel van sensaties was, dat de natuur er ternauwernood haar uiterlijke en eindelooze diversiteit in ontplooide en dat, zoo ook zijn werk trilde van sensaties, deze sensaties van absoluutandere orde waren: een oneindig verfijnde gradueering van het zielsleven, die zich als 't ware onmiddelijk uitzette tot psychologische complexen en intellectueele problemen van zoo machtigen omvang en diepte, dat zij de toenmalige Hollandsche bewustzijnsmaten ver te bui-

ten gingen. Elementen voorzeker, die zijn werk tot een bijna dreigend-vreemde wereld moesten maken voor de Nieuwe Gids, vol gerektheden, gedachten-gymnastiek en overvrome predikatiën. - En ondanks alles kan men een diepe teleurstelling niet bedwingen, wanneer men ziet, hoe in later jaren, toen voor het rijpend intellect in Holland de geestelijke ontoereikendheid van Zola's kunst niet langer kon verborgen blijven, het precieuse surrogaat Maeterlinck moest dienen tot bevrediging der meer verfijnde zielsbehoeften, - en dit, terwijl de diepste en rijkste bron voor een naar nieuwe voeding reikend zielsleven zoo dichtbij lag, een onuitputtelijke bron van levend, heelend water. Want er waren toch aanrakingspunten. Dostojevsky trouwens biedt aanrakingspunten voor iedere mentaliteit. Iets zeker was er in hem, dat voor de mentaliteit der Nieuwe Gids volkomen aantrekkelijk was geweest: zijn schijnbaar fantastische grilligheid, het convulsieve dramatische gebeuren, dat de menschen-gestalten samenbrengt in als door bliksemlicht overschenen groepen, die steeds hun weergalooze, zij 't onwillekeurige schoonheid hebben. En zelfs is er één Nieuwe Gidser, die zelve de macht bezat om zulke wonderbaar-plastische en convulsief-ontstane groepen voor onze oogen op te roepen, al heeft hij de visioenen dier geziene schoonheid nooit psychologisch verklaard en noodwendig gemaakt en al werd hij daardoor geen schepper van menschen: Ary Prins. - En zou men Dostojevsky dus wellicht niet begrepen hebben - zooals de latere geslachten hem begrepen, zou men wellicht deze machtige arabesken als arabesken bewonderd hebben, toch waren daarin reeds alle redenen tot aesthetische verrukking aanwezig. - Dat deze niet ontstaan is, moet een betreurenswaardige verarming heeten. Want de mensch is niet alleen bewust begrijpen, een groot deel van zijn wezen wordt ook door onbewust ontvangen be-

paald. Wie zal zeggen, welk een onwillekeurige verdieping van den Hollandschen geest uit deze aesthetische bewondering zou zijn ontstaan? Want achter deze arabesken, deze aesthetisch bewonderenswaardige visioenen: de hoer en de moordenaar[1], de krankzinnige en de moordenaar in hun doodenwacht bij het lichaam van beider geliefde[2], de vervolging der twee booze oogen[3], de kataleptisch-verstarde zelfmoordenaar in de kasthoek van de donkere kamer[4] - achter deze groepen wier aesthetische onverwachtheid en grilligheid alles overtreft wat in litteratuur totnogtoe tot beeld werd gebracht, daarachter liggen de groote zielsproblemen, de machtige en klaarbewuste zielskrachten, waarvan deze dramatische levensgebaren de uiterste uitdrukking zijn. - Zelfs wie van deze zielsproblemen en hun feitelijken eenvoud zich geen voldoende rekenschap zou geven, - en dat deed toen niemand in Europa, wij mogen dus aannemen dat ook de Nieuwe Gidsers het niet zouden gedaan hebben, - wordt er onwillekeurig door beïnvloed. - En zulk een onwillekeurige verdieping, die uit het lang verblijven in Dostojevsky's menschenwereld had moeten ontstaan, had Nederland noodig. Te lang, na den eersten opstorm der Nieuwe Gids, is er aarzeling en vermoeienis geweest, richtingloos zoeken en vruchtelooze verfijning, terwijl ondertusschen, in deze leegte van den hoogeren geest, de ‘copieerlust des dagelijkschen levens’, de vlotte beuzelende vlijt, zich weder zelfbehagelijk breed kon waken. - Het proces dat wij hier beschrijven, heeft in werkelijkheid in de grootere landen van Europa plaats gehad: ook daar is de aesthetische bewondering voor Dostojevsky het uitgangspunt geweest, om zich slechts langzaam en aarzelend te verdie-

1) Schuld en Boete.
2) Einde de Idioot.
3) Begin tweede deel van de Idioot.
4) Kirilovs einde, tweede deel van de Demonen

pen en te vereenvoudigen tot de zielserkenning en zielsgemeenschap, die eerst waarlijk Dostojevsky tot een m a c h t gemaakt heeft in het Westersch geestesleven. - Dat dit proces zich hier niet harmonisch heeft kunnen voltrekken, dat wij ook hier te laat zijn geweest en nu wellicht te plotseling moeten zijn, - is betreurenswaardig. Doch langer hierbij verwijlen zou vruchteloos zijn.

* * *

De houding van Frans Erens ten opzichte van Dostojevsky is dus onverholen afwijzend. Aan de beteekenis van D. voor het Westersch geestesleven gelooft hij niet. Dat dit bezwaar, dat bijna niemand de werken van Dostojevsky in de oorspronkelijke taal kan lezen, bij hem zoo alles overwegend is, is typisch voor de mentaliteit van de Nieuwe Gids. Want bij de overwegende sensatie behoort het meest preciese woord, de meest preciese bepaling van kleur en atmospheer. Ook Van Moerkerken herhaalt nog dit bezwaar; opmerkenswaardig is, dat men het daarna nog maar eenmaal formuleeren hoort, - en toch zijn er onder de overige woordvoerders zeker schrijvers, die in verfijnde taalbehandeling slechts voor weinigen behoeven onder te doen.

Toch verwondert het, dit allesoverheerschende bezwaar juist te vinden bij Frans Erens, den meest intellectueelgestemde der Nieuwe Gidsers, die bovendien het grootste deel van zijn litteraire kracht in prachtige vertalingen heeft neergelegd. Want volgens deze redeneering zou de geest der Evangeliën absoluut ontoegankelijk moeten heeten, voor ieder die ze niet in Grieksch of Latijn leest. En onze vertrouwdheid en diepe ge-meenschap met Augustinus' intellectueele en koortsigbewogen jeugd zou een illusie zijn, enkel omdat wij zijn

Belijdenissen lezen in - Frans Erens' vertaling! Gelukkig voor den genialen Augustinus-vertaler, dat zijn paradox zoozeer aanvechtbaar is!

* * *

Wat nu de volgende antwoorden betreft: men ziet daarin de bewondering voor Dostojevsky voortdurend stijgen. Onverholen warmte en groote aandacht voor Dostojevsky straalt reeds door in de woorden van den breedsten kunstenaar der realistische middenperiode: Herman Robbers. Wel valt bij dit antwoord op te merken, dat Robbers op geen enkele plaats de mogelijkheid beroert, - dat Dostojevsky's verschijnen van uitzonderlijke, scherp historische beteekenis zou zijn in het complex van het Europeesche geestesleven, en dat hij, tegenover de andere groote schrijvers der 19de eeuw, nieuwe idealen zou kunnen vertegenwoordigen. Zelfs laat Robbers zich over de mogelijkheid van zulk een onderscheiding eenigszins spottend uit. Ondertusschen: in een uitvoerend kunstenaar is een zekere schuwte voor de definitie begrijpelijk, voor hem is het onbewuste de bron van kracht die door het ontledend en ontkrachtend bewustzijn steeds wordt bedreigd. - Doch voor den mensch die enkel leest, is dit alles nu eenmaal anders. De lezer, nadat hij eenmaal de ontroering van Dostojevsky's werken ondergaan heeft, wil zich ook van deze ontroeringen rekenschap geven; na de ontroering kent hij den drang tot het begrip dier ontroering, een begrip, dat zich onwillekeurig verwijden kan tot een begrip van de historische ontwikkeling der ideeën in den tijd en de menschheid. Deze menschelijke drang tot bewustwording moet den kunstenaar aan den lezer laten!

Na Robbers, voor wien Dostojevsky een der grooten

onder de grooten is, begint zich eigenlijk pas een bepaalde verhouding te ontwikkelen van den Nederlandschen geest tot de elementaire geestelijke verschijning die Dostojevsky is. En het teeken dezer intens-wordende verhouding is, dat van nu af aan de oordeelen in een scherp pro en contra Dostojevsky beginnen uiteen te vallen. En daarmee vangen dan ook tegelijkertijd de dieper gaande, soms philosophisch-geharnaste beschouwingen aan, die deze enquête sieren. Bij Bierens de Haan, bij Van Senden, bij Emil Lucka, klinkt een beslist en soms hartstochtelijk contra. En daar de beide eerstgenoemden zeker de woordvoerders zijn van groote groepen menschen in ons land, mag hieruit geconcludeerd worden, dat het meer philosophisch-ingestelde geestesleven in ons land zich tegen Dostojevsky, met zijn razernijen van vertwijfeling en geluk, met zijn duizelingwekkende dialectiek en zijn diepverwikkelde problemen, weigerachtig, zoo niet wrevelig weigerend opstelt. De kern der bezwaren die Dr. Bierens de Haan formuleert, is wellicht in deze woorden te vinden: ‘dat de tegenstelling des levens niet zedelijk doorzien, maar emotioneel ervaren wordt. Want alsdan is zij chaotisch, maar eerst voor de schouwende zedelijkheid wordt zij kosmisch, d.i. worden de tegengestelden gerangschikt in het verband der levensorde’. Dostojevsky, zegt Dr. Bierens de Haan verder, is ‘de bewegelijkheid zonder beweging’. ‘In de emotioneele sfeer ontbreekt de orde der Idée. Het heilige gaat naast het misdadige als een evenwijdige lijn[1)]. Hier ligt het chaotische der tegenstelling; het heilige is niet zinrijker dan het misdadige, al is het beter, wenschelijker en gelukkiger. Het is een andere en schoonere fataliteit, waaraan de aldus gebouwde ziel evenmin ontkomt als de misdadige ziel aan de hare.’

1) spat. van de Red.

Hieraan zeer verwant zijn de bezwaren van Dr. Van Senden. De lezer leze zelf de breede historische inleiding waarop Dr. Van Senden zijn betoog baseert, een betoog dat voor alles bedoelt te bewijzen, dat in Dostojevsky's werken hoe schoon ook, in geen geval een richtsnoer voor het toekomstig geestelijk leven in West-Europa besloten ligt. Dit licht in de duisternis van onze cultuur kan voor Van Senden slechts een dwaallicht zijn. De atmospheer is anders, volgens Van Senden, is ons vreemd en m o e t ons vreemd blijven, en deze atmospheer is wederom de resultante van een lang geestelijk verleden, dat voor ons Westerlingen anders is geweest dan voor den Russischen schrijver. De Indo-Slavische ethiek is volgens Van Senden een ethiek van 'begrijpend mededoogen', - de Germaansche ethiek, die, krachtens dit verleden de voor ons geldende en historisch-aangewezene is, bedoelt vóór alles 'e e n k a m p o m w a a r d e n'. Ook hier de herhaling van Bierens de Haan's argument: 'de wereld van Dostojevsky is, althans concreet gezien, een chaos'. - De alles-overheerschende tendenz van 'alvergeven en al-verstaan' - 'doet de waarde van gemeenschapsmoraal en gemeenschapsorganisatie onderschatten.' - Deze kunnen eerst tot hun recht komen, wanneer men het Zijnde niet ziet, 'enkel als het Al, waarin het bijzondere elk oogenblik vervaagt.' Dr. Van Senden mist bij Dostojevsky (ten opzichte van de misdaad, het kwaad) het 'principiëele verweer'. Want 'de boosheid is (bij Dostojevsky) maar betrekkelijk, b o v e n g o e d e n k w a a d g a a t h e t Al'[1]. - Ten slotte is hier vermeldenswaard, wat Van Senden over het begrip der persoonlijkheid zegt: voor het Semitisch besef is de persoonlijkheid het vanzelfsprekende begin, voor het

1) spat. van de Red.

Indische (dus ook Indo-Slavische?[1]) de beklagenswaardige middel-episode, ‘een booze droom van Brahma’, voor het Germaansch besef datgene, waarom tot in eeuwigheid geworsteld moet worden[2]. - Daaraan aansluitend lezen wij nog: ‘de tendentie tot een opgaan van het individu in de nivelleerende gemeenschap is Slavisch, - een streven naar gemeenschappelijke samenwerking en naar de erkenning van de menschheid in ieder harer leden is Germaansch te heeten, en ons Germanendom hebben wij te verwerklijken’. Zoo wij het verband hier goed begrijpen, dan is dus, volgens Van Senden, bij Dost. de tendenz aanwezig, de grens en dus ook de waarde der persoonlijkheid te doen vergaan in ‘al-verstaan en al-vergeven’ Hartstochtelijk is de afwering van den Weenschen schrijver Emil Lucka, of liever nog zijn afzwering van den geest die hem eens ‘heros was en ideaal’. Alleen omgekeerde liefde, tot haat verkeerde liefde kan zoo hartstochtelijk en aangrijpend spreken, zoo toomeloos bijna en brandend in zijn verwerping zijn. Hier is een stem - en dit is van eerbiedwekkende beteekenis, - die tot ons overklinkt uit een gebied waar het leven anders is, waar het leven angstwekkend dicht aan den donkeren chaos is genaderd. - Deze regels, deze dithyramben van de haat-geworden liefde, zijn aangrijpend en schoon, maar bijna van een zoo smartelijk persoonlijke schoonheid dat men bijna schroomt erover door te spreken. Het is of heel een lang-gedragen droefenis om het ontwrichte Europa, om het arme stervendeWeenen, dat een der stralende centra van dat Europa was, waar het leven goed was en waar de geest een bijna bedwelmende flonkering bereikte, - het is of heel deze verzwegen droefenis zich hier plotseling omzet in vlammende

1) Dr. Van Senden noemt nl. Indisch en Indo-Slavisch hier meestal in één adem.
2) spat. van de Red.

verwijten tegen den mensch, die het gewaagd heeft dezen geest des chaos aan te roepen, den man die het gewaagd heeft dat schoone welgeordende Europa te vervloeken en te haten met een diepen ‘zügellos-fanatischer Hass.’ - En men vraagt zich hier alleen aarzelend af, of dit Europa niet juist ontwricht werd, door dat het de kiemen van verderf in zijn eigen binnenste mededroeg?

Hoe dit zij, deze uiting van Lucka is eerbiedwekkend, omdat zij onmiddellijk uit het chaotische leven voortkomt, en daarvan de diepe en veel verklarende bewogenheid heeft. Wat zijn argumenten zelf betreft, op enkele plaatsen worden zij door die van Dr. Bierens de Haan en Van Senden gedekt. Ook hier het verwijt, dat de persoonlijkheid ‘bedeutungslos’ wordt bij Dostojevsky,- en de moord en heiligheid vlak naast elkander liggen, samensmelten tot de identiteit van ‘Erlöser-Mörder’ ‘Stooten wij iemand het mes in het hart en vragen hem vergeving dat wij hem dit aandoen moeten?’ - vraagt Lucka. In Dostojevsky's wereld ontbreekt ‘de zegen der natuur’, geen lentemorgen kan bevrijding brengen van psychologische folteringen, geen klare sterren stralen boven de hoofden, en in een verwonderlijken paradoxalen omslag verdedigt Lucka de angstige mogelijkheid, dat heel de ‘Predigt der Liebe’ bij Dostojevsky op den grond van haat en ‘letzter Verzweiflung’ rust. Ten slotte moet een verwonderlijke tegenspraak tusschen beide laatste inzenders nog vermeld worden: terwijl volgens Dr. Van Senden de scheiding van goed en kwaad in te gemakkelijk ‘alvergeven’ verloren raakt, constateert Emil Lucka met bitterheid, dat alle zielen van Dostojevsky in hun enge worsteling van goed met kwaad gebonden blijven, zonder ooit tot een nieuwe vrije synthese te kunnen stijgen, - zonder ooit in een hoogere verzoening te worden opgenomen.

Waar de een te weinig ziet, ziet de ander een benauwend te veel.

De verrassing dezer enquête is zeker, dat zij een zoo scherp contra, een zoo scherp verzet tegen Dostojevsky onthult, een verzet dat dikwijls vrijwel eenstemmig is, en tot dezelfde motieven terug te brengen. Een verzet in naam der Europeesche persoonlijkheid, wier continueele ontwikkeling Dostojevsky zou verstoren, - een verzet in naam van de zedelijke ordening, die Dostojevsky bij zijn dooreenwinding van goed en kwaad zou ontkennen, een verzet in naam der natuur, die D. zou verloochenen in de bekommering zijner gekwelde Godzoekende ziel. - De verleiding was groot voor den overzichtgever, om deze argumenten, die zoo zwaar dialectisch bewapend zijn, thans te toetsen aan de werken zelf van Dostojevsky, - waarom ten slotte hier alles gaat. Bij nader inzien bleek dit ondoenlijk. Het objectieve karakter van dit overzicht zou op deze wijze geheel verloren raken, en bovendien warehet een vergrijp tegen alle geestelijke vormen, gasten die men in eigen huis genood heeft en tot spreken verlokt, reeds dadelijk in de rede te vallen en woord voor woord te weerspreken. En toch zullen zeker de inzenders de eersten zijn, om toe te geven, dat een ernstig onderzoek naar de houdbaarheid van hunne stellingen hier zeer wenschelijk is, en tot verheldering zal kunnen bijdragen. Dostojevsky is het waard, en deze beschouwingen zijn het eveneens waard. Wij hopen dus in de eerstvolgende aflevering van dit tijdschrift een artikel te publiceeren, - ‘Voor en tegen Dostojevsky’

* * *

Na dit scherpe ‘contra’, volgt in deze enquête een even intens en lang aangehouden pro, een diepe en dankbare erkenning van zijn ontzachlijke beteekenis voor de toe-

komst óók van onze geestelijke cultuur, een aanvaarding van Dostojevsky's gevoelswereld volgens de p s y c h i s c h e h o o f d z a k e n, een bewustzijn van de omwenteling en verdieping die de aanraking met zijn voornaamste werken in het innerlijk van de schrijvers teweegbracht. Het zijn dan voornamelijk de stemmen van enkele jongere en jongste Nederlandsche belletristen die dan spreken. En hebben alle eerste inzenders onze hoofdvraag: 'is Dostojevsky u in l a a t s t e i n s t a n t i e zeer vertrouwd', met een schouderophalen of een scherp 'neen' beantwoord, thans zijn het verder bijna zonder uitzondering bekentenissen e e n e r d i e p e v e r t r o u w d h e i d. Men heeft slechts diep genoeg te gaan in zijn omwoelde binnenste, om de elementaire wereld van Dostojevsky in zichzelf te ontdekken, zegt A.J.M. Eigenaardig doet het aan, bij deze jongeren verwant in stemming en bewondering, ook een oudere te ontmoeten, van gansch andere richting, een theoloog van bepaald-kerkelijke gezindheid, den voortreffelijken Prof. Heering. Een vertrouwdheid als Heering uitspreekt, wordt door geen der jongeren sterker uitgesproken: 'Dostojevsky's zielsontleding is mij vertrouwd alsof ze was van mijn oneindig-rijkere en scherper-ziende eigen Ik. - Bemerkenswaardig in hetzelfde antwoord is verder, dat hij een der scherpstgeformuleerde bezwaren tegen D. in enkele woorden opwerpt en terzelfdertijd eenvoudig verklaart: "Een Westersche reactie: maar die menschen van D. d o e n niets!, kwam pas later bij mij boven," en de oplossing: "Daarvoor laat de schrijver onder de lectuur te sterk voelen, dat de handeling van den g e e s t de belangrijkste is." - En verder is Prof. Heering de eenige der inzenders, die de sterk-personifieerende Christusaanbidding van D. aanroert en, begrijpelijkerwijze, volkomen en met vreugde aanvaardt. D a t hij echter de eenige is, werpt

een plotseling licht op de religieuze gesteldheid van onzen tijd. Alle andere inzenders zijn aan dit belangrijke element van Dostojevsky's werk eenvoudig voorbijgegaan. Niemand heeft er een oogenblik meer bij verwijld. Verweer zou nog aandacht beteekend hebben. Dit eenvoudige voorbijzien echter kan niets anders beteekenen, dan dat de eigenlijke Christus-gedachte, - Christus als centrale middelaar tot de godheid - voor den modernen mensch ternauwernood nog werkelijkheid schijnt te bezitten. Wij wenschen dit feit, als alles hier, alleen maar voorloopig te constateeren.

Volkomen onbevredigend moeten helaas, de antwoorden heeten op onze laatste vraag: wat beteekent Dostojevsky voor de religie der toekomst. Waar de religiën zich in bijzonderheden of hoofdzaken gestadig gewijzigd hebben, zou het een fantastische onderstelling zijn, te meenen dat de toekomst zich geen nieuwe religieuse synthesen zou scheppen. Vandaar onze vraag. Want het huidige geestesleven moet op deze nieuwe synthesen alreeds invloed uitoefenen. Wij wisten dat velen, kunstenaars vooral, op deze vraag niet zouden wenschen te antwoorden. Doch wij hadden gehoopt, dat enkele der meest vooraanstaande theologen van ons land in Dostojevsky enkele religieuse waarden zouden aangewezen nebben, wier kracht en gloed in Dostojevsky weder zoo gestegen is, dat zij tot in een verre toekomst kunnen doorstralen. - Natuurlijk zouden dit oude waarden zijn, maar door nieuw beleven nieuw ontgloeid. Ware dit mogelijk geweest, wij hadden onze vraag aldus gepreciseerd: welke elementen van het religieuse leven heeft Dostojevsky, volgens u, het meest kenmerkend vernieuwd.' Maar vragen aan zooveel uiteenloopende geesten gesteld, moesten tot de eenvoudigste formulen beperkt blijven. De antwoor-

den die wij ontvingen, hebben alle deze eendere vage bedoeling ‘dat een zóó religieus schrijver natuurlijk de religieuze gevoelens bevordert’. - Eigenaardig is het, dat alleen enkele jongere kunstenaars een poging doen tot nadere menschelijk-mogelijke bepaling. Dop Bles, met den theoloog Dr. de Graaf, zegt dat de kracht van Dostojevsky in zijn hooger realisme schuilt, nl. in de kracht waarmede hij den modernen mensch dwingt, de ‘realiteit der ziel’ te erkennen. - Mevr. Nijhoff, die Dostojevsky ondertusschen voor de aesthetiek opeischt, erkent tegelijkertijd, dat hij het leven in een machtige drieëenheid van Duivel, Mensch en Heilige, dus van Hel, Aarde en Hemel, als tastbaar nieuw en nieuw-geordend doet verschijnen. En inderdaad, - als wij tot slot een enkel woord vanuit onszelf mogen zeggen - evenals Dante de smartelijke Middeleeuwer, de zwevend aanwezige concepties en droomen van uit de middeleeuwen tezamen greep en ordende tot een machtig-levende eenheid van één kracht doorstroomd en toch drie-eenig onderscheiden - zoo greep de smartelijke Moderne, die Dostojevsky is, vanuit den modernen tijd alle pijn, leven en geluk, alle vermoedens, halfverklaarde angsten, dwalende verlangens tezamen en verklaarde en ordende ze tot een drieëenige orde, die de oude orde is en die toch altijd weer vernieuwd zal moeten worden.

Sonnetten
door Urbain van de Voorde

Aloude smart zijgt stom op alle huizen.
Grauwe avond stierf vóór 't had één ziel gedacht...
- In barren wind krijschen de schoorsteenbuizen.
Wolken en vogels varen door den nacht.

Machtig geremd door 's duisters hooge sluizen,
de stroom van 't leven even stokt en wacht. -
Van uit de stad, waar noeste massa's huizen
stijgt dof de toon van 's daarzijns eeuwge klacht.

Vreugde en verdriet, angstig en doelloos krielen,
geloof en hoop en alle drang der zielen,
in staâge wissling gaat 't gedempt voorbij.

En de uchtend vindt, uit lagen hemel vlokkend,
geliefde' ontwakend onder witte sprei
en eeuwig-eenzamen in 't donker wrokkend...

O 't angstfiguur der diepste ondenkbaarheid
door 't ziels-teer weefsel mijns heelals gebroken!
Mijn denken, opgelost, spoelt heen de tijd
en ik lig nietig in het Al gedoken...

En diep is Lente in rozenweelde ontloken;
't Leven is weidsch tot allen lust bereid;
weidsch heeft de diepte't woord van heil gesproken,
maar niets in mij is weidsch en diep dan spijt!

Want heel deze aard, chaotisch en geordend,
steeds niets-erkennend, volgt haar eigen baan,
en of mijn geest, vóor 't stervende en het wordend,
ook maar alleen wou d'eigen ziel verstaan -
níets biedt natuur, zich met haar trots omgordend,
dan engen troost van Schoonheid en Vergaan.

't Koud oog gericht op 't Al, vol glans en nacht, troont, eeuw'ge Sfinx in de woestijn der tijden,
God slaaploos over worden en verscheiden -
Aan hem voorbij geslacht tijgt op geslacht,
in karavanen woest van liefde en lijden -
Geen andre oase dan de dood hen wacht
en niets beheerscht het onherleidlijk strijden
dan dubble drift van honger en geslacht....

- Het Denken, stoer, peilend door 't raadloos woelen,
snijdt niet de rechte lijn van 't diepst bedoelen
en blijft met God een eeuwge parallel,
strevend tezaam naar zelfde oneindigheden
en, diep gescheiden steeds door 's Levens hel,
in versten tijd elkaar zoo vreemd als heden....

In goren doem, de alnachtlijk zwoegende Aarde,
reikt barren angst - ver van haar hooger doel,
ter maan die lacht, lacht in haar dood gevoel!
- Zij die van U den zegen niet bewaarde;
zij in wier schoot gij dood aan liefde paarde,
God, is ze U niets meer dan een vunze poel,
waar puiden angstig smachte' om iets dat koel,
dat lichte in levensdonker dat nooit klaarde?...

- God, dat één woord uit eeuwig zwijgen val:
dan knielen weer voor 't morgenklaar heelal
heel schoone menschen als aartsenglen vroom;
dan is voor elk oog de avond een stil wonder;
het leven afglans van een heilgen droom;
dan gaat 't Verganklijke al heel vreedzaam onder...

Uw ziel was me als de zee, wier innigst wezen
niets is dan muziek als de eeuwen diep -
en, over heil en smart bezield gerezen,
uit eigen zang alle aardsche zangen schiep.

Maar wie uit haar de wondere echo's riep
die vaak hij hoorde in uren nooit volprezen,
heeft woeste ontkeetning van den storm te vreezen.
die eeuwen door norsch in haar flanken sliep.

Gij, als een zee, liet mij uw geest doorstroomen
met soevereinen zang van liefde en droomen,
- maar trokt gauw wild me op alle tijen mee.,.
latend in t eind - na stormen af van gieren,
mijn droom op 't strand, een armen plas vol wieren,
droef in de slib van de afgetogen zee.

Onvatbaar zijgen, op dood-moede vlerken,
't Volbrachte en 't niet-volbrachte in de' eeuwgen vree,
diep-diep in 't Al, waar deint der machten zee
die stof tot ziel en ziel tot stof verwerken.
- Vervulling waart en afscheid, over stêe
en 'k hoor naar 't uur in 't torenhuis der kerken,
dat af en toe den nacht doordreunt, al wee
en ramp hun plaats in de eeuwigheid te merken.

Dof weegt 't bestaan over mijn ziel in nood:
- een vlag half-top, van regen zwaar, een zwarte.
Doch ik, wijl wind van angst mijn oog nog roodt,
kan, 't Noodlot overziende, 't Noodlot tarten:
want hoop groeit stil ter keerzij van de smarten,
en leven, fier, ter keerzij van den dood.

Alles doorleefd en niets geheel genoten;
alles doordacht en niets geheel verstaan.
'k Voel dag aan dag de leegte in 't hart vergrooten,
maar nog geen deemoed in me, en zelfs geen traan.

'k Wrok nog om smart en wegbrokklenden waan.
'k Woel nog, 't diepst wezen der natuur te ontblooten.
- Wen heeft me 't spel van 't vleesch genoeg verdroten
dat kalm en diep 'k mijn aardschen weg kan gaan?

Wat zult gij, God, mij dwerg onder de dwergen,
in wien uw glans ligt met veel nacht in strijd,
tot schreiens toe met werelds weelde tergen,
en wat aan trots-verzake', aan Liefde vergen,
vóór puur, heel na haar eerste majesteit,
mijn ziel weer strandt vóór uw stille eeuwigheid?

Dostojevsky's ‘Schuld en boete’
door Dirk Coster

Tevens een verklaring van twee vragen der enquête.

De bedoeling van de eerste vraag der enquête, en in zekeren zin ook die der derde, eischt eenig nader commentaar. - Allereerst bedoelden deze beide vragen, eenige historische orientatie mogelijk te maken omtrent de volgorde, waarin men over 't algemeen genomen, in Holland de werken van Dostojevsky heeft gelezen. - Nu was het zeker geen ijdele en loshangende literaire curiositeit, die ons verlangend maakte daaromtrent eenige opheldering te verkrijgen. - Integendeel: wil men de psychologische oorzaken, die een zoo scherp gescheiden pro en contra schiepen, eenigermate kunnen begrijpen en ontleden, dan moet men weten, op welke wijze, langs welke trappen als 't ware, de geesten in Nederland tot Dostojevsky zijn genaderd.

De merkwaardige analogie die er bestaat tusschen de volgorde, waarin Dostojevsky's voornaamste werken zijn geschreven, en de volgorde waarin deze werken langzaam-aan op de geesten van Europa indrongen, en er hun omwoelende werking uitoefenden, is reeds bij den eersten blik te bemerken. Het eerste groote werk van Dostojevsky heeft zich ook het eerst van de geesten meester gemaakt. Sterker nog: lange jaren heeft Schuld en Boete voor het eenige en eigenlijke werk van Dostojevsky gegolden! Wat daar nog achter lag, wat zich verder nog vagelijk met den naam Dostojevsky ver-

bond, dat was voor den Europeeschen geest een onbestemd schemerland, barbaarscher wordend naarmate de blik er verder indwaalde, waar vormen bewogen, die veel woester en grilliger nog schenen dan die de reeds zoo wild-bewogen wereld van Schuld en Boete bewoonden. - En, hoewel men, met het oog op de laat-ingetreden aandacht in Holland, daar vantevoren niet zeker van kon zijn: de enquête wijst uit, dat hetzelfde verschijnsel zich ook in Holland voordeed. Geen enkele inzender, die niet zijn lectuur heeft aangevangen met den beroemden roman[1]. Het is merkwaardig, nogmaals - en het is betreurenswaardig. Want men kan hier aannemen, dat velerlei meeningen over Dostojevsky, velerlei hardnekkig ingegroeide vooroordeelen ook tegen Dostojevsky zijn ontstaan, doordat men zich te lang en te uitsluitend tot dit werk heeft bepaald, zonder de hulp, zonder de diepe en afdoende verheldering, die vanuit de grootere, rijpere werken van Dostojevsky op dit eerste zwakkere werk terugstraalt.

Want het moet tenslotte bekend worden: Dostojevsky heeft drie hoofdwerken geschreven, die in zekeren zin te zamen een complex vormen, één machtig symbolisch en organisch samenhangend geheel, en Schuld en Boete is daar niet bij, en zoo men dit werk als hoofdwerk nog bij de andere wil groepeeren, zoo kan dit alleen als praeludium zijn, - een praeludium grootsch op zich zelve, een der grootste werken der wereldliteratuur, maar ten opzichte der andere werken toch nog slechts ingang en opgang en zeker nooit meer! - Die hoofdwerken zijn: de Idioot, het hemelsch-gerichte leven, de Duivelen, de helsche wereld, - en hun beider

1) Een uitzondering doet zich op 't laatste oogenblik nog op. Één inzender, de trouwens van jongsaf-aan Europeesch-geschoolde essayist Plasschaert, begon zijn lectuur met de ‘Karamasovs’.

verkorte en geïntensifieerde synthese: de Gebroeders Karamasov, deze ontzachlijke onvoltooide Kathedraal, waar duivel, mensch en heilige voor 't laatst nog in symbolische broederschap verschijnen, broeders in bloed en naam en gebonden door den Alstroom des levens. - En de beteekenis van Schuld en Boete daartegenover is, dat zonder dit werk deze latere hoofdbouw niet mogelijk geweest zou zijn. Deze beteekenis is groot voorzeker, zoowel in de ontwikkeling van Dostojevsky zelf als in de ontwikkeling der Europeesche mentaliteit is deze beteekenis enorm, maar het is dan in den diepsten zin genomen meer een beteekenis van eindpunt en liquidatie, dan van nieuwen aanvang. Een eindpunt dat dan vanzelve, volgens de wet van het voortstroomende leven, zich tot zulk een nieuw begin verkeert, maar aan zulk een aarzelende boodschap had dit boek zijn grootheid nimmer kunnen ontleenen. Om het tenslotte met één woord samen te vatten: in Schuld en Boete liquideert het Europeesche denken zichzelf, en tracht zich daarna tot een hooger denken, tot een hooger zijnswijze te verkeeren.

Raskolnikov: dat is Dostojevsky's meest Europeesche boek, in dien zin althans, dat heel een wijze van denken, die in de beste Europeesche geesten de overheerschende was, in dit boek verhevigd wordt herdacht, van het trotsche begin tot het hijgend verval. Nooit, ook niet in Stendhals figuren, werd zulk een machtige constructie van dialectisch denken opgetrokken, als in den geest van den jongeling Raskolnikov geschiedt. De wil tot macht, die als een booze kracht Europa beheerschte, die de imperialismen schiep, die de staten monsterlijk uitdijen deed over heel den aardbol, die zich de onafzienbare legers tot wapens schiep, - en zich, ten slotte in de weergalooze intellecten van het 19de eeuwsche Europa omsmeedde tot systemen van fonkelend

geslepen dialectiek, - deze wil tot macht staat nog eenmaal onverzoenlijk en roofgierig op in den donkeren jongeling Raskolnikov en om deze booze wil te rechtvaardigen, denkt hij in mathematische strakheid en zuiverheid het stoutste denken der Europeesche intellecten nog eenmaal over. Van de diepste symbolische beteekenis is hierbij, dat Raskolnikov in dezen zwoegenden arbeid van zijn demonische wil en logiek voortdurend één groote leidende fascinatie voor oogen heeft, die hem voortjaagt als hij terugdeinst, die hem als een folterend verwijt doorschroeit als hem de zwakte overmant: de fascinatie van Napoleon. - Hoe ontzachlijk verwijdt Dostojevsky hier het probleem van dit menschenleven! Want de fascinatie die Raskolnikov beheerscht, het is de fascinatie van heel het intellectueele Europa van de 19d e eeuw. Zelfs tot 1914 toe heeft zij haar verzwakkende stralen nog door de geesten kunnen zenden. - In hem, in Napoleon, als van overal waarneembaar culminatiepunt, voltrok zich iets, dat in alle de besten zich zwakker of sterker, mede voltrokken heeft. In hem kwamen twee geestelijk-historische stroomingen tesamen, of liever in hem sloeg de ééne historische stemming tot de andere over: het idealistische, in laatste instantie menschenlievend willen sloeg om tot zelfzuchtig demonisme. - Op de groote droom-voor-allen, die zich in de Revolutie terzelfdertijd uitdrukte en vernietigde, - volgde de groote droom voor-één-alleen, die het Keizerrijk was. De dienaar van de Revolutie werd de Keizer van een halve wereld. En welk een Keizerrijk! Een Keizerrijk door zulk een tyrannische greep beheerscht, dat het, vanuit de verte gezien, als een vermillioenvoudigd Ik kon verschijnen, het Ik van den somberen Keizer zelven. Wij zeggen hier, gezien vanuit een zekere verte. Want van de psychologische processen in Napoleon kan nie-

mand spreken. Misschien voltrok zich niets in deze ziel. Misschien voltrok het zich zeer zwak. Deze historische figuur is ondoordringbaar. Deze mensch leeft ondoorzichtbaar geharnast achter zijn middelmatige uitspraken en matelooze daden. - Maar wat historisch onbetwistbaar is, is dat hij die uit de Revolutie kwam, en de Revolutie tot een Keizerrijk bevestigde, en eindelijk dit Keizerrijk tot een voetstuk voor zichzelf maakte, - hij die geen liefde gaf, maar de liefden der honderdduizenden in zich inzoog tot een afschuwelijke vergrooting van zijn eigen vermogen -, voor de volgende geslachten het aangewezen symbool werd van hun eigen zielsgebeuren, symbool en voorbeeld terzelfdertijd. Hun historische wanhoop die weldra een persoonlijke wanhoop werd, zag zich door hem den uitweg aangewezen. Zij hadden de groote menschenlievende en algemeene idealen ineen zien storten, vernietigd door krachten die uit de menschheid zelve voortkwamen: - in hem aanschouwden zij de symbolische mogelijkheid, om hun Ik, dat toch leven moest, boven die doelverloren menschheid trotsch te bevestigen. - En bij de sterkste geesten bleef het niet bij deze trotsche bevestiging alleen. Het Ik wil zich altijd uitbreiden, - hoe sterker Ik, hoe grooter drang zich uit te breiden over de wereld. Kon het zich niet meer uitzetten door middel van de idealen en de liefde, - zoo bleek door hem nog een andere wijze van zelfuitzetting mogelijk: de zelfuitzetting door middel van de macht, die het demonische tegendeel en schijnbeeld is van de zelfuitzetting door middel van de liefde. Eerst verhief het Ik zich boven de doelverloren massa, dan keerde het zich tot deze wereld om er zijn prooi en stof tot zelfverwerklijking in te zien. Zoo kon de schrikkelijke wil tot macht ontstaan, of liever zoo kon de altijd aanwezige wil tot macht door de beste Romantische geesten met al de kracht van hun denken worden bevestigd. Nog eenmaal

nu straalt die figuur van macht en zwijgen de donkere stralen van haar fascinatie uit in zulk een jong en levensdorstig menscheninnerlijk - dan is het voorgoed gedaan. Want het systeem, dat Raskolnikovs logiek in dienst van zijn verboosde wil heeft opgetrokken, en dat zijn bekroning vindt in de stelling, dat aan den grooteren mensch alles is geoorloofd, is slechts zoo vervoerend schoon opgetrokken, om daarna te definitiever zijn onhoudbaarheid te openbaren. Men kan dus zeggen dat Dostojevsky meer Westerling is geweest dan een der andere 19de eeuwers, om dit Westersch denken daarna in zijn hoofdtendenz te kunnen vernietigen. Een donkere irrationeele kracht die vanuit een vergeten diepte komt, begint de grondslagen van deze geestelijk-technische constructie te ondergraven. En toch is deze constructie misschien even geniaal als de tunnels die het technisch intellect door de wand der bergen brak, even gedegen als de stalen bruggen over de rivieren. - Desniettemin zinkt zij langzaam ineen en eindelijk stort zij neder. - En men kan zeggen, zonder parodox en zonder beeldspraak, dat de dreuning van die val zich door alle denkende hoofden van den aardbol voortgezet heeft.

Inderdaad is de beteekenis van dit boek zoo groot, dat het op een plan komt te staan, waar alle verschil tusschen daad, mensch of kunstwerk wegvalt. Het verheft zich tot een wereldsuggestie. - Deze wereldsuggesties doorslingeren de historie, als de Grieksche vlammenboodschappen die van rots tot rots overspringen in den nacht, het zijn de zichtbare teekenen van den onderstroom der ziel in de historie en de richting die zij neemt. Men kan ze ook historische momenten noemen, - maar deze naam verklaart het wezenlijke dier oogenblikken niet, omdat de wezenlijke gebeurtenis en de toevallig

groote gebeurtenis in deze naam tesamen vallen. - Soms wordt een boek tot zulk een suggestie, soms heel een menschenleven, soms slechts een enkel woord. Christus was de centrale suggestie der nieuwe geschiedenis, - maar altijd door in de historie zond de ziel haar teekens aan het licht, teekens van gezondheid of ziekte of genezing. Men onderschatte de kracht dier suggesties niet. Zeker worden zij bepaald door wat in de diepte at reeds aanwezig is, door de reeds gistende historische processen, maar eenmaal in hun symbolische eenvoudigheid zichtbaar geworden, versnellen zij in talloozen de bewustwording van hetzelfde proces en schijnen daardoor bijna als onafhankelijke fluïdums het geestelijk-zijn der toekomst te bepalen. St. Franciscus was een teeken van de lichtende geneeskracht die reeds lang in de Middeleeuwen werkend was, maar hoevelen heeft dan zijn verschijnen weder tot een beter en lichter zijn genezen. - Tot zulk een suggestie verheft zich ook dit boek, en een genezende ook ditmaal. Aan den ingang van de 19de eeuw staat de fatale fascinatie van Napoleon, in hem heeft de 19de eeuwsche mensch, die zijn laatste ideaal, de Revolutie, had misbruikt en verloren, gezien dat het mogelijk was, zijn vermoeienis tot intellectueele zelfzucht te omsmeden, - aan het einde van de 19de eeuw[1] staat de grootsche jongeling Raskolnikov, die heel deze Napoleontische suggestie nog eenmaal doorleed, tot denken omsmeedde, tot zijn laatste consequentie: de moord, doordreef, om dan door een andere kracht te worden aangegrepen, de kracht van het geweten, die niets anders is dan de kracht der verontruste ziel, door de wil uitgeschakeld, van het verstand losgerukt, en die nu geen naam meer heeft, maar naamloos haar vernietigend werk doet. Het

1) Wij spreken van het einde van de 19e eeuw, omdat eerst toen dit boek in Europa begon door te dringen.

duel tusschen ziel en verstand, intellect en geweten dat een voor de 19de eeuw symbolisch duel is, werd hier eindelijk ten einde toe volstreden. - En sinds Raskolnikov ter aarde viel en de aarde kuste, terwijl wil, verstand en trots in hem bezweken, - is er iets in den modernen mensch dat weet, dat onherroepelijk weet, dat heel deze wil tot macht, die de meest geestelijke en daarom meest demonische lust van het Ik is, slechts kramp en schijnleven is, schitterende verdooving rond een kern van leegte en ijzige koude. In dit boek wordt aan dit groote ideaal van den 19de eeuwschen mensch voorgoed de vervoerende flonkering ontnomen.

Zoo Schuld en Boete dus in de hoogste mate die mogelijk is, - representatief genoemd moet worden, het is het hoofdzakelijk door de liquidatie van het verstand, het verstand als willooze dienares van het verboosde[1)] natuurlijke Ik. Onrust der ziel en vernietigingskracht van het geweten, dit vóór alles. - Het is dus vooral de negatieve werking der ziel, die zich in dit boek openbaart. De positieve kracht der ziel, die als 't ware de beweegkracht zelf der latere werken zal worden, wordt in dit boek ternauwernood vermoed. Wel wordt aan 't einde ook deze nieuwe waarheid geopenbaard, maar zoo aarzelend, fluisterend en schuw, zoo weifelend tenslotte. Want men vergeet dikwijls, dat de aangifte bij het gerecht, aan het eigenlijk einde van het werk, voor Raskolnikov nog niet meer dan een strekken van de wapens is, een somber en stil strekken van de wapens en anders niet. Ook de val ter aarde, hoe symbolisch ook, is nog slechts een redeloos gebaar, geen wezenlijk gebaar dat uit de volte van een nieuwe waarheid, een groote vreugde of een overvloeiend berouw voortkomt. Vele motieven

1) Wij gebruiken dit woord hier eenige malen, omdat Raskolnikov het zelf gebruikt; hij wil ‘zich verboozen,’ zich ten einde toe ‘verboozen’.

spelen mede in dit gebaar, gedeeltelijk is het de lichte hypnose van Sonja's reine ziel en onmiddellijk weten, gedeeltelijk is het ook een voorvorm, een redeloos voorgevoel van wat eerst later zich in hem voltrekken zal, - maar dit alles is nog niet wezenlijk! Nog is ‘de groote idee’ in Raskolnikov niet bezweken, nog heeft hij haar niet innerlijk opgegeven, - alleen hij heeft zich zelf te zwak bevonden om haar te verwerkelijken. - Nu keert hij nog eenmaal de blikken vol somber heimwee naar het donker stralende symbool, dat boven zijn leven heeft gestaan - hij die het wel vermocht, h i j d i e d e m o e d h a d ! - en slaat ze dan neer en gaat den gang der slaven en der zwakken. - Eerst later, in de gevangenis, is het beslissend oogenblik voor hem gekomen, dat de ziel die in hem slechts donkere negativiteit was, onbegrijpelijke weerstand en angst, haar positief karakter in hem openbaart, en als een licht van liefde plotseling in hem opslaat. Maar welk een zwak en flikkerend lichtje, een zwak en trillend lichtje na zooveel nood, zooveel treurigheid, zulk een handenwringende eindelooze doelloosheid van lijden! Men kent allen dit wonderbare oogenblik: - de bleeke glimlach, de bevende handen, de schuwe verwondering als van een nieuw-geborene in een andere wereld, het verre landschap er om heen, en de nieuwe schoonheid die daar plotseling over ligt, als een lichtende tintelende ether. - Dit alles, dit is eindelijk de bevrijding, maar zelfs in deze bevrijding is er nog iets klagelijks. Maar het is tenslotte een bevrijding, - en de ontzachlijke beteekenis van dit kleine lichtje is, dat het een sprankje is van dezelfde gloed, die later aan zal wassen tot het ondragelijk geweld van licht en vreugde dat het tijdelijkzijn van ‘den idioot’ uiteenscheurt. - Een der diepstbedoelde woorden dezer enquête is wellicht dat van Dop Bles, die zegt dat in zekeren zin Dostojevsky de groot-

ste aller realisten is. Hij is de realist der ziel, hij heeft de ziel tot bijna tastbaar-dwingende werkelijkheid gemaakt, hij heeft de verwarringen des levens, die zich dieper dan ooit verwikkeld hadden, wederom eenmaal ontward en op de wijze van de Evangeliën de vreeswekkende onmisbaarheid onthuld van wat 'voor alles noodig' is, - en door de ziel als ingrijpende kracht, negatief als onrust, positief als geluk, tot zulk een werkelijkheid te maken in het leven, heeft hij deze belofte tot de zekerheid eener bovenzinnelijke verwerkelijking verhevigd.

Maar ondertusschen: hoe weifelend klinkt deze belofte nog aan het eind van 'Schuld en Boete'. Welk een angstig zwak lichtje, tegen een nacht van angst en lijden als nooit nog voor hem een schrijver voelbaar wist te maken. Welk een wan-verhouding feitelijk! - Dit is de werkelijke Dostojevsky nog niet, die licht en duister zóó verdeelt. Er schuilt in dit boek een vervalschende tendenz in zooverre, dat hier Dostojevsky de eigenlijke maat-verhouding van zijn wezen nog niet geven kon. - Men kan hier zeggen: 'zóó is het leven in dit boek', maar men vergeet dat in zijn latere boeken het leven even tragisch nog is, maar door hoeveel meer licht bestreden! - De zielskracht die vanuit het binnenste van den mensch alle uiterlijk duister bestrijdt en altijd tracht terug te werpen, - had in Dostojevsky nog niet de uitzonderlijke kracht bereikt, waartoe zij spoedig zou stijgen. Vergelijk de treurige, ootmoedige en bleeke glimlach, waarmee Raskolnikov zich overgeeft, met de waanzinnig-extatische 'hymne aan het leven' die Dmitry Karamazov aanheft, dwangarbeider als hij en onschuldig veroordeeld: 'Ik ben! Onder duizend pijnen, ik ben! Als ik mij krom op den folterbank, - maar ik ben! En zoo ik gesmeed ben in de kettingen, dan leef ik toch nog, dan zie ik de zon toch nog, en

als ik de zon ook niet meer zie, dan weet ik toch, dat zij er is! En weten dat de zon er is - dat is al heel een leven!'

En hier naderen wij de tweede reden, waarom dit boek van Dostojevsky's eigenlijke wezen een voorvorm moet heeten en een onvolkomen uiting, bedrieglijk voor ieder die er voorbarige conclusies uit zou willen trekken. Was de eerste reden, dat de hoofdzakelijke nadruk op de z.g. intellectueele liquidatie viel, de tweede reden sluit zich hier direct bij aan: de moreele atmospheer van dit werk, die uit de verhouding van schepper tot schepping ontstaat, is er zeker nog niet volkomen zuiver, en doorwolkt van troublante elementen. - Om dit volkomen te begrijpen, moeten wij eerst deze verhouding van schepper tot schepping trachten te bepalen.

De intellectueele liquidatie, die in Raskolnikov geschiedt, is niets anders dan een afscheid aan de sombere jeugd van Dostojevsky zelf. - De gedachteninhoud van deze jeugd is hoofdzakelijk West-Europeesch geweest, - West-Europeesche litteraire invloeden werkten op hem in, en zelfs heeft hij een der hoofdwerken van De Balzac vertaald. - Misschien was dit alleen het Russische erin: dat de koortsige nerveusiteit die de intellectueele Romantische jeugd in Europa beheerschte, in hem tot een verterende koorts was gestegen. Alle begeerten en lusten van zijn machtige natuur woelden in hem om uiting: - trots en wreedheid, speelzucht en weeldedorst, en bovenal een gloeiende machtsbegeerte en roembelustheid en wraakgierige ijdelheid, en al deze donkere krachten hadden een weergaloos intellect in hun dienst, om hun bestaan te rechtvaardigen en hem een roofgierig recht te geven op de wereld. - En dieper dan dat alles was een eindelooze onvoldaanheid, een geeuwende honger naar geluk. Later heeft Dostojevsky

gezegd, dat alleen de gevangenis hem gered heeft voor waanzin, moord of zelfmoord, voor de vernietigende uitbraak van de krachten die in hem ontketend waren. Toen kwam deze catastrophe, vreeselijker dan iets, en onschuldig geleden. Na het lijden dat hij zichzelf berokkend had, het lijden dat hem van buitenaf werd toegevoegd: schijndoodstraf en dwangarbeid, lange verbanning, zware militaire diensten, en dat acht eindelooze jaren! - Toen Dostojevsky na dit alles zijn eerste groote werk schreef, heeft hij dit verleden in zekeren zin opnieuw voor zich opgeroepen. Alleen in andere verhoudingen. De vernietigende krachten wier werk in hem plotseling was gestuit, heeft hij daar tot hun consequentie laten doorwerken: tot de misdaad. En het lijden dat Raskolnikov treft, is rechtvaardiger dan wat hem getroffen heeft. - Het is een gerechtelijke vergelding, geen vergissing. En toch zijn de verhoudingen wezenlijk eender. Zij zijn alleen op bijzondere wijze verinnerlijkt. - Dostojevsky erkent hier reeds, door de dwang van zijn eigen christelijk genie gedreven, dat de essentiëele schuld van Raskolnikov ligt in zijn boosgeworden wil en zijn gedachten, en die schuld was ook de zijne. - De vergelding die Raskolnikov trof, trof ook Dostojevsky, en zijn hoogere natuur heeft deze vergelding rechtvaardig gevonden. Toen hij zich onder dit verpletterend kruis voortsleepte, heeft hij in zijn diepste oogenblikken kunnen erkennen, dat hij dit kruis droeg niet voor wat hij was, maar voor wat hij onvermijdelijk had moeten worden. En hij kon dit slechts erkennen, dank zij iets anders dat in hem ontwaakt was....

Heel die gewijzigde verhouding, waarin Dostojevsky later in zijn hoofdwerk zichzelf en zijn jeugd geeft, is op zichzelf een nieuwe boete, een aangrijpend diepe en deemoedige boete van zijn geest. - Maar... wat de

hoogere natuur erkennen kan, wordt door de lagere natuur niet altijd bevestigd, niet tenminste ieder oogenblik en altijddoor bevestigd, zelfs al is deze lagere natuur in wezen alreeds overwonnen.

En dit is het troublante element dat in Schuld en Boete is nagebleven: de laatste krampen van dien strijd tusschen beide naturen doorschokken dit boek. Diep erin gromt het, een dreigend grommen als van een ternauwernood getemden tijger. - Er is nog een wraakgierige haat in tegen datzelfde leven, dat zijn ziel ondertusschen toch bevestigd heeft, voor altijd en onwankelbaar bevestigd. - Het is de herinnering aan te veel pijn, die zijn machtige natuur doorleden heeft, een herinnering die zich nu niet meer in trotsche bitterheid kan uiten, - want de hoogere natuur, de ziel in hem verbiedt het onherroepelijk - maar die nu langs een zijweg naar zijn doel en naar zijn prooi sluipt, en deze prooi is den lezer, - de mensch, onverschillig welken mensch, die niet zoo veel heeft moeten lijden als hij. Hetis of Dostojevsky lijden op lijden stapelt, vuil op vuil, pijn over nog meer pijn, en men voelt de koortsachtige voldoening waarmee hij dat somber werk volbrengt. Het wordt een hallucinatie. Het is of men telkens, bij het omslaan van de bladzijden een starre en hypnotische blik ontmoet, een blik geladen van wraakgierige suggestie: ‘zoo is het leven, zoo donker, hopeloos en verschrikkelijk, daarin ben ik gedompeld en ik verdiende het niet, m'n God, zoo toch had ik het niet verdiend. Ik wil dat gij weten zult wat dat is, ik wil dat gij u wegzinken voelt, diep, dieper in die hel, ik zou de snik van uw angst wel willen hooren’.... En ondanks dat alles, ondanks de nagebleven haat die nog niet geheel van zijn wraak kan afstand doen, ondanks dat grommend protest van de lagere natuur die zoo weergaloos gemarteld is geworden: ondanks dat alles, gloort toch aan het einde het

bevend lichtje van de ziel, de schuwe glimlach die verzoening biedt en om vergeving vraagt, en die is wezenlijker dan heel die troostelooze nacht!

Maar hierdoor ook wordt verklaard, waarom Raskolnikov een indruk van benauwing en soms verpletterende druk geeft, die in geen der latere hoofdwerken, waar misdaad aan misdaad zich soms schakelt, zich meer herhaalt. Hoe wezenlijk en verklaarbaar, hoe inhaerent aan heel Dostojevsky's wezen, deze troublante moreele onderstroom in Schuld en Boete is: men kan er in de latere werken tal van bewijzen voor aantreffen. Deze sombere bijna sadistische hartstocht komt in tal der latere figuren weer, in den jongeling Dolgorouki, in Alexandra Ivanovna, en in Natascha Philoppovna[1)] is zij zoo hevig, dat slechts de dood haar tot rust kan brengen. Ook deze zijn tot razernij gekomen door de pijn en de onrechtvaardigheid die het leven hen aandeed, en ook zij vinden een vreemde wellust erin, nog meer pijn dan het leven hen deed, zelf op zich toe te roepen, nog meer beleedigingen, nog meer smaad. Waarom? Zij vinden er een diepe bevrediging in, hun trots kan mateloos opsteigeren in deze razernij van pijn en vernedering, want hoe meer zij onrechtvaardig lijden, hoe dieper het leven aan hen schuldig wordt. - Maar ook bij hen is dit verschijnsel niet enkelvoudig. Ook bij hen breekt deze razernij - de meest menschelijke die er is, die ons alleen maar vreemd voorkomt, omdat er zelden zooveel wordt geleden, maar er zijn er toch, talloozen zijn er in de diepten die zoo lijden - ook bij hen breekt deze razernij soms in een tegengestelden deemoed, die voor al hun lijden de dreigende schuld in zichzelf weet te vinden, die namelijk kinderlijk erkent, dat het leven voor alle booze kiemen die in hen waren, juist het goede lijden heeft

1) Figuren uit de Jongeling, de gebroeders Karamazov, de Idioot.

gekozen, om deze kiemen te ontkrachten en hun ziel voor hun verstorende kracht te behoeden. - Juist hetzelfde proces, als in Dostojevsky plaats greep, toen hij zijn eigen jeugd overzag en aanklaagde in Raskolnikovs moorddadige jongelingsjaren en toch ook anderzijds de geleden onverdiende smaad niet kon vergeten. Maar toen Dostojevsky dit verschijnsel met zoo'n objectieven blik kon overzien, toen was het in hemzelf alreeds herinnering geworden, en de zachte goede glimlach van zijn ziel had alle bitterheden en donkerheden van zijn vreeselijk verleden overwonnen en doorgloord. Toen was het geluk alreeds zoozeer in hem gegroeid, dat het in de Idioot als een magisch tintelende atmosfeer is uitgevloeid, waarin zelfs droefenis en rampen nog als geluk verschijnen, nl. als een donkere wijze van gelukkig te zijn. ‘En al zou ik ook de zon niet zien, te weten dat de zon er is, - dat is reeds heel een leven!’...

En uit het bovenstaande volgt ook, dat ook het kunstvermogen zich in ‘Schuld en Boete’ nog niet onvermengd en zuiver kon openbaren. Van de vele invloeden, die op het werk der eerste periode inwerkten, zijn in Schuld en Boete nog de laatste sporen zichtbaar. Hoffmann, wiens grillige fantastiek Dostojevsky uit den aard aan moest trekken, en die blijkens erikele novellen, zijn jeugd tot nabootsens toe beinvloed heeft, is hier nog niet geheel vergeten. Er is in dezen roman werkelijk nog een fantastiek om de fastasmen zelve, - en niet de organische fantastiek der laatste werken, die in laatste instantie altijd door feitelijk eenvoudige levenswetten wordt bepaald. - In het duel van Raskolnikov met den onderzoekingsrechter zijn bij voorbeeld enkele kunstmatige en opzettelijk aangehouden spanningen onmiskenbaar. - Soms is ook de invloed van Dickens niet ver, en de koortsachtige sentimentaliteit die sommige jeugdwerken

beheerscht, herleeft nog even, al worden deze kleine wanklanken hier overstemd door de diepe tragische accenten van den reeds grootendeels wezenlijk geworden schrijver. - Heel de episode van de teringachtige vrouw van den dronkaard, - haar eeuwig gehuil en misbaar, het bloedvertoon van haar ziekte, heel de scène op straat met de dansende kinderen en haar plotselinge dood, is van zulk een hysterisch-opgedreven sentimentaliteit vervuld - en terwijl het conflict van Dunja en Swigridailov alreeds tot het allerwezenlijkste van Dostojevsky's demonisme behoort, - is Dunja's andere verhouding, die tot Rasumachin, daartegenover van een voor Dostojevsky onbegrijpelijke liefheid die soms tot banaliteit verzwakt. -

Dit alles dus in aanmerking genomen, het feit dat de ziel haar kracht slechts toont als angst en geweten, en slechts een zwakke schemer van vreugde en liefde het eerste voorteeken is van haar positieve kracht, die later tot extase aanzwellen zal, het feit dat heel de ruimte van dit boek als 't ware wordt beslagen door het overbreed uitgebouwd systeem der Europeesche intellectueele dialectiek en de langzame ontbinding daarvan, - de feiten daarnaast dat donker op donker gestapeld wordt op zulk een verstikkende wijze, dat men daarachter de halfbewuste wrok voelt van de lagere natuur des schrijvers, hoezeer dan ook door de hoogere natuur alreeds ontkend en overwonnen, het feit ten slotte dat in het bijna gerijpt kunstvermogen van den schrijver nog de laatste slakken worden meegevoerd van vroegere vreemde elementen - dit alles maakt Schuld en Boete een praeludium ten opzichte der andere hoofdwerken, en zeker is het dat veel misverstanden zijn ontstaan uit de langdurige en eenzijdige voorkeur tot dit werk, - misverstanden waarvoor men dan dikwijls a posteriori de

schijn-bewijzen heeft gezocht in de latere en latergelezen werken.

Vandaar de beide vragen. En vandaar ook het verheugende der antwoorden. Want uit de antwoorden der jongeren blijkt met zekerheid, dat Schuld en Boete de centrale plaats in de geesten reeds verloren heeft, en tot zijn ware plaats en beteekenis is teruggebracht. - De volgende geslachten zullen Dostojevsky op de juiste wijze kunnen naderen, en dit zal het begrip van Dostojevsky verzuiveren en verwarmen. En zoo wij iets zouden mogen wenschen, dan zou het zijn, dat deze jonge geslachten, met heel de ongeschonden aanbiddingskracht van hun ziel, tot de groote ziel van Dostojevsky voor de eerste maal mogen nadertreden in de kleine voltooide kathedraal die ‘de Idioot’ is[1)].

1) In 1922 zal De Idioot in Hollandsche vertaling van J. Jac. Thomson verschijnen bij de Uitgeefster van De Stem. v. L.S. en V.

Gedichten
door Achilles Mussche

Van den trek mijner ziel

I

Ik ben een van God op de handen gedragene,
zijn alrevèrste verten trekken mij aan
en mijn bloed doet zijn dolende aanroepingen
op den polsslag der sterren gaan.

Ik ben een van 't leed aller menschen geslagene,
hun honger en heimwee doen mij aan,
bij nachte komen hun snikken en tranen
als donkere wateren door mij slaan.

II

Mijn hart is moe, en het kan niet rusten.
Mijn hart is gezonken grondeloos, en 't moet gaan, 't moet gaan, en altijd verder, en altijd hooger.
Mijn keel is ontstoken van roepen, en ik roep, ik roep aldoor als een hert in de bergen.
Waarom, waarom kan ik niet slapen gaan met mijne broeders, als de nachtwake den slag der uren telt door de straten?
Waarom kan ik met mijne gespelen, op het instrument van luit en schalmei in de nieuwe maan, mij niet op-

maken naar de liefde en vernachten in de rokende
hovingen eener schoone koningin van Scheba?
Waarom kan ik mijn hart niet vastleggen aan het hart
van oud-moederken? - zij zal haar hande-beven stel-
len als een stalen schild vóór mijne zwakte.
O! dat het vuur in mij niet kan gebluscht worden; dat
mijn hart altijd zoo wijd-gespannen een boog blijft,
waar de pijlen mijner begeerten van weg vliegen als
hongerige vogels!
Al ben ik moe, doodmoe van dagen en nachten, dood-
moe van bergen en afgronden.... het pad buigt,
verder en hooger, en ik klim, ik klim.
Adieu dan, lachende kameraden in de lente van mijn
vaderland, adieu, koningin van Scheba, nog vóór de
wijnstok bloeide, en gij, gij mijn moegetobd oud-
moederken aangebeden, ook gij, ook gij, adieu:
de sterren roepen mij
en de engelen blazen de bazuin....
ik zwerf van einder tot einder,
ik trek van sterre tot sterre
naar de zon van overzee.

Wachterslied

't Is 't uitverkoren uur van warme broederharten
nu 't licht in de bergen vernachten gaat
en de liefde als muziek in ons bloed opstaat.

Van onder avondroode linden
heeft bezwijmd van verlangen een eenzaam hart
een laatste in tranen verdoovend wijsje geblazen;
langsheen de donker-smeltende wegen
als brandende roode rozen

zijn de lampen ontwaakt:
‘komt nu, Bohemers, die den trek van uw honger en heimwee
door de gouden-couleurige dagen van verte naar verte weidt’;
in de bosschen waar alleen nog een waaien op verre zwerftochten rondloopt
met raadselachtig roepen als van wachters door den nacht
halen liefde-gezwollene nachtegalen
discanten van snikken en jubilaciën
in zoet-schreeuwende verrukkingen uit hun hart;
de uren vergeten hunnen gang van avondmaan naar morgenrood
en turen uit als visschersvrouwen aan zee:
‘komt, Argonauten, die de wilde droomen uws harten hebt ingescheept
op de stormen en kolken van alle zeeën,
komt, komt, de lentevuren van onze kusten roepen u tegen’;
over de schemer-ver welvende galerijen der einders
waar bloemen wierook branden
hangen englen van maan omgloried
te droomen op tamboerijnen en luiten van weemoed zoet:
‘staat op en keert weder, keert weder,
o honger-doleerende harte' in extasen en tranen,
keert van uw trekken àl verder àl hooger
de duinen over, de verten af, weder,
keert weder, o harten allen naar 't open moedernest.

Wie over dag op alle hoogten zijn hart als een hymne tot God verhief
en de woeste valleien vulde met den golfslag van zijn bloed,

wie van donker en blinkende dageraên glorie-zalig
    blind is:
keert weder, obroederharten, naar 't open moedernest.’

Nu 't licht in de bergen vernachten gaat
en de liefde als muziek in ons bloed opstaat,
slaat 't uitverkoren uur van warme broederharten.

Gouden serafijnen ontsteken
de roode bivakken der sterren
in den nacht;
slaapt rond de vuren, broeders, omhelsd van droomen,
en vult uw hart als een lamp met het vurige licht
van glimlachen en liefde en renunciatie:
rond de bivak-vuren van de sterren
op donker en eenzaam verloren voorpost,
maar mijn borst één laaiende rondas vóór ùw borst
en mijn adem een slaande banier over u,
houdt, òverstroomend van psalmen,
omgord van sterren,
onvermoeibaar,
mijn hart de wacht.